कृष्णदास प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला

१

SL. No. 1

पुराणपञ्चलक्षणप्रतिपादक-मूलसन्दर्भसंग्रहात्मकं

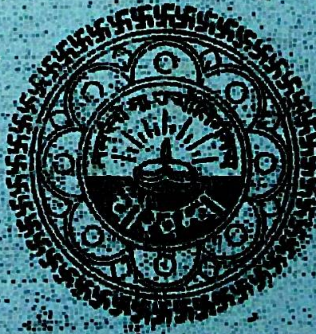
पुराणपञ्चलक्षणम्

क्लिबाल्टकिर्फेल् नाम्ना शार्मण्यविदुषा संकलितम्

(देवनागरी-संस्करणम्)

सम्पादकः

डॉ० सूर्यकान्त शास्त्री

चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी

S.L. No. 1

(Book No. 1)

कृष्णदास प्राच्यविद्या ग्रन्थमाला
१

पुराणपञ्चलक्षणप्रतिपादक-मूलसन्दर्भसंग्रहात्मकं

पुराणपञ्चलक्षणम्

हिलिबाल्टकिर्फेल् नाम्ना शार्मण्यविदुषा संकलितम्

(देवनागरी-संस्करणम्)

सम्पादकः

डॉ० सूर्यकान्त शास्त्री

चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी

१९७९

प्रकाशक : चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी
मुद्रक : चौखम्बा प्रेस, वाराणसी
संस्करण : प्रथम, वि० सं० २०३६
मूल्य : २५०-००

के० ३७/९९, गोपाल मन्दिर लेन
पो० बा० ८, वाराणसी-२२१००१
फोन : ६३१४५

अपरं च प्राप्तिस्थानम्
चौखम्बा अमरभारती प्रकाशन
के० ३७/११८, गोपाल मन्दिर लेन
पो० बा० १३८, वाराणसी-२२१००१
(भारत)

KRISHNADAS PRACHYAVIDYA GRANTHAMALA

1

PURĀṆA PAÑCALAKṢAṆA

(A collection of Puranic Texts bearing on the Five characteristic Topics of the Puranas)

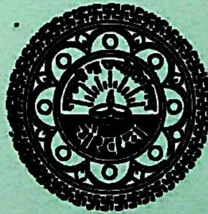
Compiler

WILLIBALD KIRFEL

Edited into Devanagari

BY

Dr. SURYAKANT SHASTRI

CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE, VARANASI.

1979

K. 37/99, Gopal Mandir Lane
Post Box 8, Varanasi-221001 (India)
Phone : 63145

First Edition
1979
Price Rs. 250-00

Also can be had from
Chaukhamba Amarabharati Prakashan
Oriental Publishers & Book-Sellers
Post Box No, 138
K. 37/118, Gopal Mandir Lane, Varanasi-221001
(INDIA)

CONTENTS

FOREWORD

As I looked through the Purāṇa for more than three years on cosmogonic ideas, I discovered in them a number of literal agreements. I pursued my study aiming at preparing lists of these agreements, behind which lies hidden the problem of the history of these texts that might turn out to be vital for Indology. I thought to devote myself exclusively to the solution of this problem, which very nearly occured to Blau [Puranische Streifen, ZDMG bd. 62 (1908)S 337 ff.] and Hertel [Die Geburt des Pūrāṇas. WZKM. 25. 1911, S 153 ff.]. Had they only compared these texts more closely, the problem would have been settled long ago. But has not the opinion prevailed till now that the Purāṇas ought to be taken, in their contents, as independent individual works? That the present work on the so-called Pañcalakṣaṇa—probably the oldest classification of the Purāṇa literature,—contains in respect with the individual works, much, which is incomplete, is clear to me, yet to some extent the classification of the editions of the texts, herein utilized, may be taken as critical and reliable. No doubt, a greater number of better manuscripts could have been utilized, but then, if out of the ma-s of the catalogued and un-catalogued manuscripts of the Purāṇas the best ones were selected and drawn upon, the material of the critical apparatus would have assumed such a large bulk that the publication of the present work would have become a practical difficulty. Even the printing of the work, —as it is—could have been possible only through magnanimity of the Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft, which has so kindly met a considerable part of its expenses. In contrast with the incompleteness, that extends only to the uncertain readings in the main theme, the publication of the conclusions relating to the history of the text of the Purāṇas, appears to me of such an importance that it should no longer be withheld from scholars. Needless to add that this work will be followed by many others like this in near future.

In his latest work 'Ancient Indian Historical Tradition', London, 1922. Pargiter was also confronted with such a problem; but the book was not accessible to me till the end of August 1925, before which I had searched it in vain in the German Libraries; and by that time my own manuscript was almost ready for press. Hence the conclusions arrived at in this work are my own and these at places deviate from the opinions of Pargiter.

In the end, it is my pleasant duty to express my gratitude to all those who have in any way contributed to the publication of this work. In the first place I have to thank the Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft which has so magnanimously supplied the materials for the publication. For varied suggestions I am obliged to Prof. Dr. F. W. Thomas, Oxford, and Prof. Dr. M. Winterniz, Prag. All other gratitude I owe to Prof. Dr. H. Jacobi, who in his affectionate and self-abnegating manner has helped me in correcting the proof sheets and has drawn my attention to a number of mistakes.

Bonn, July 1927

ABBREVIATION

A. = Agnipurāṇam, Poona 1900 (Ānandāśramasaṃskṛtagranthāvalih, 41).
Bḍ. 1 = Brahmāṇḍapurāṇam, Mumbayyām, Śri Veṅkaṭeśvara-mudraṇayantrālaya, Saṃvat 1969, śake 1838 (1913).
Bḍ. 2 = Brahmāṇḍapurāṇam, Ms. S. 119 of the University Library, Bonn. Modern incomplete copy of different hands, after 1857.
Bhg. = Bhāgavatapurāṇam. Paṇaśīkaropāhva Lakṣmaṇaśarma-tanujanuṣā Vasudevaśarmaṇā saṃśodhitah (Bombay) Nirṇayasāgarākhyamudraṇayantrālaye, śake 1831, sana 1910.
Bh(v) = Bhaviṣyapurāṇam, Mumbayyām : Sri Veṅkateśvara-mudranālaye 1897.
Br. = Brahmapurāṇam, Poona 1895 (Anandāśramasaṃskṛtagranthāvalih, 28).
De. = Devībhāgavatapurāṇam, Mumbayyām : Śri Veṅkaṭeśvara mudraṇalaye samvat 1951, śake 1816 (1895).
Ga. = Garuḍapurāṇam...... Pañcānana Tarkaratnena saṃpāditam. Vīraśiṃha Śāstriṇā...... Dhīrānanda Kāvy..nidhinā ca pariśodhitam Kalikātārājadhānyām, śakabdaḥ, 1812 (1890).
H. = Harivaṃśaḥ In : The Mahābhārata. An Epic Poem, Calcutta 1834–1839. Vol. IV. p. 445 ff.
Kū. = The Kūrma Pūrāṇa......ed. by Nīlamaṇi Mukhopādhyāya, Calcutta 1890 (Bibliotheca Indica).
L. = Liṅgapurāṇam... Pañcānana-Tarkaratnena saṁpāditam... Vīrasimha-Śāstriṇā... Dhīrānanda-Kāvyanidhina ca pariśodhitaṃ, Kalikātārājadhānyām, śakabdaḥ, 1812 (1890).
M. = Mānava-dharma Śāstra, Institutes of Manu with the comm. of Medhātithi, etc. by Vishvanātha Nārāyan Mandlik... Bombay 1886.
Mh. = Mahābhārata. An epic poem, Calcutta 1834–1839.
Mhk. = The Mahābhārata. A new edition mainly based on the South Indian Texts. Kumbhakonam 1906-1910.
Mr. = The Mārkaṇḍeya Purāṇa... ed. by K. M. Banerjea. Calcutta 1862 (Bibliotheca Indica).
Mt. = Matsyapurāṇam. Poona 1907 (Ānandāśramasaṃskṛtagranthāvaliḥ 54).
P. 1 = Padmapurāṇam, Mumbayyām ; Śri Veṅkaṭeśvara-yantrālaya, saṃvat 1951, śake 1816 (1895).
P. 2 = Padmapurāṇam, Ed. by Viśvanātha Nārāyaṇa Mandlic. Vol. III. Poona 1894 (Ānandāśrama Sanskrit Series. Extra Nr).
Śidha = Śivapurāṇam (Dharmasaṁhitā). Pañcānana-Tarkaratnena saṁpāditam. Virasiṁha Śāstriṇā. Dhīrānanda Kāvyanidhinā Pariśodhitam. Kalikātārājadhānyām, śakābdhāḥ 1812 (1890).
T. = Text.
V. = Variant under the text.
Vā. = Vāyupurāṇam, Poona 1905 (Ānandāśrama-saṃskṛtagranthāvalih, 49).
Var. = The Vārāh Purāṇa. ed. by Hrishikesha Śāstri Calcutta 1893 (Bibliotheca Indica).
Vi. 1 = Viṣṇupurāṇam. Sri Jīvananda Vidyāsāgara. Saṃskṛtam. Kalikātānagaryyām, 1882.
Vi. 2 = Viṣṇupurāṇam, Mumbapurvam : Orientalākhye mudrāyantrālaye, śake 1811, (1889).

The explanation of the remaining signs of printing has been given on pages XX ff.

INTRODUCTION

When in two or more than two Purāṇas, a passage occurs in identical wording and content, the possible conclusion would be that this passage goes back to a source, which is common to both. Either this source was one of these Purāṇas themselves, which served as the source from which the extant Purāṇas have borrowed this passage or this source originally stood quite outside themselves. Since the Purāṇas, as such, are obviously collections of the texts of heterogeneous contents, one would allow the latter possibility, i.e. the possibility that the passages forming one complete whole in form and content—had once an independent existence and that the same has been purly machanically taken in by the extant Purāṇas. It is self-evident that this statement can apply to the selected parts of the Purāṇas or other similar collections of texts. They may have found parallel passages outside themselves or may have not, the conclusion mainly covers the passages which we find as parallel in two or more Purāṇas. We also come across longer passages of this kind and therefore the possibility is forced upon us that the correctness of the readings may be ascertained and the text itself may be examined with regard to the corruptions and additions through comparison. In one and the same case it is unimportant whether this common passage stands there with uniformity, i. e. in form and content, completed by a single author, or it forms a collection of texts, which in accordance with the said principle, justifies the assumption of different sources may be ascertained and the text itself may be examined, with regard to the corruptions and additions and omissions, in the light of close comparison. It is unimportant whether a given common passage stands in its place as the work of a single author taken in from one source or its author has taken it from different sources.

Such a deductive method of comparison of the texts has this singular advantage that it proceeds without any assumption whatsoever and is not lettered by the native tradition which plays an altogether different role in the sphere of the Purāṇas. This method takes as starting point the piece of text which is repeated twice or more than twice in defferent Purāṇas. This common passage is so intermingled and interwoven that finally it dissolves the outer form of the Purāṇas with the result that in the end only a single text remains as the final. At first sight this procedure might look somewhat clumsy and risky, but on closer examination it will turn out to be the only means to pave the way through the virgin wood of the Purāṇas and other texts related with them.

On the basis of the method, thus outlined, I can not put forward the results of my investigation without exhaustively discussing the traditional statements on these texts. The reader is however advised to go through Pargiter's diligent study 'Ancient Indian Historical Tradition', London[1] 1922 the introductory chapters of which exhaustively deal with this topic. How far I agree or disagree on the fundamental points with Pargiter, who has likewise proceeded in an early work,[2] will be clear in course of this work.

Brahmāṇḍa and Vāyupurāṇa

The first result of the comparison of the Puranic texts is the knowledge that the Brahmāṇḍa and Vāyupurāṇa, must have once formed one single Purāṇa. Not only this, that both are divided into Prakriya, Anuṣaṅga, upodghāta and upsaṃhārapāda, but also—and this is

1. See also F. E. Pargiter in Encyclopaedia of Religion and Ethics. Vol. 10, pp. 447-455.
2. The Purāṇa Text of the Dynasties of the Kali Age Oxford 1913.

important—the longest pieces in their texts, agree in wording with one another. Only shorter pieces exhibit somewhat peculier readings, which are rather haphazardly detached from this proper context and been fitted in quite mechanically. The surmise is that this mass of common pieces—which I shall hereafter call Bḍ-Vā,—did originally form one single Purāṇa and that through mechanical fittings of differing passages in two different manuscripts of one and the same text, the two come to be called Brahmāṇḍa and Vāyupurāṇa. In this way indeed have come into existence many dissentient readings, which are most corrupt, numerous short interpolations, adaptations of smaller passages—which may have been effected in earlier times—through an exchange of passages, arbitrary addition of small corrupt passages and omissions in both the texts. From this one may easily infer that the traditional number 'eighteen' of the Purāṇas, their division after the guṇas, or their division into Vaiṣṇavite, Śaivite and mixed—Bd. is known as mixed and Vā. as Śaivite—these things have nothing to do with the real origin and basic nature of the Purāṇas and that there are later speculation that apply to their latest definite form as the collections of the texts.

Although Pargiter has shown that the Brahmāṇḍa and Vāyupurāṇa originally formed one Purāṇa[1], yet he has so far as I can see, nowhere supplied a concordance of the chapters, which could have established this point. Even one such concordance, may it be very short, would be important for the research in the Puranas, since it would enable us to see in one glance the common kernel and the individual differing passages occuring in them. Let me therefore first of all give a concordance of the number of the verses. This would at once enable us to see the parallels of one text found in another. The big number indicates the chapter, i. e. adhyāya, and the small numbers, in italic types under it, denote the number of the ślokas.

1. Ancient Indian Historical Tradition, p. 23, in Encyclopaedia or Religion and Ethics, Vol. 10, p. 448a.

The Concordance of Chapters of the Brahmāṇḍa and Vāyupurāṇa

Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.
		—	23	16	45. 67–137	Upodghātapāda	
Prakriyāpāda			(226)	(69)	(71)		
I. 1	1	—	24	17	46	II. 1	65. 1a–120
(174)	(205)		(165)	(37)	(37)	(125)	(120)
2	2	—	25	18	47	2	65. 1.0b–159
(48)	(45)		(92)	(84)	(80)	(32)	(39)
—	3	—	26	—	48	3	66
	(24)		(50)		(43)	(131)	(152)
3	4	10	27	19	49	4	67. 1–47
(38)	(92)	(88)	(60)	(157)	(186)	(37)	(47)
4	5	11	28	20	50. 1–57a	5	67. 48 135
(34)	(54)	(44)	(39)	(58)	(57)	(106)	(88)
5	6	12	29	21	50. 57b -224	6	68
(141)	(79)	(53)	(49)	(176)	(167)	(39)	(39)
		13. 1–86	30. 1–78	22	51	7	69
Anuṣaṅgapāda		(86)	(78)	(84)	(76)	(479)	(355)
		—	30. 79–321	23	52	8	70
			(243)	(108)	(99)	(102)	(91)
6	7	13. 87–151	31	24	53	9	71
(77)	(80)	(65)	(61)	(152)	(123)	(76)	(79)
7	8	—	32	25	54	10. 1–52a	72
(195)	(209)		(67)	(117)	(117)	(52)	(50)
8	9. 1–64	14	33	26	55	10. 52b–120	73
(66)	(64)	(75)	(65)	(65)	(68)	(68)	(73)
—	9. 65–122	15. 1–51a	34. 1–57	27		11. 1–35a	74
	(58)	(50)	(57)	(129)	—	(35)	(32)
9	10. 1–67	—	34. 58–96	28	56	11. 35b–116	75
(92)	(67)		(39)	(100)	(94)	(81)	(77)
—	10. 68–94	—	35	29	57. 1–85	12	76
	(27)		(47)	(92)	(85)	(46)	(43)
—	11	—	36	30	57. 86–125	13	77
	(64)		(33)	(48)	(40)	(143)	(135)
—	12	—	37	31	58	14	78
	(43)		(30)	(127)	(126)	(117)	(78)
—	13	—	38	32	59. 1–106a	15	79
	(24)		(78)	(122)	(106)	(68)	(95)
—	14	—	39	33	59. 106b–142	16	80
	(42)		(64)	(58)	(36)	(59)	(62)
—	15	—	40	34	60. 1–62	17	81
	(17)		(26)	(68)	(62)	(22)	(26)
—	16	—	41	35. 1–4a	60. 63–66a	18	82
	(24)		(90)	(4)	(4)	(15)	(15)
—	17	—	42	—	60. 66b–75	19	83. 1–107
	(8)		(81)		(10)	(74)	(107)
—	18	15. 51a-61b	43. 1–9	35. 4b–215	61	20	83. 188–129
	(23)		(9)	(211)	(186)	(23)	(22)
—	19		43. 10–38	36	62	21	—
	(43)		(29)	(227)	(193)	(81)	
—	20		44	37	63	22	—
	(39)		(25)	(60)	(56)	(81)	
—	21	15. 61b-80	45. 1–20	38	64	23	—
	(81)	(20)	(20)	(33)	(31)	(81)	
—	22	—	45. 20b-66	—	—	24	—
	(35)		(46)			(88)	

Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.	Br. P.	Vā. P.
25 (*91*)	—	41 (*55*)	—	57 (*75*)	—	73 (*126*)	98 (*126*)
26 (*62*)	—	42 (*56*)	—	58 (*37*)	—	74 (*278*)	99 (*468*)
27 (*45*)	—	43 (*32*)	—	59 (*86*)	84 (*86*)	Upasaṃhārapāda	
28 (*75*)	—	44 (*37*)	—	60 (*28*)	85 (*28*)	III. 1 (*243*)	100 (*246*)
29 (*24*)	—	45 (*17*)	—	61 (*53*)	86 (*69*)	2 (*316*)	101 (*355*)
30 (*76*)	—	46 (*36*)	—	62 (*44*)	87 (*46*)	3 (*113*)	102 (*135*)
31 (*39*)	—	47 (*100*)	—	63 (*216*)	88 (*215*)	4 (*73*)	103 (*73*)
32 (*61*)	—	48 (*49*)	—	64 (*24*)	89 (*23*)	—	104 (*110*)
33 (*37*)	—	49 (*66*)	—	65 (*50*)	90 (*49*)	—	105 (*49*)
34 (*55*)	—	50 (*58*)	—	66 (*90*)	91 (*118*)	—	106 (*86*)
35 (*59*)	—	51 (*69*)	—	67 (*105*)	92 (*99*)	—	107 (*58*)
36 (*61*)	—	52 (*43*)	—	68 (*107*)	93 (*104*)	—	108 (*92*)
37 (*39*)	—	53 (*52*)	—	69 (*57*)	94 (*56*)	—	109 (*55*)
38 (*51*)	—	54 (*56*)	—	70 (*49*)	95 (*48*)	—	110 (*66*)
39 (*53*)	—	55 (*27*)	—	71 (*265*)	96 (*258*)	—	111 (*84*)
40 (*66*)	—	56 (*57*)	—	72 (*195*)	97 (*202*)	—	112 (*68*)

This table of concordance enables us to trace the dissenting passages in both the Purāṇas.

Brahmāṇḍa contains only two, namely one small passage (I. 27) of 129 ślokas and the other a bigger passage (II. 21–58) of altogether 2141 ślokas. The former deals with Śiva's appearance in changing form in the forest of Devadāru and his deliverance from the curse of the sage, now come to an end through a bath of ashes (Dārupraveśabhasmasnānavidhi[1]) and the latter narrates the story of Rāma Jāmadagnya and Sagara (Śāgarasya Rāmasya ca caritam).

The dissenting piece of Vā. comprises on the whole 2704 Ślokas and has the following contents : 3 contains a short description of creation in Vaṃśastha metre (sṛṣṭiprakaraṇam) 9. 65–122 appears again under 10. 68–15 and deals with the Yoga of Pāśupata (Pāśupata-yoga-nirūpaṇam), 16 is on the purificatory rites (śaucācāralakṣaṇanirūpaṇam), 17 is on the rules of the last stages of life (paramāśrama vidhikathanam), 18 is on rules of expiation for the ascetics; 19 is on misfortune and reading omens (ariṣṭanirūpaṇam), 20 on the letter Om and the achievement of the meditation upon it (Omkāraprāptilakṣaṇanirūpaṇam), 21 and 22 are on the structure of one Kalpa and the names and characteristics of 30 Kalpa (Kalpa-nirūpaṇam and Kalpasaṃkhyā-nirūpaṇam), 23 is on 5 other Kalpas, in which, during one period Śiva's incarnation takes place (Maheśvarāvatāra-yogaḥ), 24 contains the hymns of Brahmā and Viṣṇu in the praise of Śiva and his order (Śārvastavam), 25 describes the origin and end of Madhu and Kaiṭabha, 26 deals with the appearance of the vowels (svarotpatti-nirūpaṇam), 30. 79–331

1. Here and in the next quotations of the contents I shall as far as possible always add ( ),

offer the description of Daksa's birth and sacrifice, the birth of Vīrabhadra and through him the end of the Dakṣa's sacrifice is caused, in which there is the realisation of wish of the latter and the praise of Śiva (Dakṣa-śāpa-varṇanam), 32 describes the conditions in one Yuga (Yuga-dharmāh), 34. 58–42, 43. 10. 38, 44, 45. 20b-66, 48 dwell upon the real or supposed Geography (Jambūdvīpavarṇanam and bhuvanavinyāsah), 104 narrates Vyāsa's doubt and its removal (Vyāsasaṃśayāpanodanam) and 105–112 comprise and treatise on the glory of Gayā (Gayāmāhātmyam).

The dissenting pieces, given above, from both the Purāṇas, are distinguished, and as such the two remain agreed in wording in the rest of the texts, which are somewhat like two different manuscripts of a particular work, one having suppressed the other. On a comparison of the number of the Ślokas of corresponding chapters with one another, one would see that many of them agree with each other wholly, while others, only slightly differ from one another. Some of the deviations find their explanation in the counting of the verses, which goes apart from one another. We have throughout marked the small additions and the omissions in this or other texts with stars. Additions of this kind appear in Bḍ. I. 5. 83–141, I. 9. 1–8, I. 9. 14–31. Vā. 9. 68-122 omissions, on the other hand, appear in Bḍ. I. 3. 23, II. 3. 80a, II. 66. 16b, II. 72. 180b, II. 74. 103 or Vā. 27. 19, 27. 36, etc. Besides, both the remaining pieces still contain a great number a passages in which probably small additions as well as omissions might be present. Whether one or the other is correct, will be inferred from the context, whereas in other cases after a thorough comparison the older manuscripts might be distinguished. As further inquiry will refer only to the works Bḍ. Vā. it is therefore, necessary to give their contents in brief and this may be presented here in the form of a tabulated summary. The captions of the chapters are given according to the Vā.

Contents	Bḍ.	Vā.
Prakriyāpāda		
Summary of Contents (anukramaṇikā)	I. 1	1
Description of the twelve-year Soma-Sacrifice (dvādaśavārṣika-sattra-nirūpaṇam)	2	2
The Creation (sṛṣṭiprakaraṇam)	3–5	4–6
Anuṣangapāda		
The transition of the foregoing Kalpa into the present one (pratisaṃdhikīrtanam)	6	7
The division into 4 Periods Kṛtyayuga, etc. (caturāśramavibhāgah)	7	8
The origin of gods, etc. (devādisṛṣṭikathanam)	8	9
The Creation of Rudra, Dharma and the Ṛṣis Bhṛgu, etc. (manvantara-varṇanam)	9	10
Description of the 8 names and forms, received by the Rudra from Brahman (Mahādevatanuvarṇanam)	10	27
The Family of the 9 Ṛṣis (ṛṣivaṃśānukīrtanam)	11	28
The Family of Agni (Agnivaṃśavarṇanam)	12	29

Content	Bḍ.	Vā.
The Curse of Dakṣa (Dakṣa-śāpa-varṇanam)	13	30. 1–78, 31
The Family of Manu Svāyambhuva (Svāyambhu-vaṃśavarṇanam)	14	33
The Description of Jambūdvīpa (Jambūdvīpavarṇanam)	15	34. 1–57 43. 1–9 45. 1–20a
The Arrangement of the World (bhuvanavinyāsaḥ)	16–19	45. 67–137 46–49
The Courses of the Phenomena of Sky (Jyotiḥpracāraḥ)	20–23	50–52
The Appearance of the Phenomena of Sky (Jyotiḥsanniveśaḥ)	24	53
The Praise of Nīlakaṇṭha (Nīlakaṇṭhastavaḥ)	25	54
The Praise of the Origin of Linga (liṅgodbhavastavaḥ)	26	55
The Fathers and their Appeasement (pitṛvarṇanam)	28	56
The description of the Yugas	29	57. 1–85
The Performance of the Sacrifices (yajñavarṇanam)	30	57. 86–125
The description of one Caturyuga (caturyugākhyānam)	31	58
The Characteristic of the Ṛṣi (ṛṣilakṣaṇam)	32–33	59
The division of the Veda by Vyāsa and teaching of the Purāṇas and Vedasaṃhitās to his pupils and propagation of the Veda through them	34	60. 1–62
The Family of Manu Svāyambhuva (1) (Prajāpativaṃśānukīrtanam)	35	60·63–66a 61
The Family of Manu Svārociṣa (2) till Cākṣuṣa (6) and the Milking of the Earth (pṛthivīdohanam)	36	62
The Family of Pṛthu and the Creation of Cākṣuṣa (pṛthuvaṃśānukīrtanam)	37	63
The Creation of Manu Vaivasvata (7) (Vaivasvatasargavarṇanam)	38	64
Upodghātapāda		
The Creation of the Ṛṣis in Vaivasvatamanvantara (prajapativaṃśānukīrtanam)	II. 1–2	65
The Posterity of Kāśyapa (Kaśyapīyaprajāsargaḥ)	3–7	66–69
The Family of the Ṛṣis (ṛṣivaṃśānukīrtanam)	8	70
The Śrāddha ritual (śrāddhakalpaḥ)	9–20	71–83
The Family of Varuṇa, explanation of the name Mārtaṇḍa and his Family (śrāddhakalpa vaivasvatotpattivarṇanam)	59	84

The foregoing summary of the contents may be deficient, yet it should yield us to see an outline which is characteristically important. It points out that the entire material is set on a definite chronological basis. The proper text begins with the Creation and the beginning of the future Kalpas and ends with their setting and the new creation for giving rise to the next similar period of the world. In these great periods the entire material is set in mytho-chronological succession. From the primary evolution of matter follows the creation of one class of beings and the gradual evolution of all orders and states of lives, the families of the Ṛṣis and of Agni, the creation of I Manusvāyambhuva together with the description of all arrangements and things which are in any way connected with it. Then follows the creation and the families of 5 other Manus, after this the creation and the posterity of Vaivasvata, the last passed Manu and the pedigree-like lists in which there is the origination of the two Indian royal families of Surya and Soma or Candravaṃśa. After this the lists of the kings come to an end, which from the temporal point of view, adopted by the enumerator, should rule over the future India. Then follows a chapter on the seven Manus of the future ages, the description of the setting of the world after the lapse of the last period of Manu and la·tly again the new evolution of the cosmos at the end of the night of Brahma. Not only this external arrangement of material but also various remarks within the texts on the mythological ages of the Indian chronology invariably appear again and thus in each of them the principle followed throughout, emerges again.

Such a scheme of the arrangement of material cannot, however, represent the result of a long period of development, i. e. a process after which the ordinary assumptions should have prevailed for a long time and in which a whole series of Paurāṇikas might have contributed—on account of a longer period and the plurality of collaborators the execution of such a principle is indeed quite impossible—rather, it should be the work of one single man, for one individual only can work in such a planned way. Either this one person is the author of the entire texts himself or only a *diaskeuast*, who collects the extant pieces of the texts, gives them an

order and through his own individual contribution, extension or revision binds them together into a unit. That the latter possibility is feasible will become certain after the comparison of the Purāṇas with one another.

For a definite chronological confirmation of the *diaskeuast's* activity, Bd.-Va contain one important factor which would enable us to determine the terminus a quo, the point is that the chapter giving lists of the Indian rulers of the future, breaks of with Chandragupta I, and it should have concluded between him and Samudragupta, i. e. sometime between 320 and 335 A. D.[1] Whether this chapter is, as Pargiter tries to show, taken from Bhaviṣyapurāṇa[2], and translated into Sanskrit from Prakrit[3], or it is, as it appears to me to be more probable drawn from an independent text, is only of secondary importance for our purposes. The fact that is vital for our study is of date which is not used at all in the Bd. Va and is not found in the material of the text drawn upon.

Now a glance over the arrangement of material in the other Purāṇas would show that among them also some sort of chronological scheme is followed, which has however not been followed with care as in the case of Bd. Va. Thus, for example, Vi also begins with the creation and ends, when the concluding chapter of Adhy. VI. 7 breaks off, with the dissolution of the worlds. The essential difference is therefore this that here the Manvantaras of the past and the present are not separated from one another and the Kṛṣṇa age, to which is devoted the entire Book 5 and which is the first glorious royal family of the future, thus stands in a chronologically incorrect position. While the Vi exhibits this later section in a passing state, the Somavaṃśa is joined to it[4] at the same time. In Mt, however, this section takes up the Adhy. 271–273 apart from the first parallel verses at the end of the Adhyāya 50, and is found at an entirely odd place[5] and stands with the neighbouring chapter in no organic coherence. As the section of Mt under discussion, is short and, as Pargiter[6] formed an independent text has already shown, is older than the Bd. Va., the conclusion is irresistible that it originally and has been later on incorporated in the collection of the texts of the Purāṇas. From this statement the possibility that only through chance it has found the right place appears to be completely ruled out and the assumption is that the existing text-material of one diaskeuastic hand is settled in a definite manner and is revised in part. As such the determination of the year 335 as the terminus a quo for these activities is fully justified. With this is demolished the thesis of Pargiter that Bd. Va. in their fourfold division into Prakriyā-Anusaṅga-upodghāta and upasaṃhārapāda stand on an old principle of the division of the Purāṇas 1.

As the terminus ad quem for the aforesaid, activity of the diaskeusts and also perhaps for the, splitting off of the Kernel of the text of Bd. Va. into two Purāṇas now before us, the year 620 can be taken into consideration. In Bāṇa's Harṣacarita, at III. 3 is mentioned "munigītam atipṛthu...... jagadvyāpi pāvanam. ···purāṇam........" but does it refer, as one would suppose, to the actual text of the Bd. Va. as now available or to its Kernel, or to a text lying between the two but tending to develop into that of Va,. or again it refers to an entirely

(1) The Purāṇa text of the Dynasties of the Kali Age, p. XIII.
(2) ibid, p. XII.
(3) ibid, p. X B.
(4) The chapter 4 of Vi, which deals with Surya and Soma-Vaṃśa is as Pargiter also point out, a later prose-parap...........
(5) The chapter preceeding has the title "prasadanukirtanam" and the succeeding "tulapurisadanam."
(6) The Purāṇa text of the Dynasties of the Kali Age, p. XIII.

different text, is not easy to decide. When actually this splitting into two defferent texts did actually occur this ur-kernel split into two texts now before us through introduction of differing passages or through interpolation of minor ones cannot be fixed as yet.

As has already been noted this temporal fixation does not at all apply to the text-kernel of the Bd. Va. nor to the accepted form of the texts that many of them are actually older is shown by a comparison of Bd. Va. with the rest of the Purāṇas and these matters will be dealt with below.

The relation of the Purāṇas with Bd. Va. and with one another.

Now if we follow our method a little further and compare Bd. Va. with the rest of the Purāṇas we shall see that apart from those cases, in which only two Purāṇas show parallel readings in one chapter or in a longer piece of text, more Purāṇas agree with one another in three long sections and so they arrange themselves into text-groups. These three sections are Pañcalakṣaṇa by which are designated the following topics: Sarga, Pratisarga, Vaṁśa, Manvantara and Vaṁ'ānucarita, the passages on the cosmography and geography and on the Śrāddha kalpa. And I can clearly see in all these topics dealt with in the Bd. Va. the hand of the diaskeuasts. Since our inquiry will extend only over the Pañcalakṣaṇa, which is no doubt the oldest part of the Purāṇa-literature, a summary in the form of a table will exemplify how the individual Purāṇas behave with one another and arrange their text groups in respect with these sections. This summary may also yield practical information on the entire arrangement of the printed text.

The numbers in Italics indicate that the piece of the text under consideration does not come into question or it stands in another context (in the latter cases they have been underlined). The numbers put in brackets [ ] indicate that these do not agree in the allied text groups. The thick numbers show those chapters of the Puranas which agree with one another in wording or in content and have been included in the present work. A* shows that the text in the Purāṇas in question is taken as abstract or fagmentary or with marked agreement. The sign † indicates that the Purāṇa in question contains only one piece of a given text. ( ) means that the passages of the text in question exists only in an enlarged or revised form. [ ] means that the Purāṇa in question offers only in simple statement of the contents. (Ga) or a paraphrase in prose (Vi) of the sections under consideration. [ ] implies that the given verse has its duplicate. The new Bhg. and the Saurap, which, with regard to the chapters concerning the Pañcalakṣaṇa, often offer only an extract from other Purāṇas and are therefore useless for our investigation, will not be considered in our tabular summary.

As the tables given above on the position of the chapters dealing with the Pañcalakṣaṇa give details of the Purāṇas under consideration, this point will not be elaborated here.

Now with regard to these texts, which appear in these tables as single text-groups, from the point of view of the history of handing down of the texts, that is with regard to the agreements and deviations in readings, so far as it can be brought out clearly in matters of interpolations and omissions, it requires a special method of collation. Since our work extends itself to the tradition of the texts that relate to the Pañcalakṣaṇa—so far as the accessible material allows us to faithfully reconstruct it, the collation should proceed in a manner, that the object referred to here, becomes at once clear. The result is that the method after which it has proceeded, cannot be without importance for the lay-out and the conclusions of this or similar works. In the following pages I shall first give some examples how with the means at our disposal, the available form of the text emerges. These examples will at once show to the reader, in respect of one, a given verse that is transmitted—what portions of it are reliable

and what are doubtful, i. e. what of it can be passed as corrupt or overworked; and to facilitate this, I have adopted practical methods, viz. the use of diverse types—antique and small. These aids will also show to the reader, how in the matter of a given verse, complete or partial agreement between the text groups have been exemplified by the use of big and small tupes—and that is the case in the text group II A and II B in the first section, or by enclosing the phrases. Just a few peculiarities, which the reader has to note in respect of the outer form of the text, are given below :—

1.	Br. 14. 16b	prapāta puṣpavarṣaś ca Śūrasya janane mahān/
	V.	„ „ -ṃ „ bhavane „ at/[1]
	H. 1924 b	„ „ „ „ „ „ „ /
	Bd. II. 71. 147b	„ „ „ „ „ „ „
	Vā 96. 146a	„ „ „ „ „ „ „

Out of these final text comes to be as follows :

prapāta puṣpavarṣaṃ ca Śūrasya bhavane mahat/

2.	Br. 14. 4b	nāsti vyādhibhayaṃ tatra nāvarṣas tapam eva ca
	V.	„ „ „ na cāvṛṣṭibhayaṃ tathā/
	H. 1909b	„ „ „ nāvarṣa-„-m acyuta
	L. 69. 19b	„ „ „ nāvṛṣṭi- „ apy uta/
	Bd. II. 71. 103b	„ „ „ na cāvṛṣṭi- ṃ tathā/
	Vā 96. 102b	„ vyādhir „ „ „ „ /

Out of these the final text would be—

nāsti vyādhibhayaṃ tatra na cāvṛṣṭibhayam tathā/

3.	Br. 13. 104a	hutvāgnim vidhivat sā tu pavitrā mitabhojanā/
	H. 1797b	„ -in „ „ -a „ „
	Mt. 50. 18a	„-iṃ „ samyak „-ī kṛ,- „ /
	V.	„ „ „ -a- „ „ /
	Vā. 99. 212b	hutāgnya anidrā hy abhavat „ -mi- „ /

Out of these the final text is :

hutvāgnim vidhivat sā tu pavitramitabhojanā/

4.	Br. 13. 157b	Bhadraśreṇyasya dāyādo Durdamo nāma viśrutaḥ/
	H. 1848b	„ „ „ „ „ /
	Bd. II. 69. 7a	„ -senasya „ „-mado „ pārthivaḥ/
	Vā. 94. 7a	„ śreṇyasya „ „ „ „ /
	Ku. 22. 17a	„ „ „ -damo „ „ /
	L. 68. 7a	„ „ „ „ „ „ /
	Mt. 43. 11b	„ „ putro'bhūd „ „ „
	P. 2 V. 12. 115a	„ -senasya „ „ „ darśo „ /
	V.	„ „ „ „ -damo „ „ /
	P. 1. I. 12. 103b	„ „ -tras tu dhārmikaḥ/

The text would be :

Bhadraśreṇyasya dāyādo Durdamo nāma pārthivaḥ/

(1) Very frequently one finds in the texts here used the correct reading in the variants of the text.

SECTION 1

TEXTGRUPPE I.				TEXTGRUPPE II A.					TEXTGRUPPE II B.					TEXTG. III.
Brahmap.	Harivaṃśa	Śivap. Dharmas.	Agnip.	Garuḍap.	Padmap. 1	Padmap. 2	Vārāhap.	Viṣṇup.	Mārkaṇḍ.	Kūrmap.	Brahmāṇḍ.	Liṅgap.	Vāyup.	Matsyap.
[I. 1–1. 20]	[1-26]	[1. 1–51. 2]	[1. 1–17. 6a]	[1. 1–4. 3]	I. 1. 1–2. 83	V. 1. 1–2. 82	[1. 1–2. 20]	[I. 1. 1–35]	[1. 1–45. 28]	[1. 1– 4. 5]	I. 1. 1–2. 48	[I. 1–70. 2]	1. 1–2. 45	1. 1–2. 21
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3. 1–24	—
1. 21–30	—	—	—	—	—	—	—	I. 2. 1–8	—	—	—	—	—	—
1. 31–56	27–53	51. 3–28	*17. 6b–17	*4. 4–10	I. 2. 84–119	V. 2. 83–177	—	I. 2. 10–66	45. 29–73	†4. 6–66	†I. 3. 1–38	70. 3–66	4. 5–92	2. 22–4. 32
—	—	—	[18. 1–19. 29]	—	—	—	—	—	46. 1–20	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	I. 3. 1–25a	V. 3. 1 20a	—	I. 3. 1–25	46. 21–44	*5. 1–23	I 4. 1–34	70. 67–114	5. 1–54	—
—	—	—	—	—	I. 3. 25b–60a	V. 3. 20b–52a	†2. 21–26	I. 4. 1–52	47. 1–14a	†6. 1–25	I. 5. 1–141	70. 115–195a	*6. 1–79	—
—	—	—	*20. 1–6	†4. 14b–19	I. 3. 60b–83a	V. 3. 52b–75	†2. 27–41	I. 5. 1–24	47. 14b–36	7. 1–18a	I. 6. 1–77	—	7. 1–80	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7. 18b–37	—	—	—	—
—	—	—	—	†4. 20–35	I. 3. 83b–124	V. 3. 76–116	—	I. 5. 25–65	48. 1–45	†7. 38–67	—	—	—	—
—	—	—	—	—	I. 3. 125–163a	V. 3. 117–153a	—	I. 6. 1–41	49. 1–80	—	I. 7. 1–195	—	8. 1–209	—
—	—	—	*20. 17b–20a	†5. 19–32	I. 3. 163b–195a	V. 3. 155b–188a	*2. 43–56	I. 7. 1–33	50. 1–32	—	I. 8. 1–66	70. 195b–261a	9. 1–67	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70. 324b–344	9. 68–122	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	50. 33–51. 121	—	—	—	—	—
—	—	—	*20. 20b–22	—	I. 3. 196b–206	V. 3. 188b–201	—	I. 8. 1–13	52. 1–15a	†8. 1–28	I. 9. 1–92	70. 261b–324	10. 1–67	—
—	—	—	—		—	—	—	[I. 8. 14–9. 147]	—	[9. 1–12. 321]	—	—	10. 68–26. 50	—
—	—	—	*20. 9–17a	5. 9–18	—	—	—	I. 10. 1–20	52. 15b–31	*13. 1–20	I. 10. 1–12. 53	—	27. 1–29. 49	—
—	—	—	—	—	I. 4. 1–5. 95	V. 4. 1–5. 108	—	[11. 1–12. 102]	—	[13. 21–24]	13. 1–36. 82	—	30. 1–62. 70	—

SECTION 2

TEXTGRUPPE I.									TEXTGRUPPE II.			
Brahmap.	Harivaṃśa	Śivap. Dharmas.	Agnip.	Garuḍp.	Viṣṇup.	Brahmāṇḍap.	Vāyup.	Kūrmap.	Liṅgap.	Matsyap.	Padmap. 1	Padmap. 2
2. 1–57	54–114	52. 1–53. 21	*18. 1–31	*6. 1–13	†I. 13. 1–9a I. 13. 9b–94 I. 14. 1–7 [I. 14. 8–49] I. 15. 1–10 I. 15. 11–71 I. 15. 72–84	I. 36. 83–116 [I. 36. 117–37. 22a I. 37. 22b–60	62. 71–78 62. 99–63. 21] 63. 22–56	†14. 1–65	—	4. 33–55		
—	—	—	—	—	—	I. 38. I–II. 1. 125	64. 1–65. 120		—	—		
3. 1–126	115–256	54. 1–94b	*18. 29b–19. 21	†6. 14–62	I. 15. 85–142 [I. 15. 143–20. 39] I. 21. 1–40	II. 2. 1–32 (II. 3. 1–131) (II. 4. 1. 37) (II. 5. 1–106) (II. 6. 1–39) (II. 7. 1–479)	65. 121–159 (66. 1–152 (67. 1–47) (67. 48–135) (68. 1–39) (69. 1–355)	15. 1 [15. 2–97] *16. 1–46 [16. 242–17. 69] †18. 1–18	63. 1–21 †63. 22. 41	5. 1–32 6. 1–47 7. 1–65	I. 6. 1–33a I. 6. 33b–79 I. 7. 1–66	V. 6. 1–33 V. 6. 34–80 V. 7. 1–66
4. 1–18	257–282	54. 95–55. 12	*19. 22–29a	—	I. 22. 1–13	II. 8. 1–26a	70. 1–21	—	—	8. 1–12	I. 7. 68–80	V. 7. 68–80
—	—	—	—	—	—	II. 8. 26b–102	70. 22–91	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9. 1–39	I. 7. 81–115	V. 7. 81–115
—	—	—	—	—	—	I. 36. 117–37. 22a	62. 99–63. 21	—	—	10. 1–35	I. 8. 1–35	V. 8. 1–34
4. 19–122	283–405	56. 1–57. 26	—	—	I. 22. 14–88	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	II. 9. 1–59. 32	71. 1–84. 31	[19. 1–28	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—							

SECTION 3

TEXTGRUPPE I.					TEXTGRUPPE II.			TEXTGRUPPE III.	
Brahmap.	Harivaṃśa	Śivap. Dharmas.	Brahmāṇḍap.	Vāyup.	Matsyap.	Padmap. 1	Padmap. 2	Kūrmap.	Viṣṇup.
5. 1–41a	446–447a	58. 2b–36	—	—	9. 1–39	I. 7. 81–115	V. 7. 81–115	51. 1–36	III. 1. 5–47
5. 41b–64	447b–544	58. 37–82	(III. 1. 3–116)	(100. 3–118)	—	—	—	—	III. 2. 1–60
—	—	—	—	—	10. 1–35	I. 8. 1–35	V. 8. 1–34	—	—

TEXTGRUPPE I. SECTION 4 TEXTGRUPPE II.

Brahmap.	Harivaṃśa	Śivap. Dharmas	Brahmāṇḍap.	Vāyup.	Bhaviṣyap.	Mārkaṇḍeyap.	Garuḍap.	Viṣṇup.	Agnip.	Kūrmap.	Liṅgap.	Matsyap.	Padmap. 1	Padmap. 2
6. 1–54	545–612	59. 1–41	II. 59. 33–86	84. 32–86	I. 79. 17b–83	106. 3–29a	—	[III. 2. 2–13]	[273. 1–4]	20. 1–4a	†65. 2–17a	11. 1–39	I. 8. 36–75a	V. 8. 35–74
7. 1–109	613–729	60. 1–91	60. 2–63. 9	85. 3b–88. 90	—	[III. 4–136. 38]	[138. 1–26a]	[IV. 1. 1–3. 12]	*273. 4–26a	†20. 4b–77	†65. 17b–48			
8. 1–95	730–834	61. 1–74	63. 90–64. 24	88. 91–89. 23	—	—	[138. 26b–58]	[IV. 3. 13–5. 14]	*273. 26b–39	*21. 1–61	†66. 1–54	11. 40–12. 57	I. 8. 75b–163	V. 8. 75–162
—	835–1310	62. 1–65. 5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13. 1–22. 94	I. 9. 1–11. 95	V. 9. 1–11. 97
9. 1–36	1311–1362	—	65. 1–50	90. 1–49	—	—	[139. 1–2a]	[IV. 6 1–19]	*274. 1–12a					
10. 1–68 <13. 83–91>	1363–1424 <1757–1776>	—	66. 1–90	91. 1–118	—	—	[139–2b–7a]	[IV. 6. 20–7. 18]	*24. 12b–15 <*278. 16–18>	[22. 1–2]	*66. 55–58			
11. 1–26 11. 32–61 <13. 64b–79>	1475–1512 1518–1598 <1734b–1754a>	—	67. 1–105	92. 1–99	—	—	[139. 7b–14]	[IV. 8. 1–9. 7]	274. 16–19 <278. 10–14>	[22. 3]	[66. 59–60a]	23. 1–47 24. 1–71	112. 1–42 112. 43–98a	V. 12. 1–51 V. 12. 52–109
11. 27–31 12.1–51	1513–1517 1599–1650	—	68. 1–107	93. 1–104	—	—	[139. 15–18]	[IV. 9. 8–10. 18]	*274. 20–23	†22. 4–12a	66. 60b–67. 27			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25. 1–43. 4	—	—
13. 153b–212a	1842–1903	—	69. 1–57	94. 1–56	—	—	[139. 19–24]	[IV. 11. 1–7]	*275. 1–11	†22. 12b–23. 47	†68. 1–20	43. 5–53	I. 12. 98b–140	V. 12. 110–152
13. 212b–213 15. 1–29	1904–1905 1969–1998	—	70. 1–49	95. 1–48	—	—	[139. 25–35]	[IV. 12. 1–17]	*275. 12–23	*24. 1–32	68. 21–51	44. 1–46	I. 13. 1–30	V. 13. 1–30
15. 30–45a 16. 9–11	1999–2014a 2040–2042	—	71. 1–21a	96. 1–20a	—	—	[139. 36–39]	[IV. 13. 1–8]	*275. 24–26 *275. 38b–40a	*24. 33–39	69. 1–12b	44. 47–60 45. 1–3	I. 13. 31–44a 70–72	V. 13. 34–45a 72b–75
16. 12–49a 16. 58b–59 17. 1–40	2043–2080a 2089–2130	—	71. 21b–99	96. 20b–98	—	—	—	[IV. 13. 9–71]	*275. 40b–44	—	[69. 13–15a	45. 4–21	I. 13. 73–94	V. 13. 75b–95
14. 3–57 15. 43b–16. 8 <16. 49b–58a>	1908–1968 2014b–2039 <2080b–2089a>	—	71. 100–195	96. 99–191	—	—	[139. 40–62]	[IV. 14. 1–15]	*275. 27–38a *275. 45–51	†24. 40–69	†69. 15b–42a	45. 22–33 44. 61–85 46. 1–29	I. 13. 96b–106a 44b–69 107b–134	V. 13. 97b–107a 45b–72a 108b–138
—	—	—	71. 196–265	96. 192–258	—	—	—	[IV. 15. 1–26]	*276. 1–8	[24. 70–84]	[69. 43–94	47. 1–29	I. 13. 135–167a	V. 13. 139–170
—	† 2136–2198	—	72.1–195	97. 1–203	—	—	—	—	*276. 9–25	—	—	47. 30–168	I. 13. 167b–267	V. 13. 171–272a
— 13. 141b	† 2359–2373a 1829B	—	73. 1–126	98. 1–126	—	—	—	—	—	—	—	47. 169–181 47. 182–263	I. 13. 268–279 —	V. 13. 272b–284a —
13. 142–153a 13. 14b–49	1830–1841 1668B–1711	—	74. 1–34 74. 35–103	99. 1–34 99. 35–119a	—	—	[139. 63–74]	[IV. 16. 1–18. 8]	*277. 1–17	—	—	48. 1–29 48. 30–103	—	— —
13. 3–14a 13. 50–64a 13. 80–82 13. 95–141a	1655–1668a 1712–1734a 1754b–1756 1058–1085a 1777–1829a	—	—	99. 119b–250a	—	—	[140. 1–40]	[IV. 191–20. 12]	*278. 1–9 *278. 15 *278. 19–41	—	—	49. 1–50. 57	—	—

Bhadraśreṇyasya dāyādo Durdamo nāma pārthivaḥ/

(1) Very frequently one finds in the texts here used the correct reading in the variants of the text.

5. Br. 15. 39b Varayāmāsa nṛpatiṃ tam iyeṣa ca sa prabhuḥ/
H. 2008b „ „ „ „ . „ „ /
Bḍ. II. 71. 12a „ rājānaṃ „ „ „ sa pārthivaḥ/
Vā 96. 11b cinta- „ „ „ „ /
Mt. 44. 55b jñāpa- „ „ „ mahāvrataḥ/
V. „ „ „ „ -hīpatiḥ/
P. 1. I. 13. 39b jñāpayāmāsa rājānam tam iyeṣa nṛpas tataḥ/
P. 2. V. 13. 40b „ „ „ „ „ „ /

The text would be :

varayāmāsa rājānaṃ tam iyeṣa ca sa prabhuḥ/

6. Br. 13. 14b Kakṣeyos tanayas tv asams traya eva mahārathā/
H. 1668b „ „ „ „ „ „ /
Bd. II. 74. 12b Anoś caiva suta vīras trayaḥ paramadhārmikaḥ
Mt. 48. 10a „ „ „ „ „ „ „
Va. 99. 12b Anoḥ putra mahātmānas „ „ „
Br. 13. 15a Sabhānaras Cākṣusas ca Paramanyus tathaiva ca/
H. 1669a „ „ „ „ „ „ /
Mt. 48. 10b „ „ „ -meṣuḥ „ „ /
Va. 99. 13a „ ca Pakṣas „ „ „ – pakṣas „ „ /
Bd. II. 74. 13a „ Kālacakṣuḥ Parākṣas ceti viśrutaḥ/

Since in the middle of the first half of the Śloka from Br. and H. through the exchange of the leaves the final text has come into existence in which the continuity is disrupted and the text is unconnected with one another, therefore the text would sound :

Anoś caiva suta vīras trayaḥ paramadhārmikaḥ /
Sabhānaras Cākṣusas ca paramanyus tathaiva ca //

7. Br. 7. 45b teṣām Vikukṣir jyeṣṭhaḥ tu vikukṣitvad ayodhatam /
H. 661b „ jyeṣṭho Vikukṣis „ „ „ /
Sidha 60. 34a „ Vikukṣir jyeṣṭhas „ so'yodhyam abhavan nṛpaḥ
Bd. II. 63. 9a „ jyeṣṭho vikukṣis „ Nimir Daṇḍas ca te trayaḥ
Va. 88. 9a „ „ „– śiś ca Ne- „ „ „ /

As here the Purāṇas split into two groups, so the text would be :

teṣām jyeṣṭho Vikukṣis tu vikukṣitvad ayodhaṭām/	teṣām jyeṣṭho Vikukṣis tu Nimir Daṇḍas ca te trayaḥ

8. Bd. I. 9. 32b dvidhākṛtva svakam deham ardhena puruṣo'bhavat/
Va. 10. 7b „ –akarot sa tam „ „ „ /
Ku. 8. 7a „ „ punar „ „ „ „ /
L. 70. 267a „ –akrtvā svakam „ „ „ „ /

As the corresponding verse in the textgroup I is
"dvidhā kṛtvātmano deham ardhena puruṣo'bhavat" /
it takes the following form in the Textgroup II
"dvidhā kṛtvā svakaṃ deham ardhena puruṣo'bhavat /

9. Ku. 20. 22a Dṛdhasvasya Pramodas tu Haryasvas tasya cātmajaḥ /
L. 65. 37a „ „ „ „ „ vai sutaḥ /
Mt. 12. 33a „ „–daś ca „ „ cātmajaḥ /
P. 1 I. 8. 138b „ –das tu „ „ „ /
P. 2 V. 8. 137b „ „–das ca „ „ /
V. „ „–das tu „ „ „ /

As the corresponding verse in the settled Textgroup I is
"Dhaundhumarir Dṛḍhasvaś ca Haryasvas tasya cātmajaḥ
it takes the following form in the Textgroup II :
"Dṛḍhasvasya Pramodas tu Haryasvas tasya cātmajaḥ /

10. Bḍ. I. 8. 47b ete grāmyaḥ smṛtaḥ sapta āraṇyaḥ sapta cāpare /
L. 70. 240b etān "-yan paśūn āhur „yān vai nibodhata /
Vā. 9. 47a „ „ „ „ -yaṃś ca „ /

As the verse agrees in wording with the equally settled and corresponding Textgroup IIA so it will be taken in both the Textgroups—

etān grāmyān paśūn āhur araṇyāṃś ca nibodhata /

11. Bd. I. 5. 30a sasarja sṛṣṭṃ tadrūpam kāpādiṣu yathā purā /
L. 70. 139a „ „ tim „-pam „ „ „
Vā. 6. 35b „ „ „ „ „ „ „

As the corresponding verse in the equally settled Textgroup IIA is
"sṛṣṭim cintayatas tasya kalpādiṣu yathā purā „
so in both the textgroups the agreeing words will be ;
"sasarja sṛṣṭim tadrūpaṃ kalpādiṣu yathā purā /

12. Bḍ. I. 8. 54a vidyuto'śanimeghāṃś ca rohitendradhanūṃṣi ca /
L. 70. 247a „ „ „ „ „ „ /
Vā. 9. 52b „ „ „ „ „ „ /

As the verse agrees in words with the corresponding and settled Textgroup I and with the equally settled Textgroup IIA so in both the Textgroups IIA and IIB it will be entirely adopted, so that both these textgroups agree with one another and with I
vidyuto'sanimeghāmś ca rohitendradhanūṃṣi ca /

In the present work, dealing with uncertain tradition the agreements and deviations in the particular text-groups will be made clear through the use of different types. All the peculiarities of the outer construction of the text will be enclosed to make them clear to the reader.

1. In the text under consideration this position also is likely to arise that the tradition may appear doubtful, hence the uncertain words, syllables or the schedule of the Book will be indicated by small types.

2. The text which is generally common in the Purāṇas of the text-group I or which can be considered to be originally drawn form the base of any one of them will be shown by big types.

3. The text, appearing in the Purāṇas of Text group II and III, has been set in small type, so far as it deviates form the text of the Text-group I. Verbal agreements of the two groups with group I will be printed in bold types.

4. All verbal agreements between both the settled text-groups II. A. and II B of the section I are signalised by spaced types. Similar is the case of the agreements of Text-group III of section III, with the deviating verses of the group Bd. Vā of the Text-group I under the same section—e. g. p. 264 Śl. 50 38a, 5039B, and p. 282. Śl. 206, 21a etc–so in both the verse-groups, section II, chapter 2, Text group Ia, A, Śl. 137–144 (p. 185) and section 3, Text-group IIIa, Śl, 25–34 (p. 280). All verbal agreements between Text-group I on the one hand and II a and II B of section I on the other have been indicated by bold and at the same time by spaced types.

5. The verbal agreements of particular verses and verse-groups within one and the same Text-group : section I, text group II B, chapter I Śl. 9b–16a (p. 114) and section 2, chapter I, Text group I Śl. I_1 b–1_5 (p. 141) and between both these at four places-which the reader will easily find out, will be duly indicated.

6. The most important texts of group I are Br. H. and Śidh. on the one side, · and originating form the Ur-Kernel of Bd.–Vā.–in Bd. Vā on the other. The texts of group I read apart from one another and thus throughout in the arrangement both these sub-groups, which offer deviations, of readings, have been separated vertically in the middle and placed side by side. In the text group I of the section 3 however, the continuity of the contents in group Bd. Vā, inspite of its partial incorrectness, can not be broken into parts, hence the order of the verses has been retained. In the following pages a number of such cases will appear where the corr esponding or deviating verses of both groups do not collide. In these cases the bold types in the subgroup Bd. Vā will indicate that there is agreement with another sub-group.

7. The peculiar verses mentioned under 6 in sub-group of the Textgroup I, have been throughout indicated by small types and are set facing vertically. These peculiar verses in general may also appear as interpolations or additions, therefore these measu.emeuts do not mean that in every case the.e are to be taken as secondary components; rather this possibility also exists that in particular cases of one or another sub-division, they may have been lost. In chapter 5 of section 4, both subgroups under consideration have Mt. P_1 and P_2 on the one side and Bḍ. Vā on the other, and the relation between one another in the outer form has been naturally expressed. In the first text-group, the bold and small types basically signify only a medium, which will make clear the common and the individual parts of the sub-group.

8. As the Br. i.e. that much portion of it which comes under consideration, is particularly important and perhaps, to it the Indian tradition of the age of the Purāṇas refers; and then in the text-group I all the verses that fall out of it, have been signified by pushing back behind the common form of the verse.

9. Through [ ] this sign have often been signified for the ommissions in one of the sources, e. g. Śl. 20b ff. on p. 122 and also sometimes the continuity of an interfering insertion, e. g. p. 3, Śl. 13, p. 159 Śl. 22, p. 237 Śl. 31 etc.

10. The critical apparatus, which in its entire lay out, applies faithfully to the construction of the text always brings the assignment of the verse in question to the source coming under consideration. Apart from this that they make possible consultation and verification of one passage, they will also enable the reader to find out whether any of the sources contains individually peculiar verses, not further considered in our work or entirely peculiar passages. In themselves, these presentations make a verse-concordance of the texts coming under consideration. Where the apparatus offers entirely deviating readings, it is not possible with the help of these to reconstruct the special and sometimes unchangeable text of the source at a glance. Only evident misprints have been left out of consideration.

On the basis of these principles the emended texts of the Pañcalakṣaṇa form the premise for the unfoldment of our conclusions, chiefly with regard to the history of the text. The handling of the questions—religious, philosophical, historical and the like that are connected with our investigation should be kept for a later time.

Conclusion

The conclusion hinted herein and connected chiefly with the history of the text, refers firstly to the single section of our work and will be expounded in due course.

Section I ; Sarga and Pratisarga

1. Of the four texts of this section, group I is the simplest and the shortest. The outer structure of the section, which is settled on the basis of the foregoing principles, may indicate that the texts of group II. A and III set in bold type—exhibit comparatively few agreements with those of the group I, and that this, with the exception of the noteworthy ślokas 12–14, is fully contained in the text of group II B. The position of these agreements in the entire text of II.B may indicate—like the introductory verses of section II—that the text of group I can neither be an extract from nor a fragment of group II B. From this it would follow that it may have offered itself, word for word, to the person or persons responsible for the revision of II. B or perhaps also to diaskeuasts of the Bḍ. Vā. In fact the external evidence leads one conclude that in the text of the sections under consideration, the text of group I is the oldest one.

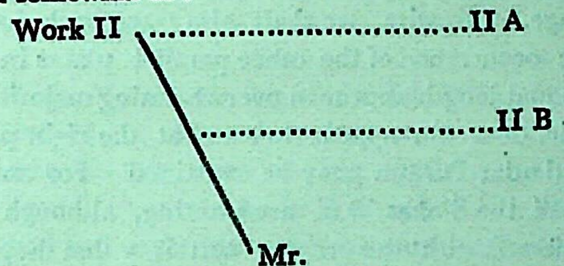
2. Next to this outer evidence the interior criteria go in favour of the priority of the text of group I to the rest of the group. In its contents this group is especially charactirized by the primitive theory of the creation and the seven number of the Ṛṣis., and it emphatically reminds us of the cosmogonic chapters of the Brāhmana literature. Firstly in the already mentioned ślokas 12–14, is set, in the text of group II A and II. B the theory of the Sāmkhya, and instead of number seven of the Ṛṣis, we find in them nine, which, in the text of group III rises to a total of 10. The latter exhibits traces of overworking, which indicates that the composers of these had the text of I before them to build upon. On the one hand it brings in the cosmogonic theory in and on the other it presents a still clearer influence of the philosophy of Sāṁkhya which certainly does not appear to have been handled in either the text of II A or in that of II. B. A trace of the incoming of this philosophy is found lastly in the śloka 5 of the text of group I, which in itself proves that the verse is an addition by a later hand, since it is contained only in Br. and H, and in both of them it occupies a remarkably right place. It occurs also in Śidh and also under the text of group II. B which has literal agreements with I. Thus we arrive at the conclusion that the influence of the Sāṁkhya philosophy on the apparently oldest part of the Purāṇa literature is only secondary.

3. Both the texts of group II A and II. B possess one common kernel of the text signalised in our work by spaced types. In the text of II A this kernel, which probably originally had an independent existence, is apparently slightly enlarged through additions. In II B this enlargement is greater and one can detect that the latter, in its present form, embodies the results of a longer process of development. For the correctness of our assumption that each kernel of the text may have been an independently settled tract, A appears to offer a proof. As for the table of summary shows and the assignment of the source in the critical apparatus confirms the compiler of the Adhyāyas in question has known and excerpted the concerned text of the section I and II 2 of the collection of Group I. Since he would have followed the manner of the excerpts of the section I in the collection of Group II. A the conclusion appears to be justified that any kernel till the time of the origin of the concerned Adhyāyas in A had already an independent existence and was not yet a component part of any Purāṇa. It may be asserted with emphasis that to no excerptor the text of the Group II. B was available, nor perhaps it had yet come into existence.

4. Apart from Ga. and Var, which are mere fragments of the text of Group II A, P.1 and P.2 which are not like two recensions but to different manuscripts of the similar text P., show a verbal parallel to Vi. A more detailed comparison of both these Purāṇas shows clearly that the text of the latter is somewhat bulky compard to that of P. Apart from the beginning of chapter I, in which P. often shows omissions—for it does not have the old verses in it the remaining special verse of Vi, as it appears from the contents, embody in them, numerous

later additions. As with the chapter 9, the agreement in wording between the two Purāṇas, breaks away, the first 8 chapters of the text of Group II. A in P and Vi in general can be considered as a connected and concluding chapter, even if to all appearance it is an enlargement over the kernel of the text printed in spaced types. The P. has some texts, which though fragmentary in the beginning have yet preserved the original form of this text. The Vi, as it has already been indicated, exhibits unimportant interpolations.

5. As the table of the summary shows it makes the Adhyāya of Kū. and Mr. connected with the section Ia, middle link between the textgroup II A and B. In both the cases we have, however, nothing to do with the so-called mixed recensions, i.e. with the text, which, to some extent join together the parts of both the collections of texts, rather very probably with the transitional stage in the development of II A or the collection of the kernel of the text lying in the base of II B. While this character of Kū, quite outside from the perview of this work, could not be brought out clearly, and a special inquiry purged the kernel of all later and mainly Śivaite accessories, and may have faithfully fixed its relations with this or that text-group in question, as such Mr. appears to be a link in the development of the collection of the Text group II B. From this it follows that this section in the older Mr. is possibly older than that of the Textgroup II B. If this conclusion is correct the relations of Mr. II A and II B may be represented somewhat as :—

6. In the textgroup II B L—it is naturally concerned with the long Adhy 70—is similar to the Bḍ-Vā, as in the Textgroup II A. P is similar to the Vi, by which it is to be certainly kept in mind that the edition of the Purāṇa here utilized have no pretensions of being critical, but have only the value of the printed manuscripts. As such our conclusions, too, cover only the present collections of the Purāṇas and have no absolute value. A comparison of this with Bḍ-Vā now tells that with the exceptions of a few verses of secondary character, where the verse-concordance of the critical apparatus is evidently lean, it presents a verbal parallel with the latter. At the same time it appears that the L. stands opposite to Bḍ-Vā, as a fragment. In this with the exception of the introductory verses, which as indicated under 1 have another origin, corresponding old passages occur which are found—one may compare the spaced passages, p. 31–34 and 81–101—in the text of Group II A as also in Bḍ-Vā and in the Mr. A further parallel to P shows that in it also there is a chapter in the conclusion—see p. 121 ff. Nevertheless L. would not appear as an extract from the Bḍ-Vā, as it will often bring the entire text and with regard to the piece occurring in it, which in its dissenting verses does not carry an apparent interpolation and a secondary character opposite L. With regard to these facts, it appears to me to be most probable that L has stood as a first step of Bḍ-Vā, which reached to the diaskeuast of this latter text either fully, or only in fragments, and expanded through him, and was possibly completed with the help of another similar text.

7. It is evidently a remarkable feature of the texts of Group II B that in them verbal parallel, rather fragments-outwardly recognizable by the loops or vertical lines-appear repeatedly and at times at the same places. As the Bḍ-Vā on the one hand clearly point out the diaskeuastic hand, the L on the other hand, although a fragment, so far as it is present, verbally agrees with it and the grounds indicated under 6, make it possible that a type of older pattern or model has been adopted in it, and as such certain verbal parallels may be con-

sidered to have been contained in it and would have been mixed together uncritically by some diaskeuast of the Bḍ–Vā. As such the conclusion would be that some sort of history of the text may have been present behind the pattern.

8. The fact that at many places of the text of Group II B verbal parallels of equal length occur, presses us to search for a satisfying explanation for this remarkable phenomenon; and we will have to find this with a high degree of possibility in the assumption of a simple exchange of leaves. A comparison of the verbal correspondance of Chapter 6 with the partly fragmentary appendix of Chapter 3, however, strengthens this possibility. It points out that between the passages of equal length, the passages of about their extent are wanting and as such a marked disorder of text may have occurred. This fact, of course, now becomes clear by an exchange of the leaves of the manuscripts and a comparison of the Ślokas 74. 12 ff at p. 69 with the Ślokas 62 b ff at p. 107, appears to point out that here in the page under consideration, one and the same Śloka has begun not with the beginning of the Śloka but with the inner halves of the first half-verse and missing preceeding leaf there has also begun with the last words of that Śloka. The missing words have been arbitrarily supplemented and have been adapted to the needs of the context. From the length of the existing and missing groups of the verses we may now infer the approximate size of the page of the manuscript and it appears that the one page contained only half ślokas 6–7. Accordingly, it should have been relatively little known and these circumstances may point towards its old age. Likewise, we shall also trace back in the exchange and fitting-in of one manuscript-leaf the occurrence of the other parallel places in the Textgroup II B in which the passages of almost equal length appear in overwhelming majority, and particularly there where the concerned parallel does not appear to stand at the right place. In the same way, the omissions of texts in a particular Purāṇa may be explained. For example, in Chapter 4 of the text-group II A (p. 22) in Vi, the Ślokas 15 ff. are wanting, although from the parallel Purāṇa as also from the Vi it is inferred with the greatest certainty that they belong to the old stock. As other omissions of similar length, e.g. the apparently similar Ślokas 12 ff at page 26 related with the old stock or the Ślokas 28 ff at p. 33 which are wanting in P 1 and quoted only as variants in P 2, so this may also be explained by the simple assumption that here a leaf is missing or has been left out in copying. Another more possible exchange of leaves, which refers to an old period, appears to have occurred in L.—see Chapter 3, Śl 77 ff (p. 67 f)—as one can understand from the evidence of the critical apparatus.

9. A rare but interesting glance at the manner and way of the development of Indian texts grants a comparison of the verbal parallel of the Chap. 3 (p. 60 ff) with that of the Chap. 5 (p. 78). At both the places we find similar text of which the oldest form is often present in the common verses, which form a connecting whole. In Chap. 3 three connected passages, which more probably comply with the leaves of one single manuscript are separated from one another through great interpolation, by which one may distinguish the older and later parts. On the consideration of the cut-off places, which belong to the oldest text of Group II A and II B, the four layers of the text lying upon one another clearly contrast with one another in the circle of years of a tree. Also in chap. 5 there appear two small interpolations–set behind the text-front in our text–which are at a different place and do not agree with that of Chapt. 3. Observations of this kind, which one can perhaps otherwise make, throw a kind of light not only on the origin of the Purāṇas themselves, but also on the old Indian literature in general, as they show how inside the same texts of the group of the verses, different recensions could unfold themselvez.

Section 3 : Vamsa

1. As in Section I, so in this section also, it appears that the Purāṇa-group Br. H. and Sidh. as well as the abstracts of A. have preserved in general the oldest and the briefest form of the text.

2. When we look here apart from the Ga, which presents only the extracts and fragments of both the first chapters in the form of Textgroup I, the Vi contains, as already Table 2 shows, the entire text of the Purāṇas enumerated in 1. Indeed, many passages which are connected together have become separated through extensive interpolations. The beginning of our chapter I is overworked minutely in Adhyāya I, 11 and 12 of the Vi, but it contains the traces of the general texts of another older Purāṇa, as it is indicated by the position of the critical apparatus to verse 7 and 8 (p. 143).

3. The Bḍ. Vā. fully contains the entire texts of the Purāṇas enumerated under 1. As it would have already become clear from the exposition of the results of Section I, the introductory verses of Chap. I have been weakly overworked in Chap. 7 of the same section and have been separated from the connected verses by a long piece of text. But this and the next verses of this Chap. are not strongly mixed with interpolations which enter into the greatest part of the arrangement of persons and events mentioned in the mythic-chronological Kalpa system. From Śloka 30 of Chapter 2, the text of the Bḍ. Vā—see Textgroup I a—appears to be above all enlarged and overworked. As the aforesaid text of Group I is, even if shifted in the succession of the verse still changes only little and has been received in it quite completely. One would conclude from this that the entire text even of this Group had been available to the diaskeuast of the Bḍ. Vā. He has enlarged it from the very important side of mythology and history and has thereby adapted to his system.

4. The fact that the Vena-Pṛthu legend in Bḍ. Vā. stands at a different place as in the older collection of the Purāṇas, is certainly important and betrays at the same time the hands of the diaskeuast who in his longer collection placed the legend immediately after the shorter collection which was common with the latter in respect with these passages. Often this section has retained the original and right place in the older collection, from which it follows that probably it once formed quite a small but independent text which did not stand together with the neighbouring pieces and possessed as individual origin. It also follows from this that with the A it cannot be understood, as this would have preserved at the utmost only an extract of the same. As this Purāṇa presents in excerpt the text of sections 1 and 2 in immediate succession till the Vena-Pṛthu legend, these would have been present also before the compiler of this excerpt as a connected whole. With this it also agrees that the Vi also runs parallel with A as in Section 1 it puts the old text of Group I through the text of Group IIA and in Section 2—see the table also—the same text, as the interpolated text also appears similarly till this legend. Quite similarly it stands with, e. g. the Adhyāya 27 of the Br. which occurs in a row of Purāṇas which might have been formerly taken as an independent text and is handled by the diaskeuast of Bḍ. Vā. in the same way, as I shall mention shortly hereafter at a different place. This and similar examples, which certainly could be further found in the Puranic literature, point out that in most of the cases, in which we come across with the content in immediate succession after the parallel collection of one story or another, we have to reckon with throughout with an activity of the diaskeuast and a planned combination of the originally different texts:

5. The text of Group II, which in Chapter I, in the similar way as in Group III of Section I, as built out of Mt. shows in its both the first two chapters an unmistakable relation with the text of Group I. This relationship can depend on two possibilities, either on the revision of an existing text or on an arbitrary restoration of a destroyed manuscript. The former case is quite clear possibly with the Section C. of Chapter 2, Mt. as also in P. at the aforesaid place in the Textgroup I a planned enlargement and resetting, by which only a few traces of the oldest collection have been retained, can be clearly recognized. The indicated possibility may also point out that the Chapter 3 and 4 do not exhibit any verbal parallel in spite of their agreement in content and are entirely over-worked. The circumstance that the L. and

P. first put with Chapter 2, the Mt. also, as it primarly retains in Chapter 1 of Section 2, likewise stands alone in Section 1, it appears quite clearly from this that both these pieces, as also the chapter, had originally one whole and were not really divided.

Section 3 : Manvantara

1. In the first half of the text of Grcup I (p. 254-58), which deals with the Manvantaras of the past, we find similar text only in Br. H. and Śidh, Since the Bd.Va at those places where we would expect this text in its systematic chronological order (Bd I. 36), presents only along list of the forms of the gods, which have to exist during these periods. Nevertheless, materials of somewhat different contents have also found a kind of approval in the text of the aforesaid three Purāṇas, which by themselves could have approached the thought that even this text was known to the diaskeuast and was set by him intentionally in the preserved list-like section. That this should actually be known to be the case is elucidated by the second half of the Textgroup I (p. 258 ff), which deals with the Manvantaras of the future. Here the Bd.Va points out the entire text agreeing with the older Purāṇa group, as this also is enlarged through supp'ements and the succession of the verses is somewhat changed at places When the diaskeua t of the Bd. Va has utilized the second half of this text and has mostly taken over, he must have intentionally changed in these pages, as he himself builds a uniform whole. This was so simple as he, as it has been already explained above (p. XIV ff) arranges his material in strictly mythological and chronological manner. From this it follows that the collection of Group Br. H. and Śidh is older than the corresponding section of Bd.Va.

2. The text of Group II, which deals with the Manvantaras of the past, exhibits so much agreement with that of Group I that an internal relation between both may be apparent. The outer structure of the text corresponds completely with the similar textgroup in the first chapter of the section 2 and thus in the present case, even as in section 2-see p. XXXV-it has been subjected to revision.

3. It is not a mere accident that the Bd.Va exhibits correspondance with the text of Group II in section 2, chap. 2. Textgroup Ia. A. Sl. 137-144 (p. 185) as also verbally in the second half of the section 3 (p. 264 ff)-printed in spaced types in our text. These correspondances may have been founded either on the dependence of both the texts on each other or on a third source lying outside. A dependence of Vi, which alone forms the section B of the Text group III, on the Bd. Va appears to have been possible as the correspondances in the latter are separated from one another repeatedly by the peculiar verses Whether the reversed possibility or a dependence on a third source is present here is not decided as yet.

4. The fact that the Purāṇas in the section 3 arrange the 3 textgroups together, appears to point out that an originally independent text is known to them. This further proves that the A, which goes with the group Br. H. and Śidh in all other component parts of the Pañcalakṣaṇa presents in Adhy. 150a short chapter on the Manvantaras and division of the Vedas, which is evidently an extract from the first 3 Adhyaya of Vmśa 3 of the Vi as it has received only little approval in the latter 1. This section could not have been available to the compiler of the extract on Manvantara in the collection of the mentioned Purāṇa-group and cosequently also in the immediate continuity with the first two chapters of this Group which are contained in A as abstracts. Towards the correctness of our view the significant grounds also point out so far as there is no internal relation between section 1 and 2 on the one hand and 3 on the other. Had the three first sections owed their origin to one single compiler, they would have offered the

1. This Adhy. will not be further considered in our text.

entire material in mythological and chronological order in accordance with the common human tendency of systematization, as the compiler of both the first sections and the diaskeuast of the Bd.Va has done. Further, there would have been no internal agreements between the description of a particular Manvantara in the section 2 and systematic presentation of 3–which the reader will immediately recognize—compare p. 144 f. and 163 ff. with p. 178 ff. and 254 ff—and which have doubtless enabled the diaskeuast of the Bd.Va to complete the Ch. 2 of section 2 of section 2 and to leave the first half of the section 3.

Section 4 : Vamsanucarita

1. Table 3 shows at a glance that the succession of the versess of Br. and H. deviates considerably from that of the Bd.–Va in particular. Such deviations could have been based either on the deliberate arrangement of the text on an unintentional exchange of the leaves or on the prevailing disorder of the text at that time. In the first case the sense either should change with a rearrangement or it should be improved, in the latter case the sense should be throughout infringed, if not altogether destroyed. Before we busy ourselves here with the variants, that lie before us, in the succession of verses, these will come to light by the following table, which envisages only Br. and H. as well as Bd. and Va. and may also serve as a general survey of the matter at hand. For the first two Adhyayas, which betray no deviations in the four main texts under consideration, the table will present, in the manner of a concordance, the relation of even these texts with one another i. e. the presence or omission of the verses in one or the other, and for the rest of the Adhyayas it will emphasize more the differences to be found on the succession of the verses.

Br. P.	Harivaṃśa	Bḍ. P.	Vāyu P.
9. 1a	1311a	II. 65. 1a	90. 1a
1b	1311b	—	—
—	1312–1313b	1b–2	1b–2
2	1314	3	3
—	1315	4	4
3–4	1316–1317	5–6	5–6
—	1318	7	7
5–6	1319–1320	8–9	8–9
—	1321	10	10
7	1322	11	11
—	1323	12	12
8–10	1324–1326	13–15	13–15
25a	1427a	—	—
25b–49a	1427b–1451	33b–57	63b–86
49b–50a	1452	59	88
—	—	60a	89a
50b–54	1453–1457a	60b–64	89b–92
55a	1457b	58a	87a
55b	1458a	—	—
56a	1458b	58b	87b
56b–57a	1459	65	93
65–66	1470b–1472a	66–67	94–95
67a[1]	1472b[2]	—	—
57b–59	1460–1462a	—	—

1. It is quite similar in wording with Br. 10. 57a.
2. It is quite similar with H. 1461b.

Br. P.	Harivaṃśa	Bḍ P.	Vāyu P.
—	1327	16	16
11	1328	17	17
—	1329	18	18
12	1330	19	19
—	1331–1332	20–21	20–21
13	1333	22	22
—	1334a	—	—
15a	1334b	23a	23a
(15b)	1335	23b–24a	23b c
14	1336	25	24
16–21a	1337–1342	26–31a	25–30a
—	1343	31b–32a	30b–31a
21b–26a	1344–1348	32b–37a	31b–36a
—	—	37b	36b
26b–34a	1349–1357	38–46a	37–45
—	1358–1360a	46b–48	46–47
34b–36	1360b–1362	49–50	48–49
10. 1–8	1363–1370	66. 1–8	91. 1–8
—	1371–1373	—	—
—	1374–1382a	9–16	9–16a
—	1382b–1409	—[2]	16b–48a
—	1410a	19b	48b
9–23	1410b–1425	20–32	49–62
24a	1426a	—	—
24b	1426b	33a	63a

Br. P.	Harivaṃśa	Bḍ. P.	Vayu P.
10.60–63a[1]	1462b–1468	II66.68b–74	91.96b–102
63b	1469a	—	—
64a	1469b	68a	96a
64b	1470a	—	—
67b–68a	1473	75	103
—	—	76–89	104–118b
68b	1474	90	118c
1. 1–2	1475–1476	67. 1–2	92. 1–2a
2–36	1518–1522	3–8	2b–7
—	1523–1537	9–22	8–20
37–43	1538–1544	23–29	21–26
—	1547–1582	30–64	27–61a
44a	1545a	—	—
44b–45	1545b–1546	65–66a	61b–62
46–61	1583–1598	66b–79	63–75a
3–24a	1477–1498a	80–96a	75b–90
—	1498b–1505a	96b–102	91–97a
—	1505b–1509	—	—
24b–26	1510–1512	103–105	97b–99
—	—	68. 1–6	93. 1–6
27–31	1513–1517	7–11	7–11
12. 1–17	1599–1616a	12–28	12–27
[24–25	1628–1624]	29–31	28–30
26–27	1635–1626	34–35	31–32
—	—	36–39a	33–34
28–31a	1627–1630a	39b	35–38a
—	—	40a	38b
31b	1630b	40b–69a	391 a

1. Br. contains here an omission in the text itself, which is supplemented by the verse coming after it.
2. Bḍ. has here an omission.

Br. P.	Harivaṃśa	Bd. P.	Vāyu P.	Br. P.	Harivaṃśa	Bd. P.	Vāyu P.
				[32–36	1631–1635]	69b–71a	39b–68
37–38	1636–1637	69b–71a	69–70	42a	1953a	—	—
—	—	71b–90a	71–88	42b	1953b	166a	164a
18–22	1616b–1621	90b–95	89–93	—	—	166b–177a	164b–175a
23	1622	—	—	41b	1952b	177b	175b
39–49	1638–1648	96–106a	94–103	43a	1954a	178a	176a
50	1649	—	—	43b	1454b	—	—
51	1650	106b–107	104	44	1955	178b–179a	176bc
—	1842	69. 1	94.1	—	—	179b–180a	177
13. 153b–204a	1843–1895	2–53a	2–52	—	—	181b–182a	178
204b–207a	1896–1898	—	—	45	1956	182b–183a	179
—	—	53b–55a	53–54	46	1957	180b–181a	180
207b–208a	1899	55b–56a	55	—	—	183b–187	181–184
—	—	56b–57	56	25b–28a	1935b–1938a	188–190	185–187
208b–212a	1900–1903	—	—	29	1939–1940a	191	188
—	—	70. 1–14	95.1–13	30–31	1940b–1942a	—	—
212b	1904a	14b	14a	32a	1942b	192a	189a
213a b	1904b–1905a	—	—	28bc	1938b–1939a	192b–193a	189bc
12. 213a	1905b	II. 70.15a	95.14b	32b–33	1943–1944a	193b–194	190
15. 1–29	1969–1998	15b–49	15–48	34a	1944b	—	—
30–45a	1999–2014	71.1–18a	96.1–17a	47–56	1958–1967	—	—
16. 2–48a	2040–2079a	18b–57	17b–55	14 57	1968	II. 71.195	96.194
48b–49a	2079b–2080a	—	—	—	—	196–265	192–257
49b–58a[1]	2080b–2089a[2]	—	—	—	—	—	258
17. 1–40	2091–2130	54–98	56–97	—	—	72.1–5	97.1–5
16. 68b–59	2089b–2090	99	98	—	2131–2135	—	—
14. 24b–25a	1934b–1935a	100	99	—	2136–2198	6–61	6–62
—	—	101	100	—	—	62–195	63–203

(1) It is quite similar with Br. 14. 3. 7–13

(2) It is similar with H. 1908, 1912. 1916–1921.

Br. P.	Harivaṃśa	Bd. P.	Vāyu P.	Br. P.	Harivaṃśa	Bd P.	Vāyu P.
1-2a	1906-1907a	—	—	—	—	73.1-125	98.1-126a
2b	1907b	102 115	—	13.141b	1829b	126	126b
3-13	1908-1921	116-136a	101-114	142-153a	1830-1841	74.1-11	94.1-11
15.45b-62	2014b-2031	136b-143	115-134	—	—	12a	12a
16.1-8	2032-2039	144	135-141	14b-36	1668b-1693a	12b-33	12b-34a
—	—	145-151a	142	—	—	34	34bc
14.14-20a	1922-1928a	151b-152a	143-149	—	—	35-101	35-99
—	1928b-1929	152b-153	150-151a	37a-38a	1693b-1694	102-103	100-101
—	—	154	151b-152	38b-48	1695-1705a	—	102-112
23-24a	1933-1935a	155	153	—	—	—	113
—	—	156	154	—	1705b-1710a	—	114-118
21b-22a	1931b-1932a	157-158a	155	—	1710b	—	—
—	—	158b	156-157a	49a	1711a	—	119-a
20b	1930b	—	157b	49b	1711b	—	a—
21a	1931a	159-160a	—	—	—	—	112b
—	—	—	158-159a				
34b-35	1945-1946	160b-165	—				
36-41a	1947-1952a		159-163				
—	—	—	119b	98b-100	1791-1793a	—	207b-209
—	1655	—	120	—	—	—	210a
3-8	1656-1662	—	121-127a	101a	1793b	—	210b
9-14a	1663-1668a	—	—	—	1794a	—	211a
50	1712	—	—	101b	1794b	—	—
—	1713	—	—	—	1795a	—	210a
—	1714	—	127b-128a	102a	1795b	—	211b
51-52a	1715-1716a	—	128b-129	13.102b-103a	1796	—	—
—	1716b	—	130a	103b-108a	1797-1801	—	99.212-217
52b	1117a	—	—	108 <	> 1802-1807	—	211-223
—	1117b	—	—	—	1808-1813a	—	224-228
—	11718	—	130b-131a	109a	1813b	—	229a

Br. P.	Harivaṃśa	Bd. P.	Vāyu P.	Br. P.	Harivaṃśa	Bd. P.	Vāyu P.
53–57	1719–1723	—	131b–134a	—	1814a	—	—
—	1724–1726a	—	134b–136	109b	1814b	—	—
58–59a	1726b–1727	—	137b–139a	110a–116	1815-1821	—	229b-235
—	1728 1729a	—	139b–140	—	—	—	236a
—	—	—	141–155	117–118a	1822–1823a	—	236b–237
59b	1729b	—	—	118b	1823b	—	—
60	1730	—	156	—	—	—	238-239
—	—	—	157	119 122	1824–1827	—	240–243a
61a	1731a	—	158a	—	—	—	243b–249a
61b–64a	1731b–1734a	—	—	123	1828	—	249b-250a
64b-79(1)	1734b–1754a	—	—	124–140	—	—	—
—	—	—	158b–165	141a	1829a	—	—
80a	—	—	—				
80b--82a	1754b- 1756a	—	166–167				
—	—	—	99.168-169a				
13.82b	1756b	—	169b				
83–91b(3)	1757–1776(4)	—	—				
—	—	—	170–193				
93 ·97a	1777–1781	—	194–198				
—	1782	—	199				
97b	1783a	—	200a				
—	1783b–1784	—	200b-201				
—	—	—	202–207a				
< >	1785 -1790a	—	—				
98a	1790b	—	207b–209				

(1) is quite similar with Br. 11, 35, 39, 40, 46b–50a, 51a, 52, 53a, 54–56a, 57b, 58, 60, 61a

(2) is quite similar with H. 1521, 1540–1544, 1545b, 1546a, 1583b–1597a, 1588a, 1589–1593a 1594b, 1595, 1597, 1598a

(3) is quite similar in words with Br. 10, 15–19, 20b, 21a, 22, 24, 25a, 27b,

(4) is quite similar with H. 1417–1422a, 1424, 1427b, 1460a, 1463b–1465, 1468–1470a, 1473,

5 P. B.

The foregoing summary elucidates that the splitting of the texts culminates in Br. with which the text of the H. corresponds. A glance on the contents of the parts which betray strong variants in the succession of the verses, shows further that in both these texts mainly the pedigree of the Yadavas and the Purāṇas have been mixed together hence the meaning of the text has markedly suffered, and is unintelligible to some extent. Such a change in the order of the verses cannot naturally depend on a deliberate arrangement, but only on an unintentional disorder or mutilation of the manuscripts. As the Bd. and Va. offer a perfect parallel in the adaptation of the succession of the verses, they should have originated from the one single manuscript, which has been enlarged through the insertion of individual verses in H. and at one place in Br. also–see p. 55 f. Since Bd. and Va, as already shown, point out the activity of a diaskeuast in their entire lay-out to a common kernal of the text, the last shape of this kernal must have originated from one single manuscript. For the passage here in question has presented to the diaskeuast of the Bd-Va either a manuscript with correct succession of the verses or one with disorder which may have been reduced to order and completed by him. Whether we have now to reckon with the first or the second possibility is not decided as yet. Should the latter be the choice, it would point out that as the extract of the Ga. so the later prose paraphrase of the \ i originates from this improved version current in the Bd. Va. At the same time, this case would have shown to the diaskeuast of the Bd. Va. a certain critical purport which, as it may appear, does not come up to the excerptor of our section in A.

2. In accordance with the implictions of our table the excerpt in A points out a similar deviation in the sncccession of the verse and therewith also a similar corruption of the text, as it is present in Br. and H. Corresponding to this we also find in it an amalgamation of the pedigree of Yādavas and the Pauravas, which can only depend on this that with the compiler of the excerpt in A. such a manuscript was present, which in respect cf the succession of the verses had either corresponded with that of Br. and H. or was completely corrupt, and in disorder.

3. In the Chapt. 4 of our Section also the Purāna-group Mt. and P. offers a change of position which was certainly easier than that in Br. and H. As it is completely alike in both the Purāṇas, it should have therefore, already originated from the manuscript, on which this Section is based. As the text of this Group shows an incorrect nature in this place, the change of position should have originated from a simple exchange of the leaves.

4. As the third table further shows, in Br. and at the exactly corresponding place in H. three duplicates are found to have been inserted, of which the first two are separated from each other by a small passage of three Ślokas. Already this fact that in both the texts duplicates are found at exactly the same place, which, [see the remarks on p. XXXIX and XL explain] do not correspond in the parallel pieces, shows that besides in the manuscript, on which both the pieces of another manuscript have been erroneously mixed. It is further remarkable that these duplicates are found straightway in the part of our section, which exhibits at the same time the greatest disorder in the succession of the verses along with the greatest corruption. The history of the text of this section has this importance that it can prove whether at these places there is an interpolation or not, i.e. whether some another manuscript of the older time has stood by the side of that manuscript or not. As our table further shows A. also presents at the similar places a duplicate or the excerpt of a duplicate, and near the similar deviation in the succession of the verse this is the clearest argument for the narrow change in the pattern of these excerpts with the manuscript, from which Br. and H. have come out, as it also stands in contents besides the enlarged compilation of H. as doubtlessly besides the older compilation of the Br.

5. As the foregoing tabular summary given at p. XXXVIII ff. can prove, the story of Urvaśī and Purūravas is found again in Br. (p. 356 ff) out of the clearance of Benares (p. 372ff). This circumstance points out that it must have been completed as a supplement in the H. and Bd.–Va as such the H. has still retained the joints which may be proved with certainty. As particularly a glance at every passage of the critical apparatus of Śl 8 and 9 at p. 356 and Śl 46–49 at p. 369 f. can elucidate the H. contains the similar verses so far as the Urvaśī story. We may make similar observation also on the second story, as a comparison of Śl. 29 and 30 at p. 372 and 64 and 65 at p. 376 shows. The duplicates retained in H. which cauld not have preserved the later mistakes of writing, and are wanting in the Bd. Va, point out that the repetition of the verses originate from an old manuscript and are inserted here, prove with certainty that even the second manuscript of the story is not known and therefore this could not have fallen out of the present collection of the Br. and it must have been supplemented in H.

6. The Yayāti-episode lies in the Br. and H. in shorter version and in Bd.–Va, with which Mt. and Mh. are connected in a longer one. The essential part of the story is again found in both the collections in similar wordings and the single difference between the two is only this that the Br. and the H. instead of extensive repetition of the dialogue gives only a short extract of the contents in a few ślokas. Of particular interest is the relation of Bd. Va with the corresponding, but at the same time some-what extensive collection of Mt. and Mh. First of all, it may particularly strike that both the texts, just mentioned, contain the Yayāti-episode not only in the extensive collection of the Textgroup I (p. 387 ff) but also in that of the Textgroup II (p. 407 f). On these points Mt. differs from the P. and this points out that a peculiar interpolation must be present in it. That in Mt. the version of the Textgroup II, which differs from that of I is supplemented, results from this that it is not contained in all the manuscripts of the Purāṇas. With regard to the version of the Textgroup I, it is remarkable in Mt. and Mh. that it builds a part of the section of 18 Adhyayas (Mt. 25. 4–42. 28=Mh. I. 3183–3690/Adhy. 76–93) which is present in both the text in similar wording, takes the litle Yayāti-carita" in Mt the Adhy. 76–85 (3183–3534) take the title "Yayātyupākhyāna", aad from this till the end the portion is entitled as the "Uttara-Yayātyupākhyāna," The section is, as it is proved by itself and by its background, known to have been at a time an independent text and therefore it inserted in the Mt. as in Mh. Not only the structure and the style clearly differ from the subsequent passages, but in also subsequent passages, and it also suddenly changes the characters. Namely, while before and after this, the Ṛṣis put the questions and the Sūta answers, King Satānīka and Saunaka[1] take these roles. A stage of this dialogue–dramatic story (Mt 33–34. 28=Mh. I. 3466–3531; i.e. Adhyaya 84–85. 32=Mhk. I. 78. 1–79. 32) is present now in a somewhat shorter and with regard to the succession of the verses in a little deviating form in the Bd.–Va, and from this it will be probably inferred that the aforesaid stage of the Bd.–Va has been utilized and somewhat enlarged by the compiler of the Yayāti-carita. If it is true, the following stages of the development might have happened in our Yayāti–story : Br –H. Bd.–Va, Mt–Mh.

7. Outside the duplicates, mentioned under 4, many passages of the Br. H version, which are indeed explicity in the basic manuscript only through the entrance of a different hand–copy, many other passages are found in Section 4, which possess similar fragmentary character. As the groups of the verses considered there are present in one of the two main versions : Br.–H. or Bd.–Va and also in the parallel Purāṇas Ku or L—cfr. p. 42 of—we may probably suppose that they originally belonged to the old part and in one or other version they might have been either lost or, as earlier it might have happened earlier with Bd.–Va, or intentionally rejected from the base of any of them.

---

1. In H. Janamejaya and Vaiśampāyana respectively put the questions and answers.

5. A Short Summary of the Results.

Towards the end, the results of our investigation on the entire Pañcalakṣaṇa have to be summarized. Apart from the extracts in A. and Ga, as well as the prose-paraphrase of the Vi, we find in the Purāṇas only three complete collections of the texts, namely those of the Br and H., the Bd. and Va and that of Mt. All others contain only short or long pieces of these texts. With regard to the readings, the first and the second collections stand the nearest, but the third collection enhibits so much agreements with the two other collections that it can be considered only as the changed form of those through coruption or more probably through over-working Out of the two collections, enumerated first, that of Br. and H. is doubtlessly the oldest—not that of the Bd. Va. as Pargiter thinks-as the concluding part-originates from a manuscript which is strongly disordered, set with many duplicates and hardly intelligible passage-wise. The Śidh. also agrees with them, but breaks off with Sūryavaṁśa and just like H puts after that a chapter on the Śrāddha which builds a short and probably old form of the corresponding passage of the H. With the exception of the chapter on the Manavantara, the A. also presents the collection of Br. and H. together with the duplicates occurring in it as an excerpt.

The collection of the Bd. Va which stands nearer with H. as with Br. offers parts of a greater text-structure of which the entire lay-out points out the activity of a diaskeuast. He apparently knew the entire text of the older group, has mostly taken one and through a trimming supplemented and enlarged so much so that he passed over in the great mythological-chronological frame of a Kalpa. Instead of the disorder text of the Somavaṁśa, there was with him either a manuscript with correct order of the verses or he has arranged and improved the text.

The Vi has preserved the old text of only the section 2, which certainly contains interpolations, while in rest of the sections it betrays only the secondary text. In its present form it belongs to the later Purāṇa-literature and does not possess the textual importance which one would have admitted for it, as ostensibly it preserves most sincerely the basic division after the traditional theme.

All other Purāṇas, coming into consideration here have contained either one or more section of the old collection in more or less correct form or have offered somewhat like Mr. only a secondary text of the section[1], which in the line of the development of even these sections is important and interesting.

The complete or partial correspondence between the different sections of the Purāṇas, which the principle for the arrangement of the definite Purāṇa with the difinite textgroup supplies, shows that the Pañcalakṣaṇa does not build any uniform structure of the text, i.e. it cannot be the literary composition of one single author and in fact ground of the outer or inner it can be pointed out that its oldest layer of the text is not of uniform origin, rather it builds a collection of more literary productions which sharply demarcate one another. As we have, however, in the section of the text, which lies together on the one side in many of the Purāṇas in question, belongs together to the textual base, corresponds in its main collections thoroughly in the essential wordings and on the other side with regard to the contents appears to agree with the tradition of the characteristic of signs of a Purāṇa, already a collection of different texts, as this fact forces us to compare the particular section with its contents with the tradition which underlies the ślokas[1] often quoted in the Indian as well as Indological literature. On the p. 36[2]

1. Sargas'ca pratisargaśca vaṁśo manvantarāni ca/vaṃśānucaritam caiva purāṇam pañcalakṣaṇam.
2. p. XI

of his above mentioned book Pargiter expresses this opinion that these slokas must have originated at a time when the Purāṇas did not as yet exist out of the passages enumerated in it, and had therefore not as yet taken up the texts which deal with the subject with the theme of which they have nothing to do, such as Cosmography and Geography, Astrology and Medicine, law and customs, etc. and also materials which now comprise the greatest part of the Purāṇas. In fact, the topics given in the śloka mentioned in them correspond mainly with the contents of our section. Now, the idea "pratisarga" creates some difficulties. When we draw the explanation on the advice, which the Prapañcahṛadaya[1] gives on our śloka, the idea "pratisarga" means "pradarśitasya trividhasya pratilomasargaḥ pralayaḥ", an explanation which also appears in the commentary of Vācaspati-mishra on Samkhya Karika 15. 16. Under the term "pratisarga" the Adhyayas on the fall of the words contained in a particular Purāṇa cannot be meant, as these occupy a quite different place in contrast with the succession of the theme in the texts in question and should have been written out of the base of the text-form as well as the contents of a later time. Should the word "pratisarga" have been already in the older times connected with the meaning of "pralaya", it would have then expressed as the characteristic of the Purāṇa only the brief descriptions of the fal ings of the worlds in the secondary texts of the section 1-see the different passages under this catchword in the table of the contents In this case the traditional statements cannot apply to the definite sections as well as to the particular point dealt with or mentioned in the Pañcalakṣaṇa. They would signify with another words not disposition-like but very objective characteristics of the contents of an existent text. This naturally supposes that this definition of the Purāṇa does not originate at a later time and therefore has only expressed in the collection of the texts of the settled Purāṇas. But a second meaning of the word "pratisarga" might have been intended here. In the beginning of Chap. 3 of the Textgroup II in the section 3 (p. 231) and the Śloka 6 of the Textgroup II in the section 3, it has apparently the same meaning "Further Creation", a meaning, which is quite opposed to the traditional interpretation. Should the abovementioned explanations have connected this meaning with pratisarga one has to remember first of all the chap. 1 or 3 of section 2. But this interpretation will create difficulty about the succession of the texts and the explanation of the Prapañcahṛdaya. As the first meaning is the best compatible with the exposition of this text, so it is adopted in the main to characterize the integral contents of a particular section by giving a heading. The eventual assumption that on the other side the oldest layer of the text of our Pañcalakṣaṇa could have found place in an original Purāṇa not handed down to us, which would have dealt with the five traditional topics in ideal completeness and clear arrangement, as Pargiter[2] appears to mean, is hardly more than an arbitrary assumption, as besides a few secondary verses[3], in fact, this possibility points out nothing palpable and we may only proceed on the real layer of the text lying at the base in order to reach the proper Purāṇa-mystery.

We hark back on the history of the texts, the ground of which is supplied by the texts themselves. We may arrive at a conclusion which is of far-reaching importance. The position that inside the four sections of our Pañcalakṣaṇa many texts of different origin are found should point out that they have been handed down only by the way of writing, as in themselves they would not have retained above all so much unmistakable signs which confirm this with full centainty. We can observe mamely the step-by-step development of the texts which could have

(1) Ed. Ganapati Sastri 1915 (Trivendrum Sanskrit series, No. XLV. p. 45 f.)

(2) p. 36

(3) see Pargiter, p. 22 f.

resulted only in the way of written literature, as traces in them, which permit our conclusion on the size and condition of the manuscripts, follow from that. When this appears with certainty for the Pañcalakṣaṇa sections of the Purāṇas and, as I will likewise anticipate, also for the other parts of the puranic and epic literature, when further the activity of a diaskeuast is provably for the Bd-Va, who brings the given material in a definite order, when lastly H. Losch can point out all the parallel relations for the Yajñavalkyasmṛiti and the same is possible for the Kamandakīyanītisāra in the near future, in short, when the same assumption comes true for the other texts, the hypothesis, therefore, of the oral tradition of the greater texts lasting for centuries is shaken in India. If the longer texts would have been transmitted through the ages orally, they would have been at the same time written out, otherwise these might have been lost to us. As with the other literature of the antiquity[2], which has been handed down to us, so with the Indian literature also this happened only through the way of written literature. The belief in the unusually strong memory of the old Indian and the transmission of the greater mass of the texts enabled thereby comes from the times of the romantics and lastly deserves to be discharged by a hypothesis which more complies with the actual facts.

In the end, we may still draw a practical conclusion for the future. It particularly points out, as in the present case, that one can with a particular method penetrate deeper into the nature of the history of the Indian texts and as the activity of a diaskeuast is observed in the case of the Bd.Va, so one may put the question whether in the rest of the works of the Indian literature come down to us, similar problem has not to be solved, by which the limits of the Vedic as well as the classical periods drawn till now will perhaps build no boundaries. One might always place the demand that always future investigations in the sphere of this kind of literature must be near others in the first line and must be standard on the criteria of the history of the texts.

---

(1) Die Yājñavalkyasmṛiti, Evn. Beitrag zur Quellenkunde des indischen Rechts, Leipzig 1927

(2) For Hesiod and Homer, see, e.g. Fr. Marx. 'Die Uberlieferung uber die Personlichkeit Homers in Rheinischen Museum, N.F. LXXIV (1926) p. 396 ff. Compax p. 424 ff.

मङ्गलम्

(Br. 1. 21–30; Vi. 1. 2.1–8.)

अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने ।
सदैकरूपरूपाय विष्णवे सर्वजिष्णवे ! ॥ 1 ॥

नमो हिरण्यगर्भाय हरये शंकराय च ।
वासुदेवाय ताराय सर्ग[1]स्थित्यन्तकारिणे[2]) ! ॥ 2 ॥

एकानेकस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः ।
अव्यक्तव्यक्तभूताय[1]) विष्णवे मुक्तिहेतवे ! ॥ 3 ॥

सर्गस्थितिविनाशानां[1]) जगतो यो[2]) जगन्मयः[3]) ।
मूलभूतो, नमस्तस्मै विष्णवे परमात्मने ! ॥ 4 ॥

आधारभूतं विश्वस्याप्यणीयांसमणीयसाम् ।
प्रणम्य सर्वभूतस्थमच्युतं पुरुषोत्तमम् ॥ 5 ॥

ज्ञानस्वरूपमत्यन्तं[1]) निर्मलं परमार्थतः ।
तमेवार्थस्वरूपेण भ्रान्तिदर्शनतः स्थितम्, ॥ 6 ॥

विष्णुं ग्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितिसर्गे[1]) तथा प्रभुम् ।
सर्वज्ञं[2]) जगतामीशमजमक्षय[3]मव्ययम्, ॥ 7 ॥

[आद्यं सुसूक्ष्मं विश्वेशं ब्रह्मादीन् प्रणिपत्य च ।
इतिहासपुराणज्ञं वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ 8 ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं पराशरसुतं प्रभुम् ।
गुरुं प्रणम्य वक्ष्यामि पुराणं वेदसंमितम्] ॥ 9 ॥

कथयामि यथा पूर्वं दक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः ।
पृष्टः प्रोवाच भगवानब्जयोनिः पितामहः ॥ 10 ॥

---

1 = Br. 1. 21, Vi. I. 2. 1.
2 = Br. 1. 22, Vi. I. 2. 2.   1) Vi.1 स्वर्ग– ।   2) Br. –कर्मणे ।
3 = Br. 1. 23, Vi. I. 2. 3.   1) Vi.2 रूपाय ।
4 = Br. 1. 24, Vi. I. 2. 4.   1) Br. T. –विनाशाय ।   2) Vi.1 ऽस्य ।   3) Br. T. ऽजरामरः ।
5 = Br. 1. 25, Vi. I. 2. 5.
6 = Br. 1. 26, Vi. I. 2. 6.   1) Vi. –त– ।
7 = Br. 1. 27, Vi. I. 2. 7.   1) Br. T. स्थितौ सर्गे ।   2) Vi. प्रणम्य ।   3) Vi. –क्षर– ।
8 = Br. 1. 28.
9 = Br. 1. 29.
10 = Br. 1. 30, Vi. I. 2. 8

प्रथमोंऽशः

सर्गः प्रतिसर्गश्च

सन्दर्भस्तवकः I

(A. 17.6b-17; Br. 1.31-56; H. 27-53; Śidh. 51.3-28.)

शृणुध्वं तां[1]) कथां दिव्यां[2]) सर्व[3]पापप्रमोचिनीम्[4]) ।
कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुति[5]विस्तराम् ॥ 1 ॥

यश्चेमां[1]) धारयेन् नित्यं[2]) शृणुयाद् वाप्यभीक्ष्णशः, ।
स्ववंशधा[3]रणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ 2 ॥

अव्यक्तं कारणं[1]) यत्, तन् नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं, पुरुषस्[2]) तस्मान्[3]) निर्ममे विश्वमीश्वरः[4]) ॥ 3 ॥

तं बुध्यध्वं[1]) [मुनिश्रेष्ठा[2]) ब्रह्माणममितौजसम् ।
स्रष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणम् ॥ 4 ॥

अहंकारस्तु महत-;
स्तस्माद् भूतानि जज्ञिरे,
भूतभेदाश्च भूतेभ्य,
इति सर्गः सनातनः ॥ 5 ॥
विस्तरावयवं चैव
यथाप्रज्ञं यथाश्रुति[1]) ।
कीर्त्यमानं शृणुध्वं वै[2])
पूर्वेषां[3]) कीर्तिवर्धनम् ! ॥ 6 ॥

---

1 = Br. 1. 31; H. 27; Śidh. 51. 3.
1) H. शृणु राजन्; Śidh. मुने शृणु ।
2) Br.-र्वं संप्रवक्ष्यामि ।
3) Br. कथां; H. पुण्यां ।
4) Br. T. Śidh.-प्रणाशिनीम् । H.-चनीम् ।
5) H. संमिताम् । Śidh.-श्रुत- ।

2 = Br. 1. 32; H. 28; Śidh. .51. 4.
1) Br. यस्त्विमां ।
2) H.-येत तात; Śidh. -येत तां च ।
3) Śidh.-वंशोद- ।

3 = Br. 1. 33; H. 29; Śidh. 51. 5.
1) Śidh. प्रधानं पुरुषो ।
2) H.-षं ।
3) Śidh. -धानपुरुषो भूत्वा ।
4) Śidh. लोकभावनः ।

4 = Br. 1. 34; H. 30; Śidh. 51.6=b[a] ।
1) H. Śidh. तं वै विद्धि ।
2) H. महाराज; Śidh. मुनिश्रेष्ठ ।

5 = Br. 1. 35; H. 31.

6 = Br. 1. 36; H. 32.
1) H.-तं ।
2) Br. T. वः; H. शृणु मया ।
3) Br. सर्वेषां ।

धर्म्यं यशस्यं शत्रुघ्नं
स्वर्ग्यमायुःप्रवर्धनम् ।
कीर्तनं[1]) स्थिरकीर्तीनां
सर्वेषां पुण्यकर्मणाम्[2]) ।

यस्मात्[1]) कल्पायते कल्पः[2]) समग्रं शुचये[3]) शुचिः, ॥ ७ ॥

आ वृष्णिवंशाद् वक्ष्यामि
भूतसर्गमनुत्तमम् ॥ 8 ॥

तस्मै हिरण्यगर्भाय
पुरुषायेश्वराय च ।
अजाय स्थाणुरूपाय
वरिष्ठाय प्रजासुवे ।
नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि
भुवः सर्गमनुत्तमम् ॥ 8 ॥
ब्रह्मा स्रष्टा, हरिः पाता
संहर्ता च महेश्वरः, ।
तस्य सर्गस्य नान्योऽस्ति
काले काले यथा गते ॥ 9 ॥

ततः[1]) स्वयंभूर्भगवान् सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
अप एव ससर्जादौ, तासु वीर्य[2]मवासृजत्[3]) ॥ 10 ॥
आपो नारा इति प्रोक्ता, आपो वै नरसूनवः, ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं, तेन नारायणः स्मृतः ॥ 11 ॥
हिरण्यवर्णमभवत् तदण्डमुदकेशयम्, ।
तत्र[1]) जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयंभूरिति नः श्रुतम्[2]) ॥ 12 ॥
हिरण्यगर्भो[1]) भगवान् उषित्वा परिवत्सरम् ।
तदण्डमकरोद् द्वैधं, दिवं भुवमथापि च[2]) ॥ 13 ॥

[अधोऽप्योर्ध्वं प्रयुक्तानि
भुवनानि चतुर्दश ।]

तयोः शकलयोर्मध्ये[1]) आकाशमसृजत्[2]) प्रभुः, ।
अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं[3]) दिशश्च दशधा दधे[4]) ॥ 14 ॥

7ab = Br. 1. 37a = b; H. 33. 1) Br. कीर्तितं । 2) Br. T. –यवर्धनम् ।

7c = H. 34a; Śidh. 51. 7a. 1) H. तस्माद । 2) H. कल्पाय ते कल्पः । 3) Śidh. –माशुचयः

8 = H. 34b.

8. = Śidh. 51. 7b, 8.
9. = Śidh. 51. 9.

10 = A. 17. 6b, 7a; Br. 1. 37b, 38a; H. 35; Śidh. 51. 10. Cfr. Bhv. I. 2. 13; M. 1.8. 1) Śidh. सोऽपि । 2) H. बीज– । 3) Br. T. –मथासृजत ।

11 = A. 17. 7b, 8a; Br. 1. 38b, 39a; H. 36; Śidh. 51. 11. Cfr. Bhv. I. 2. 18b, 19a; M. 1. 10.

12 = A. 17. 8b, 9a; Br. 1. 39b, 40a; H. 37; Śidh. 51. 12. Cfr. Bhv. I. 2. 15b, 16a; M. 1. 9. 1) A. तस्मिन् । 2) Sidh. इति विश्रुतः ।

13 = A. 17. 9b, 10a; Br. 1. 40b, 41a; H. 38; Śidh. 51. 13. Cfr. I. Bhv. I. 2. 21b, 22a; M. 1. 12. 1) Br. –यवर्णो । 2) Śidh.–वं भूमिं च निर्ममे ।

[ ] = Śidh. 51. 14a.

14 = A. 17. 10b, 11a; Br. 1. 41b, 42a; H. 39; Śidh. 51. 14b, 15a. Cfr. Bhv. I. 2. 22b, 23a; M. 1. 16. 1) H. –ध्ये; Śidh. –ध्यं. । 2) Br. –मकरोत । 3) Śidh. परिप्लुता पृथ्वी । 4) Śidh. दिवि ।

तत्र काल[1]) मनो वाचं[2]) कामं क्रोधम[3]थो रतिम् ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां
स्रष्टुमिच्छन् प्रजापतिः[1]) ॥ 15 ॥

मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ[1]) पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठं च[2]) महातेजाः सोऽसृजत् सप्त मानसान् ॥ 16 ॥

सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।
नारायणात्मकानां वै[1])
सप्तानां ब्रह्मजन्मनाम् ॥ 17 ॥

ततोऽसृजत् पुन[1]र्ब्रह्मा रुद्रं[2]) रोषात्मसंभवम्[3]) ।
सनत्कुमारं च विभुं[4]) पूर्वेषा[5]मपि पूर्वजम्[6]) ॥ 18 ॥

सप्तैते[1]) *जनयन्ति स्म*[2]) *प्रजा*[3]), रुद्रश्च[4]) भो द्विजाः[5]) ।
अतः[6]) सनत्कुमारश्च[7]) तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः[8]) ॥ 19 ॥

तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः[1]) ।
क्रियावन्तः प्रजावन्तो
महर्षिभिरलंकृताः ॥ 20 ॥

विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
वयांसि[1]) च ससर्जादौ पर्जन्यं च ससर्ज ह[2]) ॥ 21 ॥

ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये, ।
साध्या[1]स्तैरयजन्[2]) देवान् , इत्येवमनुशुश्रुम[3]) ॥ 22 ॥

15a = A. 17. 11a; Br. 1. 42b; H. 40a; Śidh. 51. 15b. Cfr. Bhv. I. 2. 45b; M. 1. 25a; 1) Śidh. कालो । 2) Śidh.–चः । 3) Śidh. मक्रोधाव ।

15b = A. 17. 12a; Br. 1. 43a; H. 40b. Cfr. Bhv. I. 2. 60; M. 1. 34. 1) Br. TH. –पतीन् ।

16 = A. 17. 15a(b); Br. 1. 43b, 44a; H. 41; Śidh. 51. 16. Cfr. Bhv. I. 2. 61; M. 1. 35. 1) A. H. Śidh.–रसं । 2) Śidh. तु । 3) A. मानसान् सप्त ब्राह्मणानिति निश्चितम् ।

17a = 1. 44b; H. 42a; Śidh, 51. 17a.

17b = Br. 1. 45a; H. 42b. 1) Br. तु ।

18 = A. 17 (14b); Br. 1. 45b, 46a; H. 43; Śidh, 51. 17b, 18a. 1) Br. पुरा ब्र– । 2) Śidh.–द्रान् । 3) Śidh. एवात्मसंभवान् । 4) Śidh. ऋर्षि । 5) Śidh, सर्वेषा– । 6) A. सनत्कुमारं रुद्रं च ससर्ज क्रोधसंभवम् ।

19 = A. 17. 16a = a; Br. 1. 46b, 47a; H. 44; Śidh, 51. 18b, 19a. 1) Br. सप्तष्वेता; Śidh. सप्त त्वेते । 2) Br. अजायन्त; Śidh, प्रजायन्ते । 3) Śidh. पश्चाद् । 4) A. Br. T. Śidh, –द्राश्च । 5) A. सत्तम; H. भारत; Śidh. सर्वतः । 6) Br. H. स्कन्दः । 7) Śidh. स्तु । 8) Br. V. Śidh.–ति ।

20a = Br. 1. 47b; H. 45a; Śidh. 51. 19b. 1) Śidh.–व्यदेवर्षिपूजिताः ।

20b = Br. 1. 48a; H. 45b.

21 = A. 17. 12b, 13a; Br. 1. 48b, 49a; H. 46; Śidh, 51. 20. Cfr. Bhv. I. 2. 65; M. I. 30. 1) Śidh, पयांसि । 2) A. चाथ वषत्रतः ।

22 = A. 17. 13b, 14a[=ab]; Br. 1. 49b, 50a; H. 47; Śidh. 51. 21. 1) Br. –ध्यां; Śidh. पूज्या । 2) Br. –जनयद् । 3) Br. T. –संजगुः ।

मुखाद् देवानजनयत्
पितॄंश्चैवाथ वक्षसः ।
प्रजनाच्च मनुष्यान् वै,
जघनान् निर्ममेऽसुरान् ॥ 22₁ ॥

उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे[1]) ।
आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि[2]) प्रजापतेः ॥ 23 ॥

सृज्यमानाः प्रजा नैव[1]) वि[2]वर्धन्ते यदा, तदा ।
द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन[3]) पुरुषोऽभवत्, ॥ 24 ॥

अर्धेन नारी, तस्यां स[1]) ससृजे[2]) विविधाः प्रजाः[3]); ।
दिवं च पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठति[4]) ॥ 25 ॥

विराजमसृजद् विष्णुः[1]), सोऽसृजत् पुरुषं[2]) विराट्, ।
पुरुषं तं[3]) मनुं विद्यात्[4]), तस्य[5]) मन्वन्तरं स्मृतम् ॥ 26 ॥

द्वितीयं मानसस्यैवं[1]) मनोरन्तरमुच्यते[2]) ।
स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः ॥ 27 ॥

नारायणविसर्गस्य[1]) प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः ।
आयुष्मान् कीर्तिमान् धन्यः[2]) प्रजावांश्च भवेन्नरः[3]), ॥ 28 ॥

आदिसर्गं विदित्वेमं[1]) यथेष्टां प्रा[2]प्नुयाद् गतिम् ॥ 29 ॥

| 22₁ Śidh. 51. 22

23 = A. 17. (14ᵃII); Br. 1. 50ᵇ, 51ᵃ; H. 48; Śidh. 51. 23. 1) A. भूतमुच्चावचं मुखात् । 2) Śidh. वै ।

24 = A. 17. 16ᵇ = b; Br. 1. 51ᵇ, 52ᵃ; H. 49; Śidh. 51. 24. Cfr. Bhv. I. 2. 58ᵇ; M. 1. 32ᵃ. 1) Śidh.–वाश्चैव । 2) Śidh. न । 3) Śidh. स्त्री चैव ।

25 = A. 17. 17 = a; Br. 1. 52ᵇ; 53ᵃ, H. 50. Śidh. 51. 25ᵃ = aIIbII. Cfr. Bhv. I. 2. 59ᵃ; M. I. 32ᵇ. 1) Br. तु । 2) Br. सोऽसृजद्; Śidh. ससृजेऽथ । 3) A. स ब्रह्मा वै चासृजत् प्रजाः । Śidh. प्रजाः सर्वा । 4) Br. V. H. तिष्ठतः; Śidh. विश्वतः ।

26 = Br. 1. 53ᵇ, 54ᵃ; H. 51; Śidh. 51. 25ᵇ, 26ᵃI = ᵃᵇ I. 1) Śidh.–णुं । 2) Śidh. स सृष्टः पुरुषो । 3) Śidh. द्वितीयं । 4) H. Śidh. विद्धि । 5) H. तद् वै ।

27 = Br. 1. 54ᵇ, 55ᵃ; H. 52; Śidh. 51. 26ᵃiI, b = ᵃIIb. 1) Br. –स्यतान् । 2) Śidh. एव च ।

28 = 1. 55ᵇ, 56ᵃ; H. 53; Śidh. 51. 27. 1) H.–सर्गः स । 2) Br. T. पुण्य– । 3) Śidh. भवत्यतः ।

29 = Br. 1. 56ᵇ, Śidh. 51. 28. 1) Śidh.–स्यैवं । 2) Br. चा– ।

सन्दर्भस्तबकः IIA

प्रथमोऽध्यायः

(P.1 I. 2. 84-119; P.2 V. 2. 83-117; Vi. I. 2. 10-66; Cfr. Ga. 4. 4-10).

पर: पराणां परम:[1]) परमात्मा पितामह:[2]) ।
रूपवर्णादिरहितो[3])   विशेषण[4]विवर्जित: ॥ 1 ॥
अपक्षय[1]विनाशाभ्यां   परिणामर्द्धि[2]जन्मभि: ।

गुणै-विवर्जित: सर्वै:
स भातीति हि केवलम् ॥ 2 ॥
सर्वत्रासौ समद्चापि वसन्ननुपमो[1]) मत: ।
भावयन् ब्रह्मरूपेण विद्वद्भि: परिपठ्यते ॥ 3 ॥

वर्जित:, शक्यते वक्तुं
य: सदास्तीति केवलम् ॥ 2 ॥
सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यत:, ।
तत: स वासुदेवेति   विद्वद्भि: परिपठ्यते ॥ 3 ॥

तद् ब्रह्म[1]) परमं नित्यमजमक्षयमव्ययम् ।
एकस्वरूपं च सदा हेयाभावाच्च निर्मलम् ॥ 3_1 ॥
तदेतत्[1]) सर्वमेवैतद्[2]) व्यक्ताव्यक्तस्वरूपवत् ।
तथा पुरुषरूपेण कालरूपेण च[1]) स्थितम् ॥ 4 ॥
परस्य ब्रह्मणो रूपं पुरुष: प्रथमो द्विज ।
व्यक्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे कालस्तथापरम् ॥ 4_1 ॥
प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां   परमं   हि   यत् ।
पश्यन्ति सूरय: शुद्धं[1], तद् विष्णो: परमं पदम् ॥ 4_2 ॥
प्रधानपुरुषव्यक्तकाला[1]स्तु   प्रविभाग[2]श: ।
रूपाणि   स्थितिसर्गान्तव्यक्तिसद्भावहेतव: ॥ 4_3 ॥
व्यक्तं विष्णुस्तथाव्यक्तं पुरुष: काल एव च ।
क्रीडतो बालकस्येव चेष्टां[1]) तस्य निशामय ! ॥ 4_4 ॥

---

1 = P.1 I. 2. 84; P.2 V. 2. 83; Vi. I. 2. 10.   1) Vi.2 पुरुष: ।   2) Vi.–स्मात्म-संस्थित: ।   3) Vi.–दिनिर्देश–।   4) P.2 विशेषेण ।

2^a = P.1 I. 2. 85^a; P.2 V. 2. 84^a; Vi. I. 2. 11.   1) P.2 अपि वृद्धि– ।   2) P.2–मवि–।

2b = P.1 I. 2. 85b; P.2 V. 2. 84b.

3 = P.1 I. 2. 86; P.2 V. 2. 85. 1) P.2 –नुपमो

2b = Vi. I. 2. 11b.

3 = Vi. I. 2. 12.

3_1^a = P.1 I. 2. 87^a; P.2 V. 2. 86^a; Vi. I.2.13^a 1) P.1 P.2 तं शुद्धं ।

3_1b = Vi. I. 2. 13b.

4^a = Ga. 4. 4^a; Vi. I. 2. 14^a.   1) Vi.2 –च ।   2) Vi.1 –वासीद् ।

4b = Ga. 4. 4b; P.1 I. 2. 87b; P.2 V. 2. 86b; Vi. I. 2. 14b.   1) P.1. P.2 सं–

4_1 = V. I. 2.15.

4_2 = Vi. I. 2.16.   1) Vi.2 सिद्धं ।

4_3 = Vi. I. 2.17.   1) Vi.2 –क ।   2) Vi.2 –विभाव– ।

4_4 = Ga. 4. 5; Vi. I. 2. 18.   1) Ga. –टाम् ।

अव्यक्तं कारणं यत्, तत् प्रधानमृषिसत्तमैः ।
प्रोच्यते प्रकृतिः सूक्ष्मा नित्यं सदसदात्मकम्, ॥ 4_5 ॥
अक्षयं नान्यदाधारममेयमजरं ध्रुवम् ।
शब्दस्पर्शविहीनं तद्, रूपादिभिरसंहतम् ॥ 4_6 ॥
त्रिगुणं तज्जगद्योनिरनादिप्रभवाप्ययम्, ।
तेनाग्रे सर्वमेवासीद् व्याप्तं वै प्रलयादनु ॥ 4_7 ॥
वेदवादविदो विप्रा[1]) नियता ब्रह्मवादिनः ।
पठन्ति चैत[2]मेवार्थं प्रधानप्रतिपादकम् ॥ 4_8 ॥

नाहो न रात्रिर्न नभो न भूमिर्नासीत् तमो ज्योतिरभूल्न चान्यत्, ।
श्रोत्रादिबुद्ध्यानु[1]पलभ्यमेकं प्राधानिकं ब्रह्म पुमांस्तदासीत् ॥ 4_9 ॥
विष्णोः स्वरूपात् परतो हि तेऽन्ये रूपे प्रधानं पुरुषश्च विप्र, ।
तस्यैव तेऽन्येन धृते वियुक्ते रूपेण[1]) यत्, तद् द्विज कालसंज्ञम् ॥ 4_{10} ॥

प्रकृतौ संस्थितं व्यक्तमतीतप्रलये तु यत्, ।
तस्मात् प्राकृतसंज्ञोऽयमुच्यते प्रतिसंचरः ॥ 4_{11} ॥
अनादिर्भगवान् कालो, नान्तोऽस्य द्विज विद्यते, ।
अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेते सर्गस्थित्यन्तसंयमाः ॥ 4_{12} ॥
गुणसाम्ये ततस्तस्मिन् पृथक् पुंसि व्यवस्थिते ।
कालस्वरूपरूपं तद् विष्णोर्मैत्रेय वर्तते[1]) ॥ 4_{13} ॥
ततस्तत् परमं ब्रह्म परमात्मा जगन्मयः ।
सर्वगः सर्वभूतेशः सर्वात्मा परमेश्वरः ॥ 4_{14} ॥
प्रधानं पुरुषं चापि प्रविश्यात्मेच्छया हरिः ।
क्षोभयामास संप्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ 4_{15} ॥
यथा संनिधिमात्रेण गन्धः क्षोभाय जायते ।
मनसो नोपकर्तृत्वात्, तथासौ परमेश्वरः ॥ 4_{16} ॥
स एव क्षोभको ब्रह्मन् क्षोभ्यश्च पुरुषोत्तमः, ।
स संकोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥ 4_{17} ॥
विकाराणुस्वरूपैश्च[1]) ब्रह्मरूपादिभिस्तथा ।

तं नत्वाहं प्रवक्ष्यामि,
यथा सृष्टिं चकार ह ॥ 5 ॥

व्यक्तस्वरूपश्च तथा
विष्णुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ 5 ॥

4_5 = Vi. I. 2. 19
4_6 = Vi. I. 2. 20
4_7 = Vi. I. 2. 21
4_8 = Vi. I. 2. 22. 1) Vi.1 विद्वान् । 2) Vi.1 वै त– ।
4_9 = Vi. I. 2. 23. 1) Vi.2–ध्यायु–
4_{10} = Vi. I. 2. 24. 1) Vi.2–रूपादि ।
4_{11} = Vi. I. 2. 25.
4_{12} = Vi. I. 2. 26.
4_{13} = Vi. I. 2. 27. 1) Vi.2b·Missing (नोपलभ्यम्) ।
4_{14} = Vi, I. 2. 28.
4_{15} = Vi. I. 2. 29.
4_{16} = Vi. I. 2. 30
4_{17} = Vi. I. 2. 31; Cfr. Kū. 4. 15; Mr. 46. 12.
5 = P.1 I. 2. 88[a]; P.2 V. 2. 87[a]. | 5 = Vi. I. 2. 32. 1) Vi.2–पश्च ।

पूर्वं तु पद्मशयनाद्
उत्थाय जगतः प्रभुः ।

गुणसाम्यात् ततस्तस्मात्
क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान् मुने ।

गुणव्यञ्जनसंभूतिः[1]) सर्गकाले द्विजोत्तम[2]), ॥ 6 ॥

प्रधानतत्त्वमुद्भूतं
महान्तं तत् समावृणोत् ।

सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधा महान्[1]), ।
प्रधानतत्त्वेन समं त्वचा बीजमिवा[2]वृतम्[3]) ॥ 7 ॥
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ।
त्रिविधोऽयमहंकारो महत्तत्त्वादजायत ॥ 8 ॥

भूतेन्द्रियाणां पञ्चानां
तथा कर्मेन्द्रियैः सह
पृथिव्यापस्तथा तेजो
वायुराकाशमेव च ।
एकैकस्य[1]) स्वरूपेण
कथयामि यथोत्तरम् ॥ 9 ॥

भूतेन्द्रियाणां हेतुः स
त्रिगुणत्वान् महामुने, ।
यथा प्रधानेन महान्,
महता स तथावृतः ॥ 9 ॥

भूतादिस्तु विकुर्वाणः
शब्द[1]तन्मात्र[2]कं ततः ।
ससर्ज, शब्दतन्मात्रा-
दाकाशं शब्दलक्षणम् ॥ 9_1 ॥

शब्दमात्रं तथा[1]काशं भूतादिः स[2]) समावृणोत् ।
आकाशस्तु[3]) विकुर्वाणः[4]) स्पर्शमात्रं ससर्ज ह, ॥ 10 ॥
बलवानभवद्[1]) वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः, ।
| आकाशं शब्दमात्रं तु[1]) स्पर्शमात्रं समावृणोत् ॥ 11 ॥
ततो वायुर्विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह, ।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्[1]), तद् रूपगुणमुच्यते ॥ 12 ॥
स्पर्शमात्र[1]स्तु वै[2]) वायू रूपमात्रं समावृणोत् , ।
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ॥ 13 ॥
संभवन्ति ततोऽम्भांसि, रसाधाराणि तानि च, ।
रसमात्राणि चाम्भांसि रूपमात्रं समावृणोत् ॥ 14 ॥

6a = P.1 I. 2. 88b; P.2 V. 2. 87b. | 6a = Vi. I. 2. 33a.
6b = P.1 I. 2. 89a; P.2 V. 2.88a; Vi.I. 2. 33b. 1) P.1 P.2–तः । 2) नराधिप ।
| 7a = Vi. I. 2. 34a.
7bc = P.1 I. 2. 89b, 90a; P.2 V. 2. 88b,89a; Vi. I. 2. 34bc. 1) P.2–हत् । 2). P.1 P.2–मं तथा बीजादिभिर् ।
3) P.1–तः ।
8 = P.1 I. 2. 90b, 91a; P.2 V. 2. 89b, 90a; Vi. I. 2. 35.
9 = P.1 I. 2. 91b, 92; P.2 V. 2. 90b, 91. 1) P.1–कश: | 9 = Vi. I. 2. 36
| 9_1 = Vi. I. 2. 37ab. 1) Vi.2 सर्ग– । 2) Vi.1–त्रि– ।
10 = P.1 I. 2. 93; P.2 V. 2. 92a = a; Vi. I. 2. 37c, 38a. 1) P.1 अथा– । 2) P.1 Vi.2 खं । 3) P.1 अथाकाशं । 4) P.1–णं ।
11a = P.1 2. 94a; P.2 V. 2. 92b; Vi. I. 2. 38b. 1) P.1 एव वै; P.2 एव वै । 1) Vi. शब्दतन्मात्रम् ।
11b = Vi. I. 2. 39a.
12 = P.1 I. 2. 95; P.2 V. 2. 93; Vi. I. 2. 39bc. 1) P.1 ज्योती रूपं तु तद् वायुस् ; P.2 ज्योती रूपेण तं (तद्) वायोस् ।
13 = P.1 I. 2. 96; P.2 V. 2. 94; Vi. I. 2. 39d, 40a. 1) P.1 P.2–संरूप–; Vi.1–त्रं 2) Vi.2 चैव ।
14 = P.1 2. 97a = a i bii; P.2 V. 2. 95a = a i bii; Vi. I.. 2. 40bc.

विकुर्वाणानि चाम्भांसि गन्धमात्रं ससर्जिरे, ।
संघातो जायते तस्मात्, तस्य गन्धो गुणो मतः[1]) ॥ 15 ॥

| तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रा, तेन तन्मात्रता स्मृता ।
| तन्मात्राण्यविशेषाणि, अविशेषास्ततो तु[1]) ते ॥ 15_1 ॥
| न शान्ता, नापि घोरास्ते, न मूढाश्चाविशेषणाः[1]) ।
| भूततन्मात्रसर्गोऽयमहंकारात् तु तामसात् ॥ 15_2 ॥

तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ।
एकादशं मनश्चात्र देवा वैकारिकाः स्मृताः ॥ 16 ॥

त्वक् चक्षुर्नासिका जिह्वा श्रोत्रमत्र च पञ्चमम् ।
शब्दादीनामवाप्त्य[1]र्थं बुद्धियुक्तानि पञ्च वै[2]) ॥ 17 ॥

पायूपस्थं[1]) हस्त[2]पादौ कीर्तिता वाक् च[3]) पञ्चमी[4]) ।
विसर्गशिल्पगत्युक्तिः कर्म[5]) तेषां[6]) च कथ्यते[7]) ॥ 18 ॥

आकाशवायुतेजांसि सलिलं पृथिवी तथा ।
शब्दादिभिर्गुणैर्ब्रह्मन् संयुक्तान्यु[1]त्तरोत्तरैः ॥ 19 ॥
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ॥ 20 ॥

नानावीर्याः पृथग् भूतास्ततस्ते[1]) संहतिं विना ।
नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥ 21 ॥

समेत्यान्योन्यसंयोगं[1]) परस्परसमाश्रयाः[2]) ।
एकसंघातलक्ष्याश्च[3]) संप्राप्यैक्यमशेषतः ॥ 22 ॥

पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानु[1]ग्रहेण च[2]) ।
महदाद्या[3]) विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते[4]) ॥ 23 ॥

तत्क्रमेण विवृद्धं[1]) तु जलबुद्बुदवत् समम् ।
| भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे बृहत् तदुदकेशयम् ।
| प्राकृतं ब्रह्मरूपस्य विष्णोः संस्थानमुत्तमम् ॥ 23_1 ॥

तत्राव्यक्तस्वरूपोऽसौ व्यक्तरूपी जगत्पतिः[1]) ।
विष्णुर्ब्र[2]ह्मस्वरूपेण स्वयमेव व्यवस्थितः ॥ 24 ॥

---

15 = P.1 I. 2. 97b,98a; P.2 V.2. 95b. 96a; Vi. I. 2. 40de. 1) P.1 P.2 मतो गुणः; Vi.2 –णोत्तमः ।
| 15_1 = Vi. I. 2. 41,42a. 1) Vi. हि ।
| 15_2 = Vi. I. 2. 42b, 43a. 1) Vi. 2–षिणः ।

16 = P.1 I. 2. 98b, 99a; P.2 V.2. 96b, 97a; Vi. I. 2. 43b, 44a.

17 = P.1 I. 2. 99b (100a); P.2 V. 2. 97b, 98; Vi. I. 2.44bc. 1) P.2 शब्दाविज्ञानसिद्धय; Vi.2–वाप्य– । 2) Vi. वै द्विज; P.1 एतेषां तु मतं कृत्यं शब्दादिग्रहणं पुनः ।

18 = P.1 I. 2. (100b), 101a; P.2 V. 2. 98b, 99a; Vi. I. 2. 45. 1) Vi.–स्थौ । 2) Vi. करौ । 3) Vi. वाक् च मैत्रेय । 4) P.1 वाक् पाणिपादपायूनि चोपस्थं तत्र पञ्चमम् । 5) P.1–त्रिगुणा–; P.2 त्रिगुण– । 6) P.1 एषां; P.2–शेषौ । 7) P.1 विपर्ययात् ।

19 = P.1 I. 2. 101b; 102a; P.2 V.2. 99b, 100a; Vi. I. 2. 46. 1) P.1 P.2 वीर युक्तानीत्यु– ।

20 = P.1 I. 2. 102b; P.2 V. 2. 100b; Vi. I. 2. 47.

21 = P.1 I. 2. 103; P.2 V. 2. 101; Vi. I. 2. 48. 1) Mr. ताः सर्वे ते ।

22 = P.1 I. 2. 104; P.2 V. 2. 102; Vi. I. 2. 49. 1) P.1 P.2–गात । 2) P.1 P.2–यात । 3) P.1–लक्ष्याश्च ; P.2 एकसंहारलक्ष्याश्च; Vi.1–लक्ष्माश्च ।

23 = P.1 I. 2. 105; P.2 V. 2. 103; Vi. I. 2. 50. 1) P.1 P.2 व्यक्तानु–; Vi. प्रधानानु– । 2) P.1 P.2 –ग्रहणे तथा; Vi.2 वा । 3) P.1 P.2 Vi 2 –आदयो । 4) P1. P.2 वै ।

23_1 = P.1 I. 2. 106a; P.2 V. 2. 104a; Vi. I. 2. 51a. 1) P.1P.2 विवृत्तं ।
| 23bc = Vi. I. 2. 51bc.

24 = P.1 I. 106b, 107a; P.2 V. 2. 104b, 105a; Vi. I. 2. 52 1) P.1 P.2 जनार्दनः । 2) P.1P.2 ब्रह्मा ब्र– ।

मेरुरुल्ब[1]मभूत् तस्य जरायुश्च महीधराः, ।
गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् सुमहात्मनः[2]) ॥ 25 ॥
तस्मिन्नण्डे[1]) ऽभवत्[2]) सर्वं[3]) सदेवासुरमानुषम्[4]), ।
तत्र द्वीपाः[5]) समुद्राश्च[6]) सज्योतिर्लोकसंग्रहः ॥ 26 ॥
वारिवह्न्यनिलाकाशैस्ततो[1]) भूतादिना बहिः ।
वृतं दशगुणैरण्डं, भूतादिर्महता तथा ॥ 27 ॥
अव्यक्तेनावृतो ब्रह्मं[1]स्तैः सर्वैः सहितो महान् ।

एभिरावरणैः सर्वैः	एभिरावरणैरण्डं
सर्वंभूतैश्च संयुतम् ॥ 28 ॥	सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ॥ 28 ॥

नारीकेलफलस्यान्तर्बी[1]जं बाह्यद[2]लैरिव ।

	जुषन् रजोगुणं तत्र
	स्वयं विश्वेश्वरो हरिः ।
ब्रह्मा स्वयं च जगतो	ब्रह्मा भूत्वास्य जगतो
विसृष्टौ संप्रवर्तते ॥ 29 ॥	विसृष्टौ संप्रवर्तते ॥ 29 ॥

सृष्टिं[1]) च पात्य[2]नुयुगं यावत् कल्पविकल्पना, ।

स संज्ञां याति भगवान्	
एक एव जनार्दनः, ॥ 30 ॥	
सत्त्वभृग् गुणवान् देवो	सत्त्वभृग् भगवान् विष्णु-
ह्यप्रमेयपराक्रमः ।	रप्रमेयपराक्रमः ।
तमोद्रेकं च कल्पान्ते	तमोद्रेकी च कल्पान्ते
रूपं रौद्रं करोति च, ॥ 31 ॥	रुद्ररूपी जनार्दनः ॥ 31 ॥

मैत्रेया[1]खिलभूतानि भक्षयत्यतिभीषणः ।
भक्षयित्वा च[2]) भूतानि जगत्येकार्णवीकृते ॥ 32 ॥
नागपर्यङ्कशयने शेते स परमेश्वरः[1]), ।
प्रबुद्धश्च पुनः सृष्टिं करोति ब्रह्मरूपधृक्[2]) ॥ 33 ॥
सृष्टिस्थित्यन्तकरणाद् ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मकाम्[1]) ।
| स संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ॥ 34 ॥

---

25 = P.1 I. 2. 107b, 108a; P.2 V. 2. 105b, 106a; Vi. I. 53. 1) Vi.1 -रुल्ल- । 2) P.1 P.2-सांश्च महात्मनः ।
26 = Ga. 4. 10a = a; P.1 I. 2. 109a; 108b; P.2 V. 2. 107a, 106b; Vi. I. 2. 54ba. 1) Ga. अण्डस्यान्तर् । 2) Ga. जगत । 3) P.1 P.2-वन् वीर; Vi. विप्र । 4) P.1 P.2-षाः; Vi.-षः । 5) Vi. साद्रिद्वीप-। 6) Vi. स्तु ।
27 = P.1 I. 2. 109b, 110a; P.2 V. 2. 107b 108a; Vi. I. 2. 55. 1) P 1 P.2 वृतैर् ।
28a = P 1 I. 2. 110b; P.2 V. 2. 108b; Vi. I. 2. 56a. 1) P.1 P.2 रार्ज- ।
28b = P.1 I. 2. 111a; P.2 2. 109a. | 28b = Vi. I. 2. 56b.
29a = P.1 I. 2. 111b; P.2 V. 2. 109b; Vi. I. 2. 56c. 1) P.1 P.2- लं यद्द्वी- । 2) P.2-फ-।
29b = P 1 2. 112a; P.2 V. 110a. | 29bc = Vi. I. 2. 57.
30a = P.1 I. 2. 112b; P.2 V. 2. 110b; Vi. I. 2. 58a. 1) Vi.-ष्टं । 2) P.2, Vi.2 यात्य-।
30b = P.1 2. 113a; P.2 V. 2. 111a.
31 = P.1 I. 2. 113b, 114a; P.2 V. 2. 111b, 112a. | 31 = Vi. I. 2. 58b, 59a.
32 = P.1 I. 2. 114b, 115a; P.2 V. 2. 112b, 113a; Vi. I. 2. 59b, 60a. 1) P.1 P.2 राजेन्द्रा- । 2) Vi.1 स भक्षयित्वा; Vi.2 संभ- ।
33 = P.1 I. 2. 115b, 116a; P.2 V. 2. 113b, 114a; Vi. I. 2. 60b, 61. 1) P.1 P.2 -ते सर्वस्वरूपधृक् । 2) P.1 P.2 प्रकरोति च रूपधृक् ।
34a = P.1 I. 2. 116b; P.2 V. 2. 114b; Vi. I. 2. 62a. 1) P.1 P.2 -कः ।
| 34b = Vi. I. 2. 62b.

स्रष्टा सृजति चात्मानं विष्णुः पाल्यञ्च[1]) पाति च ।
उपसंह्रियते (!) चान्ते[2]) संहर्ता च स्वयं प्रभुः[3]) ॥ 35 ॥

पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ।
| सर्वेन्द्रियान्तःकरणं पुरुषाख्यं हि यज्जगत् ॥ 36 ॥

स एव सर्वभूतेशो विश्वरूपोऽयतोऽव्ययः, ।
सर्गादिकं ततोऽस्यैव भूतस्थमुपकारकम् ॥ 37 ॥

स एव सृज्यः स च सर्गकर्ता, स एव पात्यत्ति च पाल्यते[1]) च[2]) ।
ब्रह्माद्यवस्थाभिरशेषमूर्तिर्विष्णुर्[3]) वरिष्ठो वरदो वरेण्यः ॥ 38 ॥

द्वितीयोऽध्यायः

(Mr. 46.21–44; P.1 I. 3. 1–25ª; P.2 V. 3. 1-209; Vi. I. 3. 1–25: Cfr. Kū. 5. 1–23.)

हिरण्यगर्भो देवादि–
रनादिरुपचारतः ।
भूपद्मकर्णिकासंस्थो
ब्रह्माग्रे समजायत ॥ 1 ॥

मैत्रेय (भीष्म) उवाच :
निर्गुणस्याप्रमेयस्य
शुद्धस्यापि महा[1]त्मनः ।
कथं सर्गादिकर्तृत्वं
ब्रह्मणो ह्युपपद्यते[2]) ? ॥ 1 ॥

पराशर (पुलस्त्य) उवाच :
शक्तयः सर्वभावानाम्
अचिन्त्य[1]ज्ञानगोचराः ।
यतो,ऽतो[2]) ब्रह्मणस्तास्तु
सर्गाद्या भावशक्तयः ॥ 1_1 ॥
[भवन्ति तपतां श्रेष्ठ
पावकस्य यथोष्णता, ।
तन्निबोध, यथा सर्गे
भगवान् संप्रवर्तते ॥ 1_2 ॥
नारायणाख्यो भगवान्
ब्रह्मा[1]) लोकपितामहः] ।
उत्पन्नः प्रोच्यते विद्वान्[2])
नित्य एवोपचारतः ॥ 1_3 ॥

---

35 = Ga. 4. 10b, 11; P.1 I. 2. 117; P.2 V. 2. 115; Vi. I. 2. 63. 1) Vi. –स्यश्च । 2) P.1 P.2 चापि ।
3) Ga. हरिः ।
36ª = P.1 I. 2. 118ª; P.2 V. 2. 116ª; Vi. I. 2. 64ª.
| 36b Vi. I. 2. 64b.
37 = P.1 I. 2. 118b, 119ª; P.2 V. 2. 116bc; Vi. I. 2. 65.
38 = P.1 I. 2. 119bc; P.2 V. 2. 117; Vi. I. 2. 66. 1) P.1 P.2 पाल्यं प्रतिपाल्यते । 2) P.1 यतः. P.2 गतः ।
Vi. पाल्यतेऽयः । 3) P.1 P.2 ब्रह्मा ।

---

1 = Mr. 46. 21

1 = P.1 I. 3 1; P.2 V. 3.1; Vi. I. 3, 1. 1) P.1 –स्याथ महा–; Vi. स्याप्यमत्मा । 2) Vi. 1–गोऽभ्युपगम्यते ।
1_1 = P.1 I. 3. 2; P.2 V. 3. 2; Vi. I. 3. 2ªb. 1) P.1 –या–। 2) P.1 P.2 यत ततो ।
1_2 = Vi. I. 3. 2c, 3.
1_3 = P.1 I. 3. 3ª = b; P.2 V. 3. 3ª = b; Vi. I. 3. 4. 1) Vi.1 –म–। 2) Vi.–द्वन् ।

तस्य वर्षशतं त्वेकं
परमायुर्महात्मनः ।
ब्राह्मयेणैव हि मानेन
तस्य संख्यां निबोध मे ! ॥ 2 ॥

निजेन तस्य[1]) मानेन
आ[2]युर्वर्षशतं स्मृतम्, ।
तत् पराख्यं[3]), तदर्धं च[4])
परार्धमभिधीयते[5]) ॥ 2 ॥
[कालस्वरूपं विष्णोश्च
यन्मयोक्तं तवानघ, ।
तेन तस्य निबोध त्वं
परिमाणोपपादनम् ॥ 2_1 ॥
अन्येषां चैव जन्तूनां
चराणाम्, अचराश्च ये, ।
भूभूभृत्सागरादीना–
मशेषाणां च सत्तम !] ॥ 2_2 ॥

निमेषैर्दशभिः काष्ठा
तथा पञ्चभिरुच्यते, ।
कला[1]) त्रिंशच्च वै काष्ठा,
मुहूर्तं त्रिंशत् ताः कलाः ॥ 3 ॥

काष्ठा पञ्चदशा[1]ख्याता
निमेषा मुनि[2]'सत्तम[3]), ।
काष्ठास्[4]) त्रिंशत् कला[5]), त्रिंशत्[6])
कला[7]) मौहूर्तिको विधिः[8]), ॥ 3 ॥

अहोरात्रं मुहूर्तानां
नृणां त्रिंशत् तु वै स्मृतम् , ।
अहोरात्रैश्च त्रिंशद्भिः
पक्षौ द्वौ मास उच्यते ॥ 4 ॥

तावत्संख्यैरहोरात्रं
मुहूर्तैर्मानुषं स्मृतम्, ।
अहोरात्राणि तावन्ति
मासः पक्षद्वयात्मकः ॥ 4 ॥

तैः षड्भिरयनं, वर्षं द्वेऽयने[1]) (!) दक्षिणोत्तरे ।
तद् देवानामहोरात्रं,
दिनं तत्रोत्तरायणम् ॥ 5 ॥

अयनं दक्षिणं रात्रि–
र्देवानामुत्तरं दिनम् ॥ 5 ॥

दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् ।
चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोध[1]मे[2]) ! ॥ 6 ॥

चत्वारि तु सहस्राणि
वर्षाणां कृतमुच्यते,
शतानि संध्या चत्वारि
संध्यांशश्च तथाविधः ॥ 7 ॥

चत्वारि त्रीणि द्वे चैकं
कृतादिषु यथाक्रमम् ।
दिव्याब्दानां सहस्राणि
युगेष्वाहुः पुराविदः ॥ 7 ॥

---

2 = Mr. 46. 22.

2 = Kū. 5. 3; P.1 I. 3. 3b, 4a; P.2 V. 3. 3b, 4a; Vi. I. 3. 5. 1) P.2 स्वस्व– । 2) Kū. चा–, Vi.1 वा– । 3) Kū.–रार्धं । 4) Kū. वा; P.1 P.2 परार्धं च । 5) P.1 P.2 तदर्धं परिकीर्तितम् ।

2_1 = Vi. I. 3. 6ab.

2_2 = Vi. I. 3. 6cd.

3 = Mr. 46. 23. 1) Mr. T.–कास् ।

3 = Kū. 5. 4; P.1 I.3. 4b, 5a; P.2 V. 3. 4b, 5b; Vi. I. 3. 7. 1) Kū. T. Vi.1-दश । 2) Kū. द्विज–; P.1 नृप– । 3) Kū. P.2–माः । 4) Kū.–ष्ठा । 5) P.2 Vi.2–कास् । 6) Vi. तास्तु । 7) P.2 कालो; Vi. त्रिंशद् । 8) Kū.–की गतिः ।

4 = Mr. 46. 24.

4 = Kū. 5. 5; P.1 I. 3. 5b, 6a; P.2 V. 3, 5b. 6a; Vi. I. 3. 8.

5a = Kū. 5. 6a; Mr. 46. 25a; P.1 I. 3. 6b; Vi. I. 3. 9a. 1) P.1 Vi.2–षमयने ।

5b = Mr. 46. 25b.

5b = Kū. 5. 6b; P.1 I. 3. 7a; Vi. I. 3. 9b.

6 = Kū. 5. 7; Mr. 46. 26; P.1 I. 3. 7b, 8a; Vi. I. 3. 10. 1) Mr. शृणुष्व । 2) Kū.–त ।

7 = Mr. 46. 27; cfr. Kū. 5. 8.

7 = P.1 I. 3. 8b, 9a; Vi. I. 3. 11.

त्रेता त्रीणि सहस्राणि
दिव्याब्दानां, शतत्रयम् ।
तत्संध्या तत्समा चैव
संध्यांशश्च तथाविधः ॥ 8 ॥
द्वापरं द्वे सहस्रे तु
वर्षाणां, द्वे शते तथा ।
तस्य संध्या समाख्याता,
द्वे शताब्दे तदंशकः ॥ 9 ॥
कलिः सहस्रं दिव्याना-
मब्दानां द्विजसत्तम, ।
संध्या संध्यांशकश्चैव
शतकौ समुदाहृतौ ॥ 9_1 ॥
एषा द्वादशसाहस्री
युगाख्या कविभिः कृता, ।
एतत् सहस्रगुणित-
महो ब्राह्म्यमुदाहृतम् ॥ 10 ॥

तत्[1]प्रमाणैः शतैः संध्या
पूर्वा तत्राभिधीयते, ।
संध्यांशकश्च तत्तुल्यो
युगस्यानन्तरो हि यः[2]) ॥ 8 ॥
संध्यासंध्यांशयोरन्त-
र्यः कालो मुनि[1]सत्तम, ।
युगाख्यः स तु विज्ञेयः
कृतत्रेतादिसंज्ञितः ॥ 9 ॥
कृतं त्रेता द्वापरञ्च[1])
कलिश्[2]) चैव चतुर्युगम् ।

प्रोच्यते तत् सहस्रं तु[3])
ब्रह्मणो दिवसं मुने[4]) ॥ 10 ॥

ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्[1]) मनवश्च[2]) चतुर्दश ।
भवन्ति, परिमाणं च[3]) तेषां कालकृतं शृणु[4]) ! ॥ 11 ॥
सप्तर्षयः सुराः शक्रो[1]) मनुस्तत्सूनवो नृपाः[2]) ।
एककाले हि[3]) सृज्यन्ते संह्रियन्ते च पूर्ववत् ॥ 12 ॥
चतुर्युगानां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः ।
मन्वन्तरं मनोः कालः सुरादीनां च सत्तम[1]) ॥ 13 ॥
अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया युतम्[1]) ।
द्वा[2]पञ्चाशत् तथान्यानि सहस्राण्यधिकानि च[3]), ॥ 14 ॥
त्रिंशत् कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज[1]) ।
सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि महामुने[2]), ॥ 15 ॥
विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयम[1]धिकं विना ।
मन्वन्तरस्य संख्येयं मानुषैरिह वत्सरैः[2]) ॥ 16 ॥

---

8 = Mr. 46. 28.

9 = Mr. 46. 29.

9_1 = Mr. 46. 30.

10 = Mr. 46. 31.

8 = P.1 I. 3. 9b, 10^a; P.2 V. 3. 6b, 7^a; Vi. I. 3. 12.
1) P.2 स्व-। 2) Vi. सः ।

9 = P.1 I. 3. 10b, 11^a; P.2 V. 3. 7b,8^a; Vi. I. 3. 13.
1) P.1 P.2 कालो यो नृप-।

10 = P.1 I. 3. 11b, 12^a; P.2 V. 3. 8b, 9^a; Vi. I. 3. 14.
1) P.2, Vi.2-श्च । 2) P.1, Vi.1 -ल्गिणो (?) । 3) Vi. च । 4) P.1 P.2 नृप ।

11 = Kū. 5. 12^a = a; Mr. 46. 32; P.1 I. 3. 12^b, 13^a; P.2 V. 3. 9b, 10^a; Vi. I. 3. 15. 1) Kū. विप्र; P.1 P.2 राजन् । 2) मानवः स्युश् । 3) Mr.-ति भागशस् । 4) Mr. सहस्रं तद् विभज्यते ।

12 = Mr. 46. 33; P.1 I. 3. 13^b, 14^a; P.2 V. 3. 10^b, 11^a; Vi. I. 3. 16. 1) Mr. देवाः सप्तर्षयः सेन्द्रा । 2) P.1 P.2-प । 3) Mr. मनुना सह; P.2 ह ।

13 = Mr. 46. 34; P.1 I. 3. 14^b, 15^a; P.2 V. 3. 11b, 12^a; Vi. I. 3. 17. 1) Mr.-रं तस्य संख्यां मानुषाब्दैर्निबोध मे; P.1 P.2 पार्थिव ।

14 = Mr. 46. 37; P.1 I. 3.15^b, 16^a; P.2 V. 3. 12^b, 13^a; Vi. I. 3. 18. 1) P.1 P.2 स्मृतः; Vi. 2 गतिः; Vi.2 स्मृतम् । 2) Mr. P.1 द्वि-। 3) Mr. Vi.2 तु ।

15 = Mr. 46. 35; P.1 I. 3. 16^b, 17^a; P.2 V.3. 13^b, 14^a; Vi. I. 3. 19^{ab}. 1) P.1 P.2 नृप । 2) Mr.-तानि च संख्यया; P.1 P.2 Vi.2 -मते ।

16 = Mr. 46. 36^a(b); P.1 I. 3. 17^b, 18^a; P.1 V. 3. 14^b, 15^a; Vi. I. 3. 19^{cd}. 1) Mr. ऽयं सा । 2) Vi. -र्वैर्वत्सरैर्द्विज; Mr. एतन्मन्वन्तरं प्रोक्तं दिव्यैर्वर्षैर्निबोध मे ।

चतुर्दशगुणो ह्येष[1]) कालो ब्राह्म[2]महः स्मृतम्[3]) ।

	ब्राह्मो नैमित्तिको नाम
तस्यान्ते प्रलयः प्रोक्तो	तस्यान्ते प्रतिसंचरः ॥ 17 ॥
ब्रह्मन् नैमित्तिको बुधैः ।	तदा हि[1]) दह्यते सर्वं
भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः	त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम्, ।
स्वर्लोकश्च विनाशिनः ॥ 17 ॥	जनं प्रयान्ति तापार्ता
तथा विनाशमायाति	महर्लोकनिवासिनः ॥ 18 ॥
महर्लोकश्च तिष्ठति, ।	
तद्वासिनोऽपि तापेन	
जनलोकं प्रयान्ति वै ॥ 18 ॥	
एकार्णवे तु त्रैलोक्ये	एकार्णवे तु त्रैलोक्ये
ब्रह्मा स्वपिति वै निशि ।	ब्रह्मा *नारायणात्मकः*[1]) ।
	भोगिशय्यागतः शेते
	त्रैलोक्यग्रासबृंहितः ॥ 18_1 ॥
	जनस्थैर्योगिभिर्देव-
	श्चिन्त्यमानोऽब्ज*संभवः*[1]) ।
तत्प्रमाणैव सा रात्रि-	तत्प्रमाणां हि तां रात्रिं,
स्तदन्ते सृज्यते पुनः ॥ 19 ॥	तदन्ते सृजते[2]) पुनः ॥ 19 ॥

एवं तु ब्रह्मणो वर्षम्, एवं[1]) वर्षशतं च[2]) तत्, ।
शतं हि तस्य वर्षाणां परमायुर्महात्मनः[3] ॥ 20 ॥

[पञ्चाशद्भिस्तथा वर्षैः
परार्धमिति कीर्त्यते ।]

एक[1]मस्य[2]) व्यतीतं[3])तु परार्धं ब्रह्मणोऽ*नघ*[4]), ।
तस्या[5]न्तेऽभून् महा[6]कल्पः पाद्म इत्यभि*विश्रुतः*[7]) ॥ 21 ॥
द्वितीयस्य परार्धस्य वर्तमानस्य वै *द्विज*[1]) ।
वाराह इति कल्पोऽयं प्रथमः परिकल्पितः[2]) ॥ 22 ॥

17ª = Mr. 46. 38ª; P.1 I. 3. 18b; P.2 V. 3. 15b; Vi. I. 3. 20ª. 1) P.2 सोऽयं मनुप्रमाणेन । 2) Mr. Vi.1 -ह्म्य- (म्) । 3) Vi.1 -तः ।

17bc = Mr. 46. 38b, 39ª.
18 = Mr. 46. 39b, 40ª.
19 = Mr. 46. 40b, 41ª.

17b = P.1 I. 3. 19ª; P.2 V. 3.16ª; Vi. I. 3. 20b.
18 = P.1 I. 3. 19b, 20ª; P.2 V. 3. 16b, 17ª; Vi. I. 3. 21 1) P.2, Vi.2 तदादि ।
18_1 = P.1 I. 3. 20b, 21ª; P.2 V. 3. 17b, 18ª; Vi. I. 3. 22. 1) P.1 P.2 ब्रह्मविदां वरः ।
19 = P.1 I. 3. 21b, 22ª; P.2 V. 3.18b, 19ª; Vi. I. 3. 23. 1) P.1 P.2 जगद्विभुः । 2) Vi.1 सृज्यते ।

20 = Mr. 46. 41b, 42ª; P.1 I.3. 22b, 23ª; P.2V. 3. 19b, 20ª; Vi. I. 3. 24. 1) Mr. एकं । 2) Mr. तु । 3) Mr. परमित्यभिधीयते ।

[] = Mr. 46. 42b.

21 = Kū. 5. 22b, 23b; Mr. 46. 43; P.1 I. 3. 23b, 24ª; Vi. I. 3. 25ªb. 1) Mr. एव- । 2) Kū.-मत्र । 3) Mr. परार्धं । 4) Kū. द्विजाः; Mr. व्यतीतं द्विजसत्तम । 5) Mr. यस्या-। 6) Kū. योऽतीतः सोऽन्तिमः । 7) Kū. इत्युच्यते बुधैः; Vi. अभिधीयते ।

22 = Kū. 5 (23c) = b; Mr. 46. 44; P.1 I. 3. 24b, 25ª; Vi. I. 25cd. 1) P.1 नृप । 2) Kū. वराहो वर्तते कल्प- स्तस्य वक्ष्यामि विस्तरम् ; Vi.1 परिकीर्तितः ।

तृतीयोऽध्यायः

(Mr. 47. 1–14[a]; P.1 I. 3. 25b–60[a]; P.2 V. 3. 20b–52[a]; Var. 2. 21–26; Vi. 4. 1–52).

क्रौष्टुकिरुवाच :
यथा ससर्ज वै ब्रह्मा
भगवानादिकृत् प्रजाः, ।
प्रजापतिः पतिर्देव–
स्तन् मे विस्तरतो वद ! ॥ 1 ॥
मार्कण्डेय उवाच :
कथयाम्येष ते ब्रह्मन्,
ससर्ज भगवान् यथा ।
लोककृच्छाश्वतः कृत्स्नं
जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ 2 ॥
पद्मावसाने प्रलये
निशासुप्तोत्थितः प्रभुः ।

मैत्रेय उवाच :
ब्रह्मा[1]) नारायणाख्योऽसौ[2])
कल्पादौ भगवान्[3]) यथा ।
ससर्ज सर्वभूतानि,
तदाचक्ष्व महामुने ! ॥ 1 ॥
पराशर (पुलस्त्य) उवाच :
प्रजाः ससर्ज भगवान्
ब्रह्मा[1]) नारायणात्मकः ।
प्रजापतिपतिर्देवो
यथा तन्मे निशामय[2]) ! ॥ 2 ॥
अतीत[1]कल्पावसाने
निशासुप्तोत्थितः प्रभुः[2]) ।

सत्त्वोद्रिक्तस्तथा[1]) ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत[2]) ॥ 3 ॥

[नारायणः परोऽचिन्त्यः
परेषा[1]मपि स प्रभुः[2]) ।
ब्रह्मस्वरूपी[3]) भगवान्
अनादिः सर्वसंभवः] ॥ 3_1 ॥

इमं[1]) चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।
ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाप्ययं[2]) ॥ 4 ॥

आपो नारा वै तनव
इत्यपां नाम शुश्रुम, ।
तासु शेते स यस्माच्च,
तेन नारायणः स्मृतः ॥ 5 ॥

आपो नारा इति प्रोक्ता,
आपो वै नरसूनवः, ।
अयनं तस्य ताः पूर्वं,
तेन नारायणः स्मृतः ॥ 5 ॥

---

1 = Mr. 47. 1.

1 = P.1 I. 3. 25b, 26[a]; Var. 2. 21 ([a])b = a; Vi. I. 4. 1. 1) Var. विस्तरेण ममाचक्ष्व आदिसर्गं सुरेश्वर । ब्रह्मा । 2) Var.-ख्योऽयं । 3) चाभवद् ।

2 = Mr. 47. 2.

2 = P.1 I. 3. 26b; P.2 V. 3. 20b = a; Var. 2. (22); Vi. I. 4. 2. 1) Var. ससर्ज सर्वभूतानि यथा । 2) P.1 अनादिः सर्वसम्भवः; P.2 तत्रादिः……; Var. कथ्यमानं मया देवि तदशेषं क्षिते शृणु ।

3[a] = Mr. 47. 3[a].

3[a] = P.1 I. 3. 27[a]; P.2 V. 3. 21[a]; Var. 2. 23[a]; Vi. I. 4. 3. 1) Var. गत–। 2) Var. तु निशि सुप्तः स्थितः शुभे ।

3b = Mr. 47. 3b; P.1 I. 3. 27b; P.2 V. 3. 21b; Var. 2. 23b; Vi. I. 4. 3b. 1) Mr. तदा; Vi.2 ततो । 2) P.2 अपश्यत ।

3_1 = Var. 2. 24; Vi. 4. 4. 1) Var. पराणा– । 2) Var. –पि पूर्वजः । 3) Var.–पो ।

4 = Mr. 47. 4; Var. 2. 25; Vi. I. 4. 5. 1) Var. इदं । 2) Mr. Var.–व्ययम् ।

5 = Mr. 47. 5.

5 = Var. 2. 26; Vi. I. 4. 6.

विबुद्धः सलिले तस्मिन्
विज्ञायान्तर्गतां महीम् ।

तोयान्तः[1]) स महीं ज्ञात्वा
जगत्येकार्णवे प्रभुः[2]) ।

अनुमानात्[1]) तदुद्[2]धारं कर्तुकामः प्रजापतिः[3]) ॥ 6 ॥
अकरोत् स तनुम[1]न्यां[2]) कल्पादिषु यथा पुरा[3]) ।
मत्स्यकूर्मादिकां[4]), तद्वद्[5]) वाराहं वपुरास्थितः[6]) ॥ 7 ॥
वेदयज्ञमयं रूपम्[1]) अशेष[2]जगतः स्थितौ[3]) ।

रूपं कृत्वा विवेशाप्सु
सर्वगः सर्वसंभवः ॥ 8 ॥
समुद्धृत्य च पातालान्
मुमोच सलिले भुवम् , ।
जनलोकस्थितैः सिद्धै-
श्चिन्त्यमानो जगत्पतिः ॥ 9 ॥

स्थितः स्थिरात्मा सर्वात्मा
परमात्मा प्रजापतिः ॥ 8 ॥

जनलोकगतैः सिद्धैः
सनकाद्यैरभिष्टुतः ।
प्रविवेश तदा तोयम्
आत्माधारो[1]) धराधरः ॥ 9 ॥

[निरीक्ष्य तं तदा देवी पातालतलमागतम् ।
तुष्टाव प्रणता भूत्वा भक्तिनम्रा वसुंधरा ॥ 10 ॥

पृथिव्युवाच :

नमस्ते सर्वभूताय, *नमस्ते परमात्मने*[1]) । ।
मामुद्धरास्मादद्य त्वं, त्वत्तोऽहं पूर्वमुत्थिता ॥ 11 ॥
| त्वत्तोऽहमुद्धृता[1]) पूर्वं, त्वन्मयाहं जनार्दन, ।
| तथान्यानि च भूतानि गगनादीन्यशेषतः ॥ 11_1 ॥
परमात्मन् नमस्तेऽस्तु[1]), पुरुषात्मन्[2]) नमोऽस्तुते, ।
प्रधानव्यक्त*रूपाय*[3]) कालभूताय ते नमः ! ॥ 12 ॥
त्वं कर्ता सर्वभूतानां, त्वं पाता, त्वं विनाशकृत् , ।
सर्गादिषु प्रभो ब्रह्म[1]-विष्णु-रुद्रात्मरूपधृक् ॥ 13 ॥

6a = Mr. 47. 6a.

6a = P.1 I. 3. 28a; P.2 V. 3. 22a; Vi. I. 4. 7a. 1) P.2 –ते । 2) P.1 P.2 निमग्नां वारिसंप्लवे ।

6b = Mr. 47. 6b; P.1 I. 3. 28b; P.2 V. 3. 22b; Vi. I. 4, 7b. 1) P.1 P.2 प्रविचिन्त्य । 2) Mr. समु–। 3) Mr. –मस्तदा क्षितेः ।

7 = Mr. 47. 7; P.1 I. 3 29 (a)b; P.2 V. 3. 23 (a)b; Vi. I. 4. 8. 1) Mr.–नूर; Vi.–नूम् । 2) Mr.–न्याः । 3) P.1 P.2 विष्णुरूपं तदा ज्ञात्वा पृथ्वीं वोढुं स्वतेजसा । 4) Mr. कांस् ; P.2-कांश । 5) P.1 चान्यां; P.2 चान्यान् । 6) P.1 P.2 –हीं तनुमाविशत ।

8a = Mr. 47. 8a; P.1 I. 3. 30a; P.2 V. 3. 24a; Vi. I. 4. 9a. 1) Mr. दिव्यं । 2) P.1 आश्रित्य । 3) Mr. वेदयज्ञमयो विभुः ।

8b = Mr. 47. 8b.
9 = Mr. 47. 9

8b = P.1 I. 3. 30b; Vi. I. 4. 9b
9 = P.1 I. 3. 31a = b; P.2 V. 3. 24b = b; Vi. I. 4. 10. 1) P.1 P.2 तोयाधारे ।

---

10 = P.1 I. 3. 31b, 32a; P.2 V. 3. 25; Vi. I. 4. 11.

11 = P.1 I. 3. 32b, 33a; P.2 V. 3. 26; Vi. I. 4. 12. 1) Vi. तुभ्यं शङ्खगदाधर ।
| 111 = Vi. I. 4. 13. 1) Vi.2 –मुद्धृता ।

12 = P.1 I. 3. 33b, 34a; P.2 V. 3. 27; Vi. I. 4. 14. 1) Vi नमस्ते परमात्मात्मन् । 2) P.2 –पुरुषाय । 3) Vi.–भूताय ।

13 = P.1 I. 3. 34b, 35a; P.2 V. 3. 28; Vi. I. 4. 15. 1) P.1 P.2 सर्गादौ यः परो ब्रह्मा ।

संभक्षयित्वा[1]) सकलं जगत्येकार्णवीकृते ।
शेषे त्वमेव गोविन्द चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥ 14 ॥
भवतो यत् परं रूपं[1]), तन्न जानाति कश्चन, ।
अवतारेषु यद् रूपं, तदर्चन्ति[2]) दिवौकसः ॥ 15 ॥
त्वामाराध्य परं ब्रह्म याता मुक्तिं मुमुक्षवः; ।
वासुदेवमनाराध्य को[1]) मोक्षं समवाप्स्यति[2]) ? ॥ 16 ॥
यत् किंचित्[1]) मनसा ग्राह्यं, यद् ग्राह्यं चक्षुरादिभिः, ।
बुद्धया च यत् परिच्छेद्यं, तद् रूपमखिलं तव ॥ 17 ॥
त्वन्मयाहं त्वदाधारा त्वत्सृष्टा त्वामुपाश्रिता, ।
माधवीमिति लोकोऽयमभिधत्ते ततो हि माम् ॥ 18 ॥

| जयाखिलज्ञानमय, जय स्थूलमयाव्यय, ।
| जयानन्त, जयाव्यक्त, जय व्यक्तमय प्रभो ! ॥ 18_1 ॥
| परापरात्मन्[1]) विश्वात्मन् जय यज्ञपतेऽनघ ! ।
| त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारस्त्वमग्नयः, ॥ 18_2 ॥
| त्वं वेदास्त्वं तदङ्गानि, त्वं यज्ञपुरुषो हरे ।
| सूर्यादयो ग्रहास्तारा नक्षत्राण्यखिलं जगत्[1]) ॥ 18_3 ॥
| मूर्तामूर्तमदृश्यं च[1]) कठिनं पुरुषोत्तम, ।
| यच्चोक्तं, यच्च नैवोक्तं मयाऽत्र परमेश्वर, ।
| तत् सर्वं त्वं, नमस्तुभ्यं, भूयो भूयो नमो नमः ! ॥ 18_4 ॥

एवं[1]) संस्तूयमानस्तु पृथिव्या पृथिवीधरः, ।
सामस्वरध्वनिः श्रीमान् जगर्ज परिघर्घरम् ॥ 19 ॥
ततः समुत्क्षिप्य धरां स्वदंष्ट्रया[1])
महावराहः स्फुटपद्मलोचनः ।
रसातलादुत्पलपत्र[2]संनिभः समुत्थितो नील इवाचलो महान् ॥ 20 ॥
उत्तिष्ठता तेन मुखानिलाहतं[1]) तत् सं[2]प्लवाम्भो; जनलोकसंश्रयान् ।

सनन्दनादीनपकल्मषान् मुनीं-
श्चकार भूयोऽपि पवित्रतास्पदम् ।

| प्रक्षालयामास हि तान् महाद्युतीन्
| सनन्दनादीनपकल्मषान् मुनीन् ॥ 21 ॥

प्रयान्ति तोयानि खुरा[1]ग्रविक्षते रसातलेऽधः कृतशब्दसंतति[2]) ।
बलाहकानां च ततिस्तु तस्य
श्वासानिलास्ताः परितः प्रयाति ॥ 22 ॥

| श्वासानिलास्ताः परितः[1]) प्रयान्ति,
| सिद्धा जने[2]) ये नियतं[3]) वसन्ति ॥ 22 ॥

---

14 = P.1 I. 3.35b, 36a; Vi. I. 4.16 1) P.1 भक्षयित्वा च ।
15 = P.1 I. 3.36b, 37a; P.2 V. 3.29; Vi. I. 4.17. 1) Vi.1 तत्त्वं । 2) P.2 -पं तदर्थं त्रि- ।
16 = P.1 I. 3.37b, 38a; P.2 V. 3.30; Vi. I. 4.18. 1) P.1 हि । 2) P.1 प्रवाप्स्यति; P.2 -ते ।
17 = P.1 I.3.38b, 39a; P.2 V. 3.31; Vi, I. 4.19. 1) P.1P.2 यद् रूपं ।
18 = P.1 I. 3.39b, 40a; P.2 V. 3.32; Vi. I. 4.20.
| 18_1 = Vi. I. 4.21.
| 18_2 = Vi. I. 4.22. 1) Vi.2 परावरात्मन् ।
| 18_3 = Vi. I. 4.23. 1) Vi.2 च यत् ।
| 18_4 = Vi. I. 4.24. 1) Vi.2 त्वदृश्यं च ।
19 = P.1 I. 3.40b, 41a; P.2 V. 3.33; Vi. I. 4.25. 1) P.2 स च ।
20 = P.1 I. 3.41bc; P.2 V. 3.34; Vi. I. 4.26. 1) P.2 T. स्वकिलया (स्वकोलया ?); Vi.2 स्वदंष्ट्रया । 2) P.2 -फुल्ल- ।
21a = P.1 I. 3.42a; P.2 V. 3.35a; Vi. I. 4.27a. 1) P.2-तांम् । 2) P.1P.2 तदा- ।
21b = P.1 I. 3.42b; P.2 V. 3.35b. V. | 21b = P.2 V. 3.35b; Vi. I. 4.27b.
22a = P.1 I. 3.43a; P.2 V. 3.36a; Vi. I. 4.28a. 1) Vi.1 क्षुरा- । 2) P.1 -तिः ।

उत्थिष्ठतस्तस्य जलार्द्रकुक्षेर्महावराहस्य महीं विदार्य[1]) ।
विधुन्वतो[2]) वेदमयं शरीरं व्योमान्त[3]रस्था मुनयो जुषन्ति ॥ 23 ॥

| तं तुष्टुवुस्तोषपरीतचेतसो, लोके जने ये निवसन्ति योगिनः, ।
| सनन्दनाद्या नतिनम्रकंधरा धराधरं धीर[1]तरोद्धतेक्षणम् ॥ 23_1 ॥

जये[1]श्वराणां परमेश केशव[2]) प्रभो[3]) गदाशङ्खधरा[4]सिचक्रधृक् ! ।
प्रसूति[5]नाशस्थितिहेतुरीश्वरस्त्वमेव ! नान्यत्[6]) परमं च यत् पदम् ॥ 24 ॥
पादेषु वेदास्तव यूपदंष्ट्र[1]), दन्तेषु यज्ञाश्चितयश्च[2]) वक्त्रे, ।
हुताशजिह्वोऽसि तनूरुहाणि दर्भाः, प्रभो यज्ञपुमांस्त्वमेव ! ॥ 25 ॥

| विलोचने रात्र्यहनी महात्मन्
| सर्वाश्रयं ब्रह्मपदं[1]) शिरस्ते ।
| सूक्तान्यशेषाणि सटाकलापो
| घ्राणं समस्तानि हवींषि देव ! ॥ 25_1 ॥
| स्रुक्तुण्ड, सामस्वरधीरनाद,
| प्राग्वंशकायाखिलसत्रसंधे ! ।
| पूर्तेष्टधर्मश्रवणोऽसि देव,
| सनातनात्मन् भगवन् प्रसीद ! ॥ 25_2 ॥
| पदक्रमक्रान्तभुवं भवन्त-
| मादिस्थितिं[1]) चाक्षर विश्वमूर्ते ।
| विश्वस्य विद्मः, परमेश्वरोऽसि,
| प्रसीद, नाथोऽसि चराचरस्य ॥ 25_3 ॥
| दंष्ट्राग्रविन्यस्तमशेषमेतद्
| भूमण्डलं नाथ विभाव्यते ते ।
| विगाहतः पद्मवनं विलग्नं
| सरोजिनीपत्रमिवोढपङ्कम् ॥ 25_4 ॥

द्यावापृथिव्योरतुलप्रभाव यदन्तरं, तद् वपुषा तवैव[1]) ।
व्याप्तं जगद् व्यापि समस्तमेतद्[2]), हितार्थ विश्वस्य विभो भव त्वम् ॥ 26 ॥
परमात्मा[1]) त्वमेवैको, नान्योऽस्ति जगतः पते ! ।
तवैष[2]) महिमा, येन व्याप्तमेतच्चराचरम् ॥ 27 ॥

| यदेतद् दृश्यते मूर्तम्, एतद् ज्ञानात्मनस्तव ।
| भ्रान्तिज्ञानेन पश्यन्ति जगद्रूपमयोगिनः ॥ 27_1 ॥

22b = P.1 I. 3.43b; P.2 V. 3.36b V. | P.2 V. 3.36b; Vi. I. 4.28b. 1) Vi.1 परतः 2) P.2 जना । 3) Vi.2 –ता ।

23 = P.1 I. 3.44; P.2 V. 3.37; Vi. I. 4.29. 1) Vi. –शार्य । 2) Vi.2 विभूत्वतो । 3) P.1 Vi. रोमान्त– ।
| 23_1 = Vi. I. 4.30. 1) Vi.2 तार– ।

24 = P.1 I. 3.45; P.2 V. 3.38; Vi. I. 4.31. 1) P.1P.2 जने– । 2) P.2 –वः । 3) P.1P.2 –भूर् । 4) P.1–दरा–; P.2 –वरा– । 5) P.1–भूति– । 6) Vi. न्वन्यत् ।

25 = P.1 I. 3.46; P.2 V. 3.39; Vi. I. 4.32. 1) P.1P.2 –ष्ट्रा । 2) P.1P.2 –ज्ञाः श्रुतयश्च ।
| 25_1 = Vi. I. 4.33. 1) Vi.2–परं ।
| 25_2 = Vi. I. 4.34.
| 25_3 = Vi. I. 4.35. 1) Vi.2–वन्तमन्तमादिं स्थितिं ।
| 25_4 = Vi. I. 4.36.

26 = P.1 I. 3.47; P.2 V. 3.40; Vi. I. 4.37. 1) P.2 T. तवैव । 2) Vi. व्याप्तिसमर्थदीप्ते ।

27 = P.1 I. 3.48, 49a; P.2 V. 3.41; Vi. I. 4.38. 1) Vi. परमार्थस् । 2) Vi.2 –च ।
| 27_1 = Vi. I. 4.39.

ज्ञानस्वरूपमखिलं जगदेतदबुद्धयः ।
अर्थस्वरूपं पश्यन्तो भ्राम्यन्ते मोहसं[1]प्लवे ॥ 28 ॥
ये तु ज्ञानविदः शुद्ध[1]चेतसस्तेऽखिलं जगत्, ।
ज्ञानात्मकं प्रपश्यन्ति त्वद्रूपं परमेश्वर ॥ 29 ॥
प्रसीद सर्वभूतात्मन्[1]), भवाय जगतस्त्व[2]माम् ।
उद्धरोर्वीममेयात्मन् निमग्नाम[3]ब्जलोचन[4]) ! ॥ 30 ॥
सत्त्वोद्रिक्तोऽसि भगवन् गोविन्द, पृथिवीमिमाम् ।
समुद्धर भवायेश, कुरु सर्वजगद्धितम्[1]) ! ॥ 31 ॥

| सर्गप्रवृत्तिर्भवतो जगतामुपकारिणी ।
| भवत्वेषा, नमस्तेऽस्तु, शं नो देह्यब्जलोचन ! ॥ 31_1 ॥

एवं संस्तूयमानोऽथ[1]) परमात्मा महीधरः ।]
उज्जहार क्षितिं[2]) क्षिप्रं न्यस्तवान् स[3]) महार्णवे[4]) ॥ 32 ॥

तस्योपरि जलौघस्य[1]) महती नौरिव स्थिता[2]), ।
विततत्वाच्च[3]) देहस्य न मही याति संप्लवम् ॥ 33 ॥
ततः क्षितिं समां कृत्वा[1]) पृथिव्यां सोऽचिनोद्[2]) गिरीन् ।
यथाविभागं भगवाननादिः पुरुषोत्तमः[3]) ॥ 34 ॥

प्राक् सर्गे दह्यमाने तु
तदा संवर्तकाग्निना ।
तेनाग्निना विशीर्णास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ॥ 35 ॥
शैला एकार्णवे मग्ना वायुनापस्तु संहताः; ।
निषक्ता यत्र यत्रासंस्तत्र तत्राचलाभवन् ॥ 35_1 ॥

| [प्राक् सर्गदग्धानखिलान्
| पर्वतान् पृथिवीतले ।
| अमोघेन प्रभावेण
| ससर्जामोघवाञ्छितः ॥ 35 ॥]

भूविभागं[1]) ततः कृत्वा सप्त द्वीपान्[2] यथातथम्[3]) ।
भूरा[4]द्यांश्चतुरो लोकान् पूर्ववत् समकल्पयत् ॥ 36 ॥

---

28 = P.1 I. 3.49b, 50ª. P.2 V. 3.42; Vi. I. 4.40. 1) P.1P.2 तमसः ।
29 = P.1 I. 3.50b, 51ª; P.2 V. 3.43; Vi. I. 4.41. 1) P.2-द्दो बृद्धाद्य् ।
30 = P.1 I. 3.51b, 52ª; P.2 V. 3.44; Vi. I. 4.42. 1) Vi. सर्व सर्वात्मन् । 2) Vi. –तामि– । 3) Vi. शं नो देवा– ।
4) P.2-शां जलसंप्लवे ।
31 = P.1 I. 3.52b, 53ª; P.2 V. 3.45; Vi. I. 4.43. 1) Vi. शं नो देह्यब्जलोचन ।
| 31_1 = Vi. I. 4.44.
32 = P.1 I. 3.53b, 54ª; P.2 V. 3.46; Vi. I. 4.44. 1) P.1P.2 –मानश्च; Vi.2 नस्तु । 2) Vi.2 महीं ।
3) Vi. –वांश्च । 4) Vi.2 महाम्भसि ।

---

33 = Mr. 47.10; P.1 I. 3.54b = a; P.2 V. 3.47ª = a; Vi. I. 4.46. 1) Vi. समुद्रस्य । 2) P.2 –वास्थिता ।
3) Mr. Vi.2 तु ।
34 = Mr. 47.11ª = a; P.1 I. 3.55; P.2 V. 3.47b, 48ª; Vi. I. 4.47. 1) Mr. समीकृत्य । 2) Mr. –ऽसृजद् ;
P.1 अचि–; P.2 उच्चि– । 3) Vi. परमेश्वरः ।
35ª = Mr. 47.11b.
35b = Mr. 47.12ª.
35_1 = Mr. 47.12b, 13ª.
| 35 = Vi. I. 4.48.
36 = Mr. 47.13b, 14ª; P.1 I. 3.56; P.2 V. 3.48b, 49ª; Vi. 4.49. 1) P.2 T. भूरिमारां; V. भूरिमागं । 2) Vi.1 –पं ।
3) Mr. –पोपशोभितम् । 4) Vi.1 भुवा– ।

ब्रह्मणे विष्णुना पूर्व-
मेतदेव प्रदर्शितम् ।
तुष्टेन देवदेवेन
त्वं देवः पुरुषोत्तमः, ॥ 37 ॥
त्वया मया जगच्चेदं
धार्यं पाल्यं च यत्नतः ।
येषां त्वसुरमुख्यानां
वरो दत्तो मयाऽधुना ॥ 38 ॥
देवानां हितकामेन,
हन्तव्यास्ते त्वया विभो ! ।
अहं सृष्टिं करिष्यामि,
सा च पाल्या त्वया विभो ।
एवमुक्तो गतो विष्णु-
र्देवादीनसृजद्[1]) विभुः ॥ 39 ॥

ब्रह्मरूपधरो देव-
स्ततोऽसौ रजसा वृतः ।
चकार सृष्टिं भगवां-
श्चतुर्वक्त्रधरो हरिः ॥ 37 ॥
(निमित्तमात्रमेवासीत्[1])
सृज्यानां सर्गकर्मणि[2]), ।
प्रधानकारणीभूता
यतो वै सृज्यशक्तयः ॥ 38 ॥
निमित्तमात्रं मुक्त्वैकं
नान्यत् किंचिदवे[1]क्ष्यते, ।
नीयते तपतां श्रेष्ठ
स्वशक्त्या वस्तु वस्तुताम् ॥ 39 ॥

चतुर्थोऽध्यायः

(A. 20. 1-6; Ga. 4. 14b-18; Kū. 7. 1-18a; Mr. 47.14b-36; P.1 I. 3.60b-83a; P.2 V. 3.53a-75; Var. 2.27-41; Vi. I. 5.1-24.

(मैत्रेय उवाच :
यथा ससर्ज देवोऽसौ देवर्षिपितृदानवान् ।
मनुष्यतिर्यग्वृक्षादीन् भूव्योमसलिलौकसः ॥ 1_1 ॥
यद्गुणं यत्स्वरूपं च यत्स्वभावं[1]) जगद् द्विज ।
सर्गादौ सृष्टवान् ब्रह्मा, तन् ममाचक्ष्व तत्त्वतः[2]) ! ॥ 1_2 ॥
पराशर उवाच :
मैत्रेय कथयाम्येष, शृणुष्व सुसमाहितः, ।
यथा ससर्ज देवोऽसौ देवादीनखिलान् प्रभुः[1]) ॥ 1_3 ॥

सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ।
अबुद्धिपूर्वकः सर्गः[1]) प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ 1 ॥
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्य[1])न्धसंज्ञितः[2]) ।
अविद्या पञ्चपर्वैषा[3]) प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ 2 ॥
पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतोऽप्रतिबोधवान्[1]) ।
संवृतस्तमसा चैव बीजकुम्भवदावृतः, ।
वहिरन्तश्चाप्रकाशः
स्तब्धनिःसंज्ञ[1]) एव च ॥ 3 ॥

वहिरन्तश्चाप्रकाशः[1])
संवृतात्मा नगा[2]त्मकः ॥ 3 ॥

---

37 = P.1 I. 3.57; P.2 V. 3.49b, 50a.
38 = P.1 I. 3.58; P.2 V. 3.50b, 51a.
39 = P.1 I. 3.59; 60a, P.2 V. 3.51b, 52a.
1) P.2 –खिलं ।

37 = Vi. I. 4.50.
38 = Vi. I. 4.51. 1) Vi.2 –सौ । 2) Vi.2 –णाम् ।
39 = Vi. I. 4.52. 1) Vi.2 –पे– ।

1_1 = Vi. I. 5.1.
1_2 = Vi. I. 5.2; 1) Vi.2 –भावं च यद्रूपं च । 2) Vi.2 विस्तरात् ।
1_3 = Vi. I. 5.3; Vi.2 विभुः ।

1 = Kū. 7.1; Mr. 47.14b, 15a; P.1 I. 3.60b = b; P.2 V. 3.53a = b; Var. 2.27; Vi. I. 5.4.
1) Mr. तस्मात्; P.1P.2 Var. तस्य ।
2 = Kū. 7.2; Mr. 47.15b, 16a; P.1 I. 3.61a = a; P.2 V. 3.53b = b; Var. 2.28; Vi. I. 5.5. 1) Kū. T. –त्वथा– । 2) P.1 –ध्रकः । 3) Kū. पञ्चमी तेषां; P.2 –धा यं च सर्वेषां ।
3a = Kū. 7.3a; Mr. 47.16b; P.1 I. 3.61b; P.2 V. 3.54a; Var. 2.29a; Vi. I. 5.6a.

मुख्या नागा यतश्चोक्ता[1]), मुख्यसर्गस्ततस्त्वयम्[2]) ।
तं दृष्ट्वासाधकं सर्गममन्यदपरं पुन:[3]) ॥ 4 ॥

तस्याभिध्यायतः सर्ग[1]) तिर्यक्स्रोतोऽभ्यवर्त[2]त[3]) ।
यस्मात्[4] तिर्यक् प्रवृत्तः स[5]), तिर्यक्स्रोतस्[6]) ततः[7]) स्मृतः ॥ 5 ॥

पश्वादयस्ते विख्यातास्तमः[1]प्राया ह्यवेदिनः ।
उत्पथग्राहिणश्चैव[2]), तेऽज्ञाने ज्ञानमानिनः ॥ 6 ॥

अहंकृता अहं[1]माना अष्टाविंशद्विधात्मकाः[2]) ।
अन्तः प्रकाशास्ते सर्वे[3]) आवृतास्तु[4]) परस्परम् ॥ 7 ॥

तमप्यसाधकं[1]) मत्वा[2]) ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत्[3]) ।
ऊर्ध्वस्रोत[4]स्तृतीयस्तु[5]) सात्त्विकोर्ध्वम् (!) अवर्तत[6]) ॥ 8 ॥

ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तस्त्व[1]नावृताः, ।
प्रकाशा बहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोभवाः स्मृताः[2]) ॥ 9 ॥

तुष्टात्मन[1]स्तृतीयस्तु देव[2]सर्गस्तु[3]) स[4]) स्मृतः, ।
तस्मिन् सर्गेऽभवत् प्रीतिर्निष्पन्ने[5]) ब्रह्मणस्तदा[6]) ॥ 10 ॥

---

1) Kū. –तः सोऽभिमानिनः, P.1 –तस्तु महात्मनः; P.2 –तः प्रतिबुद्धवान् ; Var. –तः प्रतिबोधवान् ।

3bc = Kū. 7.3b, 4a. 1) Kū. T. –शस्तत्र निःसङ्ग ।

3b = Mr. 47.17a; P.1 I. 3.62a; P.2 V. 3.54b; Vi. I. 5.6b. 1) Vi. –न्तोऽप्रकाशश्च । 2) P.2 –नमा– ।

4 = Kū. 7.4b, 5a; Mr. 47.17b, 18a; P.1 I. 3.62b, 63a; P.2 V. 3.55; Var. 2(29b); Vi. I. 5.7. 1) Kū. इति प्रोक्ता । 2) Kū. –र्गस्तु स स्मृतः । 3) Kū. P.1P.2 प्रभुः; Var. स मुख्यसर्गो विज्ञेयः सर्गविद्भिर्विचक्षणैः ।

5 = Kū. 7.5b, 6a; Mr. 47.18b, 19a; P.1 I. 3.63b, 64a; P.2 V. 3.56; Var. 2.30(ab); Vi. I. 5.8. 1) P.1, Vi.2 –र्गस् ; P.2 –तो नस्तस् । 2) Mr. –तो ह्यवर्त–; Vi. ताभ्यवर्तत । 3) Var. पुनरन्यमभूत् तस्य ध्यायतः सर्गमुत्तमम् । 4) P.2 तस्मात् । 5) Mr. –वृत्तिः सा; P.1P.2 –वृत्तिः स्यात् ; Var. तिर्यक्स्रोतस्तु वै यस्मात् । 6) P.2 –त्रातस् ; Vi.1 –तास् । 7) Var. तु वै ।

6 = Kū. 7.6b = a[I]b[I]; Mr. 47.19b, 20a; P.1 I. 3.64b, 65a; P.2 V. 3.57; Var. 2 31a = a[I]b[I]; Vi. I. 5.9. 1) Kū. Var. –ता त –। 2) Kū. –णो द्विजाः, Var. –णः कृताः ।

7 = Mr. 47.20b, 21a; P.1 I. 3.65bc; P.2 V. 3.58; Vi. I. 5.10. 1) P.1P.2 –तास्त्वहं– । 2) Vi.1 –शद्वधा–; Vi.2 –शद्वधान्विताः । 3) Mr., Vi. –र्वे । 4) P.1P.2 ते; Vi.2 ताश्च ।

8 = Kū. 7.7; Mr. 47.21b, 22a; P.1 I. 3.66; P.2 V. 3.59; Var. 2.31b, 32a; Vi. I. 5.11. 1) Var. –र्न । 2) Kū. ज्ञात्वा । 3) Kū. सर्गमन्यं ससर्ज ह; Var. तिर्यक्स्रोतश्चतुर्मुखः । 4) Vi. –ता– । 5) Kū. त इति प्रोक्तो; Var. –त्तखिषा यस्तु । 6) Kū. देवसर्गस्तु सात्त्विकाः; Var. –को धर्मवर्तनः ।

9 = Kū. 7.8 ; Mr. 47.22b, 23a; P.1 I. 3.67; P.2 V. 3.60; Vi. I. 5.12. 1) P.1P.2 –न्तर् ; Vi.2 –न्तश्च । 2) Kū. स्वभावाद् देवसंज्ञिताः; Mr. –तःसमुद्भवाः; P.1 –तास्ततः स्मृताः; P.2 –तस्ततः स्मृतः ।

10 = Mr. 47.23b, 24a; P.1 I. 3.68; P.2 V. 3.61; Var. 2(33a); Vi. I. 5.13. 1) Vi.2 तुष्ट्यात्मक– । 2) P.2 वेद– । 3) Mr. –र्गो हि । 4) P.1P.2 सं–; Vi.2 यः । 5) P.2 –र्निष्पन्दे । 6) Var. तदा सृष्टान्यसर्गं तु तदा दध्यौ प्रजापतिः ।

ततोऽन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमम् ।
असाधकांस्तु ताञ् ज्ञात्वा[1]) मुख्यसर्गादिसंभवान्[2]) ॥ 11 ॥
तथा[1]भिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्ततः[2]) ।
प्रादुर्बभूव[3]) चा[4]व्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तु साधकः[5]) ॥ 12 ॥
यस्मादर्वाक् प्रवर्तन्ते[1]), ततोऽर्वाक्स्रोतसस्तु ते ।
ते च[2]) प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोधिकाः, ॥ 13 ॥
तस्मात् ते दुःखबहुला भूयो भूयश्च कारिणः ।
प्रकाशा बहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते[1]) ॥ 14 ॥

> पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः, स चतुर्धा व्यवस्थितः[1]) : ।
> विपर्ययेण सिद्ध्या च शक्त्या[2]) तुष्ट्या तथैव च ॥ 15 ॥
> निवृ[1]त्तं वर्तमानं च तेऽर्थं[2]) जानन्ति वै पुनः ।
> भूतादिकानां भूतानां, षष्ठः सर्गः स उच्यते ॥ 16 ॥
> ते परिग्राहिणः[1]) सर्वे संविभागरतास्तथा[2]) ।
> चोद[3]नाश्चाप्यशीलाश्च[4]) ज्ञेया भूतादिकास्तु[5]) ते ॥ 17 ॥

इत्येते कथिताः सर्गाः षडत्र मुनि[1]सत्तम[2]) : ।
प्रथमो महतः सर्गो, विज्ञेयो[3]) ब्रह्मणस्तु सः[4]) ॥ 18 ॥
तन्मात्राणां[1]) द्वितीयस्तु[2]), भूतसर्गो हि स स्मृतः[3]) ।
वैकारिकस्तृतीयस्तु[4]) सर्गश्चैन्द्रि[5]यकः स्मृतः ॥ 19 ॥

---

11 = Mr. 47.24b = a; P.1 I. 3.69; P.2 V. 3.62; Var. 2 33b = b; Vi. I. 5.14. 1) Var. मत्वा । 2) Vi. –वम् ।

12 = Kū. 7.9; Mr. 47.25; P.1 I. 3.70; P.2 V. 3.63; Var. 2.(34); Vi. I. 5.15. 1) Kū. ततोऽ । 2) Kū. तदा; Var. ततः संचिन्तयामास अर्वाक्स्रोतस्तु स प्रभुः । 3) Kū. –दुरासीत्; Mr. –दुर्बभौ; P.1P.2. Vi.2 –दुर्भूतस् । 4) Kū. Mr. P.1P.2 Vi.2 तदा– । 5) Vi.1 –कम् ; Var. अर्वाक्स्रोतसि चोत्पन्ना मनुष्याः साधका मताः ।

13 = Kū. 7.10[a] = b; Mr. 47.26; P.1 I. 3.71; P.2 V. 3.64; Var. 2.35[a] = b; Vi. I. 5.16. 1) Mr. –र्वाग् व्यवर्तन्त । 2) Kū. तत्र ।

14 = Kū. 7.(10b); Mr. 47.27; P.1 I. 3.72; P.2 V. 3.65; Var. 2.35b = a; Vi. I. 5.17. 1) Vi.2 –स्तु ते; Kū. दुःखोत्कटाः सत्त्वयुता मनुष्याः परिकीर्तिताः ।

> 15 = Kū. 7(11b); Mr. 47.28; P.1 I. 3.73; P.2 V. 3.66. 1) Kū. तस्याभिध्यायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत् । 2) Mr. शान्त्या ।
> 16 = Mr. 47.29; P.1 I. 3.74; P.2 V. 3.67. 1) Mr. निर्वृ– । 2) P.1 तेन; P.2 तेऽनु– ।
> 17 = Kū. 7.12; Mr. 47.30; P.1 I. 3.75; P.2 V. 3.68. 1) P.1P.2 –ग्राहिणः । 2) Kū. –ताः पुनः; P.1P.2 –सविभागतरास्तु ते । 3) Kū. खादि– । 4) Kū. T. –शाकाश्च; P.1P.2 –नाचाप्यशीलाश्च । 5) Kū. भूताद्याः परिकीर्तिताः; Mr. –काश्च ।

18 = A. 20.1[a] = b; Ga. 4.14b = b; Kū. 7.13([a])b; Mr. 47.31[a] = b; P.1 I. 3.76; P.2 V. 3.69; Var. 2.36[ab]I = abI; Vi. I. 5.18. 1) P.1P.2 नृप– । 2) Var. षडेते सुभगे तव; Kū. इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै द्विजपुङ्गवाः । 3) Ga. विरूपो; P.1 द्वितीयो । 4) P.1P.2 यः ।

19 = A. 20.1b, 2[a]; Ga. 4.15; Kū. 7.14; Mr. 47.31b, 32[a]; P.1 I. 3.77; P.2 V. 3.70; Var. 2.36bII, 37[a] = aIb; Vi. I. 5.19. 1) Var. –शाख्यो । 2) Var. –तीयकः; Vi. –यश्च । 3) Kū. T. संस्मृतः; Mr. –र्गः स उच्यते; Vi. –र्गस्तु स स्मृतः । 4) Mr. –यश्च । 5) A. Kū. Vi. –नो ऐन्द्रि–; Ga. –श्चेन्द्रि– ।

इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतोऽबुद्धि[1]पूर्वकः ।
मुख्य[2]सर्गश्चतुर्थस्तु, मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ॥ 20 ॥
तिर्यक्स्रोत[1]स्तु[2]) यः प्रोक्तस्तैर्यग्योन्यः[3]) स पञ्चमः[4]) ।
तथो[5]र्ध्वस्रोतसां[6]) षष्ठो[7]), देवसर्गस्तु स स्मृतः ॥ 21 ॥
ततोऽर्वाक्स्रोतसां[1]) सर्गः सप्तमः, स तु मानुषः[2]) ।
अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः, सात्त्विकस्तामसश्च सः[3]) ॥ 22 ॥
पञ्चैते वैकृताः सर्गाः, प्राकृतास्तु[1]) त्रयः स्मृताः ।
प्राकृतो वैकृतश्चैव[2]) कौमारो नवमः स्मृतः[3]) ॥ 23 ॥
इत्येते वै[1]) समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः ।
प्राकृता वैकृताश्चैव[2]) जगतो मूलहेतवः ।
सृजतो जगदीशस्य[3]) किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि[4]) ? ॥ 24 ॥

---

20 = A. 20.2b, 3ª; Ga. 4.16; Kū. 7.15; Mr. 47.32b, 33ª; P.1 I. 3.78; P.2 V. 3 71. Var. 2.37b, 38ª; Vi. I. 5.20 1) A. Ga. Kū. Mr. P.1 Var. बुद्धि– । 2) A. Mr. –स्यः ।

21 = A. 20 3b, 4ª; Ga. 4.17; Kū. 7.16; Mr. 47.33b, 34ª; P.1 I. 3.79; P.2 V. 3.72; Var. 2.38b, 39ª1; = ab1; Vi. I. 5.21. 1) A. T. Ga. Vi.1 –ता– । 2) P.1P.2 Var. –श्च । 3) Kū. P.1P 2 –स्तिर्यग्योन्यः; Var. –स्तैर्यक्स्रोतः । 4) A. ततः स्मृतः; Ga. P.1P.2 Var. Vi. उच्यते । 5) Ga. Vi.2 तदू–; Mr., Var. ततो–। 6) P.2 –रेतसाम् ; Vi.1 ऊर्ध्वस्रोतस्ततः । 7) Var. श्रेष्ठः ।

22 = A. 20.4b, 5ª; Ga. 4.18; Kū. 7.17; Mr. 47. 34b, 35ª; P.1 I. 3.80; P.2 V. 3.73; Var. 2.39ªIIb = aIIb; Vi. I. 5.22. 1) Vi.1 –स्रः । 2) Var. मानवः । 3) A. यः; Ga. P.1 P.2 –स्तु सः; Kū. –मो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्तितः ।

23 = A. 20.5b, 6ª; Ga. 4.19; Kū. 7.(18ª) = b; Mr. 47.35b, 36ª; P.1 I. 3.81; P.2 V. 3.74ª = a; Var. 2.40; Vi. I. 5.23. 1) A. –श्च । 2) Ga. –ता वैकृताश्चापि । 3) A. –मस्तथा; Kū. नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे ।

24 = A. 20.6b = b; Mr. 47.36b = a; P.1 I. 3.82, 83ª; P.2 V. 3.74b, 75; Var. 2.41; Vi. I. 5 24. 1) P.1P 2 एते तव; Vi.2 तु । 2) A. ब्रह्मतो नवसर्गास्तु । 3) Var. इत्येते कथितः सर्गः । 4) P.2 –मर्हसि ।

पञ्चमोऽध्यायः

(Ga. 4.20–35; Kū. 7.38–67; Mr. 48.1–45; P.1 I. 3.83b–124; P.2 V. 3.76–116; Vi. I. 5.25-65.)

क्रौष्टुकिरुवाच :
समासात्कथिता सृष्टिः
सम्यग्भगवता मम, ।
देवादीनां भवं ब्रह्मन्
विस्तरात्तु ब्रवीहि मे ! ॥ 1 ॥
मार्कण्डेय उवाच :
कुशलाकुशलैर्ब्रह्मन्
भाविताः पूर्वकर्मभिः ।

मैत्रेय (भीष्म) उवाच :
संक्षेपात् कथितः[1]) सर्गो[2])
देवादीनां मुने[3]) त्वया[4]), ।
विस्तराच्छ्रोतुमिच्छामि
त्वत्तो मुनिवरोत्तम ! ॥ 1 ॥
पराशर (पुलस्त्य) उवाच
कर्मभिर्भाविताः पूर्वैः[1])
कुशलाकुशलैस्तु[2]) ताः[3]),

ख्यात्या तया[1]) ह्यनिर्मुक्ताः संहारे ह्यु[2]पसंहृताः[3]) ॥ 2 ॥

देवाद्याः स्थावरान्ताश्च
प्रजा ब्रह्मंश्चतुर्विधाः

स्थावरान्ताः[1]) सुराद्यास्तु[2])
प्रजा ब्रह्मंश्च[3]तुर्विधाः ।

ब्रह्मणः कुर्वतः सृष्टिं जज्ञिरे मानसास्तु[1]) ताः[2]) ॥ 3 ॥

ततो देवासुरपितॄन् मानुषांश्च[1]) चतुष्टयम् ।
सिसृक्षुरम्भांस्येतानि[2]) स्वमात्मानमयूयुजत्[3]) ॥ 4 ॥

यु[1]क्तात्मनस्तमोमात्रा[2]) उद्रिक्ताभूत्[3]) प्रजापतेः, ।
सिसृक्षोर्ज[4]घनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे[5]) ततः[6]) ॥ 5 ॥
उत्ससर्ज ततस्तां तु[1]) तमोमात्रात्मिकां तनुम्[2]); ।

---

1 = Mr. 48.1.

2ᵃ = Mr. 48.2ᵃ.

1 = P.1 I. 3.83b, 84ᵃ; P.2 V. 3.76; Vi. I. 5.25. 1) P.1P.2 –ताः । 2) P.1P.2 –र्गो । 3) P.1 गुरोस् ; P.2 गुरो । 4) P.1 तथा; Vi.2 त्वया मुने ।

2ᵃ = P.1 I. 3.84b; P.2 V. 3.77ᵃ; Vi. I. 5.26ᵃ. 1) P.1P.2 सर्वै । 2) P.2 -लास्तु । 3) P.1P.2 ने ।

2b = Mr. 48.2b; P.1 I. 3.85ᵃ; P.2 V. 3.77b; Vi. I. 5.26b. 1) Mr. –ता तया; P.2 –तास्त्वया । 2) Mr. प्रलये ह्यु ; P.2 –राद्यु– । 3) P.2 –हृताः ।

3ᵃ = Mr. 48.3ᵃ.

3ᵃ = Ga. 4.20ᵃ; P.1 I. 3.85b; P.2 V. 3.78ᵃ; Vi. I. 5.27ᵃ. 1) P.2 –राद्याः । 2) Vi.2 –श्च । 3) Ga. रुद्र च–; P.1P.2 रान्तंश्च– ।

3b = Ga. 4.20b; Mr. 48.3b; P.1 I. 3.86ᵃ; P.2 V. 3.78ᵇ; Vi. I. 5.27b. 1) Vi.2 –सीस्तु । 2) Ga. –साः सुताः; Mr. तदा; Ga. P.1P.2 –साः स्मृताः ।

4 = Ga. 4.21; Kū. 7.38ᵇᶜ; Mr. 48.4; P.1 I. 3.86b, 87ᵃ; P.2 V. 3.79; Vi. I. 5.28. 1) P.1P.2 –स्तु । 2) Kū. –क्षुर्भगवानीशः । 3) Kū. T. –योजयत् ।

5 = Ga. 4.22; Kū. 7.39; Mr. 48.5; P.1 I. 3.87b, 88ᵃ; P.2 V. 3.80; Vi. I. 5.29. 1) Ga. P.1P.2 सु– । 2) Ga. ततो मात्रा; P.1P.2 ततो जाता । 3) Kū. बुद्धि–; P.1P.2 दुरात्मानः । 4) Kū. ततोऽस्य ज– । 5) P.1P.2 जज्ञिरे त्वसुरास् । 6) Kū. सुताः ।

6ᵃ = Ga. 4.23ᵃ; Kū. 7(40ᵃ); Mr. 48.6ᵃ; P.1 I. 3.88b; P.2 V. 3.81ᵃ; Vi. I. 5.30ᵃ. 1) P.1P.2 तत्याज तां ततो दुर्गां । 2) Kū. [illegible] ।

सापविद्धा[1]) तनुस्तेन
सद्यो रात्रिरजायत ॥ 6 ॥
अन्यां तनुमुपादाय
सिसृक्षुः प्रीतिमाप सः, ।
सत्त्वोद्रेकास्ततो देवा
मुखतस्तस्य जज्ञिरे ॥ 7 ॥
उत्ससर्ज च भूतेश-
स्तनुं तामप्यसौ विभुः, ।
सा चापविद्धा दिवसं
सत्त्वप्रायमजायत ॥ 8 ॥

सा तु[1]) त्यक्ता तनु[2]स्तेन[3])
मैत्रेयाभूद्[4]) विभावरी ॥ 6 ॥
सिसृक्षुरन्यदेहस्थः
प्रीतिमाप[1]), ततः सुराः ।
सत्त्वोद्रिक्ताः समुद्भूता
मुखतो[2]) ब्रह्मणो द्विज[3]) ॥ 7 ॥
त्यक्ता सापि[1]) तनुस्तेन
सत्त्वप्रायम[2]भूद् दिनम्; ।
ततो हि बलिनो रात्रा-
वसुरा, देवता दिवा ॥ 8 ॥

सत्त्वमात्रात्मिकामेव[1]) ततोऽन्यां जगृहे तनुम्,[2]) ।
पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे[3]) ॥ 9 ॥

उत्ससर्ज पितॄन् सृष्ट्वा[1]) ततस्[2]) तामपि स प्रभुः[3]), ।
सा चोत्सृष्टाभवत् संध्या दिननक्तान्तर[4]स्थिता[5]) ॥ 10 ॥

रजोमात्रात्मिकामन्यां
तनुं भेजेऽथ स प्रभुः[1]), ।
ततो मनुष्याः संभूता
रजोमात्रासमुद्भवाः[2]) ॥ 11 ॥
सृष्ट्वा मनुष्यान् स विभु-
रुत्ससर्ज तनुं ततः, ।
ज्योत्स्ना समभवत् सा च
नक्तान्तेऽह्नमुखे च या ॥ 12 ॥

रजोमात्रात्मिकामन्यां
जगृहे स तनुं ततः, ।
रजोमात्रोत्कटा जाता
मनुष्या द्विज[1]सत्तम[2]) ॥ 11 ॥
तामप्याशु[1]) स तत्याज
तनुं सद्यः[2]) प्रजापतिः, ।
ज्योत्स्ना समभवत्[3]) सापि[4]),
प्राक्संध्या या[5]भिधीयते ॥ 12 ॥

6b = Kū. 7.40b; Mr. 48.6b. 1) Kū. सा चोत्सृष्टा ।

7 = Mr. 48.7.

8 = Mr. 48.8.

6b = Ga. 4.23b; P.1 I. 3.89a; P.2 V. 3.81b; Vi. I. 5.30b. 1) P.2 च । 2) P.2, Vi. तत- । 3) Ga. तमोमात्रा तनुस्त्यक्ता । 4) Ga. शङ्करामूद्; P.1P.2 राजेन्द्राभूद् ।

7 = Ga. 4.24; P.1 I. 3.89b, 90a; P.2 V. 3.82; Vi. I. 5.31. 1) P.1P.2–मापुस् । 2) Ga. –कास्तु मुखतः संभूता । 3) Ga. हर; P.1 नृप; P.2 ब्राह्मणादयः ।

8 = Ga. 4.25; P.1 I. 3.90b, 91a; P.2 V. 3.83; Vi. I. 5.32. 1) Ga. सत्त्वप्राया; Vi.1 सा तु । 2) Ga. संत्यक्ता साप्य– ।

9 = Ga. 4 (26a) = a; Kū. 7.44; Mr. 48.9; P.1 I. 3.91b, 92a; P.2 V. 3.84; Vi. I. 5.33. 1) P.1P 2–ऽन्वेव । 2) Ga. –मात्रां तनूं गृह्य पितरश्च ततोऽभवन् । 3) Kū. –रः संप्रजज्ञिरे ।

10 = Ga. 4.26b = b; Kū. 7.45a(b); Mr. 48.10; P.1 I. 3.92b, 93a; P.2 V. 3.85; Vi. I. 5.34. 1) P.1P 2 कृत्वा । 2) Mr. सृष्ट्वा पितॄनुत्ससर्ज तनुं । 3) Kū. विश्वदृक् । 4) P.1 –न्तरा । 5) P.1P.2, Vi. –तिः; Kū. सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः संध्या व्यजायत ।

11 = Kū. 7.(48); Mr. 48.11. 1) Kū. –कां ब्रह्मा तनुमन्यां ततोऽसृजत । 2) Kū. ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा मनुष्या रजसावृताः ।

12 = Mr. 48.12

11 = Ga. 4.(27a); P.1 I. 3.93b, 94a; P.2 V. 3.86; Vi. I. 5.35. 1) P.1P 2 –म्याः कुरु– । 2) Ga. –मात्रां तनूं गृह्य मनुष्यास्त्वभवंस्ततः ।

12 = Ga. 4.27b = b; Kū. 7.49; P.1 I. 3.94b, 95a; P.2 V.

इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ।
ख्याता राज्यहनी चैव संध्या ज्योत्स्ना च वै द्विज ॥ 12_1 ॥
ज्योत्स्ना संध्या तथैवाहुः सत्त्वमात्रात्मकं त्रयम्, ।
तमोमात्रात्मिका रात्रिः, सा वै तस्मात् त्रियामिका ॥ 12_2 ॥
तस्माद् देवा दिवा, रात्रावसुरास्तु बलान्विताः, ।
ज्योत्स्नागमे च मनुजाः, संध्यायां पितरस्तथा ॥ 12_3 ॥

भवन्ति बलिनोऽनुष्या	ज्योत्स्नागमे तु[1]) बलिनो
विपक्षाणां न संचयः ।	मनुष्याः, पितरस्तथा ।
तद्विपर्ययमासाद्य	मैत्रेय[2]) संध्यासमये
प्रयान्ति च विपर्ययम् ॥ 13 ॥	तस्मादेते[3]) भवन्ति वै ॥ 13 ॥

ज्योत्स्ना राज्यहनी संध्या चत्वार्येतानि वै प्रभोः[1]) ।
ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रयाणि तु[2]) ॥ 14 ॥

चत्वार्येतान्यथोत्पाद्य	रजोमात्रात्मिकामेव
तनुमन्यां प्रजापतिः ।	ततोऽन्यां जगृहे तनुम् ।
रजस्तमोमयीं रात्री	ततः क्षुद्[1]) ब्रह्मणो जाता,
जगृहे क्षुत्तृडन्वितः ॥ 15 ॥	जज्ञे कोपस्तया[2]) ततः[3]) ॥ 15 ॥
तदन्धकारे क्षुत्क्षामा-	क्षुत्क्षामान[1]न्धकारे तु[2])
नसृजद् भगवानजः ।	सो[3])ऽसृजद् भगवांस्ततः[4]); ।
विरूपान् श्मश्रुलानस्तु-	विरूपाः श्मश्रुला जाताः[5])
मारब्धास्ते च तां तनुम् ॥ 16 ॥	समधावन्त तं[6]) प्रभुम् ॥ 16 ॥

3.87; Vi. I. 5.36. 1) Kū. T. तामथाशु । 2) P.1P.2 आर्द्या; Vi.2 आद्य: । 3) Kū. सा चाभवद् । 4) Ga. सा त्यक्ता चाभवज् ज्योत्स्ना; Kū. विप्राः; P.1P.2 चापि । 5) P.2 –था– ।

12_1 = Mr. 48.13.
12_2 = Mr. 48.14.
12_3 = Mr. 48.15.

13 = Mr. 48.16.

13 = P.1 I. 3.95b, 96[a]; P.2 V. 3.88; Vi. I. 5.37. 1) Vi.1 –स्त्वायामेव; Vi.2 –स्त्वोद्गमे । 2) P.1P.2 राजेन्द्र । 3) P.1P.2 –स्माद् ते प्र– ।

14 = Ga. 4.28[a] = a; Mr. 48.17; P.1 I. 3.96b, 97[a]; P.2 V. 3.89[a] = b; Vi. I.5.38. 1) Ga. शरीराणि तु तस्य वै; P.1 Vi.2 विभोः । 2) Mr. –णोपश्रितानि तु; P.1P.2 Vi.2 च ।

15 = Mr. 48.18.

15 = Ga. 4.(28b); P.1 I. 3.97b, 98[a]; P.2 V. 3.89b, 90[a]; Vi. I. 5.39. 1) P.2 –तस्तु । 2) P.2 –था । 3) P.1P.2 कृतः; Ga. रजोमात्रां तनूं गृह्य क्षुदभूत कोप एव च ।

16 = Mr. 48.19.

16 = Ga. 4.(29[a]I) = a; P.1 I. 3.98b, 99[a]; P.2 V. 3.90b, 91[a]; Vi. I. 5.40. 1) P.1P.2 –मो बा–। 2) Vi. –ऽथ । 3) P.2 ते । 4) Ga. –मान् (?) असृजद् यक्षान् । 5) P.1 –पा अश्मश्रुकास्ते; P.2 –श्रुजातास्ते । 6) Vi.2 तेऽन्य–; Vi.1 तेऽन्यथावंस्ततः ।

रक्षाम इति तेभ्योऽन्ये
य ऊचुस्ते तु राक्षसाः, ।
खादाम इति ये चोचु-
स्ते यक्षा यक्षणाद् (!) द्विज ॥ 17 ॥
तान् दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य
केशाः शीर्यन्त वेधसः ।
समारोहणहीनाश्च
शिरसो ब्रह्मणस्तु ते ॥ 18 ॥

र[1]क्ष्यताम् (!) एव[2]) यैरुक्तं,
राक्षसास्ते ततोऽभवन्[3]), ।
ऊचुः खादाम इत्यन्ये
ये, ते यक्षास्तु जक्षणात्[4]) ॥ 17 ॥
अप्रियानथ[1]) तान् दृष्ट्वा
केशाः शीर्यन्त[2]) वेधसः, ।
हीनाश्च शिरसो भूयः
समारोहन्त तच्छिरः[3]) ॥ 18 ॥

सर्पणात् तेऽभवन् सर्पा, हीनत्वादहयः स्मृताः[1]) ।

सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रोधात्
क्रोधात्मनो[1]) विनिर्ममे ॥ 19 ॥

ततः क्रुद्धो जगत्स्रष्टा
क्रोधात्मनो[1]) विनिर्ममे[2]) ॥ 19 ॥

वर्णेन कपिशे[1]नोग्रा भूतास्ते[2]) पिशिताशनाः[3]) ।

धायतो गां ततस्तस्य
गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ 20 ॥

धयतो[1]) गां समुद्भूता[2])
गन्धर्वास्तस्य तत्क्षणात् ॥ 20 ॥

पिबन्तो जज्ञिरे[1]) वाचं, गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः[2]) ।

अष्टास्वेतासु सृष्टासु
देवयोनिषु स प्रभुः ॥ 21 ॥

एतानि सृष्ट्वा भगवान्
ब्रह्मा तच्छक्तिचो[1]दितः ॥ 21 ॥

ततः स्वच्छन्दतो[1])ऽन्यानि वयांसि वयसो[2]ऽसृजत् ।

---

17 = Mr. 48.20.

17 = Ga. 4.(29aIIb.I); P.1 I. 3.99b, 100a; P.2 V. 3.91b, 92a; Vi. I. 5.41. 1) Vi. मेवं भो रक्ष- । (Vi.1 क्ष्य-) 2) P.2 एव । 3) Vi. -क्षसास्तु ते; Ga. राक्षसान् रक्षणाच्च सः । 4) P.1P.2 तु तेऽभवन्; Ga. यक्षाख्या यक्षणाज् ज्ञेयाः; Vi.2 यक्षणात् ।

18 = Mr. 48.21.

18 = P.1 I. 3.100b, 101a; P.2 V. 3.92b, 93a; Vi. I. 5.42. 1) P.1 अतिभीतस्य; P.2 T. अपि येनास्य; V. अपि भीतस्य । 2) P.1P.2 -न्ति । 3) P.1P.2 न्ति ते शिरः; Vi.2 -न्त ते शिरः ।

19a = Ga. 4.(29bII) = a; Mr. 48.22a; P.1 I. 3.101b; P.2 V. 3.93b; Vi. I. 5 43a.
1) Ga. सर्पा वै केशसर्पणात् ।

19b = Mr. 48.22b. 1) Mr. T. -त्मानो ।

19b = P.1 I. 3.102a; P.2 V. 3.94a; Vi. I. 5.43b. 1) Vi.2 -त्मानो । 2) P.1P.2 -थेन वै जगत्स्रष्ट्रा क्रोधात्मानो विनिर्मिताः ।

20a = Mr. 48.23a; P.1 I. 3.102b; P.2 V. 3.94b; Vi. I. 5.44a. 1) Mr. -शे- ।
2) Mr. -ग्रास्ते भूता-: । 3) P.1 Vi.2 -शिनः ।

20b = Mr. 48.23b.

20b = P.1 I. 3.103a; P.2 V. 3.95a; Vi. I. 5.44b.
1) P.1P.2 Vi.1 -न्तो । 2) Vi. -त्पन्ना ।

21a = Ga. 4.30b; Mr. 48.24a; P.1 I. 3.103b; P.2 V. 3.95b; Vi. I. 5.45a.
1) Mr. जज्ञिरे पिबता; Vi.2 -न्तो जज्ञि- । 2) Ga. -ऽनघ; P.1P.2 ऽभवन् ; Vi. द्विज ।

21b = Mr. 48.14b.

21b = P.1 I. 3.104a; P.2 V. 3.96a; Vi. I. 5.45b.
1) Vi.1 -क्तिनो- ।

22a = Kū. 7 (53a); Mr. 48.25a; P.1 I. 3.104b; P.2 V. 3.96b; Vi. I. 5.46a. 1) Mr. -देहतो ।
2) Mr. पशवो; Kū. वयांसि वयसः सृष्ट्वा अवीन् वै वक्षसो ।

मुखतोऽजाः[1]) ससर्जाथ[2]),
वक्षसश्चावयोऽसृजत् ॥ 22 ॥
गावश्चैवोदराद् ब्रह्मा
पार्श्वाभ्यां च विनिर्ममे[1])

अवयो वक्षस[1]श्चक्रे
मुखतोऽजाः स[2]) सृष्टवान्, ॥ 22 ॥
सृष्टवानुदराद् गावश्च
पार्श्वाभ्याम्च[1]) प्रजापतिः ।

पद्भ्यां चाश्वान्[1]) समातङ्गान् रासभान्[2]) गवयान्[3]) मृगान्[4]) ॥ 23 ॥

उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कुन्[1]) अन्याश्च[2]) जातयः[3]) ।

ओषध्यः फलमूलिन्यो[4]) रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ 24 ॥

तस्मादादौ तु कल्पस्य
त्रेतायुगमुखे तदा
एवं पश्वोषधीः सृष्ट्वा
ह्ययजच्चाध्वरे विभुः ॥ 25 ॥

त्रेतायुगमुखे ब्रह्मा
कल्पस्यादौ द्विजोत्तम[1]) ।
सृष्ट्वा पश्वोष[2]धीः सम्यग्
युयोज स[3]) तदाध्वरे ॥ 25 ॥

गौरजः पुरुषो मेषो[1]) अश्वाश्वतरगर्दभाः,[2])

एतान् ग्राम्यान्[3]) पशूना[4]हुरारण्यांश्च निबोध मे ! ॥ 26 ॥

श्वापदो[1]) द्विखुरो[2]) हस्ती[3]) वानरः[4]) पक्षिपञ्चमाः[5]), ।

औदकाः[6]) पशवः षष्ठाः, सप्तमास्तु[7]) सरीसृपाः ॥ 27 ॥

गायत्रं[1]) च ऋचश्चैव[2]) त्रिवृत्स्तोमं[3]) रथंतरम् ।

अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान् मुखात् ॥ 28 ॥

यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः[1]) स्तोमं पञ्चदशं तथा ।

22b = Kū. 7.53b I = I; Mr. 48.25b. 1) Kū. –ऽश्वान् । 2) Kū. T. –जान्यान् ।

23a = Kū. 7.(53b II); Mr. 48.26a. 1) Kū. उदराद् गाश्च निर्ममे ।

22b = Ga. 4.31a; P.1 I. 3.105a; P.2 V. 3.97a; Vi. I. 5.46b. 1) P.2 T. वाहुतश्च । 2) P.1P.2 –जांश्च ।

23a = Ga. 4.31b; P.1 I. 3.105b; P.2 V. 3.97b; Vi. I. 5.47a. 1) P.1 P.2 महिषांश्च ।

23b = Ga. 4.32a; Kū. 7.54a; Mr. 48.26b; P.1 I. 3.106a; P.2 V. 3. 98a; Vi. I. 5.47b. 1) P.2 न श्वान् ; Vi. अश्वान् । 2) Vi.1 शरभान् । 3) Mr. शशकान् । 4) Ga. नर्दमोष्ट्रादिकांस्तथा ।

24 = Ga. 4.32b = b; Kū. 7.54b, 55a; Mr. 48.27; P.1 I. 3. 106b, 107a; P.2 V. 3 98b,99a; Vi. I. 5.48. 1) P.2 पशून् ; Vi. अश्वान् । 2) Mr. –व नानारूपाश्च । 3) Kū. T. भरत्नेश्च प्रजापतिः । 4) Kū. P.2 –लानि ।

25 = Mr. 48.28b,a.

25 = P.1 I. 3.107b, 108a; P.2 V. 3.99b, 100a; Vi. I. 5.49. 1) P.1P.2 नृपोत्तम । 2) P.2 –ह्यपश्वोष– । 3) P.2 –म्यक् स युयोज ।

26 = Ga. 4.33; Mr. 48.29; P.1 I. 3.108b, 109a; P.2 V. 3.100b, 101a; Vi. I. 5.50. 1) Ga. –षः; P.1 गामजं महिषं मेषम् ;P.2–ष; Vi.1 –षा मेषा । 2) P.1 –भान् ; Vi.1 अश्वा अश्वतराः खराः । 3) P.1 –म्य–; P.2 अन्यान् । 4) Ga. Vi. –न्प्रा– ।

27 = Ga. 4.34; Mr. 48.30; P.1 I. 3.109b, 110a; P.2 V. 3.101b, 102a; Vi. I. 5.51. 1) Ga. Mr. P.2 –दं । 2) Ga. Mr. P.2 –रं । 3) Ga. –स्ति– । 4) Ga. Mr. –राः; P.2 –रं । 5) Vi.1 –मः; P.1 पञ्चमः खगः; P.2 –मं । 6) P.1 उष्ट्रकाः; P.2 क्षुद्रकाः; Vi.2 उदकाः । 7) Ga. –माश्च ।

28 = Kū. 7.55b, 56a; Mr. 48.31; P.1 I. 3.110b; 111a; P.2 V. 3.102b, 103a; Vi. I. 5.52. 1) Mr. –त्रीं । 2) Mr. च ऋचं चैव; P.2 –श्चवस्त्यवश्चैव । 3) Mr. –साम; P.2 बृहत् साम; P.1 –सोम ।

29 = Kū. 7.56b, 57a; Mr. 48.32; P.1 I. 3.111b, 112a; P.2 V. 3.103b, 104a; Vi. I. 5.53. 1) Kū. P.2 Vi.1 –ष्टु– ।

बृहत् साम तथोक्थं च दक्षिणादसृजन् मुखात् ॥ 29 ॥

सामानि जगतीच्छन्दः[1]) स्तोमं सप्त[2]दशं तथा ।
वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्[3]) मुखात् ॥ 30 ॥

एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्या[1]माणमेव च ।
अ[2]नुष्टुभं स[3]वैराजमुत्तरादसृजन् मुखात् ॥ 31 ॥

| विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
| वयांसि च ससर्जादौ कल्पस्य भगवान् विभुः ॥ 31_1 ॥

उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे, ।

सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं[1])
देवासुरपितॄन् प्रजाः[2]), ॥ 32 ॥
ततोऽसृजत् स[1]) भूतानि
स्थावराणि चराणि च, ।

| देवा[1]सुरपितॄन् सृष्ट्वा
| मनुष्यांश्च प्रजापतिः, ॥ 32 ॥
| ततः पुनः ससर्जादौ
| स कल्पस्य[1]) पितामहः ।

यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसां गणान्[1]), ॥ 33 ॥

नर[1]किन्नररक्षांसि वयःपशु[2]मृगोरगान् ।
अव्ययं च व्ययं चैव यदिदं स्थाणु[3]जङ्गमम् ॥ 34 ॥

| तत् ससर्ज तदा[1]) ब्रह्मा भगवानादिकृद् विभुः[2]) ।
तेषां ये[1]) यानि कर्माणि प्राक् सृष्ट्यां[2]) प्रतिपेदिरे, ॥ 35 ॥

तान्येव प्रति[1]पद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ।
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृ[2]तानृते ॥ 36 ॥

तद्भाविताः प्रपद्यन्ते, तस्मात् तत् तस्य रोचते ।
इन्द्रियार्थेषु भूतेषु[1]) शरीरेषु च स प्रभुः[2]) ॥ 37 ॥

---

30 = Kū. 7.57bc; Mr. 48.33; P.1 I. 3.112b, 113a; P.2 V. 3.104b, 105a; Vi. I. 5.54. 1) Kū. T. जागतं छन्द–; P.2 –छन्द्– । 2) पञ्च– । 3) Mr. निर्ममे पश्चिमान् ।

31 = Kū. 7.58; Mr. 48.34; P.1 I. 3.113b, 114a; P.2 V. 3.105b, 106a; Vi. I. 5.55. 1) Kū. T. –सोर्या–; P.2 सामोर्या– । 2) P.1 आ– । 3) Vi.1 च ।

| 31_1 = Mr. 48.35.

32a = Kū. 7.59a; Mr. 48.36a; P.1 I. 3.114b; P.2 V. 3.106b; Vi. I. 5.56a.

32b = Kū. 7.60a; Mr. 48.36b. 1) Kū. सर्गं । 2) Kū. देवर्षिपितृमानुषं, V. –मानवम् ।

33a = Kū. 7.60b; Mr. 48.37a. 1) Kū. –जव ।

| 32b = P.1 I. 3.115a; P.2 V. 3.107a; Vi. I. 5.56b. 1) P.1 सुरा– ।

| 33a = P.1 I. 3.115b; P.2 V. 3.107b; Vi. I. 5.57a. 1) P.1P.2 ब्रासौ स कल्पादौ ।

33b = Kū. 7.59c; Mr. 48.37b; P.1 I. 3.116a; P.2 V. 3.108a; Vi. I. 5.57b. 1) Kū. –सः शुभाः ।

34 = Kū. 7.61; Mr. 48.38; P.1 I. 3.116b, 117a; P.2 V. 3.108b, 109a; Vi. I. 5.58. 1) P.1P.2 सिद्ध– । 2) P.1 सिंहान् पक्षि–; P.2 हयान् पक्षि– । 3) Kū. द्वयं स्थावर– ।

| 35a = P.1 I. 3.117b; P.2 V. 3.109b; Vi. I. 5.59a. 1) P.2 T. तद तद समसृजद् । 2) P.2 T. द्विजाः ।

35b = Kū. 7.62a; Mr. 48.39a; P.1 I. 3.118a; P.2 V. 3.110a; Vi. I. 5.59b. 1) P.2 च । 2) Kū. Mr. सृष्टेः ।

36 = Kū. 7.62b, 63a; Mr. 48.39b, 40a; P.1 I. 3.118b, 119a; P.2 V. 3.110b, 111a; Vi. I. 5.60ab. 1) Kū. Vi.1 ते प्र– । 2) P.2 –र्मे ऋ– ।

37 = Kū. 7.63b, (64a); Mr. 48.40b, 41a; P.1 I. 3.119b, 120a; P.2 V. 3.111b, 112a Vi. I. 5.60c, 61a. 1) P.2 सर्वेषु । 2) Kū. महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु ।

नानात्वं विनियोगं च[1]) धातैव व्यसृजत्[2]) स्वयम् ।
नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च[3]) प्रपञ्चनम्[4]) ॥ 38 ॥

वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनां चकार सः,[1]) ।

ऋषीणां नामधेयानि[1])
याश्च देदेषु[2]) सृष्टयः, ॥ 39 ॥
शर्वर्यन्ते प्रसूताना-
मन्येषां च[1]) ददाति सः[2]) ।

ऋषीणां नामधेयानि
यथा वेद[1]श्रुतानि वै ॥ 39 ॥
यथानियोगं[1]) योग्यानि
अन्येषाम[2]पि सोऽकरोत् ।

यथर्तावृतु[1]लिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ॥ 40 ॥
दृश्यन्ते, तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ।

एवंविधाः सृष्टयस्तु
ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
शर्वर्यन्ते प्रबुद्धस्य
कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ 41 ॥

करोत्येवंविधां सृष्टिं
कल्पादौ स पुनः पुनः ।
सिसृक्षुः[1]) शक्तियुक्तोऽसौ
सृज्यशक्ति[2]प्रचोदितः ॥ 41 ॥

---

38 = Kū. 7.64b, 65a; Mr. 48.41b, 42a; P.1 I. 3.120b, 121a; P.2 V. 3.112b, 113a; Vi. I. 5.61b, 62a. 1) Kū. विनियोगं च भूतानां; P.2 तु । 2) Kū. Mr. व्यदधात । 3) Kū. प्राकृतानां । 4) Vi.2 प्रवर्तनम् ।

39a = Kū. 7.65b; Mr. 48.42b; P.1 I. 3.121b; P.2 V. 3.113b; Vi I. 5.62b. 1) Kū. निर्ममे स महेश्वरः ।

39b = Kū. 7.66a; Mr. 48.43a. 1) Kū. आर्षाणि चैव नामानि । 2) Kū. वेदेषु ।

40a = Kū. 7.66b; Mr. 48.43b. 1) Kū. –नां तान्येवैभ्यो । 2) Kū. –स्यजः ।

39b = P.1 I. 3.122a; P.2 V. 3.114a; Vi. I. 5.63a. 1) P.1–वेदे ।

40a = P.1 I. 3.122b; P.2 V. 3.114b; Vi. I. 5.63b. 1) P.2 –योग्यस्य; Vi. –नियोग– । 2) Vi. सर्वेषाम– ।

40b = Kū. 7.67a; Mr. 48.44a; P.1 I. 3.123a; P.2 V. 3.115a; Vi. I. 5.64a. 1) Kū. यावन्ति प्रति–; P.2 यथायथर्तु– ।

41a = Kū. 7.67b; Mr. 48.44b; P.1 I. 3.123b; P.2 V. 3.115b; Vi. I. 5.64b.

41bc = Mr. 48.45.

41bc = P.1 I. 3.124; P.2 V. 3.116; Vi. I. 5.65. 1) Vi. –क्षा– । 2) P.2 –सृष्टि– ।

षष्ठोऽध्यायः

(P.1 I. 3.125—163[a]; P.2 V. 3.117—155[a]; Vi. I. 6.1—41.)

मैत्रेय (भीष्म) उवाच :

अर्वाक्स्रोतस्तु[1]) कथितो भवता, यस्तु[2]) मानुषः ।
ब्रह्मन्, विस्तरतो ब्रूहि, ब्रह्मा तमसृजद् यथा, ॥ 1 ॥

यथा स[1]) वर्णान[2]सृजद् गुणांश्च स[3]) महामुने, ।
यच्च तेषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां, तदुच्यताम् ॥ 2 ॥

पराशर (पुलस्त्य) उवाच :

सत्त्वा[1]भिध्यायिनस्तस्य[2]) सिसृक्षोर्ब्रह्मणो जगत्[3]) ।
अजायन्त द्विज[4]श्रेष्ठ सत्त्वोद्रिक्ता मुखात् प्रजाः[5]) ॥ 3 ॥

वक्षसो रजसोद्रिक्तास्तथान्या[1]) ब्रह्मणोऽभवन् ।
रजस[2]स्तमस[3]श्चैव[4]) समुद्रिक्ता[5]स्तथोरुतः[6]) ॥ 4 ॥

पद्भ्यामन्याः प्रजा ब्रह्मा ससर्ज द्विज[1]सत्तम[2]) ।
तमः[3]प्रधानास्ताः सर्वाश्चा[4]तुर्वर्ण्यमिदं ततः ॥ 5 ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विज[1]सत्तम ।
पादोरुवक्षःस्थलतो[2]) मुखतश्च समुद्गताः[3]) ॥ 6 ॥

यज्ञनिष्पत्तये सर्वमेतद् ब्रह्मा चकार ह[1]) ।
चातुर्वर्ण्यं महाभाग[2]) यज्ञसाधनमुत्तमम् ॥ 7 ॥

यज्ञैरा[1]प्यायिता देवा, वृष्ट्युत्सर्गेण मानवाः[2]), ।
आप्याययन्ते धर्मज्ञ[3]) यज्ञाः[4]) कल्याणहेतवः ॥ 8 ॥

निष्पाद्यन्ते[1]) नरैस्तैस्तु[2]) स्वधर्म[3]निरतैः[4]) सदा[5]) ।
विरुद्धा[6]चरणापेतैः[7]) सद्भिः सन्मार्गगामिभिः ॥ 9 ॥

---

1 = P.1 I. 3.125; P.2 V. 3.117; Vi. I. 6.1. 1) P.1 –तास्तु; P.2 –तश्च । 2) P.2 यश्च ।

2 = P.1 I. 3.126; P.2 V. 3.118; Vi. I. 6.2. 1) Vi. च । 2) P.2 –था वर्णान् सम– । 3) Vi.1 यद्गुणांश्च; Vi.2 यद्रूपांश्च ।

3 = P.1 I. 3.127; P.2 V. 3.119; Vi. I. 6.3. 1) Vi. सत्या– । 2) P.1P.2 V. Vi.1 –नः पूर्वं । 3) P.1P.2 –णः प्रजाः 4) P.1P.2 कुरु– । 5) P.2 T. द्विजाः ।

4 = P.1 I. 3.128; P.2 V. 3.120; Vi. I. 6.4. 1) Vi.1 –तथा वै । 2) P.2T. राजन्या– ; Vi. –सा । 3) P.2 T., Vi. –स्तमसा चैव । 4) P.2 T. तमसा वैश्यास् । 5) P.2 तमोद्रिक्ता– । 6) Vi.1 –जाः ।

5 = P.1 I. 3.129; P.2 V. 3.121; Vi. I. 6.5. 1) P.1P.2 T. कुरु– । 2) P.2 T. पद्भ्यां समसृजद् ब्रह्मा शूद्रान् नृपवरोत्तम । 3) P.2 T. ततः । 4) P.2 T. –स्ते सर्वे चा– ।

6 = P.1 I. 3.130; P.2 V. 3.122; Vi. I. 6.6. 1) P.1P.2 नृप– । 2) P.2 –जा । 3) P.2 –द्भवाः ।

7 = P.1 I. 3.131; P.2 V. 3.123; Vi. I. 6.7. 1) Vi. वै । 2) P.1 –राज ।

8 = P.1 I. 3.132; P.2 V. 3.124; Vi. I. 6.8. 1) P.1P.2 –र्हेना– । 2) Vi. वै प्रजाः । 3) P.1 आप्यायन्ते धर्मयज्ञाः; P.2 आप्यायनं वै कुर्वन्ति । 4) P.1 यतः ।

9 = P.1 I. 3.133; P.2 V. 3.125; Vi. I. 6.9. 1) P.1 –ष्पद्यन्ते । 2) P.1P.2 V. ते तु । 3) P.1 सुकर्म–; P.2 स्वकर्म– । 4) Vi. –याभिरतैः । 5) Vi.1 ततः; Vi.2 तथा । 6) Vi.1 विशुद्धा– । 7) Vi.1 –गोपेतैः ।

स्वर्गापवर्गौ मानुष्यात् प्राप्नुवन्ति नरा मुने[1]), ।
यच्चा[2]भिरुचितं स्थानं, तद् यान्ति मनुजा द्विज[3] ॥ 10 ॥

प्रजास्ता ब्रह्मणा सृष्टाश्चातुर्वर्ण्यव्यवस्थितौ ।
सम्यक्श्रद्धासमाचारप्रवणा[1]) मुनि[2]सत्तम, ॥ 11 ॥

यथेच्छावास[1]निरताः सर्वबाधाविवर्जिताः ।
शुद्धान्तःकरणाः शुद्धा[2]) धर्मा[3]नुष्ठाननिर्मलाः ॥ 12 ॥

शुद्धे च तासां मनसि शुद्धेऽन्तः[1]संस्थिते[2]) हरौ ।
शुद्ध[3]ज्ञानं प्रपश्यन्ति, विष्ण्वा[4]ख्यं येन तत्पदम् ॥ 13 ॥

ततः कालात्मको योऽसौ
वैरिञ्च्या[1]वास उच्यते, ।
संसारपातमत्यर्थं
घोरमल्पाल्पसारवत् ॥ 14 ॥

ततः कालात्मको योऽसौ,
स चांशः कथितो हरेः, ।
स पातयत्यघं[1]) घोर-
मल्पमल्पाल्पसारवत्[2]) ॥ 14 ॥

अधर्मबीजभूतं च[1]) तमो[2]लोभसमुद्भवम्[3]) ।
प्रजासु तासु मैत्रेय[4]) रागादिकर्मसाधकम्[5]) ॥ 15 ॥

ततः सा सहजा[1]) सिद्धिस्तासां[2]) ना[3]तीव जायते ।
रसो[4]ल्लासादय[5]श्चान्याः सिद्धयोऽष्टौ भवन्ति याः ॥ 16 ॥

तासु क्षीणास्वशेषासु वर्धमाने च पातके ।
द्वन्द्वाभिभवदुःखार्तास्ता भवन्ति ततः प्रजाः ॥ 17 ॥

ततो दुर्गाणि ताश्चक्रुर्धान्वं पार्वतमौदकम् ।
कृत्रिमं[1]) च तथा दुर्गं पुरं खर्वटकादिकम्[2]) ॥ 18 ॥

गृहाणि च यथान्यायं तेषु चक्रुः पुरादिषु ।
शीतातपादिबाधानां प्रशमाय महामते[1]) ॥ 19 ॥

प्रतीकार[1]मिमं[2]) कृत्वा शीतादेस्ताः प्रजाः पुनः ।
वार्तोपायं ततश्चक्रुर्हस्तसिद्धिं च कर्मजाम् ॥ 20 ॥

व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिलाः ।

---

10 = P.1 I. 3.134; P.2 V. 3.126; Vi. I. 6.10. 1) P.1P.2 नृप । 2) Vi.1 यथा- । 3) P.1P.2 विभो ।
11 = P.1 I. 3.135; P.2 V. 3.127; Vi. I. 6.11. 1) P.1 -शुद्धाः समाचाराचरणा; P.2 -राचरणान् । 2) P.1P.2 नृप- ।
12 = P.1 I. 3.136; P.2 V. 3.128; Vi. I. 6.12. 1) -चार- । 2) P.2 T. पुण्या । 3) Vi. सर्वा- ।
13 = P.1 I. 3.137; P.2 V. 3.129; Vi. I. 6.13. 1) P.1P.2 V. शुद्धान्तः- । 2) P.2 -करणे । 3) Vi.1 -द्धं । 4) P.1P.2 ब्रह्मा- ।
14 = P.1 I. 3.138; P.2 V. 3.130 1) P.1 विरिञ्चा- ।
14 = Vi. I. 6.14. 1) Vi.2 -घो । 2) Vi.2 C. Var. lec. अत्यल्प- ।
15 = P.1 I. 3.139; P.2 V. 3.131; Vi. I. 6.15. 1) P.1 तत; Vi.1 -संभूतं; Vi.2 -भूतं तु । 2) P.2 मोह- । 3) P.1-द्भुतम् ; P.2 -मन्वितम् । 4) P.1P.2 राजेन्द्र । 5) P.2 -कर्मसाधनम्; P.2 T. बरादिक्रम-; V. -कर्मसाधनम् ; Vi. -विक्रमसा- ।
16 = P.1 I. 3.140; P.2 V. 3.132; Vi. I. 6.16. 1) P.2 साहसजा; Vi.1 सहसा । 2) P.1 Vi.1 -स्तेषां । 3) P.2 चा- । 4) P.2 T. रागो- । 5) P.1P.2 राजन् वश्यादय- ।
17 = P.1 I. 3.141; P.2 V. 3.133; Vi. I. 6.17.
18 = P.1 I. 3.142; P.2 V. 3.134; Vi. I. 6.18. 1) P.1 धान्वनं । 2) P.1 Vi.2 -दि यत ।
19 = P.1 I. 3.143; P.2 V. 3.135; Vi. I. 6.19. 1) Vi.1 -मुने ।
20 = P.1 I. 3.144; P.2 V. 3.136; Vi. I. 6.20. 1) P.1P.2 प्रतिहार-; Vi.2 प्रतिकार- । 2) Vi.1 इदं- ।

प्रियङ्गवो ह्यु[1]दाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः ॥ 21 ॥
माषा[1]) मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः न[2]कुल[3]त्थकाः ।
आढक्यश्चणकाश्चैव शणाः[4]) सप्तदश[5]) स्मृताः ॥ 22 ॥
इत्येता ओ[1]षधीनां तु ग्राम्याणां जातयो मुने[2]), ।
ओषध्यो यज्ञियाश्चैव ग्राम्यारण्या[3]श्चतुर्दश ॥ 23 ॥
व्रीहयः सयवा माषा गोधूमा अणवस्तिलाः ।
प्रियङ्गुसप्तमा ह्येता अष्टमास्तु[1]) कुल[2]त्थकाः ॥ 24 ॥
श्यामाकास्त्वथ नीवारा जर्तिलाः[1]) स[2]गवेधुकाः[3]) ।
तथा[4] वेणुयवाः प्रोक्तास्तद्वन् मर्कटका मुने[5]) ॥ 25 ॥
ग्राम्यारण्याः[1]) स्मृता ह्येता ओषध्यश्च[2]) चतुर्दश ।
यज्ञनिष्पत्तये, यज्ञस्त[3]थासां हेतुरुत्तमः ॥ 26 ॥
एताश्च सह यज्ञेन प्रजानां कारणं परम्, ।
परापरविदः[1]) प्राज्ञास्ततो यज्ञान् वितन्वते ॥ 27॥
अहन्यहन्यनु[1]ष्ठानं यज्ञानां मुनिस[2]त्तम ।
उपकारकरं पुंसां क्रियमाणस्य[3]) शान्तिदम्[4]) ॥ 28 ॥
येषां तु[1]) काल[2]सृष्टो[3])ऽसौ पाप[4]बिन्दुर्महामते ।
चेतःसु ववृधे[1]), चक्रुस्ते न यज्ञेषु[2]) मानसम् ॥ 28_1 ॥
वेदवादांस्तथा वेदान्[1]) यज्ञकर्मादिकं[2]) च यत्, ।
तत् सर्वं निन्द[3]मानास्ते यज्ञव्यासेधकारिणः ॥ 28_2 ॥
प्रवृत्तिमार्गव्युच्छित्ति[1]कारिणो वेदनिन्दकाः ।
दुरात्मानो दुराचारा बभूवुः कुटिला[2]शयाः ॥ 28_3 ॥
संसिद्धायां तु वार्तायां प्रजाः सृष्ट्वा प्रजापतिः ।
मर्यादां स्थापयामास यथास्थानं यथागुणम् ॥ 29 ॥

---

21 = P.1 I. 3.145; P.2 V. 3.137; Vi. I. 6.21. 1) P.1P.2 –त्कुकोवि– ।
22 = P 1 I. 3 146; P.2 V. 3.138; Vi. I. 6.22. 1) P.2 माष–। 2) P.2 –वाश्च । 3) P.1 कुलु–। 4) Vi.2–ण ।
5) Vi.2 –शाः ।
23 = P 1 I. 3.147; P.2 V. 3.139; Vi. I. 6.23. 1) Vi.1–ताश्चौ–। 2) P.1P.2 नृप । 3) P.1 –ण्या वन्या– ।
24 = P.1 I. 3.148; P.2 V. 3.140; Vi. I. 6 24. 1) P.2 –माश्च । 2) P.1 कुलु–।
25 = P.1 I. 3.149; P.2 V. 3.141; Vi. I. 6.25. 1) P.1 –रो वर्तुलः 2) P.2 –लाश्च । 3) P.1–काः ।
4) P.1 अथ । 5) P.1P.2 नृप ।
26 = P 1 I. 3.150; P.2 V. 3.142; Vi. I. 6.26. 1) P.1–ण्या वन्याः । 2) Vi.1 –स्तु । 3) P.1P.2 तद्वत्– ।
27 = P.1 I. 3.151; P.2 V. 3.143; Vi. I. 6.27. 1) P.2 एतैरेव महा– ।
28 = P.1 I. 3.152; P.2 V. 3.144; Vi. I. 6.28. 1) Vi.1 –नात्नु– । 2) P.1P.2 पार्थिवो– । 3) P.1P.2 –माणं च;
Vi.2–माणाच– । 4) P.1P.2 V. –णफलार्थिनाम् ।
28.1a = P.1 I. 3.153a; P.2 V. 3.145a; Vi. I. 6.29a. 1) P.1 च । 2) P.2 चकार । 3) Vi.1 रूपो ।
4) P.1 पपा–; P.2 पर– ।
28.1b = P.2 V., Vi. I. 6.29b. 1) P.2 चेतस्स्ववमये । 2) P.2 –ह्वेन ।
28.2 = P.2 V.; Vi. I. 6.30. 1) P.2 देवान् । 2) Vi.1 –निष्पादकं । 3) P.2 निन्द्य– ।
28.3 = P.2 V.; Vi. I. 6.31. 1) P.2 गुरुमार्गत्युत्थितं तु । 2) P.2 –के–।
29a = Vi. I. 6.32a.
29b = P.1 I. 3.153b; P.2 V. 3.145b; Vi. I. 6.32b.

वर्णानामाश्रमाणां च धर्मान्[1]) धर्मभृतां वर ।
लोकांश्च सर्ववर्णानां सम्यग्धर्मानुपालिनाम् ॥ 30 ॥
प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम्[1]), ।
स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वनिवर्तिनाम्, ॥ 31 ॥
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तिनाम्, ।
गान्धर्वं शूद्रजातीनां[1]) परिचर्यानु[2]वर्तिनाम्[3]) ॥ 32 ॥
अष्टाशीतिसहस्राणां[1]) यती[2]नामूर्ध्वरेतसाम् ।
स्मृतं ते[3]षां तु यत्[4]) स्थानं, तदेव गुरुवासिनाम् ॥ 33 ॥
सप्तर्षीणां तु[1]) यत् स्थानं, स्मृतं तद्वै वनौकसाम् ।
प्राजापत्यं गृहस्थानां, न्यासिनां ब्रह्म[2]संज्ञितम् ॥ 34 ॥
योगिनाममृतं स्थानं, यद्[1]) विष्णोः[2]) परमं पदम् ।
एकान्तिनः सदोद्युक्ता ध्यायिनो[3]) योगिनो हि ये ॥ 35 ॥
तेषां तत्[1]) परमं स्थानं, यत् तत्[2]) पश्यन्ति सूरयः ।
गतागता[3]) निवर्तन्ते चन्द्रादित्या[4]दयो ग्रहाः, ॥ 36 ॥
अद्यापि न[1]) निवर्तन्ते | अद्यापि न निवर्तन्ते
नारायण[2]परायणाः । | द्वादशाक्षरचिन्तकाः ।
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरव-रौरवौ[1]) ॥ 37 ॥
असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिमत् ।
विनिन्दकानां वेदस्य यज्ञव्याघातकारिणाम् ।
स्थानमेतत् समाख्यातं, स्वधर्मत्यागिनश्च ये ॥ 38 ॥

---

30 = P.1 I. 3.154; P.2 V. 3.146; Vi. I. 6.33. 1) P.2 धर्मा– ।
31 = P.1 I. 3.155; P.2 V. 3.147; Vi. I. 6.34. 1) P.1P.2 तु पार्थिव ।
32 = P.1 I. 3.156; P.2 V. 3.148; Vi. I. 6.35. 1) P.2 सर्वशूद्राणां । 2) P.1, Vi.2 –र्यासु । 3) Vi.2 वर्तताम् ।
33 = P.1 I. 3,157; P.2 V. 3.149; Vi. I. 6.36. 1) Vi.1 –स्राणि । 2) Vi.1 मुनी– । 3) P.2 ये–। 4) Vi.1 मरुत ।
34 = P.1 I. 3.158; P.2 V. 3.150; Vi. I. 6.37. 1) P.1P.2 च । 2) P.1 ब्रह्म– ।
35 = P.1 I. 3.159; P.2 V. 3.151; Vi. I. 6.38. 1) Vi.2 तद् । 2) P.1P.2 ब्राह्मणः । 3) P.2 व्यापिनो; Vi. सदा ब्रह्मध्यायिनो ।
36 = P.1 I. 3.160; P.2 V. 3.152; Vi. I. 6.39. 1) Vi.2 तु । 2) P.2 यत्र; Vi.1 यत्तु । 3) Vi. गत्वागत्वा । 4) Vi. –न्द्रसूर्या– ।
37a = P.1 I. 3.161a; P.2 V. 3.153a. 1) P.2 नो । 2) P.2 प्राणायाम–। | 37a = Vi. I. 6.40a.
37b = P.1 I. 3.161b; P.2 V. 3.153b; Vi. I. 6.40b. 1) P.1P.2–वम् ।
38 = P.1 I. 3.162, 163a; P.2 V. 3.154,155a; Vi. I. 6.41.

सप्तमोऽध्यायः

(A. 20.17b–20a; Ga. 5.19–32; Mr. 50.1–32; P.1 I. 3.163b–195a; P.2 V. 3.155b–187a; Vi. I. 7.1–33; cfr. Var. 2.43–56.)

ततोऽभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसी:[1]) प्रजा:[2]) ।
तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तै:[3]) का[4]रणैः सह ॥ 1 ॥

क्षेत्रज्ञाः समवर्तन्त, गात्रेभ्यस्तस्य धीमतः; ।
ते सर्वे समवर्तन्त, ये मया प्रागुदाहृता:[1]) ॥ 2 ॥

देवाद्याः स्थावरान्ताश्च त्रैगुण्यविषये स्थिता:[1]) ।
एवं भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि[2]) च ॥ 3 ॥

यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्धन्त धीमतः, ।
अथान्यान् मानसान् पुत्रान् सदृशानात्मनो[1])ऽसृजत् : ॥ 4 ॥

भृगुं पुलस्त्यं पुलहं[1]) क्रतुमङ्गिरसं तथा ।
मरीचिं दक्षमत्रिं च वसिष्ठं चैव मानसम्[2]) ॥ 5 ॥

नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।

ततोऽसृजत् पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसंभवम् ।
संकल्पं चैव धर्मं च पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ 6 ॥

सनन्दनादयो ये च पूर्वं सृष्टास्तु[1]) वेधसा[2]), ।
न ते लोकेष्वसज्जन्त[3]) निरपेक्षाः प्रजासु ते[4]) ॥ 7 ॥

सर्वे ते ह्या[1]गतज्ञाना[2]) वीतरागा विमत्सराः ।
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः ॥ 8 ॥

ब्रह्मणोऽभून्महाक्रोधस्त्रैलोक्यदहनक्षम:[1]) ।
तस्य क्रोधात् समुद्भूतं[2]) ज्वालामालाव[3]दीपितम् ।
ब्रह्मणस्तु[4]) तदा ज्योतिस्त्रै[5]लोक्यमखिलं दहत्[6]) ॥ 9 ॥

---

1 = Mr. 50.1; P.1 I. 3.163b, 164a; P.2 V. 3.155b, 156a; Vi. I. 7.1. 1) P.1 –साः; P.2-सी । 2) P.2 –जा ।
3) P.1P.2 कायस्थैः; Vi.2 स्वैः । 4) P.1P.2 क– ।

2 = Mr. 50.2; P.1 I. 3.164b, 165a; P.2 V. 3.156b, 157a; Vi. I. 7.2. 1) Vi.1 –ईरिताः ।

3 = Mr. 50.3; P.1 I. 3.165b, 166a; P.2 V. 3.157b, 158a; Vi. I. 7.3. 1) Mr. –याः स्मृताः । 2) Vi. चराणि स्थावराणि ।

4 = Mr. 50.4; P.1 I. 3.166b, 167a; P.2 V. 3.158b, 159a; Vi. I. 7.4. 1) P.2 –ना ।

5 = Mr. 50.5; P.1 I. 3.167b, 168a; P.2 V. 3.159b, 160a; Vi. I. 7.5. 1) P.1 मां पुलहं चैव; P.2 च पुलहं चैव ।
2) P.1P.2 Vi.2 –सान् ।

6a = Mr. 50.6a; P.1 I. 3.168b; P.2 V. 3.160b; Vi. I. 7.6a.

6bc = Mr. 50.6b, 7a.

7 = Mr. 50.7b, 8a; P.1 I. 3.169; P.2 V. 3.161; Vi. I. 7.6b, 7a. 1) P.2 –ष्टाश्च । 2) Mr. –ष्टाः स्वयम्भुवा ।
3) Mr. –केषु सज्जन्तो; P.2 –सज्यन्त । 4) Mr. समाहिताः ।

8 = Mr. 50.8b, 9a; P.1 I. 3.170; P.2 V. 3.162; Vi. I. 7.7b, 8a. 1) Mr. तेऽना–; Vi.2 ते चा– ।
2) P.1P.2 –र्वे ह्यागतविज्ञाना ।

9 = Mr. 50.9b = a; P.1 I. 3.171, 172a; P.2 V. 3.163, 164a; Vi. I. 7.8b, 9. 1) Mr. –स्तत्रोत्पन्नोऽर्कसंनिभः ।
2) Vi.1–त– । 3) Vi. –ज्ञावि– । 4) Vi. –णोऽभूत । 5) Vi. सर्वं त्रै – । 6) Vi. मुने ।

भ्रू[1]कुटीकुटिलात् तस्य ललाटात् क्रोधदीपितात्[2]) ।
समुत्पन्नस्तदा रुद्रो मध्याह्नार्कसमप्रभः[3]), ॥ 10 ॥

अर्धनारीनरवपुः प्रचण्डो[1])ऽतिशरीरवान्[2]) ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा तं ब्रह्मा[3]न्तर्दधे ततः[4]) ॥ 11 ॥

तथोक्तोऽसौ द्विधा[1]) स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत्[2]) ।
बिभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा च सः[3]) ॥ 12 ॥

सौम्यासौम्यैस्तथा रूपैः[1]) शान्तैः[2]) स्त्रीत्वं च स प्रभुः ।
बिभेद बहुधा देवः[3]) स्वरूपै[4]रसितैः सितैः ॥ 13 ॥

ततो ब्रह्मात्मसंभूतं[1]) पूर्वं स्वायंभुवं प्रभुम्[2]) ।
आत्मानमेव कृतवान्[4]) प्रजापाल्ये[5]) मनुं द्विज[6]) ॥ 14 ॥

शतरूपां च तां नारीं तपोनिर्धूत[1]कल्मषाम् ।
स्वायंभुवो मनुर्देवः[2]) पत्नीत्वे[3]) जगृहे विभुः[4]) ॥ 15 ॥

तस्माच्च पुरुषाद् देवी[1]) शतरूपा[2]) व्यजायत ।

प्रियव्रतोत्तानपादौ,
प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥ 16 ॥
कन्ये द्वे च तथा ऋद्धिं
प्रसूतिं च ततः पिता ।
ददौ प्रसूतिं दक्षाय
तथा ऋद्धिं रुचेः पुरा ॥ 17 ॥

प्रियव्रतोत्तानपादौ[1])
प्रसूत्याकूतिसंज्ञितम्[2] ॥ 16 ॥
कन्याद्वयं च धर्मज्ञ
रूपौदार्यगुणान्वितम् ।
ददौ प्रसूतिं दक्षाय,
आ[1]कूतिं रुचये[2]) पुरा[3]) ॥ 17 ॥

---

10 = P.1 I. 3.172b, 173[a]; P.2 V. 3.164b, 165[a]; Var. 2.48b([a]); Vi. I. 7.10. Cfr. Mr. 50.9b[II] = b[II]. 1) Vi.2 भ्रू- । 2) Var. परमेष्ठिनः । 3) Var. योऽसौ रुद्रेति विख्यातः पुत्रः क्रोधसमुद्भवः ।

11 = Kū. 11.3; Mr. 50.10; P.1 I. 3.173b, 174[a]; P.2 V. 3.165b, 166[a]; Var. 2.49; Vi. I. 7.11. 1) Kū. दुष्प्रेक्ष्यो; Mr. पुरुषो । 2) Kū. Var. ऽतिभयङ्करः । 3) Mr. –क्त्वा स तदा–; Kū. Var. –क्त्वा ब्रह्मा चा– । 4) Kū. भयात्; Var. Vi.2 पुनः ।

12 = Kū. 11 4; Mr. 50.11; P.1 I. 3 174b, 175[a]; P.2 V. 3.166b, 167[a]; Var. 2.50; Vi. I. 7.12. 1) Mr. स चोक्तो वै पृथक् । 2) Var. चकार सः । 3) Kū. पुनः; Mr. तु सः ।

13 = Mr. 50 12; P.1 I. 3.175b, 176b; P.2 V. 3 167b, 168[a]; Vi. I. 7.13. 1) Mr. शान्तैः । 2) Mr. पुंस्त्वं; Vi. शान्ताशान्तः (Vi.2–न्तः) । 3) P 1P.2 चैव । 4) Mr. पुरुषे– ।

14 = Ga. 5.19; Mr. 50.13; P.1 I. 3.176b, 177[a]; P.2 V. 3.168b, 169[a]; Vi. I. 7.14. 1) P.1P.2 –ह्मा स्वयं (P.2सं) भूतं । 2) P.2 स– । 3) Ga. Mr. Vi.1 –भुः । 4) Mr. आत्मनः सदृशं कृत्वा । 5) Mr. –ल्यो; P.1P.2 प्राजापत्ये; Vi.1 –त्य; Vi.2 –पालं । 6) Ga. हर; Mr. –जः; P.1P.2 नृप ।

15 = Ga. 5 20; Mr. 50.14; P.1 I. 3.177b, 178[a]; P.2 V. 169b, 170[a]; Vi. I. 7.15. 1) Ga. -पोनिहत । 2) P.1P.2 –र्नाम । 3) Vi.2 पत्न्यर्थं । 4) Ga. ततः; P.1P.2 प्रभुः ।

16[a] = Ga. 5.21[a]; Mr. 50.15[a]; P.1 I. 3.178b; P.2 V. 3 170b; Vi. I. 7.16[a]. 1) Mr. पुत्रौ । 2) P.2 स्वरूपाच्च ।

16b = Mr. 50.15b.

17 = Mr. 50.16.

16b = Ga. 5.21b; P.1 I. 3.179[a]; P.2 V. 3.171[a]; Vi. I. 7.16b. 1) P.1P.2 –पाद– । 2) Ga. –ते ।

17 = Ga. 5.(22); P.1 I. 3.179b = b; P.2 V. 3.171b = b; Vi. I. 7.17. 1) Vi.2 -याप्या– । 2) Vi.1 तथाकूतिं रुचेः । 3) Ga. देवहूतिं मनुस्तासु आकूतिं रुचये ददौ। प्रसूतिं चैव दक्षाय देवहूतिं च कर्दमे ।

प्रजापतिः स जग्राह, तयोर्जज्ञे[1]) स-दक्षिणः ।
पुत्रो यज्ञो[2]) महाभाग[3]) दम्पत्योर्मि[4]थुनं ततः ॥ 18 ॥

यज्ञस्य दक्षिणायां तु[1]) पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।
यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवे मनौ[2]) ॥ 19 ॥
[तस्य पुत्रास्तु यज्ञस्य दक्षिणायां सभास्वराः]

प्रसूत्यां च तथा[1]) दक्षश्चतस्रो[2]) विंशति[3]) तथा ।
ससर्ज कन्यास्तासां तु[4]) सम्यङ् नामानि मे शृणु[5]) ॥ 20 ॥

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा ।
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिर्ऋद्धिः[1]) कीर्तिस्त्रयोदशी[2]) ॥ 21 ॥

पत्न्यर्थं[1]) प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः ।
ताभ्यः शिष्टा[2]) यवी[3]यस्य एकादश सुलोचनाः ॥ 22 ॥

ख्यातिः सत्य[1]थ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा[2]) ।
संन[3]तिश्चान[4]सूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥ 23 ॥

भृगुर्भवो[1]) मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ।
पुलस्त्यः[2]) पुलहश्चैव क्रतुश्चर्षिवर[3]स्तथा ॥ 24 ॥

अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च[1]) पितरश्च यथाक्रमम् ।
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः[2]) ॥ 25 ॥

श्रद्धा कामं, चला[1]) दर्पं[2]), नियमं धृतिरात्मजम्[3]), ।
संतोषं च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरसू[4]यत ॥ 26 ॥

---

18 = Mr. 50.17; P.1 I. 3.180; P.2 V. 3.172; Vi. I. 7.18. 1) Mr. Vi.1 –यंज्ञः । 2) Mr. Vi.1 यज्ञे । 3) Vi.2 –गो । 4) Mr. –त्तीमि–; Vi.1 दाम्पत्यं मि– ।

19 = Ga. 5.23; Mr. 50.18; P.1 I. 3.181; P.2 V. 3.173; Vi. I. 7.19. 1) Ga. रुचेर्यज्ञो दक्षिणाभूद् 2) Mr. –वेऽन्तरे; Ga. दक्षिणायां च यज्ञतः । अभवन् द्वादश सुता यामा नाम महाबलाः ।

[ ] = Mr. 50.19a.

20 = Ga. 5.(24a); Mr. 50.19b, 20a; P.1 I. 3.182; P.2 V. 3.174; Vi. I. 7.20. 1) P.2 Vi.2 –दा । 2) P.2 जाताश्चत्वारो । 3) Mr. P.2 Vi.1–तिस् । 4) Mr. च । 5) Ga. चतुर्विंशतिकन्याश्च सृष्टवान् दक्ष उत्तमः ।

21 = Ga. 5.24b, 25a; Mr. 50.20b, 21a; P.1 I. 3.183; P.2 V. 3.175; Vi. I. 7.21. 1) Mr. P.2 Vi.1 –न्तिः सिद्धिः । 2) Vi.1 –श ।

22 = Ga. 5.25b = a; Mr. 50.21b, 22a; P.1 I. 3.184; P.2 V. 3.176; Vi. I. 7.22. 1) Mr. –र्थे । 2) P.2 सृष्टा । 3) Vi.2 –ष्टाः कनी– ।

23 = Ga. 5.26; Mr. 50.22b, 23a; P.1 I. 3.185; P.2 V. 3.177; Vi. I. 7.23. 1) P.2 T. शान्त्य– । 2) Mr. तथा क्षमा । 3) Mr.–त– । 4) Ga. P.2 Vi.2 –त्रु– ।

24 = Ga. 5.27; Mr. 50.23b, 24a; P.1 I. 3.186; P.2 V. 3.178; Vi. I. 7.24. 1) P.2 –गो । 2) P.1P.2 अहं च । 3) Mr. –श्च ऋषय–; P.1 –र्मुनिवर– ।

25 = Ga. 5.28; Mr. 50.24b, 25a; P.1 I. 3.187; P.2 V. 3.179; Vi. I. 7.25. 1) Mr. वशिष्ठोऽग्निस्तथा वह्निः । 2) P.1P.2 राजसत्तम; Vi. मुनिसत्तम ।

26 = Ga. 5.29; Mr. 50.25b, 26a; P.1 I. 3.188; P.2 V. 3.180; Vi. I. 7.26. 1) Mr. श्रीश्च । 2) P.1 बलं कश्मीर् । 3) P.2 तथालक्ष्मीर्दर्पं च नियमं धृतिः । 4) Mr. –जा– ।

मेधा श्रुतं[1]), क्रिया दण्डं नयं[2]) विनयमेव च ।
बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं, वपुरात्मजम् ॥ 27 ॥
व्यवसायं प्रजज्ञे वै[1]), क्षेमं शान्तिरसूयत, ।
सुखमृद्धि[2]र्यशः कीर्तिरित्येते धर्मसूनवः[3]) ॥ 28 ॥
कामान् नन्दी[1]) सुतं[2]) हर्षं धर्मपौत्रम्[3]) असूयत[4]) ।
हिंसा भार्या त्वधर्मस्य, तस्यां[5]) जज्ञे तथा[6]नृतम् ॥ 29 ॥
कन्या च निकृति[1]स्ताभ्यां भयं नरकमेव च[2]) ।
माया च[3]) वेदना चैव मिथुनं त्विदमे[4]तयोः[5]) ॥ 30 ॥
तयोर्जज्ञेऽथ वै[1]) माया मृत्युं भूतापहारिणम्, ।
वेदना स्व'सुतं[3]) चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् ॥ 31 ॥
मृत्योर्व्याधि-जरा-शोक-तृष्णा-क्रोधाश्च जज्ञिरे ।
दुःखोत्तराः[1]) स्मृता ह्येते सर्वे चा[2]धर्मलक्षणाः ॥ 32 ॥
नैषां भार्यास्ति पुत्रो वा, ते सर्वे[1]) ह्यूर्ध्वरेतसः ।
| रौद्राण्येतानि[1]) रूपाणि विष्णोर्मुनि[2]वरात्मज ।
| नित्यं[3]) प्रलयहेतुत्वं जगतोऽस्य प्रयान्ति वै ॥ 33 ॥
[मार्कण्डेय पु० 50.33-51.121] | [विष्णु पु० 1. 7.34-45.]

---

27 = Ga. 5.30; Mr. 50.26b, 27a; P.1 I. 3.189; P.2 V. 3.181; Vi. I. 7.27. 1) P.2 श्रियं । 2) P.2 नघं (?) ।
28 = Ga. 5 31; Mr. 50.27b, 28a; P.1 I. 3.190; P.2 V. 3.182; Vi. I. 7.28. 1) P.2 -यं क्रिया जज्ञे । 2) Mr. P.2 Vi.1 -खं सिद्धि- । 3) Mr. -योनयः ।
29 = A. 20.17b = b; Ga. 5.(32) = a; Mr. 50.28b, 29a; P.1 I. 3.191; P.2 V. 3.183; Vi. I. 7.29ab. 1) Vi.1-न्दा । 2) Mr. -माद्रतिसुदं । 3) P.2 -पुत्राद् । 4) Ga. कामस्य च रतिर्भार्या, तत्पुत्रो हर्ष उच्यते । 5) A. Vi.2 तयोर् ; P.1P.2 तस्य । 6) P.1 तदा-।
30 = A. 20.18; Mr. 50.29b, 30a; P.1 I. 3.192; P.2 V. 3.184; Vi. I. 7.29c, 30a. 1) Mr. निर्ऋति- । 2) Mr. -स्तस्यां सुतौ द्वौ नरकं भयम् । 3) P.2 -याऽथ । 4) Mr. द्वयमे-; P.1P.2 द्वन्द्वमे-। 5) P.1P.2 -मेत्र च ।
31 = A. 20.19; Mr. 50 30b, 31a; P.1 I. 3 193; P.2 V. 3 185; Vi. I. 7.30b, 31a. 1) P.2 तथा । 2) A. च; Mr.- नात्म- । 3) P.1 -नाय:स्ततश् ।
32 = A. 20.20a = a; Mr. 50.31b, 32a; P.1 I. 3.194; P.2 V. 3.186; Vi. I. 7.31b, 32a. 1) Mr. -खोद्भवाः । Mr. वा- ।
33a = Mr. 50 32b; P.1 I. 3.195a; P.2 V. 3. 187a; Vi.1 I. 7.32b. 1) Mr. Vi.2 सर्वे ते ।
| 33bc = P.1 I. 3.195b, 196a; P.2 V. 3.187b, 188a; Vi. I. 7.33. 1) Vi.1 -णि तानि । 2) P.1P.2 ब्रह्मणो नृ-; Vi.1 -ष्णुर्मुनि- । 3) Vi.1 -स्य- ।

अष्टमोऽध्यायः

(Mr. 52.1–15ª; P.1 I. 3.196b–206; P.2 V. 3. 189b–201; Vi. I. 8 1–13; cfr. A. 20.20b -22; Kū. 10.22–30.)

| इत्येष[1]) तामसः सर्गो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः[2]) ।
रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि, तन्मे निगदतः शृणु[1]) ! ॥ 1 ॥

[तनयाश्च तथैवाष्टौ पत्न्यः पुत्राश्च ते तथा] ।

कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतस्ततः[1]) ।
प्रादुरासीत् प्रभोरङ्के[2]) कुमारो नीललोहितः ॥ 2 ॥

रुदन् वै[1]) सुस्वरं सोऽथ द्रवंश्च द्विज[2]सत्तम, ।
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा[3]) रुदन्तं प्रत्युवाच ह[4]) ॥ 3 ॥

नाम दे[1]हीति तं सोऽथ प्रत्युवाच प्रजा[2]पतिम् ।
रुद्रस्त्वं देव[3]) नाम्ना[4]सि, मा रोदीर्धैर्यमावह ! ॥ 4 ॥

एवमुक्तः पुनः[1]) सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद ह[2]), ।
ततोऽन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै[3]) प्रभुः[4]), ॥ 5 ॥

स्थानानि चैषा[1]मष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च वै प्रभुः[2]) ।
भवं शर्व[3]मथे[4]शानं तथा[5]) पशुपतिं द्विज[6]) ॥ 6 ॥

भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ।
| चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषां चकार सः[1]) ॥ 7 ॥

| 1ª = Mr. 52.1ª; Vi. I. 8 1ª. 1) Vi. कथितस् । 2) Vi. –णस्ते महामुने ।

1b = Mr. 52.1b; P.1 I. 3.196b; P.2 V. 3.188b; Vi. I. 8.1b. 1) P.1P.2 यथा ब्रह्मा चकार ह । |
[ ] = Mr. 52.2ª.

2 = Mr. 52.2b, 3ª; P.1 I. 3 197; P.2 V. 3.189; Vi. I. 8 2. 1) Mr. –तः प्रभोः; P.1P.2 ततः । 2) Mr. –सीद्धयाङ्केऽस्य ।

3 = Mr. 52.3b, 4ª; P.1 I. 3.198; P.2 V. 3 190; Vi. I. 8 3. 1) Mr. रुरोद । 2) P.1P.2 नृप– । 3) P.1 देवो । 4) Vi.2 वै ।

4 = Mr. 52.4b, 5ª; P.1 I. 3.199; P.2 V. 3.191; Vi. I. 8.4. 1) P.1 धे– । 2) Mr. जगद्– । 3) P.1 रोदनाद् रुद्र– । 4) P.1 –नामा–; P.2 देवनामा– ।

5 = Mr. 52.5b, 6ª; P.1 I. 3 200; P.2 V. 3.192; Vi. I. 8.5ªb. 1) Mr. ततः । 2) Vi. वै । 3) Vi.2 स । 4) P.2 –भो ।

6 = A. 20.21ª = b; Mr. 52.6b, 7ª; P.1 I. 3.201; P.2 V. 3.193; Vi. I. 8.5ᶜ, 6ª. 1) P.1 मूर्तीनां चैव– । 2) Mr. द्विज; P.1 स्थानान्यष्टौ चकार ह; P.2 –स्तथैव च; Vi.2 विभुः । 3) Mr. सर्व– । 4) Mr. –र्वं तथे–; Vi.1 –र्वं महे– । 5) P.2 शिवं । 6) Mr. प्रभुः; P.1P.2 नृप ।

7ª = A. 20.21b = a; Mr. 52.7b; P.1 I. 3.202ª; P.2 V. 3.194ª; Vi. I. 8.6b.
| 7b = Mr. 52.8ª; Vi. I. 8.7ª. 1) Mr. ह ।

सूर्यो जलं मही वह्निर्वायु[1]राकाशमेव च ।
दीक्षितो ब्राह्मणः सोम[2]), इत्येतास्तनवः[3]) क्रमात् ॥ 8 ॥
सुवर्चला[1]) तथैवोमा[2]) विकेशी[3]) चापरा[4]) शिवा[5]) ।
स्वाहा दिश[6]स्तथा दीक्षा[7]) रोहिणी च यथाक्रमम्[8]) ॥ 9 ॥
सूर्यादीनां नर[1]श्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह[2]) ।
| पत्न्यः स्मृता[1]) महाभागास्त[2]दपत्यानि मे शृणु ।
| येषां सुतिप्रसूतैश्च[3]) इदमापूरितं जगत् ॥ 10 ॥
शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः ।
स्कन्दः स्वर्गो[1])ऽथ संतानो बुधश्चानुक्रमात् सुताः[2]) ॥ 11 ॥
एवंप्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्यामविन्दत, ।
दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरम् ॥ 12 ॥
हिमवद्दुहिता सासून्[1]) मेनायां द्विज[2]सत्तम ।
[तस्या भ्राता तु मैनाकः सखाम्बोधेरनुत्तमः] ।
उपयेमे पुनश्चोमाम[1]नन्यां[2]) भगवान् भवः[3]) ॥ 13 ॥
देवौ[1]) धातृ[2]-विधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत ।
श्रियं च, देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य या[3]) ॥ 14 ॥

[पद्म पु० I. 4.1–5.95 = V. 4.1–5.108] | [विष्णु पु० I. 8.14–9.147.]

---

8 = Kū. 10 26; Mr. 52.8b, 9a; P.1 I. 3.202b, 203a; P.2 V. 3.191b, 195a; Vi. I. 8.7bc. 1) Vi.2 वायुर्वह्नि– । 2) Kū. –णश्चन्द्र । 3) P.1 –त्येते न तवः; Kū. –ता अष्टमूर्तयः ।

9 = Kū. 10.27; Mr. 52.9b, 10a; P.2 V. 3.195b, 196a; Vi. I. 8 8. 1) Mr. –ना । 2) P.2 तथा चोषा; Vi.2 तथैवोषा । 3) Vi.1 सुकेशी । 4) P.2 च तथा । 5) Kū. –शी च शिवा तथा; Mr. स्वधा । 6) P.2 –ह्वादेश– । 7) Kū. –शश्च दीक्षा च । 8) Kū.–णी चेति पत्नयः ।

10a = Mr. 52.10b; P.2 V. 3.196b; Vi. I. 8.9a. 1) Mr. द्विज–। 2) P.2 क्रमात् ।
| 10bc = P.2 V. 3.197; Vi. I. 8.9bc. 1) P.2 –न्यश्च ता । 2) Vi. –ग त– । 3) Vi.1 –तैर्वां ।

11 = Kū. 10.29; Mr. 52.11; P.2 V. 3.198; Vi. I. 8.10. 1) Kū. Mr. सर्गो; P.2 स्वर्गास्कन्दौ । 2) Kū. –श्चैषां सुताः स्मृताः; Mr. –ताः; Vi.2 सूताः ।

12 = Mr. 52.12; P.1 3.203b, 204a; P.2 V. 3.199; Vi. I. 8.11; cfr. A. 20.22a = b.

13a = Mr. 52.13a; P.1 I. 3.201b; P.2 V. 3 200a; Vi. I. 8.12a; cfr. A. 20.22b. 1) P.2 –मवतस्तु सा भूता । 2) P.1 नृप–।
[ ] = Mr. 52 13b.

13b = Mr. 52.14a; P.1 I. 3.205a; P.2 V. 3.200b; Vi. I. 8.12b. 1) Mr. –श्चैनाम–; P.1P.2 –श्चैव अ– । 2) P.1P.2 याचित्वा । 3) P.2 उत ।

14 = Mr. 52.14b, 15a; P.1 I. 3.205b, 206a; P.2 V. 3.201; Vi. I. 8.13. 1) P.1 दाक्षी । 2) Mr. Vi.1 धाता–। 3) P.2 वासुदेवपरिग्रहम् ।

नवमोऽध्यायः (परिशिष्टम्)

(Ga. 5.9–18; Kū. 13.1–20; Mr. 52.15b–31; Vi. I. 10.1–20; cf. A. 20.9–17a.)

मैत्रेय उवाच :

कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टोऽसि महामुने ।
भृगुसर्गात् प्रभृत्येषा सर्गो मे कथ्यतां पुनः ! ॥ 1_1 ॥

पराशर उवाच :

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहः[1]) ।
तथा[2]) धातृ[3]विधातारौ ख्यात्यां जातौ सुतौ भृगोः[4]) ॥ 1_2 ॥

आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः[1]) कन्ये महात्मनः ।
धातृ[2]विधात्रोस्ते भार्ये[3]) तयोर्जा[4]तौ सुतावुभौ ॥ 1 ॥

प्राणश्चैव मृकण्डुश्च	प्राणश्चैव मृकण्डुश्च
पिता मम महायशाः ।	मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ।
मनस्विन्यामहं तस्मात्	ततो[1]) वेदशिरा जज्ञे[2]),
पुत्रो वेदशिरा मम ॥ 2 ॥	
धूम्रवत्यां समभवत्,	
प्राणस्यापि निबोध मे ।	प्राणस्यापि सुतं शृणु[3]) ॥ 2 ॥
प्राणस्य द्युतिमान् पुत्र	प्राणस्य द्युतिमान्[1]) पुत्रो
उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ॥ 2_1 ॥	राजवांश्च ततोऽभवत् ।
अजराश्च तयोः पुत्राः	ततो वंशो महाभाग
पौत्राश्च बहवोऽभवन् ।	विस्तारं भार्गवो गतः ।

पत्नी मरीचेः[1]) संभूतिः पौर्ण[2]मासमसूयत ॥ 3 ॥
विरजाः पर्वत[1]श्चैव तस्य पुत्रौ महात्मनः[2]) ।

तयोः पुत्रांस्तु रक्षिष्ये	वंशसंकीर्तने पुत्रान्
वंशसंकीर्तने द्विज ॥ 4 ॥	वदिष्येऽहं तयोर्द्विज[1]) ॥ 4 ॥

स्मृते[1]श्चाङ्गिरसः पुत्राः[2]) प्रसूताः[3]) कन्यकास्तथा[4]) ।
सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्त[5]था[6]) ॥ 5 ॥

1.1 = Vi. I. 10.1.
1.2 = Kū. 13.1; Vi. I. 10.2. 1) Kū. –र्नारायणप्रिया । 2) Kū. देवौ । 3) Kū. –ता– । 4) Kū. मेरो- र्जामातरौ शुभौ ।

1 = Ga. 5.9ab; Kū. 13.2; Mr. 52.15b, 16a; Vi. I. 10.3. 1) Ga. मनोः । 2) Ga. Mr. –ता– । 3) Vi.2 भार्ये धातृविधात्रोस्ते । 4) Kū. T. तयोर्धातृविधातृभ्यां यौ च जा– ।

2 = Mr. 52.16b, 17a.
21 = Mr. 52.17b, 18a.
3a = Mr. 52.18b.

2 = Ga. 5.9c=a; Kū. 13.3; Vi. I. 10.4. 1) Kū. तथा । 2) Kū. नाम । 3) Kū. प्राणस्य द्युतिमान् सुतः ।
3ab = Vi. I. 10.5. 1) Vi.1 कृतिमान् ।

3b,c) = Ga. 5.10a; Kū. 13.4a; Mr. 52.19a; Vi. I. 10.6a. 1) Kū. मरीचेरपि । 2) Kū. पूर्ण– ।
4a = Ga. 5.10b; Kū. 13.5b; Mr. 52.19b; Vi. I. 10.6b. 1) Ga. Vi. सर्वग– । 2) Kū. पूर्ण–(V. पौर्ण– मासस्य तौ सुतौ ।

4b = Mr. 52.20a.
4b = Vi. I. 10.7a. 1) Vi.2 द्विजोत्तम ।

5 = Ga. 5.11; Kū. 13.8b, 9a; Mr. 52.20b; 21a; Vi. I. 10.7b, 8a. 1) Kū. Mr. Vi. –ति– । 2) Mr. Vi.1 पत्नी; Vi.2 पुत्रान् । 3) Mr. Vi.2 –ता । 4) Kū. पुत्री जज्ञे लक्षणसंयुता । 5) Mr. भानुमती त– । 6) Kū. –लीं कुहूं चैव राकामनुमतीमपि ।

अनुसूया[1]) तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्मषान् ।
सोमं दुर्वाससं चैव[2]) दत्तात्रेयं च योगिनम् ॥ 6 ॥
प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलि[1]स्तत्सुतोऽभवत्[2]) ।
पूर्वजन्मनि सो[3]ऽगस्त्यः स्मृतः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ 7 ॥
कर्दमश्चावरीयांश्च[1]) सहिष्णुश्च सुतत्रयम्[2]) ।
क्षमा तु सुषुवे भार्या[3]) पुलहस्य प्रजापतेः ॥ 8 ॥
क्रतोश्च[1]) संनतिर्भार्या बाल[2]खील्यानसूयत ।
षष्टिर्या[3]नि सहस्राणि यतीना[4]मूर्ध्वरेतसाम्[5]) ॥ 9 ॥
| अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां ज्वलद्भास्करतेजसाम्[1]) ।
ऊर्जायां च[1]) वसिष्ठस्य[2]) सप्ताजायन्त वै सुताः[3]) ॥ 10 ॥
रजोगात्रोर्ध्ववाहुश्च[1]) सवन[2]श्चानघस्तथा ।
सुतपाः शुक्र इत्येते सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः[3]) ॥ 11 ॥
योऽसावग्निरभिमानी[1]) ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः[2]) ।
तस्मात् स्वाहा[3]) सुतान् लेभे त्रीनुदारौजसो द्विज[4]) ॥ 12 ॥
पावकं पवमानं च शुचिं चापि जलाशिनम्[1]) ।
तेषां तु[2]) सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ 13 ॥
एवमे[1]कोनपञ्चाशद् वह्नयः[2]) परिकीर्तिताः ।
कथ्यन्ते वह्नय[3]श्चैते पिता पुत्रत्रयं च यत् ॥ 14 ॥

---

6 = A. 20.12^{b} = b; Ga. 5.12; Kū. 13.7^{b}, 8^{a}; Mr. 52.21^{b}, 22^{a}; Vi. I. 10.8^{b}, 9^{a}. 1) Kū: अनसूया । 2) A. पुत्रं ।

7 = A. 20.13^{a} = a; Ga. 5.13^{a} = a; Kū. 13 (9^{b}), 10^{a}; Mr. 52.22^{b}, 23^{a}; Vi. I. 10.9^{b}, 10^{a}. 1) Vi.2 दम्भोलि– । 2) Kū. –स्त्यो भगवान् दम्भोजमसृजत् प्रभुः । 3) Vi. यो ।

8 = Ga. 5.13^{b}, 14^{a}; Kū. 13.6ba; Mr. 52.23^{b}, 24^{a}; Vi. I. 10.10^{b}, 11^{a}. 1) Ga. कर्मणश्चार्थवीरश्च; Kū. –मं च वरीयांसं; Mr. –श्चार्ववीरश्च; Vi.2, –श्चोर्वरीवांश्च । 2) Kū. सहिष्णुं मुनिसत्तमम् । 3) Kū. पुत्रान् ।

9 = Ga. 5.14^{b}, 15^{a}; Kū. 13.(11); Mr. 52.24^{b}, 25^{a}; Vi. I. 10.11^{b}, 12^{a}. 1) Mr. –स्तु । 2) Ga. Mr. वालि– । 3) Ga. –ष्टिं या– । 4) Mr. ऋषीणा–; Vi.2 मुनीना– । 5) Kū. पुत्राणां षष्टिसाहस्रं सन्ततिः सुषुवे क्रतोः । ते चोर्ध्वरेतसः सर्वे वालखिल्या इति स्मृताः ॥

| 10^{a} = Ga. 5.15^{b}; Vi. I. 10.12^{b}. 1) Ga. –वर्चसाम् ।

10b = A. 20.15^{aI} = I; Ga. 5.16^{a}; Kū. 13.(12^{a}); Mr. 52.25^{b}; Vi. I. 10.13^{a}. 1) Ga. Mr. तु । 2) A. –ष्ठाच्च । 3) Kū. वसिष्ठश्च तथोर्जायां सप्त पुत्रानजीजनत् ।

11 = A. 20.15^{aII} = a^{I}; Ga. 5.16^{bc}; Kū. 13.13; Mr. 52.26; Vi. I. 10.13^{b}, 14^{a}. 1) A. राजागात्रोर्ध्ववाहुकः; Kū. राजोमात्रोर्ध्ववाहुश्च । 2) Ga. शरण–; Mr. सबल–; Vi.1 वसन– । 3) Ga. –यो मताः; Kū. सप्त पुत्रा महौजसः; Vi. –योऽमलाः ।

12 = Ga. 5.17(^{a})b; Kū. 13.14; Mr. 52.27; Vi. I. 10.14^{b}, 15^{a}. 1) Kū. –ऽसौ रुद्रात्मको वह्निर् । 2) Kū. द्विजाः; Ga. स्वाहां प्रादात् स दक्षोऽपि सशरीराय वह्नये । 3) Kū. स्वाहा तस्मात् । 4) Ga. हर; Kū. –नुदारान् महौजसः ।

13 = Ga. 5.17^{c} = a; Kū. 13.15^{a}, 16^{b}; Mr. 52.28; Vi. I. 10.15^{b}, 16^{a}. 1) Ga. –नः; Kū. –कः पवमानश्च शुचिरग्निश्च रूपतः । 2) Vi.2 च ।

14 = Kū. 13.17^{b} = a; Mr. 52.29^{ba}; Vi. I. 10.16^{b}, 17^{a}. 1) Kū. एते वै– । 2) Mr. दुर्जयाः । 3) Mr. वहुश– ।

पितरो ब्रह्मणा सृष्टा व्याख्याता ये[1]) मया तव ।
अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये[2]) ॥ 15 ॥
तेभ्यः स्वधा सुते[1]) जज्ञे मेनां वै धारिणीं[2]) तथा ।
ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज[3] ॥ 16 ॥

| उत्तमज्ञानसंपन्ने सर्वैः समुदितै[1]) गुणैः ।
| इत्येषा दक्षकन्यानां कथितापत्यसंततिः ।
| श्रद्धावान् संस्मरन्नेताम[2]नपत्यो न जायते ॥ 16_1 ॥

---

15 = A. 20.16b = b; Kū. 13.19b = b; Mr. 52.30; Vi. I. 10.17b, 18a. 1) Mr. ये व्याख्याता । 2) A. –यो ह्यजाव; Kū. द्विधा तेषां व्यवस्थितिः ।

16 = Ga. 5.18; Kū. 13.20; Mr. 52.31; Vi. I. 10.18b, 19a. 1) Ga. पितृभ्यश्च स्वधा; Kū. सुतां । 2) Ga. Vi.2 –रणीं । 3) Ga. मेनागात्र तु हिमाचलम् ; Kū. मुनिसत्तमाः ।

| 16.1 = Vi. I. 10.19b, 20. 1) Vi.1 –ैर् । 2) Vi.2 –तान– ।

सन्दर्भस्तवकः II B.

प्रथमोऽध्यायः

(Bd. I. 3.1—38; Kū. 4.6—66; L. 70.3 - 66; Mr. 45.29—73; Vā. 4.5—92.)

शृणुतेमां[1]) कथां दिव्यां सर्व[2]पापप्रमोचिनीम्[3]) ।
कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमताम् ॥ 1 ॥
यश्चे[1]मां धारयेन् नित्यं शृणुयाद् वाप्यभीक्ष्णशः ।

| श्रावयेच्चापि विप्रेभ्यो यतिभ्यश्च विशेषतः ।
| शुचिः पर्वसु युक्तात्मा तीर्थेष्वायतनेषु च ।
| दीर्घमायुरवाप्नोति स पुराणानुकीर्तनात् ॥ 2_1 ॥

स्ववंश[1]धारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ 2 ॥

विस्तारावयवं तेषां[1]) यथावृत्तं[2]) यथाश्रुतम् ।
कीर्त्यमानं निबोधध्वं[3]) पूर्[4]वेषां कीर्तिवर्धनम् ॥ 3 ॥

धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं[1]) स्वर्ग्यमायुर्विवर्धनम्[2]) ।
कीर्तनं स्थिरकीर्तीनां सर्वेषां पुण्यकर्मणाम्[3]) ॥ 4 ॥

| सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
| वंश्यानुचरितं चेति पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ 4_1 ॥

यस्मात् कल्पायते कल्पः
समग्रं शुचये शुचिः ।

| कल्पेभ्योऽपि हि यः कल्पः
| शुचिभ्यो नियतः शुचिः ।

पुराणं संप्रवक्ष्यामि मारुतं वेदसंमितम् ॥ 4_2 ॥
प्रबोधः प्रलयश्चैव स्थितिरुत्पत्तिरेव च ।
प्रक्रिया प्रथमः पादः कथ्यवस्तुपरिग्रहः ॥ 4_3 ॥
उपोद्घातोऽनुषङ्गश्च उपसंहार एव च ।
[धर्म्यं यशस्यमायुष्यं सर्वपापप्रणाशनम्] ॥ 4_4 ॥

---

1 = Bḍ. I. 3.1; Vā. 4.5. 1) Bḍ.1 शृणु तेषां; Vā. पृष्टां चैनां । 2) Vā. श्लक्ष्णां । 3) Bḍ. –मोचनीम् ; –नाशिनीम् ।

2ª = Bḍ. I. 3.2ª; Vā. 4.6ª. 1) Bḍ. य इ– ।
| 2.1 = Vā. 4.6b,7.

2b = Bḍ. I. 3.2b; Vā. 4.8ª. 1) Bḍ. –त्रं ।

3 = Bḍ. I. 3.3; Vā. 4.8b, 9ª. 1) Bḍ.1 विश्वतारा या च पक्ष; Bḍ.2 विश्वेतरायां वयवं । 2) Vā. T. –शब्दं । 3) Bḍ. –धार्थं । 4) Vā. स– ।

4 = Bḍ. I. 3.4; Vā. 4.9b, 10ª. 1) Bḍ. आयुष्यं । 2) Bḍ. शत्रुघ्नमेव च । 3) Vā. –कारिणाम् ।
| 4 1 = Vā. 4.10b, 11ª.
| 4 2ª = Vā. 4.11b.

42ª = Bḍ. I. 3.5ª.
| 4 2b = Vā. 4.12ª.
| 4 3 = Vā. 4.12b, 13ª.
| 4 4 = Vā. 4.13b, 14ª.

| एवं हि पादाश्चत्वारः समासात् कीर्तिता मया ।
| वक्ष्याम्येतान् पुनस्तांस्तु विस्तरेण यथाक्रमम् ॥ 4₅ ॥

तस्मै हिरण्यगर्भाय
लोकतन्त्राय धीमते ।
प्रणम्य सम्यग् वक्ष्यामि
भूतसर्ग[1]मनुत्तमम् ॥ 5 ॥

महदाद्यं विशेषान्तं सवैरूप्यं सलक्षणम् ।

प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं
स्रोतोभिः षड्भि[1]रन्वितम् ॥ 6 ॥
पुरुषाधिष्ठितं नित्य-
मनित्यमिव च स्थितम् ।
तच्छ्रुतां महाभाग
परमेण समाधिना ॥ 7 ॥
प्रधानं कारणं यत् त-
दव्यक्ताख्यं महर्षयः ।
यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मां
नित्यां सदसदात्मिकाम् ॥ 8 ॥
ध्रुवमक्षय्यमजर-
ममेयं नान्यसंश्रयम् ।
गन्धरूपरसैर्हीनं
शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ 9 ॥

तस्मै हिरण्यगर्भाय
पुरुषायेश्वराय च ।
अजाय प्रथमायैव[1])
वरिष्ठाय[2]) प्रजासृजे[3]) ।
ब्रह्मणे लोकतन्त्राय
नमस्कृत्य[4]) स्वयंभुवे ॥ 5 ॥

पञ्चप्रमाणं षट्स्रोतं[1])
पुरुषाधिष्ठितं च यत्[2]) ॥ 6 ॥
आ संयमात्[1]) प्रवक्ष्यामि
भूतसर्गमनुत्तमम् ।
अव्यक्तं कारणं यत् तत्[2])
नित्यं सदसदात्मकम्[3]) ॥ 7 ॥
प्रधानं प्रकृतिं चैव[1])
यमा[2]हुस्तत्त्वचिन्तकाः ।
गन्धवर्ण[3]रसैर्हीनं
शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ 8 ॥
अजरं[1]) ध्रुवमक्षय्यं
नित्यं स्वात्मन्यवस्थितम् ।
जगद्योनिं[2]) महा[3]भूतं
परं[4]) ब्रह्म सनातनम् ।
विग्रहं[5]) सर्वभूताना-
मव्यक्तमभवत् किल[6]) ॥ 9 ॥

| 4₅ = Vā. 4.14b, 15ª.

5 = Mr. 45.29. 1) Mr. T. –वर्ग– ।

5 = Bḍ. I. 3.5ᵇ, 6; Vā. 4.15ᵇ, 16. 1) Bḍ.2 –येह । 2) Vā. विशिष्टाय । 3) Vā. –जात्मने । 4) Vā. T. कृत्वा ।

6ª = Bḍ. I. 3.7ª; Mr. 45.30ª; Vā. 4.17ª.

6b = Mr. 45.30b. 1) Mr. T. सद्भि–

6b = Bḍ. I. 3.7b; Vā. 4.17b. 1) Bḍ. –श्रान्तः; Vā. –षेतं । 2) Vā. तुतम् ।

7 = Mr. 45.31.

7 = Bḍ. I. 3.8; Kū. 4.6ª = b; L. 70.3(ª) = b; Vā. 4.18. 1) Vā. –शयात् । 2) Vā. तु । 3) L. –क्तं चेश्वरात् तस्मादभवत् कारणं परम् ।

8 = Mr. 45.32.

8 = Bḍ. I. 3.9; Kū. 4.6b, 7ª; L. 70.3b, 4ª; Vā. 4.19. 1) Kū. L. –तिश्चेति । 2) L. यदा– । 3) Bḍ. –रूप– ।

9 = Mr. 45.33.

9 = Bḍ. I. 3.10 = bª; Kū. 4.7b,8; L. 70.4b, 5; Vā. 4.20, 21ª. 1) Vā. अजातं । 2) Kū. –निर् । 3) Bḍ.2 –निगतं; Vā. –हद्– । 4) Kū. T. पर– । 5) Bḍ.2 Kū. L. –हः । 6) Kū. –मात्मनाधिष्ठितं महत्; L. –मीश्वराज्ञा–प्रचोदितम् ।

अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं[1]) त्रिगुणं[2]) प्रभवाप्य[3]यम् ।
असांप्रत[4]मविज्ञेयं[5]) ब्रह्माग्रे समावर्तत[6]) ॥ 10 ॥

प्रलयस्यानु तेनेदं
व्याप्तमासीदशेषतः ।
गुणसाम्यात् ततस्तस्मात्
क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान् मुने ॥ 11 ॥
गुणभावात् सृज्यमानात्
सर्गकाले ततः पुनः ।
प्रधानं तत्त्वमुद्भूतं
महान्तं तत् समावृणोत् ॥ 12 ॥
यथा बीजं त्वचा, तद्व-
दव्यक्तेनावृतो महान् ।
सात्त्विको राजसश्चैव
तामसश्च त्रिधोदितः ॥ 13 ॥

त[1]स्यात्मना सर्वमिदं
व्याप्तमासीत् तमोमयम्[2]) ।
गुणसाम्ये तदा तस्मिन्
अविभागे[3]) तमोमये[4]) ।
सर्गकाले प्रधानस्य
क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्य वै ॥ 11 ॥
गुणभावाद् वाच्यमानो[1])
महान् प्रादुर्ब[2]भूव ह ।
सूक्ष्मेण महता सोऽथ[3])
अव्यक्तेन समावृतः[4]) ॥ 12 ॥
सत्त्वोद्रिक्तो[1]) महानग्रे
सत्त्व[2]मात्र[3]प्रकाशकः[4]) ।
मनो[5]) महांश्च[6]) विज्ञेयम्[7])
एकं[8]) तत्कारणं स्मृतम्[9]) ॥ 13 ॥

लिङ्गमात्रं[1]) समुत्पन्नं[2]) क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं महत्[3]) ।
धर्मादीनि च[4]) रूपाणि[5]) लोकतत्त्वार्थहेतवः ॥ 14 ॥
संकल्पोऽध्यवसायश्च तस्य वृत्तिद्वयं स्मृतम्, ॥

10 = Bḍ. I. 3.11; Kū. 4.9; L. 70.6; Mr. 45.34; Vā. 4.21b, 22a. 1) Mr. –न्तं जगद्योनिं । 2) Mr. –ण– । 3) Kū. L. –वाव्य– । 4) L. अप्रकाश– । 5) Bḍ. –प्रतिकमज्ञेयम् । 6) Bḍ. –ह्म यत् सदसत्परम् ।

11 = Mr. 45. 35.

12 = Mr. 45. 36.

13 = Mr. 45. 37.

11 = Bḍ. I. 3.12, 13a; Kū. 4.10a = b; L. 70.7, 8a; Vā. 4.22b, 23. 1) L. अ– । 2) L. –तं त्वासीच्छिवेच्छया । 3) Bḍ. अविभातं; Vā. गुणभावे । 4) Bḍ.1 –मयम् ; Kū. –स्मिन् पुरुषे चात्मनि स्थिते ।

12 = Bḍ. I. 3.13b, 14a; L. 70.8b, 9a; Vā. 4.24. 1) Bḍ.1 भासमाने; Bḍ.2 आसमाने । 2) Bḍ. महातत्त्वं ब– । 3) Bḍ. –क्ष्मः स तु महानग्रे; L. चाथ । 4) L. –तम् ।

13 = Bḍ. I. 3.14b, 15a; L. 70.9b, 10a; Vā. 4.25. 1) Bḍ.1 –त्त्वोद्रेको; Bḍ.2 –द्रेकान् । 2) L. सत्ता– । 3) Vā. T. –त्रं । 4) Vā. –कम् । 5) Bḍ.1 सत्त्वान् ; Bḍ.2 सतो । 6) Bḍ. –हान् स; L. –हांस्तु । 7) Bḍ. –य; Vā. T. –यो । 8) Bḍ. –कस् ; Vā. –यो मनस् । 9) Bḍ.–णः स्मृतः ।

14 = Bḍ. I. 3.15b, 17a; L. 70.10b, 11a; Vā. 4.26. 1) Vā. T. –त्र– । 2) L. समुत्पन्नं लिङ्गमात्रं; T. Vā. –न्नः । 3) L. छितस् ; Vā. –तस्तु सः । 4) Vā. –नां तु । 5) Bḍ. भूतानि ।

महान् सृष्टिं वि[1]कुरुते चोद्यमानः[2]) सिसृक्षया ।
मनो महान् मतिर्ब्र[3]ह्मा पू[4]र्बुद्धिः[5]) ख्यातिरीश्वरः[6]) ॥ 15 ॥
प्रज्ञा चितिः स्मृतिः संविद्[1]) *विपुरं चोच्यते बुधैः*[2]) ।
मनुते सर्वभूतानां य[3]स्माच्चेष्टाफलं[4]) विभुः[5]) ॥ 16 ॥
सौक्ष्म्यत्वेन[1] विबुद्धानां[2]) तेन तन्[3]) मन उच्यते ।
तत्त्वानामग्रजो[4]) यस्मान् महांश्च परिमाणतः ॥ 17 ॥
शेषेभ्यो गुणतत्त्वेभ्यो[1]) महानिति ततः[2]) स्मृतः ।
बिभर्ति[3]) मानं मनुते विभागं मन्यतेऽपि च[4]) ॥ 18 ॥
पुरुषो भोग[1]संबन्धात्, तेन चासौ मतिः[2]) स्मृतः ।
बृहत्त्वाद् बृंहणत्वाच्च भावानां सकला[3]श्रयात् ॥ 19 ॥
यस्माद् बृंहयते[1]) भावान्, ब्रह्मा तेन निरुच्यते ।
आपूरयति[2]) यस्माच्च कृत्स्नान्[3]) देहा[4]ननुग्रहैः ॥ 20 ॥
तत्त्वभावांश्च नियतांस्ते[1]न पू[2]रिति चोच्यते ।
बुध्यते पुरुषश्चात्र सर्वान्[3]) भावान् हिताहितान्[4]) ॥ 21 ॥
यस्माद् बोधयते चैव तेन बुद्धिर्नि[1]रुच्यते ।
ख्यातिः प्रत्युपभोगश्च यस्मात् संवर्तते ततः ॥ 22 ॥
भोगस्य ज्ञाननिष्ठत्वात् तेन ख्यातिरिति स्मृतः ।
ख्यायते तद्गुणैर्वापि नामा[1]दिभिरनेकशः ॥ 23 ॥
तस्माच्च महतः संज्ञा ख्यातिरित्यभिधीयते ।
साक्षात् सर्वं विजानाति महात्मा तेन चेश्वरः ॥ 24 ॥
य[1]स्माज् जात*गुहा* चै[2]व, प्रज्ञा तेन स उच्यते ।
ज्ञानादीनि च रूपाणि क्रतु[3]कर्मफलानि च ॥ 25 ॥
चिनोति यस्माद् भोगार्थं तेनासौ चितिरुच्यते ।
वर्तमानान्य[1]तीतानि तथैवाना[2]गतान्यपि ॥ 26 ॥

---

15 = Bd. I. 3.16, 17b; L. 70.11b, 12a = bc; Vā. 4.27 = bc. 1) Bd. –हासृष्टिं च; Vā. –हांस्तु सृष्टिं । 2) Bd.1 धौतमानः; Bd.2 चिन्तयानः; Vā. T. नोद्यमानः । 3) Bd. महात्मनि ब्र– । 4) Bd. –ह्मा बु–; L. ह्मा पू–; Vā. T. ह्मा भू– । 5) Bd. –द्धि– । 6) Bd.1 रात् Bd.2 राः ।

16 = Bd. I. 3.18; L. 70.12b, 13a; Vā. 4.28. 1) Bd. –ज्ञा सन्धिश्च सर्वस्वं । 2) Bd. संख्यायतनरश्मिभिः; L. विशेषश्चेति स स्मृतः । 3) Bd. त– । 4) Bd. –लो । 5) L. ततः ।

17 = Bd. I. 3.19; L. 70.13b, 14a; Vā. 4.29. 1) Bd. भोक्ता त्राता; L. सौक्ष्मात्तेन; Vā. सौक्ष्मत्वेन । 2) Bd. विभक्तात्मा; L. विभक्तस्तु । 3) Bd. वर्तनं; L. येन तन् । 4) Bd.1 –नां संग्रहो; Bd.2 –नामाग्रहे ।

18 = Bd. I. 3.20; L. 70.14b, 15a; Vā. 4.30. 1) L. विशेषेभ्यो गुणेभ्योऽपि; Vā. T. –भ्योऽपि गुणेभ्योऽसौ । 2) Bd. –निव तनुः । 3) Bd. विभक्ति; Bd.1 विभर्ति । 4) Bd. वा ।

19 = Bd. I. 3.21; L. 70.15b, 16a; Vā. 4.31. 1) Vā. –घोपभोग– (?) । 2) Bd. सति । 3) Bd. अखिला–; Vā. सलिला– ।

20 = Bd. I. 3.22; L. 70.16b, 17a; Vā. 4.32. 1) L. धारयते । 2) L. यः पूरयति; Vā. आपूरयित्वा । 3) Bd. सर्वान् । 4) L. देवा– ।

21 = Bd. I. 3.23a = b; L. 70.17b, 18a; Vā. 4.33. 1) L. नयते तत्त्वभावं च ते– । 2) Vā. भू– । 3) Vā. –र्वं– । 4) Bd. पृथक् पृथक्; L. हितं तथा ।

22 = L. 70.18b, 19a; Vā. 4.34. 1) L. बुद्धिस्तेन नि– ।

23 = L. 70.19b, 20a; Vā. 4,35. 1) L. ज्ञाना– ।

24 = L. 70.20b, 21a; Vā. 4.36.

25 = L. 70.21b, 22a; Vā. 4.37. 1) Vā. T. त– । 2) L. ज्ञानानुगश्चै–; Vā. T. जाता महाश्चै– । 3) L. बहु–; Vā. T. क्रतु– ।

26 = L. 70.22b, 23a; Vā. 4,38. 1) L. –मानव्य– । 2) Vā. तथा चाना– ।

स्मरते सर्वकार्याणि तेनासौ स्मृतिरुच्यते ।
कृत्स्नं च विन्दते ज्ञानं य[1]स्मान् माहात्म्यमुच्यते[2]) ॥ 27 ॥

तस्माद् विन्देर्विद[1]श्चैव संविदित्यभिधीयते ।
विद्यते स[2]) च सर्वस्मिन्[3]) सर्वं तस्मिश्च[4]) विद्यते[5]) ॥ 28 ॥
तस्मात् संविदिति प्रोक्तो महान् वै बुद्धिमत्तरैः[1]) ।

ज्ञानात् तु ज्ञा[2]नमित्याह भ[3]गवान् ज्ञानसंनिधिः ।
द्वन्द्वानां विपुरीभावाद् विपुरं[4]) प्रोच्यते बुधैः ॥ 29 ॥

[सर्वेशत्वाच्च लोकानामवश्यं च तथेश्वरः ।
बृहत्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा, भूतत्वाद् भव उच्यते ॥ 29_1 ॥
क्षेत्रक्षेत्रज्ञविज्ञानादेकत्वाच्च स कः स्मृतः ।
यस्मात् पुर्यनुशेते च, तस्मात् पुरुष उच्यते ।
नोत्पादितत्वात् पूर्वत्वात् स्वयम्भूरिति चोच्यते] ॥ 29_2 ॥

पर्यायवाचकैः शब्दैस्तत्त्वमाद्यमनुत्तमम् ।
व्याख्यातं तत्त्वभावज्ञैर्देव[1]सद्भावचिन्तकैः ॥ 30 ॥

ततस्तस्मादहंकार-	महान् सृष्टिं विकुरुते
स्त्रिविधो वै व्यजायत ।	चोद्यमानः सिसृक्षया ।
	संकल्पोऽध्यवसायश्च
	तस्य वृत्तिद्वयं स्मृतम् ॥ 30_1 ॥
	धर्मादीनि च रूपाणि
	लोकतत्त्वार्थहेतवः ।
वैकारिकस्तैजसश्च	त्रिगुणस्तु स विज्ञेयः
भूतादिश्च स तामसः ॥ 31 ॥	सत्त्वराजसतामसः ॥ 31 ॥
	त्रिगुणाद् रजसोद्रिक्ता-
	दहंकारस्ततोऽभवत् ।
महता चावृतः सोऽपि	महता चा[1]वृतः सर्गो
यथा व्यक्तेन वै महान् ॥	भूतादिर्बाह्यत[2]स्तु सः ॥ 31_1 ॥
	तस्माच्च तमसो[1]द्रिक्ता-
	दहंकारादजायत ।
	भूततन्मात्रसर्गस्तु
	भूतादिस्तामसस्तु सः[2]) ॥ 31_2 ॥

27 = L. 70.23b, 24a; Vā. 4.39. 1) Vā. त- । 2) L. -मुत्तमम् ।
28 = L. 70.24b, 25a; Vā. 4.40. 1) L. Vā. V. विद्रे- । 2) L. ऽपि । 3) L. -चैत्र । 4) L. तस्मिन्सर्वं च ।
5) L. विन्दति ।
29 = L. 70.25b, 26; Vā. 4.41, 42a. 1) L. -महद्भिर्मुनिसत्तमाः । 2) L. जानातेर्ज्ञा- । 3) L. आहुर्भ- । 4) L. बन्धनादि-
परीभावादीश्वरः ।
29_1 = Vā. 4.42b, 43a.
29_2 = Vā. 4.43b, 44.
30 = L. 70.27; Vā. 4.45. 1) Vā. -वं ।

3 = Mr. 45.38.

30_1 = L. 70.28; Vā. 4.46. Cfr. 1. 15.
31 = Vā. 4.47; Cfr. Śl. 14.
31_1 = L. 70.29; Vā. 4.48. 1) L. च । 2) Vā. -विकृत- ।
31_2 = Kū. 4.23b; L. 70.30; Vā. 4.49. 1) L. -स्मादेव तमो- ।
2) Kū. -गोऽयं भूतादेस्तमवर्धिनाः ।

भूतादिस्तु विकुर्वाणः
शब्द[1]तन्मात्रकं ततः ।
ससर्ज शब्दतन्मात्रा-
दाकाशं शब्दलक्षणम् ॥ 32 ॥

भूतादिस्तु विकुर्वाणः
शब्दमात्रं ससर्ज ह ।
आकाशं शु[1]षिरं तस्मा-
दुद्रिक्तं[2]) शब्दलक्षणम्[3]) ॥ 32 ॥

आकाशं शब्दमात्रं तु भूतादिश्चावृणोत् पुनः[1]) ।
स्पर्शतन्मात्रमेवेह
जायते नात्र संशयः ॥ 33 ॥

आकाशस्तु विकुर्वाणः[1])
स्पर्शमात्रं ससर्ज ह ॥ 33 ॥

बलवान् जायते वायुस्त[1]स्य[2]) स्पर्शो[3]) गुणो मतः[4]) ।

आकाशं शब्दमात्रं तु
स्पर्शमात्रं समावृणोत् ॥ 34 ॥

वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ।
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ 35 ॥
स्पर्शमात्रस्तु[1]) वै वायू[2]) रूपमात्रं समावृणोत् ।
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह ॥ 36 ॥
संभवन्ति ततो ह्यापस्[1]) ता वै सर्व[2]रसात्मिकाः[3]) ।
रसमात्रास्तु[4]) ता ह्यापो रूपमात्रोऽग्निरा[5]वृणोत् ॥ 37 ॥
आपश्चापि[1]) विकुर्वन्त्यो[2]) गन्धमात्रं ससर्जिरे ।
संघातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः[3]) ॥ 38 ॥
[रसमात्रं तु तत् तोयं गन्धमात्रं समावृणोत्] ।
तस्मिंस्तस्मिंस्तु[1]) तन्मात्रं[2]) तेन तन्मात्रता स्मृता ।
अविशेषवाचकत्वादविशेषास्ततस्तु ते[3]) ॥ 39 ॥

न शान्ता नापि घोरास्ते
न मूढाश्चाविशेषणाः[1]) ।
भूततन्मात्रसर्गोऽय-
महंकारात् तु तामसात् ॥ 40 ॥

अशान्त[1]घोरमूढत्वा-
दविशेषास्ततः पुनः ।
भूततन्मात्रसर्गोऽयं
विज्ञेयस्तु परस्परात्[2]) ॥ 40 ॥

---

32 = Mr. 45.39, 40ᵃ. 1) Mr. T. शब्दस्–।

32 = Kū. 4.24; L. 70.31; Vā. 4.50. 1) L. सु–। 2) L. –दुत्पन्नं। 3) Kū. T. –ब्दो जायते तस्मात्, तस्य शब्दो गुणो मतः।

33ᵃ = Mr. 45.40ᵇ; Vā. 4.51ᵃ. 1) Mr. ततः।

33ᵇ = Mr. 45.41ᵃ.

33ᵇ = Kū. 4.25ᵃ; Vā. 4.51ᵇ. 1) Vā. शब्दमात्रं तदाकाशं।

34ᵃ = Kū. 4.25ᵇ; Mr. 45.41ᵇ; Vā. 4.52ᵃ. 1) वायुरुत्पद्यते तस्मात्त–। 2) Vā. –युः स वै। 3) Vā. Mr. –र्शं–। 4) Kū. –र्शं गुणं विदुः।

34ᵇ = Kū. 4.29ᵃ; L. 70.32ᵃ; Vā. 4.52ᵇ.

35 = Kū. 4.26; L. 70.32ᵇ, 33ᵃ; Mr. 45.42; Vā. 4.53.

36 = Kū. 4.27ᵃ = b; L. 70.33ᵇ, 34ᵃ; Mr. 45.43; Vā. 4.54. 1) Vā. –त्रं तु। 2) Vā. –यो।

37 = Kū. 4.27ᵇ = a; L. 70.34ᵇ, 35ᵃ; Mr. 45.44; Vā. 4.55. 1) Kū. –तोऽम्भांसि। 2) Kū. रसाधाराणि; Mr. –पश्चा-सन् वै ता; Vā. –पः पश्चात् तापि। 3) Kū. तानि च। 4) Mr. –त्रं तु। 5) Mr. –त्रं समा–; Vā. मात्राभिरा–।

38 = Kū. 4.28; L. 70.35ᵇ, 36ᵃ; Mr. 45.45; Vā. 4.56. 1) Vā. आपो रसान्। 2) Kū. विकुर्वाणा। 3) Vā. –णः स्मृतः।

[ ] = Vā. 4.57ᵃ.

39 = L. 70.36ᵇ, 37ᵃ; Mr. 45.46; Vā. 4.57ᵇ, 58ᵃ. 1) L. –श्च। 2) Vā. –त्रा। 3) Mr. –तश्च ते; Vā. –ततः स्मृताः।

40 = Mr. 45.47. 1) Mr. T. –षतः।

40 = L. 70.37ᵇ, 38ᵃ; Vā. 84.58ᵇ, 59ᵃ. 1) L. प्रशान्त–। 2) L. –स्परम्।

वैकारिकादहंकाराद् सत्त्वोद्रिक्तात् तु सात्त्विकात् ।
वैकारिकः स सर्गस्तु युगपत् संप्रवर्तते ॥ 41 ॥
बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च[1]) ।

तैजसानीन्द्रियाण्याहु- र्देवा वैकारिका दश ॥ 42 ॥	साधकानीन्द्रियाणि स्यु- र्देवा वैकारिका दश ॥ 42 ॥

एकादशं मनस्तत्र देवा वैकारिकाः स्मृताः[1]) ।
श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ॥ 43 ॥
शब्दादीनामवाप्त्यर्थं बुद्धियुक्तानि वक्ष्यते[1]) ।
पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक् पञ्चमी[2]) भवेत् ॥ 44 ॥
गतिर्विसर्गो ह्यानन्दः शिल्पं वाक्यं च कर्म तत्[1]) ।
आकाशं शब्दमात्रं तु[2]) स्पर्शमात्रं समाविशत्[3]) ॥ 45 ॥
द्विगुणस्तु ततो[1]) वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत्[2]) ।
रूपं[3]) तथैवावि[4]शतः शब्दस्पर्शं[5]गुणावुभौ ॥ 46 ॥
त्रि[1]गुणस्तु[2]) ततश्चा[3]ग्निः[4]) स शब्दस्पर्शरूपवान् ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपं[5]) च रसमात्रं समाविशत् ॥ 47 ॥
तस्माच्चतुर्गुणा ह्यापो[1]) विज्ञेयास्तु[2]) रसात्मिकाः[3]) ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धं समा[4]विशत् ॥ 48 ॥
संयुक्ता[1]) गन्धमात्रेण आचिन्वन्तो[2]) महीमिमाम् ।
तस्मात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला[3]) भूतेषु शस्यते[4]) ॥ 49 ॥
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः ।
परस्परानुप्रवेशाद् धारयन्ति परस्परम् ॥ 50 ॥
भूमेरन्तस्त्विदं[1]) सर्वं लोकालोकं घना[2]वृतम् ।
विशेषाश्चे[3]न्द्रियग्राह्या नियतत्वाच्च ते स्मृताः ॥ 51 ॥

---

41 = L. 70.38b, 39a; Mr. 45.48; Vā. 4.59b, 60a.
42a = L. 70.39b; Mr. 45.49a; Vā. 4.60b. 1) Vā. –याण्यपि ।
42b = Mr. 45.49b. | 42b = L. 70.40a; Vā. 4.61a.
43 = L. 70.40b, 41a; Mr. 45.50; Vā. 4.61b, 62a. 1) L. स्वगुणेनोभयात्मकम् ।
44 = L. 70.41b, 42a; Mr. 45.51; Vā. 4.62b, 63a. 1) L. तानि वै । 2) L. Vā. वाग्दशमी ।
45 = Kū. 4.29a = b; L. 70.42b, 43a; Mr. 45.52; Vā. 4.63b, 64a. 1) Vā. च । 2) L. Vā. च । 3) Kū. समावृणोत् ।
46 = Kū. 4.29b, 30a; L. 70.43b, 44a; Mr. 45.53; Vā. 4.64b, 65a. 1) Mr. –णो जायते । 2) Mr. –गुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः । 3) Vā. एवं । 4) L. Vā. –व वि– । 5) Kū. –र्शौ ।
47 = Kū. 4.30b, 31a; L. 70.44b, 45a; Mr. 45.54; Vā. 4.65b, 66a. 1) Mr. द्वि– । 2) Kū. –णः स्यात् । 3) L. Mr. –स्त्व– । 4) Kū. ततो वह्निः । 5) L. Vā. सशब्दस्पर्शरूपं (Vā.–पश्) ।
48 = Kū. 4.31b, 32a; L. 70.45b, 46a; Mr. 45.55; Vā. 4.66b. 67a. 1) Kū. L. –णा आपो । 2) Vā. –स्ता । 3) Kū. –त्मकाः । 4) L. शब्दस्पर्शौ च रूपं च रसो वै गन्धमा–; Vā. T. स शब्दस्पर्शरूपेषु गन्धस्तेषु समा–; V. शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च गन्धस्तेषां समा– ।
49 = Kū. 4.32b = b; L. 70.46b, 47a; Mr. 45.56; Vā. 4.67b, 68a. 1) L. संगता; Mr. संहता । 2) L. आविशन्तो; Mr. आवृण्वंस्ते । 3) Vā. –ल– । 4) Kū. शस्यते; Vā. दृश्यते ।
50 = Kū. 4.33; L. 70.47b, 48a; Mr. 45.57; Vā. 4.68b, 69a.
51 = L. 70.48b, 49a; Mr. 45.58; Vā. 4.69b, 70a. 1) Mr. –स्त्विमं । 2) L. –लोकाचला–; Vā. –कघना– । 3) Vā. –षा इ– ।

गुणं पूर्वस्य पूर्वस्य[1]) प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम्[2]) ।
तेषां यावच्च यद्[1]) यच्च तत्तत्[2]) तावद्गुणं स्मृतम् ॥ 52 ॥
उपलभ्याप्सु वै ग[1]न्धं केचिद् ब्रूयुरपां गुणम्[2]) ।
पृथिव्यामेव तं[3]) विद्यादपां[4]) वायोश्च संश्रयात् ॥ 52_1 ॥

नानावीर्याः पृथग्भूताः
सप्तैते संहतिं विना ।

एते सप्त महात्मानो
ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात्[1]) ।

नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥ 53 ॥

समेत्यान्योन्यसंयोग-
मन्योन्याश्रयिणश्च ते ।
एकसंघातचिह्नाश्च
संप्राप्यैक्यमशेषतः ॥ 54 ॥

ते समेत्य महात्मानो
ह्यन्योन्यस्यैव संश्रयात् ॥ 54 ॥

पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ।
महदाद्या[1]) विशेषान्ता ह्य[2]ण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ 55 ॥

जलबुद्बुदवत् तत्र
क्रमाद् वै वृद्धिमागतम् ।
भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे
बृहत् तदुदकेशयम् ॥ 56 ॥

एककालं[1]) समुत्पन्नं
जलबुद्बुदवच्च तत् ।
विशेषेभ्योऽण्डमभवद्
बृहत्[2]) तदुदकेशयम्[3]) ॥ 56 ॥

तस्मिन् कार्यस्य[1]) करणं संसिद्धं ब्रह्मणस्तदा[2]) ।
प्राकृतेऽण्डे विवृद्धे तु[3]) क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः[4]) ॥ 57 ॥
स वै शरीरी प्रथमः स वै[1]) पुरुष उच्यते ।
आदिकर्ता च[2]) भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत[3]) ॥ 58 ॥

तेन सर्वमिदं व्याप्तं
त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ 59 ॥

हिरण्यगर्भः सोऽण्डे[1]ऽस्मिन्
प्रादुर्भूतश्चतुर्मुखः ।
सर्गे च प्रतिसर्गे च
क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः[2]) ॥ 59 ॥

52[a] = L. 70.49[b]; Mr. 45.59[a]; Vā. 4.70[b]. 1) L. सर्गस्य । 2) L. –राः ।
52[b] = L. 70.50[a]; Vā. 4.71[a]. 1) L. तद् । 2). L. यच्च ।
52_1 = L. 70.50[b], 51[a]; Vā. 4.71[b], 72[a]. 1) Vā. –स्य शुचेर्ग–। 2) Vā. वायोरनैपुणात् । 3) Vā. तद् । 4) Vā.–देषां ।
53[a] = Mr. 45.59[b].
53[a] = Kū. 4.34[a]; L. 70.51[b]; Vā. 4.72[b]. 1) Vā. –वीर्या नानाभूताः पृथक् पृथक् ।
53[b] = Kū. 4.34[b]; Mr. 45.60[a]; Vā. 4.73[a].
54 = Mr. 45.60[b], 61[a].
54 = Vā. 4.73[b].
55 = Kū. 4.35; L. 70.52; Mr. 45.61[b], 62[a]; Vā. 4.74. 1) Kū. L. Vā. –आदयो(?) । 2) Vā. –न्ता अ–।
56 = Mr. 45.62[b], 63[a].
56 = Kū. 4.36; L. 70.53; Vā. 4.75. 1) L. –ल–। 2) L. महत् । 3) Vā. –कं च यद् ।
57 = Bḍ. I. 3.23[b], 24[a]; Kū. 4.37; L. 70.63[a] = a; Mr. 45.63[b] = b; Vā. 4.76. 1) Bḍ.1 –स्मिंस्तु कार्य–; Bḍ.2 –स्मिंस्तत्कार्ये–; Vā. तत्तस्मिन् कार्य–। 2) Bḍ. –णः पुरा; Kū. परमेष्ठिनः; L. स्वेच्छयैव तु । 3) Bḍ.1 प्राकृतं देवि वर्तं मां; Bḍ.2 –तं देववृत्तं तु; Mr. –द्धः सन् ; Vā. विबुद्धे सन् । 4) Bḍ. –संमितः ।
58 = Bḍ. I. 3.24[b], 25; Kū. 4.38; L. 70.63[b] = a; Mr. 45.64; Vā. 4.77. 1) Bḍ.1 पुरा; Bḍ.2 परः । 2) Bḍ. स । 3) Bḍ.1 –वर्तिनाम् ।
59 = Mr. 45.63[a].
59 = Bḍ. I. 3.26; Vā. 4.78. 1) Vā. सोऽप्ये–। 2) Bḍ. –संमितः ।

करणैः सह सृज्यन्ते[1])
प्रत्याहारे त्य[2]जन्ति च ।
भजन्ते च पुनर्देहां-
-स्ते[3]) समाहारसंधिषु ॥ 59_1 ॥
हिरण्मयस्तु यो मेरु-
स्तस्योल्बं सन् म[1]हात्मनः ।

मेरुरुल्बमभूत् तस्य[1])
जरायुश्चापि पर्वताः ।
गर्भो[1]दकं समुद्राश्च[2]) तस्यासन् परमात्मनः[3]) ॥ 60 ॥

तस्मिन्नण्डे जगत् सर्वं[1])
सदेवासुरमानुषम् ।
द्वीपाद्यद्रिसमुद्राश्च
सज्योतिर्लोकसंग्रहः ॥ 61 ॥

त[1]स्मिन्नण्डे त्वि[2]मे लोकाः
सप्त वै संप्रतिष्ठिताः[3]) ।
सप्तद्वीपा च पृथिवी[4])
समुद्रैः सह सप्तभिः ॥ 61 ॥
पर्वतैः सुमहद्भिश्च
नदीभिश्च सहस्रशः ।

अन्तस्तस्मिंस्त्वि[1]मे लोका अन्तर्विश्वमिदं जगत् ॥ 61_1 ॥
चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ[1]) सह वायुना ।
लोकालोकं च यत्[2]) किंचिदण्डे त[3]स्मिन् समर्पितम्[4]) ॥ 61_2 ॥
अद्भिर्दशगुणाभिस्तु[1]) बाह्यतोऽण्डं समावृतम् ।
आपो दशगुणेनैव[2]) तेजसा बाह्यतो वृताः ॥ 61_3 ॥

जलानिलानलाकाशै-
स्ततो भूतादिना बहिः ।
वृतं दशगुणै[1]रण्ड-
मेकैकत्वेन तैः पुनः ॥ 62 ॥

तेजो दशगुणेनैव
बाह्यतो वायुना[1]वृतम् ।
वायुर्दशगुणेनैव
बाह्यतो नभसावृतम् ॥ 62 ॥

59_1 = Bḍ. I. 3.27; Vā. 4.79. 1) Bḍ.1 पृच्छन्ते; Bḍ.2 यच्छन्तो । 2) Bḍ.1 –रैस्त्य–। 3) Vā. –ह्यान–।

60^a = Kū. 4.40^a; Mr. 45.65^b. 1) Mr. –रुस्तस्यानुसंभूतो ।

60^a = Bḍ. I. 3.28^a; Vā. 4.80^a. 1) Bḍ. –स्योद्धर्तुर्मं; Bḍ.2 –स्योर्ध्वं तु म–; Vā. तन्म–।

60^b = Bḍ. I. 3.28^b; Kū. 4.50^b; Mr. 45.(66^a); Vā. 4.80^b. 1) Bḍ. गर्तो–। 2) Bḍ.1 संश्रुदास्तु; Bḍ.2 –द्रास्तु । 3) Bḍ.1 हरेयुश् (Bḍ.2 हरा–) चापि पत्र ताः; Vā. जरायुस्थीनि पर्वताः; Mr. समुद्रा गर्भसलिलं तस्याण्डस्य महात्मनः ।

61 = Kū. 4.41^a = a; Mr. 45.66^b, 67^a. 1) Kū. ऽमवस्थितं ।

61 = Bḍ. I. 3.29; L. 70.65^{bI} = a^I; Vā. 4.81. 1) Bḍ. य–। 2) Bḍ. L. –ण्ड(ण्डे) इ–। 3) Vā. –का अन्तर्भूतास्तु सप्त वै । 4) Bḍ. पृथिवी सप्तभिर्द्वीपैः ।

61_1 = Bḍ. I. 3.30; L. 70.65^{IIb} = b^{II}; Vā. 4.82. 1) Bḍ. –न्तःस्थस्य इ–।

61_2 = Bḍ. I. 3.31; Kū. 4.41^b = a; L. 70.66; Vā. 4.83. 1) Bḍ. संग्रहः । 2) L. –कद्वयं । 3) L. –ण्डे ह्य–; Vā. –चिच्चाण्डे त–। 4) Bḍ. प्रतिष्ठितम् ।

61_3 = Bḍ. I. 3.32^a = b; Kū. 4.42; L. 70.54; Vā. 4.84. 1) Kū. –श्च । 2) L. नैतास्; Vā. णा ह्येवं ।

62 = Mr. 45.67^b, 68^a. 1) Mr. T. अण्डं दशगुणै–(?) ।

62 = Bḍ. I. 3.32^b, 33^a; Kū. 4.43^a = a; L. 70.55; Vā. 4.85. 1) L. वायुना बाह्यतो ।

महता तत्प्रमाणेन
सहैवानेन वेष्टितः ।
महांस्तैः सहितः सर्वै-
रव्यक्तेन समावृतः ॥ 63 ॥

आकाशेनावृतो[1]) वायुः
खं तु[2]) भूतादिनावृतम्[3]) ।
भूतादिर्महता चापि[4]),
अव्यक्तेना[5]वृतो महान् ॥ 63 ॥

एतै[1]रावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतै[2]र्वृतम् ।
एता आ[3]वृत्य चान्योन्यम[4]ष्टौ[5]) प्रकृतयः स्थिताः ॥ 64 ॥

एषा सा प्रकृतिर्नित्या
तदन्तः पुरुषश्च सः ।
ब्रह्माख्यः कथितो यस्ते
समासाच्छ्रूयतां पुनः ॥ 65 ॥
यथा मग्नो जले कश्चि-
दुन्मज्जन् जलसंभवम् ।
जलं च क्षिपति ब्रह्मा
स तथा प्रकृती[1](?)र्विभुः ॥ 66 ॥

प्रसर्गकाले स्थित्वा च[1])
ग्रसन्त्येताः[2]) परस्परम् ।
एवं परस्परोत्पन्ना[3])
धारयन्ति परस्परम् ॥ 65 ॥
आधाराधेयभावेन
विकारास्ते[1]) विकारिषु ॥ 66 ॥

अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं[1]) ब्रह्मा[2]) क्षेत्रज्ञ उ[3]च्यते ।

एतत् समस्तं जानीयात्
क्षेत्रक्षेत्रज्ञलक्षणम् ॥ 67 ॥

इत्येष[1]) प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः[2]) ।
अबुद्धिपूर्वः प्रथमः[3]) प्रादुर्भूतस्त[4]डिद् यथा[5]) ॥ 68 ॥

एतद्धिरण्यगर्भस्य जन्म यो वेद[1]) तत्त्वतः ।
आयुष्मान् कीर्तिमान् धन्यः प्रजावांश्च[2]) भवत्युत[3]) ॥ 68_1 ॥
[निवृत्तिकामोऽपि नरः शुद्धात्मा लभते गतिम् ।
पुराणश्रवणान्नित्यं, सुखं च क्षेममाप्नुयात्] ॥ 68_2 ॥

---

63 = Mr. 45.68[b]; 69[a].

63 = Bḍ. I. 3.(33[b]), 34[a]; Kū. 4.43[b], 44[a]; L. 70.56; Vā. 4.86. 1) Vā. –न वृतो । 2) Vā. च । 3) Bḍ. –ह्यमावृतं सर्वं बहिर्भूतादिना तथा । 4) Bḍ. चैव; Kū. तद्वद् । 5) Bḍ. प्रधानेना– ।

64 = Bḍ. I. 3.34[b], 35[a]; Kū. 4.46[b] = a; L. 70.59; Mr. 45.69[b], 70[a]; Vā. 4.87. 1) Bḍ. Mr. एभि– । 2) Kū. प्राकृतैः सप्तभि– । 3) Bḍ.1 इच्छया–; Bḍ.2 इत्यथा–; Vā. एताश्चा– । 4) Mr. अन्योऽन्यमावृतवता अ– । 5) Bḍ.1 –मरणे(?); Bḍ.2 –मण्डे ।

65 = Mr. 45.70[b], 71[a].

65 = Bḍ. I. 3.35[b], 36[a]; L. 70.60, 61[a]; Vā. 4.88. 1) L. तु । 2) Bḍ.1 –न्तश्च; Bḍ.2 –सन्ते ताः । 3) Bḍ.1 –रैश्चैव; Bḍ.2 –रं चैव ।

66 = Bḍ. I. 3.36[b]; L. 70.61[b]; Vā. 4.89[a]. 1) Vā. –रश्च ।

66 = Mr. 45.71[b], 72[a]. 1) T. –ति– ।

67[a] = Bḍ. I. 3.37[a]; Mr. 45.72[b]; Vā. 4.89[b]. 1) Bḍ. –मित्युक्तं । 2) Bḍ. –ह्म । 3) Bḍ. –ह्मसु– ।

67[b] = Mr. 45.73[a]

68 = Bḍ. I. 3.37[b], 38[a]; Kū. 4.66[bc]; Mr. 45.73[bc]; Vā. 4.90. 1) Bḍ. –वं । 2) Kū. संक्षेपात्कथितो मया । 3) Kū. –वैकां विप्राः; Vā. –वं प्रागासीत् । 4) Vā. –ता त– । 5) Kū. ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ।

68_1 = Bḍ. I. 3.38[bc]; Vā. 4.91. 1) Bḍ. वेत्ति । 2) Bḍ. –ज्ञावांश्च । 3) Bḍ. न संशयः ।
68_2 = Vā. 4.92.

द्वितीयोऽध्यायः

(Bd. I. 4.1–34; L. 70.67–114; Vā. 5.1–54.)

यद् विसृष्टेस्तु[1]) संख्यातं मया कालान्तरं द्विजाः ।
एतत् कालान्तरं ज्ञेयमहर्वै पारमेश्वरम् ॥ 1 ॥
रात्रिस्त्वे[1]तावती ज्ञेया परमेशस्य कृत्स्नशः[2]) ।
अहस्तस्य तु या सृष्टिः प्रलयो रात्रिरुच्यते[3]) ॥ 2 ॥
नाहस्तु[1]) विद्यते तस्य न रात्रिरिति धारणा[2]) ।
उपचारस्तु[3]) क्रियते लोकानां हितकाम्यया ॥ 3 ॥
| [प्रजाः प्रजानां पतय ऋषयो मुनिभिः सह ।
| ऋषीन् सनत्कुमाराख्यान् ब्रह्मसायुज्यगैः सह] ॥ 3_1 ॥
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थांश्च महाभूतानि पञ्च च ।
तन्मात्रा इन्द्रियगणो बुद्धिश्च मनसा सह[1]) ॥ 4 ॥
अहस्तिष्ठन्ति ते सर्वे[1]) परमेशस्य धीमतः ।
अहरन्ते प्रलीयन्ते, रात्र्यन्ते विश्वसंभवः ॥ 5 ॥
स्वा[1]त्मन्यवस्थिते व्यक्ते[2]) विकारे प्रतिसंहृते[3]) ।
साधर्म्येणावतिष्ठेते प्रधानपुरुषावुभौ[4]) ॥ 6 ॥
तमःसत्त्वगुणावेतौ[1]) समत्वेन व्यवस्थितौ ।
अनुपृक्तावभूतां तावोतप्रोतौ[2]) परस्परम् ॥ 7 ॥
गुणसाम्ये लयो ज्ञेयो[1]), वैषम्ये[2]) सृष्टिरुच्यते ।
तिले यथा भवेत्[3]) तैलं[4]) घृतं पयसि वा स्थितम्[5]) ॥ 8 ॥
तथा[1]) तमसि सत्त्वे च रजोऽप्यव्यक्ताश्रितं[2]) स्थितम्[3]) ।
उपास्य रजनीं कृत्स्नां परां माहेश्वरीं तदा[3]) ॥ 9 ॥

---

1 = L. 70.67; Vā. 5.1. 1) L. यत्तु सृष्टौ प्र–।
2 = L. 70.68; Vā. 5.2. 1) L. –त्रिश्चै–। 2) L. –तः । 3) L. –ष्टी रात्रिश्च प्रलयः स्मृतः ।
3 = L. 70.69; Vā. 5.3. 1) Vā. अहश्च । 2) L. धारयेत् । 3) Vā. –रः प्र–।
| 3.1 = Vā. 5.4.
4 = L. 70.70; Vā. 5.5. 1) L. तस्मात्सर्वाणि भूतानि बुद्धिश्च सह दैवतैः ।
5 = L. 70.71; Vā. 5.6. 1) L. सर्वाणि ।
6 = Bd. I. 4.1; L. 70.72; Vā. 5.7. 1) Bd. आ–। 2) Vā. सत्त्वे । 3) Bd. Vā. V. –हृते । 4) Bd. –पौ तदा ।
7 = Bd. I. 4.2; L. 70.73; Vā. 5.8. 1) L. –स्त्वरजोपेतौ । 2) Bd. अनुद्रिक्तावनुचरौ तेन प्रोक्तौ (Bd.2 प्रोतौ); Vā. अत्रोद्रिक्तौ प्रसूतौ च तौ तथा च ।
8 = Bd. I. 4.3; L. 70.74; Vā. 5.9. 1) Bd.1 –य । 2) Bd. आधिक्ये । 3) Vā. तिलेषु वा यथा । 4) Bd. सत्त्ववृद्धौ स्थितिरभूत् । 5) Bd.1 ध्रुवं पद्मशिखास्थितम्; Bd.2 विष्णु-पद्म–शिवास्थितम् ।
9 = Bd. I. 4.4ᵃ = a; L. 70.75; Vā. 5.10. 1) Bd.1 यदा; Bd.2 यथा । 2) Bd. –जोऽप्यनुगत (तं); L. –जस्यनुसृतं । 3) L. जगत् । 4) L. तथा ।

अहर्मुखे प्रवृत्ते च[1]) परः प्रकृतिसंभवः ।
क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥ 10 ॥
प्रधानं पुरुषं चैव प्रविश्याण्डं[1]) महेश्वरम् ।

प्रधानात् क्षोभ्यमाणात्तु
रजो वै समवर्तत, ।
रजः प्रवर्तकं तत्र[1])
बीजेष्वपि[2]) यथा जलम् ॥ 11 ॥
गुण[1]वैषम्यमासाद्य
प्रसूयन्ते[2]) ह्यधि[3]ष्ठिताः ।
गुणेभ्यः क्षोभ्यमाणेभ्य-
स्त्रयो देवा *विजज्ञिरे*[4]) ॥ 11_1 ॥

महेश्वरात् त्रयो देवा
जज्ञिरे जगदीश्वरात् ॥ 11 ॥

शाश्वताः[1]) परमा गुह्याः[2]) सर्वात्मानः शरीरिणः ॥ 12 ॥
रजो ब्रह्मा, तमो ह्यग्निः, सत्त्वं विष्णुर्[1]) अजायत[2]) ।
रजः प्रकाशको ब्रह्मा स्रष्टृ[3]त्वेन व्यवस्थितः[4]) ॥ 12_1 ॥
तमःप्रकाशकोऽग्निस्तु[1]) कालत्वेन व्यवस्थितः ।
सत्त्वप्रकाशको विष्णुरौदासीन्ये[2]) व्यवस्थितः ॥ 12_2 ॥
एत एव त्रयो लोका[1]), एत एव त्रयो गुणाः ।
एत एव त्रयो वेदा[2]), एत एव त्रयोऽग्नयः ॥ 13 ॥
परस्पराश्रिता[1]) ह्येते, परस्परमनुव्रताः ।
परस्परेण वर्तन्ते धारयन्ति[2]) परस्परम् ॥ 14 ॥
अन्योन्यमिथुना[1]) ह्येत[2]) अ[3]न्योन्यमुपजीविनः ।
क्षणं वियोगो न ह्येषां, न त्यजन्ति परस्परम् ॥ 15 ॥
ईश्वरो हि[1]) परो देवो, विष्णुस्तु[2]) महतः परः ।
ब्रह्मा तु *रजसोद्रिक्तः*[3]) *सर्गायेह*[4]) प्रवर्तते ।
परश्च[5]) पुरुषो ज्ञेयः, प्रकृतिश्च[6]) परा स्मृता ॥ 16 ॥

---

10 = L. 70.76; Vā. 5.11. 1) L. –स्य ।
11ª = L. 70.77ª; Vā. 5.12ª. 1) L. –विश्य स ।
11ᵇ = L. 70.77ᵇ.

11ᵇᶜ = Bḍ. I. 4.4ᵇ = c; Vā. 5.12ᵇ, 13ª. 1) Bḍ. तच्च ।
2) Bḍ. –ष्विव ।
11_1 = Bḍ. I. 4.5; Vā. 5.13ᵇ, 14ª. 1) Bḍ.1 –णा । 2) Bḍ.1 प्रसङ्गेन; Bḍ.2 सम्प्रसङ्गे । 3) Bḍ. प्रति–। 4) Bḍ. श्रेयापि सादरे ।

12 = Bḍ. I. 4.6ª; L. 70.78ª; Vā. 5.14ᵇ. 1) Vā. आश्रिताः । 2) Bḍ.1 Vā. –ह्या ।
12_1 = Bḍ. I. 4.6ᵇ, 7ª; Vā. 5.15. 1) Bḍ. सत्त्वं विष्णू, रजो ब्रह्मा, तमो रुद्रः । 2) Bḍ.1 प्रजापतिः; Bḍ.2 त्वजायत । 3) Bḍ.2 सृष्टि–। 4) Bḍ.1 –को विष्णुर्ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ।
12_2 = Bḍ. I. 4.8; Vā. 5.16. 1) Bḍ.1 विष्णुः; Bḍ.2 रुद्रः । 2) Bḍ. –ष्णुः स्थितित्वेन ।
13 = Bḍ. I. 4.9; L. 70.78ᵇ, 79ª; Vā. 5.17. 1) L. देवा । 2) L. लोका ।
14 = Bḍ. I. 4.10; L. 70.79ᵇ, 80ª; Vā. 5.18. 1) Bḍ. –स्परान्वया । 2) Bḍ. प्रेरयन्ति ।
15 = Bḍ. I. 4.11; L. 70.80ᵇ, 81ª; Vā. 5.19. 1) Bḍ.1 –न्यं मिथुनं । 2) L. –ते । 3) Vā. –ते ह्य–।
16 = L. 70.81ᵇ, 82; Vā. 5.20. 1) L. –रस्तु । 2) L. –ष्णुश्च । 3) L. च रजसा युक्तः । 4) L. सर्गादौ हि । 5) L. –रः स । 6) L. –तिः सा ।

अधिष्ठितोऽसौ[1]) हि महेश्वरेण प्रवर्तते चोद्यमानः[2]) समन्तात् ।
अनुप्रवर्तन्ति महान्तमेव[3]) चिरस्थिताः स्वे विषये *प्रियत्वात्*[4]) ॥ 17 ॥

प्रधानं[1]) गुणवैषम्यात् सर्गकाले[2]) प्रवर्तते ।
ईश्वरा[3]धिष्ठितात् पूर्वं[4]) तस्मात् सदसदात्मकात् ॥ 18 ॥

| ब्रह्मा बुद्धिश्च[1]) मिथुनं युगपत् संबभूवतुः[2]) ।
| तस्मात् तमोऽव्यक्तमयं[3]) क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः[4]) ॥ 18_1 ॥

संसिद्धः[1]) कार्यकरणे[2]) ब्रह्माग्रे सम[3]वर्तत ।
तेजसाप्रतिमो[4]) धीमानव्यक्तः संप्रकाशकः[5]) ॥ 19 ॥

स वै शरीरी[1]) प्रथमः[2]) कारणत्वे[3]) व्यवस्थितः[4]), ।
अप्रतीघेन[5]) ज्ञानेन ऐश्वर्येण च सोऽन्वितः[6]), ।
धर्मेण[7]) चाप्रतीघेन[8]) वैराग्येण *समन्वितः*[9]) ॥ 20 ॥

| [तस्येश्वरस्याप्रतिघं ज्ञानं वैराग्यलक्षणम् ।
| धर्मैश्वर्यंकृता बुद्धिर्ब्राह्मी जज्ञेऽभिमानिनः ॥ 20_1 ॥

अव्यक्ताज् जायते *चास्या*[1]) मनसा यद्[2]) यदिच्छति[3]), ।
वशीकृतत्वात् त्रै[4]गुण्यात्[5]) सापेक्षत्वात्[6]) स्व[7]भावतः ॥ 21 ॥

चतुर्मुखस्तु ब्रह्मत्वे कालत्वे चान्तकोऽभवत्[1]) ।
सहस्रमूर्धा पुरुषस्तिस्रोऽवस्थाः स्वयंभुवः ॥ 22 ॥

| सत्त्वं[1]) रजश्च ब्रह्मत्वे कालत्वेऽपि रजस्तमः ।
| सात्त्विकं[2]) पुरुषत्वे च गुणवृत्तिः[3]) स्वयंभुवः ॥ 22_1 ॥

ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्[1]), कालत्वे संक्षिप[2]त्यपि ॥ 23 ॥
पुरुषत्वे ह्यु[1]दासीनस्तिस्रोऽवस्थाः प्रजापतेः[2]) ।
ब्रह्मा कमलगर्भा[3]भः, कालो जात्याञ्जनप्रभः[4]) ॥ 24 ॥

---

17 = L. 70.83; Vā. 5.21. 1) L. –ता सा । 2) L. –मने (माने ?) । 3) L. –प्रवृत्तस्तु महांस्तदेनां । 4) L. चिरस्थिरत्वाद्विषयं श्रितः स्वयम् ।

18 = Bd. 1. 4.12; L. 70.84; Vā. 5.22. 1) Bd.1 L. –न– । 2) L. –कः । 3) Bd. अदृष्टा– । 4) Bd. –र्वे ।

| 18_1 = Bd. I. 4.13; Vā. 5.23. 1) Bd.1 –द्धित्व–; Bd.2 –द्धिस्तु । 2) Bd. –च ह । 3) Vā. –क्तमयः । 4) Bd. –ज्ञकः ।

19 = Bd. I. 4.14; L. 70.85; Vā. 5.24. 1) Bd. –द्ध– । 2) Bd.1 –णो; Vā. णैर् । 3) L. रुद्रश्चाग्रे ह्य– । 4) Vā. –सा प्रथमो । 5) Vā. –शते ।

20 = Bd. I. 4.15 = [20]; L. 70.86[a], 88; Vā. 5.25, 26[a]. 1) Bd. –र– । 2) Bd. –मो । 3) Bd.1 धारणत्व–; Bd.2 –त्वे । 4) L. –मः, स वै पुरुष उच्यते । 5) L. अप्रतीपेन । 6) L. समन्वितः । 7) Bd. ज्ञानेना– । 8) Bd. –प्रतिमेनेह; L. चाप्रतीपेन । 9) Bd. च सप्ततिः; L. च तेऽन्विताः ।

| 20_1 = Vā. 5.26[b], 27[a].

21 = Bd. I. 4.16; L. 70.89; Vā. 5.27[b], 28[a]. 1) Bd.1 –क्तत्वावतेनास्य; L. तेषां । 2) Vā. च । 3) L. –दौहितम् । 4) Vā. वै– । 5) L. –ण्यं । 6) Vā. सुरेशत्वात् । 7) Bd. –त्वाच्च ।

22 = Bd. I. 4.17; L. 70.90; Vā. 5.28[b], 29[a]. 1) Bd. –कृद्भवः; L. –कः स्मृतः ।

| 22_1 = Bd. I. 4.18; Vā. 5.29[b], 30[a]. 1) Bd. सर्वं । 2) Bd. –कः । 3) Bd. –वृत्तं ।

23 = Bd. I. 4.19[a]; L. 70.91[a]; Vā. 5.30[b]. 1) Vā. लोकान् सृजति ब्रह्मत्वे । 2) Bd. –क्षय– ।

24 = Bd. I. 4.19[b], 20[a]; L. 70.91[b], 92[a]; Vā. 5.31. 1) Bd. –त्वे उ– । 2) Bd. स्वयंभुवः । 3) Bd. –रूपत्रा– । 4) L. –मो रुद्रः कालाग्निसंनिभः ।

पुरुषः पुण्डरीकाक्षो, रूपं तत्[1]) परमात्मनः ।
एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा पुनः[2]) ॥ 25 ॥

योगे[1]श्वरः शरीराणि करोति विकरोति च ।
नानाकृतिक्रियारूप*नामवन्ति*[2]) स्वलीलया ॥ 26 ॥

त्रिधा यद् वर्तते लोके, तस्मात् त्रिगुण उच्यते, ।
चतुर्धा प्रविभक्तत्वाच्चतुर्व्यूहः प्रकीर्तितः ॥ 27 ॥

यदाप्नोति, यदादत्ते, यच्चात्ति विषयं प्रभुः[1]) ।
यच्चास्य[2]) सततं भावस्तस्मादात्मा निरुच्यते ॥ 28 ॥

ऋषिः सर्वगतत्वाच्च[1]) शरी*री*[2]) *सोऽस्य यत्*[3]) प्रभुः ।
स्वामित्वम[4]स्य यत्[5]) सर्वं विष्णुः सर्वप्रवेशनात् ॥ 29 ॥

भगवान् भग[1]सद्भावाद्[2]) *रागो रागस्य शासनात्*[3]), ।
परमः संप्रकृष्ट[4]त्वाद्, अवना[5]दोमिति स्मृतः ॥ 30 ॥

सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात्, सर्वः, सर्वं[1]) यतस्ततः[2]), ।
| नराणामयनं *यस्मात् . तेन*[1]) नारायणः स्मृतः ॥ 31 ॥

त्रिधा विभज्य चा[1]त्मानं त्रैलोक्ये[2]) संप्रवर्तते, ।
सृजते ग्रसते चैव वीक्षते[3]) च त्रिभिः स्वयम्[4]) ॥ 32 ॥

| अग्रे[1]) हिरण्यगर्भः स[2]) प्रादुर्भूतश्चतुर्मुखः[3]) ।
आदित्वाच्चा[1]दिदेवोऽसाव[2]जातत्वादजः स्मृतः ।
पाति यस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरतः[3]) स्मृतः ॥ 33 ॥

---

25 = Bḍ. I. 4.20[b],21[a]; Kū. 4.54[b] = b; L. 70.92[b],93[a]; Vā. 5.32[a] = a. 1) Bḍ. रूपेण । 2) Kū. गुणैः ।

26 = Bḍ. I. 4.21[b],22[a]; Kū. 4.55; L. 70.93[b],94; Vā. 5.32[b], 33[a]. 1) Bḍ. योगी–; L. महे– । 2) Bḍ. –पमाश्रयन्ति; L. –मावन्ति; Vā. –वृत्तिः ।

27 = Bḍ. I. 4.22[b], 23[a]; L. 70.95; Vā. 5.33[b],34[a].

28 = Bḍ. I. 4.(23)[b], 24[a]; L. 70.96; Vā. 5.34[b], 35[a]. 1) L. यच्चाति(त्ति)विषयानयम् ; Bḍ. यदा शेते तदाधाति(त्ते), यद्भुङ्क्ते विषयान् प्रभुः; Vā. यच्चास्ति विषयं प्रति । 2) Bḍ.1 यत स्वस्थाः; Bḍ.2 यत स्वास्थ्यः; Vā. त(य)च्चास्य ।

29 = Bḍ. I. 4.24[b], 25[a]; L. 70.97; Vā. 5.35[b], 36[a]. 1) Bḍ. –तश्चात्र । 2) Bḍ. –रे । 3) Bḍ.1 सोऽस्ययात्; Vā. –रीराद्यात् स्वयं । 4) Bḍ.1 –मी सर्व–; Bḍ.2 –मी स्वम–। 5) Vā. T. तत् ।

30 = Bḍ. I. 4.25[b], 26[a]; Kū. 4.63b = a[I]b[II]; L. 70.98; Vā. 5.36[b],37[a]. 1) Bḍ.1 अग्र–। 2) Kū. सर्वविज्ञानाद ; L. –वज्ञावान् । 3) Bḍ. –वान् नागो नाग—(Bḍ.2 –गः) –स्वसंश्रयात्; L. –वान् निर्मलत्वाच्च छिवः स्मृतः । 4) Bḍ.1 –हृष्ट–; Bḍ.2 –हृष्ट–; Vā. परश्च तु प्रकृष्ट– । 5) Bḍ. दैवता–।

31[a] = Bḍ. I. 4.26[b]; Kū. 4.61[a]; L. 70.99[a]; Vā. 5.37[b]. 1) Bḍ.1 –र्वा–। 2) Kū. L. –र्वमयो यतः ।
| 31[b] = Bḍ. I. 4.27[a]; Kū. 4.62[b]; Vā. 5.38[a]. 1) Bḍ. –णां स्वा(स्व)पनं ब्रह्मा तस्मात् ।

32 = Bḍ. I. 4.27[b],28[a]; Kū. 4.56[b], 57[a]; L. 70.99[b], 100[a]; Vā. 5.38[b], 39[a]. 1) Vā. स्वा–। 2) Bḍ.1 सकलः; Bḍ.2 साकल्ये; Vā. –क्यं । 3) Bḍ.1 पाल्यते; Bḍ.2 वीक्ष्यते; L. रक्षते । 4) Bḍ.2 –भिस्त्वयम् : Kū. विशेषतः; Vā. –भिस्तु यत् ।
| 33[a] = Bḍ. I. 4.28[b]. Vā. 5.39[b]. 1) Bḍ. सोऽग्रे । 2) Bḍ. सन् । 3) Bḍ. –तः स्वयम्प्रभुः ।

33[bc] = Bḍ. I. 4.29[a] = b; Kū. 4.59; L. 70.100[b], 101[a]; Vā. 5.40. 1) Kū. L. –त्वादा– । 2) Bḍ.1 आद्यो हि स्ववसश्चैव अ–; Bḍ.2 आदिरादितश्चैषोऽस्य अ–। 3) Kū. L. –रिति ।

देवेषु च महान्[1]) देवो, महादेवस्ततः[2]) स्मृतः ।
सर्वेश[3]त्वाच्च लोकाना[4]मवश्यत्वात्तथेश्वरः[5]) ॥ 34 ॥

बृहत्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा, भूतत्वाद्भूत उच्यते[1]) ।
क्षेत्रज्ञः क्षेत्रविज्ञानाद् विभुः सर्वगतो यतः[2]) ॥ 35 ॥

यस्मात् पुर्यनुशेते[1]) च, तस्मात् पुरुष उच्यते ।
अनादित्वाच्च[2]) पूर्वत्वात् स्वयंभूरिति स[3]) स्मृतः ॥ 36 ॥

इज्य[1]त्वादुच्यते यज्ञः, कविर्विक्रान्तदर्शनात् ।
क्रमणः क्रमणीयत्वात्, पालकश्चापि[2]) पालनात् ॥ 37 ॥

आदित्यसंज्ञः कपिलस्त्व[1]ग्रजोऽग्निरिति स्मृतः ।
हिरण्यमस्य[2]) गर्भोऽभूद्धिरण्यस्यापि गर्भजः ॥ 38 ॥

तस्माद्धिरण्यगर्भः स[1]) पुराणेऽस्मिन्[2]) निरुच्यते ।
स्वयंभुवो नि[3]वृत्तस्य कालो वर्षाग्रज[4]स्तु यः ॥ 39 ॥

न शक्यः परिसंख्यातुमपि[1]) वर्षशतैरपि ।
कल्पसंख्यानिवृत्तस्तु[2]) परार्धो[3]) ब्रह्मणः स्मृतः ॥ 40 ॥

तावच्छेषो[1])ऽस्य कालोऽन्यस्तस्यान्ते परिसृज्यते[2]) ।
कोटिकोटि[3]सहस्राणि अन्तर्भू[4]तानि यानि वै[5]) ॥ 41 ॥

समतीतानि कल्पानां तावच्छेषाः[1]) परे तु[2]) ये ।
यस्त्वयं[3]) वर्तते कल्पो वाराहं तं[4]) निबोधत ॥ 42 ॥

प्रथमः[1]) सांप्रतस्तेषां कल्पोऽयं[2]) वर्तते द्विजाः[3]) ।
त[4]स्मिन् स्वायंभुवाद्यास्तु मनवः स्युश्च[5]तुर्दश ॥ 43 ॥

अतीता वर्तमानाश्च भविष्या ये च वै पुनः, ।
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा समन्ततः[1]) ॥ 44 ॥

पूर्णं[1]) युगसहस्रं वै[2]) परिपाल्या[3]) नरे[4]श्वरैः ।
प्रजाभिस्तपसा चैव, तेषां शृणुत विस्तरम् ॥ 45 ॥

---

34 = Kū. 4.60[a] = a; L. 70.101[b], 102[a]; Vā. 5.41. 1) Kū. –हा–। 2) Kū. –व इति । 3) L. –वंग–। 4) देवाना–। 5) L. –त्वाच्च ईश्वरः ।

35 = Kū. 4.60[b] = a; L. 70.102[b], 103[a]; Vā. 5.42. 1) Kū. परत्वात् परमेश्वरः । 2) L. एकत्वात् केवलः स्मृतः ।

36 = L. 70.103[b], 104[a]; Vā. 5.43. 1) L. पुर्यां स शेते । 2) Vā. नोत्पादितत्वात् । 3) L. सं–।

37 = L. 70.104[b], 105[a]; Vā. 5.44. 1) L. याज्य–। 2) Vā. –त्वाद् वर्णकस्यापि–।

38 = L. 70.105[b], 106[a]; Vā. 5.45. 1) L. –को ह्य–। 2) L. –रण्मयस्य ।

39 = Bḍ. I. 4.29[b], 30[a]; L. 70.106[b], 107[a]; Vā. 5.46. 1) Bḍ. –मध्य; L. –मत्स्यं । 2) Bḍ. –गेषु । 3) L. –ऽपि । 4) Bḍ. –मत–; L. विश्वात्मन–।

40 = Bḍ. I. 4.30[b], 31[a]; L. 70.107[b], 108[a]; Vā. 5.47. 1) Bḍ. –तुं मनु–। 2) L. कालसंख्या विवृत्तस्य । 3) Vā. पराख्यो ।

41 = Bḍ. I. 4.31[b], 32[a]; L. 70.108[b], 109[a]; Vā. 5.48. 1) Bḍ. तावत्शेषो–। 2) Bḍ. प्रतिबुद्ध्यते । 3) Bḍ. –वर्ष–। 4) Bḍ. गृहभू–; L. अहर्भू–। 5) Bḍ.1 च ।

42 = Bḍ. I. 4.32[b], 33[a]; L. 70.109[bc]; Vā. 5.49. 1) Bḍ. –पात् । 2) Vā. परास्तु । 3) Bḍ. यत् स्वयं । 4) Bḍ. –वृत्तं ।

43 = Bḍ. I. 4.33[b] = a; L. 70.110; Vā. 5.50. 1) Bḍ. –मं । 2) Bḍ. वै । 3) Bḍ. च यः । 4) L. य–। 5) L. –वस्ते च–।

44 = L. 70.111; Vā. 5.51. 1) L. सपर्वता ।

45 = Bḍ. I. 4.34 = a; L. 70.112; Vā. 5.52. 1) Bḍ. –र्णं । 2) Bḍ. –ते तु । 3) Bḍ. –स्यं । 4) L. महे–।

मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि तु[1]) ।
कथितानि भविष्यन्ति[2]) कल्पः कल्पेन चैव हि[3]) ॥ 46 ॥
अतीतानि च कल्पानि सोदर्काणि[1]) सहान्वयैः ।
अनागतेषु तद्वच्च तर्कः कार्यो विजानता ॥ 47 ॥

तृतीयोऽध्यायः

(Bḍ. I. 5.1–141; Kū. 6.1–25; L. 70.115–195ª; Vā. 6.1–79.)

आसीदेकार्णवं घोर-
मविभागं तमोमयम् ।

आपो ह्यग्रे[1]) समभवन्[2])
नष्टेऽग्नौ[3]) पृथिवीतले ।

सान्तरालैकलीने[1])ऽस्मिन्[2]) न प्राज्ञायत किंचन[3]) ॥ 1 ॥

Cp. Ch. 4, śl. 62b–65

एकार्णवे तदा तस्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे[1]) ।
तदा[2]) समभवद्[3]) ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ 2 ॥
सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो ह्य[1]तीन्द्रियः ।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु[2]) सुष्वाप सलिले तदा ॥ 3 ॥
सत्त्वोद्रेकात् प्रबुद्धस्तु[1]) शून्यं लोकमवैक्षत[2]) ।
इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ 4 ॥

आपो नारा इति प्रोक्ता,
आपो वै नरसूनवः ।
अयनं तस्य ताः प्रोक्तास्[1])
तेन नारायणः स्मृतः ॥ 5 ॥

आपो नारा वै[1]) तनव[2]),
इत्यपां नाम शुश्रुम ।
अप्सु शेते यतस्तस्मात्[3])
तेन[4]) नारायणः स्मृतः ॥ 5 ॥

---

46 = L. 70.113; Vā. 5.53. 1) L. च; Vā. वै । 2) Vā. भविष्याणि भविष्यैश्च । 3) Vā. ह ।
47 = L. 70.114; Vā. 5.54. 1) Vā. सोदकानि ।

1ª = Kū. 6.1ª.

1ª = Bḍ. I. 5.1ª; L. 70.115ª; Vā. 6.1ª. 1) Bḍ. आपोऽग्रे; Vā. आपो ह्यग्रेः । 2) Bḍ. सर्वगा आसन् । 3) Bḍ. एतस्मिन् ; L. नष्टे च ।

1ᵇ = Bḍ. I. 5.1ᵇ; Kū. 6.1ᵇ; L. 70.115ᵇ; Vā. 6.1ᵇ. 1) Bḍ.1 शान्तवातैः प्रलीने; Bḍ.2 –वातैकलीने; Kū. शान्तवातादिकं; L. शान्ततारैकनीरे । 2) Kū. सर्वं । 3) Vā. नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

2 = Bḍ. I. 5.2; Kū. 6.2; L. 70.116; Vā. 6.2. 1) Vā. न प्राज्ञायत किञ्चन । 2) Bḍ. विभुर् । 3) Bḍ. भवति स; L. भवति वै; Vā. T. स भगवान् ।

3 = Bḍ. I. 5.3; Kū. 6.3; L. 70.117; Vā. 6.3. 1) Bḍ. –र्णस्त्व– । 2) Vā. –ख्यः स ।

4 = Bḍ. I. 5.4; Kū. 6.4ª=b; L. 70.118; Vā. 6.4. 1) Bḍ. –कान् (क–) निषिद्धस्तु । 2) L. –मुदैक्षत; Vā. –मुदीक्ष्य सः ।

5 = Bḍ. I. 5.5; Kū. 6.5. 1) Kū. ता यस्मात् ।

5 = L. 70.119ª, 120ª; Vā. 6.5. 1) L. नाराश्च । 2) L. सूनव । 3) Vā. –ते च य(यस) तस्मात् । 4) L. ततो ।

Cp. Ch. 5 Śl. 1—6.

तुल्यं यु[1]गसहस्रस्य नैशं[2]) कालमुपास्य सः[3]) ।
शर्वर्यन्ते[4]) प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात्[5]) ॥ 6 ॥
ब्रह्मा तु सलिले तस्मिन् वायुर्भू[1]त्वा तदा चरन्[2]) ।
निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले ततस्ततः[3]) ॥ 7 ॥
ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गतां[1]) महीम्[2]) ।
अनुमानादसंमूढो[3]) भूमेरुद्धरणं प्रति[4]) ॥ 8 ॥
अकरोत् स[1]) तनुं त्व[2]न्यां कल्पादिषु यथा पुरा ।

ततो महात्मा मनसा[3]) दिव्य[4]रूपमचिन्तयत् ॥ 9 ॥
सलिलेनाप्लुतां भूमिं दृष्ट्वा स तु समन्ततः[1]) ।
किं नु[2]) रूपमहं[3]) कृत्वा उद्धरेयं महीमिमाम्[4]) ? ॥ 10 ॥
जलक्रीडासु रुचिरं[1]) वाराहं रूपमस्मरत्[2]) ।
अधृष्यं[3]) सर्वभूतानां वा[4]ङ्मयं ब्रह्म[5]संज्ञितम् ॥ 11 ॥

दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमुच्छ्रितम्[1]) ।
नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ 11_1 ॥
महापर्वतवर्ष्माणं श्वेतं[1]) तीक्ष्णोग्रदंष्ट्रिणम् ।
विद्युदग्निप्रकाशाक्ष[2]मादित्यसमतेजसम् ॥ 11_2 ॥
पीनवृत्तायतस्कन्धं सिंहविक्रान्तगामिनम्[1]) ।
पीनोन्नतकटीदेशं सुश्लक्ष्णं शुभलक्षणम्[2]) ॥ 11_3 ॥
रूपमास्थाय विपुलं[1]) वाराहममितं हरिः ।
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश[1]) रसातलम् ॥ 12 ॥

स वेदपाद्यूप[1]दंष्ट्रः क्रतुवक्षाश्चिती[2]मुखः ।
अग्निजिह्वो[3]) दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ 12_1 ॥

---

6 = Bḍ. I. 5.6; Kū. 6.6; L. 70.120^b, 121^a; Vā. 6.6. 1) L. चतुर्युं–। 2) Bḍ.1 वसन् ; Bḍ.2 वशं । 3) Bḍ. L. –स्यतः । 4) Bḍ.1 स्वर्णपत्रे; Bḍ.2 सर्वं यत्र । 5) Bḍ. –सत्वादर्शकारणात् ।

7 = Bḍ. I. 5.7; L. 70.121^b, 122^a; Vā. 6.7. 1) Bḍ.1 अर्वाग् भू–; Bḍ.2 एको भू–। 2) Bḍ.2 –दाचरत् ; L. समाचरत् । 3) L. –स्तु सः ।

8 = Bḍ. I. 5.8; Kū. 6.7; L. 70.122^b, 123^a; Vā. 6.8. 1) Bḍ.1 –गते; Bḍ.2 –गतं । 2) Bḍ. महत् । 3) Kū. –नाव तदुद्धारं । 4) Kū. कर्तुकामः प्रजापतिः; L. –णं पुनः ।

9 = Bḍ. I. 5.9; L. 70.123^b, 124^a; Vā. 6.9. 1) Bḍ.1 ओङ्काराद्य–; Bḍ.2 चकाराद्य–। 2) L. –नूम–; Vā. T. ब्र–। 3) L. भगवान् । 4) Vā. दिव्यं ।

10 = Bḍ. I. 5.10; L. 70.124^b, 125^a; Vā. 6.10. 1) Bḍ. स समचिन्तयत् । 2) Bḍ. L. तु । 3) Vā. –पं महत् । 4) Bḍ. सलिलादुद्धरे महीम् ; Vā. –यमहं महीम् ।

11 = Bḍ. I. 5.11; Kū. 6.8; L. 70.125^b, 126^a; Vā. 6.11. 1) Bḍ. –डासमुचितं; L. –डानुसदृशं । 2) Kū. –मास्थितः; L. –माविशत् । 3) Bḍ. अदृश्यं । 4) Kū. मनसाप्यन्यैर्वा–। 5) Vā. धर्म–।

11_1 = Bḍ. I. 5.12; Vā. 6.12. 1) Bḍ. आयतं शतयोजनम् ।

11_2 = Bḍ. I. 5.13; Vā. 6.13. 1) Bḍ. –त–। 2) Bḍ. –ग्निप्रतीकाश–।

11_3 = Bḍ. I. 5.14; Vā. 6.14. 1) Bḍ. विष्णुविक्रमगामि चं । 2) Bḍ. वृषलक्षणपूजितम् ।

12^a = Bḍ. I. 5.15^a; Vā. 6.15^a. 1) Bḍ. आस्थाय रूपमतुलम् ।

12^b = Bḍ. I. 5.15^b; Kū. 6.9^a; L. 70.126^b; Vā. 6.15^b. 1) Kū. –विश्य स ।

12_1 = Bḍ. I. 5.16; Vā. 6.16. 1) Bḍ. दीक्षासमासीष्टि–। 2) Bḍ.1 –दन्तो [illegible] ; Bḍ.2 –दन्तश्चिती–। 3) Bḍ. –ह्वो ।

अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः[1]) स्रुव[2]तुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥ 12_2 ॥
सत्यधर्ममयः श्रीमान् धर्म[1]विक्रमसंस्थितः[2]) ।
प्रायश्चित्तनखो[3]) घोरः पशुजानुर्महाकृतिः[4]) ॥ 12_3 ॥
उद्गात्रान्त्रो[1]) होमलिङ्गः फलबीजी[2]) महौषधिः ।
वे[3]द्यान्तरात्मा *मन्त्रस्फिगाज्यसृक्*[4]) सोमशोणितः ॥ 12_4 ॥
वे[3]दस्कन्धो हविर्गन्धो ह[1]व्यकव्यादि[2]वेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ 12_5 ॥
दक्षिणाहृदयो योगी *महासत्रमयो*[1]) विभुः ।
उपाकर्मोष्ठरुचिरः[2]) प्रवर्ग्यावर्त[3]भूषणः ॥ 12_6 ॥
नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छाया[1]पत्नीसहायो वै *गिरिशृङ्गमि*[2]वोच्छ्रितः[3]) ॥ 12_7 ॥

Cp. Ch. 5 Śl. 7—8.
भूत्वा[1]) यज्ञवराहो वै[2]) अपः[3]) स[4]) प्राविशत् प्रभुः[5]) ।
अद्भिः[6]) संछादितां भूमिं[7]) स तामा[8]शु[9]) प्रजापतिः ॥ 13 ॥
उपगम्योज्जहारैनाम[1]प[2]स्ताश्च[3]) स *विन्यसन्*[4]) ।
सामुद्रा[5]) वै[6]) समुद्रेषु नादेयाश्च[7]) नदीषु च[8]) ॥ 14 ॥

रसातलतले मग्नां रसातलतले[1]) गताम् ।
प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्रयाभ्युज्जहार गाम् ॥ 15 ॥
ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीध[1]रः ।
मुमोच पूर्ववदसौ[2]) धारयित्वा धराधरः ॥ 16 ॥
तस्योपरि जलौघस्य महती[1]) नौरिव स्थिता ।
विततत्वाच्च[2]) देहस्य[3]) न मही याति सं[4]प्लवम् ॥ 17 ॥

12_2 = Bḍ. I. 5.20; Vā. 6.17. 1) Bḍ. आज्यगन्धः । 2) Bḍ. स्रुवस्–।
12_3 = Bḍ. I. 5.21; Vā. 6.18. 1) Bḍ. कर्म–। 2) Bḍ. –सत्कृतः । 3) Vā. –रथो । 4) Bḍ. –मखः ।
12_4 = Bḍ. I. 5.22; Vā. 6.19. 1) Vā. –श्रन्त्रो । 2) Bḍ. –ज–; Vā. स्वानवीजी । 3) Bḍ. वा–। 4) Bḍ. –त्मसत्रस्य नास्मिक–।
12_5 = Bḍ. I. 5.17; Vā. 6.20. 1) Bḍ. –न्विद्दै–। 2) Vā. –व्याति– ।
12_6 = Bḍ. I. 5.18; Vā. 6.21. 1) Bḍ.1 श्रद्धासत्त्वमयो; Bḍ.2 सद्भागत्वमयो । 2) Bḍ.1 –मेरुचिश्चैव; Bḍ.2 –र्मो रुचिवर–। 3) Vā. T. –वर्गावित्त–।
12_7 = Bḍ. I. 5.19; Vā. 6.22. 1) Bḍ. माया–। 2) Vā. मणिशृङ्ग इ–। 3) Bḍ.1 –मिवोच्छ्रयः; Bḍ.2 –मिहोच्छ्रयः ।

13 = Bḍ. I. 5.23; L. 70.127[a] = b; Vā. 6.23. 1) Bḍ.1 मत्वा; Bḍ.2 मुक्त्वा । 2) Bḍ.1 –ह्यन्ता; Bḍ.2 –इत्ताश् । 3) Bḍ. चापः । 4) Bḍ. सं–। 5) Bḍ. पुनः । 6) Bḍ. अभि–। 7) Vā. –तामूर्वीम् । 8) Bḍ.1 स मामा–। 9) Bḍ. तामिच्छन् ; Vā. तामश्नन् ।
14 = Bḍ. I. 5.24[ab]; L. 70.127[b], 128[a]; Vā. 6.24. 1) Bḍ. –म्याजुहावैता; Vā. –म्योज्जहाराशु । 2) Bḍ.1 –मप–; Bḍ.2 L. –माप–। 3) Bḍ.1 –श्राप; Bḍ.2 –श्रास्य; L. –श्चापि; Vā. –स्तास्तु । 4) Bḍ.1 –समन्यसत् ; Bḍ.2 समं ततः; L. समाविशत् । 5) Bḍ. –द्रा–; Vā. –द्रीर् । 6) Bḍ. –श्च । 7) Vā. –यीश्च । 8) Vā. –दीष्वथ ।
15 = L. 70.(128[b]), 129[a]; Vā. 6.25. 1) L. –पुटे ।
16 = Kū. 6.23; L. 70.129[b], 130[a]; Vā. 6.26. 1) Vā. –वीक–। 2) Kū. रूपं मनसा; Vā. पूर्वं मनसा ।
17 = Kū. 6.24; L. 70.130[b], 131[a]; Vā. 6.27. 1) Kū. –तो । 2) Vā. चरितत्वाच्च । 3) L. तत्समा सदेहत्वात् । 4) Vā. वि–।

ततोद्धृत्य क्षितिं[1]) देवो जगतः स्थापनेच्छया ।
पृथिव्याः प्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः ॥ 18 ॥

(Cp. Ch. 6. श्लो. 9—12ª.)

पृथिवीं[1]) तु[2]) समीकृत्य[3]) पृथिव्यां सोऽचिनोद् गिरीन् ।
प्राक्सर्गे दह्यमाने[4]) तु[5]) तदा संवर्तकाग्निना[6]) ॥ 19 ॥
तेनाग्निना विशीर्णा[1]स्ते पर्वता भुवि सर्वशः[2]) ।
शैत्या[3]देकार्णवे तस्मिन् वायुनापस्तु[4]) संहृताः[5]) ॥ 20 ॥
निषिक्ता यत्र यत्रासंस्तत्र तत्राचलोऽभ[1]वन् ।
तदा[2]चलत्वादचलाः, पर्वभिः पर्वताः स्मृताः ॥ 21 ॥
गिरयोऽद्रिनि[1]गीर्णत्वाच्चयनाच्च शि[2]लोच्चयाः ।
ततस्तेषु विकीर्णेषु[3]) लोकोदधिगिरिष्व[4]थ[5]) ॥ 22 ॥

विश्वकर्मा विभजते कल्पादिषु पुनः पुनः ।
ससमुद्रामिमां पृथ्वीं सप्तद्वीपां सपर्वताम् ॥ 23 ॥

भूराद्यांश्चतुरो लोकान् पुनः सोऽथ व्य[1]कल्पयत् ।
लोकान् प्रकल्पयित्वा च[2]) प्रजासर्गं ससर्ज ह ॥ 24 ॥

ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान् सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां[1]) कल्पादिषु यथा पुरा ॥ 25 ॥

तस्याभिध्यायतः सर्गं तदा वै बुद्धिपूर्वकम् ।
प्रधान[1]समकाले[2]) वै[3]) प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ 26 ॥
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्ध[1]संज्ञितः ।
अविद्या पञ्चपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ 27 ॥
पञ्चधावस्थितः[1]) सर्गो ध्यायतः सो[2]ऽभिमानिनः ।
सर्वतस्त[3]मसा चैव बीजकुम्भवदा[4]वृतः[5]) ॥ 28 ॥

---

18 = L. 70.131^{b}, 132^{a}; Vā. 6.28. 1) L. तत उत्क्षिप्य तां ।

19 = Bd. I. 5.24^{c}, 25^{a}; Kū. 6.25; L. 70.132^{b}, 133^{a}; Vā. 6.29. 1) Bd. पृथक् तास् । 2) Kū. स; L. च । 3) L. संमां कृत्वा । 4) Bd. Vā. दह्यमानास् । 5) Kū. –सर्गदग्धानखिलान् । 6) Kū. ततः सर्गेऽदहन्मनः ।

20 = Bd. I. 5.25^{b}, 26^{a}; L. 70.133^{b}, 134^{a}; Vā. 6.30. 1) Bd. विलीना–। 2) L. भूरिविस्तराः । 3) Bd. सत्या–। 4) Bd.1 –ना यस्तु; Bd.2 –नायस्तु । 5) L. –ना तेन । 6) Bd. –हिताः; L. –हृताः ।

21 = Bd. I. 5.26^{b}; L. 70.134^{b}, 135^{a}; Vā. 6.31. 1) L. –लाऽम–। 2) Vā. स्फला ।

22 = Bd. 5.27^{a} = b; L. 70.135^{b}, 136^{a}; Vā. 6.32. 1) L. –द्रि नि–; Vā. –ऽन्तर्नि–। 2) L. –च्छयानत्वाच्छि– । 3) Bd. प्रकीर्णेषु; Vā. विशीर्णेषु । 4) L. कोटिशो द्रि; गिरिष्व–। 5) Bd. –गिरींस्तथा ।

23 = Bd. I. 5.27^{b}, 28^{a}; L. 70.136^{b}, 137^{a}; Vā. 6.33.

24 = Bd. I. 5.28^{b}, 29^{a}; L. 70.137^{b}, 138^{a}; Vā. 6.34. 1) Bd. पुनर–; Vā. प्र–। 2) L. –यित्वाथ ।

25 = Bd. I. 5.29^{b}, 30^{a}; L. 70.138^{b}, 139^{a}; Vā. 6.35. 1) Bd. –ष्टं तद्रूपं ।

26 = Bd. I. 5.30^{b}, 31^{a}; L. 70.139^{b}, 140^{a}; Vā. 6.36. 1) Bd.1 –धान–; Bd.2 –धानं; L. बुद्ध्याख्य । 2) Vā. –लं । 3) Bd. च ।

27 = Bd. I. 5.31^{b}, 32^{a}; L. 70.140^{b}, 141^{a}; Vā. 6.37. 1) Bd. –स्रो ह्यन्ध–; Vā. –स्रो(ह्य्)अन्ध–।

28 = Bd. I. 5.32^{b}, 33^{a}; L. 70.141^{b}, 142^{a}; Vā. 6.38. 1) Vā. –धा चाश्रितः । 2) Bd.1 सा–। 3) L. संवृतस्त–। 4) Bd. –अकुम्भलता–; L. बीजाङ्कुरवदा–; Vā. दीपः कुम्भवदा–। 5) Bd. –ताः ।

बहिरन्तश्चाप्रकाश:[1]) स्तब्धो[2]) नि:संज्ञ एव च ।
यस्मात् तेषां वृता[3]) बुद्धिर्दुःखानि[4]) करणानि च, ॥ 29 ॥

तस्मात् ते[1]) संवृतात्मानो नगा मुख्याः प्रकीर्तिताः ।
मुख्यसर्गं[2]) तथाभूतं[3]) दृष्ट्वा ब्रह्मा[4]) ह्यसाधकम्[5]) ॥ 30 ॥

अप्रसन्नमना:[1]) सोऽथ ततोऽन्यं सो[2] ह्य[3]मन्यत[4]) ।
तस्याभिध्यायतश्चैव[5]) तिर्यक् स्रोतोऽभ्य[6]वर्तत ॥ 31 ॥

य[1]स्मात् तिर्यक् प्रवृत्तः स[2]) तिर्यक्स्रोतस्त[3]तः स्मृतः[4]) ।

पश्वादयस्ते विख्याता
उत्पथग्राहिणो द्विजाः ॥ 32 ॥

तमोबहुत्वात्ते सर्वे
ह्यज्ञानबहुलाः स्मृताः ।
उत्पथ[1]ग्राहिणश्चैव[2])
तेऽज्ञाने ज्ञान[3]मानिनः ॥ 32 ॥

[तिर्यक्स्रोतस्तु दृष्ट्वा वै द्वितीयं विश्वमीश्वरः ।]
अहंकृता अहंमाना अष्टाविंशद्विधात्मकाः, ॥ 32_1 ॥
एकादशेन्द्रियविधा नवधा चोदय[1]स्तथा ।
अष्टौ च[2]) तारकाद्याश्च तेषां शक्तिविधाः[3]) स्मृताः ॥ 32_2 ॥
अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे[1]) आवृताश्च बहिः पुनः ।
यस्मात् तिर्यक् प्रवर्तेत तिर्यक्स्रोतः[2]) स उच्यते[3]) ॥ 32_3 ॥
तिर्यक्स्रोतस्तु[1]) दृष्ट्वा[2]) वै द्वितीयं विश्वमीश्वरः ।
अभिप्रायमथोद्भूतं दृष्ट्वा सर्गं[3]) तथाविधम् ॥ 32_4 ॥

तस्याभिध्यायतोऽन्यं वै[1]) सात्त्विकः समवर्तत[2]) ।
ऊर्ध्वस्रोतास्तृतीयस्तु स वै[3]) चो[4]र्ध्वं व्यवस्थितः[5]) ॥ 33 ॥

---

29 = Bḍ. I. 5.33[b], 34[a]; L. 70.142[b], 143[a]; Vā. 6.39. 1) Vā. –न्तः प्रकाशश्च । 2) Bḍ. तथा; L. –शस्तब्धो; Vā. शुद्धो । 3) Bḍ. कृता; Vā. तैः संवृता । 4) Vā. –र्मुख्यानि ।

30 = Bḍ. I. 5.34[b], 35[a]; L. 70.143[b], 144[a]; Vā. 6.40. 1) Bḍ.1 –मात्र; Bḍ.2 माद– । 2) Bḍ.1 –र्गे । 3) Bḍ. तदोद्भूतं । 4) Vā. ब्रह्मा दृष्ट्वा । 5) Bḍ. –ह्यात्मसंभवः ।

31 = Bḍ. I. 5.35[b], 36[a]; L. 70.144[b], 145[a]; Vā. 6.41. 1) Bḍ.1 अप्रतीसमनाः; Bḍ.2 अप्रतीतमनाः । 2) Vā. ततो न्यासो । 3) Bḍ.1 –तदोत्पत्तिम–; Vā. ऽस्य– । 4) Bḍ.2 –न्यमतिमन्यतः । 5) Bḍ. –श्चान्यस्; Vā. –स्तत्र । 6) L. –ता ह्य– ।

32[a] = Bḍ. I. 5.36[b]; L. 70.145[b]; Vā. 6.42[a]. 1) Vā. त– । 2) Bḍ. विवर्तेत; Vā. –र्यग् व्यवर्तन्त । 3) L. –तास्त– । 4) Vā. –तम् ।

32[b] = L. 70.146[a].

32[bα] = Bḍ.I. 5.37; Vā. 6.42[b], 43[a]. 1) Bḍ.1 उत्पाथ– । 2) Vā. –श्चापि । 3) Vā. ते ध्यानाद् ध्यान– ।

32_1 = Bḍ. I. 6.38[a] = b; Vā. 6.43[b], 44[a].
32_2 = Bḍ. I. 5.38[b], 39[a]; Vā. 6.44[b], 45[a]. 1) Bḍ. –धात्मादय– । 2) Bḍ. तु । 3) Bḍ.1 –वधाः ।
32_3 = Bḍ. I. 5.39[b], (40); Vā. 6.45[b], 46[a]. 1) Bḍ. –र्वे । 2) Vā. –ताः । 3) Bḍ. तिर्यक्स्रोतस (Bḍ.2–त यद्) उच्यन्ते वश्या(Bḍ.2 पश्या)त्र मानविसंज्ञकाः ।
32_4 = Bḍ. I. 5.41; Vā. 6.46[b], 47[a]. 1) Vā. –श्च । 2) Bḍ.1 सृष्ट्वा; Bḍ.2 पृष्ट्वा (?) । 3) Vā. सर्वं ।

33 = Bḍ. I. 5.42; L. 70.146[b], 147[a]; Vā. 6.47[b], 48[a]. 1) Bḍ.1 –न्योऽन्त्यः; Bḍ.2 –न्योऽन्यः; Vā. नित्यं । 2) Bḍ. –जायत । 3) Bḍ. तद्वै । 4) Vā. स चैवो– । 5) Bḍ. –तम् ।

यस्माद् व्यवर्ततोर्ध्वं तु[1]) ऊर्ध्वस्रोतास्ततः स्मृतः[2]) ।
ते[3]) सुख[4]प्रीतिबहुला बहिरन्तश्च संवृताः[5]) ॥ 34 ॥

प्रकाशा बहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोद्भवाः[1]) स्मृताः ।

ते सत्त्वस्य च योगेन
सृष्टाः सत्त्वोद्भवाः स्मृताः ॥ 35 ॥

| नव धात्वादयस्ते वै
| तुष्टात्मानो बुधाः स्मृताः[1]) ॥ 35 ॥

ऊर्ध्वस्रोता[1]स्तृतीयो वै[2]) देव[3]सर्ग[4]स्तु स स्मृतः[5]) ।
ऊर्ध्वस्रोतःसु सृष्टेषु देवेषु स तदा[6]) प्रभुः ॥ 36 ॥

प्रीतिमानभवद् ब्रह्मा ततोऽन्यं सोऽभ्य[1]मन्यत ।
ससर्ज सर्गमन्यं स[2]) साधकं प्रभु[3]रीश्वरः ॥ 37 ॥

ततो[1]ऽभिध्यायतस्तस्य[2]) सत्याभिध्यायिनस्तदा ।
प्रादुर्बभूव[3]) चाव्यक्ताद्[4]) अर्वाक्[5]स्रोत[6]स्तु साधकः[7]) ॥ 38 ॥

यस्मादर्वाङ्[1]) न्यवर्तन्त[2] ततोऽर्वाक्स्रोतसस्तु ते[3]) ।
ते च प्रकाशबहुलास्तमःपृक्ता[4]) रजोऽधिकाः ॥ 39 ॥

त[1]स्मात् ते दुःखबहुला भूयो भूयश्च कारिणः ।
प्रकाशा[2]) बहिरन्तश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ 40 ॥

लक्षणैस्तार[1]काद्यैस्ते अ[2]ष्टधा च[3]) व्यवस्थिताः ।
सिद्धात्मानो मनुष्यास्ते गन्धर्व[4]सहधर्मिणः ॥ 41 ॥

इत्येष तैजसः सर्गो ह्यर्वाक्स्रोताः प्रकीर्तितः ।
पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गश्चतुर्धा स[1]) व्यवस्थितः ॥ 42 ॥

विपर्ययेण शक्त्या च तुष्ट्या सिद्ध्या[1] तथैव च ।

---

34 = Bd. I. 5.43; L. 70.147^b, 148^a; Vā. 6.48^b, 49^a. 1) Bd. –स्मादूर्ध्वं न्यवर्तन्त; L. –स्मात् प्रवर्तेत चोर्ध्वम् । 2) Bd.1 तदूर्ध्वस्रोतसंज्ञकम् । 3) Bd. ताः । 4) Bd.1 –खं । 5) Bd.1 श्च वावृताः; Bd.2 –स्तथावृताः ।

35^a = Bd. I. 5.44^a; L. 70.148^b; Vā. 6.49^b. 1) Bd. स्रोतः प्रजाः; L. –तोभवाः ।

35^b = L. 70.149^a.

| 35^b = Bd. I. 5.44^b; Vā. 6.50^a. 1) Vā. तेन वातादयो ज्ञेयाः सुष्टात्मानो व्यवस्थिताः ।

36 = Bd. I. 5.45; L. 70.149^b, 151^a; Vā. 6.50^b, 51^a. 1) Bd.1 –त–। 2) Bd.1 यः; Bd.2 ऽयं । 3) Bd. स्मृतः; Vā. तेन । 4) Bd.1 सर्वः– । 5) Bd. सदैविकः । 6) L. वरदः ।

37 = Bd. I. 5.46; L. 70.151^b, 152^a; Vā. 6.51^b, 52^a. 1) Bd.1 नाभि–; Bd.2 –न्यमभि–। 2) L. हि; Bd. सर्गमन्यं सिसृक्षुस्तं । 3) Bd. पुन–।

38 = Bd. I. 5.47; L. 70.152^b, 153^a; Vā. 6.52^b, 53^a. 1) Bd. तस्या–; Vā अथा–। 2) Bd. –तः सर्गं । 3) Bd. –बभौ; L. –रासीत् । 4) Bd.1 भौतसर्गः; Bd.2 ततः सर्गः; L. तदाव्यक्ताद् । 5) Bd. सोऽर्वाक्–। 6) L. –तास् । 7) Vā. ह्यसाधकम् ।

39 = Bd. I. 5.48; L. 70.153^b, 154^a; Vā. 6.53^b, 54^a. 1) Bd. –स्मात् तेऽर्वाक् । 2) Bd. प्रवर्तन्ते; Vā. व्यवर्तंत । 3) Vā. –स्रोत उच्यते । 4) Bd.1 –मस्पृष्ट–; Vā. –मःसत्त्व–।

40 = Bd. I. 5.49; L. 70.154^b, 155^a; Vā. 6.54^b, 55^a. 1) Bd.2 य–। 2) L. संवृता ।

41 = Bd. I. 5.50; L. 70.155^b, 156^a; Vā. 6.55^b, 56^a. 1) Bd. –र्नार–। 2) Bd. –स्तैर–; L. –श्चस्ते अ–। 3) L. तु । 4) Bd. –र्वैः ।

42 = Bd. I. 5.51^a = b; L. 70.156^b, 157^a; Vā. 6.56^b, 57^a. 1) L. तु ।

43 = Bd. I. 5.51^b, 52^a; L. 70.157^b, 158^a; Vā 6.57^b, 58^a. 1) Bd. सिद्धमुख्यास् ।

निवृत्ति[2]) वर्तमानं[3]) च तेऽर्थं[4]) जानन्ति वै पुनः[5]) ॥ 43 ॥
भूतादिकानां सत्त्वानां[1]) षष्ठः सर्गः स उच्यते[2]) ।
ते परिग्राहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः ॥ 44 ॥

खा[1]दनाश्चाप्यशीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च[2]) ते ।
विपर्ययेण भूतादिरशक्त्या च व्यवस्थितः ॥ 45 ॥

प्रथमो महतः सर्गो, विज्ञेयो ब्रह्मण[1]स्तु सः[2]) ।
तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ॥ 46 ॥

वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग[1]) ऐन्द्रियकः स्मृतः[2]) ।
इत्येष[3]) प्राकृतः[4]) सर्गः संभूतो[5]) बुद्धिपूर्वकः[6]) ॥ 47 ॥

मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु[1]), मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
तिर्यक्स्रोताश्च यः सर्गस्तै[2]र्यग्योन्यः स[3]) पञ्चमः ॥ 48 ॥

तथोर्ध्वस्रोतसां षष्ठो, देवसर्गस्तु स स्मृतः[1]) ।
ततोऽर्वाक्[2]स्रोतसां सर्गः सप्तमः, स तु मानुषः ॥ 49 ॥

अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः, सात्त्विकस्तामसश्च[1]) सः ।
पञ्चैते वैकृताः सर्गाः, प्राकृतास्तु[1]) त्रयः स्मृताः ॥ 50 ॥

प्राकृतो वैकृतश्चैव कौ[1]मारो नवमः स्मृतः ।
प्राकृतास्तु *त्रयः सर्गाः*, कृतास्तेऽबुद्धिपूर्वकाः[2]) ॥ 51 ॥

बुद्धिपूर्वं[1]) प्रवर्तन्ते[2]) षट् *सर्गा*[3]) ब्रह्मणस्तु ते[4]) ।
विस्तरानुग्रहं सर्गं[5]) कीर्त्यमानं[6]) निबोधत ॥ 52 ॥

चतुर्धावस्थितः[1]) सोऽथ[2]) सर्वभूतेषु कृत्स्नशः ।
| विपर्ययेण शक्त्या च *तुष्ट्या*[3]) सिद्ध्या तथैव च ॥ 53 ॥
| स्थावरेषु विपर्यासस्तिर्यग्योनिषु शक्तिता[1]) ।
| सिद्धा[2]त्मानो मनुष्यास्तु, तुष्टि[3]र्देवेषु कृत्स्नशः ॥ 53_1 ॥

L. सिद्ध्या तुष्ट्या । 2) Bḍ. –ता; Vā. विवृत्तं । 3) Bḍ. –नाश् । 4) L. तेषां । 5) Bḍ. प्रजायन्ते पुनः पुनः; Vā.–ति तत्त्वतः ।

44 = Bḍ. I. 5.52^{b} = a; L. 70.160^{b}, 161^{a}; Vā. 6.58^{b}, 59^{a}. 1) L. भूतानां । 2) L. सप्तमः सर्गं एव च ।

45 = Pḍ. I. 5.53^{a} = a; L. 70.161^{b}, 162^{a}; Vā. 6.59^{b}, 60^{a}. 1) Bḍ. स्वा–। 2) Vā. –स्तु ।

46 = Bḍ. I. 5.53^{b}, 54^{a}; L. 70.162^{b}, 163^{a}; Vā. 6.60^{b}, 61^{a}. 1) Vā. महत–। 2) L. –णः स्मृतः ।

47 = Bḍ. I. 5.54^{b}, 55^{a}; L. 70.163^{b}, 164^{a}; Vā. 6.61^{b}, 62^{a}. 1) Vā. –र्वे । 2) Bḍ. चैन्द्रियः सर्गं उच्यते । 3) Bḍ. –त्येते । 4) Bḍ. –ताः । 5) Bḍ. –र्गा उत्पन्ना । 6) Bḍ. –काः ।

48 = Bḍ. I. 5.55^{b}, 56^{a}; L. 70.164^{b} = a; Vā. 6.62^{b}, 63^{a}. 1) L. –र्थश्च । 2) Bḍ. –नमसर्गस्तु ते । 3) Bḍ. –य्यौनस्तु; Vā. –स्तिर्यग्योनिः स ।

49 = Bḍ. I. 5.56^{b}, 57^{a}; L. 70.165^{a} · b; Vā. 6.63^{b}, 64^{a}. 1) Bḍ. –सां सर्गः षष्ठो दैवत उच्यते । 2) Bḍ. तत्रोर्ध्व–; Vā. तथार्वाक्–।

50 = Bḍ. I. : $.57^{b}$, 58^{a}; L. 70.165^{b}, 166^{a}; Vā. 6.64^{b}, 65^{a}. 1) Vā. –स्तु । 2) Bḍ.1 –नाथास् ।

51 = Bḍ. I. 5.58^{b}, (59^{a}); L. 70.166^{b}, (167^{a}); Vā. 6.65^{b}, 66^{a}. 1) L. कु–। 2) Bḍ. –ना बुद्धिपूर्वास्तु त्रयः सर्गास्तु वैकृताः; L. अबुद्धिपूर्वकाः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः ।

52 = Bḍ. I. 5.59^{b}, 60^{a}; L. 70.167^{b}, 168^{a}; Vā. 6.66^{b}, 67^{a}. 1) Bḍ. –र्गाः । 2) Bḍ.1 –र्नेयुस् । 3) Bḍ.1 षड्वर्गाः; Bḍ.2 षड्वर्गाः; L. पुनर् । 4) Bḍ. ब्राह्मणास्तु वै । 5) Bḍ.1 –राच्च यथा सर्वे; Bḍ.2 विस्तरावयवं सर्वं; L. विस्तरानुग्रहः सर्गः । 6) L. –मानो ।

53 = Bḍ. I. 5.60^{b}, 61^{a}; L. 70.168^{b} = a; Vā. 6.67^{b}, 68^{a}. 1) Bḍ.1 –र्धा च स्थितः । 2) Bḍ.1 सोऽपि; Bḍ.2 सो वै । 3) Bḍ. बुद्ध्या ।

| 53_1 = Bḍ. I. 5.61^{b}, 62^{a}; Vā. 6.68^{b}, 69^{a}. 1) Bḍ. –ता । 2) Vā. –द्ध्या– । 3) Bḍ. पुष्टि– ।

इत्येते प्राकृताश्चैव वैकृताश्च नव स्मृताः ।

परस्परानुरक्ताश्च | सर्गाः परस्परस्याथ

कारणैश्च बुधैः स्मृताः ॥ 54 ॥ | प्रकारा बहवः स्मृताः ॥ 54 ॥

अग्रे[1]) ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ।
सनन्दनं च सनकं[2]) विद्वांसं च सनातनम्[3]) ॥ 55 ॥
विज्ञानेन निवृत्तास्ते, वैवर्तेन[1]) महौजसः ।
संबुद्धाश्चै[2]व नानात्वे अ[3]प्रवृत्ता[4]स्त्रयोऽपि ते[5]) ॥ 56 ॥

असृष्ट्वैव प्रजासर्गं प्रतिसर्गं गताः पुनः[1]) ।
तदा[2]) तेषु व्यतीतेषु[3]) ततो[4])ऽन्यान् साधकान् सुतान्[5]) ॥ 57 ॥

मानसानसृजद् ब्रह्मा पुनः स्थानाभिमानिनः[1]) ।

आभूतसंप्लवावस्था | आभूतसंप्लवावस्थान्[1]) ।

यैरियं विधृता मही ॥ 58 ॥ | नामत[2]स्तान् निबोधत[3]) ॥ 58 ॥

Cp. Ch. 5. Sl. 186–218

आपोऽग्निं पृथिवीं वायु म[1]न्तरिक्षं[2]) दिवं तथा[3]) ।

समुद्रांश्च नदीश्चैव | स्वर्गं[1]) दिशः[2]) समुद्रांश्च[3])

तथा शैलवनस्पतीन् ॥ 59 ॥ | नदान् शैलान्[4]) वनस्पतीन् ॥ 59 ॥

ओषधीनां तथात्मानो ह्यात्मानो[1]) वृक्षवीरुधाम् ।
लवाः[2]) काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्तान्[3]) संधिरात्र्यहान्[4]) ॥ 60 ॥
अर्धमासांश्च[1]) मासांश्च अयनाब्दयुगानि च ।
स्थानाभिमानिनः सर्वे[2]) स्थानाख्याश्चैव ते स्मृताः ॥ 61 ॥

54^a = L. 70.169^a; Vā. 6.69^b.

54^b = L. 70.169^b. | 54^b = Vā. 6.70^a.

55 = Bḍ. I. 5.62^b = a; Kū. 7.12; L. 70.170^b, 174^a; Vā. 6.70^b, 71^a. 1) Bḍ. अथो । 2) Kū. सनकं सनातनं चैव; L. –नं सनकं चैव । 3) Kū. तथैव च सनन्दनम् ।

56 = Bḍ. I. 5.63; L. 70.175; Vā. 6.71^b, 72^a. 1) Bḍ. वैवर्ते(र्त्ये)न तु ज्ञानेन निवृत्तास्ते; L. व्यवर्तन्त । 2) Bḍ.1 –बुध्य चै–; Bḍ.2 –ध्यश्चै– । 3) Bḍ.1 नामाथो अ– । Bḍ.2 नानाते ह्य–; Vā. –त्वाद्– । 4) L. प्रवृत्ता–; Vā.– वृद्ध– । 5) Bḍ. –यस्तु ते; L. प्रवृत्ताश्च योगिनः ।

57 = Bḍ. I. 5.64; L. 70.176; Vā. 6.72^b, 73^a. 1) Bḍ. ततस्ततः । 2) Bḍ. ब्रह्मा; L. ततस् । 3) Bḍ. व्यरक्तेषु । 4) Vā. तदा– । 5) Bḍ. सृजन्; Vā. –कांश्च तान् ।

58^a = Bḍ. I. 5.(65^a); L. 70.177^a; Vā. 6.73^b. 1) Bḍ. स्थानाभिमानिनो देवाः पुनर्ब्रह्मानुशासनम् ।

58^b = L. 70.177^b. | 58^b = Bḍ. I. 5.65^b; Vā. 6.74^a. 1) Bḍ.1 अभूतसृष्टथवस्था ये; Bḍ.2 प्लुवस्था ये । 2) Bḍ. स्थानिन– । 3) Bḍ. –ध मे ।

59^a = Bḍ. I. 5.66^a; L. 70.178^a; Vā. 6.74^b. 1) Bḍ. Vā. ऽग्निः पृथिवी वायुर– । 2) Bḍ.1 –क्षो । 3) Bḍ.2 तथा दिवम्; Vā. दिशस्तथा ।

59^b = L. 70.178^b. | 59^b = Bḍ. I. 5.66^b; Vā. 6.75^a. 1) Bḍ. –र्गो । 2) Vā. –शः । 3) Bḍ. –द्राश्च । 4) Bḍ. नद्यश्चैव ।

60 = Bḍ. I. 5.67; L. 70.179; Vā. 6.75^b, 76^a. 1) L. –नो वल्लीनां । 2) Bḍ.1 लताः । 3) Bḍ. L. Vā. –र्ताः । 4) Bḍ. Vā. –हाः ।

61 = Bḍ. I. 5.68; L. 70.180; Vā. 6.76^{bc}. 1) Bḍ. Vā. –सांश्च । 2) Bḍ.1 स्थाने स्रोतःस्वभीमानाः; Bḍ.2 स्थाने स्रोतस्य सीमाना ।

| स्थानात्मनः स सृष्ट्वा तु ततोऽन्यान् स तदासृजत् ।
| देवांश्चैव पितॄंश्चैव यैरिमा वर्धिताः प्रजाः[1]) ॥ 61_1 ॥

मरीचिभृग्वङ्गिरसः[1]) पुलस्त्यं[2]) पुलहं[3]) क्रतुम्[4]) ।

Cp. Ch. 6. Śl. 661^b–664^a

दक्षमत्रिं[5]) वसिष्ठं च[6]) सोऽसृजन् नव मानसान्[7]) ॥ 62 ॥
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ।
तेषां ब्रह्मा[1]त्मकानां वै[2]) सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम्[3]) ॥ 63 ॥
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवम् ।
संकल्पं चैव धर्मं च, पूर्वेषामपि पूर्वजम्[1]) ॥ 64 ॥

Cp. Ch. 6. Śl. 821–828

सोऽसृजद्व्य[1]वसायं[2]) तु, धर्मं[3]) भूतसुखावहम्[4]) ।
संकल्पं[5]) चैव संकल्पात्[6]) सर्वलोकपितामहः[7]) ॥ 65 ॥
प्राणाद् ब्रह्मा[1])ऽसृजद् दक्षं[2]), चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ।
भृगुस्तु[3]) हृदयाज्जज्ञे, ऋषिः सलिलजन्मनः[4]) ॥ 66 ॥
शिरसोऽङ्गिरसं[1]) चैव श्रोत्रादत्रिं तथासृजत्[2]) ।
पुलस्त्यं च[3]) तथोदानाद् व्यानाच्च[4]) पुलहं पुनः[5]) ॥ 67 ॥
समानजो[1]) वसिष्ठश्च, अ[2]पानान्निर्ममे क्रतुम् ।
इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा[3]) दिव्या[4]) वै द्वादश[5]) स्मृताः ॥ 68 ॥
धर्मादयः प्रथमजा विज्ञेया[1]) ब्रह्मणः सुताः ।
भृग्वादयस्तु ये[2]) सृष्टा नवैते[3]) ब्रह्मवादिनः ॥ 69 ॥
गृहमेधिपुराणास्ते[1]) धर्मस्तैः संप्रवर्तितः[2]) ।
द्वादशैते प्रसूयन्ते सह रुद्रेण वै[3]) प्रजाः[4]) ॥ 70 ॥
ऋभुः[1]) सनत्कुमारश्च द्वावेतावूर्ध्वरेतसौ ।
पूर्वोत्पन्नौ[2]) पुरा[3]) ह्येतौ[4]), सर्वेषामपि पूर्वजौ ॥ 71 ॥

| 61_1 = Bḍ. I. 5.69; L. 70.(181^a) = b. 1) L. देवान् ऋषींश्च महतो गदतस्तान्निबोधत ।

62 = Bḍ. I. 5.70; L. 70.181^b, 182^a; cfr. Kū. 7.34. 1) Bḍ. भृग्वङ्गिरा मरीचिश्च; L. –रसं । 2) Bḍ. –स्त्यः । 3) Bḍ. –हः । 4) Bḍ. –तुः । 5) Bḍ. –क्षोऽत्रिश्च । 6) Bḍ. –ष्ठश्च । 7) L. मानसाश्च ।

63 = Bḍ. I. 5.71; L. 70.182^b, 183^a. 1) Bḍ. ब्रह्मा यथा– । 2) Bḍ. तु । 3) Bḍ. –योगिनाम् ।

64 = Bḍ. I. 5.72; L. 70.(184^a). 1) Bḍ. सर्वेषामेव पर्वतौ; L. ततोऽसृजच्च संकल्पं धर्मं चैव सुखावहम् ।

65 = Bḍ. I. 5.73; L. 70.184^b, 185^a. 1) Bḍ.1 –द्व्य– । 2) L. –यात् । 3) Bḍ. ब्रह्मा । 4) Bḍ. भूतं सुखात्मकम् ; L. देवो महेश्वरः, cfr. L. 70.184^a. 5) Bḍ. –ल्पाच्च । 6) Bḍ. –ल्पो । 7) Bḍ.1 जज्ञे सोऽव्यक्तयोनिनः; Bḍ.2 जज्ञेऽसौ व्यक्तयोनिनः ।

66 = Bḍ. I. 5.74; L. 70.186. 1) Bḍ. दक्षोऽ । 2) Bḍ. वाचं । 3) Bḍ. –श्च । 4) Bḍ. –योगिनः ।

67 = Bḍ. I. 5.75; L. 70.187. 1) Bḍ. –सश्चाङ्गिराश्; L. –रसश् । 2) Bḍ. –दत्रिस्तथैव च । 3) Bḍ. –स्त्यश्च । 4) Bḍ. –नाच्च । 5) Bḍ. –हस्तथा ।

68 = Bḍ. I. 5.76; L. 70.188; cfr. Kū. 7.39. 1) Bḍ.1 –नतो । 2) Bḍ.1 ब्र– । 3) Bḍ.1 श्रेष्ठाः 4) Bḍ.1 पुत्राः; Bḍ.2 पौत्रा । 5) L. एकादश ।

69 = Bḍ. I. 5.77; L. 70.189. 1) L. –ज्ञाः सर्वे ते । 2) L. ते । 3) Bḍ. न च ते ।

70 = Bḍ. I. 5.78; L. 70.190^a(^{b}). 1) Bḍ.2 L. –धिनः पुराणास्ते । 2) Bḍ. विज्ञेया ब्रह्मणः सुताः । 3) Bḍ.1 च । 4) Bḍ. द्विजाः; L. तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवगुणान्विताः ।

71 = Bḍ. I. 5.79; L. 70.170^b, 171^a; 191^b, 192^a. 1) Bḍ. क्रतुः । 2) Bḍ. –पन्नौ । 3) L. परं । 4) Bḍ. चैतौ; L. तेभ्यः ।

Cp. Ch. 6. śl. 82⁹–82¹²

व्यतीते[1]) प्रथमे[2]) कल्पे पुराणौ लोकसाधकौ[3]) ।
विराजेतामुभौ[4]) लोके तेजः संक्षिप्य धिष्ठितौ[5]) ॥ 72 ॥
तावुभौ योगधर्मा[1]णावारोप्यात्मानमात्मनि[2]) ।
प्रजा[3]धर्मं च कामं च वर्तयेते महौजसौ[4]) ॥ 73 ॥
यथोत्पन्नस्तथैवेह[1]) कुमार इति चो[2]च्यते ।
तस्मात्[3]) सनत्कुमारेति नाम तस्य[4]) प्रतिष्ठितम्[5]) ॥ 74 ॥
तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवगणान्विताः ।
क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ 74_1 ॥
प्राणजांस्तु स दृष्ट्वा वै ब्रह्मा द्वादश सात्त्विकान्[1]) ।
ततोऽसुरान् पितॄन् देवान् मनुष्यांश्चासृजत् प्रभुः ॥ 74_2 ॥
मुखाद्देवानजनयत् पितॄंश्चैवाथ वक्षसः ।
प्रजननान्मनुष्यान् वै जघनान्निर्ममेऽसुरान् ॥ 74_3 ॥
नक्तं सृजन् पुनर्ब्रह्मा ज्योत्स्नाया मानुषात्मनः ।
संध्यायाश्च[1]) पितॄंश्चैव देवदेवः ससर्ज ह ॥ 74_4 ॥
मुख्यामुख्यान् सृजन् देवानसुरांश्च ततः पुनः ।
मनसश्च मनुष्यांश्च[1]) पितृवन्महतः पितॄन् ॥ 74_5 ॥

Ch. 6. śl. 53b–56a

विद्युतोऽशनिमेघांश्च लोहितेन्द्रधनूंषि च ।
ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ 74_6 ॥
उच्चावचानि भूतानि महसस्तस्य जज्ञिरे ।
ब्रह्मणस्तु प्रजासर्गं (सृजतो हि प्रजापतेः ॥ 74_7 ॥
सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं) देवर्षिपितृमानवम् ।
पुनः सृजति भूतानि चराणि स्थावराणि च ॥ 74_8 ॥

Ch. 6. śl. 56b–59a

यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वान् सर्वशोऽप्सरसस्तथा ।
नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान्, ॥ 74_9 ॥
अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ।
तेषां ये[1]) यानि कर्माणि प्राक् सृष्टानि स्वयंभुवा ॥ 74_{10} ॥
तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ।
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मौ कृताकृते ॥ 74_{11} ॥

---

72 = Bḍ. I. 5.80; L. 70.171ᵇ, 172ᵃ; 192ᵇ, 193ᵃ. 1) Bḍ. –तौ । 2) Bḍ. सप्तमे; L. त्वष्टमे । 3) L. –साक्षिणौ । 4) Bḍ. –जेतेऽत्र वै; L. 70.172 तौ वाराहे तु भूर् । 5) Bḍ.–जसाक्षिप्य चात्मनः ।

73 = Bḍ. I. 5.81; L. 70.172ᵇ, 173ᵃ; 193ᵇ, 194ᵃ. 1) L. 70.172 मोक्षकर्मा–; L. 70.193 –गकर्मा–। 2) Bḍ. –ना । 3) L. –जां । 4) L त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितौ ।

74 = Bḍ. I. 5.82; L. 70.173ᵇ, 174ᵃ; 194ᵇ, 195ᵃ. 1) L. –नः स एवेह । 2) L. –रः स इहो–। 3) Bḍ. ततः । 4) L. –मस्येह । 5) L. –कीर्तितम् ।

74_1 = Bḍ. I. 5.83; L. 70.191ᵃ = b.
74_2 = Bḍ. I. 5.84. 1) Bḍ.2 साधकान् ।
74_3 = Bḍ. I. 5.85.
74_4 = Bḍ. I. 5.86. 1) Bḍ.1 सुधायाश्च ।
74_5 = Bḍ. I. 5.87. 1) Bḍ.2 मनश्च मनुष्यांश्चापि ।
74_6 = Bḍ. I. 5.88.
74_7 = Bḍ. I. 5.89ᵃᵇᴵ.
74_8 = Bḍ. I. 5.89ᵇᴵᴵ, 90ᵃ.
74_9 = Bḍ. I. 5.90ᵇ, 91ᵃ.
74_{10} = Bḍ. I. 5.71ᵇ, 92ᵃ. 1) T. ते ।
74_{11} = Bḍ. I. 5.92ᵇ, 93ᵃ.

Ch. 6. 62b–65b

तेषामेव पृथक् सूतमविभक्तं त्रयं विदुः ।
एवदेवं च नैवं च न चोभे नानुभे तथा ॥ 74_{12} ॥
कर्म स्वविषयं प्राहुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ।
नामात्मपञ्चभूतानां कृतानां च प्रपञ्चनाम् ॥ 74_{13} ॥
वेद[1]शब्देन पञ्चैते निर्ममे स महेश्वरः ।
आर्षाणि चैव नामानि याश्च देवेषु सृष्टयः ।
शर्वर्यन्ते[2]) प्रसूयन्वे, पुनस्तेभ्योऽदधात् प्रभुः ॥ 74_{14} ॥

Cp. Ch. 6. śl. 8213–8222

इत्येषः[1]) कारणाद्भूतो लोकसर्गः स्वयंभुवः ।
महदाद्या विशेषान्ता विकाराः प्राकृताः स्वयम् ॥ 74_{15} ॥
चन्द्रसूर्यप्रभो लोको ग्रहनक्षत्रमण्डितः ।
नदीभिश्च समुद्रैश्च पर्वतैश्च सहस्रशः ॥ 74_{16} ॥
पुरैश्च विविधै रम्यैः स्फीतैर्जनपदैस्तथा ।
अस्मिन्ब्रह्मवनेऽव्यक्तो ब्रह्मा चरति[1]) सर्ववित् ॥ 74_{17} ॥
अव्यक्तबीजप्रभवस्तस्यैवानुग्रहे स्थितः ।
बुद्धि[1]स्कन्धमयश्चैव इन्द्रियान्तरकोटरः[2]) ॥ 74_{18} ॥
महाभूतप्रशाख[1]श्च विशेषैः पत्रवांस्तु सः ।
धर्माधर्मसुपुष्पस्तु सुखदुःखफलोदयः ॥ 74_{19} ॥
आजीवः सर्वभूतानां ब्रह्मवृक्षः सनातनः ।
एतद् ब्रह्मवनं चैव ब्रह्मवृक्षस्य तस्य तत् ॥ 74_{20} ॥
अव्यक्तं कारणं यत्, तत्[1]) नित्यं सदसदात्मकम् ।
प्रधानं प्रकृतिं चैव यमा[2]हुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ 74_{21} ॥
इत्येषोऽनुग्रहः सर्गो ब्रह्मनैमित्तिकः स्मृतः ।
अबुद्धिपूर्वकाः सर्गा ब्रह्मणः प्राकृतास्त्रयः ॥ 74_{22} ॥
मुख्यादयस्तु षट् सर्गा वैकृता बुद्धिपूर्वकाः, ।
वैकल्पात् संप्रवर्तन्ते ब्रह्मणस्तेऽभिमन्यवः ॥ 74_{23} ॥
इत्येते प्राकृताश्चैव वैकृताश्च नव स्मृताः ।
सर्गाः परस्परोत्पन्नाः, कारणं तु बुधैः स्मृतम् ॥ 74_{24} ॥

द्यौः प्रधानं[1]) यस्य वेदा वदन्ति,
वियन्नाभि चन्द्रसूर्यौ च नेत्रे, ।
दिशः श्रोत्रे विद्धि पादौ क्षितिं च,
सो[3]ऽचिन्त्यात्मा सर्वभूतप्रणेता ॥ 74_{25} ॥

74_{12} = Bd. I. 5.93b, 94a.
74_{13} = Bd. I. 5.94b, 95a.
74_{14} = Bd. I. 5.95b, 96. 1) Bd.1 दिव–; Bd.2 देव–। 2) Bd.1 –र्यां न ।
74_{15} = Bd. I. 5.97. 1) Bd.1 इत्येवं ।
74_{16} = Bd. I. 5.98.
74_{17} = Bd. I. 5.99. 1) Bd.2 चरित–।
74_{18} = Bd. I. 5.100. 1) Bd.2 –द्धिः । 2) Bd.2 –कोष्ठकः ।
74_{19} = Bd. I. 5.101. 1) Bd.1 –प्रशाक–।
74_{20} = Bd. I. 5.102.
74_{21} = Bd. I. 5.103. 1) Bd.1 यत्र । 2) Bd.1 –तिं मायां चैवा–।
74_{22} = Bd. I. 5.104.
74_{23} = Bd. I. 5.105.
74_{24} = Bd. I. 5.106.
74_{25} = Bd. I. 5.107. 1) Bd.1 मूर्धानं वै । 2) Bd.1 –मिश्र–। 3) Bd.2 स–।

Cp. Ch. 6. Śl. 8228–8224

वक्त्राद्यस्य ब्राह्मणाः संप्रसूता
यद्वक्षस्तः[1]) क्षत्रियाः पूर्वभागे, ।
वैश्याश्चोर्वोर्यस्य[2]) पद्भ्यां च शूद्राः,
सर्वे वर्णा गात्रतः संप्रसूताः ॥ 74_{26} ॥
नारायणः[1]) परो[2]ऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसंभवम्[3]) ।
अण्डाज्जज्ञे पुनर्ब्र[4]ह्मा, लोकास्तेन कृताः स्वयम् ॥ 74_{27} ॥

[ब्रह्माण्डपु. I. 5.110–114[a] = 4. Chap. Śl. 33–64

एष वः कथितः पादः समासान्न तु विस्तरात् ।
अनेनाद्येन पादेन पुराणं परि[1]कीर्तितम् ॥ 74_{28} ॥

74_{26} = Bḍ. I. 5.108; Vā. 6.77. 1) Bḍ. –वक्षसश्चैव; Vā. –तास्तद्वक्षस्तः । 2) Bḍ. –श्या ऊरुभ्यां यस्य ।
74_{27} = Bḍ. I. 5.109; Vā. 6.78. 1) Bḍ. –णात् । 2) Bḍ.2 –णपरे– । 3) Bḍ. –ञ्चितम् । 4) Bḍ. अण्डजस्तु स्वयं ब्र– ।
74_{28} = Bḍ. I. 5.141[b] = b; Vā. 6.79. 1) Vā. संप्र– ।

चतुर्थोऽध्यायः

(Bḍ. I. 5.110–141[a]; 6.1–77; Vā. 7.1–80).

इत्येष प्रथमः पादः प्रक्रियार्थः प्रकीर्तितः[1]) ।
श्रुत्वा तु संहृष्टमनाः *कापेयः संशयायति*[2]) ॥ 1 ॥

आराध्य[1]) सूतं वचसा[2]) पप्रच्छाथोत्तरां[3]) कथाम् ।
अतः[4]) प्रभृति कल्पज्ञ[5]) प्रतिसंधिं[6]) प्रचक्ष्व नः[7]) ॥ 2 ॥

समतीतस्य कल्पस्य वर्तमानस्य चानयोः[1]) ।
कल्पयोरन्तरं यच्च[2]) प्रतिसंधिश्च य[3]स्तयोः ।
एतद्वेदितुमिच्छाम[4]) *यथावत्*[5]) कुशलो ह्यसि ॥ 3 ॥

[कापेयेनैवमुक्तस्तु सूतः प्रवदतां वरः ।
त्रैलोक्यस्योद्भवं कृत्स्नमाख्यातुमुपचक्रमे,] ॥ 4 ॥

सूत उवाच :

अत्र वो[1]) *वर्णयिष्यामि याथातथ्येन सुव्रताः ।*
कल्पं भूतं भविष्यं च प्रतिसन्धिश्च यस्तयोः[2]) ॥ 5 ॥

मन्वन्तराणि कल्पेषु येषु[1]) यानि च सुव्रताः ।
यश्चायं वर्तते कल्पो वाराहः सांप्रतः शुभः ॥ 6 ॥

अस्मात्कल्पात्तु[1]) यः कल्पः पूर्वो[2])ऽतीतः सनातनः ।
तस्य चास्य च कल्पस्य मध्ये[3])ऽवस्थां निबोधत ॥ 7 ॥

प्रत्याहृते[1]) पूर्वकल्पे प्रतिसंधिं *विनानघाः*[2]) ।
अन्यः प्रवर्तते कल्पो जनाल्लोकात्पुनः[3]) पुनः ॥ 8 ॥

व्युच्छिन्न[1]प्रतिसंधे[2]स्तु कल्पात्कल्पः परस्परम् ।
व्युच्छिद्यन्ते *प्रजाः*[3]) सर्वाः कल्पान्ते सर्वशस्तदा ॥ 9 ॥

---

1 = Bḍ. I. 6.1; Vā. 7.1. 1) Bḍ. इत्येवं प्रथमं पादं प्रकृत्यर्थं प्रकीर्तितम् । 2) Vā. काश्यपेयः सनातनः ।

2 = Bḍ. I. 6.2; Vā. 7.2. 1) Vā. संबोध्य; V. संरोध्य । 2) Bḍ. वचसा सुतं । 3) Bḍ.1 तस्यार्थं स्वपरां; Bḍ.2 यथस्याथोंत्तरां । 4) Bḍ. अथ । 5) Bḍ. Vā. V. –ज्ञः । 6) Bḍ.1 –न्धिः । 7) Bḍ. –चक्षते ।

3 = Bḍ. I. 6.3; Vā. 7.3. 1) Vā. चोभयोः । 2) Bḍ.1 यत्र । 3) Vā. –न्धियंत– । 4) Bḍ. –मि । 5) Vā. अ(मोक्ष)त्यन्त– ।

4 = Bḍ. I. 6.4.

5 = Bḍ. I. 6.5; Vā. 7.(4). 1) Bḍ.1 वै । 2) Vā. वोऽहं प्रवक्ष्यामि प्रतिसंधिश्च यस्तयोः । समतीतस्य कल्पस्य वर्तमानस्य चोभयोः ।

6 = Bḍ. I. 6.6; Vā. 7.5. 1) Bḍ. यानि ।

7 = Bḍ. I. 6.7; Vā. 7.6. 1) Vā. –पाच्च । 2) Bḍ. पूर्वः कल्पो । 3) Bḍ.1 Vā. T. मध्या– ।

8 = Bḍ. I. 6.8; Vā. 7.7. 1) Bḍ. –गते; Vā. V. –हृते । 2) Vā. –न्धि च तत्र वै । 3) Bḍ. –नलोकादयः ।

9 = Bḍ. I. 6.9; Vā. 7.8. 1) Bḍ.2 –न्नः; Vā. –न्नात् 2) Bḍ. Vā. V. –न्धि– । 3) Vā. क्रियाः ।

तस्मात्कल्पात्तु कल्पस्य प्रतिसंधिर्न विद्यते[1]) ।
मन्वन्तरे[2]) युगाख्यानामव्यु[3]च्छिन्नास्तु[4]) संधयः, ॥ 10 ॥

परस्पराः[1]) प्रवर्तन्ते मन्वन्तरयुगैः सह ।
उक्ता ये प्रक्रियार्थेन पूर्वकल्पाः समासतः ॥ 11 ॥

तेषां परार्धकल्पानां पूर्वो ह्यस्मात्तु[1]) यः परः ।
आसीत्कल्पो व्यतीतो[2]) वै परार्धं न परस्तु सः[3]) ॥ 12 ॥

कल्पास्त्वन्ये भविष्या ये ह्य[1]परार्ध[2]गुणीकृताः ।
प्रथमः सांप्रतस्तेषां कल्पोऽयं[3]) वर्तते द्विजाः ॥ 13 ॥

अ[1]स्मिन्पूर्वे[2]) परार्धे तु द्वितीयः[3]) पर उच्यते ।
एतावान्[4]) स्थितिकालस्तु[5]), प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ॥ 14 ॥

अस्मात्कल्पात्तु यः[1]) पूर्वं कल्पोऽतीतः सना[2]तनः ।
चतुर्युगसहस्रान्ते सह[3]) मन्वन्तरैः पुरा ॥ 15 ॥

क्षीणे कल्पे तदा[1]) तस्मिन् दाहकाले ह्यु[2]पस्थिते ।
तस्मिन् कल्पे[3]) तदा देवा आसन् वैमानिकास्तु ये ॥ 16 ॥

नक्षत्रग्रहताराश्च[1]) चन्द्रसूर्यादय[2]श्च ये[3]) ।
अष्टाविंशतिरेवैताः कोट्यस्तु सुकृतात्मनाम् ॥ 17 ॥

मन्वन्तरे य[1]थैकस्मिंश्चतुर्दशसु वै तथा ।
त्रीणि कोटिशतान्यासन् कोट्यो द्विनवतिस्तथा ॥ 18 ॥

अष्टाधिका सप्ततिश्च[1]) सहस्राणां पुरा स्मृताः[2]) ।
[वैमानिकानां देवानां कल्पेऽतीते तु येऽभवन्] ॥ 19 ॥

एकैकस्मिंस्तु कल्पे वै देवा वैमानिकाः स्मृताः ।
अथ मन्वन्तरेष्वासंश्चतुर्दशसु वै[1]) दिवि ॥ 20 ॥

देवाश्च पितरश्चैव ऋषयो[1]) मनव[2]स्तथा ।
तेषामनुचरा ये च[3]) मनुपुत्रा[4]स्तथैव च ॥ 21 ॥

वर्णाश्रमिभि[1]रीड्याश्च[2]) तस्मिन् काले तु ये[3]) सुराः ।
[मन्वन्तरेषु ये ह्यासन्देवलोके दिवौकसः] ॥ 22 ॥

---

10 = Bḍ. I. 6.10; Vā. 7.9. 1) Vā. –र्निगद्यते । 2) Vā. –र– । 3) Bḍ.1 –वि– । 4) Vā. –न्नाश्च ।
11 = Bḍ. I. 6.11; Vā. 7.10. 1) Bḍ. –राद ।
12 = Bḍ. I. 6.12; Vā. 7.11. 1) Bḍ.1 यस्मात्तु । 2) Bḍ. –ल्पे व्यतीते । 3) Bḍ. –र्धात्परमस्तु यः ।
13 = Bḍ. I. 6.13; Vā. 7.12. 1) Vā. अन्या भविष्या ये कल्पा अ– । 2) Bḍ.2 –र्धा–; Vā. –र्धाद् । 3) Bḍ. यो ।
14 = Bḍ. I. 6.14; Vā. 7.13. 1) Vā. य– । 2) Vā. –र्वः । 3) Vā. –ये । 4) Bḍ. एष । 5) Bḍ. संस्थितकालस्तु; Vā. T. स्थितिकालस्य; V. –लश्च ।
15 = Bḍ. I. 6.15; Vā. 7.14. 1) Bḍ.1 ततः । 2) Bḍ. पुरा– । 3) Vā. अहो ।
16 = Bḍ. I. 6.16; Vā. 7.15. 1) Bḍ. ततस् । 2) Bḍ. –ल उ– । 3) Bḍ. काले ।
17 = Bḍ. I. 6.17; Vā. 7.16. 1) Vā. –रास्तु । 2) Vā. –यंग्रहा– । 3) Bḍ. –स्तु ते ।
18 = Bḍ. I. 6.18; Vā. 7.17. 1) Vā. त– ।
19 = Bḍ. I. 6.19^{a} = a; Vā. 7.18. 1) Bḍ.1 अथाधिका सप्ततिश्च; Vā. अष्टाधिकाः सप्तशताः । 2) Vā. स्मृताः पुरा ।
20 = Bḍ. I. 6.19^{b}, 20^{a}; Vā. 7.19. 1) Bḍ. खे ।
21 = Bḍ. I. 6.20^{b}, 21^{a}; Vā. 7.20. 1) Vā. मुनयो । 2) Bḍ. –योऽमृतपा– । 3) Bḍ. –राश्चैव । 4) Bḍ. पत्न्यः पुत्रा– ।
22 = Bḍ. I. 6.21^{b} = a; Vā. 7.21. 1) Bḍ. Vā. V. भमि– । 2) Bḍ. –मातिरिक्ताश्च । 3) Bḍ.1 खे ।

तैस्तैः[1]) *सायुज्यगैः*[2]) सार्धं प्राप्ते *संकालने*[3]) *तदा*[4]) ।
तुल्यनिष्ठास्तु[5]) ते सर्वे प्राप्ते ह्याभूतसंप्लवे ॥ 23 ॥
ततस्तेऽवश्यभावित्वाद् बुद्‌ध्वा[1]) पर्यायमात्मनः ।
त्रैलोक्यवासिनो देवा इहस्थाना[2]भिमानिनः ॥ 24 ॥
स्थितिकाले तदा पूर्णे ह्या[1]सन्ने पश्चिमेऽन्तरे[2]) ।
कल्पावसानिका देवास्तस्मिन् प्राप्ते ह्युपप्लवे ॥ 25 ॥
तेनौत्सुक्य[1]विषादेन त्यक्त्वा[2]) स्थानानि भावतः[3]) ।
महर्लोकाय संविग्नास्ततस्ते दधिरे *मनः*[4]) ॥ 26 ॥
ते युक्ता[1]) उपपद्यन्ते मह*सि*[2]*स्थैः*[3]) शरीरकैः[4]) ।
विशुद्धिबहुलाः सर्वे मानसीं सिद्धिमास्थिताः ॥ 27 ॥
तैः कल्पवासिभिः सार्धं महानासादितस्*तदा*[1]) ।
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैस्तद्भक्तै[2]श्चापरैर्जनैः ॥ 28 ॥
ग[1]त्वा तु ते महर्लोकं देवसंघाश्चतुर्दश ।
ततस्ते जनलोकाय सोद्वेगा दधिरे *मनः*[2]) ॥ 29 ॥
विशुद्धिबहुलाः सर्वे मानसीं सिद्धिमास्थिताः ।
तैः कल्पवासिभिः सार्धं *जन*[1]) आसादितस्तु *यैः*[2]) ॥ 30 ॥
[दशकृत्व इवावृत्य तस्माद्गच्छन्ति स्वस्तपः] ।
तत्र कल्पान् दश स्थित्वा सत्यं गच्छन्ति वै[1]) पुनः ॥ 31 ॥
एतेन क्रमयोगेन *ययुस्ते* कल्पवासिनः[1]) ।
एवं देवयुगानां तु सहस्राणि परस्परम्[2]) ॥ 32 ॥
गत्वा ते[1]) ब्रह्मलोकं वै अपरावर्तिनीं गतिम् ।
आधिपत्यं विना ते[2]) वै ऐश्वर्येण तु तत्समाः, ॥ 33 ॥
भवन्ति ब्रह्मणस्तु[1]ल्या रूपेण विषयेण च ।
तत्र ते ह्यवतिष्ठन्ते प्रीतियुक्ताश्च[2]) *संयमान्*[3]) ॥ 34 ॥
आनन्दं ब्रह्मणः प्राप्य मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ।
अवश्य[1]भाविनार्थेन प्राकृतेनैव ते[2]) स्वयम् ॥ 35 ॥
नानात्वेनाभिसंबद्धा[1]स्तदा तत्कालभाविताः[2]) ।

---

23 = Bḍ. I. 6.22; Vā. 7.22. 1) Vā. ते तैः । 2) Vā. संयोजकैस् । 3) Bḍ. वस्तु–(Bḍ.2 अस्त) –मये । 4) Vā. तथा । 5) Bḍ. –ष्ठामवन् ।

24 = Bḍ. I. 6.23; Vā. 7.23. 1) Bḍ. –वुध्याः । 2) Bḍ. इह तान– ।

25 = Bḍ. I. 6.24; Vā. 7.24. 1) Bḍ. –र्णे आ– । 2) Bḍ. –मोत्तरे ।

26 = Bḍ. I. 6.25; Vā. 7.25. 1) Bḍ. ततोत्सुका– । 2) Bḍ. –क्त– । 3) Bḍ. भागशः । 4) Vā. मतिम् ।

27 = Bḍ. I. 6.26; Vā. 7.26. 1) Bḍ. –क्तान् । 2) Bḍ.1 –र्तीं; Bḍ.2 –तां । 3) Bḍ. च । 4) Bḍ.1–रिकैः; Bḍ.2 –रकै ।

28 = Bḍ. I. 6.27; Vā. 7.27. 1) Vā. तु यैः । 2) Vā. –भक्तै– ।

29 = Bḍ. I. 6.28; Vā. 7.28. 1) Vā. म– । 2) Vā. मतिम् ।

30 = Bḍ. I. 6.30; Vā. 7.29. 1) Vā. महान् । 2) Bḍ.1 वैः; Bḍ.2 ये ।

31 = Bḍ. I. 5.110^{a} = a; 6.31^{a} = a; Vā. 7.30. 1) Bḍ. I. 5.110 ते ।

32 = Bḍ. I. 6.29; Vā. 7.31. 1) Vā. यान्ति कल्पनिवासिनः । 2) Vā. –रात् ।

33 = Bḍ. I. 5.110^{b}, 111^{a}; 6.31^{b}, 32^{a}; Vā. 7.32. 1) Bḍ. I. 5.110 ते लोका; Vā. गतानि । 2) Bḍ. I. 6.32 विमाने ।

34 = Bḍ. I. 5.111^{b}. 112^{a}; 6.32^{b}, 33^{a}; Vā. 7.33. 1) Bḍ. –णा तु ; Bḍ.2 I.5.111 –णस्तु– । 2) Bḍ.2 I.5.112 तु । 3) Bḍ.1 I. 5.112 स्वसंयुताः ; Vā. प्रसङ्गमात् ।

35 = Bḍ. I.5.112^{b} = b; 6.33^{b}, 34^{a}; Vā. 7.34. 1) Vā. –श्यं । 2) Bḍ.1 I.5.112 –तं तनुते; Bḍ.2 तं तेन ते ।

36 = Bḍ. I. 5.113; 6.34^{b}, 35^{a}; Vā. 7.35. 1) Bḍ.1 I.5.113 –त्वया– ; Bḍ. I. 6.34 नानात्वेनाभिः सम्बद्धा– । 2) Vā.

स्वपतो बुद्धिपूर्वं हि[3]) बोधो[4]) भवति वै यथा[5]), ॥ 36 ॥
तत्कालभावि तेषां तु[1]) तथा ज्ञानं[2]) प्रवर्तते ।
प्रत्याहारैस्तु[3]) भेदानां येषां[4]) भिन्नानि[5]) शुष्मिणाम्[6]) ॥ 37 ॥
तैः[1]) सार्धं प्रतिसृज्यन्ते[2]) का[3]र्याणि करणानि च ।
नानात्वदर्शिनां[4]) तेषां ब्रह्मलोकनिवासिनाम्, ॥ 38 ॥
विनिवृत्ताधि[1]काराणां स्वेन धर्मेण तिष्ठताम् ।
ते तुल्यलक्षणाः सिद्धाः[2]) शुद्धा[3]त्मानो निरञ्जनाः ॥ 39 ॥
प्राकृते[1]) करणोपेताः[2]) स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः ।
प्राख्यापयित्वा चा[3]त्मानं प्रकृतिस्तेषु[4]) तत्त्वतः[5]) ॥ 40 ॥
पुरुषान्यबहुत्वेन[1]) प्रतीता न[2]) प्रवर्तते ।
प्रवर्तिते[3]) पुनः सर्गे[4]) तेषां साकारणात्मनाम्[5]) ॥ 41 ॥
संयोगे[1]) प्रकृति[2]र्ज्ञेया[3]) यु[4]क्तानां तत्त्वदर्शिनाम् ।
तत्रा[5]पवर्गिणां[6]) तेषाम[7]पुनर्मार्ग[8]गामिनाम् ॥ 42 ॥
अ[1]भावः पुनरुत्पत्तौ[2]) शान्तानामर्चिषामिव ।
ततस्तेषु गतेषूर्ध्वं त्रैलोक्यात् सु[3]महा[4]त्मसु ॥ 43 ॥
एतैः[1]) सार्धं म[2]हर्लोकस्त[3]दा नासादित[4]स्तु वै[5]) ।
तच्छिष्टा[6]स्त्वेह[7]) तिष्ठन्ति[8]) कल्पदाह उपस्थिते[9]) ॥ 44 ॥

–विनः । 3) Bḍ. I. 6.35 तु । 4) Vā. यथा । 5) Bḍ.1 I. 5.113 यदा ; Bḍ. I. 6.35 तदा ; Vā. –ति जाग्रतः ।

37 = Bḍ. I. 5.114; 6.35b,36a; Vā. 7.36. 1) Bḍ. I. 5.114 तभाविते तेषां; Bḍ.1 I. 6.35 तथा तु भाविते सेवां (Bḍ.2 तेषां) । 2) Bḍ.1 I. 6.35 तथानन्दः । 3) Vā. –रे तु । 4) Bḍ.1 I. 5.114 तेषां; Bḍ.2 –दामेषां । 5) Bḍ. I. 5.114 हि न तु; Vā. T. भिन्नाभि– । 6) Vā. T. सूक्ष्मणाम् ; V. शुष्मणाम् ।

38 = Bḍ. I. 5.115; 6.36b,37a; Vā. 7.37. 1) Bḍ.1 I. 5.115 तैश्च; Bḍ.2 एतैः । 2) Bḍ. I. 5.115 प्रवर्तन्ते; Bḍ. I. 6.36 वर्धते तेषां । 3) Bḍ.1 I. 5.115 Vā. V. क्रा– । 4) Vā. –दर्शनात् ।

39 = Bḍ. I. 5.116; 6 37b,38a; Vā. 7.38. 1) Bḍ. I. 5.116 –त्ता (त्त) वि–; Vā. विनष्टस्वाधि– । 2) Bḍ.1 I. 5.116 तुल्यलक्षण–सिद्धास्तु । 3) Bḍ. I. 5.116 शुभा– ।

40 = Bḍ. I. 5.117, 6.38b,39a; Vā. 7.39. 1) Vā. प्रकृतौ । 2) Vā. कारणातीताः । 3) Vā. ह्या– । 4) Bḍ.1 –स्त्वेष । 5) Vā. सर्वशः ।

41 = Bḍ. I. 5.118, 6.39b,40a; Vā. 7.40. 1) Vā. पाम्यवहुत्वेन (त्वे) । 2) Bḍ. I. 6.39 तत् । 3) Bḍ. I. 5.118 –वर्तते । 4) Bḍ.1 I. 5.118 –र्गस् । 5) Vā. पां वा कारणं पुनः ।

42 = Bḍ. I. 5.119, 6.40b,41a; Vā. 7.41. 1) Bḍ.1 I. 5.119 –गः । 2) Vā. प्राकृते । 3) Vā. तेषां । 4) Bḍ. I. 6.40 मु– । 5) Bḍ.1 –त्रो–; Vā. अत्रा– । 6) Bḍ.1 I. 5.119 –र्गिणी । 7) Bḍ. I. 6.41 –षां न । 8) Bḍ. I. 5.119 –मार्ग ।

43 = Bḍ. I. 5.120, 6.41b,42a; Vā. 7.42. 1) Bḍ.1 I. 6.41 भा– । 2) Bḍ. I. 6.41 उत्पन्नः; Bḍ. I. 5.120 अभावतः पुनः सत्यं । 3) Bḍ. I. 5.120 –क्यात्तु; Bḍ. I. 6.42 –क्येषु । 4) Bḍ.1 I. 5.120 सुदा– ।

44 = Bḍ. I. 5.121, 6.42b,43a; Vā. 7.43. 1) Bḍ.1 I. 5.121 तै; Bḍ.2 Vā. तैः । 2) Bḍ. I. 5.121 येमं–; Vā. ये म । 3) Vā. –कास । 4) Vā. –ता, V. –तो । 5) Vā. जनाः, V. –नः । 6) Bḍ. –च्छिष्या । 7) Bḍ. I. 5.121 येह; Bḍ.1 I. 6.44 वे; Bḍ.2 ये । 8) Bḍ. I. 6.43 भविष्यन्ति । 9) Vā. कल्पान्त वेद्युपासते ।

गन्धर्वाद्याः पिशाचान्ता[1]) मानुषा ब्राह्मणादयः ।
पशवः पक्षिणश्चैव स्थावराः स[2]सरीसृपाः ॥ 45 ॥

तिष्ठत्सु तेषु तत्कालं पृथिवीतलवासिषु ।
सहस्रं यत्तु रश्मीनां सूर्यस्येह विभासते[1]), ॥ 46 ॥

ते[1]) सप्तरश्मयो भूत्वा ह्येकैको जायते रविः ।
क्रमेणोत्तिष्ठ[2]मानास्ते त्रींल्लोकान् प्रदहन्त्युत ॥ 47 ॥

जङ्गमान्[1]) स्थावरांश्चै[2]व नदीः[3]) सर्वांश्च[4]) पर्वतान्[5]) ।
पूर्वं[6]) शुष्का[7]) ह्यनावृष्ट्या सूर्यै[8]स्तैश्च[9]) प्रधूपिताः[10]) ॥ 48 ॥

तदा ते[1]) विवशाः सर्वे निर्दग्धाः सूर्यरश्मिभिः ।
जङ्गमाः स्थावराश्चैव[2]) धर्माधर्मात्मकास्तु[3]) वै ॥ 49 ॥

दग्धदेहास्तदा ते[1]) तु[2]) धूतपापा युगात्यये[3]) ।
ख्यात्या[4]) *तया*[5]) ह्य[6]निर्मुक्ताः शुभपापानु[7]बन्धया ॥ 50 ॥

ततस्ते ह्युपपद्यन्ते तुल्यरूपैर्ज[1]ने ज[2]नाः ।
[विशुद्धिबहुलाः सर्वे मानसीं सिद्धिमास्थिताः] ॥ 51 ॥

उषित्वा रजनीं तत्र[1]) ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
पुनः सर्गे भवन्तीह ब्रह्मणो मानसाः[2]) प्रजाः[3]) ॥ 52 ॥

ततस्तेषूपपन्नेषु[1]) जनै त्रैलोक्यवासिषु ।
निर्दग्धेषु च लोकेषु तदा[2]) सूर्यैस्तु[3]) सप्तिभिः ॥ 53 ॥

वृष्ट्या क्षितौ प्लावितायां विजले[1]ऽर्णवेषु[2]) च ।
स[3]मुद्राश्चैव मेघाश्च आपः सर्वाश्च[4]) पार्थिवाः ॥ 54 ॥

व्रजन्त्येकार्णवत्वं हि[1]) सलिलाख्यास्तदाश्रिताः[2]) ।

---

45 = Bḍ. I. 5.122, 6.43b,44a; Vā. 7.44. 1) Bḍ. –शाचाश्च । 2) Bḍ. I. 6.44 –राश्च ।

46 = Bḍ. I. 5.123, 6.44b,45a; Vā. 7.45. 1) Bḍ. I. 5.123 विनश्यति; Bḍ. I. 6.45 स्वयमेव विभाव्यते ।

47 = Bḍ, I. 5.124, 6.45b,46a; Vā. 7.46. 1) Bḍ. I. 6.45 तत् । 2) Bḍ. I. 5.124 –ण शत– ।

48 = Bḍ. I. 5.125, 6.46b,47a; Vā. 7.47. 1) Bḍ. I. 6.46 –मा:; Vā. T. –मं । 2) Bḍ. I. 6.46 –राश्चै–; Vā. T. –रं चै– । 3) Bḍ. I. 6.46 नद्यः । 4) Bḍ.1 I. 6.46 –वें च; Bḍ.2 Vā. –वांश्च । 5) Bḍ.1 I. 6.46 –ताः । 6) Bḍ. I. 5.125, Bḍ.2 I. 6.47 शुष्के; Bḍ.1 –ष्काः । 7) Bḍ. पूर्वम् । 8) Bḍ.1 I. 5.125 यैस्तैश् । 9) Bḍ. I. 6.47 –स्ते च; Bḍ.1 I. 5.125 चैव । 10) Bḍ. I. 5.125 प्रतापिताः ।

49 = Bḍ. I. 5.126, 6.47b,48a; Vā. 7.48. 1) Bḍ. I. 6.47 तु । 2) Vā. –राः सर्वे । 3) Bḍ. I. 5.126 –र्मिकास्तु ।

50 = Bḍ. I. 5.127, 6.48b,49a. Vā. 7.49. 1) Vā. स्ततस्ते । 2) Vā. वै । 3) Bḍ. I. 6.48 युगान्तरे; Vā. गताः पापयुगात्यये । 4) Bḍ.1 ख्याता; Vā. योन्या । 5) Bḍ. I. 5.127, Bḍ.1 I. 6.49 तपा । 6) Bḍ.1 वि–; Bḍ.2 स्व– । 7) Bḍ.1 I. 5.127, Bḍ. I. 6.49 शुभया चाति– ।

51 = Bḍ. I. 5.128a, 6.49b = a; Vā. 7.50. 1) Vā. –पा ज– । 2) Bḍ. I. 5.128; Bḍ.1 I. 6.49 –पैर्जनैर्ज– ।

52 = Bḍ. I. 5.128b,129a, 6.50; Vā. 7.51. 1) Bḍ. I. 5.128 ते च । 2) Bḍ. I. 5.129 मानस्यो ब्रह्मणः; Bḍ. I. 6.50 मानसा ब्रह्मणः; Vā. –सी । 3) Bḍ. I. 6.50 सुताः ।

53 = Bḍ. I. 5.129b,130a, 6.51; Vā. 7.52. 1) Bḍ. I. 5.129 –स्तेषु प्रपन्नेषु; Vā. T. –स्तेष्वप्रवृत्तेषु, V. तेषु प्र– । 2) Bḍ. जनैस् । 3) Vā. तेषुतु ।

54 = Bḍ. I. 5.130b,131a, 6.52; Vā. 7.53. 1) Bḍ.1 विजने–; Vā. विशीर्णे– । 2) Vā. –ष्वालयेषु । 3) Bḍ. I. 6.52 सा– । 4) Bḍ. I. 5.131 –पश्चैवाथ ।

55 = Bḍ. I. 5.131b,132a, 6.53; Vā. 7.54. 1) Bḍ. I. 6.53, Bḍ.1 I. 5.131 'शरमाणा व्रजन्त्येव (Bḍ.2 I. 6.53 –न्त्येकं); Bḍ.2 I. 5.131 शीर्यमाणा प्रजाः सप्त । 2) Bḍ. I. 6.53 –स्तथानुगाः; Bḍ.1 I. 5.131 –स्तथाचलाः; Bḍ.2 –स्तथाकृताः ।

आगतागतिकं चैव[3]) यदा तु[4]) सलिलं बहु, ॥ 55 ॥

संछाद्येमां स्थितां भूमिमर्णवाख्या[1]) *तदाभवत्*[2]) ।
आभाति[3]) यस्मात् *स्वाभासो*[4]), *भाशब्दो*[5]) व्याप्ति[6]दीप्तिषु ॥ 56 ॥

सर्वतः[1]) समनुप्लाव्य[2]) तासां[3]) चाम्भो[4]) विभाव्यते, ।
तदम्भ[5]स्तनुते यस्मात् सर्वां पृथ्वीं समन्ततः ॥ 57 ॥

धातुस्तनोति विस्तारे[1]), तेनाम्भस्त[2]नवः स्मृताः, ।

क्षर[1]) इत्येष[2]) क्षीर्णे तु, नानार्थो धातुरुच्यते ॥ 58 ॥	अरमित्येष शीघ्रं तु, निपातः कविभिः स्मृतः ॥ 58 ॥

एकार्णवे भवन्त्यापो, न शीघ्रा[1]स्तेन ते[2]) नराः ।
तस्मिन् युगसहस्रान्ते संस्थिते ब्रह्मणोऽह्नि ॥ 59 ॥

तावत् कालं[1]) रजन्यां च *वर्तन्त्यां*[2]) सलिलात्मनः[3]) ।
ततस्तु[4]) सलिले तस्मिन् नष्टे[5]ऽग्नौ पृथिवीतले ॥ 60 ॥

प्रशान्तवातेऽन्धकारे निरालोके समन्ततः, ।
येनैवा[1]धिष्ठितं हीदं, ब्रह्मा स[2]) पुरुषः प्रभुः ॥ 61 ॥

विभागमस्य लोकस्य प्रकर्तुं पुनरैच्छत[1]) ।

(Cp. Chap. 3. Śl. 2—5)
एकार्णवे तदा त[2]स्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे ॥ 62 ॥
तदा भवति स[1]) ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो ह्यतीन्द्रियः[2]) ॥ 63 ॥
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ।
सत्त्वोद्रेकात् प्रबुद्धस्तु[1]) शून्यं लोकमवैक्षत[2]) ॥ 64 ॥
इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।
आपो नराख्यास्त[1]नव इत्यपां नाम[2]) शुश्रुम, ।
आपूर्य नाभिं[3]) तत्रास्ते, तेन नारायणः स्मृतः ॥ 65 ॥

---

3) Vā. तद्वं । 4) Bḍ. I. 6.53 तत् ।

56 = Bḍ. I. 5.132[b],133[a], 6.54; Vā. 7.55. 1) Bḍ.1 –स्थं । 2) Vā. –दा च सा । 3) Vā. –भान्ति । 4) Bḍ. I. 5.133 –स्माच्चाभासाद् (Bḍ.2 –सा); Vā. नामान्ति । 5) Vā. भासन्तो । 6) Bḍ.1 I. 5.133 –ब्दः कान्ति– ।

57 = Bḍ. I. 5.133[b],134[a], 6.55; Vā. 7.56. 1) Bḍ. I. 5.133 स सर्वः । 2) Bḍ. I. 5.133 –प्रासा; Bḍ. I. 6.55 प्राप्त्या । 3) Bḍ.1 I. 5.133 भासां । 4) Bḍ.1 I. 5.134 भाम्भो । 5) Bḍ. I. 5.134; Bḍ.1 I. 6.55 –दन्त– ।

58[a] = Bḍ. I. 5.134[b], 6.56[a]; Vā. 7.57[a]. 1) Bḍ.1 I. 5.134 –रं । 2) Bḍ.1 I. 5.134 ततोऽप्त–; Bḍ.2 तेन तास्त– । Bḍ.1 I. 6.56 न चैतास्त; Bḍ.2 तेन ताः ।

58[b] = Bḍ. I. 5.135[a], 6.56[b]. 1) Bḍ. I. 5.135 क्षार । 2) Bḍ.1 I. 5.135 –त्येव ।	58[b] = Vā. 7.57[b].

59 = Bḍ. I. 5.135[b],136[a], 6.57; Vā. 7.58. 1) Bḍ. I. 5.135 क्षोर्णा– । 2) Bḍ. I. 5.135 ता ।

60 = Bḍ. I. 5.136[b],137[a], 6.58; Vā. 7.59. 1) Bḍ. I. 6.58 –के । 2) Vā. रजन्यां वर्तमानायां तावत् तत्– । 3) Bḍ.1 I. 6.58; Vā. –ना । 4) Bḍ. I. 5.137 –स्ते । 5) Bḍ. –ष्टा– ।

61 = Bḍ. I. 5.137[b],138[a], 6.59; Vā. 7.60. 1) Bḍ. I. 6.59 एतेना– । 2) Bḍ. I. 5.138 –क्षणः ।

62 = Bḍ. I. 5.138[b],139[a], 6.60; Vā. 7.61. 1) Vā. –स्य पुनर्वै कर्तुमिच्छति । 2) Bḍ. I. 5.139 ततस्त– ।

63 = Bḍ. I. 5.139[b],140[a], 6.61[ab]; Vā. 7.62. 1) Vā. स भवति । 2) Bḍ.1 I. 6.61 जितेन्द्रियः; Bḍ.2 ह्यतन्द्रितः ।

64 = Bḍ. I. 5.140[b],141[a]; Vā. 7.63. 1) Bḍ.2 स Bḍ.1 –स्तु स । 2) Bḍ.1; –मैक्षत; Vā. –मवेक्ष्य च ।

65 = Bḍ. I. 6.61[c],62; Vā. 7.64,65. 1) Bḍ. नारास्तत– । 2) Bḍ. –स्यर्थानु– । 3) Bḍ. –येमाणास् ।

सहस्रशीर्षा सुमनाः सहस्रपात् सहस्रचक्षुर्वदनः सहस्रभुक्[1]) ।
सहस्रबाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयीमयो[2]) *यः*[3]) पुरुषो निरुच्यते ॥ 66 ॥
आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता एको ह्यपूर्वः[1]) प्रथमं *तुराषाट्*[2]) ।
हिरण्यगर्भः पुरुषो महात्मा, *स पठ्यते*[3]) वै *तमसः*[4]) परस्तात् ॥ 67 ॥
कल्पादौ रजसोद्रिक्तो ब्रह्मा भूत्वाऽसृजत् प्रजाः, ।
कल्पान्ते तमसोद्रिक्तः कालो भूत्वाऽग्रसत् पुनः ॥ 68 ॥
स वै *नारायणाख्यस्तु*[1]) सत्त्वोद्रिक्तो*ऽर्णवे स्वपन्*[2]) ।
त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैलोक्ये संप्रवर्तते[3]) ॥ 69 ॥
सृ*जति*[1]) ग्रसते चैव वीक्षते[2]) च त्रिभिः *स्वयम्*[3]) ।
एकार्णवे तदा *लोके*[4]) नष्टे स्थावरजङ्गमे ॥ 70 ॥
चतुर्युगसहस्रान्ते सर्वतः सलि[1]लावृते ।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु *अप्रकाशार्णवे*[2]) स्वपन्[3]) ॥ 71 ॥
चतुर्विधाः प्रजा ग्रस्त्वा[1]) ब्रह्मराभ्यां[2]) *महार्णवे*[3]) ।
पश्यन्ति तं महर्लोकात्[4]) सुप्तं कालं[5]) महर्षयः ॥ 72 ॥
भृग्वादयो *यथोद्दिष्टास्तस्मिन्काले*[1]) महर्षयः ।
सत्यादयस्तथा त्वष्टौ कल्पे*ऽतीते*[2]) महर्षयः ।
तदा[3]) विवर्त[4]मानैस्तैर्महान्[5]) परिगतः परः[6]) ॥ 73 ॥
गत्यर्थादृषतेर्धा[1]तोर्नामनिर्वृत्ति[2]*रुच्यते*[3]) ।
य[4]स्मा*दृषति सत्त्वेन*[5]) महांस्त[6]स्मान्महर्षयः ॥ 74 ॥
महर्लोकस्थितैर्दृष्टः कालः सुप्तस्तदा च तैः, ।
सत्या[1]द्याः सप्त ये त्वा[2]सन् कल्पेऽतीते महर्षयः ॥ 75 ॥
एवं ब्राह्मीषु *रात्रीषु ह्यतीतासु*[1]) सहस्रशः ।
दृष्टवन्तस्तथा ह्यन्ये[2]) कालं सुप्तं[3]) महर्षयः ॥ 76 ॥

---

66 = Bḍ. I. 6.63; Vā. 7.66. 1) Bḍ. –कृत् । 2) Vā. –वीपथे । 3) Bḍ.1 ऽयं ।
67 = Bḍ. I. 6.64; Vā. 7.67. 1) Bḍ. ह्यमूर्तः । 2) Bḍ. –मस्त्वसौ विराट् । 3) Bḍ. संपचते । 4) Bḍ. मनसः ।
68 = Bḍ. I. 6.65; Vā. 7.68.
69 = Bḍ. I. 6.66; Vā. 7.69. 1) Bḍ. –णो भूत्वा । 2) Bḍ. जलाशये । 3) Vā. समवर्तत ।
70 = Bḍ. I. 6.67; Vā. 7.70. 1) Vā. सृज्यते । 2) Bḍ. Vā. V. वीक्ष्यते । 3) Bḍ.2 त्रयम् ; Vā. –भिस्तु तान् । 4) Bḍ. तस्मिन् ।
71 = Bḍ. I. 6.68; Vā. 7.71. 1) Bḍ.1 स ज– । 2) Bḍ.1 स चाकाशे भवे; Bḍ.2 स चाकाशेऽर्णवे । 3) Bḍ.1 स्वयम् ।
72 = Bḍ. I. 6.69; Vā. 7.72. 1) Bḍ.1 सर्वां; Bḍ.2 ग्रस्ता । 2) Bḍ.1 –ह्मशक्त्या; Vā. ब्राह्म्यां रात्र्यां । 3) Bḍ. तमोवृताः । 4) Bḍ.1 –के; Bḍ.2 –काः । 5) Bḍ. कालं प्रसुप्तं ।
73 = Bḍ. I. 6.70; Vā. 7.73 = ac. 1) Vā. –यो यथा सप्त कल्पे ह्यस्मिन् । 2) Bḍ.1 क्षीणे । 3) Vā. ततो । 4) Bḍ. –वर्त्य– । 5) Bḍ. –हत् । 6) Bḍ. –तं पराम् ।
74 = Bḍ. I. 6.71; Vā. 7.74. 1) Vā. –वृषयो धा– । 2) Bḍ.1 –निष्पत्ति– । 3) Vā. रादितः । 4) Vā. त– । 5) Bḍ.2 –वृषत्सरत्वेन; Vā. –वृषिपरत्वेन । 6) Bḍ. –हत्त– ।
75 = Bḍ. I. 6.72; Vā. 7.75. 1) Bḍ.1 सत्त्वा– । 2) Vā. ह्या ।
76 = Bḍ. I. 6.73; Vā. 7.76. 1) Bḍ.1 [illegible] रजनीषु; Bḍ.2 ब्राह्मस्वतीतासु रजनीषु । 2) Bḍ.1 –स्तदानीताः;

कल्पस्यादौ तु बहुशो[1]) यस्मात् संस्थाश्चतुर्दश ।
कल्पयामास वै ब्रह्मा, तस्मात् कल्पो निरुच्यते ॥ 77 ॥

स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ।
व्यक्ताव्यक्तो महादेवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ 78 ॥

इत्येष प्रतिसंधिर्वः[1]) कीर्तितः कल्पयोर्द्वयोः, ।
सांप्रतातीतयो[2]र्मध्ये प्रागवस्था बभूव या[3]), ॥ 79 ॥

कीर्तिता तु[1]) समासेन पूर्वे[2]) कल्पे यथातथम्[3]), ।
सांप्रतं सं[4]प्रवक्ष्यामि कल्पमेतं निबोधत ! ॥ 80 ॥

Bd.2 स्तदातीताः । 3) Vā. सुप्तं कालं ।

77 = Bd. I. 6.74; Vā. 7.77. 1) Bd. सुबहुला ।

78 = Bd. I. 6.75; Vā. 7.78.

79 = Bd. I. 6.76; Vā. 7.79. 1) Bd. –सम्बन्धः । 2) Bd.1 –तां हि तयो– । 3) Bd.1 ह ।

80 = Bd. I. 6.77; Vā. 7.80. 1) Bd.1 तस्तु; Bd.2 –तास्तु । 2) Bd.1 –वै–; Vā. कल्पे । 3) Vā. तथा । 4) Vā. T. ते; V. तु ।

पञ्चमोऽध्यायः

(Bd. I. 7.1—195; Mr. 49.1—80; Vā. 8.1—209.)

Cp. Chap. 3. Śl. 6—9a

तुल्यं युगसहस्रस्य¹) नैशं कालमुपास्य सः ।
शर्वर्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं²) सर्गकारणात् ॥ 1 ॥
ब्रह्मा तु सलिले तस्मिन् वायुर्भूत्वा तदा चरन्¹) ।
अन्धकारार्णवे²) तस्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे ॥ 2 ॥
जलेन समनुव्याप्ते¹) सर्वतः पृथिवीतले ।
अ²विभागेन भूतेषु सत्यमात्रे³) स्थितेषु च⁴) ॥ 3 ॥
निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले ततस्ततः ।
तदाकाशे चरन् सोऽथ¹) वीक्ष्यमाणः² स्वयंभुवः³) ॥ 4 ॥
प्रतिष्ठाया ह्युपायं तु¹) मार्गमाणस्तदा प्रभुः²) ।
ततस्तु सलिले तस्मिञ्ज्ञात्वा त्व³न्तर्गतं महीम् ॥ 5 ॥
अनुमानात्तु¹) संबुद्धो²) भूमेरुद्धरणं प्रति³) ।
चकारान्यां तनुं चैव⁴) पूर्वकल्पादिषु स्मृताम्⁵) ॥ 6 ॥

Cp. Chap. 3. Śl. 13—14

स तु¹) रूपं वराहस्य कृत्वाऽपः प्राविशत् प्रभुः²) ।
अद्भिः संछादितामुर्वीं समीक्ष्याथ³) प्रजापतिः ॥ 7 ॥
उद्धृत्योर्वीमथाद्भ्यस्तु¹) अपस्तास्तु स विन्यसन्²), ।
सामुद्रीस्तु³) समुद्रेषु नादेयीर्निम्नगास्वपि⁴) ॥ 8 ॥

Cp. Chap. 3. Śl. 19—22a

पृथिवीं तु¹) समीकृत्य²) पृथिव्यां सोऽचिनोद् गिरीन् ।
प्राक्सर्गे दह्यमाने तु तदा³) संवर्तकाग्निना, ॥ 9 ॥
तेनाग्निना वि¹लीनास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ।
शैत्या²देकार्णवे तस्मिन् वायुनाऽपस्तु³) संहृ⁴ताः ॥ 10 ॥
निषिक्ता¹) यत्र यत्रासंस्तत्र तत्राचलोऽभवत्, ।
स्कन्ना²चलत्वादचलाः पर्वभिः पर्वताः स्मृताः ॥ 11 ॥
गिरयोऽद्भिर्नि¹गीर्णत्वाच् च²यनाच्च³ शीलोच्चयाः ।

---

1 = Bd. I. 7.1; Vā. 8.1. 1) Bd. -स्रं वै । 2) Bd.1 -ह्मा तूद- ।
2 = Bd. I. 7.2; Vā. 8.2. 1) Bd. -दाचरत् · 2) Vā. कारे तदा ।
3 = Bd. I. 7.3; Vā. 8.3. 1) Bd. -नुप्लाव्य । 2) Bd. प्र- । 3) Vā. समन्तात् सु- । 4) Vā. T. तु ।
4 = Bd. I. 7.4; Vā. 8.4. 1) Bd. तदा कामेन तरसा । 2) Bd. मन्य मानः । 3) Bd. स्वयं धिया ।
5 = Bd. I. 7 5; Vā. 8.5. 1) Bd. सोऽप्युपायं प्रतिष्ठायां । 2) Bd. भुवः । 3) Vā. ह्य- ।
6 = Bd. I. 7.6; Vā. 8.6. 1) Bd. अन्यमन्यतमं । 2) Bd.1 बुद्ध्वा; Bd.2 बुद्धो । 3) Bd.1 -णक्षमः; Bd.2 -णं क्षमं । 4) Bd. चकार तं तु देवोऽथ । 5) Bd.1 -तः ।
7 = Bd. I. 7.7; Vā. 8.7. 1) Bd. सत्यं । 2) Bd. -त्वाऽम्भोऽनुप्रविश्य च । 3) Bd. -तामिच्छन् पृथिवीं स ।
8 = Bd. I. 7.8; Vā. 8.8. 1) Bd.1 -मथ न्यस्ता; Bd.2 -मथात्यस्ताम् । 2) Bd.1 सापत्यातुमतिन्यसत् ; Bd.2 अपस्तासुमतिन्यसेत् । 3) Bd. Vā. V. सामुद्रास्तु; Bd. सामुद्राश्च । 4) Bd.1 -देयाश्च नदीषु च; Bd.2 -देया निम्नगादिषु ।
9 = Bd. I. 7.9; Vā. 8.9. 1) Bd. पृथक् तास्तु; Vā. -वीस्तु । 2) Vā. स विन्यस्य । 3) Bd. पुरा ।
10 = Bd. I. 7.10; Vā. 8.10. 1) Vā. प्र- । 2) Bd.1 शैत्या- । 3) Bd.1 -ना ये तु । 4) Bd.1 -हि-; Bd.2 -ह- ।
11 = Bd. I. 7.11; Vā. 8.11. 1) Vā. T. निषक्ता । 2) Bd. स्कन्ना- ।

ततस्तु तां[4]) समुद्धृत्य क्षितिमन्तर्जलात् प्रभुः ॥ 12 ॥

स्वस्थाने स्थापयित्वा च विभागमकरोत् पुनः ।
सप्त सप्त तु वर्षाणि तस्या द्वीपेषु सप्तसु ॥ 13 ॥

विषमाणि समीकृत्य शिलाभिरचिनोद्[1]) गिरीन् ।
द्वीपेषु तेषु वर्षाणि चत्वारिंशत् तथैव च[2]) ॥ 14 ॥

तावन्तः पर्वताश्चैव वर्षान्ते समवस्थिताः ।
सर्गादौ संनि[1]विष्टास्ते स्वभावेनैव नान्यथा ॥ 15 ॥

सप्त द्वीपाः[1]) समुद्राश्च अन्योन्यस्यानु[2]मण्डलम् ।
संनिविष्टाः[3]) स्वभावेन समावृत्य परस्परम् ॥ 16 ॥

भूराद्यां[1]श्चतुरो लोकांश्च[2]न्द्रादित्यौ ग्रहैः सह ।
पूर्ववन्नि[3]र्ममे ब्रह्मा स्थानानीमानि[4]) सर्वशः ॥ 17 ॥

कल्पस्य चास्य ब्रह्मा वै[1]) ह्यसृजत्[2]) स्थानिनः पुरा[3]) ।
आपोऽग्नि[4]) पृथिवीं[5]) वायुम[6]न्तरिक्षं दिवं तथा ॥ 18 ॥

Cp. Chap. 3. 29—31

स्वर्गं दिशः समुद्रांश्च नदीः सर्वांश्च पर्वतान् ।
ओषधीनां तथात्मानमा[1]त्मानं[2]) वृक्षवीरुधाम् ॥ 19 ॥
लवाः[1]) काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्ताः[2]) संधिरात्र्यहान्[3]) ।
अर्धमासांश्च मासांश्च अयनाब्द[4]युगानि च ॥ 20 ॥
स्थानाभिमानिनश्चैव स्थानानि च पृथक् पृथक् ।
स्थानात्मनः स[1]) सृष्ट्वा वै[2]) युगावस्था[3]) विनिर्ममे ॥ 21 ॥

कृतं त्रेता द्वापरं च कलिं[1]) चैव तथा युगम् ।
कल्पस्यादौ कृतयुगे प्रथमं[2]) सोऽसृजत् प्रजाः ॥ 22 ॥

प्रागुक्ता या[1]) मया तुभ्यं पूर्वे कल्पे[2]) प्रजास्तु ताः ।
तस्मिन् संवर्तमाने तु कल्पे दग्धास्तदाग्निना ॥ 23 ॥

अप्राप्ता यास्तपोलोकं जनलोकं समाश्रिताः[1]) ।
प्र[2]वर्तन्ते, पुनः सर्गे बीजार्थं ता भवन्ति हि ॥ 24 ॥

---

12 = Bḍ. I. 7.12; Vā. 8.12. 1) Bḍ. हि नि– । 2) Bḍ.1 त्वा त् , अ– । 3) Bḍ.1 –नात्तु । 4) Bḍ.1 –स्तावा ।
13 = Bḍ. I. 7.13a = b; Vā. 8.13.
14 = Bḍ. I. 7.13b,14a; Vā. 8.14. 1) Bḍ.1 –रभितो ; Bḍ.2 रचितान् । 2) Bḍ. तु ।
15 = Bḍ. I. 7.14b,15a; Vā. 8.15. 1) Bḍ. कान्ति– ।
16 = Bḍ. I. 7.15b,16a; Vā. 8.16. 1) Bḍ. सप्तद्वीपां । 2) Vā. T. स्य तु । 3) Vā. –कृष्टाः ।
17 = Bḍ. I. 7.16b,17a; Vā. 8.17. 1) Vā –राद्यां– । 2) Bḍ. –कांश्च– । 3) Vā. पूर्वं तु नि– । 4) Bḍ.1 स्थावराणीह ; Bḍ.2 स्थानानीह च ।
18 = Bḍ. I. 7.17b,18a; Vā. 8.18. 1) Bḍ.2 च । 2) Bḍ.1 चासृद् यः; Bḍ.2 सृजतः । 3) Bḍ. सुरान् । 4) Bḍ.2 Vā. ऽग्निः । 5) Vā. –वी । 6) Vā. –सुर– ।
19 = Bḍ. I. 7.18b,19a; Vā. 8.19. 1) Bḍ.1 –नामात्मनश्च आ–; Bḍ. तथात्मान आ– । 2) Bḍ. –त्मनो ।
20 = Bḍ. I. 7.19b,20a; Vā. 8.20. 1) Bḍ.1 –वा– । 2) Vā. –तं । 3) Vā. –हम् । 4) Bḍ.1 –ब्दान् ।
21 = Bḍ. I. 7.20b,21a; Vā. 8 21. 1) Bḍ. –नस्तु । 2) Bḍ च । 3) Vā. –स्थां ।
22 = Bḍ. I. 7.21b,22a; Vā. 8.22. 1) Bḍ. तिष्यं । 2) Vā. –मे ।
23 = Bḍ. I. 7.22b,23a; Vā. 8.23. 1) Bḍ.1 –ताश्च । 2) Vā. T. पूर्वकाले, V. –काले ।
24 = Bḍ. I. 7.23b,24a; Vā 8.24. 1) Bḍ. पृथिव्यां याः समासत । 2) Bḍ. आ– ।

बीज[1]*र्थं ताः*[2]) स्थितास्तत्र पुनः सर्गस्य कारणात् ।
ततस्ताः सृज्यमानास्तु संतानार्थं भवन्ति हि ॥ 25 ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणामिह ताः *साधिताः*[1]) स्मृताः ।
देवाश्च पितरश्चैव ऋषयो[2]) मानव[3]स्तथा ॥ 26 ॥
ततस्ते तपसा युक्ताः स्थानान्यापूर*यन्ति हि*[1]), ।
ब्रह्मणो मानसा[2]स्ते वै सिद्धात्मानो भवन्ति हि ॥ 27 ॥
आ[1]सङ्गाद्वेषयुक्तेन कर्मणा ते दिवं गताः ।
आवर्तमाना इह ते[2]) संभवन्ति युगे युगे ॥ 28 ॥
स्वकर्मफलशेषेण ख्यातास्चैव तदा[1]त्मिकाः ।
संभवन्ति जनाल्लोकात्[2]) कर्मसंशयवन्धनात्[3]) ॥ 29 ॥
आशयः[1]) कारणं *तत्र*[2]) बोद्धव्यं[3]) कर्मणां[4]) तु सः ।
तैः कर्मभिस्तु[5]) जायन्ते जनलोकाच्छु[6]भाशुभैः ॥ 30 ॥
गृह्णन्ति ते शरीराणि नानारूपाणि योनिषु ।
देवाद्याः स्थावरान्ताश्च[1]) उत्प[2]द्यन्ते परस्परम् ॥ 31 ॥
Cp. Chap. 6 Sl. 58—59.
तेषां ये[1]) यानि कर्माणि प्राक् *सृष्टेः*[2]) प्रतिपेदिरे ।
तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ 32 ॥
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मे ऋतानृते ।
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते, तस्मात् तत् तस्य रोचते ॥ 33 ॥
कल्पेष्वासन् व्यतीतेषु रूपनामानि यानि च, ।
तान्येवानागते काले प्रायशः प्रतिपेदिरे, ॥ 34 ॥
तस्मात्तु[1]) नामरूपाणि तान्येव प्रतिपेदिरे, ।
पुनः पुनस्ते कल्पेषु जायन्ते *नामरूपतः*[2]) ।
ततः सर्गे *ह्यवष्टब्धे*[3]) सिसृक्षोर्ब्रह्मणस्तु वै ॥ 35 ॥

क्रोष्टुकिरुवाच :
अर्वाक्स्रोतस्तु कथितो, भवता, यस्तु मानुषः ।
ब्रह्मन् विस्तरतो ब्रूहि, ब्रह्मा समसृजद् यथा, ॥ 35_1 ॥
यथा च वर्णानसृजद् यद्गुणांश्च महामते ।
यच्च येषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां, वदस्व तत् ! ॥ 35_2 ॥

मार्कण्डेय उवाच :

ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिध्यायिनस्तथा ।	प्रजास्ता[1]) ध्यायतस्तस्य सत्याभिधायिनस्तदा ।

25 = Bḍ. I. 7.24[b], 25[a]; Vā. 8.25. 1) Bḍ. वीक्ष्या– । 2) Vā. –थेंन ।
26 = Bḍ. I. 7.25[b], 26[a]; Vā. 8.26. 1) Vā. –ध(धि)काः । 2) Bḍ. क्रमशो । 3) Vā. मनव– ।
27 = Bḍ. I. 7.26[b], 27[a]; Vā. 8.27. 1) Bḍ. –रयन् पुरा । 2) Bḍ. मनव– ।
28 = Bḍ. I. 7.27[b], 28[a]; Vā. 8.28. 1) Vā. ये । 2) Bḍ. –नास्ते देहे ।
29 = Bḍ. I. 7.28[b], 29[a]; Vā. 8.29. 1) Vā. तथा– । 2) Bḍ.1 –ने लोकाः । 3) Bḍ. कल्पागमनिवन्धनाः ।
30 = Bḍ. I. 7.29[b], 30[a]; Vā. 8.30. 1) Bḍ.1 अप्सु यः । 2) Bḍ. तेषां । 3) Bḍ. बोधयन् । 4) Bḍ.1 –गा । 5) Bḍ. कर्मभिस्तैस्तु । 6) Vā. जनाल्लोकाः शु– ।
31 = Bḍ. I. 7.30[b], 31[a]; Vā. 8.31. 1) Vā. –श्स्थावरान्ते च । 2) Bḍ. –न्ता स्तु आप– ।
32 = Bḍ. I. 7.31[b] = a; Vā. 8.32. 1) Bḍ. मेध्यानि । 2) Bḍ. प्रायशः ।
33 = Vā. 8. 33. 34 = Vā. 8.34.
35 = Bḍ. I. 7.32, 33[a]; Vā. 8.35, 36[a]. 1) Bḍ. –स्माधन् –; Bḍ.2 –स्माच्च । 2) Bḍ. –रूपिणः । 3) Bḍ. –र्गो ह्युपसृष्टे

35_1 = Mr. 49.1 35_2 = Mr. 49.2.

मिथुनानां सहस्रं तु सोऽसृजद्वै मुखात् तदा[1]), ॥ 36 ॥

जना[1]स्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्रिक्ताः सुतेजसः[2]) ।
सहस्रमन्यद्वक्षस्तो[3]) मिथुनानां ससर्ज ह, ॥ 37 ॥

ते सर्वे रजसोद्रिक्ताः शुष्मिणः चाप्यमर्षिणः[1]) ।

ससर्जान्यत् सहस्रं तु
द्वुःस्थानामू[1]रुतः पुनः ॥ 38 ॥

| सृष्ट्वा सहस्रमन्यत्तु
| द्वन्द्वानामूरुतः[1]) पुनः ॥ 38 ॥

रजस्तमोभ्यामुद्रिक्ता ईहा[1]शीलास्तु ते[2]) स्मृताः ।
पद्भ्यां सहस्रमन्यत्तु[3]) मिथुनानां ससर्ज ह, ॥ 39 ॥

उद्रिक्तास्तमसा सर्वे निः[1]श्रीका ह्यल्पतेज[2]सः ।
ततो वै[3]) हृषमाणास्ते द्वन्द्वोत्पन्नास्तु प्राणिनः ॥ 40 ॥

अन्योन्या हृच्छ[1]याविष्टा मैथुनायोपचक्रमुः ।
ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनोत्पत्तिरुच्यते[2]) ॥ 41 ॥

मासि मास्यार्तवं यद्यत्, तत्[1]) तदासीद्धि[2]) योषिताम् ।
तस्मात्तदा न सुषुवुः सेवितैरपि मैथुनैः ॥ 42 ॥

आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः[1]) सकृत् ।

| कुटकाः कुचि(चि?)का[1]श्चैव उत्पद्यन्ते मुमूर्षिताः ।
| [कुतो कुलमयोत्पाद्य ताः शरीराणि तत्यजुः] ॥ 43 ॥

ततः प्रभृति कल्पेऽस्मिन् मिथुनानां हि[1]) संभवः, ।
ध्यानेन[2]) मनसा तासां प्रजानां जायतेऽसकृत्[3]) ॥ 44 ॥

शब्दादिविषयः शुद्धः प्रत्येकं पञ्चलक्षणः[1]), ।

इत्येषा मानुषी सृष्टि-
र्या पूर्वं वै प्रजापतेः ॥ 45 ॥

| इत्येवं मानसी पूर्वं
| प्राक्सृष्टिर्या प्रजापतेः[1]) ॥ 45 ॥

36^{a} = Mr. 49.3^{a}.
| 36^{a} = Bḍ. I. 7.33^{b}; Vā. 8.36^{b}. 1) Bḍ. ताः प्रजा ।

36^{b} = Bḍ. I. 7.34^{a}; Mr. 49.3^{b}; Vā. 8.37^{a}. 1) Bḍ. मुखात्समभवत्किल; Mr. मुखात् सोऽथासृजन्मुने ।

37 = Bḍ. I. 7.34^{b}, 35^{a}; Mr. 49.4; Vā. 8.37^{b}, 38^{a}. 1) Mr. जाता– । 2) Mr. स्वतेजसः; Vā. सुचेतसः । 3) Bḍ. चक्षुषो(Bḍ.2 वक्षसो)ऽन्यत्सहस्रं तु ।

38^{a} = Bḍ. I. 7.35^{b}; Mr. 49.5^{a}; Vā. 8.38^{b}. 1) Vā. –प्यशुष्मिणः ।

38^{b} = Mr. 49.5^{b}. 1) T. –नां म– ।
| 38^{b} = Bḍ. I. 7.(36^{a}); Vā. 8.39^{a}. 1) Bḍ. सहस्रमन्यदसृजद्वाहूनाम् (Bḍ.2 द्वन्द्वानाम्) असतां ।

39 = Bḍ. I. 7.36^{b} = a; Mr. 49.6; Vā. 8.39^{b}, 40^{a}. 1) Bḍ.1 गृह– । 2) Bḍ.1 –स्ततः । 3) Mr. –न्यच्च ।

40 = Mr. 49.7; Vā. 8.40^{b}, 41^{a}. 1) Mr. नि– । 2) Mr. –चेत– । 3) Mr. ततः सं– ।

41 = Mr. 49.8; Vā. 8.41^{b}, 42^{a}. 1) Mr. कृच्छ्र– । 2) Mr. मिथुनानां हि संभवः ।

42 = Mr. 49.9; Vā. 8.42^{b}, 43^{a}. 1) Mr. यत्तु न । 2) Mr. –सीत्तु ।

43^{a} = Bḍ. I. 7.37^{a}; Mr. 49.10^{a}; Vā. 8.43^{b}. 1) Bḍ. वा; Vā. ते ।

| 43^{bc} = Bḍ. I. 7.37^{b}, 38^{a}; Vā. 8.44^{a} = a. 1) Bḍ. कूटकाकूटका– ।

44 = Bḍ. I. 7.38^{b}, 39^{a}; Mr. 49.10^{b}, 11^{a}; Vā. 8.44^{b}, 45^{a}. 1) Bḍ. मैथुनानां च । 2) Vā. ध्याते तु । 3) Bḍ. कृते ।

45^{a} = Bḍ. I. 7.39^{b}; Mr. 49.11^{b}; Vā. 8.45^{b}. 1) Bḍ. Mr. –णम् ।

तस्यान्ववाये[1]) संभूता, यैरिदं पूरितं[2]) जगत् ।
सरित्सरःसमुद्रांश्च सेवन्ते पर्वतानपि, ॥ 46 ॥

तदा ता ह्यल्प[1]शीतोष्णा[2]) युगे[3]) तस्मिंश्चरन्ति वै, ।

तृप्तिं स्वाभाविकीं प्राप्ता
विषयेषु महामते ॥ 47 ॥

पृथ्वीरसोद्भवं[1]) नाम
आहारं ह्या[2]हरन्ति वै[3]) ।
ताः प्रजाः कामचारिण्यो
मानसीं सिद्धिमास्थिताः[4]) ॥ 47 ॥

धर्माधर्मौ न तास्वास्तां, निर्विशेषाः प्रजास्तु ताः, ।
तुल्यमायुः सुखं रूपं तासामासीत्[1]) कृते युगे ।
धर्माधर्मौ न तास्वास्तां[2]) कल्पादौ तु कृते[3]) युगे ॥ 47_1 ॥
स्वेन स्वेनाधिकारेण जज्ञिरे ते कृते[1]) युगे ।
चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां दिव्यसंख्यया ॥ 47_2 ॥
आद्यं[1]) कृतयुगं प्राहुः संध्यांशौ च[2]) चतुःशतौ[3]) ।
ततः सहस्रशस्तासु प्रजासु प्रथितास्वपि[4]) ॥ 47_3 ॥

न तासां प्रतिघातोऽस्ति, न द्वन्द्वं[1]) नापि च क्लमः[2]) ।
पर्वतोदधिसेविन्यो[3]) ह्यनिकेताश्रयास्तु ताः[4]) ॥ 48 ॥

विशोकाः सत्त्वबहुला एकान्तसुखिनः[1]) प्रजाः ।
ता वै नि[1]ष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ 49 ॥

पिशाचोरगरक्षांसि
तथा मत्सरिणो जनाः ।
पशवः पक्षिणश्चैव
नक्रा मत्स्याः सरीसृपाः ।
अवारका ह्यण्डजा वा
ते ह्यधर्मप्रसूतयः ॥ 50 ॥

पशवः पक्षिणश्चैव
न तदासन् सरीसृपाः ।
नोद्भिज्जा नारका[1]श्चैव
ते ह्यधर्मप्रसूतयः[2]) ॥ 50 ॥

45b = Mr. 49.12a.

45b = Bḍ. I. 7.40a; Vā. 8.46a. 1) Bḍ. –सैर्मावैः प्रेष्ठं तिष्ठन्ति चाप्रजाः ।

46 = Bḍ. I. 7.40b, 41a; Mr. 49.12b, 13a; Vā. 8.46b, 47a. 1) Bḍ. तथान्वयास्तु; Mr. –वाय– । 2) Mr. पूजितं ।

47a = Bḍ. I. 7.41b; Mr. 49.13b; Vā. 8.47b. 1) Mr. तास्तदा ह्यल्पा–; Vā. तदा नात्यम्बु– । 2) Bḍ. –संतोषा । 3) Bḍ. युद्धे ।

47b = Mr. 49.14a.

47bc = Bḍ. I. 7.42; Vā. 8.48. 1) Bḍ. –थ्वी रसवती । 2) Bḍ. ह्या– । 3) Bḍ. च । 4) Bḍ. –मिच्छतः ।

47_1 = Bḍ. I. 7.43a = b; Vā. 8.49, 50a. 1) Vā. –सां तस्मिन् । 2) Bḍ.1 तदा न स्तः; Bḍ.2 तदा नास्तां । 3) Bḍ. प्रथमे ।

47_2 = Bḍ. I. 7.44; Vā. 8.50b, 51a. 1) Bḍ. तु युगे ।

47_3 = Bḍ. I. 7.45; Vā. 8.51b, 52a. 1) Bḍ. आदौ । 2) Vā. संध्यानां तु । 3) Vā. –तम् । 4) Bḍ. –स्विह ।

48 = Bḍ. I. 7.46; Mr. 49.14b, 15a; Vā. 8.52b, 53a. 1) Mr. द्वेषो । 2) Bḍ. Vā. T. क्रमः; Mr. –पि मत्सरः । 3) Bḍ. –वासिन्यो । 4) Bḍ. –तास्तु सर्वशः ।

49a = Bḍ. I. 7.47a; Vā. 8.53b. 1) Vā. –खित– ।

49b = Bḍ. I. 7.47b; Mr. 49.15b; Vā. 8.54a. 1) Bḍ.1 ताः सश्वत् ; Bḍ.2 ता मैऽपि (?); Mr.–निष् – ।

50 = Mr. 49.16, 17a.

50 = Bḍ. I. 7.48; Vā. 8.54b, 55a. 1) Bḍ. –द्विजा नोत्कटा– 2) Bḍ. धर्मस्य प्रक्रिया तु सा ।

न[1]) मूलफलपुष्पाणि[2]) नार्तवा वत्सराणि च[3]), ।
सर्वकाम[4]सुखः कालो, नात्यर्थं ह्युष्णशीतता[5]) ॥ 51 ॥

कालेन गच्छता तेषां
चित्रा सिद्धिरजायत ।
ततस्च तेषां पूर्वाह्णे
मध्याह्ने च वितृप्तता ॥ 52 ॥

पुनस्तयेच्छतां तृप्ति-
रनायासेन साऽभवत्, ।
इच्छतां च तयायासो
मनसः समजायत ॥ 52_1 ॥

अपां सौक्ष्म्यं ततस्तासां
सिद्धिर्नानारसोल्लसा[1]) ।
समजायत चैवान्या
सर्वकामप्रदायिनी ॥ 52_2 ॥

मनोभिलषिताः कामा[1]-
स्तासां सर्वत्र सर्वदा ।
उत्तिष्ठन्ति पृथिव्यां वै
ताभिर्ध्या[2]ता[3]) रसोत्थिताः[4]) ।
बलवर्णकरी तासां
*सिद्धिः सा रोग[5]*नाशिनी ॥ 52 ॥

असंस्कार्यैः शरीरैश्च[1]) प्रजास्ताः स्थिरयौवनाः, ।
तासां *विना तु*[2]) संकल्पाज्[3]) जायन्ते मिथुनाः[4]) प्रजाः ॥ 53 ॥
समं जन्म च रूपं च म्रि[1]यन्ते चैव ताः समम्[2]) ।
तदा सत्यमलोभश्च क्षमा तुष्टिः[1]) सुखं दमः, ॥ 54 ॥
निर्विशेषास्तु[1]) ताः सर्वा रूपायुःशील[2]चेष्टितैः ।
अबुद्धिपूर्वका वृत्तिः[3]) प्रजानां *जायते*[4]) स्वयम् ॥ 54_1 ॥
अप्रवृत्तिः कृतयुगे[1]) कर्मणोः[2]) शुभपापयोः ।
वर्णाश्रमव्यवस्थाश्च न तदासन् संकरः[3]) ॥ 54_2 ॥
अनिच्छाद्वेषयुक्तास्ता[1]) वर्तयन्ति[2]) परस्परम् ।
तुल्यरूपायुषः सर्वा अधमोत्तमवर्जिताः[3]) ॥ 55 ॥

---

51 = Bḍ. I. 7.49; Mr. 49.17b, 18a; Vā. 8.55b, 56a. 1) Bḍ. स– । 2) Vā. –पं च । 3) Bḍ.1 वर्तनाय त्वशेषतः; Bḍ.2 वर्तनाय त्वचो ऋचः; Vā. –वमृतवो न च । 4) Bḍ.1 सर्वकान्त–; Mr. –फल– । 5) Bḍ. –काः(म्); Mr. घर्मशीतता ।

52 = Mr. 49.18b, 19a.
52_1 = Mr. 49.19b, 20a.
52_2 = Mr. 49.20b, 21a. 1) Mr. T. –र्नाम्नावयो न सा ।

52 = Bḍ. I. 7.50, 51a; Vā. 8.56b, 57. 1) Bḍ. –ताः काम– । 2) Bḍ. तेषां ध्या– । 3) Bḍ.1 ध्याने; Bḍ.2 –ध्यानं । 4) Bḍ. रसातलात् । 5) Bḍ. –री तेषां जरारोगप्र– ।

53 = Bḍ. I. 7.51b, 52a; Mr. 49.21b, 22a; Vā. 8.58. 1) Bḍ. –स्तु । 2) Vā. विशुद्धात् । 3) Mr. –रूपं । 4) Bḍ. –नात् ।
54a = Bḍ. I. 7.52b; Mr. 49.22b; Vā. 8.59a. 1) Bḍ. प्री– । 2) Bḍ. –माः ।
54b = Bḍ. I. 7.53a; Vā. 8.59b. 1) Bḍ. –संतुष्टिश्च ।
54_1 = Bḍ. I. 7.53b, 54a; Vā. 8.60. 1) Bḍ. –श्च । 2) Bḍ. –शिल्प– । 3) Vā. –वैकं वृत्तं । 4) Bḍ. भवति ।
54_2 = Bḍ. I. 7.54b, 55a; Vā. 8.61. 1) Bḍ.1 –द्वारे । 2) Bḍ.1 –णः । 3) Bḍ.1 तस्कराः ।
55 = Bḍ. I. 7.55b, 56a; Mr. 49.23; Vā. 8.62. 1) Mr. –धर्मसंयुक्ता; Vā. –स्ते । 2) Mr. वर्तन्ते तु । 3) Mr. –मर्ता विना ।

सुखप्राया वि[1]शोकाश्च उत्पद्यन्ते कृते युगे ।
नित्यप्रहृष्टमनसो महासत्त्वा महाबलाः ॥ 55_1 ॥

लाभालाभौ न तास्वास्तां[1]) मित्रामित्रे[2]) प्रियाप्रिये[3]) ।
मनसा विषयस्तासां निरीहाणां प्रवर्तते ॥ 55_2 ॥

नातिहिंसन्ति चा[1]न्योन्यं, नानुगृह्णन्ति *चैवहि*[2]) ।
ध्या[3]नं परं कृतयुगे, त्रेतायां *ज्ञान*[4]मुच्यते ॥ 55_3 ॥

प्रवृत्तं द्वापरे यज्ञं दानं कलियुगे वरम्[1]) ।
सत्त्वं कृतं, रजस्त्रेता, द्वापरं तु रजस्तमः[2]) ॥ 55_4 ॥

कलिस्त[1]मस्तु विज्ञेयं युगवृत्तव*शेन* तु[2]) ।
कालः कृत[3]युगे त्वेष, तस्य संख्यां[4]) निबोधत ॥ 55_5 ॥

चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगम् , ।
सं[1]ध्यांशौ तस्य दिव्यानि शतान्यष्टौ च संख्यया ॥ 55_6 ॥

चत्वारि तु[1]) सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ।

आयुःप्रमाणं जीवन्ति न च क्लेशाद्विपत्तयः ॥ 56 ॥	तदा तासां[1]) बभूवायु– *र्न*[1]) च क्लेश*विपत्तयः*[2]) ॥ 56 ॥

ततः कृतयुगे तस्मिन् ससंध्यांशे गते तदा[1]) ।
पादावशिष्टो भवति युगधर्मस्तु सर्वशः ॥ 56_1 ॥

संध्याया[1]*मप्यतीताया*[2]*मन्तकालो*[3]) युगस्य तु[4]) ।
पादतश्चावशिष्टे तु[5]) संध्याधर्मे *युगस्य* तु[6]) ॥ 56_2 ॥

एवं कृते तु *निःशेषे*[1]) *सिद्धिस्त्व*[2]न्तर्दधे तदा, ।
तस्यां च[3]) सिद्धौ[4]) भ्रष्टायां[5]) मानस्या[6]मभवत् ततः[7]) ॥ 56_3 ॥

55_1 = Bḍ. I. 7.56[b] = a; Vā. 8.63. 1) Vā. स्व– ।
55_2 = Bḍ. I. 7.57; Vā. 8.64. 1) Bḍ. न वा स्यातां । 2) Bḍ. –त्रौ । 3) Bḍ. –यौ ।
55_3 = Bḍ. I. 7.58; Vā. 8.65. 1) Bḍ.1 वा–; Vā. न लिप्सन्ति हि ता– । 2) Bḍ.1 वै तदा; Bḍ.2 वै बहु । 3) Bḍ. शा– । 4) Bḍ. यज्ञ उ– ।
55_4 = Bḍ. I. 7.59; Vā. 8.66. 1) Bḍ. –रे युद्धं स्तेयमेव कलौ युगे । 2) Vā. –मौ ।
55_5 = Bḍ. I. 7.60[b], 61[a]; Vā. 8.67. 1) Vā. कलौ त– । 2) Bḍ. गुणवृत्तं गुणेषु तत् । 3) Vā. –ते । 4) Bḍ. –ख्यां ।
55_6 = Bḍ. I. 7.61[b], 62[a]; Vā. 8.68. 1) Bḍ. सा– ।

56[a] = Bḍ. I. 7.62[b]; Mr. 49.24[a]. 1) Bḍ. –येव ।

56[b] = Mr. 49.24[b].	56[b] = Bḍ. I. 7.63[a]; Vā. 8.69[a]. 1) Bḍ.1 तासु । 2) Bḍ. भवन्त्यासु न नोत्क्रोशाश्च विपर्ययाः ।

56_1 = Bḍ. I. 7.63[b], 64[a]; Vā. 8.69[b], 70[a]. 1) Vā. संध्यांशे हि गते तु वै ।
56_2 = Bḍ. I. 7.64[b], 65[a]; Vā. 8.70[b], 71[a]. 1) Bḍ.1 –यास् । 2) Bḍ.1 तु व्यतीतायाः; Bḍ.2 व्यवतीतायाः । 3) Bḍ. सान्ध्यः कालो । 4) Bḍ.1 सः; Bḍ.2 यः । 5) Bḍ. पादमिश्रावशिष्टेन । 6) Bḍ. पुनः पुनः ।
55_3 = Bḍ. I. 7.65[b], 66[a]; Vā. 8.71[b], 72[a]. 1) Bḍ. –तयुगे तस्मिन् (Bḍ.2 स्तीते) । 2) Bḍ. निःशेषेऽ– । 3) Bḍ.2 यस्माच्च । 4) Bḍ.1 सन्धौ । 5) Bḍ. नष्टायां । 6) Bḍ.1 सी चा– । 7) Bḍ. प्रजा ।

सिद्धिरन्या[1]) युगे तस्मिंस्त्रेताख्येऽन[2]न्तरे कृताद्[3]) ।
सर्गादौ या मयाऽष्टौ तु मानस्यो वै प्रकीर्तिताः ।
अष्टौ ताः क्रमयोगेन सिद्धयो यान्ति संक्षयम् ॥ 56_4 ॥
कल्पादौ मानसी ह्येषा[1]) सिद्धिर्भवति सा कृते ।
मन्वन्तरेषु सर्वेषु चतुर्युगविभागशः ॥ 56_5 ॥
वर्णाश्रमाचारकृतः कर्मसिद्ध्यु[1]द्भवः स्मृतः[2]) ।
संध्या कृतस्य पादेन संध्यापादेन[3]) चांशतः[4]) ॥ 56_6 ॥
कृतसन्ध्यांशका ह्येते, त्रींस्त्रीन् पादान् परस्परान्[1]) ।
ह्रीयन्ते[2]) युगधर्मा[3]स्ते तपःश्रुतबलायुषः[4]) ॥ 56_7 ॥
ततः[1]) कृतांशे क्षीणे[2]) तु बभूव तदनन्तरम् ।
त्रेतायुगसमुत्पत्तिः[3]) सांशा च[4]) ऋषिसत्तमाः ॥ 56_8 ॥

क्वचित् क्वचित् पुनः साभूत्
क्षितिर्भाग्येन सर्वशः, ।
कालेन गच्छता नाश-
मुपयान्ति यथा प्रजाः ॥ 57 ॥
तथा ताः क्रमशो नाशं
जग्मुः सर्वत्र सिद्धयः ।

तासु सर्वासु नष्टासु
नभसः प्रच्युता नराः ।
प्रायशः कल्पवृक्षास्ते
संभूता गृहसंज्ञिताः ॥ 58 ॥

तस्मिन् क्षीणे कृतांशे तु[1])
तच्छिष्टासु प्रजास्विह[2]) ।
कल्पादौ संप्रवृत्ताया-
स्त्रेतायाः प्रमुखे तदा ॥ 57 ॥
प्रणश्यति तदा सिद्धिः
कालयोगेन नान्यथा ।
तस्यां सिद्धौ प्रनष्टाया-
मन्या सिद्धिरजायत[1]) ॥ 57_1 ॥
अपां सौक्ष्म्ये[1]) प्रतिगते[2])
तदा मेघात्मना तु वै[3]) ।
मेघेभ्यः स्तनयित्नु[4]भ्यः
प्रवृत्तं वृष्टिसर्जनम् ॥ 57_2 ॥
सकृदेव तया वृष्ट्या
संयुक्ते[1]) पृथिवीतले ।
प्रादुरा[2]संस्तदा[3]) तासां
वृक्षास्तु[4]) गृहसंज्ञिताः[5]) ॥ 58 ॥

56_4 = Bd. I. 7.66[b], 67; Vs. 8.72[b], 73. 1) Bd. –न्य– । 2) Vs. –तायाम– । 3) Vs. –ता ।
56_5 = Bd. I. 7.68; Vs. 8.74. 1) Bd. ह्येका ।
56_6 = Bd. I. 7.69; Vs. 8.75. 1) Vs. –द्धो– । 2) Bd. कृतः । 3) Bd.1 संक्षेपेण; Bd.2 सन्ध्याशेषेण । 4) Bd.1 वशात्ततः ।
56_7 = Bd. I. 7.70; Vs. 8.76. 1) Bd.1 त्रीनादाय परस्परम् । 2) Vs. ह्रसन्ति । 3) Vs. –र्मै– । 4) Vs. –षैः ।
56_8 = Bd. I. 7.71; Vs. 8.77. 1) Bd. कृते । 2) Bd. ऽतीते । 3) Vs. त्रेतायां युगमन्यत्तु । 4) Bd.2 Vs. कृतांशम् ।

57 = Mr. 49.26.

58 = Mr. 49.26, 27[a].

57 = Bd. I. 7.72; Vs. 8.78. 1) Bd. वै । 2) Bd.1 तासु शिष्टासु सप्तसु ; Bd.2 तच्छिष्यान्सप्तमास्विह ।
57_1 = Bd. I. 7.73; Vs. 8.79. 1) Vs. –रवर्तत ।
57_2 = Bd. I. 7.74; Vs. 8.80. 1) Bd. –पांशौ तौ । 2) Bd. –गतौ । 3) Vs. तौ । 4) Bd. –यित्नु– ।
58 = Bd. I. 7.75; Vs. 8.81. 1) Bd. –सिद्धे । 2) Bd. प्रजा आ– । 3) Bd. स्ततस् । 4) Bd. –श्चाश्च । 5) Vs. –संस्थिताः ।

सर्वं[1]प्रत्युपभोगस्तु[2]) तासां तेभ्यः प्रजायते[3]), ।
वर्तयन्ति[4]) स्म[5]) तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः[6]) ॥ 59 ॥

ततः कालेन वै राग-
स्तासामाकस्मिकोऽभवत् ।

मासि मास्यार्तवोत्पत्त्या
गर्भोत्पत्तिः पुनः पुनः ॥ 60 ॥

रागोत्पत्त्या ततस्तासां
वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ 61 ॥
ब्रह्मन्नन्वपरेषां तु
पेतुः शाखा महीरुहाम् ।

ततः कालेन महता
तासामेव विपर्ययात् ।
रागलोभा[1]त्मको भाव-
स्तदा ह्याकस्मिकोऽभवत् ॥ 59_1 ॥
यत्तद् भवति नारीणां
जीवितान्ते तदार्तवम्, ।
तदा तद्वै न भवति
पुनर्युगबलेन तु ॥ 59_2 ॥
तासां पुनः प्रवृत्तं तु[1])
मासि[2]) मासि[3]) तदार्तवम् ।
ततस्तेनैव योगेन
वर्तते[3]) मैथुनं[4]) तदा ॥ 59_3 ॥
तासां[1]) तत्कालभावित्वा-
न्मासि मास्युपगच्छताम् ।
अकाले ह्या[2]र्तवोत्पत्त्या[3])
गर्भोत्पत्तिर*जायत*[4]) ॥ 60 ॥
विपर्ययेण *तासां*[1]) तु
तेन कालेन[2]) भाविना[3]) ।
प्रणश्यन्ति ततः सर्वे
वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः[4]) ॥ 61 ॥
ततस्तेषु प्रनष्टेषु
विभ्रान्ता व्याकुलेन्द्रियाः ।
अभिध्यायन्ति तां[1]) सिद्धिं[2])
सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥ 61_1 ॥
प्रादुर्बभूवुस्*तासां*[1]) तु[2])
वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः[3]) ।

---

59 = Bḍ. I. 7.76; Mr. 49.27ᵇ, 28ᵃ; Vā. 8.82. 1) Bḍ. –र्वैः; Mr. –र्वे । 2) Mr. –गाश्च । 3) Bḍ. –भ्यो व्यजायत । 4) Bḍ. –न्ते । 5) Vā. हि । 6) Mr. तदा ।

60ᵃ = Mr. 49.28ᵇ.

60ᵇ = Mr. 49.29ᵃ.

61 = Mr. 49.29ᵇ.

62ᵃ = Mr. 49.30ᵃ.

59_1 = Bḍ. I. 7.77; Vā. 8.83. 1) Bḍ. सङ्कोला– ।

59_2 = Bḍ. I. 7.78; Vā. 8.84.

59_3 = Bḍ. I. 7.79; Vā. 8.85. 1) Bḍ. तन्– । 2) Vā. –से । 3) Bḍ.2 Vā. –र्तेतां; Bḍ.2 Vā. V. मैथुने; Vā. T. मिथुनं ।

60 = Bḍ. I. 7.80; Vā. 8.86. 1) Bḍ. तेषां । 2) Bḍ.1 चा– । 3) Vā. तिर्– । 4) Bḍ. –त्तिस्तदाभवत् ।

61 = Bḍ. I. 7.81; Vā. 8.87. 1) Bḍ. तेषां । 2) Bḍ. तत्काल– । 3) Bḍ.1 –वित(?); Bḍ.2 विन(?) । 4) Vā. –स्थिताः ।

61_1 = Bḍ. I. 7.82; Vā. 8.88. 1) Bḍ. ताः । 2) Bḍ. –द्धीः ।

62ᵃ = Bḍ. I. 7.83ᵃ; Vā. 8.89ᵃ. 1) Bḍ. –स्तेषां । 2) Vā. T. च । 3) Vā. –स्थिताः ।

वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वा[1]भरणानि च ॥ 62 ॥

तेष्वेव[1]) जायते *ता .ां*[2]) गन्धवर्ण[3]रसान्वितम् ।
अमाक्षिकं[4]) महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ 63 ॥

तेन ता[1]) वर्तयन्ति स्म मु[2]खे त्रेतायुगस्य वै ।
| हृष्टतुष्टा[1]स्तया सिद्ध्या प्रजा वै[2]) विगतज्वराः ॥ 64 ॥

ततः[1]) कालान्तरेणैव[2]) पुनर्लोभावृतास्तु ताः[3]) ।

वृक्षांस्ताः[1]) पर्यगृह्णन्त	वृक्षांस्ताः[1]) पर्यगृह्णन्त
ममत्वाविष्टचेतसः ॥ 65 ॥	मधु वा माक्षिकं बलात् ॥ 65 ॥
नेशुस्तेनापचारेण	तासां तेनापचारेण
तेऽपि तासां महीरुहाः ।	पुनर्लोभ[1]कृतेन वै ।
	प्रनष्टा मधुना[2]) सार्धं
	कल्पवृक्षाः क्वचित् क्वचित् ॥ 65_1 ॥
	तस्यामेवाल्पशिष्टायां
ततो द्वन्द्वान्यजायन्त	*सिद्ध्यां*[1]) कालवशात् तदा ।
शीतोष्णक्षुन्मुखानि वै ॥ 66 ॥	*प्रावर्तन्त तदा*[2]) तासां
	द्वन्द्वान्यभ्यु[3]त्थितानि तु ॥ 66 ॥
	शीतवातातपैस्तीव्रै-[1]
	स्ततस्ता दुःखिता भृशम् ।
	द्वन्द्वैस्ताः[2]) पीड्यमानास्तु
	चक्रुरावरणानि च[3]) ॥ 66_1 ॥
	कृत्वा द्वन्द्वप्रती*कारं*[1])
	निकेतानि *हि भेजिरे*[2]), ।
तास्तद्द्वन्द्वोपघातार्थं	पूर्वं निकामचारास्ते
चक्रुः पूर्वं पुराणि तु ।	ह्य[3]निकेताश्रया[4]*भवन्*[5]) ॥ 66_2 ॥

62^b = Bḍ. I. 7.83^b; Mr. 49.30^b; Vā. 8.89^b. 1) Bḍ. Vā. T. –लान्या– ।

63 = Bḍ. I. 7.84; Mr. 49.31; Vā. 8.90. 1) Bḍ.1 तथैव । 2) Bḍ. Mr. तेषां । 3) Bḍ.1 गन्धवर्णां । 4) Bḍ. आन्वीषिकं ।

64^a = Bḍ. I. 7.85^a; Mr. 49.32^a; Vā. 8.91^a. 1) Mr. वा । 2) Vā. सु ।

| 64^b = Bḍ. I. 7.85^b; Vā. 8.91^b. 1) Bḍ. पुष्टा– । 2) Bḍ. –बास्ता ।

65^a = Bḍ. I. 7.86^a; Mr. 49.32^b; Vā. 8.92^a. 1) Vā. पुनः । 2) Bḍ. –रेऽप्येवं । 3) Bḍ. –ताः प्रजाः; Mr. –मान्वितास्तु ताः ।

65^b = Mr. 49.33^a. 1) Mr. –क्षास्ताः ।

66 = Mr. 49.33^b, 34^a.

67^a = Mr. 49.34^b.

65^b = Bḍ. I. 7.86^b; Vā. 8.92^b. 1) Vā. –स्तान् ।

65_1 = Bḍ. I. 7.87; Vā. 8.93. 1) Vā. –र्लोक– । 2) Bḍ. प्रमुणा ।

66 = Bḍ. I. 7.88; Vā. 8.94. 1) Bḍ.2 –द्ध्या–; Vā. सन्ध्या– । 2) Bḍ. वर्तन्ते चानया; Vā. V. वर्तंतां तु तदा । 3) Bḍ. –त्थु– ।

66_1 = Bḍ. I. 7.89; Vā. 8.95. 1) Bḍ. –पास्तीव्रा– । 2) Bḍ. –स्तैः । 3) Bḍ.1 चक्रुश्चुरावृणानि वा ।

66_2 = Bḍ. I. 7.90; Vā. 8.96. 1) Bḍ. –तीयातं । 2) Bḍ. विचेतसः । 3) Vā. –स्ते अ– । 4) Bḍ.1 –ता यथा । 5) Vā. सुखम् ।

| यथायोगं[1]) यथाप्रीति निकेतेष्ववसन् पुरा[2]) ।
मरुधन्वसु[1]) *निम्नेषु*[2]) पर्वतेषु नदीषु[3]) च ॥ 67 ॥
संश्रयन्ति च दुर्गाणि वार्क्षं[1]) पार्वतमौदकम्[2]) ।

कृत्रिमं च तथा दुर्गं
मित्वा मित्वाऽऽत्मनोऽङ्गुलैः ॥ 68 ॥
मानार्थानि प्रमाणानि
तास्तु पूर्वं प्रचक्रिरे ।
परमाणुः परं सूक्ष्मं,
त्रसरेणुर्महीरजः, ॥ 69 ॥
वालाग्रं चैव लिक्षां[1]) च
यूकां चाथ यवोदरम् ।
एकादशगुणं तेषां
यवमध्यं तथाङ्गुलम् ॥ 70 ॥
षडङ्गुलं पदं तच्च
वितस्तिर्द्वि[1]गुणं स्मृतम् ।

| यथायोगं[1]) यथाकामं
समेषु विषमेषु च ॥ 68 ॥
आरब्धास्ते[1]) निकेतान्[2]) वै
कर्तुं शीतोष्णवारणम्[3]) ।
ततस्ते[4]) *निर्मयामासुः*[5])
खेटानि च पुराणि च ॥ 68_1 ॥
ग्रामांश्चैव यथाभागं
तथैवान्तःपुराणि[1]) च ।
तासा[2]मायामविष्कम्भान्[3])
संनिवेशान्तराणि च ॥ 68_2 ॥
चक्रुस्तदा यथाप्रज्ञं[1])
मित्वा मित्वाऽऽत्मनोऽङ्गुलैः ।
माना[2]र्थानि प्रमाणानि
तदा प्रभृति चक्रिरे ॥ 69 ॥
यथा[1]ङ्गुलप्रदेशांस्त्रीन्
हस्त[2]किष्कु[3]धनूंषि च ।
दश त्वङ्गुलपर्वाणि
प्रादेश इति *संज्ञितः*[4]) ॥ 70 ॥
अङ्गुष्ठस्य[1]) प्रदेशिन्या
व्यासः प्रादेश उच्यते, ।
तालः स्मृतो मध्यमया
गोकर्णश्चाप्यनामया, ॥ 71 ॥

| 67^a = Bḍ. I. 7.91[a]; Vā. 8.97[a]. 1) Vā.–योग्यं । 2) Vā. पुनः ।
67^b = Bḍ. I. 7.91[b]; Mr. 49.35[a]; Vā. 8.97[b]. 1) Bḍ. –धुधुन्वत्सु । 2) Bḍ. नीष्टेषु; Mr. दुर्गेषु । 3) Mr. दरीषु ।
68^a = Bḍ. I. 7.92[a]; Mr. 49.35[b]; Vā. 8.98[a]. 1) Bḍ.1 धन्व–; Bḍ.2 धन्वं । 2) Vā. धन्वानं शाश्वतोदकम् ।

68^b = Mr. 49.36[a].

69 = Mr. 49.36[b], 37[a].

70 = Mr. 49.37[b], 38[a]. 1) T. निष्कां ।

71 = Mr. 49.38[b], 39[a]. 1) T. –स्तिद्वि– ।

| 68^b = Bḍ. I. 7.92[b]; Vā. 8.98[b]. 1) Bḍ. –योषं; Vā. V. –योग्यं ।

68_1 = Bḍ. I. 7.93; Vā. 8.99. 1) Bḍ. –स्तान् । 2) Vā. –ता । 3) Bḍ. –णात् । 4) Bḍ.1 –स्तान् । 5) Bḍ.2 र(?)मापयामासुः; Vā. संस्थापयामास ।

68_2 = Bḍ. I. 7.94; Vā. 8.100. 1) Bḍ. –च नगराणि । 2) Bḍ. तेषा– । 3) Bḍ. –म्भाः ।

69 = Bḍ. I. 7.95; Vā. 8.101. 1) Bḍ. –ज्ञानं । 2) Vā. मनो– ।

70 = Bḍ.1 I. 7.96; Vā. 8.102. 1) Bḍ.1 यथा–; Vā. यथा– । 2) Bḍ.1 –स्तः । 3) Bḍ.1 –ष्कुं । 4) Vā. प्रदेशः संज्ञितस्तु तैः ।

71 = Bḍ. I. 7.97; Vā. 8.103. 1) Vā. T. अङ्गुष्ठः ।

द्वे वितस्ती तथा हस्तो
ब्राह्म्यतीर्थादिवेष्टनम् ॥ 71 ॥

कनिष्ठ्या वितस्तिस्तु
द्वादशाङ्गुल उच्यते ।
रत्निरङ्गुलपर्वाणि
संख्याता त्वेकविंशतिः, ॥ 71_1 ॥
चत्वारि विंशति[1]श्चैव
हस्तः स्यादङ्गुलानि तु, ।
किष्कुः स्मृतो द्विरत्निस्तु
द्विचत्वारिंशदङ्गुलः[1]) ॥ 71_2 ॥

चतुर्हस्तं[1]) धनुर्दण्डो नालि[2]का युगमेव च ।

धनुषां द्वे सहस्रे तु
गव्यूतिस्तच्चतुर्गुणम् ॥ 72 ॥
प्रोक्तं च योजनं प्राज्ञैः,
संख्यानार्थमिदं परम् ॥ 73 ॥

धनुःसहस्रे द्वे तत्र
गव्यूतिस्तैर्*विभाव्यते*[1]) ॥ 72 ॥
अष्टौ धनुःसहस्राणि
योजनं तैर्*निरुच्यते*[1]) ।
एतेन योजनेनैव[2])
संनिवेश[3]स्ततः कृतः[4]) ॥ 73 ॥

चतुर्ण*मिथ*[1]) दुर्गाणां स्वस[2]मुत्थानि त्रीणि तु[3]), ।

चतुर्थं कृत्रिमं दुर्गं,
तच्च कुर्यात्तत[1]स्तु ते ॥ 74 ॥
पुरं च केटकं चैव
तद्वद् द्रोणीमुखं द्विज ।
शाखानगरकं चापि
तथा कर्वटकं त्रयी, ॥ 74_1 ॥
ग्रामसंघोषविन्यासं
तेषु चावसथन् पृथक् ।

चतुर्थं कृत्रिमं दुर्गं
तस्य वक्ष्याम्यहं विधिम्[1]) ॥ 74 ॥

सोत्सेध[1]वप्र[2]प्राकारं[3]) सर्वतः *परिखा*[4]वृतम् ॥ 75 ॥
रुचकः[1]) स्वस्तिक[2]द्वारं कुमारीपुरमेव च ।
स्रोतसीसंहतद्वारं *निखातं* पुनरेव च[3]) ॥ 75_1 ॥

71_1 = Bḍ. I. 7.98; Vā. 8.104.
71_2 = Bḍ. I. 7.99; Vā. 8.105. 1) Vā. चतुर्विंशतिभि- । 2) Vā. -लम् ।

72^a = Bḍ. 7.100^a; Mr. 49.39^b; Vā. 8.106^a. 1) Bḍ. -स्तो । 2) Mr. नाडि- ।
72^b = Mr. 49.40^a.
73 = Mr. 49.40^b.

72^b = Bḍ. I. 7.100^b; Vā. 8.106^b. 1) Bḍ.-स्तैः कृता तदा ।
73 = Bḍ. I. 7.101; Vā. 8.107. 1) Bḍ. -र्विभावितम् । 2) Bḍ. -नेनेह । 3) Bḍ. -वेशा- । 4) Bḍ. -ताः ।

74^a = Bḍ. I. 7.102^a; Mr. 49.41^a; Vā. 8.108^a. 1) Vā. -मेव । 2) Bḍ. स्वय- । 3) Bḍ. च ।
74^b = Mr. 49.41^b. 1) T. कुर्यात्तत- ।
74_1 = Mr. 49.42.
75^a = Mr. 49.43^a.

74^b = Bḍ. I. 7.102^b; Vā. 8.108^b. 1) Bḍ. -मि निर्णयम् ।

75(b) = Bḍ. I. 7.103^a; Mr. 49.43^b; Vā. 8.109^a. 1) Vā. सौघोच- । 2) Bḍ. -रन्ध्र- । 3) Mr. -वप्रकारं च । 4) Bḍ. खातका-; Vā. चातका- ।

75_1 = Bḍ. I. 7.103^b, 104^a; Vā. 8.109^b, 110^a. 1) Vā. तदेकं । 2) Bḍ. प्रतिक- । 3) Bḍ. द्विहस्तः स्रोतसां श्रेष्ठं कुमारीपुरमव्रतान् ।

हस्ताष्टौ च[1]) दश श्रेष्ठा[2]) नवाष्टौ वापरे मताः[3]) ।
खेटानां च पुराणां[4]) च ग्रामाणां चैव सर्वशः ॥ 75_2 ॥
त्रिविधानां च दुर्गाणां पर्वतोदकधन्विनाम्[1]) ।
कृत्रिमाणां[2]) च दुर्गाणां विष्कम्भायाममेव च ॥ 75_3 ॥

योजनार्धार्ध[1]विष्कम्भमष्टभागार्धमायतम्[2]) ।

प्रागुदक्प्लवनं शस्तं
शुद्धवंशबहिर्गमम् ॥ 76 ॥
तदर्धेन तथा खेटं,
तत्पादेन च कर्वटम्, ।
न्यूनं द्रोणीमुखं तस्मा-
दन्तभागेन चोच्यते ॥ 77 ॥
प्राकार[1]परिखाहीनं
पुरं वर्मवदुच्यते, ।
शाखानगरकं चान्य-
न्मन्त्रिसामन्तभुक्तिमत् ॥ 78 ॥
तथा शूद्रजलप्राया[1])
स्वसमृद्धिकृषीवला[2]) ।
क्षेत्रोपभोग्यभूमध्ये
वसतिर्ग्रामसंज्ञिता ॥ 79 ॥
अन्यस्मान्नगरादेर्या
कार्यमुद्दिश्य मानवैः ।
क्रियते वसतिः, सा वै
विज्ञेया वसतिर्नवैः ॥ 80 ॥
दुष्टप्रायो विना क्षेत्रैः
परभूमिचरो बली ।

परमार्धार्धमायामं
प्रागुदक्प्रवणं[1]) पुरम् ॥ 76 ॥
छिन्नकर्णं विकर्णं च
व्यजनाकृति[1]संस्थितम् ।
वृत्तं वज्रं[2]) च दीर्घं च
नगरं न प्रशस्यते ॥ 77 ॥
चतुरस्रयुतं[1]) दिक्स्थं[2])
प्रशस्तं वै[3]) पुरं पुरम्[4]) ।
चतुर्विंशतिरार्धं तु
हस्तानष्ट[5]शतं परम् ॥ 78 ॥
अत्र मध्यं प्रशंसन्ति
ह्रस्वोत्कृष्ट[1]विवर्जितम्, ।
अथ किष्कुशतान्यष्टौ
प्राहुर्मुख्यं निवेशनम् ॥ 79 ॥
नगरादर्धविष्कम्भं[1])
खेटं, ग्रामं[2]) ततोऽर्धतः[3]), ।
नगराद्योजनं खेटं,
खेटाद् ग्रामोऽर्धयोजनम् ॥ 80 ॥
द्विक्रोशं[1]) परमा सीमा,
क्षेत्रसीमा चतुर्धनुः, ।

75_2 = Bḍ. I. 7.104b, 105a; Vā. 8.110b, 111a. 1) Bḍ. हस्तस्तोतो । 2) Bḍ. –ष्ठो । 3) Bḍ. नवहस्तोऽष्ट एव च । 4) Vā. –णां नगराणां ।

75_3 = Bḍ. I. 7.105b, 106a; Vā. 8.111b, 112a. 1) Vā. –बन्धनम् । 2) Vā. त्रिविधानां ।

76a = Bḍ. I. 7.106b; Mr. 49.44a; Vā. 8.112b. 1) Bḍ. –नादर्ध–; Vā. –नानां च । 2) Bḍ. –गाधिकायतम् ; Mr. –गाय तं पुरम् ।

76b = Mr. 49.44b.

77 = Mr. 49.45.

78 = Mr. 49.46. 1) Mr. T. –रं ।

79 = Mr. 49.47. 1) T. –याः । 2) T. –लाः ।

80 = Mr. 49.48.

76b = Bḍ. I. 7.107a; Vā. 8.113a. 1) Bḍ. –प्लवनं ।

77 = Bḍ. I. 7.107b, 108a; Vā. 8.113b, 114a. 1) Vā. तु व्यञ्जनं कृत– । 2) Vā. हीनं ।

78 = Bḍ. I. 7.108b, 109a; Vā. 8.114b, 115a. 1) Bḍ.1 –रस्रु(?); Vā. –स्रार्जवं । 2) Bḍ. दिव्यं । 3) Bḍ. तैः । 4) Bḍ. कृतम् । 5) Bḍ. –ष्टपरं हस्तं वास्तुवाह– ।

79 = Bḍ. I. 7.109b, 110a; Vā. 8.115b, 116a. 1) Bḍ.1 ह्रस्वं काष्ठ– ।

80 = Bḍ. I. 7.110b, 111a; Vā. 8.116b, 117a. 1) Bḍ.1 –स्मः; Bḍ.2 –स्म– । 2) Bḍ. –टं पानं । 3) Bḍ.1 तदूर्ध्वतः; Vā. T. ततो बहिः ।

ग्राम एवाक्रिमीसंज्ञो
राजवल्लभसंश्रयः ॥ 81 ॥
शकटारूढभाण्डैश्च
गोपालैर्विपणं विना ।
गोसमूहस्तथा घोषो,
यत्रेच्छा भूमिकेतनः ॥ 82 ॥
त एवं नगरादींस्तु
कृत्वा वासार्थमात्मनः, ।
निकेतनानि द्वन्द्वानां
चक्रुरावसथाय वै ॥ 83 ॥

गृहाकारा यथा पूर्वं
तेषामासन् महीरुहाः, ।
तथासंस्मृत्य तत्सर्वं
चक्रुर्वेश्मानि ताः प्रजाः ॥ 84 ॥

वृक्षस्यैवं गताः शाखा-
स्तथैवं चापरा गताः ।

विंशद्धनूंषि विस्तीर्णो
दिशां मार्गस्तु तैः कृतः ॥ 81 ॥
विंशद्धनुर्ग्राममार्गः,
सीमामार्गो दशैव तु, ।
धनूंषि दश विस्तीर्णः
श्रीमान् राजपथः स्मृतः[1]), ॥ 82 ॥
नृवाजिरथनागाना-
मसंबाधः सु[1]संचरः ।
धनूंषि चैव[2]) चत्वारि
शाखारथ्यास्तु[3]) तैः कृताः[4]) ॥ 83 ॥
गृह[1]रथ्योपरथ्याश्च
द्वि[2]काश्चाप्युपरथ्यकाः, ।
घण्टा[3]पथश्चतुष्पाद-
स्त्रिपदं च गृहान्तरम्, ॥ 83_1 ॥
वृत्ति[1]मार्गास्त्वर्ध[2]पदं[3]),
प्राग्वंशः[4]) पदिकः स्मृतः ।
अवस्करं[5]) परीवारं[6])
पद[7]मात्रं समन्ततः ॥ 83_2 ॥
कृतेषु तेषु स्थानेषु
पुनश्चक्रुर्गृहाणि[1]) वै ।
यथा ते पूर्वमासन् वै[2])
वृक्षास्तु गृहसंस्थिताः, ॥ 84 ॥
तथा कर्तुं समारब्धा-
श्चिन्तयित्वा पुनः पुनः ।
वृक्षस्यार्वाग्[1]) गताः शाखा-
नता[2]श्चैव प[3]रागताः, ॥ 84_1 ॥

---

81 = Mr. 49.49.

82 = Mr. 49.50.
83 = Mr. 49.51.

84 = Mr. 49.52.

81 = Bḍ. I. 7.111^b, 112^a; Vā. 8.117^b, 118^a. 1) Bḍ.1–शः; Bḍ.2 –श– ।
82 = Bḍ. I. 7.112^b, 113^a; Vā. 8.118^b, 119^a. 1) Bḍ. कृतः ।
83 = Bḍ. I. 7.113^b, 114^a; Vā. 8.119^b, 120^a. 1) Bḍ.1 –षस्तु; Bḍ.2 –षं सु– । 2) Bḍ. चापि । 3) Bḍ. –थ्याश्च 4) Bḍ. तैर्मिताः ।
83_1 = Bḍ. I. 7.114^b, 115^a; Vā. 8.120^b, 121^a. 1) Bḍ. त्रिका । 2) Bḍ. –थ्याः स्युर्द्वि– । 3) Bḍ. जङ्घा– ।
83_2 = Bḍ. I. 7.115^b, 116^a; Vā. 8.121^b, 122^a. 1) Bḍ. धृति– । 2) Bḍ.1 –स्तूर्ध्वं– । 3) Bḍ. –षष्ठं । 4) Bḍ.1 क्रमशः; Bḍ.2 प्रांमंश– । 5) Bḍ. –स्कार– । 6) Bḍ. –रः; Vā. T. –वाहं । 7) Bḍ. पाद– ।
84 = Bḍ. I. 7.116^b, 117^a; Vā. 8.122^b, 123^a. 1) Bḍ. –र्गेहानि । 2) Bḍ. –मासंश्च ।
84_1 = Bḍ. I. 7.117^b, 118^a; Vā. 8.123^b, 124^a. 1) Vā. –ग्रा- श्चैव । 2) Bḍ. हत– । 3) Bḍ. –श्चैवाप– ।

नताश्चैवोन्नताश्चैव,
तद्वच्छाखाः प्रचक्रिरे ॥ 85 ॥
याः शाखाः कल्पवृक्षाणां
पूर्वमासन् द्विजोत्तम, ।

ता एव शाखा गेहानां
शालात्वं तेन तासु तत् ॥ 86 ॥

अत ऊर्ध्वं गताश्चान्या,
एवं तिर्यग्गताः पराः[1]) ।
बुद्ध्या[2]न्विष्य[3]) य[4]थान्यायं[5]) ।
वृक्षशाखा यथा गताः[6]), ॥ 85 ॥

त[1]था कृतास्तु तैः शाखा-
स्तस्माच्छालास्तु ताः स्मृताः ।
एवं प्रसिद्धाः शाखाभ्यः
शालाश्चैव गृहाणि च ॥ 86 ॥

तस्मात् ताश्च[1]) स्मृताः शालाः
शालात्वं चैव तासु तत्[2]) ।
प्रसीदन्ति यत[3]स्तासु[4]),
ततः[5]) प्रासादसंज्ञिताः[6]), ।
तस्माद् गृहाणि शालाश्च
प्रासादाश्चैव संज्ञिताः ॥ 86_1 ॥

कृत्वा द्वन्द्वोप[1]घातांस्ते[2]) वार्तोपायमचिन्तयन्[3]) ।
नष्टेषु मधुना सार्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा[4]) ॥ 87 ॥
विषादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृष्णाक्षुधार्दिताः[1]) ।
ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे[2]) तदा[3]) ॥ 88 ॥
वार्ता[1]र्थं[2]साधिकाप्य[3]न्या वृष्टि[4]स्तासां नि[5]कामतः ।
तासां वृष्ट्युदकानीह यानि निम्नग[6]तानि तु[7]) ॥ 89 ॥
वृष्ट्या *निम्ना निर*[1]भवत् स्रोतःखातानि निम्नगाः[2]) ।
| [एवं नद्यः[1]) प्रवृत्ता[2]स्तु द्वितीये वृष्टिसर्जने] ॥ 90 ॥
ये परस्ता[1]दपां स्तोका आपन्नाः[2]) पृथिवीतले ।
ततो[3]) भूमेश्च[4]) संयोगादोषध्यस्तास्तदा[5]भवन्, ॥ 91 ॥

---

85 = Mr. 49.53.

86 = Mr. 49.54.

85 = Bḍ. I. 7.118[b], 119[a]; Vā. 8.124[b], 125[a]. 1) Vā. पुरा । 2) Vā. –बूध्वा– । 3) Vā. –ध्वंस्– । 4) Vā. त– । 5) Vā. –यो । 6) Bḍ. गता यथा ।

86 = Bḍ. I. 7.119[b], 120[a]; Vā. 8.125[b], 126[a]. 1) Bḍ. य– ।

86_1 = Bḍ. I. 7.120[b], 121; Vā. 8.126[b], 127. 1) Vā. ता वै । 2) Bḍ.1 –त्वं ताशु तत् स्मृतम् । 3) Vā. –दति मन– । 4) Bḍ.1 –स्तेषु । 5) Vā. मनः । 6) Vā. –दयन्ति ताः ।

87 = Bḍ. I. 7.122; Mr. 49.55; Vā. 8.128. 1) Bḍ. –न्द्वाभि– । 2) Mr. –तं ते; Vā. –तांस्तान् । 3) Mr. –यत । 4) Mr. –क्षेष्वशेषतः ।

88 = Bḍ. I. 7.123; Mr. 49.56; Vā. 8.129. 1) Bḍ. –जसृष्टास्तु दर्शिताः; Vā. –धात्मिकाः । 2) Mr. –मुखे । 3) Vā. पुनः ।

89 = Bḍ. I. 7.124; Mr. 49.57; Vā. 8.130. 1) Bḍ. सर्वा– । 2) Mr. –र्तास्व– । 3) Bḍ. –चका श– ; Mr. –साधिता श– । 4) Vā. T. वृत्ति– । 5) Vā. हि । 6) Bḍ. मिष्टग–; Vā. –म्नोर्ग– । 7) Bḍ. च ; Mr. वै ।

90[a] = Mr. 49.58[a]; Vā. 8.131[a]. 1) Mr. –ह्यावरुद्धेर–; Vā. T. –ह्या तद्– । 2) Vā. याः (–गाः ?) स्मृताः ।

| 90[b] = Bḍ. I. 7.125[a]; Vā. 8.131[b]. 1) Bḍ. नद्यः । 2) Bḍ. –स– ।

91 = Bḍ. I. 7.125[b], 126[a]; Mr. 49.58[b], 59[a]; Vā. 8.132. 1) Bḍ.2 Mr. पुरस्ता– । 2) Bḍ. –काः संपाताः । 3) Vā. अपां । 4) Bḍ. –मेस्तु । 5) Vā. –स्तासु चा– ।

पुष्पमूलफलिन्यस्तु ओषध्यस्ताः प्र[1]जज्ञिरे, ।
अफालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ 92 ॥

ऋतुपुष्पफलाश्चैव वृक्षा गुल्माश्च जज्ञिरे ।
प्रादुर्भाव[1]स्तु[2]) त्रेतायां वार्ताया[3]मौषधस्य तु[4]) ॥ 93 ॥

तेनौ[1]षधेन वर्तन्ते प्रजास्त्रेतायुगे[2]) तदा[3]) ।
रागलोभौ समासाद्य
प्रजाश्चाकस्मिकौ तदा ॥ 94 ॥

ततः पुनरभूत् तासां
रागो लोभश्च[1]) सर्वशः[2]) ।
अवश्यंभाविनार्थेन
त्रेतायुगवशेन तु[3]), ॥ 94 ॥

ततस्ताः[1]) पर्यगृह्णन्त[2]) नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ।
वृक्षान्[3]) गुल्मौ[4]षधीश्चैव प्रसह्य तु[5]) यथाबलम् ॥ 95 ॥

सिद्धात्मानस्तु ये पूर्वं व्याख्याताः प्राक्[1]) कृते मया, ।
ब्रह्मणो[2]) मानसा[3]स्ते वा[4]) उत्पन्ना ये[5]) जनादिह, ॥ 95_1 ॥
शान्ता ये[1]) शुष्मिणश्चैव कर्मिणो दुःखिनस्तथा[2]), ।
ततः प्र[3]वर्तमानास्ते त्रेतायां जज्ञिरे पुनः ॥ 95_2 ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा द्रोह[1]जनास्तथा ।
भाविताः पूर्वजातीषु कर्मभिश्च[2]) शुभाशुभैः[4]) ॥ 95_3 ॥
इत[1]स्तेभ्यो[2]) बला ये तु सत्यशीला ह्य[3]हिंसकाः ।
वीतलोभा जितात्मानो, निवसन्ति स्म[4]) तेषु वै ॥ 95_4 ॥
परिग्रहं न[1]) कुर्वन्ति तेभ्यश्चान्येऽल्पतेजसः[2]) ।
तेषां कर्माणि कुर्वन्ति तेभ्यश्चैवाबलास्तु[3]) ये ॥ 95_5 ॥
परिचर्यासु[1]) वर्तन्ते तेभ्यश्चान्येऽल्पतेजसः ।
एवं विप्रतिपन्नेषु प्रपन्नेषु परस्परम् ॥ 95_6 ॥

| 92^a = Bḍ. I. 7.126^b; Vā. 8.133^a. 1) Bḍ. –स्ता हि ।
92^b = Bḍ. I. 7.127^a; Mr. 49.59^b; Vā. 8.133^b.
93 = Bḍ. I. 7.127^b, 128^a; Mr. 49.60; Vā. 8.134. 1) Bḍ.1 –र्भूता– । 2) Vā. –वश्च । 3) Bḍ. मायाया–; Mr. आद्योऽय– 4) Bḍ.1 वा; Bḍ.2 च ।
94^a = Bḍ. I. 7.128^b; Mr. 49.61^a; Vā. 8.135^a. 1) Bḍ. तदौ– । 2) Bḍ. –मुखे । 3) Mr. मुने ।
94^b = Mr. 49.61^b.
| 94^b = Bḍ. I. 7.129; Vā. 8.135^b, 136^a. 1) Bḍ. –भस्तु । 2) Bḍ. –र्वदा । 3) Bḍ. च ।
95 = Bḍ. I. 7.130; Mr. 49.62; Vā. 8.136^b, 137^a. 1) Bḍ. –स्ते । 2) Bḍ.1 –ह्णंस्तु; Bḍ.2 –ह्णन्ति । 3) Bḍ. Mr. –क्ष– । 4) Bḍ.1 Mr. –ल्मो– । 5) Mr. –श्चैवमात्मन्यायाद् ।
| 95_1 = Bḍ. I. 7.131; Vā. 8.137^b, 138^a. 1) Bḍ. –ता वः । 2) Vā. T. –णा । 3) Vā. –नवा– । 4) Bḍ. वै । 5) Vā. यो ।
95_2 = Bḍ. I. 7.132; Vā. 8.138^b, 139^a. 1) Vā. –न्ताश्च । 2) Vā. –स्तदा । 3) Bḍ. –त आ– ।
95_3 = Bḍ. I. 4.133; Vā. 8.139^b, 140^a. 1) Vā. T. द्रोहि– । 2) Bḍ.1 ख्यात्या च; Bḍ.2 ख्यातास्ते । 4) Bḍ. –मपापयोः ।
95_4 = Bḍ. I. 4.134; Vā. 8.140^b, 141^a. 1) Bḍ. तत– । 2) Bḍ.1 –स्ते प्र–; Bḍ.2 –स्तेष्व– । 3) Bḍ. –का अ– । 4) Bḍ. स्मृ– ।
95_5 = Bḍ. I. 4.135; Vā. 8.141^b, 142^a. 1) Vā. प्रतिगृह्णन्ति । 2) Bḍ. वदन्तस्तु उपस्थिताः । 3) Bḍ. –श्चाश्च ।
95_6 = Bḍ. I. 4.136; Vā. 142^b, 143^a. 1) Vā. T. –स्व (सु) (?) ।

तेन दोषेण ता नेशु-
रो[1]षध्यो मिषतां द्विज[2]) ।

तेन दोषेण तेषां ता[1])
ओषध्यो मिषतां[2]) तदा ।
प्रनष्टा ह्रिय[3]माणा वै
मुष्टिभ्यां सिकता यथा ॥ 95_7 ॥

अग्रसङ्गूर्युगपत्ता-
स्तदौषध्यो महामते ॥ 96 ॥

अग्रसङ्गू[1]र्युगवलाद्
ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ।
फलं गृ[2]ह्णन्ति पुष्पैश्च
पुष्पं पत्रैश्च याः[3]) पुनः ॥ 96 ॥

तत[1]स्तासु प्रनष्टासु विभ्रान्तास्ताः प्रजास्तदा[2]) ।

ब्रह्माणं शरणं जग्मुः
क्षुधार्ताः परमेष्ठिनम् ॥ 97 ॥

स्वयंभुवं प्रभुं जग्मुः
क्षुधाविष्टाः प्रजापतिम्[1]) ॥ 97 ॥
वृत्त्यर्थमभिलिप्सन्त्यो
ह्या[1]दौ त्रेतायुगस्य ताः[2]) ।
ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान्
ज्ञात्वा तासां मनीषितम् ॥ 97_1 ॥
पुष्टि[1]प्रत्यक्षदृष्टेन
दर्शनेन विचार्य च[2]) ।
ग्रस्ताः पृथिव्या त्वो[3]षध्यो
ज्ञात्वा प्रत्यदु[4]हत् पुनः ॥ 97_2 ॥

स चापि तत्त्वतो ज्ञात्वा
तदा ग्रस्तां वसुंधराम् ।

कृत्वा वत्सं[1]) सुमेरुं तु दुदोह पृथिवीमिमाम्[2]) ।
दुग्धेयं गौस्तदा तेन बीजा[3]नि पृथिवी[4]तले ॥ 98 ॥
जज्ञिरे तानि बीजानि ग्राम्यारण्यास्तु ताः पुनः[1]) ।
ओषध्यः फलपाकान्ता गणाः[2]) सप्तदश[3]) स्मृताः[4]) ॥ 99 ॥
व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणव[1]स्तिलाः ।
प्रियंगवो ह्युदाराश्च[2]) कोरदूषाः[3]) सचीनकाः[4]) ॥ 100 ॥

95_7 = Bḍ. I. 7.137; Vā. 8.143^b, 144^a. 1) Bḍ. वै शान्ता । 2) Bḍ.2 नितरां । 3) Bḍ. गृह्य- ।

96 = Mr. 49.63. 1) T. -रौ- । 2) T. -जः ।

96 = Bḍ. I. 7.138; Vā. 8.144^b, 145^a. 1) Bḍ. अथास्य भू- । 2) Bḍ.1 -ह्णैर्गृ- । 3) Bḍ.1 तथा मूलैश्च ताः ।

97^a = Bḍ. I. 7.139^a; Mr. 49.64^a; Vā. 8.145^b. 1) Mr. पुन- । 2) Mr. पुनः प्रजाः ।

97^b = Mr. 49.64^b.

97^b = Bḍ. I. 7.139^b; Vā. 8.146^a. 1) Bḍ. क्षुधाविष्टास्तदा सर्वा जग्मुस्ता वै स्वयंभुवम् ।

98^a = Mr. 49.65^a.

97_1 = Bḍ. I. 7.140; Vā. 8.146^b, 147^a. 1) Vā. -प्सन्त आ- । 2) Vā. तु ।

97_2 = Bḍ. I. 7.141; Vā. 8.147^b, 148^a. 1) Vā. युक्तं । 2) Bḍ. सः । 3) Vā. -व्या ओ- । 4) Bḍ. -दु- ।

98(bc) = Bḍ. I. 7.142; Mr. 49.65^a, 66^a; Vā. 8.148^b, 149^a. 1) Mr. वत्सं कृत्वा । 2) Mr. भगवान् विभुः । 3) Mr. सस्या- । 4) Bḍ. वसुधा- ।

99 = Bḍ. I. 7.143; Mr. 49.66^b, 67^a; Vā. 8.149^b, 150^a. 1) Bḍ. प्रभुः । 2) Bḍ.1 -न्ताः क्षण-; Bḍ.2 Vā. V. ग्रन; Vā. T. सप्त । 3) Bḍ. -चशास्; Vā. दशास् । 4) Bḍ.. Vā. तु ताः ।

100 = Bḍ. I. 7.144; Mr. 49.67^b, 68^a; Vā. 8.150b, 151^a. 1) Bḍ. -माश्चनका- (Bḍ.2 व) । 2) Bḍ. -श्च उदारास्ते । 3) Bḍ.1 -दुष्टाः; Vā. कारूषाश्च । 4) Bḍ.1 सवामकाः; Vā. T. सवी(ती)नकाः ।

मासा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः[1]) सकुलत्थकाः ।
आढक्यश्च[2]न[3]काश्चैव शणाः[4]) सप्तदश[5]) स्मृताः ॥ 101 ॥
इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः[1]) ।
ओषध्यो यज्ञियाश्चैव ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ 102 ॥
व्रीहयः स[1]यवा माषा[2]) गोधूमा अणवस्तिलाः ।
प्रियङ्गु[3]सप्तमा ह्येते अष्टमास्तु[4]) कुलत्थिकाः[5]) ॥ 103 ॥
श्यामाकास्त्वथ[1]) नीवारा जर्तिलाः[2]) सगवेधुकाः ।
कुरुविन्दा[3]) वेणुयवा[4]स्तथा मर्कटका[5]श्च ये[6]) ।
ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यस्तु[7]) चतुर्दश ॥ 104 ॥

| उत्पन्नाः प्रथमा ह्येता[1]) आदौ त्रेतायुगस्य तु[2]) ।
| अफालकृष्टा ओषध्यो[3]) ग्राम्यारण्यास्तु सर्वशः[4]) ॥ 104_1 ॥
| वृक्ष[1]गुल्मलतावल्ल्यो[2]) वीरुधस्तृणजातयः ।
| मूलैः फलैश्च रोहिण्यो[3]) ऽगृह्णन् पुष्पैश्च[4]) याः[5]) फलम्[6]) ॥ 104_2 ॥
| पृथ्वी दुग्धा तु बीजानि यानि पूर्वं स्वयंभुवा, ।
| ऋतुपुष्पफलास्ता वै ओषध्यो जज्ञिरे त्विह ॥ 104_3 ॥

यदा प्रसृष्टा ओषध्यो न प्ररोहन्ति ताः[1]) पुनः, ।
ततः स तासां[2]) वृत्त्यर्थं[3]) वार्तोपायं चकार ह ॥ 105 ॥
ब्रह्मा[1]) स्वयंभूर्भगवान् हस्त[2]सिद्धिं च[3]) कर्मजाम् ।
ततः प्रभृत्यथौ[4]षध्यः कृष्टपच्यास्तु जज्ञिरे ॥ 106 ॥
संसिद्धायां तु[1]) वार्तायां ततस्तासां प्रजापतिः[2]) ।
मर्यादां[3]) स्थापयामास यथान्यायं[4]) यथागुणम्[5]) ॥ 107 ॥

| ये वै परिग्रहीतारस्तासामासन् बलीयसः[1]), ।
| इतरेषां कृतत्राणान्[2]) स्थापयामास क्षत्रियान् ॥ 107_1 ॥

---

101 = Bḍ. I. 7.145; Mr. 49.68^{b}, 69^{a}; Vā. 8.151^{b}, 152^{a}. 1) Bḍ. –रास्तु नीवाराः । 2) Bḍ.1 हरिकाश्च; Bḍ.2 हीरकाश्च; Mr. –काश्च । 3) Bḍ. –र– । 4) Bḍ. गणः; Mr. गणाः; Vā. T. सप्त । 5) Vā. –शाः ।

102 = Bḍ. I. 7.146^{a} = a; Mr. 49.69^{b}, 70^{a}; Vā. 152^{b}, 153^{a}. 1) Mr. पुरा ।

103 = Mr. 49.70^{b}, 71^{a}; Vā. 8.153^{b}, 154^{a}. 1) Mr. – यश्च । 2) Mr. –षाश्चैव । 3) Mr. –ङ्गु– । 4) Vā. –मी तु । 5) Mr. –त्थकाः; Vā. –का ।

104 = Bḍ. I. 7.146^{b}, 147; Mr. 49.71^{b}, 72^{a}; Vā. 8.154^{b}, 155. 1) Bḍ. –काश्चैव । 2) Mr. यत्तिला । 3) Bḍ. –न्दो । 4) Mr. मर्कटका– । 5) Bḍ. –स्तामातीकाटकाः; Mr. वेणुप्रवा– । 6) Bḍ. स्मृताः । 7) Mr. –ध्यश्च ।

| 104_1 = Bḍ. I. 7.148; Vā. 8.156. 1) Bḍ. –मस्यैता । 2) Bḍ. ह । 3) Bḍ. –ह्यास्ताः सर्वा । 4) Bḍ. –ण्याश्चतुर्दश ।
| 104_2 = Bḍ. I. 7.149; Vā. 8.157. 1) Vā. T. –क्षा । 2) Vā. T. –ता वल्ली । 3) Bḍ. रोहैश्चा– । 4) Bḍ. पुष्पाश्च । 5) Bḍ. यत् । 6) Vā. T. जायते ।
| 104_3 = Bḍ. I. 7.150; Vā. 8.158.

105 = Bḍ. I. 7.151; Mr. 49.73; Vā. 8.159. 1) Bḍ. न प्रवन्तीह याः । 2) Bḍ. –तस्तासां च । 3) Bḍ.1 –र्थे; Bḍ.2 –र्थी; Mr. वृत्त्यर्थम् ।

106 = Bḍ. I. 7.152; Mr. 49.74; Vā. 8.160. 1) Bḍ. तासां । 2) Vā. दृष्ट्वा । 3) Bḍ. स्व–; Vā. तु । 4) Bḍ. –ति चौ– ।

107 = Bḍ. I. 7.153; Mr. 49.75; Vā. 8.161. 1) Bḍ. –चकायो (यों) । 2) Mr. स्वयं प्रभुः; Vā. स्वयंभुवा । 3) Vā. –दाः । 4) Bḍ.1 यथारक्षत् ; Bḍ.2 Vā. यथारभ्याः । 5) Bḍ. Vā. परस्परम् ।

| 107_1 = Bḍ. I. 7.154; Vā. 8.162. 1) Vā. विपात्मकाः । 2) Vā. –णाः ।

उपतिष्ठन्ति *तावन्तो*[1]) यावन्तो निर्भया[2]स्तथा ।
सत्यं ब्रह्म[3]) यथाभूतं *ब्रुवन्तो*[4]) ब्राह्मणाश्च ये[5]) ॥ 107_2 ॥

ये चान्येऽप्य[1]बलास्तेषां *वैशसं कर्म* सं[2]स्थिताः ।
कीनाशा[3] नाशयन्ति स्म पृथिव्यां *प्रागतन्द्रिताः*[4]) ॥ 107_3 ॥

वैश्या*नित्येव*[1]) तानाहुः कीनाशान् वृत्तिसाधकान् ।
सेवन्त[2]श्च द्रवन्तश्च परिचर्यासु ये रताः, ॥ 107_4 ॥
निस्तेजसोऽल्पवीर्याश्च, शूद्रांस्तानब्रवीत् तु[1]) सः ।

वर्णानामाश्रमाणां च	तेषां कर्माणि धर्मांश्च
धर्मान् धर्मभृतां वर, ।	ब्रह्मा तु व्यदधात् प्रभुः ॥ 108 ॥

संस्थि*त्यां* तु[1]) कृतायां हि[2]) चातुर्वर्ण्यस्य तेन वै[3]) ।
पुनः प्रजास्तु ता मोहाद्धर्मांस्तान्[4]) नान्वपालयन्[5]); ॥ 108_1 ॥
वर्णधर्मैर[1]जीवन्त्यो व्यरुध्यन्त परस्परम् ।
ब्रह्मा तमर्थं बुद्ध्वा तु[2]) याथातथ्येन स[3]) प्रभुः ॥ 108_2 ॥

क्षत्रियाणां बलं दण्डं युद्धमाजीव्य[1]मादिशत् ; ।
याजनाध्यापने[2]) ब्रह्म[3]) तृतीयं च[4]) प्रतिग्रहम् ॥ 108_3 ॥
ब्राह्मणानां विभुस्तेषां कर्माण्येतान्यथादिशत् ; ।
पाशुपाल्यं वाणिज्यं च[1]) कृषिं चैव विशां ददौ; ॥ 108_4 ॥
शिल्पाजीवं[1]) भृतिं[2]) चैव शूद्राणां व्यदधात् प्रभुः[3]) ।
सामान्यानि तु[4]) कर्माणि ब्रह्मक्षत्रविशां पुनः ॥ 108_5 ॥
यजनाध्यापने[1]) दानं सामान्यानि तु तेषु[2]) च ।
कर्माजीवं ततो[3]) दत्त्वा तेभ्यश्चैव[4]) परस्परम् ॥ 108_6 ॥

लोकानां सर्ववर्णानां	*लोकान्तरेषु स्थानानि*
सम्यग्धर्मार्थपालिनाम् ।	*तेषां सिद्ध्याददात् प्रभुः*[1]) ।

107_2 = Bḍ. I. 7.155; Vā. 8.163. 1) Vā. ये तान्वै । 2) Bḍ. –र्मिता– । 3) Bḍ. भूत । 4) Bḍ. ध्रुवं वो । 5) Bḍ. –णास्तु ताः; Vā. T. –णाश्च ते ।

107_3 = Bḍ. I. 7.156; Vā. 8.164. 1) Bḍ. ब्ल– । 2) Bḍ. संरक्षाकर्म सं–(Bḍ.1 –णि) । 3) Bḍ.1 क्रीतानि । 4) Bḍ. ते व्यवस्थिताः ।

107_4 = Bḍ. I. 7.157; Vā. 8.165. 1) Vā. –श्यानेव तु । 2) Vā. शोचन्त– ।

108 = Mr. 49.76[a].

108 = Bḍ. I. 7.158; Vā. 8.166. 1) Bḍ. –षीश्च ।

108_1 = Bḍ. I. 7.159; Vā. 8.167. 1) Vā. –तौ प्रा– । 2) Vā. तु । 3) Vā. –र्णस्य सर्वशः । 4) Bḍ.1 –र्मं तं ; Vā. T. तान्धर्मान् । 5) Vā. T. तानपालयन् ; V. अन्वपालयन् ।

108_2 = Bḍ. I. 7.160; Vā. 8.168. 1) Bḍ.1 –र्मैश्च । 2) Bḍ.1 बुद्ध्वा तु तत्सर्वं; Bḍ.2 सर्वं तद्बुद्ध्वा तु । 3) Vā. वै ।

108_3 = Bḍ. I. 7.161; Vā. 8.169. 1) Vā. –व– । 2) Bḍ.2 –नाच् ; Vā. –नं । 3) Bḍ.2 Vā. चैव । 4) Bḍ.1 तथा दान–; Bḍ.2 तृतीयं तु ।

108_4 = Bḍ. I. 7.162; Vā. 8.170. 1) Bḍ. च वाणिज्यं ।

108_5 = Bḍ. I. 7.163; Vā. 8.171. 1) Bḍ.1 –व–; Bḍ.2 –त्यं । 2) Bḍ.1–तां । 3) Bḍ. पुनः । 4) Bḍ. च ।

108_6 = Bḍ. I. 7.164; Vā. 8.172. 1) Vā. –ध्ययनं । 2) Bḍ. –न्यानीतरेषु । 3) Bḍ. तु वै । 4) Bḍ. तेषामिह ।

109^a = Mr. 49.76[b].

109^a = Bḍ. I. 7.(163[a]); Vā. 8.173[a]. 1) Bḍ. तेषां लोकान्तरे मूर्ध्नि स्थानानि विदधे पुनः ।

प्राजापत्यं ब्राह्मणानां[1]) स्मृतं स्थानं क्रियावताम् , ॥ 109 ॥
स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् , ।

वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्मम्[1]पजीवि[2]नाम् ,
गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानु[3]वर्ततां[4]) ॥ 110 ॥

स्थानान्येतानि वर्णानां योऽग्या[1]चारवतां सताम्[2]), ।
ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चा[3]श्रमान् ॥ 110_1 ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी च[1]) वानप्रस्थो यतिस्तथा[2]), ।
आश्रमांस्चतुरो ह्येतान् पूर्ववत् स्थापयन्[3]) प्रभुः ॥ 110_2 ॥
वर्णकर्माणि ये के[1]चित् तेषामिह न कुर्वते[2]) ।
कृत[3]कर्माक्षितिं प्राहुरा[4]श्रमस्थानवासिनः[5]) ॥ 110_3 ॥
ब्रह्मा तान् स्थापयामास आश्रमान् नाम नामतः[1]), ।
निर्देशार्थं[2]) ततस्तेषां ब्रह्मा धर्मानभाषत[3]) ॥ 110_4 ॥
प्रस्थानानि च[1]) तेषां वै[2]) यमांश्च[3]) नियमांस्तथा[4]) ।
चातुर्वर्ण्या[5]त्मकः पूर्वं गृहस्थस्या[6]श्रमः स्मृतः[7]) ॥ 110_5 ॥
त्रयाणामाश्रमाणां च प्रतिष्ठा योनिरेव च[1]) ।
यथाक्रमं प्र[2]वक्ष्यामि यमै[3]श्च नियमैस्तथा[4]) ॥ 110_6 ॥
दाराग्न्योऽथा[1]तिथेय इज्या[2]श्राद्धक्रियाः प्रजाः ।
इत्येष वै गृहस्थस्य समासाद्धर्मसंग्रहः ॥ 110_7 ॥
दण्डी च मेखली चैव अ[1]धःशायी तथा जटी[2]) ।
गुरुशुश्रूषणं भैक्ष्यं विद्यार्थं[3]) ब्रह्मचारिणः ॥ 110_8 ॥
चीरपत्राजिनानि स्युर्वन[1]मूलफलौषधम्[2]) ।
उभे संध्येऽवगाहश्च होमश्चारण्यवासिनाम् ॥ 110_9 ॥

109[b] = Bḍ. I. 7.165[b]; Mr. 49.77[a]; Vā. 8.173[b]. 1) Bḍ. द्विजातीनां ।

110 = Bḍ. I. 7.166, 167[a]; Mr. 49.77[b], 78; Vā. 8.174, 175[a]. 1) Bḍ.1 स्वस्वकर्मो–; Bḍ.2 स्वकर्म उ–(?) । 2) Mr. –मनुवर्त– । 3) Bḍ. पारिचर्ये च; Vā. प्रतिचारेण । 4) Bḍ. Vā. तिष्ठतां ।

110_1 = Bḍ. I. 7.167[b], 168[c]; Vā. 8.175[b], 176[a]. 1) Vā. व्यत्या– । 2) Vā. स्वयम् । 3) Bḍ.1 ह्या–; Bḍ.2 सोऽ– ।

110_2 = Bḍ. I. 7.169; Vā. 8.176[b], 177[a]. 1) Vā. –चारित्वं । 2) Vā. –स्थं समिक्षुकम् । 3) Vā. –वैमास्था- पयत् ।

110_3 = Bḍ. I. 7.170; Vā. 8.177[b], 178[a]. 1) Vā. क्रो–(?) । 2) Bḍ.1 चतुर्मवः । 3) Vā. T. कुतः । 4) Bḍ. –मैक्षतावासा आ– । 5) Bḍ.1 –माद्दुपसुश्नते; Bḍ.2 –मायेह सुश्नते ।

110_4 = Bḍ. I. 7.171; Vā. 8.178[b], 179[a]. 1) Bḍ.1 श्रामतामतः । 2) Bḍ. निर्दिदेश । 3) Bḍ. –मान् प्रभाषते ।

110_5 = Bḍ. I. 7.172; Vā. 8.179[b], 180[a]. 1) Bḍ. तु । 2) Bḍ. च । 3) Bḍ. –मान् स । 4) Vā. –श्च इ । 5) Bḍ. –ण – । 6) Vā. T. –स्थश्चा– । 7) Bḍ. स्थितः ।

110_6 = Bḍ. I. 7.173; Vā. 8.180[b], 181[a]. 1) Bḍ. वृत्तियोनीति चैव हि । 2) Bḍ. च । 3) Bḍ. व्रते– । 4) Vā. –श्च ते ।

110_7 = Bḍ. I. 7.174; Vā. 8.181[b], 182[a]. 1) Bḍ. –यश्चा– । 2) Bḍ. –थय इष्टाः ।

110_8 = Bḍ. I. 7.175; Vā. 8.182[b], 183[a]. 1) Vā. ह्य– । 2) Bḍ. –जिनी । 3) Bḍ.1 –र्थी ।

110_9 = Bḍ. I. 7.176; Vā. 8.183[b], 184[a]. 1) Bḍ.2 –न्य–; Vā. –र्चौन्य– । 2) Bḍ. –धैः ।

विप[1]न्नमुसले भैक्ष[2]मस्तेयं शौचमेव च ।
अप्रमादोऽव्यवायश्च दया भूतेषु च क्षमा ॥ 110_{10} ॥
अक्रोधो1) गुरुशुश्रूषा सत्यं च दशमं स्मृतम् , ।
दशलक्षणको ह्येष धर्मः प्रोक्तः स्वयम्भुवा ।
भिक्षोर्व्रतानि पञ्चात्र पञ्चैवोप[2]व्रतानि च ॥ 110_{11} ॥
आचारशुद्धिर्विनयः शौचं चाप्रतिकर्म च ।
सम्यग्दर्शनमित्येवं पञ्चैवोपव्रतान्यपि ॥ 110_{12} ॥

ध्यानं समाधिर्मनसेन्द्रियाणां
ससागरैर्भैक्ष्यमथोपगम्य ।
मौनं पवित्रोपचितैर्विमुक्तिः
परिव्रजो धर्ममिमं वदन्ति ॥ 110_{13} ॥

सर्वे ते श्रेयसे प्रोक्ता आश्रमा ब्रह्मणा स्वयम् ।
सत्यार्जवं तपः क्षान्तिर्योगेज्या दमपूर्विका ॥ 110_{14} ॥
वेदाः साङ्गाश्च यज्ञाश्च व्रतानि नियमाश्च ये ।
न सिध्यन्ति प्रदुष्टस्य भावदोष उपागते ॥ 110_{15} ॥
बहिः कर्माणि सर्वाणि प्रसिध्यन्ति कदाचन ।
अन्तर्भावप्रदुष्टस्य कुर्वतोऽपि पराक्रमान् ॥ 110_{16} ॥
सर्वस्वमपि यो दद्यात् कलुषेणान्तरात्मना, ।
न तेन धर्मभाक् स स्याद्, भाव एवात्र कारणम् ॥ 110_{17} ॥
एवं देवाः सपितर ऋषयो मनवस्तथा ।
तेषां स्थानम[1]मुस्मिंस्तु2) संस्थितानां प्रचक्षते3) ॥ 110_{18} ॥

अष्टाशीतिसहस्राणि1) ऋषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
स्मृतं तेषां तु2) यत्3) स्थानं, तदेव गुरुवासिनाम् ॥ 111 ॥
सप्तर्षीणां तु यत् स्थानं, स्मृतं तद्वै वनौ[1]कसाम्, ।
प्राजापत्यं गृहस्थानां, न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयम् ।
योगिनाममृ[2]तं स्थानं, *नानाधीनां*3) *न विद्यते*4) ॥ 112 ॥

स्थानान्याश्रमिणां ता[1]नि ये *स्वधर्मे व्यवस्थिताः*2); ।
चत्वार एते3) पन्थानो देवयाना वि[4]निर्मिताः ॥ 112_1 ॥
पन्थानः पितृयानास्तु स्मृताश्चत्वार एव ते ।

110_{10} = Bḍ. I. 7.177; Vā. 8.184b,185a. 1) Vā. आस– । 2) Bḍ. –क्ष्य– ।
110_{11} = Bḍ. I. 7.178, 179a; Vā. 8.185b, 186. 1) Bḍ. श्रवणं । 2) Bḍ.1 भैक्ष्यवेद–; Bḍ.2 भैक्षवेष– ।
110_{12} = Vā. 8.187.
110_{13} = Vā. 8.188.
110_{14} = Vā. 8.189.
110_{15} = Vā. 8.190.
110_{16} = Vā. 8.191.
110_{17} = Vā. 8.192.
110_{18} = Bḍ. I. 7.179b = b; Vā. 8.193. 1) Bḍ. –नान्य– । 2) Bḍ.–शुभ्मि च । 3) Bḍ.1 –नामचष्ट सः; Bḍ.2 प्रचष्ट सः ।
111 = Bḍ. I. 7.180; Mr. 49.79; Vā. 8.194. 1) Mr. –स्राणाम् । 2) Vā. तु तेषां । 3) Vā. तत् ।
112 = Bḍ. I. 7.181, 182a; Mr. 49.80; Vā. 8.195, 196a. 1) Vā. दिवौ– । 2) Bḍ. –मक्ष– । 3) Bḍ. तानाजित्वा । 4) Mr. इति वै स्थानकल्पना ।
112_1 = Bḍ. I. 7.182b, 183a; Vā. 8.196b, 197a. 1) Bḍ. –मिणस्ता– । 2) Bḍ. ब्रह्मस्थानस्थितानि तु । 3) Bḍ. एव । 4) Bḍ.1 –नानि– ।

ब्रह्मणा लोकतन्त्रेण आद्ये मन्वन्तरे भुवि[1])।
पन्थानो देवयाना ये[2]), तेषां द्वारं रविः स्मृतः; ॥ 112_{2} ॥
तथैव पितृयानानां चन्द्रमा द्वारमुच्यते।
एवं वर्णाश्रमाणां वै[1]) प्रविभागे कृते तदा ॥ 112_{3} ॥
यदास्य न व्यवर्धन्त[1]) प्रजा[2]) वर्णा[3]श्रमात्मिकाः[4])।
ततोऽन्या[5]) मानसीः[6]) सोऽथ[7]) त्रेतामध्येऽसृजत् प्रजाः ॥ 112_{4} ॥
आत्मनस्तु[1]) शरीराच्च[2]) तुल्यास्त्वैवात्मना तु वै[3])।
तस्मिंस्त्रेतायुगे त्वाद्ये मध्यं प्राप्ते क्रमेण तु ॥ 112_{5} ॥
ततोऽन्या[1]) मानसीः[2]) सोऽथ[3]) प्रजाः स्रष्टुं प्रचक्रमे।
ततः सत्त्वरजोद्रिक्ताः प्रजाः सोऽथासृजत्[4]) प्रभुः ॥ 112_{6} ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां वार्तायाश्चैव साधकाः[1])।
देवाश्च पितरश्चैव ऋषयो मनवस्तथा ॥ 112_{7} ॥
युगानुरूपा धर्मेण यैरिमा वधि[1]ताः प्रजाः।
उपस्थिते तदा तस्मिन् सृष्टिवर्गे[2]) स्वयंभुवः ॥ 112_{8} ॥
अभिदध्यौ[1]) प्रजाः सर्वाः[2]) नानारूपा[3]स्तु मानसीः।
पूर्वोक्ता या मया तुभ्यं जनलोके[4]) समाश्रिताः ॥ 112_{6} ॥
कल्पेऽतीते तु ते ह्यासन्[1]) देवाद्यास्तु प्रजा इह।
ध्यायतस्तस्य ताः सर्वाः[2]) संभूत्यर्थमुपस्थिताः ॥ 112_{10} ॥
मन्वन्तरक्रमेणेह कनिष्ठाः[1]) प्रथमे मताः[2])।
ख्यातास्तु वंश्यैरेव तैः[3]) पूर्वं यै[4]रिह भाविताः ॥ 112_{11} ॥
कुशलाकुशलप्रायैः कर्मभि[1]स्तैस्तदा[2]) प्रजाः[3])।
तत्कर्मफलशे[4]षेण उपष्टब्धाः[5]) प्रजज्ञिरे ॥ 112_{12} ॥

112_{2} = Bḍ. I. 7.183^{b}, 184^{ab}; Vā. 8.197^{b}, 198^{a} = bc. 1) Bḍ. पुरा। 2) Vā. नाय।

112_{3} = Bḍ. I. 7.184^{c}, 185^{a}; Vā. 8.198^{b}, 199^{a}. 1) Bḍ.1 च।

112_{4} = Bḍ. I. 7.185^{b}, 186^{a}; Vā. 8.199^{b}, 200^{a}. 1) Bḍ.1 यदा प्रजा नावर्धन्त; Bḍ.2 यदा ह्यनव्यवर्धन्ते; Vā. व्यवर्तन्त। 2) Bḍ.1 वर्णे–। 3) Bḍ.1 धर्मे–। 4) Bḍ. –समासिकाः। 5) Bḍ.1 ऽन्यां; Bḍ.2 या। 6) Bḍ. –सीं; Bḍ.2 –सी। 7) Bḍ.1 स्वां वै; Bḍ.2 सा वै।

112_{5} = Bḍ. I. 7.186^{b}, 187^{a}; Vā. 8.200^{b}, 201^{a}. 1) Vā. नः स्व। 2) Bḍ.1 –रेभ्यस्; Bḍ.2 रेभ्यो। 3) Bḍ. ताः।

112_{6} = Bḍ. I. 7.187^{b}, 188^{a}; Vā. 8.201^{b}, 202^{a}. 1) Bḍ.1 –न्यां। 2) Bḍ.1 –सीं। 3) Vā. –सीस्तत्र। 4) Bḍ.1 स ह्यसृजत्; Bḍ.2 सोऽसृजत।

112_{7} = Bḍ. I. 7.188^{b}, 189^{a}; Vā. 8.202^{b}, 203^{a}. 1) Bḍ. –र्तानां साधकाश्च याः; Vā. T. साधिकाः।

112_{8} = Bḍ. I. 7.189^{b}, 190^{a}; Vā. 8.203^{b}, 204^{a}. 1) Vā. विधि–। 2) Vā. प्रजाधर्मे।

112_{9} = Bḍ. I. 7.190^{b}, 191^{a}; Vā. 8.204^{b}, 205^{a}. 1) Bḍ. –ध्याय। 2) Bḍ. –जा ब्रह्मा। 3) Bḍ. –वीर्याः। 4) Bḍ.1 स्व–; Bḍ.2 स्व–। 5) Bḍ. जनालोके।

112_{10} = Bḍ. I. 7.191^{b}, 192^{a}; Vā. 8.205^{b}, 206^{a}. 1) Bḍ. पुराण्यासीद्। 2) Bḍ. तानीह।

112_{11} = Bḍ. I. 7.192^{b}, 193^{a}; Vā. 8.206^{b}, 207^{a}. 1) Vā. –ष्ठे। 2) Bḍ. –मेन ताः। 3) Bḍ. – रे तैस्तु; Vā. –स्याऽनुवन्वैस्तैस्तैस्तु। 4) Vā. सर्वार्थे–।

112_{12} = Bḍ. I. 7.193^{b}, 194^{a}; Vā. 8.207^{b}, 208^{a}. 1) Bḍ. –कैः कन्दैरक्षीणै–। 2) Vā. –स्तैः सदा। 3) Bḍ.

देवासुरपितृत्वैश्च[1]) यक्षैर्गन्धर्वमानुषैः ।
राक्षसैस्तु पिशाचैस्तैः पशुपक्षिसरीसृपैः ॥ 112_{13} ॥
वृक्षनारक[1]कीटत्वै[2]स्तैस्तैर्भावै[3]रुपस्थिताः ।
आधारा[4]र्थं प्रजानां च *आत्मनो वै*[5]) विनिर्ममे ॥ 112_{14} ॥

षष्ठोऽध्यायः

(Bḍ. I. 8.1—66; L. 70.195[b]—261[a], 324[b]—344; Vā. 9.1—122.)

ततोऽभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसाः प्रजाः[1]) ।
तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ 1 ॥

क्षेत्रज्ञाः समवर्तन्त गात्रेभ्यस्त[1]स्य धीमतः ।
ततो देवासुरपितॄन् मनुष्यांश्च[2]) चतुष्टयम् ॥ 2 ॥

सिसृक्षुरम्भांस्येतानि[1]) स्वमा[2]त्मानमयूयुजत्[3]) ।
युक्तात्मनस्तत[4]स्तस्य तमो[5]मात्रासमुद्भवः[6]) ॥ 3 ॥

तम[1]भिध्यायतः सर्गं प्रयत्नोऽभूत्[2]) प्रजापतेः ।
ततोऽस्य जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥ 4 ॥

असुः प्राणः स्मृतो विप्रै[1]स्तज्जन्मानस्ततोऽसुराः ।
यया सृष्टाः सुराः सर्वे[2]), तां तनुं स व्यपोहत ॥ 5 ॥

सापविद्धा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ।
सा तमोबहुला यस्मात्, ततो रात्रिस्त्रि[1]यामिका, ॥ 6 ॥
आवृतास्तमसा रात्रौ प्रजास्तस्मात् स्वपन्त्युत[1]) ।

सुताः । 4) Bḍ. –छदो– । 5) Bḍ. क्षुपबाधाः ।
112_{13} = Bḍ. I. 7.194[b], 195[a]; Vā. 8.208[b] = a1b11. 1) Bḍ. –तूं श्चैव ।
112_{14} = Bḍ. I. 7.195[bc]; Vā. 8.209. 1) Vā. –कि– । 2) Bḍ.1 –यावै– । 3) Bḍ.1 –स्तैः सर्वे– ।
4) Bḍ.1 आहारा–; Vā. आधीना– । 5) Bḍ. –नां वै विदात्मानो ।

---

1 = Bḍ. I. 8.1; L. 70.195[b], 196[a]; Vā. 9.1. 1) Bḍ. मानस्यो जज्ञिरे प्रजाः; Vā. –सी(स) प्रजाः ।
2 = Bḍ. I. 8.2; L. 70.196[b], 197[a]; Vā. 9.2. 1) Bḍ. क्षेत्रस्यैत– । 2) L. मानुषांश्च; Vā. मानवं च ।
3 = Bḍ. I. 8.3; L. 70.197[b], 198[a]; Vā. 9.3. 1) Bḍ. –क्षुरयुतान्तानि; Vā. –स्येतांश्च । 2) Bḍ. स चा– । 3) Vā. स्वात्मना समयूयुजत् । 4) L. ततस्तु शुश्चत– । 5) Bḍ.2 Vā. ततो । 6) Bḍ.2 –वान् ; L. –वम् ; Vā. –त्रा स्वयंभुवा ।
4 = Bḍ. I. 8.4; L. 70.198[b], 199[a]; Vā. 9.4. 1) Bḍ. तदा–; L. सम– । 2) L. प्रयत्नेन ।
5 = Bḍ. I. 8.5; L. 70.199[b], 200[a]; Vā. 9.5. 1) Bḍ.1 विप्रै–; L. विप्रा– । 2) Bḍ. सृष्टा यया सुरास्तन्वा (Bḍ.2 तेन); Vā. –रास्तन्वा ।
6 = Bḍ. I. 8.6; L. 70.200[b], 201[a]; Vā. 9.6. 1) L. –र्नि– ।
7 = Bḍ. I. 8.7; L. 70.201[b], 202[a]; Vā. 9.7. 1) Bḍ. स्वयं पुनः; Vā. स्वयंभुवः ।

सृ[2]ष्ट्वासुरांस्ततः सोऽथ[3]) तनुमन्यामपद्यत[4]) ॥ 7 ॥

अव्यक्तां सत्त्वबहुलां, ततस्तां सोऽभ्ययूयुजत्[1]) ।
ततस्तां युञ्जतस्तस्य[2]) प्रियमासीत् प्रभोः किल[3]), ॥ 8 ॥

ततो मुखात्[1]) समुत्पन्ना दीव्यतस्तस्य देवताः ।
यतोऽस्य दीव्यतो जातास्तेन देवाः प्रकीर्तिताः ॥ 9 ॥

धातुर्दिवीति[1]) यः प्रोक्तः, क्रीडायां स विभाव्यते ।
तस्मात्[2]) तन्वास्तु[3]) दिव्याया[4]) जज्ञिरे तेन देवताः ॥ 10 ॥

देवान् सृष्ट्वाथ[1]) देवेशस्त[2]नुमन्या[3]मपद्यत[4]) ।
उत्सृष्टा सा तनुस्तेन सद्यो[5])ऽह्नः सम[6]जायत[7]) ॥ 11 ॥

तस्मादह्नः क[1]र्मयुक्ता[2]) देवताः समुपासते ।
[देवान् सृष्ट्वा ततः सोऽथ तनुमन्याम[3]पद्यत ।]
सत्त्वमात्रात्मिकामेव[4]) ततोऽन्यां सोऽभ्यपद्यत[5]); ॥ 12 ॥

पितृवन्म[1]न्यमानस्तान्[2]) पुत्रान्[3]) प्राध्यायत[4]) प्रभुः[5]), ।
पितरो ह्युपपक्षाभ्यां[6]) रात्र्यह्नोरन्तरेऽभवन्[7]) ॥ 13 ॥

तस्मात्ते पितरो देवाः, पितृ[1]त्वं तेन[2]) तेषु तत्[3]) ।
यया सृष्टास्तु पितरस्तां तनु[4]) स व्यपोहत ॥ 14 ॥

सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः संध्या व्य[1]जायत, ।
त[2]स्मादहर्देवतानां[3]), रात्रिर्या सासुरी स्मृता, ॥ 15 ॥

तयोर्मध्ये तु वै पै[1]त्री या तनुः, सा[2]) गरीयसी ।
तस्माद्देवासुराः सर्व[3]) ऋषयो मनव[4]स्तथा ॥ 16 ॥

ते युक्तास्तामुपासन्ते[1]) ब्रह्मणो म[2]ध्यमां तनुम्[3]); ।

---

2) Vā. दृ– । 3) L.सो वै; Vā.–स्तु देवेशस्। 4) L. –मगृह्णत ।
8 = Bd. I. 8.8; L. 70.202[b], 203[a]; Vā. 9.8. 1) Bd.1 –युञ्जत; Bd.2 –युक्त वै; L. –पूजयत् । 2) Bd. युञ्जमानस्य । 3) L. प्रजापतेः ।
9 = Bd. I. 8.9; L. 70.203[b], 204[a]; Vā. 9.9. 1) Vā. –खे ।
10 = Bd. I. 8.10; L. 70.204[b], 205[a]; Vā. 9.10. 1) Bd.1 –व्येति; Bd.2 L. –विति । 2) L. यस्मात् ; Vā. तस्यां । 3) Bd.2 तथा तु; L. तस्य तु; Vā. –न्वां तु । 4) L. दीव्यन्तो; Vā. –व्यायां ।
11 = Bd. I. 8.11; L. 70.205[b], 206[a]; Vā. 9.11. 1) Bd. –ष्ट्वा ततः । 2) Bd. सोऽथ. त– । 3) Bd. –नुं दिव्या– । 4) Bd. –मपोहत । 5) Bd. अहः । 6) Vā. हस्ताद्– । 7) Bd. समभवत् तदा ।
12 = Bd. I. 8.12, 13[a]; L. 70.206[b], 207[a] = ac; Vā. 9.12 = ac. 1) L. –ह्नो ध– । 2) L. –र्क्त; Vā. क्तो । 3) Bd.2 –न्यां प्र– । 4) Vā. –कां देवस् । 5) Bd. –न्यामस्ययुक्त वै; L. सोऽन्यमन्यत ।
13 = Bd. I. 8.13[b], 14[a]; L. 70.207[b], 208[a]; Vā. 9.13. 1) Bd. पितेव म– । 2) L. –मानस्य । 3) Bd. –स्ताः पूर्वाः । 4) Bd. प्रध्याय स; L. –त्रांस्तान् ध्यायतः । 5) L. –भोः । 6) Bd.1 ह्यभवंस्तस्या; Bd.2 उपवेश्याद्भ्य । 7) Bd. मध्ये रात्र्यहयोः पृथक् ; Vā. –न्तरासृजत् ।
14 = Bd. I. 8.14[b], 15[a]; L. 70.208[b], 209[a]; Vā. 9.14. 1) Vā. पुत्र– । 2) Bd. तेषु– । 3) Bd. तत्स्मृतम् । 4) L. –स्तनुं तां ।
15 = Bd. I. 8.15[b], 16[a]; L. 70.209[b], 210[a]; Vā. 9.15. 1) Vā. प्र(ह्य)– । 2) L. य– । 3) Vā. –दहस्तु देवानां ।
16 = Bd. I. 8.16[b], 17[a]; L. 70.210[b], 211[a]; Vā. 9.16. 1) L. –ध्ये तु पै– । 2) L. सा तु । 3) Bd. –राश्चैव । 4) Bd. L. मानवा– ।
17 = Bd. I. 8.17[b], 18; L. 70.211[b], 212[a]; Vā. 9.17 = ac. 1) Bd. युक्तास्तनुमुपासन्ते; L. उपासन्ते मुदा युक्ता ।

तस्माद्रात्र्यहयोः संधिमुपासन्ते तथा[4]) द्विजाः ।
ततोऽन्यां स[5]) पुनर्ब्रह्मा तनुं वै[6]) प्रत्यपद्यत[7]), ॥ 17 ॥
राजोमात्रात्मिकायां[1]) तु मनसा सोऽसृजत् प्रभुः, ।
रजःप्रायात्[2]) ततः सोऽथ मानसानसृजत् सुतान् ॥ 18 ॥
मनसस्तु[1]) तत[2]स्तस्य मानवा[3]) जज्ञिरे प्रजाः[4]) ।
[मनसाच्च मनुष्यास्ते प्रजनात् प्रथिताः प्रजाः]
सृ[5]ष्ट्वा पुनः प्रजाश्चापि[6]) स्वां तनुं तामपोहत[7]) ॥ 19 ॥
सापविद्धा तनुस्तेन ज्योत्स्ना सद्यस्त्वजायत, ।
त[1]स्माद्भवन्ति संहृष्टा ज्योत्स्नाया उद्भवे प्रजाः ॥ 20 ॥
इत्येतास्तनवस्तेन ह्य[1]पविद्धा महात्मना ।
सद्यो रात्र्यहनी चैव संध्या ज्योत्स्ना च जज्ञिरे ॥ 21 ॥
ज्योत्स्ना संध्या तथैवाहः[1]) स[1]त्त्वमात्रात्मकं त्रयम्[2]), ।
तमोमात्रात्मिका रात्रिः, सा वै तस्मात् त्रियामिका[3]) ॥ 22 ॥
तस्माद्देवा दिवा[1]) तन्वा तुष्टया[2]) सृष्टा मुखात्तु वै; ।
यस्मात्तेषां दिवा जन्म, बलिनस्तेन ते[3]) दिवा ॥ 23 ॥
तन्वा यद[1]सुरान् रात्री[2]) जघनादसृजत् प्रभुः, ।
प्राणेभ्यो रात्रि[3]जन्मानो ह्यसह्या[4]) निशितेन ते ॥ 24 ॥
एतान्येव भविष्याणां देवानामसुरैः सह ।
पितॄणां मानवानां[1]) च अतीतानागतेषु वै ॥ 25 ॥
मन्वन्तरेषु सर्वेषु निमित्तानि भवन्ति हि ।
ज्योत्स्ना रात्र्यहनी संध्या चत्वार्यम्भांसि तानि[1]) वै[2]) ॥ 26 ॥
भान्ति यस्मात् , ततोऽम्भांसि[1]); भाशब्दोऽयं मनीषिभिः[2]) ।
व्याप्तिदीप्त्यां[3]) निगदितः, पुनश्चाथ[4]) प्रजापतिः ॥ 27 ॥
सोऽम्भां[1]स्येतानि सृ[2]ष्ट्वा तु[3]) देवदानव[4]मानवान्[5]) ।

---

2) L. रात्र्यह्नोर्म- । 3) Bd. उपान्युष्टयोर्यदन्तरम् । 4) Bd.2 सार्धं तामुपासन्ति वै । 5) Bd. -ऽन्यस्यां; L. ह्यन्यां ।
6) Bd. स्वतन्वाम् । 7) Bd. उपपद्यत; L. समगृह्णत ।

18 = Bd. I. 8.19a = a; L. 70.212b, 213a; Vā. 9.18. 1) Bd. -का या । 2) L. प्रियांस्त- ।
19 = Bd. I. 8.19b, 20; L. 70.213b, 214a = ac; Vā. 9.19 = ac. 1) Bd.1 मनसा तु; Bd.2 मनुस्तस्य; L. मनस्विनस् ।
2) Bd. सुता- । 3) Bd.1 प्रजनाद् ; Bd.2 प्रथता; Vā. मानसा(स्यो) । 4) L. सुताः । 5) Vā. दृ- । 6) Bd. -जाः सोऽथ । 7) Bd. स व्यपोहत; Vā. -मपी(पौ)हत ।

20 = Bd. I. 8.21; L. 70.214b, 215a; Vā. 9.20. 1) L. य- ।
21 = Bd. I. 8.22; L. 70.215b, 216a; Vā. 9.21. 1) Vā. व्य- ।
22 = Bd. I. 8.23; L. 70.216b, 217a; Vā. 9.22. 1) Bd. -ध्याह्नी चैव ; L. -ध्या अहश्चैव; Vā. -ध्या तथाहश्च ।
2) Vā. स्वयम् । 3) Bd. -स्मान्नियामिका; L. -स्मान्निशात्मिका ।
23 = Bd. I. 8.24; L. 70.217b, 218a; Vā. 9.23. 1) Bd. Vā. T. दिव्य- । 2) Vā. ह्यष्टाः । 3) L. वै ।
24 = Bd. I. 8.25; L. 70.218b, 219a; Vā. 9.24. 1) L. यया- । 2) Bd. -त्र्या । 3) L. निशि- । 4) Bd. ह्यजेया; L. बलिनो ।
25 = Bd. I. 8.26; L. 70.219b, 220a; Vā. 9.25. 1) Bd. मानुषाणां ।
26 = Bd. I. 8.27; L. 70.220b, 221a; Vā. 9.26. 1) Bd. -र्येतानि तानि; Vā. -र्यांमासितानि । 2) Bd. वा ।
27 = Bd. I. 8.28a = a; L. 70.221b, 222a; Vā. 9.27. 1) Bd. माति । 2) Bd. -ब्दो व्याप्तिदीप्तिषु; L. शब्दोऽयं सुमनीषिभिः । 3) L. मातिर्दीप्तौ । 4) Vā. -श्चाह ।
28 = Bd. I. 8.28b, 29a; L. 70.222b, 223a; Vā. 9.28. 1) Bd. अम्भां- । 2) Vā. दृ- । 3) Bd.2 सृष्टानि ।

पितॄंश्चैवा[6]सृजत्[7]) सोऽन्या[8]नात्मनो[9]) विविधान्[10]) पुनः[11]) ॥ 28 ॥

तामुत्सृज्य[1]) तनुं[2]) ज्योत्स्नां[3]) ततोऽन्यां प्राप्य स[4]) प्रभुः ।
मूर्तिं रजस्तमःप्रायां[5]) पुनरे[6]वाभ्यपूपुजत्[7]) ॥ 29 ॥

अन्धकारे क्षुधाविष्टांस्त[1]तोऽन्यान्[2]) सोऽसृजत्[3]) प्रभुः[4]) ।
तेन सृष्टाः[5]) क्षुधात्मान[6]स्तेऽम्भां[7]स्यादातुमुद्यताः ॥ 30 ॥

अम्भांस्येतानि रक्षाम, उक्तवन्तस्तु[1]) तेषु ये[2]), ।
राक्षसास्ते स्मृता[3]स्तस्मात्[4]) क्षुधा[5]त्मानो[6]) निशाचराः ॥ 31 ॥

येऽब्रुवन् क्षिणुमो[1]ऽम्भांसि, तेषां हृष्टाः परस्परम् ।
तेन ते कर्मणा यक्षा[2]) गुह्यकाः क्रूरकर्मिणः[3]) ॥ 32 ॥

रक्षेति[1]) पालने चापि धातुरेष विभाव्यते[2]) ।
य एष क्षीति[3]) धातुर्वै, क्षपणे[4]) स[5]) निरुच्यते ।
[रक्षणाद्रक्ष इत्युक्तं, क्षपणाद्यक्ष उच्यते] ॥ 33 ॥

तान्[1]) दृष्ट्वा ह्य[2]प्रियेणास्य केशाः शीर्यन्त[3]) धीमतः ।
ते शीर्णा[4]श्चोत्थिता[5]) ह्यूर्ध्वं तदारोहन्त तं प्रभुम्[6]) ॥ 34 ॥

हीनास्तच्छिरसो[1]) वाला[2]) यस्माच्चै[3]वापसर्पिणः[4]), ।
व्यालात्मानः[5]) स्मृता व्याला[6]), हीनत्वादहयः स्मृताः ॥ 35 ॥

पन्नत्वात्[1]) पन्नगाश्चैव[2]) सर्पाश्चैवापसर्पणात्[3]) ।
तेषां पृथिव्यां निलयाः[4] सूर्याचन्द्रमसोरधः[5]) ॥ 36 ॥

---

4) L. –मानुष– । 5) Bd. –मानुधान् ; L. –दानवान् । 6) Bd. –श्चैव; Vā. श्च वा - । 7) Bd. तथा । 8) Bd. चान्या–; L. तन्वा आ– । 9) Bd. –न्यान् विविधान् । 10) Bd.1 व्यसृजत ; Bd.2 चासृजत् ; Vā. विबुधान् । 11) Bd. प्रजाः ।

29 = Bd. I. 8.29[b], 30[a]; L. 70.223[b], 224[a]; Vā. 9.29. 1) Vā. –मुत्क्रम्य । 2) Bd. ततो । 3) Vā. कृत्स्नां । 4) Vā. असृजत् । 5) Bd. –मोद्रिक्तां; L. तमोरजःप्रायां । 6) Bd. ततस्तां । 7) Bd. सोऽभ्ययुञ्जत; L. तत एवाभ्यपूजयत् ।

30 = Bd. I. 8.(30[b]), 31[a]; L. 70.224[b], 225[a]; Vā. 9.30. 1) Vā. –ष्टस्त– । 2) Vā. –ऽन्यां । 3) Vā. सृजते । 4) Vā. पुनः; Bd. ततोऽन्याः सोऽन्धकारे च (Bd.2 तु) क्षुधाविष्टाः प्रजाः सृजन् । 5) Bd. ताः सृष्टास्तु । 6) Bd. –धाविष्टा; L. –नो । 7) Bd. L. अम्भां ।

31 = Bd. I. 8.31[b], 32[a]; L. 70.225[b], 226[a]; Vā. 9.31. 1) Vā. –न्तश्च । 2) Vā. च । 3) L. –सा नाम ते । 4) L. यस्मात् ; Vā. –ता लोके । 5) Vā. क्रोधा– । 6) L. –धाविष्टा ।

32 = Bd. I. 8.32[b], 33[a]; L. 70.226[b], 227[a]; Vā. 9.32. 1) L. यक्षमो । 2) Vā. यक्षा । 3) L. –का गूढकर्मणा ।

33 = Bd. I. 8.33[b], 34; L. 70.227[b], 228[a] = ab; Vā. 9.33 = ab. 1) Vā. रक्षणे । 2) Bd.2 विविच्यते; L. विभाव्यते । 3) Vā. क्षिति । 4) Vā. क्षयणे; L. एवं च यक्षतिर्धातु(र्)भक्षणे । 5) Vā. सं– ।

34 = Bd. I. 8.35; L. 70.228[b], 229[a]; Vā. 9.34. 1) L. तं । 2) Bd. त्व– । 3) Bd.1 शीर्णाश्च; L. शीर्णास्तु । 4) Vā. शीतोष्णा– । 5) Bd. –र्णा व्युत्थिता; Vā. –र्णाश्चोच्छ्रिता । 6) Bd. –र्ध्वमारोहन्त पुनः पुनः; L. –र्ध्वं ते चैवारुरुहुः प्रभुम् ।

35 = Bd. I. 8.36; L. 70.229[b], 230[a]; Vā. 9.35. 1) Bd. –ना ये शिरसो; Vā. –ना मच्छिरसो । 2) Vā. व्याला । 3) Bd. –पन्नाश्चै– । 4) Vā. –र्पिताः । 5) Bd. वालात्मना । 6) Bd.2 L. वाला ।

36 = Bd. I. 8.37; L. 70.230[b] = a; Vā. 9.36. 1) L. पतत्वात् । 2) Bd. –श्चापि । 3) Bd. व्यपसर्पा सर्पता; Vā. –र्पिणः । 4) Bd. –षां क्षयः पृथिव्यां वः (Bd.2 वै) । 5) Bd. सौ घनाः ।

तस्य क्रोधोद्भवो योऽसावग्निगर्भः[1]) सुदारुणः, ।
स तु[2]) सर्पान्[3]) सहोत्पन्नानाविवेश विषात्मकः[4]) ॥ 37 ॥

सर्पान् सृष्ट्वा ततः क्रोधात्[1]) क्रोधात्मानो विनिर्ममे[2]), ।
वर्णेन कपिशेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशनाः, ॥ 38 ॥

भूतत्वात् ते स्मृता भूताः, पिशाचाः पिशिताशनात् ।
ध[1]यतो[2]) गां तत[3]स्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः[4]) ॥ 39 ॥

धयतीत्येष वै धातुः[1]) पानार्थे[2]) परिपठ्यते ।
पिबन्तो[3]) जज्ञिरे वाचं[4]), गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः ॥ 40 ॥

अष्टास्वेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ।
ततः स्वच्छन्दतोऽन्यानि[1]) वयांसि वयसो[2])ऽसृजत्, ॥ 41 ॥

स्वच्छन्दतः स्वच्छन्दांसि[1]), वयसोऽपि[2]) वयांस्यपि[3]) ।
पशून् सृष्ट्वा स देवेशो[4])ऽसृजत् पक्षिगणानपि[5]) ॥ 42 ॥

मुखतोऽजाः[1]) ससर्जाथ[2]), वक्षसश्चावयो[3])ऽसृजत्[4]) ।
गाश्चैवाथो[5]दराद् ब्रह्मा पार्श्वाभ्यां च विनिर्ममे ॥ 43 ॥

पद्भ्यां चाश्वान्[1]) समातङ्गान् रासभान्[2]) गवयान् मृगान् ।
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव[3]) तथान्या[4]श्चैव जातयः ॥ 44 ॥

ओषध्यः फलमूलिन्यो[1]) रोमभ्य[2]स्तस्य जज्ञिरे ।
एवं पश्वो[3]षधीः सृष्ट्वा न्ययुञ्जत्[4]) सोऽध्वरे प्रभुः[5]), ॥ 45 ॥

तस्मादा[1]दौ तु कल्पस्य त्रेतायुगमुखे तदा[2]) ।
गौरजः पुरुषो मेषो ह्यश्वा[3]श्वतरगर्दभाः[4]); ॥ 46 ॥

एतान्[1]) ग्राम्यान्[2]) पशू[3]नाहु[4]रारण्यांश्च[5]) निबोधत[6]) ।

---

37 = Bḍ. I. 8.38; L. 70.231; Vā. 9.37. 1) Vā. –र्भं– । 2) Bḍ. तान् । 3) Bḍ.2 –र्पां–; Vā. –र्पे– । 4) Vā. –कान् ।

38 = Bḍ. I. 8.39; L. 70.232; Vā. 9.38. 1) L. क्रुद्धः । 2) Bḍ. –र्मिताः ।

39 = Bḍ. I. 8.40; L. 70.233; Vā. 9.39. 1) Bḍ.1 गा– । 2) Vā. –यन्तो । 3) Bḍ.2 गस्त–; L. प्रसन्नं गायत–; Vā. गास्तत– । 4) L. यदा; Vā. तदा ।

40 = Bḍ. I. 8.41; L. 70.234; Vā. 9.40. 1) Bḍ. धयेति धातुः कविभिः; Vā. –त्येष धातुर्वै : 2) L. पानत्वे । 3) Bḍ. पिबतो; L. धयन्तो । 4) Bḍ.2 वाचा; Vā. गास्तु ।

41 = Bḍ. I. 8.42; L. 70.235; Vā. 9.41. 1) Bḍ. छन्दतश्चैव छन्दांसि । 2) Bḍ. I. –सा– ।

42 = Bḍ. I. 8.(43ᵃ) = b; L. 70.236; Vā. 9.42. 1) Vā. छायतस्तानि छदांसि । 2) L. –सः च । 3) L. –यांसि च । 4) Vā. शून्यान् दृष्ट्वा तु देवो वै । 5) Bḍ. पक्षिणस्तु स सृष्ट्वा वै ततः पशुगणान् सृजन् ।

43 = Bḍ. I. 8.43ᵇ, 44ᵃ; L. 70.237; Vā. 9.43. 1) Vā. –ऽजान् । 2) Bḍ. सृजन्सोऽथ । 3) Bḍ.1 –श्चाप्यवीः; Bḍ.2 –श्चाथावीन् ; Vā. –श्च वयो । 4) Bḍ. सृजन् । 5) Bḍ. गावश्चैवो– ।

44 = Bḍ. I. 8.44ᵇ, 45ᵃ; L. 70.238; Vā. 9.44. 1) Bḍ. पादतोऽश्वान् । 2) Bḍ.2 वृषभान् ; Vā. –शरभान् । 3) Bḍ. उष्ट्रांश्चैव वराहांश्च । 4) Bḍ. शुनोऽन्यां–; Vā. ताश्चान्या– ।

45 = Bḍ. I. 8.45ᵇ, 46ᵃ; L. 70.239; Vā. 9.45. 1) Vā. –कानि । 2) Vā. मत– । 3) Bḍ.1 पश्वौ–; Bḍ.2 पशौ– । 4) Bḍ. न्ययुञ्जत ; L. –श्चायूयुजत । 5) Bḍ. –रेषु वै ।

46 = Bḍ. I. 8.46ᵇ, 47ᵃ; L. 70.240ᵃ = b; Vā. 9.46. 1) Bḍ. अस्य त्वा– । 2) Bḍ. पुरा । 3) Bḍ. –रुपोऽश्वाविरश्वा–; L. Vā. अश्वोऽ– । 4) L. Vā. –भौ ।

47 = Bḍ. I. 8.47ᵇ, 48ᵃ; L. 70.240ᵇ, 241ᵃ; Vā. 9.47. 1) Bḍ. एते । 2) Bḍ. –म्याः । 3) Bḍ.1 स्मृताः; Bḍ.2 मृगाः । 4) Bḍ. सप्त । 5) L. –ण्यान्वै । 6) Bḍ. आरण्याः सप्त चापरे ।

श्वापदो[7]) द्विखुरो[8]) हस्ती वानरः[9]) पक्षिपञ्चमाः[10]), ॥ 47 ॥

औद[1]काः पशवः षष्ठाः[2]), सप्तमास्तु सरीसृपाः ।
महिषा गवयोष्ट्रा[3]श्च प्लवङ्गाः[4]) शरभा[5]) वृकाः[6]), ॥ 48 ॥

सिंहस्तु[1]) सप्तमस्तेषामा[2]रण्याः पशवः स्मृताः[3]) ।
गायत्रं[4]) च ऋचं[5]) चैव त्रिवृत्स्तोमं[6]) रथन्तरम्[7]) ॥ 49 ॥

अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ।
यजूंषि[1]) त्रैष्टुभं छन्दः[2]) स्तोमं पञ्चदशं तथा ॥ 50 ॥

बृहत्साम तथोक्थं[1]) च दक्षिणात् सोऽ[2]सृजन्मुखात् ।
सामानि जगतीछन्दः[3]) स्तोमं सप्त[4]दशं तथा ॥ 51 ॥

वैरूप्य[1]मतिरात्रं च पश्चिमादसृ[2]जन्मुखात् ।
एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाणमेव[3]) च ॥ 52 ॥

अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरा[1]दसृजन्मुखात् ।
Cp. Chap. 8. Śl. 7 46-7 48.
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ 53 ॥
वयां[1]सि च ससर्जादौ कल्पस्य भगवान् प्रभुः[2]) ।
ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ।
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ 54 ॥
ब्रह्मणस्तु प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ।
सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवासुरपितॄन् प्रजाः[1]), ॥ 55 ॥
ततोऽसृजत् स[1]) भूतानि स्थावराणि चराणि[2]) च, ।

Cp. Chap. 8. Śl. 74 9-11.
यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसां गणान्[3]), ॥ 56 ॥
नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ।
अव्ययं च व्ययं चैव[1]) यदिदं स्थाणु[2]जङ्गमम् ॥ 57 ॥

---

7) Bḍ.2 Vā. –दा । 8) Bḍ. द्वीपिनो । 9) L. –राः । 10) Bḍ. –मः ।

48 = Bḍ. I. 8.48[b], 49[a]; L. 70.241[b], 242[a]; Vā. 9.48[a] = a. 1) Vā. शुन्द– । 2) Vā. सष्टाः । 3) L. –याख्या– । 4) Bḍ.1 द्विखुराः; Bḍ.2 –शुरः । 5) Bḍ. –मो । 6) Bḍ.1 द्विषः; Bḍ.2 द्विपः ।

49 = Bḍ. I. 8.49[b], 50[a]; L. 70.242[b], 243[a]; Vā. 9.48[b] = b. 1) Bḍ. मर्कटः । 2) Bḍ.1 –मो ह्येषां चा– । 3) Bḍ. –वस्तु ते । 4) Bḍ. –त्रीं । 5) Vā. वरुणं । 6) Bḍ. –म–; L. –वृत्साम; Vā. –वृत्सौम्यं । 7) Bḍ. –रे ।

50 = Bḍ. I. 8.50[b], 51[a]; L. 70.243[b], 244[a]; Vā. 9.49. 1) Vā. छन्दांसि । 2) L. –न्द–; Vā. कर्म ।

51 = Bḍ. I. 8.51[b], 52[a]; L. 70.244[b], 245[a]; Vā. 9.50. 1) Bḍ. –क्थं; Vā. –ममथोक्थं– । 2) L. –णाद– । 3) Bḍ. –ती (तीं) चैव; L. न्दा– । 4) Vā. पञ्च ।

52 = Bḍ. I. 8.52[b], 53[a]; L. 70.245[b], 246[a]; Vā. 9.51. 1) L. –प– । 2) Bḍ. –मात्सोऽसृ– । 3) Bḍ. –र्यामं तथैव ।

53 = Bḍ. I. 8.53[b], 54[a]. L. 70.246[b], 247[a]; Vā. 9.52. 1) Bḍ. –थं चतुर्थां– ।

54 = Bḍ. I. 8.(54[b]), 55; L. 70.247[b], 248[a] = ac; Vā. 9.53 = ac. 1) L. तेषां– । 2) Bḍ. सृष्टासौ (Bḍ.1 दृष्ट्वा) भगवान् देवः पर्जन्यमिति विश्रुतम् ।

55 = Bḍ. I. 8.56; L. 70.248[b], 249[a]; Vā. 9.54. 1) Bḍ. –र्षिपितृमानवान् ; L. –वासुरनरान्पितॄन् ।

56 = Bḍ. I. 8.57[a](b); L. 70.249[b], 250[a]; Vā. 9.55. 1) Bḍ.1 –जत; Bḍ.2 –जति; Vā. –तः सृजति । 2) Bḍ. चराणि स्थावराणि । 3) Bḍ. सृष्ट्वा यक्षपिशाचांश्च गन्धर्वाप्सरसस्तदा ।

57 = Bḍ. I. 8.58; L. 70.250[b], 251[a]; Vā. 9.56. 1) L. चापि । 2) Bḍ. –च द्वयं स्थावर– ।

तेषां ये[1]) यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रति[2]पेदिरे, ।
तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ 58 ॥
हिंस्राहिंस्रे मृदु[1]क्रूरे धर्माधर्मावृ[2]तानृते ।
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते, तस्मात् तत् तस्य रोचते ॥ 59 ॥ (Ch. 5. Sl. 32–33.)

महाभूतेषु नानात्वमि[1]न्द्रियार्थे[2]षु मूर्तिषु ।
विनियोगं च भूतानां धातैव व्यदधात् स्वयम् ॥ 60 ॥

केचित् पुरुषकारं तु प्राहुः कर्मसु[1]) मानवाः ।
दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूत[3]चिन्तकाः ॥ 61 ॥

पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ।
न चैकं न[1]) पृथग्भावमधिकं न[2]) ततो वि[3]दुः ॥ 62 ॥
(Ch. 3. Sl. 7412–7414.) एतदेवं[1]) च नैकं[2]) च न चोभे न च वाप्युभे[3]) ।
कर्मस्थात्[4]) विषयात्[5]) ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः[6]) ॥ 63 ॥
नाम[1]रूपं च भूतानां कृतानां च प्रपञ्चनम् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥ 64 ॥
ऋषीणां नामधेयानि[1]) याश्च वेदेषु[2]) दृष्टयः[3]) ।
शर्वर्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैभ्यो[4]) ददाति सः[5]) ॥ 65 ॥
यथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
दृश्यन्ते, तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ 65_1 ॥
एवं विधाः सृष्टयस्तु[1]) ब्रह्मणो[2])ऽव्यक्तजन्मनः[3]) ।
शर्वर्यन्ते प्रदृश्यन्ते सिद्धिमाश्रित्य मानसीम् ॥ 65_2 ॥

एवं भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि[1]) च ।
यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा न व्यवर्धन्त धीमतः[2]), ॥ 66 ॥
(Ch. 3. Sl. 62–64.) (Ch. 7. Sl. 64–66.) अथान्यान् मानसान् पुत्रान् सदृशानात्मनोऽसृजत् ।
भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमाङ्गिरसं तथा ॥ 66_1 ॥
मरीचिं दक्षमत्रिं च वसिष्ठं चैव मानसम् ।
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥ 66_2 ॥

---

58 = Bd. I. 8.59; L. 70.251[b], 252[a]; Vā. 9.57. 1) L. वै । 2) Bd. प्राक्सृष्टानि प्र– ।
59 = Bd. I. 8.60; L. 70.252[b], 253[a]; Vā. 9.58. 1) Bd.1 मृजन् । 2) Bd.2 L. –र्मे ऋ– ।
60 = Bd. I. 8.61; Kū. 7.64; L. 70.253[b], 254[a]; Vā. 9.59. 1) L. सृष्टेषु इ– । 2) Bd. –यार्ते– ।
61 = Bd. I. 8.62; L. 70.254[b], 255[a]; Vā. 9.60. 1) Bd.1 Vā. कर्म च । 2) Vā. दैव– ।
62 = Bd. I. 8.63; L. 70.255[b], 256[a]; Vā. 9.61. 1) Bd. चैव तु । 2) Bd.1 –केन । 3) Vā. तयोर्वि– ।
63 = Bd. I. 8.64; L. 70.256[b], 257[a]; Vā. 9.62. 1) Vā. –देवं(कं) । 2) Bd. –वं । 3) Bd. नानुभे न च; L. नामभेदेन नाप्युभे । 4) Bd. स्वकर्म–; L. –स्था । 5) Bd. –यं; L. –मं । 6) L. –र्शना: ।
64 = Bd. I. 8.65; L. 70.257[b], 258[a]; Vā. 9.63. 1) Bd. नाना– ।
65 = Bd. I. 8.66; L. 70.258[b], 259[a]; Vā. 9.64. 1) Bd. आर्षाणि चैव नामानि । 2) Bd. देवेषु । 3) Bd.2 L. दृष्टयः । 4) Bd. पुनस्तेभ्यो; Vā. –न्येवास्य । 5) Bd.1 –ऽसात्यजः; Bd.2 –ऽदधात(द ?)जः; L. ददात्यजः ।
| 65_1 = Vā. 9.65.
65_2 = L. 259[b], 260[a]; Vā. 9.66. 1) Vā. –धासु सृष्टासु । 2) Vā. –णा । 3) Vā. –न्मा ।
66 = L. 70.260[b], 261[a]; Vā. 9.67. 1) Vā. चराणि स्थावराणि । 2) L. सत्तमाः ।
| 66_1 = Vā. 9.68.
| 66_2 = Vā. 9.69.

तेषां ब्रह्मात्मकानां वै सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ॥ 66_3 ॥
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसंभवम् ।
संकल्पं चैव धर्मं च पूर्वेषामपि पूर्वजम्[1]) ।
अग्रे ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ 66_4 ॥
सनन्दनं ससनकं विद्वांसं च सनातनम् ।
सनत्कुमारं च विभुं सनकं च सनन्दनम् ॥ 66_5 ॥
न ते लोकेषु सज्जन्ते निरपेक्षाः सनातनाः ।
सर्वे ते ह्यागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः ॥ 66_6 ॥
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकवृत्तानुकारणात् ।
हिरण्यगर्भो भगवान् परमेष्ठी ह्यचिन्तयत् ॥ 66_7 ॥

तस्य रोषात् समुत्पन्नः[1]) पुरुषोऽर्कसमद्युतिः ।
अर्धनारीनरवपुस्तेजसा ज्वलनोपमः ॥ 67 ॥

सर्वं तेजोमयं जातमादित्यसमतेजसम् ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ 67_1 ॥

एवमुक्त्वा[1]) द्विधा भूतः पृथक् स्त्री, पुरुषः पृथक् ।
स एवैकादशार्धेन
स्थितोऽसौ परमेश्वरः ॥ 68 ॥

स चैकादशधा जज्ञे
अर्धमात्मानमीश्वरः ॥ 68 ॥

तेनोक्तास्ते महात्मानः सर्वं एव महात्मना ।
जगतो बहुलीभावमधिकृत्य हितैषिणः ॥ 68_1 ॥
लोकवृत्तान्तहेतोर्हि प्रयतध्वमतन्द्रिताः ।
विश्वं विश्वस्य लोकस्य स्थापनाय हिताय च ॥ 68_2 ॥
एवमुक्तास्तु रुरुदुर्दुद्रुवुश्च समन्ततः ।
रोदनाद् द्रवणाच्चैव रुद्रा नाम्नेति विश्रुताः ॥ 68_3 ॥
यैर्हि व्याप्तमिदं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
तेषामनुत्तरा लोके सर्वलोकपरायणाः ।
नैकनागायुतबला विक्रान्ताश्च गणेश्वराः ॥ 68_4 ॥

तत्र या सा महाभागा शंकरस्यार्धकायिनी ।
प्रागुक्ता तु महादेवी,
स्त्री सैवेह सती ह्यभूत् ।
हिताय जगतां देवी
दक्षेणाराधिता पुरा ॥ 69 ॥

प्रागुक्ता तु[1]) मया तुभ्यं
स्त्री स्वयंभोर्मुखोद्गता ॥ 69 ॥

66_3 = Vā. 9.70.
66_4 = Vā. 9.71. 1) Vā. T. –जः ।
66_5 = Vā. 9.72.
66_6 = Vā. 9.73.
66_7 = Vā. 9.74.
67 = L. 70.324^b, 325^a; Vā. 9.75. 1) L. एष देवो महादेवः ।
67_1 = Vā. 9.76.
68^a = L. 70.325^b; Vā. 9.77^a. 1) L. स्वेच्छयासौ ।
68^b = L. 70.326^a.
68^b = Vā. 9.77^b.
68_1 = Vā. 9.78.
68_2 = Vā. 9.79.
68_3 = Vā. 9.80.
68_4 = Vā. 9.81, 82^a.
69^a = L. 70.326^b; Vā. 9.82^b.
69^{bc} = L. 70.327.
69^b = Vā. 9.83^a. 1) Vā. T. न ।

कायार्धं[1]) दक्षिणं तस्याः शुक्लं, वामं तथासितम् ।
आत्मानं विभजस्वेति प्रो[2]क्ता देवी स्वयंभुवा[3]) ॥ 70 ॥

सा तु प्रो[1]क्ता द्विधा भूता शुक्ला कृष्णा च वै द्विजाः ।
तस्या नामानि वक्ष्यामि शृणुध्वं सु[2]समाहिताः ॥ 71 ॥

स्वाहा स्वधा महाविद्या मेधा लक्ष्मीः सरस्वती ।
| सती दाक्षायणी विद्या इच्छा शक्तिः क्रियात्मिका ।
अपर्णा चैकपर्णा च तथा स्यादेक[1]पाटला ॥ 72 ॥

उमा हैमवती षष्ठी[1]) कल्याणी चैकमातृका[2]) ।
ख्यातिः प्रज्ञा महाभागा लोके गौरीति विश्रुता ॥ 73 ॥
गणाम्बिका महादेवी नन्दिनी जातवेदसी ।
सावित्री वरदा पुण्या पावनी लोकविश्रुता ।
आज्ञा आवेशनी कृष्णा तामसी सात्त्विकी शिवा ॥ 73_1 ॥

विश्व[1]रूपमथार्यायाः[2]) पृथग् देहविभावनात् ।
| शृणु संक्षेपतस्तस्या यथावदनुपूर्वशः ।
प्रकृतिर्विकृ[3]ता रौद्री दुर्गा भद्रा प्रमाथिनी ॥ 74 ॥

कालरात्रिर्महामाया रेवती भूतनायिका ।
द्वापरान्तविकारेषु देव्या नामानि सुव्रताः[1]) ।
गौतमी कौशिकी आ[2]र्या चण्डी कात्यायनी सती ॥ 75 ॥

कुमारी यादवी देवी वरदा कृष्णपिङ्गला ।
बर्हिर्ध्वजा शूलधरा परमा[1]) ब्रह्मचारिणी ।
माहेन्द्रोपेन्द्रभगिनी | माहेन्द्री चेन्द्रभगिनी
दृषद्वत्येकशूलधृक् ॥ 76 ॥ | वृषकन्यैकवाससी ॥ 76 ॥
अपराजिता बहुभुजा प्रगल्भा सिंहवाहिनी ।
शुम्भादिदैत्यहन्त्री च | एकानंसा दैत्यहनी
महामहिषमर्दिनी । | माया महिषमर्दिनी ।
अमोघा विन्ध्यनिलया विक्रान्ता गणनायिका ॥ 77 ॥
देवी[1]नामविकाराणि इत्येतानि यथाक्रमम् ।
भद्रकाल्या मयो[2]क्तानि देव्या नामानि तत्त्वतः[3]) ॥ 78 ॥

---

70 = L. 70.328; Vā. 9.83b, 84a. 1) L. –र्थं । 2) Vā. सो– । 3) L. देवेन शम्भुना ।
71 = L. 70.329; Vā. 9.84b, 85a. 1) L. सा तयो– । 2) L. शृण्वन्तु च ।
72 = L. 70.330, 331a; Vā. 9.85b, 86a = ac. 1) L. –था चैवैक–; Vā. –देव ।
73 = L. 70.331b, 332a; Vā. 9.86b, 87a. 1) L. चैव । 2) Vā. चैव नामतः ।
| 73_1 = L.332b, 333b, 334a.
74 = L. 70.333a, 334b = ac; Vā. 9.87b, 88. 1) L. एक– । 2) L. –मथैतस्याः । 3) Vā. –र्निय– ।
75 = L. 70.335, 336a; Vā. 9.89, 90a. 1) L. –न्तविभागे च नामानीमानि सुव्रताः; Vā. –नि मे शृणु । 2) L. चा– ।
76ab = L. 79.336b, 337a; Vā. 9.90b, 91a. 1) Vā. –म– ।
76c = L. 70.337b. | 76c = Vā. 9.91b.
77a = L. 70.338a; Vā. 9.92a.
77b = L. 70.338b. | 77b = Vā. 9.92b.
77c = L. 70.339a; Vā. 9.93a.
78 = L. 70.339b, 340a; Vā. 9.93b, 94a. 1) L. –व्या । 2) Vā. –स्यात्तवो– । 3) L. सम्यक्फलप्रदानि च ।

ये पठन्ति नरास्तेषां विद्यते न पराभवः[1]) ।
अरण्ये पर्वते[2]) वापि पुरे वापि गृहेऽपि वा[3]); ॥ 79 ॥
रक्षामेतां प्रयुञ्जीत जले वापि[1]) स्थलेऽपि वा ।
व्याघ्रकुम्भीर[2]चौरेभ्यो भूत[3]स्थाने विशेषतः ॥ 80 ॥
आधिष्व[1]पि च सर्वासु देव्या नामानि कीर्तयेत्, ।
अर्भ[2]कग्रहभूतैश्च पूतनामातृभिः सदा[3]) ॥ 81 ॥
अभ्यर्दितानां बालानां रक्षामेतां प्रयोजयेत् ।
महादेवी कुले[1]) द्वे तु प्रज्ञा श्रीश्च प्रकीर्तिते[2]), ।
आभ्यां देवीसहस्राणि, यैर्व्याप्तमखिलं जगत् ॥ 82 ॥

Ch. 8. Śl. 65–741. | Ch. 7. Śl. 67–614a.

सो[1]ऽसृजद् व्यवसायं तु धर्मं भूतसुखावहम् ।
संकल्पं चैव कल्पादौ जज्ञिरेऽव्यक्तयोनितः ॥ 82_1 ॥
मानसश्च रुचिर्नाम विज्ञेयो ब्रह्मणः सुतः, ।
प्राणात् स्वादसृजद्दक्षं चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ॥ 82_2 ॥
भृगुस्तु हृदयाज्जज्ञे ऋषिः सलिलजन्मनः ।
शिरसोऽङ्गिरसं चैव श्रोत्रादत्रिं त[1]थैव च ॥ 83_3 ॥
पुलस्त्यं च तथोदानाद् व्यानाच्च पुलहं पुनः ।
समानजं वशिष्ठं तु, अपानान्निर्ममे क्रतुम्, ॥ 82_4 ॥
अभिमानात्मकं भद्रं निर्ममे नीललोहितम्, ।
इत्येते ब्रह्मणः पुत्राः प्राणजा द्वादश स्मृताः ॥ 82_5 ॥
इत्येते मानसाः पुत्रा विज्ञेया ब्रह्मणः सुताः ।
भृग्वादयस्तु ये सृष्टा नवैते ब्रह्मवादिनः ॥ 82_6 ॥
गृहमेधि[1]पुराणास्ते, धर्मस्तैः प्राक् प्रवर्तितः ।
द्वादशैते प्रवर्तन्ते सह रुद्रेण वै प्रजाः ॥ 82_7 ॥
ऋभुः सनत्कुमारस्तु द्वावेतावूर्ध्वरेतसौ ।
पूर्वोत्पन्नौ पुरा तेभ्यः सर्वेषामपि पूर्वजौ ॥ 82_8 ॥
व्यतीते प्रथमे कल्पे पुराणे लोकसाधकौ ।
वैराजे तावुभौ लोके तेजः संक्षिप्य चास्थितौ ॥ 82_9 ॥
तावुभौ योगधर्माणावारोप्यात्मानमात्मनि ।
प्रजाधर्मं च कामं च वर्तयेतां महौजसौ ॥ 82_{10} ॥

79 = L. 70.340[b], 341[a]; Vs. 9.94[b], 95[a]. 1) L. न च पातकम् । 2) Vs. प्रान्तरे । 3) L. वाप्यथवा गृहे ।
80 = L. 70.341[b], 342[a]; Vs. 9.95[b], 96[a]. 1) L. वाथ । 2) L. –क्मीन– । 3) L. भय– ।
81 = L. 70.342[b], 343[a]; Vs. 9.96[b], 97[a]. 1) L. आपत्स्व– । 2) L. आर्य– । 3) L. –भिस्तथा ।
82 = L. 70.343[b], 344; Vs. 9.97[b], 98[a]. 1) L. कले । 2) Vs. –कीर्त्यते ।

82_1 = Vs. 9.99. 1) Vs. T. सा ।
82_2 = Vs. 9.100.
82_3 = Vs. 9.101. 1) Vs. T. –त्रिस्त– ।
82_4 = Vs. 9.102.
82_5 = Vs. 9.103.
82_6 = Vs. 9.104.
82_7 = Vs. 9.105. 1) Vs. T. –धिनः ।
82_8 = Vs. 9.106.
82_9 = Vs. 9.107.
82_{10} = Vs. 9.108.

Ch. 3. Śl. 74 15–74 27.

यथोत्पन्नस्तथैवेह कुमार इति चोच्यते, ।
तस्मात् सनत्कुमारोऽयमिति नामास्य कीर्तितम् ॥ 82_{11} ॥
तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवगुणान्विताः ।
क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ 82_{12} ॥
इत्येष करणोद्भूतो लोकान् स्रष्टुः[1]) स्वयंभुवः ।
महदादिविशेषान्तो विकारः प्रकृतेः स्वयम् ॥ 82_{13} ॥
चन्द्रसूर्यप्रभालोको ग्रहनक्षत्रमण्डितः ।
नदीभिश्च समुद्रैश्च पर्वतैश्च समावृतः ॥ 82_{14} ॥
पुरैश्च विविधाकारैः प्रीतैर्जनपदैस्तथा ।
तस्मिन् ब्रह्मवनेऽव्यक्ते ब्रह्मा चरति शर्वरीम् ॥ 82_{15} ॥
अव्यक्तबीजप्रभवस्तस्यैवानुग्रहोत्थितः ।
बुद्धिस्कन्धमयश्चैव इन्द्रियाङ्कुरकोटरः ॥ 82_{16} ॥
महाभूतप्रशाखश्च विशेषैः पत्रवांस्तथा ।
धर्माधर्मसुपुष्पस्तु सुखदुःखफलोदयः ॥ 82_{17} ॥
आजीवः सर्वभूतानामयं वृक्षः सनातनः ।
एतद् ब्रह्मवनं चैव ब्रह्मवृक्षस्य तस्य ह ॥ 82_{18} ॥
अव्यक्तं कारणं यत्तु, नित्यं सदसदात्मकम् ।
इत्येषोऽनुग्रहः सर्गो ब्रह्मणः प्राकृतस्तु यः ॥ 82_{19} ॥
मुख्यादयस्तु षट् सर्गा वैकृता बुद्धिपूर्वकाः ।
त्रैकाले समवर्तन्त ब्रह्मणस्तेऽभिमानिनः ॥ 82_{20} ॥
सर्गाः परस्परस्याथ कारणं ते बुधैः स्मृताः ।
दिव्यौ सुपर्णौ सयुज्यौ सशाखौ पटविद्रुमौ, ।
एकस्तु यो द्रुमं वेत्ति नान्यः सर्वात्मनस्ततः ॥ 82_{21} ॥
द्यौर्मूर्धानं यस्य विप्राः स्तुवन्ति, खं नाभिर्वै चन्द्रसूर्यौ च नेत्रे, ।
दिशः श्रोत्रे चरणौ चास्य भूमिः सोऽचिन्त्यात्मा सर्वभूतप्रसूतिः, ॥ 82_{22} ॥
वक्त्राद् यस्य ब्राह्मणाः संप्रसूता यद्वक्षस्तः क्षत्रियाः पूर्वभागे, ।
वैश्याश्चोर्वो[1]र्यस्य पद्भ्यां च शूद्राः, सर्वे वर्णा गात्रतः संप्रसूताः ॥ 82_{23} ॥
महेश्वरः परोऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसंभवम् ।
अण्डाज्जज्ञे पुनर्ब्रह्मा, येन लोकाः कृतास्त्विमे ॥ 82_{24} ॥

82_{11} = Vā. 9.109.
82_{12} = Vā. 9.110.
82_{13} = Vā. 9.111. 1) Vā. T. –स्रष्टुं ।
82_{14} = Vā. 9.112.
82_{15} = Vā. 9.113.
82_{16} = Vā. 9.114.
82_{17} = Vā. 9.115.
82_{18} = Vā. 9.116.
82_{19} = Vā. 9.117.
82_{20} = Vā. 9.118.
82_{21} = Vā. 9.119.
82_{22} = Vā. 9.120.
82_{23} = Vā. 9.121. 1) Vā. T. –श्रोरो– ।
82_{24} = Vā. 9.122.

सप्तमोऽध्यायः

(Bḍ. I. 9.1—92; Kū. 8.1—28; L. 70.260b—324; Vā. 10.1—67.)

सूत उवाच :

[रुद्रं धर्मं मनश्चै[1]व रुचिं चैवाकूतिं तथा, ।
पञ्च कर्तॄन् हि स तदा मनसा व्यसृजत् प्रभुः, ॥ 1_1 ॥
एते महाभुजाः सर्वे प्रजानां स्थितिहेतवः ।
ओषधीः प्रतिसंधत्ते रुद्रः क्षीणायुषः[1]) पुनः, ॥ 1_2 ॥
प्राप्तौषधिफलैर्देवः सम्यगिष्टः फलार्थिभिः ।
त्रिभिरेव कपालैस्तु त्र्यम्बकैरोषधी[1]क्षये ॥ 1_3 ॥
इ[1]ज्यते मुनिभिर्य[2]स्मात् तस्मात् त्र्यम्बक उच्यते ।
गायत्री चैव त्रिष्टुप् च जगती चैव ताः स्मृताः ॥ 1_4 ॥
अम्बिका नाम या प्रोक्ता योनयः सवनस्पतेः, ।
ताभिरेकत्वभूताभिस्त्रिविधाभिः स्ववीर्यतः ॥ 1_5 ॥
त्रिसाधनः पुरोडाशस्त्रिकपालस्ततः स्मृतः, ।
त्र्यम्बकः स पुरोडाशस्तेनेह त्र्यम्बकः स्मृतः ॥ 1_6 ॥
धत्ते धर्मं प्रजाः सर्वा, मनोज्ञानकरं स्मृतम्[1]) ।
आकूतिः परमं[2]) रूपं, रुचिः श्रद्धाकरः स्मृतः ॥ 1_7 ॥
एवमेते प्रजापालाः प्रजानां स्थितिहेतवः ।
अथास्य सृजतः सर्गं प्रजानां परिवृद्धये ॥ 1_8 ॥

एवं भूतानि सृष्टानि
स्थावराणि चराणि च ।
यदास्य ताः प्रजाः सृष्टा
न व्यवर्धन्त धीमतः[1]), ॥ 1 ॥

एवं भूतेषु लोकेषु
ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।
यदा ता न व्यवर्धन्त[1])
प्रजाः केनापि हेतुना, ॥ 1 ॥

तमोमात्रावृतो ब्रह्मा तदा शोकेन[1]) दुःखितः ।
ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥ 2 ॥
अथात्मनि समद्रा[1]क्षीत् तमोमात्रां नियामिकाम्[2]) ।
रजः[3]) सत्त्वं परित्यज्य[4]) वर्तमानं स्व[5]धर्मतः[6]) ॥ 3 ॥

1_1 = Bḍ. I. 9.1. 1) Bḍ.2 मनुं चै– ।
1_2 = Bḍ. I. 9.2. 1) Bḍ.1 –णः पुनः ।
1_3 = Bḍ. I. 9.3. 1) Bḍ.2 –कैः शेषवि– ।
1_4 = Bḍ. I. 9.4. 1) Bḍ.2 पू– । 2) Bḍ.2 भगवान् य– ।
1_5 = Bḍ. I. 9.5.
1_6 = Bḍ. I. 9.6.
1_7 = Bḍ. I. 9.7. 1) Bḍ.2 सतो ज्ञानकरः स्मृतः । 2) Bḍ.1 सुरुचे ।
1_8 = Bḍ. I. 9.8.

1 = Kū. 8.1, 2a. cfr. L. 70.260b, 261a. 1) L. सत्तमाः ।

1 = Bḍ. I. 9.9a = b; Vā. 10.1. 1) Bḍ. न व्यवर्धन्त (Bḍ.2 विवर्धन्ति) ताः सृष्टाः; Vā. प्रवर्तन्ते ।

2 = Bḍ. I. 9.b = b; Kū. 8.2b, 3; L. 70.261b, 262a; Vā. 10.2. 1) Kū. तदाऽशोचत; Vā. प्रभृति ।

3 = Bḍ. I. 9.10; Kū. 8.4; L. 70.262b, 263a; Vā. 10.3. 1) Vā. –द्रा– । 2) Bḍ.1 –त्रां तु चारिणीम् ; Bḍ.2 –त्रानु-चारिणम् । 3) Vā. राज– । 4) Kū. च संवृत्तं; Vā. पराजित्य । 5) Vā. स– । 6) Bḍ. –कर्मतः ।

तत: स[1]) तेन दु:खेन शोकं[2]) चक्रे जगत्पति: ।
तमश्च[3]) व्यनुदत् पश्चा[4]द्रजस्तमस[5]मावृणोत्[6]) ॥ 4 ॥
तत्तमः प्रतिनुत्तं[1]) वै मिथुनं समजायत[2]) ।
अधर्मस्त[3]मसो[4]) जज्ञे[5]), हिंसा शोकाद[6]जायत[7]) ॥ 5 ॥
ततस्तस्मिन् समुद्भूते मिथुने दारुणा[1]त्मके[2]) ।
तत: स[3]) भगवानासीत् प्रीति[4]श्चैन[5]मशिश्रियत्[6]) ॥ 6 ॥

[एवं प्रीतात्मनस्तस्य स्वदेहार्धाद् वि[1]नि:सृता ।
नारी परमकल्याणी सर्वभूतमनोहरा ॥ 6_1 ॥
सा हि कामात्मना सृष्टा प्रकृतेः सोम[1]रूपिणी ।
शतरूपेति सा प्रोक्ता, सा प्रोक्तैव पुनः पुनः ॥ 6_2 ॥
ततः प्रजाः समुद्भूता यथा प्रोक्ता मया पुरा ।
प्रक्रियायां यथा तुभ्यं त्रेतामध्ये महात्मनः ॥ 6_3 ॥
यदा प्रजास्तु ताः सृष्टा न व्यवर्धन्त धीमतः, ।
ततोऽन्यान् मानसान् पुत्रानात्मनः सदृशोऽसृजत् ॥ 6_4 ॥
भृग्वङ्गिरोमरीचींश्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
दक्षमत्रिं वसिष्ठं च निर्ममे मानसान् सुतान्[1]) ॥ 6_5 ॥
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः. ।
ब्रह्मा यतात्मकानां तु सर्वेषामात्मयोनिनाम् ॥ 6_6 ॥
ततोऽसृजत् पुनर्ब्रह्मा धर्मं भूतसुखावहम् ।
प्रजापतिं रुचिं चैव पूर्वेषामेव पूर्वजो ॥ 6_7 ॥
बुद्धितः ससृजे धर्मं सर्वभूतसुखावहम्, ।
मनसस्तु रुचिर्नाम जज्ञे योऽव्यक्तजन्मनः, ॥ 6_8 ॥
भृगुस्तु[1]) हृदयाज्जज्ञे ऋषिः सलिलयोनिनः ।
प्राणाद् दक्षं सृजन् ब्रह्मा, चक्षुर्भ्यां तु मरीचिनम्, ॥ 6_9 ॥

Cp. Cū. Śl. 66^b—66.3^a.

---

4 = Bḍ. I. 9.11; Kū. $8.5^a = b$; L. 70.263^b, 264^a; Vā. 10.4. 1) Vā. तप्यते । 2) Bḍ.1 शुचं; Bḍ.2 स्तुवं; L. दुःखं । 3) Kū. –मस्तु । 4) Vā. तस्मा– । 5) Bḍ. –द्रजसा तु स–; Kū. –द्रजः सत्त्वेन; L. –द्रजः सत्त्वं त– । 6) Kū. संयुतः; V. –वृतः ।

5 = Bḍ. I. 9.12; Kū. 8.5^b, 6^a; L. 70.264^b, 265^a; Vā. 10.5. 1) Kū. L. –नुन्नं । 2) Bḍ. संप्रसूयत; Vā. स व्यजायत । 3) Bḍ. Kū. –र्मा–; Vā. –र्मांच् । 4) Bḍ. चरणाद ; Kū. –चरणो; Vā. चरनाज् । 5) Bḍ. तस्य; Kū. विप्रा । 6) Bḍ. –को व्य– । 7) Kū. –सा चाशुभलक्षणा ।

6 = Bḍ. I. 9.13; L. 70.265^b, 266^a; Vā. 10.6. 1) Bḍ. वरणा–; Vā. चरणा– । 2) Vā. –त्मनि । 3) Bḍ.2 शतधुर् ; L. गतासुर् ; Vā. –तश्च । 4) Bḍ. Vā. –त– । 5) Bḍ.1 –श्चैत–; Vā. –श्चैव– । 6) Bḍ. –नं हि शिश्रिये ।

6_1 = Bḍ. I. 9.14. 1) Bḍ.2 –हाद् बुद्धि– ।
6_2 = Bḍ. I. 9.15. 1) Bḍ.1 सा सु– ।
6_3 = Bḍ. I. 9.16.
6_4 = Bḍ. I. 9.17.
6_5 = Bḍ. I. 9.18. 1) Bḍ.2 नव ।
6_6 = Bḍ. I. 9.19.
6_7 = Bḍ. I. 9.20.
6_8 = Bḍ. I. 9.21.
6_9 = Bḍ. I. 9.22. 1) Bḍ.2 –गुः स ।

Cp. Chap. 6. Śl. 821–827.

[अभिमानात्मकं रुद्रं निर्ममे नीललोहितम् ।
शिरसोऽङ्गिरसं चैव श्रोत्रादत्रिं तथैव च ॥ 6_{10} ॥
पुलस्त्यं च तथोदानाद् व्यानाच्च पुलहं पुनः ।
समानजो वसिष्ठश्च ह्यपानान्निर्ममे क्रतुम् ॥ 6_{11} ॥
इत्येते ब्रह्मणः पुत्राः प्रजादौ द्वादश स्मृताः ।
धर्मस्तेषां प्रथमजो देवतानां स्मृतस्तु वै[1]) ॥ 6_{12} ॥
भृग्वादयस्तु ये सृष्टा[1]स्ते वै ब्रह्मर्षयः स्मृताः, ।
गृहमेधि[2]पुराणास्ते, धर्मस्तैः प्राक्प्रवर्तितः ॥ 6_{13} ॥
द्वादशैते प्रसूयन्ते प्रजाः कल्पे पुनः पुनः ।
तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवग[1]णान्विताः ॥ 6_{14} ॥
क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ।
यदा तैरिह सृष्टैस्तु धर्माद्यैश्च महर्षिभिः ॥ 6_{15} ॥
सृज्यमानाः प्रजाश्चैव न व्यवर्धन्त धीमतः, ।
तमोमात्रावृतः सोऽभूच्छोकप्रतिहतश्च वै ॥ 6_{16} ॥
यथावृतः स वै ब्रह्मा तमोमात्रा तु सा पुनः ।
पुत्राणां च तमोमात्रा अपरा निःसृताभवत्[1]) ॥ 6_{17} ॥
प्रतिस्रोतात्मकोऽधर्मो हिंसा चैवाशुभात्मिका ।
ततः प्रतिहते तस्य प्रतीते वरणात्मके ॥ 6_{18} ॥]

स्वां तनुं स ततो[1]) ब्रह्मा ता[2]मपोहत[3]) भास्वराम् ।
द्विधा कृत्वा[4]) स्वकं[5]) देहमर्धेन पुरुषोऽभवत्, ॥ 7 ॥
अर्धेन नारी, सा तस्य शतरूपा व्यजायत[1]) ।
प्रकृतिं[2]) भूतधात्रीं[3]) तां[4]) कामाद्[5]) वै सृष्टवान्[6]) प्रभुः[7]) ॥ 8 ॥
सा दिवं पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य धिष्ठिता[1]) ।
ब्रह्मणः सा तनुः पूर्वा दिवमावृत्य तिष्ठति[2]), ॥ 9 ॥
या त्वर्धा[1]) सृज्यते[2]) नारी शतरूपा व्यजायत ।

6_{10} = Bd. I. 9.23.
6_{11} = Bd. I. 9.24.
6_{12} = Bd. I. 9.25. 1) Bd.2 सः ।
6_{13} = Bd. I. 9.26. 1) Bd.2 द्विष्टा– । 2) Bd.2 –मेधिनः ।
6_{14} = Bd. I. 9.27. 1) Bd. T. –गु– ।
6_{15} = Bd. I. 9.28.
6_{16} = Bd. I. 9.29.
6_{17} = Bd. I. 9.30.
6_{18} = Bd. I. 9.31.

---

7 = Bd. I. 9.32; Kū. 8.6[b], 7[a]; L. 70.266[b], 267[a]; Vā. 10.7. 1) Bd. तदा । 2) Bd. स– । 3) Vā. –पो(पौ)हद– । 4) Kū. Vā. –धाकरोत् । 5) Kū. पुनर् ; Vā. स तं ।
8 = Bd. I. 9.33; Kū. 8.(7[b], 8[a]); L. 70.267[b], 268[a]; Vā. 10.8. 1) Kū. –री पुरुषो विराजमसृजत्प्रभुः । 2) Bd. –तिर् ; Vā. प्राकृतां । 3) Bd. –त्री । 4) Bd. सा । 5) Vā. –मान् । 6) Bd.1 सृजतः; Bd.2 सृज्यतं । 7) Bd. –मोः; Vā. विभुः; Kū. नारीं च शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम् ।
9 = Bd. I. 9.34; Kū. 8.8[b] = a; L. 70.268[b], 269[a]; Vā. 10.9. 1) Bd.1 ह्युस्थिता; Kū. संस्थिता । 2) Bd. –तः ।
10 = Bd. I. 9.35; Kū. 8.10[a] = b; L. 70.269[b], 270[a]; Vā. 10.10. 1) L. –र्धाद् । 2) L. सृजतो; Vā. सृजते ।

Cp. PartII. Ch. I. Textgr. I. Śl. 11b—15.

सा देवी नियुतं तप्त्वा[3]) तपः परम[4]दुश्चरम् ॥ 10 ॥
भर्तारं दीप्तयशसं पुरुषं प्रत्य[1]पद्यत ।
स वै स्वायंभुवः पूर्वं पुरुषो मनुरुच्यते, ॥ 11 ॥
तस्यैक[1]सप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ।
लब्ध्वा तु[2]) पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ 12 ॥
तया स रमते सार्धं[1]), तस्मात् सा रतिरुच्यते ।
प्रथमः संप्रयोगः स[2]) कल्पादौ समवर्तत[3]) ॥ 13 ॥
विराजमसृजद् ब्रह्मा, सोऽभवत् पुरुषो विराट् ।
सम्राट् स[1]शतरूपस्तु[2]) वैराजस्तु[3]) मनुः स्मृतः ॥ 14 ॥
स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज[1]) पुरुषो मनुः ।
वैराजात् पुरुषाद्वीराच्छ[2]तरूपा व्यजायत[3]) ॥ 15 ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ[1]) ।
कन्ये द्वे च[2]) महाभागे[3]), याभ्यां जाता इमाः प्रजाः[4]), ॥ 16 ॥
देवी नाम्ना[1]) तथाकूतिः प्रसूतिश्चैव ते शुभे[2]) ।
स्वायंभुवः प्रसूतिं तु दक्षाय व्यसृजत्[3]) प्रभुः[4]) ॥ 17 ॥
प्राणो दक्षस्तु वि[1]ज्ञेयः, संकल्पो मनुरुच्यते ।
रुचेः प्रजापतेश्चैव[2]) आकूतिं प्रत्यपादयत्[3]) ॥ 18 ॥
आकूत्यां[1]) मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ।
यज्ञश्च दक्षिणा चैव यमलौ[2]) सं[3]बभूवतुः[4]) ॥ 19 ॥
यज्ञस्य दक्षिणायां तु[1]) पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ।

---

3) Kū. –वी शतरूपाख्या । 4) Kū. कृत्वा सु– ।

11 = Bḍ. I. 9.36; Kū. 8.10b = a; L. 70.270b, 271a; Vā. 10.11. 1) Kū. –सं मनुमेवान्व– ।

12 = Bḍ. I. 9.37; L. 70.271b, 272a; Vā. 10.12. 1) L. –स्यैव । 2) L. क्षेमे स ।

13 = Bḍ. I. 9.38; L. 70.272b, 273a; Vā. 10.13. 1) L. –या सार्धं स रमते । 2) L. –योगात्मा । 3) L. –मपश्यत ।

14 = Bḍ. I. 9.39; L. 70.273b, 274a; Vā. 10.14. 1) L. च । 2) L. –पा वै; Vā. स सम्राट् सा सरूपात्तु । 3) L. –जः स ।

15 = Bḍ. I. 9.40; Kū. 8.(11a) = b; L. 70.274b, 275a; Vā. 10.15. 1) Vā. –र्गः स सर्गे । 2) Bḍ. –रौ श– । 3) Kū. तस्माच्च शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ।

16 = Bḍ. I. 9.41; Kū. 8.11b = a[Ib1]; L. 70.275b, 276a; Vā. 10.16. 1) L. –श्रौ द्वौ लोकसंमतौ । 2) Bḍ. सु– । 3) Kū. कन्याद्वयमनुत्तमन् । 4) Vā. –ताः प्रजास्त्विमाः ।

17 = Bḍ. I. 9.42; Kū. 8.(12) = b; L. 70.276b, 277a; Vā. 10.17. 1) L. नाम । 2) L. उभे । 3) L. प्रददौ । 4) Kū. तयोः प्रसूतिं दक्षाय मनुः कन्यां ददे पुनः ।

18 = Bḍ. I. 9.43a = b; Kū. 8.13a = b; L. 70.277b, 278a; Vā. 10.18. 1) L. –ज्ञ इति । 2) L. –तेः सोऽथ । 3) Kū. प्रजापतिरथाकूतिं मानसो जगृहे रुचिः ।

19 = Bḍ. I. 9.43b, 44a; Kū. 8.13bc; L. 70.278b, 279a; Vā. 10.19. 1) Kū. –त्या । 2) Kū. याम्यां–; Vā. –कौ । 3) Bḍ. तौ । 4) Kū. संवर्धितं जगत् ।

20 = Bḍ. I. 9.44b, 45a; Kū. 8.14; L. 70.279b, 280a; Vā. 10.20. 1) Bḍ. Kū. Vā. च ।

यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ 20 ॥

यमस्य[1]) पुत्रा यज्ञस्य, तस्माद् यामास्तु[2]) ते स्मृताः ।
अजिता[3]श्चैव शुक्रा[4]श्च गणौ द्वौ[5]) ब्रह्मणः स्मृतौ[6]) ॥ 21 ॥

यामाः पूर्वं परिक्रान्ता येषां[1]) संज्ञा[2]) दिवौकसः ।
स्वायम्भुवसुतायां तु प्रसूत्यां लोकमातरः ॥ 22 ॥

प्रसूत्यां च तथा दक्ष-
श्चतस्रो विंशतिं तथा ।
ससर्ज कन्या नामानि
तासां सम्यङ् निबोधत ॥ 23 ॥

तस्यां कन्याश्चतुर्विंशद्
दक्षस्त्वजनयत् प्रभुः ।
सर्वास्ताश्च महाभागाः
सर्वाः कमललोचनाः, ॥ 23 ॥
योगपत्न्य[1]श्च ताः सर्वाः,
सर्वास्ता योगमातरः, ।
सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः,
सर्वा विश्वस्य मातरः ॥ 23_1 ॥

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा[1]) ।
बुद्धिर्लज्जा वपुः[2]) शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदशी[3]) ॥ 24 ॥

पत्न्यर्थं[1]) प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः प्रभुः[2]) ।
| द्वा[1]राण्येतानि चैवास्य[2]) विहितानि स्वयंभुवा ॥ 25 ॥

ताभ्यः[1]) शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ।
ख्यातिः सत्यथ[2]) संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥ 26 ॥

संनति[1]श्चान[2]सूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा, ।

भृगुर्भवो मरीचिश्च
तथा चैवाङ्गिरा मुनिः ॥ 27 ॥
पुलस्त्यः पुलहश्चैव

तास्तदा[1]) प्रत्यपद्यन्त[2])
पुलस्त्ये महर्षयः ॥ 27 ॥
रुद्रो भृगुर्मरीचिश्च
अङ्गिराः पुलहः क्रतुः ।
पुलस्त्योऽत्रिर्वसिष्ठश्च

---

21 = Bḍ. I. 9.45^b, 46^a; L. 70.280^b, 281^a; Vā. 10.21. 1) L. पतस्य । 2) L. –माश्च । 3) L. –त– । 4) Bḍ.2 L. –क– । 5) Bḍ. द्वौ गणौ । 6) L. –णा कृतौ ।

22 = Bḍ. I. 9.46^b, 47^a; L. 70.281^b, 282^a; Vā. 10.22. 1) Vā. यतः । 2) L. –वँ प्रजाता ये तेऽभवंस्तु ।

23 = Kū. 8.15^{ab}.

23 = Bḍ. I. 9.47^b, 48^a; L. 70.282^b, 283^a; Vā. 10.23.
23_1 = Bḍ. I. 9.48^b, 49^a; L. 70.283^b, 284^a; Vā. 10.24. 1) L. भोगवत्य– ।

24 = Bḍ. I. 9.49^b, 50^a; Kū. 8.15^c, 16^a; L. 70.284^b, 285^a; Vā. 10.25. 1) Bḍ. तथा क्रिया । 2) Bḍ. –सुः । 3) Bḍ. –श ।

25^a = Bḍ. I. 9.50^b; Kū. 8.16^b; L. 70.285^b; Vā. 10.26^a. 1) Vā. –र्थे । 2) Kū. शुभाः ।
| 25^b = Bḍ. I. 9.51^a; L. 70.286^a; Vā. 10.26^b. 1) L. दा– । 2) L. वै तस्य ।

26 = Bḍ. I. 9.51^b, 52^a; Kū. 8.17^{ab}; L. 70.286^b, 287^a; Vā. 10.27. 1) Bḍ. यान्याः । 2) Bḍ. सती ख्यातिश्च; L. सती ख्यात्यथ ।

27^a = Bḍ. I. 9.52^b; Kū. 8.17^c; L. 70.287^b; Vā. 10.28^a. 1) Kū. L. –तति– । 2) L. –नु– ।

27^b = Kū. 8.18^a.

27^b = Bḍ. I. 9.53^a; L. 70.288^a; Vā. 10.28^b. 1) L. –थाः; Vā. –ताः । 2) Bḍ. –गृह्णन्त ।

28 = Kū. 8.18^{bc}.

28 = Bḍ. I. 9.53^b, 54^a; L. 70.288^b, 289^a; Vā. 10.29.

क्रतुः परमधर्मवित् ।
अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च
पितरश्च यथाक्रमम् ॥ 28 ॥
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या
मुनयो ज्ञानसत्तमाः ॥ 29 ॥

पितरोऽग्निस्तथैव च ॥ 28 ॥

सतीं भवाय प्रायच्छत्
ख्यातिं च भृगवे तथा[1]) ।
मरीचये च[2]) संभूतिं
स्मृतिमङ्गिरसे ददौ ॥ 29 ॥

प्रीतिं चैव पुलस्त्याय क्षमां वै पुलहाय च ।
क्रतवे संन[1]तिं नाम अन[2]सूयां तथाऽत्रये ॥ 30 ॥
ऊर्जां ददौ वसिष्ठाय स्वाहां चैवा[1]ग्नये ददौ ।
स्वधां चैव पितृभ्यस्तु; तास्वपत्यानि बोधत[2]) ॥ 31 ॥
एताः सर्वा[1]) महाभागाः प्रजास्त्व[2]नुसृताः[3]) स्थिताः ।
मन्वन्तरेषु सर्वेषु यावदाभूतसंप्लवम् ॥ 32 ॥
श्रद्धा कामं विजज्ञे वै[1]), दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।
धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते[2]) ॥ 33 ॥
पुष्ट्या लोभः[1]) सुतश्चापि, मेधापुत्रः श्रुत[2]स्तथा, ।
क्रियायामभवत् पुत्रो[3]) दण्डः समय[4]) एव च ॥ 34 ॥
बुद्धेर्बो[1]धः सुतश्चापि[2]) अप्रमादश्च तावुभौ[3]), ।
लज्जाया[4]) विनयः पुत्रो, व्यवसायो वपोः[5]) सुतः[6]) ॥ 35 ॥
क्षेमः शान्ति[1]सुतश्चापि, सुखं[2]) सिद्धेर्व्य[3]जायत ।
यशः कीर्तेः[4]) सुतश्चापि[5]) इत्येते धर्मसूनवः ॥ 36 ॥
कामस्य हर्षः पुत्रो वै[1]) देव्यां *प्रीत्यां*[2]) व्य[3]जायत ।
इत्येष वै सुखो[4]दर्कः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः[5]) ॥ 37 ॥
जज्ञे हिंसा त्वधर्माद्वै निकृतिं[1]) चानृतं[2]) सुतम्[3]) ।
निकृत्यनृतयोर्ज[4]ज्ञे भयं नरक[5]) एव च ॥ 38 ॥

---

29 = Kū. 8.18^{d}.

29 = Bḍ. I. 9.54^{b}, 55^{a}; L. 70.289^{b}, 290^{a}; Vā. 10.30. 1) L. –तः । 2) Bḍ.1 तु ।

30 = Bḍ. I. 9.55^{b}, 56^{a}; L. 70.290^{b}, 291^{a}; Vā. 10.31. 1) Bḍ.1 –त– । 2) L. –नु– ।

31 = Bḍ. I. 9.56^{b}, 57^{a}; L. 70.291^{b}, 292^{a}; Vā. 10.32. 1) L. अप्य–; Vā. वै ह्य– । 2) Bḍ. मे शृणु; Vā. वक्ष्यते ।

32 = Bḍ. I. 9.57^{b}, 58^{a}; L. 70.292^{b}, 293^{a}; Vā. 10.33. 1) Vā. –ते सर्वे । 2) L. –जास्व– । 3) Vā. प्राज्ञाः स्वानुष्ठिताः ।

33 = Bḍ. I. 9.58^{b}, 59^{a}; Kū. 8.19; L. 70.293^{b}, 294^{a}; Vā. 10.34. 1) Bḍ. प्रजज्ञेऽथ; Kū. –द्धाया आत्मजः कामो । 2) L. एव च ।

34 = Bḍ. I. 9.59^{b}, 60^{a}; Kū. 8.20; L. 70.294^{b}, 295^{a}; Vā. 10.35. 1) Bḍ. Kū. T. Vā. लाभः । 2) Kū. श्रम– । 3) Bḍ. –यास्तनयौ प्रोक्तौ; Kū. T. –याश्चाभवत् पुत्रो; Vā. –यास्तु नयः प्रोक्तो । 4) Bḍ. दमश्च शम; Kū. –ण्डश्च नय ।

35 = Bḍ. I. 9.60^{b}, 61^{a}; Kū. 8.21; L. 70.295^{b}, 296^{a}; Vā. 10.36. 1) Kū. –द्ध्या बो–; L. द्ध्यां बो– । 2) Kū. L. –स्तत्वद्वत् । 3) Kū. L. प्रमादोऽप्युपजायत । 4) L. –यां । 5) Bḍ.1 L. वसोः; Vā. वयोः । 6) Kū. वपुषो व्यवसायकः ।

36 = Bḍ. I. 9.61^{b}, 62^{a}; Kū. 8.22; L. 70.296^{b}, 297^{a}; Vā. 10.37. 1) Bḍ. –न्तेः । 2) Kū. T. सिद्धः । 3) Kū. –द्धेर– । 4) Kū. L. –र्ति– । 5) Kū. –स्तत्वद्वद् ।

37 = Bḍ. I. 9.62^{b}, 63^{a}; Kū. 8.23; L. 70.297^{b}, 298^{a}; Vā. 10.38. 1) Bḍ. –स्य तु सुतो हर्षो; Kū. T. –त्रोऽभूद् । 2) Bḍ. सिद्धयां; Vā. रत्यां । 3) Kū. T. देवानन्दोऽप्य–; V. वेदानन्दी ह्य– । 4) L. सुतो– । 5) Bḍ. सात्त्विकः ।

38 = Bḍ. I. 9.63^{b}, 64^{a}; Kū. 8.24; L. 70.298b, 299^{a}; Vā. 10.39. 1) Vā. –तिश् ।

माया च वेदना चापि[1]) मिथुनद्वय[2]मेतयोः ।
भयाज्ज[3]ज्ञेऽथ वै[4]) माया मृत्युं भूतापहारिणम् ॥ 39 ॥

वेदनायाः[1]) सुतश्चा[2]पि दुःखं जज्ञे[3])ऽथ[4]) रौरवात्[5]) ।
मृत्योर्व्याधि-जरा-शोक-क्रोधासूयाश्च[6]) . जज्ञिरे ॥ 40 ॥

दुःखोत्तराः[1]) स्मृ[2]ता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः ।
नैषां[3]) भार्यास्ति[4]) पुत्रो वा[5]), सर्वे ह्यनिधनाः स्मृताः[6]) ॥ 41 ॥

इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः ।
संक्षेपेण मया प्रोक्ता,
विसृष्टिर्मुनिपुंगवाः ॥ 4: ॥

| प्रजाः सृजेति व्यादिष्टो
| ब्रह्मणा नीललोहितः ॥ 42 ॥

सोऽभिध्याय सतीं भार्यां निर्ममे ह्या[1]त्मसंभवान् ।
नाधिकांश्च च हीनांस्तान् मानसानात्मनः[2]) समान् ॥ 43 ॥

सहस्रं हि[1]) सहस्राणामसृ[2]जत् कृत्तिवाससाम्[3]), ।
तुल्यानेवा[4]त्मनः[5]) सर्वान्[6]) रूपतेजोबलश्रुतैः ॥ 44 ॥

पिङ्गलान् स[1]निषङ्गांश्च सकपर्दान् वि[1]लोहितान् ।
विशिखान्[3]) हरि[4]केशांश्च दृष्टिघ्नांश्च[5]) कपालिनः ॥ 45 ॥

महा[1]रूपान् विरूपांश्च विश्वरूपांश्च[2]) रूपिणः ।
रथिनो व[3]र्मिणश्चैव चर्मिणश्च[4]) वरूथिनः ॥ 46 ॥

सहस्रशतबाहूंश्च दिव्यान्[1]) भौमान्तरीक्षगान् ।
स्थूलशीर्षानष्टदंष्ट्रान् द्विजिह्वांस्तु त्रि[2]लोचनान् ॥ 47 ॥

अन्नादान् पिशितादां[1]श्च आज्यपान् सोमपांस्तथा[2]) ।

---

2) Vā. –त्वान् । 3) Bḍ. च ते; Vā. उभौ । 4) Kū. T. –ज्ञतेस्तनयो ज–; L. –त्यां तु द्वयं ज– । 5) Kū. –कम् ।

39 = Bḍ. I. 9.64[b], 65[a]; Kū. 8.25; L. 70.299[b], 300[a]; Vā. 10.40. 1) Kū. चैव । 2) Kū. –नं स्विद– । 3) L. भूयो ज– । 4) Vā. सा ।

40 = Bḍ. I. 9.65[b], 66[a]; Kū. 8.26; L. 70.300[b], 301[a]; Vā. 10.41. 1) Bḍ. –यां; Kū. ना च । 2) Bḍ. Vā. ततश्चा–; Kū. सुतं चा– । 3) Bḍ. जज्ञे दुःखं । 4) Bḍ. तु; L. च । 5) L. –वः । 6) Kū. T. –धिर्जरा-शोकौ तृष्णा क्रोधश्च ; V. तृष्णा क्रोधाश्च ; Vā. –धिर्जरा शोकः क्रोधोऽसूया ; Bḍ. –या वि– ।

41 = Bḍ. I. 9.66[b], 67[a]; Kū. 8.27; L. 70.301[b], 302[a]; Vā. 10.42. 1) Bḍ.2 Vā. –खान्तराः । 2) L. सु– । 3) Bḍ.1 L. तेषां । 4) L. –र्यास्तु । 5) L. –त्राश्च । 6) Kū. –र्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः; L. ह्येतेऽपरिग्रहाः ।

42[a] = Bḍ. I. 9.67[b]; Kū. 8.28[a]; L. 70.302[b]; Vā. 10.43[a].

42[b] = Kū. 8.28[b]. | 42[b] = Bḍ. I. 9.68[a]; L. 70.303[a]; Vā. 10.43[b].

43 = Bḍ. I. 9.68[b], 69[a]; L. 70.303[b], 304[a]; Vā. 10.44. 1) Bḍ.1 चा–; Bḍ.2 त्वा– । 2) Bḍ. –ना ।

44 = Bḍ. I. 9.69[b], 70[a]; L. 70.304[b], 305[a]; Vā. 10.45. 1) Bḍ. च । 2) L. –णां सोऽसृ– । 3) Bḍ. L. –सः । 4) Vā. –त्याश्चैवा– । 5) Bḍ. –ना । 6) Vā. –र्वें ।

45 = Bḍ. I. 9.70[b], 71[a]; L. 70.305[b], 306[a]; Vā. 10.46. 1) Vā. सं– । 2) Bḍ. कपर्दी नील–; L. –र्दान्स– । 3) L. विशिष्टान् ; Vā. विवासान् । 4) Bḍ. हीन– । 5) Bḍ. –घ्नांस्तान् ।

46 = Bḍ. I. 9.71[b], 72[a]; L. 70.306[b], 307[a]; Vā. 10.47. 1) Vā. बहु– । 2) L. –पान्स्व– । 3) Bḍ.2 L. –नश्च– । 4) Bḍ. धन्विनोऽथ; L. वर्मिणश्च ।

47 = Bḍ. I. 9.72[b], 73[a]; L. 70.307[b], 308[a]; Vā. 10.48. 1) Bḍ. –व्य– । 2) L. –स्त्रांक्षि–; Vā. उद्वृत्तजिह्वांक्षि– ।

48[a] = Bḍ. I. 9.73[b]; L. 70.308[b]; Vā. 10.49[a]. 1) L. –नाशां– । 2) L. –पानापि ।

मीढुषोऽतिकपालांश्च
शितिकण्ठोर्ध्वरेतसः ॥ 48 ॥
हव्यादान् श्रुतधर्मांश्च
धर्मिणो ह्यथ वर्हिणः ।
आसीनान् धावतश्चैव
पञ्चभूतान् सहस्रशः ॥ 49 ॥
अध्यापिनोऽध्यायिनश्च
जपतो युञ्जतस्तथा ।
धूमवन्तो ज्वलन्तश्च
नदीमन्तोऽतिदीप्तिनः ॥ 50 ॥

मेढ्रोपांश्चातिकाया[1]श्च
शितिकण्ठोग्रमन्यवः[2]) ॥ 48 ॥
सोपासङ्गतलत्रां[1]श्च
धन्विनो ह्युपव[2]र्मिणः ।
आसीनान् धावत[3]श्चैव[4])
जृम्भतश्चाप्य[5]धिष्ठितान् ॥ 49 ॥
अध्यापिनोऽथ[1]) जपतो
युञ्जतो ध्यायतस्तथा ।
ज्वलतो वर्षतश्चैव
द्योतमानान् प्रधूपितान् ॥ 50 ॥

बु[1]द्धान् बुद्धतमां[2]श्चैव ब्रह्मिष्ठान्[3]) शुभदर्शनान्[4]) ।
नीलग्रीवान् सहस्राक्षान् सर्वांश्चाथ[5]) क्षपा[6]चरान्[7]) ॥ 51 ॥

अदृश्यान् सर्वभूतानां महायोगान् महौजसः ।
रुदतो द्रवतश्चैव एवं युक्तान्[1]) सहस्रशः ॥ 52 ॥

अयातयामानसृजद्[1]) रुद्रानेतान्[2]) सुरोत्तमान् ।
ब्रह्मा दृष्ट्वा[3]ब्रवीदेनं[4]) मा स्राक्षीरीदृशीः प्रजाः, ॥ 53 ॥

स्रष्टव्या ना[1]त्मनस्तुल्याः प्रजा नैवाधिकास्त्वया[2]) ! ।
अन्याः सृज त्वं[3]), भद्रं ते, प्रजा वै[4]) मृत्युसंयुताः, ॥ 54 ॥

नारप्स्यन्ते[1]) हि कर्माणि प्रजा निगतमृत्यवः ।
एवमुक्तोऽब्रवीदेनं नाहं मृत्युजरा[2]न्विताः ॥ 55 ॥

प्रजाः स्रक्ष्यामि, भद्रं ते, स्थितोऽहं, त्वं सृज प्रजाः[1]) ! ।
एते ये वै मया सृष्टा विरूपा नीललोहिताः ॥ 56 ॥

48[b] = L. 70.309[a].

49 = L. 70.309[b], 310[a].

50 = L. 70.310[b], 311[a].

48[b] = Bd. I. 9.74[a]; Vā. 10.49[b]. 1) Bd.1 अतिमेढ्रोग्रकायां–; Bd.2 प्रतिमेदोष्टकायां– । 2) Bd. –मन्युकान् ।

49 = Bd. I. 9.74[b], 75[a]; Vā. 10.50. 1) Bd.1 सनिषङ्ग-तनुत्रां– । 2) Bd.1 असिच–; Bd.2 असिव– । 3) Bd.2 पिलत– । 4) Bd. –श्चापि । 5) Bd.2 –म्मन्तश्चाथा–; Vā. –म्भिनश्चैव ।

50 = Bd. I. 9.75[b], 76[a]; Vā. 10.51. 1) Bd. अधीयाना–(नां)श्च ।

51 = Bd. I. 9.76[b], 77[a]; L. 70.311[b], 312[a]; Vā. 10.52. 1) L. वृ– । 2) L. बुद्धिमत– । 3) Bd.1 –ह्रस्वान् । 4) Bd.1 ब्रह्मदर्शिनः; Bd.2 Vā. V. ऋतदर्शनान् । 5) Bd. –श्चैव । 6) Bd.1 –मा– । 7) Bd. L. –करान् ।

52 = Bd. I. 9.77[b], 78[a]; L. 70.312[b], 313[a]; Vā. 10.53. 1) L. भ्रमन्तोऽभिद्रवन्तश्च प्लवन्तश्च ।

53 = Bd. I. 9.78[b], 79[a]; L. 70.313[b], 314[a]; Vā. 10.54. 1) Bd.1 –मान् सृजतं; Bd.2 –ता । 2) Bd.1 –द्रमेतान् ; Bd.2 –द्रेण तान् ; Vā. –द्ररूपान् । 3) Bd. दृष्ट्वा ब्रह्मा– । 4) Vā. –देतान् ।

54 = Bd. I. 9.79[b], 80[a]; L. 70.314[b], 315[a]; Vā. 10.55. 1) Bd. न स्रष्टव्या– । 2) Bd. –का तथा; L. –जा देव नमोऽस्तु ते । 3) Bd. –जस्व । 4) Bd. –वास्त्वं ।

55 = Bd. I. 9.80[b], 81[a]; L. 70.315[b], 316[a]; Vā. 10.56. 1) Bd. –रमन्ते । 2) Vā. –सम– ।

56 = Bd. I. 9.81[b], 82[a]; L. 70.316[b], 317[a]; Vā. 10.57. 1) Bd. प्रभो ।

सहस्राणां सहस्रं तु[1]), आत्मनो निःसृताः प्रजाः[2]), ।
एते देवा भविष्यन्ति रुद्रा नाम महाबलाः, ॥ 57 ।

पृथिव्यामन्तरिक्षे च रुद्रनाम्ना[1]) परि[2]श्रुताः[3]), ।
शत-रुद्रे[4]) समाम्नाता[5]) भविष्यन्तीह[6]) यज्ञियाः[7]), ॥ 58 ॥

यज्ञभाजो भविष्यन्ति सर्वे[1]) देवगणैः[2]) सह ।
मन्वन्तरेषु ये देवा भविष्यन्तीह छन्दजाः[3]), ॥ 59 ॥

तैः सार्धमि[1]ज्यमानास्ते स्यास्यन्तीह युगक्षयात् ।
एवमुक्तस्तदा[2]) ब्रह्मा महादेवेन धीमता[3]) ॥ 60 ॥

प्रत्युवाच तदा[1]) भीमं[2]) हृष्यमाणः प्रजापतिः ।
एवं भवतु, भद्रं ते, यथा ते व्याहृतं प्र[3]भो ! ॥ 61 ॥

ब्रह्मणा समनुज्ञाते तथा[1]) सर्वमभूत् किल, ।
ततः प्रभृति देवेशो[3]) न प्रा[3]सूयत वै प्रजाः ॥ 62 ॥

ऊर्ध्वरेताः स्थितः स्थाणुर्यावदाभूतसंप्लवम् ।
यस्माच्चोक्त[1]) स्थितोऽस्मीति, तस्मात्[2]) स्थाणुरिति[3]) स्मृतः ॥ 63 ॥

ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः[1]) ।
स्रष्टृत्व[2]मात्मसंबोधस्त्वधिष्ठातृत्वमेव च[3]) ॥ 63_1 ॥
अथ यानि दशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे ।
सर्वान् देवानृषींश्चैव समेतानसुरैः सह ॥ 63_2 ॥
अत्येति तेजसा देवो, महादेवस्ततः स्मृतः ।
अत्येति देवानैश्वर्याद् बलेन च महासुरान् ।
ज्ञानेन च मुनीन् सर्वान् योगाद् भूतानि सर्वशः ॥ 63_3 ॥

एष देव महादेवः
पुरुषोऽर्कसमद्युतिः ॥ 64 ॥

एवमेव महादेवः
सर्वदेवनमस्कृतः ।
प्रजामनुत्तमां[1]) सृष्ट्वा
सर्गादुपरराम ह ॥ 64 ॥

[Vā. 10.68—26.50.]

---

57 = Bḍ. I. 9.82b, 83a; L. 70.317b, 318a; Vā. 10.58. 1) Bḍ. –स्रं हि सहस्राणाम् । 2) Bḍ. मम निःसृताः; Vā. –नोपमनिश्चिताः ।
58 = Bḍ. I. 9.83b, 84a; L. 70.318b, 319a; Vā. 10.59. 1) Bḍ. –द्राण्यस्ताः; L. दिक्षु चैव । 2) Vā. प्रति– । 3) L. –श्रिताः । 4) L. –द्राः; Vā. –द्र– । 5) L. समात्मानो । 6) L. –न्तीति । 7) L. याज्ञिकाः ।
59 = Bḍ. I. 9.84b, 85a; L. 70.319b, 320a; Vā. 10,60. 1) L. –वै– । 2) Vā. –युगैः । 3) L. भेदतः ।
60 = Bḍ. I. 9.85b, 86a; L. 70.320b, 321a; Vā. 10.61. 1) L. सार्धं तैर– । 2) Bḍ. –स्ततो । 3) Bḍ. स प्रभुः ।
61 = Bḍ. I. 9.86b, 87a; L. 70.321b, 322a; Vā. 10.62. 1) Bḍ. तथा । 2) L. –च नमस्कृत्य । 3) L. वि– ।
62 = Bḍ. I. 9.87b, 88a; L. 70.322a, 323b; Vā. 10.63. 1) Bḍ. ततः; Vā. सदा । 2) Bḍ. –वः स । 3) L. चा– ।
63 = Bḍ. I. 9.88b, 89a; L. 70.323b, 324a; Vā. 10.64. 1) Bḍ. –स्मात्प्रोक्तं; L. –स्मादुक्तः । 2) Vā. ततः । 3) Bḍ.1 –णुर्बुधैः; Bḍ.2 –णुः स वै ।
63_1 = Bḍ. I. 9.89b, 90a; Vā. 10.65. 1) Bḍ. –नं तपश्च सत्यं चै(ऐ)श्वर्यं धर्म एव च । 2) Bḍ. वैराग्य– । 3) Bḍ. –षः कृत्स्नान्येतानि शंकरे ।
63_2 = Bḍ. I. 9.90b = b; Vā. 10.66.
63_3 = Bḍ. I. 9.91; Vā. 10.67.
64 = L. 70.324b.
| 64 = Bḍ. I. 9.92. 1) Bḍ.2 –मनियमां ।

अष्टमोऽध्यायः

(Bḍ. I. 10.1—88; Vā. 27.1—60.)

ऋषय ऊचुः (ऋषिरुवाच) :

अस्मिन् कल्पे त्वया नो[1]क्तः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
महादेवस्य रुद्रस्य साधकैर्ऋषिभिः सह ॥ 1 ॥

सूत उवाच :

उत्पत्तिरादिसर्गस्य मया प्रोक्ता समासतः, ।
विस्तरेणास्य[1]) वक्ष्यामि नामानि तनुभिः सह ॥ 2 ॥
पत्नीषु जनयामास महादेवः सुतान् बहून् ।
कल्पेष्वन्येष्वतीतेषु[1]) ह्य[2]स्मिन् कल्पे तु तान्शृ[3]णु ! ॥ 3 ॥
कल्पादावा[1]त्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतः प्रभोः[2]) ।
प्रादुरासीत् ततोऽङ्केऽस्य कुमारो नीललोहितः ॥ 4 ॥
रुरोद[1]) सुस्वरं घोरं निर्दहन्निव तेजसा ।
दृष्ट्वा रुदन्तं सहसा कुमारं नीललोहितम् ॥ 5 ॥
किं रोदिषि कुमारेति ब्रह्मा तं प्रत्यभाषत ।
सोऽब्रवीद् देहि मे नाम प्रथमं त्वं[1]) पितामह ॥ 6 ॥
रुद्रस्त्वं देव नाम्ना[1]सि ! इत्युक्तः सो[2])ऽरुदत् पुनः ।
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनरब्रवीत्[3]) ॥ 7 ॥
नाम देहि द्वितीयं मे ! इत्युवाच स्वयंभुवम् ।
भवस्त्वं देव नाम्नासि ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ॥ 8 ॥
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं प्रत्युवाच ह[1]) ।
तृतीयं देहि मे नाम ! इत्युक्तः प्रत्युवाच तम्[2]) ॥ 9 ॥
शर्व[1]स्त्वं देव नाम्नासि ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ।
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनरब्रवीत् ॥ 10 ॥
चतुर्थं देहि मे नाम ! इत्युक्तः सोऽब्रवीत् पुनः[1]) ।
ईशानो[2]) देव नाम्नासि ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ॥ 11 ॥
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनरब्रवीत् ।
पञ्चमं देहि मे नाम[1]) ! इत्यु[2]वाच स्वयम्भुवम्[3]) ॥ 12 ॥

---

1 = Bḍ. I. 10.1; Vā. 27.1. 1) Vā. चो– ।
2 = Bḍ. I. 10.2; Vā. 27.2. 1) Bḍ. ण प्र– ।
3 = Bḍ. I. 10.3; Vā. 27.3. 1) Vā. T. कल्पेऽष्टमे व्यतीते तु । 2) Bḍ.2 Vā. य– । 3) Vā. तच्छृ– ।
4 = Bḍ. I. 10.4; Vā. 27.4ab. 1) Vā. –दौ चा– । 2) Bḍ. –तगध्यायत प्रभुः ।
5 = Bḍ. I. 10.5; Vā. 27.4c, 5a. 1) Vā. तं दध्ये ।
6 = Bḍ. I. 10.6; Vā. 27.5b, 6a. 1) Vā. वै ।
7 = Bḍ. I. 10.7; Vā. 27.6b, 7a. 1) Bḍ.1 –मा– । 2) Bḍ. स इत्युक्तो । 3) Bḍ. –षि कुमारेति ब्रह्मा तं प्रत्यभाषत ।
8 = Bḍ. I. 10.8; Vā. 27.7b, 8a.
9 = Bḍ. I. 10.9; Vā. 27.8b, 9a. 1) Vā. प्रत्युवाचाथ शंकरम् । 2) Bḍ.1 सोऽब्रवीत् पुनः ।
10 = Bḍ. I. 10.10; Vā. 27.9b, 10a. 1) Vā. शिव– ।
11 = Bḍ. I. 10.11; Vā. 27.10b, 12b. 1) Vā. इत्युवाच स्वयंभुवम् । 2) Vā. ईशस्त्वं ।
12 = Bḍ. I. 10.12; Vā. 27.11b, 12a. 1) Bḍ.1 –मं नाम देहीति । 2) Bḍ.1 प्रत्यु– । 3) Vā. इत्युक्तः प्रत्युवाच तम् ।

पशूनां त्वं पतिर्देव ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ।
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनरब्रवीत् ॥ 13 ॥
षष्ठं मे नाम देहीति[1]) प्रत्युवाच स्वयंभुवम्[2]) ।
भीमस्त्वं देव नाम्नासि ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ॥ 14 ॥
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनरब्रवीत् ।
सप्तमं देहि मे नाम ! इत्युक्तः प्रत्युवाच तम्[1]) ॥ 15 ॥
उग्रस्त्वं देव नाम्नासि ! इत्युक्तः सोऽरुदत् पुनः ।
किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुदन्तं पुनर[1]ब्रवीत् ॥ 16 ॥
अष्टमं देहि मे[1]) नाम त्वं विभो ! पुनरब्रवीत्[2]) ।
महादेवस्तु नाम्ना[3]सि ! इत्युक्तो विरराम ह ॥ 17 ॥
लब्ध्वा नामानि चैतानि ब्रह्मणो[1]) नीललोहितः ।
प्रोवाच नाम्नामेतेषां स्थानानि प्रदिशेति ह ! ॥ 18 ॥
ततो वि[1]सृष्टास्तनव एषां नाम्नां स्वयंभुवा ।
सूर्यो जलं मही[2]) वह्निर्वायु[3]राकाशमेव च ॥ 19 ॥
दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र, इत्येवं तेऽष्टधा तनुः[1]) ।
तेषु पूज्यश्च वन्द्यश्च[2]) [नमस्कार्यश्च यत्नतः ॥ 20 ॥
प्रोवाच तं पुनर्ब्रह्मा कुमारं नीललोहितम् ।
यदुक्तं ते मया पूर्वं नाम रुद्रेति वै विभो, ॥ 21 ॥
तस्यादित्यस्तनुर्नाम्नः प्रथमा प्रथमस्य ते ।
इत्युक्ते तस्य यत्तेजस्तच्चक्षुस्त्वासीत् प्रकाशकम्, ॥ 22 ॥
विवेश तत् तदादित्यं, तस्माद्रुद्रो ह्यसौ स्मृतः ।
उद्यन्तमस्तंयन्तं च वर्जयेद्दर्शने रविम् ॥ 23 ॥
शश्वच्च जायते यस्माच्छश्वत् संतिष्ठते तु यत् ।
तस्मात् सूर्यं न वीक्षेत आयुष्कामः शुचिः सदा, ॥ 24 ॥
अतीतानागतं रुद्रं विप्रा ह्याप्याययन्ति यत्, ।
उभे संध्ये ह्युपासीना गृणन्तः सामऋग्यजुः ॥ 25 ॥
उद्यन् स तिष्ठते ऋक्षु मध्याह्ने च यजुःष्वथ ।
सामस्वथापराह्णे तु रुद्रः संविशति क्रमात् ॥ 26 ॥
तस्माद् भवेन्नाभ्युदितो वा ह्यस्तमित एव च, ।

---

13 = Bḍ. I. 10.13; Vā. 27.11ᵃ, 13ᵃ.
14 = Bḍ. I. 10.14; Vā. 27.13ᵇ, 14ᵃ. 1) Bḍ. –ष्ठं वै देहि मे नाम । 2) Bḍ.1 इत्युक्तः प्रत्युवाच तम् ; Vā. उवाचाथ तं प्रभुम् ।
15 = Bḍ. I. 10.15; Vā. 27.14ᵇ, 15ᵃ. 1) Bḍ. ह ।
16 = Bḍ. I. 10.16; Vā. 27.15ᵇ, 16ᵃ. 1) Bḍ. तं रुदन्तं कुमारं तु मा रोदीरिति सोऽ– ।
17 = Bḍ. I. 10.17; Vā. 27.16ᵇᶜ. 1) Bḍ. सोऽब्रवीदष्टमं । 2) Bḍ. देहि मे त्वं विभो पुनः । 3) Bḍ. त्वं महादेवनामा– ।
18 = Bḍ. I. 10.18; Vā. 27.17. 1) Bḍ. –ह्मणं ।
19 = Bḍ. I. 10.19; Vā. 27.18. 1) Vā. T. –ऽभि– । 2) Vā. मही जलं । 3) Bḍ. वायुर्वह्नि– ।
20 = Bḍ. I. 10.20; Vā. 27.19ᴵ = ᵃᵇᴵ. 1) Vā. इत्येते महाधातवः । 2) Vā. –न्द्यः स्याद् ।
21 = Bḍ. I. 10.21.
22 = Bḍ. I. 10.22.
23 = Bḍ. I. 10.23.
24 = Bḍ. I. 10.24.
25 = Bḍ. I. 10.25.
26 = Bḍ. I. 10.26.
27 = Bḍ. I. 10.27.

न रुद्रं प्रति मेहेतं सर्वावस्थं कथंचन ॥ 27 ॥
एवं युक्तान् द्विजान् देवो] रुद्रस्तान्न हिनस्ति वै ।
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा तं देवं नीललोहितम् ॥ 28 ॥
द्वितीयं नामधेयं ते मया प्रोक्तं भवेति यत्, ।
एतस्यापो द्वितीया ते तनुर्नाम्ना भवत्विति[1]) ॥ 29 ॥
इत्युक्ते त्वथ तस्यासीच्छ[1]रीरस्थं रसात्मकम्, ।
विवेश तत् तदापस्तु[2]); तस्मादापो भवः स्मृतः ॥ 30 ॥
यस्माद् भवन्ति भूतानि ताभ्यस्ता भावयन्ति च ।
भवनाद् भावनाच्चैव भूतानामुच्यते भवः[1]) ॥ 31 ॥
तस्मान्मूत्रं पुरीषं च नाप्सु कुर्वीत सर्वदा[1]) ।

न निष्ठीवेन् नावगाहेन् नैव गच्छेच्च मैथुनम्, ॥ 32 ॥	न स्नायेदप्सु नग्नश्च न निष्ठीवेत् कदाचन, ॥ 32 ॥ मैथुनं नैव सेवेत शिरःस्नानं च वर्जयेत्, ।

न चैताः[1]) परिचक्षीत वहन्त्यो वा स्थिता अपि[2]) ॥ 33 ॥

मेध्यामेध्यास्त्वपामेता– स्तनवो मुनिभिः स्मृताः,	मेध्यामेध्यशरीरत्वान्– नैव दुष्यन्त्यपः क्वचित् , ।

विवर्णंरसगन्धाश्च अल्पाश्च परिवर्जयेत्[1]) ॥ 34 ॥
अपां योनिः समुद्रस्तु[1]), तस्मात्तं कामयन्ति ताः, ।
मेध्याश्चैवामृता ह्यापो[2]) भवन्ति प्राप्य सागरम् ॥ 35 ॥
तस्मादपो न रुन्धीत, समुद्रं कामयन्ति ताः, ।
न हिनस्ति भवो देवः, सदैवं यो[1]ऽप्सु वर्तते ॥ 36 ॥
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा कुमारं[1]) नील[2]लोहितम् ।
शर्वेति यत् तृतीयं ते[3]) नाम प्रोक्तं मया विभो[4]), ॥ 37 ॥
तस्य भूमिस्तृतीयस्य[1]) तनुर्नाम्ना भवत्वियम् ।
इत्युक्ते यत् स्थिरं तस्य शरीरे ह्यस्थि[2]संज्ञितम् ॥ 38 ॥
विवेश तत् तदा भूमिं, यस्माद् भूः[1]) शर्वं उच्यते ।

---

28 = Bḍ. I. 10.28; Vā. 27.19^{bII}, 20^{a} = a^{IIb}.
29 = Bḍ. I. 10.29; Vā. 27.20^{bc}. 1) Vā. –विष्यति ।
30 = Bḍ. I. 10.30; Vā. 27.21. 1) Vā. –क्ते यत् स्थिरं तस्य श– । 2) Vā. तद्विवेश ततस्तोयं ।
31 = Bḍ. I. 10.31; Vā. 27.22. 1) Vā. –नां संभवः स्मृतः ।
32^{a} = Bḍ. I. 10.32^{a}; Vā. 27.23^{a}. 1) Bḍ. कर्हिचित् ।
32^{b} = Bḍ. I. 10.32^{b}. | 32^{b} = Vā. 27.23^{b}.
33^{a} = Vā. 27.24^{a}.
33^{b} = Bḍ. I. 10.33^{a}; Vā. 27.24^{b}. 1) Vā. प्रीतः । 2) Vā. वहन्न संस्थितोऽपि वा ।
34^{a} = Bḍ. I. 10.33^{b}. | 34^{a} = Vā. 27.25^{a}.
34^{b} = Bḍ. I. 10.34^{a}; Vā. 27.25^{b}. 1) Bḍ. वर्ज्या अल्पाश्च सर्वशः ।
35 = Bḍ. I. 10.34^{b}, 35^{a}; Vā. 27.26. 1) Vā. –द्रश्च । 2) Vā.–ताश्चैव ।
36 = Bḍ. I. 10.35^{b}, 36^{a}; Vā. 27.27. 1) Bḍ. –वो य एवं ह्य– ।
37 = Bḍ. I. 10.36^{b}, 37^{a}; Vā. 27.28^{ab}. 1) Vā. तं देवं । 2) Vā. कृष्ण– । 3) Vā. शर्वस्त्वमिति यन् । 4) Vā. तृतीयं समुदाहृतम् ।
38 = Bḍ. I. 10.37^{b}, 38^{a}; Vā. 27.28^{c}, 29^{a}. 1) Vā. –या तु । 2) Vā. –रस्यास्थि– ।

तस्मात् कृष्टे न कुर्वीत[2]) पुरीषं मूत्रमेव च[3]), ॥ 39 ॥
न छायायां तथा मार्गे[1]) स्वच्छायायां न[2]) मेहयेत्, ।
शिरः प्रावृत्य कुर्वीत अन्तर्धाय तृणैर्महीम् ॥ 40 ॥
य एवं[1]) वर्तते भूमौ, तं शर्वो[2]) न हिनस्ति वै ।
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा कुमारं[3]) नीललोहितम् ॥ 41 ॥
ईशान इति यत् प्रोक्तं चतुर्थं नाम ते मया[1]) ।
चतुर्थस्य चतुर्थी स्याद्[2]) वायुर्नाम्ना तनुस्तव ॥ 42 ॥
इत्युक्ते यच्छरीरस्थं पञ्चधा प्राणसंज्ञितम्, ।
विवेश तस्य तद्[1]) वायुमीशानस्तेन मारुतः[2]) ॥ 43 ॥
तस्मान्नै[1]नं परिवदेत् प्रवान्तं वायुमीश्वरम्, ।
यज्ञैर्व्यवहरन्त्येनं ये वै परिचरन्ति च ॥ 44 ॥
एवं युक्तं महे[1]शानो नैव देवो हिनस्ति तम् ।
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा तं देवं धूम्रलोहितम् ॥ 45 ॥
नाम यद्वै पशुपतिरित्युक्तं पञ्चमं मया[1]), ।
पञ्चमी पञ्चमस्यैष तनुर्नाम्नाग्निरस्तु ते ॥ 46 ॥
इत्युक्ते यच्छरीरस्थं तेजस्तस्योष्णसंज्ञितम्, ।
विवेश तत्तदा ह्यग्नि[1]), तस्मात् पशुपतिस्तु सः[2]) ॥ 47 ॥
[यस्मादग्निः पशुश्चासीद् यस्मात् पाति पशूंश्च सः ।
तस्मात् पशुपतेस्तस्य तनुरग्निर्निरुच्यते ॥ 48 ।
तस्मादमेध्यं न दहेन्न च पादौ प्रतापयेत् ।
अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमतिलङ्घयेत् ॥ 49 ॥
नैनं पशुपतिर्देव एवं युक्तं हिनस्ति वै ।
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा तं देवं श्वेतपिङ्गलम् ॥ 50 ॥
षष्ठं नाम मया प्रोक्तं तव भीमेति यत् प्रभो ।
आकाशं तस्य नाम्नास्तु तनुः षष्ठी भवत्विति ॥ 51 ॥
इत्युक्ते सुषिरं तस्य शरीरस्थमभूच्च यत्, ।
विवेश तत्तदाकाशं, तस्माद्भीमस्य सा तनुः ॥ 52 ॥
यदाकाशे स्मृतो देवस्तस्मान्नासंवृतः क्वचित् ।

---

39 = Bḍ. I. 10.38[b], 39[a]; Vā. 27.29[b], 30[a]. 1) Bḍ.1 सा; Vā. तद्विवेश ततो भूमिस्तस्माद् । 2) Vā. T. कुर्वीत नो विद्वान् । 3) Vā. वा ।
40 = Bḍ. I. 10.39[b], 40[a]; Vā. 27.30[b], 31[a]. 1) Vā. न सोपाने । 2) Vā. –च्छायां नापि ।
41 = Bḍ. I. 10.40[b], 41[a]; Vā. 27.31[b], 32[a]. 1) Bḍ. एवं यो । 2) Bḍ. शर्वस्तं । 3) Vā. तं देवं ।
42 = Bḍ. I. 10.(41[b]), 42[a]; Vā. 27.32[b], 33[a]. 1) Bḍ. –नेति चतुर्थं ते नाम प्रोक्तं मयेह यत् । 2) Bḍ. तु ।
43 = Bḍ. I. 10.42[b], 43[a]; Vā. 27.33[b], 34[a]. 1) Vā. तं तदा । 2) Vā. –नो वायुरुच्यते ।
44 = Bḍ. I. 10.43[b], 44[a]; Vā. 27.34[b] = a. 1) Vā. –स्मादे– । 2) Vā. –वदेदायतं ।
45 = Bḍ. I. 10.44[b], 45[a]; Vā. 27.34[c], 35[a]. 1) Vā. –कामथे– ।
46 = Bḍ. I. 10.45[b], 46[a]; Vā. 27.35([b],[c]. 1) Vā. यत्ते पशुपतीत्युक्तं मया नामेह पञ्चमम् ।
47 = Bḍ. I. 10.46[b], 47[a]; Vā. 27.36. 1) Vā. –भिस् । 2) Vā. पतिः ।
48 = Bḍ. I. 10.47[b], 48[a].
49 = Bḍ. I. 10.48[b], 49[a].
50 = Bḍ. I. 10.49[b], 50[a].
51 = Bḍ. I. 10.50[b], 51[a].
52 = Bḍ. I. 10.51[b], 52[a].

कुर्यात् मूत्रं पुरीषं वा न भुञ्जीत पिबेन्न च ॥ 53 ॥
मैथुनं वापि न चरेदुच्छिष्टानि च नोत्क्षिपेत् ।
न हिनस्ति च तं देवो, यो भीमे ह्येवमाचरेत् ॥ 54 ॥
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा तं देवं सबलं प्रभुम् ।
सप्तमं यन्मया प्रोक्तं नामोग्रेति तव प्रभो ॥ 55 ॥
तस्य नाम्नस्तनुस्तुभ्यं द्विजो भवति दीक्षितः ।
एवमुक्ते तु यत्तस्य चैतन्यं वै शरीरगम्, ॥ 56 ॥
विवेश दीक्षितं तद्वै ब्राह्मणं सोमयाजिनम्, ।
तावत्कालं स्मृतो विप्र उग्रो देवस्तु दीक्षितः ॥ 57 ॥
तस्मान्नेमं परिवदेन्नाश्लीलं चास्य कीर्तयेत् ।
ते हरन्त्यस्य पाप्मानं, ये वै परिवदन्ति तम् ॥ 58 ॥
एवं युक्तान् द्विजानुग्रो देवस्तान् न हिनस्ति वै ।
ततोऽब्रवीत् पुनर्ब्रह्मा तं देवं भास्करद्युतिम् ॥ 59 ॥
अष्टमं नाम यत् प्रोक्तं महादेवेति ते मया, ।
तस्य नाम्नोऽष्टमस्यास्तु तनुस्तुभ्यं तु चन्द्रमाः ॥ 60 ॥
इत्युक्ते यन्मनस्तस्य संकल्पकमभूत् प्रभोः, ।
विवेश तच्चन्द्रमसं, महादेवस्ततः शची ॥ 61 ॥
तस्माद्विभाव्यते ह्येष महादेवस्तु चन्द्रमाः ।
अमावास्यां न वै छिन्द्याद्वृक्षगुल्मौषधीर्द्विजः ॥ 62 ॥
महादेवः[1]) स्मृतः सोमस्तस्यात्मा ह्योषधीगणः ।
एवं यो वर्तते विद्वान्[2]) सदा पर्वणि पर्वणि ॥ 63 ॥
न हन्ति तं महादेवो, य एवं वेद[1]) तं प्रभुम् ।
गोपायति दिवादित्यः प्रजा, नक्तं तु चन्द्रमाः, ॥ 64 ॥
एकरात्रे[1]) समेयातां सूर्याचन्द्रमसावुभौ, ।
अमावास्यानिशायां तु तस्यां युक्तः सदा वसेत्[2]) ॥ 65 ॥
रुद्रा[1]विष्टं सर्वमिदं तनुभिर्नामभिश्च[2]) ह, ।
एकाकी यश्चरत्येष सूर्योऽसौ रुद्र[3]) उच्यते ॥ 66 ॥
सूर्यस्य यत् प्रकाशेन वीक्ष[1]न्ते चक्षुषा प्रजाः, ।
शुक्ला[2]त्मा संस्थितो रुद्रः पिबत्यम्भो गभस्तिभिः ॥ 67 ॥

---

53 = Bḍ. I. 10.52ᵇ, 53ᵃ.
54 = Bḍ. I. 10.53ᵇ, 54ᵃ.
55 = Bḍ. I. 10.54ᵇ, 55ᵃ.
56 = Bḍ. I. 10.55ᵇ, 56ᵃ.
57 = Bḍ. I. 10.56ᵇ, 57ᵃ.
58 = Bḍ. I. 10.57ᵇ, 58ᵃ.
59 = Bḍ. I. 10.58ᵇ, 59ᵃ.
60 = Bḍ. I. 10.59ᵇ, 60ᵃ.
61 = Bḍ. I. 10.60ᵇ, 61ᵃ.
62 = Bḍ. I. 10.61ᵇ, 62ᵃ.
63 = Bḍ. I. 10.62ᵇ, 63ᵃ; Va. 27.37ᵃᵇ. 1) Va. चन्द्रमास्तु । 2) Bḍ. चेह ।
64 = Bḍ. I. 10.63ᵇ, 64ᵃ; Va. 27.37ᶜ, 38ᵃ. 1) Va. –व एवं वन्देत ।
65 = Bḍ. I. 10.64ᵇ, 65ᵃ; Va. 27.38ᵇᶜ. 1) Bḍ.1 –त्रौ । 2) Bḍ. भवेत् ।
66 = Bḍ. I. 10.65ᵇ, 66ᵃ; Va. 27.39. 1) Va. तत्रा– । 2) Va. –भिः स । 3) Va. चन्द्र ।
67 = Bḍ. I. 10.66ᵇ, 67ᵃ; Va. 27.40. 1) Va. –क्ष्य– । 2) Bḍ.1 शुक्ला– ।

अद्यते पीयते चैवाप्य[1]न्नपानादिकाम्यया[2]) ।
तनुरम्बून्म[3]वा सा वै देहेष्वेवोपचीयते ॥ 68 ॥
यया धत्ते प्रजाः सर्वाः स्थिरीभूतेन तेजसा[1]) ।
पार्थिवी सा तनुस्तस्य शार्वी[2]) धारयति[3]) प्रजाः ॥ 69 ॥
या च[1]) स्थिता शरीरेषु भूतानां प्राणवृत्तिभिः ।
वाय्वा[2]त्मिका तु ऐ[3]शानी, सा प्राणः प्राणिनामिह[4]) ॥ 70 ॥
पीताशितानि पचति भूतानां जठरेषु या[1]) ।
तनुः[2]) पाशुपती तस्य ; पाचकः सोऽग्नि[3]रुच्यते ॥ 71 ॥
यानीह सुषिराणि स्युर्देहेष्वन्तर्गतानि वै ।
वायोः संचरणार्थाय[1]), भीमा सा प्रो[2]च्यते तनुः ॥ 72 ॥
वैतान[1]दीक्षितानां तु या स्थितिर्ब्रह्मवादिनाम् ।
तनुरुग्रात्मिका सा तु, तेनोग्रो दीक्षितः स्मृतः ॥ 73 ॥
यत्तु संकल्पकं तस्य प्रजास्विह समा[1]स्थितम्, ।
सा तनुर्मानसी तस्य चन्द्रमाः प्राणिषु स्थितः ॥ 74 ॥
नवो नवो भवति हि[1]), जायमानः पुनः पुनः, ।
पी[2]यतेऽसौ[3]) यथाकालं विबुधैः पितृभिः सह, ॥ 75 ॥
महादेवोऽमृतात्मासौ[1]) चन्द्रमा अम्मयः[2]) स्मृतः ।
तस्य या प्रथमा नाम्ना तनू रौद्री प्रकीर्तिता ॥ 76 ॥
पत्नी सुवर्चला तस्य[1]) पुत्रस्तस्याः[2]) शनैश्चरः ।
भवस्य या द्वितीया तु आपो नाम्ना तनुः स्मृता[3]) ॥ 77 ॥
तस्योषात्र[1]) स्मृता पत्नी पुत्रस्त्वाप्यु[2]शना स्मृतः ।
सर्वस्य या तृतीया तु नाम[3]) भूमिस्तनुः स्मृता, ॥ 78 ॥
पत्नी तस्य[1]) विकेशीति[2]), पुत्रश्चाङ्गा[3]रकः स्मृतः ।
ईशानस्य चतुर्थस्य नाम्ना वातस्तनुस्तु या[4]); ॥ 79 ॥
तस्य[1]) पत्नी शिवा नाम, पुत्रश्चास्य मनोजवः ।
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रौ चानिलस्य तु ॥ 80 ॥
नाम्ना पशुपतेर्या तु तनुरग्निर्द्विजैः स्मृता, ।
तस्य[1]) पत्नी स्मृता स्वाहा, स्कन्दस्तस्याः[2]) सुतः स्मृतः ॥ 81 ॥

---

68 = Bḍ. I. 10.67[b], 68[a]; Vā. 27.41. 1) Bḍ. –व श– । 2) Vā. T. –नात्मकानि या । 3) Vā. –रात्मभ– ।
69 = Bḍ. I. 10.68[b], 69[a]; Vā. 27.42. 1) Vā. T. चेतसा । 2) Bḍ. साध्वी । 3) Bḍ. –ते ।
70 = Bḍ. I. 10.69[b], 70[a]; Vā. 27.43. 1) Vā. यावत् । 2) Bḍ. वाता– । 3) Bḍ. चै– । 4) Vā. –णाः प्राणिना सह ।
71 = Bḍ. I. 10.70[b], 71[a]; Vā. 27.44. 1) Bḍ. –ष्विह । 2) Vā. ततः । 3) Vā. पाचिका शक्ति–; V. –कः साभि– ।
72 = Bḍ. I. 10.71[b], 72[a]; Vā. 27.45. 1) Bḍ. –णार्थानि । 2) Vā. स भीमा चो– ।
73 = Bḍ. I. 10.72[b], 73[a]; Vā. 27.46. 1) Bḍ. वैतान्या– ।
74 = Bḍ. I. 10.73[b], 74[a]; Vā. 27.47. 1) Vā. समं ।
75 = Bḍ. I. 10.74[b], 75[a]; Vā. 27.48[ab]. 1) Bḍ. –वो यो भवति । 2) Vā. नी– । 3) Vā. ऽयो ।
76 = Bḍ. I. 10.75[b], 76[a]; Vā. 27.48[c], 49[a]. 1) Bḍ. –त्मा स । 2) Vā. ह्यम्मयश्चन्द्रमाः ।
77 = Bḍ. I. 10.76[b], 77[a]; Vā. 27.49[b], 50[a]. 1) Bḍ.1 –स्याः । 2) Bḍ. –श्चास्य । 3) Vā. तनुरापः स्मृता तु वै ।
78 = Bḍ. I. 10.77[b], 78[a]; Vā. 27.50[b], 51[a]. 1) Bḍ.1 –स्य धात्री; Bḍ.2 स्य या तु । 2) Bḍ. –श्च उ– । 3) Bḍ. –यस्य नाम्नो ।
79 = Bḍ. I. 10.78[b], 79[a]; Vā. 27.51[b], 52[a]. 1) Bḍ. तस्याः पत्नी । 2) Bḍ. –शी तु । 3) Bḍ. –श्रोऽस्याङ्गा– । 4) Vā. स्वर्गतस्य च या तनुः ।
80 = Bḍ. I. 10.79[b], 80[a]; Vā. 27.52[b] = a. 1) Bḍ. –स्याः ।
81 = Bḍ. I. 10.80[b], 81[a]; Vā. 27.53. 1) Bḍ. –स्याः । 2) Vā. –न्दश्चापि ।

नाम्ना षष्ठस्य या भीमा तनुराकाश उ[1]च्यते, ।
दिशः पत्न्यः स्मृतास्तस्य स्वर्गश्चास्याः[2]) सुतः स्मृतः ॥ 82 ॥

उग्रा तनुः सप्तमी या दीक्षितो ब्राह्मणः स्मृतः[1]), ।
दीक्षा पत्नी स्मृता, तस्याः[2]) संतानः पुत्र उच्यते ॥ 83 ॥

नाम्नाष्टमस्य महतस्तनुर्या चन्द्रमाः स्मृतः, ।
तस्य वै रोहिणी पत्नी[1]), पुत्रस्तस्या[2]) बुधः स्मृतः ॥ 84 ॥

इत्येतास्तनवस्तस्य नामभिः सह[1]) कीर्तिताः, ।
तासु[2]) वन्द्यो[3]) नमस्यश्च[4]) प्रतिनाम तनूषु वै ॥ 85 ॥

सूर्येऽप्सूर्व्यां तथा वायावग्नौ व्योम्न्यथ दीक्षिते[1]) ।
भक्तैस्तथा[2]) चन्द्रमसि, [भक्त्या वन्द्यस्तु नामभिः ॥ 86 ॥

एवं यो वेत्ति तं देवं] तनुभिर्नामभिश्च[1]) ह, ।
प्रजावानेति सायुज्यमीश्वरस्य नरो हि[2]) सः ॥ 87 ॥

इत्येतद्वो मया प्रोक्तं[1]) गुह्यं भीमस्य यद्[2]) यशः ।
शं नोऽस्तु द्विपदे नित्यं[3]) शं नोऽस्तु च चतुष्पदे ॥ 88 ॥

एतत् प्रोक्तं निदानं वस्त[1]नूनां नामभिः सह ।
महादेवस्य देवस्य, भृगोस्तु शृणुत प्रजाः ! ॥ 89 ॥

---

82 = Bḍ. I. 10.81^{b}, 82^{a}; Vā. 27.54. 1) Bḍ. –प(श)मु– । 2) Bḍ. –श्चापि; Vā. –श्चास्य ।

83 = Bḍ. I. 10.82^{b}, 83^{a}; Vā. 27.55. 1) Vā. –तैर्ब्राह्मणैः स्मृता । 2) Vā. –स्य ।

84 = Bḍ. I. 10.83^{b}, 84^{a}; Vā. 27.56. 1) Vā. पत्नी तु रोहिणी तस्य । 2) Vā. –त्रश्चास्य ।

85 = Bḍ. I. 10.84^{b}, 85^{a}; Vā. 27.57. 1) Vā. परि– । 2) Vā. T. तास्तु । 3) Vā. –चा । 4) Vā. –स्याश्च ।

86 = Bḍ. I. 10.85^{b}, 86^{a}; Vā. 27.58$^{(a)bI}$ = a^{bI}. 1) Vā. भक्तैः सूर्येऽप्सु पृथिव्यां वाय्वग्निव्योमदीक्षितैः । 2) Vā. तथा च वै ।

87 = Bḍ. I. 10.86^{b}, 87^{a}; Vā. 27.58^{bIIc} = a^{IIb}. 1) Vā. –भिः स । 2) Bḍ. भवस्य ।

88 = Bḍ. I. 10.87^{b}, 88^{a}; Vā. 27.59. 1) Vā. –याख्यातं । 2) Vā. तद् । 3) Bḍ. विप्रः ।

89 = Bḍ. I. 10.88^{bc}; Vā. 27.60. 1) Bḍ. च त– ।

नवमोऽध्यायः

(Bḍ. I. 11.1—44, 12.1—53; Vā. 28.1—39, 29.1—49.)

भृगोः ख्यातिर्विजज्ञेऽथ[1]) ईश्वरो सुखदुःखयोः ।
शुभाशुभप्रदातारौ सर्वप्राणभृतामिह ॥ 1 ॥
देवौ धाता[1]विधातारौ मन्वन्तरविचारिणौ ।
तयोर्ज्येष्ठा तु भगिनी देवी श्रीर्लोकभाविनी ॥ 2 ॥
सा तु नारायणं देवं पतिमासाद्य शोभना[1]), ।
नारायणात्मजौ तस्यां[2]) बलोन्मादौ[3]) व्यजायताम्[4]) ।
[बलस्य तेजः पुत्रस्तु, उन्मादस्य तु संशयः] ॥ 3 ॥
तस्यान्ये[1]) मानसाः पुत्रा आसन् व्योमवि[2]चारिणः, ।
ये वहन्ति विमानानि देवानां पुण्यकर्मणाम् ॥ 4 ॥
मेरु[1]कन्ये[2]) स्मृते भार्ये विधातुर्धातुरेव च ।
अयातिर्नियतिश्चैव, तयोः पुत्रौ दृढव्रतौ ॥ 5 ॥
प्राण[1]श्चैव मृकण्डु[2]श्च ब्रह्मकोशौ सनातनौ ।
मनस्विन्यां मृकण्डोश्च[3]) मार्कण्डेयो बभूव ह, ॥ 6 ॥
सुतो वेदशिरास्तस्य धूम्रपत्या[1]मजायत ।
पीवर्यां वेदशिरसः पुत्रा वंशकराः स्मृताः, ।
मार्कण्डेया इति[2]) ख्याता ऋषयो वेदपारगाः ॥ 7 ॥
प्राणस्य[1]) पुण्डरीकायां द्युतिमानात्मजोऽभवत्, ।
उन्नतश्च द्युतिमतः स्वनवात[2]श्च तावुभौ, ॥ 8 ॥
तयोः पुत्राश्च पौत्राश्च भार्गवाणां परस्परम्[1]) ।
स्वायम्भुवेऽन्तरेऽतीते[2]) मरीचेः शृणुत प्रजाः ॥ 9 ॥
पत्नी मरीचेः संभूतिर्विजज्ञे सा[1]त्मसंभवम् ।
प्रजापतेः पूर्णमासं कन्याश्चेमा निबोधत ॥ 10 ॥
कृ[1]ष्टिः पृ[2]ष्टिस्त्विषा चैव तथा चा[3]पचितिः शुभा[4]) ।
पूर्णमासः सरस्वत्यां पुत्रौ द्वा[5]वुदपादयत् ॥ 11 ॥
विरजं चैव धर्मिष्ठं पर्वसं[1]) चैव तावुभौ ।
विरजस्यात्मजो विद्वान् सुधामा नाम विश्रुतः ॥ 12 ॥

---

1 = Bḍ. I. 11.1; Vā. 28.1[ab]. 1) Bḍ. वै ।
2 = Bḍ. I. 11.2; Vā. 28.1[c], 2[a]. 1) Bḍ. –तृ– ।
3 = Bḍ. I. 11.3, 4[a]; Vā. 28.2[bc] = ab. 1) Vā. –नम् । 2) Bḍ. साध्वी । 3) Vā. –लोत्सादौ । 4) Vā. –त ।
4 = Bḍ. I. 11.4[b], 5[a]; Vā. 28.3. 1) Vā. –स्या तु(–स्यास्तु) । 2) Vā. ये चान्ये दिव्य– ।
5 = Bḍ. I. 11.5[b], 6[a]; Vā. 28.4. 1) Vā. द्वे तु । 2) Bḍ. कल्पे ।
6 = Bḍ. I. 11.6[b], 7[a]; Vā. 28.5. 1) Vā. पाण्ड– । 2) Bḍ. –ण्डु– । 3) Bḍ. –ण्डस्य ।
7 = Bḍ. I. 11.7[b], 8; Vā. 28.6. 1) Vā. मूर्धन्यायां– । 2) Bḍ. समा– ।
8 = Bḍ. I. 11.9; Vā. 28.7. 1) Vā. पाण्डोश्च । 2) Vā. उत्पन्नौ द्युतिमन्तश्च सृजवान– ।
9 = Bḍ. I. 11.10; Vā. 28.8. 1) Bḍ. –रात् । 2) Bḍ. –ता ।
10 = Bḍ. I. 11.11; Vā. 28.9[ab]. 1) Bḍ. खा– ।
11 = Bḍ. I. 11.12; Vā. 28.9[c], 10[a]. 1) Vā. कु– । 2) Bḍ. –हिर्दं– । 3) Bḍ. चो– । 4) Bḍ.1 स्मृता । 5) Vā. द्वौ पुत्रा– ।
12 = Bḍ. I. 11.13; Vā. 28.10[b], 11[a]. 1) Bḍ. –शं ।

सुधामा स तु[1]) वैराजः प्राच्यां दिशि समा[2]श्रितः ।
लोकपालः सु[3]धर्मात्मा गौरीपुत्रः प्रतापवान् ॥ 13 ॥

पर्वसः सर्व[1]गणानां प्रविष्टः स महायशाः, ।
पर्वसः[2]) पर्वसा[3]यां तु जनयामास वै सुतौ ॥ 14 ॥

यज्ञवा[1]मं च धी[2]मन्तं *सुतं*[3]) काश्यपमेव च, ।
तयोर्गोत्रकरौ पुत्रौ जातौ *संन्यास*[4]*नि*श्चितौ ॥ 15 ॥

स्मृतिश्चा[1]ङ्गिरसः पत्नी जज्ञे तावा[2]त्मसंभवौ[3]) ।
पुत्री कन्याश्चतस्रश्च पुण्यास्ता लोकविश्रुताः ॥ 16 ॥

सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमतिस्तथा ।
तथैव भरताग्निं च कीर्तिमन्तं च तावुभौ ॥ 17 ॥

अग्नेः पुत्रं तु पर्जन्यं सद्वती[1]) सुषुवे प्रभुम्[2]) ।
हिरण्यरोमा पर्जन्यो मारीच्यामुदपद्यत[3]), ।
आभूतसंप्लवस्थायी लोकपालः स वै स्मृतः ॥ 18 ॥

जज्ञे कीर्तिमतश्चापि धेनुका *ताव*[1]कल्मषौ ।
चरिष्णुं[2]) धृतिमन्तं च, उ[3]भावङ्गिरसां वरौ ॥ 19 ॥

तयोः पुत्राश्च पौत्राश्च अ[1]तीता वै सहस्रशः ।
अनसूया विजज्ञे वै[2]) पञ्चात्रेयानकल्मषान् ॥ 20 ॥

कन्यां चैव श्रुतिं नाम माता शङ्खपदस्य या[1]), ।
कर्दमस्य तु पत्नी सा[2]) पौ[3]लहस्य प्रजापतेः ॥ 21 ॥

सत्यनेत्रश्च हव्यश्च आपोमूर्तिः शनैश्चरः[1]) ।
सोमश्च पञ्चमस्तेषामासीत् स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ 22 ॥

यामदेवैः[1]) सहातीताः पञ्चात्रेयाः प्रकीर्तिताः ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च आत्रेयाणां महात्मनाम्[2]) ॥ 23 ॥

स्वायंभुवेऽन्तरेऽतीताः[1]) शतशोऽथ सहस्रशः ।
प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां दत्तोलि[2]स्तत्सुतोऽभवत्, ॥ 24 ॥

पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायंभुवेऽन्तरे, ।
मध्यमो देवबाहुश्च विनीतो नाम[1]) ते त्रयः ॥ 25 ॥

---

13 = Bḍ. I. 11.14; Vā. 28.11b, 12a. 1) Vā. –मस्तुत(तो) । 2) Bḍ. प्राच्यां दिशमुपा– । 3) Bḍ. स ।
14 = Bḍ. I. 11.15; Vā. 28.12b, 13b. 1) Bḍ. –शः पर्वे । 2) Bḍ. –शः । 3) Bḍ. –श– ।
15 = Bḍ. I. 11.16; Vā. 28.13bc. 1) Bḍ. यजुर्धा– । 2) Vā. श्री– । 3) Bḍ. स्तम्भ– । 4) Vā. तौ जातौ धर्म– ।
16 = Bḍ. I. 11.17; Vā. 28.14. 1) Bḍ. –स्त्व– । 2) Bḍ. सा क्षा– । 3) Bḍ. –वान् ।
17 = Bḍ. I. 11.18; Vā. 28.15.
18 = Bḍ. I. 11.19, 20a; Vā. 28.16. 1) Vā. T. संहूती । 2) Bḍ. तथा । 3) Vā. T. –मुदपादयत् ।
19 = Bḍ. I. 11.20b, 21a; Vā. 28.17. 1) Bḍ. वीत– । 2) Vā. T. वरिष्ठं । 3) Vā. चाप्यु– ।
20 = Bḍ. I. 11.21b, 22a; Vā. 28.18. 1) Vā. येऽ– । 2) Vā. –यापि जज्ञे तान् ।
21 = Bḍ. I. 11.22b, 23a; Vā. 28.19. 1) Bḍ. सा । 2) Vā. तु या पत्नी । 3) Vā. पु– ।
22 = Bḍ. I. 11.23b, 24a; Vā. 28.20ab. 1) Vā. T. शनीश्वरः ।
23 = Bḍ. I. 11.24b, 25a; Vā. 28.20c, 21a. 1) Vā. यामेऽतीते । 2) Vā. ह्यत्रिणा वै महात्मना ।
24 = Bḍ. I. 11.25b, 26a; Vā. 28.21b, 22a. 1) Vā. यामे । 2) Bḍ. दानाग्नि–; Vā. दत्तोलि– ।
25 = Bḍ. I. 11.26b, 27a; Vā. 28.22bc. 1) Bḍ. अत्रिनामा च ।

स्वसा यवीयसी तेषां सद्वती नाम विश्रुता ।
पर्जन्यजननी शुभ्रा, पत्नी त्व[1]ग्नेः स्मृता शुभा ॥ 26 ॥

पौलस्त्यस्य ऋषेश्चापि[1]) प्रीतिपुत्रस्य धीमतः ।
दत्तोलेः[2]) सुषुवे पत्नी सुजङ्घी च[3]) बहून् सुतान् ॥ 27 ॥

पौलस्त्या इति विख्याताः, स्मृताः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
क्षमा तु सुषुवे पुत्रान् पुलह[1]स्य प्रजापतेः ॥ 28 ॥

त्रेता[1]ग्निवर्चसः सर्वे, येषां कीर्तिः प्रतिष्ठिता, ।
कर्दमश्चोर्वरीवांश्च[2]) सहिष्णुश्चेति ते त्रयः ॥ 29 ॥

ऋषिर्वनकपीवां[1]श्च शुभा कन्या च पीवरी ।
कर्दमस्य श्रुतिः पत्नी आत्रेय्यजनयत् स्वयम्[2]) ॥ 30 ॥

पुत्रं शङ्खपदं चैव[1]) कन्यां काम्यां तथैव च ।
स वै शङ्खपदः श्रीमाँल्लोकपालः प्रजापतिः ॥ 31 ॥

दक्षिणस्यां दिशि रतः, काम्या दत्ता[1]) प्रियव्रते ।
काम्या प्रियव्रताल्लेभे स्वायंभुवसमान् सुतान् ॥ 32 ॥

दश कन्याद्वयं चैव, यैः क्षत्रं संप्रवर्तितम् ।
पुत्रो धनकपीवांश्च[1]) सहिष्णुर्ना[2]म विश्रुतः[3]) ॥ 33 ॥

यशोधरा[1]) विजज्ञे वै कामदेवं[2]) सुमध्यमा ।
क्रतोः क्रतुसमान्[3]) पुत्रान्[4]) विजज्ञे संन[5]तिः शुभा ॥ 34 ॥

तेषां न भार्या[1]) पुत्रो वा, सर्वे ते ह्यू[2]र्ध्वरेतसः ।
षष्टयेतानि[3]) सहस्राणि वालखिल्या इति श्रुताः ॥ 35 ॥

अरुणस्याग्रतो यान्ति परिवार्य दिवाकरम् ।
आ भूतसंप्लवात् सर्वे पतंगसहचारिणः ॥ 36 ॥

स्वसारौ तु[1]) यवीयस्यौ पुण्या सत्यवती[2]) च ते ।
पर्वसस्य[3]) स्नुषे ते वै पूर्णमाससुतस्य तु[4]) ॥ 37 ॥

ऊर्जायां तु वसिष्ठस्य पुत्रा वै[1]) सप्त जज्ञिरे ।
ज्यायसी च स्वसा[2]) तेषां पुण्डरीका सुमध्यमा ॥ 38 ॥

---

26 = Bḍ. I. 11.27^{b}, 28^{a}; Vā. 28.23. 1) चा– ।

27 = Bḍ. I. 11.28^{b}, 29^{a}; Vā. 28.24^{ab}. 1) Bḍ. च महर्षेः । 2) Bḍ. दानाश्च; Vā. दत्तालेः । 3) Vā. –ह्वादीन् ।

28 = Bḍ. I. 11.29^{b}, 30^{a}; Vā. 28.24^{c}, 25^{a}. 1) Bḍ. –लस्त्य– ।

29 = Bḍ. I. 11.30^{b}, 31^{a}; Vā. 28.25^{b}, 26^{a}. 1) Vā. T. ते चा– । 2) Vā. चाम्बरीपश्च ।

30 = Bḍ. I. 11.31^{b}, 32^{a}; Vā. 28.26^{b}, 27^{a}. 1) Bḍ. –षिः कनकपीठ–; Vā. T. –र्धनकपीवां– । 2) Vā. सुतान् ।

31 = Bḍ. I. 11.32^{b}, 33^{a}; Vā. 28.27^{b}, 28^{a}. 1) Bḍ. नाम ।

32 = Bḍ. I. 11.33^{b}, 34^{a}; Vā. 28.28^{b}, 29^{a}. 1) Vā. –म्यां दत्वा ।

33 = Bḍ. I. 11.34^{b}, 35^{a}; Vā. 28.29^{b}, 30^{a}. 1) Bḍ. –त्रं कनकपीठस्य । 2) Bḍ. –ष्णुं ना– । 3) Bḍ. –तम् ।

34 = Bḍ. I. 11.35^{b}, 36^{a}; Vā. 28.30^{b}; 31^{a}. 1) Vā. T. –धारी । 2) Vā. –वः । 3) Vā. ऋतोः क्रतुसमः ।
4) Vā. –त्रो । 5) Vā. T. संत– ।

35 = Bḍ. I. 11.36^{b}, 37^{a}; Vā. 28.31^{bc}. 1) Vā. नैषां भार्यास्ति । 2) Bḍ. ते ऊ– । 3) Bḍ.1 तानि षष्टि ।

36 = Bḍ. I. 11.37^{b}, 38^{a}; Vā. 28.32.

37 = Bḍ. I. 11.38^{b}, 39^{a}; Vā. 28.33. 1) Bḍ. तद् । 2) Vā. पुण्यात्मस्रुमती । 3) Bḍ. –शस्य । 4) Vā. वै ।

38 = Bḍ. I. 11.39^{b}, 40^{a}; Vā. 28.34. 1) Bḍ. वासिष्ठाः । 2) Bḍ. सुता ।

जननी सा द्युतिमतः प्राणस्य[1]) महिषी प्रिया, ।
तस्यास्तु ये[2]) यवीयांसो वासिष्ठाः सप्त विश्रुताः ॥ 39 ॥

रजो[1]) गर्तोर्ध्व[2]बाहुश्च सवनः पवनश्च[3]) यः ।
सुतपाः शुक्ल इ[4]त्येते सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ 40 ॥

रजसो वाप्य[1]जनयत् मार्कण्डेयी यशस्विनी ।
प्रतीच्यां दिशि राजानं[2]) केतुमन्तं प्रजापतिम् ॥ 41 ॥

गोत्राणि नामभिस्तेषां वासिष्ठानां महात्मनाम् ।
स्वायंभुवेऽन्तरेऽतीतान्य[1]ग्नेस्तु शृणुत प्रजाः ! ॥ 42 ॥

इत्येष ऋषिसर्गस्तु सानुबन्धः प्रकीर्तितः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च अ[1]ग्नेर्वक्ष्याम्यतः परम्[2]) ॥ 43 ॥

योऽसावग्निर[1]भिमानी स्मृतः[2]) स्वायंभुवेऽन्तरे ।
ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात् स्वाहा व्यजायत ॥ 44 ॥

पावकं[1]) पवमानं च[2]), शुचिरग्निश्च[3]) यः स्मृतः ।
निर्मथ्यः पवमानस्तु, वैद्युतः पावकः स्मृतः, ॥ 45 ॥

शुचिः सौ[1]रस्तु विज्ञेयः, स्वाहापुत्रास्तु ते त्रयः[2]) ।
निर्मथ्यः[3]) पवमानस्तु, शुचिः सौरस्तु यः स्मृतः, ॥ 46 ॥

अब्योनिर्वै[1]द्युतश्चैव[2]), तेषां स्थानानि ता[3]नि वै ।
पवमानात्मजश्चैव कव्यवाहन उच्यते, ॥ 47 ॥

पावकिः[1]) सहरक्षस्तु, हव्यवाहः शुचेः सुतः ।
देवानां हव्यवाहोऽग्निः, पितॄणां कव्यवाहनः, ॥ 48 ॥

सहरक्षोऽसुराणां तु, त्रयाणां ते[1]) त्रयोऽग्नयः ।
एतेषां पुत्रपौत्रास्तु चत्वारिंशन्नवैव तु, ॥ 49 ॥
वक्ष्यामि नामभि[1]स्तेषां प्रविभागं पृथक् पृथक् ।
विश्रुतो[2]) लौकिका[3]ग्निस्तु प्रथमो ब्रह्मणः सुतः, ॥ 50 ॥

ब्रह्मोदना[1]ग्निस्तत्पुत्रो भरतो नाम विश्रुतः ।
वैश्वानरः सुतस्तस्य वहन् हव्यं समाः शतम्[2]) ॥ 51 ॥

अमृतो[1])ऽथर्वणा[2]) पूर्वं मथितः[3]) पुष्करोदधौ, ।

---

39 = Bd. I. 11.40b, 41a; Vā. 28.35. 1) Vā. पाण्डोस्तु । 2) Vā. अस्यां (V. –स्यास्)तिस्रे ।
40 = Bd. I. 11.41b, 42a; Vā. 28.36. 1) Bd. रक्षो । 2) Vā. रजःपुत्रोऽर्ध– । 3) Vā. चाधनश्च । 4) Bd. शङ्कुरि– ।
41 = Bd. I. 11.42b, 43a; Vā. 28.37. 1) Bd. रत्नो वराङ्ग्य– । 2) Vā. –जन्यं ।
42 = Bd. I. 11.43b, 44a; Vā. 28.38. 1) Vā. –ऽतीतास्त्व– ।
43 = Bd. I. 11.44b, 45; Vā. 28.39. 1) Bd.1–र्व्यांच्च अ–; Vā. चाप्य– । 2) Vā. –प्यग्नेस्तु शृणुत प्रजाः ।
44 = Bd. I. 12.1; Vā. 29.1. 1) Bd. –ग्नेर– । 2) Vā. ह्यासीत् ।
45 = Bd. I. 12.2; Vā. 29.2a = a. 1) Vā. –कः । 2) Vā. –नश्च । 3) Vā. पावमानश्च ।
46 = Bd. I. 12.3; Vā. 29.2b, 3a. 1) Vā. T. शौ– । 2) Vā. –स्त्रयस्तु ते । 3) Vā. –थ्य– ।
47 = Bd. I. 12.4; Vā. 29.3b, 4a. 1) Vā. पावका वै– । 2) Vā. –ताश्चैव । 3) Vā. या– ।
48 = Bd. I. 12.5; Vā. 29.4b, 5a. 1) Vā. –कात् ।
49 = Bd. I. 12.6; Vā. 29.5b, 6a. 1) Bd. Vā. T. तु ।
50 = Bd. I. 12.7; Vā. 29.6b, 7a. 1) Vā. –त– । 2) Vā. वैद्युतो । 3) Bd. –कोऽ– ।
51 = Bd. I. 12.8; Vā. 29.7b,(8a). 1) Bd.1 –ह्मो दत्ता–; Vā. औद–(?) । 2) Vā. सुतस्तस्य महः काव्यो ह्यपां रसः ।
52 = Bd. I. 12.9; Vā. 29.8bc. 1) Bd. संभृतो– । 2) Vā. –णात् । 3) Bd.1 –र्वंमेथितिः; Bd.2 –र्वंमथीतः ।

सोऽथर्वा लौकिका[4]ग्निस्तु दध्यङ्ङो[5]ऽथर्वणः सुतः[6]) ॥ 52 ॥
अथर्वा तु भृगुर्ज्ञेयो[1]) ह्य[2]ङ्गिराथर्वणः स्मृ[3]तः ।
तस्मात् स लौकिका[4]ग्निस्तु दध्यङ्ङो[5]ऽथर्वणो मतः ॥ 53 ॥
अथ यः[1]) पवमानस्तु[2]) निर्मथ्यः कविभिः स्मृतः, ।
स ज्ञेयो गार्हपत्योऽग्निस्तस्य[3]) पुत्रद्वयं स्मृतम् ॥ 54 ॥
शंस्यस्त्वाहवनीयोऽग्निः, स्मृतो यो[1]) हव्यवाहनः, ।
द्वितीयस्तु सुतः प्रोक्तः, शुक्रोऽग्निर्यः प्रणीयते ॥ 55 ॥
तथा सव्यापसव्यौ[1]) च शंस्यस्याग्नेः सुतावुभौ ।
शंस्यस्तु[2]) षोडश नदीश्चकमे हव्यवाहनः, ॥ 56 ॥
योऽसावाहवनीयोऽग्निरभिमानी द्विजैः स्मृतः ।
कावेरीं कृष्णवेणां[1]) च नर्मदां यमुनां तथा ॥ 57 ॥
गोदावरीं वितस्तां च चन्द्रभागामिरावतीम् ।
विपाशां कौशिकीं चैव शतद्रुं सरयूं तथा ॥ 58 ॥
सीतां सरस्वतीं चैव ह्लादिनीं पावनीं तथा ।
तासु षोडशधात्मानं प्रविभज्य पृथक् पृथक् ॥ 59 ॥
आत्मानं व्यदधात्, तासु धिष्णीस्वथ बभूव सः ।

कृत्तिकाचारिणी धिष्णी जज्ञिरे ताश्च धिष्णयः ॥ 60 ॥	धिष्ण्यादव्यभिचारिण्य- स्तासूत्पन्नास्तु धिष्णयः ॥ 60 ॥

धिष्णीषु जज्ञिरे यस्माद्धिष्णयस्तेन कीर्तिताः ।
इत्येते वै नदीपुत्रा धिष्णीष्वेव[1]) विजज्ञिरे ॥ 61 ॥
तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च येऽग्नयः, ।
cp. Śl. 70b, 71a. तान् शृणुध्वं समासेन कीर्त्यमानान् यथातथम्[1]) ॥ 62 ॥
विभुः[1]) प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था[2]) धिष्णयोऽपरे ।
विधीयन्ते यथास्थानं सौत्येऽह्नि[3]) सवने[4]) क्रमात् ॥ 63 ॥
अनिर्देश्यान्यवाच्याना[1]मग्नीनां शृणुत क्रमम् ।
सम्राडग्निः कृशानुर्यो द्वितीयोऽन्त[2]र्वेदिकः ॥ 64 ॥
सम्राडग्निमुखान[1]ष्टौ उपतिष्ठन्ति तान् द्विजान्[2]) ।
परिषत्पत्रमान[3]स्तु द्वितीयः सोऽनुदिश्य[4]ते ॥ 65 ॥

---

4) Bḍ. –कोऽ– । 5) Bḍ. दर्पहा– । 6) Bḍ. Vā. V. स्मृतः ।
53 = Bḍ. I. 12.10; Vā. 29.9. 1) Bḍ. –र्ज्ञेशे । 2) Vā. –ऽप्य– । 3) Vā. T. सु– । 4) Bḍ. –कोऽ– । 5) Bḍ. –ङ्गा ।
54 = Bḍ. I. 12.11; Vā. 29.10. 1) Bḍ. आथर्वः । 2) Vā. –नोऽग्निर् । 3) Vā. –स्ततः ।
55 = Bḍ. I. 12.12; Vā. 29.11. 1) Vā. यः स्मृतो ।
56 = Bḍ. I. 12.13; Vā. 29.12[ab]. 1) Vā. सव्यावसव्यौ वै । 2) Vā. –स्यास्तु ।
57 = Bḍ. I. 12.14; Vā. 29.12[c], 13[a]. 1) Vā. –णीं ।
58 = Bḍ. I. 12.15; Vā. 29.13[b], 14[a].
59 – Bḍ. I. 12.16; Vā. 29.14[b], 15[a].
60[a] = Bḍ. I. 12.17[a]; Vā. 29.15[b].
60[b] = Bḍ. I. 12.17[b]. | 60[b] = Vā. 29.16[a].
61 = Bḍ. I. 12.18; Vā. 29.16[b], 17[a]. 1) Bḍ. –वं ।
62 = Bḍ. I. 12.19; Vā. 29.17[bc]. 1) Vā. –था ।
63 = Bḍ. I. 12.20; Vā. 29.18. 1) Vā. ऋतुः । 2) Vā. –न्नः पुरस्ताद् । 3) Bḍ. सूत्याहे । 4) Vā. –न– ।
64 = Bḍ. I. 12.21; Vā. 29.19. 1) Bḍ. अनुद्देश्य निवाच्याना– । 2) Vā. –योत्त– ।
65 = Bḍ. I. 12.22; Vā. 29.20. 1) Vā. –भिः स्मृता च– । 2) Vā. –जाः । 3) Vā. अधस्तात् पर्यन्दन्य– । 4) Vā. –ऽत्र दृश्य– ।

प्रतक्कान् यो[1]) नभो नाम, चत्वरेऽसौ[2]) विभाव्यते ।
हव्यस्ततो ह्यसंमृष्टः[3]) शामित्रेऽग्नौ[4]) विभाव्यते ॥ 66 ॥
ऋतुधामा च सुज्योतिरौदुम्बर्यः[1]) प्रकीर्त्यते ।
विश्वव्यचाः[2]) समुद्रोऽग्निर्ब्रह्मस्थाने स कीर्त्यते, ॥ 67 ॥
ब्रह्मज्योतिर्वसुर्ना[1]म ब्रह्मस्थाने स उच्यते, ।
अजैकपादुपस्थेयः[2]) स वै शालामुखीयकः ॥ 68 ॥
अनुद्देश्यो ह्य[1]हिर्बुध्न्यः[2]) सोऽग्निर्गृहपतिः स्मृतः ।
शंस्यस्यैते[3]) सुताः सर्वे उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥ 69 ॥
ततो विहरणीयांश्च वक्ष्याम्यष्टौ च[1]) तत्सुतान् ।
Cp. Śl. 88. { विभुः[2]) प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था धिष्णयो[3]ऽपरे ॥ 70 ॥
विधी[1]यन्ते यथास्थानं सौत्येऽह्नि सवने[2]) क्रमात् ।
होत्री[3]यस्तु[4]) स्मृ[5]तो ह्यग्निर्वर्हिर्यो[6]) हव्यवाहनः, ॥ 71 ॥
प्रशान्तोऽग्निः[1]) प्रचेतास्तु द्वितीयश्चात्र नामकः[2]), ।
ततो[3]ऽग्निर्वैश्व[4]देवस्तु ब्रह्मणाच्छंसिरु[5]च्यते ॥ 72 ॥

उशिगग्निः कवियंस्तु पोता[1]ग्निः स विभाव्यते, । आवारिरग्निर्वाभारि- वैंष्ठीयः स विभाव्यते ॥ 73 ॥	उशिगग्निः कवि[1]यंस्तु नेष्ठीयः संविभाव्यते, ॥ 73 ॥
अवस्फूर्जो विवस्वांस्तु, आस्थां(?)श्चैव स उच्यते, । अष्टमः सुष्युरग्निर्यो मार्जालीयः स उच्यते ॥ 74 ॥	अवसुरच्छावाकस्तु ध्रुवः स्थाने विभाव्यते, । अष्टमस्तु व्यरत्निस्तु मार्जालीयः प्रकीर्तितः ॥ 74 ॥
धिष्ण्यावाहरणा ह्येते सौत्येऽह्नीज्यन्त वै द्विजैः । अपां योनिः स्मृतोऽसौ, स ह्यप्सुनामा विभाव्यते ॥ 75 ॥	धिष्ण्या विहरणीया ये सौम्येनाज्येन चैव हि ॥ 75 ॥

ततो यः[1]) पावको नाम्ना[2]), स चापां[3]) गर्भ उच्यते, ।
अग्निः सोऽवभृथो[4]) ज्ञेयो, वारुणेन सहेज्यते[5]) ॥ 76 ॥

---

66 = Bḍ. I. 12.23; Vā. 29.21[a], 22[a]. 1) Bḍ.1 –तत्कान् यो; Vā. प्रतक्षोचे । 2) Vā. –त्वारि स । 3) –व्यः Vā. सूर्यांचसंस– । 4) Vā. स ।
67 = Bḍ. I. 12.24; Vā. 29.23[a], 22[b]. 1) Vā. –र्यां । 2) Vā. –स्वाय– ।
68 = Bḍ. I. 12.25; Vā. 29.23[b], 24[a]. 1) Bḍ. –र्थां– । 2) Bḍ.1 –स्थो यः ।
69 = Bḍ. I. 12.26; Vā. 29.24[b], 25[a]. 1) Vā. –ऽप्य– । 2) Bḍ.1 –ध्न्यो; Vā. T. –ध्नः । 3) Vā. –स्यैव ।
70 = Bḍ. I. 12.27; Vā. 29.25[b], 26[a]. 1) Bḍ. तु । 2) Vā. ऋतु– । 3) Bḍ. –स्तेषां धिष्ण्यस्तथा– ।
71 = Bḍ. I. 12.28; Vā. 29.26[b], 27[a]. 1) Vā. विह– । 2) Vā. –न– । 3) Vā. पौत्रे– । 4) Vā. –स्तत । 5) Vā. ह्य । 6) Vā. –ग्निः स्मृतो यो ।
72 = Bḍ. I. 12.29; Vā. 29.27[b], 28[a]. 1) शान्तिश्चाग्निः । 2) Vā. –यः सत्य उच्यते । 3) Vā. –था । 4) Vā. –विश्व– । 5) Vā. –ह्मस्थाने स उ– ।

73 = Bḍ. I. 12.30. 1) Bḍ. T. –तोऽ– ।	73 = Vā. 29.29[a]. 1) Vā. T. उशीराग्निः सवी– ।
74 = Bḍ. I. 12.31.	74 = Vā. 29.28[b], 29[b].
75 = Bḍ. I. 12.32.	75 = Vā. 29.30[a].

76 = Bḍ. I. 12.33; Vā. 29.30[b], 31[a]. 1) Vā. तयोर्यः । 2) Vā. नाम । 3) Bḍ.1 अब्जो यो; Bḍ.2 अब्जोपां । 4) Bḍ.1 –थे । 5) Vā. –यः सम्यक्प्राप्याप्सु हूयते ।

हृच्छयस्तत्सुतो ह्यग्निर्जठरे यो नृणां पचन्[1]) ।
मन्यु[2]मान्जाठरस्याग्नेर्विद्वानग्निः सुतः स्मृतः ॥ 77 ॥
परस्परोच्छ्रितः[1]) सोऽग्निर्भूतानीह विनिर्दहेत्[2]), ।
पुत्रस्त्व[3]ग्नेर्मन्युमतो घोरः संवर्तकः स्मृतः ॥ 78 ॥
पिबन्नपः स वसति समुद्रे वडवामुखः ।
समुद्रवासिनः पुत्रः सहरक्षो विभाव्यते ॥ 79 ॥
सहरक्षसुतः क्षामो गृहाणि[1]) दहते[2]) नृणाम्, ।
क्रव्याद[3]ग्निः सुतस्तस्य, पुरुषानत्ति यो मृतान् ॥ 80 ॥
इत्येते पावकस्याग्नेः पुत्रा एव[1]) प्रकीर्तिताः ।
ततः शुचि[2]स्तु वै[3]) सौरो ग[4]न्धर्वैरासुराहृतः[5]), ॥ 81 ॥
मथितो यस्त्वरण्यां वै[1]) सोऽग्निरग्निः समिध्यते[2]) ।
आयुर्नाम[3]) तु[4]) भगवानसौ[5]), यस्तु प्रणीयते ॥ 82 ॥
आयुषो महिषः[1]) पुत्रः, सवनो[2]) नाम तत्सु[3]तः, ।
पाकयज्ञेष्वभी[4]मानी सोऽग्निस्तु सवनः[5]) स्मृतः ॥ 83 ॥
पुत्रश्च सवन[1]स्याग्नेरद्भुतः स महायशाः, ।
विविचिश्चा[2]द्भुतस्यापि पुत्रोऽग्नेस्तु[3]) महान् स्मृतः, ॥ 84 ॥
प्रायश्चित्तेष्वभीमानी[1]) हुतं भुङ्क्ते हविः सदा ।
विविचे[2]स्तु सुतो ह्यर्कस्तस्य चाग्नेः सुता इ[3]मे ॥ 85 ॥
अनीकवान् वाजसृक् च[1]) रक्षोहा पथि[2]कृत् तथा ।
सुरभिर्वसुरन्नादो[3]) प्रविष्टो यः स रुक्मराट्[4]) ॥ 86 ॥
शुचेरग्नेः प्रजा ह्येष वह्नयश्च[1]) चतुर्दश, ।
इत्येते वह्नयः[2]) प्रोक्ताः प्रणीयन्तेऽध्वरेषु ये[3]) ॥ 87 ॥
आदिसर्गे व्य[1]तीता वै यामैः सह सुरोत्तमैः ।
स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वमग्नयस्तेऽभिमानिनः ॥ 88 ॥
एते विहरणीयेषु[1]) चेतनाचेतनेष्विह[2]) ।
स्थानाभिमानिनो लोके प्रागासन् हव्यवाहनाः ॥ 89 ॥

---

77 = Bḍ. I. 12.34; Vā. 29.31b, 32a. 1) Vā. स्थितः । 2) Bḍ.1 मृत्यु- ।
78 = Bḍ. I. 12.35; Vā. 29.32b, 33a. 1) Bḍ.1 –रोत्थितः । 2) Bḍ.2 –हन् ; Vā. विसुर्महान् । 3) Vā. –त्रः सोऽ- ।
79 = Bḍ. I. 12.36; Vā. 29.33b, 34a.
80 = Bḍ. I. 12.37; Vā. 29.34b, 35a. 1) Bḍ. –णां । 2) Vā. स दहेन् । 3) Vā. –दोऽ– ।
81 = Bḍ. I. 12.38; Vā. 29.35b, 36a. 1) Vā. ह्येवं । 2) Vā. –चे– । 3) Vā. यैः । 4) Vā. –रेर्गं– । 5) Vā. –रसुरावृतैः ।
82 = Bḍ. I. 12.39; Vā. 29.36b, 37a. 1) Bḍ. च । 2) Bḍ. –ग्निं समिन्धति । 3) Bḍ. –म्ना । 4) Vā. –माथ । 5) Vā. –वान् पश्चौ ।
83 = Bḍ. I. 12.40; Vā. 29.37b, 38a. 1) Vā. –मान् । 2) Bḍ. सहसो । 3) Vā. स शावाश्नामतः सु– । 4) Vā. –भि– । 5) Bḍ. –हसः ।
84 = Bḍ. I. 12.41; Vā. 29.38b, 39a. 1) Bḍ. –हस– । 2) Bḍ. –विश्वा–; Vā. –चिस्त्व– । 3) Vā. –ग्नेः स । सुतास्त्रि– ।
85 = Bḍ. I. 12.42; Vā. 29.39b, 40a. 1) Vā. T. –चोऽप मीमानां । 2) Bḍ. विविधे– । 3) Vā. –र्कों योऽग्निस्तस्य पश्च रुक्मवान् ।
86 = Bḍ. I. 12.43; Vā. 29.40bc. 1) Vā. वासवश्चाग्र । 2) Bḍ. यष्टि–; Vā. पितृ– । 3) Vā. –सु रत्नादौ । 4) Vā.
87 = Bḍ. I. 12.44; Vā. 29.41. 1) Vā. –यस्तु । 2) Bḍ. चाग्नयः । 3) Bḍ. वै ।
88 = Bḍ. I. 12.45; Vā. 29.42. 1) Vā. ह्य– ।
89 = Bḍ. I. 12.46; Vā. 29.43. 1) Vā. –णीयास्तु । 2) Vā. –नेषु वै ।

काम्यनैमित्तिका यज्ञेष्वे[1]ते कर्मस्ववस्थिताः, ।
पूर्वमन्वन्तरेऽतीताः[2]) शुक्रै[3]र्यामैः सुतैः[4]) सह ॥ 90 ॥

देवैर्महात्मभिः पुण्यैः प्रथमस्यान्तरे मनोः ।
इत्येतानि मयोक्तानि स्थानानि स्थानिनश्च ह ॥ 91 ॥

तैरेव तु प्रसंख्यातमतीतानागतेष्वपि[1]) ।
मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ॥ 92 ॥

सर्वे तपस्विनो ह्येते, सर्वे महाभुत[1]स्तथा, ।
प्रजानां पतयः सर्वे ज्योतिष्मन्तश्च ते स्मृताः ॥ 93 ॥

स्वारोचिषादिषु ज्ञेयाः सावर्ण्यन्तेषु सप्तसु ।
मन्वन्तरेषु सर्वेषु नाना[1]रूपप्रयोजनैः ॥ 94 ॥

वर्तन्ते वर्तमानैश्च यामैर्देवैः[1]) सहाग्नयः, ।
अनागतैः सुरैः सार्धं वत्स्यन्ते[2])ऽनागताग्नयः ॥ 95 ॥

इत्येष निच[1]योऽग्नीनामनुक्रान्तो[2]) यथाक्रमम्[3]) ।
विस्तरेणानुपूर्व्या च पितॄणां वक्ष्यते पुनः[4]) ॥ 96 ॥

[Bḍ. I. 13.1—I. 36.82; Vā. 30.1—62.70.]

---

90 = Bḍ. I. 12.47; Vā. 29.44ab. 1) Vā. –का जज्ञे–। 2) Vā. T. –ऽतीते। 3) Vā. –क्लै–। 4) Bḍ. –र्यामैश्च तैः।

91 = Bḍ. I. 12.48; Vā. 29.44c, 45a.

92 = Bḍ. I. 12.49; Vā. 29.45b, 46a. 1) Bḍ. –ष्विह।

93 = Bḍ. I. 12.50; Vā. 29.46bc. 1) Vā. ह्यवभृथा–।

94 = Bḍ. I. 12.51; Vā. 29.47. 1) Bḍ. नाम–।

95 = Bḍ. I. 12.52; Vā. 29.48. 1) Vā. देवैरिह। 2) Vā. वर्तन्ते।

96 = Bḍ. I. 12.53; Vā. 29.49. 1) Vā. विन–। 2) Vā. –नां मया प्रोक्तो। 3) Vā. –तथम्। 4) Vā. ततः।

सन्दर्भस्तवकः III

(Mt. 2.22—4.32.)

द्वितीयोऽध्यायः

मनुरुवाच :

उत्पत्तिं प्रलयं चैव वंशान् मन्वन्तराणि च ।
वंश्यानुचरितं चैव भुवनस्य च विस्तरम् ॥ 22 ॥
दानधर्मविधिं चैव श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् ।
वर्णाश्रमविभागं च तथेष्टापूर्तसंज्ञितम् ॥ 23 ॥
देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते भुवि, ।
तत्सर्वं विस्तरेण त्वं धर्मं व्याख्यातुमर्हसि ! ॥ 24 ॥

मत्स्य उवाच :

महाप्रलयकालान्त एतदासीत् तमोमयम् ।
प्रसुप्तमिव चातर्क्यमप्रज्ञातमलक्षणम्, ॥ 25 ॥
अविज्ञेयमविज्ञातं जगत् स्थास्नु चरिष्णु च ।
ततः स्वयंभूरव्यक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् ॥ 26 ॥
व्यञ्जयन्नेतदखिलं प्रादुरासीत् तमोनुदः ।
योऽतीन्द्रियः परो व्यक्तादणुर्ज्यायान् सनातनः ।
नारायण इति ख्यातः स एकः स्वयमुद्बभौ ॥ 27 ॥
यः शरीरादभिध्याय सिसृक्षुर्विविधं जगत् ।
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ 28 ॥
तदेवाण्डं समभवद्धेमरूप्यमयं महत् ।
संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुतसमप्रभम् ॥ 29 ॥
प्रविश्यान्तर्महातेजाः स्वयमेवात्मसंभवः ।
प्रभावादपि तद्व्याप्त्या विष्णुत्वमगमत् पुनः ॥ 30 ॥
तदन्तर्भगवानेष सूर्यः समभवत् पुरा ।
आदित्यश्चादिभूतत्वाद् ब्रह्मा ब्रह्म पठन्नभूत् ॥ 31 ॥
दिवं भूमिं समकरोत् तदण्डशकलद्वयम् ।
स चाकरोद्दिशः सर्वा मध्ये व्योम च शाश्वतम् ॥ 32 ॥
जरायुर्मेरुमुख्याश्च, शैलास्तस्याभवंस्तदा, ।
यदुल्बं तदभून्मेघस्तडित्संघातमण्डलम् ॥ 33 ॥
नद्योऽण्डनाम्न्यः[1]) संभूताः पितरो मनवस्तथा, ।
सप्ता येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः ।
लवणेक्षुसुराद्याश्च नानारत्नसमन्विताः ॥ 34 ॥
स सिसृक्षुरभूद् देवः प्रजापतिररिंदम ।
तत्तेजसश्च तत्रैष मार्तण्डः समजायत ॥ 35 ॥
मृतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तण्डस्तेन संस्मृतः ।
रजोगुणमयं यत्तद्रूपं तस्य महात्मनः ।
चतुर्मुखः स भगवानभूल्लोकपितामहः, ॥ 36 ॥

---

34 = 1) T. –नाम्नः ।

येन सृष्टं जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
तमवेहि रजोरूपं; महत् सत्त्वमुदाहृतम् ॥ 36 ॥

(तृतीयोऽध्यायः)

मनुरुवाच :
चतुर्मुखत्वमगमत् कस्माल्लोकपितामहः, ।
कथं तु लोकानसृजद् ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ? ॥ 1 ॥
मत्स्य उवाच :
तपश्चचार प्रथममपराणां पितामहः, ।
आविर्भूतास्ततो वेदाः साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः ॥ 2 ॥
पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ।
नित्यं शब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ 3 ॥
अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः ।
मीमांसान्यायविद्याश्च प्रमाणाष्टकसंयुताः ॥ 4 ॥
वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः ।
मनसः पूर्वसृष्टा वै जाता यत्, तेन मानसाः ॥ 5 ॥
मरीचिरभवत् पूर्वं, ततोऽत्रिर्भगवान् ऋषिः, ।
अङ्गिराश्चाभवत् पश्चात्, पुलस्त्यस्तदनन्तरम्, ॥ 6 ॥
ततः पुलहनामा वै, ततः क्रतुरजायत, ।
प्रचेताश्च ततः पुत्रो, वसिष्ठश्चाभवत् पुनः, ॥ 7 ॥
पुत्रो भृगुरभूत् तद्वन्नारदोऽप्यचिरादभूत् ।
दशेमान् मानसान् ब्रह्मा मुनीन् पुत्रानजीजनत् ॥ 8 ॥
शारीरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान् प्रजापतेः ।
अङ्गुष्ठाद् दक्षिणाद् दक्षः प्रजापतिरजायत, ॥ 9 ॥
धर्मः स्तनान्तादभवद्धृदयात् कुसुमायुधः, ।
भ्रूमध्यादभवत् क्रोधो, लोभश्चाधरसंभवः, ।
बुद्धेर्मोहः समभवदहंकारादभून् मदः, ।
प्रमोदश्चाभवत् कण्ठान्, मृत्युर्लोचनतो नृप, ।
भरतः करमध्यात् तु ब्रह्मसूनुरभूत् ततः ॥ 11 ॥
एते नव सुता राजन् कन्या च दशमी पुनः ।
अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता ॥ 12 ॥
मनुरुवाच :
बुद्धेर्मोहः समभवदिति यत् परिकीर्तितम् ।
अहंकारः स्मृतः क्रोधो, बुद्धिर्नाम किमुच्यते ? ॥ 13 ॥
मत्स्य उवाच :
सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम्, ।
साम्यावस्थितिरेतेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता ॥ 14 ॥
केचित् प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरे जगुः, ।
एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति च ॥ 15 ॥
गुणेभ्यः क्षोभमाणेभ्यस्त्रयो देवा विजज्ञिरे, ।
एका मूर्तिस्त्रयो भागा, ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वराः ॥ 16 ॥
सविकारात् प्रधानात् तु महत्तत्त्वं प्रजायते, ।
महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा ॥ 17 ॥
अहंकारश्च महतो जायते मानवर्धनः, ।
इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु, ।
प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु ॥ 18 ॥

श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका च यथाक्रमम् ।
पायूपस्थं हस्तपादं वाक् चेतीन्द्रियसंग्रहः ॥ 19 ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ 20 ॥
मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धिगुणान्वितम् ।
इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य मूर्तिं मनीषिणः ॥ 21 ॥
श्रयन्ति यस्मात्, तन्मात्राः शरीरं तेन संस्मृतम् ।
शरीरयोगाज् जीवोऽपि शरीरी गद्यते बुधैः ॥ 22 ॥
मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ।
आकाशं शब्दतन्मात्रादभूच्छब्दगुणात्मकम् ॥ 23 ॥
आकाशविकृतेर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् ।
वायोश्च स्पर्शतन्मात्रात् तेजश्चाविरभूत् ततः, ॥ 24 ॥
त्रिगुणं तद्विकारेण तच्छब्दस्पर्शरूपवत् ।
तेजोविकारादभवद्वारि राजंश्चातुर्गुणम्, ॥ 25 ॥
रसतन्मात्रसंभूतं, प्रायो रसगुणात्मकम् ।
भूमिस्तु गन्धतन्मात्रादभूत् पञ्चगुणान्विता, ॥ 26 ॥
प्रायो गन्धगुणा सा तु, बुद्धिरेषा गरीयसी ।
एभिः सम्पादितं भुङ्क्ते पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ 27 ॥
ईश्वरेच्छावशः सोऽपि, जीवात्मा कथ्यते बुधैः ।
एवं षड्विंशकं प्रोक्तं शरीरमिह मानवैः, ॥ 28 ॥
सांख्यं संख्यात्मकत्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते ।
एतत् तत्त्वात्मकं कृत्वा जगद् वेधा अजीजनत्, ॥ 29 ॥
सावित्रीं[1]) लोकसृष्ट्यर्थं हृदि कृत्वा समास्थितः ।
ततः संजपतस्तस्य भित्त्वा देहमकल्मषम् ॥ 30 ॥
स्त्रीरूपमर्धमकरोदर्धं पुरुषरूपवत् ।
शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते, ॥ 31 ॥
सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्माणी च परंतप ।
ततः स्वदेहसंभूतामात्मजामित्यकल्पयत् ॥ 32 ॥
दृष्ट्वा तां व्यथितस्तावत् कामबाणार्दितो विभुः ।
अहो रूपमहो रूपमिति चाह प्रजापतिः ॥ 33 ॥
ततो वसिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति चुक्रुशुः; ।
ब्रह्मा न किंचिद् ददृशे तन्मुखालोकनादृते ॥ 34 ॥
अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः, ।
ततः प्रणामनम्रां तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ॥ 35 ॥
अथ प्रदक्षिणं चक्रे सा पितुर्वरवर्णिनी ।
पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ॥ 36 ॥
आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डवत्, ।
विस्मयस्फुरदोष्ठं च पाश्चात्यमुदगात् ततः ॥ 37 ॥
चतुर्थमभवत् पश्चाद् वामं कामशरातुरम् ।
ततोऽन्यदभवत् तस्य कामातुरतया तथा ॥ 38 ॥
उत्पतन्त्यास्तदाकाश आलोकनकुतूहलात् ।
सृष्ट्यर्थं यत् कृतं तेन तपः परमदारुणम्, ॥ 39 ॥
तत् सर्वं नाशमगमत् स्वसुतोपगमेच्छया ।
तेनोर्ध्वं वक्त्रमभवत् पञ्चमं तस्य धीमतः; ।

30 = 1) T. -त्री ।

आविर्भवज्जटाभिश्च तद्वक्त्रं चावृणोत् प्रभुः ॥ 40 ॥
ततस्तानब्रवीद् ब्रह्मा पुत्रान् आत्मसमुद्भवान् ।
प्रजाः सृजध्वमभितः सदेवासुरमानुषीः ! ॥ 41 ॥
एवमुक्तास्ततः सर्वे ससृजुर्विविधाः प्रजाः ।
गतेषु तेषु सृष्ट्यर्थं प्रणामावनतामिमाम् ॥ 42 ॥
उपयेमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम् ।
स बभूव तया सार्धमतिकामातुरो विभुः, ।
सलज्जां चकमे देवः कमलोदरमन्दिरे ॥ 43 ॥
यावदब्दशतं दिव्यं यथान्यः प्राकृतो जनः ।
ततः कालेन महता तस्याः पुत्रोऽभवन् मनुः ॥ 44 ॥
स्वायंभुव इति ख्यातः, स विराडिति नः श्रुतम्, ।
तद्रूपगुणसामान्यादधिपुरुष उच्यते, ॥ 45 ॥
वैराजा यत्र ते जाता बहवः संशितव्रताः, ।
स्वायंभुवा महाभागाः सप्त सप्त तथा परे ॥ 46 ॥
स्वारोचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः, ।
औत्तमिप्रमुखास्तद्वद्, येषां त्वं सप्तमोऽधुना ॥ 47 ॥

(चतुर्थोऽध्यायः)

मनुरुवाच :
अहो कष्टतरं चैतदङ्गजागमनं विभो ! ।
कथं न दोषमगमत् कर्मणाऽनेन पद्मभूः, ॥ 1 ॥
परस्परं च सम्बन्धः सगोत्राणामभूत् कथम् ।
वैवाहिकस्तत् सुतानां, छिन्धि मे संशयं विभो ! ॥ 2 ॥
मत्स्य उवाच :
दिव्येयमादिसृष्टिस्तु रजोगुणसमुद्भवा ।
अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्वदतीन्द्रियशरीरिका ॥ 3 ॥
दिव्यतेजोमयी भूप दिव्यज्ञानसमुद्भवा, ।
न मर्त्यैरभितः शक्या वक्तुं वै मांसचक्षुभिः ॥ 4 ॥
यथा भुजंगाः सर्पाणामाकाशं विश्वपक्षिणाम् ।
विदन्ति मार्गं, दिव्यानां दिव्या एव न मानवाः ॥ 5 ॥
कार्याकार्ये न देवानां शुभाशुभफलप्रदे ।
यस्मात्, तस्मान्न राजेन्द्र तद्विचारो नृणां शुभः ॥ 6 ॥
अन्यच्च, सर्ववेदानामधिष्ठाता चतुर्मुखः, ।
गायत्री ब्रह्मणस्तद्वदङ्गभूता निगद्यते ॥ 7 ॥
अमूर्तं मूर्तिमद्वापि मिथुनं तत् प्रचक्षते ।
विरिञ्चिर्यत्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती; ।
भारती यत्र यत्रैव, तत्र तत्र प्रजापतिः ॥ 8 ॥
यथाऽऽतपो न रहितश्छायया दृश्यते क्वचित्, ।
गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वं तथैव न विमुञ्चति ॥ 9 ॥
वेदराशिः स्मृतो ब्रह्मा, सावित्री तदधिष्ठिता, ।
तस्मान्न कश्चिद्दोषः स्यात् सावित्रीगमने विभोः ॥ 10 ॥
तथापि लज्जावनतः प्रजापतिरभूत् पुरा, ।
स्वसुतोपगमाद् ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ॥ 11 ॥
यस्मान् ममाभिभवता मनः संक्षोभितं शरैः, ।
तस्मात् त्वद्देहमचिराद् रुद्रो भस्मीकरिष्यति ॥ 12 ॥

ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम् ।
न मामकारणे शप्तुं त्वमिहार्हसि मानद ! ॥ 13 ॥
अहमेवंविधः सृष्टस्त्वयैव चतुरानन ।
इन्द्रियक्षोभजनकः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ 14 ॥
स्त्रीपुंसोरविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा ।
क्षोभ्यं मनः प्रयत्नेन, त्वयैवोक्तं पुरा विभो ॥ 15 ॥
तस्मादनपराधोऽहं त्वया शप्तस्तथा विभो; ।
कुरु प्रसादं भगवन् स्वशरीराप्तये पुनः ! ॥ 16 ॥

ब्रह्मोवाच :

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते यादवान्वयसंभवः ।
रामो नाम यदा मर्त्यो मत्सत्त्वबलमाश्रितः ॥ 17 ॥
अवतीर्यासुरध्वंसी द्वारकामधिवत्स्यति, ।
तद्भ्रातुस्तत्समस्य त्वं तदा पुत्रत्वमेष्यसि ॥ 18 ॥
एवं शरीरमासाद्य भुक्त्वा भोगानशेषतः ।
ततो भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सनृपात्मजः ॥ 19 ॥
विद्याधराधिपत्यं च यावदाभूतसंप्लवम् ।
सुखानि धर्मतः प्राप्य मत्समीपं गमिष्यसि ॥ 20 ॥
एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः ।
शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् ॥ 21 ॥

मनुरुवाच :

कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो यद्वंशे कामसंभवः ।
कथं च दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः ॥ 22 ॥
भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराभवत् ? ।
एतत् सर्वं समाचक्ष्व मूलतः, संशयो हि मे ! ॥ 23 ॥

मत्स्य उवाच :

या सा देहार्धसंभूता गायत्री ब्रह्मवादिनी, ।
जननी या मनोर्देवी शतरूपा शतेन्द्रिया, ॥ 24 ॥
रात्रिर्मनस्तपो बुद्धिर्महान् दिक् संभ्रमस्तथा, ।
ततः स शतरूपायां सप्तापत्यान्यजीजनत् ॥ 25 ॥
ये मरीच्यादयः पुत्रा मानसास्तस्य धीमतः, ।
तेषामयमभूल्लोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा ॥ 26 ॥
ततोऽसृजद्वामदेवं त्रिशूलवरधारिणम् ।
सनत्कुमारं च विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजम् ॥ 27 ॥
वामदेवस्तु भगवानसृजन् मुखतो द्विजान्, ।
राजन्यानसृजद् बाह्वोर्विट्शूद्रावूरुपादयोः ॥ 28 ॥
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
छन्दांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ततः परम् ॥ 29 ॥
ततः साध्यगणानीशस्त्रिनेत्रानसृजत् पुनः, ।
कोटीश्च चतुरशीतिं जरामरणवर्जिताः ॥ 30 ॥
वामोऽसृजद[1]मर्त्यांस्तान् ब्रह्मणा विनिवारितः ।
नैवंविधा भवेत् सृष्टिर्जरामरणवर्जिता ! ॥ 31 ॥
शुभाशुभात्मिका या तु, सैव सृष्टिः प्रशस्यते ।
एवं स्थितः स तेनादौ सृष्टेः स्थाणुरतोऽभवत् ॥ 32 ॥

31 = 1) T. -र्जं न- ।

द्वितीयोंऽशः

वंशः

प्रथमोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः I

(A. 18.1-31[a]; Bd. I. 36.83-116[b], 37.22[b]-60; Br. 2.1-57; H. 54–114; Śidh. 52.1-53.21; Vā. 62.71-98; 63.22-36; Vi. I. 13.1-9[a]; 14.1-7; 15.1-10, 72-84; cp. Ga. 6.1-13; Kū. 14.1-65.)

Cp. Part 1, Text-Gr. II B. Ch. 7.: Śl. 9[b]–16[a].

संसृष्टासु प्रजास्वे[1]वमा[2]पवो वै[3]) प्रजापतिः।
लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ 1_1 ॥
आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठतः।
धर्मेणैव *मुनिश्रेष्ठाः*[1]) शतरूपा व्यजायत ॥ 1_2 ॥
सा तु वर्षशतं[1]) तप्त्वा तपः परमदुश्चरम्।
भर्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ॥ 1_3 ॥
स वै स्वायंभुवो *विप्रा*[1]) पुरुषो मनुरुच्यते।
तस्यै[2]कसप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥ 1_4 ॥
वैराजात्[1]) पुरुषाद् वीरं[2])
शतरूपा व्यजायत,।
प्रियव्रतोत्तानपादौ
वीरात् काम्या व्यजायत[3]) ॥ 1_5 ॥
काम्या नाम सुता श्रेष्ठा[1])
कर्दमस्य प्रजापतेः,।

सूत उवाच :
चाक्षुषस्य निसर्गं तु
समासाच्छ्रोतुमर्हथ[1])।
य[2]स्यान्ववाये संभूतः
पृथुर्वैन्यः प्रतापवान्।
प्रजानां पतयश्चान्ये
दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ 1 ॥

1_1 = Br. 2.1; H. 54; Śidh. 52.1. 1) Br. H. स सृष्टा तु प्रजास्त्वे–। 2) Śidh. –व आ–। 3) Śidh. –ऽथ।
1_2 = Br. 2.2; H. 55; Śidh. 52.2. 1) H. महाराज; Śidh. महात्मा सा।
1_3 = Br. 2.3; H. 56; Śidh. 52.3. 1) Br. H. –र्षायुतं।
1_4 = Br. 2.4; H. 57; Śidh. 52.4. 1) H. –वस्तात; Śidh. स्वयंभुवं जज्ञे। 2) Śidh. यस्यै–।
1_5 = A. 18.(1); Br. 2.5; H. 58; Śidh. 52.5. Cfr. Vi. I. 7.16, P.1 I. 3.178[b], 179[a], P.2 V. 3.170[b], 171[a]. 1) Śidh. वैराजः। 2) Śidh. वीरां। 3) Śidh. वीरकायामजायतां; A. प्रियव्रतोत्तनपादौ मनोः स्वायंभुवात् सुतौ। अजीजनत् सुतां रम्यां [V. कन्यां] शतरूपा तपोन्विता।

1 = Bd. I. 36.83, 84[a]; Vā. 62.71, 72[a]. 1) Bd. –साच्छृणुत द्विजाः। 2) Vā. त–।

काम्यापुत्राश्च[2]) चत्वारः
सम्राट् कुक्षि[3]र्विराट् प्रभुः[4]) ॥ 1_6 ॥

उत्तानपादं जग्राह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः ।

दत्तकः स[1]) तु पुत्रोऽस्य
राजा ह्यासीत् प्रजापतिः[2]) ॥ 2_1 ॥
स्वायंभुवेन मनुना
दत्तोऽत्रेः कारणं प्रति ।
मन्वन्तरमथासाद्य
भविष्यञ्चा[1]क्षुषस्य ह ॥ 2_2 ॥
षष्ठं तदनुवक्ष्यामि
उपोद्घातेन वै द्विजाः ।

उत्तानपादाच्चतुरः[1]) सूनृता सुषुवे सुतान्[2]) ॥ 2 ॥

धर्मस्य कन्या सुश्रोणी[1]) सूनृता ना[2]म विश्रुता ।
उत्पन्ना वाजिमेधेन[3]), ध्रुवस्य जननी शुभा[4]) ॥ 3 ॥

धर्मस्य पत्न्यां लक्ष्यां[1]) वै
उत्पन्ना सा शुचिस्मिता ।

ध्रुवं च कीर्तिमन्तं च आ[1]युष्म[2]न्तं वसुं तथा[3]) ।
उत्तानपादोऽजनयत्
सूनृतायां प्रजापतिः ॥ 4 ॥

उत्तानमादोऽजनयत्
कन्ये द्वे च शुचिस्मिते ॥ 4 ॥

1_6 = A. 18.(2); Br. 2.6; H. 59; Śidh. 52.6. 1) H. नाम महाबाहो; Śidh. नाम महाभागा । 2) Br. –श्चास्तु; Śidh. –श्चांश्च । 3) Śidh. साम्राक्षाक्षि– । 4) A. काम्या कर्दमकन्यातः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः । सुरुच्यामुत्तमो जज्ञे पुत्र उत्तानपादतः ॥

2^a = Bḍ. I. 36.84^b; Br. 2.7^a; H. 60^b; Vā. 62.72^b.

2_1 = Bḍ. I. 36.85^a; Vā. 62.73^a. 1) Vā. T. दक्षकस्य; V. दत्तकस्य । 2) Vā. –तेः ।

2_2 = Bḍ. I. 36.85^b, 86^a; Vā. 62.73^b, 74^a. 1) Vā. –विष्यं चा– ।

2^a = Bḍ. I. 36.86^b; Vā. 62.74^b.

2^b = Bḍ. I. 36.87^a; Br. 2.7^b; H. 61^a; Śidh. 52.(7^a); Vā. 62.75^a. 1) Vā. T. –श्चतुरा । 2) Bḍ. सूनृतासूत भामिनी; Vā. सूनृता वित्तभाविनी; Śidh. उत्तानपादोऽजनयत् पुत्रान्छक्रसमान् प्रभुः ।

3 = Bḍ. I. 36.87^b, 88^a; Br. 2.8; H. 61^b, 62^a; Śidh. 52.7^b, 8^a; Vā. 62.75^b, 76^a. 1) Vā. धर्मेशा । 2) Śidh. सुनीतिर्ना– । 3) Bḍ. Śidh. चापि धर्मेण; Vā. चाधिधर्मेण । 4) Śidh. तथा ।

4^a = Bḍ. I. 36.88^b; Vā. 62.76^b. 1) Vā. लक्ष्यां ।

4^a(b) = A. 18.(3^{a1}); Bḍ. I. 36.89^a; Br. 2.9^a; H. 62^b; Vā. 62.77^a. 1) Bḍ. च ख्या– । 2) Vā. अयस्म– । 3) A. सुनीत्यां च ध्रुवः पुत्रस् ।

4^b = Br. 2.9^b; H. 63^a.

4^c = Bḍ. I. 36.89^b; Vā. 62.77^b.

स्वरां मनस्विनीं[1]) चैव,
तयोः पुत्राः प्रकीर्तिताः ।

ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि[1]) दिव्यानि वीर्यवान्[2]) ।
तपस्तेपे निराहारः[3]), प्रार्थयन् सुमहद्[4]) यशः[5]) ॥ 5 ॥

त्रेतायुगे तु प्रथमे
पौत्रः स्वायंभुवस्य सः[1]) ।
आत्मानं धारयन् योगात्
प्रार्थयन् सुमहद् यशः ॥ 5_1 ॥

तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः
स्थानमात्मसमं प्रभुः[1]), ।
अचलं चैव पुरतः
सप्तर्षीणां प्रजापतिः ॥ 6 ॥

तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो
ज्योतिषां स्थानमुत्तमम् ।
आभूतसंप्लवं द्व्यम्[1])
अस्तोदयविवर्जितम् ॥ 6 ॥

तस्याभिमान[1]मृद्धिं च महिमानं निरीक्ष्य च[2]) ।
देवा[3]सुराणामाचार्यः श्लोकमप्यु[4]शना जगौ[5]) ॥ 7 ॥
अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोऽद्भुतम्[1]), ।
यमद्य पुरतः कृत्वा[2]) ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः[3]) ! ॥ 8 ॥

[ध्रुवे दिवं समासक्त-
मीश्वरः स दिवस्पतिः ।]

तस्मा[1]च्छिष्टिं च[2]) भव्यं च[3])
ध्रुवा[4]च्छम्भुर्व्य[5]जायत ।

ध्रुवात् सृ[1]ष्टिं च भव्यं च
भूमिस्तौ[2]) सुषुवे नृपौ ।

5^a = Bḍ. I. 36.90[a]; Vā. 62.77[c]. 1) Bḍ. स्वरा मनस्विनी; Vā. मनस्विनीं स्वरां ।

$5^{ab(bc)}$ = A. 18.(3^{aII})b = (b)a; Bḍ. I. 36.90[b], 91[a]; Br. 2.10; H. 63[b], 64[a]; Śidh. 52.8[b], 9[a]; Vā. 62.77[de]. 1) Bḍ. Vā. दश । 2) A. हे मुने; Br. भो द्विजाः; H. भारत; Śidh. कानने । 3) A. सुकीर्तये; Br. महाभागः; H. महाराज; Śidh. स बालस्तु । 4) Bḍ. Vā. विपुलं । 5) Śidh. स्थानमव्ययम् ।

5_1 = Bḍ. I. 36.91[b], 92[a]; Vā. 62.78. 1) Bḍ. तु ।

6 = A. 18.(4^a); Br. 2.11; H. 64[b], 65[a]; Śidh. 52.9[b], 10[a]. 1) A. तस्मै प्रीतो हरिः प्रादात् मुन्यग्रे स्थानकं स्थिरम् ।

6 = Bḍ. I. 36.92[b], 93[a]; Vā. 62.79. 1) Bḍ. आ भूतसंप्लवाद् दिव्यम् ।

7 = A. 18.(4^b) = b; Bḍ. I. 36.93[b], 94[a]; Br. 2.12; H. 65[b], 66[a]; Vā. 62.80; cf. Vi. I. 12.97. 1) Bḍ. Vā. तस्यातिमात्रा– । 2) Bḍ. तु; Vā. T. ह; V. ते । 3) Bḍ. Vā. दैत्या– । 4) Br. –कं प्राशु– । 5) A. श्लोकं पपाठ सुशना वृद्धिं दृष्ट्वा स तस्य च ।

8 = A. 18.5; Bḍ. I. 36.94[b], 95[a]; Br. 2.13; H. 66[b], 67[a]; Vā. 62.81[a(b)]; cfr. Vi. I. 12.98. 1) Bḍ. व्रतम् ; Vā. हुतम् । 2) Bḍ. कृत्वा यदेनमुपरि । 3) Vā. स्थिताः सप्तर्षयः कृत्वा यदेनमुपरि ध्रुवम् ।

[ ] = Bḍ. I. 36.95[b]; Vā. 62.81[c].

9^a = A. 18.6[a]; Br. 2.14[a]; H. 67[b]; Kū. 14.3[a]; Śidh. 52,10[b]; Vi. I. 13.1[a].

9 = Bḍ. I. 36.96; Vā. 62.82. 1) Vā. पु– । 2) Vā. T. –मिः सा । 3) Vā. –री तु तां वि– ।

स्वां छायामाह वै सृष्टि-
र्भव नारीति तां प्र[3]भुः ॥ 9 ॥
सत्याभिव्याहृतेस्त[1]स्य
सद्यः स्त्री साभवत् तदा।
दिव्यसंहनना छाया
दिव्याभरणभूषिता ॥ 9_1 ॥

शिष्टे[1]राधत्त[2]) सुच्छाया[3])
पञ्च पुत्रानकल्मषान् ॥ 9 ॥

छायायां सृष्टि[1]राधत्त
पञ्च पुत्रानकल्मषान्।
प्राचीनगर्भं वृषभं[2])
वृकं च वृकलं धृतिम् ॥ 9_2 ॥
पत्नी प्राचीनगर्भस्य
सुवर्चा सुषुवे नृपम्।
नाम्नोदारधियं पुत्र-
मिन्द्रो यः पूर्वजन्मनि ॥ 9_3 ॥
संवत्सरसहस्रान्ते
सकृदाहारमाहरत्[1]),।
एवं मन्वन्तरं युक्त[2])
इन्द्रत्वं प्राप्तवान् वि[3]भुः ॥ 9_4 ॥
उदारधेः सुतं भद्रा-
जनयत् सा दिवंजयम् ॥ 9_5 ॥

रिपुं रिपुंजयं *विप्र*[1])
वृकलं[2]) वृक[3]तेजसम्।
रिपोराधत्त[1]) बृहती[2]) चाक्षुषं[3]) सर्वतेजसम् ॥ 10 ॥

रिपुं रिपुंजयं[1]) जज्ञे
वराङ्गी सा[2]) दिवंजयात्।

तस्य पुत्रो मनुर्विद्वान्
ब्रह्मक्षत्रप्रवर्तकः ॥ 10_1 ॥

---

1) Kū. Vi. भुवा-। 2) A. T. -वादृष्टिश्च; Br. T. H. Vi.2 -च्छ्ष्टिं च; Br. V. Kū. V. सृष्टिं च; Śidh. पुष्टिं च। 3) A. -व्यश्च; Kū. मान्यं च; Śidh. धान्यं च। 4) Kū. T. मान्या-; V. मार्या; Vi. भव्या-;। 5) Śidh. -वात् पुत्री व्य-।

9^b = A. 18.6^b; Br. 2.14^b; H. 68^a; Kū. 14.3^b; Śidh. 52.11^a; Vi. I. 13.1^b. 1) A. वृद्धे-; Br. H. Vi.2 श्लिष्टे-; Śidh. पुष्टे-। 2) Śidh. -राव(?)न्तम्। 3) Śidh. उच्छायाः।

10^a = A. 18.7^a; Br. 2.15^a; H. 68^b; Kū. 14.5^a; Śidh. 52.11^b; Vi. I. 13.2^a. 1) A. T. पुण्यं; A. V. H. रिप्रं; Br. T. वीरं। 2) A. T. वृकसं; Kū. कपिलं। 3) Kū. T. वृष-।

9_1 = Bd. I. 36.97; Vā. 62.83. 1) Vā. -हृते त-।

9_2 = Bd. I. 36.98; Vā. 62.84. 1) Vā. पुष्टि-। 2) Vā. T. वृषकम्।

9_3 = Bd. I. 36.99; Vā. 62.85.

9_4 = Bd. I. 36.100; Vā. 62.86. 1) Bd. -रन्। 2) Vā. शुक्रम्। 3) Bd. प्र-।

9_5 = Bd. I. 36.101^b; Vā. 62.87^a.

10^a = Bd. I. 36.101^b; Vā. 62.87^b. 1) Bd. -जयाज्। 2) Bd. तु।

10^b = A. 18.7^b; Bd. I. 36.102^a; Br. 2.15^b; H. 69^a; Kū. 14.5; Śidh. 52.12^a; Vā. 62.88^a; Vi. I. 13.2^b. 1) Śidh. -वन्त। 2) Kū. Śidh. महिषी। 3) Bd. Br. T. चक्षुषं।

10_1 = Bd. I. 36.102^b; Vā. 62.88^b.

अजी[1]जनत् पुष्करिण्यां[2]) वैरण्यां[3]) चाक्षुषो[4]) मनुम्[5]) ।
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य[6]) महात्मनः[7]) ॥ 11 ॥

मनोरजायन्त दश नड्वलायां[1]) महौजसः[2]) ।
कन्यायां सुमहावीर्या[3]) वैराजस्य[4]) प्रजापतेः ॥ 12 ॥

ऊरुः[1]) पूरुः[2]) शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्[3]) कविः[4]) ।
अग्निष्टुदति[5]रात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते[6]) नव[7]) ॥ 13 ॥

अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां[1]) महौजसः[2]) ।
कु[3]रोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान्[4]) ॥ 14 ॥

अङ्गं सुमनसं स्वातिं[1]) क्रतुमा[2]ङ्गिरसं *गयम्*[3]) ।
अङ्गात् सुनीथापत्यं[4]) वै[5]) वेन[6]मेकं व्यजायत[7]) ॥ 15 ॥

अपचारेण[1]) वेनस्य प्रकोपः[2]) सुमहानभूत्[3]), ।
प्रजार्थमृषयोऽथास्य[4]) ममन्थुर्दक्षिणं करम् ॥ 16 ॥

---

11 = A. 18.8^{a} = a; Bd. I. 36.102^{c} = a; Br. 2.16; H. 69^{b}, 70^{a}; Kū. 14.6^{b}, 7^{a}; Śidh. 52.12^{b} = a; Vā. 62.89; Vi. I. 13.3. Bd. 1) Vā. व्यजी– ; Kū. सोऽजी– । 2) Bd. Vā. V. –रिणी । 3) A. T. वीरिण्यां; Bd. वारुणी; Br. वैरिण्यां; H. वीरण्यां; Kū. T. सुरूपं; Śidh. वरुणं; Vā. T. Vi. वारुण्यां; V. वीरणी । 4) Bd. Br. Kū. Vā. चाक्षुषं । 5) Śidh. मनुः । 6) H. Kū. V. Vā. Vi. अरण्यस्य । 7) Vi.2 अनरण्यस्य धीमतः ।

12 = A. 18.8^{b} = a; Bd. I. 36.105; Br. 2.17; H. 70^{b}, 71^{a}; Kū. 14.7^{b}, 8^{a}; Śidh. 52.13: Vā. 62.90^{bc}; Vi. I. 13.4. 1) Kū. सुतास्ते; Vā. T. लड्वलायां । 2) A. सुतोत्तमाः; Kū. T. सुमहौजसः; Bd. सुताः शुभाः; Vā. शुभाः सुताः । 3) Br. मुनिशार्दूला; H. भरतश्रेष्ठ; Kū. –र्यौ; Śidh. हि मुनिश्रेष्ठ; Vā. वै महाभाग; Vi.1 जगतां श्रेष्ठ; Vi.2 द्विजशार्दूल । 4) Bd. विरजस्य ।

13 = A. 18.9; Bd. I. 36.106; Br. 2.18; H. 71^{b}, 72^{a}; Kū. 14.8^{b}, 9^{a}; Śidh. 52.14; Vā. 62.91^{ab}; Vi. I. 13.5. 1) Br. T. कुत्स; Śidh. रुरुः । 2) Bd. Br. Vā. Vi.1 पुरुः । 3) Śidh. –स्यजित् । 4) Bd. Vā. V. कृतिः; Kū. Vi.2 शुचिः । 5) H. –ष्टुवति–; Śidh. Vi. अग्निष्टोमोऽति– । 6) Bd. वै; H. –इत्येत्यमी । 7) A. T. –श्चातिमन्युकः; A. Kū. –श्चाभिमन्युकः; Śidh. –श्चातिमन्युः सुयशा दश ।

14 = A. 18.10^{a} = b; Bd. I. 36.107; Br. 2.19; H. 72^{b}, 73^{a}; Kū. 14.9^{b} = b; Śidh. 52.15^{a} = b; Vā. 62.91^{c}, 92^{a}; Vi. I. 13.6. 1) H. –लायाः; Vā. नड्वलायां । 2) Bd. Vā. मनोः सुताः; H. महाजसः । 3) Br. पु–; Śidh. रु– । 4) Kū. –बलान् ; Śidh. –प्रभा ।

15 = A. 18.10^{b}, 11^{a}; Bd. I. 36.108; Br. 2.20; H. 73^{b}, 74^{a}; Kū. 14.10^{a}(b); Śidh. 52.15^{b}, 16^{a}; Vā. 62.92^{b}, 93^{a}; Vi. I. 13.7. 1) Bd. Kū. Śidh. Vi.2 ख्यातिं । 2) A. Br. H. Vā. Vi. –म– । 3) Bd. गयं शुक्रं व्रजाजितौ; Br. T. मयस् ; Kū. Vā. Vi.1 शिवम् ; Vi.2 –सोषिजौ; Śidh. –सम्भृजिम् । 4) Śidh. –नीथा भार्या । 5) H. सुनीथ-कन्यायां । 6) A. Br. Ga. Kū. Śidh. Vi. वेण– । 7) Śidh. –कमसूयत; Vi. –कमजायत; Kū. अङ्गाद्वेणोऽभवत् पश्चाद्वैण्यो वेणादजायत ।

16 = A. 18.(11^{b}) 12^{a}; Bd. I. 36.109; Br. 2.21; H. 74b, 75^{a}; Śidh. 52.16^{b}, 17^{a}; Vā. 62.93^{b}, 94^{a}; Vi. I. 13.8^{a}=b. 1) Bd. तस्यापराधाद् । 2) Śidh. कोपस्तु । 3) A. अरक्षकः पापरतः स हतो मुनिभिः कुशैः । 4) Bd. Br. Vi.2 –यो यस्य; Śidh. Vā. Vi.1 –यस्तस्य !

वेनस्य मथिते पाणौ[1]) संबभूव महान्[2]) नृपः[3]) ।

तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहु-
रेष वै मुदिताः प्रजाः ॥ 17 ॥
करिष्यति महातेजा
यशश्च प्राप्स्यते महत् ।

वैन्यो नाम महीपालो,
यः पृथुः परिकीर्तितः[1]) ॥ 17 ॥

स धन्वी कवची जातस्ते[1]जसा निर्दहन्निव[2]) ॥ 18 ॥
पृथुर्वैन्यस्तदा[1]) चेमां[2]) ररक्ष[3]) क्षत्रपूर्वजः, ।
राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः[4]) ॥ 19 ॥
तस्माच्चैव समु[1]त्पन्नौ निपुणौ[2]) सूत-मागधौ ।
तेनेयं गौर्महाराज्ञा[3]) दुग्धा स[4]स्यानि धीमता[5]) ॥ 20 ॥
प्रजानां वृत्तिकामेन[1]) देवैः सर्षि[2]गणैः सह[3]) ।
पितृभिर्दानवैश्चैव गन्धर्वैः सा[4]प्सरोगणैः ॥ 21 ॥
सर्पैः[1]) पुण्यजनैश्चैव[2]) वीरुद्भिः पर्वतैस्तथा[3]); ।
तेषु तेषु च[4]) पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा[5]) ॥ 22 ॥
प्रादाद् यथेप्सितं क्षीरं, तेन प्राणानधारयन्[1]) ।
पृथोस्तु पुत्रौ[2]) धर्मज्ञौ[3]) जज्ञाते[4]ऽन्तर्धिपालिनौ[5]) ॥ 23 ॥

17[a] = A. 18.12[b]; Bḍ. I. 36.(110[a]); Br. 2.22[a]; H. 75[b]; Śidh. 52.17[b]; Vā. 62.94[b]; Vi. I. 13.8[b]. 1) H. Śidh. Vā. Vi.1 पाणौ मथिते । 2) A. पृथुर् ; Śidh. ततः । 3) Br. V. H. ऋषिः; Śidh. पृथुः; Vi.1 महामुने; Vi.2 –हामतिः; Bḍ. जनितस्तस्य पाणौ तु मथिते रूपवान् पृथुः ।

17[b] = A. 18.13[a]; Br. 2.22[b]; H. 76[a].
18[a] = A. 18.13[b]; Br. 2.23[a]; H. 76[b].

17[b] = Bḍ. I. 36.(110[b]); Vā. 62.94[c]. Vi. I. 13.9[a].
1) Vi.2 –कीर्त्यते; Bḍ. जनयित्वा सुतं तस्य पृथुं प्रथितपौरुषम् ।

18[b] = A. 18.14[a]; Bḍ. I. 36.111[b]; Br. 2.23[b]; H. 77[a]; Śidh. 52.18[a]; Vā. 62.94[d]. 1) Bḍ. जज्ञे ते– । 2) Br. –तो ज्वलज्ज्वलनसंनिभः; H. –तः कराज्ज्वलनसंनिभः; Śidh. –स्तेजसादित्यसंनिभः; Vā. –स्तेजसा प्रज्वलन्निव ।

19 = A. 18.14[b], 15[a]; Bḍ. I. 36.112[b], 113[a]; Br. 2.24; H. 77[b], 78[a]; Śidh. 52.18[b], 19[a]; Vā. 62.94[c], 95[a]. 1) A. –न्यः प्रजाः; Br. –स्तथा । 2) A. सर्वां; Bḍ. लोकान् ; Śidh. पृथ्वीम् ; Vā. –न्यः सर्वलोकान् । 3) Śidh. अरक्षत् । 4) A. पृथिवीपतिः ।

20 = A. 18.15[b],(16[b]); Bḍ. I. 36.113[b], 114[a]; Br. 2.25; H. 78[b], 79[a]; Śidh. 52.19[b], 20[a]; Vā. 62.95[b], 96[a]. 1) Bḍ. Vā. तस्य स्तवार्थमु– । 2) H. विपुलौ । 3) Br. –र्मुनिश्रेष्ठाः; H. –र्महाराज; Śidh. –र्मुनिश्रेष्ठ । 4) H. श– । 5) Br. भूभृता; H. भारत; Śidh. –ग्धा सर्वहिताय वै; A. दुग्धा गौस्तेन सस्यार्थं (V. सस्यानि) प्रजानां जीवनाय च ।

21 = A. 18.17[a] = a[II]b[II]; Bḍ. I. 36.114[b], 115[a]; Br. 2.26; H. 79[b], 80[a]; Śidh. 52.20[b], 21[a]; Vā. 62.96[b], 97[a]. 1) Bḍ. Vā. वृत्तिकामानां; Śidh. हितकामेन । 2) Bḍ. चर्षि–; Vā. –वेश्चर्षि– । 3) A. सह देवैर्मुनिगणैर् ; Br. सहः; । 4) A. Bḍ. चा–; Br. Vā. –वैर– ।

22 = A. 18.17[b], 18[a]; Bḍ. I. 36.115[b], 116[a]; Br. 2.27; H. 80[b], 81[a]; Śidh. 52.21[b],(22); Vā. 62.97[b], 98[a]. 1) Vā. T. सर्वैः । 2) A. पितृभिर्दानवैः सर्पैः । 3) A. –तैर्जनैः; Bḍ. पर्वतैर्वृक्षवीरुधैः । 4) Bḍ. Vā. तु । 5) Śidh. तेन दत्तेन जीवन्ति सर्वदेवगणाः सदा ।

शिखण्डिनी[1]) हविर्धानमन्तर्धानाद् व्यजायत, ।
हविर्धानात् षडाग्नेयी धिषणाजनयत् सुतान्[2]) ॥ 24 ॥

प्राचीनबर्हिषं शुक्रं[1]) गयं कृष्णं प्रजाजिनौ[2]) ।
प्राचीनबर्हिर्भगवान् महानासीत् प्रजापतिः[3]) ॥ 25 ॥

हविर्धानान् महाराजो[1]),
येन संवर्धिताः प्रजाः ।
प्राचीनाग्राः कुशा[2]स्तस्य
पृथिव्यां द्विजसत्तमाः[3]) ॥ 26 ॥
प्राचीनबर्हिर्भगवान्[1])
पृथिवीतलचारिणः[2]) ।

बलश्रुततपोवीर्यैः
पृथिव्यामेकराडसौ ।
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य
तस्मात् प्राचीनबर्ह्यसौ ॥ 26 ॥

समुद्रतनयायां तु कृतदारोऽभवत् प्रभुः[1]) ॥ 27 ॥
महतस्तपसः[1]) पारे सवर्णायां प्रजापतिः[2]) ।
सवर्णाधत्त सामुद्री[3]) दश प्राचीनबर्हिषः[4]), ॥ 28 ॥

---

23 = A. 18.18b, 19a; Bḍ. I. 36.116b, 37.22b; Br. 2.28; H. 81b, 82a; Śidh, 53.1a = b; Vā. 62.98b, 63.22a; Vi. I. 14.1a = b. 1) Vā. लोकांस्त्वधारयत् । 2) A. Śidh. पृथोः पुत्रौ तु; H. पृथुपुत्रौ तु; Vi.1 पृथोः पुत्रौ; Vi.2 –त्रौ तु । 3) Bḍ. Vā. विक्रान्तौ; Vi.1 महावीर्यौ । 4) Br. यज्ञान्ते । 5) A. Vi.2 –पालितौ; Bḍ. –पावनौ; Br. –पातिनौ; Śidh, भुवि पार्थिवौ; cp. 1b; हविर्धानी–हविर्धाम–नामानौ तौ बभूवतुः ।

24 = A. 18.19b, 20a; Bḍ. I. 37.23; Br. 2.29; H. 82b, 83a; Kū. 14.22b,(51a); Śidh. 53.(2a); Vā. 63.22b, 23a; Vi. I. 14.1b, 2a. 1) Kū. शिखण्डिनं । 2) Kū. हविर्धानस्तथाग्नेय्यां जनयामास वै सुतम् ; Śidh. शिखण्डिनी हविर्धामाद् पुत्रं प्राचीनबर्हिषम् ।

25 = A. 18.20b, 21b; Bḍ. I. 37.24; Br. 2.30; H. 83b, 84a; Kū. 15.(51b),52a; Vā. 63.23b, 24a; Vi. I. 14.2b,3a. 1) Bḍ. H. शुक्लं । 2) Bḍ. प्रजाजिनौ; Kū. प्राचीनबर्हिषं नाम्ना धनुर्वेदस्य पारगम् । 3) Kū. सर्वशास्त्रभृतां वरः ।

26 = A. 18.21a = b; Br. 2.31a( ); H. 84b, 85a; Śidh. 53.2bI = bI; Vi. I. 14.3b,4a. 1) Br. मुनिश्रेष्ठा; H. महाराज । 2) Br. प्रचीनाग्रकुशा– । 3) A. यजतो यतः; H. जनमेजय; Vi. –व्याममभवन् मुने ।

27a = Br. 2.31b; H. 85b; Śidh, 53.2bII = II; Vi. I. 14.4b. 1) Vi.2 –र्हिरभवत् । 2) Br. –णां:; Vi. ख्यातो भुवि महाबलः ।

26 = Bḍ. I. 37.25; Vā. 63.24bc.

27(b) = Bḍ. I. 37.26a; Br. 2.32a; H. 86a; Śidh. 53.3a; Vā. 63.25a; Vi. I. 14.5a. 1) Bḍ. Vā. –रः स वै प्रभुः; Vi. –रो महीपतिः ।

28 = A. 18.22a = b; Bḍ. I. 37.26b, 27a; Br. 2.32b, 33a; H. 86b, 87a; Kū. 14.(52b) = b; Śidh. 53.3b = b; Vā. 63.25bc; Vi. I. 14.5b,6a. 1) H. Vā. –स्तमसः । 2) H. महीपतिः; Vi. –पत्नेः । 3) Kū. Śidh. समुद्रतनयायां वै (Śidh. तु) । 4) Kū. दश पुत्रानजीजनत् ।

सर्वान्[1]) प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगान्[2]) ।
अपृथग्धर्मचरणांस्तेऽतप्यन्त महत् तपः[3]) ॥ 29 ॥

दश वर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ।
तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु[1]) महीरुहाः[2]) ॥ 30 ॥

अरक्ष्य[1]माणामावव्रुर्व[2]भूवाथ प्रजाक्षयः ।
प्रत्याहृते[3]) तदा तस्मिन् चा[4]क्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ 31 ॥

नाशकन् मारुतो वातुं, वृतं[1]) ख[2]मभवद् द्रुमैः[3]); ।
दश वर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः ॥ 32 ॥

तदुपश्रुत्य तपसा[1]) युक्ताः सर्वे[2]) प्रचेतसः ।
मुखेभ्यो वायुमग्निं च ससृजुर्जा[3]तमन्यवः[4]) ॥ 33 ॥

उन्मूलानथ तान् वृक्षान्[1]) कृत्वा[2]) वायुरशोषयत्, ।
तानग्निरदहद् घोर, एवमासीद् द्रुमक्षयः[3]) ॥ 34 ॥

द्रुम[1]क्षयमथो बुद्ध्वा[2]) किंचिच्छिष्टेषु[3]) शाखिषु[4]) ।
उपगम्याब्रवीदेतान् राजा[5]) सोमः प्रजापतीन्[6]) ॥ 35 ॥

---

29 = A. 18.22^{b}, 23^{a}; Bḍ. I. 37.27^{b}, 28^{a}; Br. 2.33^{b}, 34^{a}; Ga. 6.11; H. 87^{b}, 88^{a}; Kū. 14.(53^{a}); Śidh. 53.4; Vā. 63.26^{ab}; Vi. I. 14.6^{b}, 7^{a}. 1) A. Ga. Śidh. Vā. T. Vi. सर्वे । 2) A. Ga. Śidh. Vā. T. Vi. –गाः । 3) Vi. महातपः; Kū. प्रचेतसस्ते विख्याता राजानः प्रथितौजसः ।

30 = A. 18.23^{b} = a; Bḍ. I. 37.28^{b}, 29^{a}; Br. 2.34^{b}, 35^{a}; Ga. 6.12^{a} = a; H. 88^{b}, 89^{a}; Śidh. 53.5; Vā. 63.26^{c}, 27^{a}; Vi. I. 14.7^{b}, 15.1^{a}. 1) Bḍ. तपश्च तेषु पृथिवीं तप्यत्स्वथ । 2) Śidh. पृथिव्यामभवन् सुमहीरुहाः ।

31 = Bḍ. I. 37.29^{b}, 30^{a}; Br. 2.35^{b} = a; H. 89^{b}, 90^{a}; Śidh. 53.6^{a} = a; Vā. 63.27^{b}, 28^{a}; Vi. I. 15.1^{b} = a. 1) Br. H. अरक्ष– । 2) Śidh. अरक्ष्यमाणायां .क्ष्यां व–; Vā. T. अरक्ष्यमाणाः खं वव्रुर्व– 3) H. –हृताः; Vā. –हृते । 4) H. प्रजाः सर्वाश्चा– ।

32 = A. 18.(24^{bI}) = a; Bḍ. I. 37.30^{b}, 31^{a}; Br. 2.36; H. 90^{b}, 91^{a}; Vā. 63.28^{bc}; Vi. I. 15.2. 1) Bḍ. Vi.2 वृत्तं । 2) Vi.2 स्व– । 3) A. मुः खं व्याप्तं हि तरुभिः ।

33 = A. 18.(24^{bII}); Bḍ. I. 37.31^{b}, 32^{a}; Br. 2.37; H. 91^{b}, 92^{a}; Śidh. 53.(6^{b}); Vā. 63.29; Vi. I. 15.3. 1) Vi. तद् दृष्ट्वा जलनिष्क्रान्ताः । 2) Bḍ. Vā. सर्वे युक्ताः; Vi. सर्वे क्रुद्धाः । 3) Vi. तेऽसृजन् जा– । 4) A. तांस्तरून्-दहंश्च ते; Śidh. तं दृष्ट्वा तु द्रुमेभ्यस्ते प्रासृजनग्निमारुतौ ।

34 = Bḍ. I. 37.32^{b}, 33^{a}; Br. 2.38; H. 92^{b}, 93^{a}; Śidh. 53.(7^{a}); Vā. 63.30; Vi. I. 15.4. 1) Bḍ. H. वृक्षांस्तान् ; Br. वृक्षांस्तु; H. तान् कृत्वा । 2) H. वृक्षान् । 3) Vi. –रस्तत्राभूद् द्रुमसंक्षयः; Śidh. वृक्षानुन्मूल्य वायुस्तानदहद्धव्यवाहनः ।

35 = A. 18.25(a)^{b}; Bḍ. I. 37.33^{b}, 34^{a}; Br. 2.39; H. 93^{b}, 94^{a}; Śidh. 53.7^{b}, 8^{a}; Vā. 63.31; Vi. I. 15.5. 1) Śidh. वृक्ष– । 2) Śidh. –यं ततो दृष्ट्वा; Vi. दृष्ट्वा । 3) Vā. –च्छेषेषु । 4) A. मुखजाग्निमरुद्भ्यां च दृष्ट्वा चाथ द्रुमक्षयम् । 5) Br. –देतांस्तदा; H. –तानथ । 6) Bḍ. Vā. प्रचेतसः; Śidh. प्रतापवान् ।

दृष्ट्वा प्रयोजनं सत्यं[1])
लोकसन्तानकारणात् ।

कोपं यच्छत[1]) राजानः सर्वे[2]) प्राचीनबर्हिषः[3]), ।

वृक्षशून्या कृता पृथ्वी,
शाम्येतामग्निमारुतौ[1]) ! ॥ 36 ॥

वृक्षाः क्षित्यां जनिष्यन्ति,
शाम्येतामग्निमारुतौ ! ॥ 36 ॥

रत्नभूता च[1]) कन्येयं वृक्षाणां[2]) वरवर्णिनी[3]) ।
भविष्यं[4]) जानता ह्येषा[5]) धृता गर्भेण वै मया[6]), ॥ 37 ॥

मारिषा नाम नाम्नैषा[1]) वृक्षाणामिति निर्मिता[2]), ।

भार्या वोऽस्तु महाभागा[1])
सोम[2]वंशविवर्धिनी ॥ 38 ॥

भार्या भवतु वो ह्येषा
सोमगर्भ[1]विवर्धिता ॥ 38 ॥

युष्माकं तेजसोऽर्धेन मम चार्धेन[1]) तेजसः[2]) ।
अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान्[3]) दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ 39 ॥

स इमां दग्धभूयिष्ठां[1]) युष्मत्तेजोमयेन वै ।
अग्निनाग्निसमो[2]) भूयः[3]) प्रजाः संवर्धयिष्यति[4]) ॥ 40 ॥

ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः[1]) ।
संहृत्य[2]) कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्मेण मारिषाम्[3]) ॥ 41 ॥
मारिषायां ततस्ते वै[1]) मनसा गर्भमादधुः ।

36a(b) = A. 18.(26a); Bd. I. 37.33a; Br. 2.40a; H. 94b; Śidh. 53.8b; Vā. 63.32b; Vi. I. 15.6a. 1) Bd. Vā. त्यजत । 2) Vā. सर्वे । 3) A. –त दास्यन्ति कन्यां वो मारिषां वराम् ; Vi. शृणुध्वं च वचो मम ।

36a = Bd. I. 37.34b; Vā. 63.32a. 1) Vā. सर्वे ।

36b = Br. 2.40b; H. 95a; Vi. I. 15.(6b). 1) Vi. संधानं वः करिष्यामि सह क्षितिरुहैरहम् ।

36c = Bd. I. 37.35b; Vā. 63.33a.

37 = A. 18.(26b) 27aI = bI; Bd. I. 37.36; Br. 2.41; H. 95b, 96a; Śidh. 53.9; Vā. 63.33b, 34a; Vi. I. 15.7. 1) Śidh. अनुभूतानु; Vā. –भूता तु । 2) Vi. वार्क्षेयी । 3) A. तपस्विनो मुनेः कण्डोः प्रम्लोचायां मयैव च । 4) Bd. –ष्यज् । 5) A. सृष्टा; Br. तात; H. तत्वं; Śidh. सा तु; Vi. पूर्वं । 6) Vā. Vi. मया गोभिर्विवर्धिता ।

38a = Bd. I. 37.37a; Br. 2.42a; H. 96b; Vā. 63.34b; Vi. I. 15.8a. 1) H. कन्येयं । 2) Bd. Vā. वृक्षैरेव विनिर्मिता ।

38b = A. 18.27aII = I; Br. 2.42b; H. 97a; Śidh. 53.10a; Vi. I. 15.8b. 1) A. कुलंकरी; Br. T. H. –भागाः । 2) Vi. ध्रुवं ।

38b = Bd. I. 37.37b; Vā. 63.34c. 1) Bd. –गर्भा ।

39 = A. 18.27bI = bI; Bd. I. 37.38; Br. 2.43; H. 97b, 98a; Śidh. 53.11a = a; Vā. 63.35; Vi. I. 15.9. 1) Śidh. चांशेन । 2) Bd. –जसा । 3) A. दक्षः; H. पुत्रो ।

40 = A. 18.27bII = bII; Bd. I. 37.39; Br. 2.44; H. 98b, 99a; Śidh. 53.11b = b; Vā. 63.36; Vi. 15.10. 1) Vi. मम चांशेन संयुक्तो । 2) Śidh, ब्रह्मतेजोमयो । 3) H. भूत्वा । 4) Vā. T. –सि ।

41 = A. 18.(28aI); Bd. I. 37.40; Br. 2.45; H. 99b, 100a; Śidh. 53.12abI = abII; Vā. 63.37; Vi. I. 15.72. 1) A. प्रचेतसस्तां जगृहुर् ; Vi.2 –हुस्तां प्रचेतसः । 2) Vā. –हृत्य; Vi.2 संहृत्य । 3) Śidh. भार्यां धर्मेणतस्यास्तु ।

दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः[2]) ॥ 42 ॥
दक्षो[1]) जज्ञे महातेजाः[2]) सोमस्यांशेन वीर्यवान्[3]) ।

पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्धनान्[1]) ॥ 43 ॥	असृजन्मनसा त्वा[1]दौ प्रजा दक्षो न[2]) मैथुनात् ॥ 43 ॥

अचरांश्च चरांश्चैव[1]) द्विपदोऽथ चतुष्पदः[2]) ।
स सृष्ट्वा[3]) मनसा दक्षः पश्चादसृजत[4]) स्त्रियः ॥ 44 ॥
ददौ स दश[1]) धर्माय, कश्यपाय त्रयोदश, ।

शिष्टाः सोमाय राज्ञे च[1]) नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः ॥ 45 ॥	कालस्य नयने युक्ताः सप्त विंशतिमिन्दवे[1]) ॥ 45 ॥

एभ्यो दत्त्वा ततोऽन्या वै चतस्रोऽरिष्टनेमिने, ।
द्वे चैव बहु[1]पुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा[2]), ।
कन्यामेकां कृशाश्वाय, तेभ्योऽपत्यं निबोधत[3]) ! ॥ 45_1 ॥
अन्तरं चाक्षुषस्यात्र[1]) मनोः षष्ठं तु गीयते[2]) ।
मनोर्वैवस्वतस्यापि सप्तमस्य प्रजापतेः ॥ 45_2 ॥

तासु देवाः[1]) खगा[2]) गावो[3]) नागा दितिज-दानवाः[4]) ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च जातयः[5]) ॥ 46 ॥
ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्[1]) प्रजा मैथुनसंभवाः, ।
संकल्पाद् दर्शनात् स्पर्शात् पूर्वेषां[2]) सृष्टिरुच्यते[3]) ॥ 47 ॥

---

42 = A. 18.(28^{aII}); Bd. I. 37.41; Br. 2.46ª = b; H. 100ᵇ, 101ª; Śidh. 53(12^{bII}) = b^{II}; Vā. 63,38; Vi. I, 15.73ª = b. 1) H. तु । 2) A. दक्षोऽस्यां च ततोऽभवत् ; Śidh. दक्षो जज्ञे प्रजापतिः ।

43^a = Bd. I. 37.42ª; Br. 2.46ᵇ; H. 101ᵇ; Śidh. 53.13ª; Vā. 63.39ª; Vi. I. 15.(73ᵇ,74ª). 1) Śidh. सोऽपि । 2) Śidh. जज्ञे दक्षो महाभागः; Vi. जज्ञे दक्षो महायोगो (Vi.2 –भागो), यः पूर्वं ब्रह्मणोऽभवत् , स , तु दक्षो महाभागः । 3) Br. भो द्विजाः; H. भारत; Śidh. वै मुने; Vi. सृष्ट्यर्थं सुमहामते ।

43^b = H. 102ª; Vi. I. 15.74ᵇ. 1) Vi. प्रजासृष्ट्यर्थ-मात्मनः ।	43^b = Bd. I. 37.42ᵇ; Vā. 63.39ᵇ. 1) Vā. चा– । 2) Bd. –ऽथ ।

44 = A. 18.28ᵇ, 29ª; Bd. I. 37.43; Br. 2.47; H. 102ᵇ, 103ª; Śidh. 53.13ᵇ, 14ª; Vā. 63.40; Vi. I. 15.75ª, 76ª. 1) Vi.2 अचरांश्च चरांश्चैव । 2) Vi. –दान् । 3) Bd. Vā. विसृज्य । 4) Br. –दसृजत् ; H. Vi. –दप्यसृजत् ।

45^a = A. 18.29ᵇ; Bd. I. 37.44ª; Br. 2.48ª; H. 103ᵇ; Śidh. 53.14ᵇ; Vā. 63.41ª; Vi. I. 15.76ᵇ. 1) Br. T. दश स ।

45^b = Br. 2.48ᵇ; H. 104ª; Śidh. 53.15ª. 1) H. –सोऽथ; Śidh. दक्षोऽपि ।	45^b = A. 18.30^{aI} = II. Bd. I. 47.44ᵇ; Vā. 63.41ᵇ; Vi. I. 15.77ª. 1) A. –ति सोमाय ।

45_1 = A. 18.30^{aIIb} = a^{IIb}; Bd. I. 37.45, 46ª; Vā. 63.42. 1) Vā. बाहु– । 2) A. ह्यदात् । 3) Bd. –त्यं बभूव ह ।

45_2 = Bd. I. 47.46ᵇ, 47ª; Vā. 63.43. 1) Bd. –स्याथ । 2) Vā. तु होयते ।

46 = A. 18.(31^a) = a; Bd. I. 37.47ᵇ, 48ª; Br. 2.49; H. 104ᵇ, 105ª; Śidh. 53.(15^b) = a; Vā. 63.44; Vi. I. 15.(77^b),78ª. 1) Bd. वसुदेवाः; Śidh. देवासुराः । 2) Vi. तथा । 3) A. च नागाद्या; Śidh. नागा; Vi. दैत्या । 4) A. मैथुनान् मनसा पुरा; Śidh. दितिश्चाश्चान्यदेवताः; Vi. नागा गावस्तथा-खगाः । 5) Vi. दानवाद्याश्च जज्ञिरे ।

मुनय (ऋषय) ऊचु :

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम्[1]) ।
संभवः कथितः पूर्वं[2]) दक्षस्य च महात्मनः ॥ 48 ॥

अङ्गुष्ठाद् ब्रह्मणो[1]) जातो[2])
दक्षः[3]) प्रोक्त[4]स्त्वयानघ[5]) ।
वामाङ्गुष्ठात् तथा चैव[6])
तस्य पत्नी व्यजायत ॥ 49 ॥

प्राणात् प्रजापतेर्जन्म
दक्षस्य कथितं त्वया ॥ 49 ॥

कथं प्राचेतसत्वं स[1]) पुनर्लेभे महातपाः[2]), ।
एतं[3]) नः[4]) संशयं[5]) सूत[6]) व्याख्यातुं त्वमिहार्हसि[7]), ।
दौहित्रश्चैव[8]) सोमस्य कथं[9]) श्वशुरतां गतः ? ॥ 50 ॥

(लोमहर्षण) सूत उवाच :

उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यं[1]) भूतेषु वर्तते[2]), ।
ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति विद्यावन्त[3]श्च ये जनाः[4]) ॥ 51 ॥
युगे युगे[1]) भवन्त्येते सर्वे[2]) दक्षादयो नृपाः[3]) ।
पुनश्चैव निरुध्यन्ते, विद्वां[4]स्तत्र न मुह्यति ॥ 52 ॥
ज्यैष्ठ्यं[1]) कानिष्ठ्य[2]मप्येषां[3]) पूर्वं नासीद्[4]) द्विजोत्तमाः[5]) ।
तप एव गरीयोऽभूत् प्रभावश्चैव कारणम् ॥ 53 ॥

---

47 = Bḍ. I. 37.48bc; Br. 2.50; H. 105b, 106a; Śidh. 53.16; Vā. 63.45; Vi. I. 15.78b, 79a. 1) Br. विप्रेन्द्राः; H. राजेन्द्र; Śidh. विप्रेन्द्र; Vi. मैत्रेय । 2) Bḍ. –र्वांसां । 3) Br. H. प्रोच्यते प्रजाः; Vi. –पामभवन् प्रजाः ।

48 = Bḍ. I. 37.49; Br. 2.51; H. 107; Vā. 63.46. 1) Bḍ. Vā. देवर्षीणां च ते शुभः । 2) Br. –वस्तु श्रुतोऽस्माभिर् ।

49 = Br. 2.52; H. 108; Śidh. 53.17a = a; Vi. I. 15.(80a) = a. 1) Vi. दक्षिणाद् । 2) Br. T. जज्ञे; Vi. दक्षः । 3) Vi. पूर्वं । 4) Br. किल; Śidh. चोक्तः; Vi. जातः । 5) Br. शुभव्रतः; Śidh. पुरा त्वया; Vi. श्रुतं मया । 6) Br. H. चैवं ।

49 = Bḍ. I. 37.50a; Vā. 63.47a.

50 = Bḍ. I. 37.50b, 51; Br. 2.53; H. 109, 110; Śidh. 53.17b, 18; Vā. 63.47b, 48; Vi. I. 15.(80b), 81. 1) Bḍ. Vā. च; Śidh. हि; Vi. –चेतसो भूयः । 2) Vi. स संभूतो महामुने । 3) Vi. एष । 4) H. Śidh. –तन्मे; Vi. मे । 5) Vi. –शयो । 6) H. विप्र; Vi. ब्रह्मन् । 7) H. सम्यगाख्यातुमर्हसि; Śidh. आख्यातुं वै त्वमर्हसि; Vi. सुमहान् हृदि वर्तते । 8) Vā. स दौहित्रश्च; Vi.1 यद् दौहित्रः स; Vi.2 –त्रश्च । 9) Vi. पुनः ।

51 = Bḍ. I. 37.52; Br. 2.54; H. 111; Śidh. 53.19a = a; Vā. 63.49; Vi. I. 15.82. 1) H. Vi. नित्यौ । 2) Bḍ. Vā. सत्तमाः; Br. भो द्विजाः; H. पार्थिव; Vi.1 सत्तम; Vi.2 वै मुने । 3) H. विद्वांस–; Vi.1 ये चात्र; Vi.2 ये चान्ये । 4) H. चैव ये जनाः; Śidh. Vi. दिव्यचक्षुषः; Vā. नराः ।

52 = Bḍ. I. 37.53; Br. 2.55; H. 112; Śidh. 53.19b, 20a; Vā. 63.50; Vi. I. 15.83. 1) Śidh. कल्पे कल्पे । 2) Br. पुनर् । 3) Bḍ. Vā. द्विजाः; Śidh. मुने; Vi. दक्षाद्या मुनिसत्तमाः । 4) Śidh. मुह्यसु ।

53 = Bḍ. I. 37.54; Br. 2.56; H. 113; Śidh. 53.20b = a; Vā. 63.51; Vi. I. 15.84. 1) Bḍ. ज्यैष्ठ्य–; Śidh. ज्येष्ठ; Vi. कनिष्ठ्यं । 2) Br. कनिष्ठ– ;

इमां विसृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात् सचराचरम् ,।	इमां विसृष्टिं यो वेद चाक्षुषस्य चराचरम् ,।

प्रजावाना[1]युरुत्तीर्णः[2]) स्वर्गलोके महीयते ॥ 54 ॥

एवं[1]) सर्गः समाख्यातश्चाक्षुषस्य समासतः ।
इत्येते षड्विसर्गा हि[2]) क्रान्ता मन्वन्तरात्मकाः ॥ 54_1 ॥

स्वायंभुवाद्याः संक्षेपाच्चाक्षुषान्ता यथाक्रमम् ।
एते सर्गा यथा प्राज्ञैः[1]) प्रोक्ता वै[2]) द्विजसत्तमाः ॥ 54_2 ॥

वैवस्वतविसर्गेण[1]) तेषां ज्ञेयस्तु विस्तरः ।
अन्यूना नातिरिक्तास्ते[2]) सर्वे सर्गा विवस्वतः ॥ 54_3 ॥
आरोग्यायुः प्रमाणेन[1]) धर्मतः कामतोऽर्थतः ।
एतानेव गुणानेति, यः पठत्य[2]नसूयकः ॥ 54_4 ॥
वैवस्वतस्य वक्ष्यामि सांप्रतस्य महात्मनः ।
समास[1]व्यासतः सर्गं ब्रुवतो मे निबोधत ! ॥ 54_5 ॥

Śidh. कनिष्ठो; Vi. ज्यैष्ठ्यं । 3) Śidh. मध्यस्थः । 4) Vi. नाभूद् । 5) H. जनाधिप; Śidh. –वंमासीन् महामुने; Vi. द्विजोत्तम ।

54^a = Bḍ. 2.57[a]; H. 114[a]; Śidh. 53.21[a]. | 54^a = Bḍ. I. 37.55[a]; Vā. 63.52[a].

54^b = Bḍ. I. 37.55[b]; Br. 2.57[b]; H. 114[b]; Śidh. 53.21[b]; Vā. 63.52[b]. 1) Vā. प्रजानामा– । 2) Bḍ. –नायुपस्तीर्णः; Śidh. –नायुषा पूर्णः ।

54_1 = Bḍ. I. 37.56; Vā. 63.53[ab]. 1) Vā. एव । 2) Bḍ. निसर्गाश्च ।
54_2 = Bḍ. I. 37.57; Vā. 63.53[c], 54[a]. 1) Vā. यथाप्रज्ञं । 2) Bḍ. ये ।
54_3 = Bḍ. I. 37.58; Vā. 63.54[b], 55[a]. 1) Bḍ. Vā. V. –निसर्गेण । 2) Vā. अनन्ता नातिरिक्ताश्च ।
54_4 = Bḍ. I. 37.59; Vā. 63.55[bc]. 1) Bḍ. –णेभ्यो । 2) Bḍ. पठन्न– ।
54_5 = Bḍ. I. 37.60; Vā. 63.56. 1) Vā. समासाद् ।

सन्दर्भस्तवकः II

(Mt. 4.33—55.)

स्वायंभुवो मनुर्धीमांस्तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
पत्नीमेवाप रूपाढ्यामनन्तां[1]) नाम नामतः ॥ 33 ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् ।
धर्मस्य कन्या चतुरा सूनृता नाम भामिनी ॥ 34 ॥
उत्तानपादात् तनयान् प्राप मन्थरगामिनी ।
अपस्यतिमपस्यन्तं कीर्तिमन्तं ध्रुवं तथा ॥ 35 ॥
उत्तानपादोऽजनयत् सूनृतायां प्रजापतिः ।
ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि कृत्वा तपः पुरा ॥ 36 ॥
दिव्यमाप ततः स्थानमचलं ब्रह्मणो वराद्, ।
तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ 37 ॥
धन्या नाम मनोः कन्या ध्रुवाच्छिष्टमजीजनत् ।
अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टात्सा सुषुवे सुतान् ॥ 38 ॥
कृपं रिपुंजयं वृत्तं वृकं च वृकतेजसम् ।
चक्षुषं ब्रह्मदौहित्र्यां वीरिण्यां स रिपुंजयः ॥ 39 ॥
वीरणस्यात्मजायां तु चक्षुर्मनुमजीजनत् ।
मनुर्वै राजकन्यायां नड्वलायां स चाक्षुषः ॥ 40 ॥
जनयामास तनयान् दश सुरानकल्मषान् ।
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक् कविः[2]) ॥ 41 ॥
अग्निष्टुदत्रिरात्रश्च सुद्युम्नश्चापराजितः ।
अभिमन्युस्तु दशमो नड्वलायामजायत ॥ 42 ॥
ऊरोरजनयत्पुत्रान् षडाग्नेयी तु सुप्रभान् ।
अङ्गं[3]) सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥ 43 ॥
पितृकन्या सुनीथा तु वेनमङ्गादजीजनत् ।
वेनमन्यायिनं विप्रा ममन्थुस्तत्करादभूत् ।
पृथुर्नाम महातेजाः, स पुत्रौ द्वावजीजनत् ॥ 44 ॥
अन्तर्धानस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् ।
हविर्धानात् षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् ।
प्राचीनबर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ॥ 45 ॥
प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः, ।
हविर्धानात्[4]) प्रजास्तेन बहवः संप्रवर्तिताः ॥ 46 ॥
सवर्णायां तु सामुद्र्यां दशाधत्त सुतान् प्रभुः, ।
सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ 47 ॥
तत्तपोरक्षिता वृक्षा बहुर्लोके समन्ततः, ।
देवादेशाच्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ॥ 48 ॥
सोमकन्याभवत् पत्नी मारीषा नाम विश्रुता, ।

1) T. —न्ता ; V. —न्तीं । 2) T. —वाग्घविः । 3) T. अग्निं । 4) T. —नाः ।

तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा पुत्रमग्र्यमजीजनत् ॥ 49 ॥
दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च सर्वशः ।
अजीजनत् सोमकन्या नदीं चन्द्रवतीं तथा ॥ 50 ॥
सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः ।
वक्ष्ये तासां तु विस्तारं, लोके यः सुप्रतिष्ठितः ॥ 51 ॥
द्विपदश्चाभवन् केचित् केचिद्बहुपदा नराः, ।
वलीमुखाः शङ्कुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ॥ 52 ॥
अश्वऋक्षमुखाः केचित् केचित्सिंहाननास्तथा, ।
श्वसूकरमुखाः केचित् केचिदुष्ट्रमुखास्तथा ॥ 53 ॥
जनयामास धर्मात्मा म्लेच्छान् सर्वाननेकशः, ।
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः स्त्रियः पश्चादजीजनत् ॥ 54 ॥
ददौ स दश धर्माय, कश्यपाय त्रयोदश, ।
सप्तविंशतिं सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः; ।
देवासुरमनुष्यादि ताभ्यः सर्वमसृज्जगत् ॥ 55 ॥

द्वितीयोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः I

(A. 18.29[b]-19.21; Bḍ. II. 2.1-32; Br. 3.1-126; Ga. 6.14-62; H. 115-256; Kū. 15.1, 16.1-46; 18.1-18; Śidh. 54.1-94[b]; Vā. 65.121-159; Vi. I. 15.85-142; 21.1-40.)

मुनय (ऋषय) ऊचुः

देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं[1]) विस्तरेणैव[2]) *मम ब्रह्मन्* प्रकीर्तय[3]) ! ॥ 1 ॥

लोमहर्षण (सूत) उवाच :

प्रजा सृजेति व्यादिष्टः[1]) पूर्वं[2]) दक्षः स्वयंभुवा ।

यथा ससर्ज भूतानि	ससर्ज सर्व[1]भूतानि
तथा शृणुत *भो द्विजाः*[1]) ॥ 2 ॥	गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥ 2 ॥

मानसान्येव[1]) भूतानि[2]) पूर्वमेवासृजत्[3]) प्रभुः[4]) ।
ऋषीन् देवान्[5]) स[6]गन्धर्वानसुरा*नथ राक्षसान्*[7]) ॥ 3 ॥

यक्षभूतपिशाचांश्च वयःपशुमृगांस्तथा[1]) ।
यदास्य *मनसा*[2]) *सृष्टा*[3]) न व्यवर्धन्त[4]) ताः[5]) प्रजाः[6]), ॥ 4 ॥

---

1 = Br. 3.1; H. 115; Kū. 15.1; Śidh. 54.1; Vi. I. 15.85. 1) Śidh. सृष्टिं तु । 2) Kū. विस्तराद् ब्रूहि; Śidh. विस्तरेणेमां; Vi. –णेह । 3) Br. लोमहर्षण कीर्तय; H. वैशम्पायन कीर्तय; Kū. सूत वैवस्वतेऽन्तरे; Śidh. सूतपुत्र ब्रवीहि मे ।

2[a] = Bḍ. II. 2.1[b]; Br. 3.2[a]; H. 116[a]; Kū. 16.1[a]; Vā. 65.121[a]; Vi. I. 15.86[a]. 1) Kū. संदिष्टः । 2) Bḍ. Vā. स्वयं ।

2[b] = Br. 3.2[b]; H. 116[b]. Vi. I. 15.86[b]. 1) H. शृणु महीपते; Vi. शृणु महामते (Vi.2 –मुने) ।

2[b] = Bḍ. II. 2.2[a]; Kū. 16.(1[b]); Vā. 65.121[b]. 1) Vā. दक्षो; Kū. ससर्ज देवान् गन्धर्वान् ऋषींश्चैवासुरोरगान् ।

3 = Bḍ. II. 2.2[b], 3[a]; Br. 3.3; H. 117; Śidh. 54.(2[a]); Vā. 65.125[b], 126[a]; Vi. I. 15.87. 1) Bḍ. मानसानि च; H. मनसा चैव; Vi.1 मानसानि तु । 2) Bḍ. तानि स । 3) Bḍ. असृजत् प्र–; Vā. –र्वं सिसृक्षुर्विविधाः; Vi. –र्वं दक्षोऽसृजत् । 4) Vā. प्रजाः; Vi. तदा; Śidh. पूर्वं हि मनसा दक्षः सृष्टिं चक्रे प्रजापतिः । 5) Vi. देवान् ऋषीन् । 6) Bḍ. च । 7) Bḍ. Vā. –र्वान् मनुष्योरगराक्षसान् ; Br. –नसुरान् यक्षराक्षसान् ; Vi. –नसुरान् पन्नगांस्तथा ।

4 = Bḍ. II. 2.3[b], 4[a]; Br. 3.4[a] = b; H. 118; Kū. 16.2[a] = b; Śidh. 54.(2[b1]); Vā. 65.126[b], 127[a]; Vi. I. 15.88[a]–[b]. 1) H. –पाशुसरीसृपान् । 2) Br. मानसी; H. तास्तु; Kū. सृजतः; Vi.1 द्विज; Vi.2 विप्र । 3) Br. विप्राः; H. Vi. मानस्यो; Kū. पूर्वं । 4) Br. –र्धत; Vi. नाम्यवर्धन्त । 5) Br. H. वै; Śidh. यदा न वर्धते सा तु । 6) Br. –जा ।

तदा[1]) संचिन्त्य धर्मात्मा[2])
प्रजा[3]हेतोः प्रजापतिः ।

अपध्याता भगवता
महादेवेन धीमता[1]) ।

स मैथुनेन[1]) धर्मेण[2]) सिसृक्षुर्वि[3]विधाः प्रजाः[4]), ॥ 5 ॥
असिक्नीमावहत्[1]) पत्नीं[2]) वीरणस्य प्रजापतेः ।
सुतां, सुतपसा[3]) युक्तां महतीं[4]) लोकधारिणीम्[5]) ॥ 6 ॥

यया धृतमिदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।
अत्राप्युदाहरन्तीमौ श्लोकौ प्राचेतसं[1]) प्रति ॥ 6_1 ॥
दक्षस्योद्वहतो भार्यामसिक्नीं वैरणीं[1]) पुरा[2]); ।
कृपानां नियुतं दक्षं[3]) सर्पिणां साभिमानिनाम् ॥ 6_2 ॥
नदीगिरिष्वसज्जन्त[1]) पृष्ठतोऽनुययौ प्रभुम्[2]) ।
तं दृष्ट्वा ऋषिभिः प्रोक्तं प्रतिष्ठास्यति वै प्रजाः ॥ 6_3 ॥
प्रथमोऽत्र[1]) द्वितीयस्तु[2]) दक्षः स हि प्रजापतिः[3]) ।
अथागच्छद्यथाकालं प्रहीणां[4]) नियुतं तु यत्[5]), ॥ 6_4 ॥
असिक्नीं वैरणीं[1]) तत्र[2]) दक्षः प्राचेतसोऽवहत् ॥ 6_5 ॥

अथ[1]) पुत्रसहस्राणि[2])
वैरण्यां[3]) पञ्च वीर्यवान्[4]) ।

अथ पुत्रसहस्रं स
वैरण्या[1]ममितौजसम्[2]) ।

असिक्न्यां[1]) जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः[2]) ॥ 7 ॥

5^a = Bd. 3.4^b; H. 119^a; Vi. I. 15.88^b. 1) Vi. ततः । 2) Vi. स पुनः । 3) Vi. सृष्टि– ।

5^a = Bd. II. 2.4^b; Ga. 6.(14^a); Vā. 65.127^b. 1) Ga. नावर्धन्त च तास्तस्य अपध्याता हरेण तु ।

5^b = Bd. II. 2.5^a; Br. 3.5^a; H. 119^b; Ga. 6.(14^b); Kū. 16.(2^b); Śidh, 54.3^b; Vā. 65.128^a; Vi. I. 15.89^a. 1) Vā. मैथुनेन च; Vi. मैथुनेनैव । 2) Bd. Vā. भावेन । 3) Śidh. ससर्ज वि– । 4) Ga. मैथुनेन ततः सृष्टिं कर्तुमैच्छत् प्रजापतिः; Kū. T. तदा ससर्ज भूतानि मैथुनेनैव सर्वतः ।

6 = Bd. II. 2.5^b, 6^a; Br. 3.5^b, 6^a; Ga. 6.15^a = a; H. 120; Kū. 16.(3); Śidh. 54.2^{bII}, 3^a = a^{II}b; Vā. 65.128^b, 129^a; Vi. I. 15.89^b, 90^a. 1) Vā. –क्नीं चावहत् । 2) Bd. Ga. भार्यां; Kū. अशिक्न्यां जनयामास; Vi. कन्यां । 3) Bd. Vā. सुमहता । 4) Bd. Vā. तपसा । 5) Śidh. युक्तामाहयत् सर्गकारणात्; Kū. सुतायां धर्मयुक्तायां पुत्राणां तु सहस्रकम् ।

6_1 = Bd. II. 2.6^b, 7^a; Vā. 65.129^b, 130^a. 1) Bd. –तसां ।
6_2 = Bd. II. 2.7^b, 8^a; Vā. 65.130^b, 131^a. 1) Vā. वीरणीं । 2) Vā. T. परां । 3) Vā. दक्षः ।
6_3 = Bd. II. 2.8^b, 9^a; Vā. 65.131^b, 132^a. 1) Vā. –गिरिषु सर्वंस्ताः; V. –रिषसज्जंस्ताः । 2) Vā. –भुः ।
6_4 = Bd, II. 2.9^b, 10^a; Vā. 65.132^b, 133^a. 1) Vā. प्रथमात्र । 2) Vā. –तीया तु । 3) Vā. दक्षस्येह प्रजापतेः । 4) Vā. कृपानां । 5) Vā. नियुते तु सः ।
6_5 = Bd. II. 2.10^b; Vā. 65.133^b. 1) Vā. वैरिणीं । 2) Vā. यत्र ।

7^a = Br. 3.6^b; Ga. 6.(15^b); H. 121^a; Śidh. 54.4^a; Vi. I. 15.90^b. 1) Ga. तस्य; Śidh. तस्यां । 2) Ga. –स्रं तु । 3) Śidh, वीरण्यां; Vi.1 वैरिण्यां । 4) Ga. –ण्यां समपद्यत ।

7^a = Bd. II. 2.11^a; Vā. 65.134^a. 1) Vā. वैरिण्यां– । 2) Vā. T. –जसा ।

7^b = Bd. II. 2.11^b; Br. 3.7^a; H. 121^b; Śidh. 54.4^b; Vā. 65.134^b; Vi. I. 15.91^a. 1) Śidh. आश्रित्य । 2) Bd. Vā. –क्षः प्राचेतसः प्रभुः; Vi. सर्गहेतोः प्रजापतिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान्[1]) सं[2]विवर्धयिषून्[3]) प्रजाः ।
देवर्षिः[4]) प्रियसंवादो नारदः[5]) प्राब्रवीदिदम्[6]) ॥ 8 ॥

नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा[1]), ।
यं[2]) कश्यपः सुतवरं[3]) परमेष्ठी व्यजीजनत्[4]) ॥ 9 ॥

दक्षस्य वै दुहितरि
दक्षशापभयान्मुनिः ।

मानसः कश्यपस्यासीद्[1])
दक्षशापवशात्[2]) पुनः ।
तस्मात् स कश्यपस्याथ
द्वितीयो[3]) मानसोऽभवत् ।

पूर्वं स हि[1]) समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः[2]) ॥ 10 ॥

असिक्न्यामथ वैरण्यां
भूयो देवर्षिसत्तमः ।
तं भूयो जनयामास
पितेव मुनिपुंगवम् ॥ 10_1 ॥

तेन[1]) दक्षस्य[2]) वै पुत्रा[3]) हर्यश्वा इति विश्रुताः ।
धर्मार्थं[4]) नाशिताः सर्वे विधिना च[5]) न संशयः ॥ 11 ॥

तस्योद्यतस्तदा दक्षो
नाशायामितविक्रमः ।

तस्योद्यतस्तदा दक्षः
क्रुद्धो नाशाय[1]) वै प्रभुः ।

ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा[1]) याचितः परमेष्ठिना ॥ 12 ॥

ततोऽभिसंधिं च[1]क्रे वै[2]) दक्षस्तु[3]) परमेष्ठिना ।
कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्रो भवेदि[4]ति ॥ 13 ॥

---

8 = Bḍ. II. 2.12; Br. 3.7[b], 8[a]; H. 122; Śidh. 54.(5[a]); Vā. 65.135[ab]; Vi. I. 15.91[bc]. 1) Bḍ. Vā. महातेजाः; Vi. तान् दृष्ट्वा नारदो विप्र । 2) Bḍ. Vā. Vi.1 स । 3) Bḍ. –यिषुः । 4) Vi. संगम्य । 5) Vi. देवर्षिर् । 6) Bḍ. Vā. –दो ब्रह्मणः सुतः; Vi. इदमब्रवीत् ; Śidh. तान् सिसृक्षूंस्ततो दृष्ट्वा नारदः प्राह वै मुने ।

9 = Bḍ. II. 2.13; Br. 3.8[b], 9[a]; H. 123; Vā. 65.135[c], 137[a]. 1) Bḍ. Vā. –त्मनोऽब्रवीत् । 2) Bḍ. Vā. यः । 3) Bḍ. Vā. –पसुतस्याथ; H. –पः सुतं वीरं । 4) Bḍ. Vā. व्यजायत ।

10[a] = Br. 3.9[b]; H. 124[a]; Śidh. 54.6[bI] = I.

10[ab] = Bḍ. II. 2.14; Vā. 65.137[b], 138[a]. 1) Vā. –पस्येह । 2) Vā. –पमयात् । 3) Vā. –तीयं ।

10[b(c)] = Bḍ. II. 2.15[a]; Br. 3.10[a]; H. 124[b]; Śidh. 54.5[b]; Vā. 65.138[b]. 1) Bḍ. Vā. V. स हि पूर्वं; Śidh. तु । 2) H. –मेष्ठिना ।

10_1 = Br. 3.10[b], 11[a]; H. 125.

11 = Bḍ. II. 2.15[b], 16[a]; Br. 3.11[b], 12[a]; H. 126; Vā. 65.139. 1) Vā. T. येन । 2) Bḍ. वृक्षस्य । 3) Bḍ. H. पुत्रा वै; Vā. पुत्रास्ते । 4) Br. निर्मथ्य; Vā. निन्दार्थं । 5) Vā. विनष्टाश्च ।

12[a] = Br. 3.12[b]; H. 127[a].

12[a] = Bḍ. II. 2.16[b]; Vā. 65.140[a]. 1) Bḍ. –द्धः शापाय ।

12[b] = Bḍ. II. 2.17[a]; Br. 3.13[a]; H. 127[b]; Vā. 65.140[b]. 1) Bḍ. Vā. वै पुरस्कृत्य ।

13 = Bḍ. II. 2.17[b], 18[a]; Br. 3.13[b], 14[a]; H. 128; Vā. 65.141. 1) Br. T. संधिश्च– । 2) Vā. –संधितं चक्रे । 3) Bḍ. –श्चश्च; Br. दक्षस्य । 4) Vā. भवत्वि– ।

ततो दक्षः सुतां प्रादात् प्रियं वै परमेष्ठिने, ।
तस्मात् स[1]) नारदो जज्ञे भूयः[2]) शाप[3]भयादृषिः ॥ 14 ॥

मुनय (ऋषय) ऊचुः

कथं वि[1]नाशिताः पुत्रा[2]) नारदेन महर्षिणा[3]) ।
प्रजापति[4]सुतास्ते वै[5]) श्रोतु[6]मिच्छाम[7]) तत्त्वतः[8]) ॥ 15 ॥

लोमहर्षण (सूत) उवाच :

दक्षस्य पुत्रा[1]) हर्यश्वा विवर्धयिषवः प्रजाः ।
समागता महावीर्या, नारदस्तानुवाच ह[2]) ॥ 16 ॥

बालिशा बत यूयं वै, नास्या जानीथ वै भुवः । प्रमाणं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः[1]), ॥ 17 ॥	बालिशा बत यूयं वै न प्रजानीथ भूतलम् , ॥ 17 ॥

अन्तरूर्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ[1]) वै प्रजाः[2]) ? ।
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम्[3]); ॥ 18 ॥

अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य[1]) इवापगाः[2]) ।
हर्यश्वेष्वथ नष्टेषु[3]) दक्षः प्राचेतसः पुनः ॥ 19 ॥

वैरण्या[1]मथ[2]) पुत्राणां सहस्रमसृजत् प्रभुः[3]) ।

विवर्धयिषवस्ते तु शबलाश्वास्तथा प्रजाः[1]) ॥ 20 ॥	प्रजाः विवर्धयिषवः शबलाख्याः पुनस्तु ते ॥ 20 ॥

---

14 = Bḍ. II. 2.18[bc]; Br. 3.14[bc]; H. 129; Vā. 65.142. 1) Br. H. स तस्यां । 2) H. दक्ष– । 3) Vā. शान्तो ।

15 = Bḍ. II. 2.19; Br. 3.15; H. 130; Vā. 65.144. 1) Bḍ. वै; Br. प्र– । 2) Bḍ. पूर्वं । 3) Bḍ. सुरर्षिणा; Vā. महात्मना । 4) Br. H. –पतेः । 5) Br. –तेः सूतवर्य; H. –तेर्द्विजश्रेष्ठ । 6) Vā. प्रजाः । 7) Bḍ. H. –मिच्छामि । 8) Vā. प्राचेतसात्मजाः ।

16 = Bḍ. II. 2.20; Br. 3.16; H. 131; Śidh. 54.(6[bII]); Vā. 65.146. 1) Bḍ. Vā. दक्षपुत्राश्च । 2) Śidh. तस्माद तानब्रवीत्तु सः ।

17 = Br. 3.17; H. 132; Śidh. 54.(7); Vi. I. 15.93[a] = a. 1) Śidh. अजानन्तः कथं सृष्टिं बालिशा वै करिष्यथ, दिशं कांचिदजानन्तस्तस्माद् विज्ञायता भुवम् ।

17 = Bḍ. II. 2.21[a]; Vā. 65.147[a].

18 = Bḍ. II. 2.21[b], 22[a]; Br. 3.18; H. 133; Śidh, 54.(8[a]) = b; Vā. 65.147[b], 149[a]; Vi. I. 15.93[b], 95[a]. 1) Br. T. स्रक्ष्य । 2) Śidh. इत्युक्ता वव्रजुः सर्वे आशां विज्ञातुमोजसा । 3) Br. T. H. –शः ।

19 = Bḍ. II. 2.22[b], 23[a]; Br. 3.19; H. 134; Vā. 65.150[a], 151[a]; Vi. I. 15.95[b], 96[a]. 1) Bḍ. समुद्रस्था । 2) Vā. भ्रमन्तो वायुमिश्रिताः । 3) Bḍ. अथ तेषु प्रणष्टेषु; Vā. स्वेषु पुत्रेषु नष्टेषु ।

20[a] = Bḍ. II. 2.23[b]; Br. 3.20[a]; H. 135[a]; Śidh. 54.(8[b]); Vā. 65.151[b]; Vi. I. 15.96[b]. 1) Vā. Vi. वैरिण्यां– । 2) Bḍ. H. Vā. –मेव । 3) Śidh. गतैस्तैर्जनयामास पुनः पञ्चशतं सुतान् ।

पूर्वोक्तं वचनं ते तु[1]) नारदेन प्र[2]चोदिताः[3]) ।	पूर्वमुक्तं वचस्तत्र[1]) श्राविता नारदेन ह ।

अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महानृषिः[1]); ॥ 21 ॥

भ्रातॄणां पदवी[1]) चैव[2]) गन्तव्या[3]) नात्र संशयः ! ।
ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च[4]) सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः[5]) ॥ 22 ॥

| [एकाग्राः[1]) स्वस्थमनसा यथावदनुशासिताः[2])] ।

तेऽपि तेनैव मार्गेण प्रया[1]ताः सर्वतोदिशम् , ।
अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः[2]) ॥ 23 ॥

ततः[1]) प्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे रतः[2]) ।
प्रयातो नश्यति क्षिप्रं[3]), तन्न कार्यं विपश्चिता[4]) ॥ 24 ॥

नष्टेषु शबलाश्वेषु दक्षः क्रुद्धोऽशपद्[1]) विभुः[2]) ।
नारदं नाशमेहीति गर्भवासं वसेति च ॥ 25 ॥

तांश्चैव[1]) नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दक्षः प्रजापतिः ।	तथा[1]) तेष्वपि नष्टेषु महात्मसु पुरा[2]) किल[3]) ।

षष्टिं[1]) दक्षोऽ[2]सृजत् कन्या[3]) वैरण्या[4]मिति नः श्रुतम्[5]) ॥ 26 ॥

20b = Br. 3.20b; H. 135b; Śidh. 54. (9a); Vi. I. 15.97a. 1) H. –श्वाः प्रजास्तदा; Vi. –श्वाः प्रजाः पुनः; Śidh. दक्षस्य पुत्रा हर्यश्वा विवर्धयिषवः प्रजाः ।	20b = Bḍ. II. 2.24a; Vā. 65.152a.
21a = Br. 3.21a; H. 136a; Śidh. 54.(9b); Vi. I. 15.97b. 1) H. तात; Vi. भद्रान् । 2) H. –देनैव । 3) Śidh. तानुवाच पुनः सोऽपि नारदः किं हि बालिशाः ।	21a = Bḍ. II. 2.24b; Vā. 65.152b. 1) Bḍ. –तद् वै ।

21b = Bḍ. II. 2.25a; Br. 3.21b; H. 136b; Śidh. 54.(10a); Vā. 65.153a; Vi. I. 15.98a. 1) Bḍ. ऋषिः स्वयम् ; H. Vi. महामुनिः; Śidh. भुवो मानमजानन्तः कथं सृष्टिर्भविष्यति ।

22 = Bḍ. II. 2.25b; 26a; Br. 3.22; H. 137; Vā. 65.153b, 154a; Vi. I. 15.98b, 99a. 1) Bḍ. Br. H. –दवीं । 2) Br. H. ज्ञातुं । 3) Br. H. –न्तव्यं । 4) Bḍ. –व्या वै । 5) Vi. –श्च प्रजाः स्रक्ष्यामहे ततः ।

[ ] = Bḍ. II. 2.26b; H. 138a. 1) Bḍ. प्रकाशाः । 2) H. –दनुपूर्वशः ।

23 = Bḍ. II. 2.27; Br. 3.23; H. 138b; 139a; Śidh. 54.(10b), 11b; Vā. 65.154bc; Vi. I. 15.99bc. 1) Śidh. ते तु तद्वचनं श्रुत्वा निर्या– । 2) Bḍ. विस्तारायामलिप्सवः ।

24 = Bḍ. II. 2.28; Br. 3.24; H. 140b, 141a; Śidh. 54.12; Vā. 65.155; Vi. I. 15.100. 1) Br. H. Śidh. तदा । 2) Br. द्विजाः; H. नृप; Vi. द्विज । 3) Śidh. मुने; Vā. Vi. तथा । 4) Bḍ. Vā. Vi. विजानता ।

25 = Bḍ. II. 2.29; H. 139b, 140a; Vā. 65.156. 1) H. –ऽब्रवीद्; Vā. ऽभवद् । 2) H. वचः ।

26a = Br. 3.25a; H. 141b; Śidh. 54.13a; Vi. I. 15.101a. 1) Śidh. Vi. –श्चापि ।	26a = Bḍ. II. 2.30a; Kū. 16.(4a); Vā. 65.157a. 1) Bḍ. –दा । 2) Bḍ. महात्मा स प्रभुः । 3) Kū. तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु ।

तास्तदा प्रतिजग्राह *भार्यार्थे*[1]) कश्यपः प्रभुः[2]) ।
धर्मः सोम[3]श्च[4]) *भगवां*[5]स्तथैवान्ये[6]) महर्षयः ॥ 27 ॥

ददौ स दश धर्माय, कश्यपाय त्रयोदश, ।
सप्तविंशति[1]) सोमाय, चतस्रोऽरिष्टनेमिने[2]), ॥ 28 ॥

द्वे चैव बहुपुत्राय, द्वे चैवाङ्गिरसे तथा[2]), ।
द्वे कृशाश्वाय विदुषे, तासां नामानि मे शृणु[3]) ॥ 29 ॥

| इमां विसृष्टिं दक्षस्य कृत्स्नां यो वेद तत्त्वतः, ।
| आयुष्मान् कीर्तिमान् धन्यः प्रजावांश्च भवत्युत ॥ 29_1 ॥

अरुन्धती वसुर्यामी ल[1]म्बाभानुर्मरुत्वती[2]) ।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा तथैव च[3]), ॥ 30 ॥

धर्मपत्न्यो दशत्वेतास्तास्व[1]पत्यानि बोधत[2]) ।
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः, साध्या साध्यान्[3]) व्यजायत[4]), ॥ 31 ॥

मरुत्वत्या[1]) मरुत्वन्तो, वसोस्तु वसवः सुताः[2]), ।
भानोस्तु भानवः पुत्रा[3]), मुहूर्तास्तु[4]) मुहूर्तजाः, ॥ 32 ॥

लम्बायाश्चैव घोषोऽथ[1]), नागवीथी च[2]) यामिजा[3]), ।
पृथिवीविषयं[4]) सर्व[5]मरुन्धत्यां[6]) व्य[7]जायत ॥ 33 ॥

26^b = Bḍ. II. 2.30^b; Br. 3.25^b; H. 142^a; Kū. 16.4^b; Śidh, 54.13^b; Vā. 65.157^b; Vi. I. 15.102^b. 1) Śidh, Vā. षष्टि– । 2) Br. H. ततो; Śidh. Vā. कन्या । 3) H. कन्यां; Śidh. पश्चाद्; Vā. दक्षो । 4) Kū. T. Vā. Vi.1 वैरिण्याम्–; Śidh.वीरण्याम् । 5) Bḍ. Vā. –मेव विश्रुताः; Kū. –ण्यां वै प्रजापतिः ।

27 = Bḍ. II. 2.31; Br. 3.26; H. 142^b, 143^a; Vā. 65.158. 1) Bḍ. पत्न्यर्थं; Vā. पत्न्यर्थे । 2) Bḍ. सुताः । 3) Br. H. सोमो धर्म– । 4) Vā. –स्तु । 5) Br. भो विप्रा–; H. कौरव्य । 6) Bḍ. –स्तथा चान्ये ।

28 = A. 18.29^b, 30^a; [Bḍ. I. $37.44^{(ab)}$, 43^{aII}]; Br. 3.27; H. 143^b, 144^a; Śidh. 54.14; [Vā. 63.41^a(b), 42^{aII}]; Vi. I. 15.103; Cp. Ga. 6.21. 1) Śidh. –शतिं । 2) Bḍ. Vā. कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ।

29 = A. 18.30^b = b; [Bḍ. I. 37.45^b,(46^a)]; Br. 3.28; H. 144^b, 145^a; Śidh. 54.15; [Vā. 63.42^b(c)]; Vi.1 I. 15.104 Cp. Ga. 6.22, 23, 24^a. 1) Śidh. ब्रह्म–; Vā. बाहु– । 2) A. सदात्; Śidh. ॅतदा । 3) Bḍ. Vā. कन्यामेकां कृशाश्वाय तेभ्योऽपत्यं बभूव ह [Vā. निबोधत] ।

| 29_1 = Bḍ. II. 2.32; Vā. 65.159.
| [Bḍ. and Vā. from here upto Sandarbhastavaka I^a.]

30 = Br. 3.29; Ga. 6.24^b, 25^a; H. 145^b, 146^a; Śidh. 54.16; Vi. I. 15.105. 1) Śidh. –जामिलं– । 2) Ga. –मेरुद्वती । 3) Br. च भो द्विजाः; Ga. Vi. च ता दश; H. च भारत; Śidh. च वै मुने ।

31 = A. 18.32^a = b; Br. 3.30; Ga. 6.25^b, 27^a; H. 146^b, 147^a; Śidh. 54.17; Vi. I. 15.106. 1) Vi. –स्तद– । 2) Ga. –त्न्यः समाख्याताः कश्यपस्य वदाम्यहम् ; H. Śidh. Vi. –पत्यानि मे शृणु । 3) Śidh, साध्यान् साध्या ।

32 = A. 18.32^b, 33^a; Br. 3.31; Ga. 6.27^b, 28^a; H. 147^b, 148^a; Śidh. 54.18; Vi. I. 15.107, 108^a. 1) Br. Ga. Vi.2 –स्वत्यां । 2) A. –वोऽभवन् ; H. Ga. Śidh. –वस्तथा; Vi. –वः स्मृताः । 3) Ga. रुद्र; H. –वस्तात; Śidh. सर्वे । 4) Ga. -तांश्च; Śidh. –तांया; Vi. –तांयां ।

33 = A. 18.33^b, 34^a; Br. 3.32; Ga. 6.28^b, 29^a; H. 148^b, 149^a; Kū. 16.10; Śidh. 54.19; Vi. I. 15.108^b, 109^a, 1) A. –या धर्मतो घोषो; Kū. –श्चाथ घोषो वै ।

संकल्पायास्तु[1]) सर्वात्मा[2]) जज्ञे संकल्प एव हि[3]) ।
नागवीथ्यां च[4]) यामिन्यां[5]) वृषलश्च व्यजायत ॥ 34 ॥
परा याः[1]) सोमपत्नीश्च[2]) दक्षः प्राचेतसो ददौ, ।
सर्वा नक्षत्रनाम्न्यस्ता ज्योतिषे परिकीर्तिताः ॥ 34_1 ॥

ये त्वन्ये *ख्यातिमन्तो* वै[1]) देवा ज्योतिःपुरोगमाः, ।
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥ 35 ॥

आपो[1]) ध्रुवश्च सोमश्च धर[2]श्चैवानिलोऽनलः[3]) ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च[4]) वसवो *नामभिः स्मृताः*[5]) ॥ 36 ॥

अपस्य[1]) पुत्रो वैतण्ड्यः[2]) श्रमः शा[3]न्तो मुनि[4]स्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः[5]) ॥ 37 ॥

सोमस्य भगवान् वर्चा, वर्चस्वी येन जायते[1]); ।
धरस्य[2]) पुत्रो द्रविणो[3]) हुतहव्यवहस्तथा ॥ 38 ॥

मनोहरायाः[1]) शिशिरः प्राणोऽथ रमण[2]स्तथा ।
अनिलस्य शिवा भार्या, तस्याः[3]) पुत्रो मनोजवः[4]) ॥ 39 ॥

अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य च[1]) ।
अग्निपुत्रः कुमारस्तु[2]) शरस्तम्बे *व्यजायत*[3]), ॥ 40 ॥

---

2) Ga. Kū. Vi. –वीथी तु । 3) Ga. जामितः; Śidh. जामिजा । 4) Śidh. –षयः– । 5) Śidh. –स्तस्या । 6) A. T. मरुत्वत्यां । 7) Kū. –त्याम– ।

34^{a} = A. 18.(34^{b}) = a; Br. 3.33^{a}; Ga. 6.29; H. 149^{b}; Kū. 16.(11^{a}); Śidh, 54.20^{a}; Vi. I. 15.109^{b}. 1) Vi. –रूपायां तु । 2) A. Kū. संकल्पो; Br. T. H. विश्वात्मा; Śidh. सत्यात्मा । 3) A. इन्दोर्नक्षत्रतः सुताः; Kū. धर्मपुत्रा दक्ष स्मृताः; Vi. एव तु । 4) H. –थ्यश्च । 5) H. –न्या ।

34^{b} = Br. 3.33^{b}; H. 150^{a}.

34_1 = Br. 3.34; H. 150^{b}, 151^{a}. 1) H. या राजन् । 2) H. –पत्न्यस्तु ।

35 = Br. 3.35; H. 151^{b}, 152^{a}; Kū. 16.11^{b}, 12^{a}; Vi. I. 15.110. 1) Kū. Vi. त्वनेकवसुप्राणा ।

36 = A. 18.35; Br. 3.36; Ga. 6.30; H. 152^{b}, 153^{a}; Kū. 16.12^{b}, 13^{a}; Śidh. 54.20^{b}, 21^{a}; Vi. I. 15.111. 1) Śidh. अयो । 2) Br. T. Ga. धव– । 3) H. –श्चैवानलानलौ; Kū. –वानलोऽनिलः । 4) Vi. प्रभाव– । 5) A. –वोऽष्टौ च नामतः; Kū. –वोऽष्टौ प्रकीर्तिताः; Śidh. नामतः स्मृताः ।

37 = A. 18.36^{a}(b^{I}); Br. 3.37; Ga. 6.31; H. 153^{b}, 154^{a}; Kū. 16.13^{b}, 14^{a}; Śidh, 54.21^{b}, 22^{a}; Vi. I. 15.112. 1) Śidh. अयस्य । 2) Ga. –तुण्ड्यः; Śidh. वेतण्डः । 3) Br. T. Ga. Vi. मा– । 4) Ga. Kū. Vi. ध्वनि– । 5) Ga. लोकस्य कालनः; Śidh. लोकप्रभावनः; A. ध्रुवस्य कालो लोकान्तो ।

38 = A. 18.36(b^{II}), 37^{a}; Br. 3.38^{ab}; Ga. 6.32; H. 154^{b}, 155^{a}; Kū. 16.14^{b} = a^{I}b^{I}; Śidh. 54.22^{b}, 23^{a}; Vi. I. 15.113. 1) A. वर्चाः सोमस्य वै सुतः । 2) Br. T. Ga. धवस्य । 3) Ga. द्रुहिणो; Kū. द्रविणः सुतः ।

39 = A. 18.37^{b}, (38^{aI}); Br. 3.38^{c}, 39^{a}; Ga. 6.33; H. 155^{b}, 156^{a}; Kū. 16.(15^{aI}) = b; Śidh. 54.23^{b}, 24^{a}; Vi. I. 15.114. 1) Ga. Vi.2 –हरायां । 2) Vi. वरुण– । 3) Śidh. यस्याः । 4) Ga. पुलोमनः; Śidh. –वः पुरोजवः; A. पुरोजवोऽनिलस्यासीद् ; Kū. मनोजवोऽनलस्यासीद् ।

40 – A. 18.38(a^{II})b; Br. 3.39^{b}, 40^{a}; Ga. 6.34; H. 156^{b}, 157^{a}; Kū. 16.(15^{aII}b); Śidh. 54.24^{b}, 25^{a}; Vi. I. 15.115. 1) Ga. H. Śidh. तु; A. अविज्ञातोऽनलस्य च; Kū. अविज्ञातगतिस्तथा । 2) A. –रश्च । 3) Br. H. श्रिया वृतः;

तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः[1]) ।
अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्तिकेय इति स्मृतः[2]) ॥ 41 ॥

स्कन्दः सनत्कुमारश्च सृष्टः[1]) पादेन तेजसः[2]) ।
प्रत्यूषस्य विदुः[1]) पुत्रमृ[2]षिं[3]) नाम्नाथ[4]) देवलम्[5]) ॥ 42 ॥

द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि[1]) क्षमावन्तौ[2]) मनीषिणौ[3]), ।
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मचारिणी[4]) ॥ 43 ॥

योगसिद्धा जगत् कृत्स्नमसक्ता[1]) विचचार ह[2]); ।
प्रभासस्य तु[3]) सा भार्या वसूनामष्टमस्य च[4]), ॥ 44 ॥

विश्वकर्मा महाभागो[1]) यस्यां[2]) जज्ञे प्रजापतिः[3]), ।
कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः, ॥ 45 ॥

भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः, ।
यः सर्वेषां[1]) विमानानि दैव[2]तानां चकार ह, ॥ 46 ॥

मनुष्या[1]श्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः[2]) ।
सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्ममे[3]) ॥ 47 ॥

| महादेवप्रसादेन, तपसा भाविता सती ।
अजैकपादहिर्बुध्न्य[1]स्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान्[2]) ॥ 48 ॥

Śidh. श्रिया वृते; Kū. कुमारो ह्यनिलस्यासीत् सेनापतिरिति स्मृतः ।

41 = A. 18.39[a](b); Br. 3.40[b], 41[a]; Ga. 6.35; H. 157[b], 158[a]; Śidh. 54.25[b], 26[a]; Vi. I. 15.116. 1) Br. T. Ga. H. पृष्ठजः; Vi. पृष्ठजाः । 2) A. कृत्तिकातः कार्त्तिकेयो यतिः सनत्कुमारकः ।

42[a] = H. 158[b]; cfr. Bḍ. II. 3.24[b]; Vā. 66.24[a]. 1) Bḍ. Vā. जज्ञे । 2) H. –सा ।

42[b] = A. 18.(40[aI]); Br. 3.41[b]; Ga. 6.36[a]; H. 159[a]; Kū. 16.(16[a]); Śidh. 54.26[b]; Vi. I. 15.117[a]. 1) Śidh. त्वभूत् । 2) Śidh. –श्च ऋ– । 3) Śidh. –पिर्– । 4) Ga. Śidh. –म्ना तु । 5) Śidh, –लः; A. प्रत्यूषाद् देवलो जज्ञे; Kū. देवलो भगवान् योगी प्रत्यूषस्याभवत् सुतः ।

43 = Br. 3.42; H. 159[b], 160[a]; Śidh, 54.27; Vi. I. 15.117[b], 118[a]. 1) Śidh. देवस्यापि । 2) Śidh. प्रजावन्तौ । 3) H. तपस्विनौ; Śidh. मनीषिणः । 4) Br. T. H. ब्रह्मवादिनी; Vi.2 –वैरिणी ।

44 = Br. 3.43; H. 160[b], 161[a]; Śidh. 54.28; Vi. I. 15.118[b], 119[a]. 1) Śidh. –स्त्नं समन्ताद् । 2) Śidh. Vi. विचरत्युत । 3) H. च । 4) Br. तु ।

45 = A. 18.40(aII)b; Br. 3.44; Ga. 6.(36[b]) = a; H. 161[b], 162[a]; Kū. 16.(16[b]) = a; Śidh. 54.29; Vi. I. 15.119[b], 120[a]. 1) Śidh. Vi. भागस् ; A. Ga. Kū. विश्वकर्मा प्रभासस्य (A. तः) । 2) Śidh. Vi. तस्यां । 3) Ga. विख्यातो देववर्धकिः; Kū. शिल्पकर्ता प्रजापतिः ।

46 = Br. 3.45; H. 162[b], 163[a]; Śidh. 54.30; Vi. I. 15.120[b], 121[a]. 1) Śidh, H. सर्वासां । 2) H. Śidh, Vi.1 देव– ।

47 = A. 18.51; Br. 3.46; H. 163[b], 164[a]; Śidh. 54.31[a] = a; Vi. I. 15.121[b] = a. 1) Br. मानुषा– । 2) A. –न्ति शिल्पं वै भूषणादिकम् । 3) A. विजज्ञुषी ।

48 = A. 18.42; Br. 3.47; Ga. 6.37[a] = b; H. 164[b], 165[a]; Śidh. 54.31[b] = b; Vi. I. 15.122[b] = b. 1) Ga. Śidh, Vi.1 –ब्रध्न– । 2) A. सत्तम; H. –द्राश्च भारत; Vi. बुद्धिमान् ।

त्वष्टुश्चैवा[1]त्मजः *श्रीमान्*[2]) विश्वरूपो महायशाः[3]) ।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः ॥ 49 ॥

वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ।
मृगव्याधश्च शर्व[1]श्च कपाली च *द्विजोत्तमाः*[2]) ॥ 50 ॥

एकादशैते *कथिता*[1]) रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं त्वेवं समा[2]ख्यातं रुद्राणाममितौजसाम्[3]) ॥ 51 ॥

| पुराणे मुनिशार्दूल[1]) यैर्व्याप्तं सचराचरम्[2]) ।
| *दारान् शृणुध्वं विप्रेन्द्राः कश्यपस्य प्रजापतेः*[3]) ॥ 51a ॥

अदितिर्दितिर्दनुश्चैव[1]) अरिष्टा सुरसा *खशा*[2]) ।
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा[3]) ॥ 52 ॥

कद्रू[1]र्मुनिश्च[2]) *मो विप्रास्ता*[3]*स्व*[4]पत्यानि बोधत[5]) ! ।
पूर्वमन्वन्तरे श्रेष्ठा[6]) द्वादशासन् सुरोत्तमाः ॥ 53 ॥

तुषिता नाम, तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेऽन्तरे ।
उपस्थितेऽतियशस[1]श्चाक्षुषस्यान्तरे[2]) मनोः ॥ 54 ॥

हितार्थं सर्वलोकानां[1]) समागम्य परस्परम् ।
आगच्छत द्रुतं देवा[2]), अदितिं सम्प्रविश्य वै[3]) ॥ 55 ॥

मन्वन्तरे प्रसूयामस्तन्नः[1]) श्रेयो भविष्यति[2]) ।
एवमुक्त्वा तु[3]) ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ 56 ॥

---

49 = A. 18.43; Br. 3.48^{a} = b; Ga. 6.37^{b}, 38^{a}; H. 165^{b}, 166^{a}; Śidh. 54.32; Vi. I. 15.122^{c}, 123^{a}. 1) Ga. Śidh. Vi. –श्चाप्या– । 2) Ga. Vi. पुत्रो । 3) Ga. Vi.2 महातपाः ।

50 = A. 18.44; Br. 3.48^{b}, 49^{a}; Ga. 6.38^{b}, 39^{a}; H. 166^{b}, 167^{a}; Śidh. 54.33^{a} = a; Vi. I. 15.123^{b}, 124^{a}. 1) A. H. सर्प– । 2) A. दश चैककः; Ga. Vi. महामुने; H. विशांपते ।

51 = A. 18.(45); Br. 3.49^{b}, 50^{a}; Ga. 6.39^{b} = a; H. 167^{b}, 168^{a}; Śidh. 54.33^{b}, 34^{a}; Vi. I. 15.124^{b}, 125^{a}. 1) Br. विख्याता; Vi. प्रथिता । 2) Śidh. एवं ते वंशमा– । 3) A. रुद्राणां च शतं लक्षं यैर्व्याप्तं सचराचरम् ।

| 51^{a} = Br. 3.50^{b}, 51^{a}; H. 168^{b}, (169^{a}). 1) H. भरतश्रेष्ठ । 2) H. ताः सचराचराः । 3) H. लोका भरत-शार्दूल कश्यपस्य निबोध मे ।

52 = Br. 3.51^{b}, 52^{a}; H. 169^{b}, 170^{a}; Śidh. 54.34^{b}, 35^{a}; Vi. I. 15.125^{b}, 126^{a}; cfr. Ga. 6.26. 1) Śidh. –विश्व दनुर्–; Vi. दनुः काला । 2) Śidh. इला; Vi. तथा । 3) Śidh. क्रोधा सामा इला ।

53 = Br. 3.52^{b}, 53^{a}; H. 170^{b}, 171^{a}; Śidh. 54.35^{b}, 36^{a}; Vi. I. 15.126^{b}, 127^{a}. 1) Śidh. –द्रूः । 2) Śidh. ऋनिश्च । 3) H. राजेन्द्र ता–; Śidh. विप्रेन्द्र ता–; Vi. धर्मज्ञ । 4) Vi. तद– । 5) H. Śidh, Vi. मे शृणु । 6) H. तात ।

54 = Br. 3.53^{b}, 54^{a}; H. 171^{b}, 172^{a}; Śidh. 54.36^{b}, 37^{a}; Vi. I. 15.127^{b}, 128^{a}. 1) Śidh. चान्वयश– । 2) Śidh. –न्तरं

55 = Br. 3.54^{b}, 55^{a}; H. 172^{b}, 173^{a}; Śidh. 54.37^{b}, 38^{a}; Vi. I. 15.128^{b}, 129^{a}. 1) Vi. समवायीकृताः सर्वे । 2) Śidh. आगच्छंस्तांस्तु तानूचुर् । 3) Śidh. विश्यथ ।

56 = Br. 3.55^{b}, 56^{a}; H. 173^{b}, 174^{a}; Śidh. 54.38^{b}, 39^{a}; Vi. I. 15.129^{b}, 130^{a}. 1) Śidh. –मः सतां । 2) Vi.2 भवे-दिति । 3) Śidh. –मुक्तास्तस्तु ।

मारीचात्[1]) कश्यपाज्जातास्त्व[2]दित्या दक्षकन्यया[3]) ।
तत्र[4]) विष्णुश्च शक्रश्च[5]) जज्ञाते पुनरेव हि[6]), ॥ 57 ॥

अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च[1]) ।
विवस्वान् सविता चैव मित्रो[2]) वरुण एव च[3]) ॥ 58 ॥

अंशो भगश्चातितेजा[1]) आदित्या द्वादश स्मृताः ।
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन् ये[2]) तुषिताः सुराः, ॥ 59 ॥

वैवस्वते[1]ऽन्तरे ते वै[2]) आदित्या द्वादश स्मृताः[3]) ।
सप्तविंशति याः[4]) प्रोक्ताः सोमपत्न्यो महाव्रताः[5]), ॥ 60 ॥

तासामपत्यान्यभवन् दीप्तान्य[1]मिततेजसः[2]) ।
अरिष्टनेमि[3]पत्नीनामपत्यानीह षोडश[4]) ॥ 61 ॥

बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः[1]) स्मृताः ।
प्रात्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा[2]) ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः[3]) ॥ 62 ॥

कृशाश्वस्य तु[1]) देवर्षेर्देवप्रहरणाः स्मृताः[2]), ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि[3]) ॥ 63 ॥

सर्वे देवगणाश्चात्र[1]) त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः[2]), ।
तेषामपि च[3]) भो विप्रा[4]) निरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥ 64 ॥

---

57 = A. 19.(1^b), 2^{aI} = a^{bI}; Br. 3.56^b, 57^a; H. 174^b, 175^a; Śidh, 54.39^b, 40^a; Vi. I. 15.130^b, 131^a. 1) Śidh. मारीचेः । 2) H. Vi. –स्तेऽ– । 3) A. चाक्षुषे तुषिता देवास्तेऽदित्यां कश्यपात् पुनः । 4) A. आसान् । 5) H. शक्रश्च विष्णुश्च । 6) H. ह; Vi. च ।

58 = A. 19.(2^{aIIb}); Br. 3.57^b, 58^a; Ga. 6.42^a = b; H. 175^b, 176^a; Śidh. 54.40^b, 41^a; Vi. I. 15.131^b, 132^a. 1) H. च भारत; A. धाता तथार्यमा । 2) Śidh. –त्रा– । 3) A. पुषा विवस्वान् सविता मित्रोऽथ वरुणो भगः ।

59 = A. 19.(3^{aI}) = a; Br. 3.58^b ( ); Ga. 6.42^b = a; H. 176^b, 177^a; Śidh. 54.41^b, 42^a; Vi. I. 15.132^b, 133^a. 1) Vi. –श्चादितिजा; A. अंशुश्च द्वादशादित्या; Ga. अंशुमांश्च भगस्त्वैव । 2) Br. –मासंस्ते ।

60 = A. (3^{aII}) = a; Br. 3. ( ) 59^a; H. 177^b, 178^a; Kū. (16.20^a) = a, cfr. 18.15^b, 16^a; Śidh. 54.42^b, 43^a; Vi. I. 15.133^b, 134^a. 1) Śidh रैवतस्या– । 2) Br. वा; Śidh, तु; A. भासन् वैवस्वतेऽन्तरे । 3) Kū. वैवस्वतेऽन्तरे प्रोक्ता आदित्याश्चादितेः सुताः । 4) Kū. 18.16^a –शसुताः । 5) Kū. –त्न्यश्च सुव्रताः; Śidh. Vi. –त्न्योऽथ सुव्रताः ।

61 = A. 19.3^b = b; Br. 3.59^b, 60^a; H. 178^b, 179^a; Kū. 18.16^b = b; Śidh, 54.43^b, 44^a; Vi. I. 15.135. 1) Śidh. दीप्तयोऽमि– । 2) H. –साम् ; Vi. –सा । 3) Śidh. अरिष्टनेमेः । 4) Kū. T. –त्यानां ह्यनेकशः ।

62 = A. 19.4^{abI} = a^{bI}; Br. 3.60^b, 61^a; H. 179^b, 180^a; Kū. 18.17; Śidh. 64.44^b = a; Vi. 15.136. 1) Śidh याः सुताः । 2) Br. T. चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वं; Kū. तद्वदङ्गिरसः श्रेष्ठा । 3) A. श्रेष्ठाः; Kū. ऋषयो वृषस्कृताः ।

63 = A. 19.(4^{bII}) = a; Br. 3.61^b, 62^a; H. 180^b, 181^{aa}; Kū. 18.18^{ab}; Śidh. 54.45; Vi. I. 15.137. 1) Br. H. च । 2) A. कृशाश्वस्य सुरायुधाः; H. Vi.2 सुताः; Kū. T. –वः प्रहरणः सुतः । 3) H. ह ।

64 = Br. 3.62^b, 63^a; H. 181^b, 182^a; Śidh, 54.46; Vi. I. 15.138. 1) H. –स्तत्र; Śidh. –स्तात; Vi. देवनिकायाश्च । 2) Vi. छन्दजाः । 3) Vi. –मपीह । 4) H. राजेन्द्र; Śidh. विप्रेन्द्र; Vi. सततं ।

यथा सूर्यस्य *गगन*[1]) उदयास्तमयाविह, ।
एवं देवनिकायास्ते संभवन्ति युगे युगे[2]) ॥ 65 ॥

दित्याः[1]) पुत्रद्वयं जज्ञे[2]) कश्यपादिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यकशिपुश्चैव[3]) हिरण्याक्षश्च वीर्यवान्[4]), ॥ 66 ॥

सिंहिका चाभवत् कन्या, विप्रचित्तेः[1]) परिग्रहः, ।
| सैंहिकेया इति ख्याता यस्याः पुत्रा महाबलाः[1]) ॥ 67 ॥

हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः *प्रथितौजसः*[1]) ।
अनुह्लादश्च ह्लाद[1]श्च प्रह्लादश्चैव वीर्यवान्[3]), ॥ 68 ॥

संह्लादश्च चतुर्थोऽभूद् ह्लादपुत्रो ह्रदस्तथा[1]) ।
संह्लादपुत्रः सुन्दश्च निसुन्दश्चैव तावुभौ ।
ह्रदस्य[1]) पुत्र[2]) *आयुष्मान्*[3]) *शिवि*[4]*र्वास्कल एव*[5]) च ॥ 69 ॥

विरोचनश्च[1]) प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात्[2]) ।
बलेः पुत्रशतं त्वासीद् बाणज्येष्ठं तपोधनाः[1]) ॥ 70 ॥

धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्चेन्द्रतापनाः[1]) ।
कुम्भनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः ॥ 71 ॥

---

65 = A. 19.(5^{a}); Br. 3.63^{b}, 64^{a}; H. 182^{b}, 183^{a}; Śidh. 54.47; Vi. I. 15.139. 1) Śidh. नित्यं हि; Vi. मैत्रेय । 2) A. उदयास्तमने सूर्ये तद्वदेते युगे युगे ।

66 = A. 19.5^{b} = b; Br. 3.64^{b}, 65^{a}; Ga. 7.(43^{a}) = b; H. 183^{b}, 184^{a}; Śidh. 54.48; Vi. I. 15.140. 1) Śidh. –त्या । 2) Śidh, बभूवतुः पुत्रौ । 3) A. Ga. –पुर्दित्यां । 4) A. कश्यपात्; Ga. –क्षोऽभवद् तथा; Vi. दुर्जयः ।

67^{a} = A. 19.6^{a}; Br. 4.65^{b}; Ga. 6.43^{b}; H. 184^{b}; Śidh. 54.49^{a}; Vi. I. 15.141^{a}. 1) Ga. –चित्ति– ।

| 67^{b} = A. 19.(6^{b}); Br. 3.66^{a}; H. 185^{a}. 1) A. राहुप्रभृतयस्तस्यां सैंहिकेया इति श्रुताः ।

68 = A. 19.7; Br. 3.66^{b}, 67^{a}; Ga. 6.44^{ab}; H. 187; Kū. 16.43^{a}(46); Śidh. 54.49^{b}, 50^{a}; Vi. I. 15.141^{b}, 142^{aa} 1) Ga. –रः पृथुलौजसः; Śidh. –रोऽप्यमितौजसः । 2) Br. ह्रादश्च अनुह्राद– । 3) A. –श्चातिवैष्णवः; Vi.1 बुद्धिमान् ; Vi.2 धर्मवान् ; Kū. प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च ।

69^{a} = A. 19.8^{a}; Br. 3.67^{b}; Ga. 6.(44^{c}); H. 188^{a}; Śidh. 54.50^{b}; Vi. I. 15.142^{b}. 1) Śidh. –दः स्मृतः; Ga. –श्चाभवद् तेषां प्रह्लादो विष्णुतत्परः; Vi. –श्च महावीर्या (र्यो) दैत्यवंशविवर्धनाः (नः) ।

69^{b} = 188^{b}. Cp. Bḍ. II. 5.34^{b}; Vā. 67.71^{a}.

69^{c} = A. 19.8^{b}; Br. 3.68^{a}; Ga. 6.45^{a}; H. 189^{a}; Śidh. 54.41^{a}; Vi. I, 21.1. 1) A. T. Ga. Vi. संह्राद– । 2) Br. पुत्रौ; H. –त्रो ह्या । 3) Br. द्वौ वीरौ; H. आयुर्वै; Vi.2 –त्रश्चायुष्मान् । 4) Br. शिवः; Ga. H. Vi.1 –विः । 5) Br. H. Śidh. कालस्तथैव ।

70 = A. 19.9; Br. 3.68^{b}, 69^{a}; Ga. 6.45^{bc}; H. 189^{b}, 190^{a}; Kū. 18.1^{a} = b; Śidh. 54.51^{b}, 52^{a}; Vi. I. 21.1^{b}, 2^{a}. 1) A. Śidh. Vi. –स्तु । 2) Śidh. बाणो ज्येष्ठश्च तस्य तु; A. Vi.1 महामुने; Vi.2 नराधिपात् ; Ga. वृषध्वज; H. नराधिप; Kū. महाबलपराक्रमम् ।

71 = Br. 3.69^{b}, 70^{a}; H. 190^{b}, 191^{a}; cfr. Bḍ. II. 6.8^{b}, 5.43^{a}; Vā. 68.8^{b}, 67.83^{c}. 1) Br. –श्चान्द्रतापनः ।

बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतेः[1]) प्रियः[2]) ।
पुराकल्पे तु[3]) बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुम् ।
पार्श्वतो विहरिष्यामि, इत्येवं याचितो वरः[4]) ॥ 71_1 ॥

हिरण्याक्षसुताः पञ्च[1]) विद्वांसः[2]) सु[3]महाबलाः ।
उत्करः[4]) शकुनिश्चैव भूतसंतापनस्तथा[5]) ॥ 72 ॥

महानाम[1]श्च विक्रान्तः[2]) कालनामस्तथैव च[3]) ।
अभवन् दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः ॥ 73 ॥

तपस्विनो[1]) महावीर्याः, प्राधान्येन ब्रवीमि तान्[2]) ।
द्विमूर्धा शङ्कुनिश्चैव[3]) तथा शङ्कुशिराः[4]) प्रभुः[5]) ॥ 74 ॥

शङ्कुकर्णो विराधश्च गवेष्ठी दुन्दुभिस्तथा, ।
अयोमुखः शम्बरश्च[1]) कपिलो वामन[2]स्तथा ॥ 75 ॥

मारीचिर्मेघवांश्चैव इरा गर्गशिरा वृकः[1]), ।
विक्षोभणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतह्रदौ, ॥ 76 ॥

इन्द्रजित् सर्वजिच्चैव वज्रनामस्तथैव च, ।
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः, ॥ 77 ॥

वैश्वानरः[1]) पुलोमा च विद्रावण-महाशिराः[2]), ।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च तुहुण्डश्च[3]) महासुरः[4]), ॥ 78 ॥

सूक्ष्मश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्णनामो महागिरिः, ।

71_1 = A. 19.10 = b[c]; Br. 3.70[b], 71; H. 191[b], 192; Kū. 18.(b) = a. 1) H. –ति– । 2) Kū. तेषां प्रधानो द्युतिमान् बाणो नाम महाबलः । 3) A. H. हि । 4) A. प्राप्त ईश्वरात् ।

72 = A. 19.11[a] = a[I](b[I]); Br. 3.72; Ga. 6.46[ab]; H. 194; Śidh. 54.52[b], 53[a]; Vi. I. 21.2[b], 3[a]. 1) Br. T. –ताश्चैवं Ga. Vi.1 –ताश्चासन् ; Vi.2 –ताश्चापि । 2) Śidh. पण्डिताः । 3) Br. च; Ga. Vi. सर्वे एव । 4) Br. T. मर्मरः; V. कर्जराः; H. झर्झरः; Śidh. कुकुरः; Vi. वक्कुरः । 5) A. शम्बरः शकुनिस्त्विति ।

73 = Br. 73; Ga. 6.46[c], 47[aI] = a[bI]; H. 195, Cfr. 199[b] = a; Śidh. 54.53[b], 54[a]; Vi. I. 21.3[b], 4[aI] = ab[I]. 1) Ga. Vi. नामो; Śidh. –नाद– । 2) Ga. Vi. महाबाहुः । 3) Ga. Vi. –स्तथापरः ।

74 = A. 19.(11[bI]) = b[I]; Br. 3.74; Ga. 6.47[aII] = b[I]; H. 196; Śidh. 54.54[b], 55[a]; Vi. I. 21.4[aII] = b[I]. 1) Śidh. महाबला । 2) H. निबोध तान् ; Śidh. निबोध मे । 3) A. T. शङ्कुरायश्च; V. शम्बराद्याश्च; Br. शङ्कुकर्णश्च; Ga. Vi. शङ्कुरस्तथा; H. शकुनिश्चैव; Śidh. शङ्कुरश्चैव । 4) Br. T. वृषशिरा; Śidh. वलिशिवः । 5) Br. विभुः ।

75 = Br. 3.75[a] = b; Ga. 6.47[b] = b; H. 197; Śidh. 54.55[b] = b; Vi. I. 21.4[b]=b. Cp. Bḍ. II. 6.4[b], 5[a]; Vā. 68.4[b], 5[a]. 1) Ga. Vi. शङ्कुशिराः । 2) Ga. Vi. –कः शम्बर– ।

76 = Br. 3.75[b], 76[a]; H. 198. Cp. Bḍ. II. 6.5[b], 6[a]; Vā. 68. 5[b], 6[a]. 1) Br. इल्वलः स्वसृमस्तथा । Cp. Br. 3.88[a].

77 = Br. 3.76[b], 77[a]; Ga. 6.48[a] = b; H. 199[a], 200[a]; Vi. I. 21.5[a] = b. Cp. Bḍ. II. 6[b], 7[a]; Vā. 68.6[b] 7[a].

78 = Br. 3.77[b], 78[I]; Ga. 6.48[b] = b; H. 200[b], 201[a]; Śidh. 54.56[abI] = ab[I]; Vi. I. 21.5[b] = b. Cfr. Bḍ. II. 6.7[b], 8[a]; Vā. 68.7[b], 8[a]. 1) Śidh. विश्वानरः । 2) Śidh. –शुरो । 3) Ga. Vi. पुलोमा च । 4) Vi.1 –बलः ।

असिलोमा सुकेशश्च[1]) शठश्च बलको मदः, ॥ 79 ॥

तथा गगनमूर्धा च कुम्भनाभो महासुरः, ।
प्रमदो *मयश्च* कुपथो हयग्रीवश्च वीर्यवान्, ॥ 80 ॥

वैसृपः सविरूपाक्षः सुपथोऽथ हराहरौ, ।
हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बरः, ॥ 81 ॥

शरभः शलभश्चैव *विप्रचित्तिश्च* वीर्यवान् ; ।
सर्वे एते दनोः पुत्राः[1]) कश्यपादभिजज्ञिरे[2]) ॥ 82 ॥

| विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः, ।
| एतेषां यदपत्यं[1]) तु, न तच्छक्यं *द्विजोत्तमाः*[2]) ।
| प्रसंख्यातुं बहुत्वाच्च[3]) पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ 82_1 ॥

स्वर्भानोस्तु प्रभा[1]) कन्या, पुलोम्नस्तु शची सुता[2]) ।
उपदानवी[3]) हयशिराः, शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी[4]) ॥ 83 ॥

पुलोमा कालिका[1]) चैव वैश्वानरसुते उभे[2]), ।
बह्वपत्ये महावीर्ये[3]) मारीचेस्तु परिग्रहः[4]) ॥ 84 ॥

तयोः[1]) पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवनन्दनाः[2]) ।
चतुर्दश शतान्यन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ॥ 85 ॥

मारीचिर्जनयामास महता तपसान्वितः ।
पौलोमाः कालकेया[1]श्च दानवास्ते[2]) महाबलाः[3]) ॥ 86 ॥

---

79 = H. 201^{b}, 202^{a}; Cp. Bḍ. II. 69; Vā. 68.9. 1) H. T. च केशी च ।

80 = H. 202^{b}, 203^{a}; Cp. Bḍ. II. 6.10; Vā. 68.10.

81 = H. 203^{b}, 204^{a}; Cp. Bḍ. II. 6.11; Vā. 68.11.

82 = A. 19.(11^{bII}) = b; Br. 3.78^{aII}, 79^{a} = a^{II}b; Ga. 6.49 = $b^{I}a^{II}$; H. 204^{b}, 205^{a}; Śidh. 54.56^{bII}, 57^{a} = a^{II}b; Vi. I. 21.6^{a} = a. 1) Ga. Vi. एते दनोः सुताः ख्याताः । 2) Śidh. –दनुजज्ञिरे; A. शतमासन् दनोः सुताः ।

| 82_1 = Br. 3.79^{b}, 80^{a}; H. 205^{b}, 206. 1) Br. T. –षां पुत्रपौत्रं । 2) H. नराधिप । 3) H. महीपाल ।

83 = A. 19.12; Br. 3.80^{b}, 81^{a}; Ga. 6.50; H. 207; Śidh. 54.57^{b}, 58^{a}; Vi. I. 21.6^{b}, 7^{a}. 1) A. Ga. –नोः सुप्रभा । 2) A. स्मृता; Ga. Vi. शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी; H. सुतात्रयम् । 3) Br. T. उपदीप्तिर्–; Ga. औपदानवी । 4) Ga. Vi. प्रख्याता वरकन्यकाः ।

84 = A. $19.13^{a}(b^{I})$; Br. 3.81^{b}, 82^{a}; Ga. 6.(51); H. 208; Śidh. 54.58^{b}, 59^{a}; Vi. I. 21.(7^{b}, 8^{a}). 1) A. H. कालका । 2) Ga. Vi. वैश्वानरसुते चोभे पुलोमा कालका तथा । 3) Br. महापत्ये; V. महासत्त्वे; Ga. Vi.2 उभे ते तु महाभागे; Vi.1 उभे सुते महाभागे । 4) Śidh. –हे; A. कश्यपस्य तु भार्ये द्वे ।

85 = A. 19.13.(a^{II}) = a; Br. 3.82^{b}, 83^{a}; Ga. 6.52^{a} = a; H. 209; Śidh. 54.59^{b} = a; Vi. I. 21.8 = a. Cp. Bḍ. II. 6.26^{b}, 27^{a}; Vā. 68.26. 1) Ga. Vi. ताभ्यां । 2) A. तयोः पुत्राश्च कोटयः; Ga. Vi. दानवसत्तमाः; H. –ष्टिं दानवनन्दनान् ।

86 = Br. 3.83^{b}, 84^{a}; Ga. 6.52^{b} = b; H. 210; Śidh. 54.60; Vi. I. 21.9^{a} = b. 1) Ga. Vi.2 कालकञा–; Śidh. कालखञा– । 2) Ga. Vi. मारीचतनयाः; Śidh. दानवानां । 3) Ga. Vi. स्मृताः ।

अवध्या देवतानां हि[1]) हिरण्यपुरवासिनः ।
पितामहप्रसादेन, ये[2]) हताः सव्यसाचिना ॥ 87 ॥

प्रभाया नहुषः पुत्रो, जयन्तश्च[1]) शचीसुतः ।
पुरुं जज्ञेऽथ शर्मिष्ठा, दुष्मन्तमुपदानवी ॥ 88 ॥

ततोऽपरे महावीर्या दानवा[1]स्त्वतिदारुणाः[2]) ।
सिंहिकायामथोत्पन्ना[3]) विप्रचित्तेः सुता[4]स्तथा, ॥ 89 ॥

दैत्यदानवसंयोगाज् जातास्तीव्रपराक्रमाः ।
सैंहिकेया इति ख्यातास्त्रयोदश महाबलाः ॥ 90 ॥

व्यंशः[1]) शल्यश्च बलिनौ[2]) नल[3]श्चैव महाबलः[4]) ।
वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वल स्वसृम[5]स्तथा, ॥ 91 ॥

अञ्जिको[1]) नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च ।
राहुर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्रप्रमर्दनः, ।
सरमानस्तथा चै[2]व स्वरकल्प[3]श्च वीर्यवान्[4]), ॥ 92 ॥

मूकश्चैव तुहुण्डश्च ह्रदपुत्रौ बभूवतुः, ।
मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजायत, ॥ 93 ॥

एते वै[1]) दानवाः श्रेष्ठा दनुवं[1]शविवर्धनाः[3]) ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च[4]) शतशोऽथ सहस्रशः[5]) ॥ 94 ॥

संह्लादस्य[1]) तु दैत्यस्य[2]) निवातकवचाः कुले[3]) ।
समुत्पन्नाः सुमहता त[4]पसा भावितात्मनः ॥ 95 ॥

---

87 = Br. 3.84^b, 85^a; H. 211; Śidh. 54.61. 1) H. च । 2) H. कृताः पितामहेनाजौ नि– ।

88 = H. 212. Cp. Bḍ. II. 6.24^b, 25^a; Vā. 68.24. 1) H. –त्रः सृञ्जयश्च ।

89 = Br. 3.85^b, 86^a; Ga. 6.53^a = b; H. 213; Śidh. 54.62^a = b; Vi. I. 21.9^b, 10^a. 1) Vi. दारुणा– । 2) Vi. –स्त्वतिनिर्घृणाः; Vi.2 –श्चातिनिघृणाः । 3) Ga. समुत्पन्ना । 4) Ga. –यां –चित्तिसुता– ।

90 = Br. 3.86^b, 87^a; H. 214; Śidh. 54.62^b, 63^a.

91 = Br. 3.87^b, 88^a; Ga. 6.53^b, 54^a; H. 215; Śidh. 54.63^b, 64^a; Vi. I. 21.10^b, 11^a. 1) Br. वंश्यः; Śidh. राहुः । 2) Ga. Vi. ब·वान् ; Śidh. सुबलिनो । 3) Ga. H. Vi. नम–; Śidh. बल– । 4) Br. तथा बलः । 5) Śidh. स्वसृप– ।

92 = Br. 3.88^b, 89^a = ac; Ga. 6.54^b = a; H. 216, 217^a; Śidh. 54.64^b,(65^{aI}) = ac; Vi. I. 21.11^b,(12^a) = a(c). Cp. Bḍ. II. 6.20^b; Vā. 68.20 = b. 1) Ga. Vi. अश्वको; H. माश्वको; Śidh. अजिको । 2) H. शुकः पोतरणश्चैव । 3) H. वज्रनाम– । 4) Śidh. शरमाणः शरकल्पस् ; Vi. स्वर्भानुश्च महावीर्यश्चक्रयोधी महाबलः ।

93 = H. 217^b, 218^a; Cp. Bḍ. II. 5.35; Vā. 67.71^b, 72^b.

94 = Br. 3.89^b, 90^a; H. 218^a, 219^a; Śidh. 54.65^{aIIb} = a^{II}b; Vi. I. 21.12^b, 13^a. 1) Vi. ते । 2) Br. H. दनोर्वं– । 3) Śidh. एते वंशविवर्धनाः । 4) Vi. एतेषां पुत्रपौत्राश्च । 5) Śidh. –श्च दनुवंशविवर्धनाः ।

95 = A. 19.14^a = a; Br. 3.90^b, 91^a; Ga. 6.(54^c) = a; H. 219^b, 220^a; Śidh. 54.66; Vi. I. 21.13^b, 14^a. 1) A. Vi. प्रह्लादस्य । 2) A. चतुष्कोट्यो । 3) Ga. निवातकवचा दैत्याः प्रह्लादस्य कुलेऽभवन् । 4) Śidh. –त्पन्ना महता तस्मिंस्त– ।

तिस्रः कोट्यः सुतास्तेषां मणिवत्यां निवासिनः[1]), ।
अवध्यास्तेऽपि[2]) देवानामर्जुनेन निपातिताः ॥ 96 ॥

षट् सुताः सु[1]महासत्त्वा[2]स्ताम्रायाः परिकीर्तिताः[3]) ।
काकी[4]) श्येनी च भासी च सुग्रीवी शुचिर्गृध्रिका[5]) ॥ 97 ॥

काकी[1]) *काका*[2]नजनयदु[3]लूकप्रत्युलूककान्[4]), ।
श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान् गृध्रांश्च गृध्र्यपि[5]), ॥ 98 ॥

शुचिरौ[1]दकान् पक्षिगणान्[2]), सुग्रीवी तु *व्यजायत*[3]) ।
अश्वानुष्ट्रान् गर्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्तितः[4]) ॥ 99 ॥

विनतायास्तु पुत्रौ द्वौ[1]) *अरुणो गरुडस्तथा*[2]) ।
सुपर्णः[3]) पततां[4]) श्रेष्ठो[5]), दारुणः[6]) *स्वेन कर्मणा*[7]) ॥ 100 ॥

सुरसायाः[1]) सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसाम्[2]) ।
अनेकशिरसां तेषां[3]) खेचराणां महात्मनाम् ॥ 101 ॥

काद्रवेयास्तु[1]) बलिनः[2]) सहस्रममितौजसः[3]) ।
सुपर्णवशगा नागा[4]) जज्ञिरेऽने[5]कमस्तकाः, ॥ 102 ॥

येषां[1]) प्रधानाः *सततं*[2]) शेष-वासुकि-तक्षकाः, ।

---

96 = Br. 3.91^{b}, 92^{a}; H. 220^{b}, 221^{a}; Cp. Vā. 67.74^{bc}. 1) H. –वासिनाम् । 2) H. तेऽप्यवध्याश्च ।

97 = A. 19.(14^{b}, 15^{aI}); Br. 3.92^{b}, 93^{a}; Ga. 6.55; H. 221^{b}, 222^{a}; Śidh. 54.67; Vi. I. 21.14^{b}, 15^{a}. 1) Ga. सुताश्च; Śidh. खरमुखा । 2) Br. H. सुमहाभागा–; Ga. Śidh. महासत्त्वा– । 3) A. ताम्रायाः षट् सुताः स्मृताः । 4) Br. क्रौञ्ची; Ga. Vi. शुकी । 5) A. भास्यपि गृध्रिका च शुचिग्रीवा; Śidh. सुग्रीवी गृध्रिका शुकी ।

98 = A. 19.(15^{aII}); Br. 3.93^{b}, 94^{a}; Ga. 6.56; H. 222^{b}, 223^{a}; Śidh. 54.68; Vi. I. 21.15^{b}, 16^{a}. 1) Br. क्रौञ्ची; Ga. Vi. शुकी । 2) Ga. Vi. शुका– । 3) Br. T. तु जनयामास उ–; V. क्रौञ्चानजनयदु– । 4) Ga. H. Vi. –कौ प्रत्युलूककान् ; Śidh. –किकान् ; A. ताभ्यः काकादयोऽभवन् । 5) Śidh. गृध्री तु गृध्रकान् ।

99 = A. 19.(15^{bI}) = b; Br. 3.94^{b}, 95^{a}; Ga. 6.57; H. 223^{b}, 224^{a}; Śidh. 54.69; Vi. I. 21.16^{b}, 17^{a}. 1) Ga. Vi. शुच्यौ–; Śidh. शुकी । 2) Śidh. शुकान्यदेवांस्तु । 3) Br. द्विजोत्तमाः; H. परंतप; Śidh. शुभपक्षिणः । 4) A. अश्वाश्चोष्ट्राश्च ताम्रायाः ।

100 = A. 19.(16^{aI}), 15^{bII} = a; Br. 3.95^{b}, 96^{a}; Ga. 6.58^{a} = a; H. 224^{b}, 225^{a}; Śidh. 54.70; Vi. I. 21.17^{b}, 18^{a}. 1) A. –तायाः सहस्रं तु ; Br. द्वौ पुत्रौ । 2) Br. T. Ga. Vi. विख्यातौ गरुडारुणौ; Kū. –याश्च पुत्रौ द्वौ प्रख्यातौ गरुडारुणौ । 3) Br. T. गरुडः । 4) H. –तग– । 5) Śidh. श्रैष्ठ्याद् । 6) Śidh. अरुणः । 7) Vi. पन्नगाशनः ।

101 = A. 19.(16^{aII}); Br. 3.96^{b}, 97^{a}; Ga. 6.58^{b} = a; H. 225^{b}, 226^{a}; Kū. 18.9; Śidh. 54.71; Vi. I. 21.18^{b}, 19^{a}. 1) Vi. –सायां । 2) A. सर्पाश्च सुरसाभवाः; Kū. –ममवद् द्विजाः । 3) Br. विप्राः; A. तात; Kū. तद्वत् ; Vi. महान् ।

102 = A. 19.(16^{bI}) = a; Br. 3.97^{b}, 98^{a}; Ga. 6.59^{a} = a; H. 226^{b}, 227^{a}; Vi. I. 21.19^{b}, 20^{a}. 1) Ga. H. –श्च । 2) Ga. फणिनः । 3) A. काद्रवेयाः सहस्रं तु । 4) Vi. महान् । 5) Br. Vi. –नै– ।

ऐरावतो[3]) महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ[4]) ॥ 103 ॥
एलापत्रस्तथा पद्मः[1]) कर्कोटक-धनञ्जयौ, ।
महानील-महाकर्णौ[2]) धृतराष्ट्र[3]बलाहकौ[4]), ॥ 104 ॥
कुहरः पुष्पदंष्ट्र[1]श्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा, ।
| शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा, ।
नहुषः[2]) शङ्ख[3]रोमा च म[4]णिरित्येवमादयः ॥ 105 ॥
| तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडेन निपातिताः[1]) ।
| चतुर्दश सहस्राणि क्रूराणामनिलाशिनाम्[2]) ॥ 105_1 ॥
गणं[1]) क्रोधवशं[2]) *विद्धि*[3]), तस्य[4]) सर्वे च दंष्ट्रिणः[5]), ।
स्थलजाः[6]) पक्षिणोऽब्जाश्च *धरायाः*[7]) *प्रसवाः स्मृताः*[8]) ॥ 106 ॥
गास्तु वै[1]) जनयामास सुरभिर्महिषांस्त[2]था[3]), ।
इरा[4]) वृक्षलता[5]वल्लीस्तृणजाती[6]श्च सर्वशः[7]) ॥ 107 ॥
खशा[1]) तु[2]) यक्षरक्षांसि, मुनि[3]रप्सरसस्तथा[4]), ।
अरिष्टा तु महासत्त्वान्[5]) गन्धर्वान् *समजीजनत्*[6]) ॥ 108 ॥
एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्थाणुजङ्गमाः[1]), ।
तेषां[2]) पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः[3]) ॥ 109 ॥

---

103 = A. 19.16^{bII} = a^{II}; Br. 3.98^{b}, 99^{a}; Ga. 6.59^{b}, 60^{a}; H. 227^{b}, 228^{a}; Śidh. 54.72; Vi. I. 21.20^{b}, 21^{a}. 1) Ga. H. Vi. तेषां । 2) Ga. –नं भूतेश; Śidh. –ना राजानः; Vi. –नमूतास्तु (Vi.2 ते) । 3) Ga. Vi. शङ्खः श्वेतो । 4) Ga. Vi. –वतरौ तथा ।

104 = Br. 3.99^{b}, 100^{a}; Ga. 6.60^{b} = a; H. 228^{b}, 229^{a}; Śidh. 54.73; Vi. I. 21.21^{b} = a. 1) Br. –त्रश्च शङ्खश्च; Ga. Vi. –स्तथा नागः; H. शङ्खः । 2) Śidh. –वर्णौ । 3) Śidh. –राष्ट्रो । 4) Śidh. –हकः ।

105 = Br. 3.100^{b}, 101; H. 229^{b}, 230; Śidh. 54.74. 1) Śidh. –दन्त– । 2) Śidh. बहुशः । 3) Śidh. खर– । 4) Śidh. पा– ।

| 105_1 = Br. 3.102; H. 231. 1) Br. शतशोऽथ सहस्रशः । 2) H. –सुरगाशिनाम् ।

106 = A. 19.17^{a}($^{I\text{-}II}$) = a^{I}b^{II}; Br. 3.103; Ga. 6 60^{c} = a; H. 232; Śidh. 54.75; Vi. I. 21.22^{b}, 23^{a}. 1) Br. T. –णः । 2) Br. T. –वशो; Ga. Śidh. –वशा । 3) Br. विप्रास् ; Ga. Śidh. विप्र । 4) Ga. ते च; Vi. तस्याः । 5) A. दंष्ट्रिणः क्रोधवशगा । 6) Śidh. अण्डजाः । 7) Śidh. वरायाः; Vi. दारुणाः । 8) A. पक्षिणो जले; Śidh. पशवः स्मृताः; Vi. पिशिताशनाः ।

107 = A. 19.(17$^{bI,\ II}$) = ab; Br. 3.104; Ga. 6.61^{b}, 62^{a}; H. 233; Kū. 18.12^{ab}; Śidh. 54.77; Vi. I. 21.23^{c}, 24^{a}. 1) Kū. –स्तथा; Śidh. शशांस्तु । 2) Br. T. Kū. –हिषीस्त–; Śidh. –षी त– । 3) A. सुरभ्यां गोमहिष्यादि । 4) Śidh. इला । 5) Śidh. वृक्षतला– । 6) H. स्थाणुजाती–; Śidh. तृणजाती– । 7) Śidh. सर्वतः; A. इरोत्पन्नास्तृणादयः ।

108 = A. 19.18^{a}(^{b}); Br. 3.105; Ga. 6.62^{bc}. H. 234; Kū. 18.12^{c}, (10^{a}); Śidh. 54.78^{a}(^{b}); Vi. I. 21. 24^{b}, 25^{a}. 1) Ga. खगा । 2) A. खसायां; Ga. च; Kū. तथा वै । 3) A. मुने– । 4) A. –रसोऽभवन् । 5) Br. T. महासिद्धा; Y. महासत्त्वा । 6) Br. H. अमितौजसः; A. अरिष्टायास्तु गन्धर्वाः [illegible] वरम्; Kū. –ष्टा जनयामास गन्धर्वाणां

एष मन्वन्तरे *विप्राः*[1]) *सर्गः*[2]) स्वारोचिषे स्मृतः ।
वैवस्वते तु[3]) महति वारुणे वितते क्रतौ ॥ 110 ॥

जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजा[1]सर्ग इहोच्यते ।
पूर्वं यत्र तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान्[2]) सप्त मानसान् ॥ 111 ॥

पुत्रत्वे[1]) कल्पयामास स्वयमेव पितामहः, ।
ततो विरोधे[2]) देवानां दानवानां[3]) च *भो द्विजाः*[4]) ॥ 112 ॥

दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम्[1]) ।
तां कश्यपः[2]) प्रसन्नात्मा, सम्यगाराधितस्तया[3]), ॥ 113 ॥

वरेण छन्दयामास, सा च वव्रे वरं तदा[1]) ।
पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम्[2]) ॥ 114 ॥

स च तस्यै[1]) वरं प्रादात् प्रार्थितः सुमहातपाः[2]) ।
दत्त्वा च वरम*व्यग्रो*[3]) मारीच[4]*स्तामभाषत*[5]) ॥ 115 ॥

इन्द्रं[1]) पुत्रो[2]) निहन्ता ते, गर्भं वै शरदां शतम्[3]) ।
यदि धारयसे, शौचतत्परा व्रतमास्थिता[4]) ॥ 116 ॥

तथेत्यभिहितो भर्ता तया देव्या महातपाः[1]) ।
धारयामास गर्भं तु शुचिः सा *वरवर्णिनी*[2]) ॥ 117 ॥

ततोऽभ्युपागमद्दित्यां गर्भमाधाय कश्यपः ।	ततस्त्वाधाय सो दित्यां गर्भं तं संशितव्रतः ।

सहस्रकम् ; Śidh. अरिष्टासुत सर्वांश्च प्रभावैर्मानवोत्तम ।

109 = A. 19.(19^{a})=b; Br. 3.106; H. 235; Kū. 18.15^{a} = a; Śidh. 54.79; Vi. I. 21.25^{b}, 26^{a}. 1) Śidh. शृणु अङ्गमान् । 2) Br. T. Vi.2 येषां; Śidh. एषां । 3) A. एषां पुत्रादयोऽसंख्या देवैर्वं दानवा जिताः ।

110 = Br. 3.107; H. 236; Śidh. 54.80; Vi. I. 21.26^{b}, 27^{a}. 1) H. Śidh. तात ; Vi. सर्गो । 2) Vi. ब्रह्मन् । 3) Br. –ऽति–; Vi. च ।

111 = Br. 3.108; H. 237; Śidh. 54.81; Vi. I. 21.27^{b}, 28^{a}. 1) Śidh. प्रजाः । 2) Br. समुत्पन्नान् ब्रह्मर्षीन् ; Vi. सप्तर्षीनुत्पन्नान् ।

112 = Br. 3.109; H. 238; Śidh. 54.82; Vi. I. 21.28^{b}, 29^{a}. 1) Śidh. पुत्रान् वै । 2) Vi. गन्धर्वभोगि– । 3) H. दैत्यानां । 4) H. चैव भारत; Śidh. –नां महर्षयः; Vi. –नां च सत्तम ।

113 = A. 19.19^{b} = a; Br. 3.110; H. 239; Śidh. 54.83; Vi. I. 21.29^{b}, (30^{a}). 1) Śidh. वै कश्यपं समुपस्थिता । 2) Br. कश्यपस्तु । 3) Vi. तया चाराधितः सम्यक् कश्यपस्तपतां वरः ।

114 = A. 19.(20^{a}) = b; Br. 3.111; H. 240; Śidh. 54.84; Vi. I. 21.30^{b}, 31^{a}. 1) Vi. ततो वरन् । 2) A. पुत्रमिन्द्रप्रहर्तारमिच्छन्ती प्राप कश्यपात् ।

115 = Br. 3.112; H. 241; Śidh. 54.85^{a} = a; Vi. I. 21.31^{b}, 32^{a}. 1) Br. तस्मै । 2) Vi. –दाद्धार्यायै मुनिसत्तम । 3) Br. T. –मत्युग्रो; Vi. –मत्युग्रं । 4) Vi. कश्यप– । 5) Br. –चः समभाषत; Vi. –स्तानुवाच ह ।

116 = Br. 3.113; H. 242^{b}, 243^{a}; Vi. I. 21.(32^{b}, 33^{a}). 1) Vi. शक्रं । 2) H. सुतो । 3) Vi. यदि गर्भं शरच्छतम् । 4) Vi. समाहितातिप्रयता शुचिनी धारयिष्यसि ।

117 = Br. 3.114; H. 243^{b}, 344^{a}; Śidh. 54.85^{b} = b; Vi. I. 21.(33^{b}, 34^{a}). 1) Vi. इत्येवमुक्त्वा तां देवीं संगतः कश्यपो मुनिः । 2) Br. मुनिसत्तमाः; H. वसुधाधिप; Vi. दधार सा च तं गर्भं सम्यक् शौचसमन्विता ।

रोच[1]यन् वै गण[2]श्रेष्ठं
देवानाममितौजसाम् ॥ 118 ॥
तेजः संहृत्य दुर्धर्ष-
मवध्यममरैरपि ।
जगाम पर्वतायैव
तपसे संशितव्रतः[1]) ॥ 118_1 ॥

जगाम कश्यपस्तप्तुं
तपसा हृष्टमानसः ॥ 118 ॥

तस्याश्चैवान्तर[1]प्रेप्सुरभवत्[2]) पाकशासनः, ।
ऊने[1]) वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमच्युतः[2]) ॥ 119 ॥

अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत्[1]) ।
निद्रां चाहा[2]रयामास ; तस्याः[3]) कुक्षिं प्रविश्य सः[4]) ॥ 120 ॥

वज्रपाणिस्ततो[1]) गर्भं सप्तधा[2]) तं न्यकृन्तत[3]) ।
स पाट्यमानो गर्भोऽथ[4]) वज्रेण[5]) प्ररुरोद ह[6]), ॥ 121 ॥

मा रोदीरिति तं[1]) शक्रः[2]) पुनः पुनरथाब्रवीत्[3]) ।
सोऽभवत् सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो रुषितः[4]) पुनः ॥ 122 ॥

एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्षणः[1]) ।
मरुतो नाम ते देवा[2]) बभूवुः सुमहाबलाः[3]) ॥ 123 ॥

यथोक्तं वै[1]) मघवता, तथैव[2]) मरुतोऽभवन्, ।
देवाश्चैको[3]नपञ्चाशत् सहाया वज्रपाणिनः[4]) ॥ 124 ॥

---

118 = Br. 3.115; H. 244^b, 245^a. 1) Br. रोच- । 2) Br. -णं ।

118 = Śidh. 54.86.

118_1 = Br. 3.116; H. 245^b, 246^a. 1) Br. T. -शितव्रता ।

119 = Br. 3.117; H. 246^b, 247^a; Śidh. 54.87; Vi. I. 21.35^b, 36^a. 1) Śidh. Vi.1 -रं । 2) Śidh. -प्सुः सोऽभवत् ; Vi. -प्सुरतिष्ठत् । 3) Br. T. जाते । 4) Śidh. -मेव सः; Vi.1 -मात्मना ; Vi.2 -मात्मनः ।

120 = Br. 3.118; H. 247^b, 248^a; Śidh. 54.88; Vi. I. 21.36^b, 37^a. 1) Śidh. -तिरर्वाक्शिरास्ततः । 2) H. चाका-; Śidh. Vi.2 आहा- । 3) Br. तस्यां । 4) Śidh. ह ।

121 = A. 19.(20^b) = a; Br. 3.119; H. 248^b, 249^a; Śidh. 54.89; Vi. I. 21.37^b, 38^a. 1) Śidh. -स्तु तं ; Vi. -र्महा- । 2) Vi. चिच्छेदाथ । 3) Br. न्यकृन्तयत् ; Śidh. -धा समकृन्तत ; Vi. स सप्तधा; A. पादाप्रक्षालनात्सुप्ता तस्या गर्भं जघान ह । 4) H. Vi. वज्रेण । 5) H. गर्भस्तु । 6) Vi. -ण प्ररुरोदातिदारुणम् ।

122 = Br. 3.120; H. 249^b, 250^a; Śidh. 54.90; Vi. I. 21.38^b, 39^a. 1) Śidh. -दीस्त्वं पुनः । 2) Vi. शत्रुः । 3) Śidh. -नरेवाभ्यभाषत; Vi. -नः पुनरभाषत । 4) Śidh. -न्द्रस्त्रसितः; Vi. -न्द्रः कुपितः ।

123 = A. 19.(21^a) = b; Br. 3.121; H. 250^b, 251^a; Śidh. 54.91; Vi. I. 21.39^b, 40^a. 1) Vi. -ज्रेणारि(द्रि)विदारिणा । 2) H. Vi. देवास्ते । 3) Br. द्विजसत्तमाः; H. भरतर्षभ; Vi. -ह्युरतिवेगिनः; A. छिद्रमन्विष्य चेन्द्रस्तु ते देवा मरुतोऽभवन् ।

124 = A. 19.21^b = b; Br. 3.122; H. 251^b, 252^a; Śidh. 54.92^a = b; Vi. I. 21.40^{bc}. 1) H. यथैवोक्तं; Vi. यदुक्तं वै । 2) Vi. तेनैव । 3) A. शक्रस्यैको-; H. Vi. देवा एको-; Śidh. खगा एको- । 4) A. दीप्ततेजसः ।

तेषामेवं प्रवृद्धानां[1]) भूतानां द्विजसत्तमाः[2]) । रोचयन् वै गणश्रेष्ठं[3]) देवानाममितौजसाम्, ॥ 124_1 ॥ निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात् *प्रजापतिः*[1]) । क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्वाणि *भो द्विजाः*[1]) ॥ 125 ॥ स हरिः[1]) पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः । पर्जन्यस्तपनो व्यक्त[2]स्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ 126 ॥	तेषामेव प्रवृद्धानां हरिः प्रादात् प्रजापतिः ।
भूतसर्गमिमं सम्यग् जानतो *द्विजसत्तमाः*[1]) । मरुतां च शुभं जन्म शृण्वतः पठतोऽपि च[2]) । नावृत्तिभयमस्तीह, परलोकभयं कुतः ॥ 127 ॥	भूतसर्गमिमं सम्यक् कथितं शृणु चाग्रतः ॥ 127 ॥

124_1 = Br. 3.123; H. 252[b], 253[a]. 1) Br. प्रवृत्तानां । 2) H. जनमेजय । 3) Br. –श्रेष्ठान् । 125[a] = Br. 3.124[a]; H. 253[b]. 1) Br. T. –पतीन् ; H. –पतिम् ।	125[a] = Śidh. 54.92[b].

125[b] = Br. 3.124[b]; H. 254[a]; Śidh. 54.93[a]. 1) H. भारत; Śidh. पूर्वं शृणुध्व तत् ।

126 = Br. 3.125; H. 254[b], 255[a]; Śidh. 54.93[b], 94[a]. 1) Śidh. अरिष्ट– । 2) Br. T. –ऽनन्त–; Śidh. –न्यस्तु धनाध्यक्ष– ।

127 = Br. 3.126 = ac; H. 255[b], 256. 1) H. भरतर्षभ । 2) H. वा ।	127 = Śidh. 54.94[b]

सन्दर्भस्तवकः Ia

A.

(Bd. II. 3.1—131; Vā. 66.1—152.)

ऋषय ऊचुः

देवानां दानवानां च दैत्यानां चैव सर्वशः ।
उत्पत्तिं विस्तरेणैव[1]) ब्रूहि वैवस्वतेऽन्तरे ! ॥ 1 ॥

सूत उवाच :

धर्मस्यैव प्र[1]वक्ष्यामि निसर्गं, तं निबोधत ।
अरुन्धती वसुर्यामी[2]) लम्बा भानुर्मरुत्वती ।
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा तथैव च, ॥ 2 ॥
धर्मपत्न्यो दश त्वेता[1]) दक्षः प्राचेतसो ददौ ।
साध्या पुत्रास्तु[2]) धर्मस्य, साध्या[3]) द्वादश जज्ञिरे, ॥ 3 ॥
साध्या नाम महाभागाश्छन्दजा यज्ञभागिनः ।
देवेभ्यस्तान् परान् देवान् देवज्ञाः[1]) परिचक्षते ॥ 4 ॥
ब्रह्मणा[1]) वै मुखात् सृष्टा जया देवाः प्रजेप्सया, ।
सर्वे मन्त्रशरीरास्ते स्मृता मन्वन्तरेष्विह ॥ 5 ॥
दर्शश्च पौर्णमासश्च बृहद्यच्च रथन्तरम् ।
चित्ति[1]श्चैव विचि[2]त्तिश्च आकूतिः कूतिरेव च ॥ 6 ॥
विज्ञाता चैव विज्ञातो मनो यज्ञस्तथैव च[1]), ।
नामान्येतानि तेषां वै जयानां प्रथितानि च ॥ 7 ॥
ब्रह्मशापेन ते जाताः पुनः स्वायंभुवेऽजिताः ।
स्वारोचिषे वै तुषिताः सत्याश्चैवोत्तमे पुनः, ॥ 8 ॥
तामसे हरयो नाम, वैकुण्ठा रै[1]वतान्तरे, ।
सन्ध्याश्च[2]) चाक्षुषे नाम्ना छन्दजा जज्ञिरे सुराः ॥ 9 ॥
धर्मपुत्रा महाभागाः साध्या ये द्वादशामराः ।
पूर्वं स्म अ[1]नुसूयन्ते चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ 10 ॥
स्वारोचिषेऽन्तरेऽतीता देवा ये वै महौजसः, ।
तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्वै[1]) चाक्षुषेऽन्तरे, ॥ 11 ॥

---

1 = Bd. II. 3.1; Vā. 66.1. 1) Vā. –रेणेह ।
2 = Bd. II. 3.2, 3a; Vā. 66.2, 3a. 1) Vā. –स्य तावद् । 2) Bd. –यामा– ।
3 = Bd. II. 3.3b, 4a; Vā. 66.3b, 4a. 1) Bd. धर्मस्य पत्न्यो दश ता । 2) Vā. पुत्रांस्तु । 3) Vā. –ध्यान् ।
4 = Bd. II. 3.4b = b; Vā. 66.4bc. 1) Bd. देवज्ञः ।
5 = Bd. II. 3.5; Vā. 66.5. 1) Vā. T. –ह्मणो ।
6 = Bd. II. 3.6; Vā. 66.6. 1) Bd. विचित्ति– । 2) Bd. विवि– ।
7 = Bd. II. 3.7; Vā. 66.7. 1) Vā. यज्ञश्च ते स्मृताः ।
8 = Bd. II. 3.8; Vā. 66.8.
9 = Bd. II. 3.9; Vā. 66.9. 1) Vā. रै– । 2) Bd. ते साध्याश् ।
10 = Bd. II. 3.10; Vā. 66.10. 1) Bd. सम– ।
11 = Bd. II. 3.11; Vā. 66.11. 1) Bd. –मूचुष ।

किंचिच्छिष्टे तदा तस्मिन् देवा वै तुषिताब्रुवन् ।
एतामेव[1]) महाभागां[2]) वयं साध्यां[3]) प्रविश्य ह[4]) ॥ 12 ॥
मन्वन्तरे भविष्यामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ।
एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ 13 ॥
तस्यां[1]) द्वादश संभूता धर्मात् स्वायंभुवात् पुनः ।
नरनारायणौ तत्र जज्ञाते पुनरेव हि, ॥ 14 ॥
विपश्चिदिन्द्रो यश्चासीत्[1]) तथा सत्यो हरिश्च तौ, ।
स्वारोचिषेऽन्तरे पूर्वमास्तां तौ तुषितौ सुरौ[2]) ॥ 15 ॥
तुषितानां तु साध्यत्वे नामान्येतानि चक्षते[1]) ।
मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नरोऽपान[2]श्च वीर्यवान् ॥ 16 ॥
चित्तिर्हयो नय[1]श्चैव हंसो नारायणस्तथा ।
प्रभवोऽथ विभुश्चैव[2]) साध्या द्वादश जज्ञिरे ॥ 17 ॥
स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वं ततः स्वारोचिषे पुनः ।
नामान्यासन् पुनस्तानि तुषितानां निबोधत ॥ 18 ॥
प्राणापानावुदानश्च समानो व्यान एव च ।
चक्षुः श्रोत्रं रसो घ्राणं[1]) स्पर्शो बुद्धिर्मनस्तथा, ॥ 19 ॥
नामान्येतानि वै पूर्वं[1]) तुषितानां स्मृतानि च[2]) ।
वसोस्तु वसवः पुत्राः साध्यानामनुजाः[3]) स्मृताः ॥ 20 ॥
धरो ध्रुवश्च सोमश्च आप[1]श्चैवानलोऽनिलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभास[2]श्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ 21 ॥
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवह[1]स्तथा, ।
ध्रुवपुत्रोऽभवत्तात[2]) कालो लोकप्रकालनः ॥ 22 ॥
सोमस्य भगवान् वर्चा बुधश्च ग्रहबोधनः, ।
रोहिण्यां तौ समुत्पन्नौ त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥ 23 ॥
धारोर्मि-कलिला[1]श्चैव त्रयश्च[2]न्द्रमसः सुताः ।
आपस्य[3]) पुत्रो वैतण्ड्यः शमः शान्तस्तथैव च ॥ 24 ॥
स्कन्दः सनत्कुमारश्च जज्ञे पादेन तेजसः ।

---

12 = Bd. II. 3.12; Vā. 66.12[ab]. 1) Vā. इतरेतरं । 2) Vā. –गान् । 3) Vā. –ध्यान् । 4) Bd. वै ।
13 = Bd. II. 3.13; Vā. 66.12[c], 13[a].
14 = Bd. II. 3.14; Vā. 66.13[b], 14[a]. 1) Vā. तस्माद् ।
15 = Bd. II. 3.15; Vā. 66.14[bc]. 1) Bd. –श्चाभूत् । 2) Bd. तुषिताह्वतौ ।
16 = Bd. II. 3.16; Vā. 66.15. 1) Vā. वक्ष्यते । 2) Vā. T. –रो यान– ।
17 = Bd. II. 3.17; Vā. 66.16. 1) Bd. वितिर्नयो हय– । 2) Bd. विभुश्चापि प्रभुश्चापि ।
18 = Bd. II. 3.18; Vā. 66.17.
19 = Bd. II. 3.19; Vā. 66.19[a]; 18[b], Cp. 18[a]. 1) Vā. T. तथा प्राणः; V. नसोऽप्राणं ।
20 = Bd. II. 3.20; Vā. 66.19[b], 20[a]. 1) Vā. पूर्वं तु । 2) Vā. ह । 3) Vā. –नां मनुजाः ।
21 = Bd. II. 3.21; Vā. 66.20[bc]. 1) Bd. आयु– । 2) Bd. प्रभात– ।
22 = Bd. II. 3.22; Vā. 66.21. 1) Bd. Vā. T. हुतहव्यो रज– । 2) Vā. –त्रो भवो नाम्ना ।
23 = Bd. II. 3.23[a] = a; Vā. 66.22.
24 = Bd. II. 3.23[b], 24[a]; Vā. 66.23. 1) Bd. धरोर्मी कलिल– । 2) Bd. पञ्च च– । 3) Bd. आपस्य ।

अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत[1]) ॥ 25 ॥
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ।
अनिलस्य शिवा भार्या, तस्याः पुत्रो मनोजवः, ॥ 26 ॥
अविज्ञात[1]गतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य च ।
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाथ देवलम्[2]) ॥ 27 ॥
द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ।
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री[1]) ब्रह्मचारिणी[2]) ॥ 28 ॥
योगसिद्धा जगत् कृत्स्नमसक्ता विचरत्युत[1]) ।
प्रभासस्य तु सा भार्या[2]) वसूनामष्टमस्य ह ॥ 29 ॥
विश्वकर्मा सुतस्तस्या जातः शिल्पिप्रजापतिः[1]), ।
स कर्ता सर्वशिल्पानां त्रिदशानां च वर्धकिः ॥ 30 ॥
भूषणानां च सर्वेषां कर्ता कारयिता च सः, ।
सर्वेषां च विमानानि देवातानां करोति सः, ॥ 31 ॥
मानुषाश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पानि शिल्पिनः ।
विश्वेदेवास्तु विश्वायां[1]) जज्ञिरे दश विश्रुताः ॥ 32 ॥
क्रतुर्दक्षः श्रवः सत्यः कालः कामो मुनि[1]स्तथा ।
कुरवान् प्रभवांश्चैव[2]) . रोचमानश्च, ते दश ॥ 33 ॥
धर्मपुत्राः सुरा[1]) ह्येते[2]) विश्वायां जज्ञिरे शुभाः ।
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो[3]), भानवो भानुजाः स्मृताः ॥ 34 ॥
मुहूर्ताश्च मुहूर्तायां, घोषं[1]) लम्बा व्य[2]जायत ।
संकल्पायां तु संजज्ञे विद्वान् संकल्प एव च[3]) ॥ 35 ॥
नागवीथ्यस्तु या[1]म्यां च[2]) पयत्रयसमा[3]श्रिताः ।
पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यां व्यजायत[4]) ॥ 36 ॥

---

25 = Bḍ. II. 3.24b, 25a; Vā. 66.24ab. 1) Bḍ. Vā. V. अग्नेः पुत्रं कुमारं तु स्वाहा जज्ञे श्रिया वृतम् (Vā. सुरावृतम्) ।
26 = Bḍ. II. 3.25b, 26a; Vā. 66.24c, 25a.
27 = Bḍ. II. 3.26b, 27a; Vā. 66.25b, 26a. 1) Bḍ. अविज्ञान- । 2) Vā. -दुः पुत्र ऋषिर्नाम्ना तु देवलः ।
28 = Bḍ. II. 3.27b, 28a; Vā. 66.26b, 27a. 1) Bḍ. Vā. V. भुवना । 2) Bḍ. Vā. V. -वादिनी ।.
29 = Bḍ. II. 3.28b, 29a; Vā. 66.27b, 28a. 1) Bḍ. -मशक्ता चरति स्म ह । 2) Bḍ. तु भार्या सा; Vā. तु या भार्या ।
30 = Bḍ. II. 3.29b = a; Vā. 66.28b, 29a. 1) Bḍ. तस्याः प्रजापतिपतिर्विभुः ।
31 = Vā. 66.29b, 30a.
32 = Bḍ. II. 3.30a = b; Vā. 66.30b, 31a. 1) Bḍ. Vā. -श्वाया ।
33 = Bḍ. II. 3.30b, 31a; Vā. 66.31b, 32a. 1) Vā. धुनि- । 2) पुरूरवो मार्द्रवसो ।
34 = Bḍ. II. 3.31b, 32a; Vā. 66.32b, 33a. 1) Vā. स्मृता । 2) Bḍ. एते । 3) Vā. T. -त्यां तु मरुतो ।
35 = Bḍ. II. 3.32b, 33a; Vā. 66.33b, 34a. 1) Bḍ. -ष- । 2) Bḍ. ख- । 3) Bḍ. तु ।
36 = Bḍ. II. 3.33b, 34a; Vā. 66.34b, 35a. 1) Vā. जा- । 2) Bḍ. जामाद्याः । 3) Bḍ. -पत्सुपा- ।
4) Bḍ. अजायत ।

एष सर्गः समाख्यातो विद्वान् धर्मस्य शाश्वतः ।
मुहूर्ताश्चैव तिष्यश्च पति[1]भिः सह सुव्रताः ॥ 37 ॥
नामतः संप्रवक्ष्यामि, ब्रुवतो मे निबोधत ! ।
अहोरात्रविभागश्च नक्षत्राणि समाश्रितः[1]), ॥ 38 ॥
मुहूर्ताः सर्वनक्षत्रा अहोरात्रभिद[1]स्तथा ।
अहोरात्रकलानां तु षडशीत्य[2]धिकाः स्मृताः[3]) ॥ 39 ॥
रवेर्गतिविशेषेण सर्वर्तुषु च नित्यशः[1]) ।
ततो वेदविदश्चैतां गति[2]मिच्छन्ति पर्वसु ॥ 40 ॥
अविशेषेषु कालेषु ज्ञेयः[1]) सवितृमानतः[2]) ।
रौद्रः सार्प[3]स्तथा मैत्रः पित्र्यो[4]) वासव एव च ॥ 41 ॥
आप्योऽथ वैश्वदेवश्च ब्राह्मो मध्याह्नसंश्रिताः ।
प्राजापत्यस्तथैवेन्द्र इन्द्राग्नी[1]) निर्ऋतिस्तथा ॥ 42 ॥
वारुणश्च तथार्यम्णो भग्य[1]श्चापि दिना[2]श्रिताः ।
एते दिनमुहूर्ताश्च दिवाकरविनिर्मिताः ॥ 43 ॥
शङ्कुच्छायाविशेषेण वेदितव्याः प्रमाणतः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्य[1]पूषाश्वि[2]यमदेवताः ॥ 44 ॥
आग्नेयश्चापि विज्ञेयः प्राजापत्यस्तथैव च ।
ब्राह्मः सौम्यस्त[1]थादित्यो बार्हस्पत्यश्च[2]) वैष्णवः ॥ 45 ॥
सावित्रश्च[1]) तथा त्वाष्ट्रो[2]) वायव्यश्चेति संग्रहः; ।
एते[3]) रात्रेर्मु[4]हूर्ताः स्युः क्रमोक्ता दश पञ्च च ॥ 46 ॥
इन्दोर्गत्युदया ज्ञेया नाडिकाः पादिका[1]स्तथा ।
कालावस्थास्त्विमास्त्वेते मुहूर्ता देवताः स्मृताः ॥ 47 ॥
सर्वग्रहाणां त्रीण्येव स्थानानि विहितानि च ।
दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि विद्याद् यथाक्रमम् ॥ 48 ॥
स्थानं जारद्गवं मध्ये, तथैरावतमुत्तरम्, ।
वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥ 49 ॥

---

37 = Bḍ. II. 3.34^{b}, 35^{a}; Vā. 66.35^{b}, 36^{a}. 1) Bḍ. प्रति- ।
38 = Bḍ. II. 3.35^{b}, 36^{a}; Vā. 66.36^{b}, 37^{a}. 1) Vā. T. समासतः ।
39 = Bḍ. II. 3.36^{b}, 37^{a}; Vā. 66.37^{b}, 38^{a}. 1) Vā. -त्रविद्- । 2) Vā. पट्शतीत्य- । 3) Vā. T. -धिका स्मृता ।
40 = Bḍ. II. 3.37^{b}, 38^{a}; Vā. 66.38^{b}, 39^{a}. 1) Vā. T. सर्वेषु ऋतुमिच्छतः; V. सर्वं ऋतुभिर्नित्यशः । 2) Vā. तिथि- ।
41 = Bḍ. II. 3.38^{b}, 39^{a}; Vā. 66.39^{b}, 40^{a}. 1) Vā. योज्यः । 2) Vā. स पितृदानतः । 3) Vā. T. सार्व-; V. सर्प- ।
4) Vā. T. पिण्ड्य-; V. पित्र्यं ।
42 = Bḍ. II. 3.39^{b}, 40^{a}; Vā. 66.40^{b}, 41^{a}. 1) Vā. -स्तथा ऐन्द्रस्तथेन्द्रो ।
43 = Bḍ. II. 3.40^{b}, 41^{a}; Vā. 66.41^{b}, 42^{a}. 1) Bḍ. भग-; Vā. T. मागा- । 2) Bḍ. -न- ।
44 = Bḍ. II. 3.41^{b}, 42^{a}; Vā. 66.42^{b}, 43^{a}. 1) Bḍ. -र्बुध्न्याः । 2) Vā. अजास्तथाहिर्बुध्नश्च पुषा हि ।
45 = Bḍ. II. 3.42^{b}, 43^{a}; Vā. 66.43^{b}, 44^{a}. 1) Bḍ. सौम्यश्चापि त-; Vā. ब्रह्मसौम्यस्त- । 2) Vā. -स्पोऽथ ।
46 = Bḍ. II. 3.43^{b}, 44^{a}; Vā. $6\,.44^{b}$, 45^{a}. 1) Vā. -त्रिष्रोऽथ । 2) Vā. त्वष्ट्रे । 3) Vā. एक- । 4) Vā. -त्रिमु- ।
47 = Bḍ. II. 3.44^{b}, 45^{a}; Vā. 66.45^{bc}. 1) Bḍ. नालिका आदिता- ।
48 = Bḍ. II. 3.45b, 46^{a}; Vā. 66.46.
49 = Bḍ. II. 3.46^{b}, 47^{a}; Vā. 66.47.

अश्विनी कृत्तिका याम्यं[1]) नागवीथीति विश्रुता[2]), ।
ब्राह्मं सौम्यं तथार्द्रा च गजवीथीति शब्दिता, ॥ 50 ॥
पुष्याश्लेषे तथादित्यं[1]) वीथी चै[2]रावती मता, ।
तिस्रस्तु वीथयो ह्येता उत्तरो मार्ग उच्यते ॥ 51 ॥
पूर्वोत्तरे च फल्गुन्यौ[1]) मघा चैवार्षभी[2]) स्मृता, ।
हस्तश्चित्रा[3]) तथा स्वाती गोवीथीत्यभि[4]शब्दिता, ॥ 52 ॥
ज्येष्ठा विशाखानुराधा वीथी जारद्गवी स्मृता[1]); ।
एतास्तु वीथयस्तिस्रो मध्यमो मार्ग उच्यते ॥ 53 ॥
मूलं पूर्वोत्तराषाढे[1]) अजवीथ्यभिशब्दिता[2]), ।
श्रवणं च धनिष्ठा च मार्गी[3]) शतभिषक् तथा ॥ 54 ॥
वैश्वानरी भाद्रपदे रेवती चैव कीर्तिता, ।
एतास्तु वीथयस्तिस्रो | स्मृता वीथ्यस्तु तिस्रस्ता
दक्षिणो[1]) मार्ग उच्यते ॥ 55 ॥ | मार्गो वै दक्षिणो बुधैः ॥
सप्तविंशति[1]) याः कन्या दक्षः सोमाय ता ददौ, ।
सर्वा नक्षत्रनाम्न्यस्ता ज्यो[2]तिषे परि[3]कीर्तिताः, ॥ 56 ॥
तासामपत्यान्यभवन् दीप्तान्यमि[1]ततेजसः[2]) ।
यास्तु शेषास्तदा कन्याः प्रतिजग्राह कश्यपः ॥ 57 ॥
चतुर्दश[1]) महाभागाः, सर्वास्ता लोकमातरः ।
अदितिर्दितिर्दनुः काला अरिष्टा सुरसा[2]) तथा ॥ 58 ॥
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा[1]) क्रोधवशा इरा[2]) ।
कद्रूर्मुनिश्च धर्मज्ञा[3]), प्रजास्तासां निबोधत ! ॥ 59 ॥
चाक्षुषे[1])ऽन्तरेऽतीते[2]) ये द्वादश सुरोत्तमाः[3]), ।
वैकुण्ठा नाम ते साध्या बभूवुश्चाक्षुषेऽन्तरे ॥ 60 ॥
उपस्थितेऽन्तरे ह्यस्मिन् पुनर्वैवस्वतस्य ह ।

---

50 = Bḍ. II. 3.47[b], 48[a]; Vā. 66.48[a] = a. 1) Vā. –म्या । 2) Vā. –वीथिरिति स्मृता ।

51 = Bḍ. II. 3.48[b], 49[a]; Vā. 66.48[bc]. 1) Vā. –पे पुनर्वसू ; Vā. पुष्योऽश्लेषा पुनर्वसू । 2) Vā. –थिरै– ।

52 = Bḍ. II. 3.49[b], 50[a]; Vā. 66.49. 1) Vā. –रे फाल्गुन्यौ च । 2) Vā. T. –वार्षभी । 3) Vā. हस्त-चित्रे ।
4) Bḍ. –थीति तु ।

53 = Bḍ. II. 3.50[b], 51[a]; 66.50. 1) Bḍ. मता ।

54 = Bḍ. II. 3.51[b], 52[a]; Vā. 66.51. 1) Vā. चाषाढे द्वे चापि । 2) Bḍ. –ब्दिते । 3) Vā. गार्गी ।

55[a] = Bḍ. II. 3.52[b]; Vā. 66.52[a].

55[b] = Bḍ. II. 3.53[a]. 1) Bḍ. T. –णे । | 55[b] = Vā. 66.52[b].

56 = Bḍ. II. 3.53[b], 54[a]; Vā. 66.53[ab]. 1) Bḍ. अष्टाविंशति; Vā. –शत्तु । 2) Bḍ. ज्यो– । 3) Vā. –षे चैव ।

57 = Bḍ. II. 3.54[b], 55[a]; Vā. 66.53[c], 54[a]. 1) Bḍ. –न्यभवन् दीप्तयोऽमि– । 2) Vā. –जसा ।

58 = Bḍ. II. 3.55[b], 56[a]; Vā. 66.54[b], 55[a]. 1) Bḍ. –शा । 2) Bḍ. –नुः काष्ठारिष्टानायुः खशा ।

59 = Bḍ. II. 3.56[b], 57[a]; Vā. 66.55[bc]. 1) Bḍ. –नता ताम्रा मुनिः । 2) Bḍ. तथा । 3) Bḍ. Vā. –द्रूर्माता च नागानां ।

60 = Bḍ. II. 3.57[b], 58[a]; Vā. 66.56. 1) Bḍ. स्वायम्भुवे । 2) Bḍ. तात । 3) Vā. पुरोगमाः ।

आराधीता ह्य[1]दित्या ते समेत्याहुः[2]) परस्परम् ॥ 61 ॥
एतामेव महाभागामदितिं संप्रविश्य वै।
वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन् योगादर्धेन तेजसा[1]) ॥ 62 ॥
गच्छेम[1]) पुत्रतामस्यास्तन्नः श्रेयो भविष्यति।
[अदित्यास्तु प्रसूतानामादित्यत्वं भविष्यति।]
एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः[2]) ॥ 63 ॥
जज्ञिरे द्वादशादित्या, मारीचात् कश्यपात् पुनः, ।
शतक्रतुश्च विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव हि ॥ 64 ॥
वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन् नर-नारायणौ सुरौ[1]), ।
तेषामपि हि देवानां निधनोत्पत्तिरुच्यते, ॥ 65 ॥
यथा सूर्यस्य लोकेऽस्मिनुदयास्तमयावुभौ, ।
प्रजापतेश्च विष्णोश्च भवस्य च महात्मनः ॥ 66 ॥
दृष्टानु[1]श्रविके यस्मात् स[2]क्ताः शब्दादिलक्षणे।
अष्टात्मकेऽणिमाद्ये च, तस्मात् ते जज्ञिरे सुराः ॥ 67 ॥
इत्येष विषये रागः संभूत्याः कारणं स्मृतम्।
ब्रह्म-शापेन संभूता जयाः स्वायंभुवेऽजिताः, ॥ 68 ॥
स्वारोचिषे वै तुषिताः सत्याश्चैवोत्तमे पुनः, ।
तामसे हरयो देवा जाताश्चारिष्णवे[1]) तु वै ॥ 69 ॥
वैकुण्ठाश्चाक्षुषे साध्या, आदित्याः सांप्रते[1]) पुनः।
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा ॥ 70 ॥
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः, ।
ततस्त्वष्टा, ततो विष्णुरजघन्यो ज[1]घन्यजः; ॥ 71 ॥
इत्येते द्वादशादित्याः कश्यपस्य सुताः स्मृताः[1])।
सुरभी[2]) कश्यपाद्रुद्राने[3]कादश विजज्ञुषी[4]) ॥ 72 ॥
महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती।
अङ्गारकं तथा सर्पं निर्ऋतिं सदसस्पतिम् ॥ 73 ॥
अजैकपादहिर्बुध्न्यौ[1]) द्वावेकं च[2]) ज्वरं तथा।
भुवनं चेश्वरं मृत्युं कपालिं[3]) चैव[4]) विश्रुतम् ॥ 74 ॥

---

61 = Bḍ. II. 3.58b, 59a; Vā. 66.57. 1) Bḍ. ता अ-। 2) Bḍ. -मेत्योचुः।
62 = Bḍ. II. 3.59b, 60a; Vā. 66.58. 1) Vā. T. -सः।
63 = Bḍ. II. 3.60b, 61a = ac; Vā. 66.59, 60a. 1) Vā. गच्छामः। 2) Bḍ. वर्तमानेऽन्तरे तदा।
64 = Bḍ. II. 3.61b, 62a; Vā. 66.60b, 61a.
65 = Bḍ. II. 3.62b, 63a; Vā. 66.61b, 62a. 1) Bḍ. तदा।
66 = Bḍ. II. 3.63b = a; Vā. 66.62bc.
67 = Bḍ. II. 3.64; Vā. 66.63. 1) Vā. श्रेष्ठानु-। 2) Vā. -स्माच्छ-।
68 = Bḍ. II. 3.65; Vā. 66.64.
69 = Bḍ. II. 3.66; Vā. 66.65ab. 1) Bḍ. -श्चारिष्टवे।
70 = Bḍ. II. 3.67; Vā. 66.65c, 66a. 1) Bḍ. सप्तमे।
71 = Bḍ. II. 3.68; Vā. 66.65b, 67a. 1) Vā. -ऽज-।
72 = Bḍ. II. 3.69; Vā. 66.67b, 68a. 1) Bḍ. सुता विभोः। 2) Bḍ. -रभ्यां। 3) Bḍ. -द्रा ए-। 4) Bḍ. Vā. विजज्ञिरे।
73 = Bḍ. II. 3.70; Vā. 66.68b, 69a.
74 = Bḍ. II. 3.71; Vā. 66.69b, 70a. 1) Vā. -ध्नं। 2) Vā. ऊर्ध्वकेतुं। 3) Vā. T. कपालं। 4) Bḍ. कपालीति च।

देवानेकादशैतांस्तु रुद्रांस्त्रिभुवनेश्वरान्; ।
तपसोग्रेण[1]) महता सुरभी[2]) तानजीजनत् ॥ 75 ॥
ततो दुहितरावन्ये सुरभी द्वे व्य[1]जायत ।
रोहिणीं[2]) चैव सुभगां गान्धर्वीं च यशस्विनीम्[3]) ॥ 76 ॥
रोहिण्यां[1]) जज्ञिरे कन्याश्चतस्रो लोकविश्रुताः ।
सुरूपा हंसकाली[2]) च भद्रा कामदुघा तथा ॥ 77 ॥
सुषुवे गाः कामदुघा[1]), सुरूपा तनयद्वयम्, ।
हंसकाली[2]) तु महिषान्[3]), भद्रायास्त्वविजातयः[4]) ॥ 78 ॥
विश्रुतास्तु महाभागा गान्धर्व्यां[1]) वाजिनः सुताः ।
उच्चैःश्रवादयो[2]) जाताः, खेचरास्ते मनोजवाः ॥ 79 ॥
श्वेताः शोणाः पिशङ्गाश्च सारङ्गा हरितार्जुनाः ।
उक्ता[1]) देवोपवाह्यास्ते गान्धर्वी[2]योनयो हयाः ॥ 80 ॥
भूयो जज्ञे सुरभ्यास्तु श्रीमांश्चन्द्रप्रभो वृषः[1]) ।
स्रग्वी ककुद्मी द्युतिमानमृतालयसंभवः, ॥ 81 ॥
सुरभ्यनुमते दत्तो ध्वजो माहेश्वरस्तु सः; ।
इत्येते कश्यप-सुता रुद्रादित्याः प्रकीर्तिताः, ॥ 82 ॥
धर्मपुत्राः स्मृताः साध्या विश्वे च वसवस्तथा ।
[अरिष्टनेमि-पत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥ 83 ॥
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः, ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः ॥ 84 ॥
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः स्मृताः, ।
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि ॥ 85 ॥
सर्वे देवगणा विप्रास्त्रयस्त्रिंशत्तु छन्दजाः, ।
एतेषामपि देवानां निरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥ 86 ॥
यथा सूर्यस्य लोकेऽस्मिन्नुदयास्तमयावुभौ, ।
एते देवनिकायास्ते संभवन्ति युगे युगे ॥ 87 ॥

ऋषय ऊचुः

साध्याश्च वसवो विश्वे रुद्रादित्यास्तथैव च ।
अभिजात्या प्रभावैश्च कर्मभिश्चैव विश्रुताः ॥ 88 ॥

---

75 = Bd. II. 3.72; Vā. 66.70bc. 1) Vā. तपसा तेन । 2) Bd. –भिस् ।
76 = Bd. II. 3.73; Vā. 66.71. 1) Bd. –भिर्देव्य– । 2) Bd. Vā. –हिणी । 3) Vā. –च रुद्रामा गान्धारी च यशस्विनी ।
77 = Bd. II. 3.74; Vā. 66.72ab. 1) Bd. –ण्या । 2) Vā. T. –कीला ।
78 = Bd. II. 3.75; Vā. 66.72c, 73a. 1) Vā. –वे कामदुघा तु । 2) Vā. –कीला । 3) Vā. नृमहिषा । 4) Vā. –यास्तु व्यजायत ।
79 = Bd. II. 3.76; Vā. 66.73b, 74a. 1) Vā. गन्धर्वा । 2) Vā. उच्चैःश्रवास्तदा ।
80 = Bd. II. 3.77; Vā. 66.74bc. 1) Vā. रुद्रा । 2) Vā. गन्धर्व– ।
81 = Bd. II. 3.78; Vā. 66.75a, 76a. 1) Vā. –न्द्रामसुप्रभः ।
82 = Bd. II. 3.79; Vā. 66.76b, 77a.
83 = Bd. II. 3.80a = a; Vā. 66.77b, 78a.
84 = Vā. 66.78bc.
85 = Vā. 66.79.
86 = Vā. 66.80.
87 = Vā. 66.81.
88 = Vā. 66.82.

प्रजापतेश्च विष्णोश्च भवस्य च महात्मनः ।
अन्तरं ज्ञातुमिच्छामो, यच्च यस्माद्विशिष्यते ॥ 89 ॥
यच्च यस्मात् प्रभवति, यश्च यस्मिन् प्रतिष्ठितः, ।
ज्यायान् यो मध्यमश्चैव कनीयान् यश्च तेषु वै, ॥ 90 ॥
प्रधानभूतो यस्तेषां गुणभूतश्च तेषु यः, ।
कर्मभिश्चाभिजात्या च प्रभावेण च यो महान्; ।
एतत् प्रब्रूहि नः सर्वं, त्वं हि वेत्थ यथायथम् ! ॥ 91 ॥

सूत उवाच :

अत्र वो वर्णयिष्येऽहमन्तरं तेषु यत् स्मृतम्, ।
यद् ब्रह्म-विष्णु-रुद्राणां शृणुध्वं मे विवक्षतः ! ॥ 92 ॥
राजसी तामसी चैव सात्त्विकी चैव ताः स्मृताः ।
तन्वः स्वयंभुवः प्रोक्ताः, काले काले भवन्ति याः ॥ 93 ॥
एतासामन्तरं वक्तुं नैव शक्यं द्विजोत्तमाः ।
गुणवृद्धिनिबद्धत्वाद् द्विधानुग्रहबन्धतः ॥ 94 ॥
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च गुणवृद्धिमिह द्विजाः ।
यथाशक्त्या प्रवक्ष्यामि तनूनां, तन्निबोधत ! ॥ 95 ॥
ब्राह्मी तु राजसी तेषां, कालाख्या तामसी स्मृता, ।
सात्त्विकी पौरुषी चैव ; कर्म तासां निबोधत ! ॥ 96 ॥
एका तु कुरुते तासां राजसी सर्वतः प्रजाः, ।
एका चैवार्णवस्था तु सानुगृह्णाति सात्त्विकी, ।
एका सा क्षिपते काले तामसी ग्रसते प्रजाः ॥ 97 ॥
रजसा तु समुद्रिक्तो ब्रह्मा संभवते यदा, ।
पुरुषाख्या तदा तस्य सात्त्विकी विनिवर्तते ॥ 98 ॥
यदा भवति कालात्मा उद्रेकात्तमसस्तु सः, ।
ब्रह्माख्या सा तदा त्वस्य राजसी विनिवर्तते ॥ 99 ॥
सत्त्वोद्रेकात्तु पुरुषो यदा भवति स प्रभुः, ।
कालाख्या सा तदा तस्य पुनर्न भवतीति वै ॥ 100 ॥
क्रमात् तस्य निवर्तन्ते रूपं नाम च कर्म च ।
त्रैलोक्ये वर्तमानस्य सर्गानुग्रहनिग्रहैः ॥ 101 ॥
यदा भवति ब्रह्मा च, तदा चान्तरमुच्यते ; ।
यदा च पुरुषो ब्रह्मा, न चैव पुरुषस्तु सः ॥ 102 ॥

---

89 = Vā. 66.83.
90 = Vā. 66.84.
91 = Vā. 66.85.
92 = Vā. 66.86.
93 = Vā. 66.87.
94 = Vā. 66.88.
95 = Vā. 66.89.
96 = Vā. 66.90.
97 = Vā. 66.91.
98 = Vā. 66.92.
99 = Vā. 66.93.
100 = Vā. 66.94.
101 = Vā. 66.95.
102 = Vā. 66.96.

मणिर्विभजते वर्णान् विचित्रान् स्फटिके यथा, ।
वैमल्यादाश्रयवशात् तद्वर्णः स्यात् तदञ्जनः, ॥ 103 ॥
तदा गुणवशात्तस्य स्वयंभोरनुरञ्जनम्; ।
एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥ 104 ॥

यथेन्धनवशाद्वह्नि- रेकस्तु बहुधा भवेत्, । भवत्येकस्तथा तद्वन् मूर्तीनां स पितामहः ॥	एको भूत्वा यथा मेघः पृथक्त्वेनावतिष्ठते । रूपतो वर्णतश्चैव, तथा गुणवशात्तु सः । भवत्येको द्विधा चैव त्रिधा मूर्तिविनाशनात् ॥ 105 ॥

एको ब्रह्मान्तकृच्चै[1]व पुरुषश्चेति तु त्रयः[2]), ।
एकस्यैताः स्मृतास्तिस्रस्तनवस्तु स्वयंभुवः ॥ 106 ॥
ब्राह्मी च पौरुषी चैव कालाख्या चेति ताः स्मृताः[1]) ।
तत्र या[2]) राजसी तस्य तनुः, सा वै प्रजाकरी, ॥ 107 ॥
तामसी या[1]) तु कालाख्या, प्रजाक्षयकरी तु सा, ।
सात्त्विकी पौरुषी या तु, सा त्वनुग्रहिका[2]) स्मृता ॥ 108 ॥
Cp. 132a. { राजस्या[1]) ब्रह्मणोंऽशेन[2]) मारीचः[3]) कश्यपोऽभवत्, ।
तामसी चान्तकृद् या तु, तदंशेनाभवद्भवः, ॥ 109 ॥
सात्त्विकी पौरुषी या तु[1]), तदं[2]शो विष्णुरुच्यते; ।
त्रैलोक्ये ताः स्मृतास्तिस्रस्तनवस्तु[3]) स्वयंभुवः ॥ 110 ॥
नानाप्रयोजनार्थां[1]) हि कालावस्थाः[2]) करोति यः[3]), ।
ब्रह्मत्वेन प्रजाः सृष्ट्वा[4]) विष्णुत्वेना[5]नुगृह्य च ॥ 111 ॥
वैष्णव्या[1]नुगृहीतास्ता रौद्रया[2]नुग्रसते पुनः ।
एकः स्वयंभुवः काल[3]स्त्रिभिर्लीन् वै[4]) करोति सः ॥ 112 ॥
सृजते चा[1]नुगृह्णाति प्रजाः संहरते तथा[2]) ।
इत्येताः कथिता[3]स्तिस्रस्तनवस्तु[4]) स्वयंभुवः, ॥ 113 ॥
प्राजापत्या च रौद्री[1]) च वैष्णवी चैव[2]) ताः स्मृताः[3]) ।
एतास्तन्वः[4]) स्मृता वेदे[5]) धर्मशास्त्रे पुरातने ॥ 114 ॥

---

103 = Vā. 66.99.
104 = Vā. 66.100.
105 = Bḍ. II. 3.80^{b}, 81^{a}. | 105 = Vā. 66.101, 102^{a}.
106 = Bḍ. II. 3.81^{b}, 82^{a}; Vā. 66.102^{b}, 103^{a}. 1) Bḍ. –कृच्चै– । 2) Bḍ.1 तत्र यः; Vā. ये त्रयः ।
107 = Bḍ. II. 3.82^{b}, 83^{a}; Vā. 66.103^{b}, 104^{a}. 1) Vā. अन्तकारी च ते त्रयः । 2) Bḍ. या तत्र ।
108 = Bḍ. II. 3.83^{b}, 84^{a}; Vā. 66.104^{bc}. 1) Bḍ.1 मता सा या; Vā. या तामसी । 2) Bḍ.1 तनुः पाल्किा ; Vā. T. सानुग्रहकरी ।
109 = Bḍ. II. 3.84^{b}, 85^{a}; Vā. 66.105. 1) Bḍ.1 –जसी । 2) Bḍ. या तु । 3) Vā. मरीचिः ।
110 = Bḍ. II. 3.85^{b}, 86^{a}; Vā. 66.106. 1) Vā. सा । 2) Vā. तस्यां– । 3) Bḍ. –वो वै ।
111 = Bḍ. II. 3.86^{b} = a; [Bḍ.2]; Vā. 66.107^{ab}. 1) Vā. T. –र्थं । 2) Vā. T. कालोऽवस्थां । 3) Bḍ. सः । 4) Bḍ.2 –ष्ट्य । 5) Bḍ.2 –त्वम– ।
112 = [Bḍ.2] Vā. 66.107^{c}, 108^{a}. 1) Bḍ.2 –वा– । 2) Bḍ.2 रुद्रोऽ– । 3) Bḍ.2 –मूर्वैं कल्प– । 4) Bḍ.2 प्र– ।
113 = Bḍ. II. 3.87; Vā. 66.108^{b}, 109^{a}. 1) Bḍ. सृजत्यथा– । 2) Bḍ. तथा संहरति प्रजाः । 3) Bḍ. एवमेताः स्मृता– । 4) Bḍ. –वो हि ।
114 = Bḍ. II. 3.88; Vā. 66.109^{b}, 110^{a}. 1) Bḍ. –द्रा । 2) Bḍ. चेति । 3) Bḍ. तास्त्रिधा । 4) Vā. T. एका तनुः; V. एतास्तन्वः । 5) Bḍ. वेदा ।

सांख्ययोगरतैर्धीरैः[1]) पृथगैकार्थ्य[2]दर्शिभिः ।
अभिजात[3]प्रभावज्ञैर्ऋषिभि[4]स्तत्त्वदर्शिभिः ॥ 115 ॥
एकत्वेन[1]) पृथक्त्वेन[2]) तासु भिन्नाः प्रजास्त्विमाः[3]) ।
इदं परमिदं नेति ब्रुवते[4]) भिन्नदर्शिनः[5]) ॥ 116 ॥
ब्रह्माणं कारणं केचित्, केचिदाहुः[1]) प्रजापतिम्, ।
केचिच्छिवं[1]) परत्वेन प्राहुर्विष्णुं तथापरे ॥ 117 ॥
अविज्ञानेन संभूताः[1]) सक्ता रत्या विचेतसः[2]) ।
तत्त्वं[3]) कालं च देशं च कार्यं चा[4]वेक्ष्य कर्म च[5]) ॥ 118 ॥
कारणं च[1]) स्मृता होता[2]) नानार्थेष्विह देवताः; ।
एकं प्रशंसमानस्तु सर्वानेव प्रशंसति, ॥ 119 ॥
एकं निन्दति यस्ते[1]षां, सर्वानेव स निन्दति, ।
| एकं यो वेत्ति पुरुषं, तमाहुर्ब्रह्मवादिनम् ॥ 120 ॥
न प्रद्वेषस्ततः[1]) कार्यो देवतासु विजानता, ।
न शक्यमी[2]श्वरं[3]) ज्ञातुमैश्वर्येण व्यवस्थितम्[4]) ॥ 121 ॥
एकात्मा[1]) स त्रिधा भूत्वा संमोहयति यः[2]) प्रजाः, ।
एतेषां च[3]) त्रयाणां तु विचरन्त्य[4]न्तरं जनाः ॥ 122 ॥
जिज्ञासवः[1]) परीक्षन्तः[2]) सक्ता दुष्टा[3]) विचेतसः; ।
इदं परमिदं नेति वदन्ति[4]) भिन्नदर्शिनः ॥ 123 ॥

यातुधाना विशेषा ये	यातुधानान् विशन्त्येताः
पिचाशाश्चैव नान्तरम्, ।	पिशाचांश्चैव तान्नरान्, ।
एकः स तु पृथक्त्वेन	एकत्वेन पृथक्त्वेन
स्वयं भूत्वा च तिष्ठति ॥ 124 ॥	स्वयंभूर्व्यवतिष्ठते ॥ 124 ॥

गुणमात्रात्मिकाभिस्तु तनुभिर्मोहयन् प्रजाः ।
तेष्वेकं यजते यस्तु[1]), स तदा यजते त्रयम् ॥ 125 ॥
तस्माद् देवास्त्रयो ह्येते नैरन्तर्ये व्यव[1]स्थिताः, ।
तस्मात् पृथक्त्वमेकत्वं[2]) संख्यासंख्ये[3]) गतागतम् ॥ 126 ॥

---

115 = Bḍ. II. 3.89; Vā. 66.110^{bc}. 1) Vā. –गपरैर्वीरैः । 2) Bḍ. –गेकार्थं–; Vā. T. पृथक्त्वैकत्व– । 3) Bḍ. ज्ञाति– ।
4) Bḍ. –र्मुनिभि– ।
116 = Bḍ. II. 3.90; Vā. 66.111. 1) Vā. –त्वे च । 2) Vā. –क्त्वे च । 3) Vā. –स्त्विह । 4) Vā. –वन्तो ।
5) Vā. –दर्शनाः ।
117 = Bḍ. II. 3.91; Vā. 66.112^{ab}. 1) Vā. –चित् प्राहुः । 2) Bḍ. –चिद् भवं ।
118 = Bḍ. II. 3.92; Vā. 66.112^{c}, 113^{a}. 1) Vā. संसक्ताः । 2) Bḍ. सक्तारिष्टविचेतसः; Vā. रत्यादिचेतसा । 3) Bḍ. सत्त्वं ।
4) Vā. T. –र्याण्या–; V. कार्यं च वीक्ष्य । 5) Vā. तत्त्वतः ।
119 = Bḍ. II. 3.93; Vā. 66.113^{bd}. 1) तु । 2) Bḍ. ह्येते ।
120^{a} = Bḍ. II. 3.94^{a}; Vā. 66.113^{c}, 114^{a}. 1) Bḍ. –स्त्वे– ।
| 120^{b} = Vā. 66.114^{b}.
121 = Bḍ. II. 3.94^{b}, 95^{a}; Vā. 66.115. 1) Vā. अद्वेषस्तु सदा । 2) Bḍ. –क्या ई– । 3) Bḍ. –रा । 4) Bḍ. –ताः ।
122 = Bḍ. II. 3.95^{b}, 96^{a}; Vā. 66.116. 1) Bḍ. एकत्वात् । 2) Bḍ. संप्रमोहयति । 3) Bḍ. वै । 4) Bḍ. विचिन्वन्त्य– ।
123 = Bḍ. II. 3.96^{b}, 97^{a}; Vā. 66.117. 1) Vā. –ज्ञासन्तः । 2) Bḍ. परीहन्ते । 3) Bḍ. हृष्ट–; Vā. रूपा– ।
4) Bḍ. संरम्भाद् ।
124 = Bḍ. II. 3.97^{b}, 98^{a}. | 124 = Vā. 66.118.
125 = Bḍ. II. 3.98^{b}, 99^{a}; Vā. 66.119. 1) Bḍ. यो वै ।
126 = Bḍ. II. 3.99^{b}, 100^{a}; Vā. 66.120^{ab}. 1) Bḍ. –र्येण पि– । 2) Vā. T. –त्व– । 3) Vā. –संख्या संख्या ।

एकत्वं[1]) वा बहुत्वं वा तेषु को ज्ञातुमर्हति ? ।
यस्मात्[2]) सृष्ट्वानुगृह्णीते[3]) ग्रसते चैव स[4]) *प्रजाः*[5]) ॥ 127 ॥
गुणात्मकत्वात् त्रैकाल्ये[1]), तस्मादेकः स उच्यते ।
रुद्रं ब्रह्माणमिन्द्रं च लोकपालान् ऋषीन् मनून्[2]) ॥ 128 ॥
देवं तमे[1]कं बहुधा प्राहुर्नारायणं द्विजाः ।
प्राजापत्या च रौद्री[2]) च तनुर्या चैव वैष्णवी ॥ 129 ॥
मन्वन्तरेषु वै तिस्र[1]) आवर्तन्ते पुनः पुनः ।
क्षेत्रज्ञा[2]) अपि चान्येऽस्य[3]) विभो*र्जायन्त्य*[4]नुग्रहात् ॥ 130 ॥
तेजसा यशसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ।
Cp. 109a. जायन्ते तत्समाश्चैव, तानपीह[1]) निबोधत ! ॥ 131 ॥
{ राजस्या ब्रह्मणोंऽशेन मारीचः[1]) कश्यपोऽभवत्, ।
तामस्यास्तस्य चांशेन कालात्मा रुद्र[2]) उच्यते, ॥ 132 ॥
सात्त्विक्या पुरुषांशेन[1]) यज्ञे[2]) विष्णुरभूत्तदा[3]); ।
त्रिषु कालेषु तस्यैता ब्रह्मणस्तनवों*ऽशजाः*[4]) ॥ 133 ॥

Cp. 149. 3b. {
| मन्वन्तरेष्विह स्रष्टुमावर्तन्ते पुनः पुनः ।
| मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्रजाः स्थावरजंगमाः ॥ 133_1 ॥
| युगादौ सकृदुत्पन्नास्तिष्ठन्तीह प्रसंयमात्, ।
| प्राप्ते प्राप्ते तु कल्पान्ते रुद्रः संहरति प्रजाः ॥ 133_2 ॥

कालो भूत्वा पुनश्चासौ[1]) रुद्रः संहरते *प्रजाः*[2]) ।
संप्राप्ते चैव कल्पान्ते सप्तरश्मिर्दिवाकरः ॥ 134 ॥
भूत्वा संवर्तकादित्यस्त्री*ल्लोकान् स*[1]) दहत्युत[2]) ।

विष्णुः प्रजानुग्रहकृत्
सदा पालयति प्रजाः ॥ 135 ॥

| विष्णुः प्रजानुगृह्णाति
| नामरूपविपर्ययैः ॥ 135 ॥

तस्यां तस्यामवस्थायां तत्तद्[1]रूपाद्य कारणम् ।
सत्त्वोद्रिक्ता तु या प्रोक्ता ब्रह्मणः पौरुषी तनुः, ॥ 136 ॥

---

127 = Bḍ. II. 3.100b, 101a; Vā. 66.120c, 121a. 1) Bḍ. अल्पत्वं । 2) Bḍ. तस्मात् । 3) Bḍ. –गृह्णाति । 4) Vā. T. ते । 5) Bḍ. सर्वशः ।
128 = Bḍ. II. 3.101b, 102a; Vā. 66.121b, 122a. 1) Bḍ.1 –कत्वत्वैकल्ये; Bḍ.2 –त्रैकल्पे । 2) Vā. दनून् ।
129 = Bḍ. II. 3.102b, 103a; Vā. 66.122b, 123a. 1) Bḍ. –मै– । 2) Vā. –त्या तनुर्या ।
130 = Bḍ. II. 3.103b, 104a; Vā. 66.123b, 124a. 1) Bḍ.2 –रे तु कर्तृणि; Vā. –रे च कल्पे च । 2) Vā. –ज्ञो । 3) Vā. चानेष्य । 4) Vā. विभजेदित्य– ।
131 = Bḍ. II. 3.104b, 105a; Vā. 66.124bc. 1) Bḍ. –पीमान् ।
132 = Bḍ. II. 3.105b, 106a; Vā. 66.125ab. 1) Vā. मरीचिः । 2) Bḍ. कालो रुद्रः स ।
133 = Bḍ. II. 3.106b, 107a; Vā. 66.125c, 126a. 1) Bḍ. –क्याश्च तथांशेन । 2) Bḍ. यज्ञो । 3) Bḍ. –ष्णुरजायत । 4) Bḍ. द्विजाः ।
| 133_1 = Bḍ. II. 3.107b, 108a.
| 133_2 = Bḍ. II. 3.108b, 109a.
134 = Bḍ. II. 3.109b, 110a; Vā. 66.126b, 127a. 1) Bḍ. युगात्मासौ । 2) Bḍ. पुनः ।
135a = Bḍ. II. 3.110b; Vā. 66.127b. 1) Bḍ. –कांश्च । 2) Vā. –त्यो लोकांस्त्रीन् स तदा दहन् ।
135b = Bḍ. II. 3.111a. | 135b = Vā. 66.128a.
136 = Bḍ. II. 3.111b, 112a; Vā. 66.128b, 129a. 1) Bḍ. तत उ– ।

Cp. 3. Part, Textgroup 3. A. Sl. 25–34.

तस्यांशेन विजज्ञे स इह[1]) स्वायंभुवेऽन्तरे ।
आकूत्यां[2]) मनसो[3]) देव उत्पन्नः प्रथमो[4]) विभुः ॥ 137 ॥
ततः पुनः स वै देवः प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे ।
तुषितायां समुत्पन्नो ह्यजितस्तुषितैः सह ॥ 138 ॥
औत्तमे ह्यन्तरे चापि | औत्तमे चान्तरे चैव
तुषितस्तु पुनः[1]) स वै ।
वशवर्तिभिरुत्पन्नो
ह्यजितस्तु पुनः स वै[1]) । | वशवर्ती हरिः पुनः ।
सत्यायामभवत् सत्यः सत्यैः सह[1]) सुरोत्तमैः ॥ 139 ॥
तामसस्यान्तरे चैव[1]) संप्राप्ते[2]) पुनरेव हि ।
हरिण्यां[3]) हरिभिः सार्धं हरिरेव बभूव ह ॥ 140 ॥
चारिष्णवे[1]ऽन्तरे चापि हरिर्देवैः[2]) पुनस्तु सः ।
विकुण्ठायामजो[3]) जज्ञे ह्याभूत[4]रजसैः सह ॥ 141 ॥
| वैकुण्ठः स पुनर्देवः संप्राप्ते चाक्षुषेऽन्तरे ।
| धर्मो नारायणः साध्यः साध्यैः सह सुरैरभूत् ।
| स तु नारायणः साध्यः प्राप्ते वैवस्वतेऽन्तरे ॥ 141_1 ॥
मारीचात् कश्यपाद्विष्णुरदित्यां संबभूव ह ।
त्रिभिः क्रमैरिमाँल्लोकाञ्जित्वा विष्णुस्त्रिविक्रमः[1]) ॥ 142 ॥
प्रत्यपादयदिन्द्राय देवेभ्य[1]श्चैव स प्रभुः ।
इत्येतास्तनवस्तस्य[2]) व्यतीताः सप्त सप्तसु ।
मन्वन्तरेष्वतीतेषु, याभिः संरक्षिताः प्रजाः ॥ 143 ॥
यस्माद् विष्ट[1]मिदं सर्वं वामनेनेह जायता[2]), ।
तस्मात् स वै स्मृतो विष्णुर्विशेर्धातोः[3]) प्रवेशनात् ॥ 144 ॥
इत्येतद् ब्रह्मणश्चैव वामनस्य महात्मनः[1]) ।
एकत्वं च पृथक्त्वं च वि[2]शिष्टत्वं च कीर्तितम् ॥ 145 ॥
देवतानामिहांशेन जायन्ते यास्तु देवताः[1]), ।
तासां तास्ते[2]जसा बुद्धया श्रुतेन च बलेन च ।
। जायन्ते तत्समाश्चैव ता वै तेषामनुग्रहात् ॥ 146 ॥

---

137 = Bd. II. 3.112[b], 113[a]; Vā. 66.129[bc]. 1) Bd. –न च विज्ञेयो मनोः । 2) Bd. आकूत्यां । 3) Bd. –सा ।
4) Bd. –मं; Vā. T. –मे ।
138 = Bd. II. 3.113[b], 114[a]; Vā. 66.130.
139[a] = Bd. II. 3.114[b]. 1) Bd.1 प्रभुः । | 139[ab] = Vā. 66.131. 1) Vā. T. विदुः ।
139b(c) = Bd. II. 3.115[a]; Vā. 66.132[a]. 1) Bd. सह सत्यैः ।
140 = Bd. II. 3.115[b], 116[a]; Vā. 66.132[bc]. 1) Bd. Vā. T. चापि । 2) Bd. स देवः । 3) Vā. भार्यायां ।
141 = Bd. II. 3.116[b], 117[a]; Vā. 66.133[ab]. 1) Bd. वैवस्वतेऽ– । 2) Vā. –वः । 3) Bd. वैकुण्ठो नामतो ।
4) Bd.1 विधूत–; Bd.2 विभूत– ।
| 141_1 = Vā. 66.133[c], 134.
142 = Bd. II. 3.117[b], 118[a]; Vā. 66.135. 1) Vā. –ष्णुरुरुक्रमम् ; V. –मः ।
143 = Bd. II. 3.118[b], 119; Vā. 66.136. 1) Bd. दैवते– । 2) Bd. –वो जाता ।
144 = Bd.1 II. 3.120[a] = a [Bd.2]; Vā. 66.137. 1) Bd. विश्व– । 2) Bd.1 जायते लीयते पुनः । 3) Bd.2 –विशेषान्ताः ।
145 = [Bd.2]; Vā. 66.138. 1) Bd.2 –णः प्रोक्तं विष्णोस्त्वैव भवस्य च । 2) Bd.2 व– ।
146[ab] = Bd.1 II. 3.(120[b]), 121[a]; [Bd.2]; Vā. 66.139[ab]. 1) Bd.1 यस्यांशेनामराः सर्वे जायन्ते त्रिदिवेश्वराः । 2) Bd.1 वर्धन्ते ते–; Bd.2 तेषां ते ते– ।
| 146[c] = Vā. 66.139[c].

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा, ।
तत्तदेवावगच्छध्वं विष्णोस्तेजोंऽशसंभवम् ॥ 147 ॥

स एव जायतेंऽशेन, केचिदिच्छन्ति मानवाः, ।
| ततोऽपरे ब्रुवन्तीममन्योन्यांशेन जायते, ॥ 148 ॥

एवं[1]) विवदमानास्तु[2]) दृष्टान्तांश्च[3]) ब्रुवन्ति ह[4]) ।
यस्मान्[5]) न विद्यते भेदो मनसश्चेतसश्च ह[6]), ॥ 149 ॥

Cp. 133.1b, 133.2a.

| तस्मादनुग्रहास्तेषां क्षेत्रज्ञास्ते भवन्त्युत ।
| एकस्तु प्रभुशक्त्या वै बहुधा भवतीश्वरः ॥ 149_1 ॥
| भूत्वा यस्माच्च बहुधा भवत्येकः पुनस्तु सः, ।
| तस्मात् सुमनसो भेदाज्जायन्ते तेजसश्च ह ॥ 149_2 ॥
| { मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्रजाः स्थावरजङ्गमाः ।
| { सर्गादौ सकृदुत्पन्नास्तिष्ठन्तीह प्रशंसया, ।
| प्राप्ते प्राप्ते तु कल्पान्ते रुद्रः संहरति प्रजाः ॥ 149_3 ॥

जायन्ते मोहयन्तोऽ[1]थैरी[2]श्वरा योगमायया ।
| ऐश्वर्येण चरन्तस्ते मोहयन्ति ह्यनीश्वराः, ॥ 150 ॥

तस्मात् तेषां[1]) प्रचारे तु[2]) युक्तायुक्तं न विद्यते ।
भूतापवादिनः[3]) कष्टा[4]), मध्यस्था भूतवादिनः[5]), ॥ 151 ॥

भूतानुवादिनः[1]) शक्तास्त्रयो वेदाः[2]) प्रवादिनाम् ।
परीक्ष्य यो न गृह्णाति[3]) गृह्णाति च विपर्ययात्[4]) ॥ 152 ॥

दृढपूर्वश्रुतत्वाच्च[1]) प्रवादाच्चैव लौकिकात्[2]) ।
चतुर्भिः कारणै[3]रेतै[4]र्यथातत्त्वं न विन्दति[5]) ॥ 153 ॥

| पूर्वमर्यान्तरे न्यस्ताः कालान्तरगता अपि, ।
| तेनान्यत् सन्तमप्यर्थं द्वेषान्न प्रतिपद्यते ॥ 153_1 ॥

---

147 = Bḍ. II. 3.121b, 122a; Vā. 66.140; Cp. Bhagavadgītā 10.41.
148a = Bḍ. II. 3.122b; Vā. 66.141a.
| 148b = Vā. 66.141b.
149 = Bḍ. II. 3.123; Vā. 66.142ab. 1) Bḍ.1 एके । 2) Vā. –स्ते । 3) Vā. दृष्ट्वा तान् वै । 4) Bḍ.1 हि । 5) Bḍ.1 एषाम् (–षां ?) । 6) Bḍ.1 –दक्षयाणां शुसदामिह; Bḍ.2 चेतसा नैप जायते ।
| 149_1 = Vā. 66.142c, 143a.
| 149_2 = Vā. 66.143b, 144a.
| 149_3 = Vā. 66.144bc, 145a.
150a = Bḍ. II. 3.124; Vā. 66.145b. 1) Bḍ.1 –यन्त्य–; Bḍ.2 –यन्ते– । 2) Vā. –ऽयानी– ।
| 150b = Vā. 66.145c.
151 = Bḍ. II. 3.125; Vā. 66.145d, 146a. 1) Vā. –स्माद्दोप– । 2) Vā. –रेषु । 3) Bḍ. भूतानुवादिनाम् (Bḍ.2 –नः) । 4) Bḍ.1 आद्या; Vā. –नो दुष्टा । 5) Bḍ.1 –नाम् ; Bḍ.2 –वाहिनः; Vā. भाविनः ।
152 = Bḍ. II. 3.126; Vā. 66.146b, 147a. 1) Vā. –तापवादिनः । 2) Bḍ.1 –यश्चैव; Bḍ.2 शक्तास्त्रयो । 3) Bḍ. चानुगृह्णन्ति । 4) Bḍ. निगृह्णन्ति खलान् स्वयम् ।
153 = Bḍ. II. 3.127(a); Vā. 66.147bc. 1) Bḍ.1 मत्तः पूर्वं च ते तस्मात्; Bḍ.2 –वंश्च तत्वाश्च । 2) Bḍ. प्रभवश्च ततोऽधिकाः । 3) Bḍ.1 तथाधिकरणै–; Bḍ.2 रथार्त्तिः कारणै– । 4) Vā. –रेभि– । 5) Bḍ.1 –र्यथा तस्यनिदर्शकाः ।
| 153_1 = Vā. 66.148.

देवानां[1]) द्रव्यभूतो यो[2]) गुणभूतश्च[3]) तेषु यः[4]) ।
कर्मणां महतां कर्ता[5]) अभिजात्या च यो महान्[6]) ॥ 154 ॥

श्रुतज्ञैः कारणैरेतैश्चतुर्भिः परिकीर्तिताः[1]) ।
असंज्ञकस्ता[2]) जानाति[3]) देवताः प्रविभागशः[4]) ॥ 155 ॥

इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं योगेश्वरं[1]) प्रति	इमौ चोदाहरन्त्यत्र श्लोकौ योगेश्वरं प्रति । आत्मनः प्रतिरूपाणि परेषां च सहस्रशः ।

कुर्याद् योगबलं प्राप्य तैश्च सर्वैः सहाच[1]रेत्, ॥ 156 ॥

प्राप्नुयाद्विषयांश्चैव तथैवोग्र[1]तपश्चरन्[2]) ।
संहरेच्च[3]) पुनः सर्वान् सूर्यो ज्योतिर्गणा[4]निव ॥ 157 ॥

---

154 = Bḍ. II. 3.128; Vā. 66.149^{ab}. 1) Bḍ.2 –वायां; Vā. दशानां । 2) Bḍ.1 देवभूताश्च; Bḍ.2 द्रव्यभूतायां । 3) Vā. –स्तु । 4) Bḍ.1 ते वै सर्वप्रवर्तकाः । 5) Bḍ.1 ते हि । 6) Bḍ. कर्तारो जगदीश्वराः ।

155 = Bḍ. II. 3.129; Vā. 66.149^{c}, 150^{a}. 1) Vā. –र्यते । 2) Bḍ.1 बालिशास्ते न; Vā. अशक्तश्चो । 3) Bḍ.1 –नन्ति 4) Bḍ.1 दैवतानि प्रभागशः ।

156^{a} = Bḍ. II. 3.130^{a}. 1) Bḍ.1 –रान् ।

157^{ab} = Vā. 66.150^{b}, 151^{a}.

156$^{b(c)}$ = Bḍ. II. 3.130^{b}; Vā. 66.151^{b}. 1) Bḍ. –वैर्महांश्च– ।

157 = Bḍ. II. 3.131; Vā. 66.152. 1) Bḍ. पुनश्चोर्ध्वं । 2) Bḍ. –श्चरेत् । 3) Bḍ. –हरेत । 4) Vā. –यंतेजो गुणा– ।

B.

(Bd. II. 4.1—37; Va. 67.1—47.)

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नैमिषेयास्तपस्विनः ।
पप्रच्छुर्ऋषयः श्रेष्ठं वचनस्य यथाक्रमम् ॥ 1_1 ॥
सप्तस्विह कथं देवा जाता मन्वन्तरेष्विह ।
इन्द्रविष्णुप्रधानास्ते आदित्यास्तु महौजसः, ।
एतत् प्रब्रूहि नः सर्वं विस्तराद् रोमहर्षण ! ॥ 1_2 ॥
एवमुक्तस्तदा सूतो विनयी ब्रह्मवादिभिः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो, यथा पृष्टो महर्षिभिः ॥ 1_3 ॥

ब्रह्मणो[1]) वै मुखात् सृष्टा जया[2]) देवाः प्रजेप्सया ।
सर्वे मन्त्रशरीरास्ते स्मृता मन्वन्तरेष्विह ॥ 1 ॥
दर्शश्च पौर्णमासश्च बृहत्साम[1]) रथंतरम् ।

[आकूतः प्रथमस्तेषां
ततस्त्वाकूतिरेव च ।]

वित्तिश्चैव सुवित्तिश्च आ[1]कूतिः कूतिरेव च ॥ 2 ॥

विज्ञातश्चैव विज्ञाता
मनो यज्ञश्च द्वादशः ।

अधीष्टस्तु ततो ज्ञेयः,
अधीतिश्चैव तत्त्वतः ।
विज्ञातिश्चैव विज्ञाता[1])
मनवो ये च द्वादश ॥ 2_1 ॥
[ज्ञेयो द्वादशपुत्रश्च
यश्चाब्देन समाजयेत् ।
तं दृष्ट्वा चाब्रवीद् ब्रह्मा
जया देवानसूयत ॥ 2_2 ॥

दाराग्निहोत्रसंबन्धं
वितत्य यजतेति च ।

दाराग्निहोत्रसंयोग-
मिज्यामारभतेति च ! ।

एवमुक्त्वा तु तान्[1]) ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत[2]) ॥ 3 ॥
ततस्ते नाभ्यनन्दन्त तद्वाक्यं परमेष्ठिनः ।
संन्यस्येह च[1]) कर्माणि वासनाः कर्मजाश्च वै[2]) ॥ 4 ॥

1_1 = Va. 67.1.
1_2 = Va. 67.2.
1_3 = Va. 67.3.

1 = Bd. II. 4.1; Va. 67.4. 1) Bd. –णा । 2) Va. यथा ।

2[a] = Bd. II. 4.2[a]; Va. 67.5[a]. 1) Va. बृहद् यच्च ।

[ ] = Va. 67.5[b].

2[b] = Bd. II. 4.2[b]; Va. 67.6[a]. 1) Bd. चितिश्च सुचितिश्चैव आ– ।

2_1 = Va. 67.6[bc]. 1) Va. T. –तो ।
2_2 = Va. 67.7.
3[a] = Va. 67.8[a].

3[ab] = Bd. II. 4.3.

3[c(b)] = Bd. II. 4.4[a]; Va. 67.8[b]. 1) Va. तं । 2) Bd. –चान्तरधात् प्रभुः ।

4 = Bd. II. 4.4[b], 5[a]; Va. 67.9. 1) Va. तु । 2) Bd.2 –नाकर्मजाति वै; Va. वासनाः कर्मजानि तु ।

धर्मेष्वेवावतिष्ठन्ते दोषं दृष्ट्वा तु कर्मसु ।
क्षयातिशययुक्तं तु[1]) ते दृष्ट्वा कर्मणां फलम् ॥ 5 ॥
जुगुप्सन्तः प्रसूतिं च निस्तन्द्रा[1]) निर्ममाभवन्, ।
अजन्म[2]) काङ्क्षमाणास्ते विरक्ता[3]) दोषदर्शिनः ॥ 6 ॥
अर्थं धर्मं च कामं च हित्वा ते वै व्यवस्थिताः ।
परमं ज्ञानमास्थाय
तत् संक्षिप्य सुसंस्थिताः ॥ 7 ॥

| पौरुषं ज्ञानमास्थाय
| तेजः संक्षिप्य चास्थिताः ॥ 7 ॥

तेषां तु[1]) तमभिप्रायं ज्ञात्वा ब्रह्मा चुकोप ह[2]) ।
तानब्रवीत् ततो[3]) ब्रह्मा निरुत्साहान् सुरानथ ॥ 8 ॥
प्रजार्थमिह यूयं वै *मया सृष्टाः स्थ*[1]) नान्यथा, ।
प्रसूयध्वं यजध्वं चेत्युक्तवानस्मि *वः*[2]) पुरा ॥ 9 ॥
यस्माद् वाक्यमनादृत्य मम वैराग्यमास्थिताः ।
जुगुप्समानाः स्वं जन्म संततिं नाभ्यनन्दथ[1]) ॥ 10 ॥
कर्मणां च[1]) कृतो न्यासो[1]) ह्यमृतत्वाभिकाङ्क्षया, ।
तस्माद् यूय*मिहावृत्ति*[3]) सप्तकृत्वो *ह्यवाप्स्यथ*[4]) ॥ 11 ॥
ते शप्ता ब्रह्मणा देवा जयास्तं वै प्रसादयन् ।
क्षमास्माकं महादेव, यदज्ञानात् कृतं वि[1]भो ॥ 12 ॥
प्रणतान् वै[1]) सानुनयं ब्रह्मा तानब्रवीत् पुनः ।
लोके *मयाननुज्ञातः*[2]) कः स्वातन्त्र्यमिहार्हति ? ॥ 13 ॥
मया *परिगतं* सर्वं[1]); कथमच्छन्दतो मम ।
प्रतिपत्स्यन्ति भूतानि शुभं वा यदि वाऽशुभम्[2]) ? ॥ 14 ॥
लोके यदस्ति किंचिद्वै *शं वाशं वा*[1]) व्यवस्थितम्, ।
बुद्ध्यात्मना मया व्याप्तं; को मां लोकेऽतिसंधयेत्[2]) ? ॥ 15 ॥
भूतानामीहितं[1]) यच्च, यच्चाप्येषां विचिन्तितम्[2]) ।
तथोपचरितं[3]) यच्च, तत्सर्वं विदितं मम ॥ 16 ॥
मया बद्ध[1]मिदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् ।
आशामयेन बन्धेन[2]), कस्तं[3]) छेत्तुमिहोत्सहेत्[4]) ? ॥ 17 ॥

---

5 = Bḍ. II. 4.5^{b}, 6^{a}; Vā. 67.10. 1) Bḍ. च ।
6 = Bḍ. II. 4.6^{b}, 7^{a}; Vā. 67.11. 1) Bḍ. निःसत्त्वा । 2) Vā. T. अजस्त्वं; V. अजत्वं । 3) Bḍ. निर्मुक्ता ।
7^{a} = Bḍ. II. 4.7^{b}; Vā. 67.12^{a}.
7^{b} = Bḍ. II. 4.8^{a}. | 7^{b} = Vā. 67.12^{b}.
8 = Bḍ. II. 4.8^{b}, 9^{a}; Vā. 67.13. 1) Vā. च । 2) Bḍ. तु कोपितः । 3) Vā. तदा ।
9 = Bḍ. II. 4.9^{b}, 10^{a}; Vā. 67.14. 1) Vā. प्रजास्रष्टास्मि । 2) Vā. यत ।
10 = Bḍ. II. 4.10^{b}, 11^{a}; Vā. 67.15. 1) Bḍ. –न्दत; Vā. नाभिनन्दथ ।
11 = Bḍ. II. 4.11^{b}, 12^{a}; Vā. 67.16. 1) Bḍ. न । 2) Bḍ. –ऽन्यासो । 3) Vā. –मनादृत्य । 4) Vā. –त्वस्तु यास्यथ ।
12 = Bḍ. II. 4.12^{b}, 13^{a}; Vā. 67.17. 1) Bḍ. –नात्मकं प्र– ।
13 = Bḍ. II. 4.13^{b}, 14^{a}; Vā. 67.18. 1) Vā. प्रणिपत्य । 2) Bḍ. –केऽप्ययथानुयुञ्जीत ।
14 = Bḍ. II. 4.14^{b}, 15^{a}; Vā. 67.19. 1) Bḍ. गतं तु सर्वं हि । 2) Bḍ. वोत्तरम् ।
15 = Bḍ. II. 4.15^{b}, 16^{a}; Vā. 67.20. 1) Vā. सच्चासच्च । 2) Bḍ. –ऽतिवर्तयेत् ।
16 = Bḍ. II. 4.16^{b}, 17^{a}; Vā. 67.21. 1) Vā. –नां तर्कितं । 2) Vā. विधारितम् । 3) Vā. –था विचारितं ।
17 = Bḍ. II. 4.17^{b}, 18^{a}; Vā. 67.22. 1) Vā. स्थित– । 2) Vā. तत्त्वेन । 3) Vā. कथं । 4) Vā. –त्सहे ।

यस्माच्चाहं विवृत्तो[1]) वै सर्गा[2]र्थमिह नान्यथा, ।
इह[3]) कर्माण्यनारभ्य को मे[4]) छन्दाद् वियोक्ष्यते[5]) ॥ 18 ॥

एवं संभाष्य तान्[1]) देवान्
जयानध्यात्मचेतसः ।
अथ वीक्ष्य पुनश्चाह
ध्रुवं दण्डयान् प्रजापतिः ॥ 19 ॥

परिभाष्य ततो देवान्
जयान् वै नष्टचेतसः ।
अब्रवीत् स पुनस्तान् वै
धृतान् दण्डे प्रजापतिः ॥ 19 ॥

यस्मान् माम[1]भिसंधाय संन्यासो वः[2]) कृतः पुरा[3]), ।
यस्मात्[4]) स विफलो यत्नो[5]) ह्यापारस्त्वेष, यः[6]) कृतः, ।
भवितातः[7]) दुःखोदर्को दिव्यभावेन[8]) जायताम् ॥ 20 ॥
आत्मच्छन्देन वो जन्म भविष्यति सुरोत्तमाः, ।
मन्वन्तरेषु संसिद्धाः[1]) सप्तस्वाविर्भवि[2]ष्यथ ॥ 21 ॥
वैवस्वतान्तेषु सुरास्तथा स्वायंभुवादिषु ।
एवं च[1]) ब्रह्मणा तत्र श्लोको गीतः पुरातनः ॥ 22 ॥

त्रयी विद्या ब्रह्ममयप्रसूतिः
श्राद्धं तपो यज्ञमनुप्रदानम्, ।
एतानि नित्यैः सहसा रजोभि-
र्भूत्वा विमुक्तंसतेऽन्यत्प्रशस्तम् ॥ 23 ॥
एवं श्लोकार्थमुक्त्वा तु
जयान् देवानथाब्रवीत् ।

त्रयीं विद्यां ब्रह्मचर्यं
प्रसूतिं श्राद्धमेव च ।
यज्ञं चैव तु दानं च
एषामेव तु कुर्वताम्, ।
स हि स्म विरजा भूत्वा
वसतेऽन्यप्रशंसया ॥ 23 ॥
स एवं श्लोकमुक्त्वा तु
जयान् देवानथाऽब्रवीत् ।

वैवस्वतेऽन्तरेऽतीते मत्समीपमिहै[1]ष्यथ, ॥ 24 ॥
ततो यूयं मया सार्धं सिद्धिं प्राप्स्यथ शाश्वतीम् ! ।
एवमुक्त्वा तु तान् ब्रह्मा[1]) तत्रैवान्तरधीयत ॥ 25 ॥
ततो देवा[1]स्तिरोभूत ईश्वरे[2]) ह्यकुतोभयाः[3]) ।
प्रपन्ना अणिमाद्यैश्च युक्ता[4]) योगबलान्विताः[5]) ॥ 26 ॥

ततस्तेन रुषा शप्ता-
स्तेऽभवन् द्वादशाजिताः ।
जया इति समाख्याताः
कृता एवं विसंनिभाः ॥ 27 ॥

ततस्तेषां तु यास्तन्व-
स्ताभवन् द्वादश ह्लदाः ।
जया इति समाख्याता
जाताश्चोदधिसंनिभाः ॥ 27 ॥

---

18 = Bḍ. II. 4.18[b], 19[a]; Vā. 67.23. 1) Bḍ. –स्माद्ध्रति द्रुतो । 2) Bḍ. सर्वां– । 3) Bḍ. इति । 4) Bḍ. कामं । 5) Bḍ. –क्षते ।

19 = Bḍ.2 4.19[b], 20[a]. 1) Bḍ.2 पुरा भाष्य ततो । | 19 = Vā. 67.24.

20 = Bḍ. II. 4.20[b], 21; Vā. 67.25. 1) Bḍ. मान– । 2) Bḍ. –सादिः । 3) Bḍ. सुराः । 4) Bḍ. तस्माद । 5) Bḍ. विपुलायत्तो । 6) Bḍ. व्यापारस्त्वथ मत्– । 7) Bḍ. भविता च । 8) Vā. देवा भावेषु ।

21 = Bḍ. II. 4.22; Vā. 67.26. 1) Vā. संमूढाः । 2) Vā. पट्सु सर्वे गमि– ।

22 = Bḍ. II. 4.23; Vā. 67.27. 1) Vā. ताञ्ज्ञात्वा ।

23 = Bḍ. II. 4.24. | 23 = Vā. 67.28.

24[a] = Bḍ. II. 4.25[a]. | 24[a] = Vā. 67.29[a].

24[b] = Bḍ. II. 4.25[b]; Vā. 67.29[b]. 1) Vā. –मिहे– ।

25 = [Bḍ.2]; Vā. 67.30. 1) Bḍ.2 बुद्ध्या ।

26 = Bḍ. II. 4.26; Vā. 67.31. 1) Bḍ. –व– । 2) Bḍ. –रो । 3) Bḍ. –यः । 4) Bḍ. –त्वाधारणामार्या युक्त्वा । 5) Bḍ. –ताम् ।

27 = Bḍ. II. 4.27. | 27 = Vā. 67.32.

ततः स्वायंभुवे तस्मिन्
सर्गेऽतीते ते[1]) वै सुराः ॥ 28 ॥

| ततः स्वायंभुवे तस्मिन्
| सर्गे ते जज्ञिरे सुराः ।

| अजितायां रुचेः पुत्रा अजिता द्वादशात्मकाः ॥ 28 ॥
| विधिश्च मुनयश्चैव क्षेमो नन्दोऽव्ययस्तथा ।
| प्राणोऽपानः सुधामा च ऋतुः शक्तिर्ध्रुवः स्थितिः[1]), ॥ 28_1 ॥
| इत्येते मानसाः सर्वे अजिता द्वादश स्मृताः, ।
| ते च यज्ञे सुरैः सार्धं यज्ञभाजस्तथा स्मृताः ॥ 28_2 ॥
| स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वं ततः स्वारोचिषे पुनः ।
| तुषिता नाम ते ह्यासन् प्राणाख्या यज्ञियाः सुराः ॥ 28_3 ॥

पुनस्ते तुषिता देवा *जाताः स्वारोचिषेऽन्तरे*[1]) ।
| तुषितायां समुत्पन्नाः पुनः पुत्राः स्वरोचिषः ॥ 29 ॥
उत्तमस्य मनोः[1]) पुत्राः सत्यायां जज्ञिरे*ऽशुभाः*[2]), ।
ततः सत्याः स्मृता देवा औत्तमे[3]) चान्तरे तदा[4]) ॥ 30 ॥
| अभवन् यज्ञभाजस्ते तृतीये द्वापरान्तरे, ।
| ते तु सत्याः पुनर्देवाः संप्राप्ते तामसेऽन्तरे ॥ 30_1 ॥
हरिण्यां नाम तुषिता[1]) जज्ञिरे द्वादशैव तु, ।
हरयो नाम ते देवा यज्ञभाजस्तद*ा*[2]ऽभवन् ॥ 31 ॥
ततस्ते हरयो देवाः प्राप्ते चारिष्णवे[1]ऽन्तरे ।
वि[2]कुण्ठायां पुन[3]स्ते वै चरिष्णोर्ज[4]ज्ञिरे सुराः ॥ 32 ॥
वैकुण्ठा नाम ते देवाः पञ्चमस्यान्तरे मनोः ।
ततस्ते वै पुनर्देवा वैकुण्ठाः प्राप्य चाक्षुषम् ॥ 33 ॥
| साध्यायां द्वादश सुता जज्ञिरे धर्मसूनवः ।
ततस्ते वै पुनः साध्याः संक्षीणे चाक्षुषेऽन्तरे ।
उपस्थिते पुनः[1]) सर्गे मनो[2]र्वैवस्वतस्य ह ॥ 34 ॥
| आद्ये त्रेतायुगमुखे प्राप्ते वैवस्वतस्य तु ।
अंशेन साध्यास्तेऽदित्यां मारीचात् कश्यपात् पुनः ।
जज्ञिरे द्वादशादित्या वर्तमानेऽन्तरे सुराः[1]) ॥ 35 ॥

---

28 = Bḍ. II. 4.28ᵃ. 1) Bḍ. T. त । | 28 = Vā. 67.33.
| 28_1 = Vā. 67.34ᵃᵇ. 1) Vā. T. क्रतु-शक्ति-व्यवस्थिताः ।
| 28_2 = Vā. 67.34ᶜ, 35ᵃ.
| 28_3 = Vā. 67.35ᵇ, 36ᵃ.
29^a = Bḍ. II. 4.28ᵇ; Vā. 67.36ᵇ. 1) Vā. उत्तमे त्वन्तरे त्वयम् ।
| 29^b = Vā. 67.36ᶜ.
30 = Bḍ. II. 4.29; Vā. 67.37. 1) Vā. T. तु ते; V. रुचेः । 2) Bḍ. तदा । 3) Vā. उत्तमे । 4) Bḍ. मनोः ।
| 30_1 = Vā. 67.38.
31 = Bḍ. II. 4.30; Vā. 67.39. 1) Vā. हर्या ये तमसः पुत्रा । 2) Vā. –स्तथा– ।
32 = Bḍ. II. 4.31; Vā. 67.40ᵃᵇ. 1) Bḍ. चारिष्ठवे । 2) Vā. वै– । 3) Vā. तत– । 4) Bḍ. वरिष्ठा ज– ।
33 = Bḍ. II. 4.32; Vā. 67.40ᶜ, 41ᵃ.
| 34^a = Vā. 67.41ᵇ.
$34^{ab(bc)}$ = Bḍ. II. 4.33; Vā. 67.42. 1) Vā. मनोः । 2) Vā. पुन– ।
| 35^a = Vā. 67.43ᵃ.
$35^{ab(bc)}$ = Bḍ. II. 4.34; Vā. 67.43ᵇ, 44ᵃ. 1) Vā. पुनः ।

यदा त्वेते[1]) समुत्पन्नाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः, ।
शप्ताः[2]) स्वयंभुवा[3]) साध्या जज्ञिरे द्वादशामराः ।

| एवमाद्या जयास्ते वै शापात् समभवंस्तदा ॥ 36 ॥

एवं शृणोति यो मर्त्यो, | य इमां सप्तसंभूतिं
जयस्तस्य भवेत् सदा, । | देवानां देवशासनात् ।

पठेद् यः[1]) श्रद्धया युक्तः प्रत्यवायं न[2]) गच्छति ॥ 37 ॥
इत्येता वृत्त[1]यः सप्त देवा[2]नां जन्म[3]लक्षणाः ।
परिक्रान्ता मया वोऽद्य[4]), किं भूयः श्रोतुमिच्छतः ? ॥ 38 ॥

36ab = Bd. II. 4.35; Vā. 67.44b, 45a. 1) Bd. चैते । 2) Vā. ततः । 3) Vā. स्वायंभुवे ।
| 36c = Vā. 67.45b.

37a = Bd. II. 4.36a. | 37a = Vā. 67.46a.

37b = Bd. II. 4.36b; Vā. 67.46b. 1) Bd. जयानां । 2) Bd. प्रत्यध्यायं तु ।

38 = Bd. II. 4.37; Vā. 67.47. 1) Vā. भूत- । 2) Vā. जया- । 3) Vā. सप्त- । 4) Bd. -द्या; Vā. चाद्य ।

C.

(Bḍ. II. 5.1—106; Vā. 67.48—135.)

ऋषय ऊचुः

दैत्यानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
सर्प-भूत-पिशाचानां पशू[1]नां पक्षिवीरुधाम् ॥ 1 ॥
उत्पत्तिं निधनं चैव विस्तरात् कथयस्व नः ! ।
एवमुक्तस्तदा सूत उवाच ऋषिसत्तमान्[1]) ॥ 2 ॥
दितेः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम्[1]) ।
कश्यपस्यात्मजौ तौ तु[2]) सर्वेभ्यः पूर्वजौ स्मृतौ ॥ 3 ॥
सौत्येऽह्न्यतिरात्रस्य कश्यपस्याश्वमेधिके[1]) ।
हिरण्यकशिपुर्नाम प्रथितं पृथ[2]गासनम् ॥ 4 ॥
दित्या गर्भाद्विनिःसृत्य तत्रासीनः समन्ततः[1]), ।
हिरण्यकशिपुस्तस्मात् कर्मणा तेन स स्मृतः ॥ 5 ॥ { Cp. Śl. 14b.

ऋषय ऊचुः

हिरण्यकशिपोर्जन्म नाम[1]) चैव महात्मनः ।
प्रभावं चैव दैत्यस्य विस्तराद् ब्रूहि नः प्रभो ! ॥ 6 ॥

सूत उवाच :

कश्यपस्याश्वमेधोऽभूत् पुण्ये[1]) वै पुष्करे पुरा[2]) ।
ऋषिभिर्देवताभिश्च गन्धर्वैरुपशोभितः ॥ 7 ॥
उत्कृष्टेनैव[1]) विधिना आख्यानादौ यथाविधि ।
आसनान्युपक्लृप्तानि काञ्चनानि[2]) तु पञ्च वै ॥ 8 ॥
कुशपूतनि[1]) त्रीण्यत्र कूर्चः फलकमेव च ।
मुख्यर्त्विजस्तु[2]) चत्वारस्तेषां तान्युपकल्पयन्[3]) ॥ 9 ॥

क्लृप्तं तत्रासनं यत्तु[1])
होतुरर्थे हिरण्मयम् ॥ 10 ॥

| शुभं तत्रासनं यत्तु
होतुरर्थे प्रकल्पितम् ।
हिरण्मयं तथा दिव्यं
दिव्यास्तरणसंस्तृतम् ॥ 10 ॥

---

1 = Bḍ. II. 5.1; Vā. 67.48^{ab}. 1) Bḍ. वसू– ।
2 = Bḍ. II. 5.2; Vā. 67.48^{c}, 49^{a}. 1) Bḍ. –तः प्रत्युवाच ऋषिसत्तमम् ।
3 = Bḍ. II. 5.3; Vā. 67.49^{b}, 50^{a}. 1) Bḍ. कन्या चैका महाबला । 2) Vā. वै ।
4 = Bḍ. II. 5.4; Vā. 67.50^{b}, 51^{a}. 1) Bḍ. –धिकाः । 2) Vā. प्रथमं ह्युत्ति– ।
5 = Bḍ. II. 5.5; Vā. 67.51^{bc}. 1) Vā. –नोऽश्वसंसदि ।
6 = Bḍ. II. 5.6; Vā. 67.52. 1) Vā. –र्नाम जन्म ।
7 = Bḍ. II. 5.7; Vā. 67.53. 1) Vā. –ण्यो । 2) Bḍ. तदा ।
8 = Bḍ. II. 5.8; Vā. 67.54. 1) Bḍ. उत्सृष्टे स्वे च । 2) Bḍ. सौवर्णानि ।
9 = Bḍ. II. 5.9; Vā. 67.55. 1) Bḍ. कुलस्पदापि । 2) Vā. –जश्च । 3) Vā. T. –कल्पयेत् ।
10 = Bḍ. II. 5.10^{a}; Cp. Śl. 12^{b}. 1) Bḍ.1 चैकं । | 10 = Vā. 67.56.

अन्तर्वत्नी[1]) दितिश्चैव पत्नीत्वं समुपागता, ।
दश वर्षसहस्राणि गर्भस्तस्या अवर्तत ॥ 11 ॥
स तु गर्भो विनिःसृत्य[1]) मातुर्वै उदरात्तदा, ।
उपक्लृप्तासनं यत्तु होतुरर्थे हिरण्मयम्, ॥ 12 ॥
निषसाद स गर्भोऽत्र तत्रासीनः शशंस च ।
आख्यानमानुपूर्व्येण[1]) महर्षिः क[2]श्यपो यथा ॥ 13 ॥
तं दृष्ट्वा ऋषय[1]स्तस्य नामाकुर्वंस्तु[2]) *तद्विधम्*[3]), ।
Cp. Ś. 8b. { हिरण्यकशिपुस्तस्मात् कर्मणा तेन स स्मृतः[4]) ॥ 14 ॥
हिरण्याक्षोऽनुजस्तस्य सिंहिका तस्य चानुजा, ।
राहोः सा जननी देवी विप्रचित्तेः परिग्रहः ॥ 15 ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यश्चचार परमं तपः ।
शतं वर्षसहस्राणां निराहारो ह्यधः शिराः ॥ 16 ॥
तं ब्रह्मा छन्दयामास दैत्यं तुष्टो[1]) वरेण तु ।
सर्वामरत्वमवधं[2]) सर्वभूतेभ्य एव च[3]) ॥ 17 ॥
योगाद् देवान् विनिर्जित्य सर्वदेवत्वमास्थितः ।

कारयेऽहमिहैश्वर्यं बलवीर्यसमन्वितः, । दानवास्त्वसुराश्चैव देवाश्च सह चारणैः ॥ 18 ॥ भवन्तु वशगाः सर्वे मत्समीपानुभोजनाः, । आर्द्रशुष्कैरवध्यश्च दिवारात्री तथैव च ॥ 18_1 ॥	दानवाश्चासुराश्चैव देवाः समा भवन्तु वै । मारुतेर्यन्महैश्वर्यं मेष मे दीयतां वरः ॥ 18 ॥
एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा- नुजज्ञे सान्तरं वरम् । महानयं वरस्तात वृतो दितिसुत त्वया ॥ 19 ॥ एहीदानीं प्रतिज्ञानं भविष्यत्ये[1]वमेव तु दत्त्वा चाभिमतं तस्मै तत्रैवान्तरधीयत[2]) ॥ 19_1 ॥	एवमुक्तोऽथ ब्रह्मा तु तस्मै दत्त्वा यथेप्सितम् । दत्त्वा तस्मै वरान् दिव्यां- स्तत्रैवान्तरधीयत ॥ 19 ॥

---

11 = [Bd.2]; Vā. 67.57. 1) Bd.2 –र्थानाद् ।
12 = [Bd.2]; Vā. 67.58^ab. 1) Bd.2 –र्भे हि विसृत्य ।
13 = Bd. II. 5.10^b, 11^a; Vā. 67.58^c, 59^a. 1) Vā. –नपत्रमान् वेदान् । 2) Vā. का– ।
14 = Bd. II. 5.11^b, 12^a; Vā. 67.59^b, 60^a. 1) Vā. मुनय– । 2) Bd. –म कुर्वन्ति । 3) Bd. वर्धितम् । 4) Vā. विश्रुतः ।
15 = Bd. II. 5.12^b, 13^a; Vā. 67.60^bc.
16 = Bd. II. 5.13^b, 14^a; Vā. 67.61.
17 = Bd. II. 5.14^b, 15^a; Vā. 67.62^ab. 1) Bd. वरयामास ब्रह्माणं तुष्टं दैत्यो । 2) Vā. –त्वं विप्रेशाः । 3) Bd. हि ।
18^a = Bd. II. 5.15^b; Vā. 67.62^c.

18^bc = Bd. II. 5.16. 18_1 = Bd. II. 5.17^ab. 19 = Bd. II. 5.17^c, 18^a. 19_1 = Bd. II. 5.18^b, 19^a. 1) Bd.2 –ष्यते– । 2) Bd.1 –रधीयत ।	18^bc = Vā. 67.63. 19 = Vā. 67.64^ab.

सोऽपि दैत्यस्तदा सर्वं
जगत्[1]) स्थावरजंगमम् ।
महिम्ना व्याप्य संतस्थे
बहुमूर्तिरमित्रजित् ॥ 19_2 ॥
स एव तपति व्योम्नि
चन्द्रसूर्यत्वमास्थितः, ।
स एव वायुर्भूत्वा च
ववौ जगति सर्वदा, ॥ 19_3 ॥
स गोपालो विपालश्च
कर्षकश्च स एव हृ, ।
स ज्ञाता सर्वलोकेषु
मन्त्रव्याख्याकरस्तथा, ॥ 19_4 ॥
नेता गोप्ता गोपयिता
दीक्षितो याजकः स तु ।
तस्य देवाः सुराः सर्वे
तदासन् सोमपायिनः ॥ 19_5 ॥
एवंप्रभावो दैत्योऽसा-
वतो भूयो निबोधत ! ।
तस्मै सर्वे नमस्कारं
कुर्वन्तीज्यः स एव च ॥ 19_6 ॥

हिरण्यकशिपो[1])र्दैत्यैः श्लोको[2]) गीतः पुरा *त्विह*[3]) ।
हिरण्यकशिपू राजा यां[4]) यामाशां निरैक्षत[5]), ॥ 20 ॥
तस्यै तस्यै तदा[1]) देवा नमश्चक्रुर्महर्षिभिः ।
| एवंप्रभावो दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुर्द्विजाः, ।
तस्यासीन्नरसिंहस्तु[1]) विष्णुर्मृत्युः[2]) पुरा किल ॥ 21 ॥
नरात्तु यस्माज्जन्मास्य नरमूर्तिश्च यत् प्रभुः ।
तस्मात् स नरसिंहो वै गीयते वेदवादिभिः ॥ 21_1 ॥
सागरस्य च वेलायामुच्छ्रितस्तपसो विभुः, ।
शरीरं तस्य देवस्य ह्यासीद् देवमयं प्रभो ॥ 21_2 ॥
नाम्ना सुदर्शनं चैव विश्रुतश्च महाबलः, ।
ततः स बाहुयुद्धेन दैत्येन्द्रं तं महाबलम् ॥ 21_3 ॥

19_2 = Bḍ. II. 5.19^b, 20^a. 1) Bḍ.1 –र्वं गत् ।
19_3 = Bḍ. II. 5.20^b, 21^a.
19_4 = Bḍ. II. 5.21^b, 22^a.
19_5 = Bḍ. II. 5.22^b, 23^a.
19_6 = Bḍ. II. 5.23^b, 24^a.
20 = Bḍ. II. 5.24^b, 25^a; Vā. 67.64^c, 65^a. 1) Vā. –रिपु– । 2) Vā. –त्यः श्लोकैर् । 3) Vā. पुरातनैः । 4) Vā. राजा हिरण्यकशिपुर्यां । 5) Vā. निषेवते ।
21^a = Bḍ. II. 5.25^b; Vā. 67.65^b. 1) Vā. दिशे ।
| 20^b = Vā. 67.66^a.
21$^{b(c)}$ = Bḍ. II. 5.26^a; Vā. 67.66^b. 1) Vā. –हः स । 2) Bḍ. मृत्युर्विष्णुः ।
21_1 = Bḍ. II. 5.26^b, 27^a.
21_2 = Bḍ. II. 5.27^b, 28^a.
21_3 = Bḍ. II. 5.28^b, 29^a.

नखैर्बिभेद संक्रुद्धो[1]) नार्द्र[2]शुष्का नखाः स्मृताः[3]) ॥ 22 ॥
हिरण्याक्षसुताः पञ्च विक्रान्ताः सुमहाबलाः ।
उत्कुरः[1]) शकुनिश्चैव कालनाभस्तथैव च ॥ 23 ॥
महानाभश्च[1]) विक्रान्तो भूतसंतापनस्तथा ; ।
हिरण्याक्षसुता ह्येते देवैरपि दुरासदाः ॥ 24 ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च दैतेयाः सगणाः स्मृताः[1]) ।
शतं तानि[2]) सहस्राणि निहतास्तारकामये ॥ 25 ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः सु[1]महाबलाः ।
प्रह्लादः[3]) पूर्वजस्तेषामनुह्लाद[2]स्तथैव च[4]) ॥ 26 ॥
संह्लादश्चैव ह्लादश्च[1]) ह्ला[2]दपुत्रौ[3]) निबोधत ! ।
सुन्दो निसुन्दश्च तथा
ह्लादपुत्रौ बभूवतुः ॥ 27 ॥

| ह्लादो निसुन्दश्च तथा
| ह्लादपुत्रौ बभूवतुः, ।
| सुन्दोपसुन्दौ विक्रान्तौ
| निसुन्दतनयावुभौ ॥ 27 ॥

ब्रह्मघ्नौ तौ महावीरौ
मूकस्तु ह्लाददायकः ।

| ब्रह्मघ्नस्तु महावीर्यो
| मूकस्तु ह्रददायकः[1]) ।

मारीचः सुन्दपुत्रस्तु ताडकायामजायत[1]), ॥ 28 ॥
दण्डके निहतः सो[1]ऽथ राघवेण बलीयसा, ।
मूको विनिहतश्चापि कै[2]राते सव्यसाचिना ॥ 29 ॥
| संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ।
उत्पन्ना महता चैव तपसा भाविताः स्वयम् ॥ 30 ॥
तिस्रः कोटयः सुतास्तेषां[1]) मणिवत्यां[2]) निवासिनाम् ।
अवध्या देवतानां वै निहताः सव्यसाचिना ॥ 31 ॥
| अनुह्लादसुतो वायुः सिनीवाली तथैव च, ।
| तेषां तु शतसाहस्रो गणो हालाहलः स्मृतः ॥ 31_1 ॥
| विरोचनस्तु प्राह्ला[1]दिः, पञ्च तस्यात्मजाः स्मृताः ।
| गवेष्ठी कालनेमिश्च जम्भो बाष्कल एव च, ॥ 31_2 ॥

---

22 = Bḍ. II. 5.29b; Vā. 67.66c. 1) Vā. –खैस्तु तेन निर्मिन्ना । 2) Bḍ. –र्द्राः । 3) Bḍ. –खा इति ।
23 = Bḍ. II. 5.30; Vā. 67.67. 1) Bḍ. शंबरः ।
24 = Bḍ. II. 5.31; Vā. 67.68. 1) Bḍ. –मः सु– ।
25 = Bḍ. II. 5.32; Vā. 67.69. 1) Bḍ.2 जालेयसगणाः स्मृताः; Vā. वाडेयः स गणः स्मृतः । 2) Bḍ. स शतानि ।
26 = Bḍ. II. 5.33; Vā. 67.70ab. 1) Vā. –रस्तु । 2) Bḍ. Vā. –ह्लादः । 3) Vā. –ह्लाद– । 4) Bḍ. –स्तथापरः ।
27a = Bḍ. II. 5.34a; Vā. 67.70c. 1) Vā. –दश्च ह्रदश्चैव । 2) Vā. ह्र– । 3) Vā. –त्रान् ।
27b = Bḍ. II. 5.34b.
28a = Bḍ. II. 5.35a.
| 27bc = Vā. 67.71.
| 28a = Vā. 67.72a. 1) T. –दायिनः ।
28b = Bḍ. II. 5.35b; Vā. 67.72b. 1) Vā. –कासुपपद्यते ।
29 = Bḍ. II. 5.36; Vā. 67.73. 1) Vā. T. ताडका निहता सा– । 2) Vā. T. कि– ।
| 30a = Bḍ. II. 5.37a.
30b = Bḍ. II. 5.37b; Vā. 67.74a.
31 = Vā. 67.74bc. 1) Vā. T. –टयस्तु तेषां वै । 2) Vā. T. –वतं– ।
| 31_1 = Vā. 67.75.
| 31_2 = Vā. 67.[illegible] 1) Vā. –[illegible]– ।

शम्भुः षष्ठोऽनुज[1]स्तेषां, स्मृताः प्रह्लादि[2]सूनवः ।
यथाप्रधानं वक्ष्यामि तेषां पुत्रान् दुरासदान् ॥ 31_3 ॥
शुम्भश्चैव निशुम्भश्च विष्वक्सेनो महौजसः ॥

अरयो देवतानां ते जम्भस्य शतदुन्दुभिः । तथा दक्षोऽसुरश्चण्ड- श्चत्वारो दैत्यनायकाः ॥ 32 ॥	गवेष्ठिनः सुता ह्येते, जम्भस्य शतदुन्दुभिः ॥ 31_4 ॥ तथा दक्षश्च खण्डश्च चत्वारो जम्भसूनवः । विरोधश्च मनुश्चैव वृक्षायुः कुशलीमुखः ॥ 32 ॥

बाष्कलस्य सुता ह्येते, कालनेमेः[1]) सुताञ्शृणु ।
ब्रह्मजित् क्षत्रजि[2]च्चैव देवान्तक-नरान्तकौ, ॥ 33 ॥
कालनेमिसुता ह्येते शम्भोस्तु शृणुत प्रजाः ।

राजाजश्चैव गोमांश्च[1]) शम्भोः पुत्राः प्रकीर्तिताः[2]) ॥ 34 ॥	धनुकोऽह्यसिलोमा च नाबलश्च सगोमुखः । गवाक्षश्चैव गोमांश्च शम्भोः पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ 34 ॥

विरोचनस्य पुत्रस्तु[1]) बलिरेकः प्रतापवान् ।
बलेः पुत्रशतं जज्ञे, राजानः सर्व एव ते ॥ 35 ॥
तेषां प्रधानाश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ।
सहस्रबाहुर्ज्येष्ठस्तु[1]), बाणो *द्रविणसंमतः*[2]) ॥ 36 ॥
कुम्भनाभो[1]) गर्दभाक्षः[2]) कुक्षि[3]रित्येवमादयः, ।
शकुनी पूतना चैव कन्ये द्वे तु बलेः सुते[4]) ॥ 37 ॥
बलेः पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
वालेया[1]) नाम विख्याता[2]) गणा[3]) विक्रान्तपौरुषाः[4]) ॥ 38 ॥
बाणस्य चेन्द्रधन्वा तु[1]) लौहित्या[2]मुदपद्यत[3]) ।
दितिर्विनष्ट[4]पुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ 39 ॥
तां[1]) कश्यपः प्रसन्नात्मा, सम्यगाराधितस्तया[2]), ।
वरेण छन्दयामास, सा च वव्रे वरं ततः ॥ 40 ॥

31₃ = Vā. 67.76ᶜ, 77ᵃ. 1) Vā. T. –म्भुस्तु अनुज– । 2) Vā. T. प्रह्लाद– ।
31₄ = Vā. 67.77ᵇ, 78ᵃ.

32 = Bḍ. II. 5.38. | 32 = Vā. 67.78ᵇ, 79ᵃ.

33 = Bḍ. II. 5.39; Vā. 67.79ᵇ, 80ᵃ. 1) Vā. –मि– । 2) Bḍ. क्रतुजि– ।

34ᵃ = Bḍ. II. 5.40ᵃ; Vā. 67.80ᵇ.

34ᵇ = Bḍ. II. 5.40ᵇ. 1) Bḍ.1 –मश्च । 2) Bḍ.1 –श्चौ प्रकीर्तितौ । | 34ᵇᶜ = Vā. 67.81ᵃᵇ.

35 = Bḍ. II. 5.41; Vā. 67.82. 1) Bḍ.1 –त्रश्च; Bḍ.2 –त्रस्य ।

36 = Bḍ. II. 5.42; Vā. 67.83ᵃᵇ. 1) Bḍ.1 –हुः श्रेष्ठोऽभूद् ; Bḍ.2 –हुः श्रेष्ठस्तु । 2) Bḍ. राजा प्रतापवान् ।

37 = Bḍ. II. 5.43; Vā. 67.83ᶜ, 84ᵃ. 1) Bḍ. –गर्तौ । 2) Bḍ.1 दयोमोजः; Bḍ.2 गर्दमोजः । 3) Bḍ. कुक्षि–; Vā. कुक्षि– । 4) Bḍ.1 स्मृते ।

38 = Bḍ. II. 5.44; Vā. 67.84ᵇ, 85ᵃ. 1) Bḍ.2 वातेयौ; Vā. वलियों । 2) Bḍ.2 –तौ; Vā. –तो । 3) Bḍ.2 –णौ; Vā. –णो । 4) Bḍ.2 Vā. –षः ।

39 = Bḍ. II. 5.45; Vā. 67.85ᵇ, 86ᵃ. 1) Vā. चेन्द्रमनसो । 2) Bḍ. –हित्या–; Vā. लौहित्य– । 3) Vā. –मुपपद्यते । 4) Bḍ. –विहित– ।

40 = Bḍ. II. 5.46; Vā. 67.86ᵇ, 87ᵃ. 1) Vā. स । 2) Bḍ. –स्तथ ।

स तु1) तस्यै वरं प्रादात् प्रार्थितो2) भगवान् प्रभुः3) ।

उक्ते1) वरे तु सा तुष्टा
दितिस्तं समभाषत ॥ 41 ॥

| किमिच्छसीति चाप्युग्रो
| मारीचस्तामभाषत ॥ 41 ॥

मारीचं कश्यपं देवी1) भर्तारं प्राञ्जलिस्तदा2) ।
हतपुत्राऽस्मि भगवन्नादित्यैस्तव सूनुभिः; ॥ 42 ॥
शक्रहन्तारमिच्छामि1) पुत्रं दीर्घतपोर्जितम्2) ।
अहं3) तपश्चरिष्यामि गर्भमाधातुमर्हसि ॥ 43 ॥
| पुत्रमिन्द्रवधे युक्तं त्वं मे वै दातुमर्हसि ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यपस्तदा1) ।
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम्2) ॥ 44 ॥
एवं भवतु, भद्रं ते1), शुचिर्भव तपोधने ! ।
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं2) शक्रहन्तारमाहवे ॥ 45 ॥
पूर्णं वर्षसहस्रं तु शु1चिर्यदि भविष्यसि, ।
पुत्रं त्रिलोकप्रवर2मथ त्वं3) जनयिष्यसि ॥ 46 ॥
एवमुक्त्वा महातेजास्तया समवसत्1) तदा2) ।
तामालिङ्ग्य3) स्व4भवनं जगाम भगवानृषिः ॥ 47 ॥
गते भर्तरि सा देवी दितिः परमहर्षिता ।
कुशप्लवन1मासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ 48 ॥
| शक्रस्तु समुपश्रुत्य संवादं तं तयोः प्रभुः ।
| कुशप्लवनमागम्य दितिं वाक्यमभाषत ॥ 48_1 ॥
| शुश्रूषां ते करिष्यामि माऽनुज्ञां दातुमर्हसि, ।
| समिधश्चाहरिष्यामि पुष्पाणि च फलानि च ॥ 48_2 ॥
| यथा त्वं मन्यसे वत्स शुश्रूषाभिरतो भव, ।
| सर्वकर्मसु निष्णात आत्मनो हितमाचर ! ॥ 48_3 ॥

वरं श्रुत्वा तु तद्वाक्यं
मातुः शक्रः प्रहर्षितः ।
शुश्रूषाभिरतो भूत्वा
कलुषेणान्तरात्मना ॥ 49 ॥

| तपस्तस्यां तु कुर्वत्यां
| परिचर्यां चकार ह ।
| सहस्राक्षः सुरश्रेष्ठः
| परया गुणसंपदा ॥ 49 ॥

41[a] = Bḍ. II. 5.47[a]; Vā. 67.87[b]. 1) Bḍ. अथ । 2) Vā. –तं । 3) Bḍ. पुनः ।
41[b] = Bḍ. II. 5.47[b]. 1) Bḍ.2 लब्धे । | 41[b] = Vā. 67.87[c].
42 = Bḍ. II. 5.48; Vā. 67.88. 1) Vā. तुष्टं । 2) Vā. –स्तथा ।
43 = Bḍ. II. 5.49; Vā. 67.89. 1) Vā. –मिच्छेयं । 2) Vā. –ऽन्वितम् । 3) Bḍ. साहं ।
| 44[a] = Bḍ. II. 5.50[a].
44[bc(ab)] = Bḍ. II. 5.50[b], 51[a]; Vā. 67.90. 1) Vā. –स्तथा । 2) Bḍ. –तः ।
45 = Bḍ. II. 5.51[b], 52[a]; Vā. 67.91. 1) Bḍ. गर्भे तु । 2) Vā. T. –ष्यति सत्पुत्रं ।
46 = Bḍ. II. 5.52[b], 53[a]; Vā. 67.92. 1) Vā. T. –र्षशतं तावच्छु– । 2) Vā. T. प्रवर– । 3) Bḍ. –मन्मथं ।
47 = Bḍ. II. 5.53[b], 54[a]; Vā. 67.93. 1) Bḍ. –स्तथा सममवत् । 2) Vā. प्रभुः । 3) Bḍ. –मालभ्य । 4) Vā. त्रिभु– ।
48 = Bḍ. II. 5.54[b], 55[a]; Vā. 67.94. 1) Vā. T. कुशलं वन– ।
| 48_1 = Bḍ. II. 5.55[b], 56[a].
| 48_2 = Bḍ. II. 5.56[b], 57[a].
| 48_3 = Bḍ. II. 5.57[b], 58[a].
49 = Bḍ. II. 5.58[b], 59[a]. | 49 = Vā. 67.95,

शुश्रूषते तु तां शक्रः
सर्वकालमनुव्रतः ।
फलपुष्पाण्युपादाय
समिधश्च दृढव्रतः ॥ 50 ॥

अग्निं समित्कुशं काष्ठं
फलं मूलं तथैव च ।
न्यवेदयत् सहस्राक्षो
यच्चान्यदपि किंचन ॥ 50 ॥

गात्रसंवाहनैश्चैव[1]) श्रमापनयनैस्त[2])था ।
शक्रः सर्वेषु कालेषु[3]) दितिं परिचचार ह ॥ 51 ॥

किञ्चिच्छिष्टे व्रते देवी
तुष्टा शक्रमुवाच ह ।

एवमाराधिता शक्र-
मुवाचाथ दितिस्तथा ।

प्रीताहं ते[1]) सुरश्रेष्ठ, दश वर्षाणि पुत्रक ॥ 52 ॥
अवशिष्टानि, भद्रं ते, भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ।

तमहं त्वत्कृते पुत्र
सह धास्ये जयैषिणम्, ॥ 53 ॥

जयलिप्सुं समाधास्ये
लब्ध्वाहं तादृशं सुतम्, ॥ 53 ॥

त्रैलोक्यविजयं पुत्र भोक्ष्यसे[1]) सह तेन वै ।

नाहं पुत्राभिजानामि
मद्भक्तिगतमानसम् ॥ 54 ॥

एवमुक्त्वा दितिः शक्रं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।

निद्रयाऽपहृता देवी
शिरः कृत्वा तु जानुनि ॥ 55 ॥
केशान् कृत्वा तु पादस्थान्
सा सुष्वाप देवता ।
अधस्ताद् यत् तु ना[1]भेर्वै
सर्वं तदशुचि स्मृतम् ॥ 55_1 ॥
ततस्तामशुचिं ज्ञात्वा
सोऽन्तरं तदमन्यत ।
दृष्ट्वा तु[1]) कारणं सर्वं
तस्य बुद्धिरजायत ॥ 56 ॥
गर्भं निहन्तुं वै देव्याः;
स हि दोषोऽत्र दृश्यते ।
ततो विवेश दित्या वै
ह्युपस्थितेनोदरं वृषा ॥ 57 ॥

निद्रयाऽपहृता देवी
जान्वोः कृत्वा शिरस्तदा ॥ 55 ॥
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः
पादयोर्गतमूर्धजाम् ॥ 56 ॥
तस्यास्तदन्तरं लब्ध्वा
जहास च मुमोद च ।
तस्याः शरीरं विवृतं
विवेशाथ पुरंदरः ॥ 57 ॥

प्रविश्य चापि तं[1]) दृष्ट्वा गर्भमिन्द्रो महौजसम् ।

---

50 = Bḍ. II. 5.59[b], 60[a]. | 50 = Vā. 67.96.

51 = Bḍ. II. 5.60[b], 61[a]; Vā. 67.97[ab]. 1) Bḍ. –वाहनं काले । 2) Bḍ. –यने त– । 3) Vā. लोकेषु ।

52[a] = Bḍ. II. 5.61[b]. | 52[a] = Vā. 67.97[c].

52[b] = Bḍ. II. 5.62[a]; Vā. 67.98[a]. 1) Vā. –ता तेऽहं ।

53[a] = Bḍ. II. 5.62[b]; Vā. 67.98[b].

53[b] = Bḍ. II. 5.63[a]. | 53[b] = Vā. 67.99[a].

54[a] = Bḍ. II. 5.63[b]; Vā. 67.99[b]. 1) Vā. प्राप्स्यामि ।

54[b] = Bḍ. II. 5.64[a].

55[a] = Bḍ. II. 5.64[b]; Vā. 67.100[a].

55[b] = Bḍ. II. 5.65[a]. | 55[b] = Vā. 67.100[b].

55_1 = Bḍ. II. 5.65[b], 66[a]. 1) Bḍ. T. तथा– ।

56 = Bḍ. II. 5.66[b], 67[a]. 1) Bḍ. T. तत् । | 56 = Vā. 67.101[a].

57 = Bḍ. II. 5.67[b], 68[a]. | 57 = Vā. 67.101[b], 102[a].

58[a] = Bḍ. II. 5.68[b]; Vā. 67.102[b]. 1) Vā. चामितं ।

भीतस्तं सप्तधा गर्भं
बिभेद रिपुमात्मनः ॥ 58 ॥

अभिनत् सप्तधा तं तु
कुलिशेन महायशाः ॥ 58 ॥

भिद्यमानस्तदा गर्भो[1]) वज्रेण शतपर्वणा ।
रुरोद स[2]स्वरं भीमं वेपमानः पुनः पुनः ॥ 59 ॥
मा रोदीरिति तं[1]) गर्भं शक्रः पुनर[2]भाषत ।
तं गर्भं सप्तधा कृत्वा ह्येकैकं सप्तधा पुनः ॥ 60 ॥
कुलिशेन बिभेदेन्द्रस्ततो दितिरबुध्यत ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्येवं दितिरब्रवीत् ॥ 61 ॥
निष्पपातोदराद्[1]) वज्री मातुर्वचनगौरवात्, ।
प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ॥ 62 ॥
अशुचिर्देवि सुप्ताऽसि पादयोर्गतमूर्धजा, ।
तदन्तर*महं लब्ध्वा*[1]) शक्र[2]हन्तार[3]माहवे ॥ 63 ॥
भिन्नवान् गर्भं[1]मेतं ते बहुधा, क्षन्तुमर्हसि ।
तस्मिंस्तु विफले गर्भे दितिः परमदुःखिता ॥ 64 ॥
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं[1]) सानुनया[2]ब्रवीत् ।
ममापराधाद्गर्भोऽयं यदि ते विफलीकृतः, ॥ 65 ॥
नापराधोऽस्ति देवेश *तव*[1]), पुत्र महाबल ! ।
शत्रोर्वधे न दोषोऽस्ति *भेतव्यं न च ते विभो*[2]) ॥ 66 ॥
प्रियं तु कृत[1]मिच्छामि, श्रेयो गर्भस्य मे कुरु[2]) ।
भवन्तु मम पुत्राणां सप्त स्थानानि वै दिवि, ॥ 67 ॥
वातस्कन्धानिमान् सप्त चरन्तु मम पुत्रकाः, ।
मरुतश्चेति[1]) विख्याता गणा[2]स्ते सप्त सप्तकाः ॥ 68 ॥
पृथिव्यां प्रथमस्कन्धो द्वितीयश्चैव[1]) भास्करे, ।
सोमे तृतीयो विज्ञेयश्चतुर्थो ज्योतिषां गणे, ॥ 69 ॥
ग्रहेषु पञ्चमश्चैव षष्ठः सप्तर्षिमण्डले, ।
ध्रुवे तु सप्तमश्चैव वातस्कन्धः परस्तु सः[1]) ॥ 70 ॥
तानेते विचरन्त्वद्य काले काले ममात्मजाः ।
वातस्कन्धाधिपा[1]) भूत्वा चरन्तु मम पुत्रकाः ॥ 71 ॥

58[b] = Bḍ. II. 5.69[a]. | 58[b] = Vā. 67.102[c].

59 = Bḍ. II. 5.69[b], 70[a]; Vā. 67.103[ab]. 1) Bḍ. स गर्भो भिद्यमानस्तु । 2) Bḍ. सु– ।

60 = Bḍ. II. 5.70[b], 71[a]; Vā. 67.103[c], 104[a]. 1) Bḍ. मा रोद मा रोद इति । 2) Bḍ. –क्रोऽभ्य ।

61 = Bḍ. II. 5.71[b], 72[a]; Vā. 67.104[b], 105[a].

62 = Bḍ. II. 5.72[b], 73[a]; Vā. 67.105[bc]. 1) Bḍ. –पात ततो ।

63 = Bḍ. II. 5.73[b], 74[a]; Vā. 67.106[ab]. 1) Bḍ. –रमनुप्राप्य । 2) Bḍ. गर्भं । 3) Bḍ. हतार– ।

64 = Bḍ. II. 5.74[b], 75[a]; Vā. 67.106[c], 107[a]. 1) Bḍ. –वानह्– ।

65 = Bḍ. II. 5.75[b], 76[a]; Vā. 67.107[b], 108[a]. 1) Vā. –क्षं ततो वाक्यं सा । 2) Vā. –नयम– ।

66 = Bḍ. II. 5.76[b], 77[a]; Vā. 67.108[b], 109[a]. 1) Vā. T. ऋपि– । 2) Bḍ.2 तेनैवं नशने विभोः; Vā. तेन त्वां न शपामि भोः ।

67 = Bḍ. II. 5.77[b], 78[a]; Vā. 67.109[b], 110[a]. 1) Vā. T. कर्तु– । 2) Bḍ. कुतः ।

68 = Bḍ. II. 5.78[b], 79[a]; Vā. 67.110[bc]. 1) Bḍ. –स्ते तु । 2) Bḍ. गता– ।

69 = Bḍ. II. 5.79[b], 80[a]; Vā. 67.111. 1) Bḍ. –श्चापि ।

70 = Bḍ. II. 5.80[b], 81[a]; Vā. 67.112. 1) Bḍ.1 –न्धाश्च सप्त ये; Bḍ.2 –न्धासवश्च यः ।

71 = Bḍ. II. 5.81[b], 82[a]; Vā. 67.113. 1) Vā. –न्धानिमान् ।

पृथिव्यां प्रथमस्कन्ध आ मेघे[1]भ्यो य आवहः, ।
चरन्तु मम पुत्रास्ते, सप्त ये[2]) प्रथमे गणे ॥ 72 ॥
द्वितीयश्चापि मेघे[1]भ्य आ सूर्यात् प्रवहस्ततः[2]), ।
वातस्कन्धो हि विज्ञेयो[3]) द्वितीयश्चरतां गणः ॥ 73 ॥
सूर्याद्रू[1]र्ध्वमधः[2]) सोमादुद्वहो यः[3]) स[4]) वै स्मृतः, ।
वातस्कन्धस्तृतीयश्च पुत्राणां च[5]रतां गणः ॥ 74 ॥
सोमादूर्ध्वमध[1]र्क्षेभ्यश्चतुर्थः सं[2]वहस्तु यः[3]), ।
चतुर्थो मम पुत्राणां गणस्तु चरतां विभो ॥ 75 ॥
ऋक्षे[1]भ्यश्च तथैवोर्ध्वमा ग्रहाद् विवहस्तु यः, ।
वातस्कन्धः पञ्चमस्तु पुत्राणां[2]) चरतां गणः ॥ 76 ॥

ग्रहेभ्य ऊर्ध्वमा ऋषिभ्यः	ऊर्ध्वं ग्रहादृषिभ्यस्तु
षष्ठो ह्यनुवहश्च यः, ।	षष्ठो यो वै परावहः, ।
वातस्कन्धस्तत्र मम	चरन्तु मम पुत्रास्तु,
पुत्राणां चरतां गणः ॥ 77 ॥	तत्र षष्ठे गणे तु ये ॥ 77 ॥
ऋषिभ्य ऊर्ध्वमाध्रौवं	सप्तर्षयस्तथैवोर्ध्व-
सप्तमो यः प्रकीर्तितः, ।	मा ध्रुवात् सप्तमस्तु यः, ।

वातस्कन्धः परिवहस्तत्र तिष्ठन्तु मे सुताः ॥ 78 ॥
एतान् सर्वांश्चरन्त्वेते[1]) काले काले ममात्मजाः, ।
त्वत्कृतेन च नाम्नां वै भवन्तु मरुतस्त्विमे ॥ 79 ॥

ततस्तेषां तु नामानि	ततस्तेषां तु नामानि
मत्पुत्राणां शतक्रतो ।	मातापुत्रौ प्रचक्रतुः ।
तद्विधैः कर्मभिश्चैव	तत्कृते कर्मभिश्चैव
समवेहि पृथक् पृथक् ॥ 80 ॥	मरुतो वै पृथक् पृथक् ॥ 80 ॥
शक्रज्योतिस्तथा सत्यः	सत्यज्योतिस्तथादित्यः
सत्यज्योतिस्तथापरः ।	सत्यज्योतिस्तथापरः ॥
चित्रज्योतिश्च ज्योतिष्मान्	तिर्यग्ज्योतिश्च सज्योति-
सुतपाश्चैत्य एव च ॥ 81 ॥	र्ज्योतिष्मान् हरित[1]स्तथा ॥ 81 ॥

प्रथमोऽय[1]) गणः प्रोक्तो, द्वितीयं तु[2]) निबोधत ।
ऋतजित् सत्यजिच्चैव सुषेणः सेनजित् तथा ॥ 82 ॥

---

72 = Bḍ. II. 5.82^{b}, 83^{a}; Vā. 67.114. 1) Vā. मेघे- । 2) Vā. -मे ।
73 = Bḍ. II. 5.83^{b}, 84^{a}; Vā. 67.115. 1) Vā. मेघ्ये- । 2) Vā. -स्तु यः । 3) Vā. -र्थं द्वितीयं तु ।
74 = Bḍ. II. 5.84^{b}, 85^{a}; Vā. 67.116. 1) Vā. T. सूर्योर्ध्वं तु । 2) Vā. ततः । 3) Bḍ. -ऽथ यः । 4) Vā. यस्तु । 5) Vā. -स्कन्धं तृतीयस्तु तं प्राहुश्च- ।
75 = Bḍ. II. 5.85^{b}, 86^{a}; Vā. 67.117. 1) Vā. -र्ध्वं तथ- । 2) Vā. सु- । 3) Bḍ. सः ।
76 = Bḍ. II. 5.86b, 87^{a}; Vā. 67.118. 1) Vā. यक्षे- । 2) Vā. पञ्चमं पञ्चमः सौम्यः स्कन्धस्तु ।

77 = Bḍ. II. 5.87^{b}, 88^{a}.	77 = Vā. 67.119.
78^{a} = Bḍ. II. 5.88^{b}.	78^{a} = Vā. 67.120^{a}.

78^{b} = Bḍ. II. 5.89^{a}; Vā. 67.120^{b}.
79 = Bḍ. II. 5.89^{b}, 90^{a}; Vā. 67.121. 1) Vā. एतद् सर्वं चरन्त्येते ।

80 = Bḍ. II. 5.90^{b}, 91^{a}.	80 = Vā. 67.122.
81 = Bḍ. II. 5.91^{b}, 92^{a}.	81 = Vā. 67.123. 1) Vā. T. -ष्मानपर- ।

82 = Bḍ. II. 5.92^{b}, 93^{a}; Vā. 67.124. 1) Vā. -मस्तु । 2) Vā. मे ।

सुतमित्रो ह्यमित्रश्च सुरमित्रस्तथापरः ।	सत्यमित्रो ह्य¹मित्रश्च हरिमित्रस्तथापरः ।

गण एष द्वितीयस्तु, तृतीयं च¹) निबोधत ॥ 83 ॥

धातुश्च धनदश्चैव ह्युग्रो भीमस्तथैव च ॥ 84 ॥	ऋतः सत्यो ध्रुवो धर्ता विधर्ताथ विधारयः । ध्वान्तश्चैव धुनिश्चैव ह्युग्रो भीमस्तथैव च ॥ 84 ॥
वरुणश्च तृतीयं च मया प्रोक्तं निबोधत ।। अभियुक्ताक्षिकश्चैव साह्वयश्च गणः स्मृतः ॥ 85 ॥	अभियुः साक्षिपश्चैव- माह्वयश्च गणः स्मृतः ।
ईदृक् चैव तथान्यादृक् ससरिद्-द्रुम-वृक्षकाः¹) ।	ईदृक् चैव तथान्यादृग् यादृक् च प्रतिकृत् तथा ॥ 85 ॥
मितश्च समितश्चैव पञ्चमश्च तथा गणः ॥ 86 ॥	ऋक् तथा समितिश्चैव संरम्भश्च तथा गणः ।
ईदृक् च पुरुषश्चैव नान्यादृक् समचेतनः ।	ईदृक् च पुरुषश्चैव अन्यादृक्षाश्च चेतसः ॥ 86 ॥
संमितः समवृत्तिश्च प्रतिहर्ता च वै¹) गणाः ॥ 87 ॥	समितासमिदृक्षाश्च प्रतिदृक्षाश्च वै गणाः । मरुतिद्रसरतश्चैव (?) तथा देवो दिशोऽपरः ॥ 87 ॥
यज्ञैश्चित्वास्तुवन् सर्वे तथान्ये मानुषा विशः ।	यजुश्चैवानुदृक् साम- स्तथान्यो मानुषीविशः ।

दैत्या¹) देवाः समाख्याताः²) सप्तैते सप्तका गणाः³) ॥ 88 ॥
एते ह्येकोनपञ्चाशन् मरुतो नामतः स्मृताः ।
प्रसंख्यातास्तदा¹) ताभ्यां दित्या शक्रेण²) चैव वै³) ॥ 89 ॥
कृत्वा तेषां तु¹) नामानि दितिरिन्द्रमुवाच ह ।
वातस्कन्धाश्च²रन्त्वेते भ्रातरो³) मम पुत्रकाः⁴) ॥ 90 ॥
विचरन्तु च भद्रं ते देवैः सह ममात्मजाः ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥ 91 ॥

83^a = Bḍ. II. 5.93^b. 83^b = Bḍ. II. 5.94^a; Vā. 67.125^b. 1) Vā. मे ।	83^a = Vā. 67.125^a. 1) Vā. T. –ऽमि– ।
84 = Bḍ. II. 5.94^b.	84 = Vā. 67.126^ab.
85 = Bḍ. II. 5.95.	85 = Vā. 67.126^c, 127^a.
86 = Bḍ. II. 5.96. 1) Bḍ.2 ईदृक् च परिदृक् तथा ।	86 = Vā. 67.127^b, 128^a.
87 = Bḍ. II. 5.97. 1) Bḍ.1 च षड् ; Bḍ.2 प्रतिह(र्?)क्षा च वै ।	87 = Vā. 67.128^b, 129^a
88^a = Bḍ. II. 5.98^a.	88^a = Vā. 67.129^b.

88^b = Bḍ. II. 5.98^b; Vā. 67.129^c. 1) Bḍ. दैत्य– । 2) Bḍ. –ता । 3) Bḍ. सप्तसप्तकाः ।
89 = Bḍ. II. 5.99; Vā. 67.129₁. 1) Vā. –स्तथा । 2) Vā. चेन्द्रेण । 3) Vā. हि ।
90 = Bḍ. II. 5.100; Vā. 67.130^ab. 1) Bḍ. चैतानि । 2) Vā. –न्त्वं च– । 3) Bḍ.2 महेन्द्र । 4) Vā. मम पुत्राश्च पुत्रक ।
91 = Bḍ. II. 5.101; Vā. 67.130^c, 131^a.

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा मातर्भवतु तत् तथा, ।
सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ॥ 92 ॥
देव[1]भूता महात्मानः कुमारा देव[2]संमताः ।
देवैः सह भविष्यन्ति यज्ञभाजस्तवात्मजाः ॥ 93 ॥
तस्मात् ते मरुतो देवाः सर्वे चेन्द्रानुजा वराः[1]) ।
विज्ञेयाश्चामराः सर्वे दितिपुत्रास्तप[2]स्विनः ॥ 94 ॥
एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने[1]) ।
जग्मतुस्त्रिदिवं हृष्टौ, शक्रश्चा[2]भूद् गतज्वरः[3]) ॥ 95 ॥
मरुतां च[1]) शुभं जन्म शृणुयाद् यः पठेच्च[2]) वा, ।

वादे विजयमाप्नोति लब्धात्मा च भवत्युत ॥ 96 ॥	नावृष्टिभयमाप्नोति बह्वायुश्च भवन्त्युत ॥ 96 ॥

---

92 = Bḍ. II. 5.102; Vā. 67.131^{b}, 132^{a}.

93 = Bḍ. II. 5.103; Vā. 67.132^{bc}. 1) Bḍ. एवं– । 2) Bḍ. लोक– ।

94 = Bḍ. II. 5.104; Vā. 67.133. 1) Vā. –जामराः । 2) Bḍ. –स्तर– ।

95 = Bḍ. II. 5.105; Vā. 67.134. 1) Vā. –पोषनौ । 2) Bḍ. –क्रमा– । 3) Vā. शक्रोऽपि त्रिदिवं गतः ।

96^{a} = Bḍ. II. 5.106^{a}; Vā. 67.135^{a}. 1) Vā. हि । 2) Vā. पठेत ।

96^{b} = Bḍ. II. 5.106^{b}. | 96^{b} = Vā. 67.135^{b}.

D.

(Bd. II. 6.1—39; Vā. 68.1—39.)

| अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दनुपुत्रान् निबोधत ! ।
अभवन् दनुपुत्रास्तु वंशे ख्याता महासुराः ! ।
विप्रचित्तिप्रधानास्ते शतं तीव्र[1]पराक्रमाः ॥ 1 ॥

सर्वे लब्धवराश्चैव सु[1]तप्ततपसस्तथा ।
सत्यसंधाः पराक्रान्ताः क्रूरा मायाविनश्च ते; ॥ 2 ॥

महाबला अयज्वानो ह्यब्रह्मण्याश्च दानवाः[1]) ।
कीर्त्यमानान् मया सर्वान् प्राधान्येन निबोधत ॥ 3 ॥

द्विमूर्धा शंबरश्चैव[1]) तथा शङ्कुर्निरामयः[2]) ।
शङ्कुकर्णो विपादश्च[3]) गवेष्ठिर्दु[4]न्दुभिस्तथा ॥ 4 ॥

अयोमुखस्तु[1]) मघवान् कपिलो वामन[2]स्तथा[3]) ।
मारीचिरक्षक[4]श्चैव महामायोऽङ्गिरा भृगी[5]) ॥ 5 ॥

विक्षोभ[1]श्च सुकेतुश्च केतुवीर्यशतह्रदौ[2]) ।
इन्द्रजिद् विश्वजिच्चै[3]व तथा भद्रश्च देवजित्[4]) ॥ 6 ॥

एकचक्रो महाबाहुस्ता[1]रकश्च महाबलः ।
वैश्वानरः पुलोमा च प्रापणो[2]ऽथ महाशिराः ॥ 7 ॥

स्वर्भानुर्वृषपर्वा च पुरुण्ड[1]श्च[2]) महासुरः ।
धृतराष्ट्रश्च सूर्यश्च चन्द्रमाश्च[3]न्द्रतापनः[4]) ॥ 8 ॥

सूक्ष्मश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्ण[1]नाभो महागिरिः ।
असिलोमा सुकेशश्च शठ[2]श्च बलको मदः[3]) ॥ 9 ॥

| 1[a] = Vā. 68.1[a].

1(bc) = Bd. II. 6.1; Vā. 68.1[b], 2[a]. 1) Bd.1 –ऽचिन्तनीय–; Bd.2 सर्वे तीव्र– ।

2 = Bd. II. 6.2; Vā. 68.2[b]. 3[a]. 1) Bd. ते ।

3 = Bd. II. 6.3; Vā. 68.3[bc]. 1) Bd.1 –तास्ते जवना ब्रह्मिष्ठा ये च साग्नयः; Bd.2 –तास्तेजबला ब्रह्मिष्ठाः पञ्चमाग्नयः ।

4 = Bd. II. 6.4; Vā. 68.4. 1) Vā. शङ्कुकर्णश्च । 2) Bd. –ङ्कुरथो विभुः । 3) Vā. महाविश्वो । 4) Bd. गविष्ठो दु– ।

5 = Bd. II. 6.5; Vā. 68.5. 1) Vā. अजामुखोऽथ । 2) Vā. मगवान् शिखो वामनस– । 3) Bd. –नो मयः । 4) Bd. –रसिपा– । 5) Vā. महागार्ग्योऽङ्गिरावृतः ।

6 = Bd. II. 6.6; Vā. 68.6. 1) Vā. –भ्य– । 2) Bd. –ताह्वयौ; Vā. सुवीर्यः सुह्रदस्तथा । 3) Bd. विविदश्चै– । 4) Vā. T. सुरविमर्दनः; V. शूरश्च देवजित् ।

7 = Bd. II. 6.7; Vā. 68.7. 1) Vā. –कः सुबाहुश्च ता– । 2) Vā. T. प्रवीणो–; V. प्रवाणो– ।

8 = Bd. II. 6.8; Vā. 68.8. 1) Vā. मुण्डक– । 2) Bd. –श्चा– । 3) Bd. –मा इ– । 4) Vā. चन्द्र इन्द्रश्च तापिनः ।

9 = Bd. II. 6.9; Vā. 68.9. 1) Bd. चूर्ण– । 2) Vā. सद– । 3) Bd. मुक्कोदरः; Vā. –को दश ।

तथा[1]) गगनमूर्धा च कुम्भनाभो[2]) महोदरः[3]) ।
प्रमदोह[4]श्च कुपथो हय[5]ग्रीवश्च वीर्यवान् ॥ 10 ॥
वैसृपः स[1]विरूपाक्षः सुपथोऽथ[2]) हलाहलौ[3]) ।
अजो[4]) हिरण्मयश्चैव शतमायु[5]श्च शम्बरः ॥ 11 ॥
शरभः शलभश्चैव सूर्याचन्द्रमसावुभौ; ।
असुराणां स्मृतावे[1]तौ सुराणां च प्रभाविणौ[2]) ॥ 12 ॥
इति पुत्रा दनोर्वंशे[1]) प्रधानाः परिकीर्तिताः ।
तेषामपरिसंख्येयं पुत्रपौत्रम[2]नन्तकम् ॥ 13 ॥
इत्येते त्व[1]सुराः प्रोक्ता[2]) दैतेया दानवास्तथा[3]) ।
स्वर्भानु[4]स्तु स्मृतो दैत्यो ह्यनुमानुर्दनोः सुतः[5]), ॥ 14 ॥
इमे तु[1]) वंशानुगता दनोः पुत्रास्तु ये[2]) स्मृताः ।
एकाक्षऋषभोऽरिष्टः[3]) प्रलम्ब-नरकावपि ॥ 15 ॥
इन्द्रबाधनकेशी च मेरुः शम्बोऽथ घेनुकः[1]) ।
गवेष्ठिश्च[2]) गवाक्षश्च तालकेतुश्च वीर्यवान्, ॥ 16 ॥
एते मनुष्यावध्या[1]स्तु दनुपुत्रान्वयाः[2]) स्मृताः ।
दैत्य-दानव-संयोगे[3]) जाता भी[4]मपराक्रमाः, ॥ 17 ॥
सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः[1]) सुतास्त्विमे[2]) ।
सैंहिकेया इति[3]) ख्यातास्चतुर्दश महासुराः ॥ 18 ॥
शलश्च शलभश्चैव सव्यसिव्य[1]स्तथैव च, ।
इल्वलो नमुचि[2]श्चैव वातापिश्च सितांशुकः[3]), ॥ 19 ॥
हरकल्पः कालनाभो भौमश्च कनक[1]स्तथा, ।
राहुर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्र[2]प्रमर्दनः ॥ 20 ॥
इत्येते सिंहिकापुत्रा देवैरपि दुरासदाः ।
दारुणाभिजनाः क्रूराः सर्वे ब्रह्मद्विष[1]श्च ते ॥ 21 ॥

---

10 = Bd. II. 6.10; Vā. 68.10. 1) Bd. जम्भो । 2) Bd. –मानो । 3) Bd. –दकः । 4) Bd. प्रमदोऽथ–; Vā. T. प्रमोदाह– । 5) Bd. ह्यश्व– ।

11 = Bd. II. 6.11; Vā. 68.11. 1) Bd. वैमृगः स–; Vā. असुरश्च । 2) Bd. –श्च । 3) Vā. महासुरः । 4) Bd. अश्वो । 5) Bd. शतग्रीव– ।

12 = Bd. II. 6.12; Vā. 68.12. 1) Vā. सुरावे– । 2) Vā. सांप्रताविमौ ।

13 = Bd. II. 6.13; Vā. 68.13. 1) Bd. –वंश– । 2) Vā. –त्राथ– ।

14 = Bd. II. 6.14; Vā. 68.14^{ab}. 1) Bd. –त्येत अ– । 2) Bd. क्रान्ता । 3) Vā. –वाश्च ये । 4) Vā. सुत्वान– । 5) Bd. –ता दैत्या असुत्वानो दनोः सुताः ।

15 = Bd. II. 6.15; Vā. 68.14^{c}, 15^{a}. 1) Bd. च । 2) Bd. –त्रान्वयाः । 3) Bd. एकाक्षेऽश्वप्रोऽस्मारिष्टः ।

16 = Bd. II. 6.16; Vā. 68.15^{b}, 16^{a}. 1) Bd. पुरुषः शेषवानुरः । 2) Bd. गरिष्ठश्च ।

17 = Bd. II. 6.17; Vā. 68.16^{b}, 17^{a}. 1) Vā. –ध्यधर्मा– । 2) Vā. –नोः पुत्रा मया । 3) Vā. –संघर्षे । 4) Bd. भो– ।

18 = Bd. II. 6.18; Vā. 68.17^{b}, 18^{a}. 1) Vā. –चित्ति– । 2) Bd. सुता इमे । 3) Bd. –याः समा– ।

19 = Bd. II. 6.19; Vā. 68.18^{b}, 19^{a}. 1) Vā. शतगालश्च बलवान् न्यासः शाम्ब– । 2) Vā. T. अनुलोमः शुचि– । 3) Bd. –पिस्तु सुपुष्किकः ।

20 = Bd. II. 6.20; Vā. 68.19^{b}, 20^{a}. 1) Vā. नरक– । 2) Vā. चन्द्रसूर्य– ।

21 = Bd. II. 6.21; Vā. 68.20^{b}, 21^{a}. 1) Bd. –ब्राह्मण– ।

दशान्यानि[1]) सहस्राणि सैंहिकेयो गणः स्मृतः[2]), ।
निहतो[3]) जामदग्न्येन भार्गवेण बलीयसा ॥ 22 ॥

स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या, पुलोम्नस्तु[1]) शची सुता, ।
उपदानवी *मयस्यापि*[2]) शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी[3]) ॥ 23 ॥

पुलोमा कालिका चैव वैश्वानर-सुते उभे ।
प्रभाया[1]) नहुषः पुत्रो जयन्तश्च[2]) शचीसुतः ॥ 24 ॥

पुरुं जज्ञेऽथ शर्मिष्ठा, दुष्यन्तमुपदानवी, ।
वैश्वानरसुते ह्येते[1]) पुलोमा कालिका[2]) *तथा*[3]) ॥ 25 ॥

बह्वपत्ये[1]) तु ते[2]) कन्ये मारीचस्य परिग्रहः[3]), ।
तयोः[4]) पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवपुंगवाः ॥ 26 ॥

चतुर्दश तथान्यानि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
पौलोमाः कालकेयाश्च दानवाः सुमहाबलाः, ॥ 27 ॥

अवध्या देवतानां ते निहताः सव्यसाचिना ।
मयस्य जाता हेमायां[1]) *पुत्राः* षट् च महाबलाः[2]) ॥ 28 ॥

मायावी दुन्दुभिश्चैव वृष[1]श्च महिषस्तथा, ।
काळिकश्चाज[2]कर्णश्च कन्या मन्दोदरी तथा; ॥ 29 ॥

दैत्यानां दानवानां च सर्ग एष प्रकीर्तितः ।
वना[1]युषायाः पुत्रास्तु[2]) स्मृताः पञ्च महाबलाः ॥ 30 ॥

अररुर्बलवृत्रौ च *विज्वरश्च* वृष[1]स्तथा ।
अररो[2]स्तनयः क्रूरो धुन्धुर्नाम महासुरः, ॥ 31 ॥

निहतः कुव[1]लाश्वेन उत्तङ्कवचनाद् *विले*[2]) ।
बल[3]पुत्री महावीर्यौ तेजसाप्रतिमावुभौ ॥ 32 ॥

निकुम्भ[1]श्चक्रवर्मा च, स कर्णः पूर्वजन्मनि ।
विज्वर[2]स्यापि पुत्री द्वौ कालकश्च ख[3]रश्च तौ ॥ 33 ॥

---

22 = Bd. II. 6.22; Vā. 68.21ᵇ, 22ª. 1) Bd. –श तानि । 2) Bd. –या गणाः स्मृताः । 3) Bd. निहता ।
23 = Bd. II. 6.23; Vā. 68.22ᵇ, 23ª. 1) Vā. –म्नोऽथ । 2) Bd. सदस्याथ । 3) Bd. वृषपर्वणः ।
24 = Bd. II. 6.24; Vā. 68.23ᵇ, 24ª. 1) Bd. –यां । 2) Bd. ˙–स्तु ।
25 = Bd. II. 6.25; Vā. 68.24ᵇ, 25ª. 1) Bd. –ते एते । 2) Bd. –लका । 3) Vā. –माकालिके उभे ।
26 = Bd. II. 6.26; Vā. 68.25ᵇ, 26ª. 1) Vā. उभे ह्यपि । 2) Bd. उभे । 3) Vā. –ग्रहे । 4) Vā. ताभ्यां ।
27 = Bd. II. 6.27; Vā. 68.26ᵇ, 27ª.
28 = Bd. II. 6.28; Vā. 68.27ᵇ, 28ª. 1) Bd. रम्भायां । 2) Vā. T. –ता ये पुत्राः सर्वे वीरपराक्रमाः; V. –ता हेमायाः पुत्राः पञ्च महाबलाः ।
29 = Bd. II. 6.29; Vā. 68.28ᵇ, 29ª. 1) Bd. पुत्र– । 2) Vā. वालिको वज्र– ।
30 = Bd. II. 6.30; Vā. 68.29ᵇ, 30ª. 1) Vā. दना– । 2) Bd. –स्ते ।
31 = Bd. II. 6.31; Vā. 68.30ᵇ, 31ª. 1) Vā. अरूरुर्बलि-जम्भौ च विरक्षश्च विप– । 2) Vā. अरूरो– ।
32 = Bd. II. 6.32; Vā. 68.31ᵇ, 32ª. 1) Vā. कुव– । 2) Vā. –नात् किल । 3) Vā. बलेः ।
33 = Bd. II. 6.33; Vā. 68.32ᵇ, 33ª. 1) Vā. कुम्भिल– । 2) Vā. विरक्ष– । 3) Vā. व– ।

वृषस्य तु पुनः[1]) पुत्राश्चत्वारः क्रूरकर्मिणः[2]) ।
श्राद्धहा[3]) यज्ञहा चैव ब्रह्महा पशुहा तथा ॥ 34 ॥

क्रान्ता ह्यनायुषा[1]पुत्रा, वृत्रस्यापि निबोधत ! ।
जज्ञिरे श्वसनाद्घोराद्[2]) वृत्रस्येन्द्रेण युध्यतः[3]) ॥ 35 ॥

वका नाम समा[1]ख्याता राक्षसाः सुमहाबलाः, ।
शतं तानि सहस्राणि महेन्द्रानुचराः स्मृताः; ॥ 36 ॥

सर्वे ब्रह्मविदः सौम्या धार्मिकाः सूक्ष्ममूर्तयः ।
प्रजास्वन्तर्गताः सर्वे निवसन्ति सुधार्मिकाः[1]) ॥ 37 ॥

| दैत्यानां दानवानां च सर्गं एष प्रकीर्तितः ।

क्रोधा त्वप्रतिमान् पुत्रान्
जज्ञे वै गायनोत्तमान् ॥ 38 ॥
सिद्धः पूर्णश्च वर्ह्री च
पूर्णांशश्चैव वीर्यवान् ।
ब्रह्मचारी शतगुणः
सुपर्णश्चैव सप्तमः ॥ 39 ॥
विश्वावसुश्च भानुश्च
सुचन्द्रो दशमस्तथा ।
इत्येते देवगन्धर्वाः
क्रोधायाः परिकीर्तिताः ॥ 40 ॥

प्रवाह्यजनयत् पुत्रान्
यज्ञे वै गायनोत्तमान् ॥ 38 ॥
सत्वनः सत्त्वात्मकश्चैव
कलापश्चैव वीर्यवान् ।
कृतवीर्यो ब्रह्मचारी
सुपाण्डुश्चैव सप्तमः ॥ 39 ॥
पनश्चैव तरण्यश्च
सुचन्द्रो दशमस्तथा, ।
इत्येते देवगन्धर्वा
विज्ञेयाः परिकीर्तिताः ॥ 40 ॥

---

34 = Bd. II. 6.34; Vā. 68.33[bc]. 1) Vā. विषस्य त्वभवन् । 2) Bd. –कर्मणः । 3) Bd. –श्राद्धो ।
35 = Bd. II. 6.35; Vā. 68.34. 1) Bd. अनायुषः; Vā. दनायुषा– । 2) Bd. –ञ्छ्समहाघोरा । 3) Bd. –ता ।
36 = Bd. II. 6.36; Vā. 68.35. 1) Vā. भर्तारो मनसा ।
37 = Bd. II. 6.37; Vā. 68.36. 1) Bd. क्षुधावृताः ।

38 = Bd. II. 6.38[a].
39 = Bd. II. 6.38[b], 39[a].
40 = Bd. II. 6.39[bc].

38 = Vā. 68.37.
39 = Vā. 68.38.
40 = Vā. 68.39.

E.

(Bḍ. II. 7.443^{b}—465^{a}; Vā. 69.324—343.)

... ...

सर्पाणां सुरसा जज्ञे[1]) शतमेकं[2]) शिरोभृताम्[3]), ।
सर्पाणां तक्षको राजा नागानां चापि वासुकिः, ॥ 1 ॥
तमोबहुल इत्येष गणः क्रोधवशान्वयः[1]) ।
पुलहस्यात्मजः[2]) सर्गस्ताम्रायास्तु[3]) निबोधत ! ॥ 2 ॥
षट् कन्या[1]स्त्वभिविख्यातास्ताम्रायाश्च विजज्ञिरे ।
श्येनी[2]) भासी तथा[3]) क्रौञ्ची धृतराष्ट्री शुकी तथा[4]) ॥ 3 ॥
अरुणस्य च गृध्री[1]) तु वीर्यवन्तौ महाबलौ ।
संपातिं च जटायुं च प्रसूता पक्षिसत्तमौ ॥ 4 ॥

संपातेर्विजयाः पुत्रा	संपातिरजनत् पुत्रं
द्विरास्याः प्रसहाश्च ये ।	कन्यामेकां तथैव च, ।

जटायुषश्च ये[1]) पुत्राः काक[2]गृध्राश्वकर्णिनः[3]) ॥ 5 ॥
भार्या गरुत्मतश्चैव[1]) भासी क्रौञ्ची तथा शुकी ।
धृतराष्ट्री च भद्रा च[2]), तास्वपत्यानि वच्मि ते[3]) ॥ 6 ॥
शुकी गरुत्मतः पुत्रान् सुषुवे षट् परिश्रुतान् ॥

	त्रिशिरं सुमुखं चैव
	बलं पृष्ठं महाबलम् ।
सुखं सुनेत्रं विशिखं	त्रिशङ्कुनेत्रं सुमुखं
सुरूपं सुरसं बलम् ॥ 7 ॥	सुरूपं सुरसं बलम् ॥ 7 ॥

ते[1]षां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडानां महात्मनाम् ।
चतुर्दश सहस्राणि क्रू[2]राणां पन्नगाशिनाम् ॥ 8 ॥
पुत्रपौत्रविसर्गाच्च तेषां वै वंशविस्तरैः[1]) ।
व्याप्तानि यानि स्थानानि[2]) तानि वक्ष्ये यथाक्रमम् ॥ 9 ॥
शाल्मलिद्वीपमखिलं देवकूटं च पर्वतम् ।
मणिमन्तं च शैलेन्द्रं सहस्रशिखरं तथा ॥ 10 ॥

---

1 = Bḍ. II. 7.443^{b}, 444^{a}; Vā. 69.324^{ab}. 1) Vā. सुरसाथ विजज्ञे तु । 2) Bḍ.1 –तं नैक–; Bḍ.2 –तमेक– । 3) Bḍ.2 –धरम् ; Vā. –सृतम् ।

2 = Bḍ. II. 7.444^{b}, 445^{a}; Vā. 69.324^{c}, 325^{a}. 1) Vā. –शासकः । 2) Vā. –जात । 3) Vā. –स्तन् ।

3 = Bḍ. II. 7.445^{b}, 446^{a}; Vā. 69.325^{b}, 326^{a}. 1) Vā. बह्न्या– । 2) Bḍ.1 गृध्री । 3) Bḍ.1 शुकी । 4) Bḍ.1 श्येनी च धृतराष्ट्रिका ।

4 = Bḍ. II. 7.446^{b}, 447^{a}; Vā. 69.326^{bc}. 1) Vā. भार्या श्येनी ।

5^{a} = Bḍ. II. 7.447^{b}.	5^{a} = Vā. 69.327^{a}.

5^{b} = Bḍ. II. 7.448^{a}; Vā. 69.327^{b}. 1) Bḍ.1 पुराः; Bḍ.2 सुरः । 2) Bḍ. कङ्क– । 3) Bḍ.1 –भाश्च कर्णिकाः; Bḍ.2– कर्किकः ।

6 = Bḍ. II. 7.448^{b}, 449^{a}; Vā. 69.328. 1) Vā. –श्चापि । 2) Bḍ. तथा श्येनी । 3) Bḍ.2 –क्ष्यति; Vā. –क्ष्यते (–च्म्यहम्) ।

7^{a} = Bḍ. II. 7.449^{b}; Vā. 69.329^{a}.

7^{b} = Bḍ. II. 7.450^{a}.	7^{bc} = Vā. 69.329^{b}, 330^{a}.

8 = Bḍ. II. 7.450^{b}, 451^{a}; Vā. 69.330^{b}, 331^{a}. 1) Vā. ए– । 2) Bḍ.1 पु– ।

9 = Bḍ. II. 7.451^{b}, 452^{a}; Vā. 69.331^{b}, 332^{a}. 1) Vā. –रः । 2) Vā. देशानि (स्थानानि) ।

10 = Bḍ. II. 7.452^{b}, 453^{a}; Vā. 69.332^{b}, 333^{a},

पर्णमालं सुकेशं च शतश्रृङ्गं तथाचलम् ।
कौरजं[1]) पञ्चशिखरं हेमकूटं च पर्वतम् ॥ 11 ॥
प्रचण्डवायुप्रज[1]वैर्दीपितैः पद्मरागिभिः ।
शैलश्रृङ्गाणि[2]) व्याप्तानि गारुडैस्तैर्महात्मभिः ॥ 12 ॥
भासीपुत्राः स्मृता भासा उलूकाः काककुक्कुटाः ।
मयूराः कलविङ्काश्च कपोता लावतित्तिराः ॥ 13 ॥
क्रौञ्ची वाध्री[1]णसाञ्श्येनी कुररान् सारसान् बकान्[2]) ।
इत्येवमादयोऽन्येऽपि क्रव्यादा ये च पक्षिणः ॥ 14 ॥
धृतराष्ट्री तु[1]) हंसांश्च कलहंसांश्च भामिनी ।
चक्रवाकांश्च विहगान् सर्वांश्चैवोदकान् द्विजान् ॥ 15 ॥
एतानेव[1]) विजज्ञेऽ*थ*[2]) पुत्रपौत्र*मनन्त*कम्[3]) ।
गरुडस्यात्मजाः प्रोक्ता ; इरायाः श्रृणुत प्रजाः ! ॥ 16 ॥
इरा प्र[1]जज्ञे कन्या वै तिस्रः कमललोचनाः ।
वनस्पतीनां वृक्षाणां वीरुधां चैव मातरः ॥ 17 ॥

लता चैवालता चेति	लता चैवाथ वल्ली च
वीरुधा चेति ते त्रयः[1]) ।	वीरुधा चेति तास्तु वै ।
लता वनस्पतीञ्ज[2]ज्ञे	लता वनस्पतीञ्जज्ञे
पुष्पादपि फलावहान्, ॥ 18 ॥	ह्यपुष्पान् पुलिनस्थितान् ॥ 18 ॥
पुष्पैः फलग्रहैर्वृक्षा-	युक्तान् पुष्पफलैर्वृक्षाल्ँ
नलता समसूयत ।	लता वै संप्रसूयते ।
गुल्मास्तथा लतावल्ल्य-	अथ वल्ली तु गुल्मांश्च
स्त्वक्सारास्तृणजातयः ।	त्वक्सारास्तृणजातयः । -

वीरुधस्त[1]दपत्यं *हि*[2]), वंशश्चात्र समाप्यते ॥ 19 ॥
एते कश्यपदायादा व्याख्याताः स्थाणुजंगमाः, ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च, यैरिदं संत[1]तं जगत् ॥ 20 ॥
एष[1]) सर्गैकदेशस्य कीर्तितोऽवयवो मया, ।
मारीचोऽयं[2]) प्रजासर्गः समासेन प्रकीर्तितः, ।
न शक्यं व्यासतो वक्तुं वर्षाणां च शतैरपि[3]) ॥ 21 ॥
... ...

---

11 = Bḍ. II. 7.453b, 454a; Vā. 69.333b, 334a. 1) Bḍ. –रं ।
12 = Bḍ. II. 7.454b, 455a; Vā. 69.334b, 335a. 1) Vā. –म– । 2) Vā. –जालानि ।
13 = Bḍ. II. 7.455b, 456a; Vā. 69.335b, 336a.
14 = Bḍ. II. 7.456b, 457a; Vā. 69.336b, 337a. 1) Vā. वार्धा– । 2) Bḍ. –श्चा वाध्रीणसाः श्येनाः कुररा सारसा बकाः ।
15 = Bḍ. II. 7.457b, 458a; Vā. 69.337b, 338a. 1) Vā. च ।
16 = Bḍ. II. 7.458b, 459a; Vā. 69.338b, 339a. 1) Bḍ. श्येन्यनन्तं । 2) Bḍ. तु । 3) Bḍ. –त्रं द्विजोत्तमाः ।
17 = Bḍ. II. 7.459b, 460a; Vā. 69.339bc. 1) Bḍ. वि– ।

18 = Bḍ. II. 7.460b, 461a. 1) Bḍ.1 तत्र या; Bḍ.2 इति ते त्रयम् । 2) Bḍ.1 –तिर्जे–; Bḍ.2 –तीर्जे– ।
19ab = Bḍ. II. 7.461b, 462a.

18 = Vā. 69.339d, 340a.
19ab = Vā. 69.340b, 341a.

19c = Bḍ. II. 7.462b; Vā. 69.341b. 1) Vā. T. –धा त– । 2) Vā. T. –दपत्यानि; V. –त्ये हि ।
20 = Bḍ. II. 7.463; Vā. 69.342. 1) Vā. पूरि– ।
21 = Bḍ. II. 7.464, 465a; Vā. 69.343. 1) Vā. इति । 2) Bḍ.1 –चो वः । 3) Vā. –न्तुमपि वर्षशतैर्द्विजाः ।

सन्दर्भस्तवकः II

A.

(L. 63.1—21; Mt. 5.1—32; P.1 I. 6.1—33^{a}; P.2 V. 6.1—33. Cp. Kū. 16.1—16.)

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
उत्पत्तिं *विस्तरेणैव*[1]) *सूत*[2]) ब्रूहि *यथातथम्*[3]) ! ॥ 1 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

संकल्पाद् दर्शनात् स्पर्शात् पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते, ।
दक्षात् प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिर्मैथुनसंभवा[1]) ॥ 2 ॥

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा ।
यथा ससर्ज चैवादौ[1]), तथैव[2]) *शृणुत द्विजाः*[3]) ! ॥ 3 ॥

यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगणपन्नगान् ।
न वृद्धिमगमल्लोकस्तदा मैथुनयोगतः ॥ 4 ॥

दक्षः पुत्रसहस्राणि *तदासिक्न्या*[1]मजीजनत् ।
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान्[2]) सिसृक्षुर्वि[3]विधाः प्रजाः ॥ 5 ॥

नारदः प्राह हर्यश्वान् दक्ष-पुत्रान् समागतान् ।
भुवः प्रमाणं सर्वत्र[1]) ज्ञात्वोर्ध्वमध एव च[2]) ॥ 6 ॥

ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुध्वमृषिसत्तमाः[1]) ! ।
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम्, ॥ 7 ॥

अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव सिन्धवः ।
हर्यश्वेषु *प्रनष्टेषु*[1]) पुनर्दक्षः प्रजापतिः ॥ 8 ॥

---

1 = L. 63.1; Mt. 5.1; P.1 I. 6.1; P.2 V. 6.1. 1) L. ब्रूहि सूताद्य; P.1 P.2 विस्तरेणेमां । 2) P.1 P.2 गुरो । 3) L. यथाक्रममनुत्तमम् ; P.1 P.2 यथाविधि ।

2 = L. 63.2; Mt. 5.2; P.1 I. 6.2; P.2 V. 6.2. 1) P.2 प्रजा मैथुनसंभवाः ।

3 = Mt. 5.3; P.1 I. 6.3^{a} = b; P.2 V. 6.3^{a} = b. 1) P.1 P.2 V. चैवासौ । 2) P.2 तच्चैव । 3) P.1 P.2 शृणु कौरव ।

4 = L. 63.3^{ab}; Mt. 5.4^{ab}; P.1 I. 6.3^{b}, 4^{a}; P.2 V. 6.3^{b}, 4^{a}.

5 = L. 63.3^{c}, 4^{a}; Mt. 5.4^{c}, 5^{a}; P.1 6.4^{b}, 5^{a}; P.2 V. 6.4^{b}, 5^{a}. 1) L. पञ्च सूत्या–; Mt. पाञ्चजन्या–; P.2 यथासिक्न्या–; V. पञ्चशक्त्या– । 2) Mt. महाभागाः; P.2 महाभाग । 3) P.1 P.2 सिसृक्षून् वि– ।

6 = L. 63.4^{b}, 5^{a}; Mt. 5.5^{b}, 6^{a}; P.1 I. 6.5^{b}. 6^{a}; P.2 V. 6.5^{b}, 6^{a}. 1) L. P.1 सर्वं तु । 2) P.1 P.2 वा ।

7 = L. 63.5^{b}, 6^{a}; Mt. 5.6^{b}, 7^{a}; P.1 I. 6.6^{b}, 7^{a}; P.2 V. 6.6^{b}, 7^{a}. 1) L. –वं मुनिसत्तमाः ।

8 = L. 63.6^{b}, 7^{a}; Mt. 5.7^{b}, 8^{a}; P.1 I. 6.7^{b}, 8^{a}; P.2 V. 6.7^{b}, 8^{a}. 1) L. च नष्टेषु ।

वैरिण्यामेव[1]) पुत्राणां सहस्रमसृजत् प्रभुः ; ।
शबला नाम ते विप्राः[2]) समेताः सृष्टिहेतवः[3]) ॥ 9 ॥
नारदोऽनुगतान् प्राह पुलस्तान् पूर्ववन् मुनिः[1]) ।
भुवः प्रमाणं सर्वत्र[2]) ज्ञात्वा भ्रातॄनथो पुनः[3]) ॥ 10 ॥
आगत्य चाथ[1]) सृष्टिं वै[2]) करिष्यथ विशेषतः ! ।
तेऽपि तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृपथा[3]) तदा[4]) ॥ 11 ॥
ततः प्रभृति न भ्रातुः कनीयान् मार्गमिच्छति, ।
अन्विष्यन्[1]) दुःखमाप्नोति, तेन तत् परिवर्जयेत् ॥ 12 ॥
ततस्तेष्वपि नष्टेषु[1]) षष्टिं[2]) कन्याः प्रजापतिः ।
वैरिण्यां[3]) जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तदा[4]) ॥ 13 ॥
प्रादात्[1]) स दश धर्माय[2]), कश्यपाय त्रयोदश, ।
सप्तविंशति[3]) सोमाय[4]), चतस्रोऽरिष्टनेमये[5]) ॥ 14 ॥
द्वे चैव भृगु[1]पुत्राय, द्वे कृशाश्वाय धीमते ।
द्वे चैवा[2]ङ्गिरसे तद्वद्[3]); तासां नामानि विस्तरात्[4]) ॥ 15 ॥
शृणुध्वं[1]) देवमातॄणां प्रजाविस्तारमादितः ।
अरुन्धती[2]) वसुर्यामी ल[3]म्बा भानुर्मरुत्वती[4]) ॥ 16 ॥
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भामिनी[1]) ।
धर्मपत्न्यः समाख्याता[2]स्तासां पुत्रान् निबोधत[3]) ! ॥ 17 ॥

---

9 = L. 63.7[b], 8[a]; Mt. 5.8[b], 9[a]; P.1 I. 6.8[b], 9[a]; P.2 V. 6.8[b], 9[a]. 1) L. सूत्यामेव च; P.1 P.2 वीरिण्यामेव । 2) P.1 शबलाख्या नाम ते च । 3) P.1 –ष्टिकर्मणि ।

10 = L. 63.8[b], 9[a]; Mt. 5.9[b], 10[a]; P.1 I. 6.9[b], 10[a]; P.2 V. 6.9[b], 10[a]. 1) L. सूर्यवर्चसः; Mt. –वत्सा तान् । 2) L. P.1 सर्वं तु । 3) L. –तॄन् पुनः पुनः; P.2 –तॄन् तथैव च ।

11 = L. 63.9[b], 10[a]; Mt. 5.10[b], 11[a]; P.1 I. 6.10[b], 11[a]; P.2 V. 6.10[b], 11[a]. 1) L. वाथ । 2) Mt. च; P.1 P.2 च पुनः सृष्टिं । 3) L. –भ्रातृगतिं; P.1 –भ्रात्रनुगास् ; P.1 –भ्रातॄन् यथा । 4) L. तथा ।

12 = Mt. 5.11[bc]; P.1 I. 6.11[b], 12[a]; P.2 V. 6.11[b], 12[a]. 1) P.1 अन्वेष्टा; P.2 अन्वेष ।

13 = Kū. 16.(4); L. 63.10[b], 11[a]; Mt. 5.12; P.1 I. 6.12[b], 13[a]; P.2 V. 6.12[b], 13[a]. 1) Mt. –स्तेषु विनष्टेषु । 2) L. षष्टि– । 3) P.1 P.2 वीरिण्यां । 4) Mt. –स्तथा; Kū. तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु । षष्टिं दक्षोऽसृजत् कन्या वैरिण्यां वै प्रजापतिः ॥

14 = Kū. 16.5; L. 63.11[b], 12[a]; Mt. 5.13; P.1 I. 6.13[b], 14[a]; P.2 V. 6.13[b], 14[a]. 1) Kū. ददौ । 2) L. दशकं धर्मे । 3) Kū. L. विंशत् सप्त च; Mt. P.2 –तिं; P.1 विंशतिं सप्त । 4) Kū. युक्ताः । 5) P.1 P.2 अरिष्टनेमिने ।

15 = Kū. 16.6; L. 63.12[b], 13[a]; Mt. 5.14; P.1 I. 6.14[b], 15[a]; P.2 V. 6.14[b], 15[a]. 1) Kū. बहु– । 2) P.2 वै चा– । 3) P.1 P.2 प्रादात् । 4) Kū. वक्ष्येऽथ विस्तरम् ।

16 = Kū. 16.7[a] = b; L. 63.13[b], 14[a]; Mt. 5.15; P.1 I. 6.15[b], 16[a]; P.2 V. 6.15[b], 16[a]. 1) P.1 शृणु त्वं; P.2 शृणुष्व । 2) Kū. L. Mt. मरुत्वती । 3) L. –र्यामिर्ल–; P.1 –र्जामिर्ल; P.2 –र्जामी ल– । 4) Kū. L. Mt. –रुरुन्धती ।

17 = Kū. 16.7[b], 8[a]; L. 63.14[b], 15[a]; Mt. 5.16; P.1 I. 6.16[b], 17[a]; P.1 V. 6.16[b], 17[a]. 1) L. भानिनी; P.2 T. भाविता । 2) Kū. –न्यो दश ख्याता– । 3) L. –त्रान् वदामि वः; P.1 P.2 निबोध मे ।

विश्वेदेवास्तु विश्वायाः, साध्या साध्यानजीजनत्, ।
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु[1]) वसवस्तथा[2]), ॥ 18 ॥
मानोस्तु मानवो जाता[1]), मुहूर्तायां[2]) मुहूर्तकाः[3]), ।
लम्बायां[4]) घोषनामानो, नागवीथी[5]) तु यामिजा[6]) ॥ 19 ॥
पृथिवीतलसंभूतमरुन्धत्यामजायत[1]), ।
संकल्पायास्तु[1]) संकल्पो[3]); वसु-सृष्टिं निबोधत[4]) ! ॥ 20 ॥
ज्योतिष्मन्तस्तु[1]) ये देवा व्यापकाः सर्वतो दिशम्, ।
वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गं निबोधत[2]) ॥ 21 ॥
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ 22 ॥
आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वैतण्ड[1]) एव च ।
साम्बोऽथ मुनिबभ्रुश्च[2]) यज्ञरक्षाधिकारिणः ॥ 23 ॥
ध्रुवस्य कालः पुत्रस्तु[1]), वर्चाः सोमादजायत, ।
द्रविणो हव्यवाहश्च धरपुत्राविमौ[2]) स्मृतौ ॥ 24 ॥
कल्याणिन्यां त[1]तः प्राणो रमणः शिशिरोऽपि च, ।
मनोहरा धरात् पुत्रानवापाथ हरेः सुता[2]) ॥ 25 ॥
शिवा[1]) मनोजवं पुत्रमविज्ञातगतिं तथा[2]) ।
अवाप चानलात्[3]) पुत्रावग्निप्रायगुणौ पुनः[4]) ॥ 26 ॥
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत, ।
तस्य[1]) शाखो विशाख[2]श्च नैगमेयश्च[3]) पृष्ठजाः[4]) ॥ 27 ॥

---

18 = Kū. 16.8^b, 9^a; L. 63.15^b, 16^a; Mt. 5.17; P.1 I. 6.17^b, 18^a; P.2 V. 6.17^b, 18^a. 1) Kū. T. वस्वास्तु; V. t. । 2)P.2 –वः स्मृताः ।

19 = L. 63.16^b, 17^a; Mt. 5.18; P.1 I. 6.18^b, 19^a; P.2 V. 6.18^b, 19^a. 1) L. –वः प्रोक्ता; Mt. –वस्तद्वत् । 2) L. P.1 –ताया । 3) P.1 P.2 मुहूर्तजाः । 4) L. –म्बाया । 5) L. नागवीथिस् । 6) L. यामिजः; P.1 P.2 जामिजा ।

20 = L. 63.17^b = b; Mt. 5.19; P.1 I. 6.19^b, 20^a; P.2 V. 6.19^b, 20^a. 1) P.2 –स्यां व्यजायत । 2) P.2 संकल्पायां तु । 3) P.1 P.2 संकल्पा । 4) L. वसु-सर्गं वदामि वः; Mt. तेषां सर्गं निबोधत; P.1 निधारय; P.2 वसोः सृष्टिं निबोध मे ।

21 = L. 63.18; Mt. 5.20; P.1 I. 6.20^b, 21^a; P.2 V. 6.20^b, 21^a. 1) P.1 –न्तश्च । 2) L. –ताः सर्वभूतहितैषिणः; P.1 P.2 t. नामानि मे शृणु ।

22 = L. 63.19; Mt. 5.21; P.1 I. 6.21^b, 22^a; P.2 V. 6.21^b, 22^a.

23 = Mt. 5.22; P.1 I. 6.22^b, 23^a; P.2 V. 6.22^b, 23^a. 1) Mt. वै दण्ड । 2) Mt. मणिवक्त्रश्च; P.1 अपि शान्तो मुनिर्बभ्रुर् ।

24 = Mt. 5.23; P.1 I. 6.23^b, 24^a; P.2 V. 6.23^b, 24^a. 1) P.2 –त्रश्च । 2) Mt. –वुभौ ।

25 = Mt. 5.24; P.1 I. 6.24^b, 25^a; P.2 V. 6.24^b, 25^a. 1) P.1 P.2 कल्पान्तस्थस्त– । 2) P.1 P.2 मनोहरो धवश्चाथ शिवो वाथ हरेः सुतः ।

26 = Mt. 5.25; P.1 I. 6.25^b, 26^a; P.2 V. 6.25^b, 26^a. 1) P.1 P.2 शिवो । 2) P.1 P.2 V. –गतिप्रदम् । 3) P.1 चानकः; P.2 चानिलः । 4) P.1 P.2 पुत्रानग्निप्रायगुणांस्ततः ।

27 = Mt. 5.26; P.1 I. 6.26^b = b; P.2 V. 6.26^b, 27^a. 1) P.1 तत्र । 2) P.2 शाखोपशाख– । 3) P.1 निगमेषु च । 4) P.1 P.2 स्वयंभुवः ।

अपत्यं कृत्तिकानां तु[1]) कार्त्तिकेयस्ततः स्मृतः, ।
प्रत्यूषस्य[2]) ऋषिः[3]) पुत्रो मुनि[4]र्नामाथ[5]) देवलः ॥ 28 ॥
विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी प्रजापतिः ।
प्रासादभवनोद्यानप्रतिमाभूषणादिषु ॥ 29 ॥
तडागा[1]रामकूपेषु स्मृतः[2]) सोऽमरवर्धकिः[3]) ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यो[4]) विरूपाक्षोऽथ रैवतः[5]) ॥ 30 ॥
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः, ॥ 31 ॥
एते रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ! ।
एतेषां मानसानां तु त्रिशूलवरधारिणाम् ॥ 32 ॥
कोटयश्चतुरशीतिस्त[1]सु[2]त्राश्चाक्षया मताः ।
दिक्षु सर्वासु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः ।
एते वै पुत्रपौत्राश्च[3]) सुरभीगर्भसंभवाः ॥ 33 ॥

---

28 = Mt. 5.27ab; P.1 I. 6.27; P.2 V. 6.27b, 28a. 1) P.1 P.2 च । 2) Mt. प्रत्यूषस । 3) P.1 P.2 V. ऋभुः; P.2 T. विभुः । 4) Mt. विभु– । 5) Mt. –र्नाम्नाथ ।

29 = Mt. 5.27c, 28a; P.1 I. 6.28; P.2 V. 6.28b, 29a.

30 = L. 63.20a = b; Mt. 5.28b, 29a; P.1 I. 6.29; P.2 V. 6.29b, 30a. 1) P.1 तटाका– । 2) P.2 स्थितः । 3) P.1 त्रिदशानां च वर्धकिः । 4) L. –दहिब्रध्नो । 5) L. –क्षः स भैरवः ।

31 = L. 63.20b, 21a; Mt. 5.29b, 30a; P.1 I. 6.30; P.2 V. 6.30b, 31a.

32 = L. 63.21b = a; Mt. 5.30b, 31a; P.1 I. 6.31; P.2 V. 6.31b, 32a.

33 = Mt. 5.31b, 32; P.1 I. 6.32, 33a; P.2 V. 6.32b, 33. 1) P.1 कोट्यश्चतुरशीतिस्तु त– । 2) P.2 T. –तिर्मसु– । 3) Mt. पुत्रपौत्रसुताश्चैते ।

B.

(L. 63.22–41; Mt. 6.1–47; P.1 I. 6.33[b]–79; P.2 V. 6.34–80; Cp. Kū. 16.17–20, 18.11, 12.)

कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान्[1]) ।
अदितिर्दितिर्दनु[2]श्चैव अ[3]रिष्टा सुरसा तथा[4]) ॥ 1 ॥

सुरभिर्विनता चैव[1]) ताम्रा[2]) क्रोधवशा इरा[3]) ।
कद्रूः[4]) खसा मुनि[5]स्तद्वत् [ता[6]सां पुत्रान् निबोधत[7]) ! ॥ 2 ॥

तुषिता नाम ये देवाश्चा[1]क्षुषस्यान्तरे मनोः, ।
वैवस्वतेऽन्त[2]रे चैते ह्या[3]दित्या द्वादश स्मृताः[4]) ॥ 3 ॥

इन्द्रो[1]) धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा[2]) ।
विवस्वान् सविता पूषा अ[3]ंशुमान् विष्णुरेव च ॥ 4 ॥

एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः, ।
मारीचात् कश्यपाज्जज्ञे[1]) पुत्रानदितिरुत्तमान्[2]) ॥ 5 ॥

कृशाश्वस्य ऋषेः पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः ।
एते देवगणा विप्राः[1]) प्रतिमन्वन्तरेषु च ॥ 6 ॥

उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव च ।
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपादिति नः श्रुतम्[1]) ॥ 7 ॥

हिरण्यकशिपुं[1]) चैव[2]) हिरण्याक्षं[3]) तथैव च[4]) ।
हिरण्यकशिपोस्तद्वज्जातं पुत्रचतुष्टयम् ॥ 8 ॥

---

1 = Kū. 16.17[a] = b; L. 63.22; Mt. 6.1; P.1 I. 6.33[b], 34[a]; P.2 V. 6.34. 1) L. पुत्रपौत्रकम् ; P.1 पुत्रपौत्रादिपत्नीषु । 2) L. अदितिश्च दिति– । 3) Kū. –स्तद्वद– । 4) L. मुनिः ।

2 = Kū. 16.17[b], 18[a]; L. 63.23; Mt. 6.2; P.1 I. 6.34[b], 35[a]; P.2 V. 6.35. 1) L. Mt. P.2 तद्वत् । 2) L. सुरभि-विनता ताम्रा तद्वत् । 3) Kū. त्विरा; L. इला । 4) Kū. दुरु ; P.1 कद्रू । 5) L. कद्रूस्त्विषा दनु– ; Mt. कद्रूर्विश्वा; M.; P.1 कद्रू Kū. M. । 6) Kū. मुनिश्च धर्मज्ञा । 7) L. पुत्रान् वदामि वः; P.1 P.2 तासु पुत्रान् निबोध मे; Kū. तत्पुत्रान् वै निबोधत ।

3 = Kū. 16.19[b], 20[a]; L. 63.24; Mt. 6.3; P.1 I. 6.35[b], 36[a]; P.2 V. 6.36. 1) Kū. ते पूर्वं चा– । 2) L. –तान्त– । 3) Kū. प्रोक्ता आ–; L. ते वै आ–; P.1 चैव आ–; P.2 ते वा आ– । 4) Kū. –त्याश्चादितेः सुताः ।

4 = Kū. 16.18[b], 19[a]; L. 63.25; Mt. 6.4; P.1 I. 6.36[b], 37[a]; P.2 V. 6.37. 1) Kū. अंशो । 2) Mt. –णो यमः । 3) Kū. –शा ह्य– ।

5 = L. 63.26 = a; Mt. 6.5; P.1 I. 6.37[b], 38[a]; P.2 V. 6.38. 1) Mt. –पादाप; P.1 –ज्जाताः । 2) P.1 पूत्रास्तेऽदिति-नन्दनाः ।

6 = Mt. 6.6; P.1 I. 6.38[b], 39[a]; P.2 V. 6.39. 1) P.1 –णास्तात ।

7 = Kū. 16.20[b] = b; L. 63.27[a] = b; Mt. 6.7; P.1 I. 6.39[b], 40[a]; P.2 V. 6.40. 1) Kū. –पाद् बलगर्वितम् ।

8 = Kū. 16.20[c] = a; L. 63.27[b] = a; Mt. 6.8; P.1 I. 6.40[b], 41[a]; P.2 V. 6.41. 1) Mt. T. P.2 –कशिपुश् । 2) Kū. श्रेष्ठं । 3) Mt. T. P.2 –ण्याक्षस् । 4) Kū. तथानुजम् ।

प्रह्लाद[1]श्चानुह्लाद[1]श्च संह्लादो[1]) ह्लाद[1]) एव च ।
प्रह्लाद[1]पुत्र आयुष्माञ्छिबिर्बाष्कल ए[2]व च ॥ 9 ॥

विरोचनश्चतुर्थश्च[1]), स बलिं पुत्रमाप्तवान् ।
बलेः पुत्रशतं त्वासीद् बाणज्येष्ठं ततो द्विजाः[2]) ॥ 10 ॥

धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चन्द्रांशुतापनः[1]) ।
निकुम्भनाभो[2]) गुर्वक्षः कुक्षिर्भी[3]मो बिभीषणः[4]), ॥ 11 ॥

एवमाद्यास्तु[1]) बहवो बाणज्येष्ठा गुणाधिकाः[2]), ।
बाणः सहस्रबाहुश्च[3]) सर्वास्त्रगण[4]संयुतः, ॥ 12 ॥

तपसा तोषितो यस्य पुरे वसति शूलभृत्[1]), ।
महाकालत्वमगमत् साम्यं[2]) यश्च[3]) पिनाकिनः ॥ 13 ॥

हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभूदुलूकः शकुनिस्तथा[1]) ।
भूतसंतापनश्चैव महानाभ[2]स्तथैव च ॥ 14 ॥

एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां कोट्यः सप्तसप्ततिः[1]) ।
महाबला महाकाया नानारूपा महौजसः ॥ 15 ॥

दनुः पुत्रशतं लेभे कश्यपाद् ब[1]लदर्पितम्; ।
विप्रचित्तिः प्रधानोऽभूत् तेषां[2]) मध्ये महाबलः[3]), ॥ 16 ॥

द्विमूर्धा शकुनिश्चैव त[1]था शङ्कुशिरोधरः ।
अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो[2]) वामनस्तथा ॥ 17 ॥

मारीचिर्मेघवा[1]श्चैव इरागर्भशिरा[2]स्तथा ।
विद्रावण[3]श्च केतुश्च केतुवीर्यः शतह्रदः[4]) ॥ 18 ॥

इन्द्रजित् सप्तजिच्चैव[1]) वज्रनाभस्तथैव च ।

---

9 = Mt. 6.9; P.1 I. 6.41[b], 42[a]; P.2 V. 6.42. 1) Mt. V. P.2 –ह्राद– । 2) P.1 P.2 –र्बाष्कलिरे– ।

10 = Mt. 6.10; P.1 I. 6.42[b], 43[a]; P.2 V. 6.43. 1) P.1 P.2 –स्तु । 2) P.1 ततो नृप; P.2 तथैव च ।

11 = Mt. 6.11; P.1 I. 6.43[b], 44[a]; P.2 V. 6.44. 1) P.1 P.2 सूर्यो विवस्वानंशुतापनः । 2) P.1 P.2 T. –नामा । 3) Mt. कुक्षि भी–; P.2 T. कुली भी– । 4) P.1 P.2 –ऽथ भीषणः ।

12 = Mt. 6.12; P.1 I. 6.44[b], 45[a]; P.2 V. 6.45. 1) P.1 P.2 V. एवमन्ये तु; –स्ते । 2) P.1 P.2 बाणो ज्येष्ठो गुणाधिकः । 3) P.1 –स्तु; P.2 सहस्रबाहुभ्यां(भिः) । 4) P.1 P.2 –गुण– ।

13 = Mt. 6.13; P.1 I. 6.45[b], 46[a]; P.2 V. 6.46. 1) P.1 –धृत ; P.2 –धृक् । 2) P.1 सार्ध्यंन् । 3) P.1 P.2 यस्य ।

14 = Mt. 6.14; P.1 I. 6.46[b], 47[a]; P.2 V. 6.47. 1) P.1 P.2 V. –द्रन्वको नाम नामतः । 2) P.1 महानाग–; P.2 महा-भीम– ।

15 = Mt. 6.15; P.1 I. 6.47[b], 48[a]; P.2 V. 6.48. 1) P.2 T. सप्तविंशतिः ।

16 = L. 63.28; Mt. 6.16; P.1 I. 6.48[b], 49[a]; P.2 V. 6.49. 1) P.1 P.2 वर– । 2) Mt. –येषां; P.1 –देषां । 3) L. द्विजोत्तमाः ।

17 = Mt. 6.17; P.1 I. 6.49[b], 50[a]; P.2 V. 6.50. 1) P.1 P.2 हिरण्मूर्धा शकुनिस्त– । 2) Mt. कपिशो ।

18 = Mt. 6.18; P.1 I. 6.50[b], 51[a]; P.2 V. 6.51. 1) P.1 P.2 –मांगध– । 2) P.1 हरिगंजशिरा–; P.2 हरगर्जशिरा– । 3) P.1 P.2 निद्राधर– । 4) P.1 P.2 शतक्रतुः ।

19 = Mt. 6.19; P.1 I. 6.51[b], 52[a]; P.2 V. 6.52. 1) P.1 P.2 इन्द्रमित्रप्रहश्चैव ।

एकचक्रो[2]) महाबाहुर्वज्राक्षस्तारकस्तथा ॥ 19 ॥
असिलोमा पुलोमा च *बिन्दुर्बाणो*[1]) महासुरः ।
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च, एवमाद्या दनोः सुताः ॥ 20 ॥
स्वर्भानोस्तु प्रभा[1]) कन्या शची चैव पुलोमजा, ।
उपदानवी मयस्यासीद् तथा मन्दोदरी कुहूः, ॥ 21 ॥
शर्मिष्ठा सुंदरी[1]) चैव चन्द्रा[2]) च वृषपर्वणः ।
पुलोमा कालका[3]) चैव वैश्वानरसुते हि ते[4]) ॥ 22 ॥
बहुपत्ये[1]) महासत्त्वे[2]) मारीचस्य परिग्रहे[3]) ।
तयोः षष्टिः सहस्राणि[4]) दानवानामभूत् पुरा[5]) ॥ 23 ॥
पौलोमान् कालकेयांश्च[1]) मारीचोऽजनयत् पुरा, ।
अवध्या येऽम[2]राणां वै हिरण्यपुरवासिनः; ॥ 24 ॥
चतुर्मुखाल्लब्धवरास्ते[1]) हता विजयेन तु ।
विप्रचित्तिः सैंहिकेयान् सिंहिकायाम[2]जीजनत्, ॥ 25 ॥
हिरण्यकशिपोर्ये वै भागिनेयास्त्रयोदश ।
व्यंसः शल्यश्च[1]) राजेन्द्रो नलो वातापिरेव च ॥ 26 ॥
इल्वलो नमुचिश्चैव *श्वसृप*[1]श्चाञ्जन[2]स्तथा ।
नरकः कालनाभश्च सरमाण[3]स्तथैव च ॥ 27 ॥
कालवीर्यश्च[1]) विख्यातो दनुवंशविवर्धनाः[2]) ।
संह्ला[3]दस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः *स्मृताः*[4]) ॥ 28 ॥
अवध्याः सर्वदेवानां[1]) गन्धर्वोरगरक्षसाम्, ।
ये हता बल[2]माश्रित्य त्व[3]र्जुनेन रणाजिरे ॥ 29 ॥
षट् कन्या जनयामास ताम्रा *मारीचबीजतः*[1]): ।
शुकी[2]) श्येनी[3]) च भासी[4]) च सुग्रीवी[5]) गृध्रिका[6]) शुचिः[7]) ॥ 30 ॥

---

2) P.1 P.2 एकचक्रो ।
20 = Mt. 6.20; P.1 I. 6.52[b], 53[a]; P.2 V. 6.53. 1) P.1 P.2 V. विकुर्वाणो ।
21 = Mt. 6.21; P.1 I. 6.53[b], 54[a]; P.2 V. 6.54. 1) P.1 P.2 –नोः सुप्रभा ।
22 = Mt. 6.22; P.1 I. 6.54[b], 55[a]; P.2 V. 6.55. 1) P.1 P.2 सुन्दरी । 2) P.1 चण्डा । 3) P.2 –लके । 4) P.1 उभे ।
23 = Mt. 6.23; P.1 I. 6.55[b], 56[a]; P.2 V. 6.56. 1) P.1 बहुपत्यो । 2) P.1 महासत्त्वो । 3) P.1 परिग्रहः । 4) Mt. P.1 पष्टिसहस्राणि; P.2 सहस्राणां । 5) P.1 –नां पुराभवन् ।
24 = Mt. 6.24; P.1 I. 6.56[b], 57[a]; V.P.2 6.57. 1) P.1 P.2 कालखञ्जांश्च । 2) P.1 P.2 न– ।
25 = Mt. 6.25; P.1 I. 6.57[b], 58[a]; P.2 V. 6.58. 1) P.1 P.2 –वरा ये । 2) P.1 सिंहिकायां नव पुत्रान–; P.2 सैंहिकेय-मुग्रं पुत्रम– ।
26 = Mt. 6.26; P.1 I. 6.58[b], 59[a]; P.2 V. 6.59. 1) P.1 P.2 कंसः शङ्खश्च; Mt. व्यंसः कल्पश्च ।
27 = Mt. 6.27; P.1 I. 6.59[b], 60[a]; P.2 V. 6.60. 1) P.1 P.2 स्वसृम– । 2) Mt. –श्चाजन– । 3) P.1 P.2 परमाणु– ।
28 = Mt. 6.28; P.1 I. 6.60[b], 61[a]; P.2 V. 6.61. 1) P.1 P.2 कल्पवीर्यश्च । 2) P.1 P.2 –नः । 3) P.2 संहा– । 4) P.1 P.2 कुले ।
29 = Mt. 6.29; P.1 I. 6.61[b], 62[a]; P.2 V. 6.62. 1) P.2 –भूतानां । 2) Mt. T. भर्गं– । 3) P.1 P.2 –त्य अ– ।
30 = Kū. 18.11; L. 63.29; Mt. 6.30; P.1 I. 6.62[b], 63[a]; P.2 V. 6.63. 1) Kū. L. ताम्रा च जनयामास षट् कन्या द्विजपुङ्गवाः; P.1 मारीचवीर्यतः ।

शुकी शुकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः, ।
श्येनी श्येनांस्तथा भासी[1]) कुररानप्यजीजनत्[2]), ॥ 31 ॥

गृध्री गृध्रान् कपोतांश्च[1]) पारावतविहंगमान् , ।
हंससारसकारण्ड[2])प्लवाञ्छुचिरजीजनत्, ॥ 32 ॥

अजाश्वमेषोष्ट्रखरान् सुग्रीवी चाप्यजीजनत् ।
एष ताम्रान्वयः प्रोक्तो[1]), विनतायाः[2]) निबोधत[3]) ! ॥ 33 ॥

गरुडः पततां श्रेष्ठो[1]) अरुणश्च[2]) पतत्रिणाम्[3]), ।
सौदामनी[4]) तथा कन्या[5]) येयं नभसि विश्रुता[6]) ॥ 34 ॥

संपातिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुतावुभौ, ।
संपातिपुत्रो बभ्रुश्च शीघ्रगश्चापि[1]) विश्रुतः ॥ 35 ॥

जटायुषः कर्णिकारः[1]) शतगामी च विश्रुतौ, ।
सारसो रज्जुवालश्च भेरुण्डश्चापि तत्सुताः ॥ 36 ॥

तेषामनन्तम[1]भवत्[2]) पक्षिणां पुत्रपौत्रकम्[3]) ।
सुरसायाः[4]) सहस्रं तु सर्पाणामभवत् पुरा ॥ 37 ॥

सहस्रशिरसां कद्रूः[1]) सहस्रं प्राप[2]) सुव्रता[3]), ।
प्रधानास्तेषु विख्याताः षड्विंशतिररिंदमाः[4]) ॥ 38 ॥

शेष-वासुकि-कर्कोट-शङ्खैरावत-कम्बलाः ।
धनंजय-महानील-पद्माश्वतर-तक्षकाः ॥ 39 ॥

एलापत्र-महापद्म-धृतराष्ट्र-बलाहकाः ।
शङ्खपाल-महाशङ्ख-पुष्पदंष्ट्र-शुभाननाः[1]) ॥ 40 ॥

---

2) Kū. L. P.1 शुकीं । 3) Kū. L. P.1 श्येनीं । 4) Kū. L. P.1 भासीं । 5) Kū. –वान् ; Kū. V. L. सुग्रीवीं; P.1 सुगृध्रीं; P.2 सुगृध्री । 6) Kū. ग्रन्थिकां; L. P.1 गृध्रिकां । 7) Kū. L. P.1 शुचिम् ।

31 = L. 63.30; Mt. 6.31; P.1 I. 6.63[b], 64[a]; P.2 V. 6.64. 1) P.1 P.2 श्येनांश्च भासी च । 2) L. कुरराांश्च व्यजीजनत् ।

32 = L. 63.31; Mt. 6.32; P.1 I. 6.64[b], 65[a]; P.2 V. 6.65. 1) P.1 P.2 सुगृध्री च । 2) Mt. –क्रौञ्चाश्च ।

33 = L. 63.32[a] = a; Mt. 6.33; P.1 I. 6.65[b] = b; P.2 V. 6.66[a] = b. 1) P.1 एते ताम्रासुताः प्रोक्ता । 2) Mt. विनतायां; P.2 विनीताया । 3) P.1 निशामय ।

34 = L. 63.(32[b]), 33[a]; Mt. 6.34; P.1 I. 6.66; P.2 V. 6.66[b], 67[a]. 1) Mt. नाथो; P.1 पतगश्रेष्ठो । 2) P.1 ऽरुणश्चेश्वरः; P.2 अरुणस्तु । 3) L. विनता जनयामास गरुडं चारुणं शुभा । 4) L. –दामिनीं । 5) L. कन्यां । 6) L. सर्वलोकभयंकरीम् ।

35 = Mt. 6.35; P.1 I. 6.67; P.2 V. 6.67[b], 68[a]. 1) P.1 –ख्याति– ।

36 = Mt. 6.36; P.1 I. 6.68[a] = a; P.2 V. 6.68[b] = a. 1) P.1 P.2 जटायोः कर्णिकारश्च ।

37 = L. 63.33[b] = a; Mt. 6.37; P.1 I. 6.68[b], 69[a]; P.2 V. 6.69. 1) P.1 –मसंख्यम– । 2) P.2 –मसंख्यनामानः । 3) P.2 पुत्रपौत्रकाः । 4) P.1 P.2 –रसायां ।

38 = L. 63.34; Mt. 6.38; P.1 I. 6.69[b], 70[a]; P.2 V. 6.70. 1) L. कद्रूः सहस्रशिरसां । 2) Mt. चापि । 3) Mt. सुव्रत । 4) L. Mt. V. –रनुत्तमाः; Mt. P.1 P.2 –ररिंदम ।

39 = L. 63.35; Mt. 6.39; P.1 I. 6.70[b], 71[a]; P.2 V. 6.71.

40 = L. 63.36; Mt. 6.40; P.1 I. 6.71[b], 72[a]; P.2 V. 6.72. 1) P.2 –दन्तशुभाननः ।

शङ्कुरोमा[1]) च नहुषो[2]) वामनः[3]) पाणिन[4]स्तथा ।
कपिलो दुर्मुखश्चापि पतञ्जलिरिति स्मृताः[5]) ॥ 41 ॥

एषामनन्तमभवत् सर्वेषां पुत्रपौत्रकम्, ।
प्रायशो यत् पुरा दग्धं जनमेजयमन्दिरे ॥ 42 ॥

रक्षोगणं क्रोधवशा सुनामानमजीजनत्[1]) ।
दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां भीमसेनादगात् क्षयम् ॥ 43 ॥

रुद्राणां च गणं त[1]द्वद्गोमहिष्यौ[2]) वराङ्गना[3]) ।
सुरभिर्जनयामास कश्यपात् संयतव्रता[4]) ॥ 44 ॥

मुनिर्मुनीनां च गणं गणमप्सरसां तथा, ।
तथा किन्नरगन्धर्वानरिष्टाजनयद्[1]) बहून् ॥ 45 ॥

तृणवृक्षलतागुल्ममिरा[1]) सर्वमजीजनत्, ।
खसा[2]) तु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः ॥ 46 ॥

एते कश्यपदायादाः शतशोऽथ सहस्रशः[1]) ।
एष मन्वन्तरे राजन्[2]) सर्गः स्वारोचिषे[3]) स्मृतः ॥ 47 ॥

तत ए[1]कोनपञ्चाशन् मरुतः कश्यपाद् दितिः ।
जनयामास धर्मज्ञान्[2]) सर्वानमरवल्लभान् ॥ 48 ॥

---

41 = L. 63.37; Mt. 6.41; P.1 I. 6.72^{b}, 73^{a}; P.2 V. 6.73. 1) L. शङ्कुलोमा । 2) Mt. बहुलो । 3) P.1 P.2 रमणः । 4) L. फणित–; P.1 पणिन–; P.2 पाणिनि– । 5) L. स्मृतः; P.1 P.2 पतञ्जलिमुखास्तथा P.2 पातञ्जलिमुखस्तथा ।

42 = Mt. 6.42; P.1 I. 6.73^{b}, 74^{a}; P.2 V. 6.74.

43 = Kū. 18.12^{d} = a; L. 63.38^{a} = a; Mt. 6.43; P.1 I. 6.74^{b}, 75^{a}; P.2 V. 6.75. 1) Kū. –शाञ्जनयामास सत्तमाः; L. महामायां व्यजीजनत् ; Mt. स्वनामानमजीजनत् ।

44 = L. 63.38^{b}, 39^{a}; Mt. 6.44; P.1 I. 6.75^{b}, 76^{a}; P.2 V. 6.76. 1) P.2 गणांस्त– । 2) Mt. –महिष्यो । 3) Mt. –नाः; P.1 दंष्ट्रिगोमायुकाकादीन् महिषीर्गोवराङ्गनाः; P.2 –नाम् । 4) L. –पादिति नः श्रुतम् ; P.1 त्रितयं पुरा; P.2 –पान्नृप तत्परान् ।

45 = L. 63.39^{b}, 40^{a}; Mt. 6.45; P.1 I. 6.76^{b}, 77^{a}; P.2 V. 6.77. 1) P.2 –नरिष्टाञ्जनयद् ।

46 = L. 63.40^{b}, 41^{a}; Mt. 6.46; P.1 I. 6.77^{b}, 78^{a}; P.2 V. 6.78. 1) L. –मिला । 2) L. स्विषा; Mt. विश्वा ।

47 = L. 63.(41^{b}); Mt. 6.( ); P.1 I. 6.78^{b}, 79^{a}; P.2 V. 6.79. 1) L. एते तु काश्यपेयाश्च संक्षेपात् परिकीर्तिताः । 2) P.1 P.2 भीष्म । 3) P.2 स्वरोचिषः ।

48 = Mt. 6.47; P.1 I. 6.79^{bc}; P.2 V. 6.80. 1) P.1 P.2 ततस्त्वे– । 2) P.1 धर्मज्ञ ।

C.

(Mt. 7.1—65; P.1 I. 7.1—66; P.2 V. 7.1—66.)

ऋषय ऊचुः (भीष्म उवाच :)

दितेः पुत्राः कथं जाता मरुतो देववल्लभाः, ।
देवैर्जग्मुश्च सापत्नैः[1]) कस्मात् सख्यमनुत्तमम्[2]) ? ॥ 1 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

पुरा देवासुरे[1]) युद्धे हतेषु हरिणासुरैः ।
पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा[2]) भूर्लो[3]कमुत्तमम् ॥ 2 ॥

स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे	पुष्करे तु[1]) महातीर्थे
सरस्वत्यास्तटे शुभे ।	सरस्वत्यास्तटे शुभे ।

भर्तुराराधनपरा[1]) तप उग्रं चचार[1]) ह ॥ 3 ॥
दितिर्वै दै[1]त्यमाता तु ऋषि[2]रूपेण[3]) सुव्रता[4]) ।
फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रं[5]) चान्द्रायणादिकम्[6]) ॥ 4 ॥
यावद् वर्षशतं साग्रं जराशोकसमाकुला ।
ततः[1]) सा तपसा तप्ता[2]) वसिष्ठादीनपृच्छत ॥ 5 ॥
कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् ।
व्रतं सौभाग्यफलदमिह लोके परत्र च ॥ 6 ॥

ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा	ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा
मदनद्वादशीव्रतम्, ।	ज्येष्ठस्य पूर्णिमाव्रतम्, ।

यस्य प्रसादा[1]दभवत् सुत[2]शोकविवर्जिता ॥ 7 ॥

ऋषय ऊचुः (भीष्म उवाच :)

श्रोतुमिच्छामहे सूत	श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मन्
मदनद्वादशीव्रतम्, ।	ज्येष्ठस्य पूर्णिमाव्रतम्, ।

सुतानेकोनपञ्चाशद् येन लेभे पुनर्दितिः[1]) ॥ 8 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

यद् वसिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः *कथितमुत्तमम्*[1]), ।
विस्तरेण तदेवेदं मत्सकाशान्निबोधत[2]) ॥ 9 ॥

---

1 = Mt. 7.1; P.1 I. 7.1; P.2 V. 7.1. 1) P.2 T. सापत्न्यं । 2) Mt. –स्मात्ते सख्यमुत्त[म]म् ।
2 = Mt. 7.2; P.1 I. 7.2; P.2 V. 7.2. 1) P.1 दैवासुरे । 2) P.1 गता । 3) Mt. T. P.1 भूलो– ।
3^{a} = Mt. 7.3^{a}. | 3^{a} = P.1 I. 7.3^{a}; P.2 V. 7.3^{a}. 1) P.1 पुष्करेषु ।
3^{b} = Mt. 7.3^{b}; P.1 I. 7.3^{b}; P.2 V. 7.3^{b}. 1) P.2 T. भर्तुमाराधयामास । 2) P.2 चकार ।
4 = Mt. 7.4; P.1 I. 7.4; P.2 V. 7.4. 1) Mt. तदा दितिर्दै– । 2) Mt. –ता ऋषि– । 3) P.1 P.2 –कार्येण ।
4) P.2 T. –व्रत । 5) P.1 P.2 –च्छ्र– । 6) P.1 P.2 –भिः ।
5 = Mt. 7.5; P.1 I. 7.5; P.2 V. 7.5. 1) P.2 अतः । 2) P.2 तप्ततपसा ।
6 = Mt. 7.6; P.1 I. 7.6; P.2 V. 7.6.
7^{a} = Mt. 7.7^{a}. | 7^{a} = P.1 I. 7.7^{a}; P.2 V. 7.7^{a}.
7^{b} = Mt. 7.7^{b}; P.1 I. 7^{b}; P.2 V. 7.7^{b}. 1) Mt. T. –स्याः प्रभावा– । 2) P.2 पुत्र– ।
8^{a} = Mt. 7.8^{a}. | 8^{a} = P.1 I. 7.8^{a}; P.2 V. 7.8^{a}.
8^{b} = Mt. 7.8^{b}; P.1 I. 7.8^{b}; P.2 V. 7.8^{b}. 1) Mt. दितिः पुनः ।
9 = Mt. 7.9; P.1 I. 7.9; P.2 V. 7.9. 1) P.1 दित्यै संकथितं व्रतम् ; P.2 दितेः कथितपूर्वकम् । 2) P.1 –विस्रामय ;
P.2 –निबोध मे ।

चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः ।	ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे पौर्णमास्यां यतव्रता ।

स्थापयेदव्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥ 10 ॥
नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदण्डसमन्वितम् ।
सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम्; ॥ 11 ॥
नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं तु शक्तितः ।
ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि[1]) निवेशयेत् ॥ 12 ॥

तस्मादुपरि कामं तु कदलीदलसंस्थितम् । कुर्याच्छर्करयोपेतां रतिं तस्य च वामतः ॥ 13 ॥	तस्मादुपरि ब्रह्माणं सौवर्णं पद्मकोटरे । कुर्याच्छर्करयोपेतं[1]) सावित्रीं तस्य वामतः ॥ 13 ॥

गन्धं धूपं[1]) तयोर्द[2]द्याद् गीतं वाद्यं[3]) च कारयेत् ।

तदभावे कथां कुर्यात काम-केशवयोर्नरः ॥ 14 ॥ कामनाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद् गन्धवारिणा; । शुक्लपुष्पाक्षततिलै- रर्चयेन्मधुसूदनम् ॥ 15 ॥ कामाय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च । ऊरू स्मरायेति पुन- र्मन्मथायेति वै कटिम् ॥ 16 ॥	तदभावे कथां[1]) कुर्याद् यथा पद्मो पितामहः ॥ 14 ॥ ब्रह्मनाम्नीं[1]) च प्रतिमां कृत्वा गुडमयीं शुभाम् । शुक्लपुष्पाक्षततिलै- रर्चयेत् पद्म[2]संभवम् ॥ 15 ॥ ब्राह्माय पादौ संपूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च[1]) । विरिञ्चयोरुयुगमं च मन्मथायेति वै कटिम् ॥ 16 ॥

स्वच्छोदरायेत्यु[1]दरमनङ्गायेत्यु[2]रो हरेः[3]) ।
मुखं पद्ममुखायेति बाहू[4]) पञ्चशराय वै[5]) ॥ 17 ॥
नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम्[1]) ।
ततः प्रभाते तं[2]) कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत्, ॥ 18 ॥
ब्राह्मणान्[1]) भोजयेद् भक्त्या स्वयं तु लवणं विना[2]), ।
भक्त्या[3]) तु दक्षिणां[4]) दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ 19 ॥

10ᵃ = Mt. 7.10ᵃ. | 10ᵃ = P.1 I. 7.10ᵃ; P.2 V. 7.10ᵃ.

10ᵇ = Mt. 7.10ᵇ; P.1 I. 7.10ᵇ; P.2 V. 7.10ᵇ.

11 = Mt. 7.11; P.1 I. 7.11; P.2 V. 7.11.] .

12 = Mt. 7.12; P.1 I. 7.12; P.2 V. 7.12. 1) P.2 T. सहिरण्यं ।

13 = Mt. 7.13. | 13 = P.1 I. 7.13; P.2 V. 7.13. 1) P.2 –तां ।

14ᵃ = Mt. 7.14ᵃ; P.1 7.14ᵃ; P.2 V. 7.14ᵃ. 1) P.2 –न्धधूपं । 2) Mt. ततो द– । 3) P.2 –तवाद्यं ।

14ᵇ = Mt. 7.14ᵇ. | 14ᵇ = P.1 I. 7.14ᵇ; P.2 V. 7.14ᵇ. 1) P.1 P.2 –थं ।

15 = Mt. 7.15. | 15 = P.1 I. 7.15; P.2 V. 7.15. 1) P.1 –ह्माह्वयां । 2) P.2 पुष्प– ।

16 = Mt. 7.16. | 16 = P.1 I. 7.16; P.2 V. 7.16. 1) P.2 –दायिने ।

17 = Mt. 7.17; P.1 I. 7.17; P.2 V. 7.17. 1) P.2 वृकोदरायेत्यु– । 2) P.1 P.2 V. –मतन्द्रायेत्यु– । 3) P.1 विधेः । 4) P.2 बहुं वै; P.1 बाहू वै । 5) P.1 P.2 V. वेदपाणये; P.2 T. पद्मवाहवे ।

18 = Mt. 7.18; P.1 I. 7.18; P.2 V. 7.18. 1) P.1 –रर्चयेच्चापि पङ्कजम् ; P.2 –लिं पूजयेच्चापि कञ्जजम् । 2) P.1 तद ।

19 = Mt. 7.19; P.1 I. 7.19; P.2 V. 7.19. 1) P.1 –ह्मणं । 2) Mt. च लवनादृते । 3) Mt. भुक्त्वा । 4) P.1 प्रदक्षिणं; P.2 प्रदक्षिणां ।

प्रीयतामत्र भगवान्
कामरूपी जनार्दनः, ।

प्रीयतामत्र भगवान्
सर्वलोकपितामहः, ।

हृदये सर्वलोकानां[1]) यस्त्वा[2]नन्दोऽभिधीयते ॥ 20 ॥

अनेन विधिना सर्वं[1]) मासि मासि व्रतं चरेत्[2]), ।

उपवासी त्रयोदश्या-
मर्चयेद् विष्णुमव्ययम् ॥ 21 ॥

उपवासी पौर्णमास्या-
मर्चयेद् ब्राह्ममव्ययम् ॥ 21 ॥

फलमेकं च संप्राश्य द्वादश्यां[1]) भूतले स्वपेत्, ।
ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्विताम् ॥ 22 ॥

शय्यां दद्यादनङ्गाय
सर्वोपस्करसंयुताम् ।
काञ्चनं कामदेवं च
शुक्लां गां च पयस्विनीम् ॥ 23 ॥

शय्यां दद्याद् विरिञ्चाय
सर्वोपस्करसंयुताम्, ।
ब्रह्माणं काञ्चनं कृत्वा
सावित्रीं राजतीं त[1]था ॥ 23 ॥

वासोभिर्द्विजदांपत्यं
पूज्य[1]) शक्त्या विभूषणैः ॥ 24 ॥
शय्यागन्धादिकं दद्यात्,
प्रीयतामित्युदीरयेत् ।
होमः शुक्लतिलैः कार्यः,
कामनामानि कीर्तयेत् ॥ 25 ॥

पद्मात्मकः सृष्टिकर्ता
सावित्रीमुपलभ्य तु[1]) ।
वस्त्रैर्द्विजं सपत्नीकं
पूज्य शक्त्या[2]) विभूषणैः ॥ 24 ॥
शक्त्या गवादिकं दद्यात्,
प्रीयतामित्युदीरयेत्, ।
होमं शुक्लैस्तिलैः कुर्याद्,
ब्रह्मनामानि कीर्तयेत् ॥ 25 ॥

गव्येन सर्पिषा[1]) तद्वत् पायसेन च धर्मवित् ।
विप्रेभ्यो[2]) भोजनं दद्याद् वित्तशाठ्यविवर्जितः[3]), ।
इक्षुदण्डानयो[4]) दद्यात् पुष्पमालाश्च[5]) शक्तितः[6]) ॥ 26 ॥

यः कुर्याद् विधिनानेन
मदनद्वादशीमिमाम् ।
स सर्वपापनिर्मुक्तः
प्राप्नोति हरिसात्म्यताम् ॥ 27 ॥

यः कुर्याद् विधिनानेन
पौर्णमास्यां स्त्रियोऽपि वा ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः
प्राप्नोति ब्रह्मसात्म्यताम्[1]), ॥ 27 ॥

20ª = Mt. 7.20ª. | 20ª = P.1 I. 7.20ª; P.2 V. 7.20ª.

20ᵇ = Mt. 7.20ᵇ; P.1 I. 7.20ᵇ; P.2 V. 7.20ᵇ. 1) Mt. सर्वभूतानां । 2) Mt. य आ- ।

21ª = Mt. 7.21ª; P.1 I. 7.21ª; P.2 V. 7.21ª. 1) P.2 यस्तु । 2) P.2 समाचरेत् ।

21ᵇ = Mt. 7.21ᵇ. | 21ᵇ = P.1 I. 7.21ᵇ; P.2 V. 7.21ᵇ.

22 = Mt. 7.22; P.1 I. 7.22; P.2 V. 7.22. 1) P.1 शर्वर्याम् ; P.2 शय्यायां ।

23 = Mt. 7.23. | 23 = P.1 I. 7.23; P.2 V. 7.23. 1) P.1 रजतैस्त- ।

24 = Mt. 7.24ª. 1) Mt. पूज्यं । | 24 = P.1 I. 7.24; P.2 V. 7.24. 1) P.2 T. स एव विश्वकर्ता स सावित्री च फलस्य तु । 2) P.1 P.2 V. भक्त्या ।

25 = Mt. 7.24ᵇ, 25ª. | 25 = P.1 I. 7.25; P.2 V. 7.25.

26 = Mt. 7.25ᵇ, 26; P.1 I. 7.26; P.2 V. 7.26, 27ª. 1) Mt. हविषा । 2) P.2 द्विजेभ्यो । 3) Mt. T. -शाठ्यं विवर्जयेत् । 4) P.2 इक्षुदण्डं ततो । 5) P.2 पुष्पमाल्यं च । 6) P.1 विप्रेभ्योऽथ धनं दद्यात् पुष्पमालां च शक्तितः ।

27 = Mt. 7.27. | 27 = P.1 I. 7.27; P.2 V. 7.27ᵇ, 28ª. 1) P.2 T. ब्रह्म सांनिध्यम् ।

इह लोके वरान्[1]) पुत्रान् सौभाग्यं ध्रुव[2]मश्नुते ।

यः स्मरः संस्मृतो विष्णु-
रानन्दात्मा महेश्वरः ॥ 28 ॥
सुखार्थी कामरूपेण
स्मरेदङ्गमीश्वरम् ।

| यो ब्रह्मा सं[1]स्मृतो विष्णु-
| रानन्दात्मा[2]) महेश्वरः ॥ 28 ॥
| सुखार्थी, कामरूपेण
| स्मरेद् देवं पितामहम् ।

एवं[1]) श्रुत्वा चकारासौ दितिः सर्वमशेषतः ।
कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा ॥ 29 ॥
चकार कर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीम्[1]) ।
वरैराच्छन्दयामास, सा तु वव्रे परं[2]) वरम् ॥ 30 ॥
पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थ[1]ममितौ[2]जसम् ।
वरयामि महात्मानं सर्वामरनिषूदनम् ॥ 31 ॥
उवाच कश्यपो वाक्यमिन्द्रहन्तारमूर्जितम् ।
प्रदास्याम्यहमेवेह[1]), किं त्वेतत् क्रियतां शुभे ॥ 32 ॥
आपस्तम्बः करोत्विष्टिं[1]) पुत्रीयामद्य सुव्रते[2]), ।

विधास्यामि ततो गर्भ-
मिन्द्र-शत्रुनिषूदनम् ॥ 33 ॥

| विधास्यामि ततो गर्भं
| स्पृष्ट्वाहं ते स्तनौ शुभे[1]); ।
| भविष्यत्येव ते[2]) गर्भो
| देवि[3]) इन्द्र[4]निषूदनः ॥ 33 ॥

आपस्तम्बस्त[1]तश्चक्रे पुत्रेष्टिं द्रविणाधिकाम्, ।
इन्द्रशत्रुर्भ[2]वस्वेति जुहाव च सविस्तरम्[3]) ॥ 34 ॥
देवाश्च मुमुहुर्दै[1]त्या विमुखाश्चैव[2]) दानवाः; ।
दित्यां गर्भमथाधत्त, कश्यपः प्राह तां पुनः ॥ 35 ॥

| मुखं ते चन्द्रप्रतिमं स्तनौ बिल्वफलोपमौ ।
| अधरौ विद्रुमाकारौ वर्णश्चातीव शोभनः ॥ 35_1 ॥
| त्वां दृष्ट्वाहं विशालाक्षि विस्मरामि स्वकां तनुम्, ।
| तदेवं गर्भः सुश्रोणि हस्तेनोप्तस्तनौ तव ॥ 35_2 ॥

28^a = Mt. 7.28ᵃ; P.1 I. 7.28ᵃ; P.2 V. 7.28ᵇ. 1) P.2 श्रियं । 2) Mt. सौभाग्यफल–; P.2 T. धर्मं सौभाग्य– ।

28^b = Mt. 7.28ᵇ.

| 28^b = P.1 I. 7.28ᵇ; P.2 V. 7.29ᵃ. 1) P.1 P.2 स । 2) P.2 सोऽनन्तात्मा ।

29^a = Mt. 7.29ᵃ.

| 29^a = P.1 I. 7.29ᵃ; P.2 V. 7.29ᵇ.

29^{bc} = Mt. 7.29^b, 30^a; P.1 I. 7.29^b, 30^a; P.2 V. 7.30. 1) Mt. एतच् ।

30 = Mt. 7.30^b, 31^a; P.1 I. 7.30^b, 31^a; P.2 V. 7.31. 1) P.1 P.2 –लावण्यसंयुताम् । 2) Mt. ततो; P.1 वरं ।

31 = Mt. 7.31^b, 32^a; P.1 I. 7.31^b, 32^a; P.2 V. 7.32. 1) P.2 समृद्ध– । 2) P.1 –र्थं च महौ– ।

32 = Mt. 7.32^b, 33^a; P.1 I. 7.32^b, 33^a; P.2 V. 7.33. 1) P.1 P.2 –मेतेन ।

33^a = Mt. 7.33^b; P.1 I. 7.33^b; P.2 V. 7.34^a. 1) P.1 आपस्तवीं तु कृत्वेष्टिं । 2) P.1 P.2 सुस्तनि ।

33^b = Mt. 7.34^a.

| 33^{bc} = P.1 I. 7.34; P.2 V. 7.34^b, 35^a. 1) P.2 ते ततः शुभम् । 2) P.1 –ष्यति शुभो । 3) P.2 दिवि । 4) P.1 शक्र– ।

34 = Mt. 7.34^b, 35^a; P.1 I. 7.35; P.2 V. 7.35^b, 36^a. 1) P.1 आपस्तम्बीं त– । 2) P.1 P.2 –त्रो भ– । 3) P.1 च हविस्तरन् ; P.2 V. बहुविस्तरम् ।

35 = Mt. 7.35^b, 36^a; P.1 I. 7.36; P.2 V. 7.36^{bc}. 1) Mt. देवा मुमुदिरे दै– । 2) Mt. –खाः स्युश्च ।

| 35_1 = P.1 I. 7.37; P.2 V. 7.37.
| 35_2 = P.1 I. 7.38; P.2 V. 7.38.

त्वया यत्नो विधातव्यो अस्मिन्[1]) गर्भे वरानने ।
संवत्सरशतं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने ॥ 36 ॥
संध्यायां[1]) नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनी, ।
न स्थातव्यं, न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा[2]) ॥ 37 ॥
नोपस्करेषूपविशेत्[1]) मुसलोलूखलादिषु ।
जलं[2]) च नावगाहेत, शून्यागारं च वर्जयेत्[3]), ॥ 38 ॥
वल्मीकेषु[1]) न तिष्ठेत, न चोद्विग्नमना भवेत्, ।
विलिखेन्न नखैर्भूमिं[2]) नाङ्गारेण[3]) न[4]) भस्मना[5]), ॥ 39 ॥
न शयालुः[1]) सदा तिष्ठेद्, व्यायामं च वि[2]वर्जयेत्, ।
न तुषाङ्गारभस्मास्थिकपालेषु समाविशेत् ॥ 40 ॥
वर्जयेत् कलहं लोकैर्गा[1]त्रभङ्गं[2]) तथैव च, ।
न मुक्तकेशी[3]) तिष्ठेत, नाशुचिः स्यात् कदाचन ॥ 41 ॥
न शयीतोत्तरशिरा[1]) न चापर[2]शिराः क्वचित्, ।
न वस्त्रहीना नोद्विग्ना न चार्द्र[3]चरणा सती ॥ 42 ॥
नामङ्गल्यां वदेद्वाचं[1]) न च हास्याधिका भवेत् ।
कुर्याच्च[2]) गुरुभिर्नित्यं[3]) पूजां[4]) माङ्गल्यतत्परा ॥ 43 ॥
सर्वौषधीभिः सृष्टेन[1]) वारिणा स्नानमाचरेत् ।

कृतरक्षा सुभूषा च
वास्तुपूजनतत्परा ॥ 44 ॥

| कृतरक्षा तु सुभूषा
| वाचा पूजनतत्परा ॥ 44 ॥

तिष्ठेत् प्रसन्नवदना भर्तृ[1]प्रियहिते रता, ।

दानशीला तृतीयायां
पार्वण्यं नक्तमाचरेत् ॥ 45 ॥
इतिवृत्ता भवेन्नारी
विशेषेण तु गर्भिणी, ।
यस्तु तस्या भवेत् पुत्रः
शीलायुर्वृद्धिसंयुतः, ॥ 45_1 ॥

| न गर्हयेच्च भर्तारं
| सर्वावस्थास्वपि[1]) क्वचित्;
| कुधाहं दुर्बला[2]) चैव
| वार्धक्यं मम चागतम् ॥ 45 ॥
| स्तनौ मे चलितौ स्थानात्
| मुखं च वलिभङ्गुरम् ।

---

36 = Mt. 7.36[b], 37[a]; P.1 I. 7.39; P.2 V. 7.39. 1) Mt. P.1 ह्यस्मिन् ।
37 = Mt. 7.37[b], 38[a]; P.1 I. 7.40; P.2 V. 7.40. 1) Mt. संख्यायां । 2) P.2 –मूले कदाचन ।
38 = Mt. 7.38[b], 39[a]; P.1 I. 7.41; P.2 V. 7.41. 1) P.1 P.2 V. –षु निविशेत् । 2) Mt. जले । 3) P.2 –रं च नो विशेत् ।
39 = Mt. 7.39[b], 40[a]; P.1 I. 7.42; P.2 V. 7.42. 1) Mt. –कायां । 2) P.1 न नखेन लिखेद् भूमौ । 3) P.2 शून्यागारे । 4) P.1 च । 5) P.1 भस्मनि ।
40 = Mt. 7.40[b], 41[a]; P.1 I. 7.43; P.2 V. 7.43. 1) P.2 न चालसा । 2) P.2 चैव ।
41 = Mt. 7.41[b], 42[a]; P.1 I. 7.44; P.2 V. 7.44. 1) P.1 P.2 लोके गा– । 2) P.1 गात्राभ्यङ्गं । 3) Mt. –केशा ।
42 = Mt. 7.42[b], 43[a]; P.1 I. 7.45; P.2 V. 7.45. 1) P.2 न स्वपेच्चोत्तरशिरा । 2) P.1 P.2 V. नैवाधः–; P.2 T. न वापर– । 3) P.2 नाधौत– ।
43 = Mt. 7.43[b], 44[a]; P.1 I. 7.46; P.2 V. 7.46 1) P.2 –ल्यं वदेद् वाक्यं । 2) Mt. –र्याद् तु । 3) Mt. गुरुशुश्रूषां । 4) Mt. नित्यम् ।
44[a] = Mt. 7.44[b]; P.1 I. 7.47[a]; P.2 V. 7.47[a]. 1) Mt. कोष्णेन ।
44[b] = Mt. 7.45[a].
| 44[b] = P.1 I. 7.47[b]; P.2 V. 7.47[b].
45[a] = Mt. 7.45[b]; P.1 I. 7.48[a]; P.2 V. 7.48[a]. 1) Mt. भर्तुः ।
45[b] = Mt. 7.46[a].
45_1 = Mt. 7.46[b], 47[a].
| 45[ba] = P.1 I. 7.48[b], 49[a]; P.2 V. 7.48[b], 49[a].
| 1) P.2 –स्थास्वपि । 2) P.2 –र्बला ।

अन्यथा गर्भपतन-
मवाप्नोति न संशयः, ।
तस्मात् त्वमनया वृत्या
गर्भेऽस्मिन् यत्नमाचर ! ॥ 46 ॥

| एवंविधा त्वया चाहं
| कुतेति[1]) न वदेत् क्वचित् ॥ 46 ॥

स्वस्त्यस्तु ते, गमिष्यामि तथेत्युक्तस्तया पुनः ।
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ 47 ॥

ततः सा कश्यपोक्तेन
विधिना समतिष्ठत ।

| ततो भर्तृवचः *श्रुत्वा*[1])
| विधिना समतिष्ठत ।

अथ भीतस्त[1]थेन्द्रोऽपि दितेः पार्श्वमुपा*गमत्*[2]), ।
विधाय देवसदनं तां शु[3]श्रूषुरवस्थितः ॥ 48 ॥
दितेश्छिद्रान्तर[1]प्रेप्सुरभवत् पाकशासनः, ।

विनीतोऽभवदव्यग्रः
प्रशान्तवदनो बहिः, ॥ 49 ॥

| विपरीतोऽन्तर[1]व्यग्रः
| प्रसन्नवदनो बहिः, ॥ 49 ॥

अजानन् *किल*[1]) तत्कार्यमात्मनः शुभमाचरन् ।
ततो वर्षशतान्ते सा न्यूने तु दिवसैस्त्रिभिः ॥ 50 ॥
मेने कृतार्थमात्मानं प्रीत्या विस्मितमानसा ।
अकृत्वा पादयोः शौचं *शयाना*[1]) मुक्तमूर्धजा ॥ 51 ॥
निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापरशिराः क्वचित् ।
ततस्तदन्तरं लब्ध्वा *प्रविश्यान्तः*[1]) शचीपतिः ॥ 52 ॥
वज्रेण सप्तधा चक्रे तं गर्भं त्रिदशाधिपः ।
ततः सप्तैव[1]) ते जाताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ॥ 53 ॥
रुदन्तः सप्त ते बाला निषिद्धा *दानवारिणा*[1]), ।
भूयोऽपि *रुदतश्चैता*[2]*नेकैकं*[3]) सप्तधा हरिः ॥ 54 ॥
चिच्छेद वृत्रहन्ता[1]) वै *पुनस्तूदरसंस्थितान्*[2]) ।
एवमेकोनपञ्चाशद् भूत्वा ते[3]) रुरुदुर्भृशम् ॥ 55 ॥
इन्द्रो निवारयामास मा *रुदध्वं*[1]) पुनः पुनः ।
ततः स चिन्तयामास किमेतदि[1]ति वृत्रहा ॥ 56 ॥

---

46 = Mt. 7.47b, 48a.
| 46 = P.1 I. 7.49b, 50a; P.2 V. 7.49b, 50a. 1) P.2 कृताहं ।

47 = Mt. 7.48b, 49a; P.1 I. 50b, 51a; P.2 V. 7.50b, 51a.

48a = Mt. 7.49b.
| 48a = P.1 I. 7.51b; P.2 V. 7.51b. 1) P.1 ततः सा भर्तृवाचोक्ता– ।

48bc = Mt. 7.50; P.1 I. 7.52; P.2 V. 7.52. 1) P.1 ज्ञात्वा त– । 2) P.1 P.2 –गतः । 3) Mt. तच्छु– ।

49a = Mt. 7.51a; P.1 I. 7.53a; P.2 V. 7.53a. 1) P.2 –च्छिद्रं परि– ।

49b = Mt. 7.51b.
| 49b = P.1 I. 7.53b; P.2 V. 7.53b. 1) P.2 दर– ।

50 = Mt. 7.52; P.1 I. 7.54; P.2 V. 7.54. 1) P.1 –न्निव; P.2 किं तु ।

51 = Mt. 7.53; P.1 I. 7.55; P.2 V. 7.55. 1) Mt. प्रसुप्ता ।

52 = Mt. 7.54; P.1 I. 7.56; P.2 V. 7.56. 1) Mt. प्रविष्टस्तु ।

53 = Mt. 7.55; P.1 I. 7.57; P.2 V. 7.57. 1) P.1 सप्त च ।

54 = Mt. 7.56; P.1 I. 7.58; P.2 V. 7.58. 1) Mt. गिरिदारिणा । 2) P.1 P.2 रुद्यमानांस्ता– । 3) P.1 –नेकैकान् ।

55 = Mt. 7.57; P.1 I. 7.59; P.2 V. 7.59. 1) P.1 वज्रहस्तो । 2) Mt. पुनस्तदुदरे स्थितः । 3) P.2 –भूतास्ते ।

56 = Mt. 7.58; P.1 I. 7.60; P.2 V. 7.60. 1) Mt. रोदिष्ट । 2) P.1 वितर्कमि– ।

धर्मस्य[1]) कस्य माहात्म्यात् पुनः संजीवितास्त्वमी ? ।

विदित्वा ध्यानयोगेन मदनद्वादशीव्रतम् ॥ 57 ॥ नूनमेतत् परिणत- मधुना कृष्णपूजनात् ।	विदित्वा पुण्ययोगेन पौर्णमासीफलं त्विदम् ॥ 57 ॥ नूनमेतत् परिणत- मथवा ब्रह्मपूजनात्[1]) ।

वज्रेणापि हताः[1]) सन्तो न विनाशमुपाययुः[2]) ॥ 58 ॥
एकोऽप्यनेकतामाप यस्मादुदरगोऽप्यलम्[1]), ।
अवध्या नूनमेते वै तस्माद् देवा भवन्त्विति ॥ 59 ॥
यस्मान् मा रुद इत्यु[1]क्त्वा रुदन्तो गर्भसंस्थिताः[2]), ।
मरुतो नाम ते नाम्ना भवन्तु मख[3]भागिनः ॥ 60 ॥
ततः प्रसाद्य देवेशः क्षमस्वेति दितिं पुनः ।
अर्थशास्त्रं समास्थाय मयैतद् दुष्कृतं कृतम् ॥ 61 ॥
कृत्वा मरुद्गणं देवैः समानममराधिपः ।
दितिं विमानमारोप्य ससुतामनयद्[1]) दिवम् ॥ 62 ॥
यज्ञभागभुजो[1]) *जाता*[2]) मरुतस्ते ततो *द्विजाः*[3]), ।
न जग्मुरैक्यमसुरैरतस्ते सुरवल्लभाः ॥ 63 ॥

57^a = Mt. 7.59^a; P.1 I. 7.60^a; P.2 V. 7.60^a. 1) P.1 कर्मणः ।

57^b = Mt. 7.59^b.	57^b = P.1 I. 7.60^b; P.2 V. 7.60^b.
58^a = Mt. 7.60^a.	58^a = P.1 I. 7.61^a; P.2 V. 7.61^a. 1) P.2 –पूजनम् ।

58^b = Mt. 7.60^b; P.1 I. 7.61^b; P.2 V. 7.61^b. 1) P.1 –णाभिहताः । 2) Mt. –मवाप्नुयुः ।
59 = Mt. 7.61; P.1 I. 7.62; P.2 V. 7.62. 1) P.1 P.2 –दरगोपनम् ।
60 = Mt. 7.62; P.1 I. 7.63; P.2 V. 7.63. 1) Mt. रुदतेत्यु– । 2) P.1 P.2 –संभवाः । 3) P.1 सुख–; P.2 शुभ– ।
61 = Mt. 7.63; P.1 I. 7.64; P.2 V. 7.64.
62 = Mt. 7.64; P.1 I. 7.65; P.2 V. 7.65. 1) P.1 P.2 –मगमद् ।
63 = Mt. 7.65; P.1 I. 7.66; P.2 V. 7.66. 1) P.1 P.2 –भुजः । 2) P.1 सर्वे; P.2 कृत्वा । 3) P.1 P.2 ऽभवन् ।

तृतीयोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः I

(A. 19.22—29[a]; Bḍ. II. 8.1—26[a]; Br. 4.1—18; H. 257—282; Śidh. 54.95—55.12; Vā. 70.1—21; Vi. I. 22.1—13).

एवं प्रजासु सृष्टासु कश्यपेन महात्मना ।
प्रतिष्ठितासु सर्वासु स्थावरासु चरासु[1]) च ॥ 1_1 ॥

अभिषिच्याधिराज्ये तु[1]) पृथुं वैन्यं[2]) पितामहः[3]) ।	अभिषिच्याधिपत्येषु तेषां मुख्यान्[1]) प्रजापतिः ।

ततः[1]) क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टु[2]मुपचक्रमे[3]) ॥ 1 ॥

द्विजानां[1]) वीरुधां चैव[2]) नक्षत्रग्रहयोस्तथा[3]) ।
यज्ञानां तपसां चैव[2]) सोमं राज्येऽभ्यषेचयत्[4]) ॥ 2 ॥

अपां तु[1]) वरुणं राज्ये[2]) राज्ञां वैश्रवणं प्रभुम्[3]), ।
बृहस्पतिं तु विश्वेषां ददावङ्गिरसां[4]) पतिम् ॥ 3 ॥

भृगुणामधिपं चैव काव्यं राज्येऽभ्यषेचयत्, ।
आदित्यानां तथा[1]) विष्णुं[2]), वसूनामथ पावकम्[3]), ॥ 4 ॥

1_1 = Bḍ. II. 8.1; Vā. 70.1. 1) Bḍ. चरासु स्थावरासु ।

1[a] = A. 19.(22[a]); Br. 4.1[a]; H. 257[a]; Śidh. 54.95[a]; Vi. II. 22.(1[a]). 1) Br. –राजेन्द्रं । 2) Br. वैण्यम् ; Śidh. –थु –वण्यं । 3) A. एतत् सर्वं हरिर्ब्रह्मा अभिषिच्य पृथुं नृपम् ; Vi. यदाभिषिक्तः स पृथुः पूर्वं राज्ये महर्षिभिः ॥

1[a] = Bḍ. II. 8.2[a]; Vā. 70.2[a]. 1) Vā. –ख्यः ।

1[b] = A. 19.22[b]; Bḍ. II. 8.2[b]; Br. 4.1[b]; H. 257[b]; Śidh. 54.95[b]; Vā. 70.2[b]; Vi. I. 22.1[b]. 1) A. ददौ । 2) Bḍ. आदेष्टु– । 3) A. अन्येषामधिपो हरिः; Vi. ददौ लोकपितामहः ।

2 = A. 19.(23[aI]) = b; Bḍ. II. 8.3; Br. 4.2; H. 258; Śidh. 55.1; Vā. 70.3; Vi. I. 22.(2). 1) Vā. द्विजातीनां । 2) Vā. च । 3) Bḍ. Vā. –त्राणां ग्रहैः सह ; Vi. नक्षत्रग्रहविप्राणां वीरुधां चाप्यशेषतः । 4) A. द्विजौषधीनां चन्द्रस्तु ; Vi. सोमं राज्येऽदधाद् ब्रह्मा यज्ञानां तपसामपि ।

3 = A. 19.23[aIIbI]=a; Bḍ. II. 8.3[b], 4[a]; Br. 4.3[a]=a; H. 259; Śidh. 55.2[a] = a; Vā. 70.3[b], 4[a]; Vi. I. 22.3[aII, I]=a. 1) Bḍ. च ; Vi. जलानां । 2) A. –रुणो नृपः; Vi. तथा । 3) A. –वणो राजा; Bḍ. तथा; Br. T. पतिम् ; Vi. राज्ये । 4) H. –वाङ्गिरसं ।

4 = A. 19.23[bII], 24[aI]=b; Bḍ. II. 8.4[b], 5[a]; Br. 4.3[b]=b; H. 260; Śidh. 55.2[b] = b; Vā. 70.4[b], 5[a]; Vi. I. 22.3[b]=b. 1) Bḍ. Vā. पुनर् ; Vi. पतिं । 2) A. सूर्याणां विष्णुरीश्वरः । 3) A. –नो पावको राजा ।

प्रजापतीनां दक्षं तु[1]), मरुतामथ वासवम्[2]), ।

दैत्यानां दानवानां च[1])	दैत्यानामथ राजानं
प्रह्लादममितौजसम्[2]) ॥ 5 ॥	प्रह्लादं दितिनन्दनम् ॥ 5 ॥

नारायणं तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजम्[1]) ।
विप्रचित्तिं च[2]) राजानं दानवानामथादिशत् ॥ 6 ॥

वैवस्वतं पितॄणां च[1]) यमं राज्येऽभ्यषेचयत्[2]) ।
यक्षाणां राक्षसानां च पार्थिवानां तथैव[3]) च ॥ 7 ॥

सर्वभूतपिशाचानां गिरिशं[1]) शूलपाणिनम्[2]), ।
शैलानां हिमवन्तं च[3]), नदीनामथ सागरम्[4]), ॥ 8 ॥

गन्धानां मरुतां[1]) चैव, भूतानामशरीरिणाम् ।
शब्दाकाश[2]*वतां* चैव[3]) वायुं बलवतां वरम् ॥ 9 ॥

सागराणां नदीनां[1]) च मेघानां वर्षितस्य च ।

	आदित्यानामन्यतमं
	पर्जन्यमभिषिक्तवान् ।

गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं *प्रभुम्*[1]), ॥ 10 ॥

नागानां वासुकिं चक्रे[1]),	सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं,
सर्पाणामथ तक्षकम्[2]), ।	नागानामथ वासुकिम् , ।
सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं	सरीसृपाणां सर्पाणां
राजानमभ्यषेचयत् ॥ 11 ॥	नागानां चैव[1]) तक्षकम् , ॥ 11 ॥

5a = A. 19.24bI, aII; Bd. II. 8.5b; Br. 4.4a; H. 261a; Śidh. 55.3a; Vā. 70.5b; Vi. I. 22.4a. 1) A. –क्षोऽथ; Bd. Vā. च । 2) A. मरुतां वासवः प्रभुः; Vi. वासवं मरुतामपि ।

5b = A. 19.(24bII); Br. 4.4b; H. 261b; Śidh. 55.3b; Vi. I. 22.4b. 1) Br. वै । 2) Vi. –दमधिपं ददौ; A. प्रह्लादो दानवाधिपः ।

5b = Bd. II. 8.6a; Vā. 70.6a.

6 = Bd. II. 8.6b, 7a; H. 264; Vā. 70.6b, 7a. 1) Bd. च वृषध्वजम् । 2) H. तु ।

7 = A. 19.(25aI) = a; Bd. II. 8.8b, 8a; Br. 4.5; H. 262; Śidh. 55.4a, 5a; Vā. 70.8a, 7c; Vi. I. 22.5a = a. 1) Vi. पितॄणां धर्मराजं तं । 2) A. पितॄणां च यमो राजा । 3) Bd. Vā. धनस्य ।

8 = A. 19.(25aIIb); Bd. II. 8.9; Br. 4.6; H. 263; Śidh. 55.5b, 6a; Vā. 70.8b, 9a. 1) Br. H. गिरीशं । 2) A. भूतादीनां हरः प्रभुः । 3) A. हिमवांश्चैव शैलानां । 4) A. –नां सागरः प्रभुः ।

9 = Bd. II. 8.12; H. 265; Vā. 70.11b, 12a. 1) Vā. मारुतम् । 2) Bd. समकाल– । 3) Bd. Vā. –बलानां च ।

10a = Bd. II. 8.14a; H. 266a; Vā. 70.13b. 1) H. नदानां ।

10b = Bd. II. 8.14b; Vā. 70.13c.

10(bc) = A. 19.(26aI); Bd. II. 8.10a; Br. 4.7a; H. 266b; Vā. 70.9b. 1) Bd. तथा ; H. विभुम् ; Vā. तदा ; A. गन्धर्वाणां चित्ररथो ।

11 = A. 19.26aII, bI = a; Br. 4.7b = a; H. 267. 1) A. –नामथ वासुकिः । 2) A. –णां तक्षको राजा ।

11 = Bd. II. 8.13; Vā. 70.12b, 13a. 1) Bd. पन्नगानां च ।

वारणानां तु राजान-
मैरावतमथादिशत्[1]), ।
उच्चैःश्रवसमश्वानां,
गरुडं चैव पक्षिणाम्[2]) ॥ 12 ॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां
राजानं चाभ्यषेचयत् , ।
पक्षिणामथ सर्वेषां
गरुडं पततां वरम् ॥ 12 ॥

मृगाणामथ शार्दूलं[1]), गोवृषं[2]) तु[3]) गवामपि[4]) ।

वनस्पतीनां राजानं
प्लक्षमेवाभ्यषेचयत्[1]) ॥ 13 ॥

सर्वाप्सरोगणानां च[1]) कामदेवं तथा प्रभुम्[2]), ।
ऋतूनामथ मासानां *दिवसानां*[3]) तथैव च ॥ 14 ॥

पक्षाणां च क्षपाणां च
मुहूर्ततिथिपर्वणाम् ।

पक्षाणां च विपक्षाणां
मुहूर्तानां च पर्वणाम् ।

कलाकाष्ठाप्रमाणानामृतो[1]रयनयोस्तथा ।
गणितस्याथ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुम् ॥ 15 ॥

एवं विभज्य राज्यानि
क्रमेणैव[1]) पितामहः ।

---

12 = A. 19.(27^{aI} = a; 28^{aI}, 26^{bII}); Br. 4.8; H. 268; Vi. I. 22.(5^{b}), 6^{bI} = abI. 1) A. ऐरावतो गजेन्द्राणां; Vi. ऐरावतं गजेन्द्राणामशेषाणां पतिं ददौ । 2) H. –डं च पतत्रिणाम् ; A. –श्रवास्तथाश्वानां, गरुडः पक्षिणामथ ।

12 = Bḍ. II. 8.10^{b}, 11^{b}; Vā. 70.10^{a}, 11^{b}.

13^{a} = A. 19.(27^{bIaII}); Bḍ. II. 8.11^{a}; Br. 4.9^{a}; H. 269^{a}; Śidh. 55.6^{b}; Vā. 70.10^{b}; Vi. I. 22.(7^{aII}, 6^{bII}). 1) A. शार्दूलः; Vi. –णां सिंहमीश्वरम् । 2) A. गोवृषो; Vi. वृषभं । 3) A. ऽथ; Bḍ. Vā. च । 4) Bḍ. ककुद्मिनाम् ; Br. –वां पतिं; Vā. चतुष्पदाम् ।

13^{b} = A. 19.(27^{bII}); Br. 4.9^{b}; H. 269^{b}; Śidh. 55.(7^{a}); Vi. I. 22.7^{b}. 1) H. –वादिशत् प्रभुम् ; Śidh. –नां वृक्षं तु एवं राज्येऽभ्यषेचयत् ; A. प्लक्षो वनस्पतीश्वरः ।

14 = Bḍ. II. 8.15; H. 270; Vā. 70.14. 1) H. गन्धर्वाप्सरसां चैव । 2) Vā. T. तथैव च । 3) Bḍ. Vā. –नामार्तवानां ।

15^{a} = H. 271^{a}.

15^{a} = Bḍ. II. 8.16^{a}; Vā. 70.15^{a}.

15^{bc} = Bḍ. II. 8.16^{b}, 17^{a}; H. 271^{b}, 272^{a}; Vā. 70.15^{bc}. 1) Bḍ. Vā. –नां गते– ।

15_{1} = Br. 4.10; H. 272^{b}, 273^{a}; Śidh. 55.7^{b}; Vi. I. 22.8^{aI} = a^{I}, 8^{aIIb}.

दिशां पालानथ[2]) ततः[3])
स्थापयामास सर्वतः[4]) ॥ 15_1 ॥
पूर्वस्यां दिशि पुत्रं तु[1])
वैराजस्य प्रजापतेः ।
दिशः[2]) पालं सुधन्वानं
राजानं[3]) सोऽभ्यषेचयत्[4]) ॥ 16 ॥

| प्रजापते[1]र्वै[2]रजसः
| पूर्वस्यां दिशि विश्रुतम् ।
| पुत्रं नाम्ना सुधन्वा[3]नं
| राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ 16 ॥

दक्षिणस्यां दिशि तथा[1]) कर्दमस्य प्रजापतेः[2]) ।
पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ 17 ॥

पश्चिमस्यां[1]) दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् ।
केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत्[2]) ॥ 18 ॥

तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः[1]) ।
उदीच्यां दिशि दुर्धर्षं राजानं[2]) सो[3]ऽभ्यषेचयत् ॥ 19 ॥

| मनुष्याणामधिपतिं चक्रे वैवस्वतं मनुम् ।

तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण[1]) प्रति[2]पाल्यते ॥ 20 ॥

| स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वं ब्रह्मणा तेऽभिषेचिताः, ।
| नृपा ह्येते[1])ऽभिषिच्यन्ते, मनवो ये भवन्ति वै ॥ 20_1 ॥

---

1) H. क्रमेण स । 2) H. –शापालानथ । 3) Śidh. –शापालांस्ततश्चैव ; Vi. –लाननन्तरम् [प्रजपतिपतिर्ब्रह्मा] । 4) Br. स प्रभुः; H. भारत; Śidh. सर्वशः ।

16 = A. 19.(28^{aII}) = b; Br. 4.11; H. 273^b, 274^a; Śidh. 55.8^a(^{b}); Vi. I. 22.9. 1) Vi. राजानं । 2) H. –शा– । 3) Vi. सुतं वै । 4) A. सुधन्वा पूर्वपालकः; Śidh. सुधन्वानं तु राज्ये तु कर्दमस्य प्रजापतेः ।

| 16 = Bd. II. 8.17^b, 18^a; Vā. 70.16. 1) Vā. –ति– । 2) Bd. –विं– । 3) Vā. –धामा– ।

17 = A. 19.(28^{bI}) = a; Bd. II. 8.18^b, 19^a; Br. 4.12; H. 274^b, 275^a; Śidh. 55.9^a = a; Vi. I. 22.10. 1) H. महात्मानं; Śidh. तथा पुत्रं । 2) Śidh. स्थापयेद् दैवतं विभुः; A. दक्षिणस्यां शङ्खपदः ।

18 = A. 19.(28^{bII}) = b; Bd. II. 8.19^b, 20^a; Br. 4.13; H. 275^b, 276^a; Śidh. 55.9^b, 10^a; Vā. 70.17; Vi. I. 22.11. 1) H. Śidh. –मायां । 2) Bd. चाभ्यषेचयत् ; Śidh. व्यादिशत् प्रभुः; Vi. अभिषिक्तवान् ; A. केतुमान् पालको जले ।

19 = A. 19.(29^a) = a; Bd. II. 8.20^b, 21^a; Br. 4.14; H. 276^b, 277^a; Śidh. 55.10^b, 11^a; Vi. I. 22.12. 1) A. हिरण्यरोमकः सौम्ये प्रतिसर्गोऽप्यमीरितः । 2) Śidh. राजानं दुर्धर्षं । 3) Bd. –धर्मपुत्रं राज्ये ।

| 20^a = Bd. II. 8.21^b; Vā. 70.18^a.

$20^{bc(ab)}$ = Bd. II. 8.22; Br. 4.15; H. 277^b, 278^a; Vā. 70.18^{bc}; Vi. I. 22.13. 1) Vi. –मंतः । 2) Bd. Vi. परि– ।

| 20_1 = Bd. II. 8.23; Vā. 70.19. 1) Bd. –पाश्चैते ।

| मन्वन्तरेष्वतीतेषु गता ह्येतेषु पार्थिवाः ।
| एवमन्येऽभिषिच्यन्ते प्राप्ते मन्वन्तरे पुनः ।
| अतीतानागताः सर्वे स्मृता मन्वन्तरेश्वराः ॥ 20_2 ॥

राजसूयाभिषिक्तस्तु[1]) पृथुरेभिर्नरा[2]धिपैः[3]) ।
वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये[4]) नराधिपः[5]) ॥ 21 ॥

| ततो मन्वन्तरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि ।
| वैवस्वताय मनवे पृथिव्यां[1]) राज्यमा[2]दिशत् ॥ 21_1 ॥
| तस्य विस्तरमाख्यास्ये[1]) मनोर्वैवस्वतस्य ह ।
| भवतां चानुकूल्याय, यदि श्रोतुमिहेच्छथ[2]); ।
| महद् ह्येतद[3]धिष्ठानं पुराणे[4]) परिनिष्ठितम्[5]) ॥ 21_2 ॥
| [धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभम् ।]

| 20_2 = Bḍ. II. 8.24, 25[a]; Vā. 70.20.

21 = Bḍ. II. 8.25[b], 26[a]; Br. 4.16; H. 278[b], 279[a]; Vā. 70.21. 1) Bḍ. Vā. –येऽभिषिक्तश्च । 2) Br. –रेतैर्न– । 3) Bḍ. –र्नरोत्तमः; Vā. –र्नरोत्तमैः । 4) Bḍ. ह्यधिराजः; Br. T. राजा राज्ये; V. राजराज्ये; Vā. कृतो राजा । 5) Bḍ. Vā. प्रतापवान् ; H. –प ।

| 21_1 = Br. 4.17; H. 279[b], 280[a]. 1) H. मह्या । 2) H. –मथा– ।
| 21_2 = Br. 4.18; H. 280[b], 281; Śidh. 55.11[b], 12 = ac. 1) Śidh. ˚–माख्यातं । 2) H. तवानुकूल्याद् राजेन्द्र यदि शुश्रूषसेऽनघ । 3) Br. –ह्येतद– । 4) Śidh. –णं । 5) Br. तदधिष्ठितम् ; Śidh. परिकीर्तितम् ।
| [ ] = H. 282.

सन्दर्भस्तवकः II

(Mt. 8.1—12; P.1. I. 7.68—80; P.2 V. 7.68—80.)

ऋषय ऊचुः (भीष्म उवाच) :

आदिसर्गश्च *यः*[1]) सूत[2]) कथितो विस्तरेण तु[3]) ।
प्रतिसर्गश्च यो[4]) येषामधिपांस्तान् वदस्व *नः*[5]) ! ॥ 1 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

यदाभिषिक्तः सकलेऽपि राज्ये[1]) पृथुर्धरित्र्यामधिपो बभूव, ।
तथौ[2]षधीनामधिपं चकार[3] *द्विज*[3]व्रतानां तपसां च सोमम्[4]) ॥ 2 ॥

नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलतावितानस्य च रुक्मगर्भम्[1]), ।
अपामधीशं वरुणं, धनानां राज्ञां[2]) प्रभुं वैश्रवणं च तद्वत्, ॥ 3 ॥

विष्णुं रवीणामधिपं, वसूनामग्निं च लोकाधिपतिं च[1]कार ।
प्रजापतीनामधिपं च दक्षं चकार, शक्रं[2]) मरुतामधीशम्, ॥ 4 ॥

दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च यमं पितृणाम्, ।
पिशाचरक्षःपशुभूतयक्षवेतालराजं[1]) त्वथ[2]) शूलपाणिम्, ॥ 5 ॥

प्रालेयशैलं च पतिं गिरीणामीशं, समुद्रं *सरितामधीशम्*[1]), ।
गन्धर्वविद्याधरकिन्नराणामीशं पुनश्चित्ररथं चकार ॥ 6 ॥

नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं, सर्पाधिपं तक्षकमादिदेश, ।
दिग्वारणाना[1]मधिपं चकार गजेन्द्रमैरावण[2]नामधेयम् ॥ 7 ॥

सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजान[1]मुच्चैःश्रवसं चकार, ।
सिंहं मृगाणां, वृष[2]भं गवां च, प्लक्षं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ॥ 8 ॥

पितामहः पूर्वमथाभ्यषिञ्चदेतान्[1]) पुनः सर्वदिशाधिनाथान् ।
पूर्वेण[2]) दिक्पालमथाभ्यषिञ्चन् नाम्ना सुध[3]र्माणमरातिकेतुम्, ॥ 9 ॥

---

1 = Mt. 8.1; P.1 I. 7.68; P.2 V. 7.68. 1) P.1 P.2 –र्गस्त्वया । 2) P.1 P.2 महान् । 3) P.1 P.2 मे । 4) Mt. ये । 5) P.1 P.2 मे ।
2 = Mt. 8.2; P.1 I. 7.69; P.2 V. 7.69. 1) Mt. सकलाधिराज्ये । 2) Mt. तदौ– । 3) Mt. यज्ञ– । 4) Mt. चन्द्रम् ।
3 = Mt. 8.3; P.1 I. 7.70; P.2 V. 7.70. 1) Mt. –गर्भः । 2) P.2 राज्यं ।
4 = Mt. 8.4; P.1 I. 7.71; P.2 V. 7.71. 1) Mt. T. –पतिश्च । 2) P.2 शक्तं ।
5 = Mt. 8.5; P.1 I. 7.72; P.2 V. 7.72. 1) P.2 –राजाम् । 2) P.1 अथ; P.2 अथ ।
6 = Mt. 8.6; P.1 I. 7.73; P.2 V. 7.73. 1) Mt. ससरिन्नदानाम् ।
7 = Mt. 8.7; P.1 I. 7.74; P.2 V. 7.74. 1) Mt. दिशां गजाना– । 2) Mt. –मैरावत– ।
8 = Mt. 8.8; P.1 I. 7.75; P.2 V. 7.75. 1) P.1 –मथार्वतां राजान–; P.2 –मथार्वणां राजान– । 2) P.2 ऋष– ।
9 = Mt. 8.9; P.1 I. 7.76; P.2 V. 7.76. 1) Mt. –न्नचचैतान् । 2) P.1 पूर्वेश । 3) P.1 सुव– ।

तवोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम्, ।
स केतुमन्तं[1]) दिगधीशमीशश्च[2]कार पश्चाद्भुवनाण्डगर्भः ॥ 10 ॥

हिरण्यरोमाणमुदग्दिगीशं प्रजापतिर्मेघ[2]सुतं चकार ।
अद्यापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः शत्रून् द[3]हन्तस्तु भुवोऽभिरक्षाम् ॥ 11 ॥

चतुर्भिरेभिः[1]) पृथुनामधेयो नृपो[2]ऽभिषिक्तः प्रथमं[3]) पृथिव्याम् ।
मन्वन्तरे चाधिगते[4]) त एव वैवस्वतं चक्रुरिमं पृथिव्याम् ॥ 12 ॥

गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वताख्ये च पुनः प्रवृत्ते ।
प्रजापतिः सोऽस्य चराचर[1]स्य बभूव सूर्यान्वयवंशचिह्नः[2]) ॥ 13 ॥

---

10 = Mt. 8.10; P.1 I. 7.77; P.2 V. 7.77. 1) P.2 सुकेतुमन्तं । 2) Mt. च दिगीशमीशश्च–; P.1 –शमीशं च–; P.2 सुकेतुमन्तं दिशि पश्चिमायां च– ।

11 = Mt. 8.11; P.1 I. 7.78; P.2 V. 7.78. 1) P.1 –पतिं मे– । 2) Mt. T. –र्देव– । 3) P.1 P.2 सदा व– ।

12 = Mt. 8.12[a]( ); P.1 I. 7.79; P.2 V. 7.79. 1) P.1 –रेतैः । 2) P.2 –यः श्रिया– । 3) P.1 –मः । 4) Mt. चापिगते; P.1 गतेऽन्तरे चाक्षुपनामधेये ।

13 = Mt. 8.12[bc]; P.1 I. 7.80; P.2 V. 7.80. 1) P.2 T. पराव– । 2) P.1 सूर्यान्वयजः सचिह्नः; P.2 सूर्यावरजः सचिह्नः ।

चतुर्थोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः 1

(Bḍ. I. 36.117—37.22[a]; Br. 4.19—122; H. 283—405; Śidh. 56.1—57.26; Vā. 62.99—63.21.)

ऋषय ऊचुः

विस्तरेण पृथोर्जन्म कीर्तयस्व महामते[1]), ।
यथा महात्मना तेन दुग्धा[2]) पूर्वं[3]) वसुंधरा, ॥ 1 ॥

यथा च पितृभि[1]र्दुग्धा,
यथा देवैर्मह[2]र्षिभिः, ।
यथा दैत्यैश्च नागैश्च,
यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः, ॥ 2 ॥
यथा शैलैः पिशाचैश्च
गन्धर्वैश्च द्विजोत्तमैः ।
राक्षसैश्च महासत्त्वै-
र्यथा दुग्धा वसुंधरा ॥ 3 ॥

यथा देवैश्च नागैश्च,
यथा ब्रह्मर्षिभिः सह ।
यथा यक्षैः स[1]गन्धर्वै-
रप्सरोभिर्यथा पुरा ॥ 2 ॥
यथा यथा च तैर्दुग्धा[1])
विधिना येन येन च ॥ 3 ॥

तेषां पात्रविशेषांश्च
वक्तुमर्हसि सुव्रत[1]) ।
वत्सान्[2]) क्षीरविशेषांश्च
दोग्धारं चानुपूर्वशः, ॥ 4 ॥

तेषां पात्रविशेषांश्च
दोग्धारं क्षीरमेव च ।
तथा वत्सविशेषांश्च
तन्नः[1]) प्रब्रूहि पृच्छताम् ; ॥ 4 ॥

यस्माच्च[1]) कारणात्[2]) पाणिर्वैनस्य मथितः पुरा ।
क्रुद्धैर्महर्षिभिः पूर्वैः[3]), कारणं तच्च कीर्तय[4]) ॥ 5 ॥

सूत (लोमहर्षण) उवाच :

कीर्तयिष्यामि वो विप्राः[1]) पृथोर्वैन्यस्य संभवम्[2]), ।

---

1 = Bḍ. I. 36.117; Br. 4.19; H. 283; Vā. 62.99. 1) Bḍ. –हामत ; Br. लोमहर्षण कीर्तय ; H. वैशम्पायन कीर्तय । 2) Bḍ. पूर्वं; Vā. –ना दुग्धा पूर्वं । 3) Bḍ. दुग्धा; Br. वेयं; H. चेयं; Vā. तेन ।

2 = Br. 4.20; H. 284. 1) Br. T. वापि नृभि– । 2) H. –र्यथ– ।

3 = Br. 4.21; H. 285.

4 = Br. 4.22; H. 286. 1) H. वैशम्पायन कीर्तय । 2) Br. T. वत्स– ।

2 = Bḍ. I. 36.118; Vā. 62.100[ab]. 1) Bḍ. यक्षैः राक्षस– ।

3 = Bḍ. I. 36.119[a]; Vā. 62.100[c]. 1) Bḍ. वै सूत ।

4 = Bḍ. I. 36.119[b], 120[a]; Vā. 62.101. 1) Bḍ. त्वं नः ।

5 = Bḍ. I. 36.121; Br. 4.23; H. 287; Vā. 62.102. 1) Bḍ. Vā. –र्स्मिश्च । 2) Bḍ. Vā. –ये । 3) Br. H. –मित्सात । 4) Bḍ. –णं ब्रूहि तद्धि नः; Vā. –भिः पूर्वं तत्सर्वं कथयस्व नः ।

6 = Bḍ. I. 36.122; Br. 4.24; H. 288; Vā. 62.103. 1) Bḍ. Vā. कथ(Vā. वर्ण)यिष्यामि वो विप्राः; Br. शृणुध्वं

एकाग्राः[3]) प्रयताश्चैव[4]) शुश्रूषध्वं[5]) द्विजोत्तमाः[6]) ॥ 6 ॥

नाशुचेः क्षुद्रमनसो नाशिष्यायाव्रताय[1]) वा[2]) । कीर्तयेयमिदं विप्राः[3]) कृतघ्नायाहिताय वा[4]) ॥ 7 ॥	नाशुचेर्नापि[1]) पापाय नाशिष्यायाहिताय च । वर्णयेय[2]मिदं ब्रह्म[3]) नाव्रताय कथचन ॥ 7 ॥

स्वर्ग्यं[1]) यशस्यमायुष्यं धन्यं[2]) वेदैश्च सम्मितम् ।
रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणुध्वं वै[3]) यथातथम्[4]) ! ॥ 8 ॥

यश्चेमं[1]) कथये[2]न्नित्यं[3]) पृथोर्वैन्यस्य संभवम्[4]) ।
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य, न स शोचेत् कृताकृतम्[5]) ॥ 9 ॥

आसीद्धर्मस्य गोप्ता वै[1]) पूर्वमत्रिसमः प्रभुः ।	गोप्ता धर्मस्य राजासौ बभूवत्रिसमः प्रभुः ।

अत्रिवंश[1]समुत्पन्नस्त्व[2]ङ्गो नाम प्रजापतिः ॥ 10 ॥

त[1]स्य पुत्रोऽभवद् वेनो[2]) नात्यर्थं धार्मिकस्तथा[3]) ।
जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः[4]) ॥ 11 ॥

स मातामहदोषेण वेनः[1]) कालात्मजात्मजः ।
स्व[2]धर्म[3]) पृष्ठतः कृत्वा कामाल्लो[4]भेष्ववर्तत[5]) ॥ 12 ॥

मर्यादां[1]) स्थाप[2]यामास धर्मापेतां[3]) स पार्थिवः[4]), ।
वेद[5]धर्मान[6]तिक्रम्य सोऽधर्म[7]निरतोऽभवत् ॥ 13 ॥

कीर्तयिष्यामि; H. हन्त ते कीर्तयिष्यामि । 2) Br. H. विस्तरम् । 3) H. –ग्रः । 4) H. –तश्चैव । 5) Br. पुण्यार्थं वै; H. शृणुष्व । 6) Br. T. द्विजर्षभाः; H. जनमेजय ।

7 = Br. 4.25; H. 289. 1) Br. –सि(शि)ष्यस्याव्रतस्य । 2) Br. T. च । 3) H. –महं राजन् । 4) Bd. च । | 7 = Bd. I. 36.123; Vā. 62.104. 1) Bd. नाशुद्धाय न । 2) Bd. वर्त्तनीय– । 3) Vā. –मिमं पुण्यं ।

8 = Bd. I. 36.124; Br. 4.26; H. 290; Vā. 62.105. 1) Bd. धन्यं । 2) Bd. Vā. पुण्यं । 3) H. शृणु राजन् । 4) Bd. Vā. शृणुयाद्योऽनसूयकः ।

9 = Bd. I. 36.125; Br. 4.27; H. 291; Vā. 62.106ab. 1) Bd. –श्चैवं; H. –श्चैनं । 2) Bd. Vā. श्रावये–; Br. T. कीर्तये– । 3) Bd. Vā. –न्मर्त्यः । 4) Br. H. विस्तरम् । 5) H. –कृतैः ।

10a = Br. 4.28a; H. 292a; Śidh. 56.1a. 1) Br. संगोप्ता । | 10a = Bd. I. 36.126a; Vā. 62.106c.

10b = Bd. I. 36.126b; Br. 4.28b; H. 292b; Śidh. 56.1b; Vā. 62.107a. 1) Br. –शे । 2) Bd. Vā. –न्नो ऽ्य– ।

11 = Bd. I. 36.127; Br. 4.29; H. 293; Śidh. 56.2; Vā. 62.107b, 108a. 1) Vā. यं– । 2) Br. Śidh. वेणो । 3) Br. H. –र्मकोविदः; Śidh. –र्मिकोऽभवत् । 4) Śidh. –तेः ।

12 = Bd. I. 36.128; Br. 4.30; H. 294; Śidh. 56.3; Vā. 62.108b, 109a. 1) Br. H. तेन । 2) Bd. Vā. स– । 3) H. –र्मान् । 4) Br. कामको– । 5) Bd. Śidh. –लोकेष्व[वर्]तते; Vā. –मे व्यवर्तत ।

13 = Bd. I. 36.129; Br. 4.31; H. 295; Śidh. 56.4; Vā. 62.109b, 110a. 1) Bd. Vā. V. स्थापनां । 2) Br. भेद– । 3) Bd. –र्मापेतां; Vā. T. –तं; Br. T. –र्मोपेतां । 4) Śidh. –मैश्राश्रमनिरोधिनीम् । 5) Śidh. वर्ण– । 6) Bd. Vā. –श्राश्राण्य– । 7) Vā. अधर्मे ।

निःस्वाध्यायवषट्कारा[1]) प्रजास्तस्मिन्[2]) प्रशासति[3]) ।
प्रावर्तन्, न[4]) पपुः[5]) सोमं हुतं[6]) यज्ञेषु देवताः[7]) ॥ 14 ॥

न यष्ट[1]व्यं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः[2]) ।
आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते ॥ 15 ॥

अहमिज्यश्च[1]) पूज्यश्च[2]) यज्ञे देव[3]द्विजातिभिः[4]), ।
मयि यज्ञा[5]) विधातव्या[6]), मयि होतव्यमित्यपि ॥ 16 ॥

तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमसांप्रतम्[1]) ।
ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरीचिप्रमुखास्तदा[2]) ॥ 17 ॥

वयं दीक्षां प्रवे[1]क्ष्यामः संवत्सरगणान्[2]) बहून्[3]), ।
अधर्मं कुरु मा वेन[4]), एष[5]) धर्मः सनातनः[6]) ॥ 18 ॥

निधने[1]ऽत्रेः[2]) प्रसूतस्त्वं[3]) प्रजापति[4]रसंशयम्[5]), ।
प्रजाश्च[6]) पालयिष्येऽह[7]मिति ते[8]) समयः कृतः[9]) ॥ 19 ॥

तांस्तथा[1]) ब्रुवतः[2]) सर्वान् महर्षीन[3]ब्रवीत् तदा[4]) ।
वेनः प्रहस्य[5]) दुर्बुद्धिरिममर्थमनर्थवित्[6]) ॥ 20 ॥

स्रष्टा धर्मस्य कश्चान्यः श्रोतव्यं[1]) कस्य वा[2]) मया, ।
श्रुतवीर्य[3]तपः[4]सत्यैर्मया वा कः समो भुवि ? ॥ 21 ॥

---

14 = Bḍ. I. 36.130; Br. 4.32; H. 296; Śidh. 56.5; Vā. 62.110[bc]. 1) Bḍ. –कारे । 2) Bḍ. तस्मिन् राज्यं; H. Śidh. तस्मिन् राजनि । 3) Br. प्रजापतौ; H. Śidh. शासति । 4) Bḍ. न पिबन्ति; Br. प्रवृत्तं न; Śidh. प्रावर्तन्त; Vā. आसन्न च । 5) Bḍ. तदा । 6) Bḍ. महा–; Śidh. कुतो । 7) Śidh. दीक्षिताः ।

15 = Bḍ. I. 36.131; Br. 4.33; H. 297; Śidh 56.6[a] = a; Vā. 62.111. 1) Bḍ. दात– । 2) Śidh. –मित्याज्ञापयति प्रजाः ।

16 = Bḍ. I. 36.132; Br. 4.34; H. 298; Vā. 62.112. 1) Bḍ. –मीज्यश्च । 2) Br. H. यष्टा च । 3) Br. H. –श्चेति; Vā. सर्वयज्ञे । 4) Br. भृगूद्वह; H. कुरूद्वह । 5) Br. T. Vā. –ज्ञो । 6) Br. T. Vā. –तव्यो ।

17 = Bḍ. I. 36.133; Br. 4.35; H. 299; Śidh. 56.6[b], 7[a]; Vā. 62.113. 1) Bḍ. –मवदानसुसंवृतम् । 2) Vā. –स्तथा ।

18 = Bḍ. I. 36.134; Br. 4.36; H. 300; Śidh. 56.7[b], 8[a]; Vā. 62.114[ab]. 1) Vā. प्रव– । 2) Bḍ. –रक्षतं; Vā. –रक्षतान् । 3) Bḍ. नृप । 4) Bḍ. त्वं मा कार्षिरधर्मं वै; Vā. माधर्मं वेन कार्षीस्त्वम् । 5) Bḍ. H. Vā. नैष । 6) Śidh. सतामपि ।

19 = Bḍ. I. 36.135; Br. 4.37; H. 301; Śidh. 56.8[b], 9[a]; Vā. 62.114[c], 115[a]. 1) H. अन्वये– । 2) Bḍ. सं; Śidh. –नं हि; Vā. –ने च; V. –नेऽत्र । 3) Vā. –सूतोऽसि । 4) Śidh. प्रजानां । 5) Bḍ. Vā. –शयः; Śidh. परिपालकः । 6) Śidh. –स्त्वं । 7) Bḍ. Vā. पालयिष्ये प्रजाश्चेति । 8) Bḍ. पूर्वं ते; Br. इतीह; Śidh. इति तैः । 9) Vā. –श्चेति त्वया पूर्वं प्रतिश्रुतम् ।

20 = Bḍ. I. 36.136; Br. 4.38; H. 302; Śidh. 56.9[b], 10[a]; Vā. 62.115[b], 116[a]. 1) Śidh. –स्तदा । 2) Bḍ. Vā. वादिनः । 3) Bḍ. ब्रह्मर्षीन–; Śidh. मुमूर्षुर– । 4) Śidh. ततः । 5) Vā. स प्रहस्य तु । 6) Bḍ. –र्विदितेन च कोविदः; Śidh. –र्थं विचिन्तयन् ; Vā. –रिदं वचनकोविदः ।

21 = Bḍ. I. 36.137; Br. 4.39; H. 303; Śidh. 56.10[b] = a; Vā. 62.116[b], 117[a]. 1) Śidh. –व्यः । 2) Śidh. Vā. वै । 3) Vā. वीर्यश्रुत– । 4) Bḍ. वीर्येण तपसा ।

प्रभवं[1]) सर्वभूतानां[2]) धर्माणां च विशेषतः ।

संमूढा न विदुर्नूनं[1]) भवन्तो मामचेतसः[2]) ॥ 22 ॥	मन्दात्मानो[1]) न[2]) नूनं मां यूयं[3]) जानीत तत्त्वतः ॥ 22 ॥

इच्छन् दहेयं पृथिवीं, प्लावयेयं जलैस्तथा[1]) ।

द्यां भुवं चैव[1]) रुन्धेयं[2]), नात्र कार्या विचारणा ॥ 23 ॥ यदा न शक्यते मोहा- दवलेपाच्च पार्थिवः[1]) ।	सृजेयं वा ग्रसेयं वा, नात्र कार्या विचारणा ॥ 23 ॥ यदा न शक्यते स्तम्भान् मानाच्च[1]) भृशमोहितः[2]) ।

अनु[1]नेतुं तदा[2]) वेनस्त[3]तः क्रुद्धा महर्षयः ॥ 24 ॥

निगृह्य तं[1]) महात्मानो[2]) विस्फुरन्तं महाबलम्[3]) ।

ततोऽस्य सव्यमूरुं ते ममन्थुर्जातमन्यवः ॥ 25 ॥ तस्मिन् नि[1]मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ[2]) तु[3]) जज्ञिवान्	ततोऽस्य वामहस्तं ते[1]) ममन्थुर्भृशकोपिताः ॥ 25 ॥ तस्मात् प्रमथ्यमानाद् वै जज्ञे पूर्वमिति श्रुतिः[1]) ।

ह्रस्वोऽतिमात्रं[1]) पुरुषः कृष्णश्चापि[2]) बभूव ह[3]) ॥ 26 ॥

स भीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा[1]) तस्थिवान्[2]) व्याकुलेन्द्रियः[3]) ।

22a = Bḍ. I. 36.138b; Br. 4.40a; H. 304a; Vā. 62.118a. 1) Vā. T. –वः । 2) Bḍ. Vā. –लोकानां ।

22b = Br. 4.40b; H. 304b; Śidh. 56.11a. 1) Śidh. –र्धर्मं । 2) Br. T. मां विचेतसः; Śidh. विशेषतः ।

22b = Bḍ. I. 36.138a; Vā. 62.117b. 1) Vā. T. महात्मानम् । 2) Vā. अ– । 3) Bḍ. ययम् ।

23a = Bḍ. I. 36.139a; Br. 4.41a; H. 305a; Śidh. 56.(11b); Vā. 62.118b. 1) Bḍ. Vā. जलेन वा; Śidh. इत्थं संसाधयन् पृथ्वीं भावयेयं तथा जलम् ।

23b = Br. 4.41b; H. 305b; Śidh. 56.12a. 1) Br. वै भुवं च । 2) Śidh. विध्येयं ।

24a = Br. 4.42a; H. 306a; Śidh. 56.12b. 1) Śidh. –ते नेतुं दैवमोहेन मोहितम् ।

23b = Bḍ. I. 36.139b; Vā. 62.118c.

24a = Bḍ. I. 36.140a; Vā. 62.119a. 1) Bḍ. –न्मादानार्थ– । 2) Bḍ. –संहितः ।

24b = Bḍ. I. 36.140b; Br. 4.42b; H. 306b; Śidh. 56.13a; Vā. 62.119b. 1) Br. अप– । 2) Vā. नृपो । 3) Śidh. –णंत– ।

25a = Bḍ. I. 36.141a; Br. 4.43a; H. 307a; Śidh. 56.13b; Vā. 62.120a. 1) Br. तं निगृह्य । 2) Bḍ. च बाहुभ्यां; Śidh. दुरात्मानं । 3) Vā. यथानकम् ।

25b = Br. 4.43b; H. 307b; Śidh. 56.14a.

26a = Br. 4.44a; H. 308a; Śidh. 56.14b. 1) H. –स्मिंस्तु; Śidh. स्मिन् द्रु– । 2) Śidh. –रोः । 3) H. वि–; Śidh. प्र– ।

25b = Bḍ. I. 36.141b; Vā. 62.120b. 1) Vā. तं ।

26a = Bḍ. I. 36.142a; Vā. 62.121a. 1) Vā. T. –मभिश्रुतः; V. –श्रुतिः ।

26 = Bḍ. I. 36.142b; Br. 4.44b; H. 308b; Śidh. 56.15a; Vā. 62.121b. 1) Br. H. –त्रः । 2) Br. –श्चेति । 3) Vā. तथा द्विजाः ।

तमत्रिर्वि[4]ह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्[5]) तदा[6]) ॥ 27 ॥

निषादवंशकर्तासौ[1]) बभूवानन्तविक्रमः[2]), ।
धीवरानसृजच्चापि[3]) वेनकल्मषसंभवान् ॥ 28 ॥

ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुखारा[1]स्तुम्बुरा[2]*स्तथा*[3]) ।
अधर्मरुचय*श्चापि*[4]), विद्धि तान्[5]) वेनकल्मषान्[6]) ॥ 29 ॥

ततः पुनर्महात्मानः[1]) पाणिं वेनस्य दक्षिणम् ।
अरणीमिव संरब्धा[2]) ममन्थुर्जातमन्यवः[3]) ॥ 30 ॥

पृथुस्तस्मात्समु*त्पन्नः*[1]) कराज्ज्वलनसंनिभः[2]) ।
| पृथोः करतलाद्वापि यस्माज्जातः, पृथुस्ततः ।
दीप्यमानः स्व[1]वपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन्[2]) ॥ 31 ॥

| [स धन्वी कवची जातः पृथुरेव महायशाः ।]
आद्यमा[1]जगवं नाम धनुर्गृह्य महारवम् ।
शरांश्च *दिव्यान्*[2]) रक्षार्थं कवचं च महाप्रभम् ॥ 32 ॥

तस्मिन् जातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि[1]) सर्वशः ।
समापेतुर्म[2]हाराजं[3]), वेनश्च[4]) त्रिदिवं *ययौ*[5]) ॥ 33 ॥

---

27 = Bd. I. 36.143; Br. 4.45; H. 309; Śidh. 56.15[b], 16[a]; Vā. 62.122. 1) Bd. Vā. –लिङ्ग्वैव । 2) H. Vā. स्थित-वान् ; Śidh. तस्थौ च । 3) Bd. आकुलेन्द्रियः; Br. द्विजसत्तमाः; H. जनमेजय; Śidh. ऋषिसत्तमः । 4) Bd. Vā. –मार्तं वि– । 5) Bd. Vā. –ब्रुवन् । 6) Bd. Vā. किल; Śidh. वचः ।

28 = Bd. I. 36.144; Br. 4.46; H. 310; Śidh. 56.16[b], 17[a]; Vā. 62.123. 1) Śidh. –तां स । 2) Br. H. Śidh. –व वदतां वराः (H. –र; Śidh. –रः) । 3) Vā. –जत् सोऽपि ।

29 = Bd. I. 36.145; Br. 4.47; H. 311; Śidh. 56.17[b], 18[a]; Vā. 62.124. 1) Bd. Vā. –स्तुम्बुरा–; Br. V. –स्तुषारा–; Śidh. –याः पुलिन्दा– । 2) Bd. –स्तुबुराः; Br. V. –स्तम्बुरा–; Śidh. –स्तुम्बरा–; Vā. तुवराः । 3) Bd. खशाः; Vā. खसाः; Br. T. –यास्तथा पर्वतसंश्रयाः । 4) Br. –यो विप्रास् ; H. –यस्तात; Śidh. ये च । 5) Br. ते तु वै; Vā. संभूता । 6) Br. –षषाः; H. नसंभावान् ; Vā. T. –षषात् ।

30 = Bd. I. 36.146; Br. 4.48; H. 312; Śidh. 56.18[b], 19[a]; Vā. 62.125. 1) Br. Vā. पुनर्महर्षयस्तस्य । 2) Śidh. संधाय; Vā. –रम्भान् । 3) Śidh. –थुस्ते महर्षयः ।

31[a] = Bd. I. 36.147[a]; Br. 4.49[a]; H. 313[a]; Śidh. 56.19[b]; Vā. 62.126[a]. 1) H. Śidh. –त्तस्थौ । 2) Bd. Śidh. –ज्ज्वलन-संनिभात् ; Vā. करास्फालनतेजसः ।

| 31[b] = Bd. I. 36.147[b]; Vā. 62.126[b].

31[b(c)] = Bd. I. 36.148[a]; Br. 4.49[b]; H. 313[b]; Śidh. 56.20[a]; Vā. 62.126[c]. 1) Bd. च ; Śidh. तु । 2) Śidh. –ग्निस-मोज्ज्वलः; Vā. –रिवोज्ज्वलन् ।

| [ ] = H. 314[a].

32 = Bd. I. 36.148[b], 149[a]; Br. 4.50; H. 314[b], 315[a]; Śidh. 56.20[b], 21[a]; Vā. 62.127. 1) Br. T. अथ सोऽ– । 2) Bd. Vā. बिभ्रद् ।

33 = Bd. I. 36.149[b], 150[a]; Br. 4.51; H. 315[b], 316[a]; Śidh. 56.21[b], 22[a]; Vā. 62.128. 1) Śidh. मुदितानि तु । 2) Vā. T. –तुः समुत्पन्ने । 3) Br. –र्महाभागा; H. Vā. V. –राज; Vā. T. –राशि; Śidh. –तुर्दिशो देवा । 4) Br. –णस्तु । 5) Bd. Vā. गतः ।

समुत्पन्नेन *राजर्षिः*[1]) सत्पुत्रेण महात्मना[2]) ।
त्रातः[3]) स पुरुषव्याघ्रः[4]) पुंनाम्नो नरकात् तदा ॥ 34 ॥

तं समुद्राश्च नद्य[1]श्च रत्नान्यादाय सर्वशः ।
तोयानि चाभिषेकार्थं[2]) सर्वं एवोप[3]तस्थिरे ॥ 35 ॥

पितामहश्च भगवान् दे*वैरा*[1]*ङ्गिरसैः सह*[2]) ।
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्वशः ॥ 36 ॥

समागम्य तदा वैन्यमभ्यषिञ्चन् नराधिपम् ।
महता राजराज्येन[1]) प्रजापालं[2]) महाद्युतिम्[3]) ॥ 37 ॥

सो[1]ऽभिषिक्तो महातेजा
विधिवद् धर्मकोविदैः ।
आधिराज्ये[1]) *तदा राज्ञां*[2]) पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ 38 ॥

| सोऽभिषिक्तो महाराजो
| देवैरङ्गिरसः सुतैः ।

पित्रापरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः ; ।
अनुरागात् ततस्तस्य
नाम राजेत्यजायत[1]) ॥ 39 ॥

| ततो राजेति नामास्य
| अ[1]नुरागादजायत ॥ 39 ॥

आपस्तस्तम्भिरे तस्य[1]) समुद्रमभियास्यतः[2]), ।
पर्वताश्च ददुर्मार्गं[3]), ध्वजभ[4]ङ्गश्च नाभवत् ॥ 40 ॥

अकृष्टपच्या पृथिवी, सिध्यन्त्यन्नानि चिन्तया[1]), ।
सर्वकामदुघा गावः, पुटके पुटके मधु ॥ 41 ॥

---

34 = Bḍ. I. 36.150[b], 151[a]; Br. 4.52; H. 316[b], 317[a]; Śidh. 56.(22[b]), 23[a]; Vā. 62.129. 1) Br. भो विप्राः; H. कौरव्य । 2) Vā. स सत्पुत्रेण धीमता; Śidh. सत्पुत्रेण सुजातेन एवं सर्वमिदं जगत् । 3) Śidh. त्राता । 4) H. –व्याघ्र ।

35 = Bḍ. I. 36.151[b], 152[a]; Br. 4.53; H. 317[b], 318[a]; Śidh. 56.23[b], 24[a]; Vā. 62.130. 1) Bḍ. Vā. तं नद्यश्च समुद्रा– । 2) Bḍ. Vā. अभिषेकाय तोयं च । 3) Śidh. एवाव– ।

36 = Bḍ. I. 36.152[b], 153[a]; Br. 4.54; H. 318[b], 319[a]; Śidh. 56.24[b] = a, 25[a]; Vā. 62.131. 1) Śidh. –वैश्वा– । 2) Bḍ. Vā. अङ्गिरोभिः सहामरैः ।

37 = Bḍ. I. 36.153[b], 154[a]; Br. 4.55; H. 319[b], 320[a]; Śidh. 56.25; Vā. 62.132. 1) Bḍ. Br. –राजेन । 2) Śidh. –पालो; Vā. महाराजं । 3) Br. प्रजास्तेनानुरञ्जिताः; Śidh. –द्युतिः ।

38[a] = Br. 4.56[a]; H. 320[b]; Śidh. 56.26[a]. 1) Śidh. अ– । | 38[a] = Bḍ. I. 36.154[b]; Vā. 62.133[a].

38[b] = Bḍ. I. 36.155[a]; Br. 4.56[b]; H. 321[a]; Śidh. 56.26[b]; Vā. 62.133[b]. 1) Bḍ. Vā. –राज्ये । 2) Bḍ. महाभागः; Śidh. महातेजाः; Vā. महाराजः ।

39[a] = Bḍ. I. 36.155[b]; Br. 4.57[a]; H. 321[b]; Śidh. 56.27[a]; Vā. 62.134[a].

39[b] = Br. 4.57[b]; H. 322[a]; Śidh. 56.27[b]. 1) Br. –नास्य– जायत; Śidh. नानाश्चर्यमभूत् तदा । | 39[b] = Bḍ. I. 36.156[a]; Vā. 62.134[b]. 1) Bḍ. अ– ।

40 = Bḍ. I. 36.156[b], 157[a]; Br. 4.58; H. 322[b], 323[a]; Śidh. 56.28(a)[b]; Vā. 62.135. 1) Vā. चास्य । 2) Śidh. संस्तम्भिता ददुर्मार्गं समभिपद्यतः । 3) Bḍ. –श्चावदीर्यन्त; Vā. –श्च विशीर्यन्ते । 4) Śidh. –स– ।

41 = Bḍ. I. 36.157[b], 158[a]; Br. 4.59; H. 323[b], 324[a]; Śidh. 56.29; Vā. 62.136. 1) Br. T. –न्तनात् ।

एतस्मिन्नेव काले तु[1]) यज्ञे पैतामहे शुभे[2])।
सूतः सूत्यां[3]) समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः[4]) ॥ 42 ॥

तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे[1]) प्राज्ञोऽथ मागधः।
सामगेषु च गायत्सु सुगभाण्डे[1]) वैश्वदेवके।
सामगाने[2]) समुत्पन्नस्तस्मान् मागध उच्यते ॥ 42_1 ॥
ऐन्द्रेण हविषा चापि हविः पृक्तं बृहस्पतेः।
जुहावेन्द्राय दे[1]वेन, ततः सूतो व्यजायत ॥ 42_2 ॥
प्रमादस्तत्र संजज्ञे प्रायश्चित्तं च कर्मसु।
शिष्यहव्येन यद् पृक्तमभिभूतं गुरोर्हविः ॥ 42_3 ॥
अधरोत्तरचारेण जज्ञे तद्वर्णवैकृतम्।
यच्च क्षत्रात् समभवद् ब्राह्मण्यं[1]) हीनयोनितः, ॥ 42_4 ॥
सूतः पूर्वेण साधर्म्यात् तुल्यधर्मः प्रकीर्तितः।
मध्यमो ह्येष सूतस्य धर्मः क्षत्रोपजीवनम्, ॥ 42_5 ॥
रथनागाश्व[1]चरितं जघन्यां च चिकित्सितम्।
पृथोः[1]) स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ मह[2]र्षिभिः ॥ 43 ॥

तावुचुर्ऋषयः[1]) सर्वे स्तूयतामेष पार्थिवः,।
कर्मैतदनुरूपं वां[2]), पात्रं चायं[3]) नराधिपः[4]) ॥ 44 ॥

तावूचतुस्तदा सर्वांस्ता[1]नृषीन् सूतमागधौ।
आवां देवानृषींश्चैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः[2]) ॥ 45 ॥

न चास्य विद्मो[1]) वै कर्म[2]) न तथा[3]लक्षणं यशः,।
स्तोत्रं येनास्य कुर्याव[4]) राज्ञ[5]स्तेजस्विनो द्विजाः ॥ 46 ॥

ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः[1]) स्तूयतामिति,।

---

42 = Bḍ. I. 36.158[b], 159[a]; Br. 4.60; H. 324[b], 325[a]; Śidh. 56.30; Vā. 62.137[ab]. 1) Vā. च। 2) Bḍ. यजतस्तस्य वै सुखे। 3) Bḍ. सोमे सुते। 4) Bḍ. सूतः सौत्ये तदाहनि।

43[a](42₁[a]) = Bḍ. I. 36.159[b]; Br. 4.61[a]; H. 325[b]; Śidh. 56.31[a]; Vā. 62.137[c]. 1) Bḍ. समुत्पन्ने पुनर्जज्ञे; Śidh महायज्ञे प्राप्ते जज्ञे।

42₁[bc] = Bḍ. I. 36.160; Vā. 62.138[ad]. 1) Bḍ. शुभाण्डे। 2) Bḍ. समागते।
42₂ = Bḍ. I. 36.161; Vā. 62.138[cd]. 1) Bḍ. दै–।
42₃ = Bḍ. I. 36.162; Vā. 62.139[ab].
42₄ = Bḍ. I. 36.163; Vā. 62.139[c], 140[a]. 1) Bḍ. –ण्यां।
42₅ = Bḍ. I. 36.164; Vā. 62.140[b], 141[a].
43[a] = Bḍ. I. 36.165[a]; Vā. 62.141[b]. 1) Vā. –गाश्व–।

43[b] = Bḍ. I. 36.165[b]; Br. 4.61[b]; H. 326[a]; Śidh. 56.31[b]; Vā. 62.142[a]. 1) Bḍ. –थु–। 2) H. Vā. सुर–।

44 = Bḍ. I. 36.166; Br. 4.62; H. 326[b], 327[a]; Śidh. 56.32; Vā. 62.142[bc]. 1) Bḍ. Vā. –र्मुनयः। 2) Bḍ. च; Śidh वा। 3) Śidh. वा यन्। 4) Vā. –त्रं स्तोत्रस्य चाप्ययन्।

45 = Bḍ. I. 36.167; Br. 4.63; H. 327[b], 328[a]; Śidh. 56.33[aI] = a[I]; Vā. 62.143. 1) Bḍ. –स्ततः सर्वांस्ता–; Śidh. –स्तुस्तानानम्य ता–। 2) Bḍ. –र्मतः।

46 = Bḍ. I. 36.168; Br. 4.64; H. 328[b], 329[a]; Śidh. 56.33[aII] = a[II]; Vā. 62.144. 1) Bḍ. Br. विद्मो; H. –द्म; Vā. कर्म। 2) Vā. विद्मो। 3) Br. T. –र्म नाम वा; Śidh. न विद्मो। 4) Vā. –वो। 5) Bḍ. प्रोचु–।

47[a](46₁[a]) = Bḍ. I. 36.170[a]; Br. 4.65; H. 329[b]; Śidh. 56.(33[b]); Vā. 62.145[a]. 1) Śidh. तावूचुस्ते भविष्यैश्च लक्षणैः।

| दानधर्म[1]रतो नित्यं सत्यवाक् संजिते[2]न्द्रियः ॥ 46_1 ॥
| ज्ञानशीलो वदान्यश्च[1]) संग्रामेष्वपराजितः ।

यानि कर्माणि कृतवान् पृथुः पश्चात्[1]) महाबलः ॥ 47 ॥

| सत्यवाग् दानशीलोऽयं सत्यसंधो नरेश्वरः ।
| श्रीमाञ्जैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो दुष्टशासनः ॥ 47_1 ॥
| धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषणः ।
| मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
| शमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्थितो नृपः ॥ 47_2 ॥

ततः प्रभृति वै लोके[1])
स्तवेषु मुनिसत्तमाः[2]) ।
आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते
सूतमागधबन्दिभिः[3]) ॥ 48 ॥

| तदादि[1]) पृथिवीपालाः
| स्तूयन्ते सूतमागधैः ।
| आशीर्वादैः प्रबोध्यन्ते
| सूतमागधबन्दिभिः ॥ 48 ॥

तयोः[1]) स्तवा[2]न्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात् प्रजेश्वरः ।
अनूपदेशं सुताय मगधं[3]) मागधाय च ॥ 49 ॥

तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राहु[1]र्महर्षयः[2]) ।
वृत्तीना[1]मेष वो दाता
भविष्यति नराधिपः[2]) ॥ 50 ॥

| एष वो वृत्तिदो[1]) वैन्यो
| भविष्यति[2]) नराधिपः ॥ 50 ॥

ततो वैन्यं महाभागं[1]) प्रजाः सम[2]भिदुद्रुवुः ।
त्वं[3]) नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिव[4]चनात् तदा[5]) ॥ 51 ॥

सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहित[1]चिकीर्षया ।

| 46_1^b = Bḍ. I. 36.169ᵃ; Vā. 62.145ᵇ. 1) Bḍ. एष कर्म– । 2) Bḍ. संयते– ।
| 47^a = Bḍ. I. 36.169ᵇ; Vā. 62.145ᶜ. 1) Vā. –स्तु ।

47^b = Bḍ. I. 36.170ᵇ; Br. 4.65ᵇ; H. 330ᵃ; Vā. 62.146ᵃ. 1) Vā. –श्चापि ।

| 47_1 = H. 330ᵇ, 331ᵃ.
| 47_2 = H. 331ᵇ, 332.

48 = Br. 4.66; H. 333; Śidh. 56.(34ᵃ). 1) H. –ति लोकेषु । 2) H. जनमेजय । 3) Śidh. तच्छ्रुत्वाशीस्तु चक्राते राज्ञस्तौ सूत-मागधौ ।

| 48 = Bḍ. I. 36.172ᵇ, 173ᵃ; Vā. 62.148. 1) Vā. तदा वै ।

49 = Bḍ. I. 36.171ᵇ, 172ᵃ; Br. 4.67; H. 334; Śidh. 56.34ᵇ, 35ᵃ; Vā. 62.147. 1) Bḍ. Vā. तत । 2) Br. स्तुवा– । 3) Vā. –धान् ।

50^a = Bḍ. I. 36.173ᵇ; Br. 4.68ᵃ; H. 335ᵃ; Śidh. 56.35ᵇ; Vā. 62.149ᵃ. 1) Bḍ. Vā. –जा ऊचु–; Br. T. प्रोचु– । 2) Br. –र्मनीषिणः; Śidh. –ता देवा ब्रह्मपुरोगमाः ।

50^b = Br. 4.68ᵇ; H. 335ᵇ; Śidh. 56.36ᵃ. 1) H. वृत्ताना– । 2) Śidh. नरेश्वरः ।

| 50^b = Bḍ. I. 36.174ᵃ; Vā. 62.149ᵇ. 1) Bḍ. वृत्तिप्रदो । 2) Vā. भवत्विति ।

51 = Bḍ. I. 36.174ᵇ, 175ᵃ; Br. 4.69; H. 336; Śidh. 56.36ᵇ, 37ᵃ; Vā. 62.150ᵃᵇ. 1) Br. महात्मानं; H. –राज । 2) Śidh. –त्यं प्रजाः सर्वा जीवनाया– । 3) Br. त्वां । 4) Vā. –र्षेर्व– । 5) Śidh. तमूचुर्ब्राह्मणाः किल ।

52^a = Bḍ. I. 36.175ᵇ; Br. 4.70ᵃ; H. 337ᵃ; Śidh. 56.(37ᵇ); Vā. 62.150ᶜ. 1) Śidh. सोऽपसृत्याथ सहसा प्रजापति– ।

धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च
पृथिवीमार्दयद्[1]) वली[2]) ॥ 52 ॥

| धनुर्गृहीत्वा बाणांश्च
| वसुधामार्दयद्[1]) वली ॥ 52 ॥

ततो वैन्यभय[1]त्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन् मही, ।
तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत ॥ 53 ॥

सा लोकान् ब्रह्मलोका[1]दीन् गत्वा[2]) वैन्यभयात् तदा ।
प्रददर्श[3]ग्रतो वैन्यं प्रगृहीतशरासनम्[4]) ॥ 54 ॥

ज्वलद्भिर्निशितै[1]र्बाणैर्दीप्ततेजसमच्युतम्[2]) ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्षममरैरपि ॥ 55 ॥

अलभन्ती तु सा[1]) त्राणं वैन्यमेवान्वपद्यत[2]) ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा[3]) पूज्या लोकैस्त्रिभिः सदा[4]) ॥ 56 ॥

उवाच वैन्यं[1]) नाधर्मं स्त्रीवधे परिपश्यसि[2]) ? ।
कथं धारयिता चासि प्रजा राजन् मया विना[3]) ? ॥ 57 ॥

मयि लोकाः स्थिता राजन्, मयेदं धार्यते जगत्, ।
मद्कृते च[1]) विनश्येयुः[2]) प्रजाः[3]) पार्थिव, विद्धि तत्[4]) ! ॥ 58 ॥

न[1]) मामर्हसि[2]) हन्तुं वै[3]), श्रेयश्चेत्त्वं[4]) चिकीर्षसि ।
प्रजानां, पृथिवीपाल, शृणु चेदं वचो मम ! ॥ 59 ॥

उपायतः समारब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः; ।
| उपायं पश्य, येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप[1]) ॥ 60 ॥

52[b] = Br. 4.70[b]; H. 337[b]; Śidh. 56.38[a]. 1) Br. T. –माद्रवद् । 2) Śidh. धरां प्रत्यचयां पुनः ।

| 52[b] = Bḍ. I. 36.176[a]; Vā. 62.151[a]. 1) Bḍ. –माद्रवद् ।

53 = Bḍ. I. 36.176[b], 177[a]; Br. 4.71; H. 338; Śidh. 56.38[b], 39[a]; Vā. 62.151[b], 152[a]. 1) H. –यात् ; Vā. अस्यार्दन-भय– ।

54 = Bḍ. I. 36.177[b], 178[a]; Br. 4.72; H. 339; Śidh. 56.39[b] = a; Vā. 62.152[bc]. 1) Śidh. –कारं लोकपाला– । 2) Śidh. ययौ । 3) Bḍ. संददर्शा–; Vā. ददर्श चा– । 4) Bḍ. कार्मुकोद्यतपाणिकम् ; Vā. कार्मुकोद्यतधारिणम् ।

55 = Bḍ. I. 36.178[b], 179[a]; Br. 4.73; H. 340; Vā. 62.153. 1) Vā. –र्विशिखै– । 2) Br. T. –समन्ततः ।

56 = Bḍ. I. 36.179[b], 180[a]; Br. 4.74; H. 341; Śidh. 56.40; Vā. 62.154. 1) Vā. तदा । 2) Śidh. –णं तं वै शरण-मीयिवान् । 3) Bḍ. Vā. देवी । 4) Br. H. –भिस्तदा; Śidh. –त्वा इदं वचनमब्रवीत् ।

57 = Bḍ. I. 36.180[b], 181[a]; Br. 4.75; H. 342; Śidh. 56.41[a] = b; Vā. 62.155. 1) Bḍ. वैनं; H. चैनं । 2) Bḍ. –श्यति; H. –धं कर्तुमर्हसि । 3) Bḍ. –जा या वर्धिता मया; Br. विना मया ।

58 = Bḍ. I. 36.181[b], 182[a]; Br. 4.76; H. 343; Śidh. 56.41[b], 42[a]; Vā. 62.156. 1) Bḍ. मत्कृते न; Br. H. मद्विनाशे; Śidh. मत्कृते च । 2) Śidh. –श्यन्ति । 3) Śidh. सर्वे । 4) Bḍ. वर्धिताः; Śidh. पार्थिवाः; Vā. –वसत्तम ।

59 = Bḍ. I. 36.182[b], 183[a]; Br. 4.77; H. 344; Śidh. 56.42[b] = a; Vā. 62.157. 1) Bḍ. स । 2) Bḍ. मां नार्हसि । 3) Bḍ. Vā. वै हन्तुं । 4) Bḍ. –यस्त्वं च ।

60[a] = Bḍ. I. 36.183[b]; Br. 4.78[a]; H. 345[a]; Śidh. 56.43[a]; Vā. 62.158[a].

| 60[b] = Br. 4.78[b]; H. 345[b]; Śidh. 56.43[b]. 1) Br. –जामिमान् ।

हत्वापि मां न शक्तस्त्वं प्रजानां *पालने*[1]) नृप ;।
अनुभूता[2]) भविष्यामि, *यच्छ*[3]) कोपं महाद्युते[4]) ! ॥ 61 ॥

अवध्याश्च[1]) स्त्रियः[2]) प्राहुस्तिर्यग्योनिग[3]तेष्वपि ।
सत्त्वेषु[4]), पृथिवीपाल, न धर्मं[5]) त्यक्तुमर्हसि ॥ 62 ॥

एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा[1]) महामनाः ।
कोपं[2]) निगृह्य धर्मात्मा वसुधामिदं[3]मब्रवीत् ॥ 63 ॥

एकस्यार्थाय[1]) यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा[2]) ।
बहून् वा[1]) प्राणिनोऽथैकं[2]),
भवेत् तस्येह[3]) पातकम् , ॥ 64 ॥
सुखमेधन्ति बहवो
यस्मिंस्तु निहतेऽशुभे[1]), ।

एकं प्राणं[1]) बहून् वापि,
कर्म[2]) तस्यास्ति पातकम् ॥ 64 ॥
यस्मिंस्तु निहते भद्रे
एधन्ते[1]) बहवः सुखम् ।

तस्मिन् हते नास्ति शुभे[1]) पातकं चोप[2]पातकम् ॥ 65 ॥

| [एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि ।
| बहूनां भवति क्षेमं, तत्र पुण्यप्रदो वधः ॥]

सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि[1]) वसुंधरे, ।
यदि मे वचनं[2]) नाद्य[3]) करिष्यसि जगद्धितम्[4]) ॥ 66 ॥

त्वां निहत्याद्य[1]) बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीम् ।
आत्मानं प्रथयित्वाहं[2]) प्रजा धारयिता स्वयम्[3]) ॥ 67 ॥

---

61 = Bḍ. I. 36.184; Br. 4.79; H. 346; Śidh. 56.44^{a} = b; Vā. 62.158^{b}, 159^{a}. 1) Br. पोषणे; H. प्रजा धारयि ј । 2) Bḍ. अन्तर्भूता; Br. अनुकूला; Vā. अन्नभूता । 3) Bḍ. Vā. जहि । 4) Br. T. –मते; Śidh. महीपते ।

62 = Bḍ. I. 36.185; Br. 4.80; H. 347; Śidh. 56.44^{b}, 45^{a}; Vā. 62.159^{bc}. 1) Br. Śidh. –ध्यां च । 2) Br. Śidh. –यं । 3) Vā. –श्र– । 4) Br. यथेवं; Śidh. स त्वं तु; Vā. मत्वैवं । 5) Bḍ. Vā. धर्मं न ।

63 = Bḍ. I. 36.186; Br. 4.81; H. 348; Śidh. 56.45^{b}, 46^{a}; Vā. 62.160. 1) Bḍ. तस्या । 2) Bḍ. Vā. क्रोधं । 3) Śidh. इदं वचन– ।

64^{a} = Bḍ. I. 36.187^{a}; Br. 4.82^{a}; H. 348^{a}; Śidh. 56.46^{b}; Vā. 62.161^{a}. 1) Br. T. Śidh. –स्यार्थे तु । 2) Bḍ. च; Śidh. बहून् पापं तु तस्य तत् ।

64^{b} = Br. 4.82^{b}; H. 349^{b}; Śidh. 56.(47^{a}). 1) H. वै । 2) Br. ऽनन्तं । 3) Śidh, बहूनां हन्ति वाप्येकं तस्य नास्तीह ।

65^{a} = Br. 4.83^{a}; H. 350^{a}. 1) H. सति ।

64^{b} = Bḍ. I. 36.187^{b}; Vā. 62.161^{b}. 1) Bḍ. प्राणो । 2) Vā. कामं ।

65^{a} = Bḍ. I. 36.188^{a}; Vā. 62.162^{a}. 1) Bḍ. जीवन्ते; Vā. T. लभन्ते ।

65^{b} = Bḍ. I. 36.188^{b}; Br. 4.83^{b}; H. 350^{b}; Vā. 62.162^{b}. 1) Br. T. भद्रे; Vā. शुभे नास्ति । 2) H. नोप– ।
| [ ] = H. 351.

66 = Bḍ. I. 36.189; Br. 4.84; H. 352; Śidh. 56.47^{b}, 48^{a}; Vā. 62.163. 1) Vā. वधिष्यामि । 2) Br. T. H. –चनान् । 3) Śidh, त्वच । 4) Śidh. च नो हितम् ।

67 = Bḍ. I. 36.190; Br. 4.85; H. 353; Vā. 62.164. 1) Bḍ. –त्याशु । 2) Bḍ. Vā. –त्वेह । 3) Vā. T. धारयिष्याम्यहं प्रजाः ।

सा त्वं शासन[1]मास्थाय[2]) मम धर्मभृतां वरे[3]) ।

संजीवय प्रजाः सर्वाः, समर्था ह्यसि धारणे ॥ 68 ॥	संजीवय प्रजा नित्यं, शक्ता ह्यसि न संशयः ॥ 68 ॥

दुहितृत्वं च मे गच्छ, तत[1]) एन[2]महं शरम्[3]) ।
नियच्छेयं[4]) त्वद्धार्थ[5]मुद्यन्तं[6]) घोरदर्शनम्[7]) ॥ 69 ॥

| प्रत्युवाच ततो वैन्यमेवमुक्ता सती मही ।

सर्व[1]मेतदहं वीर[2]) विधास्यामि न संशयः[3]) ॥ 70 ॥

| [उपायतः समारब्धाः सर्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः; ।
| उपायं पश्य, येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः; ॥]

वत्सं तु मम तं[1]) पश्य[2]), क्षरेयं[3]) येन वत्सला, ।
समां च कुरु सर्वत्र मां त्वं[4]) धर्मभृतां वर[5]), ॥ 71 ॥

यथा विष्य[1]न्दमानं मे[2]) क्षीरं सर्वत्र भावयेत्[3]) ।
तत उत्सारयामास शैला[4]ञ्शतसहस्रशः[5]) ॥ 72 ॥

धनुष्कोट्या तदा[1]) वैन्यस्तेन शैला विवर्धिताः ।
| पृथुर्वैन्यस्तदा चक्रे महीं राजा समां ततः ।
मन्वन्तरेष्वतीतेषु विषमासीद् वसुंधरा, ॥ 73 ॥
स्वभावेनाभवंस्त[1]स्याः[2]) समानि विषमाणि च ।
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासीदेतत्[3]) पुरा[4]) किल ॥ 74 ॥

68[a] = Bḍ. I. 36.191[a]; Br. 4.86[a]; H. 354[a]; Śidh. 56.48[b]; Vā. 62.165[a]. 1) Bḍ. Vā. वचन–; Śidh. आपां स– । 2) Vā. –मासाद्य । 3) Śidh. संजीवय प्रजाः ।

68[b] = Br. 4.86[b]; H. 354[b]. | 68[b] = Bḍ. I. 36.191[b]; Vā. 62.165[b].

69 = Bḍ. I. 36.192; Br. 4.87; H. 355; Vā. 62.166. 1) Bḍ. चैवं; Vā. एवम् । 2) Bḍ. Vā. एत– । 3) Vā. –तं महद्वरम् । 4) Vā. T. –यच्छे त्वां । 5) Vā. T. तु धर्मार्थे–; V. स्वधर्मार्थे– । 6) H. –मुद्यतं; Vā. –र्थं प्रयुक्तं । 7) Vā. T. –र्शने ।

| 70[a] = Bḍ. I. 36.193[a]; Vā. 62.167[a].

70[b] = Bḍ. I. 36.193[b]; Br. 4.88[a]; H. 356[a]; Śidh. 57.(1[a]); Vā. 62.167[b]. 1) Vā. एव– । 2) Bḍ. Vā. राजन् । 3) Śidh. तच्छ्रुत्वा पृथिवी प्राह न मां त्वं हन्तुमर्हसि ।

| [ ] = H. 356[b], 357[a].

71 = Bḍ. I. 36.194[ab]; Br. 4.88[b], 89[a]; H. 357[b], 358[a]; Śidh. 57.1[b], 2[a]; Vā. 62.168[ab]. 1) Br. T. सं–; Śidh. मे मतं । 2) Vā. T. यच्छ । 3) Śidh. –रेऽहं । 4) H. त्वं मां । 5) Śidh. –त्र पर्वतैरावृता यतः ।

72 = Bḍ. I. 36.194[c], 195[a]; Br. 4.89[b], 90[a]; H. 358[b], 359[a]; Śidh. 57.2[b], 3[a]; Vā. 62.168[c]. 169[a]. 1) Bḍ. Śidh. विस्प–; H. –थाभिस्य– । 2) Śidh –मानाहं; Vā. T. च । 3) Śidh. –ये । 4) Śidh. गिरी– । 5) Bḍ. Vā. शिलाजालानि सर्वशः ।

73[a] = Bḍ. I. 36.195[b]; Br. 4.90[b]; H. 359[b]; Śidh. 57.3[b]; Vā. 62.169[b]. 1) Bḍ. तथा; Vā. ततो ।

| [ ] = H. 360[a].

73[b] = Bḍ. I. 36.196[a]; H. 360[b]; Vā. 62.170[a].

74 = Bḍ. I. 36.196[b], 198[b]; H. 361; Vā. 62.170[b], 172[b]. 1) Bḍ. –वस– । 2) H. –वन् ह्यस्याः । 3) H. –देवं; Vā. –मेतदासीद । 4) H. तदा ।

न हि पूर्वंवि[1]सर्गे वै विषमे[2]) पृथिवीतले ।
प्रविभागः पुराणां वा[3]) ग्रामाणां वाभवत् तदा[4]) ॥ 75 ॥

न स[1]स्यानि न गोरक्षा[2]) न कृषिर्न वणिक्पथः ।
| नैव सत्यानृतं चासीन्[1]) न लोभो न च मत्सरः ॥ 76 ॥

वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्[1]) सांप्रतं[2]) समुपस्थिते[3]) ।
वैन्यात् प्रभृति लोकेऽस्मिन्[4]) सर्वस्यैतस्य संभवः ॥ 77 ॥

यत्र य[1]त्र समं त्वस्या[2])
भूमेरासीत् तदा[3]) द्विजाः[4]), ।
तत्र तत्र प्रजाः सर्वा
निवासं समरोचयन् ॥ 78 ॥

समत्वं यत्र यत्रासीद्
भूमेः[1]) कस्मिंश्चि[2]देव हि, ।
तत्र तत्र प्रजास्ता वै
निवसन्ति स्म[3]) सर्वदा[4]) ॥ 78 ॥

आहारः[1]) फलमूलानि[2]) प्रजानाम[3]भवत् तदा[4]) ।
कृच्छ्रेण महता युक्त[5]), इत्येवमनुशुश्रुम[6]) ॥ 79 ॥

स[1]) कल्पयित्वा वत्सं तु
मनुं स्वायंभुवं प्रभुम्[2]) ।
स्व[3]पाणौ पुरुषव्याघ्रो[4])
दुदोह पृथिवीं ततः[5]) ॥ 80 ॥
सस्यजातानि सर्वाणि
पृथुर्वै[1]न्यः प्रतापवान्, ।

स कल्पयित्वा वत्सं तु
चाक्षुषं मनुमीश्वरः ।
पृथु[1]र्दुदोह सस्यानि
स्व[2]तले पृथिवीं ततः ॥ 80 ॥
सस्यानि तेन दुग्धानि
वैन्येन तु वसुंधराम्[1]) ।
मनुं च चाक्षुषं कृत्वा
वत्सं पात्रे च भूमये, ।

---

75 = Bḍ. I. 36.197; Br. 4.91; H. 362; Śidh. 57.4; Vā. 62.171. 1) Bḍ. –नि– । 2) Śidh. विषये । 3) H. च ; Śidh. वै 4) Bḍ. Vā. वापि विद्यते ; H. वा तदाभवत् ।

76[a] = Bḍ. I. 36.198[a]; Br. 4.92[a]; H. 363[a]; Śidh. 57.5[a]; Vā. 62.172[a]. 1) H. Śidh. श । 2) Bḍ. Br. –क्षं(क्ष्यं) ।
| 76[b] = Br. 4.92[b]; H. 363[b]. 1) तत्र ।

77 = Bḍ. I. 36.199[a], 201[b]; Br. 4.93; H. 364; Vā. 62.172[c], 174[c]. 1) H. चास्मिन् । 2) H. –प्रते । 3) Bḍ. Vā. सर्वस्यैतस्य संभवः । 4) Br. वै विप्राः; H. राजेन्द्र ।

78 = Br. 4.94; H. 365; Śidh. 57.(5[b]) = a. 1) Śidh. त– 2) Śidh. समत्वं स्याद् । 3) Śidh. –मेर्वासस्त्वभूद् । 4) H. –दानव ।

78 = Bḍ. I. 36.199[b], 200[a]; Vā. 62.173. 1) Vā. भूयस् । 2) Vā. तस्मिंस्त– । 3) Bḍ. च । 4) Bḍ. –शः ।

79 = Bḍ. I. 36.200[b], 201[a]; Br. 4.95; H. 366; Śidh. 57.6[a] = b; Vā. 62.174[ab], Cp. 175[a]. 1) Vā. –र– । 2) Bḍ. –ले तु; Vā. –लं तु । 3) Śidh. –नां चा– । 4) Bḍ. Vā. किल । 5) Bḍ. Vā. –णैव तदा तासाम् । 6) Vā. 175[a]. –ण महता सोऽपि प्रनष्टास्त्वोपधीषु वै ।

80 = Br. 4.96; H. 367; Śidh. 57.6[b], 7[a]. 1) Śidh. सं– । 2) Śidh. –भुः । 3) Śidh स– । 4) H. –व्याघ्र; Śidh. –श्रेष्ठो । 5) Śidh. तदा ।

80 = Bḍ. I. 36.202; Vā. 62.175[bc]. 1) Vā. पुन– । 2) Bḍ. स्वे ।

81 = Br. 4.97; H. 368; Śidh. 57.7[b], 8[a].

81 = Bḍ. I. 36.203[a] = c; Vā. 62.176.

तेनान्नेन प्रजाः सर्वा[2])
वर्तन्तेऽद्यापि सर्वशः[3]) ॥ 81 ॥

| तेनान्नेन ततस्ता[2]) वै
वर्तयन्ते प्रजाः सदा[3]) ॥ 81 ॥

ऋषिभिः श्रूयते[1]) चापि[2]) पुनर्दुग्धा वसुंधरा, ।
वत्सः सोमोऽभवत्[3]) तेषां[4]) दोग्धा चापि बृहस्पतिः[5]), ॥ 82 ॥

पात्रमासीत् तु छन्दांसि[1]) गायत्र्यादीनि सर्वशः[2]), ।
क्षीरमासीत् तदा तेषां तपो[3]) ब्रह्म[4]) च शाश्वतम् ॥ 83 ॥

पुनस्ततो दे[1]वगणैः पुरंदरपुरोगमैः[2]) ।
काञ्चनं[3]) पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही[4]) ॥ 84 ॥

वत्सस्तु मघवानासीद्, दोग्धा तु[1]) सविता प्र[2]भुः[3]), ।
क्षीरमूर्जस्करं चैव[4]), वर्तन्ते येन[5]) देवताः[6]) ॥ 85 ॥

पितृभिः श्रूयते चापि[1]) पुनर्दुग्धा वसुंधरा[2]) ।
राजतं पात्रमादाय स्वधा[3]ममितविक्रमैः[4]) ॥ 86 ॥

| [स्वधामृतं च पितृणामासीद् दोग्धाथयमा तथा, ।]

यमो वैवस्वतस्तेषा[1]मासीद्[2]) वत्सः प्रतापवान्[3]) ।

| अन्तकश्चाभवद् दोग्धा कालो लोकप्रकालनः[4]) ॥ 87 ॥

---

1) Śidh. गोर्हि वै– । 2) H. –जास्तात । 3) Śidh. वर्तयन्त्यद्य नित्यशः ।

| 1) Vā. T. –धरा । 2) तदा ता । 3) Bd. –न्ति शुभाः प्रजाः ।

82 = Bd. I. 36.203^b, 204^a; H. 369; Śidh. 57.8^b = a^{IbI}; Vā. 62.177. 1) Vā. T. स्तूयते । 2) Śidh. –भिस्तु ततो दुग्धा; Vā. –ते वापि । 3) Bd. Vā. –मस्त्वभूत् । 4) Śidh. ततः । 5) H. –ग्धा चाङ्गिरसः सुतः ।

83 = Bd. I. 36.204^b, 205^a; H. 370(^{a},^{b}; Śidh. 57.9^a = a^{IbII}; Vā. 62.178. 1) Bd. छन्दांसि पात्रमासीद् तु; Śidh. पात्रं छन्दांसि दोग्धा वै । 2) H. बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छन्दांसि भारत । 3) H. –सीदनुपमं तयोर् । 4) Śidh. दुग्धं ।

84 = Bd. I. 36.205^b, 206^a; H. 371; Śidh. 57.(9^b), 10^a; Vā. 62.179^{ab}. 1) H. ततः पुनर्दे–; Vā. T. पुनः स्तुत्वा दे– । 2) Śidh. ततो देवगणैर्दुग्धा वत्सं कृत्वा पुरंदरम् । 3) Bd. Vā. सौवर्णं । 4) Bd. –ग्धा संश्रूयते मही; Śidh. दोग्धा चैव तु भास्करः; Vā. अमृतं दुदुहे तदा ।

85 = Bd. I. 36.206^b, 207^a; Br. 4.(101); H. 372; Śidh, 57.10^b = b; Vā. 62.(179^c) = a. 1) Bd. च । 2) Bd. –वि । 3) Br. देवानां काञ्चनं पात्रं वत्सस्तेषां शतक्रतुः; Vā. तेनैव वर्तयन्ते च देवा इन्द्रपुरोगमाः । 4) Bd. –र्जं च मधु च ; Br. T. –मोजस्करं चैव । 5) Bd. तेन ; Śidh. येन वर्तन्ति । 6) Br. दोग्धा च भगवान् रविः ।

86 = Bd. I. 36.207^b, 208^a; H. 373; Śidh. 57.11^a = a; Vā. 62.186^a = a. 1) Śidh. –भिश्च पुनर्दुग्धा । 2) Śidh. पात्रमादाय राजतम् । 3) H. सुधा– । 4) Bd. –माशु वितृप्तये; Vā. पितृभिः स्तूयते मही ।
| [ ] = Vā. 62.186^b.

87 = Bd. I. 36.208^b, 209^a; H. 374; Śidh, 57.(11^b) = a; Vā. 62.186^c = a. 1) Bd. वैवस्वतो यमस्त्वासी– । 2) Bd. –त्तेषां; Vā. यमो वत्सोऽभवत् तेषां । 3) Vā. मासो तृप्तिस्तु सर्वदा; Śidh. वत्सं कृत्वा मयं चैव दोग्धा कालस्तु चान्तकः । 4) Bd. –ग्धा पितृणां बलवान् प्रभुः ।

नागैश्च[1]) श्रूयते[2]) दुग्धा[3]) वत्सं कृत्वा तु तक्षकम् ।
अलाबुं[4]) पात्रमादाय विषं क्षीरं तदा मही[5]) ॥ 88 ॥

तेषामैरावतो दोग्धा
धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।

तेषां च[1]) वासुकिर्दोग्धा
काद्रवेयः प्रतापवान्[2]) ।

नागानां वै द्विजश्रेष्ठ[1]) सर्पाणां चैव सर्वशः[2]) ॥ 89 ॥

तेनैव वर्तयन्त्युग्रा महाकाया विषो[1]ल्बणाः ।
तदा[2]हारास्तदाचारास्तद्वीर्यास्तदुपाश्रयाः[3]) ॥ 90 ॥

असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुंधरा[1]) ।

आयसं पात्रमादाय
मायां शत्रुनिबर्हिणीम्[1]) ॥ 91 ॥

आयसं पात्रमादाय
किल मायाश्च सर्वशः ॥ 91 ॥

विरोचनस्तु प्राह्लादिर्वत्सस्तेषामभूत् तदा[1]), ।

ऋत्विग् द्विमूर्धा दैत्यानां,
मधुर्दोग्धा महाबलः[1]) ॥ 92 ॥
तयैते मायया द्यापि
सर्वे मायाविनोऽसुराः ।
वर्तयन्त्यमितप्रज्ञा-
स्तदेषाममितं बलम् ॥ 93 ॥

ऋत्विग् द्विमूर्धा दैत्यानां,
दोग्धाभूद् दितिनन्दनः ॥ 92 ॥
पयसा ते च मायाभिः
सर्वे मायाविनोऽसुराः ।
वर्तयन्ति महावीर्या-
स्तदेषां परमं बलम् ॥ 93 ॥

| यक्षैश्च[1]) श्रूयते राजन्[2]) पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।

आमपात्रे पुनर्दुग्धा[1]) त्वन्तर्धानमियं मही[2]) ॥ 94 ॥

---

88 = Bḍ. I. 36.212[b], 213[a]; H. 375; Śidh. 57.13[aI], 12[bII], [I], 13[aII]; Vā. 62.180[aI], [II] = a[I]b[II]. 1) Bḍ. –गैस्तु । 2) Vā. स्तूयते । 3) Śidh. नागैर्दुग्धा वसुमती । 4) Bḍ. Śidh. –बु– । 5) H. नरोत्तम; Śidh. महाऋषे ।

89[a] = H. 376[a]; Śidh. 57.13[b].

89[a] = Bḍ. I. 36.213[b]; Vā. 62.180[b]. 1) Bḍ. वै– । 2) Vā. –या महौजसः ।

89[b] = Bḍ. I. 36.214[a]; H. 376[b]; Vā. 62.181[a]. 1) H. भरतश्रेष्ठ । 2) H. च महीपते ।

90 = Bḍ. I. 36.214[b], 215[a]; H. 377; Śidh. 57.14[a] = b; Vā. 62.181[bc]. 1) Vā. महो– । 2) Śidh. वाय्वा– । 3) H. –स्तदपाश्रयाः; Śidh. –राः सदा सर्पा विषोल्बणाः; Vā. T. –स्तु तदाश्रयाः ।

91[a] = Bḍ. I. 36.209[b]; H. 378[a]; Śidh, 57.(14[bI]). 1) Śidh. असुरैश्च पुनर्दुग्धा ।

91[b] = H. 378[b]; Śidh, 57.(14[bII]). 1) Śidh. पात्रं कृत्वा तदायसम् ।

91[b] = Bḍ. I. 36.210[a].

92[a] = Bḍ. I. 36.210[b]; H. 379[a]; Śidh. 57.(15[a]). 1) Bḍ. –पां महायशाः; Śidh. माया दुग्धं तु वत्सं हि कृत्वा पौत्रं विरोचनम् ।

92[b] = H. 379[b]; Śidh. 57.(15[b]). 1) Śidh. दोग्धा दैत्यो मधुस्तत्र ततो मायाधिकासुराः ।

93 = H. 380.

92[b] = Bḍ. I. 36.211[a].

93 = Bḍ. I. 36.211[b], 212[a].

| 94[a] = H. 381[a]; Śidh, 57.16[aI] = I. 1) Śidh. यक्षैः सं– । 2) Śidh. दुग्धा ।

94[b] = Bḍ. I. 36.215[b]; H. 381[b]; Śidh. 57.16[aII], [bI]; Vā. 62.182[a]. 1) H. महाराज; Śidh. वसुंधरा । 2) Bḍ. –नप्रियं मही; H. पुरान्तर्धानमक्षयम् ; Śidh. अन्तर्धानं च वै दुग्धं ।

वत्सं वैश्रवणं कृत्वा[1]) यक्षैः[2]) पुण्यजनैस्तदा[3]), ।
दोग्धा रजत[4]नामस्तु, पिता मणिव[5]रस्य यः[6]) ॥ 95 ॥

यक्षात्मजो महातेजास्त्रिशीर्षः[1]) सुमहातपाः[2]); ।
तेन ते वर्तयन्तीति परमर्षिरुवाच[3]) ह ॥ 96 ॥

राक्षसैश्च पिशाचैश्च[1]) पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।
| शावं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं नराधिप ॥ 97 ॥

ब्रह्मोपेतस्तु दोग्धा वै[1]) तेषामासीत् कुबेरकः[2]) ।
वत्सः[3]) सुमाली बलवान्[4]), क्षीरं रुधिरमेव च[5]) ॥ 98 ॥

तेन क्षीरेण यक्षाश्च
राक्षसाश्चामरोपमाः ।
वर्तयन्ति पिशाचाश्च
भूतसङ्घास्तथैव च ॥ 99 ॥

| कपालपात्रे निर्दुग्धा
अ[1]न्तर्धानं च राक्षसैः ।
तेन क्षीरेण रक्षांसि
वर्तयन्तीह सर्वशः ॥ 99 ॥

पद्मपात्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः सा[1]प्सरोगणैः ।
वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीन् गन्धांस्तथैव च[2]) ॥ 100 ॥

तेषां वसुरुचि[1]स्त्वा[2]सीद् दोग्धा पुत्रो मुनेः शुचिः[3]) ।
गन्धर्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्यसंनिभः ॥ 101 ॥

शैलैश्च श्रू[1]यते दुग्धा[2]) पुनर्देवी[3]) वसुंधरा ।
तत्रौषधीर्मू[4]र्तिमती रत्नानि विविधानि च[5]) ॥ 102 ॥

---

95 = Bḍ. I. 36.216; H. 382; Śidh. 57.16[bII] = a[I]; Vā. 62.182[b], 183[a]. 1) Śidh. तथा । 2) Vā. यक्षैः । 3) Bḍ. Vā. –स्तथा । 4) Vā. T. च जतु– । 5) Bḍ. –ध– । 6) Vā. सः ।

96 = Bḍ. I. 36.217; H. 383; Vā. 62.183[bc]. 1) Bḍ. Vā. –तेजा वशी च(Vā. स) । 2) Bḍ. –यशाः; Vā. –बलः । 3) Bḍ. –मार्थतया च ।

97[a] = Bḍ. I. 36.218[a]; H. 384[a]; Śidh. 57.17[a]; Vā. 62.181[a]. 1) Bḍ. पिशाश्चैव(?) ।

| 97[b] = H. 384[b].

98 = Bḍ. I. 36.218[b], 219[a]; H. 385; Śidh. 57.(17[b], 18[a]); Vā. 62.184[b], 185[a]. 1) Bḍ. ब्रह्मा ब्राह्मोग्तु वै दोग्धा; H. दोग्धा रजतनामस्तु । Cp. 95[bI]. 2) H. कुरूद्वह ; Śidh. क्षीरं रुधिरमेवापि दोग्धा राक्षसनायकः । 3) Vā. रक्षः । 4) H. कौरव्य । 5) H. हि; Śidh. वत्सं सुमालिनं कृत्वा तेन ते वर्तयन्त्यथ ।

99 = H. 386.

| 99 = Bḍ. I. 36.219[b], 220[a]; Vā. 62.185[bc]. 1) Vā. अ– ।

100 = Bḍ. I. 36.220[b], 221[a]; H. 387; Śidh. 57.18[b], 19[a]; Vā. 62.187. 1) Bḍ. –वैश्रा–; Vā. –वैर– । 2) Bḍ. गन्धा-मही तदा; H. गन्धान् नरर्षभ; Śidh. दोग्धा वसुरुचिस्तथा ।

101 = Bḍ. I. 36.221[b], 222[a]; H. 388; Vā. 62.188. 1) H. च सुरुचि–; Vā. विश्वावसु– । 2) H. –श्रा– । 3) Bḍ. शुभः; H. भरतसत्तम ।

102 = Bḍ. I. 36.222[b], 223[a]; H. 389; Śidh. 57.19[b] = a[I], b[II]; Vā. 62.189. 1) Vā. स्तू– । 2) H. राजन् । 3) H. –र्दुग्धा । 4) Bḍ. तदौ–; H. औषधीर्वै– । 5) Śidh. रत्नान्योषधयः शुभाः ।

वत्सस्तु हिमवानासीद्[1]), दोग्धा मेरुर्म[2]हागिरिः ।
पात्रं तु शैलमेवासीत्, तेन शैलाः[3]) प्रतिष्ठिताः ॥ 103 ॥

| पात्रं तु शैलमेवासीत् , तेन शैलाः[3]) प्रतिष्ठिताः ॥ 103 ॥
| *श्रूयते वृक्षवीरुद्भिः*[1]) पुनर्दुग्धा वसुंधरा ।

पालाशं[2]) पात्रमादाय[3]) छिन्नदग्ध[4]प्ररोहणम् ॥ 104 ॥

कामधुक् पुष्पितः शालः[1]) *प्लक्षो*[2]) वत्सो *यशस्विनाम्*[3]), ।
सर्व[1]कामदुघा दोग्ध्री[1])
सर्वसस्यप्ररोहणी ॥ 105 ॥

सर्व[1]कामदुघा दोग्ध्री
पृथिवी भूतभाविनी ॥ 105 ॥

सेयं[1]) धात्री विधात्री च *पावनी*[2]) च वसुंधरा ।

| दुग्धा हितार्थं लोकानां पृथुनेति हि[1]) नः श्रुतम् ।

चराचरस्य सर्व[1]स्य प्रतिष्ठा योनिरेव च ॥ 106 ॥

आसीदियं[1]) समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता[2]) ।

| वसु धारयते यस्माद्[1]), वसुधा तेन चोच्यते ।

मधुकैटभयोः[1]) *कृत्स्ना*[2]) मेदसा संपरिप्लुता[3]), ॥ 107 ॥

तेनेयं मेदिनी देवी *प्रोच्यते*[1]) ब्रह्मवादिभिः ।
ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्वैन्यस्य *धीमतः*[2]) ॥ 108 ॥

दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी *पृथ्वीति* चोच्यते[1]) ।

---

103 = Bḍ. I. 36.223b, 224a; Br. 4.108b = a; H. 390; Śidh, 57.20a = a; Vā. 62.190. 1) Vā. –वांस्तेषां । 2) H. Vā. मेरुर्दोग्धा म– । 3) Vā. –लः ।

104 = Bḍ. I. 36.224b, 225a; Br. 4.109b = b; H. 391; Vā. 62.191. 1) H. वीरुद्भिः श्रूयते राजन् । 2) Br. Vā. –श– । 3) Br. –त्रं क्षीरं च । 4) Vā. T. दुग्धं छिन्न– ।

105a = Bḍ. I. 36.225b; Br. 4.(109a); H. (392a); Vā. 62.192a. 1) Vā. शैलः । 2) Vā. T. पक्षो । 3) Vā. –स्विनीं; Br. प्लक्षो वत्सस्तु वृक्षाणां दोग्धा शालस्तु पुष्पितः; H. दुदोह पुष्पितः सालो वत्सः प्लक्षोऽभवत् तदा ।

105b = Br. 4.111a; H. 393b. 1) H. दुग्धा । | 105b = Bḍ. I. 36.226a; Vā. 62.192b. 1) Bḍ. सर्प– ।

106a = Bḍ. I. 36.226b; Br. 4.110a; H. 392b; Vā. 62.193a. 1) Bḍ. सैव; Vā. सैषा । 2) Bḍ. Vā. धारणी ।

| 106b = Bḍ. I. 36.227a; Vā. 62.193b. 1) Vā. –ना इति ।

106b(c) = Bḍ. I. 36.227b; Br. 4.110b; H. 393a; Vā. 62.193c. 1) Bḍ. Vā. लोक– ।

107a = Bḍ. I. 37.1a; Br. 4.111b; H. 394a; Śidh. 57.20b; Vā. 63.1a, Cp. 3a. 1) Bḍ. –दिह । 2) Bḍ. वसुधेति यथाश्रुतम् ; Br. –नी परिविश्रुता ; Śidh. –नी च परिश्रुता ।

| 107b = Bḍ. I. 37.1b; Vā. 63.1b. 1) Bḍ. –सु धत्ते यतस्तस्माद् । 2) Bḍ. –धा सेति गीयते ।

107b(c) = Bḍ. I. 37.2a; Br. 4.112a; H. 394b; Śidh. 57.21a; Vā. 63.2a. 1) H. –याः । 2) Bḍ. Vā. पूर्वं । 3) Br. T. समभिप्लुता; Br. V. Śidh. च परिप्लुता; H. साभिपरिप्लुता ।

108 = Bḍ. I. 37.2b, 3a; Br. 4.112b, 113a; H. 395; Vā. 63.2b = b. 1) Bḍ. –नीत्युक्ता निरुक्त्या; Br. उच्यते । 2) Br. मो द्विजाः; H. भारत ।

109 = Bḍ. I. 37.3b, 4a; Br. 4.113b, 114a; H. 396; Śidh. 57.21b, 22a; Vā. 63.3b, 4a. 1) Bḍ. पृथिवीं पठ्यते ततः; Śidh. धरा पृथ्व्युच्यते ततः; Vā. पृथ्वीत्युच्यते ततः । 2) Vā. प्रथिता । 3) Bḍ. विभागश्च । 4) Vā. शोभिता ।

पृथुना[2]) प्रविभक्ता[3]) च शोधिता[4]) च वसुंधरा[5]) ॥ 109 ॥

सस्याकरवती स्फीता
पुरपत्तनमालिनी[1]) ॥ 100 ॥

सस्याकरवती राज्ञा[1])
पत्तनाकरमालिनी ।
चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णा
रक्षिता तेन धीमता ॥ 100 ॥

एवंप्रभावो वैन्यः स राजासीद्[1]) राज[2]सत्तमः[3]) ।
नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतग्रामैर्न[4]) *संशयः*[5]) ॥ 111 ॥

ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः[1]) ।
पृथुरेव नमस्कार्यो ब्रह्मयोनिः सनातनः ॥ 112 ॥

पार्थिवैश्च महाभागैः *पार्थिवत्व*[1]*मभीप्सुभिः*[2]) ।
आदिराजो[3]) नमस्कार्यः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ 113 ॥

योधैरपि च *विक्रान्तैः*[1]) प्राप्तुकामै[2]र्जयं युधि[3]) ।
आदिकर्ता[1]) रणानां च[2])
योधानां प्रथमो *नृपः*[3]) ॥ 114 ॥

आदिकर्ता रणानां[1]) वै
नमस्यः पृथुरेव हि ॥ 114 ॥

यो हि योद्धा[1]) रणं याति कीर्तयित्वा पृथुं नृपम् ।
स घोररूपान्[2]) संग्रामान्[3]) क्षेमी तरति[4]) कीर्तिमान् ॥ 115 ॥

वैश्यैरपि च *वित्ताढ्यै*[1]*र्वैश्य*[2]*वृत्तिविधायिभिः*[3]) ।
पृथुरेव नमस्कार्यो वृत्तिदाता[4]) महायशाः ॥ 116 ॥

---

5) Bḍ. धरायाः साधितः पुरा; Śidh. कृता सस्वरवन्दना ।

110 = Br. 4.114^{b}; H. 397^{a}. 1) Br. –शालिनी ।

110 = Bḍ. I. 37.4^{b}, 5^{a}; Vā. 63.4^{bc}. 1) Bḍ. –ज्ञः ।

111 = Bḍ. I. 37.5^{b}, 6^{a}; Br. 4.115; H. 397^{b}, 398^{a}; Śidh 57.22^{b}, 23^{a} = b; Vā. 63.5. 1) Bḍ. Vā. राजासीद्वैन्यः स । 2) Bḍ. द्विज–; Vā. नृप– । 3) Bḍ. –माः; Śidh. –सीन्मुखतो नृणाम् । 4) Bḍ. Vā. –ग्रामेण; H. –ग्रामैर– । 5) Bḍ. Vā. सर्वशः; Śidh, वृत्तिकामैर्नृपैः सदा ।

112 = Bḍ. I. 37.6^{b}, 7^{a}; Br. 4.116; H. 398^{b}, 399^{a}; Śidh. 57.23^{b} = a; Vā. 63.6. 1) Śidh. –वैश्यैः शूद्रैर्धनेप्सुभिः ।

113 = Bḍ. I. 37.7^{b}, 8^{a}; Br. 4.117; H. 399^{b}, 400^{a}; Vā. 63.7; Cp. Śidh. 57.24^{aII} = a^{II}. 1) Bḍ. Vā. प्रार्थयद्भि– । 2) Bḍ. Vā. –र्महायशः; Br. –स्त्वमिहेच्छुभिः । 3) Vā. –जा ।

114^{a} = Bḍ. I. 37.8^{b}; Br. 4.118^{a}; H. 400^{b}; Śidh. 57.24^{a}; Vā. 63.8^{a}. 1) Bḍ. Vā. संग्रामे । 2) Śidh. पार्थिवत्व–; Vā. प्रार्थयाने– । 3) Śidh. –ममोप्सुभिः ।

114^{b} = Br. 4.118^{b}; H. 401^{a}; Śidh, 57.24^{b}. 1) Br. आदिराजो; H. पृथुरेव । 2) Br. H. नमस्कार्यो । 3) Śidh. मुने ।

114^{b} = Bḍ. I. 37.9^{a}; Vā. 63.8^{b}. 1) Vā. नराणां ।

115 = Bḍ. I. 33.9^{b}, 10^{a}; Br. 4.119; H. 401^{b}, 402^{a}; Śidh. 57.25; Vā. 63.9. 1) Śidh. योधो । 2) Bḍ. Br. Śidh. –पात् ; Vā. T. –पे । 3) Bḍ. Br. Śidh. –मात् ; Vā. T. –मे । 4) Br. T. भवति ।

116 = Bḍ. I. 37.10^{b}, 11^{a}; Br. 4.120; H. 402^{b}, 403^{a}; Śidh. 57.(26^{a}) = a; Vā. 63.10. 1) Bḍ. Vā. राजर्षि– । 2) H. –ढ्यैः पण्य– । 3) Bḍ. –भिमिहास्थितैः; Vā. –भिसमास्थितैः; Śidh. वैश्योऽपि कृषिभागी स्याच्छूद्रः पुण्यफलं लभेत् । 4) Bḍ. –दातान् ।

| तथैव शूद्रैः शुचिभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः ।
| पृथुरेव[1]) नमस्कार्यः श्रेयः परमभी[2]प्सुभिः ॥ 116_1 ॥

एते वत्सविशेषाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च ।
पात्राणि च मयोक्तानि,
किं भूयो वर्णयामि वः[1]) ? ॥ 117 ॥

| पात्राणि च मयोक्तानि
| सर्वाण्येव यथाक्रमम् ॥ 117 ॥

| ब्रह्मणा प्रथमं दुग्धा पुरा पृथ्वी महात्मना ।
| वायुं कृत्वा तदा[1]) वत्सं बीजानि वसुधातले ॥ 117_1 ॥

| ततः स्वायंभुवे पूर्वं तदा मन्वन्तरे पुनः ।
| वत्सं स्वायंभुवं कृत्वा दुग्धाग्नीध्रेण वै मही[1]) ॥ 117_2 ॥

| ततः[1]) स्वारोचिषे *चापि प्राप्ते मन्वन्तरेऽधुना*[2]) ।
| वत्सं[3]) स्वारोचिषं कृत्वा दुग्धा[4]) सस्यानि मेदिनी[5]) ॥ 117_3 ॥

| उत्तमेऽनुत्तमे[1]नापि दुग्धा देवानु[2]जेन तु ।
| मनुं कृत्वोत्तमं वत्सं सर्वसस्यानि धीमता ॥ 117_4 ॥

| पुनश्च पञ्चमे पृथ्वी तामसस्यान्तरे मनोः ।
| दुग्धेयं तामसं वत्सं कृत्वा तु[1]) बलबन्धुना ॥ 117_5 ॥

| चारिष्ण[1]वस्य वै षष्ठे[2]) संप्राप्ते चान्तरे मनोः ।
| दुग्धा मही पुराणेन वत्सं चारिष्ण[1]वं प्रति ॥ 117_6 ॥

| चाक्षुषे*ऽपि* च[1]) सम्प्राप्ते तदा मन्वन्तरे पुनः ।
| दुग्धा मही पुराणेन वत्सं कृत्वा तु चाक्षुषम् ॥ 117_7 ॥

| चाक्षुषस्यान्तरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वते पुनः ।
| वैन्येनेयं *मही*[1]) दुग्धा, यथा ते कथि[2]तं मया ॥ 117_8 ॥

| एतैर्दुग्धा पुरा पृथ्वी व्यतीतेष्वन्तरेषु वै ।
| देवादिभिर्मनुष्यैश्च *तथा*[1]) भूतादिभिश्च ह[2]) ॥ 117_9 ॥

| एवं सर्वेषु विज्ञेया अ[1]तीतानागतेष्विह ।
| देवा मन्वन्तरेष्व*स्य*[2]) पृथोस्तु शृणुत प्रजाः ॥ 117_{10} ॥

| 116_1 = Br. 4.121; H. 403[b], 404[a]; Śidh. 57.26[b] = b. 1) Śidh. –शुः सदा । 2) Br. –भिर्हे– । 3) Śidh. –यो भूतिकामैस्तु पर्वसु ।

117[a] = Bḍ. I. 37.11[b]; Br. 4.122[a]; H. 404[b]; Vā. 63.11[a].

117[b] = Br. 4.122[b]; H. 405. 1) H. ते । | 117[b] = Bḍ. I. 37.12[a]; Vā. 63.11[b].

| 117_1 = Bḍ. I. 37.12[b], 13[a]; Vā. 63.12. 1) Bḍ. तथा ।
| 117_2 = Bḍ. I. 37.13[b], 14[a]; Vā. 63.13. 1) Bḍ. सर्वसस्यानि चैव हि ।
| 117_3 = Bḍ. I. 37.14[b], 15[a]; Vā. 63.14. 1) Vā. मनो । 2) Vā. –पे दुग्धा मही चैत्रेण धीमता । 3) Vā. मनुं । 4) Vā. वत्सं । 5) Vā. वै पुरा ।
| 117_4 = Bḍ. I. 37.15[b], 16[a]; Vā. 63.15. 1) Bḍ. –मेन तु ते– । 2) Vā. –वसु– ।
| 117_5 = Bḍ. I. 37.16[b], 17[a]; Vā. 63.16. 1) Vā. वै ।
| 117_6 = Bḍ. I. 37.17[b], 18[a]; Vā. 63.17. 1) Bḍ. चारिष्ट– । 2) Vā. देवस्य ।
| 117_7 = Bḍ. I. 37.18[b], 19[a]; Vā. 63.18. 1) Bḍ. चापि ।
| 117_8 = Bḍ. I. 37.19[b], 20[a]; Vā. 63.19. 1) Bḍ. पुरा । 2) Vā. कीर्ति– ।
| 117_9 = Bḍ. I. 37.20[b], 21[a]; Vā. 63.20. 1) Bḍ. ततो । 2) Vā. या ।
| 117_{10} = Bḍ. I. 37.21[b], 22[a]; Vā. 63.21. 1) Vā. –या स– । 2) Bḍ. –रे स्वस्थाः ।

सन्दर्भस्तवकः II

(Mt. 10.1—35; P.1 I. 8.1—35; P.2 V. 8.1—35ª.)

ऋषय ऊचुः (भीष्म उवाच) :

बहुभिर्धरणी भुक्ता भूपालैः श्रूयते पुरा, ।
पार्थिवाः पृथिवीयोगात्, पृथिवी कस्य योगतः, ॥ 1 ॥
किमर्थं च कृता संज्ञा भूमेः, किं[1]) पारिभाषिकी ।
गौरितीयं च विख्याता
सूत कस्माद्, ब्रवीहि नः ! ॥ 2 ॥

| गौरितीयं च संज्ञा वा
भुवः कस्माद्, ब्रवीहि मे ! ॥ 2 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

वंशे स्वायंभुवस्यासी[1]दङ्गो[2]) नाम प्रजापतिः, ।
मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीतातिदुर्मुखी[3]) ॥ 3 ॥
सुनीथा नाम, तस्यास्तु वेनो नाम सुतः पुरा ।
अधर्मनिरतः कामी[1]) बलवान् वसुधाधिपः ॥ 4 ॥
लोकस्या[1]धर्मकृच्चापि[2]) परभार्यापहारकः ।
धर्माचारस्य[3]) सिद्ध्यर्थं जगतोऽस्य[4]) महर्षिभिः ॥ 5 ॥
अनुनीतोऽपि न ददावशुद्धात्माभयं[1]) ततः ।
शापेन मारयित्वैन[1]मराजकभयार्दिताः ॥ 6 ॥
ममन्थुर्ब्राह्मणास्तस्य बलाद् देहम[1]कल्मषाः ।
तत्कायान् मथ्यमानात् तु निपेतुर्म्ले[2]च्छजातयः ॥ 7 ॥
शरीरे मातुरंशेन कृष्णाञ्जनसमप्रभाः[1]) ।
पितुरंशस्य चांशेन[2]) धार्मिको धर्मकारकः[3]) ॥ 8 ॥
उत्पन्नो दक्षिणाद्धस्तात् सधनुः सशरो गदी ।
दिव्यतेजोमयवपुः[1]) सरत्नकवचाङ्गदः ॥ 9 ॥
पृथो[1]रेवाभवद् यत्नात्[2]), ततः[3]) पृथु[4]रजायत ; ।
स विप्रैरभिषिक्तस्तु[5]) तपः कृत्वा सुदुष्करम्[6]) ॥ 10 ॥

---

1 = Mt. 10.1; P.1 I. 8.1; P.2 V. 8.1.
2ª = Mt. 10.2ª; P.1 I. 8.2ª; P.2 V. 8.2ª. 1) P.1 सा ।
2ᵇ = Mt. 10.2ᵇ. | 2ᵇ = P.1 I. 8.2ᵇ; P.2 V. 8.2ᵇ.
3 = Mt. 10.3; P.1 I. 8.3; P.2 V. 8.3. 1) P.1 पुरा कृतयुगस्यासी–; P.2 –शे स्वायंभुवे चासी– । 2) P.2 –दंशो । 3) Mt. –ता सुदुर्मुखा ।
4 = Mt. 10.4; P.1 I. 8.4; P.2 V. 8.4. 1) Mt. चासीद् ।
5 = Mt. 10.5; P.1 I. 8.5; P.2 V. 8.5. 1) Mt. लोकेऽप्य– । 2) Mt. –कृज्जानः । 3) P.1 P.2 अथ तस्य प्र– । 4) Mt. –ऽथ; P.1 –गदर्थं ।
6 = Mt. 10.6; P.1 I. 8.6; P.2 V. 8.6. 1) Mt. –वनुशां स यदा । 2) P.2 –स्वेम– ।
7 = Mt. 10.7; P.1 I. 8.7; P.2 V. 8.7. 1) P.2 –हं त्व– । 2) P.1 जनिता म्ले– ।
8 = Mt. 10.8; P.1 I. 8.8; P.2 V. 8.8. 1) P.2 –प्रभः । 2) P.1 सत्त्वेन । 3) Mt. धर्मचारिणः ।
9 = Mt. 10.9; P.1 I. 8.9; P.2 V. 8.9. 1) P.1 –मयः पुत्रः ।
10 = Mt. 10.10; P.1 I. 8.10; P.2 V. 8.10. 1) P.1 P.2 –थु– । 2) P.1 P.2 V. –वनाम्ना; P.2 T. यस्मान् । 3) P.1 स च; P.2 T. नाम्ना; V. यस्माद् । 4) P.1 P.2 विष्णु– । 5) Mt. –क्तोऽपि; P.1 –क्तः सं– । 6) Mt. –दारुणं ।

विष्णोर्वरेण सर्वस्य प्रभुत्वमगमत् प्रभुः[1]) ।
निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्धर्मं वीक्ष्य भूतलम् ॥ 11 ॥
वेद्धु[1]मेवोद्यतः कोपाच्छरेणामितविक्रमः ।
ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता, ॥ 12 ॥
पृष्ठतोऽनुगतस्त[1]स्याः पृथुर्दीप्त[2]शरासनः ।
ततः स्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति चा[3]ब्रवीत् ॥ 13 ॥
पृथुरप्यवदद् वाक्यमीप्सितं देहि सुव्रते ।
सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्थावरस्य चरस्य च; ॥ 14 ॥
तथेति चा[1]ब्रवीद्भूमिर्दु[2]दोह स नराधिपः ।
स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायंभुवं मनुम् ॥ 15 ॥
तदन्नमभवद् दुग्धं[1]), प्रजा जीवन्ति येन[2]) तु[3]) ।
ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा, वत्सः सोमस्तदाभवत्, ॥ 16 ॥
दोग्धा बृह[1]स्पतिरभूत् पात्रं वेदस्तपो रसः ।
देवैश्च वसुधा दुग्धा, दोग्धा मित्रस्त[2]दाभवत्, ॥ 17 ॥
इन्द्रो वत्सः समभवत्, क्षीरमूर्जस्करं[1]) बलम्, ।
देवानां काञ्चनं पात्रं, पितॄणां राजतं तथा, ॥ 18 ॥
अन्तकस्चाभवद् दोग्धा, यमो वत्सः, स्वधा रसः ।
अलाबुपात्रं[1]) नागानां, तक्षको वत्सको[2]) ऽभवत्, ॥ 19 ॥
विषं क्षीरं, ततो दोग्धा धृतराष्ट्रोऽभवत् पुनः ।
असुरैरपि दुग्धेयमायसे शत्रुपीडनम्[1]) ॥ 20 ॥
पात्रे मायामभूद् वत्सः प्राह्ला[1]दिस्तु विरोचनः, ।
दोग्धा त्रि[2]मूर्धा तत्रासीत्, माया येन प्रवर्तिता ॥ 21 ॥
यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुरान्तर्धानमीप्सुभिः ।
कृत्वा वैश्रवणं[1]) वत्समामपात्रे[2]) महीपते ॥ 22 ॥
प्रेतरक्षोगणैर्दुग्धा धरा[1]) रुधिरमुल्बणम् ।
रौप्य[2]नाभोऽभवद् दोग्धा, सुमाली वत्स एव तु[3]) ॥ 23 ॥
गन्धर्वैश्च पुनर्दु[1]ग्धा वसुधा साप्सरोगणैः ।
वत्सं चि[2]त्ररथं कृत्वा गन्धान् पद्मदले तथा, ॥ 24 ॥

---

11 = Mt. 10.11; P.1 I. 8.11; P.2 V. 8.11. 1) Mt. पुनः ।
12 = Mt. 10.12; P.1 I. 8.12; P.2 V. 8.12. 1) Mt. दग्धु– ।
13 = Mt. 10.13; P.1 I. 8.13; P.2 V. 8.13. 1) P.1 पृष्ठे त्वन्वगमत् त– । 2) P.1 –थुः सेपु– । 3) P.2 सा– ।
14 = Mt. 10.14; P.1 I. 8.14; P.2 V. 8.14.
15 = Mt. 10.15; P.1 I. 8.15; P.2 V. 8.15. 1) Mt. तथैव सा । 2) P.2 –मिं दु– ।
16 = Mt. 10.16; P.1 I. 8.16; P.2 V. 8.16. 1) Mt. T. –वच्छुद्धं । 2) P.2 तेन । 3) Mt. वै ।
17 = Mt. 10.17; P.1 I. 8.17; P.2 V. 8.17. 1) P.1 P.2 V. वाच–; P.2 T. वन– । 2) P.1 मरुद्दोग्धा त
18 = Mt. 10.18; P.1 I. 8.18; P.2 V. 8.18. 1) Mt. –मूर्जस्करं ।
19 = Mt. 10.19; P.1 I. 8.19; P.2 V. 8.19. 1) P.1 विलं च पात्रं । 2) P.2 महाको ।
20 = Mt. 10.20; P.1 I. 8.20; P.2 V. 8.20. 1) Mt. T. शक्रपीडिनीम् ।
21 = Mt. 10.21; P.1 I. 8.21; P.2 V. 8.21. 1) P.2 प्राह्रा– । 2) Mt. द्वि– ।
22 = Mt. 10.22; P.1 I. 8.22; P.2 V. 8.22. 1) विश्वावसुं । 2) P.1 –त्सं मणिमन्तं ।
23 = Mt. 10.23; P.1 I. 8.23; P.2 V. 8.23. 1) P.1 P.2 वसा । 2) P.2 रूप्य– । 3) P.1 च ।
24 = Mt. 10.24; P.1 I. 8.24; P.2 V. 8.24ab. 1) Mt. पुरा दु– । 2) Mt. चै– ।

दोग्धा वररुचिर्नाम नाट्यवेदस्य पारगः ।	दोग्धा वसुरुचि[1]र्नामाथर्ववेदस्य पारगः ।

गिरिभिर्वसुधा दुग्धा रत्नानि विविधानि च ॥ 25 ॥
औषधानि च दिव्यानि, दोग्धा मेरुर्महीधरः[1]), ।
वत्सोऽभूद्धिमवांस्तत्र, पात्रं शैलमयं पुनः ॥ 26 ॥
वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं छिन्नप्ररोहणम् ।
पालाशपात्रे, दोग्धा तु शालः पुष्पलता[1]कुलः, ॥ 27 ॥
प्लक्षोऽभवत् ततो[1]) वत्सः सर्ववृक्षवना[2]धिपः ।
एवमन्यैश्च वसुधा तदा[3]) दुग्धा यथेप्सितम्[4]) ॥ 28 ॥
आयुर्धनानि सौख्यं च पृथौ राज्यं प्रशासति ।
न दरिद्रस्त[1]था[2]) रोगी[3]) नाधनो[4]) न च पापकृत् ॥ 29 ॥
नोपसर्गो[1]) न चाघातः[2]) पृथौ राज्यं प्र[3]शासति; ।
नित्यं प्रमुदिता लोका[4]) दुःखशोकविवर्जिताः ॥ 30 ॥
धनुष्कोट्या च शैलेन्द्रानुत्सार्यं स महाबलः ।
भुवस्तलं[1]) समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ॥ 31 ॥
न पुरग्रा[1]मदुर्गाणि, न चायुधधरा नराः, ।
क्षयातिशय[2]दुःखं च नार्थशास्त्रस्य[3]) चादरः ॥ 32 ॥
धर्मैकतानाः[1]) पुरुषाः[2]) पृथौ राज्यं प्रशासति ।
कथितानि च पात्राणि यत् क्षीरं च मया[3]) तव, ॥ 33 ॥
येषां यत्र[1]) रुचिस्तत् तत्[2]) तेभ्यो देयं[3]), विजानता ।
यज्ञश्राद्धेषु[4]) सर्वेषु मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ 34 ॥
दुहितृत्वं गता यस्मात् पृथोर्धर्मवतो मही[1]) ।
तदानुराग[2]योगाच्च पृथिवी विश्रुता[3]) बुधैः ॥ 35 ॥

25^a = Mt. 10.25^a. | 25^a = P.1 I. 8.25^a; P.2 V. 8.24^c. 1) P.2 तु सुरुचि- ।

25^b = Mt. 10.25^b; P.1 I. 8.25^b; P.2 V. 8.25^a.

26 = Mt. 10.26; P.1 I. 8.26; P.2 V. 8.25^b, 26^a. 1) Mt. -र्महाचलः ।

27 = Mt. 10.27; P.1 I. 8.27; P.2 V. 8.26^b, 27^a. 1) P.1 P.2 पुष्पवना- ।

28 = Mt. 10.28; P.1 I. 8.28; P.2 V. 8.27^b, 28^a. 1) P.2 तत्र । 2) Mt. सर्ववृक्षो धना- । 3) P.1 तथा । 4) P.1 -थेच्छतः ।

29 = Mt. 10.29; P.1 I. 8.29; P.2 V. 8.28^b, 29^a. 1) P.1 न दारिद्र्यं त- । 2) Mt. -स्तदा । 3) Mt. कश्चिन् । 4) Mt. न रोगी ।

30 = Mt. 10.30; P.1 I. 8.30; P.2 V. 8.29^b, 30^a. 1) P.1 -र्गा । 2) Mt. नोपसर्गभयं किंचित् । 3) Mt. राजनि । 4) P.2 -ताः सर्वे ।

31 = Mt. 10.31; P.1 I. 8.31; P.2 V. 8.30^b, 31^a. 1) P.1 भूमण्डलं ।

32 = Mt. 10.32; P.1 I. 8.32; P.2 V. 8.31^b, 32^a. 1) P.2 पुनर्ग्रा- । 2) P.1 म्रियन्ते यत्र । 3) P.2 -शास्त्रेषु ।

33 = Mt. 10.33; P.1 I. 8.33; P.2 V. 8.32^b, 33^a. 1) Mt. T. -र्मैकवासना । 2) Mt. लोकाः । 3) P.1 यथा ।

34 = Mt. 10.34; P.1 I. 8.34; P.2 V. 8.33^b, 34^a. 1) P.1 येन । 2) P.1 P.2 -स्तत्र । 3) Mt. देयं तेभ्यो; P.1 तेभ्यो दत्तं; P.2 तेषां देयं । 4) P.1 -श्रीवेषु ।

35 = Mt. 10.35; P.1 I. 8.35; P.2 V. 8.34^b, 35^a. 1) P.1 -थोः पृथ्वी महामते । 2) P.1 तस्यानुसार- । 3) P.2 -वीति स्तुता ।

तृतीयोऽध्यः

मन्वन्तरम्

सन्दर्भस्तवकः 1

(Bd. III. 1.3—116; Br. 5.1—64; H. 406—544; Śidh. 58.2b—82; Vā. 100.3—118; Cp. Mr. 94.)

ऋषय ऊचुः

मन्वन्तराणि सर्वाणि विस्तरेण *महामते*[1]) ।
तेषां पूर्वविसृष्टिं च *लोमहर्षण*[2]) कीर्तय ! ॥ 1 ॥

यावन्तो मनवश्चैव यावन्तं कालमेव च ।
मन्वन्तराणि *भो सूत*[1]) श्रोतुमि*च्छाम*[2]) *तत्त्वतः*[3]) ! ॥ 2 ॥

सूत (लोमहर्षण) उवाच :

न शक्यो विस्तरो *विप्रा*[1]) वक्तुं वर्षशतैरपि ।
मन्वन्तराणां *सर्वेषां*[2]) संक्षेपाच्छृणुत *द्विजाः*[3]) ! ॥ 3 ॥

स्वायंभुवो मनुः पूर्वं[1]) मनुः[2]) स्वारोचिषस्तथा[3]) ।
औत्तम[4]स्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा[5]) ॥ 4 ॥

वैवस्वतश्च *भो विप्राः*[1]) सांप्रतं[2]) मनुरुच्यते, ।
सावर्णिश्च[3]) मनुस्तद्वद्[4]) भौत्यो[5]) रौच्यस्तथैव च[6]) ॥ 5 ॥

तथैव मेरु[1]सावर्णा[2]श्चत्वारो मनवः *स्मृताः*[3]) ।
अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये[4]), ॥ 6 ॥

कीर्तिता मनवस्तु*भ्यं*[1]) मयैवैते[2]) यथा श्रुताः[3]) ।
ऋषींस्तेषां[4]) प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणांस्तथा ॥ 7 ॥

---

1 = Br. 5.1; H. 406; Śidh. 58.2b = a. 1) H. तपोधने; Śidh. –णानु कीर्तय । 2) H. वैशम्पायन ।

2 = Br. 5.2; H. 407; Śidh. 58.3aI, II = aIbII. 1) H. –न्तरमहं ब्रह्मन् । 2) H. Śidh. –मि । 3) Śidh. मानद ।

3 = Br. 5.3; H. 408. 1) H. –रस्तात । 2) H. कौरव्य । 3) H. –पं त्वेव मे शृणु ।

4 = Bd. I. 36.3; Br. 5.4; H. 409; L. 7.22; Śidh. 58.3b = a; Vā. 62.3ab. 1) H. –नुस्तात; Śidh. –नुश्चैव; L. मनुः स्वायंभुवस्त्वाद्यस् । 2) L. Śidh. ततः । 3) L. द्विजाः । 4) Bd. Br. T. उत्तम–; H. औत्तमि– । 5) Vā. तथारैवत-चाक्षुषौ ।

5 = Br. 5.5; H. 410; Śidh. 58.4. 1) H. –तस्तु कौरव्य; Śidh. –तो मुनिश्रेष्ठ । 2) H. –तो । 3) H. –णिस्तु । 4) H. –स्तात; Śidh. –नुश्चैव । 5) Br. रैभ्यो; V. भाव्यो । 6) Śidh. –थापरः ।

6 = Br. 5.6; H. 411; Śidh. 58.5. 1) Śidh. –चमेव । 2) Br. –वर्ण्य–; Śidh. –र्णि– । 3) Śidh. –वस्तथा । 4) Br. –ता द्विजाः ।

7 = Br. 5.7; H. 412; Śidh. 58.6. 1) H. –स्तात; Śidh. –वश्चापि । 2) H. –चैते तु । 3) H. श्रुतम् । 4) Br. –स्त्वेषां ।

मरीचिरत्रिर्भगवानङ्गिराः पुलहः क्रतुः ।
पुलस्त्यश्च वसिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः ॥ 8 ॥

उत्तरस्यां दिशि तथा द्विजाः[1]) सप्तर्षयस्तथा[2]) ।
यामा नाम तथा देवा आ[3]सन् स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ 9 ॥

आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा[1]) मेधातिथिर्वसुः ।
ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यः सवनः[2]) पुत्र[3]) एव च[4]), ॥ 10 ॥

मनोः स्वायंभुवस्यैते दश पुत्रा महौजसः ।
एतद् वै[1]) प्रथमं विप्रा[2]) मन्वन्तरमुदाहृतम् ॥ 11 ॥

और्वो[1]) वसिष्ठपुत्रश्च[2]) स्तम्बः का[3]श्यप एव च ।
प्राणो बृहस्पतिश्चैव
दत्तो नि[1]श्च्यवनस्तथा, ॥ 12 ॥

भार्गवश्च तथा[1]) प्राण[2])
ऋषभोऽङ्गिरसस्तथा ।
पौलस्त्यश्चैव दत्तात्रि[3]-
रात्रेयो निश्चलस्तथा ।
पौलहोऽथार्वरीवांश्च[4]),
एते सप्तर्षयस्तथा ॥ 12 ॥

एते महर्षयस्तत्र[1]) वायुप्रोक्ता महाव्रताः ।
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ 13 ॥

हविघ्नः[1]) सुकृतिर्ज्योतिरापो[2]) मूर्तिरयस्मयः[3]) ।
प्रथीतश्च नभस्य[4]श्च नभ ऊर्जस्त[5]थैव च ॥ 14 ॥

स्वारोचिषस्य पुत्रास्ते मनोर्विप्रा[1]) महात्मनः ।
कीर्तिताः पृथिवीपाला[2]) महावीर्यपराक्रमाः ॥ 15 ॥

द्वितीयमेतत् कथितं विप्रा[1]) मन्वन्तरं मया[2]) ।
इदं तृतीयं[3]) वक्ष्यामि, तद्बुध्यध्वं[4]) द्विजोत्तमाः[5]) ! ॥ 16 ॥

---

8 = Br. 5.8; H. 413; Śidh. 58.7.

9 = Br. 5.9^a = a; H. 414; Śidh. 58.8. 1) H. राजन् ; Śidh. मुने । 2) H. –यः स्मृताः । 3) H. –वास्त्वा– ।

10 = Br. 5.9^b, 10^a; H. 415; Śidh. 58.9. 1) Br. T. मेध्यो । 2) Br. सवलः । 3) Śidh. शुभ्र । 4) Br. T. –कः पुत्र-संज्ञकः; V. मनुपुत्रस्तथैव च ।

11 = Br. 5.10^b, 11^a; H. 416. 1) H. एतत्ते । 2) H. राजन् ।

12^a = Bd. I. 36.17^a; Br. 5.11^b; H. 417^a; Vā. 62.16^a. 1) Bd. Vā. ऊर्जो । 2) Vā. –स्तु । 3) Br. T. क– ।

12^b = Br. 5.12^a; H. 417^b. 1) Br. दत्तोऽत्रि– ।

12^{b-d} = Bd. I. 36.17^b, 18; Vā. 62.16^b, 17. 1) Vā. T. तदा । 2) Vā. द्रोणो । 3) Bd. दत्तोऽत्रि– । 4) Vā. –हस्य च धावांस्तु ।

13 = Br. 5.12^b, 13^a; H. 418; Śidh. 58.10. 1) Br. –यो विप्राः; H. –यस्तात ।

14 = Br. 5.13^b, 14^a; H. 419; Śidh. 58.11. 1) Br. T. हविघ्नः; Śidh. हरिघ्नः । 2) Śidh. –रथो । 3) Br. –रपि स्मृतः; Śidh. –रथः स्मयः । 4) Śidh. मनस्य– । 5) Śidh. –मः सूर्यस्त– ।

15 = Br. 5.14^b, 15^a; H. 420; Śidh. 58.12. 1) H. –नोस्तात; Śidh. –नोः पुत्रा । 2) H. –ल; Śidh. –ला मुनिशार्दूल ।

16 = Br. 5.15^b, 16^a; H. 421; Śidh. 58.13. 1) H. तव; Śidh. मुने । 2) Śidh. तव । 3) Śidh. तृतीयं तव । 4) H. Śidh. तन्निबोध । 5) H. नराधिप; Śidh. यथातथम् ।

वसिष्ठपुत्राः सप्तासन् वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्जा नाम[1]) सुतेजसः[2]) ॥ 17 ॥

ऋषयोऽत्र मया प्रोक्ताः[1]), कीर्त्यमानान् निबोधत[2]) ।
औत्तमेयान् मुनिश्रेष्ठा[3]) दश पुत्रान् मनोरमान्[4]) ॥ 18 ॥

इष[1]) ऊर्जस्त[2]नूर्ज[3]श्च[4]) मधुर्माधव एव च ।
शुचिः शुक्रः सह[5]श्चैव नभस्यो[6]) नभ एव च ॥ 19 ॥

मानव[1]स्तत्र देवाश्च ; मन्वन्तरमु[2]दाहृतम्[3]) ।
मन्वन्तरं चतुर्थं तु[4]) कथयिष्यामि सांप्रतम्[5]) ॥ 20 ॥

काव्यः[1]) पृथुस्तथैवाग्निर्जन्युर्धा[2]ता[3]) द्विजोत्तमाः[4]) ।
कपीवानकपीवांश्च[5]) तत्र सप्तर्षयो द्विजाः[6]) ॥ 21 ॥

पुराणे कीर्तिता विप्राः[1]) पुत्राः पौत्राश्च भो द्विजाः[2]) ।
सत्या[3]) देवगणाश्चैव[4]) तामसस्यान्तरे मनोः[5]) ॥ 22 ॥

[पुत्रांश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्नृप ।]

द्युतिस्तपस्यः सुतपास्तपोमूल[1]स्तपोशनः[2]) ।
तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परंतपः[3]) ॥ 23 ॥

तामसस्य मनोरे[1]ते दश पुत्रा महाबलाः[2]) ।
वायुप्रोक्ता मुनिश्रेष्ठा[3]श्चतुर्थ[4]) चैतद[5]न्तरम्[6]) ॥ 24 ॥

वेदबाहुर्यदुध्रश्च[1]) मुनिर्वेदशिरास्तथा ।
हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्ध्वबाहुश्च सोमपः[2]) ॥ 25 ॥

---

17 = Br. 5.16[b], 17[a]; H. 422; Śidh, 58.14. 1) Br. T. जाताः । 2) Śidh, महौजसः ।

18 = Br. 5.17[b], 18[a]; H. 423; Śidh. 58.15. 1) Śidh. समाख्याताः । 2) H. Śidh, निबोध तान् (Śidh. मे) । 3) H. महाराज ; Śidh. औत्तमेया ऋषिश्रेष्ठ । 4) Br. मनोरिमान् ; Śidh. –त्रा मनोरमाः ।

19 = Br. 5.18[b], 19[a]; H. 424; Śidh. 58.16. 1) H. ईष । 2) Śidh. –र्जां त– । 3) Śidh. तमूर्ज– । 4) Br. –र्जस्तु । 5) Śidh. शुक्रवह– । 6) Śidh. –भसो ।

20 = Br. 5.19[b], 20[a]; H. 425; Śidh. 58.17. 1) Śidh. ऋषभ– । 2) Śidh. –न्तर उ– । 3) Śidh. –ताः । 4) Br. T. वः ; H. Śidh. ते । 5) H. Śidh. तच्छृणु ।

21 = Br. 5.20[b], 21[a]; H. 426; Śidh. 58.18[abI] = ab[I]. 1) Śidh. गाग्यः(गार्ग्यः ?) । 2) Br. जह्नुर्धा–; Śidh. जन्यो धा– । 3) H. –र्धामा । 4) H. च भारत; Śidh. कपीनकः । 5) Śidh. सप्तर्षयस्तु । 6) H. –योऽपरे ।

22 = Br. 5.21[b], 22[a]; H. 427; Śidh. 58.18[bII], 19[aI] = b. 1) H. –वास्तात । 2) H. भारत । 3) Br. T. तथा । 4) Śidh. –स्तथा । 5) Śidh. चैव ।

[ ] = H. = 428[a].

23 = Br. 5.22[b], 23[a]; H. 428[b], 429[a]; Śidh. 58.(19[b]), 20[a]. 1) Br. T. –पोभृतः ; V. –पोमूलम् । 2) Br. सनातनः; Śidh. –तिः पोतः सौतपस्यः तपःशूलश्च तापनः । 3) Śidh. महाऋषे ।

24 = Br. 5.23[b], 24[a]; H. 429[b], 430[a]; Śidh. 58.20[b], 21[a]. 1) Śidh. सुता ह्ये– । 2) Br. –त्राः प्रकीर्तिताः; Śidh. –हाव्रताः । 3) H. महाराज; Śidh. महाकाले । 4) H. पञ्चमं; Śidh. –र्थे । 5) H. तदन–; Śidh. वै तद– । 6) Śidh. –न्तरे ।

25 = Br. 5.24[b], 25[a]; H. 430[b], 431[a]; Śidh. 58.21[b], 22[a]. 1) Śidh. –जेयश्चैव । 2) Br. T. H. –मजः ।

सत्यनेत्रस्तथात्रेय[1]) एते सप्तर्षयोऽपरे ।
देवाश्चा[2]भूतरजसस्तथा प्रकृतयोऽपरे[3]) ॥ 26 ॥

पारि[1]प्लवश्च रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते[2]) ।
अथ पुत्रानिमांस्तस्य बुध्यध्वं[3]) गदतो मम ॥ 27 ॥

धृतिमानव्ययो युक्त[1]स्तत्त्व[2]दर्शी निरुत्सुकः[3]) ।
अ[4]रण्यश्च प्रकाशश्च निर्मोहः[5]) सत्यवान्[6]) कृती[7]) ॥ 28 ॥

रैवतस्य मनोः पुत्राः; पञ्चमं चैतद[1]न्तरम् ।
षष्ठं तु[2]) संप्रवक्ष्यामि, तद् बुध्यध्वं[3]) *द्विजोत्तमाः*[4]) ॥ 29 ॥

भृगुर्नभो[1]) विवस्वांश्च सुधामा[2]) विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तैते तु[3]) महर्षयः ॥ 30 ॥

चाक्षुषस्यान्तरे *विप्रा*[1]) मनोर्देवास्त्विमे *स्मृताः*[2]) ।
आद्याः[3]) प्रसूता ऋभवः[4]) पृथुकाश्च[5]) दिवौकसः ॥ 31 ॥

लेखाश्च नामतो *विप्राः*[1]) पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
ऋषेरङ्गिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः[2]) ॥ 32 ॥

ना[1]ड्वलेया *मुनिश्रेष्ठा*[2]) दश पुत्रास्तु[3]) विश्रुताः ।
ऊ[4]रुप्रभृतयो *विप्राश्चा*[5]क्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ 33 ॥

षष्ठं मन्वन्तरं *प्रोक्तं*[1]); सप्तमं तु निबोधत ।
अत्रिर्वसिष्ठो *भगवान्*[2]) कश्यपश्च महानृषिः ॥ 34 ॥

गौतमो*ऽथ*[1]) भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च ।
तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ॥ 35 ॥

---

26 = Br. 5.25^{b}, 26^{a}; H. 431^{b}, 432^{a}; Śidh. 58.22^{b}, 23^{a}. 1) Śidh. –त्रस्ताश्चान्ये । 2) Śidh. –श्च । 3) Br. –यः स्मृताः; Śidh. –यस्तथा ।

27 = Br. 5.26^{b}, 27^{a}; H. 432^{b}, 433^{a}; Śidh. 58.23^{b}, 24^{a}. 1) Br. T. वारि– । 2) Śidh. –मेव च । 3) H. Śidh. निबोध ।

28 = Br. 5.27^{b}, 28^{a}; H. 433^{b}, 434^{a}; Śidh. 58.24^{b}, 25^{a}. 1) Śidh. –ऽव्यक्तः । 2) Śidh. सत्य– । 3) Śidh. –रुत्सवः । 4) Br. T. आ– । 5) Śidh. निर्दोहः । 6) Br. सत्यवाक् । 7) Śidh. –तिः ।

29 = Br. 5.28^{b}, 29^{a}; H. 434^{b}, 435^{a}; Śidh. 58.25^{b}, 26^{a}. 1) Br. तद्न– । 2) H. Śidh. ते । 3) H. Śidh. तन्नि-बोध । 4) H. नराधिप; Śidh. महामुने ।

30 = Br. 5.29^{b}, 30^{a}; H. 435^{b}, 426^{a}; Śidh. 58.26^{b}, 27^{a}. 1) Śidh. –र्नहो । 2) Śidh. –धर्मा । 3) Br. च; V. –तेऽपि; Śidh. –तैर्वते ।

31 = Br. 5.30^{b}, 31^{a}; H. 436^{b}, 437^{a}; Śidh. 58.27^{b}, 28^{a}. 1) H. तात; Śidh. –प्र । 2) H. Śidh. –र्देवानिमान् शृणु । 3) H. आप्याः । 4) Br. T. आवाकप्रथितास्ते वै; V. अप्रसूताश्च ऋषयः; Śidh. –सूता ऋभवः । 5) Br. पृथक्त्वेन; V. पृथुशाज्या; Śidh. पृथूमाश्च ।

32 = Br. 5.31^{b}, 32^{a}; H. 437^{b}, 438^{a}; Śidh. 58.28^{b}, 29^{a}. 1) H. –खा नाम महाराज; Śidh. –खाश्च नाम विप्रेन्द्र । 2) Śidh. –हाबलाः ।

33 = Br. 5.32^{b}, 33^{a}; H. 438^{b}, 439^{aI} = ab^{I}; Śidh. 58.29^{b}, 30^{aI} = ab^{I}. 1) Śidh. न– । 2) H. महाराज; Śidh. –ष्ठ । 3) Śidh. –श्चाश्च । 4) Br. Śidh. रु– । 5) H. राजन् चा–; Śidh. विप्र चा– ।

34 = Br. 5.33^{b}, 34^{a}; H. 439^{aIIb} = a^{I}b; Śidh. 58.30^{aIIb} = a^{I}b. 1) H. स्मृतं; Śidh. –ष्ठे मन्वन्तरे स्मृताः । 2) Śidh. मन्यश्च ।

35 = Br. 5.34^{b}, 35^{a}; H. 440; Śidh. 58.31^{a} = a. 1) H. –मश्च ।

सप्तमो जमदग्निश्च[1]) ऋषयः सांप्रतं[2]) दिवि।
साध्या रुद्राश्च विश्वे च वसवो मरुतस्तथा[3]) ॥ 36 ॥

आदित्याश्चाश्विनौ चैव[1]) देवौ वैवस्वतौ स्मृतौ[2])।
मनोर्वै[3]वस्वतस्यैते वर्तन्ते सांप्रतेऽन्तरे[4]) ॥ 37 ॥

इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा[1]) महात्मनः।
एतेषां कीर्तितानां तु महर्षीणां महौजसाम् ॥ 38 ॥

तेषां[1]) पुत्राश्च पौत्राश्च[2]) दिक्षु सर्वासु मो द्विजाः[3])।
मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्रागासन्[4]) सप्त सप्तकाः ॥ 39 ॥

स्थिता[1]) धर्म[2]व्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च।
मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः[3]) ॥ 40 ॥

कृत्वा कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयम्।
ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्थानं तत् पूरयन्त्युत[1])।
अतीता वर्तमानाश्च क्रमेणैतेन मो द्विजाः[2]) ॥ 41 ॥

ऋषय ऊचुः

... ...

मन्वन्तराणि सर्वाणि पूर्वाण्येवापरैः सह।
सप्तर्षीणामथैतेषां सांप्रतस्यान्तरे मनोः ॥ 41_1 ॥

विस्तरावयवं चैव निसर्गस्य महात्मनः।
विस्तरेणानुपूर्व्या च सर्वमेव ब्रवीहि नः[1]) ॥ 41_2 ॥

सूत उवाच :

भवतां कथयिष्यामि सर्वमेतद् यथातथम्।
पादं त्विमं ससंहारं चतुर्थं मुनिसत्तमाः ॥ 41_3 ॥

मनोर्वैवस्वतस्येमं सांप्रतस्य महात्मनः।
विस्तरेणानुपूर्व्या च निसर्गं शृणुत द्विजाः! ॥ 41_4 ॥

मन्वन्तराणां संक्षेपं भविष्यैः सह सप्तभिः।
प्रलयं चैव लोकानां ब्रुवतो मे निबोधत! ॥ 41_5 ॥

---

36 = Br. 5.35[b], 36[a]; H. 441; Śidh. 58.31[b].(32[a]). 1) Śidh. जमदग्निः सप्तमस्तु। 2) H. –ता। 3) Śidh. आदित्यान् मरुतो रुद्रानश्विने भास्करान् वसून्।

37 = Br. 5.36[b], 37[a]; H. 442; Śidh. 58.(32[b]), 33[a]. 1) Br. चापि। 2) Śidh. महाराजिक साध्यांश्च साध्यांश्चैव गणान् विभुः। 3) Śidh. नो वै–। 4) Śidh. –सं तु ये।

38 = Br. 5.37[b], 38[a]; H. 443; Śidh. 58.33[b] = a. 1) Śidh. पुत्रपौत्रा।

39 = Br. 5.38[b], 39[a]; H. 444; Śidh. 58.34. 1) H. राजन्। 2) Śidh. मनोः समभवन् विप्र। 3) H. भारत; Śidh. शौनक। 4) H. –ग् देशं; Śidh. नृपः।

40 = Br. 5.39[b], 40[a]; H. 445; Śidh. 58.35. 1) Br. लोके। 2) H. लोक–। 3) Śidh. सप्त सप्तकाः।

41 = Br. 5.40[b], 41[a]; H. 446, 447[a]; Śidh. 58.36 = ab. 1) Śidh. –सा स्थानं तत्पूर्वं संप्रयान्ति च। 2) H. भारत।

41_1 = Bd. III. 1.3; Vā. 100.3.
41_2 = Bd. III. 1.4; Vā. 100.4. 1) Vā. मे।
41_3 = Bd. III. 1.5; Vā. 100.5.
41_4 = Bd. III. 1.6; Vā. 100.6.
41_5 = Bd. III. 1.7; Vā. 100.7.

एतान्युक्तानि वै *सम्यक्*[1]) सप्त सप्तसु[2]) वै *मया*[3]), ।
मन्वन्तराणि संक्षेपाच्छ्रृणुता[4]नागतानि मे[5]) ! ॥ 42 ॥

सावर्णा *मनवो*[1]) *भव्याः*[2]) पञ्च, तांश्च निबोधत[3]) !
एको वैवस्वतस्तेषां, चत्वारस्तु[4]) प्रजापतेः ॥ 43 ॥
परमेष्ठिसुता *विप्रा*[1]) मेरुसावर्णतां[2]) गताः, ।
दक्षस्यैते[3]) *हि*[4]) दौहित्राः प्रियायास्तनया नृपाः[5]), ॥ 44 ॥
महता[1]) तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे *महौजसः*[2]) ।
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः, ।
भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम रुचेः सुतः[3]) ॥ 45 ॥

सावर्णस्य प्रवक्ष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य ह ।
भविष्यस्य भविष्यं तु[1]) समासात्, तन्निबोधत ! ॥ 45_1 ॥

अनागताश्च सप्तैते[1]) स्मृता *दिवि*[2]) महर्षयः ।
मनोरन्तरमासाद्य
सावर्णस्येह *भो द्विजाः*[1]) ॥ 46 ॥
रामो व्यासस्तथात्रेयो
दीप्तिमा*न्*[1]*ति वि*[2]*श्रुतः*[3]) ।

कौशिको गालवश्चैव
जामदग्न्यश्च भार्गवः ॥ 46 ॥
द्वैपायनो वसिष्ठश्च
कृपः शारद्वतस्तथा ।
आत्रेयो दीप्तिमांश्चैव
ऋष्यशृङ्गस्तु काश्यपः ।

भारद्वाजस्त[1]था द्रौणिरश्वत्थामा *महाद्युतिः*[2]) ॥ 47 ॥

---

42 = Bḍ. III. 1.8; Br. 5.48; H. 447^b, 448^a; Vā. 100.8. 1) Br. भो विप्राः; H. कौरव्य । 2) Br. सप्त च; H. –सातीतानि । 3) Bḍ. प्रजाः; Br. तत्त्वतः; H. भारत । 4) H. पद् चापि निबोधा– । 5) Br. –तान्यपि ।

43 = Br. 5.49; H. 448^b, 449^a; Śidh. 58.37. 1) Śidh. मुनयो । 2) Br. –वो विप्राः; H. –वस्ताता । 3) H. Śidh. –ध मे । 4) H. –रश्च ।

44 = Br. 5.50; H. 449^b, 450^a; Śidh. 58.38. 1) H. –तास्तात; Śidh. –प्र । 2) Br. –र्णतां; H. –गिताः । 3) Śidh. स्य ते । 4) Śidh. च । 5) H. –प; Śidh. –यास्तु ते ।

45 = Br. 5.51, 52^a; H. 450^b, 451; Śidh. 58.39,40^a. 1) H. महान्तस् । 2) Śidh. वसन्ति हि । 3) Śidh. –मामवत् पुनः ।

45_1 = Bḍ. III. 1.9; Vā. 100.9. 1) Vā. T. भविष्यन्ति ।

46^a = Bḍ. III. 1.10^a; Br. 5.42^a; H. 452^a; Śidh. 58.41^a; Vā. 100.10^a. 1) Bḍ. Śidh. Vā. सप्तैव । 2) Bḍ. Vā. –तास्त्विह Cp. Br. 5.52^b; Śidh. 58.40^b सप्तैते कल्पेऽस्मिन् मनवः स्मृताः ।

46^b = Br. 5.42^b; H. 452^b. 1) H. –र्णैरिह तान् शृणु ।

47^a = Br. 5.43^a; H. 453^a; Śidh. 58.41^b. 1) Br. दीप्तिमन्तो । 2) Br. बहु–; Śidh. मान् सुबहु– । 3) Br. –ताः ।

46^b = Bḍ. III. 1.10^b; Vā. 100.10^b.

47^{ab} = Bḍ. III. 1.11; Vā. 100.11.

$47^{b(c)}$ = Bḍ. III. 1.12^a; Br. 5.43^b; H. 453^b; Śidh. 58.42^a; Vā. 100.12^a. 1) Śidh. –विस्त– । 2) Bḍ. Vā. महायशाः ।

गौतमस्यात्मज[1]श्चैव
शरद्वान् नाम गौतमः[2]) ।
कौशिको गालवश्चैव
रुरुः[3]) काश्यप एव च, ।
एते सप्त महात्मानो भविष्या *मुनिसत्तमाः*[1]) ॥ 48 ॥

ब्रह्मणः सदृशाश्चैते
धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः ।
अभिजात्याथ तपसा
मन्त्रव्याकरणैस्तथा ॥ 48_1 ॥

ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु
स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
भूतभव्यभव(ज)ज्ञानं
बुद्ध्वा चैव च ये स्वयम्, ॥ 48_2 ॥

तपसा तु प्रसिद्धा ये
संगताः प्रविचिन्तकाः ।
मन्त्रव्याकरणाद्यैश्च
ऐश्वर्यात् सर्वशश्च ये, ॥ 48_3 ॥

एतान् भार्यान्वितो ज्ञात्वा
नैष्ठिकानि च नाम च ।
सप्तैते सप्तभिश्चैव
गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः, ॥ 48_4 ॥

दीर्घायुषो मन्त्रकृत
ईश्वरा दीर्घचक्षुषः ।
बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणो
गोत्रप्रवर्तकास्तथा ॥ 48_5 ॥

कृतादिषु युगाख्येषु
सर्वेष्वेव पुनः पुनः ।

सुतपाश्चामिताभाश्च
मुख्या[1]श्चैव गणास्त्रयः, ।
तेषां गणा[2]स्तु देवाना-
मेकैको विंशकः स्मृतः ॥ 48_1 ॥

नामतस्तु प्रवक्ष्यामि
निबोधध्वं समाहिताः ।
ऋतु[1]स्तपश्च शुक्रश्च
द्युतिर्ज्योतिः[2]) प्रभाकरः[3]) ॥ 48_2 ॥

प्रभासो भास[1]कृद्धर्म-
स्तेजो रश्मिः क्र[2]तुर्विराट् ।
अर्चिष्मान् द्योतनो भानु-
र्यशः कीर्तिर्बुधो धृतिः, ।
विंशतिः सुतपा ह्येते
नामभिः परिकीर्तिताः ॥ 48_3 ॥

प्रभुर्विभुर्विभासश्च ।
जेता हन्तारिहा ऋतुः[1]) ।
सुमतिः प्रमतिर्दीप्तिः
समाख्यातो महो महान् ॥ 48_4 ॥

देहो[1]) मुनिर्नयो[2]) ज्येष्ठः[3])
समः सत्यश्च विश्रुतः ।
इत्येते ह्यमिताभास्तु
विंशतिः परिकीर्तिताः ॥ 48_5 ॥

48^{ab} = Br. 5.44; H.454; Śidh. 58.42^b, 43^a. 1) Br. T. –मश्चाजर– । 2) Śidh. –द्वान् गौतमः कृतः । 3) Br. और्वः ।

48^c = Bḍ. III. 1.12^b; Br. 5.45^a; H. 455^a; Śidh. 58.43^b; Vā. 100.12^b. 1) Bḍ. Vā. –ष्याः परमर्षयः ।

48_1 = H. 455^b, 456^a.

48_2 = H. 456^b, 457^a.

48_3 = H. 457^b, 458^a.

48_4 = H. 458^b, 4:9^a.

48_5 = H. 459^b, 460^a.

48_1 = Bḍ. III. 1.12^c, 13^a; Vā. 100.13. 1) Bḍ. Vā. सुखा– । 2) Vā. –ण– ।

48_2 = Bḍ. III. 1.13^b, 14^a; Vā. 100.14. 1) Vā. रित– । 2) Bḍ. कृतिर्नेमिः । 3) Vā. T. –करौ ।

48_3 = Bḍ. III. 1.14^b, 15, 16^a; Vā. 100.15. 1) Bḍ. मा– । 2) Vā. –श्मिन्न्रं– ।

48_4 = Bḍ. III. 1.16^b, 17^a; Vā. 100.16. 1) Vā. रितुः ।

48_5 = Bḍ. III. 1.17^b, 18^a; Vā. 100.17. 1) Bḍ. –ही । 2) Bḍ. –[illegible] । 3) Bḍ. पोष्टा ।

प्रवर्तयन्ति ते वर्णा-
नाश्रमांश्चैव सर्वशः ॥ 48_6 ॥
सप्तर्षयो महाभागाः
सत्यधर्मपरायणाः ।
तेषां चैवान्वयोत्पन्ना
जायन्तीह पुनः पुनः ॥ 48_7 ॥
मन्त्रब्राह्मणकर्तारो
धर्मे प्रशिथिले तथा ।
यस्माच्च वरदाः सप्त
परेभ्य एव याचिताः, ॥ 48_8 ॥
तस्मात् न कालो न वयः
प्रमाणमृषिभावने ।
एते (!) सप्तर्षिकोद्देशो
व्याख्यातस्ते मया नृप ॥ 49_9 ॥

दमो दाता[1]) ऋतः[2]) सोमो
वित्तं वैद्यो[3]) यमो निधिः ।
होमो[4]) हव्यं हुतं दानं
देयं दाता तपः शमः ॥ 48_6 ॥
ध्रुवं स्थानं निधानं च
नियमश्चेति विंशतिः, ।
मुख्या[1]) ह्येते समाख्याताः
सावर्णेः[2]) प्रथमेऽन्तरे ॥ 48_7 ॥

मारीचस्यैव ते पुत्राः[1]) कश्यपस्य महात्मनः[2] ॥ 49 ॥

| सांप्रतस्य भविष्यन्ति *सावर्णस्यान्तरे मनोः*[1]), ।
| तेषामिन्द्रो भविष्यस्तु बलिर्वैरोचनः पुरा ॥ 49_1 ॥

वीरवांश्चा[1]*वरीयांश्च*[2]) *सुमन्तो*[3]) *धृतिमान् वसुः*[4]) ।
चरिष्णु[5]*रार्यो*[6]) *धृष्णु*[7]*श्च वाजः*[8]) *सुमतिरेव* च ।
सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या *मुनिसत्तमाः*[9]) ॥ 50 ॥

| नव चान्येषु वक्ष्यामि सावर्णेष्व[1]न्तरेषु वै ।
| सावर्णमनवश्चान्ये भविष्या ब्रह्मणः सुताः ॥ 50_1 ॥

48_6 = H. 460^b, 461^a.

48_7 = H. 461^b, 462^a.

48_8 = H 462^b, 463^a.
48_9 = H. 463^b, 464^a.

48_6 = Bḍ. III. 1.18^b, 19^a; Vā. 100.18. 1) Bḍ. दानी । 2) Vā. T. विदः; V. रितः । 3) Vā. T. वित्तवैद्यो । 4) Vā. –मं ।
48_7 = Bḍ. III. 1.19^b, 20^a; Vā. 100.19. 1) Bḍ. मुखा । 2) Bḍ. सावर्ण्यें ।

49 = Bḍ. III. 1.20^b; H. (464^b); Śidh. 58.44^b; Vā. 100.20^a. 1) Śidh. मारीचेश्चैव पुत्रास्ते । 2) H. सावर्णास्य मनोः पुत्रान् भविष्यान् शृणु सत्तम ।

| 49_1 = Bḍ. III. 1.(21^a) = a; Vā. 100.20^b, 21^a. 1) Bḍ. षष्ठिर्देवास्तदन्तरे ।

50 = Bḍ. III. 1.22^a, 21^b=ac; Br. 5.45^b, 46; H. 465, 466^a; Śidh. 58.45, 46^a; Vā. 100.21^b, 22. 1) Bḍ. विरजाश्चा–; Br. वैरी; H. वरीयांश्चा– । 2) Bḍ. –श्चार्वरीवांश्च; Br. चैवाध्वरीवांश्च; Śidh. –श्चावनीवांश्च । 3) Br. T. ज्ञमनो; H. संमतो । 4) Bḍ. निर्मोकाचास्तथा परे; Vā. निर्मोहः सत्यवाक् कृती; Cp. श्लोक $28^{b II}$. 5) Br. अरिष्टस् ; Śidh. वरिष्ट– । 6) Br. चाप्य; Vā. आज्यो । 7) Br. अधृष्ट–; Śidh. Vā. T. विष्णु–; Vā. V. वृष्णु– । 8) Br. वाजी; Śidh. राजा; Vā. वाचः । 9) Bḍ. Vā. –ष्यन्ति नवैव तु; H. –ष्या दश भारत; Śidh. –ष्या दश शौनक ।

| 50_1 = Bḍ. III. 1. 22^b, 23^a; Vā. 100.23. 1) Vā. T. –र्णेश्चा– ।

मेरुसावर्णित[1]स्ते वै चत्वारो दिव्यदृष्टयः[2]) ।
दक्षस्य ते हि दौहित्राः क्रियाया[3]) दुहितुः सुताः, ॥ 50_{2} ॥
महता तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः ।
ब्रह्मादिभिस्ते जनिता दक्षेणैव च धीमता ॥ 50_{3} ॥
महर्लोकं गतावृत्ता[1]) भविष्या मेरुमाश्रिताः ।
महानुभावास्ते[2]) पूर्वं जज्ञिरे चाक्षुषेऽन्तरे ॥ 50_{4} ॥

ऋषय ऊचुः

दक्षेण जनिताः पुत्राः कन्यायामात्मनः कथम् ।
भवेन ब्रह्मणा चैव धर्मेण च महात्मनः (!) ? ॥ 50_{5} ॥

सूत उवाच :

अतो भविष्यान् वक्ष्यामि सावर्णमनवस्तु ये, ।
तेषां जन्म प्रभावं च नमस्कृत्वा[1]) प्रचेतसे ॥ 50_{6} ॥
वैवस्वते ह्युपसृष्टे किंचिच्छिष्टे च चाक्षुषे ।
जज्ञिरे मनवस्ते हि भविष्यानागतान्तरे ॥ 50_{7} ॥
प्राचेतसस्य दक्षस्य दौहित्रा मनवस्तु ये ।
सावर्णा नामतः पञ्च चत्वारः परमर्षिजाः ॥ 50_{8} ॥
संज्ञा-पुत्रस्तु सावर्णं ए[1]को वैवस्वतस्तथा ।
ज्येष्ठः संज्ञा-सुतो नाम मनुर्वैवस्वतः प्रभुः ॥ 50_{9} ॥
वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते समुत्पत्तिस्तयोः शुभा ।
चतुर्दशैते मनवः कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ॥ 50_{10} ॥
वेदे स्मृतौ पुराणे च सर्वे ते प्रभविष्णवः ।
प्रजानां पतयः सर्वे भूतानां पतयः स्थिताः ॥ 50_{11} ॥
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना[1]) ।
पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥ 50_{12} ॥
प्रजाभिस्तपसा चैव विस्तरं ते[1]षु वक्ष्यते ।
चतुर्दशैव ते[2]) ज्ञेयाः सर्गाः स्वायंभुवादयः ॥ 50_{13} ॥
मन्वन्तराधिकारेषु वर्तन्तेऽत्र सकृत् सकृत् ।
विनिवृत्ताधिकारास्ते महर्लोकं समाश्रिताः ॥ 50_{14} ॥
समतीतास्तु ये तेषामष्टौ[1]) षट् च त[2]थापरे ।
पूर्वेषु, सांप्रतश्चायं शास्ति[3]) वैवस्वतः प्रभुः ॥ 50_{15} ॥

50_{2} = Bḍ. III. 1.23[b], 24[a]; Vā. 100.24. 1) Vā. –र्णिन– । 2) Vā. दृष्टा ये दिव्यदृष्टिभिः । 3) Vā. प्रियाया ।
50_{3} = Bḍ. III. 1.24[b], 25[a]; Vā. 100.25.
50_{4} = Bḍ. III. 1.25[b], 26[a]; Vā. 100.26. 1) Vā. T. –तावृत्य । 2) Vā. –हाभावास्तु ते ।
50_{5} = Vā. 100.27.
50_{6} = Vā. 100.28. 1) Vā. T. –स्कृत्य ।
50_{7} = Bḍ. III. 1.26[b] = b; Vā. 100.29.
50_{8} = Bḍ. III. 1.27; Vā. 100.30.
50_{9} = Bḍ. III. 1.28; Vā. 100.31. 1) Bḍ. –र्णिरे– ।
50_{10} = Bḍ. III. 1.29; Vā. 100.32.
50_{11} = Bḍ. III. 1.30; Vā. 100.33.
50_{12} = Bḍ. III. 1.31; Vā. 100.34. 1) Vā. T. सपर्वता ।
50_{13} = Bḍ. III. 1.32; Vā. 100.35. 1) Bḍ. –रस्ते– । 2) Bḍ. –शैते वि– ।
50_{14} = Bḍ. III. 1.33; Vā. 100.36.
50_{15} = Bḍ. III. 1.34; Vā. 100.37. 1) Bḍ. –ष्टा । 2) Vā. पश्चात्त– । 3) Vā. शान्तिर् ।

ये शिष्टास्तान् प्रवक्ष्यामि सह देवर्षि-दानवैः ।
सह प्रजानिसर्गेण सर्वांस्त्व[1]नागतान् द्विजान्[2]) ॥ 50_{16} ॥
वैवस्वतनिसर्गेण तेषां ज्ञेयस्तु विस्तरः, ।
अनूना[1]) नातिरिक्तास्ते यस्मात् सर्वे विवस्वतः ॥ 50_{17} ॥
पुनरुक्त[1]बहुत्वात् तु न वक्ष्ये तेषु विस्तरम् ।
मन्वन्तरेषु भव्येषु भूतेष्वपि तथैव च ॥ 50_{18} ॥
कुले कुले निसर्गास्तु[1]) तस्माज्ज्ञेया[2]) विभागशः ।
तेषामेव हि सिद्धयर्थं विस्तरेण क्रमेण च ॥ 50_{19} ॥
दक्षस्य कन्या धर्मिष्ठा सुव्रता नाम विश्रुता ।
सर्वकन्यावरिष्ठा[1]) तु ज्येष्ठा या वीरिणी[2]सुता, ॥ 50_{20} ॥
गृहीत्वा तां पिता कन्यां जगाम ब्रह्मणोऽन्तिके ।
वैराजस्थमु[1]पासीनं धर्मेण च भवेन तु ॥ 50_{21} ॥
भव-धर्म-समीपस्थं दक्षं ब्रह्माभ्यभाषत ।
दक्ष कन्या तवेयं वै जनयिष्यति सुव्रता[1]) ॥ 50_{22} ॥
चतुरो वै मनून् पुत्रांश्चातुर्वर्ण्यकराञ्छुभान् ।
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा दक्षो धर्मो भवस्तदा ॥ 50_{23} ॥
तां कन्यां मनसा जग्मुस्त्रयस्ते ब्रह्मणा सह ।
सत्याभिध्यायिनां तेषां सद्यः कन्या व्यजायत ॥ 50_{24} ॥
सदृशान्[1]) रूपतस्ते[2]षां चतुरो वै कुमारकान् ।
संसिद्धाः कार्यकरणे संभूतास्ते श्रियान्विताः ॥ 50_{25} ॥
उपभोगा[1]समर्थैश्च सद्योजातैः शरीरकैः ।
ते दृष्ट्वा तान् स्वयं बुद्ध्वा[2]) ब्रह्माभ्याहारिणस्तदा ॥ 50_{26} ॥
संरब्धा वै व्यकर्षन्त मम पुत्रो ममेत्युत ।
अभिध्यायात्म[1]नोत्पन्नानूचुर्वै ते परस्परम् ॥ 50_{27} ॥
यो यस्य वपुषा तुल्यो, भजतां स तु तं सुतम्; ।
यस्य यः सदृशश्चापि रूपे वीर्ये च नामतः, ॥ 50_{28} ॥
तं गृह्णातु स[1]), भद्रं वो, वर्णतो यस्य यः समः ।
ध्रुवं रूपं पितुः पुत्रः सोऽनुरुध्यति सर्वदा, ॥ 59_{29} ॥
तस्मादात्मसमः पुत्रः पितुर्मातुश्च वीर्यतः ।
एवं ते समयं कृत्वा सवर्णा[1]) जगृहुः सुतान् ॥ 50_{30} ॥

50_{16} = Bḍ. III. 1.35; Vā. 100.38. 1) Bḍ. –स्तेऽ– । 2) Bḍ. –जः ।
50_{17} = Bḍ. III. 1.36; Vā. 100.39. 1) Vā. T. अन्यूना ।
50_{18} = Bḍ. III. 1.37; Vā. 100.40. 1) Vā. –क्ता ।
50_{19} = Bḍ. III. 1.38; Vā. 100.41. 1) Vā. –र्गास्तु । 2) Vā. –स्माद्भूयो ।
50_{20} = Bḍ. III. 1.39; Vā. 100.42[ab]. 1) Vā. T. –न्यवशिष्टा । 2) Vā. T. श्रेष्ठा धर्मपरा ।
50_{21} = Bḍ. III. 1.40; Vā. 100.42[c], 43[a]. 1) Vā. T. –स्तमु– ।
50_{22} = Bḍ. III. 1.41; Vā. 100.43[b], 44[a]. 1) Vā. T. –त ।
50_{23} = Bḍ. III. 1.42; Vā. 100.44[b], 45[a].
50_{24} = Bḍ. III. 1.43; Vā. 100.45[b], 46[a].
50_{25} = Bḍ. III. 1.44; Vā. 100.46[b], 47[a]. 1) Vā. –शान्तु– । 2) Vā. –पांस्ते– ।
50_{26} = Bḍ. III. 1.45; Vā. 100.47[b], 48[a]. 1) Vā. T. –ग– । 2) Bḍ. स्वयंभूतान् ।
50_{27} = Bḍ. III. 1.46; Vā. 100.48[b], 49[a]. 1) Vā. –ध्यानान् म– ।
50_{28} = Bḍ. III. 1.47; Vā. 100.49[b], 50[a].
50_{29} = Bḍ. III. 1.48; Vā. 100.50[b], 51[a]. 1) Vā. सु– ।
50_{30} = Bḍ. III. 1.49; Vā. 100.51[b], 52[a]. 1) Bḍ. सर्वेषां ।

यस्माद् सवर्णास्तेषां वै ब्रह्मादीनां कुमारकाः, ।
सवर्णा मनवस्तस्माद् सवर्णत्वं च तेषु तत्[1]) ॥ 50_{31} ॥
मननात् मानसा[1]च्चैव तस्मात् ते मनवः स्मृताः ।
चाक्षुषस्यान्तरेऽतीते प्राप्ते वैवस्वतस्य ह ॥ 50_{32} ॥
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नामाभवत् सुतः ।
भूत्यामुत्पादितो यस्तु भौत्यो नाम कवेः[1]) सुतः ॥ 50_{33} ॥

वैवस्वतेऽन्तरे जातौ[1]) द्वौ मनू तु विवस्वतः ।
वैवस्वतो मनुर्यश्च सावर्णो यश्च वि[2]श्रुतः ॥ 50_{34} ॥
ज्येष्ठः[1]) संज्ञासुतो विद्वान् मनुर्वैवस्वतः प्रभुः, ।
सवर्णायाः सुतश्चान्यः स्मृतो वैवस्वतो मनुः ॥ 50_{35} ॥
सावर्ण[1]मनवो ये च चत्वारस्तु महर्षिजाः ।
तपसा संभृतात्मानः स्वेषु मन्वन्तरेषु वै ॥ 50_{36} ॥
भविष्येषु भविष्यन्ति सर्वकार्यार्थसाधकाः ।

प्रथमं मेरुसावर्णि[1])
प्रवक्ष्यामि, मुनीन्[2]) शृणु ।

प्रथमे[1]) मेरुसावर्णे-
र्दक्षपुत्रस्य वै मनोः ॥ 50_{37} ॥

पारा[1]) मरीचिगर्भाश्च सुधर्माण[2]श्च ते त्रयः ।
संभूताश्च महात्मानः सर्वे वैवस्वतेऽन्तरे ॥ 50_{38} ॥
दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ।
भविष्यन्ति[1]) भविष्या[2]स्तु, एकैको द्वादशो गणः ॥ 50_{39} ॥
ऐश्वरश्च ग्रहो राहुर्वाकुर्वश[1]स्तथैव च ।
पारा द्वादश विज्ञेया, उत्तरांस्तु निबोधत ॥ 50_{40} ॥
वाजिपो[1]) वाजिजिच्चैव प्रभूतिश्च ककुत्तथा ।
दधिक्रावा विपक्व[2]श्च प्रणीतो विजयो मधुः ॥ 50_{41} ॥
उतस्योत्तमकौ[1]) द्वौ तु द्वादशैते मरीचयः ।
सुधर्मण[2]स्तु वक्ष्यामि, नामतस्तान् नि[3]बोधत ॥ 50_{42} ॥

50_{31} = Vā. 100.52^b, 53^a. 1) Vā. T. हि ते यतः ।
50_{32} = Bd. III. 1.50^a = b; Vā. 100.53^b, 54^a. 1) Vā. T. –न्मानना– ।
50_{33} = Bd. III. 1.50^b, 51^a; Vā. 100.54^b, 55^a. 1) Vā. T. –मामवत् ।
50_{34} = Bd. III. 1.51^b, 52^a; Vā. 100.55^b, 56^a. 1) Vā. राजा । 2) Bd. वै ।
50_{35} = Bd. III. 1.52^b, 53^a; Vā. 100.56^b, 57^a. 1) Bd. श्रेयः ।
50_{36} = Bd. III. 1.53^b, 54^a; Vā. 100.57^b, 58^a. 1) Vā. T. सवर्णा– ।

50_{37} = H. 466^b; Śidh. 58.46^b. 1) H. –र्णान् ।
2) Śidh. मनुं ।

50_{37} = Bd. III. 1.54^b, 55^a; Vā. 100.58^b, 59^a.
1) Vā. –मं ।

50_{38} = Bd. III. 1.55^bc; Vā. 100.59^bc. 1) Bd. परा; Vā. पुत्रा । 2) Vā. –शर्माण– ।
50_{39} = Bd. III. 1.56; Vā. 100.60. 1) Vā. –ष्यस्य । 2) Vā. T. –ष्य– ।
50_{40} = Bd. III. 1.57; Vā. 100.61. 1) Vā. –र्यसंग्रहो राहो वाहुवश– ।
50_{41} = Bd. III. 1.58; Vā. 100.62. 1) Vā. –जियो । 2) Vā. दधिक्रावायपक्वा– ।
50_{42} = Bd. III. 1.59; Vā. 100.63. 1) Vā. तेजस्मान्नथवो(?); V. उतस्मान्नथवो । 2) Vā. –शर्माण–;
Bd. –र्माण– । 3) Vā. –स्त नि– ।

वर्णस्तथाथर्गविश्च मु[1]रण्यो श्रजनो मतः[2]) ।
अमितो द्रवकेतुश्च जम्भोऽथाजस्तु[3]) शक्रकः[4]) ॥ 50_{43} ॥
सुनेमिर्धुतय[1]श्चैव सुव[2]र्माणः प्रकीर्तिताः ।
तेषामिन्द्रस्तदा भाव्यो ह्यद्भुतो नाम नामतः ॥ 50_{44} ॥
स्कन्दोऽसौ पार्वतीयो[1]) वै कार्तिकेयस्तु पावकिः[2]) ।

मेधातिथिश्च[1]) पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ।
ज्योतिष्मान् भार्गव[2]श्चैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ॥ 51 ॥

सवन[1]श्चैव वासिष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः[2]) ।
पौलहः सत्य[1]) इत्येते
मुनयो[2]) रो[3]हितेऽन्तरे[4]) ॥ 52 ॥
देवतानां गणास्तत्र
त्रय एव नराधिप[1]) ।
दक्ष[2]पुत्रस्य पुत्रास्ते
रोहितस्य प्रजापतेः ॥ 52_1 ॥

सुतपाः पौलह[1]श्चैव
सप्तैते रोहितेऽन्तरे[2]) ॥ 52 ॥

धृष्ट[1]केतुर्दीप्तिकेतुः[2]) पञ्चहस्तो[3]) निरामयः[4]) ।
पृथुश्रवा[1]) भूरिद्युम्नो[2])
ऋचीको बृहतो[3]) गयः ॥ 53 ॥

पृथुश्रवास्तथानीको
भूरिद्युम्नो बृहद्यशः[1]) ॥ 53 ॥

प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः[1]) ।

50_{43} = Bḍ. III. 1.60; Vā. 100.64. 1) Vā. T. –थाप्यङ्ग-विश्वौ मु– । 2) Bḍ. –ऽमितः । 3) Vā. –म्भोऽथा-जस्र– । 4) Vā. –काः ।

50_{44} = Bḍ. III. 1.61; Vā. 100.65. 1) Vā. T. –पा– । 2) Vā. –म्र– ।

51ª = Bḍ. III. 1.62ª; Vā. 100.66ª. 1) Vā. T. –न्दः सोमप्रतीकाशः; V. –न्दोऽसौ मां प्रतीयो । 2) Vā. –कः ।

51ab(bc) = Bḍ. III. 1.62ᵇ, 63ª; H. 467; Śidh. 58.47; Vā. 100.66ᵇ, 67ª. 1) H. –थिस्तु । 2) Bḍ. –वा– ।

52ª = Bḍ. III. 1.63ᵇ; H. 468ª; Śidh. 58.48ª; Vā. 100.67ᵇ. 1) Bḍ. Vā. V. वसिन–; Vā. T. वसित– । 2) Śidh. हव्य एव च ।

52ᵇ = H. 468ᵇ; Śidh. 58.48ᵇ. 1) Śidh. सप्त । 2) Śidh. ऋषयो । 3) H. रौ– । 4) Śidh. –तान्तरे ।

52_1 = H. 469; Śidh. 58.49. 1) Śidh. महामुने । 2) Śidh. दीक्षा– ।

52ᵇ = Bḍ. III. 1.64ª; Vā. 100.68ª. 1) Vā. –व– । 2) Vā. T. –तान्तरे ।

53ª = Bḍ. III. 1.64ᵇ; H. 470ª; Śidh. 58.50ª; Vā. 100.68ᵇ; Cp. Mr. 94.9ª. 1) Bḍ. Vā. धृति–; Śidh. दृष्ट– । 2) H. मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः; Śidh. –दीप्तकेतुः; Vā. –तु–; Mr. –बर्हकेतुः । 3) Bḍ. Vā. शापहस्त–(Vā. ता); H. पञ्चहोत्रो । 4) Bḍ. –याः; H. Śidh. –राकृतिः ।

53ᵇ = H. 470ᵇ; Śidh. 58.50ᵇ. 1) H. –थुः श्रवा । 2) H. –धामा । 3) H. ऋचीकोऽबृहतो ।

53ᵇ = Bḍ. III. 1.65ª; Vā. 100.69ª. 1) Bḍ. –यशाः ।

54ª = Bḍ. III. 1.65ᵇ; H. 471ª; Śidh. 58.51ª; Vā. 100.69ᵇ. 1) Bḍ. Vā. –नाः प्रकीर्तिताः ।

दशमे त्वथ पर्याये

द्वितीयस्यान्तरे मनोः ॥ 54 ॥

| दशमे त्वथ पर्याये
| धर्मपुत्रस्य वै मनोः ।
| द्वितीयस्य तु सावर्णे-
| र्भाव्यस्यैवान्तरे मनोः ॥ 54 ॥

| सुधामानो[1]) विरुद्धाश्च द्वावेव तु गणौ स्मृतौ ।
| *त्विषिम*[2]न्तश्च ते सर्वे शतसंख्याश्च ते समाः, ॥ 54_1 ॥
| प्राणानां यच्छतं[1]) प्रोक्तं[2]) ऋषिभिः पुरुषेषु[3]) वै, ।
| देवास्ते वै भविष्यन्ति धर्मपुत्रस्य वै मनोः, ।
| तेषामिन्द्रस्तथा विद्वान् भविष्यः शान्तिरुच्यते ॥ 54_2 ॥

हविष्मान् पौलहश्चैव सुकृति[1]श्चैव[2]) भार्गवः ।
आपोमूर्ति[3]स्तथात्रेयो वासिष्ठ[4]श्चापवः[5]) स्मृतः ॥ 55 ॥

पौलस्त्योऽप्रतिम[1]श्चैव[2]) नाभाग[3]श्चैव काश्यपः ।
अङ्गिरा नभसः सत्यः[4]) सप्तैते[5]) परमर्षयः ॥ 56 ॥

| देवतानां गणौ द्वौ तावृ[1]पिमन्त्रा[2]श्च ये स्मृताः ।

सुक्षेत्रश्चो[1]त्तमौजाश्च भूरिषेण[2]श्च वीर्यवान् ।
शतानीको निरा[3]मित्रो वृषसेनो[4]) जयद्रथः ॥ 57 ॥

भूरिद्युम्नः सुवर्चास्च[1]) *दश त्वेते मनोः सुताः*[2]) ।
एकादशे तु पर्याये
तृतीयस्यान्तरे मनोः ॥ 58 ॥

| एकादशे तु पर्याये
| सावर्णे वै तृतीयके ॥ 58 ॥

| *निर्माण*[1]रतयो देवाः *कामजा*[2]) वै मनोजवाः ।
| गणास्त्वेते त्रयः ख्याता देवतानां महात्मनाम् ॥ 58_1 ॥

54^b = H. 471^b; Śidh. 58.51^b.

| 54^{bc} = Bd. III. 1.66; Va. 100.70.

| 54_1 = Bd. III. 1.67; Va. 100.71. 1) Va. T. सुखामना । 2) Bd. दीप्तिम–; Va. –पिव– ।
| 54_2 = Bd. III. 1.68, 69^a; Va. 100.72, 73^a. 1) Va. T. प्राणानांयच्छतः । 2) Va. –क्ता । 3) Bd. –षेति ।

55 = Bd. III. 1.69^b, 70^a; H. 472; Śidh. 58.52; Va. 100.73^b, 74^a. 1) Bd. Va. –हः श्रीमान् सुकीर्ति– । 2) Bd. –श्चाथ; Va. –श्चापि । 3) Śidh. आयोमुक्ति– । 4) Bd. Śidh. Va. वसिष्ठ– । 5) H. –श्चाष्टमः; Śidh. –श्चाव्ययः; Va. –श्चापि यः ।

56 = Bd. III. 1.70^b, 71^a; H. 473; Śidh. 58.53; Va. 100.74^{bc}. 1) H. –स्त्यः प्रामति–; Śidh. –स्त्यः प्रयति–; Va. T. स्त्यः प्रतिप–; V. –स्त्योऽप्रतिप– । 2) Bd. –श्चापि । 3) H. नभोग–; Śidh. नाभार– । 4) Bd. Va. अभिमन्यु-श्चाङ्गिरसः । 5) H. –प्तैव ।

| 57^a = H. 474^a; Śidh. 58.54^a. 1) H. T. तौ ऋ–; Śidh. –णाश्चापि । 2) Śidh. द्विपिमन्त– ।

57^{bc}(ab) = Bd. III. 1.71^b, 72^a; H. 474^b, 475^a; Śidh. 58.54^b, 55^a; Va. 100.75; Cp. Mr. 94.15. 1) H. मनोः सुतो–; Śidh. अक्षत्वान् नो– । 2) H. कुनिपश्च–; Bd. Mr. –सेन– । 3) Va. निर– । 4) Mr. –कोऽथ वृषभो वसुमित्रो ।

58^a = Bd. III. 1.72^b; H. 475^b; Śidh. 58.55^b; Va. 100.76^a; Cp. Mr. 94.16^a. 1) Mr. सुपर्वा च । 2) Bd. Va. दशैते मानवाः स्मृताः; Mr. तस्यैते तनया मनोः ।.

58^b = H. 476^a; Śidh. 58.56^a.

| 58^b = Bd. III. 1.73^a; Va. 100.76^b.

| 58_1 = Bd. III. 1.73^b, 74^a; Va. 100.77. 1) Bd. निर्वाण– । 2) Bd. –गा ।

एकैकस्त्रिंशतस्तेषां गण[1]स्तु त्रिदिवौकसाम् ।
मासस्याह्नानि त्रिंशत् तु यानि वै कवयो विदुः, ॥ 58₂ ॥
निर्माण[1]रतयो देवा, रात्रयस्तु विहंगमाः ।
गणस्तृतीयो यः प्रोक्तो[2]) देवतानां भविष्यति, ॥ 58₃ ॥
मनोजवा मुहूर्तास्तु इति देवाः प्रकीर्तिताः ।
एते हि ब्रह्मणः पुत्रा भविष्या मानवाः[1]) स्मृताः ॥ 58₄ ॥
तेषामिन्द्रो वृषो[1]) नाम भविष्यः सुरराट् ततः ॥ 58₅ ॥

तस्य[1]) सप्त ऋषींश्चापि[2]) कीर्त्यमानान् निबोधत[3]) ।
हविष्मान् काश्यपश्चापि[4]) वपुष्मां[5]श्चैव[6]) भार्गवः[7]) ॥ 59 ॥

वारुणि[1]श्च तथात्रेयो[2]) वासिष्ठो[3]ऽनघ[4]) एव च[5]) ।
पुष्टिश्चा[6]ङ्गिरसो ज्ञेयः[7]) पौलस्त्यो निश्चरस्तथा[8]) ॥ 60 ॥

पौलहश्चाग्नितेजाश्च
भाव्याः सप्त महर्षयः[1]) ।
ब्रह्मणस्तु सुता देवा,
गणास्तेषां त्रयः स्मृताः[2]) ॥ 61 ॥

पौलहो ह्यग्नितेजाश्च
देवा ह्येकादशेऽन्तरे ॥ 61 ॥

सर्वत्रगः[1]) सुश[2]र्मा च देवानीकः पुरोवहः[3]) ।
क्षेमधन्वा[4]) दृढायुश्च[5]) आदर्शः पौण्ड्रको[6]) मनुः[7]) ॥ 62 ॥

58₂ = Bḍ. III. 1.74[b], 75[a]; Vā. 100.78. 1) Vā. –णा– ।
58₃ = Bḍ. III. 1.75[b], 76[a]; Vā. 100.79. 1) Bḍ. निर्वाण– । 2) Vā. –गास्ते वै त्रयः प्रोक्ता ।
58₄ = Bḍ. III. 1.76[b], 77[a]; Vā. 100.80. 1) Vā. T. मनवः ।
58₅ = Bḍ. III. 1.77[b]; Vā. 100.81[a]. 1) Bḍ. वृषा ।

59 = Bḍ. III. 1.78; H. 476[b], 477[a]; Śidh. 58.56[b], 57[a]; Vā. 100.81[b], 82[a]. 1) Bḍ. Vā. तेषां । 2) Śidh. तस्यापि सप्त ऋषयः; Vā. –सप्तर्षयश्चापि । 3) H. Śidh. –ध मे । 4) H. –पस्यापि । 5) H. हविष्मान् । 6) H. Vā. –ष्मान् यंश्च । 7) Śidh. वारुणः ।

60 = Bḍ. III. 1.79; H. 477[b], 478[a]; Śidh. 58.57[b], (58[a]); Vā. 100.82[b], 83[a]. 1) Bḍ. आरुणि–; H. तरुण–; Śidh. आत्रेयोऽथ; Vā. वारुणि– । 2) Śidh. वशिष्ठश्च; Vā. –श्चैव चात्रेयो । 3) Bḍ. वसिष्ठो; H. –ष्ठस् ; Śidh. अनघ– । 4) Bḍ. Vā. V. –नग; H. तनयस् ; Śidh. –स्त्वङ्गिरास् ; Vā. T. मग । 5) H. Śidh. तथा । 6) Bḍ. –ह्रिरा– । 7) H. अङ्गिराश्चोदधिष्णाश्च । 8) Śidh. चारुधृष्यश्च पौलस्त्यो निस्वरोऽग्निस्तु तेजसः ।

61 = H. 478[b], 479[a]; Śidh. 58.(58[b]). 59[a].
1) Śidh. सप्तैते ऋषयः प्रोक्तास्त्रयो देवगणाः स्मृताः ।
2) Śidh. सुतास्ते तु अतः शृणु महामते ।

61 = Bḍ. III. 1.80[a]; Vā. 100.83[b].

62 = Bḍ. III. 1.80[b], 81[a]; H. 479[b], 480[a]; Śidh. 58.59[b], (60[a]); Vā. 100.81; Cp. Mr. 94.21. 1) Bḍ. Vā. T. सर्ववेगः; H. संवर्त्तयः । 2) Bḍ. Vā. –ध– । 3) H. पुरूवहः; Mr. पुरुद्वहः; Śidh. तु क्षेमकः । 4) Mr. हेमधन्वा; Bḍ. Vā. क्षेमधर्मा । 5) Bḍ. Vā. प्र(गृ)हेयुश्च । 6) H. पण्डको । 7) Bḍ. मरुः; Vā. मतः; Mr. माविनस्तत्सुता नृपाः; Śidh. दृढेपुः पण्डको दर्शी ऊरुवाहो मनोः सुताः ।

सावर्णस्य तु पुत्रा वै
तृतीयस्य नव स्मृताः ।

चतुर्थस्य तु सावर्णे-
र्ऋ[1]षीन् सप्त निबोध मे ॥ 63 ॥

सावर्णस्य तु ते पुत्राः
प्राजापत्यस्य वै नव[1]) ।

द्वादशे त्वथ पर्याये
रुद्रपुत्रस्य वै मनोः ॥ 63 ॥

चतुर्थो रुद्रसावर्णो, देवा[1]स्तस्यान्तरे शृणु ।
पञ्चैव तु गणाः प्रोक्ता देवतानामनागताः ॥ 63_1 ॥
हरिता रोहिताश्चैव देवाः सुमनसस्तथा ।
सुकर्माणः सुतारा[1]श्च पञ्च देवगणाः स्मृताः ॥ 63_2 ॥
ब्रह्मणो मानसा ह्येत एकैको दशको गणः ।
अरुन्तिजो हविश्चैव विद्वान् यश्च[1]) सहस्रदः[2]) ॥ 63_3 ॥
पर्वतोऽनु[1]चरश्चैव अपांशु[2]श्च मनोजवः ।
ऊर्जा स्वाहा स्वधा तारा, दशैते हरिताः स्मृताः ॥ 63_4 ॥
तपो ज्ञानी मृतिश्चैव वर्चा[1]) बन्धुश्च यः स्मृतः ।
रजश्चैव तु राजश्च स्वर्णपादस्तथैव च ॥ 63_5 ॥
व्यु[1]ष्टिर्विधिश्च वै देवा दशैते रोहिताः स्मृताः ।
तुषि[2]ताद्यास्तु ये देवास्त्रयस्त्रिंशत् प्रकीर्तिताः, ॥ 63_6 ॥
देवान्[1]) सुमनसो विद्यान्[2]) निबोधत सुकर्मणः[3]) ।
सुपर्वा वृषभः पृष्टा[4]) कपिद्युम्न[5]विपश्चितः ॥ 63_7 ॥
विक्रमश्च क्रमश्चैव विभृतः[1]) कान्त एव च, ।
एते देवाः सुकर्माणः सुतारांश्च[2]) निबोधत ॥ 63_8 ॥
वर्षो दिव्यस्तथाजिष्ठो[1]) वर्चस्वी द्युतिमान् क[2]विः ।
शुभो हविः कृत[3]प्राप्तिर्व्यापृतो[4]) दशमस्तथा, ॥ 63_9 ॥
सुतारा नामत[1]स्त्वेते देवा वै संप्रकीर्तिताः ।
तेषामिन्द्रस्तु विज्ञेय[2]) ऋतधामा महायशाः ॥ 63_{10} ॥

द्युति[1]र्वसिष्ठपुत्रस्तु[2]) आत्रेयः सुतपास्तथा ।
तपोमूर्तिस्त्वङ्गिरस[3]स्तपस्वी का[4]श्यपस्तथा ॥ 64 ॥

---

63 = H. 480^b, 481^a; Śidh. 58.60^b, 61^a.
1) H. सावर्णं ऋ– ।

63 = Bḍ. III. 1.81^b, 82^a; Vā. 100.85. 1) Vā. मनोः ।

63_1 = Bḍ. III. 1.82^b, 83^a; Vā. 100.86. 1) Vā. –र्थं ऋतुसावर्णे देवा– ।
63_2 = Bḍ. III. 1.83^b, 84^{aI} = ab^I; Vā. 100.87. 1) Vā. सुपारा– ।
63_3 = Bḍ. III. 1.81^{aII} = b^{II}; Vā. 100.88. 1) Bḍ. –द्वांश्चैव । 2) Vā. –स्रुः ।
63_4 = Bḍ. III. 1.84^b, 85^a; Vā. 100.89. 1) Vā. T. –तानु– । 2) Bḍ. –पाशु–; Vā. T. अपोंऽशु– ।
63_5 = Bḍ. III. 1.85^b, 86^a; Vā. 100.90. 1) Vā. तपो ज्ञानिर्भूतिश्चैव वाचा ।
63_6 = Bḍ. III. 1.86^b, 87^a; Vā. 100.91. 1) Bḍ. पु– । 2) Vā. उषि– ।
63_7 = Bḍ. III. 1.87^b, 88^a; Vā. 100.92. 1) Bḍ. ते नै । 2) Bḍ. वेधान् ; Vā. विद्धि । 3) Vā. सुकर्माणो निबोधत । 4) Vā. –ष्टः । 5) Vā. –म्नौ ।
63_8 = Bḍ. III. 1.88^b, 89^a; Vā. 100.93. 1) Vā. निभृतः । 2) Bḍ. सुतरांश्च; Vā. सुतांश्चैषां ।
63_9 = Bḍ. III. 1.89^b, 90^a; Vā. 100.94. 1) Vā. वर्पोदितस्तथा जिष्टो । 2) Vā. ह– । 3) Vā. कृताद । 4) Vā. –र्थो ।
63_{10} = Bḍ. III. 1.90^b, 91^a; Vā. 100.95. 1) Vā. सुपारा मानत– । 2) Bḍ. –यो ।
64 = Bḍ. III. 1.91^b, 92^a; H. 481^b, 482^a; Śidh. 58.61^b, 62^a; Vā. 100,96. 1) Vā. T. कृति– । 2) H. Śidh. –श्च । 3) Br. H. अङ्गिरास्तपसो मूर्ति–; Vā. –श्चाङ्गिरस– । 4) Śidh. कृ– ।

तपोधनश्च[1]) पौलस्त्यः पौ[2]लहश्च तपोरतिः[3]) ।
भार्गवः सप्तमस्तेषां[4]) विज्ञेय[5]स्तु तपोधृतिः[6]) ॥ 65 ॥

पञ्च देवगणाः प्रोक्ता
मानसा ब्रह्मणः सुताः[1]) ।

एते सप्तर्षयः सिद्धा
अन्त्ये[1]) सावर्णिकेऽन्तरे ।

देववानुपदेव[1]श्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ॥ 66 ॥
मित्रवान् मित्रविन्दु[1]श्च[2]) मित्रसेनो ह्य[3]मित्रहा[4]) ।
मित्रबाहुः[5]) सुवर्चाश्च द्वादशस्य[6]) मनोः सुताः ॥ 67 ॥
त्रयोदशे[1]) तु[2]) पर्याये भाव्ये[3]) रौच्यान्तरे[4]) पुनः[5]) ॥ 68 ॥

त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवानां तु स्वयंभुवा, ।
ब्रह्मणो मानसाः पुत्रास्ते हि सर्वे महात्मनः ॥ 68_1 ॥
सुत्रामाणः सुधर्माणः सुकर्माणश्च ते त्रयः ।
त्रिदशानां गणाः प्रोक्ता भविष्याः सोमपायिनाम्[1]) ॥ 68_2 ॥
त्रयस्त्रिंशद् देवता याः पृथगिज्यास्तु[1]) याज्ञिकैः ।
आज्येन पृषदाज्येन ग्रहश्रेष्ठेन चैव हि[2]) ॥ 68_3 ॥
ये वै देवा[1]स्त्रयस्त्रिंशत्, पृथक्त्वेन निबोधत ।
सुत्रामाणः प्रयाज्यास्तु, आज्यपा[2]) ये तु[3]) सांप्रतम्, ॥ 68_4 ॥
सुकर्माणोऽनुयाज्यास्तु[1]), पृषदाज्याशिनस्तु ये ।
उपयाज्याः सुधर्माण इति देवाः प्रकीर्तिताः ॥ 68_5 ॥
दिवस्पतिर्महासत्त्वस्तेषामिन्द्रो भविष्यति ।
पुलहात्मजपुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः ॥ 68_6 ॥

अङ्गिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्योऽप्यव्यय[1]स्तु यः[2]) ।
पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः[3]) ॥ 69 ॥

---

65 = Bḍ. III. 1.92^{b}, 93^{a}; H. 482^{b}, 483^{a}; Śidh. 58.62^{b}, 63^{a}; Vā. 100.97. 1) H. Śidh. ऽध्नश्च; Vā. तपोऽशयानः । 2) Vā. पु- । 3) H. -रविः । 4) Vā. -स्त्वेषां । 5) H. विक्षेप- । 6) Śidh. -यस्तपसो निधिः; Vā. T. -स्तु तपोमतिः; V. तपाधृतिः ।

66^{a} = H. 483^{b}; Śidh. 58.63^{b}. 1) H. -णश्च ते । | 66^{a} = Bḍ. III. 1.93^{b}; Vā. 100.98^{a}. 1) Vā. अन्ये ।

66^{b} = Bḍ. III. 1.94^{a}; H. 484^{a}; Vā. 100.98^{b}. Cp. Mr. 94.26^{a}. 1) H. देववायुरहर- ।

67 = Bḍ. III. 1.94^{b}, 95^{a}; H. 484^{b}, 485^{a}; Vā. 100.99; Cp. Mr. 94.26^{b}=a. 1) Bḍ. -सेनो; H. -देव-; Mr. -विन्द-; Vā. -विन्दु- । 2) Bḍ. -ऽथ । 3) Bḍ. चित्रसेनो ह्य-; H. -नश्च । 4) H. मित्रकृत्; Mr. माविनस्तस्सुता नृपाः । 5) H. -बाहुः । 6) Vā. -शैते ।

68 = Bḍ. III. 1.95^{b}; H. 485^{b}; Śidh. 58.64^{a}; Vā. 100.100^{a}. 1) Śidh. द्वादशे । 2) H. -ऽथ; Śidh. चैव । 3) Vā. -व्या । 4) Bḍ. -च्येऽन्तरे; H. मन्वन्तरे । 5) H. Śidh. मनोः ।

68_1 = Bḍ. III. 1.96; Vā. 100.100^{b}, 101^{a}.
68_2 = Bḍ. III. 1.97; Vā. 100.101^{b}, 102^{a}. 1) Vā. -नः ।
68_3 = Bḍ. III. 1.98; Vā. 100.102^{b}, 103^{a}. 1) Vā. प्रामविष्यन्त । 2) Bḍ. ह ।
68_4 = Bḍ. III. 1.99; Vā. 100.103^{b}, 104^{a}. 1) Vā. देवैर्देवा- । 2) Bḍ. -ज्याशा । 3) Vā. नाम ।
68_5 = Bḍ. III. 1.100; Vā. 100.104^{b}, 105^{a}. 1) Bḍ. -ज्याख्याः ।
68_6 = Bḍ. III. 1.101; Vā. 100.105^{b}, 106^{a}.

69 = Bḍ. III. 1.102; H. 486; Śidh. 58.64^{b}, 65^{a}; Vā. 100.106^{b}, 107^{a}. 1) H. ह्यव्यय-; Śidh. ह्यव्यवा-; Vā. -स्त्वपःपश्यवा- । 2) Bḍ. Vā. T. सः । 3) Śidh. निरुत्सवः ।

निष्प्रकम्प[1]स्तथात्रेयो निर्मोहः का[2]श्यपस्तथा ।
सुतपा[3]श्चैव वासिष्ठः सप्तैते तु[4]) *महर्षयः*[5]) ॥ 70 ॥

| त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवा ।
| त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः[1]) ॥ 71_1 ॥

चित्रसेनो विचित्रश्च[1]) *नयो*[2]) धर्मभृतो[3]) *धृतः*[4]) ।
सुनेत्रः[5]) क्षत्रवृद्धि[6]श्च सुतपा[7]) निर्भयो[8]) *दृढः*[9]), ॥ 71 ॥

रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अ[1]न्तरे तु त्रयोदशे ।
चतुर्द[2]शे तु[3]) पर्याये भौतस्यै[4]वा[5]न्तरे मनोः ॥ 72 ॥

| देवतानां गणाः पञ्च प्रोक्ता ये तु भविष्यन्ति[1]) ।
| चाक्षुषाश्च पवित्राश्च कनिष्ठा भाजिरा[2]स्तथा ॥ 72_1 ॥
| वाचावृद्धाश्च, इत्येते पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
| *निषादाद्याः स्वराः सप्त* सप्त तान्[1]) विद्धि चाक्षुषान्, ॥ 72_2 ॥
| बृहदाद्यानि सामानि कनिष्ठान् सप्त तान् विदुः, ।
| सप्त लोकाः पवित्रास्ते, भ्रा[1]जिराः[2]) सप्त सिन्धवः, ॥ 72_3 ॥
| वाचावृद्धानृषीन् विद्धि मनोः स्वायंभुवस्य वै[1]) ।
| सर्वे मन्वन्तरेन्द्राश्च विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ॥ 72_4 ॥
| तेजसा तपसा बुद्धया बलश्रुतपराक्रमैः ।
| त्रैलोक्ये यानि सत्त्वानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च, ॥ 72_5 ॥
| सर्वशः स्वैर्गुणैस्तानि इन्द्रास्तेऽभिभवन्ति वै ।
| भूतापवादिनो हृष्टा मध्यस्था भूतवादिनः ।
| भूतानु[1]वादिनः स[2]त्यास्त्रयो वेदाः प्रवादिनाम् ॥ 72_6 ॥

---

70 = Bḍ. III. 1.103; H. 487; Śidh. 58.65[b], 66[a]; Vā. 100.107[b], 108[a]. 1) Bḍ. –प्य–; Śidh. –पश्च– । 2) H. Vā. क– । 3) Vā. स्वरूप– । 4) Śidh. –प्नैवैते । 5) Bḍ. Vā. V. त्रयोदश; Vā. T. –शे ।

| 70_1 = H. 488; Śidh. 58.66[b], (67[aI]) = a(b). 1) Śidh. पुनर्महात्मजास्ते वै ।

71 = Bḍ. III. 1.104; H. 489; Śidh. 58.67[aIIb], 68[aI]; Vā. 100.108[b], 109[a]; Cp. Mr. 94.31. 1) Śidh. चित्रो वैचित्र एव च । 2) Śidh. तयोर् ; Vā. T. तपो । 3) Bḍ. धर्मो धृतो; Vā. –र्मधृतो । 4) Bḍ. Vā. भवः; Śidh. –तो भ्रम; Mr. च नयतिर्निर्भयो दृढः । 5) Bḍ. अनेकः; Vā. अनेक– । 6) Bḍ. –विद्ध–; Mr. –बुद्धि–; Śidh. वृद्धकः; Vā. बद्ध– । 7) Bḍ. Vā. सुरसो; Mr. सुव्रतश् । 8) Śidh. निर्मयः सुतपा । 9) Bḍ. –यो दश; Mr. चैव तत्सुताः; Śidh. द्रोढो; Vā. T. पृथः ।

72 = Bḍ. III. 1.105; H. 490; Śidh. 58.63[aIIb]=a[I]b; Vā. 100.109[b], 110[a]. 1) Bḍ. Vā. –त्राश्च –; Śidh. मनो रौच्यस्य ते सुताः अ– । 2) Śidh. त्रयो द– । 3) H. श्च । 4) Śidh. शैव्यस्यै– । 5) Bḍ. Vā. –स्यस्याप्य– ।

| 72_1 = Bḍ. III. 1.106; Vā. 100.110[b], 111[a]. 1) Bḍ. Vā. –ष्यति । 2) Bḍ. –जिता–; Vā. च कनिष्ठाश्च पवित्रा भ्राजरा– ।
| 72_2 = Bḍ. III. 1.107; Vā. 100.111[b], 112[a]. 1) Vā. अपरापि मनोः सूनून् सप्तैतान् ।
| 72_3 = Bḍ. III. 1.108; Vā. 100.112[bc]. 1) Vā. भा– । 2) Bḍ. –ताः ।
| 72_4 = Bḍ. III. 1.109; Vā. 100.113. 1) Bḍ. ये ।
| 72_5 = Bḍ. III. 1.110; Vā. 100.114[ab].
| 72_6 = Bḍ. III. 1.111, 112[a]; Vā. 100.114[c], 115. 1) Bḍ. भूतास– । 2) Bḍ. स– ।

अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधश्च यः[1]) ।
भार्गवो ह्यग्निबाहु[2]श्च शुचिराङ्गिरसस्तथा ॥ 73 ॥

युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो[1]) वासिष्ठ एव च ।
अजितः पौ[2]लहश्चैव अन्त्याः सप्तर्षयश्च ये[3]) ॥ 74 ॥

एतेषां कल्यमु[1]त्थाय कीर्तनात् सुखमेधते ।
यशश्चाप्नोति सुमहदायुष्मांश्च भवेत् तथा[2]) ॥ 75 ॥

अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः ।
देवतानां गणाः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतर्षभ[1]) ॥ 76 ॥

तरङ्गभीरुर्ब्रध्न[1]श्च तरस्मानुग्र[2]) एव च ।
अभि[3]मानी प्रवीणश्च जि[4]ष्णुः संक्रन्दनस्तथा ॥ 77 ॥

तेजस्वी[1]) सबल[2]श्चैव भौत्य[3]स्यैते मनोः सुताः ।
सावर्णा मनवो ह्येते चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ॥ 78 ॥

एको वैवस्वतश्चैव सावर्णो मनुरुच्यते ।
रौच्यो भौत्यश्च यौ तौ तु मतौ[1]) पौलह-भार्गवौ ।
भौत्यस्यैवाधिकारे[1]) तु पूर्णे[2]) कल्पस्तु पूर्यते ॥ 78_1 ॥

इत्येतेऽनागतातीता[1]) मनवः कीर्तिता मया ; ।
तैरियं पृथिवी सर्वा[2]) समुद्रान्ता[3]) सपत्तना ॥ 79 ॥

पूर्ण[1]) युगसहस्रं तु[2]) परिपाल्या[3]) द्विजोत्तमाः[4]) ।
प्रजाभिस्तपसा चैव[5]), संहारस्ते[6]षु नित्यशः[7]) ॥ 80 ॥

युगानि सप्ततिस्तानि साग्राणि कथितानि च[1]) ।
कृतत्रेतादि[2]युक्तानि मनोरन्तरमुच्यते[3]) ॥ 81 ॥

---

73 = Bḍ. III. 1.112^{b}, 113^{a}; H. 491; Śidh. 58.69; Vā. 100.116^{ab}. 1) H. भार्गवस्तथा । 2) H. अनिबाहु–; Śidh. –चोऽप्यतिबाहु– ।

74 = H. 492; Śidh. 58.70. 1) Śidh. शक्रो । 2) Śidh. पु– । 3) Śidh. ते ।

75 = Br. 5.47; H. 493; Śidh. 58.71^{a} = a. 1) Śidh. –स्य उ– । 2) Br. –वेन्नरः ।

76 = H. 494; Śidh. 58.71^{b}, 72^{a}. 1) Śidh. –श्च शृणु महामते ।

77 = H. 495; Śidh. 58.72^{b}, 73^{a}. 1) H. –वॅप्र–; Śidh. –हुंध्न– । 2) H. तरस्मानुग्र ; Śidh. तनूग्रोऽनुग्र । 3) Śidh. अति– । 4) Śidh. वि– ।

78^{a} = Bḍ. III. 1.115^{a}; H. 496^{a}; Śidh. 58.73^{b}; Vā. 100.116^{c}. 1) Bḍ. ऊर्जस्वी; Vā. ओजस्वी । 2) Bḍ. Vā. सुबल–; शंबल– । 3) Śidh. श(स?)त्य– ।

78^{b} = Bḍ. III. 1.115^{b}; Vā. 100.117^{a}.

78_1^{ab} = Bḍ. III. 1.116^{ab}; Vā. 100.117^{b}, 118^{a}. 1) Vā. मनोः ।

78^{b}(78_1^{c}) = Bḍ. III. 1.116^{c}; H. 496^{b}; Śidh. 58.74^{a}; Vā. 100.118^{b}. 1) Bḍ. Vā. –पत्ये । 2) Bḍ. तूर्णे; Śidh. पूर्व–; Vā. पूर्णः ।

79 = Br. 5.53^{a} = b; H. 497; Śidh. 58.74^{b} = a. 1) H. नामतोऽतीता । 2) H. तात । 3) Br. सप्तद्वीपा ।

80 = Br. 5.53^{b}, 54^{a}; H. 498; Śidh. 58.75^{b}, 76^{a}. 1) Śidh. –र्णे । 2) Śidh. –स्रान्ते । 3) Śidh. –ल्य– । 4) H. नराधिपा; Śidh. स्वधर्मतः । 5) Br. प्रजापतेश्च तपसा; H. –भिश्चैव तपसा; Śidh. –सा युक्ता । 6) Br. T. –रं ते– । 7) Śidh. ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ।

81 = Br. 5.54^{b}, 55^{a}; H. 522^{b}, 523^{a}; Śidh. 58.(76^{b}). 1) H. ते । 2) H. –तानि । 3) Śidh. युगानि सप्ततिर्लोकसाग्राण्यन्तरमुच्यते ।

चतुर्दशैते मनवः *कीर्तिताः*[1]) कीर्तिवर्धनाः ।
वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रभविष्णवः ॥ 82 ॥

प्रजानां पतयो *विप्रा*[1]) धन्यमेषां च कीर्तनम्[2]) ।
मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु संभवाः[3]) ॥ 83 ॥

न शक्यमन्तं[1]) तेषां वै[2]) वक्तुं वर्षशतैरपि ।
विसर्गस्य प्रजानां वै[3]) संहारस्य च *भो द्विजाः*[4]) ॥ 84 ॥

मन्वन्तरेषु संहाराः श्रूयन्ते *द्विजसत्तमाः*[1]) ।
सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवाः सप्त[2]र्षिभिः सह ॥ 85 ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते, ॥ 86 ॥

तत्र सर्वाणि भूतानि[1]) दग्धान्यादित्यरश्मिभिः[2]) ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहा[3]दित्यगणै*र्द्विजाः*[4]) ॥ 87 ॥

प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठं हरिं[1]) नारायणं प्रभुम् ।
स्रष्टारं[2]) सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ॥ 88 ॥

अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत्[1]) ।
अत्र वः[2]) कीर्तयिष्यामि[3]) मनोर्वैवस्वतस्य वै ॥ 89 ॥

नि[1]सर्गं *मुनिशार्दूलाः*[2]) सांप्रतस्य महाद्युतेः[3]) ।
अत्र[4]) वंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनम्, ॥ 90 ॥

यत्रोत्पन्नो महात्मा स हरिर्वृष्णिकुले प्रभुः ।
सर्वा सुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ॥ 91 ॥

---

82 = Br. 5.55[b], 56[a]; H. 523[b], 524[a]; Śidh. 58.77[a] = a. 1) Br. कथिताः ।
83 = Br. 5.56[b], 57[a]; H. 524[b], 525[a]; Śidh. 58.77[b] = b. 1) H. –राजन् । 2) Br. प्रकीर्तनम् । 3) Śidh. –न्ते पुनर्भवः ।
84 = Br. 5.57[b], 58[a]; H. 525[b], 526[a]; Śidh. 58.78[a] = a. 1) Br. शक्यतेऽन्तस् । 2) Śidh. –मन्तरं तेषां । 3) H. च । 4) H. भारत ।
85 = Br. 5.58[b], 59[a]; H. 526[b], 527[a]. 1) भरतर्षभ । 2) H. –वा ब्रह्म– ।
86 = Br. 5.59[b], 60[a]; H. 527[b], 528[a]; Śidh. 58.78[b] = b.
87 = Br. 5.60[b], 61[a]; H. 528[b], 529[a]; Śidh. 58.79. 1) Br. भूतानि सर्वाणि । 2) H. –स्यतेजसा । 3) Śidh. सदा– । 4) H. –र्विभो; Śidh. –र्मुने ।
88 = Br. 5.61[b], 62[a]; H. 529[b], 530[a]; Śidh. 58.80. 1) Br. हरि– । 2) H. यः स्रष्टा ।
89 = Br. 5.62[b], 63[a]; H. 530[b], 542[b]; Śidh. 58.81(a)[b]. 1) Śidh. भूयोऽपि भगवान् रुद्रः संहर्ता काल एव हि । 2) H. तस्य ते । 3) Śidh. कल्पान्तेऽतः प्रवक्ष्यामि ।
90 = Br. 5.63[b], 64[a]; H. 543; Śidh. 58.(82). 1) Br. वि– । 2) H. भरतश्रेष्ठ । 3) H. –ते; Śidh. निसर्गं पुण्यमाख्यानं धन्यं कुलविवर्धनम् । 4) H. वृष्णि– ।
91 = Br. 5.64[b] = a; H. 544.

सन्दर्भस्तबकः II

(Mt. 9.1—39; P.1 I. 7.81—115; P.2 V. 7.81—115.)

| एवं श्रुत्वा मनुः प्राह पुनरेव जनार्दनम् ।
| पूर्वेषां चरितं ब्रूहि मनूनां मधुसूदन ! ॥ 1 ॥

मन्वन्तराणि *सर्वाणि*[1]) मनूनां चरितं च[2]) यत् ।
प्रमाणं[3]) चैव *कालस्य*[4]) तत्[5]सृष्टिं च समासतः ॥ 2 ॥

एकचित्तः *प्रसन्ना*[1]त्मा शृणु *मार्तण्ड*[2]नन्दन ! ।
यामा[3]) नाम पुरा देवा आसन् स्वायंभुवान्तरे ॥ 3 ॥

सप्तैव ऋषयः पूर्वं[1]) ये मरीच्यादयः स्मृताः ।
अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च विभुः[2]) सवन एव च ॥ 4 ॥

ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यो[1]) मेधा मेधातिथिर्वसुः ।
स्वायंभुवस्यास्य मनोर्दशैते वंशवर्धनाः ॥ 5 ॥

प्रतिसर्गमिमे[1]) कृत्वा जग्मुस्ते[2]) परमं पदम् ।
एतत्[3]) स्वायंभुवं प्रोक्तं, स्वारोचिषमतः परम् ॥ 6 ॥

स्वारोचिषस्य तनयाश्चत्वारो देववर्चसः ।
नभो-नभस्य[1]-प्रसृति[2]-भानवः[3]) कीर्तिवर्धनाः[4]) ॥ 7 ॥

दत्तोऽग्निश्च्य[1]वनस्तम्भः प्राणः कश्यप एव च ।
और्वो[2]) बृहस्पतिश्चैव सप्तैते *ऋषयः स्मृताः*[3]), ॥ 8 ॥

देवाश्च *तुषिता नाम*[1]) स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे ।
हस्तीन्द्रः[2]) सुकृतो मूर्तिरापो ज्योतिरयः स्मयः[3]) ॥ 9 ॥

वसिष्ठस्य सुताः सप्त[1]), ये प्रजापतयः *स्मृताः*[2]) ।
द्वितीयमेतत् कथितं मन्वन्तरमतः परम् ॥ 10 ॥

| 1 = Mt. 9.1.

2 = Mt. 9.2; P.1 I. 7.81; P.2 V. 7.81. 1) Mt. राजेन्द्र । 2) P.1 चरितानि । 3) P.2 T. प्रवृत्तिं । 4) P.1 P.2 V. कल्पस्य । 5) Mt. तां ।

3 = Mt. 9.3; P.1 I. 7.82; P.2 V. 7.82. 1) Mt. प्रशान्ता- । 2) P.1 P.2 कौरव- । 3) P.2 याम्या ।

4 = Mt. 9.4; P.1 I. 7.83; P.2 V. 7.83. 1) Mt. पूर्वे । 2) Mt. T. सहः; V. ऋतुः ।

5 = Mt. 9.5; P.1 I. 7.84; P.2 V. 7.84. 1) P.1 भव्यो ।

6 = Mt. 9.6; P.1 I. 7.85; P.2 V. 7.85. 1) P.1 P.2 -ममी । 2) Mt. -न्मुवंन् । 3) P.1 एवं ।

7 = Mt. 9.7; P.1 I. 7.86; P.2 V. 7.86. 1) P.2 -मो नमस्यः । 2) P.1 -प्रभृति । 3) P.1 -भावनः; P.2 -तिर्मादनः । 4) P.1 P.2 -धनः ।

8 = Mt. 9.8; P.1 I. 7.87; P.2 V. 7.87. 1) Mt. -रितश्च्य-; P.2 T. -त्रिश्च्य- । 2) P.1 P.2 अर्वा । 3) P.1 P.2 सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ।

9 = Mt. 9.9; P.1 I. 7.88; P.2 V. 7.88. 1) P.1 P.2 तदा देवाश्च तुषिताः । 2) P.1 इवीन्द्रः । 3) P.1 P.2 ज्योतिरथः स्मृतः ।

10 = Mt. 9.10; P.1 I. 7.89; P.2 V. 7.89. 1) P.2 T. पञ्च । 2) P.1 P.2 -यत्तरा- ।

औत्तमीयं[1]) प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम्, ।
मनुर्नामौत्तमियंत्र[2]) दश पुत्रानजीजनत् ॥ 11 ॥

ईष ऊर्जस्तनूर्ज[1]श्च शुचिः शुक्रस्तथैव च ।
मधुश्च माधवश्चैव नभस्योऽथ नभा[2]स्तथा ॥ 12 ॥

सहः कनीयाने[1]तेषामुदारः[2]) कीर्तिवर्धनः[3]) ।
मानव[4]स्तत्र देवाः स्युरू[5]र्जाः सप्तर्षयः स्मृताः[6]) ॥ 13 ॥

कौकुरुण्डिः[1]) कुरुण्डि[2]श्च दाल्भ्यः शङ्खः प्रवाहिणः[3]) ।
मितश्च संमित[4]श्चैव सप्तैते योगवर्धनाः ॥ 14 ॥

मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विश्रुतम् ।
कविः[1]) पृथुस्तथैवाग्निरकपिः कपि[2]रेव च ॥ 15 ॥

तथैव जन्य-धामानौ[1]) मुनयः सप्त नाम ते[2]), ।
साध्या देवगणा यत्र[3]) कथितास्तामसेऽन्तरे ॥ 16 ॥

अकल्मषस्तथा धन्वी[1]) तपोमूलस्तपोधनः ।
तपोरति[2]स्तपस्यश्च तपोद्युति[3]परंतपौ[4]) ॥ 17 ॥

तपोभागी तपोयोगी धर्माचाररताः सदा ।
तामसस्य सुताः सर्वे दश वंशविवर्धनाः ॥ 18 ॥

पञ्चमस्य मनोस्तद्वद् रैवतस्यान्तरं शृणु ! ।
देवबाहुः[1]) सुबाहुश्च पर्जन्यः सोमपो[2]) मुनिः ॥ 19 ॥

हिरण्यरोमा सप्ताश्वः सप्तैते ऋषयः स्मृताः, ।
देवाश्च भूत्त[1]रजसस्तथा प्रकृतयः स्मृताः[2]) ॥ 20 ॥

अवश[1]स्तत्त्वदर्शी च वीतिमान्[2]) हव्यपः कपिः[3]) ।
युक्तो[4]) निरुत्सुकः सत्त्वो निर्मोहो[5]ऽथ प्रकाशकः ॥ 21 ॥

---

11 = Mt. 9.11; P.1 I. 7.90; P.2 V. 7.90. 1) P.1 P.2 अन्यच्चैव । 2) P.1 P.2 –भिस्तत्र ।
12 = Mt. 9.12; P.1 I. 7.91; P.2 V. 7.91. 1) Mt. –जश्च तर्ज–; P.1 P.2 –स्तनूज– । 2) P.1 P.2 –भ– ।
13 = Mt. 9.13; P.1 I. 7.92; P.2 V. 7.92. 1) P.1 P.2 V. सहस्य ए– । 2) P.1 P.2 V. –मुत्तमः; P.2 T. –मुदाराः । 3) P.2 –र्धनाः । 4) Mt. T. मावना– । 5) P.2 –वाश्च ऊ– । 6) P.2 –यस्तथा ।
14 = Mt. 9.14; P.1 I. 7.93; P.2 V. 7.93. 1) P.1 कौकभिण्डिः; P.2 कौकिभिण्डि– । 2) Mt. T. –ण्डिश्च दाल्भ्य–; P.1 कतुण्ड–; P.2 –कतुण्ड–; V. कुरुण्टि– । 3) Mt. T. शङ्खः प्रवहणः शिवः; P.1 प्रवाहितः । 4) Mt. T. सितश्च सस्मित–; P.1 मितिश्च संमिति– ।
15 = Mt. 9.15; P.1 I. 7.94; P.2 V. 7.94. 1) P.1 कपिः । 2) P.1 कवि– ।
16 = Mt. 9.16; P.1 I. 7.95; P.2 V. 7.95. 1) Mt. जल्प-धीमानौ । 2) Mt. तामसे; P.1 नामतः । 3) P.1 ये च ।
17 = Mt. 9.17; P.1 I. 7.96; P.2 V. 7.96. 1) P.1 –स्तपोधन्वी; P.2 –स्तपोधन्वा । 2) P.1 P.2 तपोराशि– । 3) P.1 P.2 सुतपस्यः । 4) P.1 P.2 –पः ।
18 = Mt. 9.18; P.1 I. 7.97ª = b; P.2 V. 7.97.
19 = Mt. 9.19; P.1 I. 7.97ᵇ, 98ª; P.2 V. 7.98. 1) P.2 T. वदवादः । 2) P.1 समयो ।
20 = Mt. 9.20; P.1 I. 7.98ᵇ, 99ª; P.2 V. 7.99. 1) Mt. –श्चाभूत– । 2) Mt. शुभाः ।
21 = Mt. 9.21; P.1 I. 7.99ᵇ, 100ª; P.2 V. 7.100. 1) Mt. अरुण– P.2 T. वरुण– । 2) Mt. वित्तवान् ; P.2 T. चिरिमान् । 3) P.2 T. कविः । 4) P.1 P.2 मुक्तो । 5) P.2 विमोहो ।

धर्मवीर्यबलोपेता दशैते रै[1]वतात्मजाः ।
भृगुः सुधामाविरजाः[2]) सहिष्णु[3]र्नाद[4]) एव च ॥ 22 ॥

विवस्वानतिनामा[1]) च षष्ठे[2]) सप्तर्षयोऽप[3]रे ।
चाक्षुषस्यान्तरे देवा[4]) लेखा नाम परिश्रुताः ॥ 23 ॥

ऋभवो[1]ऽथ पृथग्भूता[2]) वारिमूला दिवौकसः[3]) ।
चाक्षुषस्यान्तरे प्राप्ते[4]) देवानां पञ्च योनयः[5]) ॥ 24 ॥

रुरुप्रभृतयस्तद्वच्चाक्षुषस्य सुता दश ।
प्रोक्ताः स्वायंभुवे वंशे, ये मया पूर्वमेव ते[1]) ॥ 25 ॥

अन्तरं चाक्षुषं[1]) चैतन्म[2]या ते परिकीर्तितम्, ।
सप्तमं च[3]) प्रवक्ष्यामि, यद्वैवस्वतमुच्यते ॥ 26 ॥

अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च कश्यपो गौतमस्तथा ।
भरद्वाजस्तथा योगी विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ 27 ॥

जमदग्निश्च सप्तैते सांप्रतं ये[1]) महर्षयः ।
कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ 28 ॥

| साध्या विश्वे च रुद्राश्च मरुतो वसवोऽश्विनौ ।
| आदित्याश्च सुरास्तद्वत् सप्त देवगणाः स्मृताः ॥ 29 ॥

| इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चास्य दश पुत्राः स्मृता भुवि ।
| मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्त महर्षयः ।
| कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ 30 ॥

सावर्ण[1]स्य प्रवक्ष्यामि मनोर्भावि तथान्तरम्; ।
अश्वत्थामा शरद्वांश्च[2]) कौशिको[3]) गालवस्तथा ॥ 31 ॥

शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः स्मृताः ।
धृतिर्वरीयान् यवसुः[1]) सुवर्णो वृष्टि[2]रेव च ॥ 32 ॥

---

22 = Mt. 9.22; P.1 I. 7.100^{b}, 101^{a}; P.2 V. 7.101^{ab}. 1) P.1 रे– । 2) P.1 विरजः; P.2 T. –रजो । 3) P.2 T. विष्णु– । 4) P.1 P.2 –र्नारद ।

23 = Mt. 9.23; P.1 I. 7.101^{b}, 102^{a}; P.2 V. 7.101^{c}, 102^{a}. 1) P.1 P.2 T. –स्वान् कृतिनामा; P.2 –नभिमानी । 2) P.1 P.2 सप्त । 3) P.2 –यः प– । 4) P.2 जाता ।

24 = Mt. 9.24; P.1 I. 7.102^{b}, 103^{a}; P.2 V. 7.102^{b}, 103^{a}. 1) P.1 विभवो– । 2) Mt. ऋभमायाश्च । 3) P.1 पृथक् चानुकीर्तिताखिदिवौकसः । 4) Mt. प्रोक्ता । 5) P.1 P.2 पञ्चमो जनः; P.2 V. नयः ।

25 = Mt. 9.25; P.1 I. 7.103^{b}, 104^{a}; P.2 V. 7.103^{b}, 104^{a}. 1) Mt. तु ।

26 = Mt. 9.26; P.1 I. 7.104^{b}, 105^{a}; P.2 V. 7.104^{b}, 105^{a}. 1) P.1 चाक्षुषं । 2) P.1 P.2 चैव म– । 3) Mt. तद् ।

27 = Mt. 9.27; P.1 I. 7.105^{b}, 106^{a}; P.2 V. 7.105^{b}, 106^{a}.

28 = Mt. 9.28; P.1 I. 7.106^{b}, 107^{a}; P.2 V. 7.106^{b}, 107^{a}. 1) P.1 P.2 ते ।

| 29 = Mt. 9.29.
| 30 = Mt. 9.30, 31^{a}.

31 = Mt. 9.31^{b}, 32^{a}; P.1 I. 7.107^{b}, 108^{a}; P.2 V. 7.107^{b}, 108^{a}. 1) Mt. –ण्य– । 2) P.2 T. ऋष्यशृङ्ग, V. भरद्वाजः । 3) P.2 T. कौशिक्यो ।

32 = Mt. 9.32^{b}, 33^{a}; P.1 I. 7.108^{a}, 109^{a}; P.2 V. 7.108^{b}, 109^{a}. 1) Mt. यवसः । 2) P.1 P.2 T. धृति–; P.2 V. धृष्टि– ।

चरिष्णु[1]रीड्यः[2]) सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान् ।
भविष्या दश[3]) सावर्णेर्म[4]नोः पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ 33 ॥

रौच्यादयस्तथान्येऽपि मनवः संप्रकीर्तिताः ।
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम भविष्यति, ॥ 34 ॥

मनुर्भूतिसुतस्तद्वद् भौत्यो नाम भविष्यति, ।
ततस्तु[1]) मेरुसावर्णिर्ब्रह्मसूनुर्मनुः स्मृतः[2]) ॥ 35 ॥

ऋत[1]श्च ऋतु[2]धामा च विष्वक्सेनो मनुस्तथा ।
अतीतानागताश्चैव मनवः परि[3]कीर्तिताः ॥ 36 ॥

वर्षाणां[1]) युगसाहस्रमेभिर्व्याप्तं नराधिप ! ।
स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्य सचराचरम्[2]) ॥ 37 ॥

कल्पक्षये विनिर्वृत्ते[1]) मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ।
एते[2]) युगसहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः ।
ब्रह्माद्या विष्णुसायुज्यं ततो[3]) यास्यन्ति वै *द्विजाः*[4]) ॥ 38 ॥

---

33 = Mt. 9.33^b, 34^a; P.1 I. 7.109^b, 110^a; P.2 V. 7.109^b, 110^a. 1) P.1 वरिष्णु– । 2) P.1 –र्वांर्यः; P.2 –ष्णुराद्यः । 3) P.1 P.2 भविष्यस्यार्क– । 4) P.1 –सावर्णमे–; P.2 सावर्ण्यम– ।

34 = Mt. 9.34^b, 35^a; P.1 I. 7.110^b, 111^a; P.2 V. 7.110^b, 111^a.

35 = Mt. 9.35^b, 36^a; P.1 I. 7.111^b, 112^a; P.2 V. 7.111^b, 112^a. 1) P.2 –तश्च । 2) P.2 –नुः स्मृतश्च यः ।

36 = Mt. 9.36^b, 37^a; P.1 I. 7.112^b, 113^a; P.2 V. 7.112^b, 113^a. 1) P.1 P.2 ऋभु– । 2) Mt. ऋत–; P.2 T. वीत– । 3) P.2 –वस्तव ।

37 = Mt. 9.37^b, 38^a; P.1 I. 7.113^b, 114^a; P.2 V. 7.113^b, 114^a. 1) Mt. पद्भूनं । 2) P.1 P.2 –दं समुत्पाद्य चराचरम् ।

38 = Mt. 9.38^b, 39; P.1 I. 7.114^b, 115; P.2 V. 7.114^b, 115. 1) P.1 निवृत्ते तु । 2) P.1 P.2 अमी । 3) Mt. याता । 4) P.1 P.2 नृप ।

सन्दर्भस्तवकः III

A.

(Kū. 51.1—36; Vi. III. 1.5—47.)

अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि वै ।
तान्यहं भवते सम्यक् कथयामि यथाक्रमम्[1]) ॥ 1 ॥

स्वायंभुवो मनुः पूर्वो[1]), मनुः[2]) स्वारोचिषस्ततः[3]) ।
औत्तमि[4]स्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा, ॥ 2 ॥

षडेते मनवोऽतीताः, सांप्रतं तु रवेः सुतः ।
वैवस्वतोऽयं यस्यै[1]) तत् सप्तमं वर्ततेऽन्तरम्[2]) ॥ 3 ॥

स्वायंभुवं तु कथितं कल्पादावन्तरं मया ।

| देवास्तथा[1]र्षयश्चैव यथावत् कथिता मया ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि[1]) मनोः स्वारोचिषस्य तु ॥ 4 ॥

| मन्वन्तराधिपान् सम्यग् देवर्षींस्तत्सुतांस्तथा ।

पारावतास्च[1]) तुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे ॥ 5 ॥

विपश्चित् नाम[1]) देवेन्द्रो बसूवासुरमर्दनः[2]) ।
ऊर्जस्तम्भ[3]स्तथा प्राणो दत्तोलि[4]र्ऋषभस्तथा ॥ 6 ॥

निश्चरश्चोर्व[1]रीवांश्च तत्र[2]) सप्तर्षयोऽभवन्, ।
चैत्र किंपुरुषाद्याश्च[3]) सुताः स्वारोचिषस्य तु ॥ 7 ॥

द्वितीयमेतत् कथित[1]मन्तरं, शृणु चोत्तमम् ! ।
तृतीये त्व[2]न्तरे चैव[3]) औत्तमिर्ना[4]म वै[5]) मनुः ॥ 8 ॥

---

1 = Kū. 51.1ᵃ(ᵇ); Vi. III. 1.5. 1) Kū. तानि त्वं कथयास्माकं व्यासं च द्वापरे युगे ।
2 = Kū. 51.4; Vi. III. 1.6. 1) Kū. मनुः स्वायंभुवः पूर्वं । 2) Kū. ततः । 3) Kū. T. -पो मतः; Vi. -स्तथा ।
4) Kū. उत्तम- ।
3 = Kū. 51.5; Vi. III. 1.7. 1) Kū. T. सप्तै- । 2) Kū. T. परम् ।
4ᵃ = Kū. 51.6ᵃ; Vi. III. 1.8ᵃ.
| 4ᵇ = Vi. III. 1.8ᵇ. 1) Vi.2 -व्र- ।
4ᵇ(ᶜ) = Kū. 51.6ᵇ; Vi. III. 1.9ᵃ. 1) Kū. निबोधध्वं ।
| 5ᵃ = Vi. III. 1.9ᵇ.
5ᵇ = Kū. 51.7ᵃ; Vi. III. 1.10ᵃ. 1) Vi. -ताः स ।
6 = Kū. 51.7ᵇ, 8ᵃ; Vi. III. 1.10ᵇ, 11ᵃ. 1) Vi. -श्चिच्चैव । 2) Vi. मैत्रेयासीन् महाबलः । 3) Vi. -स्व-; Vi.2 -र्जस्वल- ।
4) Kū. दान्तोऽथ ऋ-; Vi.2 दत्तोऽग्निर्ऋ- ।
7 = Kū. 51.8ᵇ, 9ᵃ; Vi. III. 1.11ᵇ, 12ᵃ. 1) Kū. तिमिरश्चाव- । 2) Kū. सप्त । 3) Kū. -स्तु ।
8 = Kū. 51.9ᵇ, 10ᵃ; Vi. III. 1.12ᵇ, 13ᵃ. 1) Kū. आख्यात- । 2) Kū. -ऽप्य- । 3) Vi. महान् । 4) Kū. उत्तमो
ना- । 5) Vi.2 यो ।

सुशान्तिस्तत्र देवेन्द्रो *बभूवामित्रकर्षणः*[1]), ।
सुधामानस्तथा सत्याः शिवाश्चासन् प्रतर्दनाः[2]) ॥ 9 ॥
वशवर्तिनश्च[1]) पञ्चैते गणा द्वादशकाः स्मृताः ।
रजो गात्रोऽर्ध्वबाहुश्च
सवनश्चानघस्तथा ॥ 10 ॥
सुतपाः शक्र इत्येते
सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ।

| वशिष्ठतनयास्तत्र
| सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ 10 ।
| अजः परशुदि[1]व्याद्या-
| स्तस्योत्तमिमनोः सुताः ।

तामसस्यान्तरे देवाः सुरूपा हरय[1]स्तथा ॥ 11 ॥
सत्याश्च सुधियश्चैव सप्तविंशतिका गणाः ।
शिबिरि[1]न्द्रस्तथा चासी[2]च्छतयज्ञोपलक्षणः, ।
बभूव शङ्करे भक्तो
महादेवार्चने रतः ॥ 12 ॥

| सप्तर्षयश्च ये तेषां
| तत्र नामानि मे शृणु ॥ 12 ॥

ज्योतिर्धामा पृथुः काव्य[1]श्चैत्रोऽग्निर्वनक[2]स्तथा ।
पीवरश्च[3]र्षयो ह्येते सप्त तत्रापि चान्तरे ॥ 13 ॥

| ततः ख्यातिः शान्तहयो[1]) जानुजङ्घादयस्तथा ।
| पुत्रास्तु तामसस्यासन् राजानः सुमहाबलाः ॥ 13_1 ॥

पञ्चमे चापि *मैत्रेय*[1]) रैवतो नाम नामतः ।
मनुर्विभुश्च तत्रेन्द्रो, *देवांश्चैवान्तरे शृणु*[2]) ॥ 14 ॥
अ[1]मिताभाभूतरजो-वैकुण्ठाः स सुमेधसः[2]) ।
एते देवगणास्तत्र चतुर्दश चतुर्दश ॥ 15 ॥
हिरण्यरोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथैव च[1]) ।
वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च[2]) महामुनिः, ।
एते सप्तर्षयो विप्र त[3]त्रासन् रैवतेऽन्तरे ॥ 16 ॥

| बलबन्धुस्तु संभाव्यः[1]) सत्यकाद्याश्च तत्सुताः ।
| नरेन्द्राः सुमहावीर्या बभूवुर्मुनिसत्तम ॥ 16_1 ॥

---

9 = Kū. 51.10[b], 11[a]; Vi. III. 1.13[b], 14[a]. 1) Vi. –न्तिर्नाम तत्रेन्द्रो मैत्रेयासीत् सुरेश्वराः । 2) Kū. –स्या शिवश्चाथ प्रतर्दनः; Vi.2 प्रदर्शनाः ।

10[a] = Kū. 51.11[b]; Vi. III. 1.14[b]. 1) Vi.2 –वर्तीति ।

10[b] = Kū. 51.12[a].

11[a] = Kū. 51.12[b].

| 10[b] = Vi. III. 1.15[a].
| 11[a] = Vi. III. 1.15[b]. 1) Vi.1 प्रजाः परमदि– ।

11[b] = Kū. 51.13[a]; Vi. III. 1.16[a]. 1) Kū. सुरायासहरा– ।

12[ab] = Kū. 51.13[b], 14[a]; Vi. III. 1.16[b], 17[a]. 1) Vi.2 शिखी त्वि– । 2) Kū. T. –स्तथैवासी– ।

12[c] = Kū. 51.14[b].

| 12[c] = Vi. III. 1.17[b].

13 = Kū. 51.15; Vi. III. 1.18. 1) Kū. T. पृथक् कल्प– । 2) Kū. T. ऽग्निवसन–; V. ऽग्निर्वरुण–; Vi. T. –वनक–; Vi.2 –वमक– । 3) Kū. T. –स्त्व– ।

| 13_1 = Vi. III. 1.19. 1) Vi.1 नरः ख्यान्तिः शन्तहयो ।

14 = Kū. 51.16; Vi. III. 1.20. 1) Kū. विप्रेन्द्राः । 2) Kū. बभूवासुरमर्दनः ।

15 = Kū. 51.17(a,b; Vi. III. 1.21. 1) Vi.2 प्र– । 2) Kū. अमिता भूतयस्तत्र वैकुण्ठाश्च सुरोत्तमाः ।

16 = Kū. 51.18; Vi. III. 1.22, 23[a]. 1) Vi. –स्तथापरः । 2) Kū. T. सुबाहुश्च सपर्जन्यो । 3) Kū. –प्रास्त– ।

| 16_1 = Vi. III. 1.23[b], 24. 1) Vi.1 सुसंभारः ।

स्वारोचिषश्चोत्तमि[1]श्च तामसो रैवतस्तथा ।
प्रियव्रतान्वया[2]) ह्येते चत्वारो मनवस्तथा[3]) ॥ 17 ॥

| विष्णुमाराध्य तपसा स राजर्षिः प्रियव्रतः ।
| मन्वन्तराधिपानेतान् लब्धवानात्मवंशजान् ॥ 17_1 ॥

षष्ठे मन्वन्तरे चासीच्चा[1]क्षुषाख्यस्तथा मनुः[2]) ।
मनोजवस्तथैवेन्द्रो, देवानपि[3]) निबोध मे[4]) ॥ 18 ॥
आद्याः प्रसूता भव्याश्च[1]) पृथुगा[2]श्च दिवौकसः ।
महानुभावा लेखा[3]श्च, पञ्चैतेऽप्यष्टका गणाः[4]) ॥ 19 ॥
सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः[1]) ।
अतिनामा[2]) सहिष्णुश्च सप्तासन्नृषयः शुभाः[3]) ॥ 20 ॥

| ऊरुः पूरुः[1]) शतद्युम्नप्रमुखाः सुमहाबलाः ।
| चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयोऽभवन् ॥ 20_1 ॥

विवस्वतः सुतो विप्र[1]) श्राद्धदेवो महाद्युतिः ।
मनुः स वर्तते धीमान्[2]) साम्प्रतं सप्तमेऽन्तरे, ॥ 21 ॥
आदित्य-वसु-रुद्राद्या देवाश्चात्र महामुने[1]) ।
पुरंदरस्तथैवात्र मैत्रेय त्रिदशेश्वरः[2]) ॥ 22 ॥
वसिष्ठः कश्यपो[1]ऽथा[2]त्रिर्जमदग्निः स[3]गौतमः ।
विश्वामित्रो भरद्वाजः[4]) सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥ 23 ॥

| इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्टः[1]) शर्यातिरेव च ।
| नरिष्यन्तश्च विख्यातो नाभागोदिष्ट[2]) एव च ॥ 23_1 ॥
| करूषश्च पृषध्रश्च वसुमान् लोकविश्रुतः ।
| मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पुत्राश्च धार्मिकाः ॥ 23_2 ॥

विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्त्वोद्रिक्ता स्थितौ स्थिता[1]) ।

तदंशभूता राजानः	मन्वन्तरेष्वशेषेषु
सर्वे च त्रिदिवौकसः ॥ 24 ॥	देवत्वेनाधितिष्ठति ॥ 24 ॥

---

17 = Kū. 51.19; Vi. III. 1.25. 1) Kū. –श्चोत्तम– । 2) Kū. –तान्विता । 3) Kū. –वः स्मृताः ।
| 17_1 = Vi. III. 1.26.
18 = Kū. 51.20; Vi. III. 1.27. 1) Kū. T. चापि चा– । 2) Kū. –षस्तु मनुर्द्विजाः । 3) Kū. –वांश्चैव ।
4) Kū. –धत ।
19 = Kū. 51.21; Vi. III. 1.28. 1) Kū. T. प्रभूत-भाव्या– । 2) Kū. T. प्रथना– । 3) Kū. –या– । 4) Kū. T. पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
20 = Kū. 51.22; Vi. III. 1.29. 1) Kū. T. विरजाश्च हविष्मांश्च सोमो मनुसमः स्मृतः । 2) Kū. T. अविनामा ।
3) Vi. –सन्निति चर्षयः ।
| 20_1 = Vi. III. 1.30. 1) Vi.1 उरुः पुरुः ।
21 = Kū. 51.23; Vi. III. 1.31. 1) Kū. –प्राः । 2) Kū. T. संवर्तनो विप्राः; Vi.1 संवर्तते विप्राः; Vi.2 व– ।
22 = Kū. 51.24; Vi. III. 1.32. 1) Kū. –त्या वसवो रुद्रा देवास्तत्र मरुद्गणाः । 2) Kū. –वेन्द्रो बभूव परवीरहा ।
23 = Kū. 51.25; Vi. III. 1.33. 1) Kū. V. Vi.1 काश्यपो । 2) Kū. –पश्चा– । 3) Kū. –ग्निश्च । 4) Vi.2 –त्र-भरद्वाजौ ।
| 23_1 = Vi. III. 1.34. 1) Vi.2 नभगश्चैव । 2) Vi.1 नाम उदिष्ट ।
| 23_2 = Vi. III. 1.35.
24ᵃ = Kū. 51.26ᵃ; Vi. III. 1.36ᵃ. 1) Kū. स्थिता स्थितौ ।
24ᵇ = Kū. 51.26ᵇ. | 24ᵇ = Vi. III. 1.36ᵇ.

Cp. 2. Part, 2. Ch, Text & Is. A. Śl. 137–144.

स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वं
आकूत्यां[1]) मानसः सुतः ।
रुचेः प्रजापतेर्जज्ञे
तदंशेनाभवद् द्विजाः ॥ 25 ॥

अंशेन तस्य जज्ञेऽसौ
यज्ञः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
आकूत्यां मानसो देव
उत्पन्नः प्रथमेऽन्तरे ॥ 25 ॥

ततः पुनः स वै[1]) देवः प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे ।
तुषितायां समुत्पन्नो ह्यजितस्तुषितैः सह[2]) ॥ 26 ॥
औ[1]त्तमे त्वन्तरे चैव[2]) तुषितस्तु[3]) पुनः स वै[4]) ।
सत्यायामभवत् सत्यः सत्यैः सह सुरोत्तमैः[5]) ॥ 27 ॥
तामसस्यान्तरे चैव संप्राप्ते पुनरेव हि ।
हर्यायां हरिभिः सार्धं हरिरेव बभूव ह[1]) ॥ 28 ॥
रैवतेऽप्यन्तरे चैव[1]) संभूत्यां मानसोऽभवत्[2]) ।
संभूतो मानसैः[3]) सार्धं देवैर्देववरो हरिः[4]) ॥ 29 ॥
चाक्षुषेऽप्य[1]न्तरे चैव[2]) वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ।
विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठैर्दैवतैः सह ॥ 30 ॥
मन्वन्तरे तु[1]) संप्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज[2]) ।
वामनः कश्यपाद् विष्णुरदित्यां संबभूव ह ॥ 31 ॥
त्रिभिः क्रमैरिमात् लोकान् जित्वा येन महात्मना ।
पुरंदराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकण्टकम् ॥ 32 ॥
इत्येतास्तनवस्तस्य सप्तमन्वन्तरेषु वै ।
सप्त चैवा[1]भवन् विप्र[2]), याभिः संरक्षिताः[3]) प्रजाः ॥ 33 ॥
यस्माद् विष्ट[1]मिदं सर्वं[2]) वामनेन महात्मना[3]), ।
तस्मात् स वै[4]) स्मृतो[5]) विष्णुर्विशेर्धातोः प्रवेशनात्[6]) ॥ 34 ॥

सर्वे च देवा मनवः समस्ताः
सप्तर्षयो ये मनुसूनवश्च ।
इन्द्रश्च यो यस्त्रिदशेशभूतो,
विष्णोरशेषास्तु विभूतयस्ताः ॥ 34_1 ॥

---

25 = Kū. 51.27. 1) Kū. T. प्रकृत्यां; V. आकुत्यां । | 25 = Vi. III. 1.37.
26 = Kū. 51.28; Vi. III. 1.38. 1) Kū. –नरसौ । 2) Kū. –न्नस्तुषितैः सह दैवतैः ।
27 = Kū. 51.29; Vi. III. 1.39. 1) Kū. Vi.2 उ– । 2) Kū. विष्णुः । 3) Kū. सत्यैः सह । 4) Kū. T. सुरोत्तमः 5) Kū. सत्यरूपो जनार्दनः ।
28 = Kū. 51.30; Vi. III. 1.40. 1) Kū. –भिर्देवैर्हरिरेवाभवद् हरिः ।
29 = Kū. 51.31; Vi. III. 1.41. 1) Vi. देवः । 2) Kū. T. संकल्पान् मानसो हरिः । 3) Kū. V. Vi.1 राजसैः; Vi.2 मानसः । 4) Kū. –वैः सह महाद्युतिः ।
30 = Kū. 51.32; Vi. III. 1.42. 1) Vi. चा– । 2) Vi. देवो ।
31 = Kū. 51.33; Vi. III. 1.43. 1) Kū. T. च । 2) Kū. ऽन्तरे ।
32 = Kū. 51.34; Vi. III. 1.44.
33 = Kū. 51.35; Vi. III. 1.45. 1) Vi.1 सप्तायथवा–; Vi.2 सप्तथैवा– । 2) Kū. विप्रा । 3) Kū. संकर्षिताः ।
34 = Kū. 51.36; Vi. III. 1.46. 1) Kū. Vi.1 विश्व– । 2) Kū. कृत्स्नं । 3) Vi. तस्य शक्त्या महात्मनः । 4) Kū. सर्वं; । 5) Vi. स(सो)प्रोच्यते । 6) Kū. T. –तो नूनं देवैः सर्वेषु दैत्यहा ।
| 34_1 = Vi. III. 1.47.

B.

(Vi. III. 2.1—60.)

मैत्रेय उवाच :

प्रोक्तान्येतानि भवता सप्त मन्वन्तराणि वै।
भविष्याण्यपि विप्रर्षे ममाख्यातुं त्वमर्हसि ! ॥ 1 ॥

पराशर उवाच :

सूर्यस्य पत्नी संज्ञाभूत्, सुता या[1]) विश्वकर्मणः।
मनोर्यमो यमी चैव तदपत्यानि वै मुने ॥ 2 ॥
असहन्ती तु सा भर्तुस्तेजश्छायां युयोज वै।
भर्तुः शुश्रूषणेऽरण्यं स्वयं च तपसे ययौ ॥ 3 ॥
संज्ञेयमित्यथार्कश्च छायायामात्मजत्रयम्।
शनैश्चरं मनुं चान्यं तपतीं चाप्यजीजनत् ॥ 4 ॥
छायासंज्ञा ददौ शापं यमाय कुपिता यदा,।
तदान्येयमसौ बुद्धिरित्यासीद् यम-सूर्ययोः ॥ 5 ॥
ततो विवस्वानाख्याते तयैवारण्यसंस्थिताम्।
समाधिदृष्ट्या ददृशे तामश्वां तपसि स्थिताम् ॥ 6 ॥
वाजिरूपधरः सोऽपि तस्यां देवावथाश्विनौ।
जनयामास रेवन्तं रेतसोऽन्ते च भास्करः ॥ 7 ॥
आनिन्ये च पुनः संज्ञां स्वस्थानं भगवान् रविः,।
तेजसः शमनं चास्य विश्वकर्मा चकार ह[2]) ॥ 8 ॥
भ्रमिमारोप्य सूर्यं तु तस्य तेजोविशातनम्।
कृतवानष्टमं भागं न व्यशातयता[3]व्ययम् ॥ 9 ॥
यत् सूर्याद् वैष्णवं तेजः शातितं विश्वकर्मणा,।
जाज्वल्यमानमापत् तद् भूमौ मुनिसत्तम ॥ 10 ॥
त्वष्टैव तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत्।
त्रिशूलं चैव रुद्रस्य शिबिकां धनदस्य च ॥ 11 ॥
शक्तिं गुहस्य देवानामन्येषां च यदायुधम्;।
तत् सर्वं तेजसा तेन विश्वकर्मा व्यवर्धयत् ॥ 12 ॥
छायासंज्ञासुतो योऽसौ द्वितीयः कथितो मनुः।
पूर्वजस्य सवर्णोऽसौ, सावर्णिस्तेन सो[4]च्यते ॥ 13 ॥
तस्य मन्वन्तरं ह्येतत् सावर्ण[5]कमथाष्टमम्।
तच्छृणुष्व महाभाग, भविष्यं कथयामि ते ॥ 14 ॥
सावर्णिस्तु मनुर्योऽसौ, मैत्रेय, भविता ततः।
सुतपाश्चामिताभाश्च मुख्याश्चापि तदा सुराः, ॥ 15 ॥
तेषां गणस्तु देवानामेकैको विंशकः स्मृतः।
सप्तर्षीनपि वक्ष्यामि भविष्यान् मुनिसत्तम ॥ 16 ॥
दीप्तिमान् गालवो रामः कृपो द्रौणिस्तथापरः।
मत्पुत्रस्तु तथा व्यास ऋष्यशृङ्गश्च सप्तमः ॥ 17 ॥
विष्णुप्रसादादनघः पातालान्तरगोचरः।
विरोचनसुतस्तेषां बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥ 18 ॥

---

1) Vi.1 तनया। 2) Vi.2 सः। 3) Vi.2 वोऽ। 4) Vi.1 चो–। 5) Vi.2 –र्णि–।

विरजाश्चा[1]र्वरीवांश्च निर्मोहाद्यास्तथापरे[2]) ।
सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्यन्ति नरेश्वराः ॥ 19 ॥
नवमो दक्षसावर्णो मैत्रेय भविता मनुः ।
पारा मरीचिगर्भाश्च सुधर्माण[3]स्तथा त्रिधा ॥ 20 ॥
भविष्यन्ति तदा देवा, एकैको द्वादशो गणः ।
तेषामिन्द्रो महावीर्यो भविष्यत्यद्भुतो द्विज ॥ 21 ॥
सवनो[4]) द्युतिमान् भव्यो वसुर्मेधाधृति[5]स्तथा ।
ज्योतिष्मान् सप्तमः सत्यस्तत्रैते च महर्षयः ॥ 22 ॥
धृतकेतुर्दीप्ति[6]केतुः पञ्चहस्तो निरामयः ।
पृथुश्रवाद्याश्च तथा दक्षसावर्णकात्मजाः ॥ 23 ॥
दशमो ब्रह्मसावर्णिर्भविष्यति मुने मनुः ।
सुधामानो विरुद्धाश्च शतसंख्यास्तथा सुराः ॥ 24 ॥
तेषामिन्द्रश्च भविता शान्तिर्नाम महाबलः; ।
सप्तर्षयो भविष्यन्ति ये तदा, तान् शृणुष्व च ॥ 25 ॥
हविष्मान् सुकृतिः सत्यो[7]) ह्यपांमूर्तिस्तथापरः ।
नाभागोऽप्रतिमौजाश्च सत्यकेतुस्तथैव च ॥ 26 ॥
सुक्षेत्रश्चोत्तमौजाश्च हरिषेणादयो दश, ।
ब्रह्मसावर्णपुत्रास्तु[8]) रक्षिष्यन्ति वसुंधराम् ॥ 27 ॥
एकादशश्च भविता धर्मसावर्णिको मनुः ।
विहंगमाः कामगमा निर्माणरतयस्तथा ॥ 28 ॥
गणास्त्वेते[9]) तदा मुख्या देवानां च भविष्यताम्, ।
एकैकस्त्रिंशकस्तेषां गणश्चेन्द्रश्च वै वृषः ॥ 29 ॥
निश्चरश्चाग्नितेजाश्च वपुष्मान् विष्णुरा[10]रुणिः ।
हविष्मालनघ[11]श्चैते भाव्याः सप्तर्षयस्तथा ॥ 30 ॥
सर्वगः सर्वधर्मा च देवानीकादयस्तथा ।
भविष्यन्ति मनोस्तस्य तनयाः पृथिवीश्वराः ॥ 31 ॥
रुद्रपुत्रस्तु सावर्णो भविता द्वादशो मनुः, ।
ऋतधामा च तत्रेन्द्रो भविता, शृणु मे सुरान् ॥ 32 ॥
हरिता लोहिता देवास्तथा सुमनसो द्विज ।
सुकर्माणश्च ताराश्च दशकाः पञ्च वै गणाः ॥ 33 ॥
तपस्वी सुतपाश्चैव तपोमूर्तिस्तपोरतिः ।
तपोधृतिर्द्युतिश्चान्यः सप्तमस्तु तपोधनः ॥ 34 ॥
देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयस्तथा ।
मनोस्तस्य महावीर्या भविष्यन्ति सुता नृपाः ॥ 35 ॥
त्रयोदशो रौच्यनामा भविष्यति मुने मनुः ।
सुत्रामाणः सुधर्माणः सुकर्माणस्तथापराः[12]) ॥ 36 ॥
त्रयस्त्रिंशद्विभेदास्ते देवानां ये तु वै गणाः; । दिवस्पतिर्महावीर्यस्तेषामिन्द्रो भविष्यति ॥ 37 ॥
निर्मोहस्तत्त्वदर्शी च निष्प्रकम्पो निरुत्सुकः । धृतिमानव्ययश्चान्यः सप्तमः सुतपा मुनिः, ॥ 38 ॥

---

1) Vi.2 –श्चो– । 2) Cp. Bd. III. 1.22ª. 3) Vi.1 निर्मोहाद्या– । 4) Vi.1 सबलो । 5) Vi.2 –धामृति– । 6) Vi.2 –दांस– । 7) Vi.2 –श्चो । 8) Vi.2 –श्च । 9) Vi.2 –स्त्वे ते । 10) Vi.2 –ष्णु-वा– । 11) Vi.2 –श्मां स्तनय– । 12) Vi.2 –थामराः ।

सप्तर्षयस्त्विमे; तस्य पुत्रानपि निबोध मे।
चित्रसेन-विचित्राद्या भविष्यन्ति महीक्षितः ॥ 39 ॥
भौत्यश्चतुर्दशश्चात्र[1]) मैत्रेय, भविता मनुः।
शुचिरिन्द्रः, सुरगणास्तत्र पञ्च, शृणुष्व तान् ॥ 40 ॥
चाक्षुपाश्च पवित्राश्च कनिष्ठा भ्राजिरास्तथा।
वचो[2]वृद्धाश्च वै देवाः; सप्तर्षीनपि मे शृणु ॥ 41 ॥
अग्निबाहुः शुचिः शुक्रो मागधोऽग्नीध्र एव च।
युक्तस्तथा जितश्चान्यो; मनुपुत्रानतः शृणु ॥ 42 ॥
उरुगंभीर-ब्र[3]ध्नाद्या मनोस्तस्य सुता नृपाः।
कथिता, मुनिशार्दूल, पालयिष्यन्ति ये महीम् ॥ 43 ॥
चतुर्युगान्ते वेदानां जायते किल सं[4]प्लवः, ।
प्रवर्तयन्ति तानेत्य भुवि सप्तर्षयो दिवः ॥ 44 ॥
कृते कृते स्मृतेर्विप्र प्रणेता जायते मनुः, ।
देवा यज्ञभुजस्ते तु, यावन् मन्वन्तरं तु तत् ॥ 45 ॥
भवन्ति ये मनोः पुत्रा, यावन् मन्वन्तरं, तु तैः।
तदन्वयोद्भवैश्चैव तावद् भूः परिपाल्यते ॥ 46 ॥
मनुः सप्तर्षयो देवा भूपालाश्च मनोः सुताः।
मन्वन्तरे भवन्त्येते शक्रश्चैवाधिकारिणः ॥ 47 ॥
चतुर्दशभिरेतैस्तु गतैर्मन्वन्तरैर्द्विज।
सहस्रयुगपर्यन्तः कल्पो निःशेष उच्यते ॥ 48 ॥
तावत्प्रमाणा च निशा ततो भवति सत्तम।
ब्रह्मरूपधरः शेते शेषाहावम्बुसं[5]प्लवे ॥ 49 ॥
त्रैलोक्यमखिलं ग्रस्त्वा भगवानादिकृद् विभुः।
स्वमायासंस्थितो विप्र सर्वभूतो जनार्दनः ॥ 50 ॥
ततः प्रबुद्धो भगवान्, यथा पूर्वं, तथा पुनः।
सृष्टिं करोत्यव्यया[6]त्मा कल्पे कल्पे रजोगुणः ॥ 51 ॥
मनवो भूभुजः सेन्द्रा देवाः सप्तर्षयस्तथा।
सात्त्विकोंऽशः स्थितिकरो जगतो द्विजसत्तम ॥ 52 ॥
चतुर्युगेऽप्य[7]सौ विष्णुः स्थितिव्यापारलक्षणः।
युगव्यवस्थां कुरुते यथा, मैत्रेय तत् शृणु ! ॥ 53 ॥
कृते युगे परं ज्ञानं कपिलादिस्वरूपधृक्।
ददाति सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥ 54 ॥
चक्रवर्तिस्वरूपेण त्रेतायामपि स प्रभुः।
दुष्टानां निग्रहं कुर्वन् परिपाति जगत्त्रयम् ॥ 55 ॥
वेदमेकं चतुर्भेदं कृत्वा शाखाशतैर्विभुः।
करोति बहुलं भूयो वेदव्यासस्वरूपधृक् ॥ 56 ॥
वेदांस्तु द्वापरे व्यस्य कलेरन्ते पुनर्हरिः। कल्किस्वरूपी दुर्वृत्तान् मार्गे स्थापयति प्रभुः ॥ 57 ॥
एवमेष[8]) जगत् सर्वं परिपाति करोति च। हन्ति चान्तेष्व[9]नन्तात्मा; नास्त्यस्माद् व्यतिरेकि यत् ॥ 58 ॥
भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वभूतान् महात्मनः। तदत्रान्यत्र वा विप्र सद्भावः कथितस्तव ॥ 59 ॥
मन्वन्तराण्यशेषाणि कथितानि मया तव। मन्वन्तराधिपाश्चैव किमन्यत् कथयामि ते ? ॥ 60 ॥

1) Vi.2 –श्रान्यो। 2) Vi.2 वाचा–। 3) Vi.2 बु–। 4) Vi.1 वि–। 5) Vi.2 –वत्युप–। 6) Vi.2 –त्यशेषा–।
7) Vi.2 त्व–। 8) Vi.2 –मेतज्। 9) Vi.2 –न्ते त्व–।

चतुर्थोऽध्यः

वंशानुचरितम्

प्रथमोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः 1

(Bḍ. II. 59.33—86; Bh. I. 79.17b—83; Br. 6.1—54; H. 545—612; Mr. 106.3—29a; Śidh. 59.1—41;
Vā. 84.32—86; Cp. Vi. III. 2.2—13.)

विवस्वान् कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यां[1]) *महायशाः*[2]), ।
तस्य भार्या[3]भवत् संज्ञा[4]) त्वाष्ट्री देवी[5]) विवस्वतः[6]), ॥ 1 ॥

सुरेश्वरीति[1])[विख्याता	सुरेणुरिति विख्याता
त्रिषु लोकेषु *भाविनी*[2]) ।	पुनः संज्ञेति विश्रुता ।

सा वै[1]) भार्या भगवतो मार्तण्डस्य *महात्मनः*[2]) ॥ 2 ॥

भर्तृरूपेण नातुष्यद्[1]) रूपयौवनशालिनी, ।

[संज्ञा नाम सुतपसा सदीप्तेन समन्विता ।]

आदित्यस्य हि[1]) तद्रूपं *मण्डलस्य*[2]) सु[3]तेजसा ॥ 3 ॥

गात्रेषु परिदग्धं[1]) वै नातिकान्तमिवाभवत् ।
न खल्वयं *मृतोऽण्डस्थ*[2]), इति स्नेहाद*भाषत*[3]) ॥ 4 ॥

---

1 = Bḍ. II. 59.33; Br. 6.1; H. 545; Śidh. 59.1; Vā. 84.32ab. 1) Bḍ. दाक्षायिण्यां । 2) Br. द्विजोत्तमाः; H. अरिंदमः; Śidh. महान् ऋषिः । 3) Bḍ. संज्ञा– । 4) Bḍ. भार्या; Vā. त्वाष्ट्री । 5) Vā. महादेवी । 6) Śidh. सुरेणुका ।

2a = Bh. I. 79.17b; Br. 6.2a; H. 546a. 1) Bh. सुरेणुरिति । 2) H. भामिनी । | 2a = Bḍ. II. 59.34a; Vā. 84.32c.

2b = Bḍ. II. 59.34b; Bh. I. 79.19a; Br. 6.2b; H. 546b; Vā. 84.33a. 1) Bḍ. Bh. Vā. तु । 2) Bḍ. Vā. –स्यातितेजसः ।

3a = Bh. I. 79.19b; Br. 6.3a; H. 547a; Śidh. 59.2a; Vā. 84.33b. 1) Vā. नातुष्यद्भर्तृरूपेण; Bh. साध्वी पतिव्रता देवी ।

[[= Br. 6.3b; H. 547b.]

3b = Bh. I. 79.20b; Br. 6.4a; H. 548a; Śidh. 59.2b; Vā. 84.34a. 1) Bh. आदित्यस्येह । 2) Bh. महता; H. रूपमण्डलस्य; Śidh. रूपमसहन्ती; Vā. रूपं मार्तण्डस्य । 3) Bh. स्वेन; H. तु; Vā. हि ।

4 = Bḍ. II. 59.35a = b; Bh. I. 79.21a = a; Br. 6.4b, 5a; H. 548b, 549a; Vā. 84.34b, 35a. 1) Bh. –ष्वप्रतिरूपेषु; Vā. परिदग्धं । 2) Bḍ. Vā. मृतो ह्यण्डे; Br. मृतोऽण्डस्य । Cp. Blau i. Z. D. M. G. 62 (1908), S. 340, Anm. 6. 3) Bḍ. Vā. –हात् तमब्रवीत् ।

अजानन्[1]) कश्यप[2]स्तस्मान्[3]) मार्तण्ड इति चोच्यते ।
तेजस्त्वभ्यधिकं तस्य[4]) नित्यमेव[5]) विवस्वतः, ॥ 5 ॥

येनाति[1]तापयामास त्रीँल्लोकान् कश्यपात्मजः[2]) ।

त्रीण्यपत्यानि भो विप्राः[1]) संज्ञायां तपतां वरः ॥ 6 ॥	त्रीण्यपत्यानि संज्ञायां[1]) जनयामास वै रविः[2]) ॥ 6 ॥
आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापती ।	द्वौ सुतौ तु महावीर्यौ[1]) कन्यां कालिन्दिमेव च[2]) ।

मनु[1]र्वैवस्वतः पूर्वं[2]) श्राद्धदेवः प्रजापतिः ॥ 7 ॥

यम[1]श्च यमुना चैव यमजौ संबभूवतुः ।	ततो यमो यमी चैव यमजौ[1]) संबभूवतुः ।

श्यामवर्णं तु[1]) तद्रूपं दृष्ट्वा संज्ञा[2]) विवस्वतः ॥ 8 ॥

असहन्ती तु स्वां[1]) छायां सवर्णां निर्ममे ततः[2]) ।

मायामयी[1]) तु सा संज्ञा[2]), तस्यां[3]) छाया समुत्थिता[4]) ॥ 9 ॥	महीमयी[1]) तु सा नारी, तस्याश्छाया समुद्गता ॥ 9 ॥

---

5 = Bḍ. II. 59.35^{b}, 36^{a}; Br. 6.5^{b}, 6^{a}; H. 549^{b}, 550^{a}; Mr. 106.5^{a} = b; Vā. 84.35^{b}, 36^{a}.   1) H. अज्ञनात्; Vā. अज्ञानः । 2) Br. काश्यपः । 3) Bḍ. Vā. –पः स्नेहान् । 4) H. तात; Mr. यत् तेजोऽभ्यधिकं तस्य । 5) Mr. मार्तण्डस्य ।

6^{a} = Bḍ. II. 59.36^{b}; Br. 6.6^{b}; H. 550^{b}; Mr. 106.5^{b}; Vā. 84.36^{b}. 1) Bḍ. Vā. येनापि–; Mr. तेनाति– । 2) Mr. सचराचरान् ।

6^{b} = Br. 6.7^{a}; H. 551^{a}. 1) H. कौरव्य ।	6^{b} = Bḍ. II. 59.37^{a}; Bh. I. 79.23^{b}; Mr. 106.3^{a}; Śidh. 59.3^{b}; Vā. 84.37^{a}. 1) Mr. असौ तस्यां; Śidh. स्त्र्येऽस्यां त्रीण्यपत्यानि । 2) Mr. गोपतिः; Śidh. भास्करः ।
7^{a} = Br. 6.7^{b}; H. 551^{b}.	7^{a} = Bḍ. II. 59.37^{b}; Mr. 106.3^{b}; Vā. 84.37^{b}. 1) Mr. पुत्रौ सुमहाभागौ । 2) Bḍ. कन्यैका विदितैव च; Mr. कन्यां च यमुनां मुने ।

7^{b} = Bḍ. II. 59.38^{a}; Br. 6.8^{a}; H. 552^{a}; Mr. 106.4^{a}; Śidh. 59.4^{a}; Vā. 84.38^{a}.   1) H. सवि– ।   2) Bḍ. Mr. Vā. –तो ज्येष्ठः; Śidh. संज्ञायां तु मनुः पूर्वं ।

8^{a} = Br. 6.8^{b}; H. 552^{b}; Śidh. 59.4^{b}. 1) Śidh. सम– ।	8^{a} = Bḍ. II. 59.38^{b}; Mr. 106.4^{b}; Vā. 84.38^{b}. 1) Mr. यमलौ ।

8^{b} = Bḍ. II. 59.39^{a}; Br. 6.9^{a}; H. 553^{a}; Mr. 106.6^{a}; Śidh. 59.5^{a}; Vā. 84.39^{a}. 1) Bḍ. असह्यतेजस् ; Mr. गोलाकारं तु; Śidh. संवर्तुलं तु; Vā. श्यातवर्णं तु । 2) Br. H. संज्ञा दृष्ट्वा; Mr. तं दृष्ट्वा संज्ञा रूपं ।

9^{a} = Bḍ. II. 59.39^{b}; Br. 6.9^{b}; H. 553^{b}; Mr. 106.6^{b}; Śidh. 59.5^{b}; Vā. 84.39^{b}. 1) Bḍ. Vā. स्वकां; Mr. महद् तेजः; Śidh. ततः । 2) Bḍ. Vā. पुनः; Mr. स्वछायां प्रेक्ष्य सामवीद् ; Śidh. आत्मनः सासजच्छुभा ।

9^{b} = Br. 6.10^{a}; H. 554^{a}; Śidh. 59.6^{a}. 1) Śidh. छाया सती । 2) Śidh. संज्ञां । 3) H. –स्याश् । 4) Śidh. मवोचन्नृक्तितः शुभे; Br. छाया समुत्थिताम् ।	9^{b} = Bḍ. II. 59.40^{a}; Vā. 84.40^{a}. 1) Bḍ. –हाभागा ।

<table>
<tr><td>प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा
छाया संज्ञां द्विजोत्तमाः[1]) ।
उवाच,'किं मया कार्यं[2]),
कथयस्व शुचिस्मिते ! ।
स्थितास्मि तव निर्देशे,
शाधि मां वरवर्णिनि ! ॥ 10 ॥</td><td>प्राञ्जलिः प्रयता भूत्वा
पुनः संज्ञामभासत ।

वदस्व, किं मया कार्यं !
सा संज्ञा तामथाब्रवीत् ॥ 10 ॥</td></tr>
</table>

संज्ञोवाच :

अहं यास्यामि, भद्रं ते, स्वमेव[1]) भवनं पितुः, ।
त्वयैव[2]) भवने मह्यं वस्तव्यं निर्विकारया[3]) ॥ 11 ॥

इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा[1]) ।
संभाव्या[2]स्ते न[3]) चाख्येय[4]मिदं भगवते त्वया[5]) ॥ 12 ॥

सवर्णोवाच :

आ केश[1]ग्रहणाद् देवी आ शापान्[2]) नैव कर्हिचित्[3]) ।
आख्यास्यामि मतं[4]) तुभ्यं, गच्छ देवि यथासुखम्[5]) ! ॥ 13 ॥

समादिश्य सवर्णा तु[1]) तथेत्युक्त्वा तया[2]) च सा ।
त्वष्टुः समीपमगमद् व्रीडितेव तपस्विनी[3]) ॥ 14 ॥

<table>
<tr><td>पितुः समीपगा सा तु
पित्रा निर्भर्त्सिता तदा[1]) ।</td><td>पिता तामागतां दृष्ट्वा
क्रुद्धः संज्ञामथाब्रवीत् ।</td></tr>
</table>

---

10 = Br. 6.10[b], 11; H. 554[b], 555; Śidh. 59.(6[b]) = b.
1) H. नरेश्वर । 2) Śidh. किं करोमि हि कार्यं ते ।

10 = Bḍ. II. 59.40[b], 41[a]; Vā. 84.40[b], 41[a].

11 = Bḍ. II. 59.41[b], 42[a]; Br. 6.12; H. 556; Mr. 106.7; Śidh. 59.7; Vā. 84.41[b], 42[a]. 1) Śidh. ममैव । 2) Bḍ. H. Vā. त्वयेह । 3) Bḍ. Br. Vā. निर्विशङ्कया; Mr. निर्विकारं त्वयाप्यत्र स्थेयं मच्छासनाच्छुभे ।

12 = Bḍ. II. 59.42[b], 43[a]; Br. 6.13; H. 557; Mr. 106.8; Śidh. 59.8; Vā. 84.42[b], 43[a]. 1) Bḍ. Mr. Vā. च वरवर्णिनी । 2) Bḍ. भर्तव्या; Mr. संभाव्यौ; Śidh. पालनीयाः; Vā. भर्त्रे वै । 3) Bḍ. Vā. नैवम् ; Mr. नैव; Śidh. सुखेनैव । 4) Bḍ. Vā. आख्येय– । 5) Br. H. कथित ; Śidh. –थं मम चेदिच्छसि प्रियम् ।

13 = Br. 6.14; H. 558; Mr. 106.9; Śidh. 59.9; Vā. 84.44. 1) Br. H. आ कच– । 2) Vā. आशयं । 3) Śidh. सहिष्यामि सुदुष्कृतम्; 4) Br. T. नमस् । 5) Mr. गम्यतां यत्र वाञ्छितम् ; Vā. –वि स्वमालयम् ।

14 = Bḍ. II. 59.43[b], 44[a]; Br. 6.15; H. 559; Mr. 106.(10[a]) = a; Śidh. 59.(10[a]) = b; Vā. 84.45. 1) Bḍ. इमौ च बालकौ मह्यं; Vā. समादाय च तां संज्ञा । 2) Bḍ. तथा । 3) Mr. इत्युक्त्वा छायया संज्ञा जगाम पितृमन्दिरम् ; Śidh. इत्युक्त्वा सागमद् देवी व्रीडिता संनिधौ पितुः ।

[वर्षाणां तु सहस्रं वै
वसति स्म1) पितुर्गृहे2) ।

भर्तुः समीपं *गच्छेति*1) *नियुक्ता च*2) पुनः पुनः ॥ 15 ॥

अगच्छद्1) वडवा भूत्वाच्छाद्य2) रूपमनिन्दिता3); ।
कुरूनथोत्तरान्4) गत्वा5) तृणान्यथ6) चचार ह7) ॥ 16 ॥

द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन्1) ।

आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ॥ 17 ॥ पूर्वजस्य मनोर्*विप्राः*1) सदृशोऽयमिति प्रभुः, ।	आदित्यो1) जनयामास पुत्रावादित्यवर्चसौ2) ॥ 17 ॥ पूर्वजस्य मनोस्तुल्यौ1) सादृश्येन तु तौ प्रभू2), ।

मनुरेवाभवन् *नाम्ना*1) सावर्णिरि2ति चोच्यते3) ॥ 18 ॥

। श्रुतश्रवं तु1) धर्मज्ञं2)
श्रुतकर्माणमेव3) च ।

15^{a} = Br. 6.16^{a}; H. 560^{a}; Śidh. 59.10^{bI} = I.
1) Br. शुभा; Śidh. तत्र ।

15^{a} = Bḍ. II. 59.44^{b}; Vā. 84.46^{a}. [Bh. I. 79.24^{a}; Mr. 106.(10^{b}); Vā. 84.47^{b}. 1) Bh. वसमाना । 2) Mr. तत्रावसत् पितुर्गेहे कंचित् कालं शुभेक्षणा ।]

15^{b} = Bḍ. II. 59.45^{a}; Bh. I. 79.24^{b}; Br. 6.16^{b}; H. 560^{b}; Mr. 106.11^{a}; Śidh. 59.10^{bII} = II; Vā. 84.48^{a}. 1) Bh. Mr. याहीति; Vā. गच्छ त्वं । 2) Bh. Mr. पित्रोक्ता सा; Śidh. सा ।

16 = Bḍ. II. 59.45^{b}, 46^{a}; Bh. I. 79.25; Br. 6.17; H. 561; Mr. 106.11^{b} = a^{I}, b^{I}; Śidh. 59.11; Vā. 84.48^{bc}. 1) Br. Śidh. आगच्छद ; Bḍ. Vā. अगमद् । 2) Bh. त्यक्त्वा । 3) Bh. –पंयशस्विनां; Śidh. –पं ततः स्वकम् । 4) Bḍ. Vā. उत्तरान् सा कुरून् ; Bh. उत्तरांश्च कुरून् ; Mr. कुरून् विप्रोत्तरांस् ; Śidh. कुरूंस्तदोत्तरान् । 5) Mr. ततः; Śidh. प्राप्य । 6) Bh. –न्यनु–; Śidh. नृणां मध्ये । 7) Bḍ. Vā. सा ।

17^{a} = Bḍ. II. 59.46^{b}; Bh. I. 79.27^{a}; Br. 6.18^{a}; H. 562^{a}; Mr. 106.(13^{b}); Śidh. 59.(12^{a}); Vā. 84.49^{a}. 1) Bḍ. Vā. चिन्त्या ताम् ; Mr. तस्यां च भगवान् सूर्यः संज्ञायामिति चिन्तयन् ; Śidh. संज्ञां तां तु रविर्मत्वा छायायां स सुतं तदा ।

17^{b} = Br. 6.18^{b}; H. 562^{b}.

17^{b} = Bḍ. II. 59.47^{a}; Bh. I. 79.27^{b}; Mr. 106.14^{a}; Vā. 84.49^{b}. 1) Mr. तथैव । 2) Bh. कन्यां च रूपिणीं; Mr. द्वौ सुतौ कन्यकां तथा ।

18^{a} = Br. 6.19^{a}; H. 563^{a}. 1) H. –स्तात ।

18^{a} = Bḍ. II. 59.47^{b}; Bh. I. 79.28^{a}; Mr. 106.14^{bI}; Vā. 84.50^{a}. 1) Mr. –स्तुल्यः । 2) Bh. च त्वाद्भुतौ; Vā. T. प्रभुः ।

18^{b} = Bḍ. II. 59.49^{b}; Br. 6.19^{b}; H. 563^{b}; Mr. 106.(14^{bII}); Śidh. 59.(12^{b}); Vā. 84.52^{a}. 1) Bḍ. –वत्सोऽपि; Vā. –वत्स वै । 2) Br. H. Vā. सावर्ण इ– । 3) Mr. तेन सोऽभवत् ; Vā. बुध्यते; Śidh. जनयामास सावर्णिर्मनुः स भाविता किल ।

श्रुतश्रवा मनुस्ता[4]भ्यां[4]) ।
सावर्णिर्वै[5]) भविष्यति ॥ 18$_1$ ॥

द्वितीयो यः सुतस्तस्याः,
स विज्ञेयः[1]) शनैश्चरः ।
संज्ञा तु पार्थिवी *सा वै*[1])
स्व[2]स्य पुत्रस्य वै तदा ॥ 19 ॥
चकाराभ्यधिकं स्नेहं
न तथा पूर्वजेषु वै[1]) ।

श्रुतकर्मा तु विज्ञेयो,
ग्रहो वै यः[1]) शनैश्चरः ।
संज्ञा तु पार्थिवी तेषा-
मात्मजानां *यथा*[1]) करोत्, ॥ 19 ॥
न स्नेहं[1]) पूर्वजातानां[2])
तथा कृतवती तु सा[3]) ।

मनुस्तस्याक्षमत्, *तद् तु*[1]) यमस्त[2]*स्या न चक्षमे*[3]), ॥ 20 ॥
स वै रोषाच्च[1]) बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात्[2]) ।
पदा[3]) संतर्जयामास *संज्ञां*[4]) वैवस्वतो यमः[5]) ॥ 21 ॥
तं[1]) शशाप ततः क्रोधात् *सावर्णजननी तदा*[2]) ।

चरणः पततामेष
तवेति[1]) भृशदुःखिता[2]) ॥ 22 ॥

पदा[1]) तर्जयसे[2]) यस्मात्[3])
पितृभा[4]र्यां यशस्विनीम्[5]), ।
तस्मात् तवैष चरणः
पतिष्यति न संशयः ॥ 22 ॥

18$_1$ = Bḍ. II. 59.48; Bh. I. 79.28^{b}; Vā. 84.50^{b}.
1) Bh. –वाश्च । 2) Bh. –ह्मः । 3) Bh. –र्मा तथैव ।
4) Vā. –नुः सोऽपि । 5) Bh. –र्यो ।

19^{a} = Br. 6.20^{a}; H. 564^{a}; Mr. 106.(15^{b}).
1) Mr. योऽभवच्चान्यः स ग्रहोऽभूच्च ।

19^{b} = Bḍ. II. 59.50^{a}; Br. 6.20^{b}; H. 564^{b}; Śidh. 59.13^{a}; Vā. 84.52^{b}. 1) Br. विप्राः; H. तात; Śidh. या तु ।
2) Śidh. त– ।

19^{a} = Bḍ. II. 59.49^{a}; Bh. I. 79.28^{b}; Vā. 84.51^{b}.
1) Bh. यो वै ।

19^{b} = Bh. I. 79.30^{b}; Mr. 106.16^{b}. 1) Bh. –नामथा– ।

20^{a} = Bḍ. II. 59.50^{b}; Br. 6.21^{a}; H. 565^{a}; Śidh. 59.13^{b}; Vā. 84.53^{a}. 1) Śidh. पूर्वजे सुते ।

20^{a} = Bh. I. 79.31^{a}; Mr. 106.17^{a}. 1) Mr. स्नेहान्न ।
2) Bh. पूर्वजानां तु । 3) Mr. सती ।

20^{b} = Bḍ. II. 59.51^{a}; Bh. I. 79.31^{b}; Br. 6.21^{b}; H. 565^{b}; Mr. 106.17^{b}; Śidh. 59.14^{a}; Vā. 84.53^{b}. 1) Bh. –स्तु क्षमते तस्या; Bḍ. Vā. –स्तच्चाक्षमत् सर्वं; Br. –स्तस्याः क्षमत्, तत्तु; Mr. –स्तत् क्षान्तवान् तस्याः; Śidh. अनुजस्य च भूपादि । 2) Mr. –स्या– । 3) Bḍ. Vā. यमस्तद्वै न चाक्षमत् ।

21 = Bḍ. II. 59.52; Bh. I. 79.32^{b}, 33^{a}; Br. 6.22; H. 566; Mr. 106.18^{b}, 19^{a}; Śidh. 59.14^{b}, 15^{a}; Vā. 84.53^{b}, 54^{a} 1) Bḍ. Vā. तां वै रोषाच्च; H. तां स रोषाच्च; Bh. Mr. कोपाच्च; Śidh. सरोषः स च । 2) Br. ऽर्थस्य वानघ; H. ऽगौरवात् । 3) Bḍ. Bh. यदा; Śidh. छायां । 4) Bḍ. छायां; Śidh. पदा । 5) Mr. छायासंज्ञां यमो मुने ।

22^{a} = Bḍ. II. 59.53^{a}; Bh. I. 79.33^{b}; Br. 6.23^{a}; H. 567^{a}; Mr. 106.(19^{b}); Śidh. 59.15^{b}; Vā. 84.54^{b}. 1) Bḍ. Vā. सा । 2) Bḍ. Vā. सावर्णि(Vā. र्णा)जननी यमम्; Bh. संज्ञा सा पार्थिवी भृशम्; H. नी नृप; Śidh. छाया तं कलुषीकृता; Mr. ततः शशाप च यमं संज्ञा सामर्षिणी भृशम् ।

22^{b} = Br. 6.23^{b}; H. 567^{b}; Śidh. 59.16^{a}. 1) Śidh. न वेति । 2) Śidh. भृशरोषिता ।

22^{bc} = Bḍ. II. 59.53^{b}, 54^{a}; Bh. I. 79.34; Mr. 106.20; Vā. 84.55. 1) Bḍ. यदा । 2) Bh. संतर्जयसे ।
3) Bḍ. ऽकस्मात्; Bh. यन् मां । 4) Bh. –तुर्मा– ।
5) Bh. Mr. गरीयसीम् ।

यमस्तु तत्[1]) पितुः सर्वं
प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ।

यमस्तु तेन शापेन
भृशं पीडितमानसः ।
मनुना सह धर्मात्मा[1])
पितुः सर्वं[2]) न्यवेदयत् ।

भृशं शापभयोद्विग्नः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः[1]) ॥ 23 ॥

शापोऽयं विनिवर्तेत,
स प्राह[1]) पितरं तदा[2]), ।
मात्रा स्नेहेन सर्वेषु
वर्तितव्यं सुतेषु वै ॥ 24 ॥

स्नेहेन तुल्यमस्मासु
माता देव न वर्तते ॥ 24 ॥

सेय[1]मस्मानपहाय[2]) कनीयांसं[3]) बुभूषति[4]) ।
तस्यां[5]) मयोद्यतः पादो, न तु देहे[6]) निपातितः ॥ 25 ॥

बाल्याद् वा यदि वा मोहात्[1]) तद्[2]) भवान् क्षन्तु[3]मर्हति[4]) ! ।
शप्तोऽहमस्मि[5]) लोकेश[6]) जनन्या तपतां वर[7]), ।
तव प्रसादाच्चरणौ[8]) न पतेत्[9]) मम गोपते[10]) ! ॥ 26 ॥

विवस्वानुवाच :

असंशयं पुत्र महद्[1]) भविष्यत्यत्र कारणम् , ।
येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम्[2]) ॥ 27 ॥

23ª = Br. 6.24ª; H. 568ª; Śidh. 59.66ᵇ.
1) Śidh. –स्ततः ।

23ᵃᵇ = Bḍ. II. 59.54ᵇ, 55ª; Bh. I. 79.35; Mr. 106.21; Vā. 84.56. 1) Bh. तन्मातुः 2) Mr. सर्वं पित्रे ।

23ᵇ⁽ᶜ⁾ = Bḍ. II. 59.55ᵇ; Br. 6.24ᵇ; H. 568ᵇ; Śidh. 59.17ª; Vā. 84.57ª. 1) Bḍ. Vā. –विनिर्जितः; Br. –विशङ्कितः; Śidh. –विचेष्टितः ।

24ª = Br. 6.25ª; H. 569ª. 1) Br. प्रोवाच । 2) Br. T. द्विजाः ।

24ᵇ = Br. 6.25ᵇ; H. 569ᵇ; Śidh. 59.17ᵇ.

24ᵇ = Bh. I. 79.36ª; Mr. 106.22ª.

25 = Bh. I. 79.36ᵇ, 37ª; Br. 6.26; H. 570; Mr. 106.22ᵇ, 23ª; Śidh. 59.18ᵃᵇᴵ = abᴵ. 1) Śidh. स्नेह– । 2) Br. T. –नपास्येह; Bh. निःस्नेहाज्ज्यायसो ह्यस्मान् ; Mr. विसृज्य ज्यायसोऽप्यस्मान् । 3) Br. विवस्वन् ; Br. V. H. यवीयांसं; Mr. कनीयांसौ । 4) Br. संबुभूषति; Śidh. विभुपति । 5) Bh. H. तस्याः; Śidh. तस्मान् । 6) Bh. देव ।

26 = Bḍ. II. 59.56ᵇ, 57; Bh. I. 79.37ᵇ, 38; Br. 6.27; H. 571ª, 572ᵇ, 573; Mr. 106.23ᵇ, 24ª, 26ª; Śidh. 59.18ᵇᴵᴵ; 19 = aᴵᴵb; Vā. 84.57ᵇ, 58. 1) Br. T. लौल्यात् । 2) Br. T. मोहाद ; Vā. –द्वान्मां । 3) Br. T. तत्क्षन्तु–; Vā. भवांस्त्रातु– । 4) Bh. Br. T. –मर्हसि । 5) Bh. –मस्मिन् ; Mr. –हं तात । 6) Mr. कोपेन; Śidh. देवेश । 7) Mr. तनयो यतः । 8) Bḍ. Vā. प्रसादो नक्षातु(Bḍ. –तुं) । 9) Bh. –नक्षायतां; Bḍ. पतस्मान् ; Vā. घोतस्मान् । 10) Bḍ. Bh. Vā. महतो भयात् ; Mr. भगवान् यथा ।

27 = Bḍ. II. 59.58ᵇ, 59ª; Bh. I. 79.39; Br. 6.28; H. 574; Mr. 106.27; Śidh. 59.20; Vā. 84.59ᵇ, 60ª. 1) Bh. H. महत् पुत्रः Mr. इदं पुत्र । 2) Bh. धर्मशालिनम् ।

न शक्य[1]मेतन् मिथ्या तु[2]) कर्तुं[3]) मातुर्व[4]चस्तव, ।
कृमयो[5]) मांसमादाय यास्यन्ति तु[6]) महीतले[7]) ॥ 28 ॥

| ततः[1]) पादं[2]) महाप्राज्ञ पुनः[3]) संप्राप्स्यसे[4]) सुखम् ; ।
कृतमेवं[5]) वचः सत्यं[6]) मातुस्तव भविष्यति, ॥ 29 ॥

शापस्य परिहारेण त्वं च त्रातो भविष्यसि ।
आदित्यस्त्वब्रवीत्[1]) संज्ञां[2]) किमर्थं तनयेषु वै[3]) ॥ 30 ॥

तुल्येष्व[1]भ्यधिकः[2]) स्नेह एकस्मिन्[3]) क्रियते त्वया[4]) ? ।
सा तत् परिहरन्ती तु[5]) नाचचक्षे विवस्वतः[6]) ॥ 31 ॥

आत्मानं स[1]) समाधाय योगात्[2]) तथ्य[3]मपश्यत, ।
तां शप्तुकामो भगवान् नाशाय[4]) कुपितः प्रभुः[5]) ॥ 32 ॥

| मूर्धजेषु च ज[1]ग्राह; समयेऽतिगते तु सा[2]) ।
ततः[1]) सर्वं[2]) यथावृत्तमा[3]चचक्षे विवस्वतः[4]) ।
विवस्वानथ तच्छ्रु[5]त्वा क्रुद्ध[6]स्त्वष्टार[7]मभ्यगाद[8]) ॥ 33 ॥

---

28 = Bḍ. II. 59.59^{b}, 60^{a}; Bh. I. 79.41^{a}, 42^{a}; Br. 6.29; H. 575; Mr. 106.29^{a}, 30^{a}; Śidh. 59.21; Vā. 84.60^{b}, 61^{a}. 1) H. अशक्य– । 2) Bh. मे; H. –मन्यथा कर्तुं; Śidh. वै । 3) H. मया । 4) Br. H. Śidh. मातृव– । 5) Śidh. Vā. क्रिमयो । 6) Mr. प्रयास्यन्ति; Śidh. गमिष्यन्ति । 7) Bḍ. Vā. च(Vā. तु)मह्यां तव; Br. अवनिमेव च; H. धरणीतलम् ; Mr. –लम् ।

29 = Bḍ. II. 59.60^{b}, 61^{a}; Bh. I. 79.42^{bI} = b^{I}; Br. 6.30^{a} = b; H. 576; Mr. 106.30^{bI} = b^{I}; Śidh. 59.22(a^{I}) = b^{I}; Vā. 84.61^{b}, 62^{a}. 1) H. तव । 2) H. पादान् । 3) H. ततस् । 4) H. त्वं प्राप्स्यसे । 5) Bh. Mr. –तं तस्या । 6) Br. H. तथ्यं; Śidh. तद्वचो भविता नित्यं ।

30 = Bḍ. II. 59.61^{b}, 62^{a}; Bh. I. 79.42^{bII}, 43^{a} = a^{II}b; Br. 6.30^{b}, 31^{a}; H. 577; Mr. 106.30^{bII}, 31^{a} = a^{II}b; Śidh 59.22^{aIIb} = a^{II}b; Vā. 84.62^{b}, 63^{a}. 1) Br. Śidh. आदित्यश्चाब्रवीत् ; H. आदित्योऽथाब्रवीत् । 2) Bh. Mr. छायां; Śidh. तां तु । 3) Bḍ. तु; Bh. तनयावुभौ; Śidh. छायां क्रोधसमन्वितः ।

31 = Bḍ. II. 59.62^{b}, 63^{a}; Bh. I. 79.43^{b}, 44^{a}, Br. 6.31^{b}, 32^{a}; H. 578; Mr. 106.31^{b}, 33^{a}; Śidh. 59,23^{a} = a; Vā. 84.63^{b}, 64^{a}. 1) Śidh. किं तुल्येऽ– । 2) Bḍ. H. –त्यधिक–; Mr. Vā. –प्यधिकः । 3) Bh. Mr. एकत्र । 4) H. –इः क्रियतेति पुनः पुनः; Śidh. एतदाख्यातुमर्हसि । 5) Bḍ. Vā. वै; Mr. च; Bh. पुरा भवन् तस्मै । 6) Br. H. विवस्वते ।

32 = Bḍ. II. 59.63^{b}, 64^{a}; Bh. I. 79.44^{b}, 45^{a}; Br. 6.32^{b}, 33^{a}; H. 579; Mr. 106.33^{b}, (34^{a}); Vā. 84.64^{b}, 65^{a}. 1) Bḍ. Vā. आत्मना स; Br. Mr. स चात्मानं । 2) Vā. योगं; Bh. वक्तुं; Mr. मुक्तस् । 3) Bḍ. Mr. तत्त्व–; Bh. तस्या– । 4) Br. –न्नाशपन् ; Bh. –मुद्यतः । 5) Bh. ततः; Br. मुनिसत्तमाः; H. कुरुनन्दन; Mr. तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा छायासंज्ञा दिवस्पतिम् ।

| 33^{a} = Br. 6.33^{b}; H. 580^{a}. 1) Br. –पु निज– । 2) Br. स तु तां मुनिसत्तमाः ।

33$^{bc(ab)}$ = Bḍ. II. 59.64^{b}, 65^{a}; Bh. I. 79.45^{b}, 46^{a}; Br. 6.34; H. 580^{b}, 581^{a}; Mr. 106.(34^{b}), 35^{a}; Śidh. 59.(23^{b}), 24^{a}; Vā. 84.65^{b}, 66^{a}. 1) Bḍ. Vā. सा तद् । 2) Bh. छाया । 3) Bḍ. Vā. यथातत्त्वमा–; Mr. भयेन कम्पती ब्रह्मन् आ–; Śidh. सा रवेर्वचनं श्रुत्वा आ– । 4) Br. H. विसवते–; Mr. Śidh. यथावृत्तं(Śidh. तथ्यं)न्यवेदयत् । 5) Bḍ. –स्वान् तु यथा श्रु–; Bh. Mr. –स्वान् तु ततः कु–; Śidh. – पि तच्छ्रु– । 6) Bh. Mr. क्रुद्धः श्रुत्वा । 7) Bh. Mr. त्वष्टार– । 8) Bḍ. Vā. –मभ्ययात् ; Bh. –मागतः ।

त्वष्टा तु[1]) तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुम्[2]) ।
निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै तदा[3]) ॥ 34 ॥

त्वष्टोवाच :

तवातितेजसाविष्ट[1]मिदं रूपं न शोभते[2]), ।
असहन्ती तु तत् संज्ञा[3]) वने चरति[4]) शाड्वले[5]) ॥ 35 ॥

द्रक्ष्यते[1]) तां भवानद्य स्वां[2]) भार्यां शुभचारिणीम् ।

श्लाघ्यां[1]) *योगबलोपेतां*[2])	रूपार्थं भवतोऽरण्ये
योगमास्थाय[3]) गोपते ॥ 36 ॥	चरन्तीं सुमहत् तपः ॥ 36 ॥
अनुकूलं तु ते देव[1])	स्मृतं मे[1]) ब्रह्मणो वाक्यं[2])
यदि स्यान्, *मम यन्मतम्*[2]),	यदि ते देव रोचते[3]), ।

रूपं निवर्तयाम्यद्य[1]) तव[2]) कान्त[3]मरिंदम[4]) ॥ 37 ॥

---

34 = Bḍ. II. 59.65[b], 66[a]; Bh. I. 79.46[b], 47[a]; Br. 6.35; H. 581[b], 582; Mr. 106.35[bc]; Śidh. 59.24[b], 25[a]; Vā. 84.66[b], 67[a]. 1) Br. दृष्ट्वा तु; Bh. Mr. स चापि; Śidh. त्वष्टा च । 2) Bh. Mr. दिवाकरम् । 3) Bḍ. Bh. Vā. वै (Bh. तं) शनैः; Mr. सुव्रतः ।

35 = Bḍ. II. 59.66[b], 67[a]; Bh. I. 79.47[b], 48[a]; Br. 6.36; H. 583; Mr. 106.36; Śidh. 59.25[b], 26[a]; Vā. 84.67[b], 68[a]. 1) Bḍ. Vā. –सा युक्त–; Mr. –सा व्याप्त–; Śidh. –सा दग्धा–इ । 2) Bh. Mr. सुदुःसहम् । 3) Bh. तु संज्ञा च; Br. च संज्ञा सा; H. Śidh. च तव संज्ञा ; Mr. ततः संज्ञा । 4) Śidh. वसति । 5) Mr. वै तपः ।

36[a] = Bḍ. II. 59.67[b]; Bh. I. 79.48[b]; Br. 6.37[a]; H. 584[a]; Mr. 106.37[a]; Vā. 84.68[b]. 1) Br. H. द्रष्टा हि । 2) Mr. स्व– ।

36[b] = Bḍ. II. 59.68[a]; Br. 6.37[b]; H. 586[a]; Śidh. 59.26[b]; Vā. 84.69[a]. 1) Bḍ. श्लाघ्य–; Śidh. श्लाघ्या । 2) Bḍ. Vā. यौवनसंपन्नां; Śidh. योगबलोपेता । 3) Śidh. –मासाद्य ।	36[b] = Bh. I. 79.49[a]; Mr. 106.37[b].
37[a] = Bḍ. II. 59.68[b]; Br. 6.38[a]; H. 586[b]; Śidh. 59.27[a]; Vā. 84.69[b]. 1) Bḍ. Vā. मवेदेवं; Śidh. तु देवेश । 2) Bḍ. Vā. स्यात् समयो मतः; Br. संमतम्; H. तन्मतं ।	37[a] = Bh. I. 79.49[b]; Mr. 106.38[a]. 1) Bh. रूपं ते । 2) Bh. वाक्याद् । 3) Bh. वै रोचते विभो ।

37[b] = Bḍ. II. 59.69[a]; Br. 6.38[b]; H. 587[a]; Mr. 106.38[b]; Śidh. 59.27[b]; Vā. 84.70[a]. 1) Bḍ. Vā. निवर्तयेऽयं ते; Br. निवर्तयाम्यद्य ; Mr. –म्येतत् । 2) Bḍ. स्वार्थं; Vā. आर्यं; Śidh. नवं । 3) Bḍ. Vā. श्रेष्ठ– । 4) Mr. –न्तं दिवस्पते; Śidh. करोम्यहम् ।

ततोऽभ्युपगमात्[1]) त्वष्टा[2]) | विश्वकर्मा त्व[1]नुज्ञातः ।
मार्तण्डस्य विवस्वतः । | शाकद्वीपे विवस्वतः ।
भ्रमिमारोप्य तत् तेजः शातयामास तस्य वै[1]) ॥ 38 ॥

ततो[1]) निर्भासितं[2]) रूपं[3]) तेजसा संहृतेन[4]) तु[5]) ।
कान्तात्[6]) कान्ततरं[7]) द्रष्टु[8]मधिकं[9]) शुशुभे तदा[10]) ॥ 39 ॥

ददर्श[1]) योगमास्थाय[2]) स्वां भार्यां वडवां तथा[3]) ।
अधृष्यां[4]) सर्वभूतानां तेजसा[5]) नियमेन च[6]) ॥ 40 ॥

| वडवावपुषा विप्रा[1]श्चरन्तीमकुतोभयाम् ।

सोऽश्वरूपेण[1]) मार्तण्ड[2]स्तां मुखे समभावयत्[3]) ।
मैथुनाय विचेष्टन्तीं[4]) परपुंसोपशङ्कया[5]) ॥ 41 ॥

सा तन्निरवमच्छु[1]क्रं नासिकाभ्यां[2]) विवस्वतः[3]) ।
देवौ तस्याम[4]जायेताम[5]श्विनौ भिषजां वरौ ॥ 42 ॥

38ª = Bḍ. II. 59.71ᵇ; Br. 6.39ª; H. 589ᵇ; Śidh. 59.28ª; Vā. 84.72ᵇ. 1) Bḍ. ततोऽभ्युपागमत् ; Śidh. तच्छ्रुत्वापगतः । 2) Śidh. क्रोधो । | 38ª = Bh. I. 79.51ᵇ; Mr. 106.40ª. 1) Bh. ह्य- ।

38ᵇ = Bḍ. II. 59.72ª; Bh. I. 79.52ª; Br. 6.39ᵇ; H. 590ª; Mr. 106.40ᵇ; Śidh. 59.28ᵇ; Vā. 84.73ª. 1) Br. भो द्विजाः; H. भारत; Śidh. वै मुनिः; Mr. शातनायोपचक्रमे ।

39 = Bḍ. II. 59.72ᵇ, 73ª; Bh. I. 79.53ᵇ, 54ª; Br. 6.40; H. 590ᵇ, 591ª; Śidh. 59.29; Vā. 84.73ᵇ, 74ª. 1) Bh. तत्र; Vā. तत्तु । 2) Bḍ. तं निर्मूच्छित-; Bh. तद्भासितं; Śidh. विभ्राजितं । 3) Bḍ. तेजस्कं; Vā. तेजस् । 4) Bḍ. Vā. तेजसापहृतेन; Bh. प्रकृतेन; Śidh. संवृतेन । 5) Br. H. वै; Śidh. च । 6) Bḍ. कान्तां; Śidh. कृतं । 7) Bḍ. प्रभाकरो । 8) Bh. भूत्वा; Śidh. रूपं । 9) Bḍ. -मियेप; Śidh. त्वष्टा तच् ; Vā. -मशुभं । 10) Bḍ. शुभदर्शनः; Bh. Vā. ततः ।

40 = Bḍ. II. 59.73b, 74ª; Bh. I. 79.54ᵇ, 55ª; Br. 6.41; H. 598. Mr. 108.6ᵇ, 7ª; Śidh. 59.30; Vā. 84.74ᵇ, 75ª. 1) Śidh. ततोऽसौ । 2) Mr. स ददर्श समाधिस्थः । 3) Br. H. ततः; Mr. वडवाकृतिम् ; Śidh. वै ददर्श ह । 4) Śidh. अधृष्यं । 5) H. Mr. तपसा । 6) Bh. स्वेन संवृताम् ।

| 41ª = Br. 6.42ª; H. 599ª. 1) H. राजं- ।

41(bc, ab) = Bḍ. II. 59.74ᵇ, 75ª; Bh. I. 79.55ᵇ, 56ª; Br. 6.42ᵇ, 43ª; H. 599ᵇ, 600ª; Mr. 108.(7ᵇ, 8ª); Śidh. 59.31(ª)ᵇ; Vā. 84.75ᵇ, 76ª. 1) Bḍ. Bh. Vā. अश्वरूपेण; Śidh. सोऽश्वरूपं । 2) Br. H. भगवां-; Śidh. समास्थाय । 3) Bh. न समासदत् ; Śidh. गत्वा तां मैथुनाय च; Mr. उत्तरांश्च कुरून् गत्वा भूत्वाश्वो भानुरागमत् । 4) Bḍ. मैथुनान्तनिविष्टा च; Śidh. Vā. विचेष्टन्ती; Mr. सा च दृष्ट्वा तमायान्तं । 5) Bḍ. -ऽभिशङ्कया; Bh. Mr. -सो विशङ्कया; Br. -सोऽवशङ्कया; H. परपुरुषशङ्कया ।

42 = Bḍ. II. 59.75ᵇ, 76ª; Bh. I. 79.56ᵇ, 57ª; Br. 6.43ᵇ, 44ª; H. 600ᵇ, 601ª; Mr. 108.9ᵇᴵᴵ, 10ª = aᴵᴵb; Śidh. 59.32(ª)ᵇ; Vā. 84.76ᵇ, 77ª. 1) Bḍ. तं निस्सारयामास; Bh. तद्विवस्वतः शु ; Vā. -न्निरथमच्छु- । 2) Bḍ. नोस्यां शुक्रं; Bh. नासाभ्यां; H. नासिकायां । 3) Bh. समधारयत् ; Śidh. मुखतो नासिकायां तु शुक्रं तन् न्यदधन् मुने । 4) Bḍ. Vā. तस्माद्-; Mr. तत्र; Śidh. ततः । 5) Mr. समुत्पन्नाव-; Sidh. प्रजायेताम- ।

नासत्यश्चैव दस्रश्च[1]) स्मृतौ द्वावश्विनाविति[2]) ।
मार्तण्डस्य सुता[3]वेतावष्टमस्य प्रजापतेः[4]) ॥ 43 ॥

तां तु रूपेण कान्तेन[1]) दर्शयामास भास्करः[2]), ।
सा तु दृष्ट्वैव भर्तारं[3]) तुतोष च मुमोह च[4]) ॥ 44 ॥

यमस्तु तेन शापेन[1]) भृशं पीडितमानसः[2]) ।
धर्मेण रञ्जयामास[3]) धर्मराज इमाः प्रजाः[4]) ॥ 45 ॥

स लेभे[1]) कर्मणा तेन[2]) शुभेन परमद्युतिः[3]) ।
पितृणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव च[4]) ॥ 46 ॥

मनुः प्रजापतिस्त्वासीत्[1]) सावर्णिः[2]) स महायशाः[3]) ।
भाव्यः सोऽनागते[4]) तस्मिन्[5]) मनुः सावर्णिकेऽन्तरे[6]) ॥ 47 ॥

---

43 = Bḍ. II. 59.76[b], 77[a]; Bh. I. 79.57[b] = a; Br. 6.44[b], 45[a]; H. 601[b], 602[a]; Mr. 108.10[b], 11[a]; Śidh. 59.32[b]-a; Vā. 84.77[b], 78[a]. 1) Mr. नासत्यदस्रौ तनया–; Śidh. नासत्यौ तौ च दस्रौ च । 2) Bḍ. द्वादशमूर्तितः; Bh. तौ स्मृतौ नामतोऽश्विनौ; Śidh. –वपि; Mr. –वश्ववक्त्राद्विनिर्गतौ । 3) Br. H. –स्यात्मजा– । 4) Mr. –वस्वरूपधरस्य हि ।

44 = Bḍ. II. 59.77[b], 78[a]; Bh. I. 79.58; Br. 6.45[b], 46[a]; H. 602[b], 603[a]; Mr. 108.12[b], (13[a]); Śidh. 59.33[b], (34[a]); Vā. 84.78[b], 79[a]. 1) Bh. अतः परं स्वकं रूपं; Mr. ततः स्वरूपममलं; Śidh. तौ तु कान्तेन रूपेण । 2) Mr. भानुमान् । 3) Bḍ. स तां दृष्ट्वा तदा भार्यां; Bh. तद् दृष्ट्वा चापि संज्ञा तु; Mr. तस्य शान्तं समालोक्य; Śidh. आत्मानं सा तु तं दृष्ट्वा । 4) Bḍ. तुतोपैतामुवाच ह; Br. मुनिसत्तमाः; H. जनमेजय; Mr. सा रूपं मुदमाददे; Śidh. प्रहृष्टा प्रतिमादरात् ।

45 = Bḍ. II. 59.78[b], 79[a]; Bh. I. 79.(69[b]), 70[a]; Br. 6.46[b], 47[a]; H. 603[b], 604[a]; Mr. 108.15[b], 16[a]; Śidh. 59.34[b], 35[a]; Vā. 84.79[b], 80[a]. 1) Bh. दृष्ट्वा जनं सदा तात; Br. H. Śidh. कर्मणा तेन । 2) Bh. –सन् । 3) Mr. धर्मोऽभिरोचते यस्माद् । 4) Bḍ. Vā. धर्मराजस्ततस्तु सः; Bh. Mr. धर्मराजस्ततः स्मृतः ।

46 = Bḍ. II. 59.79[b], 80[a]; Bh. I. 79.70[b], 71[a]; Br. 6.47[b], 48[a]; H. 604[b], 605[a]; Mr. 108.(18[b]), 19[a]; Śidh. 59.35[b], 36[a]; Vā. 84.80[b], 81[a]. 1) Bḍ. Vā. सोऽलभत् ; Bh. शुद्धेन; Śidh. लेभे स । 2) Bh. तात । 3) Bḍ. परमां द्युतिम् ; Bh. परमद्युतिम् ; Śidh. धर्मराजो महाद्युतिः; Mr. तस्मै ददौ पिता विप्र भगवान् लोकपालताम् । 4) Bh. –माप च; Mr. परितुष्टो दिवाकरः ।

47 = Bḍ. II. 59.80[b], 81[a]; Bh. I. 79.73[b], (74[a]); Br. 6.48[b], 49[a]; H. 605[b], 606[a]; Mr. 108.24; Śidh. 59.36[b], 37[a]; Vā. 84.81[b], 82[a]. 1) Bḍ. Bh. –स्त्वेप; Vā. –स्त्वेवं; Mr. छायासंज्ञासुतश्चापि । 2) Mr. Śidh. Vā. –र्णः । 3) Br. Śidh. तपोधनाः; H. तदोच्यते; Mr. सुमहायशाः । 4) Br. T. भाव्यः समागते; Vā. T. भाव्यसौ नागते । 5) Mr. काले; Śidh. भावी सोऽवर्तकेन्यस्मिन् । 6) Mr. M. सावर्णकोऽष्टमः; Bh. भविष्यः स मनुस्तात अष्टमः परिकीर्तितः ।

मेरुपृष्ठे तपो घोरम[1]द्यापि चरते प्रभुः[2]) ।
भ्राता शनैश्चरस्तस्य[3]) ग्रहत्वं स तु[4]) लब्धवान्[5]) ॥ 48 ॥

त्वष्टा तु[1]) तेजसा तेन[2]) विष्णोश्चक्रमकल्पयत्[3]), ।
तदप्रतिहतं युद्धे[4]) दानवान्तचिकीर्षया[5]) ॥ 49 ॥

यवीयसी तयोर्या तु[1]) यमी कन्या[2]) यशस्विनी[3]), ।
अभवत् सा[4]) सरिच्छ्रे[5]ष्ठा यमुना लोकपावनी[6]) ॥ 50 ॥

मनुरित्युच्यते लोके
सावर्ण इ[1]ति चोच्यते, ।
द्वितीयो यः सुतस्तस्य
मनोर्भ्राता शनैश्चरः, ।
ग्रहत्वं स तु[2]) लेभे वै
सर्वलोकाभिपूजितः[3]) ॥ 50_1 ॥

यस्तु ज्येष्ठो महातेजाः[1])
सर्गो यस्य तु[2]) सांप्रतम्, ।
विस्तरं तस्य वक्ष्यामि
मनोर्वैवस्वतस्य ह ॥ 50_1 ॥

य इदं[1]) जन्म देवानां[2]) शृणुयाद् वा पठेत वा[3]) ।
आपदं प्राप्य मुच्येत[4]) प्राप्नुयाच्च[5]) महद्यशः[6]) ॥ 51 ॥

---

48 = Bḍ. II. 59.81^{b}, 82^{a}; Bh. I. 79.74^{b}, 75^{a}; Br. 6.49^{b}, 50^{a}; H. 606^{b}, 607^{a}; Mr. 108.25; Śidh, 59.37^{b}, 38^{a}; Vā. 84.82^{b}, 83^{a}. 1) Bh. दिव्यम–; Br. नित्यम–; Vā. सुरम्ये वै अ– । 2) Br. स चरत्युत; H. चरति प्रभुः । 3) Bḍ. Vā. –स्तत्र; H. –श्चास्य; Śidh. –श्चापि । 4) H. –त्वमुप–; Śidh. प्रग्रहत्वं स । 5) Mr. ग्रहोऽभूच्छासनाद्रवेः ।

49 = Bḍ. II. 59.82^{b}, 83^{a}; Bh. I. 79.81^{b} = a; Br. 6.50^{b}, 51^{a}; H. 608^{b}, 609^{a}; Śidh. 59.38^{b}, 39^{a}; Vā. 84.83^{bc}. 1) Bh. त्वष्टापि । 2) Bḍ. Vā. तेन रूपेण । 3) Bh. मार्तण्डस्यैव चाज्ञया; Śidh. –मवर्तयत् । 4) Bḍ. महामहोऽप्रतिहतं; Vā. महाप्रतिहतं युद्धे । 5) Bḍ. दानवान् प्रति वारणम् ; Vā. दानवप्रतिवारणे; Śidh दानवानां चिकीर्षया ।

50 = Bḍ. II. 59.83^{b}, 84^{a}; Bh. I. 79.72^{b}, 73^{a}; Br. 6.51^{b}, 52^{a}; H. 609^{b}, 610^{a}; Mr. 108.26; Śidh. 59.39^{b}, 40^{a}; Vā. 84.84. 1) Bh. यमस्य भगिनी या तु; Br. H. तु सा(H. या)ऽप्यासीद् ; Mr. तु या कन्या; Śidh, जातु । 2) Bḍ. Vā. यमुना च; Śidh. यमकन्या । 3) Mr. –न्यादित्यस्याभूद् द्विजोत्तम । 4) Br. H. Mr. च । 5) Bh. साभवत् सरितां श्रे– । 6) H. Vā. लोकभाविनी ।

50_1 = Br. 6.52^{b}, 53; H. 610^{b}, 611; Śidh. 59.40^{b} = a. 1) Śidh. –णिरि– । 2) Br. च । 3) H. –तम् ।

50_1 = Bḍ. II. 59.54^{b}, 55^{a}; Mr. 108.27; Vā. 84.85. 1) Mr. –भागः । 2) Bḍ. –स्येति; Mr. –स्येह ।

51 = Bḍ. II. 59.85^{b}, 86^{a}; Bh. I. 79.82^{b}, (83^{b}); Br. 6.54; H. 612; Mr. 108.28^{a}, 29^{a}; Śidh. 59.41; Vā. 84.86^{ac}. 1) Bḍ. Vā. इदं तु; Br. स इदं; Mr. इदं यो; Śidh. यदिदं । 2) Bh. देवस्य । 3) Bḍ. पठेच्च वा; Br. नरसत्तमः; H. वापि धारयेत् ; Śidh. धारयेत वा । 4) H. आपदः स विमुच्येत । 5) Śidh. –यात् सु– । 6) Mr. महायशः; Bh. सर्वपापविनिर्मुक्तो याति सूर्यसलोकताम् ।

सन्दर्भस्तवकः 11

(Mt. 11.1—39; P.1 I. 8.36—75ᵃ; P.2 V. 8.35—74; Cp. A. 273.1—4; Kū. 20.1—4ᵃ; L. 65.2—17ᵃ.)

आदित्यवंशमखिलं वद सूत[1]) यथाक्रमम् ।
सोमवंशं च तत्त्वज्ञ यथावद् वक्तुमर्हसि ! ॥ 1 ॥

सूत (पुलस्त्य) उवाच :

विवस्वान् कश्यपात् पूर्वमदित्यामभवत् सुतः[1]), ।
तस्य पत्नीत्रयं तद्वत् संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ॥ 2 ॥
रैवतस्य सुता राज्ञी रे[1]वतं सुषुवे सुतम्, ।
प्रभा प्रभातं सुषुवे, त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम्, ॥ 3 ॥
यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः ।
ततस्तेजोमयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ॥ 4 ॥
नारीमुत्पादयामास स्वशरीरादनिन्दिताम्[1]) ।
त्वाष्ट्री स्वरूपरूपेण नाम्ना छायेति भामिनी ॥ 5 ॥

पुरतः सस्थितां दृष्ट्वा संज्ञा तां प्रत्यभाषत ।	किं करोमीति पुरतः संस्थिता[1]) तामभाषत ।

छाये त्वं भज भर्तारं *मदीयं* च[1]) वरानने ॥ 6 ॥
अपत्यानि मदीयानि मातृस्नेहेन पालय ! ।
तथेत्युक्त्वा च[1]) सा देवमगात् कामाय[2]) सुव्रता ॥ 7 ॥
कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चादरात् ।
जनयामास *सावर्णि*[1]) *मनुं* *मनुस्व*[2]रूपिणम्, ॥ 8 ॥
सवर्णत्वाच्च सावर्णि[1]र्मनोर्वैवस्वतस्य च[2]) ।
ततः *शनिं*[3]) च तपतीं विष्टिं[4]) चैव क्रमेण तु[5]) ॥ 9 ॥
छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः ।
छाया स्वपुत्रेऽभ्य[1]धिकं स्नेहं[2]) चक्रे मनौ तदा[3]) ॥ 10 ॥

---

1 = Mt. 11.1; P.1 I. 8.36; P.2 V. 8.35. 1) P.1 P.2 ब्रह्मन् ।
2 = Mt. 11.2; P.1 I. 8.37; P.2 V. 8.36. 1) P.1 पुरा ।
3 = Mt. 11.3; P.1 I. 8.38; P.2 V. 8.37, 38ᵃ. 1) P.2 रै– ।
4 = Mt. 11.4; P.1 I. 8.39; P.2 V. 8.38ᵇ, 39ᵃ.
5 = Mt. 11.5; P.1 I. 8.40; P.2 V. 8.39ᵇ, 40ᵃ. 1) P.2 –ता ।

6ᵃ = Mt. 11.6ᵃ.	6ᵃ = P.1 I. 8.41ᵃ; P.2 V. 8.40ᵇ. 1) P.2 –ता ।

6ᵇ = Mt. 11.6ᵇ; P.2 I. 8.41ᵇ; P.2 V. 8.41ᵃ. 1) Mt. अस्मदीयं; P.1 –यं तं ।
7 = Mt. 11.7; P.1 I. 8.42; P.2 V. 8.41ᵇ, 42ᵃ. 1) Mt. तु । 2) Mt. T. -मगमत् क्वापि ।
8 = Mt. 11.8; P.1 I. 8.43; P.2 V. 8.42ᵇ, 43ᵃ. 1) P.2 –र्णं । 2) Mt. –स तस्यां तु पुत्रं च मनु– ।
9 = L. 65.5ᵇ = b; Mt. 11.9; P.1 I. 8.44; P.2 V. 8.43ᵇ, 44ᵃ. 1) P.1 –र्णे–; P.2 –र्णो । 2) P.1 तु । 3) P.1 सुतां; P.2 शनैश्चरं । 4) P.1 त्वाष्ट्रीं । 5) L. यथाक्रमम् ।
10 = L. 65.6ᵃ = b; Mt. 11.10; P.1 I. 8.45; P.2 V. 8.44ᵇ, 45ᵃ. 1) P.1 –स्वभ्य– । 2) P.2 T. मनसु । 3) Mt. T. तथा ।

पूर्वो मनुस्तच्च[1]क्षाम[2]), यमस्तु[3]) क्रोधमूर्छितः ।
सं[4]तर्जयामास[5]) तदा[6]) पादमुद्यम्य[7]) दक्षिणम् ॥ 11 ॥

शशाप च यमं छाया सव्रणः[1]) कृमिसंयुतः ।
पादोऽयमेको भविता पूयशोणितविस्रवः ! ॥ 12 ॥

निवेदयामास पितुर्यमः शापेन धर्षितः[1]) ।
निष्कारणमहं शप्तो मात्रा देव सकोपया ॥ 13 ॥

बालभावात् मया किंचिदुद्यतश्चरणः सकृत्[1]), ।
मनुना वार्यमाणापि मम शापमदाद्[2]) विभो ॥ 14 ॥

प्रायो न माता सास्माकमसमा स्नेहतो यतः[1]) ।
देवोऽप्याह यमं भूयः किं करोमि महामते ? ॥ 15 ॥

सौख्यात्[1]) कस्य न दुःखं स्याद् ? अथवा कर्मसंततिः ।
अनिवार्या भवस्यापि; का कथान्येषु जन्तुषु ? ॥ 16 ॥

कृकवाकुस्तव पदे स[1]) कृमीन्[2]) भक्षयिष्यति ।
क्लेदं च रुधिरं चैव वत्सायमपनेष्यति[3]) ॥ 17 ॥

एवमुक्तस्तपस्तेपे यम[1]स्तीव्रं महायशाः[2]) ।

गोकर्णतीर्थे वैराग्यात्	वैराग्यात् पुष्करे तीर्थे
फलपत्रा[1]निलाशनः ॥ 18 ॥	फलफेनानिलाशनः ॥ 18 ॥
आराधयन् महादेवं	पितामहं समाराध्य
यावद् वर्षायुतायुतम्, ।	यावद् वर्षायुतं[1]) पुनः, ।
वरं प्रादान् महादेवः	तपःप्रभावाद् देवेशः
संतुष्टः शूलभृत् तदा ॥ 19 ॥	संतुष्टः पद्मसंभवः ॥ 19 ॥

वव्रे स लोकपालत्वं पितृलोकं तथाक्षयम्[1]) ।
धर्माधर्मात्मकस्यास्य[2]) जगतस्तु परीक्षणम् ॥ 20 ॥

---

11 = L. 65.6[b], 7[a]; Mt. 11.11; P.1 I. 8.46; P.2 V. 8.45[b], 46[a]. 1) L. –नुर्न च–; Mt. –स्तु च– । 2) P.2 –क्षमे; P.1 न चक्षमे मनुस्पूर्वस् । 3) Mt. न यमः; P.1 तथमः । 4) P.2 तां । 5) L. –ताडयामास । 6) L. रुषा । 7) P.1 P.2 –मुत्क्षिप्य ।

12 = Mt. 11.12; P.1 I. 8.47; P.2 V. 8.46[b], 47[a]. 1) Mt. सक्षतः; P.1 भवतु ।

13 = Mt. 11.13; P.1 I. 8.48; P.2 V. 8.47[b], 48[a]. 1) Mt. –पादमर्पितः ।

14 = Mt. 11.14; P.1 I. 8.49; P.2 V. 8.48[b], 49[a]. 1) P.2 T. क्वचित् । 2) P.2 मां शशाप मदाद् ।

15 = Mt. 11.15; P.1 I. 8.50; P.2 V. 8.49[b], 50[a]. 1) Mt. शापेनाहं यतो हतः ।

16 = Mt. 11.16; P.1 I. 8.51; P.2 V. 8.50[b], 51[a]. 1) Mt. मौर्ख्यात् ।

17 = Mt. 11.17; P.1 I. 8.52[a](b); P.2 V. 8.51[b], 52[a]. 1) Mt. कुर्मया दत्तो यः । 2) P.1 कृमिं । 3) P.1 खञ्जं च रुधिरं चैव पादमेतद्भविष्यति ।

18[a] = Mt. 11.18[a]; P.1 I. 8.53[a]; P.2 V. 8.52[b]. 1) P.1 तस्समाश्वस्तस्तप–; P.2 उक्त्वा तु (उक्तस्तु) शशश्च (चक्रे स) तप– । 2) P.1 चकार ह ।

18[b] = L. 65.(9[a]); Mt. 11.18[b]. 1) L. सोऽपि गोकर्णमाश्रित्य फलफेना– ।

19 = L. 65.9[b] = a; Mt. 11.19.

18[b] = P.1 I, 8.53[b]; P.2 V. 8.53[a].

19 = P.1 I. 8.54; P.2 V. 8.53[b], 54[a]. 1) P.2 T. –पंशतं ।

20 = Mt. 11.20; P.1 I. 8.55; P.2 V. 8.54[b], 55[a]. 1) Mt. के नृपालयम् । 2) Mt. –कस्यापि ।

एवं स लोकपालत्व-
मगमच्छूलपाणिनः[1])।

| एवं स लोकपालत्व-
मगमत् पद्मसंभवात्।

पितृणामाधि[1]पत्यं च धर्माधर्मस्य चानघ[2])॥ 21॥
विवस्वानथ तज्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम्।
त्वष्टुः समीपमगमदा[1]चचक्षे च[2]) रोषवान्॥ 22॥
तमुवाच ततस्त्वष्टा सान्त्वपूर्वमिदं वचः[1])।
तवासहन्ती भगवंस्तेज[2]स्तीव्रं तमोनुद[3])॥ 23॥
वडवारूपमास्थाय मत्सकाशमिहागता[1])।
निवारिता मया सा तु[2]) त्वद्भयेन दिवस्पते[3])॥ 24॥
यस्मादविज्ञाततया[1]) मत्सकाशमिहागता;।
तस्मान् मदीयं भवनं प्रवेष्टुं न त्वमर्हसि[2])॥ 25॥
एवमुक्ता जगामाथ[1]) मरुदेशमनिन्दिता।
वडवारूपमास्थाय भूतले संप्रतिष्ठिता[2])॥ 26॥
तस्मात् प्रसादं कुरु मे, यद्य[1]नुग्रहभागहम्।
अपनेष्यामि ते तेजः कृत्वा यन्त्रे[2]) दिवाकर[3]),॥ 27॥
रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो।
तथेत्युक्तः स रविणा भ्रमौ[1]) कृत्वा दिवाकरम्॥ 28॥
पृथक् चकार तत् तेजश्च[1]क्रं विष्णोरकल्पयत्[2])।
त्रिशूलं चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य चाधिकम्[3])॥ 29॥
दैत्य-दानव-संहर्तुः[1]) सहस्र[2]किरणात्मकम्।
रूपं चाप्रतिमं चक्रे त्वष्टा पद्भ्यामृते महत्,॥ 30॥
न शशाकाथ[1]) तद्[2]) द्रष्टुं पादरूपं रवेः पुनः।
अद्यापि च[3]) ततः पादौ न कश्चित् कारयेत् क्वचित्,॥ 31॥

21ᵃ = L. 65.(10ᵃ); Mt. 11.21ᵃ. 1) L. भवप्रसादादागत्य लोकपालत्वमुत्तमम्। | 21ᵃ = P.1 I. 8.56ᵃ; P.2 V. 8.55ᵇ.

21ᵇ = L. 65.10ᵇ; Mt. 11.21ᵇ; P.1 I. 8.56ᵇ; P.2 V. 8.56ᵃ. 1) Mt. –णां चाधि–। 2) L. तु शापमोक्षं तथैव च।

22 = Mt. 11.22; P.1 I. 8.57; P.2 V. 8.56ᵇ, 57ᵃ. 1) P.2 –मागम्य आ–। 2) P.1 P.2 स।

23 = Mt. 11.23; P.1 I. 8.58; P.2 V. 8.57ᵇ, 58ᵃ. 1) Mt. –र्वं द्विजोत्तमाः; P.2 –र्वं तदा वचः। 2) Mt. –वन् मह–। 3) Mt. –दम्।

24 = L. 65.12ᵇ = a; Mt. 11.24; P.1 I. 8.59; P.2 V. 8.58ᵇ, 59ᵃ. 1) L. तपस्तेपे तु सुव्रता। 2) P.1 सा च; P.2 संज्ञा। 3) Mt. त्वया चैव दिवाकर।

25 = Mt. 11.25; P.1 I. 8.60; P.2 V. 8.59ᵇ, 60ᵃ. 1) P.1 P.2 –मना। 2) P.1 न तवार्हति; P.2 तवार्हितम्।

26 = Mt. 11.26; P.1 I. 8.61; P.2 V. 8.60ᵇ, 61ᵃ. 1) P.1 P.2 V. जगामास। 2) P.2 –ति स्थिता।

27 = Mt. 11.27; P.1 I. 8.62; P.2 V. 8.61ᵇ, 62ᵃ. 1) P.2 यद–। 2) Mt. –जो यन्त्रे कृत्वा। 3) P.1 –रम्।

28 = Mt. 11.28; P.1 I. 8.63; P.2 V. 8.62ᵇ, 63ᵃ. 1) P.1 P.2 –मे।

29 = Mt. 11.29; P.1 I. 8.64; P.2 V. 8.63ᵇ, 64ᵃ. 1) P.1 –र तेजश्च च–। 2) P.1 –ष्णोः प्रकल्पयत्; P.2 V. –यन्। 3) P.1 चापरम्।

30 = Mt. 11.30; P.1 I. 8.65; P.2 V. 8.64ᵇ, 65ᵃ. 1) P.1 P.2 –र्तुं। 2) P.2 प्रतप्त–।

31 = Mt. 11.31; P.1 I. 8.66; P.2 V. 8.65ᵇ, 66ᵃ. 1) P.1 –क च। 2) P.2 तं। 3) Mt. अर्चास्वपि।

यः करोति, स पापिष्ठां[1]) गतिमा[2]प्नोति निन्दिताम्, ।
कुष्ठरोगमवाप्नोति लोकेऽस्मिन् दुःखसंयुतम्[3]) ॥ 32 ॥

तस्माच्च[1]) धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च ।
न क्वचित् कारयेत्पादौ देवदेवस्य धीमतः ॥ 33 ॥

ततः स भगवान् गत्वा भूर्लोकममराधिपः ।
कामयामास कामार्तो[1]) मुख एव दिवाकरः ॥ 34 ॥

अश्वरूपेण महता तेजसा च समन्वितः[1]) ।
संज्ञा च मनसा क्षोभमगमद् भयविह्वला ॥ 35 ॥

नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं[1]) परोऽयमिति शङ्कया ।
तस्याथ रेतसो[2]) जातावश्विनाविति नः श्रुतम्[3]) ॥ 36 ॥

दस्रौ सुत[1]त्वात् संजातौ नासत्यौ नासिकाग्रतः ।
ज्ञात्वा चिराच्च सा[2]) देवं संतोषमगमत् परम् ॥ 37 ॥

विमानेनागमत् स्वर्गं पत्या[1]) सह मुदान्विता[2]) ।
सावर्णो[3]ऽपि मनुर्मेरावद्यापि तपते तपः[4]) ॥ 38 ॥

शनिस्तपोबलाच्चापि ग्रहाणां समतां गतः[1]) ।
यमुना तपती चैव पुनर्न[2]द्यौ बभूवतुः, ।
विष्टिर्घोरात्मिका तद्वत् कालत्वेन व्यवस्थिता ॥ 39 ॥

---

32 = Mt. 11.32; P.1 I. 8.67; P.2 V. 8.66[b], 67[a]. 1) P.1 –ष्ठो । 2) P.2 –र्ति प्रा– । 3) Mt. –तः; P.1 –श्रितम् ।

33 = Mt. 11.33; P.1 I. 8.68; P.2 V. 8.67[b], 68[a]. 1) P.1 –मान् न ।

34 = Mt. 11.34; P.1 I. 8.69; P.2 V. 8.68[b], 69[a]. 1) P.2 –र्तां ।

35 = Mt. 11.35; P.1 I. 8.70; P.2 V. 8.69[b], 70[a]. 1) P.2 समावृतः ।

36 = Mt. 11.36; P.1 I. 8.71; P.2 V. 8.70[b], 71[a]. 1) P.2 –मुत्क्षिप्तं । 2) Mt. तद्रेतसस्ततो; P.2 रेत्रस्तो । 3) Mt. निश्चितम् ।

37 = Mt. 11.37[ab]; P.1 I. 8.72; P.2 V. 8.71[b], 72[a]. 1) P.1 P.2 श्रुति– । 2) Mt. P.1 तं ।

38 = Mt. 11.37[c], 38[a]; P.1 I. 8.73; P.2 V. 8.72[b], 73[a]. 1) P.1 स्वर्गं पत्न्या; P.2 पत्न्या । 2) P.1 P.2 –तः । 3) P.1 सावर्ण्यो । 4) Mt. –वद्याप्यास्ते तपोधनः ।

39 = Mt. 11.38[b], 39; P.1 I. 8.74, 75[a]; P.2 V. 8.73[b], 74. 1) Mt. –लादाप ग्रहसाम्यं ततः पुनः । 2) P.2 उभे न– ।

द्वितीयोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः I

A.

(Bḍ. II. 60.2—63.89; Br. 7.1—109; H. 613—729; Śidh. 60.1—91; Vā. 85.3[b]—88.90; Cp. A. 273.4—26[a]; Bhg. IX. 1.10—7.6; De. VII. 2.16—28.83; Ga. 138.1—26[a]; Kū. 20.4[b]—31; L. 65.17[b]—48; Mr. 111.4—136.38; Vi. IV. 1.1—3.12.)

मनोर्वैवस्वतस्यासन्[1]) पुत्रा वै नव[2]) तत्समाः ।
इक्ष्वाकुश्चैव[3]) नाभागो[4]) धृष्टः[5]) शर्यातिरेव च ॥ 1 ॥

नरिष्यन्तस्तथा[1]) प्रांशु[2]र्नाभागारिष्ट[3]सप्तमाः[4]) ।
करूषश्च पृषध्रश्च नवैते मानवाः स्मृताः[5]) ॥ 2 ॥

अकरोत् पुत्रकामस्तु मनुरि[1]ष्टिं प्रजापतिः ।
| मित्रा-वरुणयोर्विंशाः[1]) पूर्वमेव महामतिः[2]) ॥ 3 ॥
| अनुत्पन्नेषु नवसु[1]) पुत्रेष्वेतेषु भो द्विजाः[2]) ।
| तस्यां च[3]) वर्तमानायामिष्टयां च[4]) द्विजसत्तमाः[5]) ॥ 4 ॥

मित्रा-वरुणयोरंशे मनुराहुति[1]माजुहोत्[2]) ।
तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता ॥ 5 ॥

---

1 = A. 273.5; Bḍ. II. 60.2; Br. 7.1; De. VII. 2.18[b] = b; H. 613; Kū. 20.4[b], 5[a]; L. 65.17[b], 18[a]; Śidh. 60.1; Vā. 85.3[b], 4[a]. 1) Bḍ. तस्माद्वैवस्वतात् ; Kū. L. मनोस्तु प्रथमस्यासन् ; Vā. मनोः प्रथमजस्यासन् । 2) A. दै न च; Bḍ. जज्ञिरे दश; Kū. L. Vā. नव पुत्रास्तु । 3) De. –कुरथ; Bḍ. –श्च नृगश् ; Śidh. –कुः शिबि–; Vā. –कुर्नहुषश् । 4) Bḍ. Vā. चैव; L. –कुर्नमगश्चैव; Śidh. –गौ । 5) H. Śidh. धृष्णुः ।

2 = A. 273.6; Bḍ. II. 60.3; Br. 7.2; De. VII. 2.19; H. 614; Kū. 20.5[b], 6[a]; L. 65.18[b], 19[a]; Śidh. 60.2[a] = a; Vā. 85.4[ba]. 1) Br. Kū. L. –न्तश्च; H. नरिष्य-प्रांशु–; Śidh. नरिष्यन्तोऽथ । 2) Br. षष्ठां वै; H. –षष्ठा –श्च; Kū. नाभागो; L. वै धीमान् ; Śidh. नाभागः । 3) A. नाभागाचष्ट–; Bḍ. नाभागो दिष्ट–; Br. प्रांशू रिष्टश्च; De. नृगो-दिष्टश्च; Kū. ह्यरिष्टः करुषस् ; L. Vā. नाभागोऽरिष्ट–; Śidh. करूषश्च । 4) A. –सप्तमाः; Bḍ. Vā. एव च; Br. De. –ष्टः सप्तमः; Kū. तथा; Śidh. प्रियव्रतः । 5) A. अयोध्यायां महाबलाः; Br. मुनिसत्तमाः; H. भरतर्षभ; Kū. पृषध्रश्च महातेजा नवैते शक्रसंनिभाः ।

3[a] = Bḍ. II. 60.5[a]; Br. 7.3[a]; H. 615[a]; Śidh. 60.2[b]; Vā. 85.6[a]. 1) Bḍ. Vā. अथाकरोत् पुत्रकामः परामि– ।

| 3[b] = Br. 7.3[b]; H. 615[b]. 1) H. –योस्तात । 2) H. विशांपते ।
| 4 = Br. 7.4; H. 616; Śidh. 60.3[a] = a[I]b[II]. 1) Br. वसुषु; Śidh. पुत्रेषु । 2) H. भारत । 3) H. तु ।
| 4) Śidh. –यां तत्रेष्टयां । 5) H. भरतसत्तम; Śidh. संबभूव ह ।

5 = Bḍ. II. 60.5[b], 6[a]; Br. 7.5; H. 617[a], 619[a]; Śidh. 60.3[b] = b; Vā. 85.6[b], 6[a]. 1) Bḍ. अनलाहुति– ।
2) Bḍ. –मेव यत् ; Br. –मावहत् ; Br. V. Vā. –मावपत् ।

दिव्यसंहनना चैव इला[1]) जज्ञ इति[2]) श्रुतिः[3]) ।
तामिले[4]त्येव[5]) ह्योवाच मनुर्दण्डधरस्तदा[6]) ॥ 6 ॥

अनुगच्छस्व *मा*[1]) *भद्रे*[2]) ! तमि[3]ला[4]) प्रत्युवाच ह ।
धर्मयुक्तमिदं वाक्यं[5]) पुत्रकामं प्रजापतिम् ॥ 7 ॥

इलोवाच :

मित्रा-वरुणयोरंशे जातास्मि वदतां वर, ।
तयोः सकाशं यास्यामि, *मा नो*[1]) धर्मो[2]) हतो[3]) *वधीत्*[4]) ! ॥ 8 ॥

सैव[1]मुक्त्वा मनुं[2]) देवं[3])
मित्रा-वरुणयोरिला[4]) ।

| सैव[1]मुक्त्वा पुनर्देवी
| तयोरन्तिकमागमत् ।

गत्वान्तिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ 9 ॥

अंशेऽस्मि[1]) युवयोर्जाता, देवौ[2]) किं करवाणि वाम् ? ।
मनुनैवाह[3]मुक्तास्मि[4]) अनुगच्छस्व मामिति ! ॥ 10 ॥

तां[1]) तथावादिनीं साध्वी-
मिलां धर्मपरायणाम्[2]) ।
मित्रश्च वरुणश्चोभा-
वूचतुस्तां *द्विजोत्तमाः*[3]) ॥ 11 ॥

| तथा तु वदतीं[1]) साध्वी-
| मिडामाश्रित्य तावुभौ ।
| देवौ च मित्रा-वरुणा-
| विदं वचनमूचतुः ॥ 11 ॥

अनेन तव धर्मज्ञे[1]) प्रश्रयेण दमेन च ।
सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वो[2]) वरवर्णिनि ॥ 12 ॥

---

6 = Bḍ. II. 60.6[b], 7[a]; Br. 7.6; H. 619[b], 620[a]; Śidh. 60.4; Vā. 85.7[b], 8[a]. 1) H. Śidh. Vā. इडा । 2) H. Vā. जज्ञे इति; Śidh. जज्ञेऽथ । 3) Bḍ. श्रुतम् ; Śidh. विश्रुता । 4) Śidh. Vā. –मिडे– । 5) Bḍ. Vā. –त्यथ । 6) Bḍ. –स्ततः; Śidh. –स्तथा; Vā. –रः स्मृतः ।

7 = Bḍ. II. 60.7[b], 8[a]; Br. 7.7; H. 620[b], 621; Śidh. 60.5; Vā. 85.8[b], 9[a]. 1) Bḍ. अनुगच्छस्व; Vā. अनुगच्छामि । 2) Bḍ. Vā. भद्रं; Śidh. मामेहि । 3) Bḍ. Vā. ते इ– । 4) Śidh. –मिडा । 5) Vā. वाच्यं ।

8 = Bḍ. II. 60.8[b], 9[a]; Br. 7.8; H. 622; Śidh. 60.6; Vā. 85.9[b], 10[a]. 1) Bḍ. माऽतो; Br. H. न मां; Śidh. न मेऽ– । 2) Br. धर्म– । 3) Br. –हतां; Śidh. हि तद् । 4) Br. कुरु; H. –ऽवधीत् ; Śidh. भवेत् ।

9[a] = Br. 7.9[a]; H. 623[a]; Śidh. 60.7[a]. 1) Śidh. एव– । 2) Śidh. ययौ । 3) Śidh. सा तु । 4) Śidh. –रतः ।
| 9[a] = Bḍ. II. 60.9[b]; Vā. 85.10[b]. 1) Bḍ. एव– ।

9[b] = Bḍ. 60.10[a]; Br. 7.9[b]; H. 623[b]; Śidh. 60.7[b]; Vā. 85.11[a].

10 = Bḍ. 60.10[b], 11[a]; Br. 7.10; H. 624; Śidh. 60.8[a] = a; Vā. 85.11[b], 12[a]. 1) Bḍ. अंशेऽस्मिन् ; Śidh. अङ्गास्मिन् । 2) Śidh. भूत । 3) Br. H. –ना चाह– । 4) Br. –मुक्ता वा; H. –मुक्ता वै ।

11 = Br. 7.11; H. 625; Śidh. 60.8[b] = a. 1) Br. तौ । 2) Śidh. –र्ज्ञां मित्रा-वरुणावूचतुः । 3) H. –तुर्यन् निबोध तत् ।
| 11 = Bḍ. II. 60.11[b], 12[a]; Vā. 85.12[b], 13[a], 1) Bḍ. ब्रुवतीं

12 = Bḍ. II. 60.12[b], 13[a]; Br. 7.12; H. 626; Śidh. 60.9; Vā. 85.13[b], 14[a]. 1) Br. H. धर्मेण । 2) Bḍ. स्वौ; Śidh. स्तौ ।

आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति[1]) यास्यसि[2]); ।
| मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यसि ॥ 13 ॥

सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु *पूजितः*[1]) ।
जगत्प्रियो धर्मशीलो मनोर्वंशविवर्धनः ॥ 14 ॥

निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा
गच्छन्ती पितुरन्तिकम्[1]) ।

| सा तु देवी वरं लब्ध्वा
| निवृत्ता पितरं प्रति ।

बुधेनान्तर[1]मासाद्य मैथुनायोपमन्त्रिता[2]) ॥ 15 ॥

सोमपुत्राद्[1]) बुधाच्चा*स्याम्*[2]) ऐलो[3]) जज्ञे पुरूरवाः ।
जनयित्वा *ततः*[1]) सा तम्[2])
इला[3]) सुद्युम्नतां[4]) गता ॥ 16 ॥

| बुधात् सा जनयित्वा तु
| सुद्युम्नत्वं[1]) पुनर्गता[2]) ॥ 16 ॥

सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ।
उत्कलश्च[1]) गयश्चै[2]व विनताश्वस्त[3]थैव च[4]) ॥ 17 ॥

उत्कलस्योत्कलं[1]) *राष्ट्रं*[2]), विनताश्वस्य[3]) पश्चिमम्[4]), ।
दिक्पूर्वा *तस्य*[5]) *राजर्षे*[6]र्गयस्य तु[7]) गया पुरी[8]) ॥ 18 ॥
प्रविष्टे तु[1]) मनौ *तस्मिन्*[2]) *प्रजाः सृष्ट्वा*[3]) *दिवाकरम्*[4]) ।
दशधा तद् दधत्[5]) क्षत्र[6]मकरोत् पृथिवीमिमाम्[7]) ॥ 19 ॥

13[a] = Bḍ. II. 60.13[b]; Br. 7.13; H. 627[a]; Śidh. 60.10[a]; Vā. 85.14[b]. 1) Br. H. कन्येति; Śidh. चैव; Vā. कन्या । 2) Bḍ. Vā. –न्ये प्रयास्यसि; Śidh. गमिष्यसि ।

| 13[b] = Br. 7.14[a]; H. 627[b]; Śidh. 60.10[b].

14 = Bḍ. II. 60.14; Br. 7.14[b], 15[a]; H. 628; Śidh. 60.11; Vā. 85.15. 1) Br. H. शोभने; Śidh. विश्रुतः ।

15[a] = Br. 7.15[b]; H. 629[a]; Śidh. 60.12[a]. 1) Br. –रन्ति-काद् ।

| 15[a] = Bḍ. II. 60.15[b]; Vā. 85.16[b].

15[b] = Bḍ. II. 60.16[a]; Br. 7.16[a]; H. 629[b]; L. 65.24[a]; Śidh. 60.12[b]; Vā. 85.17[a]. 1) Bḍ. –नोत्तर– । 2) L. –नाय प्रवर्तिता ।

16[a] = Bḍ. II. 60.16[b]; Br. 7.16[b]; H. 630[a]; L. 65.24[b]; Śidh. 60.13[a]; Vā. 85.17[b]. 1) Śidh. सोमस्य पुत्रस् । 2) Br. –धाद् विप्रास् ; H. –धात् राजंस् ; L. –श्चापि; Śidh. तस्यां तु; Vā. –धाच्चास्या । 3) Br. H. तस्यां; Śidh. पुत्रो ।

16[b] = Br. 7.17[a]; H. 630[b]; Śidh. 60.13[b]. 1) H. सुतं; Śidh. तु सा । 2) Śidh. पुत्रं । 3) Śidh. पुनः । 4) Śidh. –कं ।

| 16[b] = Bḍ. II. 60.17[a]; Vā. 85.18[a]. 1) Vā. सुद्युम्नं । 2) Vā. –नरागता ।

17 = Bḍ. II. 60.17[b], 18[a]; Br. 7.17[b], 18[a]; H. 631; Kū. 20.9[b] = b; L. 65.26[b] = b; Śidh. 60.14; Vā. 85.18[b], 19[a]. 1) Kū. उत्कलं च । 2) Kū. गयं चै– । 3) Bḍ. –तश्च; Kū. विनतं च त– । 4) Br. –श्च भो द्विजाः; H. –श्च भारत; Śidh. –श्च वीर्यवान् ।

18 = A. 273.8[b], 9[a]; Bḍ. 60.18[b], 19[a]; Br. 7.18[b], 19[a]; H. 632; L. 65.27[a](b.; Śidh. 60.15; Vā. 85.19[bc]. 1) Br. H. Śidh. –स्योत्कला । 2) Br. विप्रा; H. राजन् ; Śidh. विप्र । 3) Bḍ. –तस्यापि । 4) A. H. Śidh. –मा; Br. माः । 5) Vā. T. दिक्स्ववातस्य । 6) A. राजवर्यस्य ग–; Br. Śidh. मुनिशार्दूल ग–; H. भरतश्रेष्ठ ग– । 7) A. च । 8) Br. Śidh. स्मृता; L. गया गयस्य चाख्याता पुरी परमशोभना ।

19 = Bḍ. II. 60.19[b], 20[a]; Br. 7.19[b], 20[a]; H. 633; Śidh. 60.16; Vā. 85.20. 1) Vā. प्रविसृष्टे । 2) Br. विप्रा; H. तात; Śidh. ताते । 3) Br. H. दिवाकरम् ; Śidh. दिवाकरमतं । 4) Br. अरिंदमम् ; H. अरिंदम; Śidh. मुने; Vā. दिवाकरः । 5) Bḍ. दधात् ; Br. तत् पुनः; Śidh. तत्र तद् । 6) Śidh. Vā. क्षेत्र– । 7) Śidh. –वीं मनुः ।

इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो[1]) मध्यदेशम[2]वाप्तवान्[3]) ।
कन्याभावात्तु[4]) सुद्युम्नो नैव[5]) भाग[6]मवाप्तवान्[7]) ॥ 20 ॥

वसिष्ठवचनात् त्वा[1]सीत् प्रतिष्ठाने[2]) महाद्युतिः[3]) ।
प्रतिष्ठा[4]) धर्मराजस्य सुद्युम्नस्य[5]) महात्मनः[6]) ॥ 21 ॥

तत् पुरूरवसे प्रादाद् राज्यं[1]) प्राप्य महायशाः[2]) ।
मानवेयो[3]) महाभागः[4]) स्त्रीपुंसोर्लक्षणै[5]र्युतः[6]) ॥ 22 ॥

धृतवान् य इ[1]लेत्येवं
सुद्युम्नेति च[2]) विश्रुतः ।

एतच्छ्रुत्वा तु ऋषयः पप्रच्छुस्तदनन्तरम्[1]) ।
मानवः स तु सुद्युम्नः स्त्रीभावमगमत् कथम् ? ॥ 22_1 ॥

सूत उवाच :

पुरा महेश्वरं द्रष्टुं कुमाराः सनकादयः ।
इलावृतं समाजग्मुर्देवशुं वृषभध्वजम् ॥ 22_2 ॥
उमया रममाणं तं विलोक्य पिहिते स्थले ।
प्रतिजग्मुस्ततः सर्वे, व्रीडितास्तूच्छिवाप्यथ ॥ 22_3 ॥

---

20 = Bḍ. II. 60.20[b], 21[a]; Br. 7.20[b], 21[a]; H. 634[b], 635[a]; L. 65.28[b], 29[a]; Śidh. 60.17[a] = a; Vā. 85.21. 1) Bḍ. –कुरेव दायादो; Śidh. –कुः श्रेष्ठदायादो; Vā. –कुरेव दायादान् । 2) Bḍ. भागं दशम–; Vā. अन्यान् दश । 3) Bḍ. –मासवान् ; Vā. समाप्नुयात् । 4) L. –चाच्च । 5) Br. नैतद् ; H. Śidh. नैनं । 6) Br. राज्य–; H. गुण– । 7) Vā. –मवाप्नुयात् ।

21 = Bḍ. II. 60.21[b], 22[a]; Br. 7.21[b], 22[a]; H. 635[b], 636[a]; L. 65.29[b], 30[a]; Śidh. 60.17[b], 18[a]; Vā. 85.22. 1) Bḍ. Vā. –नाच्चा–; 'Śidh. –नादा– । 2) Śidh. प्रतिष्ठानं; Vā. T. प्रतिष्ठा नो । 3) Br. H. Śidh. महात्मनः । 4) Bḍ. Śidh. प्रतिष्ठां । 5) Śidh. सुद्युम्नोऽथ । 6) Br. द्विजोत्तमाः; H. कुरूद्वह; Śidh. ततो ददौ ।

22 = A. 273.10[a] = a; Br. 7.22[b], 23[a]; H. 636[b], 640[a]; L. 65.30[bc]; Śidh. 60.18[b], 19[a]; Vā. 85.23[ab]. 1) Vā. राष्ट्रं । 2) A. सुद्युम्नो राज्यमाप्य तु । 3) Śidh. मानवो यो; Vā. मानवेभ्यो । 4) Br. मुनिश्रेष्ठाः; H. महाराज; Śidh. मुनिश्रेष्ठ; Vā. महाभागा । 5) L. –लंक्षणा–; Śidh. –लंक्षणः; Vā. –लंक्षणं । 6) L. –णान्वितः; Śidh. प्रभुः; Vā. प्रति ।

23[a] = Br. 7.23[b]; H. 640[b]. 1) Br. धृतवांस्तामि– । 2) H. सुद्युम्नश्चेति ।

22_1 = Bḍ. II. 60.22[bc]; Vā. 85.24. 1) Bḍ. पप्रच्छौ सूतजं प्रति ।
22_2 = Bḍ. II. 60.23.
22_3 = Bḍ. II. 60.24.

प्रोवाच वचनं देवी प्रियहेतोः प्रियं प्रिया ।
इमं[1]) ममाश्रमं[2]) देव यः पुमान् संप्रवेक्ष्यति, ॥ 22_4 ॥

भविष्यति ध्रुवं नारी स[1]) तुल्याप्सरसां शुभा ।
तत्र सर्वाणि भूतानि पिशाचाः पशवश्च ये, ॥ 22_5 ॥

स्त्रीभूताः सह रुद्रेण क्रीडन्त्यप्सरसो यथा ।
उमावनं प्रविष्टस्तु स राजा मृगयां गतः ॥ 22_6 ॥

पिशाचैः सह भूतैस्तु रुद्रे[1]) स्त्रीभावमास्थिते ।
तस्मात् स राजा सुद्युम्नः स्त्रीभावं लब्धवान् पुनः ।
महादेवप्रसादाच्च मानवत्व[2]मवाप्तवान्[3]) ॥ 22_7 ॥

नारिष्यन्ताः[1]) शकाः[2]) पुत्रा,
नाभागस्य तु भो द्विजाः[3]) 23
अम्बरीषोऽभवत् पुत्रः[1])
पार्थिवर्षभसत्तमः[2]) ।
धृष्टस्य[3]) धार्ष्टं[4]) क्षत्र[5])
रणधृष्टं[6]) बभूव ह ॥ 24 ॥

निसर्गं मनुपुत्राणां विस्तरेण निबोधत ! ।
पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां निश्य[1]मक्षयत्[2]) ॥ 24_1 ॥
शापाच्छूद्रत्वमापन्नश्च्यवनस्य महात्मनः ।
करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः, ॥ 24_2 ॥
सहस्रक्ष[1]त्रियगणो[2]) विक्रान्तः संबभूव ह ।
नाभागोदिष्टपुत्रस्तु[3]) विद्वानासीद् भलन्दनः ॥ 24_3 ॥

22_4 = Bḍ. II. 60.25; Vā. 85.25[ab]. 1) Vā. समे, Bḍ. इम । 2) Vā. ममाश्रमे ।
22_5 = Bḍ. II. 60.26; Vā. 85.25[c], 26[a]. 1) Vā. सा ।
22_6 = Bḍ. II. 60.27; Vā. 85.26[b], 27[a].
22_7 = Bḍ. II. 60.28; Vā. 85.27[b], 28. 1) Vā. रुद्रैः । 2) Vā. गाणपत्य– । 3) Vā. –मवाप्नुयात् ।

23[b] = A. 273.10[b]; Br. 7.24[a]; H. 641[a]; Śidh. 60.19[b]. 1) A. H. Śidh. –ष्यतः । 2) Śidh. शका । 3) A. च वैष्णवः; H. भारत; Śidh. सुतोऽभवत् ।
24 = A. 273.11[a] = a[I], b[I]; Br. 7.24[b], 25[a]; H. 641[b], 642[a]; Śidh. 60.20[a] = a. 1) A. –पः प्रजापालो; Śidh. –षस्तु वार्ष्णेयो । 2) Śidh. वाह्लीकं क्षेत्रमावसत् । 3) A. धार्ष्टकं; H. धृष्णोस्तु । 4) A. धृष्टतः; H. धार्ष्णकं । 5) A. कुलम् । 6) Ba.–णदृप्तं; H. रणे धृष्टं ।

24_1 = Bḍ. II. 61.1; Vā. 86.1. 1) Vā. –गांवम– । 2) Bḍ. निशि तत्क्षये ।
24_2 = Bḍ. II. 61.2; Vā. 86.2.
24_3 = Bḍ. II. 61.3; Vā. 86.3. 1) Bḍ. सहस्रं क्ष– । 2) Vā. –गग– । 3) Vā. नामागोऽरिष्ट– ।

भलन्दनस्य पुत्रोऽभूत् प्रांशुर्नाम महाबलः ।
प्रांशोरेकोऽभवत् पुत्रः प्रजानिरिति विश्रुतः[1]) ॥ 24_{4} ॥

प्रजानेरभवत् पुत्रः खनित्रो नाम वीर्यवान्, ।
तस्य पुत्रोऽभवच्छ्रीमान् क्षुपो नाम महायशाः ॥ 24_{5} ॥

क्षुपस्य विंशः पुत्रस्तु प्रतिमानं बभूव ह, ।
विंशपुत्रस्तु कल्याणो विविंशो नाम धार्मिकः ॥ 24_{6} ॥

विविंशपुत्रो धर्मात्मा खनिनेत्रः प्रतापवान्, ।
खरन्धमस्तस्य पुत्रस्त्रेतायुगमुखेऽभवत् ॥ 24_{7} ॥

खरन्धमसुतस्चापि आविक्षित् नाम वीर्यवान्, ।
आविक्षितो व्यतिक्रामत् (!) पितरं गुणवत्तया ॥ 24_{8} ॥

मरुत्तो[1]) नाम धर्मात्मा चक्रवर्तिसमो नृपः, ।
संवर्तेन दिवं नीतः ससुहृत् सह बान्धवैः[2]) ॥ 24_{9} ॥

विवादोऽत्र महानासीद् संवर्तस्य बृहस्पतेः, ।
ऋद्धिं दृष्ट्वा तु यज्ञस्य क्रुद्धस्तस्य बृहस्पतिः ॥ 24_{10} ॥

संवर्तेन हृते[1]) यज्ञे चुकोप सुभृशं[2]) तदा, ।
लोकानां स हि नाशाय दैवतैर्हि प्रसादितः ॥ 24_{11} ॥

मरुत्त[1]श्चक्रवर्ती स नरिष्यन्तमवाप्तवान्[2]), ।
नरिष्यन्तस्य दायादो राजा दण्डधरो दमः[3]) ॥ 24_{12} ॥

तस्य पुत्रस्तु विक्रान्तो[1]) राजासीद् राष्ट्रवर्धनः, ।
सुधृतिस्त[2]स्य पुत्रस्तु, नरः सुधृतितः[3]) पुनः ॥ 24_{13} ॥

केवलस्तस्य पुत्रस्तु, बन्धुमान् केवलात्मजः, ।
अथ बन्धुमतः पुत्रो धर्मात्मा वेगवान् नृपः[1]) ॥ 24_{14} ॥

बुधो वेगवतः पुत्रस्तृणबिन्दुर्बुधात्मजः, ।
त्रेतायुगमुखे राजा तृतीये संबभूव ह ॥ 24_{15} ॥

कन्या तु तस्य द्रविदा[1]) माता विश्रवसो हि सा, ।
पुत्रश्चास्य[2]) विशालोऽभूद् राजा परमधार्मिकः ॥ 24_{16} ॥

दाश्वान् प्रख्यातवीर्योजा[1]), विशाला येन निर्मिता, ।
विशालस्य सुतो राजा हेमचन्द्रो महाबलः ॥ 24_{17} ॥

24_{4} = Bḍ. II. 61.4; Vā. 86.4; Cp. Br. 27.28[b]. 1) Bḍ. –पतिसमो नृपः; Br. –पतिरिति स्मृतः ।
24_{5} = Vā. 86.5.
24_{6} = Vā. 86.6.
24_{7} = Vā. 86.7.
24_{8} = Vā. 86.8.
24_{9} = Bḍ. II. 61.5[a] = b; Vā. 86.9. 1) Vā. T. मनुत्तो । 2) Bḍ. सहबान्धवः ।
24_{10} = Bḍ. II. 61.5[b], 6[a]; Vā. 86.10.
24_{11} = Bḍ. II. 61.6[b], 7[a]; Vā. 86.11. 1) Bḍ. तते । 2) Bḍ. स भृशं ।
24_{12} = Bḍ. II. 61.7[b], 8[a]; Vā. 86.12; Cp. Br. 7.27[a]. 1) Vā. मनुत्त– । 2) Bḍ. –मवासवान् । 3) Br. दं– ः ।
24_{13} = Bḍ. II. 61.8[b], 9[a]; Vā. 86.13. 1) Bḍ. विख्यातो । 2) Vā. सुधृती त– । 3) Vā. –धृतिनः ।
24_{14} = Bḍ. II. 61.9[b], 10[a]; Vā. 86.14. 1) Bḍ. –न्नृप ।
24_{15} = Bḍ. II. 61.10[b], 11[a]; Vā. 86.15.
24_{16} = Bḍ. II. 61.11[b], 12[a]; Vā. 86.16. 1) Bḍ. तस्येडविडा । 2) Bḍ. पुत्रो योऽस्य ।
24_{17} = Bḍ. II. 61.12[b], 13[a]; Vā. 86.17. 1) Vā. विशालस्य समुत्पन्ना ।

सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः[1]), ।
सुचन्द्र-तनयो राजा धूम्राश्व इति विश्रुतः ॥ 24_{18} ॥

धूम्राश्व-तनयो विद्वान् सृञ्जयः समपद्यत, ।
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान् सहदेवः प्रतापवान् ॥ 24_{19} ॥

कृशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः, ।
कृशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् ॥ 24_{20} ॥

सोमदत्तस्य राजर्षेः सुतोऽभूज् जनमेजयः ।
जनमेजयात्मजश्चैव प्रमतिर्नाम विश्रुतः ॥ 24_{21} ॥

तृणबिन्दुप्रसादेन[1]) सर्वे वैशालका नृपाः ।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ 24_{22} ॥

शर्यातेर्मिथुनं त्वासीदानर्तो[1]) नाम विश्रुतः[2]) ।
पुत्रः सुकन्या कन्या च[3]), या पत्नी[4]) च्यवनस्य ह[5]) ॥ 25 ॥

आनर्तस्य[1]) तु[2]) दायादो रेवो[3]) नाम[4]) महाद्युतिः[5]), ।
आनर्त-विषय[6]श्चासीत्[7]) पुरी चास्य[8]) कुशस्थली ॥ 26 ॥

रेवस्य[1]) रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्मिकः[2]) ।
ज्येष्ठः पुत्रशतस्या[3]सीद् राज्यं[4]) प्राप्य कुशस्थलीम् ॥ 27 ॥

स कन्या सहितः श्रुत्वा[1]) गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके ।
मुहूर्तभूतं देवस्य[2]) मार्त्यं[3]) बहुयुगं विभोः[4]) ॥ 28 ॥

आजगाम युवैवाथ[1]) स्वां पुरीं यादवैर्वृताम् ।
कृतां द्वारवतीं नाम[2]) बहुद्वारां मनोरमाम् ॥ 29 ॥

24_{18} = Bḍ. II. 61.13^b, 14^a; Vā. 86.18. 1) Vā. T. –न्तरम् ।

24_{19} = Bḍ. II. 61.14^b, 15^a; Vā. 86.19.

24_{20} = Bḍ. II. 61.15^b, 16^a; Vā. 86.20.

24_{21} = Bḍ. II. 61.16^b, 17^a; Vā. 86.21.

24_{22} = Bḍ. II. 61.17^b, 18^a; Vā. 86.22. 1) Bḍ. प्रभावेन ।

25 = A. 273.(11^b); Bḍ. II. 61.18^b, 19^a; Br. 7.27^b, 28^a; H. 642^b, 643^a; L. 66.(47^a) = a^{II}b^{I}; Śidh. 60.20^b, 21^a; Vā. 86.23. 1) Vā. T. –दानार्तो । 2) L. शर्यातिः । 3) Br. कन्या सुकन्या च; H. कन्या सुकन्याख्या; L. सुकन्या नाम दारिका । 4) Bḍ. Vā. भार्या या । 5) Bḍ. च; Śidh. हि; Vā. तु; A. सुकन्यानर्तौ शर्यातेर्वैरो ह्यानर्तो नृपः ।

26 = A. 273.12^a = b; Bḍ. II. 61.19^b, 20^a; Br. 7.28^b, 29^a; H. 643^b, 644^a; Śidh. 60.21^b, 22^a; Vā. 86.24. 1) Vā. आनार्तो आनार्तस्य । 2) Śidh. हि । 3) Br. रैवो । 4) Vā. नाम्ना । 5) Bḍ. सुवीर्यवान् ; Vā. तु वीर्यवान् । 6) Vā. आनार्तो विषयो; Śidh. विषये । 7) Bḍ. Vā. –यो यस्य; Br. –यश्चैव Śidh. –ये चैव । 8) A. चासीद; Bḍ. Vā. चापि; Śidh. नाम ।

27 = A. 273.12^b, 13^a; Bḍ. II. 61.20^b, 21^a; Br. 7.29^b, 30^a; H. 644^b, 645^a; Śidh. 60.22^b, 23^a; Vā. 86.25. 1) Br. रैवस्य । 2) Śidh. विश्रुतः । 3) Bḍ. Vā. –ष्ठो भ्रातृशतस्या–; Br. T. Śidh. पुत्रः स तस्या– । 4) Vā. राजा ।

28 = A. 273.13^b, 14^a; Bḍ. II. 61.21^b, 22^a; Br. 7.30^b, 31^a; H. 645^b, 646^a; Śidh. 60.23^b, 24^a; Vā. 86.26. 1) Bḍ. Vā. कन्यया सह श्रुत्वा च । 2) Bḍ. Vā. मुहूर्तं देवदेवस्य । 3) A. मर्त्ये; Br. तस्थौ; H. गतं; Śidh. जातं । 4) A. गतम् ; Bḍ. विभो; Br. द्विजाः; H. प्रभो; Śidh. तदा ।

29 = A. 273.14^b, 15^a; Bḍ. II. 61.22^b, 23^a; Br. 7.31^b, 32^a; H. 646^b, 647^a; Śidh. 60.24^b, 25^a; Vā. 86.27. 1) A. जवेनाथ; Bḍ. Vā. युवा चैव; Br. स चैवाथ । 2) H. नाम्ना ।

भोज-वृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ।
ततस्तद्[1]) रैवतो ज्ञात्वा
यथातत्त्वं *द्विजोत्तमाः*[2]) ॥ 30 ॥

| तां (कथां रैवतः[1]) श्रुत्वा
| यथातत्त्वमरिंदमः ॥ 30 ॥

कन्यां *तां*[1]) बलदेवाय सुव्रतां[2]) नाम[3]) रेवतीम् ।
दत्त्वा जगाम शिखरं[4]) मेरोस्तपसि संस्थितः[5]) ॥ 31 ॥

रेमे रामो*ऽपि*[1]) धर्मात्मा रेवत्या सहितः *सुखी*[2]) ।

| तां कथामृषयः श्रुत्वा
| पप्रच्छुस्तदनन्तरम् ॥ 32 ॥

ऋषय ऊचुः

कथं बहुयुगे काले समतीते[1]) *महामते*[2]) ।
न जरा[3]) रेवतीं[4]) प्राप्ता रैवतं[5]) *वा*[6]) ककुद्मिनम्[7]), ॥ 33 ॥

मेरुं गतस्य वा तस्य शर्यातेः संततिः कथम् ।
स्थिता पृथिव्यामद्यापि, श्रोतुमिच्छाम[1]) तत्त्वतः ! ॥ 34 ॥

सूत उवाच :

न जरा क्षुत्पिपासा[1]) वा न च मृत्यु*भयं ततः*[2]), ।
ऋतुचक्रं न भवति[1])
ब्रह्मलोके सदानघाः[2]) ॥ 35 ॥

| न च रोगः प्रभवति
| ब्रह्मलोक[1]गतस्य ह[2]) ॥ 35 ॥

ककुद्मिनस्तु तं लोकं[1]) रैवतस्य गतस्य ह[2]) ।
हृता[3]) पुण्यजनैः *सर्वाः*[4]) राक्षसैः सा कुशस्थली ॥ 36 ॥

30a = A. 273.15b; Bḍ. II. 61.23b; Br. 7.32b; H. 647b; Śidh. 60.25b; Vā. 86.28a.

30b = Br. 7.33a; H. 648a; Śidh. 60.26a. 1) Br. तत्रैव । 2) H. अरिंदमः; Śidh. गतान् बहुयुगांस्तदा ।
| 30b = Bḍ. II. 61.24a; Vā. 86.28b. 1) Bḍ. रेवतः ।

31 = Bḍ. II. 61.24bc; Br. 7.33b, 34a; H. 648b, 649a; Śidh. 60.26b, 27a; Vā. 86.29. 1) Bḍ. Vā. तु । 2) Br. सुभद्रां । 3) Śidh. प्रादात् तत्र स । 4) Śidh. शिखरे । 5) H. संश्रितः ।

32a = Bḍ. II. 61.25a; Br. 7.34b; H. 649b; Vā. 86.30a. 1) Bḍ. Vā. रामश्च । 2) Bḍ. Vā. किल ।

| 32b = Bḍ. II. 61.25b; Vā. 86.30b.

33 = Bḍ. II. 61.26; Br. 7.35; H. 650; Vā. 86.31. 1) Vā. व्यतीते । 2) H. द्विजोत्तम; Vā. सूतनन्दन । 3) Vā. जरां । 4) Vā. रेवती । 5) Vā. पलितं । 6) Br. Vā. च । 7) Vā. T. कुतः प्रभो ।

34 = Br. 7.36; H. 651; Vā. 86.32. 1) Vā. -मिच्छामि ।

35a = Bḍ. II. 61.27a; Br. 7.37a; H. 652a; Śidh. 60.27b; Vā. 86.34a. 1) Bḍ. Vā. क्षुत्पिपासे । 2) Br. न मृत्युर्मुनिसत्तमाः; H. न मृत्युर्भरतर्षभ; Śidh. न मृत्युर्ब्रह्मणोऽन्तिके ।

35b = Br. 7.37b; H. 652b. 1) Br. प्रभवति । 2) H. -नघ ।
| 38b = Bḍ. II. 61.27b; Vā. 86.34b. 1) Bḍ. ब्रह्मलोकं । 2) Vā. हि ।

[Bḍ. II. 61.28—62.44; Vā. 86.35—87.46.]

36 = 63.1; Br. 7.37c, 38a; H. 653; Śidh. 60.28; Vā. 88.1. 1) Br. -नः स्वर्लोकं तु; Śidh. -नश्च तत्रैव । 2) Śidh. गतस्य रैवतस्य हि । 3) Bḍ. हृता । 4) Br. -नैर्विप्राः; H. -नैस्तात; Śidh. -नैस्तीव्र- ।

तस्य[1]) भ्रातृ[2]शतं त्वासीद्[3]) धार्मिकस्य महात्मनः[4]), ।
तद्बध्यमानं[5]) रक्षोभि[6]दिशः[7]) संप्राद्रवद्[8]) भयात्[9]) ॥ 37 ॥

विद्रुतस्य च विप्रेन्द्रास्[1])
तस्य भ्रातृशतस्य वै ।

तेषां तु ते[1]) भयाक्रान्ताः[2]) क्षत्रियास्तत्र तत्र ह[3]) ।
अन्ववायस्तु सुमहां[1]स्तत्र[2]) तत्र[3]) द्विजोत्तमाः[4]), ॥ 38 ॥

येषां[1]) ह्येते मुनिश्रेष्ठाः[2])	
शार्याता[3]) इति विश्रुताः ।	
क्षत्रिया गुणसंपन्ना[1])	शार्याता[1]) इति विख्याता
दिक्षु सर्वासु विश्रुताः[2]), ॥ 39 ॥	दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ॥ 39 ॥
सर्वशः सर्वगहनं[1])	धृष्टस्य धार्ष्ट[1]कं सर्वं
प्रविष्टास्ते महौजसः[2]) ।	रणदृप्तं बभूव ह, ।
नाभागा[3]रिष्टपुत्रौ[4]) द्वौ	त्रिसहस्रं तु स गणः
वैश्यौ[5]) ब्राह्मणतां गतौ[6]) ॥ 40 ॥	क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ 40 ॥
क[1]रूषस्य तु कारूषाः	नभगस्य च दायादो
क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ।	नाभागो नाम वीर्यवान् , ।

---

37 = Bḍ. II. 63.2; Br. 7.38b, 39a; H. 654; Śidh. 60.29a = a; Vā. 88.2. 1) Bḍ. Vā. तद्वै । 2) Śidh. पुत्र- । 3) Bḍ. Vā. तस्य । 4) Śidh. ययौ दिशः । 5) Bḍ. निबध्यमानं; Vā. निबध्यमाना । 6) Bḍ. नाराचै- । 7) Bḍ. -र्विदिशः । 8) Bḍ. H. प्राद्रवद् ; Br. प्राक्रामद् ; Vā. -वन् । 9) Br. अच्युताः; H. अच्युत ।°

38a = Br. 7.39b; H. 655a. 1) H. तु राजेन्द्र ।

38b = Bḍ. II. 63.3a; H. 655b; Vā. 88.3a. 1) Bḍ. तद् । 2) Bḍ. -क्रान्त- । 3) Bḍ. क्षत्रियाणां च विद्रुताम् ; Vā. हि ।

38c = Bḍ. II. 63.3b; Br. 7.40a; H. 656a; Śidh. 60.29b; Vā. 88.3b. 1) Vā. -हान् । 2) Vā. महांस्- । 3) Śidh. तस्य । 4) H. विशांपते; Śidh. महात्मनः ।

39a = Br. 7.40b; H. 656b. 1) Br. तेषां । 2) H. एते महाराज । 3) Br. शर्याता ।

39b = Br. 7.41a; H. 657a; Śidh. 60.(30a). 1) H. भरतश्रेष्ठ; Śidh. दिक्षु सर्वासु । 2) Śidh. गताः सर्वत्र धार्मिकाः ।

40 = A. 273.17a = b; Br. 7.41b, 42a; H. 657b, 658a; Śidh. 60.30b = b. 1) H. पर्वतगणान् । 2) H. -ष्टाः कुरुनन्दन । 3) A. -गस्य च पुत्रौ; Br. Śidh. नाभाग- । 4) Śidh. -रिष्टस्य । 5) Śidh. श्रुतौ यौ तौ । 6) Śidh. -णसंगतौ ।

39 = Bḍ. II. 63.4a; Vā. 88.4a. 1) Vā. प्रयता ।

40 = Bḍ. II. 63.4b, 5a; Vā. 88.4b, 5a. 1) Bḍ. -र्ष्टि- ।

पृषध्रो हिंसयित्वा तु
गुरोर्गां *द्विजसत्तमाः*[2]) ॥ 41 ॥
शापाच्छूद्रत्वमापन्नो,
नवैते[1]) परिकीर्तिताः ।
वैवस्वतस्य तनया
मनो[2]र्वै *मुनिसत्तमाः*[3]) ॥ 42 ॥

अम्बरीषस्तु नाभागि-
र्विरूपस्तस्य चात्मजः ॥ 41 ॥
पृषदश्वो विरूपस्य,
तस्य पुत्रो रथीतरः ।
एते क्षत्रप्रसूता वै
पुनश्चाङ्गिरसः स्मृताः, ।
रथीतराणां प्रवराः
क्षा[1]त्रोपेता द्विजातयः ॥ 42 ॥

क्षुवत[1]स्तु मनोः *पूर्वमि*[2]क्ष्वाकुरभवत् *सुतः*[3]) ।
तस्य पुत्रशतं त्वासी[4]दिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणम् ॥ 43 ॥

तेषां ज्येष्ठो विकुक्षि[1]स्तु
विकुक्षित्वादयोधताम्[2]) ।
प्राप्तः परमधर्मज्ञः[1]),
सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः ।

तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु[1])
निमि[2]र्दण्डश्च ते त्रयः ।

शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चशतं[1]) *स्मृताः*[2]) ॥ 44 ॥

उत्तरापथदेशस्य[1]) रक्षितारो मही*क्षितः*[2]), ।
चत्वारिंशत् *तथाष्टौ*[3]) च दक्षिणस्यां[4]) तु वै[5]) दिशि ॥ 45 ॥

वशाति[1]प्रमुखास्ते तु[2]) *दक्षिणापथरक्षिणः*[3]) ।
इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै[4]) अष्टकायामथादिशत् ॥ 46 ॥

---

41 = A. 273.17^b = a; Br. 7.42^b, 43^a; H. 658^b, 659^a; Śidh. 60.31^a, 32^a. 1) Śidh. का– । 2) H. जन-मेजय; Śidh. मुनिसत्तम ।

42 = Br. 7.43^b, 44^a; H. 659^b, 660^a; Śidh. 60.32^b = a. 1) H. नव ते । 2) Br. मुने– । 3) H. भरतर्षभ ।

41 = Bḍ. II. 63.5^b, 6^a; Vā. 88.5^b, 6^a.

42 = Bḍ. II. 63.6^b, 7; Vā. 88.6^b, 7. 1) Bḍ. –क्षे ।

43 = Bḍ. II. 63.8; Br. 7.44^b, 45^a; H. 660^b, 661^a; Śidh. 60.33; Vā. 88.8. 1) Śidh. पूर्वज– । 2) Br. –नोर्विप्रा इ–; H. –नोः पुत्र इ–; Śidh. –नोर्विप्र इ– । 3) Bḍ. Vā. –रभिनिःसृतः; H. ततः । 4) H. चासी– ।

44^a = Br. 7.45^b; H. 661^b; Śidh. 60.34^a. 1) Br. Śidh. विकुक्षिर्ज्येष्ठ– । 2) Śidh. सोऽयोध्याममवन् नृपः ।

44^b = Br. 7.46^a; H. 662^a. 1) Br. –मंज्ञ ।

44^a = Bḍ. II. 63.9^a; Vā. 88.9^a. 1) Vā. –क्षिश्च । 2) Vā. नेमि– ।

44^c = Bḍ. II. 63.9^b; Br. 7.46^b; H. 662^b; Śidh. 60.34^b; Vā. 88.9^b. 1) Bḍ. –शतस् ; H. पञ्चाशद् ; Śidh. पञ्चदश । 2) Bḍ. Vā. तु ते; H. उत्तमाः ।

45 = Bḍ. II. 63.10; Br. 7.47; H. 663; Śidh. 60.35^a = a; Vā. 88.10. 1) H. –देशस्था । 2) Br. महाबलाः; H. विशांपते । 3) Br. दशाष्टौ; H. अथाष्टौ । 4) Vā. दक्षिणायां । 5) Br. H. तथा; Vā. च ते ।

46 = Bḍ. II. 63.11; Br. 7.48; H. 664; Vā. 88.11. 1) Bḍ. विराट–; Vā. विंशति– । 2) Bḍ. ते च; Br. H. चान्ये । 3) Br. रक्षितारो द्विजोत्तमाः; H. रक्षितारो विशांपते । 4) Br. वा ।

मांसमानय श्राद्धार्थं[1]) मृगान्[2]) हत्वा महाबल ।
श्राद्धकर्मणि चोद्दिष्ट-
अ[1]कृते श्राद्धकर्मणि ! ॥ 47 ॥

श्राद्धमद्य नु[1]) कर्तव्य-
मष्टकायां[2]) न संशयः ॥ 47 ॥
स गतो[1]) मृगयां चैव[2])
वचनात् तस्य धीमतः ।
मृगान् सहस्रशो[3]) हत्वा
परिश्रान्तश्च वीर्यवान् ।

भक्षयित्वा शशं विप्राः[1])
शशादो मृगयां[2]) गतः ॥ 48 ॥

भक्षयच्छशकं तत्र
विकुक्षिर्मृगयां गतः ॥ 48 ॥

आगते हि[1]) विकुक्षौ तु समांसे सहसैनिके ।
वसिष्ठं चोदयामास मांसं प्रोक्षयतामिति ॥ 48_1 ॥
तथेति चोदितो राज्ञा विधिवत् समुपस्थितः[1]), ।
स दृष्ट्वोपहृतं मांसं क्रुद्धो राजानमब्रवीत् ॥ 48_2 ॥
क्षुद्रेणो[1]पहृतं मांसं पुत्रेण तव पार्थिव, ।
शशभक्षादभोज्यं[2]) वै तव[3]) मांसं महाद्युते ॥ 48_3 ॥
शशो दुरात्मना पूर्वमरण्ये[1]) भक्षितोऽनघ, ।
तेन मांसमिदं दुष्टं पितॄणां नृपसत्तम ॥ 48_4 ॥
इक्ष्वाकुस्तु ततः क्रुद्धो विकुक्षिमिदमब्रवीत् ।
पितृकर्मणि निर्दिष्टो मया त्वं[1]) मृगयां गतः ॥ 48_5 ॥
शशं भक्षयसेऽरण्ये निर्घृणः पूर्वमद्य तु[1]), ।
तस्मात् परित्यजामि त्वां गच्छ त्वं स्वेन कर्मणा ! ॥ 48_6 ॥

इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो
वसिष्ठवचनात् प्रभुः ।

एवमिक्ष्वाकुणा त्यक्तो
वसिष्ठवचनात् सुतः ।

47^a = Bḍ. II. 63.12ᵃ; Br. 7.49ᵃ; H. 665ᵃ; Vā. 88.12ᵃ. 1) Bḍ. श्राद्धे त्वं; Vā. श्राद्धेयं । 2) H. मृगं ।

47^b = Br. 7.49ᵇ; H. 665ᵇ; Śidh. 60.35ᵇ. 1) Br. चोद्दिष्टो अ–; Śidh. चोद्दिष्टे ह्य– ।

48 = Br. 7.50ᵃ; H. 666ᵃ; Śidh. 60.36ᵃ. 1) H. तात; Śidh. शीघ्रं । 2) Śidh. शशादस्त्वं ततो ।

47^b = Bḍ. II. 63.12ᵇ; Vā. 88.12ᵇ. 1) Bḍ. –द्यं मम तु । 2) Bḍ. –ष्टकानां ।

48^{ab} = Bḍ. II. 63.13; Vā. 88.13ᵃᵇ. 1) Vā. गतस्तु । 2) Vā. –र्यां वै । 3) Bḍ. सहस्रकान् ।

48^c = Bḍ. II. 63.14ᵃ; Vā. 88.13ᶜ.

48_1 = Bḍ. II. 63.14ᵇ, 15ᵃ; Vā. 88.14. 1) Vā. स ।
48_2 = Bḍ. II. 63.15ᵇ, 16ᵃ; Vā. 88.15. 1) Bḍ. तदुपस्थितम् ।
48_3 = Bḍ. II. 63.16ᵇ, 17ᵃ; Vā. 88.16. 1) Bḍ. अनेनो– । 2) Bḍ. –द् दुष्टं । 3) Bḍ. नैव ।
48_4 = Bḍ. II. 63.17ᵇ, 18ᵃ; Vā. 88.17. 1) Bḍ. –मना ।
48_5 = Bḍ. II. 63.18ᵇ, 19ᵃ; Vā. 88.18ᵃᵇ. 1) Bḍ. च ।
46_6 = Bḍ. II. 63.19ᵇ, 20ᵃ; Vā. 88.18ᶜ, 19ᵃ. 1) Vā. तु ।

इक्ष्वाकौ[1]) संस्थिते[2]) *विप्राः*[3])
शशादस्तु नृपोऽभवत्[4]) ॥ 49 ॥

इक्ष्वाकौ संस्थिते तस्मि-
ञ्शशास[1]) पृथिवीमिमाम् ॥ 49 ॥

प्राप्तः परमधर्मात्मा स चायोध्याधिपोऽभवत् ।
तदाकरोत् स राज्यं वै वसिष्ठपरिनोदितः ॥ 49_1 ॥

ततस्तेनैनसा पूर्णो राज्यावस्थो महीपतिः ।
कालेन गतवांस्तत्र *स च न्यूनतरां गतिम्*[1]) ॥ 49_2 ॥

ज्ञात्वैवमेतदाख्यानं नाविधिर्भक्षयेत् तु वै[1]), ।
मां स भक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् ॥ 49_3 ॥

एतन् मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ।
शशादस्य[1]) तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ॥ 50 ॥

इन्द्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थोऽजायतासुरान्[1]) ।
पूर्वमाडीवके युद्धे, ककुत्स्थस्तेन स[2]) स्मृतः ॥ 51 ॥

अनेनास्तु[1]) ककुत्स्थस्य पृथुश्चानेनसः[2]) स्मृतः, ।
विष्टराश्वः[3]) पृथोः पुत्रस्तस्मादाद्रस्त्व*जायत*[4]) ॥ 52 ॥

आर्द्रस्य[1]) युवनाश्वस्तु, श्रावस्तस्तस्य[2]) चात्मजः[3]) ।
जज्ञे श्रावस्तको राजा[4]), श्रावस्ती येन निर्मिता ॥ 53 ॥

श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो मही*पतिः*[1]), ।
कुवलाश्वः सुतस्तस्य
राजा परमधार्मिकः, ॥ 54 ॥

बृहदश्वसुतश्चापि
कुवलाश्व इति श्रुतः[1]), ॥ 54 ॥

---

49 = Br. 7.50[b]. 51[a]; H. 666[b], 667[a]; Śidh. 60.36[b], 37[a]. 1) Śidh. इक्ष्वाकुः । 2) Śidh. –स्थितो । 3) H. तात; Śidh. राजा । 4) H. –स्तमथावसत् ; Śidh. –वो वनमाविशत् ।

49 = Bḍ. II. 63.20[b], 21[a]; Vā. 88.19[b], 20[a]. 1) Bḍ. शशादः ।

49_1 = Bḍ. II. 63.21[b], 22[a]; Vā. 88.20[b], 21[a].
49_2 = Bḍ. II. 63.22[b], 23[a]; Vā. 88.21[b], 22[a]. 1) Bḍ. –वान् सोऽथ शकृन्मूत्रतरङ्गितम् ।
49_3 = Bḍ. II. 63.23[b], 24[a]; Vā. 88.22[b], 23[a]. 1) Bḍ. –द्बुधः ।
50[a] = Bḍ. II. 63.24[b]; Vā. 88.23[b].

50[b] = Bḍ. II. 63.25[a]; Br. 7.51[b]; H. 667[b]; Śidh. 60.37[b]; Vā. 88.24[a]. 1) Śidh. अयोधस्य ।

51 = Bḍ. II. 63.25[b], 26[a]; H. 668; Vā. 88.24[b], 25[a]. 1) Bḍ. Vā. जायते पुरा । 2) Bḍ. सं– ।

52 = Bḍ. II. 63.26[b], 27[a]; Br. 7.52; H. 669; Śidh. 60.38; Vā. 88.25[b], 26[a]. 1) Śidh. अरिनामः । 2) Bḍ. H. Vā. –श्चुरानेनसः; Śidh. –श्चुररिनमः सुतः । 3) Bḍ. वृषदश्वः; Vā. वृषदश्वः । 4) Bḍ. Vā. –दन्ध्रस्तु वीर्यवान् Śidh. –दिन्द्रो व्यजायत ।

53 = Bḍ. II. 63.27[b], 28[a]; Br. 7.53; H. 670; Śidh. 60.39; Vā. 88.26[b], 27[a]. 1) Bḍ. अन्ध्रात् तु; Śidh. इन्द्रस्य; Vā. आन्ध्रस्तु । 2) Śidh. श्रावस्तस्य । 3) Br. –वस्तत्सुतो द्विजाः; Śidh. व्यजायत । 4) Śidh. –ज्ञः ।

54[a] = Bḍ. II. 63.28[b]; Br. 7.54[a]; H. 671[a]; Śidh. 60.40[a]; Vā. 88.27[b]. 1) Bḍ. Śidh. Vā. महायशाः ।

54[b] = Br. 7.54[b]; H. 671[b]; Śidh. 60.40[b].

54[b] = Bḍ. II. 63.29[a]; Vā. 88.28[a]. 1) Vā. –तिः ।

य: स[1]) धुन्धुवधाद् राजा[2]) धुन्धुमारत्वमागत:[3]) ॥ 55 ॥

ऋषय ऊचु:

धुन्धोर्वधं[1]) महाप्राज्ञ[2]) श्रोतुमिच्छाम[3]) तत्त्वत:[4]); ।
यदर्थं[5]) कुवलाश्व: स[6]) धुन्धुमारत्वमागत:[7]) ॥ 56 ॥

सूत (लोमहर्षण) उवाच :

कुवलाश्वस्य[1]) पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम्[2]) ।
सर्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदा: ॥ 57 ॥

बभूवुर्धार्मिका: सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणा: ।
कुवलाश्वं[1]) पिता राज्ये
बृहदश्वो[2]) न्ययोजयत् ॥ 58 ॥

| कुवलाश्वं महावीर्यं
| शूरमुत्तमधार्मिकम् ।
| बृहदश्वोऽभ्यषिञ्चत् तम्[1])
| तस्मिन् राज्ये[2]) नराधिप: ॥ 58 ॥

पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु[1]) वनं राजा विवेश ह[2]); ।
तमुत्तङ्कोऽथ विप्रर्षि:
प्रयान्तं प्रत्यवारयत् ॥ 59 ॥

| प्रयातं त[1]मुत्तङ्कस्तु
| ब्रह्मर्षि: प्रत्यवारयत् ॥ 59 ॥

उत्तङ्क उवाच :

भवता रक्षणं कार्यं, तत् तावत्[1]) कर्तुमर्हसि[2]), ।
निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुं[3]) न हि शक्नोमि[4]) पार्थिव[5]) ॥ 60 ॥

ममाश्रमसमीपे वै[1]) समेषु मरुधन्वसु[2]) ।
समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जानक[3]) इति श्रुत:[4]) ॥ 61 ॥

---

55 = Bd. II. 63.29[b]; Br. 7.55; H. 672; Śidh. 60.41[a]; Vā. 88.28[b]. 1) Bd. यस्तु । 2) Śidh. सूतो । 3) Śidh. –मारो नृपोत्तम: ।

56 = Bd. II. 63.30; Br. 7.56; H. 673; Vā. 88.29. 1) Vā. –वीर्यं । 2) H. अहं ब्रह्मन् । 3) H. Vā. –मिच्छामि । 4) Bd. Vā. विस्तरात् । 5) Br. यद्वधात् । 6) Bd. –लाश्वस्य; Br. –लाश्वोऽसौ । 7) Bd. –गतम् ।

57 = Bd. II. 63.31; Br. 7.57; H. 674; Śidh. 60.41[b] = a; Vā. 88.30. 1) Vā. बृहदश्वस्य । 2) Bd. Vā. सहस्राण्येकविंशति: ।

58[a] = Bd. II. 63.32[a]; Br. 7.58[a]; H. 675[a]; Vā. 88.31[a].

58[b] = Br. 7.58[b]; H. 675[b]; Śidh. 60.42[a].
1) Śidh. बभूवाथ । 2) Śidh. कुवलाश्वो ।

| 58[bc] = Bd. II. 63.32[b], 33[a]; Vā. 88.31[b], 32[a].
| 1) Bd. ह्यभ्यषिञ्चत् । 2) Vā. –ष्ट्रे ।

59[a] = Bd. 63.33[b]; Br. 7.59[a]; H. 676[a]; Śidh. 60.42[b]; Vā. 88.32[b]. 1) Śidh. –क्रामितश्रीको । 2) H. Śidh. समाविशत् ।

59[b] = Br. 7.34[a]; Br. 7.59[b]; H. 676[b].

| 59[b] = Bd. II. 63.34[a]; Vā. 88.33[b]. 1) Bd. प्रयास्यन्त– ।

60 = Bd. II. 63.35; Br. 7.60; H. 677; Śidh. 60.43[b], (44); Vā. 88.34. 1) Br. तच्च; Śidh. पृथिव्या । 2) Bd. Vā. T. –मर्हति; Br. कर्तुं त्वमर्हसि; Śidh. धर्मत: शृणु । 3) Vā. –प: कर्तुं । 4) Bd. H. शक्नोषि । 5) Śidh. त्वया हि पृथिवी राजन् रक्ष्यमाणा महात्मना । भविष्यति निरुद्विग्ना नारण्यं गन्तुमर्हसि ।

61 = Bd. II. 63.36; Br. 7.61; H. 678; Śidh. 60.45; Vā. 88.35. 1) Bd. Vā. –समीपेषु; Śidh. –समीपे तु । 2) Bd. मेरोर्हि परितस्तु वै । 3) Bd. Vā. –णोस्तत्र तिष्ठति; Br. T. उद्दालक; Śidh. –र्णे दानवो । 4) Bd. Vā. भूपते; Br. स्मृत:; Śidh. बलदर्पित: ।

देवतानामवध्यश्च[1]) महाकायो महाबलः ।
अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितो महान्[2]) ॥ 62 ॥

राक्षसस्य मधोः पुत्रो[1]) धुन्धु[2]र्नाम[3]) *महासुरः*[4]) ।
शेते[5]) लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम् ॥ 63 ॥

संवत्सरस्य पर्यन्ते स निश्वासं विमुञ्चति[1]) ।
यदा, तदा मही तत्र[2]) चलति स्म सकानना[3]) ॥ 64 ॥

तस्य निश्वासवातेन रज उद्धूयते महत् ।
आदित्यपथमावृत्य[1]) सप्ताहं भूमिकम्पनम् ॥ 65 ॥

सविस्फुलिङ्गं *साङ्गारं*[1]) सधूममति[2]दारुणम् ।
तेन *राजन्*[3]) न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं स्व आश्रमे ॥ 66 ॥

तं *मारय*[1]) महाबाहो[2]) लोकानां हितकाम्यया ! ।
लोकाः स्वस्था[3]) भवन्त्यद्य तस्मिन् विनिहते त्वया[4]) ॥ 67 ॥

त्वं हि तस्य वधायैकः[1]) समर्थः पृथिवीपते, ।
विष्णुना च वरो दत्तो मह्यं[2]) पूर्वयुगे[3]) ऽनघ[4]) ॥ 68 ॥

यस्तं महासुरं रौद्रं हनिष्यति महाबलम् । तस्य त्वं वरदानेन तेज आप्याययिष्यसि[1]) ॥ 69 ॥	तेज[1]स्ते सुमहद्[2]) विष्णु- स्तेजसाप्याययिष्यति ॥ 69 ॥

न हि धुन्धुर्महावीर्य[1]स्तेजसाल्पेन शक्यते ।

---

62 = Bḍ. II. 63.37; Br. 7.62; H. 679; Śidh. 60.46; Vā. 88.36. 1) Bḍ. Vā. –घ्यस्तु; Śidh. –घ्यो हि । 2) Śidh. –तः स्थितः ।

63 = Bḍ. II. 63.38; Br. 7.63; H. 680; Śidh. 60.47; Vā. 88.37. 1) Vā. स मनोस्तनयः क्रूरो । 2) Śidh. –न्धु– । 3) Śidh. –नामा । 4) Śidh. Vā. सुदारुणः । 5) Vā. शतं ।

64 = Bḍ. 63.39; Br. 7.64; H. 681; Śidh. 60.48; Vā. 88.38. 1) Vā. प्रमुञ्चति । 2) H. भूश्चलति; Śidh. सा चलति । 3) Br. स्म नराधिप; H. Śidh. सशैलवनकानना ।

65 = Bḍ. II. 63.40; Br. 7.65; H. 682; Śidh. 60.49; Vā. 88.38. 1) Śidh. –पूर्वं ।

66 = Bḍ. II. 63.41; Br. 7.66; H. 683; Śidh. 60.50; Vā. 88.40. 1) Bḍ. Vā. सज्वालं । 2) Śidh. –मपि । 3) Br. H. तात ।

67 = Bḍ. II. 63.42[a], 43[a]; Br. 7.67; H. 684; Śidh. 60.51; Vā. 88.41[a], 42[b]. 1) Bḍ. Śidh. Vā. वारय । 2) Br. H. महाकायं । 3) H. सुस्था । 4) Bḍ. Vā. –ऽसुरे ।

68 = Bḍ. II. 63.43[b], 44[a]; Br. 7.68; H. 685; Śidh. 60.52; Vā. 88.42[b], 43[a]. 1) Bḍ. वधार्थाय; Śidh. वधायैव; Vā. वधायाथ । 2) Bḍ. Vā. मम । 3) Bḍ. पूर्वं यतो; Vā. पूर्वं ततो । 4) Br. नृप ।

69 = Br. 7.69; H. 686. 1) Br. तेजश्चाप्यापयिष्यसि ।

69 = Bḍ. II. 63.42[b]; Śidh. 60.53[a]; Vā. 88.41[b]. 1) Śidh. तेजसा । 2) Śidh. स्वेन ते; Vā. T. सुमहा– । 3) Śidh. –स्तेज आप्यायिष्यति ।

70 = Bḍ. II. 63.44[b], 45[a]; Br. 7.70; H. 687; Vā. 88.43[b], 44[a]. 1) Br. H. –तेज– । 2) Bḍ. –पालेर् ।

निर्दग्धुं पृथिवीपाल[2]) *दिव्य*[3]वर्ष[4]शतैरपि[5]) ॥ 70 ॥
वीर्यं हि[1]) सुमहत् तस्य देवैरपि दुरासदम्[2]) ॥ 71 ॥
स एवमुक्तो[1]) राजर्षिरुत्तङ्केन महात्मना ।

बृहदश्व उवाच :

कुवलाश्वं[2]) सुतं[3]) प्रादात् तस्मै[4]) धुन्धुनिबर्हणे[5]) ॥ 72 ॥
भगवान्[1]) न्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम ।
भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः ॥ 73 ॥
स तं व्यादिश्य तनयं *राजर्षिर्धुन्धुमारणे*[1]) ।
जगाम पर्वतायैव[2]) तपसे[3]) संशितव्रतः[4]) ॥ 74 ॥
कुवलाश्वस्तु[1]) पुत्राणां
शतेन सह *पार्थिवः*[2]) ।

| कुवलाश्वस्तु धर्मात्मा
| पितुर्वचनमाश्रितः[1]) ।
| सहस्रैरेकविंशत्या
| पुत्राणां सह पार्थिवः ।

प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निबर्हणे[1]) ॥ 75 ॥
तमाविशत् तदा[1]) विष्णुस्तेजसा भगवान्[2]) *प्रभुः*[3]) ।
उत्तङ्कस्य नियोगाद् वै[4]) लोकानां हितकाम्यया ॥ 76 ॥
तस्मिन् प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ।
एष *श्रीमानवध्योऽद्य*[1]) धुन्धुमारो भविष्यति ! ॥ 77 ॥
दिव्यैर्माल्यै[1]श्च तं देवाः[2]) समन्तात्[3]) समवाकिरन्[4]) ।
देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुर्हि तदा भृशम्[5]) ॥ 78 ॥

---

3) Bḍ. Vā. अपि; Br. चिरं । 4) Br. युग– । 5) Vā. –रपि ।
71 = Bḍ. II. 63.45^{b}; Br. 7.71^{a}; H. 688^{a}; Vā. 88.44^{b}. 1) Br. च । 2) Vā. T. –सहन् ।
72 = Bḍ. II. 63.46; Br. 7.71^{bc}; H. 688^{b}, 689; Śidh, 60.55^{b}, 56^{a}; Vā. II. 63.45. 1) Bḍ. Vā. एवमुक्तस्तु ।
2) Śidh. –लश्वः । 3) Bḍ. तु तं । 4) Bḍ. H. Vā. तस्मिन् । 5) Bḍ. Vā. Śidh. –निवारणे ।
73 = Bḍ. II. 63.47; Br. 7.72; H. 690; Śidh. 60.56^{b}, 57^{a}; Vā. 88.46. 1) Vā. राजा सं– ।
74 = Bḍ. II. 63.48; Br. 7.73; H. 691; Śidh. 60.(57^{b}); Vā. 88.47. 1) Bḍ. आदिश्य तनयं धुन्धुमारणमुद्युतम् ; Vā. धुन्धुमारणमुद्यतम् । 2) Bḍ. स वनायैव । 3) Br. नृपतिः । 4) Śidh. इत्युक्त्वा पुत्रमादिश्य ययौ स तपसे नृपः ।
75^{a} = Br. 7.74^{a}; H. 692^{a}. 1) Śidh. –श्च । 2) Br. भो द्विजाः ।
| 75^{ab} = Bḍ. II. 63.49; Vā. 88.18^{ab}. 1) Vā. –मास्थितः ।
75b(c) = Bḍ. II. 63.50^{a}; Br. 7.74^{b}; H. 692^{b}; Śidh. 60.(58^{a}); Vā. 88.48^{c}. 1) Bḍ. Vā. निवारणे; Śidh. कुवलाश्वश्च सोत्तङ्को ययौ धुन्धुविनिग्रहे ।
76 = Bḍ. II. 63.50^{b}, 51^{a}; Br. 7.75; H. 693; Śidh. 60.58^{b}, 59^{a}; Vā. 88.49. 1) Bḍ. Vā. ततो । 2) Śidh. –ष्णुर्भगवान् तेजसा । 3) Bḍ. Vā. –ष्णुर्भगवान् स्वेन तेजसा । 4) Bḍ. Vā. –त्तु ।
77 = Bḍ. II. 63.51^{b}, 52^{a}; Br. 7.76; H. 694; Śidh. 60.59^{b}, 60^{a}; Vā. 88.50. 1) Bḍ. Vā. अयमद्यत्यैष नृपो; Śidh. एष श्रीमान् नृपसुतो ।
78 = Bḍ. II. 63.52^{b}, 53^{a}; Br. 7.77; H. 695; Śidh. 60.60^{b} = a; Vā. 88.51^{a} = a. 1) Bḍ. Vā. पुष्पै–; Br. गन्धै– । 2) Br. माल्यैश्च । 3) Br. तं देवाः । 4) Śidh. समवारयन् ; Vā. समभंसत अद्भुतन् । 5) Br. –दुर्द्विजसत्तमाः; H. –दुर्भरतर्षभ ।

स गत्वा जयतां श्रेष्ठ[1]स्तनयैः सह वीर्यवान्[2]) ।
समुद्रं खानयामास वालुकापूर्ण[3]मव्ययम्[4]) ॥ 79 ॥

नारायणेन विप्रर्षिस्ते[1]जसाप्यायितस्तु[2]) सः[3]) ।
बभूव सुमहातेजा[4]) भूयो बलसमन्वितः[5]) ॥ 80 ॥

तस्य पुत्रैः खनद्भिश्च[1]) वालुकान्तर्हितस्तदा[2]) ।
धुन्धुरासादितस्तत्र[3]) दिशमाश्रित्य[4]) पश्चिमाम् ॥ 81 ॥

मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लो[1]कानुद्वर्तयन्निव ।
वारि सुस्राव वेगेन[2]) महोदधिरिवोदये ॥ 82 ॥

सोमस्य[1]), सोऽसुरश्रेष्ठो[2]) धारोर्मिकलिलो[3]) महान्[4]) ।

तस्य पुत्रशतं दग्धं
त्रिभिरूनं तु रक्षसा[1]) ॥ 83 ॥

| तस्य पुत्रास्तु[1]निर्दग्धा-
त्रिभिरूनास्तु रक्षसा[1]) ॥ 83 ॥

ततः स राजा द्युतिमान्[1]) राक्षसं तं महाबलम् ।
आससाद महातेजा धुन्धुं[2]) धुन्धुनिबर्हणः[3]) ॥ 84 ॥

तस्य वारिमयं वेगमपिबत्[1]) स नराधिपः ।
योगी योगेन[2]) बह्निं च[3]) शमयामास वारिणा ॥ 85 ॥

---

79 = Bḍ. II. 63.53b, 54a; Br. 7.78; H. 696; Śidh. 60.61; Vā. 88.51b, 52a. 1) Bḍ. Vā. पुरुषव्याघ्र– । 2) Śidh. पार्थिवः । 3) Br. वालुकान्तर–; Śidh. Vā. वालुकार्णव– । 4) Śidh. –मध्यगः ।

80 = H. 697; Śidh. 60.62; Vā. 88.53b,c). 1) H. कौरव्य ते–; Śidh. –णस्य विप्रर्षेस्ते–; Vā. राजर्षेस्ते– । 2) Vā. –तो हि । 3) H. –तस्तदा । 4) H. स बभूव महातेजा; Vā. बभूवातिबलो भूय । 5) Vā. उत्तङ्कस्य वशे स्थितः ।

81 = Bḍ. II. 63.54b, 55a; Br. 7.79; H. 698; Śidh. 60.63; Vā. 88.54. 1) Śidh. –द्भिस्तु । 2) Śidh. –र्गतस्तु सः । 3) Br. –तो विप्राः; H. –तो राजन् ; Śidh. –तो ब्रह्मन् । 4) Br. H. –मावृत्य ।

82 = Bḍ. II. 63.55b, 56a; Br. 7.80; H. 699; Śidh. 60.64; Vā. 88.55. 1) Bḍ. Vā. क्रुद्धो लो– । 2) Bḍ. Vā. योगेन ।

83a = Bḍ. II. 63.56b; Br. 7.81a; H. 700a; Vā. 88.56a. 1) Br. सौमस्य । 2) Br. मुनिशार्दूला; H. भरतश्रेष्ठ; Vā. सोमपश्रेष्ठ । 3) Br. वरोर्मिकलिलो; H. कलिलं । 4) H. महत् ।

83b = Br. 7.81b; H. 700b; Śidh. 60.(65a).
1) Śidh. सोमस्य च त्रिभिरूनं दग्धं पुत्रशतं हि तत् ।

| 83b = Bḍ. II. 63.57a; Vā. 88.56b. 1) Bḍ. –स्त्रय उर्वरिता मृधे; Vā. राक्षसाः ।

84 = Bḍ. II. 63.57b, 58a; Br. 7.82; H. 701; Śidh. 60.65b, 66a; Vā. 88.57a = aIbII. 1) Bḍ. Vā. –ज्ञातिबलो; H. कौरव्य; Śidh. विप्रेन्द्र । 2) Vā. धुन्धु– । 3) Bḍ. –बर्हणम् ; Br. –विनाशनः; Śidh. विप्रविनाशनम् ; Vā. बन्धुनिबर्हणः ।

85 = Bḍ. II. 63.58b, 59a; Br. 7.83; H. 702; Śidh, 60.66b, 67a; Vā. 88.57b, 58a. 1) Br. Śidh. –मापीय । 2) Śidh. वह्निबाणेन । 3) Śidh. तु; Vā. व ।

निहत्य[1]) तं[2]) महाकायं बलेनोदकराक्षसम् ।
उत्तङ्कं दर्शयामास कृतकर्मा[3]) नराधिपः ॥ 86 ॥

उत्तङ्कस्तु[1]) वरं प्रादात् तस्मै राज्ञे महात्मने[2]) ।
ददौ[3]) तस्याक्षयं[4]) वित्तं शत्रुभिश्चापराजयम्[5]) ॥ 87 ॥

धर्मे रतिं[1]) च सततं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।
पुत्राणां चाक्षयाँल्लो[2]कान् स्वर्गे, ये[3]) रक्षसा हताः ॥ 88 ॥

तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा, दृढाश्वो ज्ये[1]ष्ठ उच्यते, ।
चन्द्राश्व[2]-कपिलाश्वौ च[3]) कुमारौ द्वौ[4]) कनीयसौ[5]) ॥ 89 ॥

धौन्धुमारि[1]र्दृढाश्वश्च[2]), हर्यश्वस्तस्य चात्मजः[3]), ।
हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत् क्षत्र[4]धर्मरतः सदा ॥ 90 ॥

संहताश्वो निकुम्भस्य सुतो[1]) रणविशारदः, ।
अकृशाश्व-कृशाश्वौ च[2]) संहताश्वसुता[3]वुभौ[4]) ॥ 91 ॥

तस्य हैमवती कन्या[1]) सतां[2]) माता[3]) दृषद्वती ।
विख्याता त्रिषु लोकेषु, पुत्रश्चास्याः[4]) प्रसेनजित् ॥ 92 ॥

---

86 = Bḍ. II. 63.59^{b}, 60^{a}; Br. 7.84; H. 703; Śidh. 60.67^{b}, 68^{a}; Vā. 88.58^{b}, 59^{a}. 1) Vā. निरस्यत् । 2) Bḍ. निरस्यन्तं; Śidh. तं निहत्य । 3) Śidh. उत्तङ्कस्येक्षयामास कृतं कर्म ।

87 = Bḍ. II. 63.60^{b}, 61^{a}; Br. 7.85; H. 704; Śidh. 60.68^{b}, 69^{a}; Vā. 88.59^{b}, 60^{a}. 1) Bḍ. Vā. –ङ्कश्च । 2) Śidh. –मुने । 3) Bḍ. ददतश् ; Śidh. अददच् ; Vā. अदात् । 4) Bḍ. Śidh. चाक्षयं; H. तस्याक्षयं ददौ । 5) Bḍ. Vā. –श्चाप्यधृष्यताम् ; Br. –श्चापराजितम् ।

88 = Bḍ. II. 63.61^{b}, 62^{a}; Br. 7.86; H. 705; Śidh. 60.69^{b}, 70^{a}; Vā. 88.60^{bc}. 1) Śidh. मतिं । 2) Śidh. पुत्रांस्तथाक्षयां लो– । 3) Śidh. ये चैव ।

89 = Bḍ. II. 63.62^{b}, 63^{a}; Br. 7.87; H. 706; Śidh. 60.70^{b}, 71^{a}; Vā. 88.61. 1) Śidh. –श्वः श्रे– । 2) Bḍ. Vā. भद्राश्वः; Śidh. हंसाश्व– । 3) Bḍ. Vā. –श्वश्च; Br. H. –श्वौ तु । 4) Śidh. च । 5) Bḍ. Vā. कनीयांसौ तु तौ स्मृतौ; Br. कनीयांसौ कुमारकौ ।

90 = Bḍ. II. 63.63^{b}, 64^{a}; Br. 7.88; H. 707; Śidh. 60.71^{b}. 72^{a}; Vā. 88.62. 1) Br. धौन्धुमारे– । 2) Br. र्दृढाश्वस्य; Śidh. –र्दृढाश्वो यो; Vā. –र्दृढाश्वस्तु । 3) Br. –श्चात्मजः स्मृतः । 4) Bḍ. क्षात्र–; Śidh. पुत्रो ।

91 = Bḍ. II. 63.64^{b}, 65^{a}; Br. 7.89; H. 708; Kū. 20.23^{a} = b; L. 65.38^{a} = b; Śidh. 60.72^{b}, 73^{a}; Vā. 88.63. 1) H. Śidh. पुत्रो; Vā. श्रुतो । 2) Bḍ. कृशाश्वश्चाकृताश्वश्च; Kū. कृताश्वोऽथ रणाश्वश्च; L. कृशाश्वोऽथ रणाश्वश्च; Śidh. अक्षाश्वश्च कृताश्वश्च; Vā. T. कृशाश्वश्चाक्षयाश्वश्च; Br. H. –श्वौ तु । 3) Kū. संहिताश्वस्य वै; L. –श्वात्मजा–; Śidh. संहताश्वसुतो । 4) Br. –तौ द्विजाः; H. –तौ नृप; Kū. सुतौ; Śidh. ऽभवत् ।

92 = Bḍ. II. 63.65^{b}, 66^{a}; Br. 7.90; H. 709; Śidh. 60.73^{b}, 74^{a}; Vā. 88.64. 1) Bḍ. Vā. पत्नी हैमवती । 2) Bḍ. सती । 3) Br. भर्ता; Vā. T. मातिः । 4) Bḍ. –श्चास्य; Śidh. Vā. –स्तस्याः ।

लेभे प्रसेनजिद्भार्यां
गौरीं नाम पतिव्रताम् , ।

| युवनाश्वः[1]) सुतस्तस्य
| त्रिषु लोकेषु विश्रुतः[2]) ।
| अत्यन्तधार्मिका[3]) गौरी
| तस्य पत्नी पतिव्रता ।

अभिशस्ता[1]) तु सा भर्त्रा नदी वै[2]) बाहुदाभवत्[3]) ॥ 93 ॥

तस्याः[1]) पुत्रो महानासीद्
युवनाश्वो महीपतिः[2]) ।

| तस्यास्तु गौरिकः पुत्र-
| श्चक्रवर्ती बभूव ह ।

मान्धाता युवनाश्वस्य[1]) त्रिलोकविजयी[2]) सुतः[3]) ॥ 94 ॥

| अत्राप्युदाहरन्तीमं[1]) श्लोकं[2]) पौराणिका द्विजाः ।
| यावत् सूर्य उदयति[3]) यावच्च प्रतितिष्ठति, ।
| सर्वं तद् यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ॥ 94_1 ॥

तस्य चैत्ररथी भार्या शशबिन्दोः[1]) सुताभवत् ।
साध्वी बिन्दुमती[2]) नाम रूपेणा*प्रतिमा* भुवि[3]) ॥ 95 ॥

पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातॄणामयुतस्य *सा*[1]) ।

तस्यामुत्पादयामास
मान्धाता द्वौ सुतौ *तदा*[1]) ॥ 96 ॥
पुरुकुत्सं च धर्मज्ञं
मुचुकुन्दं च *धार्मिकम्*[1]) ।

| तस्यामुत्पादयामास
| मान्धाता त्रीन् सुतान् प्रभुः ॥ 96 ॥
| पुरुकुत्समम्बरीषं
| मुचुकुन्दं च विश्रुतम् ।

| अम्बरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः ॥ 96_1 ॥
| हरितो युवनाश्वस्य हारितास्तु यतः[1]) स्मृताः[2]) ।
| एते ह्यङ्गिरसः पुत्राः क्षा[3]त्रोपेता द्विजातयः ।

93^{a} = Br. 7.91^{a}; H. 710^{a}; Śidh. 60.74^{b}.

| 93^{ab} = Bḍ. II. 63.66^{b}, 67^{a}; Vā. 88.65. 1) Bḍ. युवनाश्व- । 2) Vā. -केष्वतिद्युतिः । 3) Vā. -धार्मिको ।

$93^{b(c)}$ = Bḍ. II. 63.67^{b}; Br. 7.91^{b}; H. 710^{b}; Śidh. 60.75^{a}; Vā. 88.66^{a}. 1) H. Śidh. अभिशप्ता । 2) Bḍ. Śidh. Vā. सा । 3) Bḍ. Śidh. Vā. -दा कृता ।

94^{a} = Br. 7.92^{a}; H. 711^{a}; Śidh. 60.75^{b}. 1) Br. T. तस्य । 2) Br. नराधिपः ।

| 94^{a} = Bḍ. II. 63.68^{a}; Vā. 88.66^{b}.

94^{b} = Bḍ. II. 63.68^{b}; Br. 7.92^{b}; H. 711^{b}; Śidh. 60.76^{a}; Vā. 88.67^{a}. 1) Bḍ. Vā. यौवनाश्वो वै । 2) Bḍ. Vā. त्रैलोक्यविजयी; Śidh. त्रिषु लोकेषु । 3) Bḍ. Vā. नृपः; Śidh. विश्रुतः ।

| 94_1 = Bḍ. II. 63.69, 70^{a}; Bhg. IX. 6.37; Vā. 88.67^{b}, 68^{a}; Vi. IV. 2.18^{bc}. 1) Vā. -न्तीमौ । 2) Vā. श्लोकौ । 3) Bḍ. उदयते; Bhg. Vi. उदेति स्म ।

95 = Bḍ. II. 63.70^{b}, 71^{a}; Br. 7.93; H. 712; Śidh. 60.76^{b}, 77^{a}; Vā. 88.70. 1) Śidh. शशबिन्दु- । 2) Śidh. शश- बिन्दोर्मती । 3) Br. H. रूपेणासदृशी भुवि; Śidh. रूपेणाप्रतिमाभवत् ।

96^{a} = Bḍ. II. 63.71^{b}; Br. 7.94^{a}; H. 713^{a}; Śidh. 60.77^{b}; Vā. 88.71^{a}. 1) Br. वै; Śidh. च ।

96^{b} = Br. 7.94^{a}; H. 713^{b}; Śidh. 60.78^{a}. 1) Br. द्विजाः; H. नृप ।

97^{a} = Br. 7.95^{a}; H. 714^{a}; Śidh. 60.78^{b}. 1) Br. पार्थि- वम् ।

| 96^{b} = Bḍ. II. 63.72^{a}; Vā. 88.71^{b}.

| $96_1{}^{a}$ = Bḍ. II. 63.72^{b}; Vā. 88.72^{a}.

पुरुकुत्ससुतस्त्वासीत् त्र[1]सदस्युर्महीपतिः[2]) ॥ 97 ॥

नर्मदायां समुत्पन्नः, सम्भूत[1]स्तस्य चात्मजः[2]) ।

| सम्भूतस्यात्मजः पुत्रो ह्यनरण्यः प्रतापवान्[1]), ॥ 98 ॥
| रावणेन हतो[1]) योऽसौ त्रैलोक्यविजये[2]) पुरा[3]) ।
| त्रसदश्वो[4])ऽनरण्यस्य, हर्यश्वस्तस्य चात्मजः ॥ 98_1 ॥
| हर्यश्वात् तु दृषद्वत्यां जज्ञे वसुमनो[1]) नृपः ।

सम्भूतस्य तु[1]) दायाद-
स्त्रिधन्वा[2]) रिपुमर्दनः[3]) ॥ 98 ॥

| तस्य पुत्रोऽभवद् राजा
| त्रिधन्वा नाम धार्मिकः[1]) ॥ 98_2 ॥

राज्ञस्त्रि[1]धन्वन[2]श्चासीद्[3]) विद्वांस्त्रय्यारुणः[4]) प्रभुः[5]) ।
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून् महाबलः ॥ 99 ॥

पाणिग्रहण[1]मन्त्राणां
विघ्नं चक्रे स[2]) दुर्मतिः[3]); ।
येन भार्या हृता पूर्वं[4])
कृतोद्वाहा[5]) परस्य वै[6]) ॥ 100 ॥

| तेन भार्यां विदर्भस्य
| हृता हृत्वा दिवौकसः[1]) ।
| पाणिग्रहणमन्त्रेषु
| निष्ठां सम्प्रा[2]पितेष्विह ॥ 100 ॥

| 96_1b = Bḍ. II. 63.73a; Kū. 20.26b; L. 65.40a; Vā. 88.72b.
| 97ab = Kū. 20.27a = a; L. 65.40b, 41a; Cp. 43a; Vā. 88.73. 1) Vā. –ताः शूरयः । 2) Kū. –त्रस्त्तस्सुतोऽभवत् । 3) L. पक्षे क्ष– ।

97b,(c) = Br. 7.95b; H. 714b; Kū. 20.27b; L. 65.41b; Śidh. 60.79a; Vā. 88.74a. 1) Kū. L. Vā. –स्तस्य दायादस्त– । 2) Kū. L. Vā. –र्महायशाः ।

98a = Bḍ. II. 63.73b; Br. 7.96a; H. 715a; Kū. 20.28a; L. 65.42a; Śidh. 60.79b; Vā. 88.74b. 1) Kū. L. संभूति– 2) Kū. –स्तत्सुतः स्मृतः ।

| 98b = Bḍ. II. 63.74a; L. 65.(43b); Vā. 88.75a. 1) L. –तिरपरमनरण्यमजीजनत् ।
| 98_1 = Bḍ. II. 63.74b, 75a; L. 65.44; Vā. 88.75b, 76a. 1) Vā. रावणो निहतो । 2) Bḍ. येन त्रैलोक्यं विजितं; Vā. येन त्रिलोकीविजये । 3) L. द्विजाः । 4) Bḍ. तेन हर्यश्वो; L. बृहदश्वो ।
| 98_2a = Bḍ. II. 63.75b; L. 65.45a; Vā. 88.76b. 1) Bḍ. च सुमतिर् ; L. –ना; Vā. –मतो ।

98b = Br. 7.96b; H. 715b; Śidh. 60.80a. 1) H. च । 2) H. –दः सुधन्वा । 3) H. नाम पार्थिवः; Śidh. –न्वारिप्रमर्दनः ।

| 98_2b = Bḍ. II. 63.76a; L. 65.45b; Vā. 88.77a. 1) L. भवभावितः ।

99 = Bḍ. II. 63.76b, 77a; Br. 7.97; H. 716b, 717a; L. 66.2b, 3a; Śidh. 60.80b, 81a; Vā. 88.77b, 78a. 1) Bḍ. L. आसीत् त्रि– । 2) H. –स्त्रिधर्मण–; Vā. आसीत् त्रैधन्वन– । 3) Bḍ. L. Vā. –श्चापि; Br. Śidh. –स्त्वासीद् । 4) Bḍ. Śidh. –स्त्रय्यारुणिः; L. –स्त्रय्यारुणो । 5) H. सुतः; L. नृपः ।

100 = Br. 7.98; H. 717b, 718a; Śidh. 60.81b, 82a. 1) Br. परिग्रहण– । 2) Br. सु– । 3) Śidh. महात्मभिः । 4) Br. कृतोद्वाहा । 5) Br. हृता चैव । 6) Br. ह ।

| 100 = Bḍ. II. 63.77b, 78a; L. 66.3b, 4a; Vā. 88.78b, 79a. 1) Vā. –कसान् ; L. –त्वामितौजसन् । 2) Bḍ. निष्ठानं प्र–; L. अप्रा– ।

बाल्यात्[1]) कामाच्च मोहाच्च
संहर्षा[2]च्चापलेन च[3]) ।
जहार कन्यां कामात् स[4])
कस्यचित् पुरवासिनः ॥ 101 ॥
अधर्मशङ्कुना तेन[1])
तं स[2]) त्रय्यारुणोऽत्यजत्[3]) ।

[विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य
विष्णुवृद्धा यतः स्मृताः ।]
कामाद् बलाच्च मोहाच्च
संहर्षेण बलेन[1]) च ।
भाविनोऽर्थस्य च बलात्
तत् कृतं तेन धीमता ॥ 101 ॥
तम[1]धर्मेण संयुक्तं
पिता[2]) त्रय्यारुणोऽत्यजत् ।

अपध्वंसेति बहुशो वदन्[1]) क्रोधसमन्वितः ! ॥ 102 ॥
पितरं सोऽब्रवीत्[1]) त्यक्तः[2]) क्व गच्छामीति वै मुहुः[3]) ? ।
पिता चैन[1]मथोवाच श्वपाकैः सह वर्तय, ॥ 103 ॥
नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसन ! ।
इत्युक्तः स निराक्रामन् न[1]गराद्वचनात् पितुः[2]), ॥ 104 ॥
न च तं[1]) वारयामास[2]) वसिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
स तु सत्यव्रतो धीमान्[3]) श्वपाकावसथान्तिके[4]) ॥ 105 ॥
पित्रा त्यक्तो[1]ऽवसद्वीरः, पिता चास्य[2]) वनं ययौ, ।
ततस्तस्मिंस्तु[3]) विषये[4]) नावर्षत् पाकशासनः ॥ 106 ॥
समा द्वादश संपूर्णास्ते[1]नाधर्मेण वै तदा ।

---

101 = Br. 7.99; H. 718b, 719a; Śidh. 60.82b, 83a. 1) Śidh. बलात् । 2) Br. साहसा– । 3) Śidh. –श्च मदोत्कटात् । 4) Br. कामार्तः; H. कामात् कन्यां स; Śidh. कामाच्च ।

102a = Br. 7.100a; H. 719b; Śidh. 60.83b. 1) Śidh. अधर्मसंज्ञितं तत् तु । 2) H. Śidh. राजा । 3) Śidh. –णिस्त्यजन् ।

[ ] = Vā. 88.79b.

101 = Bd. II. 63.78b, 79a; Vā. 88.80. 1) Vā. T. संकर्षण-बलेन ।

102a = Bd. II. 63.79b; L. 66.4b; Vā. 88.81a. 1) L. तेना– । 2) L. राजा ।

102b = Bd. II. 63.80a; Br. 7.100b; H. 720a; Śidh. 60.84a; Vā. 88.81b. 1) Śidh. Vā. ऽवदत् ।

103 = Bd. II. 63.80b, 81a; Br. 7.101; H. 720b, 721a; L. 66.5; Śidh. 60.84b = a; Vā. 88.82. 1) Br. सोऽब्रवीत् पितरं । 2) Bd. Vā. एकः । 3) L. द्विजाः; Śidh. तदा । 4) Br. H. च त–; L. त्वेन– ।

104 = Bd. II. 63.81b, 82a; Br. 7.102; H. 721b, 722a; L. 66.6a = b; Vā. 88.83. 1) L. विचक्राम न– । 2) Bd. विभोः; Vā. विभो ।

105 = Bd. II. 63.82b, 83a; Br. 7.103; H. 722b, 723a; L. 66.6b = b; Śidh. 60.85a = b; Vā. 88.84ab. 1) Bd. Vā. चैनं । 2) Vā. धारयामास । 3) Br. विप्राः; H. –तस्तात; Śidh. –स्तन्तु । 4) Vā. –धान्तिकम् ।

106 = Bd. II. 63.83b, 84a; Br. 7.104; H. 723b, 724a; L. 66.7 = a; Śidh. 60.85b, 86a; Vā. 88.84c, 85a. 1) Vā. मुक्तो । 2) Br. H. पिताप्यस्य; Śidh. पिता त्वस्य । 3) Śidh. –स्तस्य तु । 4) Bd. Vā. तस्मिंस्तु विषये तस्य; L. तस्तस्य तु विषये ।

107 = Bd. II. 63.84b, 85a; Br. 7.105; H. 724b, 725a; Śidh. 60.86b, 87a; Vā. 88.85b, 86a. 1) Br. भो विप्रास्ते–;

दारांस्तु तस्य[2]) विषये विश्वामित्रो महातपाः ॥ 107 ॥

संन्यस्य[1]) सागरानूपे[2]) चचार[3]) विपुलं तपः ।
तस्य पत्नी गले बद्ध्वा[4]) मध्यमं पुत्रमौरसम् ॥ 108 ॥

शेषस्य[1]) भरणार्थाय व्यक्रीणाद् गोशतेन वै[2]) ।
तं[3]) तु[4]) बद्धं[5]) गले दृष्ट्वा[6]) विक्रयार्थं[7]) नृपात्मजः[8]) ॥ 109 ॥

महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास सुव्रतः[1]) ।
सत्यव्रतो महाबाहु[2]र्भरणं तस्य चाकरोत् ॥ 110 ॥

विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुकम्पा[1]र्थमेव च ।
सोऽभवद् गालवो नाम गले बन्धान्[2]) महातपाः ।
महर्षिः कौशिको धीमांस्ते[3]न वीरेण[4]) मोक्षितः ॥ 111 ॥

H. राजेन्द्र ते–; Śidh. विप्रर्षे ते– । 2) Śidh. स्तस्य तु ।

108 = Bḍ. II. 63.85[b], 86[a]; Br. 7.106; H. 725[b], 726[a]; Śidh. 60.87[b], 88[a]; Vā. 88.86[b], 87[a]. 1) Śidh. संत्यज्य ; 2) Br. सागरान्ते तु । 3) Br. चकार । 4) H. बद्धा ।

109 = Bḍ. II. 63.86[b], 87[a]; Br. 7.107; H. 726[b], 727[a]; Śidh. 60.88[b], 89[a]; Vā. 88.87[b], 88[a]. 1) Bḍ. Vā. शिष्टानां । 2) Śidh. व्यक्रीणात शतेन च । 3) Śidh. तान् । 4) Br. च । 5) Śidh. दृष्ट्वा । 6) Śidh. बद्ध्वा । 7) Śidh. विक्रीणन्तीं; Vā. विक्रीतं तं । 8) Bḍ. Vā. नरोत्तमः; Śidh. स्वमात्मजम् ।

110 = Bḍ. II. 63.87[b], 88[a]; Br. 7.108; H. 727[b], 728[a]; Śidh. 60.89[b], 90[a]; Vā. 88.88[b], 89[a]. 1) Br. मो द्विजाः; H. भारत; Śidh. वै ऋषे । 2) Bḍ. Vā. महाबुद्धि– ।

111 = Bḍ. II. 63.88[b], 89[a]; Br. 7.109; H. 628[b], 729; Śidh. 60.90[b], 91 = ab; Vā. 88.89[b], 90. 1) Śidh. अनुक्रोशार्थं– । 2) Bḍ. Vā. बद्धो; Śidh. गलबन्धान् । 3) Bḍ. H. –कस्तात ते–; Vā. –कस्तातस्ते । 4) Vā. वीर्येण ।

B.

(Bḍ. II. 63.90—64.24; Br. 8.1—95; H. 730—834; Śidh. 61.1—74; Vā. 88.91—89.23; Cp. A. 273.26b—39; Bhg. IX. 7.7—13.26; Ga. 138.26b—56; Kū. 21.10—61; L. 66.1—54; Vi. IV. 3.13—5.14).

सत्यव्रतस्तु[1]) भक्त्या च[2]) कृपया च प्रतिज्ञया ।
विश्वामित्रकलत्रं च[3]) बभार विनये स्थितः[4]) ॥ 1 ॥

हत्वा मृगान् वराहांश्च महिषांश्च वने[1]चरान् ।
विश्वामित्राश्रमाभ्याशे[2]) मांसं वृक्षे बबन्ध सः[3]) ॥ 2 ॥

उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ।
पितुर्नियोगादवहद्[1]) तस्मिन् वनगते नृपे[2]) ॥ 3 ॥

अयोध्यां[1]) चैव राष्ट्रं[2]) च तथैवान्तःपुरं मुनिः ।
याज्योपाध्याय[3]संयोगाद्[4]) वसिष्ठः[5]) पर्यरक्षत ॥ 4 ॥

स[1]त्यव्रतस्तु[2]) बाल्याच्च[3]) भाविनोऽर्थस्य वै[4]) बलात् ।
वसिष्ठेऽभ्यधिकं मन्युं धारयामास नित्यशः[5]) ॥ 5 ॥

पित्रा हि तं[1]) तदा राष्ट्रात्[2]) परित्यक्तं[3]) स्वमात्मजम्[4]) ।
न[5]) वारयामास मुनिर्वसिष्ठः[6]) कारणेन ह[7]) ॥ 6 ॥

पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात् सप्तमे पदे ।
न च[1]) सत्यव्रतस्तस्माद्[2]) हृतवान्[3]) सप्तमे पदे[4]) ॥ 7 ॥

---

1 = Bḍ. II. 63.90; Br. 8.1; H. 730; Śidh. 61.1; Vā. 88.91. 1) Bḍ. Vā. तस्य व्रतेन । 2) Śidh. तद्भक्त्या । 3) Br. तु; H. तद् । 4) Śidh. पोपयामास वै तदा ।

2 = Bḍ. II. 63.91; Br. 8.2; H. 731; Śidh. 61.2; Vā. 88.92. 1) Bḍ. जले– । 2) Bḍ. H. Vā. –भ्यासे । 3) Bḍ. तन्मांसमनयत् ततः; Br. ववन्ध च; Śidh. तन्मांसं चाक्षिपन् मुनेः; Vā. तन्मांसमपचत् ततः ।

3 = Bḍ. II. 63.92; Br. 8.3; H. 732; Vā. 88.93. 1) Br. –वसत् ; Bḍ. Vā. –भजन् । 2) Bḍ. Vā. नृपे तु वनमास्थिते ।

4 = Bḍ. II. 63.93; Br. 8.4; H. 733; Śidh. 61.3; Vā. 88.94. 1) Śidh. तीर्थं गां । 2) Br. Vā. राज्यं । 3) Bḍ. याज्योत्थान्याया– । 4) H. –सम्बन्धात् । 5) Br. वैसिष्ठः ।

5 = Bḍ. II. 63.94; Br. 8.5; H. 734; Śidh. 61.4; Vā. 88.95. 1) Bḍ. सु– । 2) Śidh. सत्यव्रतस्य । 3) Bḍ. Vā. –ल्यात् तु; H. –ल्याद्वै; Śidh. –ल्याद्वा । 4) H. वा । 5) Bḍ. Vā. मन्युना; H. –स्यदा ।

6 = Bḍ. II. 63.95; Br. 8.6; H. 735; Śidh. 61.5; Vā. 88.96. 1) Bḍ. Śidh. तु तं; Vā. रुदंस् । 2) H. राज्यात् । 3) Br. H. त्यज्यमानं । 4) Br. प्रियं सुतम् । 5) Br. नि– । 6) Br. –बंधुना । 7) Bḍ. Vā. वै; Br. न ।

7 = Bḍ. II. 63.96; Br. 8.7; H. 736; Śidh. 61.6; Vā. 88.97. 1) Bḍ. Vā. एवं । 2) Bḍ. –स्तां वै; Vā. –स्तान्वै; Śidh. –स्तस्य । 3) Bḍ. Vā. हृतवान् ; Br. –भतवान् । 4) Śidh. तमुपांशुमबुध्यत ।

जानन् धर्मान्[1]) वसिष्ठस्तु[2])
न मां[3]) त्रातीति *भो द्विजाः*[4]) ।
सत्यव्रतस्तदा रोषं
वसिष्ठे[5]) मनसाकरोत् ॥ 8 ॥

जानन् धर्मान् वसिष्ठस्तु
न च[1]) मन्त्रानिहेच्छति ।
इति सत्यव्रतो[2]) रोषं
वसिष्ठे[3]) मनसाकरोत् ॥ 8 ॥

गुण[1]बुद्ध्या तु भगवान् वसिष्ठः कृतवांस्तथा[2]), ।
न[1]) च सत्यव्रतस्तस्य
तमुपांशुमबुध्यत ॥ 9 ॥

न तु सत्यव्रतोऽबुध्य-
दुपांशुव्रतमस्य वै ॥ 9 ॥

तस्मिन्नपरितोषो यः[1]) पितुरासीन् महात्मनः[2]), ।
तेन द्वादश वर्षाणि नावर्षत् पाकशासनः ॥ 10 ॥

तेन त्विदानीं वहता[1]) दीक्षां तां दुर्वहां[2]) भुवि ।
कुलस्य निष्कृतिः *स्वस्य*[3]) कृ*ता सा*[4]) वै[5]) भवेदिति ॥ 11 ॥

न तं[1]) वसिष्ठो भगवान् पित्रा त्यक्तं न्यवारयत्[2]), ।
अभिषेक्ष्याम्यहं पुत्र-
मस्येत्येवंमतिर्मुनिः[1]) ॥ 12 ॥

अभिषेक्ष्याम्यहं *राज्ये*[1])
पश्चादेनमिति प्रभुः ॥ 12 ॥

स तु द्वादश वर्षाणि तां दीक्षा[1]मुद्वहन्[2]) बली ।
अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ 13 ॥

सर्वकामदुघां दोग्ध्रीं[1]) ददर्श स[2]) नृपात्मजः, ।
तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च[3]) श्रमाच्चैव[4]) क्षुधान्वितः[5]) ॥ 14 ॥

---

8 = Br. 8.8; H. 737; Śidh. 61.7. 1) Br. धर्मं । 2) Śidh. वसिष्ठात्तु । 3) Śidh. तं । 4) H. भारत; Śidh. शंसति भार्गवः । 5) Śidh. वसिष्ठो ।

8 = Bd. II. 63.97; Vā. 88.98. 1) Bd. नव । 2) Vā. –व्रते । 3) Vā. वसिष्ठो ।

9[a] = Bd. II. 63.98[a]; Br. 8.9[a]; H. 738[a]; Śidh. 61.8[a]; Vā. 88.99[a]. 1) Vā. गुरु– । 2) Śidh. Vā. –स्तदा; Bd. –स्तपः ।

9[b] = Br. 8.9[b]; H. 738[b]; Śidh. 61.8[b]. 1) Śidh. स ।

9[b] = Bd. II. 63.98[b]; Vā. 88.99[b].

10 = Bd. II. 63.99; Br. 8.10; H. 739; Śidh. 61.9[a] = a; Vā. 88.100. 1) Bd. –स्मिंस्तु परमो रोषः; Br. –तोषश्च; Śidh. श्चपरितोषाय; Vā. –स्मिंश्चोपरते यो यत् । 2) Vā. T. महामनाः ।

11 = Bd. II. 63.100; Br. 8.11; H. 740; Śidh. 61.9[b] = b; Vā. 88.101. 1) Br. विहितां; Vā. नवुषा । 2) Vā. दुर्बलां । 3) Br. विप्राः; H. तात; Śidh. विप्र । 4) Bd. Vā. कृतेयं; Śidh. कृतवान् । 5) Bd. Vā. च ।

12[a] = Bd. II. 63.101[a]; Br. 8.12[a]; H. 741[a]; Śidh. 61.10[a]; Vā. 88.102[a]. 1) Bd. Vā. ततो । 2) Bd. न वारयत् ।

12[b] = Br. 8.12[b]; H. 741[b]; Śidh. 61.10[b]. 1) H. –र्मुनेः; Śidh. –मस्यान्ते वै ब्रवीन् मुनिः ।

12[b] = Bd. II. 63.101[b]; Vā. 88.102[b]. 1) Bd. नष्टे ।

13 = Bd. II. 63.102; Br. 8.13; H. 742; Śidh. 61.11; Vā. 88.103. 1) Bd. Śidh. Vā. दीक्षां ता– । 2) Br. –मव-हद्; Śidh. –मुद्वहद् ।

14 = Bd. II. 63.103; Br. 8.14; H. 743; Śidh. 61.12; Vā. 88.104. 1) Bd. Vā. धेनुं । 2) Bd. Br. Vā. स ददर्श । 3) Śidh. लोभाच्च । 4) Śidh. –माद्दे च । 5) H. Śidh. क्षुधार्दितः ।

दश[1]धर्मगतो राजा
जघान *मुनिसत्तमाः*[2]) ।

दस्युधर्म[1]गतो दृष्ट्वा
जघान बलिनां वरः ।

स[1]) तु[2]) मांसं[3]) स्वयं चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान्[4]) ॥ 15 ॥
भोजयामास, तच्छ्रुत्वा वसिष्ठोऽप्य[1]स्य चुक्रुधे[2]) ।

क्रुद्धस्तु भगवान् वाक्य-
मिदमाह नृपात्मजम् ॥ 16 ॥

प्रोवाच चैव भगवान्
वसिष्ठस्तं नृपात्मजम् ॥ 16 ॥

पातयेयमहं क्रूर[1]) तव शङ्कुम*संशयम्*[2]), ।

यदि ते द्वाविमौ शङ्कू
न स्यातां[1]) वै कृतौ पुनः[2]) ॥ 17 ॥

यदि ते त्रीणि शङ्कूनि
न स्युर्हि पुरुषाधम ॥ 17 ॥

पितुश्चा[1]परितोषेण गुरोर्दो[2]ग्ध्रीवधेन च ।
अप्रोक्षितोपयोगाच्च[3]) त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ 18 ॥

एवं त्रीण्य*स्य*[1]) शङ्कूनि *तानि दृष्ट्वा*[2]) महातपाः ।
त्रिशङ्कुरिति होवाच, त्रिशङ्कुस्तेन[3]) स स्मृतः ॥ 19 ॥

विश्वामित्रस्तु[1]) दाराणामागतो[2]) भरणे[3]) कृते[4]) ।
तेन[5]) तस्मै वरं प्रादान् *मुनिः*[6]) प्रीतस्त्रिशङ्कवे ॥ 20 ॥

छन्द्यमानो वरेणाथ *वरं*[1]) वव्रे नृपात्मजः, ।
सशरीरो व्रजे स्वर्गमित्येवं याचितो वरः ॥ 21 ॥

15^a = Br. 8.15^a; H. 744^a; Śidh. 61.13^a. 1) Br. देश–; Śidh. दाश– । 2) H. जनमेजय; Śidh. तां स वै मुने ।

15^a = Bḍ. II. 63.104^a; Vā. 88.105^a. 1) Vā. धर्म ।

15^b = Bḍ. II. 63.104^b; Br. 8.15^b; H. 745^b; Śidh. 61.13^b; Vā. 88.105^b. 1) Br. तन्; H. तच् । 2) H. च; Śidh. तं । 3) Br. मांसं स । 4) Śidh. चात्मजम् ।

16^a = Bḍ. II. 63.105^a; Br. 8.16; H. 746; Śidh. 61.14^a; Vā. 88.106^a. 1) Bḍ. Vā. –ष्ठो ह्य– । 2) Śidh. –ष्ठस्तं तदात्यजत् ।

16^b = H. 746^b.

16^b = Bḍ. II. 63.105^b; Vā. 88.106^b.

17^a = Bḍ. II. 63.106^a; Br. 8.17^a; H. 747^a; Śidh. 61.14^b; Vā. 88.107^a. 1) Śidh. क्रूरं; Vā. पातये क्रूर हे । 2) Bḍ. –ङ्कुमपोह्य वै; Śidh. –मयस्मयम्; Vā. –मयोमयम् ।

17^b = Br. 8.17^b; H. 727^b; Śidh. 61.15^a. 1) Śidh. नश्येतां । 2) H. पुनः कृतौ; Śidh. पुरा ।

17^b = Bḍ. II. 63.106^b; Vā. 88.107^b.

18 = Bḍ II. 63.107; Br. 8.18; H. 748; Śidh. 61.15^{bc}; Vā. 88.108. 1) Śidh. –श्च परि– । 2) Br. T. गुरुदो– । 3) Śidh. –गात् स ।

19 = Bḍ. II. 63.108; Br. 8.19; H. 749; Śidh. 61.16^a = b; Vā. 88.109. 1) Bḍ. Vā. एवं स त्रीणि । 2) Bḍ. Vā. दृष्ट्वा तस्य । 3) Śidh. –ङ्कुरिति ।

20 = Bḍ. II. 63.109; Br. 8.20; H. 750; Śidh. 61.16^b, 17^a; Vā. 88.110. 1) Br. T. –मित्रस्य । 2) Br. T. –मनेन । 3) Br. T. मरणं । 4) Br. T. कृतं । 5) Bḍ. Vā. ततस्; H. स तु । 6) Bḍ. Vā. –दात् तदा ।

21 = Bḍ. II. 63.110; Br. 8.21; H. 751; Śidh. 61,17^b = a; Vā. 88.111^a. 1) Bḍ. Vā. गुरुं ।

अनावृष्टिभये तस्मिन्[1]) गते[2]) द्वादशवार्षिके ।
पित्र्ये राज्येऽभिषिच्याथ[3]) याजयामास तं मुनिः[4]) ॥ 22 ॥

मिषतां देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ।
सशरीरं तदा[1]) तं वै[2]) दिवमारोपयत् प्र[3]भुः[4]) ॥ 23 ॥

तस्य सत्यरथा[1]) नाम भार्या[2]) कैकय[3]वंशजा ।
कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्मषम् ॥ 24 ॥

स वै[1]) राजा हरिश्चन्द्रस्त्रैशङ्कव इति स्मृतः[2]) ।
आहर्ता राजसूयस्य सम्राडिति ह विश्रुतः[3]) ॥ 25 ॥

हरिश्चन्द्रस्य तु[1]) सुतो[2]) रोहितो नाम वीर्यवान्[3]), ।
हरितो रोहितस्याथ, चञ्चु[4]र्हारि[5]त उच्यते ॥ 26 ॥

विज[1]यश्च सुदेवश्च[2]) चञ्चु-पुत्रौ[3]) बभूवतुः[4]), ।
जेता क्षत्रस्य सर्वस्य[5]), विजयस्तेन स स्मृतः ॥ 27 ॥

रुरुक[1]स्तनयस्तस्य[2]) राजा धर्मार्थकोविदः[3]), ।
रुरुकस्य[4]) वृकः[5]) पुत्रो, वृकाद्[6]) बाहुस्तु जज्ञिवान्[7]) ॥ 28 ॥

हैहयास्तालजङ्घाश्च निरस्यन्ति स्म तं नृपम्[1]), ।	हैहयैस्तालजङ्घैश्च निरस्तो व्यसनी नृपः ।

---

22 = Bḍ. II. 63.111; Br. 8.22; H. 752; L. 66.9ᵃ = b; Śidh. 61.18; Vā. 88.111ᵇ, 112ᵃ. 1) Śidh. चास्मिन् । 2) Bḍ. Śidh. जाते । 3) Bḍ. Vā. V. अभिषिच्य राज्ये पित्र्ये; H. पित्र्येऽभिषिच्य राज्ये तु; L. 'राज्येऽभिषिच्य तं पित्र्ये; Śidh. अभिषिच्य पितृराज्ये; Vā. T. अभिषिच्य तदा राज्ये । 4) Bḍ. वै योजयामास तं मुनिः; Br. पार्थिवम् ।

23 = Bḍ. II. 63.112; Br. 8.23; H. 753; L. 66.9ᵇ, 10ᵃ; Śidh. 61.19; Vā. 88.112ᵇ, 113ᵃ. 1) Śidh. सदा । 2) H. Śidh. तु । 3) L. –यद्वि– । 4) Br. दिवमारोपयामास सशरीरं महातपाः ।

24 = Bḍ. II. 63.115; Br. 8.24; H. 754; L. 66.10ᵇ, 11ᵃ; Śidh. 61.20; Vā. 88.117. 1) Bḍ. Vā. सत्यरता; L. सत्यव्रता । 2) Br. H. पत्नी । 3) Br. कैकेय– ; Vā. केकय– ।

25 = Bḍ. II. 63.116; Br. 8.25; H. 755; Śidh. 61.21; Vā. 88.118. 1) Bḍ. Vā. तु । 2) Bḍ. Vā. श्रुतः । 3) Bḍ. Vā. परिश्रुतः; H. च विश्रुतः ।

26 = Bḍ. II. 63.117; Br. 8.26; H. 756ᵃ, 758ᵃ; L. 66.11ᵇ, 12ᵃ; Śidh. 61.22ᵃ = a; Vā. 88.119. 1) L. च । 2) Br. H. पुत्रोऽभूद् । 3) Br. पार्थिवः; Śidh. विश्रुतः । 4) L. धुन्धु– । 5) Bḍ. Vā. –री– ।

27 = Bḍ. II. 63.118; Br. 8.27; H. 758ᵇ, 759ᵃ; L. 66.12ᵇ, 13ᵃ; Vā. 88.120. 1) Bḍ. विन– । 2) Br. सुनिर्भेद्यश्च; L. सुतेजाश्च । 3) Br. चञ्चुपुत्रो; L. धुन्धुपुत्रौ । 4) Br. बभूव ह । 5) Bḍ. Vā. सर्वस्य क्षत्रस्य; Br. स सर्वपृथिवीं; L. सर्वत्र ।

28 = Bḍ. II. 63.119; Br. 8.28; H. 759ᵇ, 760ᵃ; L. 66.13ᵇ, 14ᵃ; Śidh. 61.22ᵇ = b; Vā. 88.121. 1) L. रुचक– । 2) L. –स्तस्य तनयो; Vā. –स्तनयस्तत्र । 3) L. परमधार्मिकः । 4) Bḍ. रुरुकात् तु; L. रुचकस्य; Śidh. रोहितस्य; Vā. रुरुकाद् । 5) Vā. धृतकः । 6) Bḍ. L. Vā. –श्चस्तस्माद् । 7) Bḍ. –र्दुर्विजज्ञिवान्; L. Vā. –श्च जज्ञिवान् ।

29ᵃ = Br. 8.29ᵃ; H. 761ᵃ; Śidh. 61.23ᵃ. 1) H. नृप । | 29ᵃ = Bḍ. II. 63.120ᵃ; Vā. 88.122ᵃ.

तत्पत्नी गर्भमादाय
और्वस्याश्रममाविशत् ॥ 29 ॥
नात्यर्थं[1]) धार्मिकश्चैव[2])
स हि[3]) धर्मयुगेऽभवत् ।

शकैर्यवन-काम्बोजैः
पारदैः पह्लवैः सह[1]) ॥ 29 ॥
नायत्यर्थं धार्मिकोऽभूत् स
धर्म्ये सत्ययुगे[1]) तथा ।

सगरस्तु[1]) सुतो[2]) बाहो[3]र्जज्ञे[4]) सह गरेण वै[5]) ॥ 30 ॥

और्वस्या[1]श्रममासाद्य भार्गवेणाभि[2]रक्षितः ।
आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च[3]) भार्गवात् सगरो नृपः ॥ 31 ॥

जिगाय[1]) पृथिवीं हत्वा[2]) तालजङ्घान् सहैहयान् ।
शकानां पह्लवानां च धर्मं[3]) निरसदच्युतः[4]) ॥ 32 ॥

क्षत्रियाणां *तथा तेषां*[1]) पारदानां च[2]) धर्मवित् ॥ 33 ॥

ऋषय ऊचुः

कथं स सगरो *जातो*[1]) गरेणैव *सहाच्युतः*[2]) ।
किमर्थं च[3]) शकादीनां क्षत्रियाणां महौजसाम् ॥ 34 ॥

धर्मान्[1]) कुलोचितान्[2]) क्रुद्धो राजा[3]) निरसदच्युतः, ।
| एतन् नः[1]) सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामते[2]) । ॥ 35 ॥

सूत (लोमहर्षण) उवाच :

बाहोर्व्यसनिनः पूर्वं[1]) हृतं *राज्यमभूद्*[2]) किल ।
हैहयैस्तालजङ्घैश्च शकैः सार्धं[3]) *समागतैः*[4]) ॥ 36 ॥

29[b] = Br. 9.29[b].

30[a] = Br. 9.30[a]; H. 761[b]; Śidh. 61.23[b]. 1) Br. T. नासत्यो; Śidh. नात्मार्थं । 2) H. –कस्तात; Śidh. –को विप्र । 3) Br. ह ।

29[b] = Bḍ. II. 63.120[b]; H. 760[b]; Vā. 88.122[b]. 1) Bḍ. Vā. –वैस्तथा ।

30[a] = Bḍ. II. 63.121[a]; Vā. 88.123[a]. 1) Bḍ. सति युगे ।

30[b] = Bḍ. II. 63.121[b]; Br. 8.30[b]; H. 762[a]; L. 66.(14[b]); Śidh. 61.24[a]; Vā. 88.123[b]. 1) Śidh. सगरं स । 2) Śidh. सुतं । 3) L. सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्; Śidh. बाहु– । 4) Br. –र्यैशे; L. राजा । 5) H. सः; L. परमधार्मिकः ।

31 = Bḍ. II. 63.122; Br. 8.31; H. 762[b], 763[a]; Śidh. 61.24[a], 25[b]; Vā. 88.124[a] = b. 1) Bḍ. Vā. भृगोरा– । 2) Bḍ. ह्यौर्वेण परि–; Vā. तुर्वेण परि– । 3) Bḍ. Vā. तु ।

32 = Bḍ. II. 63.123; Br. 8.32[ab]; H. 763[b], 764[a]; Śidh. 61.25[b](c); Vā. 88.124[b], 125[a]. 1) Bḍ. Vā. जघान । 2) Bḍ. Vā. गत्वा । 3) Vā. –र्मान् । 4) Śidh. शकान् बहूदकांश्चैव पारदातगणान् खशान् ।

33 = Bḍ. II. 63.124[a]; Br. 8.32[c]; H. 764[b]; Vā. 88.125[b]. 1) Br. मुनिश्रेष्ठाः; H. कुरुश्रेष्ठ । 2) H. स ।

34 = Bḍ. II. 63.124[b], 125[a]; Br. 8.33; H. 765; Śidh. 61.28[a] = a; Vā. 88.126[ab]. 1) Bḍ. Śidh. Vā. राजा । 2) Bḍ. Vā. गरेण सह जज्ञिवान् ; Śidh. गरेण सहितो मुने । 3) Bḍ. वा ।

35[a] = Bḍ. II. 63.125[b]; Br. 8.34[a]; H. 766[a]; Vā. 88.126[c] = a. 1) H. धर्मं । 2) H. कुलोचितं । 3) Br. राजा क्रुद्धो ।

| 35[b] = Br. 8.34[b]; H. 766[b]; Śidh. 61(28[b]). 1) H. मे । 2) H. तपोधन; Śidh. जातः स जघ्निवान् भूपानेत- दाख्यातुमर्हसि ।

36 = Bḍ. II. 63.126; Br. 8.35; H. 767; Śidh. 61.29; Vā. 88.127. 1) Bḍ. Vā. तस्य; H. Śidh. तात । 2) Bḍ. Vā. –ज्यं पुरा । 3) Śidh. सार्थं । 4) Br. द्विजोत्तमाः; H. Śidh. निशामय ।

यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पह्लवास्तथा[1]) ।

एते ह्यपि गणाः पञ्च[1])
हैहयार्थे[2]) पराक्रमन् ॥ 37 ॥

हैहयार्थं पराक्रान्ता
एते पञ्च गणास्तदा ॥ 37 ॥

हृतराज्यस्तदा[1]) राजा
स वै बाहुर्वनं ययौ ।

हृतराज्यस्तदा बाहुः
संन्यस्य स[1]) तत्र गृहम्[2]) ।
वनं प्रविश्य धर्मात्मा
सह पत्न्या तपोऽचरत् ॥ 37_1 ॥

पत्न्या चानुगतो दुःखी
वने[2]) प्राणानवासृजत् ॥ 38 ॥

कदाचिदप्यकल्पः स[1])
तोयार्थं प्रस्थितो नृपः ।
वृद्धत्वाद् दुर्बलत्वाच्च
ह्यन्तरा[2]) स ममार च ॥ 38 ॥

पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतोऽन्वगात्[1]), ।
सपत्न्या तु[2]) गरस्तस्यै[3]) दत्तः *पूर्वमभूत् किल*[4]) ॥ 39 ॥

सा तु भर्तुश्चितां कृत्वा वने[1]) ता[2]मध्यरोहत[3]), ।
और्वस्तां भार्गवो दृष्ट्वा[4]) कारुण्यात् *समवारयत्*[5]) ॥ 40 ॥

तस्याश्रमे च *गर्भः स*[1])
गरेणैव सहाच्युतः[2]) ।
व्यजायत महाबाहुः[3])
सगरो[4]) नाम पार्थिवः[5]) ॥ 41 ॥

तस्याश्रमे तु तं गर्भं[1])
सा गरेण[2]) तदा सह ।
व्यजायत महाबाहुं
सगरं नाम धार्मिकम् ॥ 41 ॥

37ᵃ = Bḍ. II. 63.127ᵃ; Br. 8.36ᵃ; H. 768ᵃ; Śidh. 61.30ᵃ; Vā. 88.128ᵃ. 1) H. –वाः खशाः ।

37ᵇ = Br. 8.36ᵇ; H. 768ᵇ; Śidh. 61.30ᵇ. 1) Śidh. एतेषां च गणा राजन् । 2) H. –यार्थं ।

38 = Br. 8.37; H. 769; Śidh. 61.31. 1) Śidh. –स्ततो । 2) Br. तत्र; Śidh. स वै ।

37ᵇ = Bḍ. II. 63.127ᵇ; Vā. 88.128ᵇ.

37_1 = Bḍ. II. 63.128; Vā. 88.129ᵇᶜ. 1) Vā. तु । 2) Vā. नृपः ।

38 = Bḍ. II. 63.129; Vā. 88.130. 1) Vā. कस्यचित्त्वथ कालस्य । 2) Vā. अन्तरा ।

39 = Bḍ. II. 63.130; Br. 8.38; H. 770; Śidh. 61.32; Vā. 88.131. 1) Bḍ. –ऽप्यगात् । 2) Br. Śidh. च । 3) Śidh. –स्तस्या । 4) Bḍ. Vā. दत्तो गर्भजिघांसया; Br. –र्वं किलानघाः; Śidh. –र्वं तु तेष्यया ।

40 = Bḍ. II. 63.131; Br. 8.39; H. 771; Śidh. 61.33; Vā. 88.132. 1) Bḍ. Vā. वह्निं; Śidh. ज्वलनं । 2) Bḍ. Vā. तं । 3) Bḍ. Vā. समरोहयत्; Br. T. –मभ्यरोहत; Śidh. चावरोहत । 4) Br. विप्राः; H. –वस्तात; Śidh. –वो राजन् । 5) Bḍ. –ण्यादि न्यवर्तयत्; Vā. –ण्याद् विन्यवर्तयत् ।

41 = Br. 8.40; H. 772; Śidh. 61.34. 1) H. तं गर्भं; Śidh. वै गर्भो । 2) H. –त । 3) H. –बाहुं; Śidh. –बाहो । 4) H. सगरं । 5) H. पार्थिवम् ।

41 = Bḍ. II. 63.132; Vā. 88.133. 1) Bḍ. तु गर्भं सा । 2) Bḍ. गरेण च ।

और्वस्तु जातकर्मादि[1]) तस्य कृत्वा[2]) महात्मनः ।
अध्याप्य वेदशास्त्राणि[3]) ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ 42 ॥

आग्नेयं तु[1]) *महाबाहुर[2]मरै[3]*रपि दुःसहम् ।
स तेनास्त्रबलेनाजौ[4]) बलेन च समन्वितः ॥ 43 ॥

हैहयान् वि[1]जघानाशु[2]) क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव[3]) ।
| आजहार च लोकेषु कीर्तिं कीर्तिमतां वरः ॥ 44 ॥

ततः शकान्[1]) स[2]यवनान्[3]) काम्बोजान्[4]) पारदां[5]स्तथा ।
पह्लवांश्चैव निःशेषान् कर्तुं व्यवसितो नृपः[6]) ॥ 45 ॥

ते *वध्यमाना*[1]) वीरेण[2]) सगरेण महात्मना ।
वसिष्ठं शरणं *गत्वा*[3]) *प्रणिपे*[4]*तुर्मनीषिणम्*[5]) ॥ 46 ॥

वसिष्ठ[1]*स्त्वथ तान्*[2]) *दृष्ट्वा*[3]) समयेन[4]) महाद्युतिः[5]) ।
सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाभयं तदा[6]) ॥ 47 ॥

सगरः स्वां प्रतिज्ञां च[1]) गुरोर्वाक्यं निशम्य च ।
धर्मं जघान[2]) तेषां वै[3]) वेशान्यत्वं[4]) चकार ह ॥ 48 ॥

अर्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा[1]) व्यसर्जयत् ।
यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च[2]) ॥ 49 ॥

---

42 = Bḍ. II. 63.133; Br. 8.41; H. 773; Śidh. 61.35; Vā. 88.134. 1) Bḍ. Vā. –कर्मादीन् ; Br. –कर्मादींस् । 2) Bḍ. Vā. कृत्वा तस्य । 3) Bḍ. वेदाञ्छास्त्राणि; H. वेदानखिलांस् ; Śidh. वेदं शास्त्राणि ।

43 = Br. 8.42; H. 774; Śidh. 61.36; Vā. 88.135[ab]. 1) Śidh. तं; Vā. जामदग्न्यात् । 2) Br. महाभागा अ–; Śidh. महाभाग; Vā. तदाग्नेयम– । 3) Śidh. सामरै– Vā. –सुरै– । 4) Vā. –बलेनैव ।

44[a] = Br. 8.43[a]; H. 775[a]; Śidh. 61.37[a]; Vā. 88.135[c] = a. 1) H. नि । 2) Vā. जघान हैहयानाशु । 3) Śidh. अस्त्र-बलेन च; Vā. –रुद्रः पशुगणानिव ।

| 44b = Br. 8.43[b]; H. 775[b]; Śidh. 61.37[b].

45 = Bḍ. II. 63.134; Br. 8.44; H. 776; Śidh. 61.38[a] = a; Vā. 88.136. 1) Śidh. शकाः । 2) Br. –कांश्च । 3) Śidh. –यवनाः । 4) Śidh. काम्बोजाः । 5) Śidh. पह्लवा– । 6) H. –सितः किल ।

46 = Bḍ. II. 63.135; Br. 8.45; H. 777; Śidh. 61.38[b] = a[I]b[I]; Vā. 88.137. 1) Bḍ. हन्यमाना । 2) Śidh. हन्य-मानास्तदा ते तु । 3) Bḍ. Vā. सर्वे; Śidh. ययुः । 4) Bḍ. संप्रासाः; Vā. प्रपन्नाः । 5) Bḍ. Vā. शरणैषिणः ।

47 = Bḍ. II. 63.136; Br. 8.46; H. 778; Śidh. 61.39; Vā. 88.138 1) Bḍ. Śidh. –ष्ठो । 2) Bḍ. वीक्ष्य तान्; Śidh. वचनां; Vā. –स्तांस्तथे– । 3) Bḍ. शुक्तान् ; Śidh. कृत्वा; Vā. –स्तुक्त्वा । 4) Bḍ. Vā. V. विनयेन । 5) Bḍ. महामुनिः । 6) Bḍ. तथा; Śidh. नृपम् ।

48 = Bḍ. II. 63.137; Br. 8.47; H. 779; Śidh. 61.40; Vā. 88.139. 1) Br. Śidh. तु । 2) Bḍ. जघान धर्मं । 3) Bḍ. वै तेषां । 4) Br. वेषानन्यांश् ; Śidh. केशान्यत्वं ।

49 = Bḍ. II. 63.138; Br. 8.48; H. 780; Śidh, 61.41; Vā. 88.140. 1) Śidh. मुण्डं कृत्वा । 2) Br. ह ।

पारदा मुक्त[1]केशाश्च पह्लवाः[2]) श्मश्रुधारिणः ।
निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ 50 ॥

शका यवन-काम्बोजाः *पारदाः*[1]) *पह्लवा*[2]*स्तथा*[3]) ।
कोलिसर्पाः[1]) *स-महिषा*[2])
दार्वा[3]श्चोलाः स-केरलाः ॥ 51 ॥

| कलिस्पर्शा माहिषिका
| दार्वाश्चोलाः खसास्तथा, ॥ 51 ॥

सर्वे ते क्षत्रिय*गणा*[1]), धर्मस्तेषां निराकृतः[2]) ।
वसिष्ठवचनाद् *राजा*[3]) सगरेण महात्मना ॥ 52 ॥

स धर्मविजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ।
अश्वं प्रचार[1]यामास वाजिमेधाय दीक्षितः[2]) ॥ 53 ॥

तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ।
वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः ॥ 54 ॥

स तं देशं *तदा पुत्रैः*[1]) खानयामास पार्थिवः[2]) ।
आसेदुस्ते *तदा*[1]) तत्र
खन्यमाने महार्णवे ॥ 55 ॥

| आसेदुश्च ततस्तस्मिन्
| *खनन्त*[1]स्ते महार्णवे ॥ 55 ॥

तमादिपुरुषं *देवं*[1]) हरिं कृष्णं प्रजापतिम्[2]) ।
विष्णुं कपिलरूपेण *स्वपन्तं पुरुषोत्तमम्*[3]) ॥ 56 ॥

तस्य चक्षुः समुत्थेन
तेजसा[1]) प्रतिबुध्यतः ।

| तस्य चक्षुः समासाद्य
| तेजस्तत् प्रतिपद्यते, ।

दग्धाः पुत्रास्तदा *सर्वे*[1]) चत्वारस्त्ववशेषिताः ॥ 57 ॥

---

50 = Bḍ. II. 63.139; Br. 8.49; H. 781; Śidh. 61.42; Vā. 88.141. 1) Śidh. मुण्ड- । 2) Br. पह्लवान् ।

51[a] = Bḍ. II. 63.140[a]; Br. 8.50[a]; H. 782[a]; Vā. 88.142[a]. 1) Bḍ. Vā. पह्लवाः । 2) Bḍ. Vā. पारदैः । 3) Bḍ. Vā. सह; Br. पारदाश्च द्विजोत्तमाः ।

51[b] = Br. 8.50[b]; H. 782[b]. 1) Br. कोणिसर्पा । 2) Br. माहिषका । 3) Br. दर्वा- ।

| 51[b] = Bḍ. II. 63.140[b]; Vā. 88.142[b].

52 = Bḍ. II. 63.141; Br. 8.51; H. 783; Śidh. 61.43[a] = a; Vā. 88.143. 1) Br. क्षत्रिया विप्राः; H. Śidh. क्षत्रियास्तात । 2) Śidh. धर्महीनाः कृताः पुरा । 3) Bḍ. Vā. –चनात् पूर्वं; H. –चनाद् राजन् ।

53 = Bḍ. II. 63.142; Br. 8.52; H. 785; Śidh, 61.43[b], 44[a]; Vā. 88.144. 1) Bḍ. वै चार-; Vā. विचार-; Śidh. संस्कार-; । 2) Śidh. पार्थिवः ।

54 = Bḍ. II. 63.143; Br. 8.53; H. 786; Śidh. 61.44[b], 45[a]; Vā. 88.145.

55[a] = Bḍ. II. 63.144[a]; Br. 8.54[a]; H. 787[a]; Śidh. 61.45[b]; Vā. 88.146[a]. 1) Bḍ. Vā. सुतैः सर्वैः । 2) Śidh. सर्वतः ।

55[b] = Br. 8.54[b]; H. 787[b]; Śidh. 61.46[a]. 1) Śidh. ततस् ।

| 55[b] = Bḍ. II. 63.144[b]; Vā. 88.146[b]. 1) Vā. तस्मिंस्तदन्त- ।

56 = Bḍ. II. 63.145; Br. 8.55; H. 788; Śidh. 61.46[b] = a; Vā. 88.147. 1) H. आदिदेवं पुरुषं । 2) Śidh. कपिलं विश्वरूपिणम् । 3) Br. –पं तदा; H. पुरुषसत्तमम्; Bḍ. Vā. हंसं नारायणं प्रभुम् ।

57[a] = Br. 8.56[a]; H. 789[a]; Śidh. 61.47[a]. 1) Śidh. वह्निना ।

| 57[a] = Bḍ. II. 63.146[a]; Vā. 88.148[a].

57[b] = Bḍ. II. 63.146[b]; Br. 8.56[b]; H. 789[b]; Śidh. 61.47[b]; Vā. 88.148[b]. 1) Br. सर्वे मुनिश्रेष्ठास्; H. –श्चास्ते वै महाराज; Śidh. षष्टिसहस्राणि ।

बर्हि[1]केतुः सु[2]केतुश्च तथा धर्मरथो नृपः[3]) ।
शूरः पञ्चजन[4]श्चैव[5]) तस्य वंशकरा नृपाः[6]) ॥ 58 ॥

प्रादाच्च तस्मै[1]) भगवान् हरिर्नारायणो वरान्[2]) ।

अक्षयं वंशमिक्ष्वाकोः	अक्षयत्वं स्ववंशस्य
कीर्तिं चाप्यनिवर्तिनीम्[1]) ॥ 59 ॥	वाजिमेधशतं तथा ॥ 59 ॥
पुत्रं समुद्रं च विभुः	विभुः[1]) पुत्रं समुद्रं च
स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।	स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।
समुद्रश्चार्घमादाय	स[2]) समुद्रोऽश्वमादाय
ववन्दे तं महीपतिम् ॥ 60 ॥	ववन्दे सरितां पतिः ॥ 60 ॥

सागरत्वं च लेभे स कर्मणा तेन तस्य वै[1]) ।
तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान्[2]) ॥ 61 ॥

आजहाराश्वमेधानां शतं स सुमहायशाः[1]) ।
पुत्राणां च सहस्राणि षष्टिस्तस्येति[2]) नः श्रुतम् ॥ 62 ॥

ऋषय ऊचुः

सगरस्यात्मजा वीराः[1]) कथं जाता महाबलाः[2]) ।
विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा वद[3]) ! ॥ 63 ॥

सूत (लोमहर्षण) उवाच :

द्वे भार्ये[1]) सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे ।
ज्येष्ठा विदर्भदुहिता केशिनी नाम नामतः[2]), ॥ 64 ॥

---

58 = Bḍ. II. 63.147; Br. 8.57; H. 790; Śidh. 61.48; Vā. 88.149. 1) H. बर्ह्–; Śidh. हर्ष– । 2) Vā. स– । 3) Bḍ. –रथश्च यः; Śidh. –रतोऽपरः; Vā. –रतश्च यः । 4) Br. Vā. –नद–; Vā. –वन– । 5) H. –नो नाम । 6) Bḍ. Vā. T. –राः प्रभोः; H. Śidh. नृप ।

59a = Bḍ. II. 63.148a; Br. 8.58a; H. 791a; Śidh. 61.49a; Vā. 88.150a. 1) Bḍ. Vā. तस्य । 2) Br. H. वरम्; Śidh. –रिः पञ्च वरान् स्वयम् ।

59b = Br. 8.58b; H. 791b; Śidh. 61.(49b). 1) Śidh. वंशं मेधां च कीर्तिं च समुद्रं तनयं धनम् ।

60 = Br. 8.59; H. 792a, 793a.

59b = Bḍ. II. 63.148b; Vā. 88.150b.

60 = Bḍ. II. 63.149; Vā. 88.150c, 151a. 1) Vā. T. विभुं । 2) Bḍ. तं ।

61 = Bḍ. II. 63.150; Br. 8.60; H. 793b, 794a; Śidh. 61.50; Vā. 88.151b, 152a. 1) Br. ह । 2) Bḍ. Vā. –द्राद प्राप्य पार्थिवः ।

62 = Bḍ. II. 63.151a, 152b; Br. 8.61; H. 794b, 795; Śidh. 61.51 = a; Vā. 88.152b, 153c. 1) Br. T. –हातपाः; Bḍ. Vā. –तं चैव पुनः पुनः । 2) Bḍ. Vā. –स्तु इति ।

63 = Bḍ. II. 63.153; Br. 8.62; H. 796; Śidh. 61.52; Vā. 88.154, 1) Bḍ. नाना; Vā. राज्ञः । 2) H. महात्मनः । 3) Br. सत्तम; H. वा द्विज ।

64 = Bḍ. II. 63.154; Br. 8.63; H. 797; Śidh. 61.53a; Vā. 88.155. 1) Bḍ. Śidh. Vā. पत्न्यौ । 2) H. विश्रुता ।

कनीयसी तु *या तस्य*[1]) पत्नी परमधर्मिणी, ।
अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ 65 ॥
और्वस्ताभ्यां[1]) वरं प्रादात् *तपसाराधितः प्रभुः*[2]) ।

षष्टिं पुत्रसहस्राणि
गृह्णात्वेका तपस्विनी[1]), ॥ 66 ॥
एकं वंशधरं त्वेका
यथेष्टं वरयत्विति[1]) ।
तत्रैका जगृहे पुत्रान्
लुब्धा शूरान् बहूंस्तथा[2]), ॥ 67 ॥
एकं वंशधरं त्वेका,
तथेत्याह *महामुनिः*[1]) ।

केशिन्यसूत सगराद्
असमञ्जसमात्मजम्, ।
राजा पञ्चजनो नाम
बभूव स महाबलः[2]) ॥ 68 ॥
इतरा[1]) सुषुवे तुम्बीं[2])
बीजपूर्णा[3]मिति श्रुतिः[4]), ।
तत्र षष्टिसहस्राणि
गर्भास्ते तिलसंमिताः ॥ 69 ॥

एका जनिष्यते पुत्रं
वंशकर्त्तारमीप्सितम्, ।
षष्टिः[1]) पुत्रसहस्राणि
द्वितीया जनयिष्यति ॥ 66 ॥
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा
केशिनी पुत्रमेककम् ।
वंशस्य कारणं श्रेष्ठा[1])
जग्राह नृपसंसदि ॥ 67 ॥
षष्टिं[1]) पुत्रसहस्राणि
सुपर्णभगिनी तथा ।
महाभागा प्रमुदिता
जग्राह सुमतिस्तथा[2]) ॥ 67_1 ॥
अथ काले गते ज्येष्ठा
ज्येष्ठं पुत्रं व्यजायत ।
असमञ्ज इति ख्यातं
काकुत्स्थं सगरात्मजम् ॥ 68 ॥
सुमतिस्त्वपि जज्ञे वै
गर्भं तुम्बं[1]) यशस्विनी, ।
षष्टिः[2]) पुत्रसहस्राणि[3])
तुम्बमध्याद् विनिःसृताः ॥ 69 ॥

---

65 = Bḍ. II. 63.155; Br. 8.64; H. 798; Vā. 88.156. 1) Br. H. महती ।

66ᵃ = Bḍ. II. 63.156ᵃ; Br. 8.65ᵃ; H. 799ᵃ; Śidh. 61.53ᵇ; Vā. 88.157ᵃ. 1) Śidh. –स्तयोर् । 2) Br. तद् बुध्यध्वं द्विजोत्तमाः; H. तन्निबोध जनाधिप; Śidh. तोषितो मुनिसत्तमः ।

66ᵇ = Br. 8.65ᵇ; H. 799ᵇ; Śidh. 61.54ᵃ. 1) Br. T. –त्वेका नितम्बिनी; Śidh. एका वव्रे तरस्विनम् ।

67 = Br. 8.66; H. 800; Śidh. 61.54ᵇ, 55ᵃ. 1) Śidh. वरशालिनी । 2) Br. T. षष्टिसाहस्रसंमितान्; Śidh. लुब्धा पुत्रान् शूरान् बहून् तदा ।

68 = Br. 8.67 = ac; H. 801, 802ᵃ. 1) Br. ततो मुनिः । 2) Br. महाद्युतिः ।

69 = Br. 8.68; H. 802ᵇ, 803ᵃ; Śidh. 61.55ᵇ = a. 1) Śidh. सा चैव । 2) Śidh. तुम्बं । 3) Śidh. –पूर्णं– । 4) Śidh. –र्णं पृथक् कृता ।

66ᵇᶜ = Bḍ. II. 63.156ᵇ, 157ᵃ; Vā 88.157ᵇᶜ. 1) Vā. T. षष्टि– ।

67 = Bḍ. II. 63.157ᵇ, 158ᵃ; Vā. 88.158. 1) Bḍ. श्रेष्ठं ।

67_1 = Bḍ. II. 63.158ᵇ, 159ᵃ; Vā. 88.159. 1) Vā. षष्टि– । 2) Vā. महात्मनस्तु जग्राह सुमतिः स्वमतिर्यथा ।

68 = Bḍ. II. 63.159ᵇ, 160ᵃ; Vā. 88.160.

69 = Bḍ. II. 63.160ᵇ, 161ᵃ; Vā. 88.161. 1) Bḍ. गर्भतुम्बं । 2) Vā. षष्टि– । 3) Bḍ. –स्राणां ।

संबभूवुर्यथाकालं
ववृधुश्च[1]) यथाक्रमम्[2]) ।
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु[1]) तान् गर्भान्[2]) *निदधे*[3]) ततः[4]), ॥ 70 ॥
धात्रीश्चैकैकशः प्रादात् तावतीः पोषणे नृपः[1]) ।
ततो दशसु[2]) मासेषु समुत्तस्थुर्यथासुखम्[3]) ॥ 71 ॥

कुमारास्ते यथाकालं
सगरप्रीतिवर्धनाः, ।
षष्टिः[1]) पुत्रसहस्राणि
तस्यैवमभवन् द्विजाः[2]) ॥ 72 ॥
गर्भादलाबूमध्याद् वै
जातानि पृथिवीपतेः[1]) ।
तेषां नारायणं तेजः
प्रविष्टानां[2]) महात्मनाम् ॥ 73 ॥
एकः पञ्चजनो नाम
पुत्रो राजा बभूव ह ।
सुतः[2]) पञ्चजनस्यासीद्
अंशुमान् नाम वीर्यवान्, ॥ 74 ॥

कुमारास्ते महाभागाः
सगरप्रीतिवर्धनाः, ।
कालेन महता चैव
यौवनं प्रतिपेदिरे[1]) ॥ 72 ॥
षष्टिपुत्रसहस्राणि,
तेषामश्वानुसारिणाम् ।
स तु ज्येष्ठो *नरव्याघ्रः*[1])
सगरस्यात्मसंभवः ॥ 73 ॥
असमञ्ज इति ख्यातो
बर्हिकेतुर्महाबलः ।

70^{a} = Br. 8.69^{a}; H. 803^{b}, Śidh, 61.56^{a}. 1) Śidh. ततो धात्रीभिः सर्वेऽपि ववृधुस्ते । 2) Br. यथासुखम् ।

70^{b} = Bḍ. II. 63.161^{b}; Br. 8.69^{b}; H. 804^{a}; Śidh. 61.56^{b}; Vā. 88.162^{a}. 1) Śidh. कुण्डेषु । 2) Śidh. कुमाराः । 3) Bḍ. यदधात् ; Vā. यदधत् । 4) H. पिता; Śidh. प्रीतिवर्धनाः ।

71 = Bḍ. II. 63.162; Br. 8.70; H. 804^{b}, 805^{a}; Vā. 88.162^{b}, 163^{a}. 1) H. –तीरेव पोषणे । 2) Bḍ. Vā. नवसु । 3) Br. –र्यथाक्रमम् ।

72^{a} = Br. 8.71^{a}; H. 805^{b}.

72^{b} = Br. 8.71^{b}; H. 806^{a}. 1) Br. षष्टि– । 2) H. नृप ।

73 = Br. 8.72; H. 806^{b}, 807^{a}; Śidh. 61.(57^{a}) = b. 1) H. –पते । 2) Śidh. कपिकाग्निप्रदग्धानां तेषां तत्र ।

74 = Br. 8.73; H. 807^{b}, 808^{a}; Śidh, 61.57^{b}, 58^{a}. 1) Br. T. यत्र; Śidh. ततः ।

72 = Bḍ. II. 63.163; Vā. 88.163^{b}, 164^{a}. 1) Bḍ. समुपाश्रिताः ।

73^{a} = Vā. 88.164^{b}.

73^{b} = Bḍ. II. 63.164^{a}; Vā. 88.165^{a}. 1) Bḍ. केशिन्यास्तनयो योऽन्यः ।

	पौराणामहिते युक्तः
	पित्रा निर्वासितः पुरात्[1]) ।
	तस्य पुत्रोऽंशुमान् नाम
	असमञ्जस्य वीर्यवान् ,॥ 74 ॥
(Cp. 84.3b—84.4.) दिलीपस्तनयस्तस्य[1])	तस्य पुत्रस्तु धर्मात्मा
खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ।	दिलीप इति विश्रुतः ।
येन स्वर्गादिहागत्य	
मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ॥ 74_1 ॥	
त्रयोऽभिसंधिता[1]) लोका	
बुद्ध्या सत्येन चानघाः[2]) ।	
दिलीपस्य तु दायादो	दिलीपात् तु महातेजा
महाराजो[1]) भगीरथः, ॥ 75 ॥	वीरो जातो भगीरथः, ॥ 75 ॥
यः स गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठा-	येन गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा
मवातारयत प्रभुः ।	विमानैरुपशोभिता ।
समुद्रमानयच्चैनां[1])	इहानीता[1]) सुरेशाद्[2]) वै
दुहितृत्वेऽप्यकल्पयत्[2]), ॥ 76 ॥	दुहितृत्वे च[3]) कल्पिता ॥ 76 ॥
	अत्राप्युदाहरन्तीमं
	श्लोकं पौराणिका जनाः ।
	भागीरथस्तु तां गङ्गा-
	मानयामास कर्मभिः; ॥ 76_1 ॥

तस्माद् भागीरथी गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः[1]) ।

भगीरथसुतो राजा	भगीरथसुतश्चापि
श्रुत इत्यभिविश्रुतः[1]) ॥ 77 ॥	श्रुतो नाम बभूव ह, ॥ 77 ॥

74_1 = Br. 8.74; H. 808[b], 809[a]; Śidh. 61.58[bI] = a[I], 61.66[a] = b; Vi. IV. 4.39. 1) Br. –स्तस्य तनयः ।

75[a] = Br. 8.75[a]; H. 809[b]; Śidh. 61.56[b]; Vi. IV. 4.39. 1) H. –ऽनुसंधिता; Śidh. –ऽभिसंचिता; Vi. –हिता । 2) H. Śidh. चानघ; Vi. दानेन चैव हि ।

75[b] = Br. 8.75[b]; H. 810[a]; Śidh. 61.58[bII]. 1) Śidh. पुत्रो यस्य ।

76 = Br. 8.76; H. 810[b], 811[b]; Śidh. 61.59. 1) Śidh. –चेमं । 2) H. –त्वेन .कल्पयन् ; Śidh. –तृत्वे प्रकल्पयत् ।

74 = Bḍ. II. 63.164[b], 165; Vā. 88.165[b], 166. 1) Vā. –रा ।

75[a] = Bḍ. II. 63.166[a]; Vā. 88.167[a].

75[b] = Bḍ. II. 63.166[b]; Vā. 88.167[b].

76 = Bḍ. II. 63.167; Vā. 88.168[ab]. 1) Vā. इंजानेन । 2) Vā. समुद्राद् । 3) Vā. –तृत्वेन ।

76_1 = Bḍ. II. 63.168; Vā. 88.168[c], 169[a].

77[a] = Bḍ. II. 63.169[a]; Br. 8.77[a]; H. 812[a]; Vā. 88.169[b]. 1) Bḍ. Vā. वंशवित्तमैः ।

77[b] = Br. 8.77[b]; H. 812[b]; Śidh. 61.60[a]. 1) Śidh. ख्यातः श्रुतसेन इति श्रुतः ।

77[b] = Bḍ. II. 63.169[b]; Kū. 21.10[a]; L. 66.20[b]; Vā. 88.170[a].

नाभागस्तु श्रुतस्यासीत्[1])
पुत्रः परमधार्मिकः ।

नाभागस्तस्य दायादो
नित्यं धर्मपरायणः[1]) ।

अम्बरीषस्तु *नाभागिः*[1]), सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत्[2]) ॥ 78 ॥

एवं[1]) वंशपुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् ।
नाभागेरम्बरीषस्य[2]) भुजाभ्यां परिपालिता ।
बभूव वसुधात्यर्थं तापत्रयविवर्जिता ॥ 78_1 ॥

अयुताजित् तु[1]) दायादः
सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान् , ।
अयुताजित्सुतस्त्वासीद्
ऋतुपर्णो महायशाः ॥ 79 ॥

अयुतायुः[1]) सुतस्तस्य
सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान् , ।
अयु[2]तायोस्तु दायाद
ऋतुपर्णो महायशाः[3]) ॥ 79 ॥

दिव्याक्षहृदयज्ञो वै[1]) राजा नलसखो बली[2]) ।

नलौ द्वाविति[1]) विख्यातौ
पुराणेषु दृढव्रतौ ।
वीरसेनात्मजश्चैव[2])
यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्वहः[3]) ।

ऋतुपर्णसुतस्त्वासीद्
आर्तपर्णि[1]र्*महीपतिः*[2]) ॥ 80 ॥

ऋतुपर्णस्य पुत्रोऽभूत्
सर्वकामो जनेश्वरः[1]) ॥ 80 ॥

सुदासस्तस्य तनयो[1]) राजा इन्द्र-सखो[2]ऽभवत् , ।
सुदासस्य सुतः प्रोक्तः[3]) सौदासो नाम पार्थिवः[4]), ॥ 81 ॥

78^{a} = Br. 8.78^{a}; H. 813^{a}; Śidh. 61.60^{b}. 1) Śidh. सुतस्तस्य ।

78^{a} = Bḍ. II. 63.170^{a}; Kū. $21.10^{bI} = a^{I}$; L. 66.21^{a}; Vā. 88.170^{b}. 1) L. भवभक्तः प्रतापवान् ।

78^{b} = Bḍ. II. 63.170^{b}; Br. 8.78^{b}; H. 813^{b}; Kū. $21.10^{bII} = b^{II}$; L. 66.21^{b}; Śidh. 61.61^{a}; Vā. 88.171^{a}. 1) Bḍ. L. Vā. –षः सुतस्तस्य । 2) Br. H. –द्वीपपिताभवत् ।

78_1 = Bḍ. II. 63.171, 172^{a}; L. 66.22 = bc; Vā. 88.171^{b}, 172. 1) Bḍ. पूर्वे । 2) L. –गेनाम्बरीषेण ।

79 = Br. 8 79; H. 814; Śidh. 61.61^{b}, 62^{a}. 1) Śidh. सु– ।

79 = Bḍ. II. 63.172^{b}, 173^{a}; Kū. $21.11^{a} = a^{I}$, b^{II}; L. 66.23; Vā. 88.173. 1) Vā. आयुतायुः । 2) Vā. आयु–; L. पुत्रोऽयुतायुपो धीमान् । 3) Kū. महाबलः ।

80^{a} = Bḍ. II. 63.173^{b}; Br. 8.80^{a}; H. 815^{a}; L. 66.24^{a}; Śidh. 61.62^{b}; Vā. 88.174^{a}. 1) Bḍ. Vā. –ऽसौ । 2) Śidh. ऽभवत् ।

80^{b} = Br. 8.80^{b}; H. 815^{b}; Śidh. 61.63^{a}. 1) Br. आर्त्तपर्णि–; Śidh. अनुपर्णो । 2) Br. –र्महायशाः; Śidh. महाद्युतिः ।

80^{bc} = Bḍ. II. 63.174; L. 66.24^{b}, 25^{a}; Vā. 88.174^{b}, 175^{a}. 1) L. –वेव । 2) L. –सेनसुतश्चान्यो । 3) L. –लोद्भवः ।

80^{d} = Bḍ. II. 63.175^{a}; Kū. 21.11^{bI} = I; L. 66.25^{b}; Vā. 88.175^{b}. 1) L. सार्वभौमः प्रजेश्वरः ।

81 = Bḍ. II. 63.175^{b}, 176^{a}; Br. 8.81; H. 816; Kū. 21.11^{bII}, $12^{aI} = a^{I}$, b^{II}; L. 66.26; Vā. 88.176. 1) Kū. सुदासो नाम धार्मिकः । 2) L. त्विन्द्रसमो; H. Vā. हंससखो । 3) H. –तस्त्वासीत् । 4) Kū. –सस्तस्य तनयः ।

ख्यातः[1]) कल्माषपादो वै[2]) नाम्ना[3]) मित्रसहोऽभवत्[4]) ।

कल्माषपादस्य सुतः
सर्वकर्मेति विश्रुतः ॥ 82 ॥
अनरण्यस्तु[1]) पुत्रोऽभूद्
विश्रुतः सर्वकर्मणः ।
अनरण्य-सुतो निघ्नो,
निघ्नपुत्रौ[2]) बभूवतुः ॥ 83 ॥
अनमित्रो रघुश्चैव
पार्थिवर्षभसत्तमौ ।
अनमित्र[1]-सुतो राजा
विद्वान् दुलिदुहो[2]) ऽभवत् ॥ 84 ॥

वसिष्ठस्तु महातेजाः
क्षेत्रे कल्माषपादके ॥ 82 ॥
अश्मकं जनयामास
इक्ष्वाकुकुलवृद्धये[1]) ।
अश्मकस्यौरसो यस्तु[2]),
मूलकस्तत्सु[3]तोऽभवत् ॥ 83 ॥
अत्राप्युदाहरन्तीमं
मूलकं वै नृपं प्रति ।
स हि राम-भयाद् राजा
स्त्रीभिः परिवृतोऽवसत्[1]) ॥ 84 ॥
विवस्त्रस्त्रा[1]णमिच्छन् वै
नारीकवचमी[23])श्वरः ।
मूलकस्यापि धर्मात्मा
राजा शतरथः स्मृतः[4]), ॥ 84_1 ॥
तस्माच्छतरथाज् जज्ञे
राजा त्विडविडो[1]) बली, ।
आसीत् त्वैडविडः[2]) श्रीमान्
कृत[3]शर्मा प्रतापवान् ॥ 84_2 ॥

82[a] = Bḍ. II. 63.176[b]; Br. 8.82[a]; H. 817[a]; Kū. 21.12[aII] = I; L. 66.27[a]; Śidh. 61.63[b]; Vā. 88.177[a]. 1) Śidh. तस्य । 2) Kū. –पादकः । 3) Br. T. राजा । 4) Bḍ. L. Vā. –सहश्च सः; Śidh. –सहस्तथा ।

82[b] = Br. 8.82[b]; H. 817[b], Śidh. 61.64[a].

83 = Br. 8.83; H. 818; Śidh. 61.64[b] = a. 1) Śidh. अनरण्यस्य । 2) Br. निघ्नतो द्वौ ।

84 = Br. 8.84; H. 819; Śidh. 61.65[a]=b. 1) Śidh. अनरण्य– । 2) Śidh. मुण्डिद्रुहो ।

82[b] = Bḍ. II. 63.177[a]; L. 66.27[b]; Vā. 88.177[b].

83 = Bḍ. II. 63.177[b], 178[a]; L. 66.28; Vā. 88.177[c], 178[a]. 1) L. –लवर्धनम् । 2) L. –स्योत्तरायां तु; Vā. अश्मकस्योरकामस्तु । 3) L. –स्तु सु– ।

84 = Bḍ. II. 63.178[b], 179[a]; L. 66.29[a] = b; Vā. 88.178[b], 179[a]. 1) L. वने ।

84_1 = Bḍ. II. 63.179[b], 180[a]; L. 66.29[b], 30[a]; Vā. 88.179[b], 180[a]. 1) L. विभर्ति त्रा– । 2) Bḍ. –कवच ई– । 3) L. –मुत्तमम् । 4) L. सुतः ।

84_2 = Bḍ. II. 63.180[b], 181[a]; L. 66.30[b], 31[a]; Vā. 88.180[b], 181[a]. 1) L. –त्विलविलो; Vā. चैडिविडो । 2) L. त्वैलविलिः । 3) Bḍ. कृश–; L. वृद्ध– ।

	पुत्रो विश्वसहस्तस्य[1]) पुत्रिकस्य[2]) व्यजायत[3]); ।
दिलीपस्तनयस्तस्य[1]) रामस्य प्रपितामहः, ।	दिलीपस्तस्य पुत्रोऽभूत् खट्वाङ्ग इति विश्रुतः[4]), ॥ 84_3 ॥
	येन स्वर्गादिहागत्य[1]) मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् । त्रयोऽभिसंहिता[2]) लोका बुद्ध्या सत्येन चैव हि[3]) ॥ 84_4 ॥ (Cp. 741—75a.)
दीर्घबाहुर्दिलीपस्य[1]) रघुर्नाम्ना[2]भवत् सुतः[3]), ॥ 85 ॥	दीर्घबाहुः सुतस्तस्य[1]), रघुस्तस्मादजायत, ।
अयोध्यायां महाराजो रघुरासीन्[1]) महाबलः । अजस्तु रघुतो[2]) जज्ञे, तथा[3]) दशरथोऽप्यजात्[4]) 86 ॥	अजः पुत्रो रघोश्चापि, तस्माज् जज्ञे स[1]) वीर्यवान् । राजा दशरथो नाम इक्ष्वाकु-कुलनन्दनः[2]) ॥ 85 ॥
रामो दशरथाज् जज्ञे धर्मात्मा सुमहा[1]यशाः ।	रामो दाशरथिर्वी[1]रो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः । भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ 86 ॥

85ᵃ = Br. 8.85ᵃ; H. 820ᵃ; Śidh. 61.65ᵇ. 1) Śiḍh. निषध-स्तस्य तनयो ।

85ᵇ = Br. 8.85ᵇ; H. 820ᵇ; Śidh. 61.67ᵃ. 1) Śidh. –हुस्त-तस्तस्य । 2) Śidh रघुनामा । 3) Br. सुतोऽभवत् ।

86 = Br. 8.86; H. 821; Śidh. 61.(67ᵇ) = b. 1) Br. यः पुरासीन् । 2) Br. राघवो । 3) H. अजाद्; Śidh. अजस्तस्य तु पुत्रोऽभूत, तस्माद् । 4) H. ऽभवत् ।

87ᵃ = Br. 8.87ᵃ; H. 822ᵃ; Śidh. 61.68ᵃ. 1) Śidh. धर्मा-रामो महा– ।

84_3 = Bḍ. II. 63.181ᵇ, 182ᵃ; L. 66.31ᵇ, 32ᵃ; Vā. 88.181ᵇ, 182ᵃ. 1) Bḍ. विश्वसहस्रस्य; Vā. विश्वमहत्तस्य । 2) Bḍ. पुत्रीकस्यां; L. पितृकन्या; Vā. पुत्रिकस्य । 3) L. व्यजीजनत् । 4) Vā. –द्वाङ्गद इति श्रुतिः ।

84_4 = Bḍ. II. 63.182ᵇ, 183ᵃ; L. 66.32ᵇ, 33ᵃ; Vā. 88.182ᵇᶜ. 1) Vā. –गम्य । 2) L. –योऽस्नयस्त्रयो । 3) L. –न वै जिताः ।

85ᵃ = Bḍ. II. 63.183ᵇ; Kū. 21.16ᵃ; L. 66.33ᵇ; Vā. 88.183ᵃ. 1) Kū. –स्तस्माद् ।

85ᵇᶜ = Bḍ. II. 63.184; L. 66.34ᵃ(ᵇ); Vā. 88.183ᵇᶜ. 1) L. च । 2) L. तस्माच्छ्रीमानिक्ष्वाकुवंशकृत् ।

86 = Bḍ. II. 63.185; Kū. 21.17; L. 66.35; Vā. 88.184, 1) L. दाशरथाद् वी– ।

माधवं लवणं हत्वा गत्वा मधुवनं च तत् ।
शत्रुघ्नेन पुरी तत्र मथुरा सं[1]निवेशिता ॥ 86_1 ।

सुबाहुः शूरसेनश्च शत्रुघ्नस्य सुता[1]वुभौ ।
पालयामासतुस्तौ तु[2]) वैदेह्यौ मथुरां पुरीम् ॥ 86_2 ॥

अङ्गदश्चन्द्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजावुभौ, ।
हिमवत्पर्वताभ्यासे[1]) स्फीतौ जनपदौ तयोः ॥ 86_3 ॥

अङ्गदस्याङ्गदीया तु[1]) देशे कारपथे[2]) पुरी, ।
चन्द्रकेतोस्तु मल्लस्य[3]) चन्द्रवक्त्रा[4]) पुरी शुभा ॥ 86_4 ॥

भरतस्यात्मजौ वीरौ तक्षः पुष्कर एव च, ।
गान्धारविषये सिद्धे तयोः पुर्यौ[1]) महात्मनोः ॥ 86_5 ॥

तक्षस्य दिक्षु विख्याता रम्या[1]) तक्षशिला पुरी, ।
पुष्करस्यापि वीरस्य विख्याता पुष्करावती ॥ 86_6 ॥

गाथां चैवात्र गायन्ति, ये पुराणविदो जनाः, ।
रामे निवद्धां[1]) सत्यार्थं[2]) माहात्म्यात् तस्य धीमतः ॥ 86_7 ॥

श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषितः ।
आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ॥ 86_8 ॥

दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत्[1]) ।
ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोष[2]श्च महास्वनः ॥ 86_9 ॥

अव्युच्छिन्नो[1]ऽभवद् राष्ट्रे[2]) दीयतां भुज्यतामिति ।
जनस्थाने वसन् कार्यं त्रिदशानां चकार सः ॥ 86_{10} ॥

तमागस्कारिणं पूर्वं पौलस्त्यं मनुजर्षभः ।
सीतायाः पदमन्विच्छन् निजघान महायशाः ॥ 86_{11} ॥

सत्त्ववान् गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।
अतिसूर्यं च वह्निं च रामो दाशरथिर्बभौ ॥ 86_{12} ॥

एवमेष महाबाहु[1]रिक्ष्वाकुकुलनन्दनः[2]) ।
रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे विभुः ॥ 86_{13} ॥

रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः[1]) ॥ 87 ॥	श्री-रामस्यात्मजो जज्ञे कुश इत्यभिधीयते, ।

86_1 = Bḍ. II. 63.186; Vā. 88.185. 1) Bḍ. वि- ।
86_2 = Bḍ. II. 63.187; Vā. 88.186. 1) Vā. -घ्नसहिता- । 2) Vā. -तुः सुतौ ।
86_3 = Bḍ. II. 63.188; Vā. 88.187. 1) Bḍ. -त्पर्वतस्यान्ते ।
86_4 = Bḍ. II. 63.189; Vā. 88.188. 1) Bḍ. -स्याङ्गदाख्याता । 2) Bḍ. कारायने । 3) Bḍ. विख्याता ।
4) Bḍ. चन्द्रचक्रा ।
86_5 = Bḍ. II. 63.190; Vā. 88.189. 1) Bḍ. पुर्यो ।
86_6 = Bḍ. II. 63.191; Vā. 88.190. 1) Bḍ. नाम्ना ।
86_7 = Bḍ. II. 63.192; Vā. 88.191. 1) Bḍ. रामेण बद्धां; Vā. रामे निवद्धास् । 2) Vā. तत्त्वार्थां ।
86_8 = Bḍ. II. 63.193; Vā. 88.192.
86_9 = Bḍ. II. 63.194; L. 66.37[a] = a; Vā. 88.193. 1) L. -ज्यं चकार सः । 2) Bḍ. यो घोष- ।
86_{10} = Bḍ. II. 63.195; Vā. 88.194. 1) Vā. T. अविच्छिंन्नो- । 2) Vā. राज्ये ।
86_{11} = Bḍ. II. 63.196; Vā. 88.195.
86_{12} = Bḍ. II. 63.197; Vā. 88.196.
86_{13} = Bḍ. II. 63.(198[a]); Vā. 88.197. 1) Bḍ. -वाहो- । 2) Bḍ. -स्तस्य पुत्रौ बभूवतुः ।

लवश्चान्यो महावीर्य-
स्त[1]योर्देशौ निबोधत[2]) ! ॥ 87 ॥

कुशस्य कोशला राज्यं, पुरी चापि[1]) कुशस्थली ।
रम्या निवेशिता तेन विन्ध्यपर्वतसानुषु ॥ 87_1 ॥
उत्तराकोशले राज्यं लवस्य च महात्मनः ।
श्रावस्ती[1]) लोकविख्याता कुश-वंशं निबोधत ! ॥ 87_2 ॥

अतिथिस्तु कुशाज् जज्ञे,
निषधस्तस्य चात्मजः[1]) ।

कुशस्य पुत्रो धर्मात्मा
ह्यतिथिः सुप्रियातिथिः, ।
अतिथेरपि विख्यातो
निषधो नाम पार्थिवः ॥ 87_3 ॥

निषधस्य नलः पुत्रो[1]), नभः पुत्रो नलस्य तु[2]), ।
नभसः[3]) पुण्डरीकस्तु[4]), क्षेमधन्वा ततः स्मृतः[5]) ॥ 88 ॥

क्षेमधन्व-सुतस्त्वासीद्[1]) देवानीकः प्रतापवान्, ।
आसीदहीनगुर्नाम[2]) देवानीकात्मजः प्रभुः ॥ 89 ॥

अहीनगोस्तु दायादः
सुधन्वा[1]) नाम पार्थिवः[2]) ।
सुधन्वनः सुतश्चैव[3]),
ततो जज्ञे शलो नृप[4]) ॥ 90 ॥
उक्थो[1]) नाम स धर्मात्मा
शलपुत्रो बभूव ह, ।

अहीनगोस्तु दायादः
पारियात्रो[1]) महायशाः, ।
दलस्तस्यात्मजश्चापि,
तस्माज् जज्ञे बलो नृपः ॥ 90 ॥
औक्थो[1]) नाम स ध[2]र्मात्मा
बलपुत्रो बभूव ह, ।

87[a] = Br. 8.87[b]; H. 822[b]; Kū. 21.56[b]; L. 66.37[b]; Śidh. 61.68[b]. 1) Br. –त्यभिसंश्रितः ।

87 = Bḍ. II. 63.(198[b])=b; Kū. 21.56[b]=b; L. 66.(38[a])=b; Vā. 88.198. 1) Bḍ. कुशो लव इति ख्यातौ त– । 2) Kū. L. लवश्च सुमहाभागः सर्वं तत्त्वार्थवित् (L. सत्त्ववानभवत्) सुधीः ।

87_1 = Bḍ. II. 63.199; Vā. 88.199. 1) Vā. वापि ।
87_2 = Bḍ. II. 63.200; Vā. 88.200. 1) Bḍ. श्रवस्तिर् ।

88[a] = Br. 8.(88); H. 823[a]; Kū. 21.57[a]; L. 66.38[b]; Śidh. 61.69[a]. 1) Br. जज्ञे धर्मात्मा सुमहायशाः; अतिथेस्त्व-भवत् पुत्रो निषधो नाम वीर्यवान् ; Kū. –स्तत्सुतोऽभवत् ।

87_3 = Bḍ. II. 63.201; Vā. 88.201.

88 = Bḍ. II. 63.202; Br. 8.89; H. 823[b], 824[a]; Kū. 21.57[b], 58[a]; L. 66.39; Śidh, 61.69[b], 70[a]; Vā. 88.202. 1) Kū. नलश्च निषधस्यासीत् ; L. नलस्तु निषधाज्जातो । 2) Bḍ. नलस्य तु नभाः सुतः; Kū. L. नभा(भ)स्तस्माद-जायत । 3) Br. T. H. नभस्य । 4) Kū. पुण्डरीकाक्षः; L. पुण्डरीकाख्यः । 5) Kū. तु तत्सुतः ।

89 = Bḍ. II. 63.203; Br. 8.90; H. 824[b], 825[a]; Kū. 21.58[b] = a; L. 66.40[a] = a; Śidh. 61.70[b], 71[a]; Vā. 88.203. 1) Bḍ. Vā. –सुतो राजा । 2) Kū. L. तस्य पुत्रोऽभवद् वीरो ।

90 = Br. 8.91; H. 825[b], 826[a]; Śidh. 61.71[b] = a. 1) Śidh, सहस्वान् । 2) Śidh. वीर्यवान् । 3) Br. –श्चापि । 4) H. नलो नृप ।

90 = Bḍ. II. 63.204; Vā. 88.204. 1) Vā, पारिपात्रो ।

वज्रनाभः सुतस्तस्य
उक्थस्य च[3]) महात्मनः ॥ 91 ॥

वज्रनाभः सुत[3]स्तस्य
शङ्खण[4]स्तस्य चात्मजः ॥ 91 ॥

शङ्खणस्य[1]) सुतो विद्वान् व्युषिताश्व[2]) इति श्रुतः, ।
व्युषिता[3]श्वसुतश्चापि राजा विश्वसहः किल ॥ 92 ॥

पुष्यस्तस्य सुतो विद्वान्, ध्रुवसंधिश्च[1]) तत्सुतः, ।
सुदर्शनस्तस्य सुतो ह्य[2]ग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ 93 ॥

अग्निवर्णस्य शीघ्रस्तु[1]), शीघ्रकस्य[2]) मरुः[3]) सुतः[4]), ।
मरु[5]स्तु योगमास्थाय कलापग्राम[6]मास्थितः ॥ 94 ॥

| एकोनविंशप्रयुगे क्षत्रप्रावर्तकः प्रभुः ।
| प्रसुश्रुतो[1]) मरोः[2]) पुत्रः, सुसंधिस्तस्य चात्मजः ॥ 94_1 ॥
| सुसंधेश्च तथामर्षः सहस्वान् नाम नामतः, ।
| आसीत् सहस्वतः पुत्रो राजा विश्रुतवानिति ॥ 94_2 ॥

तस्यासीद् विश्रुतवतः पुत्रो राजा बृहद्बलः ॥ 95 ॥

नलौ द्वावेव विख्यातौ
पुराणे मुनिसत्तमाः[1]) ।
वीरसेनात्मजश्चैव[2])
यश्चेक्ष्वाकु-कुलोद्वहः[3]) । 95_1 ॥

इक्ष्वाकु-वंशप्रभवाः
प्राधान्येन प्रकीर्तिताः[1]), ।
एते विवस्वतो[2]) वंशे
राजानो भूरितेजसः[3]) ॥ 96 ॥

एते ही[1]क्ष्वाकु-दायादा
राजानः प्रायशः[2]) स्मृताः, ।
वंशे प्रधाना ये तस्मिन्[3])
प्राधान्येन प्रकीर्तिताः[4]) ॥ 96 ॥

---

91 = Br. 8.92; H. 826[b], 827[a]. 1) Br. उक्थो । 2) H. नल । 3) Br. नलस्तस्य ।

91 = Bd. II. 63.205; Vā. 88.205. 1) Bd. उलूको । 2) Bd. म धर् । 3) Vā. नाभसुत- । 4) Vā. शङ्खन- ।

92 = Bd. II. 63.206; H. 827[b] = a; Vā. 88.206. 1) H. शङ्खस्तस्य; Vā. -नस्य । 2) Vā. ध्रुषिताश्व । 3) Vā. ध्युषिता- ।

93 = Bd. II. 63.209; H. 828; Vā. 88.209. 1) H. अर्थसिद्धिस्तु । 2) H. -नः सुतस्तस्या अ-; Vā. तः ह्य- ।

94 = Bd. II. 63.210; H. 829; Vā. 88.210[ab]. 1) H. अग्निवर्णसुतः शीघ्रः । 2) H. शीघ्रस्य तु । 3) Vā. T. मनुः 4) Vā. Bd. स्मृतः । 5) Vā. मनु- । 6) H. कलापद्वीप- ।

| 94_1 = Bd. II. 63.211; Vā. 88.210[c], 211[a]. 1) Bd. -सुतो । 2) Vā. मनोः ।
| 94_2 = Bd. II. 63.212; Vā. 88.211[b], 212[a].

95 = Bd. II. 63.213[a]; H. 830[a]; Vā. 88.212[b].

95_1 = Br. 8.93; H. 830[b], 831[a]; L. 66.24[b], 25[a]; Śidh. 61.72[a] = b. 1) H. भरतर्षभ; L. पुराणेषु दृढव्रतौ । 2) L. वीरसेनसुतश्चान्यो; Śidh. -जस्तस्य । 3) L. -कुलोद्भवः ।

96 = Br. 8.94; H. 831[b], 832[a], Śidh. 61.72[b], 73[a]. 1) H. -न्येनेह कीर्तिताः । 2) Śidh. वैवस्वते । 3) H. -ऽमिततेजसः; Śidh. -दक्षिणाः ।

96 = Bd. II. 63.213[b], 214[a]; L. 66.43; Vā. 88.213. 1) L. Vā. (इ ?) क्ष् । 2) Bd. शतशः । 3) L. एतस्मिन्; Vā. ये तेऽस्मिन् । 4) Bd. Vā. तु कीर्तिताः ।

पठन् सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः ।
श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ॥ 97 ॥
प्रजावानेति[1]) सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः[2]) ।
विपाप्मा विरजाश्चैव आयुष्मांश्च भवत्युत[3]) ॥ 98 ॥

सूत उवाच :
अनुजस्य विकुक्षेस्तु निमेर्वंशं निबोधत, ।
योऽसौ निवेशयामास परं देवपुरोपमम् ॥ 98_{1} ॥
जयन्तमिति विख्यातं गौतमस्याश्रमान्तिकम्[1]), ।
यस्यान्ववाये जज्ञे वै जनको नृपसत्तमः[2]) ॥ 98_{2} ॥
निमि[1]र्नाम सुधर्मात्मा सर्वसत्त्वनमस्कृतः ।
आसीत् पुत्रो महाराजा[2]) इक्ष्वाको[3]र्भूरितेजसः ॥ 98_{3} ॥
स शापेन वसिष्ठस्य विदेहः समपद्यत; ।
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनितः पर्वभिस्त्रिभिः ॥ 98_{4} ॥
अरण्यां मथ्यमानायां[1]) प्रादुर्भूतो महायशाः ।
नाम्ना मिथिरिति ख्यातो, जननाज् जनकोऽभवत् ॥ 98_{5} ॥
मिथिर्नाम महावीर्यो, येनासौ मिथिलाभवत्, ।
राजासौ जनको नाम, जनकाच्चाप्युदावसुः ॥ 98_{6} ॥
उदावसोस्तु[1]) धर्मात्मा जातोऽसौ[2]) नन्दिवर्धनः, ।
नन्दिवर्धनतः शूरः सुकेतुर्नाम धार्मिकः ॥ 98_{7} ॥
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।
देवरातस्य धर्मात्मा बृहदुक्थ इति श्रुतः[1]) ॥ 98_{8} ॥
बृहदुक्थस्य तनयो महावीर्यः प्रतापवान्, ।
महावीर्यस्य धृतिमान्, सुधृतिस्तस्य चात्मजः ॥ 98_{6} ॥
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः परंतपः, ।
धृष्टकेतुसुतश्चापि हर्यश्वो नाम विश्रुतः ॥ 98_{10} ॥
हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो, मरोः पुत्रः प्रतिब[1]कः, ।
प्रतिब[1]कस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः स्मृतः[2]) ॥ 98_{11} ॥
पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति श्रुतः, ।

---

97 = Bḍ. II. 63.214[b], 215[b]; Br. 8.95[ab]; H. 832[b], 833[a]; Śidh. 61.73[b], 74[a]; Vā. 88.214[a], 215[a].
98 = Bḍ. II. 63.215[a], 216; Br. 8.95[c] = a; H. 833[b], 834; Śidh. 61.74[b]; Vā. 88.214[b], 215[b]. 1) Śidh. –नति– । 2) Śidh. –स्य न संशयः; Bḍ. Vā. मनोर्वैवस्वतस्य सः । 3) Bḍ. आयुष्माञ् जायतेऽच्युतः; Vā. –ष्मान् भवतेऽच्युतः ।

98_{1} = Bḍ. II. 64.1; Vā. 89.1.
98_{2} = Bḍ. II. 64.2. Vā. 89.2. 1) Vā. –माश्रितः । 2) Vā. जनकादृपिसत्तमात् ।
98_{3} = Bḍ. II. 64.3; Vā. 89.3. 1) Vā. नेमि– । 2) Vā. –राज्ञ । 3) Bḍ. चेक्ष्वाको– ।
98_{4} = Bḍ. II. 64.4; Vā. 89.4.
98_{5} = Bḍ. II. 64.5; Vā. 89.5. 1) Bḍ. –मानाया ।
98_{6} = Bḍ. II. 64.6; Vā. 89.6.
98_{7} = Bḍ. II. 64.7; Vā. 89.7. 1) Vā. T. –सोः सु– । 2) Vā. ज्ञानितो ।
98_{8} = Bḍ. II. 64.8; Vā. 89.8. 1) Vā. श्रुति . ।
98_{9} = Bḍ. II. 64.9; Vā. 89.9.
98_{10} = Bḍ. II. 64.10; Vā. 89.10.
98_{11} = Bḍ. II. 64.11; Vā. 89.11. 1) Vā. T. प्रतित्व– । 2) Vā. T. सुतः ।

देवमीढस्य विबुधो, विबुधस्य *महाधृतिः*[1]) ॥ 98_{12} ॥
महाधृतिसुतो राजा कीर्तिरातः[1]) प्रतापवान् , ।
कीर्तिराता[2]त्मजो विद्वान् महारोमेति विश्रुतः ॥ 98_{13} ॥
महारोम्णस्तु विख्यातः स्वर्णरोमा व्यजायत, ।
स्वर्णरोमात्मजश्चापि ह्रस्वरोमाभवन् नृपः ॥ 98_{14} ॥
ह्रस्वरोमात्मजो विद्वान् *सीरध्वज*[1]) इति *श्रुतः*[2]), ।
उद्भिन्ना कर्षता[3]) येन सीता राज्ञा यशस्विनी ।
रामस्य महिषी साध्वी सुव्रता*तिपति*व्रता[4]) ॥ 98_{15} ॥

वैशम्पायन (शांशपायन) उवाच :

कथं सीता समुत्पन्ना कृष्यमाणा यशस्विनी ।
किमर्थं चा[1]कृषद् राजा क्षेत्रं यस्मिन् बभूव ह ? ॥ 98_{16} ॥

सूत उवाच :

अग्निक्षेत्रे कृष्यमाणे अश्वमेधे महात्मनः ।
विधिना *सुप्रयुक्तेन*[1]) तस्मात् सा तु समुत्थिता ॥ 98_{17} ॥
सीरध्वजानु*जात*[1]स्तु भानुमान् नाम मैथिलः ।
भ्राता कुशध्वजस्तस्य, स काश्य[2]धिपतिर्नृपः ॥ 98_{18} ॥
तस्य भानुमतः पुत्रः प्रद्युम्नश्च प्रतापवान्, ।
मुनिस्तस्य सुतश्चापि, तस्मादूर्जवहः स्मृतः ॥ 98_{19} ॥
ऊर्जवा(!)*हात्*[1]) *सनद्वाजः*[2]) शकुनिस्तस्य चात्मजः, ।
स्वागतः शकुनेः पुत्रः, सुवर्चास्तत्सुतः स्मृतः ॥ 98_{20} ॥
श्रुतो[1]) यस्तस्य दायादः, सुश्रुतस्तस्य चात्मजः, ।
सुश्रुतस्य जयः पुत्रो, जयस्य विजयः श्रुतः ॥ 98_{21} ॥
विजयस्य *ऋतः*[1]) पुत्र *ऋतस्य*[2]) सुनयः स्मृतः, ।
सुनयाद् वीतहव्यस्तु, वीतहव्यात्मजो धृतिः ॥ 98_{22} ॥
धृतेस्तु बहुलाश्वोऽभूद्, बहुलाश्वसुतः कृतिः, ।
तस्मिन् संतिष्ठते वंशो जनकानां महात्मनाम् ।
इत्येते मैथिलाः प्रोक्ताः, सोमस्यापि निबोधत ! ॥ 98_{23} ॥

[H. 835—1310.]

98_{12} = Bḍ. II. 64.12; Vā. 89.12. 1) Vā. सुतो धृतिः ।
98_{13} = Bḍ. II. 64.13; Vā. 89.13. 1) Vā. T. कीर्तिराजः । 2) Vā. T. -राजा- ।
98_{14} = Bḍ. II. 64.14; Vā. 89.14.
98_{15} = Bḍ. II. 64.15, 16^{a}; Vā. 89.15. 1) Bḍ. सरिद्ध्वज । 2) Vā. श्रुतिः । 3) Vā. कृपता । 4) Bḍ. -नियत-व्रता ।
98_{16} = Bḍ. II. 64.16^{b}, 17^{a}; Vā. 89.16. 1) Bḍ. वा- ।
98_{17} = Bḍ. II. 64.17^{b}, 18^{a}; Vā. 89.17. 1) Bḍ. सुप्रयत्नेन ।
98_{18} = Bḍ. II. 64.18^{b}, 19^{a}; Vā. 89.18. 1) Vā. सीरध्वजात् तु जात- । 2) Vā. काश्या- ।
98_{19} = Bḍ. II. 64.19^{b}, 20^{a}; Vā. 89.19.
98_{20} = Bḍ. II. 64.20^{b}, 21^{a}; Vā. 89.20. 1) Bḍ. -वहात् । 2) Vā. सुतद्राजः ।
98_{21} = Bḍ. II. 64.21^{b}, 22^{a}; Vā. 89.21. 1) Bḍ. सुतो ।
98_{22} = Bḍ. II. 64.22^{b}, 23^{a}; Vā. 89.22. 1) Bḍ. ऋतुः । 2) Bḍ. -त्रः कृतोश्च ।
98_{23} = Bḍ. II. 64.23^{b}, 24; Vā. 89.23.

सन्दर्भस्तवकः 11

(Mt. 11.40—12.57; P.1 I. 8.75[b]—163; P.2 V. 8.75—162; Cp. Kū. 20.19—25, 21.1—61; L. 65.22—39, 66.14—42.)

मनोर्वैवस्वतस्यासन्[1]) दश पुत्रा महाबलाः ।
इलस्तु प्रथमस्तेषां पुत्रेष्ट्यां समजायत[2]), ॥ 1 ॥
इक्ष्वाकुः कुशनाभश्च अरिष्टो धृष्ट एव च ।
नरिष्यन्तः करूषश्च शर्यातिश्च महाबलाः[1]) ॥ 2 ॥
पृषध्रश्चाथ नाभागः सर्वे ते दिव्यमानुषाः ।
अभिषिच्य मनुः पुत्र[1]मिलं ज्येष्ठं[2]) स धार्मिकम्[3]) ॥ 3 ॥

जगाम तपसे भूयः स महेन्द्रवनालयम् ।	जगाम तपसे भूयः स पुष्कर[1]तपोवनम् ।

अथाजगाम सिद्ध्यर्थं तस्य ब्रह्मा वरप्रदः ॥ 3_1 ॥
वरं वरय भद्रं ते मानवेय[1]) यथेप्सितम् ।
उवाच स तदा देवं पद्माक्षं पद्मजं विभुम् ॥ 3_2 ॥
वशे[1]) मे धर्मसंयुक्ताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
भवेयुरी[2]श्वराः, स्वामिन्, प्रसादात् तव कञ्जज ! ॥ 3_3 ॥
तथेत्युक्त्वा च[1]) देवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ।
ततोऽयोध्यां समागत्य[2]) समतिष्ठद् यथा पुरा ॥ 3_4 ॥
अथैकदा रथारूढ इलो निजसुतो मनोः ।

अथ दिग्जयसिद्ध्यर्थम् इलः प्रायान् महीमिमाम् ॥ 4 ॥	निर्जगामाथ[1]) सिद्ध्यर्थम् इलः[2]) प्रायान् महीमिमाम् ॥ 4 ॥

भ्रमन् द्वीपानि सर्वाणि क्ष्माभृतः सम्प्रसाधयन्[1]) ।
जगामोपवनं शम्भोरश्वाकृष्टः[2]) प्रतापवान् ॥ 5 ॥
कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणं महत्, ।
रमते यत्र देवेशः शम्भुः[1]) सोमार्धशेखरः ॥ 6 ॥

---

1 = Mt. 11.40; P.1 I. 8.75[b], 76[a]; P.2 V. 8.75. 1) P.1 -स्यापि । 2) P.1 पुत्रेष्ट्या समकल्पि यः; P.2 पुत्रेषु समजायत ।
2 = Mt. 11.41[ab]; P.1 I. 8.76[b], 77[a]; P.2 V. 8.76. 1) P.1 P.2 महाबलः ।
3 = Mt. 11.41[c], 42[a]; P.1 I. 8.77[b], 78[a]; P.2 V. 8.77. 1) P.1 पूर्व- । 2) P.2 पुत्रम् । 3) Mt. धार्मिकः ।
4[a] = Mt. 11.42[b]. | 3_1[a] = P.1 I. 8.78[b]; P.2 V. 8.78[a]. 1) P.1 पुष्करं स ।
3_1[b] = P.1 I. 8.79[a]; P.2 V. 8.78[b].
3_2 = P.1 I. 8.79[b], 80[a]; P.2 V. 8.79. 1) P.2 मनवे यद् ।
3_3 = P.1 I. 8.80[b], 81[a]; P.2 V. 8.80. 1) P.2 दशे । 2) P.2 भवन्तु ई- ।
3_4 = P.1 I. 8.81[b], 82[a]; P.2 V. 8.81. 1) P.1 तु । 2) P.2 ततश्च स्वयमागम्य ।
4[b] = Mt. 11.43[a]. | 4 = P.1 I. 8.82[b], 83[a]; P.2 V. 8.82[a] = b. 1) P.1 निर्जगामार्थं- । 2) P.2 इन- ।
5 = Mt. 11.43[b], 44[a]; P.1 I. 8.83[b], 84[a]; P.2 V. 8.82[b], 83[a]. 1) Mt. संप्रधर्पयन् ; P.2 क्ष्माभृतः प्रसाधयन् । 2) P.1 -रथाकृष्टः; P.2 रथाकृष्टः ।
6 = Mt. 11.44[b], 45[a]; P.1 I. 8.84[b], 85[a]; P.2 V. 8.83[b], 84[a]. 1) P.1 P.2 सोमः ।

उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ।
पुंनाम सत्त्वं[1]) यत्किञ्चिदागमिष्यति नो[2]) वनम्[3]), ॥ 7 ॥
स्त्रीत्वमेष्यति तत् सर्वं दशयोजनमण्डले ।
अज्ञातसमयो राजा इलः शरवणं *गतः*[1]) ॥ 8 ॥

स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडवात्वं हयस्तदा, । पुरुषत्वं हृतं सर्वं, स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः ॥ 9 ॥	स्त्रीत्वं जगाम सहसा वडवाश्वोऽभवत् क्षणात्, । पुरुषत्वे कृतं सर्वं स्त्रीकार्ये विस्मृतं ततः[1]) ॥ 9 ॥

इलेति साभवन्नारी पीनोन्नतघनस्तनी ।
उन्नतश्रोणिजघना पद्मपत्रायतेक्षणा ॥ 10 ॥
पूर्णेन्दुवदना तन्वी[1]) विलासोल्लासिते[2]क्षणा ।
मूलो[3]न्नतायतभुजा नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥ 11 ॥
तनुलोमा सु*व*दना[1]) मृदु*गद्गद*[2]भाषिणी ।
श्यामगौरेण[3]) वर्णेन हंसवारणगामिनी ॥ 12 ॥
कार्मुकभ्रूयुगोपेता तनुताम्रनखाङ्कुरा ।
भ्रममाणा[1]) वने तस्मिंश्चिन्तयामास भामिनी ॥ 13 ॥
को मे पिता *वा* भ्राता *वा*[1]), का मे *माता*[2]) भवेदिह, ।
कस्य भर्तुरहं दत्ता, कियद् वत्स्यामि[3]) भूतले ॥ 14 ॥
चिन्तयन्ती च[1]) ददृशे सोमपुत्रेण साङ्गना ।
इला रूपसमाक्षिप्तमनसा वरवर्णिनी ॥ 15 ॥
बुधस्तदाप्तये यत्नमकरोत् कामपीडितः ।
विशिष्टाकारवान् दण्डी[1]) सकमण्डलुपुस्तकः ॥ 16 ॥
वेणुदण्डकृता*वेशः*[1]) पवित्रक*खनि*त्रकः[2]) ।
द्विजरूपः[3]) शिखी ब्रह्म निगदन् कर्णकुण्डलः[4]) ॥ 17 ॥

---

7 = Mt. 11.45b, 46a; P.1 I. 8.85b, 86a; P.2 V. 8.84b, 85a. 1) P.1 पुंनामसंज्ञं । 2) Mt. T. ते । 3) Mt. P.2 वने ।

8 = Mt. 11.46b, 47a; P.1 I. 8.86b, 87a; P.2 V. 8.85b, 86a. 1) Mt. –वणे पुरा ।

9 = Mt. 11.47b, 48a.

9 = P.1 I. 8.87b, 88a; P.2 V. 8.86b, 87a. 1) P.2 यत् किंचित् पुरुषाकारं स्त्र्यभवद् विस्मितो नृपः ।

10 = Mt. 11.48b, 49a; P.1 I. 8.88b, 89a; P.2 V. 8.87b, 88a.

11 = Mt. 11.49b, 50a; P.1 I. 8.89b, 90a; P.2 V. 8.88b, 89a. 1) P.2 नारी । 2) P.1 विलासिन्यसिते–; P.2 विशालोल्लासिते– । 3) P.1 P.2 पीन्नो– ।

12 = Mt. 11.50b, 51a; P.1 I. 8.90b, 91aI, 91bII; P.2 V. 8.89b, 90a. 1) Mt. सुदशना । 2) Mt. मृदुगम्भीर– । 3) P.1 श्यामागोरेण; P.2 स्या(श्या ?)मा गौरेण ।

13 = Mt. 11.51b, 52a; P.1 I. 8.91bI, 91aII, 92a; P.2 V. 8.90b, 91a. 1) Mt. T. भ्रमन्ती च ।

14 = Mt. 11.52b, 53a; P.1 I. 8.92b, 93a; P.2 V. 8.91b, 92a. 1) Mt. पिताथवा भ्राता; P.2 पिता च माता च । 2) P.1 को मे त्राता; P.2 को मे भ्राता । 3) Mt. V. कियद्वर्णस्य; P.1 कियद्वर्षोस्मि; P.2 –यद्वर्णोऽस्य ।

15 = Mt. 11.53b, 54a; P.1 I. 8.93b, 94a; P.2 V. 8.92b, 93a. 1) Mt. चिन्तयन्तीति ।

16 = Mt. 11.54b, 55a; P.1 I. 8.94b, 95a; P.2 V. 8.93b, 94a. 1) P.1 मुण्डी; P.2 मुण्डः ।

17 = Mt. 11.55b, 56a; P.1 I. 8.95b, 96a; P.2 V. 8.94b, 95a. 1) Mt. वेणुदण्डकृतानेक– । 2) Mt. –गणत्रिकः । 3) P.2 –प– । 4) P.1 –कुण्डली; P.2 रुक्मकुण्डलः ।

बटुभिश्चान्वितो युक्तः[1]) समित्पुष्पकुशोदकैः ।
किलान्विषन् वने[2]) त[3]स्मिनाजुहाव स तामिलाम् ॥ 18 ॥
बहिर्वनस्यान्तरितः किल पादपमण्डले[1]) ।
ससंभ्रममकस्माच्च[2]) सोपालम्भमिवावदत्[3]) ॥ 19 ॥
त्यक्त्वाग्निहोत्रशुश्रूषां क्व गता मन्दिरान् मम, ।
इयं विहारवेला ते ह्यति[1]क्रामति सांप्रतम् ॥ 20 ॥
एह्येहि पृथुसुश्रोणि संभ्रान्ता केन हेतुना ? ।
इयं सायन्तनी वेला विहारस्येह[1]) वर्तते, ॥ 21 ॥
कृत्वोपलेपनं पुष्पैरलंकुरु गृहं मम ! ।
साब्रवीद्[1]) विस्मृताहं च स[2]र्वमेतत् तपोधन ॥ 22 ॥
आत्मानं त्वां च भर्तारं कुलं च वद मेऽनघ ! ।
बुधः प्रोवाच तां तन्वीमिला त्वं वरवर्णिनि ॥ 23 ॥
अहं च कामुको नाम बहुविद्यो बुधः स्मृतः, ।
तेजस्विनः कुले जातः पिता मे ब्राह्मणाधिपः ॥ 24 ॥
इति सा तस्य वचनात् प्रविष्टा बुधमन्दिरम् ।
रत्नस्तम्भसमाकीर्ण[1]) दिव्यमायाविनिर्मितम् ॥ 25 ॥
इला कृतार्थमात्मानं मेने तद्भवने[1]) स्थिता ।
अहो वृत्तमहो रूपमहो धनमहो कुलम् ॥ 26 ॥
मम चास्य च भर्तुर्न[1]) अहो लावण्यमुत्तमम् ! ।
रेमे च सा तेन सममतिकालमिला वने[2]) ।
सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्रभवने तथा ॥ 27 ॥
अथान्विषन्तो राजानं भ्रातरस्तस्य मानवाः ।
इक्ष्वाकुप्रमुखा जग्मुस्तदा शरवणान्तिकम् ॥ 28 ॥
ततस्ते ददृशुः सर्वे वडवामग्रतः स्थिताम् ।
रत्नपर्याणकिरण[1]दीप्यमाना[2]मनुत्तमाम् ॥ 29 ॥
पर्याण[1]प्रत्यभिज्ञानात् सर्वे विस्मयमागताः ।
अयं चन्द्रप्रभो नाम वाजी तस्य महात्मनः ! ॥ 30 ॥

---

18 = Mt. 11.56^{b}, 57^{a}; P.1 I. 8.96^{b}, 97^{a}; P.2 V. 8.95^{b}, 96^{a}. 1) Mt. T. –क्तैः; P.1 –श्चार्थैभिर्युक्तः । 2) P.1 कालेऽन्विष्यां ततस्; P.2 किलान्वेषी वने । 3) P.2 त्व– ।
19 = Mt. 11.57^{b}, 58^{a}; P.1 I. 8.97^{b}, 98^{a}; P.2 V. 8.96^{b}, 97^{a}. 1) P.1 –मण्डपे । 2) Mt. –मकस्मात् तां । 3) P.1 –मिवाभवत् ।
20 = Mt. 11.58^{b}, 59^{a}; P.1 I. 8.98^{b}, 99^{a}; P.2 V. 8.97^{b}, 98^{a}. 1) P.1 P.2 ते अति– ।
21 = Mt. 11.59^{b}, 60^{a}; P.1 I. 8.99^{b}, 100^{a}; P.2 V. 8.98^{b}, 99^{a}. 1) P.2 विहारस्याति– ।
22 = Mt. 11.60^{b}, 61^{a}; P.1 I. 8.100^{b}, 101^{a}; P.2 V. 8.99^{b}, 100^{a}. 1) Mt. सा त्वब्रवीद् । 2) Mt. –हं स– ।
23 = Mt. 11.61^{b}, 62^{a}; P.1 I. 8.101^{b}, 102^{a}; P.2 V. 8.100^{b}, 101^{a}.
24 = Mt. 11.62^{b}, 63^{a}; P.1 I. 8.102^{b}, 103^{a}; P.2 V. 8.101^{b}, 102^{a}.
25 = Mt. 11.63^{b}, 64^{a}; P.1 I. 8.103^{b}, 104^{a}; P.2 V. 8.102^{b}, 103^{a}. 1) Mt. T. –समायुक्तं ।
26 = Mt. 11.64^{b}, 65^{a}; P.1 I. 8.104^{b}, 105^{a}; P.2 V. 8.103^{b}, 104^{a}. 1) Mt. –न– ।
27 = Mt. 11.65^{b}, 66; P.1 I. 8.105^{b}, 106; P.2 V. 104^{b}, 105. 1) Mt. च मे भर्तुर्; P.2 भर्तुर्वै । 2) Mt. ततः ।
28 = Mt. 12.1; P.1 I. 8.107; P.2 V. 8.106.
29 = Mt. 12.2; P.1 I. 8.108; P.2 V. 8.107. 1) P.1 रत्नपर्यन्तकिरण–; P.2 रत्नपर्याप्तकिरणां । 2) Mt. –दीप्तकाया– ।
30 = Mt. 12.3; P.1 I. 8.109; P.2 V. 8.108. 1) P.1 P.2 संप्राप्य ।

अगमद् वडवारूप[1]मुत्तमं केन हेतुना ? ।
ततस्तु मैत्रावरुणिं पप्रच्छुस्ते पुरोधसम्[2]) ॥ 31 ॥
किमित्येतद[1]भूच्चित्रं, वद योगविदां वर ! ।
वसिष्ठोऽप्य[2]ब्रवीत् सर्वं दृष्ट्वा तद्[3]) ध्यानचक्षुषा ॥ 32 ॥
समयः शम्भुदयिताकृतः शरवणे पुरा ।
यः पुमान् प्रविशेदत्र[1]), स नारीत्वमवाप्स्यति ॥ 33 ॥
अयमश्वोऽपि नारीत्वमगाद् राज्ञा सहैव तु ।
इलः[1]) पुरुषतामेति यथासी धनदोपमः, ॥ 34 ॥
तथैव यत्नः कर्तव्य आ[1]राध्यैव[2]) पिनाकिनम् ।
ततस्ते मनवा जग्मुर्यत्र देवो महेश्वरः, ॥ 35 ॥
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः पार्वती-परमेश्वरी ।
तावूचतुरलङ्घ्योऽयं[1]) समयः, किं तु सांप्रतम् ॥ 36 ॥
इक्ष्वाकोरश्वमेधेन यत् फलं स्यात् तदावयोः ।
दत्त्वा किंपुरुषो वीरः स भविष्यत्यसंशयम् ॥ 37 ॥
तथेत्युक्त्वा त[1]तस्ते तु[2]) जग्मुर्वैवस्वतात्मजाः; ।

इक्ष्वाकोश्चा[1]श्वमेधेन
चेलः[2]) किंपुरुषोऽभवत् ॥ 38 ॥

इष्ट्वाश्वमेधेन तत
इला किंपुरुषोऽभवत् ॥ 38 ॥

मासमेकं पुमान् वीरः स्त्री च[1]) मासमभूत् पुनः[2]) ।
बुधस्य भवने तिष्ठन्निलो गर्भधरोऽभवत्[3]), ॥ 39 ॥
अजीजनत् पुत्रमेकमनेकगुणसंयुतम् ।
बुध उत्पाद्य[1]) तं पुत्रं[2]) स्वर्लोक[3]मगमत् ततः[4]) ॥ 40 ॥
इलस्य नाम्ना तद् वर्षमिलावृतमभूत् तदा, ।
सोमार्कवंशजो राजा[1]) इलो[2]ऽभून् मनुनन्दनः[3]) ॥ 41 ॥
एवं पुरूरवाः पूरो[1]रभवद् वंशवर्धनः, ।
इक्ष्वाकुरर्कवंशस्य तथैवोक्तो नरेश्वरः[2]) ॥ 42 ॥

---

31 = Mt. 12.4; P.1 I. 8.110; P.2 V. 8.109. 1) P.2 वाडवं रूप- । 2) P.1 -च्छुः स्वपुरोहितम् ।
32 = Mt. 12.5; P.1 I. 8.111; P.2 V. 8.110. 1) P.1 किमेतदित्य- । 2) Mt. वसिष्ठश्चा- । 3) P.1 तं ।
33 = Mt. 12.6; P.1 I. 8.112; P.2 V. 8.111. 1) P.1 -शेच्चात्र ।
34 = Mt. 12.7; P.1 I. 8.113; P.2 V. 8.112. 1) Mt. पुनः ।
35 = Mt. 12.8; P.1 I. 8.114; P.2 V. 8.113. 1) Mt. कर्तव्यश्चा- । 2) P.1 आराध्य च ।
36 = Mt. 12.9; P.1 I. 8.115; P.2 V. 8.114. 1) P.1 P.2 -रलं चैप ।
37 = Mt. 12.10; P.1 I. 8.116; P.2 V. 8.115.
38ᵃ = Mt. 12.11ᵃ; P.1 I. 8.117ᵃ; P.2 V. 8.116ᵃ. 1) Mt. -त्कास्त- । 2) P.1 तु ते सर्वे ।
38ᵇ = L. 65.22ᵃ; Mt. 12.11ᵇ. 1) L. -कोर- । 2) L. इला ।
38ᵇ = P.1 I. 8.117ᵇ; P.2 V. 8.116ᵇ.
39 = L. 65.23ᵃ(ᵇ); Mt. 12.12; P.1 I. 8.118; P.2 V. 8.117. 1) L. P.1 स्त्रीत्वं । 2) P.2 -मभून् नृप । 3) L. इला बुधस्य भवनं सोमपुत्रस्य चाश्रिता ।
40 = Mt. 12.13; P.1 I. 8.119; P.2 V. 8.118. 1) Mt. बुधश्चोद्पाद्य । 2) P.1 P.2 पूर्वं । 3) P.1 स स्वर्ग-; P.2 -गार्थं- । 4) P.1 पुनः ।
41 = Mt. 12.14; P.1 I. 8.120; P.2 V. 8.119. 1) Mt. -शयोरादा-; P.2 सोमस्य वंशजो राजा । 2) Mt. -विलो; P.2 ऐलो । 3) P.1 P.2 -द्वंशवर्धनः ।
42 = Mt. 12.15; P.1 I. 8.121; P.2 V. 8.120. 1) Mt. पुंसो- । 2) Mt. तथैवोक्तस्तपोधनाः ।

इलः[1]) किंपुरुषत्वे च सुद्युम्न इति चोच्यते, ।
पुनः पुत्रत्रयमभूत्[2]) सुद्युम्नस्यापराजितम्[3]) ॥ 43 ॥

उत्कलोऽथ[1]) गयस्तद्वद् धरिताश्वश्च वीर्यवान् ।
उत्कलस्योत्कला नाम, गयस्य तु गया पुरी[2]), ॥ 44 ॥

हरिताश्वस्य दिक् पूर्वा विज्ञाता[1]) कुरुभिः सह ।
प्रतिष्ठानेऽभिषिच्याथ स पुरूरवसं सुतम् ॥ 45 ॥

जगामेलावृतं भोक्तुं दिव्यवर्षं फलाशनः[1]) ।
इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ 46 ॥

नरिष्यन्तस्य पुत्रोऽभूच्छुको नाम[1]) महाबलः[2]), ।
नाभागस्या[3]म्बरीषस्तु, धृष्टस्य तु[4]) सुतत्रयम्[5]) ॥ 47 ॥

धृष्टकेतुः स्वधर्माथो[1]) रणधृष्टश्च[2]) वीर्यवान्[3]) ।
आनर्तो नाम शर्यातिः सुकन्या चैव दारिका ॥ 48 ॥

आनर्तस्याभवत् पुत्रो रोचमानः प्रतापवान्, ।
आनर्तो नाम देशोऽभून् नगरी च कुशस्थली ॥ 49 ॥

रोचमानस्य रेवो[1]ऽभूद् रेवाद् रैवत[2]) एव च, ।
ककुद्मी चापरं[3]) नाम, ज्येष्ठः[4]) पुत्रशतस्य च[5]) ॥ 50 ॥

रेवती तस्य[1]) सा कन्या भार्या[2]) रामस्य विश्रुता ।
करूषस्य तु कारूषा[3]) बहवः प्रथिता भुवि[4]) ॥ 51 ॥

पृषध्रो गोवधाच्छूद्रो गुरुशापादजायत[1]) ।
इक्ष्वाकुवंशं वक्ष्यामि,
शृणुध्वम् ऋषिसत्तमाः ! ।

---

43 = L. 65.22[b], 26[a]; Mt. 12.16; P.1 I. 8.122; P.2 V. 8.121. 1) L. इला । 2) L. पुत्रत्रयमभूत् तस्य । 3) L. सुद्युम्नस्य द्विजोत्तमाः ।

44 = Mt. 12.17; P.1 I. 8.123; P.2 V. 8.122. 1) Mt. वै । 2) Mt. T. P.2 T. मता ।

45 = Mt. 12.18; P.1 I. 8.124; P.2 V. 8.123. 1) Mt. विश्रुता; P.1 दिग्याम्या संज्ञाता ।

46 = L. 65.28[b] = b; Mt. 12.19; P.1 I. 8.125; P.2 V. 8.124. 1) Mt. वर्षं दिव्यफलाशनम् ; P.1 दिव्यं वर्षं फलाशनः ।

47 = L. 66.49[b], 50[a]; Mt. 12.20; P.1 I. 8.126; P.2 V. 8.125. 1) Mt. T. –च्छुचोनाम; L. –ज्जितात्मा तु । 2) L. महाबली । 3) L. P.1 नाभागाद– । 4) Mt. च । 5) L. विष्णुभक्तः प्रतापवान् ।

48 = L. 66.(46[a]), 47[a]; Mt. 12.21; P.1 I. 8.127; P.2 V. 8.126. 1) L. धृष्टश्च धृष्टकेतुश्च; Mt. धृष्टकेतुश्चित्रनाथो; P.2 छत्रनाथो । 2) L. यमवालश्च । 3) L. रणधृष्टश्च ते पुत्रास्त्रयः परमधार्मिकाः ।

49 = L. 66.47[b] = a; Mt. 12.22; P.1 I. 8.128; P.2 V. 8.127.

50 = L. 66.48; Mt. 12.23; P.1 I. 8.129; P.2 V. 8.128. 1) Mt. पुत्रो । 2) Mt. रेवो रैवत; P.2 रेवत । 3) L. चापरो । 4) L. ज्येष्ठपुत्रः । 5) L. तु; P.2 वै ।

51 = L. 66.49[a], 51[b]; Mt. 12.24; P.1 I. 8.130; P.2 V. 8.129. 1) L. P.2 यस्य । 2) L. पत्नी । 3) P.1 करूषाच्चैव कारूषा; P.2 कारूषास्तु करूषप्य । 4) L. सर्वे प्रख्यातकीर्तयः ।

52[a] = L. 66.(52[abI]); Mt. 12.25[a]; P.1 I. 8.131[a]; P.2 V. 8.130[a]. 1) Cp. L. पृषतो हिंसयित्वा गां गुरोः प्राप सुकल्मषम् शापाच्छूद्रत्वमापन्नः ।

52[b] = Mt. 12.25[b].

इक्ष्वाकोः पुत्रतामाप[1])
विकुक्षिर्नाम देवराट्[2]), ॥ 57 ॥
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्,
दश पञ्च च तत्सुताः, ।

इक्ष्वाकुपुत्रा नाम्नाथ
विकुक्षि-निमि-दण्डकाः, ॥ 52 ॥
श्रेष्ठाः पुत्रशतस्यासन्,
दश पञ्च च[1]) तत्सुताः, ।

मेरोरुत्तरतस्ते तु[1]) जाताः पार्थिवसत्तमाः ॥ 53 ॥

चतुर्दशोत्तरं चान्यच्छतमस्य तथाभवत्[1]) ।
मेरोर्दक्षिणतश्चैव[2]) राजानः सं[3]प्रकीर्तिताः ॥ 54 ॥

ज्येष्ठः[1]) ककुत्स्थनामाभूत्[2]), तत्सुतस्तु[3]) सुयोधनः, ।
तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वकश्च[4]) पृथोः सुतः ॥ 55 ॥

आर्द्र[1]स्तस्य च पुत्रोऽभूद्, युवनाश्वस्ततोऽभवत्, ।
श्रावस्त[2]श्च महातेजा वत्सक[3]स्तत्सुतो[4]ऽभवत्[5]), ॥ 56 ॥

निर्मिता येन श्रावस्ती[1]) गौडदेशे[2]) द्विजोत्तमाः[3]), ।
श्रावस्ताद्[4]) बृहदश्वो[5]ऽभूत्, कुवलाश्वस्ततोऽभवत्[6]); ॥ 57 ॥

धुन्धुमारत्वमगमद्[1]) धुन्धुं हत्वासुरं पुरा[2]) ।
तस्य पुत्रास्त्रयो जाता दृढाश्वो दण्ड[3]) एव च[4]) ॥ 58 ॥

कपिलाश्वश्च विख्यातो धौन्धुमारिः प्रतापवान्[1]) ।
दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु[2]) हर्यश्वस्तस्य चात्मजः[3]), ॥ 59 ॥

52^{c} = L. 65.(31^{b}); Mt. 12.26^{a}. 1) L. –कोरभवद्वीरो । 2) L. –र्धर्मवित्तमः ।
53^{a} = L. 65.32^{a}; Mt. 12.26^{b}.

52^{b} = P.1 I. 8.131^{b}; P.2 V. 8.130^{b}.
53^{a} = P.1 8.132^{a}; P.2 V. 8 131^{a}. 1) P.1 पञ्चाशच्चाथ ।

53^{b} = Mt. 12.27^{a}; P.1 I. 8.132^{b}; P.2 V. 8.131^{b}. 1) P.2 –स्तेऽपि ।

54 = Mt. 12.27^{b}, 28^{a}; P.1 I. 8.133; P.2 V. 8.132. 1) P.1 P.2 V. चत्वारिंशत् तथाष्टान्ये शतमध्ये च येऽभवन् । 2) Mt. –तो ये ये; P.2 –श्चैते । 3) P.1 –नस्ते ।

55 = Mt. 12.28^{b}, 29^{a}; P.1 I. 8.134; P.2 V. 8.133. 1) P.1 P.2 –ष्ठात् । 2) Mt. –त्स्थो नाम्नाभूत् । 3) P.1 सुतस्तस्य । 4) Mt. विश्वगश्च; P.1 विश्वस्तस्य; P.2 विश्वावस्वः (सुः); Cp. L. 65.33^{a} ततः पृथुर्मुनिश्रेष्ठा विश्वकः पार्थिवस्तथा ।

56 = L. 65.34^{a} = b; Mt. 12.29^{b}, 30^{a}; P.1 I. 8.135; P.2 V. 8.134. 1) Mt. T. इन्द्र– । 2) P.2 शावस्त–; L. शावस्ति– । 3) L. वंशक–; P.2 वत्सुक– । 4) L. –स्तु ततो । 5) P.1 युवनाश्वस्य पुत्रोऽभूच्छावस्तो नाम वीर्यवान् ।

57 = Kū. 20.19^{b} = a; L. 65.34^{b}, 35^{a}; Mt. 12.30^{b}, 31^{a}; P.1 I. 8.136; P.2 V. 8.135. 1) L. P.1 P.2 शावस्ती; Kū. T. सावस्तिः । 2) P.1 ह्यङ्गदेशे । 3) Kū. महापुरीं; P.1 P.2 नराधिप । 4) L. वंशाच्च; P.1 P.2 शावास्ताद् । 5) P.1 –दश्वो– । 6) L. –स्तु तत्सुतः ।

58 = L. 65.35^{b}, (36^{a}); Mt. 12.31^{b}, 32^{a}; P.1 I. 8.137; P.2 V. 8.136. 1) L. –मापन्नो । 2) L. हत्वा महाबलम्; Mt. धुन्धुनाम्ना हतः पुरा; P.2 धुन्धुनाशे च यः पुमान् । 3) P.1 P.2 V. घृणिर् । 4) L. धुन्धुमारस्य तनयास्त्रयस्त्रैलोक्य-विश्रुताः ।

59 = Kū. 20.22^{a} = b; L. 65.(36^{b}), 37^{a}; Mt. 12.32^{b}, 33^{a}; P.1 I. 8.139; P.2 V. 8.137. 1) L. दृढाश्वश्चैव चण्डाश्वः कपिलाश्वश्च ते स्मृताः । 2) Mt. P.2 T. –दश्व । 3) L. वै सुतः ।

हर्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत्[1]), संहताश्वस्ततोऽभवत्[2]), ।
अकृताश्वो[3]) रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ[4]) ॥ 60 ॥

युवनाश्वो रणाश्वस्य मान्धाता च ततोऽभवत्[1]), ।
मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूद् धर्मसेतुश्च पार्थिवः[2]) ॥ 61 ॥

मुचुकुन्दश्च विख्यातः शक्रमित्रः[1]) प्रतापवान् ।
पुरुकुत्सस्य पुत्रोऽभूद् दुस्सहो[2]) नर्मदापतिः, ॥ 62 ॥

संभूतिस्तस्य पुत्रोऽभूत्, त्रिधन्वा च ततोऽभवत् ।
त्रिधन्वनः सुतो जातस्त्रय्यारुण[1]) इति स्मृतः[2]), ॥ 63 ॥

तस्य[1]) सत्यव्रतो नाम, तस्मात् सत्यरथः स्मृतः[2]) ।
तस्य पुत्रो हरिश्चन्द्रो, हरिश्चन्द्राच्च रोहितः, ॥ 64 ॥

रोहिताच्च वृको जातो, वृकाद्[1]) बाहुरजायत ।
सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद् राजा परमधार्मिकः ॥ 65 ॥

द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा, ।
ताभ्यामाराधितः पूर्वमौर्वोऽग्निः[1]) पुत्रकाम्यया[2]) ॥ 66 ॥

और्वस्तुष्टस्तयोः प्रादाद् यथेष्टं वरमुत्तमम् ।
एका[1]) षष्टिसहस्राणि, सुतमेकं तथापरा[2]) ॥ 67 ॥

गृह्णातु[1]) वंशकर्तारं; प्रभागृह्णाद् बहून् सुतान्[2]), ।
एकं भानुमती[3]) पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् ॥ 68

ततः षष्टिसहस्राणि सुषुवे यादवी[1]) प्रभा[2]), ।
खनन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुना येऽश्वमार्गणे[3]) ॥ 69 ॥

---

60 = Kū. 20.22^{b}, 23^{a}; L. 65.37^{b}, 38^{a}; Mt. 12.33^{b}, 34^{a}; P.1 I. 8.139; P.2 V. 8.138. 1) Kū. L. –कुम्भस्तु । 2) Kū. निकुम्भात् संहताश्वकः; L. –श्वस्तु तत्सुतः । 3) Kū. कृताश्वो; L. कृपाश्वोऽथ । 4) Kū. संहिताश्वस्य वै सुतौ L. –हताश्वात्मजावुभौ ।

61 = Kū. 20.23^{b}, 25^{b}; L. 65.38^{b}, 39^{a}; Mt. 12.34^{b}, 35^{a}; P.1 I. 8.140; P.2 V. 8.139. 1) Kū. शक्रतुल्यबलो युधि; L. तस्य वै सुतः । 2) Kū. L. –भूदम्बरीपश्च वीर्यवान् ; Mt. धर्मसेनश्च पार्थिवः ।

62 = Mt. 12.35^{b}, 36^{a}; P.1 I. 8.141; P.2 V. 8.140. 1) Mt. T. शत्रुजिच्च । 2) Mt. वसुदो; P.2 संभूतो ।

63 = Kū. 21.(1^{b}) = b; Mt. 12.36^{b}, 37^{a}; P.1 I. 8.142; P.2 V. 8.141. 1) P.2 स्त्रैयारुण । 2) Kū. तस्य पुत्रोऽभवद्विद्वान् त्रय्यारुण इति श्रुतः ।

64 = Kū. 21.(2^{a}), Cp. 2^{b}, 3^{a}; Mt. 12.37^{b}, 38^{a}; P.1 I. 8.143; P.2 V. 8.142. 1) Mt. तस्मात् । 2) Kū. कुमारोऽभून् महाबलः ।

65 = Kū. 21.(3^{b}), 4^{a}; L. 66.14^{b} = b; Mt. 12.38^{b}, 39^{a}; P.1 I. 8.144; P.2 V. 8.143. 1) Kū. रोहितस्य वृकः पुत्रस्तस्माद् ।

66 = Kū. 21.4^{b}, 5; L. 66.15; Mt. 12.39^{b}, 40^{a}; P.1 I. 8.145; P.2 V. 8.144. 1) P.1 –मौर्वाग्निः । 2) Kū. –माराधितो वह्निः प्रददौ वरमुत्तमम् ।

67 = L. 66.16; Mr. 12.40^{b}, 41^{a}; P.1 I. 8.146; P.2 V. 8.145. 1) P.2 एक– । 2) L. परा तथा ।

68 = Kū. 21.6^{a} = b; L. 66.17; Mt. 12.41^{b}, 42^{a}; P.1 I. 8.147; P.2 V. 8.146. 1) L. P.1 अगृह्णाद् । 2) L. सुतान् बहून् ; Mt. –हूंस्तदा; P.2 –हूंस्तथा । 3) L. भानुमतिः ।

69 = Kū. 21.(6^{b}) = a; L. 66.18; Mt. 12.42^{b}, 43^{a}; P.1 I. 8.148; P.2 V. 8.147. 1) L. सा तु वै । 2) Kū. प्रभा षष्टिसहस्रं तु पुत्राणां जगृहे शुभा । 3) L. विष्णुहुंकारमार्गणैः ।

असमञ्जस[1]स्तु तनयो ह्यं[2]शुमान्[3]) नाम विश्रुतः[4]), ।
तस्य पुत्रो दिलीपस्तु, दिलीपात् तु भगीरथः, ॥ 70 ॥
येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ।

भगीरथसुतश्चापि
श्रुतो नाम बभूव ह ॥ 71 ॥

| भगीरथस्य तनयो
| नाभाग इति विश्रुतः ॥ 71 ॥

नाभागस्याम्बरीषोऽभूत्[1]), सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत्, ।
तस्यायुतायुः पुत्रोऽभूद् ऋतुपर्णस्ततोऽभवत् ॥ 72 ॥
तस्य कल्माषपादस्तु, सर्वकर्मा ततः स्मृतः ।
तस्यानरण्यः[1]) पुत्रोऽभून् निघ्नस्तस्य सुतोऽभवत्, ॥ 73 ॥
निघ्नपुत्रावुभौ जातावनमित्र-रघूत्तमौ[1]) ।
अनमित्रो वनमगादरिनाशकृते[2]) नृपः[3]) ॥ 74 ॥
रघोरभूद् दिलीपस्तु दिलीपाच्चाप्यज[1]स्तथा, ।
दीर्घबाहुरजाज्जातः प्रजापालस्ततोऽभवत्[2]) ॥ 75 ॥
ततो[1]) दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ।
नारायणात्मकाः सर्वे, रामस्तस्याग्रजो[2])ऽभवत् ॥ 76 ॥
रावणान्तकरस्तद्वद् रघूणां वंशवर्धनः, ।
वाल्मीकिर्यस्य[1]) चरितं चक्रे भार्गवसत्तमः ॥ 77 ॥
तस्य पुत्रौ कुशलवावि[1]क्ष्वाकुकुलवर्धनौ[2]), ।
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे[3]), निषधस्तस्य चात्मजः ॥ 78 ॥
नलस्तु निषधाज्जातो[1]), नभास्तस्मादजायत, ।
नभसः पुण्डरीकोऽभूत्, क्षेमधन्वा ततः स्मृतः[2]) ॥ 79 ॥
तस्य पुत्रोऽभवद् वीरो देवानीकः प्रतापवान्, ।
अहीनगु[1]स्तस्य सुतः[2]), सहस्राश्वस्ततः परः[3]) ॥ 80 ॥

---

70 = Kū. 21.7; L. 66.19; Mt. 12.43[b], 44[a]; P.1 I. 8.149; P.2 V. 8.148. 1) Kū. असमञ्जस–; L. असमञ्जस्य; P.1 असमञ्जस्तु; P.2 असमञ्जसस् । 2) Kū. –पुत्रोऽभूद्; L. तनयः । 3) L. सोंऽशुमान्; Mt. योंऽशुमान्; P.2 –यो अंशुमान् । 4) Kū. पार्थिवः ।

71[a] = Kū. 21.8[a]; L. 66.20[a]; Mt. 12.44[b]; P.1 I. 8.150[a]; P.2 V. 8.149[a].

71[b] = Kū. 21.10[a]. | 71[b] = Mt. 12.45[a]; P.1 I. 8.150[b]; P.2 V. 8.149[b].

72 = Mt. 12.45[b], 46[a]; P.1 I. 8.151; P.2 V. 8.150. 1) P.2 –म्बरीषस्तु ।

73 = Mt. 12.46[b], 47[a]; P.1 I. 8.152; P.2 V. 8.151. 1) P.2 तस्मादारण्यः ।

74 = Mt. 12.47[b], 48[a]; P.1 I. 8.153; P.2 V. 8.152. 1) Mt. –रघू नृपौ । 2) Mt. भविता स कृते । 3) P.1 नृप ।

75 = Mt. 12.48[b], 49[a]; P.1 I. 8.154; P.2 V. 8.153. 1) Mt. दिलीपादजक– । 2) Mt. T. चाजपालस्ततो नृपः ।

76 = Mt. 12.49[b], 50[a]; P.1 I. 8.155; P.2 V. 8.154. 1) Mt. तस्माद् । 2) Mt. –स्तेष्वग्रजो; P.2 –स्तस्याग्रतो ।

77 = Mt. 12.50[b], 51[a]; P.1 I. 8.156; P.2 V. 8.155. 1) Mt. –स्तस्य ।

78 = Mt. 12.51[b], 52[a]; P.1 I. 8.157; P.2 V. 8.156. 1) P.1 –त्रो कुशो नाम इ– । 2) P.1 –नः । 3) P.1 P.2 –ज्जातो ।

79 = Mt. 12.52[b], 53[a]; P.1 I. 8.158; P.2 V. 8.157. 1) Mt. नैषधस्तस्मान् । 2) P.2 ततः परम् ।

80 = Kū. 21.58[b], 59[a]; L. 66.40; Mt. 12.53[b], 54[a]; P.1 I. 8.159; P. V.2 8.158. 1) L. अहीनरः । 2) L. सुतस्तस्य । 3) Kū. T. –तो महस्वांस्तत्सुतोऽभवत; V. सहस्वान्, सहस्रांशुः सुतोऽभवत् ।

ततश्च[1]न्द्रावलोकस्तु[2]), तारापीड[3]स्ततोऽभवत्[4]), ।
तस्यात्मजश्च[5]न्द्रगिरिर्भानुचन्द्र[6]स्ततो[7]ऽभवत्, ।
श्रुतायुरभवत् तस्माद् भारते यो निपातितः[8]) ॥ 81 ॥

नलौ द्वावेव[1]) विख्यातौ वंशे काश्यपसम्भवे[2]) ।
वीरसेनसुतस्तद्वन् नैषधश्च नराधिपः ॥ 82 ॥

एते विवस्वतो वंशे[1]) राजानो भूरिदक्षिणाः ।
इक्ष्वाकु-वंशप्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ 83 ॥

---

81 = Kū. 21.59[b], 60; L. 66.41, 42[a]; Mt. 12.54[b], 55; P.1 I. 8.160, 161[a]; P.2 V. 8.159, 160[a]. 1) Kū. तस्माच्च–; L. शुभश्च– । 2) L. –लोकश्च । 3) Kū. T. ताराधीश– । 4) Kū. –श्च तत्सुतः । 5) Kū. ताराधीशाच्च– । 6) Mt. –र्भानुश्चन्द्र–; Kū. –र्भानुवित्त–; P.1 P.2 –रिश्चन्द्रस्तस्य । 7) P.1 P.2 सुतो । 8) Kū. –देते चेक्ष्वाकुवंशजाः; L. बृहद्वल इति स्मृतः ।

82 = Mt. 12.56; P.1 I. 8.161[b], 162[a]; P.2 V. 8.160[b], 161[a]. 1) P.2 –वपि । 2) P.2 यस्य विशेषतः; P.2 वंशौ काश्यप-संभवौ ।

83 = Mt. 12.57; P.1 I. 8.162[b], 163; P.2 V. 8.161[b], 162. 1) Mt. वैवस्वते वंशे; P.2 T. एते चैव समाख्याता ।

[Mt. 13.1—22.94; P.1 I. 9.1—11.95; P.2 V. 9.1—11.97.]

तृतीयोऽध्यायः

सन्दर्भस्तवकः I

A.

(Bḍ. II. 65.1—50; Br. 9.1—36; H. 1311—1362; Vā. 90.1—49; Cp. A. 274.1—12[a]; Bhg. IX. 14.1—14; Ga. 139.1—2[a]; Vi. IV. 6.1—19.)

पिता सोमस्य वै[1]) विप्रा[2]) जज्ञेऽत्रिर्भगवान् ऋषिः ।
ब्रह्मणो मानसात् पूर्वं
प्रजासर्गं विधित्सतः ॥ 1 ॥

तत्रात्रिः सर्वभूतानां[1]) तस्थौ स्वतनयैर्वृ[2]तः[3]) ।
कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव समाचरन्[4]) ।
काष्ठकुड्याशिलाभूत ऊर्ध्वबाहुर्महाद्युतिः, ॥ 2 ॥

अनुत्तरं[1]) नाम तपो येन तप्तं महत् पुरा[2]) ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि[3]) नः श्रुतम् ॥ 3 ॥

तस्यो[1]र्ध्वं रेतसस्तत्र[2]) स्थितस्यानिमिषस्य ह[3]) ।
सोमत्वं तनुरापेदे महासत्त्वस्य[4]) वै द्विजाः[5]) ॥ 4 ॥

ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः[1]), ।
नेत्राभ्यां वारि सुस्राव[2]) दशधा[3]) द्योतयन् दिशः ॥ 5 ॥

तं गर्भं[1]) विधिनादिष्टा[2]) दश देव्यो दधुस्तदा[3]), ।
समेत्य धारयामासुर्न च ताः स[4]मशक्नुवन् ॥ 6 ॥

स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः[1]) ।
पपात भासय[2]ल्लोकान् शीतांशुः सर्वभावनः ॥ 7 ॥

1[a] = Bḍ. II. 65.1[a]; Br. 9.1[a]; H. 1311[a]; Vā. 90.1[a]. 1) Br. भो । 2) H. राजन् ।

1[b] = Br. 9.1[b]; H. 1311[b].

2 = Bḍ. II. 65.1[b], 2; H. 1312, 1313[b]; Vā. 90.1[b], 2. 1) Bḍ. Vā. सर्वलोकानां । 2) Bḍ. स्वेनौजसा वृ–; Vā. स्वेनमये । 3) Vā. धृतः । 4) H. चचार सः ।

3 = Bḍ. II. 65.3; Br. 9.2; H. 1314; Vā. 90.3. 1) Bḍ. Vā. सुदुश्चरं । 2) Br. T. हि तत्पुरा । 3) H. ह ।

4 = Bḍ. II. 65.4; H. 1315; Vā. 90.4. 1) Vā. तत्रो– । 2) H. –स्तस्य । 3) Vā. –निमिषस्पृहा । 4) Bḍ. Vā. महाबुद्धिः स । 5) H. भारत ।

5 = Bḍ. II. 65.5; Br. 9.3; H. 1316; Vā. 65.5. 1) Br. रेतः सोमत्वमीयिवत् । 2) Bḍ. –म्यामस्रवत् सोमो; Vā. T. सोमः सुस्राव नेत्राभ्यां । 3) Vā. T. दश वा ।

6 = Bḍ. II. 65.6; Br. 9.4; H. 1317; Vā. 65.6. 1) H. गर्भ– । 2) Bḍ. H. विधिना हृष्टा । 3) Br. –स्ततः । 4) Vā. तास्त– ।

7 = Bḍ. II. 65.7; H. 1318; Vā. 65.7. 1) Bḍ. प्रसाधितः । 2) Vā. यथावभासय– ।

यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता *दिशः*[1]), ।
ततस्ताभिः *सहैवाशु*[2]) निपपात वसुंधराम् ॥ 8 ॥

पतितं[1]) सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया ॥ 9 ॥

स हि वेदमयो[1]) *विप्रा*[2]) धर्मात्मा[3]) सत्यसंगरः ।
युक्तो[4]) वाजिसहस्रेण सितेनेति हि[5]) नः श्रुतम् ॥ 10 ॥

तस्मिन् निपतिते देवाः पुत्रेऽत्रेः परमात्मनि[1]) ।
तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त *विश्रुताः*[2]) ॥ 11 ॥

तत्रै[1]वाङ्गिरसस्तस्य[2]) भृगोश्चैवात्मजास्तथा[3]) ।
ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभि[4]रथर्वाङ्गिरसैरपि ॥ 12 ॥

तस्य[1]) संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः ।
आप्यायमानं लोकांस्त्रीन्[2]) भाव[3]यामास सर्वतः[4]) ॥ 13 ॥

स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुंधराम् ।
त्रिः सप्तकृत्वोऽतियशा[1]श्चकाराभिप्रदक्षिणम्[2]) ॥ 14 ॥

तस्य *यच्च्यावितं*[1]) तेजः पृथिवीमन्वपद्यत, ।
ओषध्यस्ताः समुद्भूता[2]स्तेजसा[3]) *प्रज्वलन्त्युत*[4]) ॥ 15 ॥

ताभिर्धार्या[1]स्त्रयो[2]) लोकाः[3]) प्रजाश्चापि[4]) चतुर्विधाः, ।
पोष्टा हि भगवान् सोमो जगतो हि *द्विजोत्तमाः*[5]) ॥ 16 ॥

स लब्धतेजा *भगवान्*[1]) संस्तवैस्तैश्च[2]) कर्मभिः ।
तपस्तेपे महाभागः[3]) पद्मानां[4]) दशती[5]र्दश[6]) ॥ 17 ॥

---

8 = Bḍ. II. 65.8; Br. 9.5; H. 1319; Vā. 65.8. 1) Bḍ. Vā. ताः स्त्रियः । 2) Bḍ. –तः सहाभिः सीतांशुर् ; Br. T. [?]स्ताभिः स त्यक्तस्तु; Vā. –तः सा ताभिः शीतांशुर् ।
9 = Bḍ. II. 65.9; Br. 9.6; H. 1320; Vā. 90.9. 1) Bḍ. Vā. पतन्तं ।
10 = Bḍ. II. 65.10; H. 1321; Vā. 90.10. 1) Vā. T. देवमयो । 2) H. –यस्तात । 3) Vā. धर्मार्थी । 4) Bḍ. युक्ते । 5) Bḍ. रथेऽध्यास्तेति ।
11 = Bḍ. II. 65.11; Br. 9.7; H. 1322; Vā. 90.11. 1) Bḍ. परमात्मनः । 2) Br. पुत्रास्तथान्ये मुनिसत्तमाः; H. ये श्रुताः ।
12 = Bḍ. II. 65.12; H. 1323; Vā. 90.12. 1) H. तथै– । 2) H. –स्तत्र । 3) H. –गोरेवात्मजैः सह; Vā. –जस्तथा । 4) Bḍ. Vā. –र्भिर्बहुभि– ।
13 = Bḍ. II. 65.13; Br. 9.8; H. 1324; Vā. 90.13. 1) Bḍ. Vā. ततः । 2) Br. आप्यायनाय लोकानां त्रीन् । 3) H. भास– । 4) Bḍ. Vā. सर्वशः ।
14 = Bḍ. II. 65.14; Br. 9.9; H. 1325; Vā. 90.14. 1) Vā. विपुल– । 2) Br. –णाम् ।
15 = Bḍ. II. 65.15; Br. 9.10; H. 1326; Vā. 90.15. 1) Bḍ. यद् वर्धितं; Vā. यच्चरितं; Br. यच्चापि तत् । 2) H. समुत्पन्ना– । 3) Br. –स्ता याभिः । 4) Bḍ. खं ज्वलत्युत; Br. संधार्यते जगत् ; Vā. संज्वलन्त्युत ।
16 = Bḍ. II. 65.16; H. 1327; Vā. 90.16. 1) Bḍ. –भिः पुष्णा–; Vā. धार्य– । 2) Bḍ. Vā. –त्स्वयं । 3) Bḍ. Vā. लोकान् । 4) H. –श्चैव । 5) H. जगतोपते ।
17 = Bḍ. II. 65.17; Br. 9.11; H. 1328; Vā. 90.17. 1) Bḍ. Vā. –जास्तपसा । 2) Bḍ. –स्तैः स्व–; Br. –वैश्च स्व– । 3) H. –भाग । 4) Bḍ. समानां । 5) Bḍ. नवती– । 6) Br. T. दर्शनाय सः ।

हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत्, ।
विभु[1]स्तासामभूत्[2]) सोमः[3]) प्रख्यातः स्वेन कर्मणा ॥ 18 ॥

ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
बीजौषधीनां[1]) विप्राणामपां च द्विजसत्तमाः[2]) ॥ 19 ॥

सोऽभिषिक्तो महातेजा[1]) महा[2]राज्येन राजराट् ।
त्रीन् लोकान्[3]) भासयामास[4]) स्वभासा[5]) भास्वतां[6]) वरः ॥ 20 ॥

सप्तविंशतिरिन्दोस्तु दाक्षायण्यो[1]) महाव्रताः ।
ददौ प्राचेतसो दक्षो, नक्षत्राणीति या विदुः ॥ 21 ॥

स तत् प्राप्य महद्रा[1]ज्यं सोमः सोमवतां[2]) वरः[3]) ।
समाजह्रे[4]) राजसूयं सहस्रशतदक्षिणम् ॥ 22 ॥

| होतास्य भगवानत्रिरध्वर्युरभवद् भृगुः ।
हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमीयवान्[1]) ॥ 23 ॥

सदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः[1]) ।
सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः ॥ 24 ॥

दक्षिणामददत्[1]) सोमस्त्रीँल्लोकानिति नः श्रुतम्, ।
तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च वै द्विजाः[2]) ॥ 25 ॥

तं सिनी च कुहूश्चैव द्युतिः[1]) पुष्टिः प्रभा वसुः ।
कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे ॥ 26 ॥

प्राप्यावभृथमव्यग्रः[1]) सर्वदेवर्षिपूजितः ।
विरराजाधिराजेन्द्रो[2]) दशधा भासयन्[3]) दिशः ॥ 27 ॥

---

18 = Bḍ. II. 65.18; H. 1329; Vā. 90.18. 1) H. विधि- । 2) Bḍ. -सां मुदा; Vā. -सां भवेत् । 3) H. -भूद्देव ।

19 = Bḍ. II. 65.19; Br. 9.12; H. 1330; Vā. 90.19. 1) Vā. -षधिषु । 2) Br. मुनिसत्तमाः; H. जनमेजय ।

20 = Bḍ. II. 65.20; H. 1331; Vā. 90.20. 1) H. महाराज । 2) H. राज- । 3) Bḍ. लोकान् वै; Vā. लोकानां । 4) Bḍ. Vā. भावयामास । 5) Bḍ. तेजस्वी; Vā. स्वभावात् । 6) Bḍ. Vā. तपतां ।

21 = Bḍ. II. 65.21; H. 1332; Vā. 90.21. 1) H. दाक्षायिण्यो ।

22 = Bḍ. II. 65.22; Br. 9.13; H. 1333; Vā. 90.22. 1) Br. महारा- । 2) Br. सौम्यवतां । 3) Bḍ. Vā. प्रभुः । 4) Bḍ. समारेभे; Vā. समाजह्रे ।

23 = Bḍ. II. 65.23a = b; Br. 9.(15a) = b; H. 1334; Vā. 90.23a = b. 1) Vā.-मेयिवान् ; Br. हिरण्यगर्भो ब्रह्मात्रिर्भृगुश्च ऋत्विजोऽभवत् ।

24 = Bḍ. II. 65.23b, 24a; Br. 9.(15b); H. 1335; Vā. 90.23bc. 1) Br. सदस्योऽभूद्धरिस्तत्र मुनिभिर्बहुभिर्वृतः ।

25 = Bḍ. II. 65.25; Br. 9.14; H. 1336; Vā. 90.24. 1) Bḍ. Br. -दात् । 2) Br. भो द्विजाः; H. भारत ।

26 = Bḍ. II. 65.26; Br. 9.16; H. 1337; Vā. 90.25. 1) Bḍ. Vā. वपुः ।

27 = Bḍ. II. 65.27; Br. 9.17; H. 1338; Vā. 90.26. 1) Br. -मप्यग्र्यं । 2) Bḍ. अतिरेजे हि राजेन्द्रो; Vā. अतिराजाति-राजेन्द्रो । 3) Vā. -धातपयद् ।

तस्य[1]) तत्प्राप्य दुष्प्राप[2]मैश्वर्यमृषिसंस्तुतम्[3]) ।
विबभ्राम[4]) मतिर्विप्रा[5]) विनया[6]दनयाहृता[7]) ॥ 28 ॥

बृहस्पतेः स वै भार्यां तारां नाम यशस्विनीम्[1]) ।
जहार *तरसा*[2]) सर्वो[3]नवमत्याङ्गिरः[4]सुतान्[5]) ॥ 29 ॥

स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह[1]) ।
नैव व्यसर्जयत् तारां तस्माया[2]ङ्गिरसे तदा ॥ 30 ॥

उशना[1]) तस्य जग्राह पार्ष्णिमङ्गिरसस्त*था*[2]), ।
स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वं[3]) बृहस्पतेः ॥ 31 ॥

तेन स्नेहेन भगवान् रुद्रस्तस्य बृहस्पतेः ।
पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देवः प्रगृह्याजगवं[1]) धनुः ॥ 32 ॥

तेन ब्रह्मशिरो नाम[1]) परमास्त्रं महात्मना ।
उद्दिश्य देवा[2]नुत्सृष्टं, येनैषां नाशितं यशः ॥ 33 ॥

तत्र[1]) तद् युद्धमभवत् प्रख्यातं[2]) तारकामयम् ।
देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् ॥ 34 ॥

तत्र शिष्टास्तु ये[1]) देवास्तुषिताश्चैव ये *स्मृताः*[2]) ।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं *सनातनम्*[3]) ॥ 35 ॥

ततो[1]) निवार्योशनसं तं वै रुद्रं[2]) च शङ्करम् ।
ददाव[3]ङ्गिरसे तारां[4]) स्वयमेव[5]) पितामहः ॥ 36 ॥

तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा *तारां*[1]) प्राह बृहस्पतिः ।	अन्तर्वत्नीं च तां दृष्ट्वा तारां ताराधिपाननाम् ।

---

28 = A. 274.8[a] = b; Bḍ. II. 65.28; Br. 9.18; H. 1339; Vā. 90.27. 1) Vā. T. तदा । 2) Br. दुष्प्राप्य- । 3) Br. -सत्कृतम् । 4) Vā. स विभ्रम- । 5) A. -तिस्तस्य; Br. H. -तिस्तात । 6) Vā. विनयो । 7) Bḍ. -दनयावृता; Br. -दनयाहृता; Vā. -ऽविनयाहृताः ।

29 = A. 274.8[b], 9[a]; Bḍ. II. 65.29; Br. 9.19; H. 1340; Vā. 90.28. 1) Br. -र्यामैश्वर्यमदमोहितः । 2) Bḍ. Vā. सहसा । 3) A. Br. सोमो । 4) A. ह्यवमन्याङ्गिरः-; Br. विमत्याङ्गिरसः- । 5) Br. -सुतम् ।

30 = Bḍ. II. 65.30; Br. 9.20; H. 1341; Vā. 90.29. 1) Bḍ. Vā. T. -भिश्च ह; Br. T. -भिर्मुहुः । 2) Bḍ. Br. तस्मा अ- ।

31 = Bḍ. II. 65.31; Br. 9.21[a] = a; H. 1342[b], 1343[a]; Vā. 90.30. 1) Bḍ. H. -नास् । 2) Bḍ. -रसो भवः; Vā. -रसो द्विजाः; H. -स्तदा । 3) H. Vā. -र्वो बृहस्पतेः ।

32 = Bḍ. II. 65.32; Br. 9.(21[b]) = b; H. 1343[b], 1344[a]; Vā. 90.31. 1) Br. रुद्रश्च पार्ष्णि जग्राह गृहीत्वाजगवं ।

33 = Bḍ. II. 65.33; Br. 9.22; H. 1344[b], 1345[a]; Vā. 90.32. 1) Vā. ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः । 2) H. दैत्या- ।

34 = A. 274.9[b], 10[a]; Bḍ. II. 65.34; Br. 9.23; H. 1345[b], 1346[a]; Vā. 90.33. 1) A. ततस् । 2) Vā. प्रत्यक्षं ।

35 = Bḍ. II. 65.35; Br. 9.24; H. 1346[b], 1347[a]; Vā. 90.34. 1) Vā. -स्त्रयो । 2) Bḍ. ते स्मृताः; Br. ये द्विजाः; H. भारत । 3) Bḍ. Vā. पितामहम् ।

36 = A. 274.10[b] = a[I]b[I]; Bḍ. II. 65.36; Br. 9.25; H. 1347[b], 1348[a]; Vā. 90.35. 1) A. ब्रह्मा; Br. तदा । 2) Bḍ. Vā. रुद्रं ज्येष्ठं । 3) Bḍ. Vā. -वा- । 4) A. तारामाङ्गिरसे ददौ । 5) Bḍ. -मेत्य ।

गर्भमुत्सृज सद्यस्त्वं[1])
विप्रः प्राह बृहस्पतिः ॥ 37 ॥

नदोयायां न ते[1]) योनौ गर्भो धार्यः कथंचन ! ।
अथो[2]) तारासृजत्[3]) तं वै[4]) कुमारं दस्युहन्तमम्[5]) ॥ 38 ॥

इषिकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकम्[1]) ।
जातमात्रोऽथ[2]) भगवान् देवानामाक्षिपद् वपुः, ॥ 39 ॥

ततः संशयमापन्नास्तारामूचुः सुरोत्तमाः[1]) ।
सत्यं ब्रूहि, सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः ? ॥ 40 ॥

पृच्छयमाना[1]) यदा देवैर्नाह[2]) सा साध्वसाधु वा[3]), ।
तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहन्तमः ॥ 41 ॥

तं निवार्य ततो[1]) ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयम्[2]) ।
यदत्र तथ्यं, तद् ब्रूहि तारे, कस्य सुतस्त्व[3]यम् ! ॥ 42 ॥

सा प्राञ्जलिरुवाचेदं[1]) ब्रह्माणं वरदं प्रभुम्[2]) ।
सोमस्येति महात्मानं[3]); कुमारं दस्युहन्तमम् ॥ 43 ॥

ततः सुतमुपाघ्राय[1]) सोमो राजा[2]) प्रजापतिः[3]) ।
बुध इत्यकरोन्नाम तस्य[4]) पुत्रस्य[5]) धीमतः, ॥ 44 ॥

प्रतिकूलं[1]) च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः[2]) ।
उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका[3]) ॥ 45 ॥

---

37 = A. 274.11[aI] = I; Br. 9.26[a]; H. 1348[b].
1) Br. क्रुद्धः ।

37 = A. 274.11[aII] = b[I]; Bḍ. II. 65.37; Vā. 90.36.
1) Vā. -मुत्सृजसे न त्वं; A. त्यजात्रवीद् गुरुः ।

38 = Bḍ. II. 65.38[abI] = a[bI]; Br. 9.26[b]; H. 1349; Vā. 90.37. 1) Vā. तनौ । 2) H. अयोना- । 3) H. -वुत्सृजत ; Vā. नावसृजत्- । 4) Bḍ. गर्भं; Vā. तं तु । 5) Vā. -हन्तमः ।

39 = Bḍ. II. 65.38[bII], 39[a] = a[II]b; Br. 9.27; H. 1350; Vā. 90.38. 1) Br. गर्भं सा चोत्ससर्ज ह । 2) Br. H. जातमात्रः स ।

40 = Bḍ. II. 65.39[b], 40[a]; Br. 9.28; H. 1351; Vā. 90.39. 1) Bḍ. Vā. -रामकथयन् सुराः ।

41 = Bḍ. II. 65.40[b], 41[a]; Br. 9.29; H. 1352; Vā. 90.40. 1) Bḍ. Vā. ह्रीयमाणा । 2) Bḍ. Vā. देवान्नाह । 3) Br. विबुधान् किल ।

42 = Bḍ. II. 65.41[b], 42[a]; Br. 9.30; H. 1353; Vā. 90.41. 1) Bḍ. Vā. तदा । 2) Vā. चन्द्रस्य शंस यः । 3) H. -तो ह्य- ।

43 = Bḍ. II. 65.42[b], 43[a]; Br. 9.(31[a]) = a[IbI]; H. 1354; Vā. 90.42. 1) Br. उवाच प्राञ्जलिः सा तं । 2) H. शनैः । 3) Br. पितामहं ।

44 = Bḍ. II. 65.43[b], 44[a]; Br. 9.(31[b]), 32[a]; H. 1355; Vā. 90.43. 1) Br. तदा तं मूर्ध्नि चाघ्राय; H. तं मूर्ध्न्याघ्राय तनयं । 2) H. धाता; Vā. दाता । 3) Br. T. सुतं प्रति । 4) H. स्वस्य । 5) Br. बालस्य ।

45 = Bḍ. II. 65.44[b], 45[a]; Br. 9.32[b], 33[a]; H. 1356; Vā. 90.44. 1) Bḍ. प्रतिषस्तं; H. प्रतिकूलश् ; Vā. प्रतिपूर्वं । 2) Vā. T. बुधैः । 3) Br. राजपुत्रिकम् ; V. -कः ।

तस्यापत्यं[1]) महातेजा[2]) बभूवैलः पुरूरवाः ।
उर्वश्यां जज्ञिरे तस्य[1])
पुत्राः सप्त महात्मनः ॥ 46 ॥

| उर्वश्यां जज्ञिरे तस्य
| पुत्राः षट् सुमहौजसः ॥ 46 ॥

प्रसह्य धर्षितस्तत्र *विवशो*[1]) राजयक्ष्मणा, ।
ततो यक्ष्माभिभूतस्तु सोमः प्रक्षीणमण्डलः ॥ 47 ॥

जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव तु[1]) ।
तस्य तत् पापशमनं चकारात्रिर्महा*यशाः*[2]) ।
स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः ॥ 48 ॥

एतत् सोमस्य वै जन्म कीर्तितं *कीर्तिवर्धनम्*[1]) ।
वंशं *तस्य*[2]) *द्विजश्रेष्ठाः*[3]) कीर्त्यमानं निबोधत[4]) ! ॥ 49 ॥

धन्यमारोग्यमायुष्यं[1]) पुण्यं *संकल्पसाधनम्*[2]) ।
सोमस्य[3]) जन्म श्रुत्वैव *पापेभ्यो वि*[4]प्रमुच्यते ॥ 50 ॥

46[a] = Bḍ. II. 65.45[b]; Br. 9.33[b]; H. 1357[a]; Vā. 90.45[a]. 1) Bḍ. Vā. तस्य पुत्रो । 2) H. महाराजो ।

46[b] = Br. 9.34[a]; H. 1357[b]. 1) H. यस्य । | 46[b] = Bḍ. II. 65.46[a]; Vā. 90.45[b].

47 = Bḍ. II. 65.46[b], 47[a]; H. 1358; Vā. 90.46[ab]. 1) H. सोमो वै ।

48 = Bḍ. II. 65.47[b], 48; H. 1359, 1360[a]; Vā. 90.46[c], 47. 1) H. च । 2) H. महातपः ।

49 = Bḍ. II. 65.49; Br. 9.34[b], 35[a]; H. 1360[b], 1361[a]; Vā. 90.48. 1) Bḍ. Vā. द्विजसत्तमाः । 2) Br. H. -शमस्य । 3) Br. मुनिश्रेष्ठाः; H. महाराज । 4) H. -नमतः शृणु ।

50 = Bḍ. II. 65.50; Br. 9.35[b], 36; H. 1361[b], 1362; Vā. 90.49. 1) Br. -मायुष्यमारोग्यं । 2) Bḍ. Vā. T. कल्मषशोधनम् ; H. -साधके । 3) Bḍ. सौम्यस्य । 4) Bḍ. Vā. सर्वपापैः प्र- ।

B.

(Bḍ. II. 66.1—90; Br. 10.1—68, 13.83—91[a]; H. 1363—1424, 1757—1765; Vā. 91.1—118; Cp. A. 274.12[b]—15; Bhg. IX. 14.15—16.37; Ga. 139.2[b]—7[a]; Kū. 22.1—2; L. 66.55—58; Vi. IV. 6.20—7.18.)

बुधस्य तु *मुनिश्रेष्ठा*[1])
विद्वान् पुत्रः पुरूरवाः, ।
तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ 1 ॥

| सोमस्य तु[1]) बुधः पुत्रो,
बुधस्य तु[2]) पुरूरवाः, ।

ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः[1]) ।
आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानां[2]) च महीपतिः[3]) ॥ 2 ॥

सत्यवादी[1]) *पुण्यमतिः*[2]) कान्तः[3]) संवृतमैथुनः ।
अतीव त्रिषु[4]) लोकेषु रूपेणा[5]प्रतिमोऽ*भवत्*[6]) ॥ 3 ॥

तं ब्रह्मवादिनं दान्तं[1]) धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
उर्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी ॥ 4 ॥

तया सहावसद् राजा दश वर्षाणि पञ्च[1]) च ।
पञ्च[2]) षट्[3]) सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च *वीर्यवान्*[4]) ॥ 5 ॥

वने चैत्ररथे रम्ये तथा मन्दाकिनीतटे ।
अलकायां विशालायां नन्दने च वनोत्तमे ॥ 6 ॥

उत्तरान् स कुरून् प्राप्य
मनोरथ[1]फलद्रुमान् ।
गन्धमादनपादेषु मेरुशृङ्गे *तथोत्तरे*[1]) ॥ 7 ॥

| उत्तरांश्च कुरून् प्राप्य
कलापग्राममेव च ।

1a = Br. 10.1a; H. 1363a. 1) H. महाराज ।

| 1a = A. 274.12a; Bḍ. II. 66.1a; Vā. 91.1a. 1) A. एवं सोमाद् । 2) A. पुत्रः पुत्रस्तस्य ।

1b = Bḍ. II. 66.1b; Br. 10.1b; H. 1363b; Vā. 91.1b.

2 = Bḍ. II. 66.2; Br. 10.2; H. 1364; Vā. 91.2. 1) Br. दुर्दमः । 2) Vā. यज्वनां । 3) Vā. ददौ महीम् ।

3 = Bḍ. II. 66.3; Br. 10.3; H. 1365; Vā. 91.3. 1) Bḍ. Vā. V. सत्यवाग् । 2) Bḍ. Vā. V. धर्मबुद्धिश्च; Vā. T. –वाक् कर्मबुद्धिश्च । 3) Br. सम्यक् ; H. काम्यः । 4) Vā. पुत्रो । 5) Br. H. यशसा– । 6) Br. –मः सदा; H. –मस्तदा ।

4 = Bḍ. II. 66.4; Br. 10.4; H. 1366; Vā. 91.4. 1) Br. शान्तं; H. क्षन्तं ।

5 = A. 274.13; Bḍ. II. 66.5; Br. 10.5; H. 1367; Vā. 91.5. 1) Bḍ. Vā. चाष्ट । 2) Bḍ. Vā. T. सप्त । 3) Br. प पञ्च । 4) A. महामुने; Br. भो द्विजाः; H. भारत ।

6 = Bḍ. II. 66.6; Br. 10.6; H. 1368; Vā. 91.6.

7a = Br. 10.7a; H. 1369a. 1) Br. T. मनोरम– ।

| 7a = Bḍ. II. 66.7b; Vā. 91.7b.

7b = Bḍ. II. 66.7a; Br. 10.7b; H. 1369b; Vā. 91.7a. 1) Bḍ. Vā. नगोत्तमे ।

एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च ।
उर्वश्या सहितो राजा रेमे परमया मुदा ॥ 8 ॥

ऋषय ऊचुः (जनमेजय उवाच) :

गन्धर्वी चो[1]र्वशी देवी राजानं मानुषं कथम् ।
देवानुत्सृज्य[2]) संप्राप्ता, तन् नो[3]) ब्रूहि बहुश्रुत[4]) ! ॥ 9 ॥

सूत (वैशम्पायन) उवाच :

ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत[1]), ।
ऐलं तु सा[2]) वरारोहा समयात् समुपस्थिता[3]) ॥ 10 ॥

आत्मनः शापमोक्षार्थं *समयं*[1]) सा चकार तु[2]) ।
अनग्नदर्शनं चैव *सकामायां* च मैथुनम्[3]) ॥ 11 ॥

द्वौ मेषौ शयनाभ्यासे[1]) *तदा बद्धौ* च तिष्ठतः[2]), ।
घृतमात्रा[3]) तथाहारः कालमेकं तु पार्थिव ॥ 12 ॥

यद्येष समयो राजन् यावत्कालं च[1]) ते दृढः[2]), ।
तावत्कालं तु वत्स्यामि, *कृतः समय एव नः*[3]) ॥ 13 ॥

तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा पर्यपालयत्[1]) ।
एवं सा चावसत्[2]) तत्र[3]) पुरूरवसि भाविनी[4]) ॥ 14 ॥

वर्षाण्येकोनषष्टिं तु[1]) तत्सक्ता[2]) शापमोहिता ।
उर्वश्यां *मानुपस्थायां*[3]) गन्धर्वाश्चिन्तयान्विताः ॥ 15 ॥

गन्धर्वा ऊचुः

चिन्तयध्वं महाभागा, यथा सा तु वराङ्गना ।
समागच्छेत्[1]) पुनर्देवान् उर्वशी स्वर्गभूषणम्[2]) ॥ 16 ॥

---

8 = Bḍ. II. 66.8; Br. 10.8; H. 1370; Vā. 91.8.

---

9 = Bḍ. II. 66.9; H. 1374; Vā. 91.9. 1) H. उ– । 2) Bḍ. उत्सृज्य तं च । 3) H. –न्मे । 4) Bḍ. च दुष्कृतम् ।

10 = Bḍ. II. 66.10^{a} = a; H. 1375; Vā. 91.10^{ab}. 1) Bḍ. Vā. समुपस्थिता । 2) Vā. तं । 3) Vā. समयेन व्यवस्थिता ।

11 = Bḍ. II. 66.10^{b}, 11^{a}; H. 1376; Vā. 91.10^{cd}. 1) Bḍ. Vā. नियमं । 2) H. ह । 3) Bḍ. Vā. अकामात् सह मैथुनम् ।

12 = Bḍ. II. 66.11^{b}, 12^{a}; H. 1377; Vā. 91.11. 1) Bḍ. –भ्याशे । 2) Bḍ. सा तावद्ध्यवतिष्ठते; Vā. स तावद् व्यवतिष्ठते । 3) Bḍ. Vā. –मात्रं ।

13 = Bḍ. II. 66.12^{b}, 13^{a}; H. 1378; Vā. 91.12. 1) Bḍ. Vā. यावत्कालश्च । 2) Vā. दृढम् । 3) Bḍ. Vā. एष नः समयः कृतः ।

14 = Bḍ. II. 66.13^{b}, 14^{a}; H. 1379; Vā. 91.13. 1) H. समपालयत् । 2) H. सा वसते । 3) Bḍ. Vā. तस्मिन् । 4) Bḍ. तेन सहैलेनाभिगामिनी; Vā. भामिनी ।

15 = Bḍ. II. 66.14^{b}, 15^{a}; H. 1380; Vā. 91.14. 1) Bḍ. Vā. –ण्यथ चतुःषष्टिं । 2) Bḍ. Vā. तद्भक्त्या । 3) Bḍ. Vā. उर्वशी मानुषं-प्राप्ता ।

16 = Bḍ. II. 66.15^{b}, 16^{a}; H. 1381; Vā. 91.15. 1) Bḍ. Vā. आगच्छेत् तु । 2) Vā. –भुषणा ।

ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदतां वरः[1]) ।
मया[2]) तु समयस्ताभ्यां[3]) क्रियमाणः श्रुतः पुरा[4]) ॥ 17 ॥

व्युत्क्रान्तसमयं[1]) सा वै राजानं त्यक्ष्यते यथा, ।
तदहं वेद्म्यशेषेण[2]); यथा भेत्स्यत्यसौ नृपः[3]), ॥ 18 ॥

ससहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्यसिद्धये ।
एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशाः ॥ 19 ॥

स निशायामथागम्य[1]) मेषमेकं जहार वै[2]), ।
मातृवद् वर्तते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी ॥ 20 ॥

गन्धर्वागमनं ज्ञात्वा शापान्तं च[1]) यशस्विनी ।
राजानमब्रवीत् तत्र[2]) पुत्रो मेऽह्रियतेति सा[3]) ! ॥ 21 ॥

एवमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत[1]) ।
नग्नं मां द्रक्ष्यते[2]) देवी, समयो वितथो भवेत् ॥ 22 ॥

ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीयं मेषमाददुः[1]), ।
द्वितीये तु हृते[2]) मेषे ऐलं देव्यब्रवीदिदम्[3]) ॥ 23 ॥

पुत्रौ मम हृतौ[1]) राजन्ननाथाया इव प्रभो ! ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावितः ॥ 24 ॥

मेषयोः पदमन्विच्छन्[1]); गन्धर्वैर्विद्युदप्य[2]थ ।
उत्पादिता सु[3]महती ययौ[4]); तद् भवनं महत् ॥ 25 ॥

प्रकाशितं तु[1]) सहसा, ततो नग्नमवैक्षत[2]) ।
नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता[3]) साप्सराः[4]) कामरूपिणी ॥ 26 ॥

तिरोभूतां तु तां दृष्ट्वा गन्धर्वा ह्यगमन् दिवम्[1]) ।
उत्सृष्टावुरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहम्[2]) ॥ 27 ॥

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र[1]) विललाप सुदुःखितः ।

---

17 = Bḍ. II. 66.16^{b} = a; H. 1382; Vā. 91.16. 1) Bḍ. गन्धर्वः सुमहामतिः । 2) Vā. तया । 3) Vā. –स्तत्र । 4) Vā. –माणो मतोऽनघः ।

18 = H. 1383; Vā. 91.17. 1) Vā. समयव्युत्क्रमात् । 2) Vā. वच्मि वः सर्वं । 3) Vā. त्यक्ष्यति सा नृपम् ।

19 = H. 1384; Vā. 91.18.

20 = H. 1385; Vā. 91.19. 1) H. निशायामथ चागम्य । 2) H. सः ।

21 = H. 1386; Vā. 91.20. 1) Vā. शयनस्था । 2) Vā. सा तु । 3) Vā. वै ।

22 = H. 1387; Vā. 91.21. 1) Vā. नग्नस्तिष्ठति वै नृपः । 2) Vā. द्रक्ष्यति मां ।

23 = H. 1388; Vā. 91.22. 1) H. –माजह्रुः । 2) Vā. –ऽपहृते । 3) Vā. देवी तमब्रवीत् ।

24 = H. 1389; Vā. 91.23. 1) H. पुत्रो मे ह्रियते ।

25 = H. 1390; Vā. 91.24. 1) Vā. मेषाभ्यां पदवीं राजन् । 2) Vā. –र्युत्थिताम– । 3) Vā. तु । 4) Vā. माया ।

26 = H. 1391; Vā. 91.25. 1) H. वै । 2) Vā. –मवेक्ष्य सा । 3) Vā. तिरोऽभूत् सा । 4) Vā. –प्सरा ।

27 = H. 1392; Vā. 91.26^{a}, 27^{a}. 1) Vā. ज्ञात्वा गन्धर्वास्तत्र तावुभौ । 2) Vā. –तः प्रभुः ।

चचार पृथिवीं चैव[2]) मार्गमाण इत[3]स्ततः ॥ 28 ॥

अथापश्यच्च तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः ।
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां *हैमवत्यां समाप्लुताम्*[1]) ॥ 29 ॥

क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः[1]) ॥ 30 ॥

उर्वशी ताः। सखीः प्राह *स एष*[1]) पुरुषोत्तमः, ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै[2]), दर्शयामास तं नृपम् ॥ 31 ॥

समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव *नराधिपः*[1]) ।
जाये हो[2]) तिष्ठ *मनसा*[3]) घोरे वचसि तिष्ठ *हे*[4]) ! ॥ 32 ॥

एवमादीनि *सूक्तानि*[1]) परस्परमभाषत ।
उर्वशी *त्व*[2]ब्रवीदै[3]लं सगर्भाहं त्वया *प्रभो*[4]), ॥ 33 ॥

संवत्सरात् कुमारास्ते *भविष्यन्ति न*[1]) संशयः, ।
निशामेकां च *नृपते*[2]) *निवत्स्यसि मया*[3]) सह ॥ 34 ॥

हृष्टो जगाम *राजाथ*[1]) स्वपुरं *सु*[2]महायशाः ।
गते संवत्सरे *भूय*[3]) *उर्वशी*[4]) पुनरागमत् ॥ 35 ॥

उषित्वा *तु*[1]) तया सार्धमेकरात्रं *महामनाः*[2]) ।
कामार्तश्चाब्रवीद् दीनो भव नित्यं ममेति वै ! ॥ 36 ॥

उर्वश्यथाब्रवीदैलं[1]) गन्धर्वा *वरदास्तव*[2]); ।
तं[3]) वृणीष्व महाराज, ब्रूहि चैतांस्त्वमेव हि ! ॥ 37 ॥

वृणीष्व समतां राजन्[1]) गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे, गन्धर्वाश्च तथास्त्विति ! ॥ 38 ॥

पूरयित्वाग्निना *स्थालीं*[1]) *गन्धर्वाश्च*[2]) तमब्रुवन् ।

---

28 = H. 1393; Vā. 91.27[b], 28[a]. 1) Vā. अपश्यंस्तां तु वै राजा । 2) H. चापि । 3) Vā. –णस्तत– ।
29 = H. 1394; Vā. 91.31[c], 32[a]. 1) Vā. विगाढेनाम्बुनाप्लुताम् ।
30 = H. 1395; Vā. 91.32[b], 33[a]. 1) Vā. अपश्यत् सा ततः सुभ्रू राजानं अविदूरतः ।
31 = H. 1396[b], 1397[a]; Vā. 91.33[b], 34[a]. 1) Vā. अयं स । 2) Vā. –मवासीति ।
32 = H. 1397[b], 1398[a]; Vā. 91.35[b] = b. 1) H. –धिप । 2) Vā. आयाहि । 3) H. मनसि (cf. Ṛ.V. X. 95.1). 4) H. ह ।
33 = H. 1398[b], 1399[a]; Vā. 91.36. 1) Vā. सूक्ष्माणि । 2) H. चा– । 3) Vā. –दब्रवीच्चै– । 4) H. विभो ।
34 = H. 1399[b], 1400[a]; Vā. 91.37. 1) Vā. –रस्ते भविता नैव । 2) Vā. तु वै राजा । 3) Vā. अवसत् तु तथा ।
35 = H. 1400[b], 1401[a]; Vā. 91.38. 1) Vā. संप्रहृष्टो जगामाथ । 2) Vā. तु । 3) Vā. राजा । 4) Vā. –शीं ।
36 = H. 1401[b] = a; Vā. 91.39. 1) H. उषितश्च । 2) H. महायशाः ।
37 = H. 1402; Vā. 91.40. 1) Vā. –वीच्चैनं । 2) Vā. –र्वास्ते वरं ददुः । 3) H. तान् ।
38 = H. 1403; Vā. 91.41. 1) Vā. [illegible] नित्यं हि सालोक्यं ।

अनेनेष्ट्वा हि[3]) लोकान् नः[4]) प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥ 39 ॥

तानादाय कुमारांस्तु[1]) नगरायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्यां[2]) च[3]) सपुत्रस्तु गृहं[4]) ययौ ॥ 40 ॥

अभ्येत्याग्निं तु नापश्यद्, अश्वत्त्थं तत्र दृष्टवान्, । शमीजातं तु तं दृष्ट्वा अश्वत्त्थं विस्मितस्ततः ॥ 41 ॥ गन्धर्वेभ्यस्तदाशंसद् अग्निनाशं ततस्तु सः ।	पुनरादाय दृश्याग्नि- मश्वत्थं तत्र दृष्टवान्, । समीपतस्तु तं दृष्ट्वा ह्य- श्वत्थं तत्र विस्मितः ॥ 41 ॥ गन्धर्वेभ्यस्तथाख्यातु- मग्निना गां गतस्तु सः ।

श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं[1]) तु समादिशन्[2]) ॥ 42 ॥

अश्वत्त्थादरणीं[1]) कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
तेनेष्ट्वा तु सलोकं नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥ 43 ॥

मथित्वाग्निं त्रिधा कृत्वा ह्ययजत्[1]) स नराधिपः, ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥ 44 ॥

गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकारयत्, ।	वासाय च स गन्धर्वः त्रेतायां स महारथः ।

एक ऽग्निः पूर्वमासीद् वै[1]), ऐलस्त्रींस्ता[2]नकल्पयत्[3]) ॥ 45 ॥

एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु नरसत्तमः[1]), ।
देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते[2]) ॥ 46 ॥

राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः[1]) ।
उत्तरे जाह्नवीतीरे[2]) प्रतिष्ठाने महायशाः[3]) ॥ 47 ॥

---

39 = H. 1404; Vā. 91.42. 1) Vā. स्थालीमग्नेः पूरयित्वा । 2) Vā. –र्वां च । 3) Vā. अनेन इष्ट्वा । 4) Vā. लोकं तं ।

40 = H. 1405; Vā. 91.43. 1) Vā. तमादाय कुमारं तु । 2) H. –ण्ये; Vā. निक्षिप्य तमरण्यां । 3) H. तु । 4) Vā. T. गृहान् ।

41 = H. 1406. 42[a] = H. 1407[a].	41 = Vā. 91.44. 42[a] = Vā. 91.45[a].

42[b] = H. 1407[b]; Vā. 91.45[b]. 1) Vā. -मरणिं । 2) Vā. -शत् ।

43 = H. 1408[a] = a; Vā. 91.46. 1) Vā. –दरणिं ।

44 = H. 1408[b], 1409[a]; Vā. 91.47. 1) H. अयजत् ।

45[a] = H. 1409[b].	45[a] = Vā. 91.48[a].

45[b] = Bḍ. II. 66.19[b]; H. 1410[a]; Vā. 91.48[b]. 1) H. –मेवासीद् । 2) Bḍ. –स्तं त्री– । 3) H. –स्त्रेतामकारयत् ।

---

46 = Bḍ. II. 66.20; Br. 10.10[a], 9[a]; H. 1410[b], 1371[a] = 1411[a]; L. 66.(55[b]); Vā. 91.49. 1) Bḍ. Vā. द्विजसत्तमाः; H. पुरुषोत्तम । 2) Bḍ. Vā. –रलंकृते; L. चक्रे त्वकण्टकं राज्यं देशे पुण्यतमे द्विजाः ।

47 = Bḍ. II. 66.21; Br. 10.9[b], 10[b]; H. 1371[b] = 1411[b], 1412; L. 66.56 = b; Vā. 91.50. 1) L. 66.56[a] प्रयागे मुनिसेविते; 56[b] प्रतिष्ठाने प्रतिष्ठितः । 2) Bḍ. Vā. यामुने तीरे; L. यमुनातीरे ।

ऐलपुत्रा[1]) बभूवुस्ते
सप्त देवसुतोपमाः ।
दिवि जाता महात्मान
आयुर्धीमानमावसुः ॥ 48 ॥
विश्वायुश्चैव धर्मात्मा
श्रुतायुश्च तथा परः ।
दृढायुश्च वनायुश्च
शतायु[1]श्चोर्वशीसुताः ॥ 49 ॥

तस्य पुत्रा बभूवुर्हि
षडिन्द्रोपम[1]तेजसः ।
गन्धर्वलोके विदिता
आयुर्धीमानमावसुः[2]) ॥ 48 ॥
विश्वायुश्च[1]) श्रुतायु[2]श्च
शतायु[3]श्चोर्वशीसुताः ॥ 49 ॥

अमावसोस्तु *दायादो*[1]) भीमो राजाथ *विश्वजित्*[2]), ।
श्रीमान् भीमस्य दायादो राजासीत् काञ्चनप्रभः ॥ 50 ॥

विद्वांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून् महाबलः, ।
सुहोत्रस्याभव[1]ज्जह्नुः केशिन्या[2]) गर्भसम्भवः, ॥ 51 ॥

आजह्रे यो महासत्रं[1])
सर्व[2]मेधं महामखम्[3]), ।
पतिलोभेन यं गङ्गा
पतित्वेऽ*भिससार*[4]) ह; ॥ 52 ॥
नेच्छतः प्लावयामास
तस्य गङ्गाथ तत् सदः ।

प्रतिगत्य ततो गङ्गा
वितते यज्ञकर्मणि ॥ 52 ॥
प्ला*व*यामास[1]) तं देशं
भाविनोऽर्थस्य दर्शनात् ।

स[1]) तया[2]) प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ॥ 53 ॥

---

48 = Br. 10.11^{a} = a, 11^{b}V = b; H. 1312, 1413. 1) H. 1312 तस्य पुत्रा ।

49 = Br. 10.12; H. 1313, 1414. 1) Br. वह्रायु- ।

48 = Bd. II. 66.22; Br. 10.11^{b}T = b; L. 66.57; Va. 91.51. 1) L. सप्ताभवन् सर्वे वितत- । 2) L. भवभक्ता महाबलाः ।

49 = Bd. II. 66.23^{a}; Va. 91.52^{a}. 1) Bd. विश्वावसुः । 2) Va. शतायु- । 3) Bd. घृतायु-; Va. गतायु- ।

50 = Bd. II. 66.23^{b}, 24^{a}; Br. 10.13; H. 1415; Va. 91.52^{b}, 53^{a}. 1) Bd. Va. वै जातो । 2) Br. राजराट्; H. नग्नजित् ।

51 = Bd. II. 66.24^{b}, 25^{a}; Br. 10.14; H. 1416; Va. 91.53^{b}, 54^{a}. 1) H. सौहोत्रिरभव- । 2) Bd. केशिनी-; Va. V. कौशिक्या-; T. कंशिका- ।

52 = Br. 10.15; 13.83; H. 1417, 1757. 1) Br. 10.15 महत् सत्रं । 2) Br. 10.15 सर्प- । 3) Br. 13.83 -मेधमखं विभुम् । 4) Br. 10.15 पतित्वेन ससार; 13.83 विनीतेव ससार; H. 1757 पतिं त्वभिससार ।

53^{a} = Br. 10.16^{a}; 13.84^{a}; H. 1418^{a}, 1758^{a}. 1) Br. 10.16^{a} तदा; 13.84^{a} च तत् ।

52 = Bd. II. 66.25^{b}; Vā. 91.54^{b}.

53^{a} = Bd. II. 66.26^{a}; Va. 91.55^{a}. 1) Bd. सादयामास ।

53^{b} = Bd. II. 66.26^{b}; Br. 10.16^{b}; 13.84^{b}; H. 1418^{b}, 1758^{b}; Va. 91.55^{b}. 1) Br. 13.84^{b}; H. 1758^{b} तत् । 2) Bd. Va. [illegible] ।

सौहोत्रिर[1]ब्रवीद्[2]) गङ्गां क्रुद्धो[3]) राजा द्विजोत्तमाः[4]) ।
एष[5]) ते विफलं यत्नं[6]) पिबन्न[7]म्भः करोम्यहम्[8]) ॥ 54 ॥

अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ! ।
राजर्षिणा ततः[1]) पीतां गङ्गां दृष्ट्वा महर्षयः[2]) ॥ 55 ॥

उपनिन्युर्महाभागा[1]) दुहितृत्वेन जाह्नवीम् ।
यु[2]वनाश्वस्य पुत्रीं[3]) तु कावेरीं जह्नुरावहत् ; ॥ 56 ॥

युवनाश्वस्य शापेन गङ्गार्धेन[1]) विनिर्ममे[2]) ।
कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भा[3]र्यामनिन्दिताम् ॥ 57 ॥

जह्नुस्तु[1]) दयितं पुत्रं सुनहं[2]) नाम धार्मिकम्[3]) ।
कावेर्यां जनयामास, अजकस्तस्य चात्मजः ॥ 58 ॥

अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः[1]) ।
बभूव मृगयाशीलः[2]), कुशास्तस्यात्मजोऽभवत्[3]) ॥ 59 ॥

कुशापुत्रा बभूवुर्हि[1]) चत्वारो धर्म[2]वर्चसः ।
कुशिकः[3]) कुशनाभश्च कुशाम्बो मूर्तिमांस्तथा[4]) ॥ 60 ॥

पह्लवैः[1]) सह संवृद्धो
राजा वनचरैस्तदा[2]) ।

---

54 = Bḍ. II. 66.27[a] = a; Br. 10.17; 13.85[ab]; H. 1419, 1759; Va. 91.56[a], 57[a]. 1) Br. 13.85[a]; H. 1759[a] जह्नुरप्य– । 2) Bḍ. –रपि सं–; Br. 10.17[a] T. –रशपद् ; V. –रवदत् ; Va. –वैरदः । 3) Bḍ. Va. (-) क्रुद्धो गङ्गाम् । 4) Br. विप्रास्तदा नृपः; H. भरतसत्तम; Va. संरक्तलोचनः । 5) Va. एतत् । 6) Va. सर्वं । 7) Va. T. पीतम– । 8) Br. 13.85[b]; H. 1759[b] एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।

55 = Bḍ. II. 66.27[b] = b; Br. 10.18; 13.85[c], 86[a]; H. 1420, 1760; Va. 91.56[b], 57[b]. 1) Bḍ. तदा राजर्षिणा; Br. जह्नुराजर्षिणा । 2) Bḍ. Va. सुरर्षयः; Br. 13.86[a]; H. 1760[b] ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ।

56 = Bḍ. II. 66.28; Br. 10.19; 13.86[b], 87[a]; H. 1421, 1761; Va. 91.58. 1) Br. 10.19 T. H. –र्महाभागां । 2) Bḍ. यौ– । 3) Bḍ. Va. पौत्रीं ।

57 = Bḍ. II. 66.29; Br. 10.20; 13.87[b] = bI; H. 1422, 1762[a] = a; Va. 91.59. 1) Va. –ङ्गा येन । 2) Br. विनिर्गता; V. विनिर्मिते; Br. 13.87[b]; H. 1762[a] गङ्गाशापेन देहार्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतम् । 3) Bḍ. जह्नुभा– ।

58 = Bḍ. II. 66.30; Br. 10.21; 13.88[a] = a; H. 1423; 1762[b] = a; Va. 91.60. 1) Va. –ह्नुश्च । 2) Br. सुनधं; Va. सुहोत्रं । 3) Br. 13.88[a]; H. 1762[b] जह्नोस्तु दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ।

59 = Bḍ. II. 66.31; Br. 10.22; 13.88[b], 89[a]; H. 1424, 1763; Va. 91.61. 1) Bḍ. Va. महायशाः । 2) Va. बभूवुश्च गयः शीलः । 3) Bḍ. Va. –त्मजः स्मृतः; Br. 13.89[a]; H. 1763[b] कुशिकस्तस्य चात्मजः ।

60 = Bḍ. II. 66.32; Br. 10.23; H. 1425; Va. 91.62. 1) Bḍ. Va. –वुश्च । 2) Bḍ. देव– । 3) Bḍ. कुशाम्बः; Va. कुशाश्वः । 4) Bḍ. Va. V. अमूर्तरयसो वसुः; Va. T. अमूर्तारयशो वसुः ।

कुशिकस्तु तपस्तेपे
पुत्रमिन्द्रसमं विभुम्[3]) ॥ 60_1 ॥
लभेयमि[1]ति तं शक्र-
स्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ।
पूर्णे वर्षसहस्रे वै तं तु शक्रो ह्य[1]पश्यत ॥ 61 ॥

कुशिकस्तु त[1]पस्तेपे
पुत्रार्थी राजसत्तमः ।

अत्युग्रतपसं[1]) दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ।
समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवास्य शाश्वतः[2]) ॥ 62 ॥

पुत्रत्वे[1]) कल्पयामास
स देवेन्द्रः सुरोत्तमः[2]) ।
स गाधिरभवद्राजा
मघवान्[3]) कौशिकः स्वयम् ॥ 63 ॥

पुत्रत्वं कल्पयामास
स्वयमेव पुरंदरः ।
गाधिर्नामाभवत्पुत्रः
कौशिकः पाकशासनः ॥ 63 ॥

पौरुकुत्स्य[1]भवद्भार्या, गाधिस्त[2]स्यामजायत ।
गाधेः कन्या[3]) महाभागा[4]) नाम्ना सत्यवती शुभा[5]) ॥ 64 ॥

तां गाधिः काव्यपुत्राय[1]) ऋ[2]चीकाय ददौ प्रभुः ।
तस्याः[3]) प्रीतास्तु वै[4]) भर्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ॥ 65 ॥

पुत्रार्थे[1]) साधयामास[2]) चरुं, गाधेस्तथैव च ।
उवाचाहूय तां भार्यामृ[3]चीको भार्गवस्तदा ॥ 66 ॥

उपयोज्य[1]श्चरुरयं त्वया, मात्रा त्वयं[2]) शुभे[3]), ।
तस्यां[4]) जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियर्षभः ॥ 67 ॥

60_1 = Br. 10.24; 13.89[b], 90[a]; H. 1426, 1764. 1) Br. 10.24 वल्लभैः । 2) Br. 10.24 –चरः सदा; Br. 13.89[b] –चरैः सह । 3) Br. 10.24 प्रभुः; V. –भुम् ; H. 1426[b] विभुः; H. 1764[b] –मप्रभम् ।

61[a] = Br. 10.25[a]; 13.90[b]; H. 1427[a], 1765[a].

61[a] = Bḍ. II. 66.33[a]; Vā. 91.63[a]. 1) Vā. कुशस्तम्बस्त– ।

61[b] = Bḍ. II. 66.33[b]; Br. 10.25[b]; H. 1927[b]; Vā. 91.63[b]. 1) Bḍ. शतक्रतुर–; Br. ततः शक्रो ह्य–; Vā. शतक्रतुम– ।

62 = Bḍ. II. 66.34; Br. 10.26; H. 1428; Vā. 91.64. 1) Bḍ. तमुग्रतपसं; Vā. सुदुर्गं तापसं । 2) H. स्वमेवांशमवासयत् ।

63 = Br. 10.27; 13.91[a] = b; H. 1429, 1765[b] = b. 1) Br. पुत्रार्थं । 2) Br. देवेन्द्रः सुरसत्तमः । 3) Br. 13.91[a] मघवा ।

63 = Bḍ. II. 66.35; Vā. 91.65.

64 = Bḍ. II. 66.36; Br. 10.28; H. 1430; Vā. 91.66[ab]. 1) Br. T. पुरा यस्या–; Br. V. Vā. –कुत्सा– । 2) Bḍ. ग(गा)धेस्त– । 3) Bḍ. पूर्वं कन्या; Vā. पूर्वकन्यां । 4) Vā. –भागां । 5) Vā. –वतीं शुभाम् ।

65 = Bḍ. II. 66.37; Br. 10.29; H. 1431; Vā. 91.66[c], 67[a]. 1) Bḍ. पुत्रकामाय; H. –धिर्भृगुपुत्राय; Vā. पुत्रः काव्याय । 2) Vā. रु– । 3) Vā. तस्यां । 4) Br. प्रीतः स वै; H. प्रीतोऽभवद्; Vā. पुत्रस्तु वै ।

66 = Bḍ. II. 66.38; Br. 10.30; H. 1432; Vā. 91.67[b], 68[a]. 1) Bḍ. Vā. पुत्रार्थे । 2) H. कल्पयामास । 3) Bḍ. अथावोचत् प्रियं तत्र ऋ–; H. u. t. भर्ता ऋ ; Vā. तथा चाहूय निधृतिमृ– ।

67 = Bḍ. II. 66.39; Br. 10.31; H. 1433; Vā. 91.68[b], 69[a]. 1) Bḍ. उपभोज्य– । 2) Bḍ. Vā. च ते; Br. स्वयं । 3) Bḍ. शुभाः; H. तव । 4) Bḍ. तस्या ।

अजेयः क्षत्रियैर्लोके[1]) क्षत्रियर्षभसूदनः ।
तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं तपोधनम् ॥ 68 ॥

शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति ।
एवमुक्त्वा तु तां भार्यामृचीको भृगुनन्दनः ॥ 69 ॥

तपस्य[1]भिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह ।
गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ॥ 70 ॥

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः[1]) ।
चरुद्वयं गृहीत्वा तु[2]) ऋषेः सत्यवती तदा ॥ 71 ॥

चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेदयत् ।	भर्तुर्वचनमव्यग्रा हृष्टा मात्रे न्यवेदयत् ।

माता तु तस्यै[1]) दैवेन दुहित्रे स्वं[2]) चरुं ददौ, ॥ 72 ॥

तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थां[1]) चकार ह ।
अथ सत्यवती गर्भं[2]) क्षत्रियान्तकरं तदा[3]) ॥ 73 ॥

धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शना[1]) ।
ता[2]मृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य[3]) च ॥ 74 ॥

तदा[1]ब्रवीद् द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ।
मात्रासि वञ्चिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना, ॥ 75 ॥

जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ।

भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः; ॥ 76 ॥	माता जनिष्यते चापि[1]) तथाभूतं तपोधनम्; ॥ 76 ॥

विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन्[1]) समर्पितम् ।
एवमुक्ता[2]) महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ॥ 77 ॥

---

68 = Bḍ. II. 66.40; Br. 10.32; H. 1434; Vā. 91.69^{b}, 70^{a}. 1) Bḍ. Vā. -र्युद्धे ।

69 = Bḍ. II. 66.41; Br. 10.33; H. 1435; Vā. 91.70^{b}, 71^{a}.

70 = Bḍ. II. 66.42; Br. 10.34; H. 1436; Vā. 91.71^{b}, 72^{a}. 1) Vā. T. -स्या- ।

71 = Bḍ. II. 66.43; Br. 10.35; H. 1437; Vā. 91.72^{b}, 73^{a}. 1) H. नरेश्वर । 2) Br. सा; H. तद् ।

72^{a} = Br. 10.36^{a}; H. 1438^{a}. | 72^{a} = Bḍ. II. 66.44^{a}; Vā. 91.73^{b}.

72^{b} = Bḍ. II. 66.44^{b}; Br. 10.36^{b}; H. 1438^{b}; Vā. 91.74^{a}. 1) Br. तु तस्या; H. व्यत्यस्य । 2) Bḍ. स्व- ।

73 = Bḍ. II. 66.45; Br. 10.37; H. 1439; Vā. 91.74^{b}, 75^{a}. 1) Bḍ. Vā. -त्मनः सा । 2) Br. सर्दे । 3) Bḍ. Vā. शुभम् ।

74 = Bḍ. II. 66.46; Br. 10.38; H. 1440; Vā. 91.75^{b}, 76^{a}. 1) H. -दर्शनम् । 2) Vā. त- । 3) Bḍ. -नाप्यवमृश्य; Br. -नाभ्युपसृत्य; Vā. -नाप्यनुमृश्य ।

75 = Bḍ. II. 66.47; Br. 10.39; H. 1441; Vā. 91.76^{b}, 77^{a}. 1) Br. ततो-; H. ताम- ।

76^{a} = Bḍ. II. 66.48^{a}; Br. 10.40^{a}; H. 1442^{a}; Vā. 91.77^{b}.

76^{b} = Br. 10.40^{b}; H. 1442^{b}. | 76^{b} = Bḍ. II. 66.48^{b}; Vā. 91.78^{a}. 1) Vā. चापि ।

77 = Bḍ. II. 66.49; Br. 10.41; H. 1443; Vā. 91.78^{b}, 79^{a}. 1) Bḍ. Vā. तत्र । 2) H. Vā. -मुक्त्वा ।

प्रसादयामास पतिं पुत्रो[1]) मे नेदृशो भवेत्।
ब्राह्मणापसद[2]स्त्वत्त[3]) ! इत्युक्तो मुनिरब्रवीत्॥ 78॥

नैष[1]) संकल्पितः कामो मया भद्रे तथास्त्विति[2])।
उग्रकर्मा भवेत् पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात्॥ 79॥

पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्त्वा[1]ब्रवीदिदम्!
इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः, किं पुनः सुतम्!॥ 80॥

शमात्मकमृजुं त्वं मे[1]) पुत्रं[2]) दातुमिहार्हसि[3]),।
काममेवंविधः पौत्रो[4]) मम स्यात् तव च[5]) प्रभो[6]),॥ 81॥

यद्य[1]न्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्[2]) द्विजोत्तम।
ततः प्रसादमकरोत् स तस्यास्तपसो बलात्॥ 82॥

पुत्रे[1]) नास्ति विशेषो मे पौत्रे वा[2]) वरवर्णिनी;।
त्वया यथोक्तं वचनं, तथा भद्रे भविष्यति॥ 83॥

ततः[1]) सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम्।
तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमा[2]त्मकम्॥ 84॥

भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्र-वैष्णवयोः पुरा[1])।
यजनाद् वैष्णवेऽथांशे[1]) जमदग्निरजायत॥ 85॥ | जमनाद् वैष्णवस्याग्नेर्जमदग्निरजायत॥ 85॥

सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्म[1]परायणा।
कौशिकीति[2]) समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी॥ 86॥

| [परिश्रुता[1]) महाभागा कौशिकी सरितां वरा।]

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो[1]) रेणुर्नाम[2] नराधिपः[3])।

---

78 = Bḍ. II. 66.50; Br. 10.42; H. 1444; Vā. 91.79bc. 1) Bḍ. Vā. सुतो। 2) Bḍ. –णापशदा–। 3) Vā. –स्तन्य।
79 = Bḍ. II. 66.51; Br. 10.43; H. 1445; Vā. 91.80. 1) Bḍ. Vā. V. नैव। 2) Bḍ. Vā. तथा त्वया।
80 = Bḍ. II. 66.52; Br. 10.44; H. 1446; Vā. 91.81. 1) Br. Vā. –मुक्ता–।
81 = Bḍ. II. 66.53; Br. 10.45; H. 1447; Vā. 91.82. 1) Bḍ. Vā. भर्तः। 2) Bḍ. Vā. पुत्रं मे। 3) Bḍ. Vā. –मुर्हसि। 4) Vā. T. पुत्रो। 5) Vā. तु वद। 6) Bḍ. सुव्रत।
82 = Bḍ. II. 66.54; Br. 10.46; H. 1448; Vā. 91.83. 1) Vā. T. मय्य–। 2) Bḍ. –मेवं; Vā. –मेव।
83 = Bḍ. II. 66.55; Br. 10.47; H. 1449; Vā. 91.84. 1) Bḍ. V. H. भद्रे। 2) H. च।
84 = Bḍ. II. 66.56; Br. 10.48; H. 1450; Vā. 91.85. 1) Bḍ. Vā. तस्मात्। 2) Br. समा–।
85ᵃ = Bḍ. II. 66.57ᵃ; Br. 10.49ᵃ( ); H. 1451ᵃ; Vā. 91.86ᵃ. 1) Br. T. भृगोर्जगत्यां वंशेऽस्मिन् जमदग्निरजायत।
85ᵇ = Br. 10.49ᵃ( ); H. 1451ᵇ. 1) Br. चांशे। | 85ᵇ = Bḍ. II. 66.57ᵇ; Vā. 91.86ᵇ.
86 = Bḍ. II. 66.59; Br. 10.49ᵇ, 50ᵃ; H. 1452; Vā. 91.88. 1) Bḍ. Vā. सत्यव्रत–। 2) Bḍ. –की तु।
| [ ] = Bḍ. II. 66.60ᵃ; Vā. 91.89ᵃ. 1) Bḍ. –स्रुता।

तस्य कन्या महाभागा का[4]मली नाम रेणुका ॥ 87 ॥

रेणुकायां तु कामल्यां[1]) तपोविद्या[2]समन्वितः[3]) ।
आर्चिको जनयामास जामदग्न्यं[4]) सुदारुणम् ॥ 88 ॥

सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगम् ।
रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥ 89 ॥

और्वस्यैवमृ[1]चीकस्य सत्यवत्यां महायशाः[2]) ।
जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः ॥ 90 ॥

मध्यमश्च शुनःशेफः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः ।
विश्वामित्रं तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ॥ 91 ॥

| जनयामास पुत्रं तु तपोविद्याशमात्मकम्, ।

प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं[1]) ब्रह्म[2]र्षितां गतः[3]) ॥ 92 ॥

विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः ।
जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंश[1]वर्धनः ॥ 93 ॥

विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेफो[1]ऽभवत् किल[2]) ।
हरिदश्वस्य[2]) यज्ञे तु पशुत्वे विनियोजितः[4]) ॥ 94 ॥

देवैर्दत्तः शुनःशेफो[1]) विश्वामित्राय वै पुनः, ।
देवैर्दत्तः स वै यस्माद्, देवरातस्ततोऽभवत् ॥ 95 ॥

| विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः[1]) ।
| प्र[2]ख्यातास्त्रिषु लोकेषु, तेषां नामान्यतः परम्[3]) ॥ 95_1 ॥
| देवरातः[1]) कतिश्चैव, यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः; ।
| शालावत्यां हिरण्याक्षो, रेणुर्जज्ञे[2]ऽथ रेणुकः[3]) ॥ 95_2 ॥

---

87 = Bḍ. II. 66.60^b, 61^a; Br. 10.50^b, 51^a; H. 1453; Vā. 91.89^b, 90^a. 1) Vā. –वंशे त्वभवत् । 2) Bḍ. रेणुको ना–; Vā. सुवेणुर्ना– । 3) Bḍ. Vā. पार्थिवः । 4) Bḍ. क– ।

88 = Bḍ. II. 66.61^b, 62^a; Br. 10.51^b, 52^a; H. 1454; Vā. 91.90^{bc}. 1) Bḍ. R. कमल्यां तु । 2) Bḍ. Vā. तपोधृति– । 3) Bḍ. –समाधिना । 4) Bḍ. Vā. जमदग्निः ।

89 = Bḍ. II. 66.62^b, 63^a; Br. 10.52^b, 53^a; H. 1455; Vā. 91.91.

90 = Bḍ. II. 66.63^b, 64^a; Br. 10.53^b, 54^a; H. 1456; Vā. 91.92^{ab}. 1) H. –स्येवमृ– । 2) Bḍ. Vā. –मनाः ।

91 = Bḍ. II. 66.64^b, 58^a; Br. 1.54^b, 55^a; H. 1457; Vā. 91.92^c, 87^a.

| 92^a = Br. 10.55^b; H. 1458^a.

92^b = Bḍ. II. 66.58^b; Br. 10.56^a; H. 1458^b; Vā. 91.87^b. 1) Bḍ. Vā. य(ज)गाम । 2) H. सस– । 3) Bḍ. Vā. –ह्मणा वृतः ।

93 = Bḍ. II. 66.65; Br. 10.56^b, 57^a; H. 1459; Vā. 91.93. 1) Bḍ. कौशिकान्वय– ।

94 = Bḍ. II. 66.66; Br. 10.65; H. 1470^b, 1471^a; Vā. 91.94. 1) Vā. T. –शेपो । 2) Bḍ. Vā. –वन्मुनिः । 3) Bḍ. Vā. हरिश्चन्द्रस्य । 4) Bḍ. Vā. नियतः स वै ।

95 = Bḍ. II. 66.67; Br. 10.66; H. 1471^b, 1472^a; Vā. 91.95. 1) Vā. –शेपो ।

| 95_1 = Br. 10.57^b, 58^a, 13.91^b( ); H. 1460, 1775^a = a. 1) Br. 13.( ), H. 1775^a देवरातादयश्चापि (H. –श्चान्ये) विश्वामित्रस्य वै सुताः । 2) H. वि– । 3) H. –मानि मे शृणु ।

| 95_2 = Br. 10.58^b, 59^a; H. 1461. 1) H. देवश्रवाः । 2) H. रेणोर्ज– । 3) H. रेणुमान् ।

| सांकृतिर्गालवश्चैव मुद्गलश्चैव[1]) विश्रुताः ।

मधुच्छन्दो जयश्चैव
देवलश्च तथाष्टकः ॥ 96 ॥

मधुच्छन्दो जय[1]श्चैव
कृतदेवौ ध्रुवाष्टकौ ॥ 96 ॥

कच्छपो *हारित*[1]श्चैव विश्वामित्रस्य *ते सुताः*[2]), ।
तेषां *ख्यातानि गोत्राणि*[3]) कौशिकानां महात्मनाम् ॥ 97 ॥

पाणिनो बभ्रवश्चैव
ध्यानजप्यास्तथैव च ।
पार्थिवा देवराताश्च
शालङ्कायन-बाष्कलाः[1]) ॥ 98 ॥
लोहिता[1]) यामदूता[2]श्च
तथा कारीषयाः[3]) स्मृताः ।
सौश्रुताः[4]) कौशिकाश्चैव
त[5]थान्ये सिन्धवायनाः ॥ 99 ॥
देवला रेणवश्चैव
याज्ञवल्क्याः[1]) स[2]मर्षणाः[3]) ।
औदुम्बरा *ह्यभिष्णाता*[4])-
स्तारकायण-चुञ्चुलाः[5]) ॥ 100 ॥
शालावत्या हिरण्याक्षाः
सांकृत्या गालवास्तथा ।

पार्थिवा देवराताश्च
याज्ञवल्क्याः समर्षणाः ।
उदुम्बराश्च *वातध्या*-
स्तालकायन-चान्द्रवाः[1]) ॥ 98 ॥
लोहिण्या[1]) रेणवश्चैव
तथा कारीषवः स्मृताः ।
बभ्रवः पाणिनश्चैव
ध्यानजप्यास्तथैव च ॥ 99 ॥
शालावत्या[1]) हिरण्याक्षाः
सांकृता[2]) गालवाः स्मृताः ।
देवला यामदूताश्च
शा[3]लङ्कायन-बाष्कलाः ॥ 100 ॥
लालाट्या[1]) बादराश्चान्ये
विश्वामित्रस्य धीमतः ।

96[a] = Br. 10.59[b]; H. 1462[a]. 1) H. –श्चेति ।
96[b] = Br. 10.60[a]; H. 1462[b].

96 = Bḍ. II. 66.68[b]; Vā. 91.96[b]. 1) Bḍ. –न्दादय–; Vā. T. नय– ।

97 = Bḍ. II. 66.69; Br. 10.60[b], 61[a]; 13.91[b]( ) = b; H. 1463, 1770[a] = b; Vā. 91.97. 1) Bḍ. Vā. –पः पूरण– । 2) Bḍ. Vā. –मित्रसुतास्तु वै । 3) Bḍ. Vā. तेषां गोत्राणि बहुधा ।

98 = Br. 10.61[b], 62[a]; 13.91[b]( ); H. 1464, 1770[b], 1771[a]. 1) Br. ( ); H. –सौश्रवाः ।

99 = Br. 10.62[b], V. ( ); 13.91[b]( ); H. 1465, 1771[b], 1772[a]. 1) H. 1771[b] लौहित्या । 2) Br. 10.62 यमदूता–; 13. ( ), 10.62[b] V. यामभूता– । 3) Br. कारूपकाः; V. कारीकयः; H. 1471 –कयः । 4) Br. 10.62 V. सौश्रवाः; Br. 13. ( ); H. 1772[a] विश्रुताः । 5) Br. 13. ( ) –का विप्रास्त–; H. –का राजंस्त– ।

100 = Br. 10.62[b] ( ); H. 1466. 1) Br. –क्या– । 2) Br. –क्याच्च; H. –घ– । 3) Br. ( ) –णः । 4) Br. ( ) –[illegible] 5) Br. ( ) –[illegible] ।

98 = Bḍ. II. 66.70; Vā. 91.98. 1) Vā. –म्बरा उदुम्लाना-स्तारका यमुञ्चताः ।

99 = Bḍ. II. 66.71; Vā. 91.99. 1) Bḍ. –ण्यो ।

100 = Bḍ. II. 66.72; Vā. 91.100. 1) Bḍ. श्यामायाना । 2) Vā. T. स्यङ्कता । 3) Vā. स– ।

नारायणिर्नरश्चान्यो
विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ 101 ॥
ऋष्यन्तर-विवाह्या[1]श्च
कौशिका बहवः स्मृताः ।
पौरवस्य (!) मुनिश्रेष्ठा[2])
ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च; ॥ 102 ॥
सम्बन्धोऽप्यस्य[1]) वंशेऽस्मिन्
ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥ 102_1 ॥

ऋष्यन्तर-विवाह्यास्ते
बहवः कौशिकाः स्मृताः ॥ 101 ॥
कौशिकाः सौश्रुताश्चैव
तथान्ये सैन्धवायनाः ।
पौरोरवस्य[1]) पुण्यस्य
ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य तु[2]) ॥ 102 ॥

विश्वामित्रात्मजानां तु[1]) शुनःशेफो[2]ऽग्रजः स्मृतः ।
| भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः[1]) ॥ 103 ॥
दृषद्वती-सुतश्चापि विश्वामित्रात् त[1]थाष्टकः, ।
अष्टकस्य सुतो लौहिः[2]) प्रोक्तो जह्नुगणो मया ॥ 104 ॥

| ऋषय ऊचुः
| किंलक्षणेन धर्मेण तपसेह श्रुतेन वा ।
| ब्राह्मण्यं समनुप्राप्तं विश्वामित्रादिभिर्नृपैः ? ॥ 104_1 ॥
| येन येनाभिधानेन ब्राह्मण्यं क्षत्रिया गताः ।
| विशेषं ज्ञातुमिच्छामस्त[1]पसो[2]) दानतस्तथा ! ॥ 104_2 ॥
| एवमुक्तस्ततो वाक्यमब्रवीदिदमर्थवत् ।
| अन्यायोपगतैर्द्रव्यैराहूय द्विजसत्तमान् ।
| धर्माभिकाङ्क्षी यजते न धर्मफलमश्नुते ॥ 104_3 ॥
| धर्मं चैतं समास्थाय[1]) पापात्मा पुरुषपाधमः ।
| ददाति दानं विप्रेभ्यो लोकानां दम्भकारणात् ॥ 104_4 ॥
| जपं कृत्वा तथा तीव्रं धनलोभान्निरङ्कुशः ।
| रागमोहान्वितो ह्यन्ते पावनार्थं ददाति यः, ॥ 104_5 ॥
| तेन दत्तानि दानानि अ[1]फलानि भवन्त्युत ।
| तस्य धर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुरात्मनः ॥ 104_6 ॥

---

101 = Br. 10.62[b] ( ); H. 1467.
102 = Br. 10.62[b]( ), 63[a]; 13.91[b]( ); H. 1468, 1772[b], 1773[a]. 1) Br. 10. ( ) विरान्ता- । 2) H. महाराज ।
102_1 = Br. 10.63[b]; 13.91[b]( ); H. 1469, 1773[b]. 1) Br. 13. ( ) -न्धस्याथ; H. -न्धो ह्यस्य ।

101 = Bḍ. II. 66.73; Vā. 91.101. 1) Vā. ददाति- ।
102 = Bḍ. II. 66.74; Vā. 91.102. 1) Bḍ. योगेश्वरस्य । 2) Bḍ. वै ।

103[a] = Bḍ. II. 66.68[a]; Br. 10.64[a], 13.91[b]( ); H. 1469[b], 1774[a]; Vā. 91.96[a]. 1) Bḍ. Vā. -मित्रस्य पुत्राणां । 2) Vā. -शेपो ।
| 103[b] = Br. 10.964[b], 13.91[b]( ); H. 1470[a], 1774[b]. 1) Br. 13.( ); H. 1774 -पुङ्गवः ।
104 = Br. 10.67[b], 68[a]; 13.91[b]( ); Bḍ. II. 66.75; H. 1473, 1775[b], 1776[a]; Vā. 91.103. 1) Br. 10.67[b]. T. वैश्वामित्रस्त-; 13 ( ) विश्वामित्रस्त- । 2) Vā. यो हि ।
| 104_1 = Bḍ. II. 66.76, 77[a]; Vā. 91.104.
| 104_2 = Bḍ. II. 66.77[b], 78[a]; Vā. 91.105. 1) Bḍ. Vā. T. -मिच्छामि त- । 2) Vā. -सा ।
| 104_3 = Bḍ. II. 66.78[b], 79; Vā. 91.106.
| 104_4 = Vā. 91.107. 1) Vā. T. समाख्याय ।
| 104_5 = Bḍ. II. 66.80; Vā. 91.108.
| 104_6 = Bḍ. II. 66.81; Vā. 91.109. 1) Bḍ. ह्य- ।

एवं लब्ध्वा धनं मोहाद् ददतो यजतश्च ह ।
संक्लिष्टकर्मणो[1]) दानं न तिष्ठति दुरात्मनः ॥ 104_{7} ॥
न्यायागतानां द्रव्याणां तीर्थे[1]) संप्रतिपादनम् ।
कामाननभिसंधाय यजते च ददाति च, ॥ 104_{8} ॥
स दानफलमाप्नोति तच्च दानं सुखोदयम्, ।
दानेन भोगानाप्नोति स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥ 104_{9} ॥
तपसा तु सुतप्तेन[1]) लोकान् विष्टभ्य तिष्ठति ।
विष्टभ्य स तु तेजस्वी लोकेष्वानन्त्यमश्नुते ॥ 104_{10} ॥
दानाच्छ्रेयस्तथा यज्ञो, यज्ञाच्छ्रेयस्तथा तपः, ।
सत्यं तु तपसः श्रेयस्त[1]स्माज्ज्ञानं गुरु स्मृतम् ॥ 104_{11} ॥
श्रूयन्ते[1]) हि तपःसिद्धाः क्ष[2]त्रोपेता द्विजातयः ।
विश्वामित्रो नरपतिर्मान्धाता संकृतिः कपिः ॥ 104_{12} ॥
काश्य[1]श्चे पुरुकुत्सश्च शलो गृत्समदः प्रभुः[2]) ।
आर्ष्टिषेणोऽजमीढश्च भार्गव्योम[3]स्तथैव च ॥ 104_{13} ॥
काक्षीवां[1]श्चैवौशिजश्च[2]) *नृपाश्च शिशिरस्तथा*[3]) ।
रथान्तरः शौनक[4]श्च विष्णुवृद्धादयो नृपाः ॥ 104_{14} ॥
क्ष[1]त्रोपेताः स्मृता ह्येते तपसा ऋषितां गताः, ।
एते राजर्षयः सर्वे सिद्धिं सु[2]महतीं गताः ॥ 104_{15} ॥

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आयो[1]र्वंशं म[2]हात्मनः ॥ 105 ॥

104_{7} = Bḍ. II. 66.82; Vā. 91.110. 1) Bḍ. -ष्टं कर्मणा ।
104_{8} = Bḍ. II. 66.83; Vā. 91.111. 1) Bḍ. -र्थं- ।
104_{9} = Bḍ. II. 66.84; Vā. 91.112.
104_{10} = Bḍ. II. 66.85[a] = a; Vā. 91.113. 1) Vā. सुगुप्तेन ।
104_{11} = Bḍ. II. 66.85[b] = b; Vā. 91.114. 1) Vā. संन्यासस्तपसः श्रेयांस्त- ।
104_{12} = Bḍ. II. 66.86; Vā. 91.115. 1) Bḍ. श्रूयते । 2) Vā. क्षा- ।
104_{13} = Bḍ. II. 66.87; Vā. 91.116. 1) Vā. कपे- । 2) Vā. सत्यश्चानृहवानृथुः । 3) Vā. भागान्योऽन्य- ।
105_{14} = Bḍ. II. 66.88; Vā. 91.117. 1) Vā. कक्षीव- । 2) Vā. -श्चैव शिजय- । 3) Vā. -जस्तथान्ये च महारथाः । 4) Vā. रथीतरश्च रुद्र- ।
104_{15} = Bḍ. II. 66.89; Vā. 91.118[b]. 1) Vā. क्षा- । 2) Bḍ. तु ।

105 = Bḍ. II. 66.90; Br. 10.68[b]; H. 1474; Vā. 91.118[c]. 1) Vā. अयो- । 2) Br. H. वंशमायोर्म- ।

C.

(Bḍ. II. 67.1—105; Br. 11.1—26, 32—61; 13.64^b—79; H. 1475—1512, 1518—1598; 1734^b—1754^a; Vā. 92.1—99; Cp. A. 274.16—19; Bhg. IX. 17.1—16^a; Ga. 139.7^b—14; Kū. 22.3; L. 66.59—60^a; Vi. IV. 8.1—9.7.)

आयोः पुत्रास्तथा[1]) पञ्च
सर्वे वीरा महारथाः ।

| आयोः[1]) पुत्रा महात्मानः[2])
| पञ्चैवासन् महाबलाः[3]) ।

स्वर्भानुतनयायां च[1]) प्रभायां जज्ञिरे[2]) नृपाः[3]) ॥ 1 ॥

नहुषः प्रथमस्तेषां[1]), क्षत्रवृद्धस्त[2]तः स्मृतः[3]) ।
रम्भो रजिरनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ 2 ॥

क्षत्र[1]वृद्धात्मजस्तत्र[2]) सुन[3]होत्रो महायशाः ।
सुन[3]होत्रस्य दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ 3 ॥

काशः शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः ।
पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको, यस्य शौनकः ॥ 4 ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ।

| एतस्य वंशे संभूता विचित्रैः कर्मभिर्द्विजाः ।

शलात्मजो ह्यार्ष्टिषेणस्त[1]नय[2]स्तस्य काश्यकः[3]) ॥ 5 ॥

| शौनकाश्चार्ष्टिषेणाश्च क्षत्रो[1]पेता द्विजातयः ।

काशस्य[1]) काशिपो[2]) राजा[3]) पुत्रो[4]) दीर्घतपास्तथा, ।
धन्व[5]स्तु[6]) दीर्घतपसो, विद्वान्[7]) धन्वन्तरिस्ततः[8]) ॥ 6 ॥

1^a = Br. 11.1^a; H. 1475^a. 1) Br. –त्राश्च ते ।

| 1^a = Bḍ. II. 67.1^a; Kū. 22.3^a; L. 66.59^a; Vā. 92.1^a. 1) Vā. एते । 2) Kū. L. आयुपस्तनया वीराः; Vā. –त्मनः । 3) Kū. L. महौजसः ।

1^b = Bḍ. II. 67.1^b; Br. 11.1^b; H. 1475^b; Kū. 22.3^b; L. 66.59^b; Vā. 92.1. 1) Bḍ. L. तें; Kū. वै; Vā. –तनया विप्राः । 2) Kū. –यामिति नः । 3) H. नृप; Kū. श्रुतम् ।

2 = Bḍ. II. 67.2; Br. 11.2; H. 1476; Kū. 22.4 = a; L. 66.60^a = a; Vā. 92.2^a = a. 1) Br. H. –मं जज्ञे । 2) Br. H. वृद्धशर्मा त–; Kū. L. धर्मज्ञो लोक–; Vā. पुत्रधर्मा त– । 3) Br. H. t. परम् ; Kū. L. –विश्रुतः ।

3 = Bḍ. II. 67.3; Br. 11.32; H. 1518; Vā. 92.2^b, 3^a. 1) Vā. धर्म– । 2) Bḍ. Vā. –जश्चैव । 3) Vā. T. सुत– ।

4 = Bḍ. II. 67.4; Br. 11.33; H. 1519; Vā. 92.3^b, 4^a.

5^a = Bḍ. II. 67.5^a; Br. 11.34^a; H. 1520^a; Vā. 92.4^b.

| 5^b = Bḍ. II. 67.5^b; Vā. 92.5^a.

5^b(c) = Bḍ. II. 67.6^a; Br. 11.34^b; H. 1520^b; Vā. 92.5^b. 1) Br. –ज आर्ष्टिसेनस्त–; H. –जश्चार्ष्टिषेण– । 2) Bḍ. –नः शिशिर–; Vā. –णश्चरन्त– । 3) Bḍ. Vā. चात्मनः; Br. काश्यपः ।

| 6^a = Bḍ. II. 67.6^b; Vā. 92.6^a. 1) Vā. क्षात्रो– ।

6^ab(bc) = Bḍ. II. 67.7; Br. 11.35; 13.64^b, 65^a; H. 1521, 1734^b, 1735^a; Vā. 92.6^b, 7^a. 1) Bḍ. H. 1521 काश्यस्य; H. 1734^b काशेस्तु; Br. 13.64^b काशिकस्य । 2) H. 1521 काश्यपः; H. 1734, Vā. काशयो । 3) Br. 13.64^b तु काशेयः; H. 1521 पुत्रो; H. 1734^b राजन् ; Vā. राष्टः । 4) H. 1521 राजा । 5) Br. 11.35 T. धनुस् ; Br. 13.65^a; H. 1735^a बभूव; Vā. धर्मश् । 6) Bḍ. Vā. च । 7) H. 1521 धन्वाद् । 8) Br. 13.63^a, H. –रिः सुतः ।

तपसोऽन्ते सुमहतो[1]) जातो वृद्धस्य[2]) धीमतः।
पुनर्धन्वन्तरिर्देवो
मानुष्वेष्विह जज्ञिवान्[1]) ॥ 7 ॥

अथैनं ऋषयः प्रोचुः
सूतं वाक्यमिदं[1]) पुनः ॥ 7 ॥

जनमेजय उवाच :

कथं[1]) धन्वन्तरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान्,।
एतद्वेदितुमिच्छामस्त[2]न्नो[3]) ब्रूहि यथातथम्[4])!॥ 8 ॥

सूत (वैशम्पायन) उवाच :

धन्वन्तरेः संभवोऽयं श्रूयतामिह वै द्विजाः[1])!।
स सम्भूतः समुद्रात् तु[1]) मध्यमानेऽमृते पुरा ॥ 9 ॥

उत्पन्नः कलशात्[1]) पूर्वं सर्वतश्च[2]) श्रियावृतः।
अभ्यसन्[3]) सिद्धिकार्यं[4]) हि[5]) विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्थिवान्[6])॥ 10 ॥

अब्ज[1]स्त्वमिति होवाच, तस्मादब्ज[2]स्तु स स्मृतः।
अब्जः[3]) प्रोवाच विष्णुं वै[4]) तनयोऽस्मि 'तव प्रभो,॥ 11 ॥

विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरोत्तम[1])!।
एवमुक्तः स दृष्ट्वा तु[2]) तथ्यं प्रोवाच तं[3]) प्रभुः॥ 12 ॥

कृतो यज्ञविभागो हि[1]) यज्ञियै[2]र्हि सुरैः पुरा[3]),।
देवेषु[4]) विनि[5]युक्तं च विधिहोत्रं महर्षिभिः॥ 13 ॥

7[a] = Bd. II. 67.8[a]; Br. 11.36[a]; H. 1522[a]; Vā. 92.7[b]. 1) Bd. महातेजा; Vā. –सा सुमहातेजा। 2) H. धन्वस्य।
7[b] = Br. 11.36[b]; H. 1522[b]. 1) Br. जन्मनि।

| 7[b] = Bd. II. 67.8[b]; Vā. 92.7[c]. 1) Vā. T. –मिमं।

8 = Bd. II. 67.9; H. 1523; Vā. 92.8. 1) Bd. कश्च। 2) H. –च्छामि त–। 3) H. –न्मे; Vā. –स्ततो। 4) Bd. परंतप; Vā. प्रियं तथा।

9 = Bd. II. 67.10; H. 1524; Vā. 92.9. 1) H. –तां भरतर्षभ। 2) Bd. Vā. समुद्रान्ते।

10 = Bd. II. 67.11; H. 1525; Vā. 92.10[ab]. 1) H. कलसात्; Vā. सकलात्। 2) H. –तस्तु। 3) Bd. Vā. V. सद्यः Vā. T. सर्व–। 4) Bd. संसिद्धकार्यं; Vā. –सिद्धकार्यं। 5) Bd. Vā. तं। 6) Bd. दृष्ट्वा विष्णुरवस्थितः; Vā. दृष्ट्वा विष्टम्भितः स्थितः।

11 = Bd. II. 67.12; H. 1526; Vā. 92.10[c], 11[a]. 1) Vā. T. अज–। 2) T. –दज–। 3) Bd. अजः। 4) Vā. तं।

12 = Bd. II. 67.13, H. 1527; Vā. 92.11[b], 12[a]. 1) H. लोकेश्वरेश्वर। 2) H. वै। 3) Bd. Vā. स।

13 = Bd. II. 67.14; H. 1528; Vā. 92.12[b], 13[a]. 1) Bd. Vā. –गस्तु। 2) Bd. दैतेयै–। 3) Bd. Vā. –रैस्तथा। 4) Bd. Vā. वेदेषु। 5) Bd. Vā. विधि–।

न शक्यमिह होमं[1]) वै तुभ्यं[2]) कर्तुं कदाचन।
अर्वाग् भू[3]तोऽसि देवानां[4]) पुत्रस्त्वं हि महीश्वरः[5]), ॥ 14 ॥

द्वितीयायां तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यसि[1]), ।
अणिमादियुता सिद्धि[2]र्गर्भस्थस्य[3]) भविष्यति[4]) ॥ 15 ॥

तेनैव त्वं[1]) शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसि[2]) प्रभो, ।
चरुम[3]न्त्रैश्[4]तै[4]र्जप्यै[5]र्यक्ष्यन्ति[6]) त्वां द्विजातयः ॥ 16 ॥

अष्टधा[1]) त्वं पुनश्चैव आ[2]युर्वेदं विधास्यसि, ।
अवश्यम्भा[3]वी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्ट[4]स्त्वब्जयोनिना ॥ 17 ॥

द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ।
इमं[1]) तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे पुनः[2]) ॥ 18 ॥

द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रः[1]) स काशिराट्[2]) ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे नृपो दीर्घतपस्तथा[3]) ॥ 19 ॥

| प्रपद्ये देवतां तां तु, यामे पुत्रं प्रदास्यति; ।

अब्जं[1]) देवं तु[2]) पुत्रार्थे ह्याराधयिषुर्नृ[3]पः ॥ 20 ॥

ततस्तुष्टः स भगवान्,
अब्जः प्रोवाच ते नृपम् ।
यदिच्छसि वरं, ब्रूहि,
तत्ते दास्यामि सुव्रत ! ॥ 21 ॥

वरेणच्छन्दयामास
प्रीतो[1]) धन्वन्तरिर्नृपम् ॥ 21 ॥

नृप उवाच :

भगवन्, यदि तुष्टस्त्वं, पुत्रो मे ख्यातिमान्[1]) भव[2]) ।
तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत[3]) ॥ 22 ॥

तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वन्तरिस्तदा ।

---

14 = Bḍ. II. 67.15; H. 1529; Vā. 92.13^b, 14^a. 1) H. -मुपह्योमो; Vā. -ह होमो । 2) Vā. तुल्यं । 3) Bḍ. Vā. -र्वाक् सू- । 4) Bḍ. Vā. हे देव । 5) Bḍ. तव मन्त्रं न वै प्रभो; Vā. नाममन्त्रोऽसि वै प्रभो ।

15 = Bḍ. II. 67.16; H. 1530; Vā. 92.14^b, 15^a. 1) H. -ष्यति । 2) Bḍ. -युतां सिद्धिं; H. -मादिश्च ते सिद्धि- । 3) Bḍ. गतस्तत्र । 4) Bḍ. -ष्यसि ।

16 = Bḍ. II. 67.17; H. 1531; Vā. 92.15^bc. 1) Bḍ. एतेनैव; Vā. तेनैव च । 2) H. -प्स्यसे । 3) Bḍ. चातुर्म- । 4) Bḍ. Vā. T. -र्घृतै- । 5) Bḍ. -र्गन्ध्यै-; Vā. T. -र्गन्धै-; V. -र्जम्मै- । 6) Bḍ. -न्ते ।

17 = Bḍ. II. 67.18; H. 1532; Vā. 92.16. 1) Bḍ. अथ वा; Vā. अथ च । 2) Bḍ. -श्च ह्या-; H. -श्चैवमा- । 3) Bḍ. अवश्यभा- । 4) Vā. T. प्राक्सृष्ट- ।

18 = Bḍ. II. 67.19; H. 1533; Vā. 92.17. 1) Bḍ. Vā. तस्मात् । 2) Bḍ. Vā. ततः ।

19 = Bḍ. II. 67.20; H. 1534; Vā. 92.18. 1) H. -त्रिः । 2) Vā. प्रकाशिराट् । 3) H. धान्वो दीर्घं महत्तदा ।

20 = Bḍ. II. 67.21^a = b; H. 1535; Vā. 92.19^a = b. 1) Vā. A. अजं । 2) H. स । 3) H. तदाराधितवान् नृ- ।

21 = H. 1536. | 21 = Bḍ. II. 67.21^b; Vā. 92.19^b. 1) Bḍ. ततो ।

22 = Bḍ. II. 67.22; H. 1537; Vā. 92.20. 1) Bḍ. गतिमान्; Vā. धृतिमान् । 2) Bḍ. भवेः । 3) Bḍ. -न्तरधात् प्रभुः ।

काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ॥ 23 ॥

आयुर्वेदं भरद्वाजात्[1]) प्राप्येह[2]) सभिषक्क्रियम्[3]) ।
तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥ 24 ॥

धन्वन्तरेस्तु तनयः[1]) केतुमानिति विश्रुतः, ।
अथ[2]) केतुमतः पुत्रो *वीरो*[3]) भीमरथः *स्मृतः*[4]) ॥ 25 ॥

पुत्रो भीमरथस्यापि
दिवोदासः प्रजेश्वरः, ।
दिवोदासस्तु धर्मात्मा
वाराणस्यधिपोऽभवत्[1]) ॥ 26 ॥

पुत्रो भीमरथस्यापि
जातो धीमान् प्रजेश्वरः ।
दिवोदास इति ख्यातो,
वाराणस्यधिपोऽभवत् ॥ 26 ॥

एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं *पुरा*[1]) ।
शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥ 27 ॥

शप्ता हि सा *मतिमता*[1]) निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति[2]) न *संशयः*[3]) ! ॥ 28 ॥

तस्यां तु[1]) शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ॥ 29 ॥

ऋषय ऊचुः (जनमेजय उवाच) :

वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं[1]) शप्तवान् *पुरा*[2]) ।
निकुम्भः कश्च[3]) धर्मात्मा, सिद्धि[4]क्षेत्रं शशाप यः ? ॥ 30 ।

सूत (वैशम्पायन) उवाच :

दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थिवः ।
वसति *स्म*[1]) महातेजाः स्फीतायां वै[2]) नराधिपः ॥ 31 ॥

एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः, ।

---

23 = Bḍ. II. 67.23; Br. 11.37; H. 1538; Vā. 92.21.

24 = Bḍ. II. 67.24; Br. 11.38; H. 1539; Vā. 92.22. 1) Vā. –द्वाज– । 2) Vā. –श्वकार । 3) Br. स भिषक्क्रियः ।

25 = Bḍ. II. 67.25; Br. 11.39, 13.65^{b}, 66^{a}; H. 1540, 1735^{b}, 1736^{a}; Vā. 92.23^{ab}. 1) Bḍ. Vā. –न्तरिसुतश्चापि । 2) Br. 13.66^{a} T. तथा । 3) Bḍ. जज्ञे; Br. 13.66^{a}; H. 1736^{a} विद्वान् ; Vā. विभो । 4) Bḍ. Vā. –थो नृपः ।

26 = Br. 11.40, 13.66^{b}=a^{I}b^{II} (67^{a}); H. 1541, (1736^{b}). 1) Br. 13.67^{a}; H. 1736^{b} दिवोदास इति ख्यातः सर्वक्षत्र– (H. रक्षः) –प्रणाशनः ।

26 = Bḍ. II. 67.26; Vā. 92.23^{c} = b.

27 = Bḍ. II. 67.27; Br. 11.41; H. 1542, 1737; Vā. 92.24. 1) Br. द्विजः; H. नृप ।

28 = Bḍ. II. 67.28; Br. 11.42; H. 1543, 1738; Vā. 92.25. 1) Bḍ. Vā. पूरी पूर्वं । 2) Br. –त्री तु । 3) H. 1738^{b} नराधिप; Bḍ. Va. पुनः पुनः ।

29 = Bḍ. II. 67.29; Br. 11.43; H. 1544, 1739; Vā. 92.26. 1) Br. हि ।

---

30 = Bḍ. II. 67.30; H. 1547; Va. 92.27. 1) Bḍ. Va. किमर्थं तां निकुम्भः । 2) H. प्रभुः । 3) Bḍ. Va. –श्चापि । 4) Bḍ. Va. –द्ध– ।

31 = Bḍ. II. 67.31; H. 1548; Va. 92.28. 1) Bḍ. Va. –तेस । 2) H. तु ।

देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवसच्छ्व[1]शुरान्तिके ॥ 32 ॥

देवाज्ञया पार्षदा ये[1]) विश्व[2]रूपास्तपोधनाः ।
पूर्वोक्तैः रूपविशेषैस्तो[3]षयन्ति स्म पार्वतीम्[4]) ॥ 33 ॥

हृष्यते[1]) तैर्म[2]हादेवी[3]), मेना नैव तु हृष्यति[4]), ।
जुगुप्सते सा नित्यं[5]) वै[6]) देवं देवीं[7]) तथैव च[8]) ॥ 34 ॥

सपार्षदस्त्व[1]नाचारस्तव भर्ता महेश्वरः ।
दरिद्रः सर्वदैवासौ, शीलं तस्य न वर्तते[2]) ! ॥ 35 ॥

मात्रा तथोक्ता वचसा[1]) स्त्रीस्वभावान्न चक्षमे[2]), ।
स्मितं कृत्वा तु वरदा भव[3]पार्श्वमथागमत्, ॥ 36 ॥

विवर्ण[1]वदना देवी महादेवमभाषत ।
नेह वत्स्याम्यहं देव, नय मां स्वं निवेशनम् ! ॥ 37 ॥

तथा कर्तुं[1]) महादेवः सर्वाँल्लोकानवैक्षत[2]) ।
वासार्थं, रोचयामास पृथिव्यां तु द्विजोत्तमाः[3]) ॥ 38 ॥

वाराणस्यां महादेवः[1]) सिद्धि[2]क्षेत्रं महेश्वरः ।
दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ॥ 39 ॥

पार्श्वे तिष्ठन्तमाहूय निकुम्भमिदमब्रवीत्[1]) ।
गणेश्वर[2]) पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु ! ॥ 40 ॥

मृदुनैवा[1]भ्युपायेन, अतिवीर्यः स पार्थिवः !
ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा[2]) ॥ 41 ॥

स्वप्ने सं[1]दर्शयामास मङ्कनं[2]) नाम नापितम्[3]) ।
श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि, स्थानं मे रचया[4]नघ, ॥ 42 ॥

---

32 = Bḍ. II. 67.32; H. 1549; Vā. 92.29. 1) Bḍ. वसन् वै श्व–; Vā. वसानः श्व– ।

33 = Bḍ. II. 67.33; H. 1550; Vā. 92.30. 1) Bḍ. Vā. परिषदा । 2) H. त्वभि– । 3) Bḍ. पूर्वोक्तरूपसंवेषस्तो–; H. पूर्वोक्तैरुपदेशैश्च तो– । 4) Bḍ. Vā. महेश्वरीम् ।

34 = Bḍ. II. 67.34; H. 1551; Vā. 92.31. 1) Vā. T. –ति । 2) H. वै म– । 3) Bḍ. Vā. –देवो । 4) Bḍ. तुष्यति; H. प्रहृष्यति । 5) H. –प्सत्यसकृत् तां । 6) Vā. च । 7) H. देवीं देवं । 8) H. सा ।

35 = Bḍ. II. 67.35; H. 1552; Vā. 92.32. 1) Bḍ. Vā. मम पार्श्वे त्व– । 2) Bḍ. सर्वथैवेह हा कष्टं लज्जते न वै; Vā. सर्व एवेह अक्लिष्टं लडतेऽनघे ।

36 = Bḍ. II. 67.36; H. 1553; Vā. 92.33. 1) H. वरदा । 2) H. –वाच्च चुक्रुधे; Vā. –न्न चाक्षमत् । 3) Bḍ. हर–; Vā. हय– ।

37 = Bḍ. II. 67.37; H. 1554; Vā. 92.34. 1) Bḍ. Vā. विषण्ण– ।

38 = Bḍ. II. 67.38; H. 1555; Vā. 92.35[ab]. 1) Bḍ. Vā. तथोक्तस्तु । 2) Bḍ. –कान् निरीक्ष्य ह; Vā. –कानवेक्ष्य ह । 3) H. कुरुनन्दन ।

39 = Bḍ. II. 67.39; H. 1556; Vā. 92.35[c], 36[a]. 1) Bḍ. Vā. –णसीं महातेजाः । 2) Bḍ. Vā. –द्ध– ।

40 = Bḍ. II. 67.40; H. 1557; Vā. 92.36[b], 37[a]. 1) Bḍ Vā. पार्श्वस्थं स समाहूय गणेशं क्षेममब्रवीत् (Vā. क्षेमकं ब्रवीत्) । 2) H. राक्षसेश ।

41 = Bḍ. II. 67.41; H. 1558; Vā. 92.37[b], 38[a]. 1) Bḍ. Vā. मृदुना चा– । 2) H. पुरा ।

42 = Bḍ. II. 67.42; H. 1559; Vā. 92.38[b], 39[a]. 1) H. नि– । 2) H. कण्डुकं । 3) Bḍ. नामतो द्विजम् । 4) Bḍ. Vā. रोचया– ।

मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्यन्ते *निवेशय*[1]) ! ।
ततः[2]) स्वप्ने *यथादृष्टं*[3]), सर्वं कारितवान् *द्विजाः*[4]) ॥ 43 ॥

नगरीद्वार्यनुज्ञाप्य[1]) राजानं तु[2]) यथाविधि ।
पूजा तु महती चैव[3]) नित्यमेव *प्रयुज्यते*[4]) ॥ 44 ॥

गन्धैर्धूपैश्च माल्यै[1]श्च प्रो[2]क्षणीयैस्तथैव च ।
अन्नपानप्रयोगै[3]श्च अ[4]त्यद्भुतमिवाभवत् ॥ 45 ॥

एवं संपूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः, ।
ततो वर्षसहस्राणि *नागराणां*[1]) प्रयच्छति ॥ 46 ॥

पुत्रान् हिरण्य*मायूंषि*[1]) सर्व[2]कामांस्तथैव च ।
राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता, ॥ 47 ॥

पुत्रार्थमागता साध्वी राज्ञा देवी[1]) प्रचोदिता ।
पूजां तु विपुलां कृत्वा देवी पुत्रम[2]याचत ॥ 48 ॥

पुनः पुनर*थागत्य*[1]) बहुशः पुत्रकारणात् ।
न प्रयच्छति पुत्रांस्तु[2]) निकुम्भः कारणेन तु[3]) ॥ 49 ॥

राजा तु यदि नः क्रुध्येत्,	राजा यदि तु क्रुध्येत[1]),
कार्यसिद्धिस्ततो भवेत्; ।	ततः किञ्चित् प्रवर्तते ; ।

अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ॥ 50 ॥

भूत एष महाद्वारि[1]) नागराणां प्रयच्छति ।
प्रीतो वरान् *वै*[2]) शतशो, *न किंचिन्नः*[3]) प्रयच्छति ! ॥ 51 ॥

मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां *मम चैव तु*[1]) ।
स याचितश्च बहुशो[2]) देव्या मे पुत्र[3]कारणात् ॥ 52 ॥

---

43 = Bḍ. II. 67.43; H. 1560; Va. 92.39[b], 40[a]. 1) H. तथैव च । 2) Bḍ. Va. तथा । 3) H. यथोद्दिष्टं । 4) Bḍ. –जः H. नृप ।

44 = Bḍ. II. 67.44; H. 1561; Va. 92.40[b], 41[a]. 1) H. पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य । 2) H. च । 3) H. पूजां च महतीं तत्र । 4) H. –मेवाप्रयोजयत् ।

45 = Bḍ. II. 67.45; H. 1562; Va. 92.41[b], 42[a]. 1) H. –न्धैश्च धूपमाल्यै– । 2) Bḍ. Va. प्रे– । 3) Bḍ. Va. अन्न-प्रदानयुक्तै– । 4) Bḍ. ह्य– ।

46 = Bḍ. II. 67.46; H. 1563; Va. 92.42[b], 43[a]. 1) H. –स्रं तु नगर्यां सं–; Va. नगराणां ।

47 = Bḍ. II. 67.47; H. 1564; Va. 92.43[b], 44[a]. 1) H. –मायुश्च । 2) H. सर्वान् ।

48 = Bḍ. II. 67.48; H. 1565; Va. 92.44[b], 45[a]. 1) H. देवी साध्वी राज्ञा । 2) Bḍ. Va. –त्रान– ।

49 = Bḍ. II. 67.49; H. 1566; Va. 92.45[b], 46[a]. 1) Va. –म्य । 2) H. –त्रं हि । 3) H. हि ।

50[a] = H. 1567[a].

50[a] = Bḍ. II. 67.50[a]; Va. 92.36[b]. 1) Bḍ. क्रुध्यते यदि राजा तु ।

50[b] = Bḍ. II. 67.50[b]; H. 1567[b]; Va. 92.47[a].

51 = Bḍ. II. 67.51; H. 1568; Va. 92.47[b], 48[a]. 1) Bḍ. Va. भूतं त्विदं महद् द्वारि; Va. T. महाद्वारि । 2) Bḍ. Va. प्रीत्या वरांश्च । 3) H. मम किं न; Va. –न्न ।

52 = Bḍ. II. 67.52; H. 1569; Va. 92.48[b], 49[a]. 1) H. –र्यां मे सदैव हि । 2) H. विज्ञापितो मयात्यर्थं; Va. तत्रार्चितश्च बहुशो । 3) Va. तत्र ।

न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नो बहुभोजनः[1]) ।
अतो[2]) नार्हति पूजां तु[3]) मत्सकाशाद् विशेषतः[4]), ॥ 53 ॥

तस्मात् तु नाशयिष्यामि तस्य स्थानं[1]) दुरात्मनः ।
एवं तु स[2]) विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ॥ 54 ॥

स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्मतिः ।
भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्[1]) प्रभुः ॥ 55 ॥

यस्मादनपराधं मे[1]) त्वया स्थानं विनाशितम् ।

पुरी शून्या तथाकस्मात्
तव नूनं भविष्यति ! ॥ 56 ॥

| अकस्मात् तु पुरी शून्या
| भवित्री ते नराधिप ॥ 56 ॥

ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा ।
शप्त्वा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमथागमत्[1]) ॥ 57 ॥

| अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतोदिशम् ।

तस्यां पुर्यां ततो[1]) देवो निर्ममे पदमात्मनः[2]), ।

रमते तत्र वै देवो
रममाणो गिरेः सुताम् ॥ 58 ॥

| तुल्यां देवविभूत्या तु[1])
| देव्याश्चैव महामनाः[2]) ॥ 58 ॥
| रमते तत्र वै <देवी
| रममाणं[1]) महेश्वरम्[2]) ।
| न रतिं तत्र वै>देवी
| ऐ[3]श्वर्यात् सा तु विस्मिता[4]) ॥ 58_1 ॥
| देव्याः[1]) क्रीडार्थमीशानो
| <देवारण्यमथानयत्, ।
| रमते तत्र वै देवी
| रममाणा महेश्वरम् ॥ 58_2 ॥

---

53 = Bḍ. II. 67.53; H. 1570; Vā. 92.49[b], 50[a]. 1) H. –न्नः केन हेतुना । 2) H. ततो । 3) Bḍ. पूजा तु; H. सत्कारं । 4) Bḍ. Vā. कथंचन ।
54 = Bḍ. II. 67.54; H. 1571; Vā. 92.50[b], 51[a]. 1) H. स्थानमस्य । 2) H. स तु ।
55 = Bḍ. II. 67.55; H. 1572; Vā. 92.51[b], 52[a]. 1) Vā. –मगमत् ।
56[a] = Bḍ. II. 67.56[a]; H. 1573[a]; Vā. 92.52[b]. 1) Bḍ. –स्माद् विनापराधं मे; H. –स्मादनपराधस्य ।
56[b] = H. 1573[b].
| 56[b] = Bḍ. II. 67.56[b]; Vā. 92.53[a].
57 = Bḍ. II. 67.57; H. 1574; Vā. 92.53[b], 54[a]. 1) Bḍ. Vā. –मथानयत् ।
| 58[a] = H. 1575[a].
58[a](b) = Bḍ. II. 67.58[a]; H. 1575[b]; Vā. 92.54[b]. 1) Bḍ. Vā. शून्यां पुरीं महा– । 2) Vā. T. परमात्मना; V. –नः ।
58[c] = H. 1576[a].
| 58[b] = Bḍ. II. 67.58[b]; Vā. 92.55[a]. 1) Vā. –त्यास्तु । 2) Vā. –हात्मनः ।
| 58_1 = Bḍ. II. 67.59[a]; Vā. 92.55[b], 56[a]. 1) Vā. –णो । 2) Vā. –रः । 3) Bḍ. ह्रै– । 4) Vā. T. लभते गृहविस्मजा(या)त् ।
| 58_2 = Bḍ. II. 67.59[bI=aI]; Vā. 92.56[bI]( ). 1) Bḍ. –व्या ।

न रतिं तत्र वै देवो
लभते गृहविस्मयात् ।
वसाम्यत्र न पुर्यां तु
देवी देवमथाब्रवीत् ॥ 59 ॥

| न रतिं तत्र वै देवी
| लभते गृहविस्मयात् , ।
| पुनर्यामीति तां देवीं>
| देवो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ 59 ॥

नाहं वेश्म विमोक्ष्यामि अ[1]विमुक्तं हि मे गृहम् ।

| प्रहस्यैनामथोवाच
| अ[1]विमुक्तं हि मे गृहम् ।
| नाहं देवि गमिष्यामि
| त्वन्यत्रेदं विहाय वै[2]) ॥ 60 ॥
| [मया सह रमस्वेह
| क्षेत्रे भामिन्यनुत्तमे ।]

नाहं तत्र गमिष्यामि
गच्छ देवि गृहं प्रति ! ।
प्रहस्योवाच भगवांस्
त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः ॥ 60 ॥

तस्मात् तद[1]विमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयम् ।
एवं वाराणसी शप्ता अ[2]विमुक्तं च कीर्तितम्[3]) ॥ 61 ॥

यस्मिन् वसति वै[1]) देवः सर्वदेवनमस्कृतः ।
योगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः ॥ 62 ॥

अन्तर्धानं कलौ याति तत्पुरं तु[1]) महात्मनः ।
अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी सा[2]) वसते पुनः ।
एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता ॥ 63 ॥

| भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसी अ[1]भूत् ।
भद्रश्रेण्यस्य[2]) पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ॥ 64 ॥
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः[1]), ।
भद्रश्रेण्यस्य[2]) राज्यं तु[3]) हृतं[4]) ते[5]न बलीयसा ॥ 65 ॥

---

59 = H. 1576[b], 1577.

| 59 = Bḍ. II. 67.59[bII] = b[II]; Vā. 92( ), 56[bII].

60[a] = Bḍ. II. 67.60[a]; H. 1578[a]; Vā. 92.57[a]. 1) Bḍ. ह्य- ।

60[bc] = H. 1578[b], 1579[a].

| 60[bc] = Bḍ. II. 67.60[bc]; Vā. 92.57[b], 58[a]. 1) Bḍ. ह्य- ।
| 2) Vā. गच्छस्वेह वसाम्यहम् ।
| [ ] = Bḍ. 67.61[a].

61 = Bḍ. II. 67.61[b], 62[a]; H. 1579[b], 1580[a]; Vā. 92.58[b], 59[a]. 1) Bḍ. तद् ह्य- । 2) ह्य- । 3) Bḍ. कीर्तिता ।

62 = Bḍ. II. 67.62[b], 63[a]; H. 1580[b], 1581[a]; Vā. 92.59[bc]. 1) Bḍ. वसेद् भवो ।

63 = Bḍ. II. 67.63[b], 64; H. 1581[b], 1582; Vā. 92.60, 61[a]. 1) H. हि । 2) H. तु ।

---

64 = Bḍ. II. 67.65[a] = b; Br. 11.44; H. 1545, 1740[a] = b; Vā. 92.61[b]=b. 1) H. 1545 ह्य- । 2) Bḍ. -सेनस्य ।

65 = Bḍ. II. 67.65[b], 66[a]; Br. 11.45; H. 1546, 1740[b] = a; Vā. 92.62. 1) H. 1740[b] = -सः प्रजेश्वरः । 2) Bḍ. -सेनस्य । 3) Br. H. तद्राज्यं । 4) Bḍ. हृतं । 5) H. 1546 ये- ।

भद्रश्रेण्यस्य[1]) पुत्रस्तु दुर्दमो[2]) नाम विश्रुतः[3]) ।
दिवोदासेन बालेति घृणया स[4]) विसर्जितः ॥ 66 ॥

| हैहयस्य तु दायाद्यं हृ[1]तवान् वै महीपतिः, ।
| आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदास-हृतं बलात् ।
| भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ॥ 66_1 ॥

दिवोदासाद् दृष[1]द्वत्यां[2]) वीरो जज्ञे[3]) प्रतर्दनः, ।
तेन पुत्रेण बालेन[4]) प्रहृतं तस्य वै पुनः[5]) ॥ 67 ॥

वैरस्यान्तं[1]) महाभागाः[2]) क्षत्रियेण[3]) विधित्सता[4]) ।
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्स-भर्गौ[5]) सुविश्रुतौ[6]) ॥ 68 ॥

वत्सपुत्रो ह्य[1]लर्कस्तु, संनतिस्तस्य चात्मजः ।

| अलर्कः काशिराज[1]स्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः, ।

अलर्कं प्रति राजर्षिं श्लोको गीतः[1]) पुरातनैः ॥ 69 ॥

षष्टिं[1]) वर्षसहस्राणि षष्टिं[1]) वर्षशतानि च ।
युवा रूपेण संपन्न आसीत् काशिकुलोद्वहः[2]) ॥ 70 ॥

लोपामुद्रा-प्रसादेन परमायुरवाप्तवान्[1]) ।

---

66 = Bḍ. II. 67.66^{b}, 67^{a}; Br. 11.46; 13.70^{b} = b; H. 1583; 1744^{a} = b; Vā. 92.63. 1) Bḍ. –सेनस्य । 2) Bḍ. दुर्मदो । 3) Bḍ. Vā. D. नामतः । 4) Br. 13.70 घृणयासौ; H. 1744^{a} सा ।

| 66_1 = Br. 11.47, 48^{a}; 13.69, 70^{a}; H. 1584, 1585^{a}, 1742^{b}, 1743. 1) H. 1584^{a} कृ– ।

67 = Bḍ. II. 67.67^{b}, 68^{a}; Br. 11.49; 13.67^{b}, 71^{b}; H. 1586; 1741^{a}, 1745^{a}; Vā. 92.64. 1) H. दृश– । 2) Br. 13.67^{b}, H. 1741^{a} दिवोदासस्य पुत्रस्तु । 3) Br. 13.67^{b}; H. 1741^{a} राजा । 4) Br. 11.49 बालेन पुत्रेण; Br. 13.71^{b} वालस्य; H. 1745^{a} –पु वालेपु । 5) Br. 11.49 p. तु पुनर्बलम् ; Br. 13.71^{b} तस्य भो द्विजाः; H. 1745^{a} तस्य भारत ।

68 = Bḍ. II. 67.68^{b}, 69^{a}; Br. 11.48^{b}, 50^{a}; 13.72^{a}, 68^{a}; H. 1587^{a}, 1585^{b}, 1745^{b}, 1741^{b}; Vā. 92.65. 1) Br. 11.48^{b} –स्यान्तो । 2) Bḍ. H. महाराजा; Vā. महाराज्ञा; Br. 13.72^{a} मुनिश्रेष्ठाः । 3) Bḍ. Vā. तदा तेन । 4) Br. 11.48^{b} कृतश्चात्मीयतेजसा । 5) Bḍ. Vā. वत्सो गर्ग–; Br. 13.68^{a}, H. 1741^{b} वत्सो भार्गव; H. 1585^{b} –भार्गौ । 6) Bḍ. –श्च विश्रुतौ; Vā. –श्च विश्रुतः; Br. 13.68^{a}; H. 1741^{b} एव च ।

69^{a} = Bḍ. II. 67.69^{b}; Br. 11.50^{b}; H. 1587^{b}; Vā. 92.66^{a}. 1) H. –पुत्रस्त्व– ।

| 69^{b} = Br. 11.51^{a}; 13.72^{b}; H. 1588^{a}, 1746^{a}. 1) Br. 11.51^{a}. –र्पिस्तस्य पुत्रः ।

69^{c} = Bḍ. II. 67.70^{a}; Br. 11.51^{b}; H. 1588^{b}; Vā. 92.66^{b}. 1) Vā. T. –र्षीं(र्पिं)गीत श्लोकौ; V. श्लोकौ गीतौ । 2) Vā. पुरातनौ ।

70 = Bḍ. II. 67.70^{b}, 71^{a}; Br. 11.52; 13.73; H. 1589; 1746^{b}, 1747^{b}; Vā. 92.67^{ab}; Vi. IV. 8^{a}(b). 1) Bḍ. Br. 11.52^{a}; Vā. षष्टि– । 2) Bḍ. Vā. ह्यलर्कः काशिसत्तमः; Br. 11.52^{b} –न्नः प्रागासीच्च कुलोद्वहः; Vi. अलर्कादपरो नान्यो बुभुजे मेदिनीं पुरा ।

71^{a} = Bḍ. II. 67.71^{b}; Br. 11.53^{a}; 13.74^{a}; H. 1590^{a}; 1748^{a}; Vā. 92.67^{c}. 1) Br. 13.74^{a}, H. –रवाप सः ।

| तस्यासीत् सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः ॥ 71 ॥

शापस्यान्ते[1]) महाबाहुर्हं[2]त्वा क्षेमक-राक्षसम् ।
रम्यां *निवेशयामास*[3]) पुरीं वाराणसीं नृपः[4]) ॥ 72 ॥

संनतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः[1]) ।
सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम[2]) महा*यशाः*[3]) ॥ 73 ॥

क्षेमस्य[1]) केतुमान् पुत्रः[2]), सुकेतुस्तस्य चात्मजः[3]), ।
सुकेतु[4]तनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः[5]) ॥ 74 ॥

धर्मकेतोस्तु[1]) दायादः सत्यकेतुर्महारथः, ।
सत्यकेतु-सुतश्चापि[2]) विभुर्नाम प्रजेश्वरः ॥ 75 ॥

सुविभु[1]स्तु विभोः पुत्रः, सुकुमारश्च *तत्सुतः*[2]), ।
सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः[3]) सुधार्मिकः[4]), ॥ 76 ॥

धृष्टकेतोस्तु[1]) दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः, ।
वेणुहोत्रसुतश्चापि *भार्गो*[2]) नाम प्रजेश्वरः[3]) ॥ 77 ॥

वत्सस्य[1]) वत्स[2]भूमिस्तु, *भार्गभूमि*[3]स्तु *भार्गवात्*[4]) ।
एते त्वङ्गिरसः पुत्रा |
जाता वंशेऽथ भार्गवे[1]), ॥ 78 ॥

| 71^b = Br. 11.53^b; H. 1590^b, 1747^a.

72 = Bḍ. II. 67.72; Br. 11.54, 13.74^b, 75^a; H. 1591, 1748^b, 1749^a; Vā. 92.68. 1) Br. 13.74^b, H. 1748^b वयसोऽन्ते । 2) Br. 13.74^b मुनिश्रेष्ठा ह्- । 3) Bḍ. Vā. –म्यामावासयामास । 4) Br. 11.54^b, H. 1591^b पुनः ।

73 = Bḍ. II. 67.73; Br. 11.55, 13.(75^b); H. 1592; (1749), 1750^a; Vā. 92.69. 1) Br. 13.75^b, H. 1749^b अलर्कस्य तु दायादः क्षेमको नाम धार्मिकः (H. पार्थिवः) । 2) Bḍ. क्षेमाख्यो नाम; H. क्षेम्यो नाम; Vā. सुकेतुर्नाम धार्मिकः । 3) Bḍ. धार्मिकः ।

74 = Bḍ. II. 67.74; Br. 11.56; 13.76^a = a; H. 1593, 1750^b = a; Vā. 92.70^a = b. 1) Br. 13.76^a क्षेमकस्य; H. 1650^b क्षेम्यस्य । 2) Br. 13.76^a तु पुत्रो वै । 3) Br. 13.76^a, H. 1750^b –त्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् । 4) Br. –तोस्त– । 5) Br. स्मृतः; Vā. श्रुतिः ।

75 = Bḍ. II. 67.75; Br. 11.57, 13.76^b = b; H. 1594, 1751^a = b; Vā. 92.70^b, 71^a. 1) H. –तोश्च । 2) Br. 13.76^b वर्षकेतोश्च दायादो; H. 1751^a –तोस्तु दायादो ।

76 = Bḍ. II. 67.76; Br. 11.58; 13.77; H. 1595, 1751^b, 1752^a; Vā. 92.71^b, 72^a. 1) Br. H. 1751^b आनर्त– । 2) Bḍ. Vā. –रस्ततः स्मृतः; Br. 13.77, H. 1751^b –रस्ततोऽभवत् । 3) Br. 13.77, H. 1752^a सत्यकेतु– । 4) Br. 13.77, H. 1752^a –र्महारथः; Vā. स धार्मिकः ।

77 = Bḍ. II. 67.77; Br. 11.59; H. 1596; Vā. 92.72^b, 73^a. 1) H. –तोश्च । 2) Bḍ. Vā. गार्ग्यो वै; Br. V. H. भर्गो । 3) Bḍ. Vā. विश्रुतः ।

78^a = Bḍ. II. 67.78^a; Br. 11.60^a, 13.78^b; H. 1597^a, 1753^a; Vā. 92.73^b. 1) Bḍ. Vā. गार्ग्यस्य । 2) Bḍ. गर्ग–; Vā. गर्भ– । 3) Bḍ. वंशौ वत्सस्य; Vā. वत्स्यो वत्सस्य; Br. 13.78^b भर्ग–; H. 1597^a भृगु– । 4) Bḍ. Vā. धीमतः; Br. 11.60^a T. भार्गजः ।

78^b = Br. 11.60^b, 13.79^a; H. 1597^b, 1753^b. 1) Br. |
11.60 भार्गव[illegible]

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या-
स्त्रयः[1]) पुत्राः सहस्रशः[2]) ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव
तयोः पुत्राः सुधार्मिकाः ।
विक्रान्ता बलवन्तश्च
सिंहतुल्य-पराक्रमाः ।

इत्येते काश्यपाः[1]) प्रोक्ता, रजेरपि[2]) निबोधत[3]) ! ॥ 79 ॥

रजिः पुत्रशतानीह
जनयामास पञ्च वै ।
राजेयमिति विख्यातं क्षत्रमिन्द्रभयावहम् ॥ 80 ॥

रजेः पुत्रशतान्यासन्
पञ्च वीर्यवतो भुवि ।

तदा[1]) दै[2]वासुरे युद्धे समुत्पन्ने[3]) सुदारुणे ।
देवाश्चैवासुराश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ॥ 81 ॥

आवयोर्भगवान् युद्धे को विजेता[1]) भविष्यति, ।
ब्रूहि नः सर्वभूतेश[2]) श्रोतुमिच्छामहे[3]) वयम्[4]) ॥ 82 ॥

ब्रह्मोवाच :

येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः ।
योत्स्यते, ते विजेष्यन्ति[1]) त्रीँल्लोकान्, नात्र संशयः ॥ 83 ॥

यतो रजिर्धृतिस्तत्र,
श्रीश्च तत्र, यतो धृतिः, ।
यतो धृतिश्च श्रीश्चैव,
धर्मस्तत्र जयस्तथा ॥ 84 ॥
ते देवा[1]) दानवाः प्रीता
देवेनोक्ता रजिं तदा[2]) ।
अभ्ययुर्जयमिच्छन्तो
वृण्वानास्तं नरर्षभम् ; ॥ 85 ॥

रजिर्यतस्ततो लक्ष्मी-
र्यतो लक्ष्मीस्ततो धृतिः, ।
यतो धृतिस्ततो धर्मो,
यतो धर्मस्ततो जयः ॥ 84 ॥
ते[1]) देवा दानवाः सर्वे
ततः श्रुत्वा रजेर्जयम् ।
अभ्ययुर्जयमिच्छन्तः
स्तुवन्तो राजसत्तमम् ॥ 85 ॥

79[a] = Br. 11.61[a], 13.79[b]; H. 1598[a], 1754[a]. 1) Br. 13.79[b], H. 1754[a] –श्याः शूद्राश्च । 2) Br. 13.79[b] मुनिसत्तमः; H. 1754[a] भरतर्षभ ।

79[ab] = Bḍ. II. 67.78[b], 79[a]; Vā. 92.74.

79[b(c)] = Bḍ. II. 67.79[b]; Br. 11.61[b]; H. 1598[b]; Vā. 92.75[a]. 1) H. काशयः; Vā. कापा(श्य)पाः । 2) Br. H. नहुषस्य । 3) H. निबोध च ।

80[a] = Br. 11.3[a]; H. 1477[a].

80[a] = Bḍ. II. 67.80[a]; Vā. 92.75[b].

80[b] = Bḍ. II. 67.80[b]; Br. 11.3[b]; H. 1477[b]; Vā. 92.75[c].

81 = Bḍ. II. 67.81; Br. 11.4; H. 1478; Vā. 92.76. 1) Br. H. यत्र । 2) Br. H. दे– । 3) H. समुपोढे ।

82 = Bḍ. II. 67.82; Br. 11.5; H. 1479; Vā. 92.77. 1) Bḍ. Vā. विजेता को । 2) Bḍ. Vā. –लोकेश । 3) Br. H. –मिच्छाम । 4) Br. तत्त्वतः; H. ते वचः ।

83 = Bḍ. II. 67.83; Br. 11.6; H. 1480; Vā. 92.78. 1) Bḍ. –ष्यन्ते ।

84 = Br. 11.7; H. 1481.
85 = Br. 11.8; H. 1482. 1) H. देव– । 2) H. रजेर्जये ।

84 = Bḍ. II. 67.84; Vā. 92.79.
85 = Bḍ. II. 67.85; Vā. 92.80. 1) Vā. तद् ।

स हि स्वर्भानुदौहित्रः
प्रभायां समपद्यत ।
राजा परमतेजस्वी
सोमवंशविवर्धनः ॥ 85_1 ॥

ते हृष्टमनसः सर्वे *रजिं वै*[1]) देवदानवाः[2]) ।
ऊचुरस्मज्जयाय त्वं गृहाण वरकार्मुकम् ! ॥ 86 ॥

अथोवाच रजिस्तत्र
तयोर्वै देवदैत्ययोः ।
अर्थज्ञः स्वार्थमुद्दिश्य
यशः स्वं च प्रकाशयन् ॥ 86_1 ॥
यदि दैत्यगणान् सर्वा-
ञ्जित्वा वीर्येण वासवः[1]) ।
इन्द्रो भवामि धर्मेण[1]), ततो योत्स्यामि संयुगे[2]) ॥ 87 ॥

रजिरुवाच :
अहं जेष्यामि *भो दैत्या*[1])
देवान् शक्रपुरोगमान्, ।

देवाः प्रथमतो *भूयः*[1]) प्रतीयुर्हृष्टमानसाः ।
एवं यथेष्टं नृपते कामः संपद्यतां तव ! ॥ 87_1 ॥
श्रुत्वासुरगणानां तु वाक्यं राजा रजिस्तदा ।
पप्रच्छासुरमुख्यांस्तु, यथा देवानपृच्छत ॥ 87_2 ॥
दानवा दर्पसंपूर्णाः[1]) स्वार्थमेवावगम्य ह ।
प्रत्यूचुस्तं नृपवरं साभिमानमिदं वचः ॥ 87_3 ॥

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो, य[1]स्यार्थे विजयामहे, ।
अस्मिंस्तु समये[2]) राजंस्तिष्ठेथा[3]) देवनोदिते[4]) ॥ 88 ॥

स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचोदितः[1]) ।
भविष्यसीन्द्रो जित्वेति[2]) देवैरुक्तस्तु *पार्थिवः*[3]) ॥ 89 ॥

जघान दानवान् सर्वान्, येऽवध्या[1]) वज्रपाणिनः[2]) ।

85_1 = Br. 11.9; H. 1483.

86 = Bḍ. II. 67.86; Br. 11.10; H. 1484; Vā. 92.81. 1) Bḍ. Vā. राजानं । 2) H. दैतेय-दानवाः ।

86_1 = Br. 11.11; H. 1485.

87[a] = Br. 11.12[a]; H. 1486[a]. 1) H. वासव ।

87[a] = Bḍ. II. 67.87[a]; Vā. 92.82[a]. 1) Vā. वो युद्धे ।

87[b] = Bḍ. II. 67.87[b]; Br. 11.12[b]; H. 1486[b]; Vā. 92.82[b]. 1) Bḍ. Vā. धर्मात्मा; H. धर्मेश । 2) Bḍ. योत्स्ये रणाजिरे ।

87_1 = Br. 11.13; H. 1487. 1) Br. विप्राः ।
87_2 = Br. 11.14; H. 1488.
87_3 = Br. 11.15; H. 1489. 1) H. दर्पपूर्णास्तु ।

88 = Bḍ. II. 67.88; Br. 11.16; H. 1490; Vā. 92.83. 1) Bḍ. Vā. –दस्त- । 2) Br. –रे । 3) Br. तिष्ठ त्वं । 4) Br. H. राजसत्तम ।

89 = Bḍ. II. 67.89; Br. 11.17; H. 1491; Vā. 92.84. 1) Bḍ. –भिनोदितः; Br. –तिचोदितः । 2) Br. जित्वैनं; H. जित्वैवं । 3) Bḍ. Vā. –रपि निमन्त्रितः ।

90 = Bḍ. II. 67.90; Br. 11.18; H. 1492; Vā. 92.85. 1) Vā. समक्षं । 2) Bḍ. –पाणयः ।

स विप्रनष्टां देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ॥ 90 ॥

निहत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः ।
ततो[1]) रजि महावीर्यं[2]) देवैः सह शतक्रतुः ॥ 91 ॥

रजि[1]पुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवात्रवीद् वचः ।
इन्द्रोऽसि तात[2]) देवानां सर्वेषां नात्र संशयः, ॥ 92 ॥

यस्याहमिन्द्रः[1]) पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः[2]) ।
स तु शक्र[3]वचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया ॥ 93 ॥

तथेत्येवा[1]ब्रवीद्[2]) राजा प्रीयमाणः शतक्रतुम् ।
तस्मिंस्तु देव[3]सदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ॥ 94 ॥

दायाद्यमिन्द्रादाजह्रु[1]राचारात्[2]) तनया रजेः ।
पञ्च[3]) पुत्रशतान्यस्य तद् वै[4]) स्थानं शतक्रतोः[5]) ।
समा[6]क्रामन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपम् ॥ 95 ॥

ततो बहुतिथे काले[1]) समतीते महाबलः[2]) ।
हृत[3]राज्योऽब्रवीच्छक्रो हृत[4]भागो बृहस्पतिम् ॥ 96 ॥

बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे ।
ब्रह्मर्षे, येन तिष्ठेय तेजसाप्यायितस्ततः[1]) ॥ 97 ॥

ब्रह्मन्, कृशोऽहं[1]) विमना हृतराज्यो हृताश[2]नः ।
हृतौजा दुर्बलो मूढो[3]) रजि[4]पुत्रैः प्रसीद मे[5]) ! ॥ 98 ॥

बृहस्पतिरुवाच :

यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि, ।
नाभविष्यत् त्वत्प्रियार्थम[1]कर्त्तव्यं ममानघ ॥ 99 ॥

प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वद्धिता[1]र्थं महाद्युते[2]) ।
यथा[3]) भागं च राज्यं च अ[4]चिरात् प्रतिपत्स्यसे[5]), ।
तथा तात[6]) करि[7]ष्यामि मा भूत् ते[8]) विक्लवं मनः ! ॥ 100 ॥

---

91 = Bḍ. II. 67.91; Br. 11.19; H. 1493; Vā. 92.86. 1) Vā. तथा तु । 2) Bḍ. Vā. तं तथाथ राजि तत्र ।
92 = Bḍ. II. 67.92; Br. 11.20; H. 1494; Vā. 92.87ab. 1) H. रजेः । 2) Bḍ. Vā. राजन् ।
93 = Bḍ. II. 67.93; Br. 11.21; H. 1495; Vā. 92.87c, 88a. 1) Vā. –मिन्द्र । 2) Bḍ. Vā. शत्रुहन् । 3) H. शतक्रतु– ।
94 = Bḍ. II. 67.94; Br. 11.22; H. 1496; Vā. 92.88b, 89a. 1) Br. तथैवेत्य– । 2) Bḍ. तथेत्येवाह वै । 3) Br. देवैः ।
95 = Bḍ. II. 67.95, 96a; Br. 11.23, 24a; H. 1497, 1498a; Vā. 92.89b, 90. 1) Br. –ह्रू । 2) Bḍ. –राचार्यं–; Br. राज्यं तत्–; Vā. –राचारं । 3) Bḍ. Vā. तानि । 4) Bḍ. Vā. तच्च । 5) Bḍ. Vā. शचीपतेः । 6) Vā. सम– ।
96 = Bḍ. II. 67.96b, 97a; H. 1498b, 1499; Vā. 92.91. 1) Bḍ. Vā. –तः काले बहुतिथे । 2) H. –बलम् । 3) Bḍ. H. हृत– । 4) Bḍ. Vā. हृत– ।
97 = Bḍ. II. 67.97b, 98a; H. 1500; Vā. 92.92. 1) H. –तः सदा ।
98 = Bḍ. II. 67.98b, 99a; H. 1501; Vā. 92.93. 1) Vā. –शोऽयं । 2) Bḍ. –स– । 3) Bḍ. युद्धे । 4) H. रजेः । 5) H. कृतः प्रभो ।
99 = Bḍ. II. 67.99b, 100a; H. 1502; Vā. 92.94. 1) Vā. T. –र्थं ना– ।
100 = Bḍ. II. 67.100b, 101; H. 1503, 1504a; Vā. 92.95, 96a. 1) H. त्वत्प्रिया– । 2) H. न संशयः । 3) Bḍ. यश– । 4) H. न– । 5) H. –लप्स्यसे । 6) Bḍ. Vā. शक्र । 7) Bḍ. Vā. गमि– । 8) H. ते भूद् ।

ततः कर्म चकारास्य तेजःसंवर्धनं महत्[1]) ।
तेषां च बुद्धिसंमोहमकरोद् बुद्धि[2]सत्तमः ॥ 101 ॥

ते यदा तु सुसं[1]मूढा रागोन्मत्ता[2]) विधर्मिणः ।
ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमाः, ॥ 102 ॥

ततो लेभे सुरै[1]श्वर्यमिन्द्रः[2]) स्थानं तथोत्तमम् ।
हत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान् ॥ 103 ॥

य इदं च्यावनं[1]) स्थानात्[2]) प्रतिष्ठां च[3]) शतक्रतोः ।
शृणुयाद् धारयेद् वा[4]ऽपि, न स दौरात्म्य[5]माप्नुयात् ॥ 104 ॥

---

101 = Bḍ. II. 67.102; H. 1504[b], 1505[a]; Vā. 92.96[b], 97[a]. 1) H. तेजसो वर्धनं तदा । 2) H. द्विज– ।

102 = Bḍ. II. 67.103; Br. 11.24[b], 25[a]; H. 1510; Vā. 92.97[b], 98[a]. 1) Br. तु स्वसं–; Vā. ससुता । 2) Bḍ. –न्मत्तो ।

103 = Bḍ. II. 67.104; Br. 11.25[b], 26[a]; H. 1511; Vā. 92.98[b], 99[a]. 1) Br. स्वमै– । 2) Bḍ. Vā. –मैन्द्र– ।

104 = Bḍ. II. 67.105; Br. 11.26[bc]; H. 1512; Vā. 92.99[bc]. 1) Vā. पावनं । 2) Vā. स्थानं । 3) Br. Vā. प्रतिष्ठानं । 4) Bḍ. –याच्छ्रावयेद् वा–; Vā. –याद् वा रजेर्वा– । 5) Br. दौर्गत्य– ।

D.

(Bd. II. 68.1—107; Br. 11.27—31, 12.1—51; H. 1513—1517, 1599—1650; L. 66.60ᵇ—67.27; Mh. I. 3466—3531—Mhk. I. 78.1—79.32; Mt. 33.1—34.28; Va. 93.1—104; Cp. A. 274.20—23; Bhg. IX. 17.16ᵇ—19.29; Ga. 139.15—18; Kū. 22.4—12ᵃ; Mh. I. 3155—3177; Vi. IV. 9.8—10.18.)

ऋषय ऊचुः

मरुत्तेन[1]) कथं कन्या राज्ञे दत्ता महात्मना ।
किंवीर्याश्च महात्मानो जाता मरुतकन्यया[2]) ॥ 1_1 ॥

सूत उवाच :

आहरत् ग[1]) मरुत्सोममन्नकामः प्रजेश्वरः[2]) ।
मासि मासि महातेजाः षष्टिसंवत्सरान् नृपः[3]) ॥ 1_2 ॥
तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तोषिताः ।
अक्षय्यान्नं ददुः प्रीताः सर्वकामपरिच्छदम् ॥ 1_3 ॥
अन्नं तस्य सकृत् पक्व[1]महोरात्रं[2]) न क्षीयते ।
कोटिशो दीयमानं च सूर्यस्योदयनादपि ॥ 1_4 ॥
मित्रज्योते[1]स्तु कन्यायां[2]) मरुतस्य[3]) च धीमतः ।
तस्माज्जाता महासत्त्वा धर्मज्ञा मोक्षदर्शिनः ॥ 1_5 ॥
संन्यस्य गृहधर्माणि वैराग्यं समुपस्थिताः ।
यतिधर्ममवाप्येह ब्रह्मभूयाय ते गताः ॥ 1_6 ॥

रम्भोऽनपत्यस्त्वा[1]सीच्च,
वंशं वक्ष्याम्यनेनसः ।
अनेनसः सुतो राजा
प्रतिक्षत्रो महायशाः ॥ 1 ॥

अनेनसः सुतो[1]) जातः
क्षत्रधर्मः[2]) प्रतापवान्[3]) ।
क्षत्रधर्मसुतो[4]) जातः
प्रतिपक्षो महातपाः ॥ 1 ॥

1_1 = Bd. II. 68.1; Va. 93.1. 1) Va. मरुत्तेन । 2) Va. T. मरुत्तकन्यकाः ।
1_2 = Bd. II. 68.2; Va. 93.2. 1) Va. आहृवन्तं । 2) Va. –रम् । 3) Bd. नप ।
1_3 = Bd. II. 68.3; Va. 93.3.
1_4 = Bd. II. 68.4; Va. 93.4. 1) Bd. –क्रुद् मुक्त– । 2) Va. T. –रात्रे ।
1_5 = Bd. II. 68.5; Va. 93.5. 1) Va. T. –ज्योति– । 2) Bd. –न्याया । 3) Va. मरुत्तस्य ।
1_6 = Bd. II. 68.6; Va. 93.6.

1 = Br. 11.27; H. 1513. 1) H. –पत्य आ– ।

1 = Bd. II. 68.7; Va. 93.7. 1) Va. अनपायस्ततो; V. अनपत्यस्ततो । 2) Va. तदा धर्म– । 3) Va. T. प्रदत्तवान् । 4) Va. –धर्मस्ततो ।

प्रतिक्षत्र[1]सुतश्चापि[2]) संज[3]यो नाम विश्रुतः ।
संज[3]यस्य जयः पुत्रो, विजयस्तस्य *चात्मजः*[4]) ॥ 2 ॥

विजयस्य *कृतिः*[1]) पुत्रस्तस्य *हर्यत्वतः*[2]) *सुतः*[3]), ।
हर्यत्वतसुतो[4]) राजा सहदेवः प्रतापवान् ॥ 3 ॥

सहदेवस्य धर्मात्मा *अदीन*[1]) इति विश्रुतः, ।
अदीन[1]स्य जयत्सेनो, *जयत्सेनस्य*[2]) संकृतिः ॥ 4 ॥

संकृतेरपि धर्मात्मा क्षत्रधर्मा[1]) महायशाः ।
अनेनसः समाख्याताः,
नहुषस्य[1]) *निबोधत*[2]) ! ॥ 5 ॥

| इत्येते क्षत्रधर्माणो,
| नहुषस्य निबोधत ! ॥ 5 ॥

नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रो[1]पमतेजसः ।
उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां *महौजसः*[2]) ॥ 6 ॥

यति[1]*र्ययातिः*[1]) संयाति[1]रायाति[1]*र्वियतिः*[2]) *कृतिः*[3]) ।
यतिर्ज्येष्ठस्तु[4]) तेषां वै, ययातिस्तु *ततोऽवरः*[5]), ॥ 7 ॥

क[1]कुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे *परमधार्मिकः*[2]); ।
यतिस्तु[3]) मोक्षमा[4]स्थाय[5]) ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः[6]) ॥ 8 ॥

तेषां ययातिः पञ्चानां
विजित्य वसुधामिमाम्[1]) ।

| तेषां मध्ये तु पञ्चानां
| ययातिः पृथिवीपतिः ।

---

2 = Bd. II. 67.8; Br. 11.28; H. 1514; Va. 93.8. 1) Bd. Va. –पक्ष– । 2) Br. –श्वासीत् । 3) H. सृञ– । 4) Bd. Va. V. जज्ञिवान् ।

3 = Bd. II. 67.9; Br. 11.29; H. 1515; Va. 93.9. 1) Bd. Va. जयः । 2) Bd. हर्यश्वकः; Va. हर्यद्वतः । 3) Bd. Va. स्मृतः । 4) Bd. हर्यश्वस्य सुतो; Va. हर्यद्वतस्ततो ।

4 = Bd. II. 67.10; Br. 11.30; H. 1516; Va. 93.10. 1) Bd. Br. अहीन; H. नदीन । 2) Bd. Va. –स्सेनस्तस्य पुत्रोऽथ ।

5[a] = Bd. II. 67.11[a]; Br. 11.31[a]; H. 1517[a]; Va. 93.11[a]. 1) Bd. Va. T. कृतधर्मा; Va. V. क्षत्रधन्ना; Br. T. क्षत्रवृद्धो; V. कृतवर्मा ।

5[b] = Br. 11.31[b]; H. 1517[b]. 1) Br. H. क्षत्रवृद्धस्य । 2) Br. चापरः; H. मे शृणु ।

| 5[b] = Bd. II. 67.11[b]; Va. 93.11[b].

6 = Bd. II. 68.12[a] = a; Br. 12.1[ba]; H. 1599[ba]; Kū. 22.5; L. 66.60[b], 61[a]; Va. 93.12. 1) Kū. T. पञ्चेन्द्रो– । 2) Kū. महाबलाः ।

7 = Bd. II. 68.12[b], 13[a]; Bhg. IX. 18.1[a] = a; Br. 12.2; H. 1600[a](b), 1601[a]; Kū. 22.6[a]=a; L. 66.61[b], 62(a)[b]; Mh. I. 3155[a] = a; Va. 93.13. 1) Mh. –ति– । 2) Br. तिः पाश्र्वको; H. –तिः पञ्चमो; Kū. L. –मयतिं; Mh. –तिः; Va. पञ्च तु । 3) Br. –ऽभवत्; H. भवः सुयातिः पष्ठस्तेषां वै ययातिः पार्थिवोऽभवत् ; Kū. –ऽश्वकः; L. –ऽन्धकः; Mh. वियातिश्चेति षडिमे सर्वे प्रख्यातकीर्तयः; Va. ध्रुवम् ; द्वयः । 4) L. –ष्ठश्च । 5) Br. H. ततः परम् ।

8 = Bd. II. 68.13[b], 14[a]; Br. 12.3; H. 1601[b], 1602[a]; L. 66.63[a]; Mh. I. 3156[a] = b; Va. 93.14. 1) Bd. Va. का– । 2) Bd. Va. पत्नीं यतिस्तदा । 3) Bd. स यति–; L. ज्येष्ठस्तु; Va. संयाति– । 4) Mh. योगमा–; L. यति– । 5) L. –मोंक्षार्थी । 6) L. –वत् प्रभुः ।

9[a] = Br. 12.4[a]; H. 1602[b]; Kū. 22.6[b] L. 66.63[b]. 1) Kū. L. महाबलपराक्रमः ।

| 9[a] = Bd. II. 68.14[b]; Va. 93.15[a].

देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः[1]) ॥ 9 ॥

शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां वृषपर्वणः ।
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत, ॥ 10 ॥

द्रुह्युं चानुं च पूरुं[1]) च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी[2]) ।

तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो
रथं परमभास्वरम् ॥ 11 ॥

असङ्ग[1]) काञ्चनं दिव्यं
दव्यैः परमवाजिभिः ।
युक्तं मनोजवैः शुभ्रै-
र्येन कार्यं समुद्वहत्) ॥ 12 ॥

स तेन रथमुख्येन
षड्रात्रेणा[1]जयन्महीम् ।
ययातिर्युधि दुर्धर्ष-
स्तथा देवान् सदानवान् ॥ 13 ॥

स रथः पौ[1]रवाणां तु
सर्वेषामभवत् तदा, ।
यावत् तु वसुनाम्नो वै[2])
कौरवाज्जनमेजयात् ॥ 14 ॥

अजीजनन्महावीर्यान्
सुतान् देव सुतोपमान् ।
रथं तस्मै ददौ शक्रः[1])
प्रीतः परमभास्वरम् ॥ 11 ॥

असङ्गं[1]) काञ्चनं दिव्य-
मक्षयौ[2]) च महेषुधी[3]) ।
युक्तं मनोजवैरश्वै-
र्येन कन्यां समुद्वहत्[4]) ॥ 12 ॥

स तेन रथमुख्येन
जिगाय च ततो[1]) महीम् ।
ययातिर्युधि दुर्धर्षो
देव-दानव-मानवैः[2]) ॥ 13 ॥

पौ[1]रवाणां नृपाणां च
सर्वेषां सोऽभवद् रथः[2]), ।
यावत् सुदेशप्रभवः[3])
कौरवो जनमेजयः ॥ 14 ॥

9^{b} = Bḍ. II. 68.15^{a}; Br. 12.4^{b}; H. 1603^{a}; Kū. 22.7^{a}; L. 66.64^{a}; Vā. 93.15^{b}. 1) Bḍ. Vā. ह् ।

10 = A. 274.22^{b} = b; Bḍ. II. 68.15^{b}, 16^{a}; Bh. IX. 18.33^{a} = b; Br. 12.5; H. 1603^{b}, 1604^{a}; Kū. 22.7^{b}, 8^{a}; L. 66.64^{b}, 65^{a}; Vā. 93.16; Vi. IV. 10.2^{a}.

11^{a} = A. 274.23^{a}; Bḍ. II. 68.16^{b}; Bh. IX. 18.33^{b}; Br. 12.6^{a}; H. 1604^{b}; Kū. 22.8^{b}; L. 66.66^{a}; Mh. I. 3160^{a}; Vā. 93.17^{a}; Vi. I. 10.2^{b}. 1) A. Bḍ. Br. Vā. पुरुं । 2) Kū. चाप्यजीजनत्; Mh. –ष्ठायां प्रजज्ञिरे ।

11^{b} = Br. 12.6^{b}; H. 1605^{a}.

12 = Br. 12.7; H. 1605^{b}, 1606^{a}. 1) Br. अङ्गदं । 2) Br. –हन् ।

13 = Br. 12.8; H. 1606^{b}, 1607^{a}; L. 66.68^{b}=a. 1) L. षण्मासेना– ।

14 = Br. 12.9; H. 1607^{b}, 1608^{a}. 1) Br. T. कौ– । 2) Br. संवर्तवसुनाम्नस्तु ।

11^{bc} = Bḍ. II. 68.17; L. 66.66(b), 67^{a}; Vā. 93.17^{b}, 18^{a}. 1) Vā. रुद्रः; L. ययातये रथं तस्मै ददौ शुक्रः प्रतापवान् । तोषितस्तेन विप्रेन्द्रः ।

12 = Bḍ. II. 68.18; L. 66.67^{b}, 68^{a}; Vā. 93.18^{b}, 19^{a}. 1) L. सुसङ्गं । 2) L. –मक्षये । 3) Vā. –पुवी । 4) Vā. –द्वहन् ।

13 = Bḍ. II. 68.19; L. 66.68^{b}, 69^{a}; Vā. 93.19^{b}, 20^{a}. 1) Bḍ. सततं; L. षण्मासेनाजयन् । 2) L. –मानुषैः ।

14 = Bḍ. I. 68.20; L. 66.(70^{b}), 71^{a}; Vā. 93.20^{b}, 21^{a}. 1) L. कौ– । 2) Bḍ. रथी; L. –णां च सर्वेषां स भवद् रथ उत्तमः । 3) L. –वन् नरेन्द्रप्रवरः ।

कुरोः[1]) पुत्रस्य[2]) राज्ञस्तु[3]) राज्ञः पारि[4]क्षितस्य ह[5]) ।
जगाम स रथो नाशं शापाद् गार्ग्यस्य[6]) धीमतः ॥ 15 ॥

गार्ग्यस्य[1]) हि सुतं बालं[2]) स राजा जनमेजयः ।

वाक्क्रूरं[1]) हिंसयामास,
ब्रह्महत्यामवाप सः ॥ 16 ॥

| दुर्बुद्धिर्हिंसयामास
| लोहगन्धं[1]) नराधिपः[2]) ॥ 16 ॥

स लोहगन्धो[1]) राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः ।
पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित्, ॥ 17 ॥

ततः स दुःखसंतप्तो नालभत्[1]) संविदं क्वचित् ।

इन्द्रोतं[1]) शौनकं राजा
शरणं प्रत्यपद्यत ॥ 18 ॥

| स प्रायाच्छौ[1]न[2]कमृषिं
| शरण्यं[3]) व्यथितस्तदा, ।
| इन्द्रोतो ना[4]म विख्यातो
| योऽसौ मुनिरुदारधीः ॥ 18 ॥

या[1]जयामास चेन्द्रोतः[2]) शौनको[3]) जनमेजयम् ।
अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमाः[4]) ॥ 19 ॥

स लोहगन्धो व्यनशत्[1]) तस्यावभृथ[2]मेत्य ह[3]), ।
स च[4]) दिव्यो[5]) रथस्तस्माद्[6]) वसो[7]श्चेदिपतेस्तदा[8]) ।
दत्तः[9]) शक्रेण तुष्टेन, लेभे तस्माद् बृहद्रथः ॥ 20 ॥

---

15 = Bḍ. II. 68.21; Br. 12.10; H. 1608^{b}, 1609^{a}; L. 66.71^{b}, 72^{a}; Vā. 93.21^{bc}. 1) L. पुरो- । 2) Bḍ. पौत्रस्य; L. -वंशस्य । 3) Br. H. राजेन्द्र । 4) Bḍ. Br. पारी- । 5) L. तु । 6) Br. L. Vā. V. गर्गस्य ।

16^{a} = Bḍ. 68.22^{a}; Br. 12.11^{a}; H. 1609^{b}; L. 66.72^{b}; Vā. 93.22^{a}. 1) Br. H. L. गर्गस्य । 2) Vā. T. बालः ।

16^{b} = Br. 12.11^{b}; L. 66.73^{a}; H. 1610^{a}. 1) Br. T. कालेन; L. अक्रूरं ।

| 16^{b} = Bḍ. II. 68.22^{b}; Vā. 93.22^{b}. 1) Bḍ. Vā. T. -गन्धी । 2) Vā. -पम् ।

17 = Bḍ. II. 68.23; Br. 12.12; H. 1610^{b}, 1611^{a}; L. 66.73^{b}, 74^{a}; Vā. 93.23. 1) Bḍ. Br. L. -गन्धी ।

18^{a} = Bḍ. II. 68.24^{a}; Br. 12.13^{a}; H. 1611^{b}; L. 66.74^{b}; Vā. 93.24^{a}. 1) L. न लेभे ।

18^{b} = Br. 12.13^{b}; H. 1612^{a}. 1) Br. T. विप्रेन्द्रं ।

| 18^{bc} = Bḍ. II. 68.24^{b}, 25^{a}; L. 66.75; Vā. 93.24^{b}, 25^{a}. 1) L. जगाम शौ-; Vā. शशाप हे- । 2) Vā. -तुक- । 3) Bḍ. शरणं । 4) L. इन्द्रेतिर्ना- ।

19 = Bḍ. II. 68.25^{b}, 26^{a}; Br. 12.14; H. 1612^{b}, 1613^{a}; L. 66.76; Vā. 93.25^{bc}. 1) Bḍ. यो- । 2) Br. च ज्ञानी; V. चेन्द्रेण; H. चेन्द्रातः; L. चेन्द्रेति- । 3) L. -स्तं नृपं । 4) H. Vā. -त्तमः ।

20 = Bḍ. II. 68.26^{b}, 27; Br. 12.15, 16^{a}; H. 1613^{b}, 1614; L. 66.77^{a}, 78; Vā. 93.26, 27^{a}. 1) L. -न्धाग्निर्मुक्त । 2) L. एनसा च; Vā. तस्यावसथ- । 3) L. महायशाः । 4) Bḍ. स वै; L. तस्माद् । 5) Br. दिव्य-; L. वंशात् । 6) Br. -थो राज्ञो; H. -थो राजन्; L. परिभ्रष्टो । 7) Br. T. वश- । 8) Bḍ. Vā. -स्तथा; L. -तेः पुनः । 9) Vā. ततः ।

बृंहद्रथात् क्रमेणैव
प्राप्तो[1]) बार्हद्रथं नृपम् ।

ततो हत्वा जरासन्धं भीमस्तं[1]) रथमुत्तमम् ।
प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दनः[2]) ॥ 21 ॥

जरां प्राप्य ययातिस्तु
स्वपुरं प्राप्य चैव हि ।

| स जरां प्राप्य राजर्षि-
| र्ययातिर्नहुपात्मजः ।

पुत्रं ज्येष्ठं[1]) वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद् वचः[2]) ॥ 22 ॥

Cp. Śl. 49b, 50a. { जरा वली[1]) च मां तात पलितानि च पर्यगुः[2]), ।
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने ॥ 23 ॥

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह, ।

यौवनेन त्वदीयेन
चरेयं विषयानहम् ॥ 24 ॥

| जरां मे प्रतिगृह्णीष्व !
| तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु
त्वदीयं[1]) यौवनं त्वहम् ।
दत्त्वा स्वं[2]) प्रतिपत्स्यामि ।
पाप्मानं जरया सह ॥ 24_1 ॥

यदुरुवाच :

अनिर्दिष्टा मया[1]) भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता, ।

अनपाकृत्य तां राजन्
न ग्रहीष्यामि ते जराम् ॥ 25 ॥

| सा तु[1]) व्यायामसाध्या वै,
| न ग्रहीष्यामि ते जराम् ॥ 25 ॥

जरायां[1]) बहवो दोषाः पान[2]भोजनकारिताः[3]), ।
तस्माज्जरां न ते राजन् ग्रहीतुमहमुत्सहे[4]) ॥ 26 ॥

21ᵃ = Br. 12.16ᵇ; H. 1615ᵃ. 1) Br. गतो ।

21ᵇᶜ = Bḍ. II. 68.28; Br. 12.17; H. 1615ᵇ, 1616ᵃ; L. 66.79; Vā. 93.27ᵇᶜ. 1) H. –स्तु । 2) H. –नन्दन ।

22ᵃ = Mh. I. 3466ᵃ; Mhk. I. 78.1ᵃ; Mt. 33.1ᵃ. | 22ᵃ = Bḍ. II. 68.29ᵃ; Vā. 93.28ᵃ.

22ᵇ = Bḍ. II. 68.29ᵇ; Mh. I. 3466ᵇ; Mhk. I. 78.1ᵇ; Mt. 33.1ᵇ; Vā. 93.28ᵇ. 1) Bḍ. श्रेष्ठं । 2) Mt. द्विजः ।

23 = Bḍ. II. 68.30; Mh. I. 3467; Mhk. I. 78.2; Mt. 33.2; Vā. 93.29. 1) Mhk. जरावली । 2) Bḍ. –युः ।

24ᵃ = Bḍ. II. 68.31ᵃ; Mh. I. 3468ᵃ; Mhk. I. 78.3ᵃ; Mt. 33.3ᵃ; Vā. 93.30ᵃ.

24ᵇ = Mh. I. 3468ᵇ; Mhk. I. 78.3ᵇ; Mt. 33.3ᵇ. | 24ᵇ = Bḍ. II. 68.31ᵇ; Vā. 93.30ᵇ.

24_1 = Mh. I. 3469; Mhk. I. 78.4; Mt. 33.4. 1) Mh. Mhk. पुनस्ते । 2) Mt. सं– ।

25ᵃ = Bḍ. II. 68.32ᵃ; Br. 12.26ᵃ; H. 1625ᵃ; Vā. 93.31ᵃ. 1) Bḍ. हि मे ।

25ᵇ = Br. 12.26ᵇ; H. 1625ᵇ. | 25ᵇ = Bḍ. II. 68.32ᵇ; Vā. 93.31ᵇ. 1) Vā. च ।

26 = Bḍ. II. 68.33; Br. 12.27; H. 1626; Mh. I. 3470; Mhk. I. 78.5; Vā. 93.32. 1) Vā. T. –राया । 2) Vā. –पा यान– । 3) Vā. –कारिणः । 4) Mh. Mhk. ग्रहीष्य इति मे मतिः ।

सितश्मश्रुधरो दीनो[1]) जरया[2]) शिथिलीकृतः ।
वलीसंतत[3]गात्रश्च[4]) दुर्दर्शो[5]) दुर्बलाकृतिः[6]) ॥ 27 ॥

अशक्तः कार्यकरणे परिभूतस्तु[1]) यौवने[2]) ।
सहो[3]पजीवि[4]भिश्चैव, तां ज[5]रां नाभिकामये ॥ 28 ॥

सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप, ।
प्रति[1]ग्रहीतुं[2]) धर्मज्ञ, पुत्रम[3]न्यं वृणीष्व[4]) वै ! ॥ 29 ॥

स एवमुक्तो यदुना *राजा*[1]) कोपसमन्वितः ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो *ययातिर्ग*[2]*र्हयन्* सुतम् ॥ 30 ॥

क आश्रमस्तवान्यो[1]ऽस्ति को वा धर्मो *विधीयते*[2]), ।
मामनादृत्य दुर्बुद्धे यदहं[3]) तव देशिकः[4]) ॥ 31 ॥

एवमुक्त्वा यदुं *राजा*[1]) शशापैनं स मन्युमान् ।
यस्त्वं[2]) मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि, ।

अराज्या ते प्रजा मूढा
भवित्रीति न *संशयः*[1])

| तस्मान् न[1]) राज्यभाङ्मूढ[2])
| प्रजा ते वै[3]) भविष्यति ॥ 32 ॥

| स तुर्वसुं च द्रुह्युं चाप्य[1]नुं च *द्विजसत्तमाः*[2]) ।
| एवमेवाब्रवीद् राजा प्रत्याख्यातश्च[3]) तैरपि ॥ 32_1 ॥

---

27 = Bḍ. II. 68.34; Mh. I. 3471; Mhk. I. 78.6; Mt. 33.5; Vā. 93.33. 1) Mh. Mhk. –श्रुर्निरानन्दो । 2) Mh. रजया; Mt. जरसा । 3) Mh. Mhk. –संगत– । 4) Mh. Mhk. –त्रस्तु । 5) Bḍ. निराशो । 6) Mh. Mk. Mt. –लः कृशः ।

28 = Bḍ. II. 68.35; Mh. I. 3472; Mhk. I. 78.7; Mt. 33.6; Vā. 93.34. 1) Mh. Mhk. Mt. –तः स । 2) Mh. यौवनैः; Mhk. यौवतैः । 3) Vā. मह्यो– । 4) Bḍ. –पवीति–; Vā. –पमीति– । 5) Mt. तज्ज– ।

29 = Bḍ. II. 68.36; Br. 12.28; H. 1627; Mh. I. 3473; Mhk. I. 78.8; Mt. 33.7; Vā. 93.35. 1) Mh. Mhk. Mt. जरां । 2) Bḍ. Vā. गृह्णन्तु । 3) Mh. Mhk. तस्माद्– । 4) Mt. वृषीष्व ।

30 = Bḍ. II. 68.37; Br. 12.29; H. 1628; Vā. 93.36. 1) Bḍ. Vā. तीव्र– । 2) Bḍ. Vā. ज्येष्ठं तं ग– ।

31 = Bḍ. II. 68.38; Br. 12.30; H. 1629; Vā. 93.37. 1) Bḍ. Vā. आश्रमः कस्तवान्यो (कश्च वान्यो) । 2) Bḍ. Vā. धर्मविधिस्तव । 3) Vā. T. –दात्थ । 4) Vā. नवदेशिक ।

32^{ab} = Bḍ. II. 68.39; Br. 12.31^a = a; H. 1630^a = a; Mh. I. 3474^a = b; Mhk. I. 78.9^a = b; Mt. 33.8^a = b; Vā. 93.38. 1) Br. विप्राः; H. तात । 2) Mh. Mhk. यत् त्वं ।

32^c = Br. 12.31^b; H. 1630^b. 1) H. नराधिपः ।

| 32^c = Bḍ. II. 68.40^a; Mh. I. 3474^b; Mhk. I. 78.9^b; Mt. 33.(8^b); Vā. 93.39^a. 1) Mh. Mhk. –स्माद्– । 2) Mh. Mhk. –भाक् तात; Vā. –भाग् मूढ । 3) Mh. Mhk. तव; Mt. पापान् मातुलसम्बन्धाद् दुष्प्रजा ते ।

| 32_1 = Br. 12.32; H. 1631. 1) Br. द्रुह्युं च तुर्वसुं चैवाप्य– । 2) H. [illegible] । 3) H. –तस्तु ।

शशाप तानति[1]क्रुद्धो ययातिरपराजितः ।
यथावद्[2]) कथितं पूर्वं[3]) मयास्य द्विजसत्तमाः[4]) ॥ 32_2 ॥
एवं शप्त्वा सुतान् सर्वांश्चतुरः पूरु[1]पूर्वजान् ।
तदेव वचनं राजा पूरु[1]मप्याह भो द्विजाः[2]) ॥ 32_3 ॥
तरुणस्तव रूपेण चरेयं[1]) पृथिवीमिमाम् ।
जरां त्वयि समाधाय, त्वं पूरो[2]) यदि मन्यसे ॥ 32_4 ॥
स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः[1]) प्रतापवान्, ।
ययातिरपि रूपेण पूरोः[1]) पर्यचरत् महीम् ॥ 32_5 ॥

तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह, ।
यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥ 33 ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दा[1]स्यामि यौवनम् ।
स्वं चैव[2]) प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ 34 ॥

तुर्वसुरुवाच :

न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम् ।
बलरूपान्तकरणीं
बुद्धिप्राणप्रणा[1]शिनीम् ॥ 35 ॥

| जराया[1]) बह्वो दोषाः
| पानभोजनकारिताः[2]), ।
| तस्माज्जरां न ते राजन्
| ग्रहीतुमहमुत्सहे ॥ 35 ॥

ययातिरुवाच :

यस्त्वं[1]) मे हृदयाज् जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि, ।
तस्माद् प्रजा समुच्छेदं[2]) तुर्वसो तव यास्यति ॥ 36 ॥

संकीर्णचोरधर्मेषु[1]) प्रतिलोमच[2]रेषु च ।
पिशिताशिषु चान्येषु[3]) मूढ[4]) राजा भविष्यसि ॥ 37 ॥

| 32_2 = Br. 12.33; H. 1632. 1) H. –नपि । 2) H. –था ते । 3) Br. सर्वं । 4) H. मया राजर्षिसत्तम ।
| 32_3 = Br. 12.34; H. 1633. 1) Br. पुरु–; H. पूर्व– । 2) H. भारत ।
| 32_4 = Br. 12.35; H. 1634. 1) H. चरये । 2) Br. पुरो ।
| 32_5 = Br. 12.36; H. 1635. 1) Br. पुरुः (–रोः) ।

---

33 = Bḍ. II. 68.40[b] = a; Mh. I. 3475; Mhk. I. 78.10[bc]; Mt. 33.9; Vā. 93.39[b], 40[a].

34 = Mh. I. 3476; Mhk. I. 78.11; Mt. 33.10; Vā. 93.40[bc]. 1) Vā. ते प्रतिदा– । 2) Mt. तथैव ।

35[a] = Bḍ. II. 68.41[a]; Mh. I. 3477[a]; Mhk. I. 78.12[a]; Mt. 33.11[a]; Vā. 93.41[a].

35[b] = Mh. I. 3477[b]; Mhk. I. 78.12[b]; Mt. 33.11[b]. 1) Mt. –मानविना– ।

| 35[bc] = Bḍ. II. 68.41[b], 42[a]; Vā. 93.41[bc]. 1) Bḍ. –यां । 2) Vā. –कारिणः ।

36 = Bḍ. II. 68.42[b], 43[a]; Mh. I. 3478; Mhk. I. 78.13; Mt. 33.12; Vā. 99.42. 1) Mh. Mhk. यत् त्वं । 2) Bḍ. तु विच्छेदं ।

37 = Bḍ. II. 68.43[b], 44[a]; Mh. I. 3479; Mhk. I. 78.14; Mt. 33.13; Vā. 99.43. 1) Bḍ. संकीर्णेषु च धर्मेण; Mt. संकीर्णाश्चोरधर्मेषु; Mh. Mhk. संकीर्णाचारधर्मेषु; Vā. असंकीर्णा च धर्मेण । 2) Bḍ. –न–; Vā. T. –व– । 3) Mh. Mhk. चान्त्येषु; Mt. लोकेषु । 4) Mt. नूनं ।

गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिगतेषु[1]) च[2]) ।
पशुधर्मेषु[3]) म्लेच्छेषु भविष्यसि[4]) न संशयः[5]) ॥ 38 ॥
एवं स[1]) तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः सुतमात्मनः ।
शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुह्युमिदं[2]) वचनमब्रवीत् ॥ 39 ॥
द्रुह्यो[1]), त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् ।
जरां वर्षसहस्रं वै[2]), यौवनं स्वं ददस्व मे[3]) ! ॥ 40 ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे ते प्रतिदा[1]स्यामि यौवनम् ।
स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ 41 ॥

द्रुह्युरुवाच :
न गजं[1]) न[2]) रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च स्त्रियम् ।
न सङ्गश्चा[3]स्य भवति, न[4]) जरां तेन[5]) कामये ॥ 42 ॥

ययातिरुवाच :
यस्त्वं[1]) मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि, ।
तस्माद् द्रुह्यो[2]) प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ॥ 43 ॥
नौप्लवोत्तरसंचार[1]स्तत्र[2]) नित्यं भविष्यति ।

अराज[1]भोज[2]शब्दं त्वं[3]) तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः ॥ 44 ॥	अराजभोज[1]वंशस्त्वं तत्र नित्यं वसि[2]ष्यसि ॥ 44 ॥

अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह, ।
एकं[1]) वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ! ॥ 45 ॥

अनुरुवाच :

जीर्णः शिशुरिवा[1]दत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा, ।	जीर्णः शिशुरिवाशक्तो[1]) जरया ह्यशुचिः सदा ।

---

38 = Bḍ. II. 68.44[bc]; Mh. I. 3480; Mhk. I. 78.15; Mt. 33.14; Vā. 99.44. 1) Mt. –रतेषु । 2) Bḍ. Vā. वा । 3) Bḍ. वासरते पाप; Mh. Mhk. T. Mt. –धर्मिषु । 4) Bḍ. –ति । 5) Mh. Mhk. पापेषु म्लेच्छेषु त्वं भविष्यसि; Mt. पापेषु प्रभविष्यसि ।

39 = Bḍ. II. 68.45, 46[a]; Mh. I. 3481; Mhk. I. 78.16; Mt. 33.15; Vā. 99.45. 1) Bḍ. Vā. तु । 2) Mt. ज्येष्ठं द्रुह्युं ।

40 = Bḍ. II. 68.46[b], 47[a]; Mh. I. 3482; Mhk. I. 78.17; Mt. 33.16; Vā. 99.46. 1) Vā. द्रुह्य । 2) Mh. Mhk. Mt. मे । 3) Mt. प्रयच्छताम्; Mh. Mhk. च ।

41 = Bḍ. II. 68.47[b], 48[a]; Mh. I. 3483; Mhk. I. 78.18; Mt. 33.17; Vā. 99.47. 1) Mh. Mhk. तु पुनर्दा–; Mt. T. तु ते प्रदा– ।

42 = Bḍ. II. 68.48[b], 49[a]; Mh. I. 3484; Mhk. I. 78.19; Mt. 33.18; Vā. 99.48. 1) Mt. T. राज्यं । 2) Bḍ. नारोहेत । 3) Bḍ. न सुखं चा–; Mh. Mhk. वाग्भङ्गश्चा–; Mt. न रागश्चा– । 4) Mh. Mhk. तां; Mt. तज् । 5) Mh. Mhk. नाभि–; Mt. ते न ।

43 = Bḍ. II. 68.49[b], 50[a]; Mh. I. 3485; Mhk. I. 78.20; Mt. 33.19; Vā. 93.49. 1) Mh. Mhk. यत् त्वं । 2) Vā. द्रुह्य; Mt. तद् द्रुह्यो वै ।

44[a] = Bḍ. II. 68.50[b]; Mh. I. 3487[a]; Mhk. I. 78.22[b]; Mt. 33.20[a]; Vā. 93.50[a]. 1) Mh. Mhk. उडुपप्लवसंतारो; Mt. नौरूपप्लवसंचारो । 2) Bḍ. –स्तव; Mh. Mhk. Mt. यत्र ।

44[b] = Mh. I. 3487[b]; Mhk. I. 78.22[c]; Mt. 33.20[b]. 1) Mhk. T. अराजा; Mt. अराज्य– । 2) Mh. –भाज– । 3) Mh. तं ।	44[b] = Bḍ. II. 68.51[a]; Vā. 93.50[b]. 1) Bḍ. –राजा–; Vā. T. –भाज– । 2) Vā. भवि– ।

45 = Bḍ. II. 68.51[b], 52[a]; Mh. I. 3488; Mhk. I. 78.23; Mt. 33.21; Vā. 93.51. 1) Bḍ. Vā. एवं ।

46[a] = Mh. I. 3489[a]; Mhk. I. 78.24[a]; Mt. 33.22[a]. 1) Mh. Mhk. शिशुवदा– ।	46[a] = Bḍ. II. 68.52[b]; Vā. 93.52[a]. 1) Vā. शिशुरहं तात ।

न जुहोति[1]) स[2]) कालेऽग्निं[3]), तां जरां नाभिकामये ॥ 46 ॥

ययातिरुवाच :

यस्त्वं[1]) मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि, ।
जरादोषस्त्वयोक्तोऽयं त[2]स्मात् त्वं[3]) प्रतिपत्स्यसे[4]) ॥ 47 ॥

प्रजा च[1]) यौवनं[2]) प्राप्ता विनशिष्यत्य[3]नो त[4]व ।
अग्निप्रस्कन्दनपर[5]स्त्वं चाप्ये[6]वं[7]) भविष्यसि ॥ 48 ॥

पूरो[1]) त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह, ।
Cf. Śl. 23. { जरा वली[2]) च मां तात पलितानि च पर्यगुः ॥ 49 ॥
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि यौवने, ।
कं[1]चित् कालं चरेयं वै विषयान् वयसा तव ॥ 50 ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु[1]) प्रतिदा[2]स्यामि यौवनम् ।
स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि[3]) पाप्मानं जरया सह ॥ 51 ॥

एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः[1]) पितरमञ्जसा ।

यथात्थ[1]) त्वं[2]) महाराज, तद् करिष्यामि ते वचः ॥ 52 ॥	यथा तु[1]) मन्यसे, तात, करिष्यामि तथैव च, ॥ 52 ॥

प्रतिपत्स्यामि[1]) ते राजन् पाप्मानं जरया सह ।
गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान् यथेप्सितान्, ॥ 53 ॥

जरयाऽहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव ।
यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथार्थवत्[1]) ॥ 54 ॥

46^{b} = Bḍ. II. 68.53^{a}; Mh. I. 3489^{b}; Mhk. I. 78.24^{b}; Mt. 33.22^{b}; Vā. 93.52^{b}. 1) Bḍ. जुहोमि; Vā. T. भजामि । 2) Mh. Mhk. Mt. च । 3) Vā. T. महाराज ।

47 = Bḍ. II. 68.53^{b}, 54^{a}; Mh. I. 3490; Mhk. 78.25; Mt. 33.23; Vā. 93.53. 1) Mh. Mhk. यत् त्वं । 2) Mh. Mhk. –स्त्वया प्रोक्तस्त–; Mt. –स्त्वयोक्तो यस्त– । 3) Vā. T. ते । 4) Mh. Mhk. –लप्स्यसे; Mt. –पद्यसे; Vā. –पत्स्यते ।

48 = Bḍ. II. 68.54^{b}, 55^{a}; Mh. I. 3491; Mhk. I. 78.26; Mt. 33.24; Vā. 93.54. 1) Mh. Mhk. V. Mt. प्रजाश्च । 2) Mhk. –वन– । 3) Mh. Mhk. –ष्यन्त्य–; Mt. विनश्यन्ति ह्य– । 4) Vā. –तस्त– । 5) Mt. –गत– । 6) Bḍ. वाप्ये– । 7) Vā. –प्येव ।

49 = Bḍ. II. 68.55^{b}, 56^{a}; Mh. I. 3493^{b}, 3492^{b}; Mhk. I. 78.29^{b}, 28^{b}; Mt. 33.25^{a}, 26^{a}; Vā. 93.55. 1) Vā. पुरो । 2) Bḍ. Mhk. Vā. जरावली । 3) Bḍ. –युः ।

50 = Bḍ. II. 68.56^{b}, 57^{a}; Mh. I. 349 3^{ac}; Mhk. I. 78.29^{ac}; Mt. 33.26^{b}, 27^{a}. Vā. 93.56. 1) Mt. किं– ।

51 = Bḍ. II. 68.57^{b}, 58^{a}; Mh. I. 3494; Mhk. I. 78.30; Mt. 33.28^{bc}; Vā. 93.57. 1) Bḍ. Vā. ते । 2) Mh. Mhk. पुनर्दा– । 3) Bḍ. Mt. T. –पत्स्येऽहं ।

52^{a} = Bḍ. II. 68.58^{b}; Mh. I. 3495^{a}; Mhk. I. 78.31^{a}; Mt. 33.28^{a}; Vā. 93.58^{a}. 1) Bḍ. Vā. पुत्रः ।

52^{b} = Mh. I. 3495^{b}; Mhk. I. 78.31^{b}; Mt. 33.28^{b}. 1) Mhk. V. यदात्थ । 2) Mh. Mhk. मां ।

52^{b} = Bḍ. II. 58.59^{a}; Vā. 93.58^{b}. 1) Vā. यथानु– ।

53 = Bḍ. II. 68.59^{b}, 60^{a}; Mh. I. 3496; Mhk. I. 78.34; Mt. 33.29; Vā. 93.59. 1) Bḍ. प्रतिपत्स्ये च ।

54 = Bḍ. II. 68.60^{b}, 61^{a}; Mh. I. 3497; Mhk. I. 78.35; Mt. 33.30; Vā. 93.60. 1) Mh. Mhk. यथात्थ मां; Mt. यथेच्छया ।

ययातिरुवाच :

पूरो[1]) प्रीतोऽस्मि, भद्रं ते[2]), प्रीतश्चेदं[3]) ददामि ते ।
सर्वकामसमृद्धा ते प्रजा राज्ये भविष्यति[4]) ॥ 55 ॥

एवमुक्त्वा[1]) ययातिस्तु[2])
स्मृत्वा काव्यं[3]) महाव्रतम्[4]) ।
संक्रामयामास जरां
तदा पूरौ[5]) महात्मनि ॥ 56 ॥

पूरो[1]रनुमतो राजा
ययातिः स्व[2]जरां ततः
संक्रामयामास तदा
प्रसादाद् भार्गवस्य तु ॥ 56 ॥

पौरवेणा[1]थ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ।
प्रीतियुक्तो नर[2]श्रेष्ठश्चचार विषयान् स्वकान्[3]) ॥ 57 ॥

यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् ।
धर्माविरोधी[1]) राजेन्द्रो[2]) यथार्हति[3]) स एव हि[4]) ॥ 58 ॥

देवानतर्पयद् यज्ञैः पितृन्श्राद्धैस्तथैव च[1]) ।
दीना[2]ननु[3]ग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ 59 ॥

अतिथीनन्नपानैश्च वैश्यांश्च[1]) परि[2]पालनैः ।
आनृशंस्येन शूद्रांश्च दस्यून् संनिग्रहेण[3]) च ॥ 60 ॥

धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।
ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ 61 ॥

स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः ।
अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम्, ॥ 62 ॥

स मार्गमाणः कामानामन्तं[1]) नृपतिसत्तमः[2]) ।
विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः[3]) ॥ 63 ॥

---

55 = Bd. II. 68.61[b], 62[a]; Mh. I. 3498; Mhk. I. 78.36; Mt. 33.31; Va. 93.61. 1) Va. पुरो । 2) Mh. Mhk. ते वत्स । 3) Mt. वरं चेमं । 4) Mt. T. –समृद्धार्था भविष्यति तव प्रजा ।

56 = Mh. I. 3499; Mhk. I. 78.37; Mt. 34.1. 1) Mt. –मुक्तः । 2) Mt. स राजर्षिः । 3) Mt. काव्यं स्मृत्वा । 4) Mh, Mhk. –तपाः । 5) Mt. पुत्रे ।

56 = Bd. II. 68.62[b], 63[a]; Va. 93.62. 1) Va. पुरो– । 2) Va. T. स्वां ।

57 = Bd. II. 68.63[b], 64[a]; Mh. I. 3500; Mhk. I. 79.1[ac]; Mt. 34.2; Va. 93.63. 1) Bd. गौरवेणा–; Va. T. यौवनेना– । 2) Mh. Mhk. नृप– । 3) Mh. Mhk. Mt. प्रियान् ।

58 = Bd. II. 68.64[b], 65[a]; Mh. I. 3501; Mhk. I. 79.2; Mt. 34.3; Va. 93.64. 1) Mh. Mhk. –विरुद्धं; Mt. विरुद्धान् ; Va. –विरोधाद् । 2) Mh. –न्द्र । 3) Bd. यथाशक्ति । 4) Mhk. यथा भवति सोऽन्वभूत् ।

59 = Bd. II. 68.65[b], 66[a]; Mh. I. 3502; Mhk. I. 79.3; Mt. 34.4; Va. 93.65. 1) Mh. Mhk. श्राद्धैस्तद्वत् पितृनपि; Mt. श्राद्धैरपि पितामहान् । 2) Bd. दारा– । 3) Va. –नांश्चानु– ।

60 = Bd. II. 68.66[b], 67[a]; Mh. I. 3503; Mhk. I. 79.4; Mt. 34.5; Va. 93.66. 1) Mh. Mhk. Mt. विशश्च । 2) Mt. प्रति– । 3) Mt. निग्रहणेन ।

61 = Bd. II. 68.67[b], 68[a]; Mh. I. 3504; Mhk. I. 79.5; Mt. 34.6; Va. 93.67.

62 = Bd. II. 68.68[b], 69[a]; Mh. I. 3505; Mhk. I. 79.6; Mt. 34.7; Va. 93.68.

63 = Bd. II. 68.69[b], 70[a]; Br. 12.37; H. 1636; Mh. I. 3508[a] = b; Mhk. I. 79.9[a] = b; Va. 93.69. 1) Bd. –मतद्–; Va. –मन्त– । 2) Bd. Va. –दोषनिदर्शनात् ; H. भरतसत्तम । 3) Bd. Va. वैभ्राजे नन्दने वने; Mh. Mhk. व्यभ्राजन् नन्दने वने ।

यदा त्व[1]तृप्तः कामेषु[2])	अपश्यत् स यदा तान्[1]) वै
भोगेषु च नराधिपः, ।	वर्धमानान्[2]) नृपस्तदा ।
तदा पूरोः[3]) सकाशाद् वै	गत्वा पूरोः[3]) सकाशं वै
स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ 64 ॥	स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ 64 ॥

स संप्राप्य[1]) तु तान्[2]) कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः ।
कालं वर्षसहस्रं वै[3]) सस्मार मनुजाधिपः ॥ 65 ॥

परिसंख्याय[1]) कालज्ञः[2]) कलाः[3]) काष्ठास्तथैव च[4]) ।
पूर्णं मत्वा ततः कालं पुरुं[5]) पुत्रमुवाच ह ॥ 66 ॥

यथासुखं[1]) यथोत्साहं यथाकाल[2]मरिंदम ।
सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ 67 ॥

पूरो[1]) प्रीतोऽस्मि, भद्रं ते, गृहाण त्वं[2]) स्वयौवनम् ।
राज्यं च त्वं[3]) गृहाणेदं[4]) त्वं हि मे प्रियकृत् सुतः ॥ 68 ॥

प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नहुषात्मजः[1]), ।
यौवनं प्रतिपेदे च[2]) पू[3]रुः स्वं पुनरात्मनः ॥ 69 ॥

अभिषेक्तुकामं च नृपं[1]) पू[2]रुं पुत्रं कनीयसम् ।
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ 70 ॥

कथं शुक्रस्य नप्तारं[1]) देवयान्याः सुतं प्रभो ।
ज्येष्ठं[2]) यदुमतिक्रम्य राज्यं[3]) पूरोः[4]) प्रदास्यसि[5]) ? ॥ 71 ॥

यदुर्ज्येष्ठ[1]स्तव सुतो, जातस्तमनु तुर्वसुः[2]), ।
शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्यु[3]स्ततोऽनुः[4]) पूरु[5]रेव च ॥ 72 ॥

---

64 = Br. 12.38; H. 1637. 1) Br. –द्रा च । 2) H. कामानां । 3) Br. T. पुरोः ।

64 = Bḍ. II. 68.70^{b}, 71^{a}; Vā. 93.70. 1) Vā. तां । 2) Vā. –मानां । 3) Vā. पुरोः ।

65 = Bḍ. II. 68.71^{b}, 72^{a}; Mh. I. 3506; Mhk. I. 79.7; Mt. 34.8; Vā. 93.71. 1) Bḍ. संप्राप्य स । 2) Mh. Mhk. Mt. शुभान् । 3) Mh. Mhk. Mt. –ह्स्रान्तं ।

66 = Bḍ. II. 68.72^{b}, 73^{a}; Mh. I. 3507^{a}, 3509^{b}; Mhk. I. 79.8^{a}, 10^{b}; Mt. 34.9; Vā. 93.72. 1) Mt. परिचिन्त्य स । 2) Bḍ. काले च; Vā. कालं च । 3) Mt. Vā. कला– । 4) Mh. Mhk. Mt. –ष्ठाश्च वीर्यवान् । 5) Vā. पुरुं ।

67 = Bḍ. II. 68.73^{b}, 74^{a}; Mh. I. 3510; Mhk. I. 79.11; Mt. 34.12; Vā. 93.73. 1) Mh. Mhk. –कामं । 2) Mt. –काम– ।

68 = Bḍ. II. 68.74^{b}, 75^{a}; Mh. I. 3516; Mhk. I. 79.17; Mt. 34.13; Vā. 93.74. 1) Vā. पुरो । 2) Mh. Mhk. Mt. गृह्णाणेदं । 3) Mh. Mhk. चेदं; Mt. चैव । 4) Mh. Mhk. गृहाण त्वं ।

69 = Bḍ. II. 68.75^{b}, 76^{a}; Mh. I. 3517; Mhk. I. 79.18; Mt. 34.14; Vā. 93.75. 1) Mh. Mhk. Mt. –षस्तदा । 2) Mt. स । 3) Vā. पु– ।

70 = Bḍ. II. 68.76^{b}, 77^{a}; L. 66.81; Mh. I. 3518; Mhk. I. 79.19; Mt. 34.15; Vā. 93.76. 1) Mh. Mhk. –मं नृपतिं । 2) Vā. पु– ।

71 = Bḍ. II. 68.77^{b}, 78^{a}; L. 66.82; Mh. I. 3519; Mhk. I. 79.20; Mt. 34.16; Vā. 93.77. 1) Mt. दौहित्रं । 2) Vā. श्रेष्ठं । 3) L. कनीयान् ; Vā. पुरो । 4) L. Vā. राज्यम्; Bḍ. दास्यसि । 5) Bḍ. पूरवे; L. अर्हति; Mh. Mhk. प्रयच्छसि ।

72 = Bḍ. II. 68.78^{b}, 79^{a}; Mh. I. 3520; Mhk. I. 79.21; Mt. 34.17; Vā. 93.78. 1) Mt. ज्येष्ठो यदु– । 2) Mt. सुतस्तुर्वसुस्तदनन्तरम् । 3) Vā. द्रुह्य– । 4) Mt. –स्तथानुः । 5) Vā. पुरु– ।

कथं ज्येष्ठान्[1]तिक्रम्य कनीयान् राज्यमर्हति, ।
एतत्[2]) संबोधयामस्त्वां[3]), धर्मं *समनुपालय*[4]) ! ॥ 73 ॥

ययातिरुवाच :

ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः, ।
ज्येष्ठं प्रति यथा[1]) राज्यं न देयं मे कथंचन ॥ 74 ॥

मातापित्रोर्वचनकृद्धितः[1]) पुत्रः[2]) *प्रशस्यते*[3]), ।
मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ॥ 75 ॥

प्रतिकूलः पितुर्यश्च[1]), न स[2]) पुत्रः सतां मतः, ।
स पुत्रः, पुत्रवद् यश्च[3]) वर्तते पितृमातृषु[4]) ॥ 76 ॥

यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनाऽपि च[1]) ।
द्रुह्युणा[2]) चानुना चैव[3]) *मय्य*[4]वज्ञा कृता भृशम् ॥ 77 ॥

पू[1]रुणा तु[2]) कृतं वाक्यं मानितं च[3]) विशेषतः, ।
कनीयान् मम दायादो, जरा येन धृता[4]) मम ॥ 78 ॥

सर्वे[1]) *कामा*[2]) *मम*[3]) कृताः पू[4]रुणा पुत्ररू*पिणा*[5]), ।
शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ 79 ॥

पुत्रो यस्त्वाऽनुवर्तेत, स राजा *पृथिवीपते*[1]) ।
भवतोऽनु*मतोऽप्येवं*[2]) पूरू राज्येऽभिषिच्यताम्[3]) ॥ 80 ॥

प्रजा (प्रकृतय) ऊचुः :

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा, ।

---

73 = Bḍ. II. 68.79^{b}, 80^{a}; L. 66.83 = b; Mh. I. 3521; Mhk. I. 79.22; Mt. 34.18; Vā. 93.79. 1) Mt. –ष्ठम– । 2) Bḍ. सुतः; L. एते; Vā. T. धर्मतो; V. अतः । 3) Vā. T. बोधयाभि त्वां; V. संबोधयामि त्वां । 4) L. च अनुपालय; Mh. त्वं प्रतिपालय; Mt. स्वधर्ममनुपालय ।

74 = Bḍ. II. 68.80^{b}, 81^{a}; L. 67.1; Mh. I. 3522; Mhk. I. 79.23; Mt. 34.19; Vā. 93.80. 1) Mt. T. यतो ।

75 = Bḍ. II. 68.81^{b}, 82^{a}; L. 67.3^{a}, 2^{a}; Mh. I. 3524^{a}, 3523^{a}; Mhk. I. 79.25^{a}, 24^{a}; Mt. 34.21^{a}, 20^{a}; Vā. 93.81. 1) Bḍ. –वीरः; L. –कृत् सद्भिः; Vā. –द्धित– । 2) Mh. Mhk. Mt. पथ्य– । 3) Mh. Mhk. Mt. –श्च यः सुतः ।

76 = Bḍ. II. 68.82^{b}, 83^{a}; L. 67.2^{b}, 3^{b}; Mh. I. 3523^{b}, 3524^{b}; Mhk. I. 79.24^{b}, 25^{b}; Mt. 34.20^{b}, 21^{b}; Vā. 93.82. 1) L. –लमतिश्चैव । 2) L. स्व– । 3) L. यस्तु । 4) L. मातृपितृषु ।

77 = Bḍ. II. 68.83^{b}, 84^{a}; L. 67.4; Mh. I. 3525; Mhk. I. 79.26; Mt. 34.22; Vā. 93.83. 1) Mt. वा । 2) L. Vā. द्रुह्येण । 3) L. Mt. Vā. चैव– । 4) L. Mt. T. Vā. –प्य– ।

78 = Bḍ. II. 68.84^{b}, 85^{a}; L. 67.5; Mh. I. 3526; Mhk. I. 79.27; Mt. 34.23; Vā. 93.84^{ab}. 1) Vā. पु– । 2) L. च; Mt. मे । 3) Bḍ. L. Vā. मानितश्च । 4) Mh. Mhk. धृना येन जरा ।

79 = Bḍ. II. 68.85^{b}, 86^{a}; L. 67.7^{a} = b; Mh. I. 3527; Mhk. I. 79.28; Mt. 34.24; Vā. 93.84^{c}, 85^{a}. 1) Mh. Mhk. Mt. मम; Vā. सर्वे– । 2) Mh. Mhk. Mt. कामः; Vā. –कामः । 3) Mh. Mhk. Mt. स च कृतः; Vā. सर्वं– । 4) Vā. –तः पु– । 5) Bḍ. पुण्यकारिणा; Mh. Mhk. मित्ररूपिणा; Vā. पुत्रकारिणा ।

80 = Bḍ. II. 68.86^{b}, 87^{a}; L. 67.7^{bc}; Mh. I. 3528; Mhk. I. 79.29; Mt. 34.25; Vā. 93.85^{b}, 86^{a}. 1) Bḍ. तु महामते; L. स ते राज्यधरस्त्विति; Mt. –पतिः; Vā. ते महामते । 2) L. –वन्तोऽप्यनुजानन्तु; Mh. –वतोऽनुनयाम्येवं; Mt. –वन्तः प्रतिजानन्तु । 3) L. –षिच्यते ।

सर्वमर्हति[1]) कल्याणं कनीयानपि स प्रभुः[2]) ॥ 81 ॥
अर्हः[1]) पूरु[2]रिदं राज्यं[3]), यः प्रियः[4]) प्रियकृत्[5]) तव, ।
वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तु[6]मुत्तरम्[7]) ॥ 82 ॥
पौर[1]जानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो[2]) नाहुषस्तदा ।
अभिषिच्य[3]) ततः[4]) पूरुं[5]) राज्ये स्वे[6]) सुतमात्मनः[7]) ॥ 83 ॥

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं तु न्यवेशयत्[1]), ।
दिशि पूर्वोत्तरस्यां तु[1])
यदुं ज्ये[2]ष्ठं न्ययोजयत् , ।
[मध्ये पू[3]रुं च राजान-
मभ्यषिञ्चत् स नाहुषः] ॥ 84 ॥

दक्षिणापरतो[1]) राजा
यदुं ज्ये[2]ष्ठं न्यवेशयत्[3]), ॥ 84 ॥

प्रतीच्यामुत्तरस्यां च[1]) द्रुह्युं[2]) चानुं च तावुभौ[3]) ।
सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागराम् ।
व्यभजत्[4]) पञ्चधा राजा[5]) पुत्रेभ्यो[6]) नाहुषस्तदा ॥ 85 ॥

तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना[1]) ।
यथाप्रदेशं धर्मज्ञैर्ध[2]र्मेण प्रति[3]पाल्यते ॥ 86 ॥

[प्रजास्तेषां पुरस्तात् तु
वक्ष्यामि *मुनिसत्तमाः*[1]) ।

एवं विभज्य पृथिवीं
पुत्रेभ्यो नाहुषस्तदा
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु
प्रीतिमानभवत् नृपः[1]) ॥ 86_1 ॥

---

81 = Bḍ. II. 68.87^{b}, 88^{a}; L. 67.8; Mh. I. 3529; Mhk. I. 79.30; Mt. 34.26; Vā. 93.86^{bc}. 1) Mt. –वंसोऽर्हति । 2) Mh. Mhk. सत्तमः ।

82 = Bḍ. II. 68.88^{b}, 89^{a}; L. 67.9; Mh. I. 3530; Mhk. I. 79.31; Mt. 34.27; Vā. 93.87. 1) Bḍ. अर्होऽस्य; L. Mt. अर्हं ! 2) Bḍ. पूरू; Mt. पूरो–; Vā. पुरु– । 3) Bḍ. –रू राज्यस्य । 4) L. सुतो; Mh. Mhk. सुतः । 5) L. वाक्यकृत् । 6) L. कर्तुं– । 7) L. –मन्यथा ।

83 = Bḍ. II. 68.89^{b}, 90^{a}; L. 67.10; Mh. I. 3531; Mhk. I. 79.32; Mt. 34.28; Vā. 93.88. 1) L. एवं । 2) Bḍ. –त्युक्ते । 3) Mh. अभ्यषिञ्चत् । 4) L. ततो । 5) L. राज्ये; Vā. पुरुं । 6) Bḍ. स राज्ये; L. पूरुं स; Mt. T. स्व–; 7) Mt. –मात्मजम् ।

84^{a} = Bḍ. II. 68.90^{b}; Br. 12.20^{a}; H. 1617^{b}; Kū. 22.10^{a}; L. 67.11^{a}; Vā. 93.89^{a}; Vi. IV. 10.17^{a}. 1) Br. H. मतिमान् नृपः; Kū. L. पुत्रमादिशत् ; Vi. प्रत्यथादिशत् ।

84^{bc} = Br. 12.19; H. 1618^{b}, 1619^{a}. 1) Br. ययातिर्दिशि पूर्वस्यां । 2) H. श्रे– । 3) Br. पु– ।

84^{b} = Bḍ. II. 68.91^{a}; Kū. 22.10^{b}; L. 67.11^{b}; Vā. 93.89^{b}. 1) Kū. –परयो; L. –गायामथो । 2) Kū. Vā. T. श्रे– । 3) Kū. L. न्ययोजयत् ।

85 = Bḍ. II. 68.91^{b}, 92; Br. 12.18 = bc; H. 1618^{a}, 1616^{b}, 1617^{a}; Kū. 22.11^{a} = a; L. 67.12, 13^{a}; Vā. 93.90; Vi. IV. 10.17^{b} = a. 1) Kū. –रायां च; L. तु । 2) L. –ह्युं; Vi. –च्यां च तया द्रुह्युं । 3) H. च नाहुषः; Kū. –णुम· कल्पयत् ; Vi. दक्षिणापथतो यदुम् । 4) Br. विभज्य । 5) Br. राज्यं; L. –जश्च त्रिधा राज्यं । 6) Br. H. पुत्राणां ।

86 = Bḍ. II. 68.93; Br. 12.20^{b}, 21^{a}; H. 1619^{b}, 1620^{a}; Kū. 22.11^{b} = a; Vā. 93.91. 1) Kū. धर्मतः परिपालिता । 2) Br. H. –शमचापि ध– । 3) H. परि– ।

[ ] = Br. 12.21^{b}; H. 1620^{b}. 1) H. नृपसत्तम ।

86_1 = Bḍ. II. 68.94; L. 67.13^{b} = b; Vā. 93.92. 1) L. हर्षनिर्भरमानसः ।

धनुर्न्यस्य पृषत्कांश्च पञ्चभिः पुरुषर्षभैः[1]) ।
जरावान्[2]भवद् राजा भारमावेश्य बन्धुषु ॥ 87 ॥

| निक्षिप्तशस्त्रः पृथिवीं निरीक्ष्य[1]) पृथिवीपतिः ।
| प्रीतिमानभवद् राजा ययातिरपराजितः ॥ 87_1 ॥

अत्र[1]) गाथा महाराज्ञा[2]) पुरा[3]) गीता[4]) ययातिना, ।
याभिः प्रत्याहरेत्[5]) कामान्[6]) सर्वशोऽङ्गानि[7]) कूर्मवत्[8]) ॥ 88 ॥

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति, ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ 89 ॥

यत् पृथिव्यां[1]) व्रीहियवं[2]) हिरण्यं पशवः स्त्रियः, ।
नालमेकस्य तत्सर्व[3]मिति कृत्वा[4]) न मुह्यति[5]) ॥ 90 ॥

यदा न कुरुते भावं[1]) सर्वभूतेषु पापकम्[2]) ।
कर्मणा मनसा वाचा, ब्रह्म संपद्यते तदा[3]) ॥ 91 ॥

यदा परान्[1]) न बिभेति, यदा[2]) चास्मान्[3]) न बिभ्यति, ।
यदा नेच्छति[4]), न द्वेष्टि, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ 92 ॥

या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः, ।
योऽसौ[1]) प्राणान्तिको रोग[2]स्तां तृष्णां त्यजतः सुखम्[3]) ॥ 93 ॥

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा, दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः, ।

---

87 = Bḍ. II. 68.95; Br. 12.22; L. 67.14[a] = b; H. 1621; Vā. 93.93. 1) Bḍ. Vā. राज्यं चैव सुतेषु तु । 2) Bḍ. L. Vā. प्रीतिमान- ।

| 87_1 = Br. 12.23; H. 1622. 1) Br. चचार ।

88 = Bḍ. II. 68.96; Br. 12.39; H. 1638; L. 67.14[b], 15[a]; Vā. 93.94. 1) Br. यत्र; H. तत्र । 2) Br. मुनिश्रेष्ठा; H. महाराज । 3) Br. गीताः; H. शृणु । 4) Br. किल । 5) Vā. योऽभिप्रत्याहरन् । 6) Bḍ. -मात् । 7) Bḍ. Vā. कूर्मोऽङ्गानीव; L. -तोऽङ्गानि । 8) Bḍ. Vā. सर्वशः ।

89 = Bḍ. II. 68.97; Br. 12.40; H. 1639; L. 8.25, 67.16; Mh. I. 3174, 3511; Mhk. I. 79.12; Mt. 34.10; Vā. 93.95; Vi. IV. 10.9.

90 = Bḍ. II. 68.98; Br. 12.41; H. 1640; L. 67.17; Mh. I. 3175, 3512; Mhk. I. 79.13; Mt. 34.11; Vā. 93.96; Vi. IV. 10.10. 1) H. पृथिव्या । 2) Mh. I. 3175[a] पृथिवी रत्नसंपूर्णा । 3) Mh. I. 3512; Mhk. Vi. एकस्यापि न पर्याप्तं । 4) Bḍ. Vā. -मिति पश्यन् ; L. Mh. I. 3175[b] Mt. -मिति मत्वा; Mh. I. 3512[b], Mhk. तस्मात् तृष्णां; Vi. तदित्यतितृपं । 5) L. Mh. I. 3175[b] Mt. शमं व्रजेत्; Mh. I. 3512 परित्यजेत्; Vi. त्यजेत् ।

91 = Bḍ. II. 68.99; Br. 12.42; H. 1641; L. 67.18; Mh. I. 3176; Vā. 93.97; Vi. IV. 10.11[a](b). 1) Br. H. यदा भावं न कुरुते; Mh. पापं; Vā. यदा तु कुरुते भावं । 2) Bḍ. -तेष्वमङ्गलम् ; Mh. कर्हिचित् । 3) Vi. समदृष्टेस्तदा पुंसः सर्वा एव सुखा दिशः ।

92 = Bḍ. II. 68.100; Br. 12.43; H. 1642; L. 67.19; Mh. I. 3177; Vā. 93.98. 1) Br. तेभ्यो; H. -दान्येभ्यो; Mh. चायं । 2) L. परे । 3) Bḍ. -दान्यस्मान् ; Vā. त्वस्मिन् । 4) L. न निन्देन् ।

93 = Bḍ. II. 68.101; Br. 12.44; H. 1643; L. 67.20; Mh. I. 3513; Mhk. I. 79.14; Vā. 93.99; Vi. IV. 10.12[a](b). 1) Bḍ. यैषा; Vā. दोषः । 2) Vā. राग- । 3) Vi. तां तृष्णां संत्यजन् प्राज्ञः सुखेनैवाभिपूर्यते ।

धनाशा जीविताशा[1]) च जीर्यतोऽपि न जीर्यति ॥ 94 ॥

यच्च कामसुखं लोके, यच्च दिव्यं महत् सुखम्, ।
तृष्णा[1]क्षयसुखस्यैतत्[2]) कलां नार्हति षोडशीम्[3]) ॥ 95 ॥

> [पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः, ।
> तथाप्यनुदिनं तृष्णा ममैतेष्वभि[1]जायते ॥ 95_1 ॥
> तस्मादेना[1]महं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसम् ।
> निर्द्वन्द्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह] ॥ 95_2 ॥

एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्[1]) वनम् ।

कालेन महता चापि[1])
चचार विपुलं तपः ॥ 96 ॥
भृगुतुङ्गे तप[1]स्तीर्त्वा[2])
तपसोऽन्ते महायशाः ।
अनश्नन् देहमुत्सृज्य
सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ 97 ॥
तस्य वंशे मुनिश्रेष्ठाः[1])
पञ्च राजर्षिसत्तमाः ।

भृगुतुङ्गे तपस्तप्त्वा
तत्रैव च महायशाः ।
पालयित्वा व्रतं चार्षं[1])
तत्रैव[2]) स्वर्गमाप्तवान् ॥ 97 ॥
तस्य वंशास्तु पञ्चैते
पुण्या देवर्षिसत्कृताः, ।

यैर्व्याप्ता पृथिवी कृत्स्ना[1]) सूर्यस्येव गभस्तिभिः[2]) ॥ 98 ॥

धन्यः[1]) प्रजावान् आयुष्मान् कीर्तिमांश्च भवेन् नरः ।
ययातेश्च[2]रितं पुण्यं[3]) पठन्[4]) शृण्वन् द्विजोतमाः[5]) ॥ 99 ॥

---

94 = Bḍ. II. 68.102; Br. 12.45; H. 1644; L. 67.21[a], 22[b]; Vā. 93.100; Vi. IV. 10.13. 1) Bḍ. L. Vā. Vi. जीविताशा धनाशा ।

95 = Bḍ. II. 68.103; Br. 12.46; H. 1645; L. 67.23; Vā. 93.101. 1) Bḍ. कृष्णा- । 2) Br. H. -स्यैते । 3) Br. नार्हन्ति षोडशीं कलाम् ; H. नार्हतः षोडशीं कलाम् ।

> 95_1 = Mh. I. 3514; Mhk. I. 79.15; Vi. IV. 10.14. 1) Vi. -तेष्वेव ।
> 95_2 = Mh. I. 3515; Mhk. I. 79.16; Vi. IV. 10.15. 1) Vi. -देता- ।

96[a] = Bḍ. II. 68.104[a]; Br. 12.47[a]; H. 1646[a]; L. 67.24[a]; Vā. 93.102[a]. 1) Bḍ. Vā. प्रस्थितो ।

96[b] = Br. 12.47[b]; H. 1646[b] 1) Br. चार्यं ।
97 = Br. 12.48; H. 1647. 1) Br. T. गतिं । 2) Br. T. प्राप; V. -श्चीर्त्वा ।
98[a] = Br. 12.49[a]; H. 1648[a]. 1) H. महाराज ।

97 = Bḍ. II. 68.104[b], 105[a]; L. 67.24[b], 25[a]; Vā. 93.102[bc]. 1) L. साधयित्वा त्वनाशनं; Vā. व्रतशतं । 2) L. सदारः ।
98[a] = Bḍ. II. 68.105[b]; L. 67.25[b]; Vā. 93.103[a].

98[b] = Bḍ. II. 68.106[a]; Br. 12.49[b]; H. 1648[b]; L. 67.26[a]; Vā. 93.103[b]. 1) Br. H. सर्वा । 2) L. मरीचिभिः ।

99 = Bḍ. II. 68.106[b], 107; Br. 12.51; H. 1650; L. 67.26[b], 27[a]; Vā. 93.104. 1) Br. सुस्थः; H. स्वस्थः; L. धनी । 2) Br. L. ययातिच- । 3) Bḍ. Vā. सर्वं; Br. नित्यं- । 4) Br. -मिदं । 5) H. नराधिप; L. -ण्वंश्च बुद्धिमान् ; Vā. -मः ।

सन्दर्भस्तवकः II

A.

(Mt. 23.1—47; P.1 I. 12.1—42; P.2 V. 12.1—51.)

सोमः पितॄणामधिपः, कथं शास्त्रविशारद ।	सोमवंशः कथं जातः सर्वशास्त्र[1]विशारद, ।

तद्वंशे के तु[1]) राजानो बभूवुः कीर्तिवर्धनाः ? ॥ 1 ॥

सूत (पुलस्त्य उवाच) :

आदिष्टो ब्रह्मणा पूर्वमत्रिः सर्ग[1]विधौ पुरा ।
अनुत्तरं[2]) नाम तपः सृष्टचर्थं तप्तवान् प्र[3]भुः ॥ 2 ॥

यदानन्दकरं ब्रह्म जगत्क्लेशवि[1]नाशनम् ।
ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणा[3]मभ्यन्तरमतीन्द्रियम्, ॥ 3 ॥

शान्तिकृच्छान्तमनस- स्तदन्तर्नयने स्थितम् । माहात्म्यात् तपसा विप्राः परमानन्दकारकम् ॥ 4 ॥	शान्तिं कृत्वा तु[1]) मनसा तदात्रिः[2]) संयमे स्थितः । माहात्म्यं तपसो वापि परमानन्दकारकम् ॥ 4 ॥
यस्मादुमापतिः सार्ध- मु[3]मया तमधिष्ठितः । तं दृष्ट्वा चाष्टमांशेन, तस्मात् सोमोऽभवच्छिशुः ॥ 5 ॥	यस्माद् वंशपतिः सार्धं समये तदधिष्ठितम्[1]) । तं दृष्ट्वा चेष्टमानेन[2]), तस्मात् सोमोऽभवद् विभुः ॥ 5 ॥
अधः सुस्राव नेत्राभ्यां धाम तच्चाम्बुसंभवम् ।	अथ सुस्राव नेत्राभ्यां जलं तत्रात्रिसंभवम् ।

द्योतयद्[1]) विश्वमखिलं ज्योत्स्नया सचराचरम् ॥ 6 ॥

तद् दिशो जगृहुस्तत्र[1]) स्त्रीरूपेण सुतेच्छया[2]), ।

1ᵃ = Mt. 23.1ᵃ.	1ᵃ = P.1 I. 12.1ᵃ; P.2 V. 12.1ᵃ. 1) P.1 कथयात्र ।

1ᵇ = Mt. 23.1ᵇ; P.1 I. 12.1ᵇ; P.2 V. 12.1ᵇ. 1) Mt. T. –द्वंश्या ये च ।

2 = Mt. 23.2; P.1 I. 12.2; P.2 V. 12.2. 1) P.2 सर्वे– । 2) Mt. अनुत्तमं; P.1 अनन्तरं । 3) P.1 P.2 वि– ।

3 = Mt. 23.3; P.1 I. 12.3; P.2 V. 12.3. 1) P.1 भगवन् क्लेश–; P.2 भगवान् क्लेश– ।

4 = Mt. 23.4.	4 = P.1 I. 12.4; P.2 V. 12.4. 1) P.1 कृत्वात्म– । 2) P.1 तदत्रिः ।
5 = Mt. 23.5.	5 = P.1 I. 12.5; P.2 V. 12.5. 1) P.1 –ष्ठितः । 2) P.1 –सोमेन ।
6ᵃ = Mt. 23.6ᵃ.	6ᵃ = P.1 I. 12.6ᵃ; P.2 V. 12.6ᵃ.

6ᵇ = Mt. 23.6ᵇ; P.1 I. 12.6ᵇ; P.2 V. 12.6ᵇ. 1) Mt. दीपयन् ।

7ᵃ = Mt. 23.7ᵃ; P.1 I. 12.7ᵃ; P.2 V. 12.7ᵃ. 1) Mt. –ह्रुर्धाम । 2) P.1 –पेणासहच्छयाः ।

गर्भो भूत्वोदरे तासा- मास्थितोऽब्दशतत्रयम् ॥ 7 ॥	गर्भोऽभूदु[1]दरे तासां स्थितः सोऽप्यत्रिसंभवः ॥ 7 ॥

आशाश्च[1]) मुमुचुर्गर्भमशक्ता धारणे[2]), ततः ।
समादायाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्मुखः ॥ 8 ॥

युवानमकरोद् ब्रह्मा सर्वायुधधरं नरम् ।
स्यन्दनेऽथ सहस्राश्वे[1]) वेद[2]शक्तिमये प्रभुः ॥ 9 ॥

आरोप्य लोकमनयदात्मीयं स पितामहः ।
तत्र[1]) ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तम[2]स्मत्स्वामी भवत्वयम् ! ॥ 10 ॥

ऋषिभिर्देवगन्धर्वैरप्सरोभि[1]स्तथैव च ।
तुष्टुवे *साम*[2]दैवत्यैर्ब्रह्माद्यैर्वेदसंग्रहः[3]), ॥ 11 ॥

स्तूयमानस्य तस्याभूदधिको धामसंभवः[1]), ।
तेजोवितानादभवद् भुवि दिव्यौषधीगणः ॥ 12 ॥

तद्दीप्तिरधिका तस्माद् रात्रौ भवति सर्वदा, ।
तेनौषधीशः सोमोऽभूद् द्विजेशश्*चापि गद्यते*[1]) ॥ 13 ॥

वेदधामरसं चापि यदिदं चन्द्रमण्डलम्, ।	वेदधामा रसश्चायं यदिदं मण्डलं शुभम्, ।

क्षीयते वर्धते चैव शुक्ले कृष्णे च सर्वदा ॥ 14 ॥

विंशतिं च तथा सप्त दक्षः प्राचेतसो ददौ ।
रूपलावण्यसंयुक्तास्तस्मै कन्याः सुवर्चसः ॥ 15 ॥

ततः पद्म[1]सहस्राणां सहस्राणि दशैव तु ।
तपश्चचार[2]) शीतांशुर्विष्णुध्यानैकतत्परः ॥ 16 ॥

ततस्तुष्टस्तु[1]) भगवांस्तस्मै नारायणो हरिः ।
वरं वृणीष्व चो[2]वाच परमात्मा जनार्दनः ॥ 17 ॥

ततो वव्रे वरं[1]) सोमः शक्रलोकं[2]) *जया*[3]म्यहम्, ।
प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे ॥ 18 ॥

7[b] = Mt. 23.7[b]. | 7[b] = P.1 I. 12.7[b]; P.2 V. 12.7[b]. 1) P.1 भूत्वो- ।

8 = Mt. 23.8; P.1 I. 12.8; P.2 V. 12.8. 1) Mt. आशास्तं । 2) P.2 धरणे ।

9 = Mt. 23.9; P.1 I. 12.9; P.2 V. 12.9. 1) P.1 सहस्तेन; P.2 सहस्राख्ये । 2) Mt. V. P.2 T. देव- ।

10 = Mt. 23.10; P.1 I. 12.10; P.2 V. 12.10. 1) P.1 P.2 ततो । 2) P.2 -क्तं ब्र- ।

11 = Mt. 23.11; P.1 I. 12.11[a] = a; P.2 V. 12.11. 1) Mt. -रोपधीभि- । 2) Mt. तुष्टुवुः सोम- । 3) Mt. -ह्याद्या मन्त्रसंग्रहैः ।

12 = Mt. 23.12; P.1 I. 12.11[b], 12[a]; P.2 V. 12.12. 1) P.1 P.2 -कं महदन्तरम् ।

13 = Mt. 23.13; P.1 I. 12.12[b], 13[a]; P.2 V. 12.13. 1) P.1 P.2 द्विजेष्वपि हि गण्यते (P.2 V. गद्यते) ।

14[a] = Mt. 23.14[a]. | 14[a] = P.1 I. 12.13[b]; P.2 V. 12.14[a].

14[b] = Mt. 23.14[b]; P.1 I. 12.14[a]; P.2 V. 12.14[b].

15 = Mt. 23.15; P.1 I. 12.14[b], 15[a]; P.2 V. 12.15.

16 = Mt. 23.16; P.1 I. 12.15[b], 16[a]; P.2 V. 12.16. 1) P.1 शक्ति- । 2) P.1 -श्चकार ।

17 = Mt. 23.17; P.1 I. 12.16[b], 17[a]; P.2 V. 12.17. 1) P.1 -ष्टश्च; P.2 -ष्टः स । 2) Mt. प्रो- ।

18 = Mt. 23.18; P.1 I. 12.17[b], 18[a]; P.2 V. 12.18. 1) Mt. वरान् । 2) P.1 P.2 -लोके । 3) P.1 P.2 यजा- ।

राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्या ये चतुर्विधाः[1]), ।
रक्षपालः सुरो[2]ऽस्माकमास्तां शूलधरो हरः ॥ 19 ॥
तथेत्युक्तः समाजह्रे[1]) राजसूयं तु विष्णुना ।
होतात्रिर्भृगुरध्वर्युरुद्गाता च च[2]तुर्मुखः, ॥ 20 ॥
ब्रह्मत्वमगमत् तस्य उपद्रष्टा हरिः स्वयम् ।
सदस्याः सनकाद्या[1]स्तु राजसूयविधौ[2]) स्मृताः[3]) ॥ 21 ॥
वसवोऽध्वर्यवस्तद्वद्[1]) विश्वेदेवास्तथैव च[2]), ।
त्रैलोक्यं दक्षिणा तेन ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादिता[3]) ॥ 22 ॥
ततः समाप्तेऽवभृथे तद्रूपालोकनेच्छवः[1]) ।
कामबाणाभितप्ताङ्ग्यो[2]) नव देव्यः सिषेविरे ॥ 23 ॥
लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ।
द्युतिर्विभावसुं त्यक्त्वा[1]), पु[2]ष्टिर्धातारमव्ययम्, ॥ 24 ॥
प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा, हविष्मन्तं कुहूः स्वयम्, ।
कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं, वसुर्मारीच[1]कश्यपम्, ॥ 25 ॥
धृतिस्त्यक्त्वा पतिं नन्दि[1]) सोममेवाभजंस्तदा; ।
स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा ॥ 26 ॥

| निर्वृत्तयज्ञकर्माणं दीक्षिताः वेदपारगाः ।
| तं वा वारयितुं शक्ता न ते देवैः सवासवैः ॥ 26_1 ॥
| मुक्तभोगास्तु मुनयो जटाजिनधरास्तथा ।
| युवतीदर्शने क्षुब्धास्तत्क्षणे च मदं गताः ॥ 26_2 ॥
| गम्यागम्याश्च युवतीः कामार्ताः पशवो यथा ।
| न ते धारयितुं शक्ता वर्षासु च यथापगाः ॥ 26_3 ॥

एवं कृतापचारस्य
तासां भर्तृगणस्तदा ।
न शशाकापचाराय
शापैः शस्त्रादिभिः पुनः ॥ 27 ॥

| एवं कृतापचारास्ता-
| स्तासां भर्तृगणास्तथा ।
| न शेकुरपराधं ते
| शप्तुं शक्ता विधुं न च ॥ 27 ॥

तथाप्यराजत[1]) विधुर्दशधा भावयन् दिशः, ।
सोमः प्राप्याथ दुष्प्राप्यमैश्वर्यमृषिसंस्कृतम्[2]) ।

---

19 = Mt. 23.19; P.1 I. 12.18[b], 19[a]; P.2 V. 12.19. 1) Mt. –द्याः सन्तु मे द्विजाः । 2) Mt. –क्षःपालः शिवो ।
20 = Mt. 23.20; P.1 I. 12.19[b], 20[a]; P.2 V. 12.20. 1) Mt. T. स आजह्रे । 2) Mt. –भूच्च– ।
21 = Mt. 23.21; P.1 I. 12.20[b], 21[a]; P.2 V. 12.21. 1) P.1 P.2 V. सर्वदेवा– । 2) P.1 P.2 V. –धिः । 3) P.1 P.2 V. –तः ।
22 = Mt. 23.22; P.1 I. 12.21[b], 22[a]; P.2 V. 12.22. 1) Mt. चमसाध्वर्यवस्तत्र । 2) Mt. –द्देवा दशैव तु । 3) Mt. –तम् ।
23 = Mt. 23.23; P.2 V. 12.23. 1) P.2 –नेच्छया । 2) P.2 –साङ्गा ।
24 = Mt. 23.24; P.2 V. 12.24. 1) Mt. तद्वत् । 2) Mt. तु– ।
25 = Mt. 23.25; P.2 V. 12.25. 1) P.2 अंशुमाली च ।
26 = Mt. 23.26; P.2 V. 12.26. 1) P.2 –न्दं ।
| 26_1 = P.2 V. 12.27.
| 26_2 = P.2 V. 12.28.
| 26_3 = P.2 V. 12.29.
| 27 = P.2 V. 12.30.
27 = Mt. 23.27.
28 = Mt. 23.28; P.1 I. 12.22[b], 23[a] –bc; P.2 V. 12.31, 32. 1) P.2 तथा व्यराजच्च । 2) P.1 P.2 सृष्टिसत्कृतम् ।

सप्तलोकैक[3]नाथत्वं प्राप्तः स[4]) तपसा तदा ॥ 28 ॥
कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणोप[1]शोभिताम्[2]) ।
बृहन्नितम्बस्तनभारखेदां[3]) पुष्पाव[4]भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् ॥ 29 ॥
भार्यां च तां देवगुरोरनङ्गबाणाभि[1]रामायतचारुनेत्राम् ।
तारां स ताराधिपतिः स्मरार्तः केशेषु जग्राह विविक्तभूमौ ॥ 30 ॥
सापि स्मरार्ता सह तेन रेमे तद्रूपकान्त्या हृतमानसैव[1]) ।
चिरं विहृत्याथ जगाम तारां विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि ॥ 31 ॥
न तृप्तिरासीत् स्व[1]गृहेऽपि तस्य तारानुरक्तस्य सुखागमेषु, ।
बृहस्पतिस्तद्विरहाग्निदग्धस्तद्ध्याननिष्ठैकमना बभूव ॥ 32 ॥
शशाक शापं न च दातुमस्मै, न मन्त्रशस्त्राग्निविषैरशेषैः[1]) ।
तस्यापकर्तुं विविधैरुपायैर्नैवाभिचारैरपि वागधीशः ॥ 33 ॥
स याचयामास ततस्तु दैवं[1]) सोमं स्वभार्यार्थमनङ्गतप्तः ।
स याच्यमानोऽपि ददौ न भार्यां[2]) बृहस्पतेस्तत्सुखपाशबद्धः[3]) ॥ 34 ॥
महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेन साध्यैर्मरुद्भिः सह लोकपालैः ।
ददौ यदा तां न कथंचिदिन्दुस्तदा शिवः क्रोधपरो बभूव, ॥ 35 ॥
यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेकरुद्रार्चित[1]पादपद्मः ।
ततः सशिष्यो गिरिशः पिनाकी बृहस्पतेः स्ने[2]हवशानु[3]बद्धः ॥ 36 ॥
धनुर्गृहीत्वाजगवं पुरारिर्जगाम भूतेश्वरसिद्धजुष्टः ।
युद्धाय सोमेन विशेषदीप्ततृ[1]तीयनेत्रानलभीमवक्त्रः ॥ 37 ॥

सहैव जग्मुश्च गणेशकाद्या	सहैव जग्मुश्च गणेश्वराणां
विंशच्चतुःषष्टिगणास्त्रयुक्ताः ।	विंशाधिका षष्टिरथोग्रमूर्तिः ।

यक्षेश्वराणां स गणै[1]रनेकैर्युतोऽन्वगात् स्यन्दनसंस्थितानाम् ॥ 38 ॥
वेतालयक्षोरगकिंनराणां पद्मेन चैकेन तथार्बुदेन[1]) ।
लक्षैस्त्रिभिर्द्वादशभी रथानां सोमोऽप्यगात्[2]) तत्र विवृद्धमन्युः ॥ 39 ॥
नक्षत्रदैत्यासुरसैन्ययुक्तः शनैश्चराङ्गारकवृद्धतेजाः, ।
जग्मुर्भयं सप्त तथैव लोका धरावनद्वी[1]पसमुद्रगर्भाः[2]) ॥ 40 ॥

---

3) P.2 –लोकेषु । 4) Mt. –अवाप; P.1 स्व– ।
29 = Mt. 23.29; P.1 I. 12.23^{b}, 24^{a}; P.2 V. 12.33. 1) Mt. T. –णैश्च । 2) P.1 –शोभाम् । 3) Mt. –खेदात् ।
4) Mt. –ष्पस्य ।
30 = Mt. 23.30; P.1 I. 12.24^{b}, 25^{a}; P.2 V. 12.34. 1) P.1 –बाणभि– ।
31 = Mt. 23.31; P.1 I. 12.25^{b}, 26^{a}; P.2 V. 12.35. 1) Mt. –मानसेन ।
32 = Mt. 23.32; P.1 I. 12.26^{b}, 27^{a}; P.2 V. 12.36. 1) Mt. –रासीच्च ।
33 = Mt. 23.33; P.1 I. 12.27^{b}, 28^{a}; P.2 V. 12.37. 1) P.1 –रनेकैः ।
34 = Mt. 23.34; P.1 I. 12.28^{b}, 29^{a}; P.2 V. 12.38. 1) Mt. दैन्यात । 2) Mt. तारां । 3) P.1 –तेः कामवशेन मोहितः; P.2 –पारबद्धः ।
35 = Mt. 23.35; P.1 I. 12.29^{b}, 30^{a}; P.2 V. 12.39.
36 = Mt. 23.36; P.1 I. 12.30^{b}. 31^{a}; P.2 V. 12.40. 1) P.2 –राञ्चित– । 2) Mt. –पतिस्ने– । 3) P.2 T. –नेस्नद्वत्रसापि ।
37 = Mt. 23.37; P.1 I. 12.31^{b}, 32^{a}; P.2 V. 12.41. 1) P.1 –दीप्तस्तृ– ।
38^{a} = Mt. 23.38^{a}. | 38^{a} = P.1 I. 12.32^{b}; P.2 V. 12.42^{a}.
38^{b} = Mt. 23.38^{b}; P.1 I. 12.33^{a}; P.2 V. 12.42^{b}. 1) Mt. यक्षेश्वरः कोटिशतैर– ।
39 = Mt. 23.39; P.1 I. 12.33^{b}, 34^{a}; P.2 V. 12.43. 1) P.1 P.2 –र्बुदानाम् । 2) P.1 P.2 ऽभ्यगात् ।
40 = Mt. 23.40; P.1 I. 12.35^{bII}. ^{I}, 35^{a}; P.2 V. 12.44. 1) Mt. T. –काश्चचाल भूर्द्वी–; V. –काश्चचाल द्वी– ।
2) Mt. –गर्भा ।

स सोममेवाभ्यगमत् पिनाकी गृहीतदीप्तास्त्रविशालवह्निः, ।
अथाभवद् भीषण-भीम-सोम[1]सैन्यद्वयस्यास्य[2]) महाहवोऽसौ ॥ 41 ॥

अशेषसत्त्वक्षयकृत् प्रवृद्धस्तीक्ष्णायुधास्त्र[1]ज्वलनैकरूपः ।
शस्त्रै[2]रथान्योन्यमशेषसैन्यं द्वयोर्जगाम क्षयमुग्रतीक्ष्णैः, ॥ 42 ॥

पतन्ति शस्त्राणि तयोज्ज्वलानि स्वर्भूमिपातालतलं[1]) दहन्ति ।
रुद्रः क्रोधाद्[2]) ब्रह्मशिरो[3]) मुमोच, सोमोऽपि सोमास्त्रममोघवीर्यम्, ॥ 43 ॥

तयोर्निपातेन समुद्रभूम्यो[1]रथान्तरिक्षस्य च भीतिरासीत् ।
तदस्त्रयुद्धं[2]) जगतां क्षयाय प्रवृद्धमालोक्य पितामहोऽपि ॥ 44 ॥

अन्तः[1]) प्रविष्याथ कथंचिदेव[2]) निवारयामास सुरैः सहैव ।
अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम त्वयापीद[3]मकार्यकार्यम्[4]) ? ॥ 45 ॥

यस्मात् परस्त्रीहरणाय सोम त्वया कृतं युद्धमतीव भीमम्, ।
पापग्रहस्त्वं भविता जनेषु
शान्तोऽप्यलं नूनमथोऽसितान्ते, ।
भार्यामिमामर्पय वाक्पतेस्त्वं,
न चावमानोऽस्ति परस्वहारे ! ॥ 46 ॥

पापग्रह[1]स्त्वं भविता जनेषु[2]),
शस्त्रोपलम्भे समयोऽपि नास्ति[3]), ।
भार्यामिमामर्पय वाक्पतेस्त्वं,
न मानमान्योऽस्ति परापहारे[4]) ! ॥ 46 ॥

तथेति चोवाच हिमांशुमाली, युद्धादपाक्रामदतः प्रशान्तः ।
वृहस्पतिस्तामाथ गृह्य[1]) तारां हृष्टो जगाम स्वगृहं स[2]रुद्रः ॥ 47 ॥

---

41 = Mt. 23.41; P.1 I. 12.35^{b}, 36^{a}; P.2 V. 12.45. 1) Mt. –सेन– । 2) Mt. –यस्यापि; P.1 –यस्याथ ।

42 = Mt. 23.42; P.1 I. 12.36^{b}, 37^{a}; P.2 V. 12.46. 1) P.1 P.2 V. –स्तीक्ष्णप्रधानो– । 2) P.1 T. अस्त्रै– ।

43 = Mt. 23.43; P.1 I. 12.37^{b}, 38^{a}; P.2 V. 12.47. 1) Mt. T. –तालमथो; P.1 –तालमलं । 2) Mt. T. कोपाद् । 3) Mt. T. –शीर्षं ।

44 = Mt. 23.44; P.1 I. 12.38^{b}, 39^{a}; P.2 V. 12.48. 1) P.2 –भूमे– । 2) Mt. –स्त्रयुग्मं; P.1 –दासुयुद्धं ।

45 = Mt. 23.45; P.1 I. 12.39^{b}, 40^{a}; P.2 V. 12.49. 1) P.1 ततः । 2) Mt. –थ कथं कथंचिन् । 3) Mt. त्वयापीत्थ– । 4) Mt. –कारि कार्यम् ।

46^{a} = Mt. 23.46^{a}; P.1 I. 12.40^{b}; P.2 V. 12.50^{a}.

46^{bc} = Mt. 23.46^{bc}.

46^{bc} = P.1 I. 12.41; P.2 V. 12.50^{bc}. 1) P.2 सापत्रप– । 2) P.2 निजेपु । 3) P.1 पापोऽस्यलं वह्निमुखाशिनां न्वम् । 4) P.1 प्रमाणयने(न्ने?)त्र मदीयवाचम् ।

47 = Mt. 23.47; P.1 I. 12.42; P.2 V. 12.51. 1) Mt. –तिः स्वामपगृह्य । 2) P.1 च ।

B.

(Mt. 24.1—71; Mh. I. 3156^{b}—3182; P.1 I. 12.43—93^{a}; P.2 V. 12.52—109.)

ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशादित्यसंनिभः ।
दिव्यपीताम्बरधरो दिव्याभरण[1]भूषितः ॥ 1 ॥
तारोदरविनिष्क्रान्तः कुमारः सूर्य[1]संनिभः ।
सर्वार्थशास्त्रविद् विद्वान्[2]) हस्तिशास्त्रप्रवर्तकः ॥ 2 ॥
नाम यद् राजपुत्रीयं[1]) विश्रुतं[2]) राजवैद्यकम्[3]) ।
राज्ञः सोमस्य पुत्रत्वाद् राजपुत्रो बुधः स्मृतः ॥ 3 ॥
जातमात्रः स[1]) तेजांसि सर्वाण्येवाक्षिपद्[2]) बली, ।
ब्रह्माद्यास्तत्र चाजग्मुर्देवा देवर्षिभिः[3]) सह ॥ 4 ॥
बृहस्पतिगृहे सर्वे जातकर्मोत्सवे तदा ।
प्रप्रच्छु[1]स्ते सुरास्ता[2]रां केन जातः कुमारकः ? ॥ 5 ॥
ततः सा लज्जिता तेषां न किंचिदवदत् तदा ।
पुनः पुनस्तदा पृष्टा लज्जयन्ती वराङ्गना ॥ 6 ॥
सोमस्येति चिरादाह[1]), ततोऽगृह्णाद् विधुः सुतम्, ।
बुध इत्यकरोन् नाम[2]) प्रादाद् राज्यं च भूतले ॥ 7 ॥
अभिषेकं ततः कृत्वा प्रदानमकरोद् विभुः, ।
ग्रह[1]साम्यं[2]) प्रदायाथ ब्रह्मा ब्रह्मर्षिसंयु[3]तः ॥ 8 ॥
पश्यतां सर्वभूतानां[1]) तत्रैवान्तरधीयत ।
इलोदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत्, ॥ 9 ॥
अश्वमेधशतं साग्रमकरोद् यः स्वतेजसा, ।
पुरूरवा इति ख्यातः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ 10 ॥

हिमवच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम्	हिमवच्छि[1]खरे रम्ये[2]) समाराध्य[3]) पितामहम् ।

---

1 = Mt. 24.1; P.1 I. 12.43; P.2 V. 12.52. 1) P.2 –रः पीताम्बरवि– ।
2 = Mt. 24.2; P.1 I. 12.44; P.2 V. 12.53. 1) Mt. T. –रश्चन्द्र– । 2) Mt. T. –र्द्धीमान् ।
3 = Mt. 24.3; P.1 I. 12.45; P.2 V. 12.54. 1) P.1 P.2 T. –पुत्रोऽयं । 2) P.1 P.2 T. –श्रुतो । 3) P.1 P.2 T. –द्यकः ।
4 = Mt. 24.4; P.1 I. 12.46; P.2 V. 12.55. 1) P.1 जनानां तु स; P.2 जनानामुग्र– । 2) Mt. T. –ण्येवाजयद् । 3) P.2 ब्रह्मर्षिभिः ।
5 = Mt. 24.5; P.1 I. 12.47; P.2 V. 12.56. 1) Mt. अपृच्छं– । 2) P.2 तदा ता– ।
6 = Mt. 24.6; P.1 I. 12.48; P.2 V. 12.57.
7 = Mt. 24.7; P.1 I. 12.49; P.2 V. 12.58. 1) P.2 –रात् प्राह । 2) Mt. नाम्ना ।
8 = Mt. 24.8; P.1 I. 12.50; P.2 V. 12.59. 1) Mt. गृह– । 2) P.1 –मघ्यं । 3) P.1 –र्षिभिर्युं– ।
9 = Mt. 24.9; P.1 I. 12.51; P.2 V. 12.60. 1) Mt. –देवानां ।
10 = Mt. 24.10; P.1 I. 12.52; P.2 V. 12.61^{b}, 62^{a}.
11^{a} = Mt. 24.11^{a}.
| 11^{a} = P.1 I. 12.53^{a}; P.2 V. 12.62^{b}. 1) P.2 हिमाद्रिशि । 2) P.2 T. रम्य । 3) P.2 आराध्य स ।

लोकैश्वर्यमगाद् राजा[1]) सप्तद्वीपपतिस्तदा ॥ 11 ॥

केशि-प्रभृतयो दैत्याः
कोटिशो येन दारिताः, ।

| केशि-प्रभृतयो दैत्या-
| स्तद्भृत्यत्वमुपागताः[1]), ।

उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद् रूपमोहिता, ॥ 12 ॥
सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना ।
धर्मेण पालिता तेन सर्वलोकहितैषिणा ॥ 13 ॥
चामरग्राहिणी[1]) कीर्तिः स्वयं[2]) चैवाङ्गवाहिका ।

विष्णोः प्रसादाद् देवेन्द्रो
ददावर्धासनं तदा ॥ 14 ॥

| ब्रह्मप्रसादाद् देवेन्द्रो
| ददावर्धासनं तदा ॥ 14 ॥

धर्मार्थकामान् धर्मेण समवेतोऽभ्य[1]पालयत् ; ।
धर्मार्थ-कामास्तं[2]) द्रष्टुमाजग्मुः[3]) कौतुकान्विताः[4]) ॥ 15 ॥
जिज्ञासवस्तच्चरितंः कथं पश्यति नः समम् ? ।
भक्त्या चक्रे ततस्तेषामर्घ्यं[1]पाद्यादिकं नृपः[2]) ॥ 16 ॥
आसनत्रयमानीय[1]) दिव्यं कनकभूषणम्[2]) ।
निवेश्याथाकरोत् पूजामीषद्. धर्मेऽधिकां[3]) पुनः ॥ 17 ॥
जग्मतुस्तौ च[1]) कामार्थावतिकोपं नृपं प्रति; ।
अर्थः शापमदात् तस्मै लोभात् त्वं नाशमेष्यसि ! ॥ 18 ॥
कामोऽप्याह तवोन्मादो भविता गन्धमादने ।
कुमारवनमाश्रित्य[1]) वियोगाच्चोर्व[2]शीभवत् ॥ 19 ॥
धर्मोऽप्याह, चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च भविष्यसि, ।
संततिस्तव राजेन्द्र यावचन्द्रार्कतारकम्[1]) ॥ 20 ॥
शतशो[1]) वृद्धिमायाति[2]), न नाशं भुवि यास्यति ।

| षष्टि[1]वर्षाणि चोन्माद उर्वशीकामसंभवः, ॥ 20₁ ॥
| अचिरादेव भार्यापि[1]) वशमेष्यति चाप्सराः[2]) ।

11^b = Mt. 24.11^b; P.1 I. 12.53^b; P.2 V. 12.63^a. 1) P.1 P.2 राजन् ।

12^a = Mt. 24.12^a.

| 12^a = P.1 I. 12.54^a; P.1 V. 12.63^b. 1) P.1 –त्वं समागताः ।

12^b = Mt. 24.12^b; P.1 I. 12.54^b; P.2 V. 12.64^a.

13 = Mt. 24.13; P.1 I. 12.55; P.2 V. 12.64^b, 65^a.

14^a = Mt. 24.14^a; P.1 I. 12.56^a; P.2 V. 12.65^b. 1) P.1 –ग्रहणा । 2) Mt. सदा ।

14^b = Mt. 24.14^b.

| 14^b = P.1 I. 12.56^b; P.2 V. 12.66^a.

15 = Mt. 24.15; P.1 I. 12.57; P.2 V. 12.66^b, 67^a. 1) Mt. सममेवाभ्य– । 2) Mt. –माः सं– । 3) P.2 –मागताः । 4) Mt. –तुकात् पुरा ।

16 = Mt. 24.16; P.1 I. 12.58; P.2 V. 12.67^b, 68^a. 1) P.2 –र्घं– । 2) P.1 P.2 V. ततः; P.2 T. तथा ।

17 = Mt. 24.17; P.1 I. 12.59; P.2 V. 12.68^b, 69^a. 1) P.2 –मादाय । 2) Mt. –भूपितम् । 3) P.2 –र्मोधिकां ।

18 = Mt. 24.18; P.1 I. 12.60; P.2 V. 12.69^b, 70^a. 1) Mt. –स्तेन ।

19 = Mt. 24.19; P.1 I. 12.61; P.2 V. 12.70^b, 71^a. 1) P.2 –मागत्य । 2) Mt. –गादुर्व– ।

20 = Mt. 24.20; P.1 I. 12.62; P.2 V. 12.71^b, 72^a. 1) P.1 P.2 –वदाचन्द्रतारकम् ।

21^a = Mt. 24.21^a; P.1 I. 12.63^a; P.2 V. 12.72^b. 1) P.2 T. सततं । 2) Mt. –मायातु ।

| $20_1{}^b$ = P.1 I. 12.63^b; P.2 V. 12.73^a. 1) P.1 –ष्ठि ।
| 21^a = P.1 I. 12.64^a; P.2 V. 12.73^b. 1) P.2 तेनाशं (शु) । 2) P.2 तेऽप्सरा ।

इत्युक्त्वान्तर्दधुः सर्वे; राजा राज्यं तदन्व[1]भूत्, ॥ 21 ॥
अहन्यहनि देवेन्द्रं द्रष्टुं याति पुरूरवाः[1]) ।
कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम्[2]) ॥ 22 ॥
सार्धं शक्रेण[1]) सोऽपश्यन्नीयमानामथाम्बरे ।
केशिना दानवेन्द्रेण चित्रलेखामथोर्वशीम् ॥ 23 ॥
तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपातनैः[1]) ।
बुधपुत्रेण वायव्यमस्त्रं मुक्त्वा यशोर्थिना, ॥ 24 ॥
पुरा[1]) शक्रोऽपि समरे येन वज्री[2]) विनिर्जितः ।
मित्रत्वमगमत् तेन[3]) प्रादादि[4]न्द्राय चोर्वशीम् ॥ 25 ॥
ततः प्रभृति मित्रत्वमगमत् पाकशासनः ।

सर्वलोकातिशायित्वं
बलमूर्जो यशः श्रियम् ॥ 26 ॥
प्रादाद् वज्री तु[1]) संतुष्टो
गेयतां भरतेन च ।

सर्वलोकाति[1]शयितं
पुरूरवसमेव तम् ॥ 26 ॥
प्राह वज्री तु संतुष्टो
नीयतां नियमेन[1]) तु ।

सा पुरूरवसः प्रीत्यै[1]) गायन्ती च[2]रितं महत् ॥ 27 ॥
लक्ष्मीस्वयंवरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् ।
मेनकामुर्वशीं[1]) रम्भां नृत्यध्वमिति चा[2]दिशत् ॥ 28 ॥
ननर्त सलयं तत्र लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी; ।
सा पुरूरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती[1]) कामपीडिता ॥ 29 ॥
विस्मृताभिनयं सर्वं, यत् पुरातनवे[1]दितम् ।
शशाप भरतः क्रोधाद्[2]) वियोगात् तस्य[3]) भूतले ॥ 30 ॥
पञ्चपञ्चाशदब्दानि लताभूता[1]) भविष्यति[2]), ।
पुरूरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानु[3]भविष्यति ॥ 31 ॥
ततस्तमुर्वशी गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम्, ।

21^{b} = Mt. 24.21^{b}; P.1 I. 12.64^{b}; P.2 V. 12.74^{b}. 1) P.1 तदान्व- ।
22 = Mt. 24.22; P.1 I. 12.65; P.2 V. 12.75. 1) Mt. स राजराट् । 2) P.1 -रिणा; P.2 दक्षिणायुधधारिणा ।
23 = Mt. 24.23; P.1 I. 12.66; P.2 V. 12.76. 1) Mt. -धंर्मकेंण ।
24 = Mt. 24.24; P.1 I. 12.67^{a} = a; P.2 T. 12.77. 1) Mt. -धपाणिना ।
25 = Mt. 24.25; P.1 I. 12.67^{b}, 68^{a}; P.2 V. 12.78. 1) Mt. P.2 V. तथा । 2) Mt. चैवं; P.2 T. चक्री । 3) Mt. -मद् देवै- । 4) Mt. -र्ददावि- ।
26^{a} = Mt. 24.26^{a}; P.1 I. 12.68^{b}; P.2 V. 12.79^{a}.
26^{b} = Mt. 24.26^{b}.
27^{a} = Mt. 24.27^{a}. 1) Mt. -त्रीति ।
26^{b} = P.1 I. 12.69^{a}; P.2 V. 12.79^{b}. 1) P.1 -लोकेऽति- ।
27^{a} = P.1 I. 12.69^{b}; P.2 V. 12.80^{a}. 1) P.1 -तामियमेव ।
27^{b} = Mt. 24.27^{b}; P.1 I. 12.70^{a}; P.2 V. 12.80^{b}. 1) Mt. प्रीत्या । 2) P.1 चागायच्च- ।
28 = Mt. 24.28; P.1 I. 12.70^{b}, 71^{a}; P.2 V. 12.81. 1) P.1 P.2 -कां चोर्वशीं । 2) Mt. नृत्यतेति तदा- ।
29 = Mt. 24.29; P.1 I. 12.71^{b}, 72^{a}; P.2 V. 12.82. 1) P.2 T. कामिनी ।
30 = Mt. 24.30; P.1 I. 12.72^{b}, 73^{a}; P.2 V. 12.83. 1) Mt. पुरा भरतो-; P.1 -न चो- । 2) P.2 कोपाद् । 3) Mt. -गदस्य ।
31 = Mt. 24.31; P.1 I. 12.73^{b} = a; P.2 V. 12.84. 1) Mt. लता सूक्ष्मा । 2) P.1 -सि । 3) P.2 -वासो ।

शापानुभवनान्ते तु[1]) उर्वशी बुधसूनुना[2]) ॥ 32 ॥
अजीजनत् सुतानष्टौ, नामतस्तान् निबोधत[1]) ।
आयुर्दृढायुर्वश्यायु[2]र्धनायु[3]र्धृतिमान्[4]) वसुः ॥ 33 ॥
दिविजातः[1]) शतायुश्च[2]), सर्वे दिव्यबलौजसः ।
आयुषो नहुषः पुत्रो वृद्धशर्मा तथैव च ॥ 34 ॥
रजिर्दम्भो[1]) विपाप्मा च[2]) वीराः पञ्च महारथाः ।
रजेः पुत्रशतं जज्ञे राजेयमि[3]ति विश्रुतम्[4]) ॥ 35 ॥
रजिराराधयामास नारायणमकल्मषम् ; ।
तपसा तोषितो विष्णुर्वरं[1]) प्रादान् महीपतेः[2]) ॥ 36 ॥
देवासुरमनुष्याणामभूत् स विजयी तदा ।
अथ देवासुरं युद्धमभूद् वर्ष[1]शतत्रयम् ॥ 37 ॥
प्रह्लाद-शक्रयोर्भीमं, न कश्चिद् विजयी तयोः ।
ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह[1]) देवश्चतुर्मुखः ॥ 38 ॥
अनयोर्विजयी कः स्याद् ? रजिर्यत्रेति सोऽब्रवीत् ।
जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः ! ॥ 39 ॥
दैत्यैः प्राह: यदि स्वामी वो भवामि ततस्त्वलम् ।
नासुरैः प्रतिपन्नं तत्, प्रतिपन्नं सुरैस्तथा[1]) ॥ 40 ॥
स्वामी भव त्वमस्माकं, वलं[1]) नाशय विद्विषः[2]) ! ।
ततो विनाशिताः सर्वे, येऽवध्या वज्रपाणिनः[2]) ॥ 41 ॥
पुत्रत्वमगमत् तुष्टस्तस्येन्द्रः कर्मणा विभुः[1]), ।
दत्त्वेन्द्राय पुरा[2]) राज्यं जगाम तपसे रजिः ॥ 42 ॥
रजिपुत्रैस्तदा छिन्नं बलादिन्द्रस्य वैभवम्[1]) ।
यज्ञभागं च[2]) राज्यं च तपोबलगुणान्वितैः ॥ 43 ॥
राज्यभ्रष्टस्तदा[1]) शक्रो रजिपुत्रनि[2]पीडितः ।
प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः, ॥ 44 ॥
न यज्ञभागो राज्यं मे निर्जितस्य[1]) बृहस्पते, ।
राज्यलाभाय मे यत्नं विधत्स्व धिषणाधिप ! ॥ 45 ॥

---

32 = Mt. 24.32; P.1 I. 12.74; P.2 V. 12.85. 1) Mt. शापान्ते भरतस्याथ; P.1 च । 2) Mt. –सूनुतः ।
33 = Mt. 24.33; P.1 I. 12.75; P.2 V. 12.86. 1) P.1 –बोध मे । 2) Mt. –युरश्वायु– । 3) P.1 –र्नैलायु– । 4) P.2 –र्वृत्तिमान् ।
34 = Mt. 24.34; P.1 I. 12.76; P.2 V. 12.87. 1) Mt. T. शुचिविद्यः; P.1 दिव्यजायुः । 2) P.2 सुबाहुश्च ।
35 = Mt. 24.35; P.1 I. 12.77; P.2 V. 12.88. 1) P.1 –र्दण्डो । 2) P.1 विशाखश्च । 3) P.1 P.2 –जेया इ– । 4) P.1 P.2 –श्रुताः ।
36 = Mt. 24.36; P.1 I. 12.78; P.2 V. 12.89. 1) Mt. –रान् । 2) P.2 –पते ।
37 = Mt. 24.37; P.1 I. 12.79; P.2 V. 12.90. 1) P.2 –द्धं बभूवाब्द– ।
38 = Mt. 24.38; P.1 I. 12.80; P.2 V. 12.91. 1) P.1 पृथग् ।
39 = Mt. 24.39; P.1 I. 12.81; P.2 V. 12.92.
40 = Mt. 24.40; P.1 I. 12.82; P.2 V. 12.93. 1) P.1 –स्तदा ।
41 = Mt. 24.41; P.1 I. 12.83; P.2 V. 12.94. 1) Mt. संग्रामे; P.2 T. रणे । 2) Mt. द्विपः । 3) Mt. –पाणिना ।
42 = Mt. 24.42; P.1 I. 12.84; P.2 V. 12.95. 1) P.1 P.2 V. ततः । 2) Mt. तदा ।
43 = Mt. 24.43; P.1 I. 12.85; P.2 V. 12.96. 1) P.1 वै यदा; P.2 T. वै पदम् ; P.2 V. वै तदा । 2) P.1 –भागश्च ।
44 = Mt. 24.44; P.1 I. 12.86; P.2 V. 12.97. 1) P.1 –स्ततः । 2) Mt. –पुत्रैर्नि– ।
45 = Mt. 24.45; P.1 I. 12.87; P.2 V. 12.98. 1) Mt. निर्जितश्च; P.1 पीडितस्य ।

ततो बृहस्पतिः शक्रमकरोद् बलदर्पितम् ।
ग्रहशान्तिविधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ॥ 46 ॥
गत्वाथ मोहयामास रजिपुत्रान् बृहस्पतिः ।
| स्वं विमानं समास्थाय देवराज्याय वेदवित् ॥ 47 ॥
जिनधर्मं समास्थाय वेदबाह्यं स वेदवित्[1]) ।
वेदत्रयीपरिभ्रष्टांश्चकार धिषणाधिपः ॥ 48 ॥
वेदबाह्यान् परिज्ञाय . हेतुवादसमन्वितान् ।
जघान शक्रो वज्रेण सर्वान् धर्मबहिष्कृतान् ॥ 49 ॥
नहुषस्य प्र[1]वक्ष्यामि पुत्रान् सप्तैव धार्मिकान् ।
यतिर्ययातिः संयाति[2]रुद्भवः[3]) पर ए[4]व . च ॥ 50 ॥
शर्यातिर्मे[1]धजातिश्च[2]) सप्तैते वंशवर्धनाः ।
यतिः कुमारभावेऽपि योगी वैखानसोऽभवत् ॥ 51 ॥
ययातिर[1]करोद् राज्यं धर्मैकशरणः सदा ।
शर्मिष्ठा तस्य भार्याभूद् दुहिता वृषपर्वणः ॥ 52 ॥
भार्गवस्यात्मजा चैव[1]) देवयानी च सुव्रता ।
ययातेः पञ्च दायादास्तान् प्रवक्ष्यामि नामतः ॥ 53 ॥
देवयानी यदुं पुत्रं तुर्वसुं चाप्यजीजनत्, ।
तथा द्रुह्युम[1]नुं[2]) पूरुं[3]) शर्मिष्ठाजनयत् सुतान् ॥ 54 ॥
यदुः पूरु[1]श्चाभवतां[2]) तेषां[3]) वंशविवर्धनौ[4]) ॥ 55 ॥

| ययातिर्नाहुषश्चासीद् *राजा*[1]) सत्यपराक्रमः, । पालयामास स[2]) महीमीजे च *विधिवन्* म[3]खैः ॥ 55_1 ॥
| अतिभक्त्या पितॄनर्चन्[1]) देवांश्च प्रयतः सदा । *अथाजयत्* प्रजाः *सर्वा*[2]) ययातिरपराजितः ॥ 55_2 ॥
| स शाश्वतीः समा राजा[1]) प्रजा धर्मेण पालयन् । जरामाच्छंन् महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ॥ 55_3 ॥
| जराभिभूतः पुत्रान् स राजा वचनमब्रवीत् । यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च *पार्थिवः*[1]) ॥ 55_4 ॥

---

46 = Mt. 24.46; P.2 I. 12.88; P.2 V. 12.99.
47 = Mt. 24.47^{a}; P.1 I. 12.89^{a}; P.2 V. 12.100.
48 = Mt. 24.47^{b}, 48^{a}; P.1 I. 12.89^{b}, 90^{a}; P.2 V. 12.101. 1) P.1 P.2 T. धर्मवित् ।
49 = Mt. 24.48^{b}, 49^{a}; P.1 I. 12.90^{b}, 91^{a}; P.2 V. 12.102.
50 = Mt. 24.49^{b}, 50^{a}; P.1 I. 12.91^{b}, 92^{a}; P.2 V. 12.103. 1) P.2 च । 2) P.1 शर्याति- । 3) P.1 -रुत्तरः । 4) Mt. पांचिरे- ।
51 = Mt. 24.50^{b}, 51^{a}; P.1 I. 12.92^{b}, 93^{a}; P.2 V. 12.104. 1) P.1 अयतिर्वि-; P.2 वियतिर्वि- । 2) P.1 -यतिश्चैव; P.2 -श्चसातिश्च ।
52 = Mt. 24.51^{b}, 52^{a}; P.1 I. 12.93^{b}, 94^{a}; P.2 V. 12.105. 1) Mt. -तिश्चा- ।
53 = Mt. 24.52^{b}, 53^{a}; P.1 I. 12.94^{b}, 95^{a}; P.2 V. 12.106. 1) Mt. तद्वद् ।
54 = Mt. 24.53^{b}, 54^{a}; P.1 I. 12.95^{b}, 96^{a}; P.2 V. 12.107. 1) P.1 P.2 द्रुह्यम- । 2) P.1 -णुं । 3) P.2 पुरुं ।
55 = Mt. 24.54^{b}; P.1 I. 12.96^{b}; P.2 V. 12.108^{a}. 1) P.2 पुरु- । 2) P.1 -श्च भरत-; P.2 -श्च भवत- । 3) P.1 -स्तेवै; P.2 -स्तेषां । 4) P.1 -नाः ।

| 55_1 = Mt. 24.55; Mh. I. 3156^{b}, 3157^{a}. 1) Mh. -षः सम्राडासीत् । 2) Mh. स पालयामास । 3) Mh. बहुभिर्म- ।
| 55_2 = Mt. 24.56; Mh. I. 3157^{b}, 3158^{a}. 1) Mt. -नर्च्य । 2) Mh. अन्वगृह्णात् प्रजां सर्वां ।
55_3 = Mt. 24.57; Mh. I. 3160^{b}, 3161^{a}. 1) Mh. राजन् ।
55_4 = Mt. 24.58; Mh. I. 3161^{b}, 3162^{a}. 1) Mh. भारत ।

यौवनेन चरन्[1]) कामान् युवा युवतिभिः सह ।
विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं कुरुतात्मजाः[2]) ! ॥ 55_{5} ॥

तं पुत्रो दैव[1]यानेयः पूर्वजो यदुर[2]ब्रवीत् ।
साहाय्यं[3]) भवतः कार्यमस्माभिर्यौ[4]वनेन किम्[5]) ? ॥ 55_{6} ॥

ययातिरब्रवीत् पुत्रान्[1]) जरा मे प्रतिगृह्यताम् ! ।
यौवनेनाथ भवतां[2]) चरेयं विषयानहम्, ॥ 55_{7} ॥

यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः ।
कामार्थः परिहीनो मे[1]), तृप्तोऽहं[2]); तेन पुत्रकाः ॥ 55_{8} ॥

ममकेन[1]) शरीरेण राज्यमेकः[2]) प्रशास्तु वः, ।
अहं तन्वाभिनवया युवा कामान[3]वाप्नुयाम् ॥ 55_{9} ॥

न तेऽस्य[1]) प्रत्यगृह्णन्त[2]) यदु-प्रभृतयो जराम्, ।
चतुरस्तान् स राजर्षिरशपच्चेति नः श्रुतम् ॥ 55_{10} ॥

तमब्रवीत् ततः पूरुः कनीयान् सत्यविक्रमः ।
राजंश्चराभि[1]नवया तन्वा मे यौवनात् सुखी[2]), ॥ 55_{11} ॥

अहं जरां तवा[1]दाय राज्ये स्थास्यामि चाज्ञया[2]) ! ।
एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ॥ 55_{12} ॥

संस्थाप[1]यामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ।
पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ॥ 55_{13} ॥

ययातेश्चाथ[1]) वयसा राज्यं पूरुरकारयत् ।
ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ॥ 55_{14} ॥

स्थितः स नृपशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमः ।
ययातिरपि पत्नीभ्यां दीर्घकालं विहृत्य च ॥ 55_{15} ॥

विश्वाच्या सहितो रेमे पुनश्चैत्ररथे वने ।
नाध्यगच्छत् तदा तृप्तिं कामानां स महायशाः ॥ 55_{16} ॥

अवेत्य मनसा राजन्निमां गाथां तदा जगौ ।
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति, ॥ 55_{17} ॥

55_{5} = Mt. 24.59; Mh. I. 3162[b], 3163[a]. 1) Mt. चलान् । 2) Mh. साह्यं कुरुत पुत्रकाः ।
55_{6} = Mt. 24.60; Mh. I. 3163[b], 3164[a]. 1) Mt. देव- । 2) Mh. वाक्यम- । 3) Mh. किं कार्यं । 4) Mh. -मस्माकं यौ- । 5) Mh. ते ।
55_{7} = Mt. 24.61; Mh. I. 3164[b], 3165[a]. 1) Mh. तं त्रे । 2) Mh. -नेन त्वदीयेन ।
55_{8} = Mt. 24.62; Mh. I. 3165[bc]. 1) Mh. -ऽयं । 2) Mh. तप्येयं ।
55_{9} = Mt. 24.63; Mh. I. 3166. 1) Mt. स्वकीयेन । 2) Mt. जरामेनां । 3) Mh. -मम- ।
55_{10} = Mt. 24.64; Mh. I. 3167[a] = a. 1) Mh. ते न तस्य । 2) Mh. प्रत्यगृह्णन् ।
55_{11} = Mt. 24.65; Mh. I. 3167[b], 3168[a]. 1) Mt. जरां मा देहि । 2) Mh. यौवनगोचरः ।
55_{12} = Mt. 24.66; Mh. I. 3168[b], 3169[a]. 1) Mh. समा- । 2) Mh. ते ज्ञया ।
55_{13} = Mt. 24.67; Mh. I. 3169[b], 3170[a]. 1) Mh. संचार- ।
55_{14} = Mt. 24.68; Mh. I. 3170[b], 3171[a]. 1) Mh. यायातेनापि ।
55_{15} = Mh. I. 3171[b], 3172[a].
55_{16} = Mh. I. 3172[b], 3173[a].

55_{17} = Mh. I. 3173[b], 3174[a].

हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ।
पृथिवी रत्नसंपूर्णा हिरण्यं पशवः स्त्रियः, ॥ 55_{18} ॥
नालमेकस्य तत् सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ।
यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु कर्हिचित् ॥ 55_{19} ॥
कर्मणा मनसा वाचा, ब्रह्म संपद्यते तदा ।
यदा चायं न बिभेति, यदा चास्मान् न बिभ्यति, ॥ 55_{20} ॥
यदा नेच्छति न द्वेष्टि, ब्रह्म संपद्यते तदा ।
इत्यवेक्ष्य महाप्राज्ञः कामानां फल्गुतां नृपः[1]) ॥ 55_{21} ॥
समाधाय मनो बुद्धया प्रत्यगृह्णाज् जरां सुतात् ।
दत्त्वा च यौवनं राजा पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ 55_{22} ॥
अतृप्त इव[1]) कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ।
त्वया दायादवानस्मि, त्वं मे वंशकरः सुतः, ॥ 55_{23} ॥
पौरवो वंश इत्येष[1]) ख्यातिं लोके गमिष्यति ।
ततः स नृपशार्दूलः[2]) पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ 55_{24} ॥
तपः सुचरितं कृत्वा भृगुतुङ्गे महातपाः ।
कालेन महता पश्चात् कालधर्ममुपेयिवान् ।
कारयित्वा त्वनशनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ 55_{25} ॥

पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि
शृणुध्वमृषिसत्तमाः ।
यत्र ते भारता जाता
भरतान्वयवर्धनाः ! ॥ 56 ॥

पूरोर्वंशं प्रवक्ष्यामि,
यत्र जातोऽसि पार्थिव, ।
यदोस्तु यादवा जाता
यत्र[1]) तौ बल-केशवौ ।
भारावतरणार्थाय
पाण्डवानां हिताय च ॥ 56 ॥

55_{18} = Mh. I. 3174[b], 3175[a].
55_{19} = Mh. I. 3175[b], 3176[a].
55_{20} = Mh. I. 3176[b], 3177[a].
55_{21} = Mh. I. 3177[b], 3178[a]. 1) Mh. T. नृप ।
55_{22} = Mh. I. 3178[b], 3179[a].
55_{23} = Mh. I. 3179[b], 3180[a]; Mt. 24.69. 1) Mh. एव ।
55_{24} = Mh. I. 3180[b], 3181[a]; Mt. 24.70. 1) Mh. इति ते । 2) Mh. –दूंल ।
55_{25} = Mh. I. 3181[b], 3182; Mt. 24.71[a] = b.

56 = Mt. 24.71[bc].

56 = P.1 I. 12.97, 98[a]; P.2 V. 12.108[b], 109. 1) P.2 –तास्तत्र ।

[Mt. 25.1—3, 25.4—42.29 = Mh. I. 3183 – 3690; Mt. 43.1—4.]

चतुर्थोंऽशः

A.

(Bḍ. II. 69.1—57; Br. 13.153[b]—212[a]; H. 1842—1903; L. 68.1—20; Mt. 43.5—53; P.1 I. 12.98[b]—140; P.2 V. 12.110—152; Vā. 94.1—56; Cp. A. 275.1—11; Bhg. IX. 23.19—30[a]; Ga. 139.19—24; Kū. 22.12[b]—23.4; Vi. IV. 11.1—7.)

यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः ।
विस्तरेणानुपूर्व्या[1]) च गदतो मे निबोधत[2]) ! ॥ 1 ॥

यदोः पुत्रा बभूवुर्हि[1]) पञ्च देवसुतोपमाः ।

सहस्रदः[1]) पयोदश्च क्रोष्टा नीलोऽञ्जिकस्तथा ॥ 2 ॥	सहस्रजिद[1]थ[2]) ज्येष्ठः[3]) क्रोष्टुर्नी[4]लोऽञ्जिको[5]) लघुः[6]) ॥ 2 ॥
	सहस्रजित्सुतः श्रीमान्[1]) शतजिन् ना[2]म पार्थिवः ।
सहस्र[1]दस्य दायादा- स्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ 3 ॥	शतजितश्च दायादा[3]- स्त्रयः परमधार्मिकाः[4]) ॥ 3 ॥

---

1 = Bḍ. II. 69.1; H. 1842; L. 68.1; Mt. 43.5; Vā. 94.1. 1) L. संक्षेपेणानुपूर्व्याच् । 2) H. निबोध तम् ।

2^a = Bḍ. II. 69.2[a]; Br. 13.153[b]; H. 1843[a]; Kū. 22.12[b]; L. 68.2[a]; Mt. 43.6[a]; P.1 I. 12.98[b]; P.2 V. 12.110[a]; Vā. 94.2[a]. 1) Br. H. बभूवुस्तु यदोः पुत्राः; Kū. यदोरप्यभवन् पुत्राः; P.1 –वुश्च ।

2^b = Br. 13.154[a]; H. 1843[b]. 1) Br. सहस्रादः ।

3 = Br. 13.151[b]; H. 1844[a]. 1) Br. –स्रा– ।

2^b = Bḍ. II. 69.2[b]; Kū. 2 .13[a]; L. 68.2[b]; Mt. 43.7[a]; P.1 I. 12.99[a]; P.2 V. 12.110[b]; Vā. 94.2[b]. 1) Mt. –जिर– । 2) Kū. P.1 P.2 –जित् तथा; L. –जित्सुतो; Mt. –थों । 3) Bḍ. Kū. Vā. श्रेष्ठः । 4) P.1 P.2 क्रोष्टा नी– । 5) Kū. जिनो; L. जको; Vā. जितो; Mt. T. –ऽन्तिको । 6) Kū. P.1 P.2 रघुः ।

3 = Bḍ. II. 69.3; Kū. 22.13[b], 14[a]; L. 68.3; Mt. 43.7[b], 8[a]; P.1 I. 12.99[b], 100[a]; P.2 V. 12.111; Vā. 94.3. 1) Kū. L. तस्तद्वच् ; Mt. –स्रजेस्तु दायादो; P.1 P.2 –जितो दायादः । 2) Mt. –जिर्ना– । 3) Bḍ. –जित्तनयाः ख्याता–; Kū. सुताः शतजितोऽप्यासं–; L. सुताः शतजितः ख्याताः; Mt. –जेरपि दायाद–; Vā.शतजित्सुता विख्याता– । 4) L. Mt. परमकीर्तयः ।

हैहयश्च हयश्चैव राजा[1]) वेणुहयस्तथा[2]) ।
हैहयस्य तु दायादो[3]) धर्मनेत्र इति श्रुतः[4]), ॥ 4 ॥

धर्मनेत्रस्य कार्तस्तु,
साह्ञ्जस्तस्य चात्मजः ।
[साहञ्जनी नाम पुरी
तेन राज्ञा निवेशिता ।]

धर्मनेत्रस्य[1]) कुन्ति[2]स्तु,
साहञ्ज[3]स्तस्य चात्मजः[4]) ।

साहञ्जस्य[1]) तु दायादो महिष्मान्[2]) नाम पार्थिवः[3]), ॥ 5 ॥
[माहिष्मती नाम पुरी
येन राज्ञा निवेशिता ।]

आसीन् माहिष्मतः पुत्रो[1]) भद्रश्रेण्यः[2]) प्रतापवान्[3]) ।
वाराणस्य[4]धिपो[5]) राजा कथितः[6]) पूर्वमे[7]व हि[8]) ॥ 6 ॥

भद्रश्रेण्यस्य[1]) दायादो[2]) दुर्दमो[3]) नाम पार्थिवः[4]) ।
दुर्दमस्य[5]) सुतो[6]) धीमान्[7]) कनको[8]) नाम वीर्यवान्[9]) ॥ 7 ॥

कनकस्य[1]) तु दायादा[2]श्चत्वारो लोकविश्रुताः[3]) ।

---

4 = Bḍ. II. 69.4; Br. 13.155; H. 1844[b], 1845[a]; Kū. 22.14[b], 15[aIbII]; L. 68.4[abI], 5[aII]; Mt. 43.8[b], 9[a]; P.1 I. 12.100[b], 101[a]; P.2 V. 12.112; Vā. 94.4. 1) Mt. P.1 तथा । 2) Kū. L. Mt. Vā. –यश्च यः; P.1 तालहयश्च यः; P.2 तथोत्तालहयश्च यः । 3) Br. H. Kū. –स्याभवत् पुत्रो । 4) Kū. प्रतापवान् ; Mt. P.1 P.2 –नेत्रः प्रतिश्रुतः; Vā. धर्मतन्त्र इति श्रुतिः ।

5[a] [ ] = Br. 13.156; H. 1845[b], 1846[a].

5[a] = Bḍ. II. 69.5; Kū. 22.16[a]; L. 68.5[b]; Mt. 43.9[b]; P.1 I. 12.101[b]; P.2 V. 12.113[a]; Vā. 94.5[a]. 1) Vā. –मंतन्त्रस्य । 2) Kū. L. Vā. कीर्ति–; P.2 कुम्भि– । 3) Bḍ. Vā. संज्ञेय–; Kū. संज्जित–; L. संजय–; Mt. P.1 P.2 संहृत– । 4) Kū. –स्तत्सुतोऽभवत् ।

5[b] = Bḍ. II. 69.5[b]; H. 1846[b]; L. 68.6[a]; Mt. 43.10[a]; P.1 I. 12.102[a]; P.2 V. 113[b]; Vā. 94.5[b]. 1) Bḍ. Vā. संज्ञेयस्य; L. संजयस्य; Mt. P.1 P.2 संहृतस्य । 2) P.2 T. –ह्मिा । 3) L. धार्मिकः ।

[ ] = H. 1847[a].

6 = Bḍ. II. 69.6; Br. 13.157[a] = a; H. 1847[b], 1848[a]; Kū. 22.16[b] = a; L. 68.6[b] = a; Mt. 43.10[b], 11[a]; P.1 I. 12.102[b], 103[a]; P.2 V. 12.114; Vā. 94.6. 1) Kū. महिष्मः संजितस्याभूद् । 2) Bḍ. P.1 P.2 –सेनः; Mt. रुद्रश्रेण्यः । 3) Kū. –यस्तदन्वयः । 4) Bḍ. –स्या– । 5) Mt. P.1 P.2 –स्यामभूद् । 6) Mt. –थितं । 7) Bḍ. Vā. –वै ए– । 8) H. Mt. तु ।

7 = Bḍ. II. 69.7; Br. 13.157[b], 158[a]; H. 1848[b], 1849[a]; Kū. 22.17; L. 68.7; Mt. 43.11[b], 12[a]; P.1 I. 12.103[b], 104[a]; P.2 V. 12.115; Vā. 94.7. 1) Bḍ. P.1 P.2 –द्रसेनस्य; Mt. रुद्रश्रेण्यस्य । 2) Mt. P.2 पुत्रोऽभूद् ; P.1 पुत्रस्तु । 3) Bḍ. Vā. दुर्मदो; P.2 T. दुर्दर्शो । 4) Br. H. विश्रुतः; P.1 धार्मिकः । 5) Bḍ. Vā. दुर्मदस्य; P.2 T. दुर्दर्शस्य । 6) Vā. ततो । 7) H. राजा; P.1 भीमो; P.2 भीमः । 8) Kū. अन्धको; L. P.1 धनको । 9) Bḍ. Vā. T. विश्रुतः; Br. H. नामतः; L. विश्रुतः; P.2 बुद्धिमान् ।

कृतवीर्यः[4]) कृताग्निश्च[5]) कृतवर्मा[6]) तथैव च[7]) ॥ 8 ॥

कृतौजाश्च[1]) चतुर्थोऽभूत्[2]), कृतवीर्यात्[3]) ततोऽर्जुनः[4]) ।
जज्ञे[5]) बाहु[6]-सहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः[7]) ॥ 9 ॥

[जिगाय पृथिवीमेको
रथेनादित्यवर्चसा ।]
स हि वर्षायुतं तप्त्वा
तपः परमदुश्चरम् ।

वर्षायुतं तपस्तेपे
दुश्चरं पृथिवीपतिः, ।

दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसंभवम् ॥ 10 ॥

तस्मै दत्तो वरान् प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः[1]) ।
पूर्वं बाहुसहस्रं तु स वव्रे[2]) प्रथमं[3]) वरम्[4]), ॥ 11 ॥

अधर्मे[1]) ध्यायमानस्य[2]) सद्भि[3]स्तत्र[4]) निवारणम् , ।
धर्मेण[5]) पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम्[6]) ॥ 12 ॥

संग्रामान् सु[1]बहून् जित्वा हत्वा चारीन् सहस्रशः ।
संग्रामे वर्त[2]मानस्य वधश्चा[3]भ्यधिकाद् रणे[4]) ॥ 13 ॥

---

8 = Bd. II. 69.8; Br. 13.158^b, 159^a; H. 1849^b, 1850^a; Kū. 22.18; L. 68.8; Mt. 43.12^b, 13^a; P.1 I. 12.104^b, 105^a; P.2 V. 12.116; Vā. 94.8. 1) Kū. अन्धकस्य; L. P.1 धनकस्य । 2) P.1 P.2 सुता ह्यासं- । 3) Kū. L. लोकसंमताः । 4) H. -विर्याः; P.1 P.2 कृताग्निश्च । 5) Br. H. कृतौजाश्च; P.1 P.2 कृतवीर्यः; Vā. कार्तिवीर्यः । 6) Br. कृतधन्वा; P.1 P.2 कृतधर्मा । 7) Kū. च तत्सुतः ।

9 = A. 275.4^b = a; Bd. II. 69.9; Br. 13.159^b, 160^a; H. 1850^b, 1851^a; Kū. 22.19^a = a; L. 68.9; Mt. 42.13^b, 14^a; P.1 I. 12.105^b, 106^a; P.2 V. 12.117; Vā. 94.9. 1) Br. H. कृताग्निस्तु; Vā. कृतोजातश् । 2) P.2 -र्थस्तु । 3) Kū. L. कार्तवीर्यस् । 4) A. तु सोऽर्जुनः; Bd. वीर्यात्मजोऽर्जुनः; Br. H. -र्याद्थार्जुनः; Kū. तथार्जुनः; P.1 -याच्च सोऽर्जुनः; P.2 -र्यस्य सोऽर्जुनः । 5) Br. योऽसौ; H. यः स; Mt. जातः; P.1 P.2 जातो । 6) Mt. T. कर- । 7) H. -ऽभवत ; L. -रोत्तमः ।

[ ] = Br. 13.160^b; H. 1851^b.

10^a = Bd. II. 69.10^a; Br. 13.161^a; H. 1852^a; Vā. 94.10^a.

10^a = Mt. 43.14^b; P.1 I. 12.106^b; P.2 V. 12.118^a.

10 = Bd. II. 69.10^b; Br. 13.161^b; H. 1852^b; Mt. 43.15^a; P.1 I. 12.107^a; P.2 V. 12.118^b; Vā. 94.10^b.

11 = Bd. II. 69.11; Br. 13.162; H. 1853; Mt. 43.15^b, 16^a; P.1 I. 12.107^b, 108^a; P.2 V. 12.119; Vā. 94.11. 1) Mt. T. दत्ता वरास्तेन चत्वरः पुरुपोत्तमः; Mt. V. P.1 P.2 -रः पुरुपोत्तमः । 2) Br. H. प्रार्थितं । 3) Br. H. सुमहद् । 4) Mt. P.1 P.2 वव्रे राजसत्तमः ।

12 = Bd. II. 69.12; Br. 13.163; H. 1854; Mt. 43.16^b, 17^a; P.1 I. 12.108^b, 109^a; P.2 V. 12.120; Vā. 94.12. 1) Mt. P.1 P.2 T. अधर्मे । 2) Br. H. -ऽधीयमानस्य; Mt. चरमाणस्य; Vā. दीयमानस्य । 3) P.1 भीति-; P.2 T. शब्दै- । 4) Bd. -नस्य सहसास्मा; Mt. P.1 P.2 -श्चापि; Vā. -स्तस्मान् । 5) Br. H. उग्रेण; Mt. P.1 P.2 युद्धेन । 6) Br. H. -णैवानुरञ्जनम् ; P.1 P.2 -र्मेणावाप्य वै बलम् ।

13 = Bd. II. 69.13; Br. 13.164; H. 1855; Mt. 43.17^b = b; P.1 I. 12.109^b = b; P.2 V. 12.121^a = b; Vā. 91.13. 1) Bd. Vā. संग्रामांस्तु । 2) Bd. Vā. युध्य- । 3) Br. H. वधं चा- । 4) Bd. -धः स्यात प्रधने मम; Mt. P.1 P.2 -श्चैवाधिकाद् भवेत ; Vā. -धः स्यादधिकाद् रणे ।

तेनेयं[1]) पृथिवी सर्वा[2]) सप्तद्वीपा सपत्तना[3])।

ससमुद्रा सनगरा
उग्रेण विधिना जिता ॥ 14 ॥
तस्य बाहुसहस्रं तु
युध्यतः किल धीमतः[1])।
योगाद्[2]) योगे[3]श्वरस्येव[4])
प्रादुर्भवति मायया ॥ 15 ॥
तेन सप्तसु द्वीपेषु
सप्त यज्ञशतानि वै।
प्राप्तानि[1]) विधिना राज्ञा
श्रूयन्ते[2]) मुनिसत्तमाः[3]) ॥ 16 ॥

सप्तोदधिपरिक्षिप्ता
क्षात्रेण विधिना जिता[1]) ॥ 14 ॥
जज्ञे बाहुसहस्रं वै[1])
इच्छतस्तस्य धीमतः,।
रथो ध्वजश्च संजज्ञ,
इत्येवमनुशुश्रुम ॥ 15 ॥
दश यज्ञसहस्राणि
तेषु[1]) द्वीपेषु सप्तसु[2])।
निरर्गलानि वृत्तानि[3])
श्रूयन्ते तस्य धीमतः ॥ 16 ॥

सर्वे यज्ञा महाबाहो[1]स्तस्यासन् भूरिदक्षिणाः[2]),।
सर्वे काञ्चनयूपास्ते[3]), सर्वे[4]) काञ्चनवेदिकाः[5]), ॥ 17 ॥

सर्वे दे[1]वैर्महाभागैर्वि[2]मानस्थैरलंकृताः[3])।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः[4]) ॥ 18 ॥

य[1]स्य यज्ञे[2]) जगौ गाथां गन्धर्वो[3]) नारदस्तथा।

14a = Bḍ. II. 69.14a; Br. 13.166a; H. 1857a; Mt. 43.18a; P.1 I. 12.110a; P.2 V. 12.121b; Vā. 94.14a. 1) P.1 P.2 एतेनेयं। 2) Bḍ. Vā. कृत्स्ना; P.1 वसुमती; P.2 मही सर्वा। 3) H. Mt. T. सपर्वता।

14b = Br. 13.166b; H. 1857b.

15 = Bḍ. II. 69.15; Br. 13.165; H. 1856; Vā. 94.15. 1) Bḍ. योगतः; Br. भो द्विजाः; H. भारत। 2) Bḍ. –गो। 3) Br. योगी–; Vā. यौद्धो। 4) Vā. ध्वजो रथश्चैव।

16 = Bḍ. II. 69.16; Br. 13.167; H. 1858. 1) Bḍ. कृतानि। 2) Bḍ. श्रूयते। 3) H. जनमेजय।

14b = Bḍ. II. 69.14b; Mt. 43.18b; P.1 12.110b; P.2 V. 12.122a; Vā. 94.14b. 1) Vā. T. जनाः।

15 = Mt. 43.19; P.1 I. 12.111a = a; P.2 V. 12.122b=a. 1) P.1 P.2 च।

16 = Mt. 43.20; Vā. 94.16. 1) Mt. राज्ञां। 2) Mt. वै तदा। 3) Vā. निरर्गलाः स्म निर्वृत्ताः।

17 = Bḍ. II. 69.17; Br. 13.168; H. 1859; Mt. 43.21; P.1 I. 12.111b, 112a; P.2 V. 12.123; Vā. 94.17. 1) Br. मुनिश्रेष्ठाः; H. –बाहो; Mt. महाराज–। 2) Bḍ. Vā. भूरितेजसः; Br. H. सहस्रशतदक्षिणाः। 3) Bḍ. Vā. काञ्चनवेदीकाः; Br. H. –पश्च। 4) Mt. सर्वाः। 5) Bḍ. Vā. –र्वे यूपैश्च काञ्चनैः; Br. H. काञ्चनवेदयः।

18 = Bḍ. II. 69.18; Br. 13.169; H. 1860; Mt. 43.22; P.1 I. 12.112b, 113a; P.2 V. 12.124; Vā. 94.18. 1) Bḍ. सर्वै–। 2) Br. मुनिश्रेष्ठा वि–; H. महाराज वि–; Mt. समं प्राप्तैर्वि–; P.1 P.2 दैवैश्च संप्राप्ता वि–। 3) Br. P.1 –कृतैः। 4) P.1 –मेवापि सेविताः; P.2 –मेवोपसेविताः।

19a = Bḍ. II. 69.19a; Br. 13.170a; H. 1861a; Mt. 43.23a; P.1 I. 12.113b; P.2 V. 12.125a; Vā. 94.19a. 1) Bḍ. Mt. Vā. त–। 2) Bḍ. Vā. राज्ञो। 3) P.2 –र्वौ।

वरीदासात्मजो विद्वान्
महिम्ना तस्य विस्मितः ॥ 19 ॥

कार्तवीर्यस्य[1]) राजर्षे-
र्महिमानं निरीक्ष्य सः[2]) ॥ 19 ॥

न नूनं[1]) कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः[2]) ।
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च[3]) विक्रमेण[4]) श्रुतेन[5]) च[6]) ॥ 20 ॥

स हि सप्तसु द्वीपेषु
चर्मी खड्गी[1]) शरासनी ।
रथी द्वीपान[2]नुचरन्
योगी संदृश्यते नृभिः[3]) ॥ 21 ॥

द्वीपेषु सप्तसु स वै
खड्गी चर्मी[1]) शरासनी ।
रथी राजा सानुचरो[2])
योगा[3]च्चैवानुदृश्यते ॥ 21 ॥

अनष्टद्रव्यता चासीन्[1]), न शोको[2]) न च विभ्रमः ।
प्रभावेण महाराज्ञः प्रजा धर्मेण रक्षतः[3]) ॥ 22 ॥

पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स[1]) नराधिपः ।
स सर्वरत्नभाक्[2]) सम्राट्[3]) चक्रवर्ती बभूव ह ॥ 23 ॥

स एव[1]) पशुपालोऽभूत् क्षेत्रपालः स एव[2]) च[3]) ।
स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥ 24 ॥

स वै[1]) बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा[2]) ।
भाति रश्मिसहस्रेण शारदेनेव[3]) भास्करः[4]) ॥ 25 ॥

19^b = Br. 13.170^b; H. 1861^b.

19^b = Bḍ. II. 69.19^b; Mt. 43.23^b; P.1 I. 12.114^a; P.2 V. 125^b; Vā. 94.19^b. 1) Bḍ. Vā. चरितं तस्य । 2) Bḍ. Vā. च ।

20 = A. 275.7^b = a; Bḍ. II. 69.20; Br. 13.171; H. 1862; Mt. 43.24; P.1 I. 12.114^b, 115^a; P.2 V. 12.126; Vā. 94.20; Vi. IV. 11.4. 1) Vi. नूनं न । 2) Bḍ. Vā. मानवाः; Mt. क्षत्रियाः; A. वै नृपाः । 3) H. P.2 Vi. -भिर्वा । 4) Bḍ. प्रश्रयेण । 5) Vi. दमेन । 6) वा ।

21 = Br. 13.172; H. 1863; Mt. 43.25; P.1 I. 12.115^b=b; P.2 V. 12.127^a = b. 1) Mt. -पु खड्गी चक्री । 2) Mt. द्वीपान्य-; P.1 P.2 सप्त द्वीपान- । 3) Mt. -गी पश्यति तस्करान् ; P.1 वेगेन पवनोपमः; P.2 उद्योगे पवनोपमः ।

21 = Bḍ. II. 69.21; Vā. 94.21. 1) Bḍ. धन्वी खड्गी; Vā. T. खड्गी वर- । 2) Vā. ऽप्यनुचरो । 3) Vā. -ऽन्योऽगा- ।

22 = Bḍ. II. 69.22; Br. 13.173; H. 1864; Vā. 94.22. 1) Br. H. चैव; Vā. T. द्रव्यश्चैवासीन् । 2) Bḍ. क्लेशो । 3) Bḍ. रक्षितः ।

23 = Bḍ. II. 69.23; Br. 13.174^a = b; H. 1865; Mt. 43.26; P.1 I. 12.116; P.2 V. 12.127^b, 128^a; Vā. 94.23. 1) H. वै; P.1 P.2 च । 2) Vā. स सप्तद्वीपवान् । 3) Mt. -रत्नसंपूर्णश् ; P.1 P.2 सप्तद्वीपपृथिव्याश्च ।

24 = Bḍ. II. 69.24; Br. 13.174^b, 175^a; H. 1866; Mt. 43.27; P.1 I. 12.117; P.2 V. 12.128^b, 129^a; Vā. 94.24. 1) Bḍ. Vā. एप । 2) Bḍ. Vā. -लस्तथैव । 3) Mt. P.1 P.2 हि ।

25 = Bḍ. II. 69.25; Br. 13.175^b, 176^a; H. 1867; Mt. 43.28; P.1 I. 12.118; P.2 V. 12.129^b, 130^a; Vā. 94.25. 1) Mt. P.1 P.2 योऽसौ । 2) Bḍ. Vā. -कठिनेन च । 3) Bḍ. -देनैव; Br. H. शरदीव च; P.2 शरदीव । 4) P.2 दिवाकरः ।

स हि[1]) नागान्[2]) मनुष्येषु[3]) माहिष्मत्यां महाद्युतिः[4]) ।
कर्कोटकसुताञ्[5]) जित्वा पुर्यां[6]) तत्र[7]) न्यवेशयत् ॥ 26 ॥

स वै[1]) वेगं समुद्रस्य प्रावृट्कालेऽम्बुजेक्षणः[2]) ।
क्रीडन्निव[3]) भुजोद्भिन्नं[4]) प्रतिस्रोतश्च[5]कार ह[6]) ॥ 27 ॥

लुण्ठिता[1]) क्रीडता तेन फेनस्रग्दाम[2]मालिनी ।
चलदूर्मिसहस्रेण
शङ्किताऽभ्येति नर्मदा ॥ 28 ॥

| ऊर्मिभ्रुकुटिसंनादा[1])
| शङ्किताऽभ्येति[2]) नर्मदा ॥ 28 ॥

| एषो[1]) भुजसहस्रेण[2]) अवगाढो[3]) महार्णवम्[4]) ।
| चकारोद्धृत[5]वेलां तां[6]) नर्मदां[7]) प्रावृषोद्धताम्[8]) ॥ 28_1 ॥

तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्य[1]माणे महोदधौ ।
भयान् निलीना[2]) निश्चेष्टाः पातालस्था महा[3]सुराः ॥ 29 ॥

---

26 = Bḍ. II. 69.26; Br. 13.176[b], 177[a]; H. 1868; Mt. 43.29; P.1 I. 12.119[a] = a; P.2 V. 12.130[b] = a; Vā. 94.26. 1) Mt. P.1 P.2 एष । 2) Bḍ. Vā. नाग–; Mt. नागं; P.1 P.2 नाम । 3) Bḍ. Vā. सहस्रेण । 4) Bḍ. Vā. नराधिपः । 5) Bḍ. Vā. –समां; Mt. –सुतं । 6) Bḍ. Vā. पुरीं । 7) Br. H. तस्यां ।

27 = Bḍ. II. 69.27; Br. 13.177[b], 178[a]; H. 1869; Mt. 43.30; P.1 I. 12.119[b], 120[a]; P.2 V. 12.131; Vā. 94.27. 1) Mt. P.1 P.2 एष । 2) Mt. P.1 P.2 –ले भजेत वै; Vā. –लाम्बुजेक्षणः । 3) Bḍ. H. Mt. –न्नेव; P.1 क्रीडते स्व । 4) Mt. सुखोद्भिन्नः; V. सुखोद्भिन्नः; P.1 स्वसुखायेवि–; V. –स्वायेति–; P.2 मुखोर्द्वार्णः; Bḍ. सुखोद्विग्नः; Vā. सुखोद्विग्नः । 5) Bḍ. Vā. प्रावृट्कालं च–; Mt. P.1 P.2 –स्रोतो । 6) Mt. P.1 P.2 महीपतिः ।

28[a] = Bḍ. II. 69.28[a]; Br. 13.178[b]; H. 1870[a]; Mt. 43.31[a]; P.1 I. 12.120[b]; P.2 V. 12.132[a]; Vā. 94.29[a]. 1) Bḍ. Vā. लुलिता; Mt. T. ललता; Mt. V. P.1 P.2 ललनाः । 2) Bḍ. Vā. हेमस्रग्दाम–; Br. T. नदी तद्ग्राम–; V. फेनश्वोद्दाम–; Mt. प्रतिस्रग्दाम–; P.1 P.2 प्रतिबद्धोर्मि–; P.2 V. प्रतिस्रोतोर्मि– ।

28[b] = Br. 13.179[a]; H. 1870[b].

| 28[b] = Bḍ. II. 69.28[b]; Mt. 43.31[b]; P.1 I. 12.121[a]; P.2 V. 12.132[b]; Vā. 94.28[b]. 1) Bḍ. ऊर्मिमुक्तार्तसंनादा; Mt. कुटिसंत्रासाच्; P.1 P.2 कुटिमाला सा । 2) Mt. चकिताभ्येति ।

28_1 = Bḍ. II. 69.29; Mt. 43.32; P.1 I. 12.121[b], 122[a]; P.2 V. 12.133; Vā. 94.29. 1) Bḍ. Vā. पुरा; Mt. एको । 2) Mt. बहुसहस्रेण; P.1 P.2 एष एव मनोर्वंशे; Vā. स तामनुसरन् । 3) Bḍ. स जगाहे; Mt. T. वगाहे स; V. अपगाधो; P.1 P.2 त्ववगाहेन् । 4) Bḍ. –र्णवे । 5) Bḍ. रोद्वृत्त; Mt. करोत्युद्वृत्त; P.1 P.2 करेणोद्धृत्य; Vā. –रोद्धृत्य । 6) Bḍ. वेलं तं; Mt. वेगां तु; P.1 P.2 वेगं तु । 7) Bḍ. अकाले; Vā. स कालं । 8) Bḍ. मारुतोद्धतम्; Mt. प्रावृडुद्धताम्; P.1 P.2 कामिनीप्रोगनेन तु; Vā. प्रावृषोद्गनम् ।

29 = Bḍ. II. 69.30; Br. 13.179[b], 180[a]; H. 1871; Mt. 43.33; P.1 I. 12.122[b], 123[a]; P.2 V. 12.134; Vā. 94.30. 1) Br. क्षिप्य–; H. क्षुभ्य– । 2) Bḍ. P.1 P.2 Vā. भवन्ति लीना; Mt. भवन्त्यतीव । 3) Br. मही– ।

चूर्णीकृतमहावीचिं चलन्मी[1]नमहा*तिमिम्*[2]) ।
मारुता[3]) विद्धफेनौघमावर्तक्षोभ[4]दुःसहम्[5]) ॥ 30 ॥

प्रावर्तयत् तदा राजा
सहस्रेण च बाहुना ।
देवासुरसमाक्षिप्तः
क्षीरोदमिव मन्दरः ॥ 31 ॥

चकार क्षोभयन् राजा[1])
दोःसहस्रेण सागरम् ।
देवासुरपरिक्षिप्तं
क्षीरोदमिव सागरम् ॥ 31 ॥

मन्दर[1]क्षोभचकिता अ[2]मृतोत्पादशङ्किताः[3]) ।
सहसोत्पतिता[4]) भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमम् ॥ 32 ॥

नता निश्चल[1]मूर्धानो बभूवु[2]स्ते[3]) महोरगाः ।
सायाह्ने कदलीखण्डा[4]) *निर्वात*[5]स्तिमिता इव[6]) ॥ 33 ॥

स वै[1]) बद्ध्वा[2]) धनु[3]र्ज्या*भिरु*[4]त्सिक्तं[5]) पञ्चभिः शरैः[6]) ।
लङ्केशं[7]) मोहयित्वा तु[8]) सबलं रावणं बलात् ।
निर्जित्य वशं चा[9]नीय माहिष्मत्यां बबन्ध तम्[10]) ॥ 34 ॥

| श्रुत्वा तु बद्धं पौलस्त्यं रावणं त्वर्जुनेन च[1]) ।

ततो गत्वा[1]) पुलस्त्यस्तम[2]र्जुनं संप्रसादयन्[3]) ।

---

30 = Bḍ. II. 69.31; Br. 13.180[b], 181[a]; H. 1872; Mt. 43.34; Vā. 94.31. 1) Bḍ. Mt. Vā. –वीचिलं नमी– । 2) Bḍ. Vā. T. –महाविषं; Vā. T. –ह्राविषाः । 3) Bḍ. Vā. पतिता । 4) Bḍ. Mt. Vā. –तैक्षिप्त– । 5) Br. T. –संकुलम् ।

31 = Br. 13.181[b], 182[a]; H. 1873.

31 = Bḍ. II. 69.32; Mt. 43.35[a]=a; Vā. 94.32. 1) Mt. करोत्यालोडयन्नेव ।

32 = Bḍ. II. 69.33; Br. 13.182[b], 183[a]; H. 1874; Mt. 43.35[b]=a; P.1 I. 12.123[b]=a; P.2 V. 12.135[a]=a; Vā. 94.33. 1) P.1 तदूरु– । 2) Bḍ. –क्षोभणभ्रान्तम–; Mt. –किता ह्य–; Vā. क्षोभणकृता ह्य– । 3) Bḍ. मृतोत्पत्तिहेतवे; P.2 मृतोत्थानशङ्किताः; Vā. मृतोदकशङ्किताः । 4) Bḍ. सहसा विद्रुता; Vā. सहसोत्पादि(टि)ता ।

33 = Bḍ. II. 69.34; Br. 13.183[b], 184[a]; H. 1875; Mt. 43.36; P.1 I. 12.124[a] = a; P.2 V. 12.135[b] = a; Vā. 94.34. 1) Bḍ. निश्चितं नत–; Mt. T. तदा निश्चल–; Vā. नतनिश्चल– । 2) Mt. P.1 P.2 भवन्ति । 3) Bḍ. Vā. –वुश्च; Mt. P.1 P.2 च । 4) Br. –खण्डाः; H. –पण्डे; Vā. –षण्डा । 5) Bḍ. निवात–; Br. कम्पिता; H. कम्पितास् । 6) Br. इव वायुना; H. तस्य वायुना ।

34 = Bḍ. II. 69.35, 36[a], Br. 13.184[b], 185; H. 1876, 1877[a]; Mt. 43.37, 38[a]; P.1 I. 12.125, 126[a]; P.2 V. 12.136[b], 137; Vā. 94.35. 1) Mt. V. P.1 P.2 एप; Mt. T. एवं । 2) Bḍ. ज्यामारोप्य; P.1 P.2 धन्वी । 3) Bḍ. दृढे । 4) Bḍ. चापे; Mt. ज्यायाम् ; P.1 P.2 गृह्य; Vā. T. याना; V. ज्यानाम् । 5) Bḍ. सायकैः; Vā. उत्सिक्तः । 6) Bḍ. Vā. शतैः । 7) Mt. P.2 Vā. लङ्कायां । 8) P.2 स । 9) Bḍ. –श्चमा; H. निर्जित्यैव समा–; Mt. Vā. निर्जित्य बद्ध्वा चा–; P.1 P.2 निर्जित्य बद्ध्वा त्वा– । 10) Mt. च; P.2 ह ।

35[a] = Br. 13.196[a]; H. 1877[b]. 1) H. तु ।

35[b(a)] = Bḍ. II. 69.36[b]; Br. 13.186[b]; H. 1878[a]; Mt. 43.38[b]; P.1 I. 12.126[b]; P.2 V. 12.138[a]; Vā. 94.36[a]. 1) P.1 P.2 गतो । 2) Mt. तु ह्य–; P.1 हन्तस्याग्रे; P.2 T. –ऽहं तत्राशु; Vā. –त्यस्तु । 3) Bḍ. च प्रसाधयत् ; Br. H. ददौ स्वयम्; Vā. च प्रसादयत्; V. –द्यम् ।

मुमोच राजा[1]) पौलस्त्यं
पुलस्त्येनानुयाचितः[2]) ॥ 35 ॥

मुमोच राजन्[1]) पौत्रं मे[2]) ।
सख्यं कृत्वा[3]) तु[4]) पार्थिवः ॥ 35 ॥

त[1]स्य बाहुसहस्रस्य[2]) बभूव ज्यातलस्वनः ।
युगान्ते त्वम्बुदस्येव[1])
स्फुटतो ह्यशने[2]रिव ॥ 36 ॥

युगान्ताग्नेः[1]) प्रवृत्तस्य
यथा[2]) ज्यातलनिःस्वनः ॥ 36 ॥

अहो वत[1]) मृधे[2]) वीर्यं[3]) भार्गवस्य[4]), यदच्छि[5]नत् ।
मृधे[6]) सहस्रं बाहूनां[7]) हैमं[8]) तालवनं यथा ! ॥ 37 ॥

तृषितेन कदाचित् स भिक्षितश्चित्रभानुना, ।
स भिक्षामददाद्[1]) वीरः
सप्त द्वीपान् विभावसोः ॥ 38 ॥

सप्त द्वीपांश्चित्रभानोः
प्रादाद् भिक्षां विशांपतिः ॥ 38 ॥

पुराणि ग्रामघोषां[1]श्च विषयांश्चैव[2]) सर्वशः ।
जज्वाल तस्य सर्वाणि[3]) चित्रभानुर्दिधक्षया[4]) ॥ 39 ॥

35^{b} = Bḍ. II. 69.37^{a}; Br. 13.187^{a}; H. 1878^{b}; Mt. 43.39^{a}; Vā. 94.36^{b}. 1) Br. H. Mt. रक्षः । 2) Br. –नाभियाचितः; Mt. –स्त्येनेह सान्त्वितम् ; Vā. –नानुपालितम् ; V. –त ।

35^{b} = P.1 I. 12.127^{a}; P.2 V. 12.138^{b}. 1) P.2 T. पौत्रं; V. भवैः । 2) P.2 T. मे राजन् । 3) P.2 कृत्वा सख्यं । 4) P.1 च ।

36^{a} = Bḍ. II. 69.37^{b}; Br. 13.187^{b}; H. 1879^{a}; Mt. 43.39^{b}; P.1 I. 12.127^{b}; P.2 V. 12.139^{a}; Vā. 94.37^{a}. 1) Br. H. य– । 2) Mt. –स्रेण ।

36^{b} = Bḍ. II. 69.38^{a}; Br. 13.188^{a}; H. 1879^{b}; Mt. 43.40^{a}; Vā. 94.37^{b}. 1) Bḍ. ऽम्बुदवृन्दस्य; Br. तोयदस्येव; Mt. –न्ताभ्रसहस्रस्य; Vā. ऽम्बुदवृक्षस्य । 2) Bḍ. Vā. स्पुटितस्याशने; Mt. आस्फोटस्त्वशने– ।

36^{b} = P.1 I. 12.128^{a}; P.2 V. 12.139^{b}. 1) P.2 –न्ताग्नि– । 2) P.2 राज्ञो ।

37 = Bḍ. II. 69.38^{b}, 39^{a}; Br. 13.188^{b}, 189^{a}; H. 1880; Mt. 43.40^{b}, 41^{a}; P.1 I. 12.128^{b}, 129^{a}; P.2 V. 12.140; Vā. 94.38. 1) Bḍ. Vā. मृधे; P.1 बलं । 2) Bḍ. Vā. महा–; Mt. P.1 P.2 –विधेर् । 3) Bḍ. –वीर्यो । 4) Bḍ. –वस्तस्य; Mt. –वोऽयं; P.1 P.2 –वः स; Vā. –वो यस्य । 5) Bḍ. योऽच्छि–; Mt. P.1 P.2 यदाच्छि–; Vā. सोऽच्छि– । 6) Br. H. राज्ञो; Mt. तद्वै । 7) Br. वाहुसहस्रस्य; H. बाहुसहस्रं तु । 8) Bḍ. Mt. T. Vā. हेम– ।

38^{a} = Bḍ. II. 69.39^{b}; Br. 13.1899^{b}; H. 1881^{a}; Vā. 94.39^{a}.

38^{b} = Br. 13.190^{a}; H. 1881^{b}. 1) H. –मददद् ।

38^{b} = Bḍ. II. 69.40^{a}; Vā. 94.39^{b}.

39 = Bḍ. II. 69.40^{b}, 41^{a}; Br. 13.190^{b}, 191^{a}; H. 1882; Vā. 94.40. 1) Bḍ. Vā. घोषान् ग्रामां– । 2) Bḍ. Vā. पत्तनानि च । 3) Bḍ. Vā. बाणेषु । 4) Br. –दिदृक्षया ।

स तस्य पुरुषेन्द्रस्य *प्रभावेण*[1]) महात्मनः[2]) ।
ददाह कार्तवीर्यस्य शैलांश्चैव[3]) वनानि च ॥ 40 ॥

स शून्यमाश्रमं *रम्यं*[1]) वरुणस्यात्मजस्य वै ।
ददाह *सवनद्वीपांश्चि*[2]*त्रभानुः* सहैहयः ॥ 41 ॥

यं[1]) लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वन्त[2]मुत्तमम् ।
वसिष्ठं नाम[3]), स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥ 42 ॥

त[1]*त्रापव*[2]*स्तु तं*[1]) क्रोधाद[4]र्जुनं शप्तवान्[5]) *विभुः*[6]) ।

यस्मान्न वर्जितमिदं वनं ते मम हैहय, ॥ 43 ॥	यस्माद् वनं प्रदग्धं ते[1]) विश्रुतं मम हैहय, ॥ 43 ॥

तस्मात् ते दुष्करं[1]) कर्म कृतमन्यो *हनिष्यति*[2]), ।

रामो नाम महाबाहु- र्जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ 44 ॥	अर्जुनो नाम कौन्तेयो न[1]) च राजा भविष्यति ॥ 44 ॥

| [*अर्जुन त्वां*[1]) महावीर्यो रामः प्रहरतां वरः ।]

छित्त्वा बाहुसहस्रं ते[1]) प्रमथ्य[2]) तरसा बली ।
तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां[3]) वधिष्यति[4]) *स भार्गवः*[5]) ॥ 45 ॥

Br. H. || अनष्टद्रव्यता यस्य बभूवामित्रकर्षिणः[1]) ।
प्रतापेन[2]) नरेन्द्रस्य प्रजा धर्मेण रक्षतः ॥ 45_1 ॥

---

40 = Bḍ. II. 69.41[b], 42[a]; Br. 13.191[b], 192[a]; H. 1883; Vā. 94.41. 1) Bḍ. Vā. T. प्रतापेन । 2) Bḍ. Vā. महायशाः । 3) Bḍ. Vā. -श्चापि; Br. -श्चैष ।

41 = Bḍ. II. 69.42[b], 43[a]; Br. 13.192[b], 193[a]; H. 1884; Vā. 94.42. 1) Bḍ. Vā. सर्वं । 2) Bḍ. सवनाटोपं चि-; Br. वलत्रद्वीतश्चि-; H. वनवद्वीतश्चि- ।

42 = Bḍ. II. 69.43[b], 44[a]; Br. 13.193[b], 194[a]; H. 1885; Vā. 94.43. 1) Vā. स । 2) Vā. भास्विन- । 3) Bḍ. Vā. वसिष्ठनामा ।

43[a] = Bḍ. II. 69.44[b]; Br. 13.194[b]; H. 1886[a]; Mt. 43.41[b]; P.1 I. 12.129[b]; P.2 V. 12.141[a]; Vā. 94.44[a]. 1) Br. T. H. M. य- । 2) P.1 P.2 यं वसिष्ठ- । 3) Bḍ. Vā. -स्तदा । 4) Mt. T. P.1 P.2 संक्रुद्धो ह्य-; Mt. V. संक्रोधाद- । 5) Br. H. -धाच्छप्तवानर्जुनं । 6) H. Mt. P.2 प्रभुः ।

43[b] = Bḍ. II. 69.45[a]; Br. 13.195[a]; H. 1886[b]; Vā. 94.41[b].	43[b] = Mt. 43.42[a]; P.1 I. 12.130[a]; P.2 V. 12.141[b]. 1) Mt. वै ।

44[a] = Bḍ. II. 69.45[b]; Br. 13.195[b]; H. 1887[a]; Mt. 43.42[b]; P.1 I. 12.130[b]; P.2 V. 12.142[a]; Vā. 94.45[a]. 1) P.1 P.2 दुष्कृतं । 2) Mt. हरिष्यति ।

44[b] = Br. 13.196[a]; H. 1887[b].	44[b] = Bḍ. II. 69.46[a]; Mt. 43.42[b] ( ); Vā. 94.45[b]. 1) Bḍ. -न्तेयः स ।

| [ ] = Bḍ. II. 69.46[b]; Vā. 94.46[a]. 1) Bḍ. अर्जुनं च ।

45 = Bḍ. II. 69.47; Br. 13.196[b], 197[a]; H. 1888; Mt. 43.43; P.1 I. 12.131; P.2 V. 12.142[b], 143[a]; Vā. 94.46[b], 47[a]. 1) Bḍ. Vā. वै । 2) Mt. प्रथमं । 3) Bḍ. Vā. -णश्चैव-; Br. -णस्त्वां तु; P.1 -णस्त्वां वै । 4) Br. हनिष्यति । 5) Bḍ. Vā. महाबलः; Mt. स वधिष्यति भार्गवः ।

| 45_1 = Br. 13.197[b], 198[a]; H. 1889. 1) H. -त्रकर्षण । 2) H. -भवेण ।

रामात्[1]) ततोऽस्य मृत्युर्वै
तस्य शापान् महामुनेः[2]), ।

| तस्य रामस्तदा ह्या[1]सीन्[2])
| मृत्युः[3]) शापेन धीमतः[4]), ।

वरस्तथैव[1]) राजर्षेः[2]) स्वयमेव वृतः पुरा ।
तस्य पुत्रशतं त्वासीत्[3]), पञ्च तत्र[4]) महारथाः[5]) ॥ 46 ॥

कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो यशस्विनः[1]) ।
शूरसेनश्च शूरश्च[2]) धृष्णो वै[3]) कृष्ण[4]) एव च[5]) ॥ 47 ॥

जयध्वजश्च नाम्नासीद्
आवन्त्यो नृपतिर्महान् ।
कार्तवीर्यस्य तनया
वीर्यवन्तो महाबलाः ॥ 48 ॥

| जयध्वजश्च वै कर्ता[1])
| अवन्तिषु[2]) विशांपतिः[3]) ॥ 48 ॥

46^{a} = Br. 13.198^{b}; H. 1890^{a}. 1) Br. प्राप्तस् । 2) H. मुनेर्नृप ।

| 46^{a} = Bḍ. II. 69.48^{a}; Kū. 22.(20^{a}); L. 68.10^{a}; Mt. 43.44^{a}; P.1 I. 12.132^{a}; P.2 V. 12.143^{b}; Vā. 94.47^{b}. 1) Kū. मोऽभवन् ; Mt. L. –दा त्वा– । 2) Kū. मृत्यु–; P.1 रामोऽथ हन्तासीन् ; P.2 –मश्च हन्तासीन् । 3) P.1 P.2 मुनि– । 4) Kū. –र्जामदग्न्यो जनार्दनः; L. –त्युर्नारायणात्मकः ।

46^{bc} = Bḍ. II. 69.48^{b}, 49^{a}; Br. 13.199; H. 1890^{b}, 1891^{a}; Kū. 22.20^{b} = c; L. 68.10^{b} = c; Mt. 43.44^{b}, 45^{a}; P.1 I. 12.132^{b} = c; P.2 V. 12.144^{a} = c; Vā. 94.48. 1) H. तथैप; Mt. –रश्चैव तु । 2) Br. भो विप्राः; H. कौरव्य; Bḍ. Vā. राज्ञा तेन वरश्चैव । 3) H. पुत्रशतस्यासन् ; Kū. L. –शतान्यासन् (L. न्यासीत); Vā. शतं ह्यासीत् । 4) Br. H. शेषा । 5) Br. H. महात्मनः ।

47 = A. 275.9^{a} = b; Bḍ. II. 69.49^{b}, 50^{a}; Br. 13.200; H. 1891^{b}, 1892^{a}; Kū. 22.21^{ab}; L. 68.11, Cp. 18^{a}; Mt. 43.45^{b}, 46^{a}; P.1 I. 12.133; P.2 V. 12.144^{b}, 145^{a}; Vā. 94.49. 1) Kū. L. मनस्विनः; Mt. महाबलाः; P.1 महाबल; P.2 महाव्रताः । 2) Bḍ. L. Vā. शूरश्च शूरसेनश्च । 3) A. धृष्टोक्तः; Bḍ. वृषास्यो; Br. वृषणो; H. धृष्णोक्तः; Kū. कृष्णो; L. Mt. धृष्टः; P.1 P.2 –ष्टो वै; Vā. वृष्टयाद्यं । 4) Bḍ. Vā. वृष; V. वृष्ण । 5) Br. मधुपध्वजः; Kū. धृष्णस्तथैव च; L. कृष्णस्तथैव च; Mt. क्रोष्टुस्तथैव च ।

48 = Br. 13.201; H. 1892^{b}, 1893^{a}.

| 48 = A. 275.9; Bḍ. II. 69.50^{b}; Kū. 22.21^{bI} = I; L. 68.12^{a}. Cp. 18^{b}; Mt. 43.46^{b}; P.1 I. 12.134^{a}; P.2 V. 12.145^{b}; Vā. 94.50^{a}. 1) A. नामासीद् ; Bḍ. –जो वंशकर्ता; Kū. बलवान् : L. –जश्च राजासीद् ; P.1 P.2 –जः स वै कर्ता; Vā. T. वै पुत्रा; V. वैकर्ता । 2) A. अवन्त्यो; L. अवन्तीनां; Mt. P.1 P.2 अवन्तिश्च । 3) A. नृपतिर्महान् ; Mt. –पते; P.1 P.2 V. रसापतिः; P.2 T. निशापतिः; Vā. T. –पतेः ।

जयध्वजस्य पुत्रस्तु[1]) तालजङ्घो महाबलः[2]), ।
तस्य पुत्र[3]शतं त्वेव[4]) तालजङ्घा इति स्मृताः[5]) ॥ 49 ॥

तेषां पञ्च[1]) गणाः ख्याता[2]) हैहयानां महात्मनाम् ।
वीतिहोत्राश्च[3]) संजाता[4]) भोजाश्चावन्तय[5]स्तथा[6]) ॥ 50 ॥

तौण्डि[1]केराश्च विक्रान्ता[2]स्तालजङ्घास्तथैव च[3]) ।
| भरताश्च सुजाता[1]श्च बहुत्वान् नानुकीर्तिताः ॥ 51 ॥

| वृषप्रभृतयश्चान्ये[1]) यादवाः[2]) पुण्यकर्मिणः[3]) ।
| वृषो वंशधर[4]स्तेषां[5]), तस्य पुत्रोऽभवन् मधुः ॥ 52 ॥
| मधोः पुत्रशतं त्वासीद्[1]); वृषणस्तस्य[2]) वंशकृत्[3]); ।
| वृषणाद्[4]) वृष्णयः सर्वे, मधोस्तु[5]) माधवाः स्मृताः ॥ 53 ॥
| यादवा यदुनाम्ना ते[1]) निरुच्यन्ते च[2]) हैहयाः ॥ 54 ॥

---

49 = Bḍ. II. 69.51; Br. 13.202; H. 1893[b], 1894[a]; Kū. 23.1; L. 68.12[b], 13[a]; Mt. 43.47; P.1 I. 12.134[b], 135[a]; P.2 V. 12.146; Vā. 94.50[b], 51[a]. 1) Kū. L. पुत्रोऽभूत् । 2) Bḍ. Vā. –ङ्घः प्रतापवान्; Kū. –ङ्घ इति स्मृतः । 3) H. P.1 तस्य पुत्राः; Kū. L. शतं पुत्रा- । 4) Bḍ. –तं त्वेवं; Br. H. –तं ख्यातास्; Kū. –स्तु तस्यासन्; L. –स्तु तस्येह; Mt. P.1 P.2 –शतान्येव; Vā. –तं ह्येव । 5) Bḍ. Vā. T. श्रुतम्; L. –ङ्घाः प्रकीर्तिताः; H. Mt. P.2 श्रुताः ।

50 = Bḍ. II. 69.52; Br. 13.203; H. 1894[b], 1895[a]; Kū. 23.2=a[I],b[I]; L. 68.16, 17[a]; Mt. 43.48; P.1 I. 12.135[b], 136[a]; P.2 V. 12.147; Vā. 94.51[b], 52[a]. 1) Br. H. कुले; Kū. ज्येष्ठो । 2) Br. मुनिश्रेष्ठा; H. महाराज; Kū. महावीर्यो; Mt. P.1 कुलाः ख्याताः; P.1 कुलान्यासन्; P.2 कुलान्येव । 3) L. ह्येते; P.2 –त्रश्च; Vā. वीरहोत्रा च । 4) Br. H. –त्राः सुजाताश्च; Kū. –त्रोऽभवन् नृपः; L. हर्याता; Mt. शार्याता; P.2 संजातो; Vā. –त्रा ह्यसंख्याता । 5) Vā. –श्चावर्तय- । 6) Br. H. स्मृताः ।

51(a) = Bḍ. II. 69.53[a]; Br. 13.204[a]; H. 1895[b]; L. 68.17[b]; Mt. 43.49[a]; P.1 I. 12.136[b]; P.2 V. 12.148[a]; Vā. 94.52[b]. 1) Bḍ. P.2 Vā. तुण्डि–; Mt. कुण्डि–; P.1 तुण्ड– । 2) Br. H. विख्याता–; L. शूरसेनास्तु विख्याता– । 3) P.1 –ङ्घाः प्रकीर्तिताः; P.2 –ङ्घाश्च कीर्तिताः ।

| 51[b] = Br. 13.204[b]; H. 1896[a]. 1) H. सुजात्या– ।

---

52 = Br. 13.205; H. 1896[b], 1897[a]; Kū. 23.2[b], 3[a]; L. 68.14. 1) Br. –यो विप्रा; H. –यो राजन् । 2) L. तत्सुताः । 3) L. –र्मणः । 4) Kū. L. –कर– । 5) Br. H. –स्तत्र ।
53 = Br. 13.206; H. 1897[b], 1898[a]; Kū. 23.3[b] = a; L. 68.15[ab]. 1) L. चासीद् । 2) L. वृष्णिस्तस्य तु । 3) Kū. L. वंशभाक् । 4) L. वृष्णेस्तु । 5) L. मधोर्वै ।
54 = Br. 13.207[a]; H. 1898[b]; L. 68.15[c]. 1) H. यदुना चाग्रे; L. यदुवंशेन । 2) L. तु ।

वीति[1]होत्रसुतश्चापि अनन्तो[2]) नाम[3]) पार्थिवः[4]),।
दुर्जय[5]स्तस्य पुत्रस्तु[6]) बभूवामित्रकर्षणः[7]) ॥ 55 ॥
Cp. 451. अनष्टद्रव्यता चैव तस्य राज्ञो बभूव ह।
प्रभावेण[1]) महाराजः[2]) प्रजास्ताः पर्यपालयत्[3]) ॥ 56 ॥
[कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवान्[1]),।
येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही।
यस्तस्य कीर्तयेन्नाम कल्यमु[2]त्थाय मानवः] ॥ 57 ॥

न तस्य वित्तनाशः स्यान्[1]) नष्टं प्रतिलभेच्च सः[2])।
कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः[3]) ॥ 58 ॥

वित्तवान् भवतेऽत्रैव[1]) धर्मश्चास्य विवर्धते,।
यथा यष्टा[2]) यथा दाता[3]), तथा स्वर्गे[4]) महीयते ॥ 58_1 ॥

एते ययातिपुत्राणां पञ्च वंशा द्विजोत्तमाः[1])।
कीर्तिता लोकवीराणां, ये लोकान् धारयन्ति वै ॥ 58_2 ॥
भूतानीव मुनिश्रेष्ठाः[1]) पञ्च स्थावरजङ्गमान्।
श्रुत्वा पञ्च विसर्गांश्च[2]) राजा धर्मार्थकोविदः ॥ 58_3 ॥
वशी भवति पञ्चानामात्मजानां तथेश्वरः।
लभेत् पञ्च वरांश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान् ॥ 58_4 ॥
आयुः कीर्तिं तथा पुत्रानैश्वर्यं भूतिमेव च।
धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्चवर्गस्य भो द्विजाः[1]) ॥ 58_5 ॥

---

55 = Bḍ. II. 69.53^{b}, 54^{a}; Kū. 23.4; L. 68.20; Mt. 43.49^{bc}; P.1 I. 12.137; P.2 V. 12.148^{b}, 149^{a}; Vā. 94.53. 1) Vā. वीर–। 2) Kū. L. विश्रुतो; Mt. आनर्तो। 3) Kū. –ऽनन्त; L. –ऽनर्त्त। 4) Kū. L. इत्युत; Mt. P.1 P.2 वीर्यवान्। 5) Mt. –र्जेय–। 6) K. P.2 पुत्रोऽभूत्; L. –यः कृष्णपुत्रस्तु। 7) Kū. सर्वशास्त्रविशारदः; Vā. –त्रदर्शनः; P.2 स चैवामित्रकर्षणः।

56 = Bḍ. II. 69.54^{b}, 55^{a}; Mt. 43.50^{a} = b; P.1 I. 12.138^{a} = b; P.2 V. 12.149^{b} = b; Vā. 94.54. 1) Mt. P.1 P.2 सद्भावेन। 2) Mt. –राज 3) Mt. P.1 P.2 –जा धर्मेण पालयन्।

57 = Mt. 43.50^{b}, 51; P.1 I. 12.138^{b}, 139; P.2 V. 12.150, 151^{a}. 1) P.1 –स्रभृत्। 2) P.2 प्रातरु–।

58 = Bḍ. II. 69.55^{b}, 56^{a}; Br. 13.207^{b}, 208^{a}; H. 1899; Mt. 43.52^{ab}; P.1 I. 12.140^{ab}; P.2 V. 12.151^{b}, 152^{a}; Vā. 94.55. 1) Bḍ. स्याद्; H. नाशोऽस्ति; Vā. –शश्च। 2) Vā. T. प्रतिलभेत सः; Mt. P.1 P.2 –ष्टं च लभते पुनः। 3) Br. H. नित्यशः।

58_1 = Bḍ. II. 69.56^{b}, 57; Mt. 43.52^{c} = b; P.1 I. 12.140^{c} = b; P.2 V. 12.152^{b} = b; Vā. 94.56. 1) Bḍ. वर्धन्ते विभवाः शश्वद्। 2) P.2 इष्ट्वा यज्ञान्; Vā. त्वष्टा। 3) Mt. यथावत् स्विष्टपूतात्मा। 4) P.1 P.2 स्वर्गलोके।

58_2 = Br. 13.208^{b}, 209^{a}; H. 1900. 1) H. विशांपते।
58_3 = Br. 13.209^{b}, 210^{a}; H. 1901. 1) H. महाराज। 2) Br. –र्गांस्तु।
58_4 = Br. 13.210^{b}, 211^{a}; H. 1902.
58_5 = Br. 13.211^{b}, 212^{a}; H. 1903. 1) H. भारत।

B.

(Bḍ. II. 70.1—49; Br. 13.212b—213, 15.1—29; H. 1904—1905, 1969—1998; L. 68.21—51; Mt. 44.1—46; P.1 I. 13.1—30; P.2 V. 13.1—30; P.2 V. 13.1—30; Vā. 95.1—48; Cp. A. 275.12–23; Bhg. IX. 23.30b—24.5; Ga. 139.25—35; Kū. 24.1—32; Vi. IV. 12.1—17.)

ऋषय ऊचुः
किमर्थं तु वनं1) दग्धमापवस्य महात्मनः ।
कार्तवीर्येण विक्रम्य तन्नः2) प्रब्रूहि पृच्छताम्3) ॥ 11 ॥
रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम्, ।
कथं स1) रक्षिता भूत्वा अदहत् तत्2तपोवनम् ? ॥ 12 ॥
सूत उवाच :
आदित्यो विप्र1रूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः ।
तृप्तिकामः1) प्रयच्छास्मा3दित्योऽहं न संशयः4) ॥ 13 ॥
राजोवाच :
भगवन् केन ते तृप्तिर्भ1वेद्, ब्रूहि2) दिवाकर, ।
कीदृशं भोजनं दद्मि, श्रुत्वा च3) विदधाम्यहम् ! ॥ 14 ॥
आदित्य उवाच :
स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां वर, ।
तेन तृप्तो भवेयं वै, न तृप्ये1न्येन2) पार्थिव ! ॥ 15 ॥
राजोवाच :
न शक्यं1) स्थावरं2) सर्वं3) तेजसा मानुषेण तु4) ।
निर्दग्धुं तपतां5) श्रेष्ठ, त्वामेव6) प्रणमाम्यहम् ॥ 16 ॥
आदित्य उवाच :
तुष्टस्तेऽहं शरान् दद्मि अक्षयान् सर्वतोमुखान्1) ।
ये क्षिप्ताः2) प्रज्व3लिष्यन्ति मम तेजःसमन्विताः ॥ 17 ॥

---

11 = Bḍ. II. 70.1; Mt. 44.1; Vā. 95.1. 1) Mt. तद्वनं; Vā. भुवनं । 2) Mt. सूत । 3) Mt. तत्त्वतः ।

12 = Bḍ. II. 70.2; Mt. 44.2; Vā. 95.2. 1) Mt. स कथं । 2) Bḍ. Vā. V. नाशयेत; Vā. T. -त्वानाशयत तत् ।

13 = Bḍ. II. 70.3; Mt. 44.3; Vā. 95.3. 1) Mt. द्विज- । 2) Mt. तृप्तिमेकां । 3) Mt. -यच्छस्व आ- । 4) Mt. नरेश्वर ।

14 = Bḍ. II. 70.4; Mt. 44.4; Vā. 95.4. 1) Mt. तृप्तिरते भ-; Vā. T. तुष्टिर्भ- । 2) Mt. -वत्येव । 3) Mt. तु ।

15 = Bḍ. II. 70.5; Mt. 44.5; Vā. 95.5. 1) Vā. न तुष्ये । 2) Mt. वै सा मे तृप्तिर्हि ।

16 = Bḍ. II. 70.6; Mt. 44.6; Vā. 95.6. 1) Bḍ. -क्यः; Mt. -क्याः । 2) Bḍ. -रः; Mt. -राः । 3) Bḍ. -र्वस् ; Mt. -र्वे । 4) Mt. -सा च बलेन च । 5) Bḍ. Vā. V. -पसां । 6) Mt. तेन त्वां ।

17 = Bḍ. II. 70.7; Mt. 44.7; Vā. 95.7. 1) Vā. -र्वतः सुखान् । 2) Vā. T. प्रक्षिप्ताः । 3) Mt. T. ये प्रक्षिप्ता ज्व- ।

आविष्टं[1]) तेजसा मेऽद्य[2]) स्थावरं शोषमेष्यति[3]), ।
शुष्कं[4]) भस्म करिष्यामि[5]), तेन तृप्तिर्[6]नराधिप[7]) ॥ 1_8 ॥
सूत उवाच :
ततः शरानथा[1]दित्यस्त्वर्जुनाय प्रयच्छत[2]), ।
ततो ददाह संप्राप्य[3]) स्थावरं[4]) सर्वमेव हि[5]) ॥ 1_9 ॥
आश्रमानथ ग्रामांश्च घोषांश्च[1]) नगराणि च ।
तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ 1_{10} ॥
एवं प्राचीं समदहत्[1]), ततः सर्वां स दक्षिणाम्[2]), ।
निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्दग्धा[3]) सौरेण[4]) तेजसा ॥ 1_{11} ॥
एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमा[1]स्थितः[2]) ।
दशवर्षसहस्राणि जलवासात्[3]) महान् ऋषिः ॥ 1_{12} ॥
पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठत् त[1]पोधनः ।
सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमर्जुनेन महान् ऋषिः[2]), ।
क्रोधाच्छशाप राजर्षि, कीर्तितं वो यथा मया ॥ 1_{13} ॥

क्रोष्टोः[1]) शृणुत[2]) राजर्षे[3]र्वंशमुत्तमपौरुषम्[4]), ।
[यदोर्वंशधरस्याथ यज्वनः[1]) पुण्यकर्मणः ।
क्रोष्टु[2]र्वंशं हि श्रुत्वैव[3]) सर्वपापैः प्रमुच्यते ।]
यस्यान्ववाये संभूतो[1]) विष्णु[2]र्वृष्णिकुलोद्वहः ॥ 2 ॥

1_8 = Bḍ. II. 70.8; Mt. 44.8; Vā. 95.8. 1) Bḍ. आविद्धं; Mt. आविष्टा; Vā. आदिष्टं । 2) Mt. मम तेजोभिः; Vā. -सा मेध- । 3) Mt. शोषयिष्यन्ति स्थावरान् ; Vā. T. सागरं शोषयिष्यन्ति; V. शोषमेष्यति । 4) Mt. शुष्कान् । 5) Mt. T. भस्मीकरिष्यन्ति; V. -करिष्यामि । 6) Bḍ. क्षणेनैव न-; Vā. तेन प्रीतो न- । 7) Bḍ. -पः ।

1_9 = Bḍ. II. 70.9; Mt. 44.9, Vā. 95.9. 1) Mt. -रांस्तदा- । 2) Bḍ. -याददात् प्रभुः । 3) Bḍ. ततः संप्राप्य स शरान् ; Mt. T. -ह संप्राप्तान् ; Vā. ततः संप्राप्य सुमहत् । 4) Mt. स्थावरान् । 5) Mt. च ।

1_{10} = Bḍ. II. 70.10; Mt. 44.10; Vā. 95.10. 1) Mt. ग्रामांस्तथाश्रमांश्चैव घोषाणि ।

1_{11} = Bḍ. II. 70.11; Mt. 44.11; Vā. 95.11. 1) Bḍ. तच्चापक्षिप्तबाणौघा; Mt. T. -चीमन्वदहत् ; Vā. प्राचीनमदहत् । 2) Bḍ. अदहन् स्थावरान् नृप; Vā. T. सूर्यप्रदक्षिणम् ; V. सर्वप्र- । 3) Mt. -हंता । 4) Vā. सूर्येण; Mt. घोरेण ।

1_{12} = Bḍ. II. 70.12; Mt. 44.12; Vā. 95.12. 1) Bḍ. -ऽजलमा-; Vā. नियम- । 2) Bḍ. Vā. V. -माश्रितः; Vā. V. स्थितः । 3) Mt. तत्रास्ते स; Vā. -वासा ।

1_{13} = Bḍ. II. 70.13, 14[a]; Mt. 44.13, 14[a]; Vā. 95.13. 1) Mt. -र्धंस्त- । 2) Mt. -ह्यामुनिः ।

2^a = Bḍ. II. 70.14[b]; Br. 13.212[b]; H. 1904[a]; L. 68.21[a]; Mt. 44.14[b]; P.1 I. 13.1[a]; P.2 V. 13.1[a]; Vā. 95.14[a]. 1) L. -ष्टु- । 2) Br. -ष्टोर्वंशं; H. -ष्टोस्तु शृणु; L. -श्च शृणु; P.1 शृणु त्वं; P.2 शृणुष्व । 3) Br. मुनिश्रेष्ठा; H. P.1 P.2 राजेन्द्र । 4) Bḍ. P.1 P.2 Vā. पूरुषं; Br. शृणुध्वं गदतो मम ।

[ ] = Br. 13.213[ab]; H. 1904[b], 1905[a]. 1) Br. -ज्विनः । 2) Br. -ष्टोर्वं- । 3) H. -रवेमं ।

2^b = Bḍ. II. 70.15[a]; Br. 13.213[c]; H. 1905[b]; L. 68.21[b]; Mt. 44.15[a]; P.1 I. 13.1[b]; P.2 V. 13.1[b]; Vā. 95.14[b]. 1) Br. H. -न्ववायतो विष्णुर् ; L. यस्यान्वये तु । 2) Bḍ. Vā. वृष्णि-; Br. H. हरि- ।

क्रोष्टोरेवा[1]भवत् पुत्रो वृजिनीवान्[2] महायशाः[3], ।
वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहिं स्वाहाकृतां[4] वरम्[5] ॥ 3 ॥

स्वाहेः[1] पुत्रोऽभवद् राजा[2]
उषद्गु[3]र्वदतां[4] वरः, ।
ततः[1] प्रसूति[2]मिच्छन् वै[3] उषद्गुः[4] सोऽर्ग्यमात्मजम्[5] ॥ 4 ॥

तस्य पुत्रोऽभवत् स्वातिः[1]
कुशङ्कुस्तत्सुतोऽभवत् ।

महाक्रतुभिरीजे स[1] विविधैराप्त[2]दक्षिणैः ।
जज्ञे चि[3]त्ररथस्तस्य[4] पुत्रः[5] कर्मभिरन्वितः[6] ॥ 5 ॥

आसीच्[1] चैत्ररथिर्वी[2]रो
यज्वा[3] विपुलदक्षिणः[4] ।
शशबिन्दुः परं वृत्तं[5]
राजर्षीणामनुष्ठितः[6] ।
चक्रवर्ती[7] महासत्त्वो
महावीर्यो बहुप्रजः[8] ॥ 6 ॥

शशबिन्दुरिति ख्यात-
श्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ 6 ॥

---

3 = Bd. II. 70.15^{b}, 16^{a}; Br. 15.1; H. 1969; Kū. 24.1^{a} = a; L. 68.22^{a} = a; Mt. 44.15^{b}, (16^{a}); P.1 I. 13.2^{a}=a; P.2 V. 13.2^{a} = a; Vā. 95.15. 1) Bd. Kū. L. Vā. –रेक्रोऽ–; Br. –रथा– । 2) Kū. वज्रवानिति । 3) Kū. विश्रुतः; Mt. –रथः; P.2 T. –मनाः । 4) Bd. Vā. –हावतां । 5) Mt. वृजिनीवतश्च पुत्रोऽभूत् स्वाहो नाम महाबलः ।

4^{a} = Bd. II. 70.16^{b}; Br. 15.2^{a}; H. 1970^{a}; Mt. 44.16^{b}; Vā. 95.16^{a}. 1) Br. स्वामि–; Mt. स्वाह– । 2) Mt. राजन् । 3) Bd. रुशेकु–; Vā. रशादु–; Mt. उषङ्गु– । 4) Bd. –र्ददतां ।

4^{a} = Kū. 24.1^{b}; L. 68.22^{b}; P.1 I. 13.2^{b}; P.2 V. 13.2^{b}. 1) Kū. –वच्छान्तिः; L. स्वाती; P.2 स्वाती (च॒ वाही) । 2) Kū. कशिक–; P.2 –कु (रुशेकुस्) ।

4^{b} = Bd. II. 70.17^{a}; Br. 15.3^{a}; H. 1971^{a}; L. 68.23^{a}; Mt. 44.17^{a}; Vā. 95.16^{b}. 1) Bd. सुतः; L. अथ; Mt. स तु; Vā. सुतं । 2) Vā. –सुत– । 3) Bd. –च्छंस्तु; Vā. च्छन्ति । 4) Bd. रुशेकुः; L. कुशङ्कुः; Mt. रुषङ्गुः; Vā. रशादोर् । 5) Bd. प्रयतात्मवान् ; L. सुमहाबलः; Mt. T. सौम्यमात्मजम् ; Vā. अग्र्यमात्मजम् ।

5 = Bd. II. 70.17^{b}, 18^{a}; Br. 15.2^{b}, 3^{b}; H. 1970^{b}, 1971^{b}; L. 68.23^{b}, 24^{a}; Mt. 44.17^{b} = b; P.1 I. 13.(3^{a}) = b; P.2 V. 13.(3^{a}) = b; Vā. 95.17. 1) Br. H. यो; L. –ऽसौ । 2) Br. H. –भूरि– । 3) Mt. चित्रश्चि; Vā. चित्रश्चि– । 4) Mt. –श्चास्य । 5) Vā. –त्र– । 6) P.1 P.2 कुशङ्कोरभवत् पुत्रो नाम्ना चित्ररथोऽस्य तु ।

6 = Bd. II. 70.18^{b}, 19; Br. 15.4 = ab; H. 1972 = ab; Mt. 44.18^{a} = a; L. 68.24^{b}, 25^{a}(b); Vā. 95.18, 19^{a}. 1) Bd. जज्ञे; L. Mt. अथ; Vā. एवं । 2) Vā. चित्ररथो वी– । 3) Mt. जज्ञे; Vā. यज्ञान् । 4) Vā. –णान् । 5) Vā. वृत्तो । 6) L. –न्दुस्तु वै राजा अन्वयाद् व्रतमुत्तमम् । 7) Bd. –र्त्ती । 8) L. –प्रजाः ।

6 = Mt. 44.18^{b}; P.1 I. 13.3^{b}; P.2 V. 13.3^{b}.

अत्रा[1]नुवंशश्लोकोऽयं यस्मिन् गीतः[2]) पुरातनैः[3]) ।
शशबिन्दोस्तु[4]) पुत्राणां शतानामभव[5]च्छतम् ॥ 7 ॥
धी[1]मतामनु[2]रूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् , ।
तेषां षट् च[3]) प्रधानास्तु[4]) पृथुसाह्वा[5]) महाबलाः ॥ 8 ॥

पृथुश्रवाः पृथुयशा
राजासी(!) च्छाशबिन्दवः[1]) ॥ 9 ॥

पृथुश्रवाः पृथुयशाः
पृथुधर्मा[1]) पृथुंजयः[2]) ।
पृथुकीर्तिः पृथुंदाता[3])
राजानः शाश[4]बिन्दवः ॥ 9 ॥

शंसन्ति च पुराणज्ञाः[1]) पार्थ[2]श्रवसमन्तरम्[3]), ।
अन्तरस्य[4]) सुयज्ञस्तु[5]), सुयज्ञतनयो[6])ऽभवत्[7]) ॥ 10 ॥

उशना[1]) यज्ञमखिलं
स्वधर्ममुषतां वरः[2]) ।
शिनेयु[3]रभवत्[4]) पुत्र[5])
औशनः[6]) शत्रुतापनः[7]), ॥ 11 ॥

उशना[1]) स तु धर्मात्मा
अवाप्य[2]) पृथिवी[3]मिमाम् ।
आजहाराश्वमेधानां
शतमुत्तमधार्मिकः[4]) ॥ 11 ॥

---

7 = Bḍ. II. 70.20; L. 68.26^{a} = b; Mt. 44.19; P.1 I. 13.4; P.2 V. 13.4; Vā. 95.19^{b}, 20^{a}. 1) Bḍ. Vā. तत्रा– । 2) Mt. P.2 गीतस्तस्मिन् ; P.1 गीतस्तस्य । 3) Mt. P.1 P.2 पुराभवत्; Vā. पुराविदैः । 4) Vā. –विन्दोऽस्तु । 5) L. –णां सहस्राणामभू– ।

8 = Bḍ. II. 70.21; Mt. 44.20; P.1 I. 13.5; P.2 V. 13.5; Vā. 95.20^{b}, 21^{a}. 1) Bḍ. श्री– । 2) Mt. –तां चाभि–; P.1 P.2 –तां चारु– । 3) Bḍ. वै । 4) Mt. P.1 P.2 शतप्रधानानां । 5) Bḍ. –शुस्वाहा ।

9 = Br. 15.5^{a}; H. 1973^{a}. 1) H. –च्छशविन्दुजाः; Br. V. –जः ।

9 = Bḍ. II. 70.22; Mt. 44.21; P.1 I. 13.6; P.2 V. 13.6; Vā. 95.21^{b}, 22^{a}. 1) Bḍ. पृथुकर्मा; P.1 P.2 पृथुतेजाः । 2) P.1 P.2 –थूद्भवः । 3) Bḍ. –दातो; Mt. –थुमना; P.1 –थुमतो; P.2 –मती । 4) Bḍ. Mt. P.1 शश– ।

10 = Bḍ. II. 70.23; Br. 15.5^{b}, 6^{a}; H. 1973^{b}, 1974^{a}; L. 68.26^{b}, 27^{a}; Mt. 44.22; P.1 I. 13.7^{a} = a; P. V. 13.7^{a}( ); Vā. 95.22^{bc}. 1) L. –न्ति तस्य पुत्राणां; Vā. पुराणानि । 2) Mt. P.1 P.2 पृथु– 3) H. मुत्तरम् ; L. अनन्तकमनुत्तमम् ; Mt. P.1 P.2 –मुत्तमम् । 4) Bḍ. अक्षरस्य; H. अनन्तरं; L. अनन्तकात ; P.2 अनन्तरय; Vā. T. अन्तरः स । 5) L. सुतो यज्ञो; Mt. सुतज्ञस्य; P.2 परा स्याव सु; Vā. पुरा यस्तु । 6) Bḍ. उशनास्तत्सुतो; L. Vā. यज्ञस्य तनयो; Mt. P.2 सुयज्ञस्तनयो । 7) L. धृतिः ।

11 = Br. 15.6^{b}, 7^{a}; H. 1974^{b}, 1975^{a}; Mt. 44.24^{a}=b; P.1 I. 13.7^{b}, (8^{a}); P.2 V. 13.7^{b}, (8^{a}). 1) Br. उषतः; H. उषन् यो । 2) Br. T. –धर्में च कृतादरः; V. –र्ममु(सु)खतां वरः । 3) Mt. तितिक्षु– 4) P.1 P.2 ततश्चास्याभवत् (P.1 वन्) । 5) P.1 –त्राः । 6) Br. H. उषतः; P.1 P.2 उशना । 7) P.1 P.2 पुत्रश्चोशनसस्तस्य शिनेयुर्नाम सत्तमः ।

11 = Bḍ. II. 70.24; L. 68.(27^{b}), 28^{a}; Mt. 44.23; Vā. 95.23. 1) Bḍ. –नाः; L. –नास् । 2) Mt. –ना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन् । 3) L. –नास्तस्य तनयः संप्राप्य तु मही– । 4) Bḍ. –मदक्षिणम् ।

मरुत्त[1]स्तस्य तनयो राजर्षीणामनुत्तमः[2]) ।
मरुत्तो[1]) ऽलभत ज्येष्ठं
सुतं कम्बलबर्हिषम् ॥ 12 ॥
चचार विपुलं धर्मं
ममर्षात् प्रेत्य[1]भागपि ।
शत[2]प्रसूतिमिच्छन्ति[3])
सुतं कम्बलबर्हिषः, ॥ 12_1 ॥
बभूव रुक्मकवचः
शतप्रसवतः सुतः ।

वीरः[1]) कम्बलबर्हिस्तु
मरुत्ततनयः[2]) स्मृतः[3]), । 12 ॥

पुत्रस्तु रुक्मकवचो
विद्वान् कम्बलबर्हिषः[1]) ।

निहत्य रुक्मकवचः पुरा[1]) कवचिनो[2]) रणे[3]) ॥ 13 ॥
धन्विनो[1]) निशितै[2]र्बाणैरवाप[3]) श्रियमुत्तमाम्[4]), ।
| *अश्वमेधे ददौ[5]) राजा ब्राह्मणेभ्यस्तु[6]) दक्षिणाम्[7])* ॥ 14 ॥
जज्ञे[1]) तु[2]) रुक्मकवचात् पराव्वृत्[3]) परवीरहा[4]), ।

12^a = Bḍ. II. 70.25[a]; Br. 15.7[b]; H. 1975[b]; L. 68.29[a]; Mt. 44.24[b]; Vā. 95.24[a]. 1) Br. –त– । 2) Bḍ. –मनुव्रतः; Br. H. –र्षिरभवन् नृपः (H. नृप); L. –र्षिवंशवर्धनः; Vā. –मनुष्ठितः ।

12^b = Br. 15.8[a]; H. 1976[a]. 1) Br. –तो ।

12_1 = Br. 15.8[b], 9[a]; H. 1976[b], 1977[a]. 1) Br. T. प्रत्य– । 2) Br. T. स सत्– । 3) Br. T. –मिच्छन् वै ।

13^a = Br. 15.9[b]; H. 1977[b].

12^b = Bḍ. II. 70.25[b]; L. 68.29[b]; Mt. 44.25[a]; Vā. 95.24[b]. 1) Bḍ. –र– । 2) L. मरुत्तस्यात्मजः । 3) Mt. आसीन् मरुत्ततनयो वीरः कम्बलबर्हिषः ।

13^a = Bḍ. II. 70.26[a]; L. 68.30[a]; Mt. 44.25[b]; P.1 I. 13.(8[b]); P.2 V. 13.(8[b]); Vā. 95.25[a]. 1) P.1 P.2 आसीच्छिनेयोः पुत्रो यः स रुक्मकवचो मतः ।

13^b = Bḍ. II. 70.26[b]; Br. 15.10[a]; H. 1978[a]; L. 68.30[b]; Mt. 44.26[a]; P.1 I. 13.9[a]; P.2 V. 13.9[a]; Vā. 95.25[b]. 1) Br. H. शतं; L. –चो वीरान् ; Mt. परान् ; P.1 –चो युद्धे । 2) Br. H. –चिनां । 3) Mt. कवचधारिणः; P.1 युद्धे युद्धविशारदः; P.2 –चः परानीकविनाशनः ।

14 = Bḍ. II. 70.27[a](b); Br. 15.10[b] = a; H. 1978[b] = a; L. 68.31[a](b); Mt. 44.26[b], 27[a]; P.1 I. 13.9[b], 10[a]; P.2 V. 13.9[b], 10[a]; Vā. 95.26[a](b). 1) Br. H. धन्विनां । 2) Mh. P.1 P.2 विविधै– । 3) Mt. P.1 –रवाप्य; P.2 –णैश्चावाप्य । 4) Mt. P.1 P.2 पृथिवीमिमाम् । 5) P.1 ऽददात् । 6) P.1 –भ्यश्च; P.2 –भ्यः स । 7) Bḍ. Vā. ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तमश्वमेधे महायशाः; L. –धे तु धर्मात्मा ऋत्विग्भ्यः पृथिवीं ददौ ।

15 = Bḍ. II. 70.28; Br. 15.11; H. 1979; L. 68.32; Mt. 44.27[b], 28[a]; P.1 I. 13.10[b], 11[a]; P.2 V. 13.10[b], 11[a]; Vā. 95.27. 1) Br. Vā. राज्ञस् ; Mt. P.2 यज्ञे । 2) Br. P.2 च; H. –ऽथ । 3) Bḍ. परावित् ; Br. V. H. पराजित् ; Br. T. परजित् ; Mt. P.2 –चः कदाचित् । 4) Vā. –चादपरावृत्य वीरहाः । 5) P.1 तत पुत्रा जज्ञिरे पञ्च । 6) Bḍ.

जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु[5]) महावीर्या परावृतः[6]) ॥ 15 ॥

रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो[1]) हरिः ।
परिघं[2]) च हरिं चैव विदेहेऽस्थापयत् पिता[3]) ॥ 16 ॥

रुक्मेषु[1]रभवद् राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः[2]) ।
ताभ्यां[3]) प्रव्राजितो[4]) राज्याज्[5]) ज्यामघोऽवसदा[6]श्रमे ॥ 17 ॥

प्रशान्तश्चाश्रमस्थश्च[1]) ब्राह्मणैश्चावबो[2]धितः ।
जगाम धनु[3]रादाय देशमन्यं[4]) ध्वजी रथी[5]) ॥ 18 ॥

नर्मदां नृप[1]) एकाकी मेकलां[2]) मृत्तिकावतीम्[3]) ।
ऋक्षवन्तं गिरिं गत्वा[4]) शुक्तिमत्यामु[5]वास सः[6]) ॥ 19 ॥

ज्यामघस्याभवद् भार्या शैब्या[1]) बलवती[2]) सती[3]) ।
अपुत्रोऽपि स वै राजा[4]) भार्याम्[5]) अन्यां[6]) न विन्दति[7]) ॥ 20 ॥

तस्यासीद् विजयो युद्धे, तत्र[1]) कन्यामवाप[2]) सः, ।

Vā. –सत्त्वा महाबलाः; Br. T. H. –वीर्याः पराजितः; L. –सत्त्वाः परावृतः; Mt. –वीर्या धनुर्भृतः; Br. V. P.1 P.2 –वीर्यपराक्रमाः ।

16 = Bḍ. II. 70.29; Br. 15.12; H. 1980; L. 68.33; Mt. 44.28[b], 29[a]; P.1 I. 13.11[b], 12[a]; P.2 V. 13.11[b], 12[a]; Vā. 95.28. 1) Br. H. पालितो । 2) Br. H. पालितं । 3) Br. H. –हेभ्यः पिता ददौ; L. –हेषु पिता न्यसत् ।

17 = Bḍ. II. 70.30; Br. 15.13; H. 1981; L. 68.34; Mt. 44.29[b], 30[a]; P.1 I. 13.12[b], 13[a]; P.2 V. 13.12[b], 13[a]; Vā. 95.29. 1) Vā. ब्रह्मेषु– । 2) Br. H. –क्मस्य संश्रयात् ; L. –श्रयात् ; P.1 –स्तथाश्रयः । 3) Bḍ. Mt. Vā. तेभ्यः; L. तैस्तु । 4) Bḍ. पराजितो; Vā. –व्रजितो । 5) Bḍ. Br. T. L. P.2 राजा । 6) Mt. –घस्तु तदा–; Vā. ऽभवदा– ।

18 = Bḍ. II. 70.31; Br. 15.14; H. 1982; L. 68.35; Mt. 44.30[b], 31[a]; P.1 I. 13.13[b], 14[a]; P.2 V. 13.13[b], 14[a]; Vā. 95.30. 1) Bḍ. Vā. –न्तस्तु वने घोरे; Br. T. –श्च तदा राजा; V. –न्तेः सवरस्थश्च; H. –श्चाप्रशान्तश्च; L. –न्तः स वनस्थोऽपि; P.1 –स्थस्तु; P.2 –न्तः स्वाश्रमस्थस्तु । 2) Bḍ. –णेन विरो–; P.1 –णेन विबो–; L. –णैरेव; Mt. P.2 Vā. –णेनावबो– । 3) Br. पुन– । 4) Vā. देशमध्यं । 5) Bḍ. Vā. रथी ध्वजी ।

19 = Bḍ. II. 70.32; Br. 15.15; H. 1983; L. 68.36; Mt. 44.31[b], 32[a]; P.1 I. 13.14[b], 15[a]; P.2 V. 13.14[b], 15[a]; Vā. 95.31. 1) Br. H. –दाकूलम् ; L. –दातीरम् ; P.1 P.2 –दातट–; Vā. T. –दानूप । 2) L. Mt. P.1 P.2 केवलं । 3) Bḍ. –लान्मिरिकावनम् ; L. भार्यया युतः; Mt. वृत्तिकामतः; P.1 P.2 वृत्तिकर्षितः; Vā. T. मेकलावृत्तिका अपि । 4) Br. H. जित्वा । 5) Bḍ. सुक्तिमन्तम–; L. त्यक्तमन्यैरु–; Mt. मुक्तमन्यैरु–; P.1 मुक्तमन्यैरु ; P.2 भुक्तवन्य उ–; Vā. शुक्तिमन्याम– । 6) Bḍ. Vā. थाविशत् ; Mt. P.1 P.2 –पाविशत् ।

20 = Bḍ. II. 70.33; Br. 15.16; H. 1984; L. 68.37[a] = a; Mt. 44.32[b], 33[a]; P.1 I. 13.15[b], 16[a]; P.2 V. 13.15[b], 16[a]; Vā. 95.32. 1) Mt. चित्रा; Vā. सैब्या । 2) L. शीलवती; Mt. P.1 P.2 परिणता । 3) Vā. सुशुम् । 4) Br. –ऽपि स राजा वै; H. ऽपि च राजा स; Mt. –त्रो न्यवसद् राजा; P.1 P.2 ऽप्यभवद् राजा । 5) Br. H. नान्यां । 6) Br. H. भार्याम् । 7) Br. H. अविन्दत; Mt. T. न विन्दत; P.1 अचिन्तयन् ।

भार्यामुवाच संत्रस्तः[3], स्नुषेति स[4]) जनेश्वरः[5]) ॥ 21 ॥

एव[1]मुक्ता[2]ब्रवीदेनं[3]) कस्येयं ते[4]) स्नुषेति वै[5]) ? ।

| अब्रवीत् तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजसत्तमः ।

यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति[1]) ॥ 22 ॥

उग्रेण तपसा तस्याः
कन्यायाः सा[1]) व्यजायत ।

| तस्याः[1]) सा[2]) तपसोग्रेण
| शैब्या[3]) वै संप्र[4]सूयत ।

पुत्रं[1]) विदर्भं सुभगा[2]) शैब्या[3]) परिणता सती ॥ 23 ॥

राजपुत्रौ[1]) तु[2]) विद्वांसौ[3]) स्नुषायां क्रथ-कैशिकौ[4]) ।
पश्चाद्[5]) विदर्भोऽजनयच्छू[6]रौ[7]) रणविशारदौ[8]) ॥ 24 ॥

| लोमपादं[1]) तृतीयं[2]) तु[3]) पुत्रं परम[4]धार्मिकम्[5]) ।
| लोमपादात्मजो[6]) बभ्रु[7]र्धृ[8]तिस्तस्य तु चा[9]त्मजः[10]), ॥ 25 ॥

---

21 = Bḍ. II. 70.34; Br. 15.17; H. 1985; Mt. 44.33^{b}, 34^{a}; P.1 I. 13.16^{b}, 17^{a}; P.2 V. 13.16^{b}, 17^{a}; Vā. 95.33. 1) Bḍ. Vā. ततः । 2) Mt. P.1 –वाप्य । 3) Bḍ. भीतः सन् ; Mt. P.1 P.2 सं त्रासात् ; Vā. राजा स । 4) Bḍ. Vā. तु; Br. V. Mt. P.1 P.2 स्नुषेयं ते । 5) Mt. P.1 P.2 शुचिस्मिते; Bḍ. Vā. नरेश्वरः ।

22^{a} = Bḍ. II. 70.35^{a}; Br. 15.18^{a}; H. 1986^{a}; Mt. 44.34^{b}; P.1 I. 13.17^{b}; P.2 V. 13.17^{b}; Vā. 95.34^{a}. 1) Bḍ. H. एत– । 2) Br. H. –च्छ्रुत्वा–; P.1 –मुक्त्वा – । 3) Bḍ. –देवं; Br. H. –देवी । 4) Br. –स्य देव; H. Mt. –स्य चेयं; P.1 P.2 –स्य केयं । 5) Bḍ. Vā. सा; Mt. च ।

| 22^{b} = Br. 15.18^{b}; H. 1986^{b}.

22^{c} = Bḍ. II. 70.35^{b}; Br. 15.19; H. 1987^{a}; Mt. 44.35^{a}; P.1 I. 13.18^{a}; P.2 V. 13.18^{a}; Vā. 95.34^{b}. 1) Br. भार्योपपादिता; H. भार्योपदानवी ।

23^{a} = Br. 15.20^{a}; H. 1937^{b}. 1) H. स ।

| 23^{a} = Bḍ. II. 70.36^{a}; L. 68.37^{b}; Mt. 44.35^{b}; P.1 I. 13.18^{b}; P.2 V. 13.18^{b}; Vā. 95.35^{a}. 1) Mt. T. तस्मात् ; V. तस्यां; Vā. तस्य । 2) L. सा चैव । 3) Vā. सैव्या । 4) Bḍ. चैव ह्य–; Mt. P.1 कन्यायाः संप्र–; P.2 कन्यायाः सम–; Vā. T. वैशं प्र– ।

23^{b} = Bḍ. II. 70.36^{b}; Br. 15.20^{b}; H. 1988^{a}; L. 68.^{a}; Mt. 44.36^{a}; P.1 I. 13.19^{a}; P.2 V. 13.19^{a}; Vā. 95.35^{b}. 1) L. सुतं । 2) P.1 P.2 –गं । 3) L. वयः; Mt. चैत्रा; Vā. सैव्या ।

24 = Bḍ. II. 70.37; Br. 15.21; H. 1988^{b}, 1989^{a}; L. 68.38^{b}, 39^{a}; Mt. 44.36^{b}, 37^{a}; P.1 I. 13.19^{b}, 20^{b}; P.2 V. 13.19^{b}, 20^{b}; Vā. 95.36. 1) Bḍ. –पुत्रस् ; Br. T. H. Mt. P.1 –पुत्र्यां । 2) Mt. च; P.2 सु– । 3) L. –त्रसुतायां तु; Mt. T. विद्वान् स । 4) Br. H. P.1 Vā. T. –कौशिकौ; L. विद्वांसौ क्रथ-कैशिकौ । 5) Bḍ. L. Vā. पुत्रौ; Mt. तस्यां । 6) L. –र्भराजस्य शू– । 7) Mt. P.2 –रान् ; P.1 –रं । 8) Mt. P.2 –दान् ; P.1 –दम् ।

| 25 = Bḍ. II. 70.38; Kū. 24.(6^{c}) = a; L. 68.(39^{b}, 40^{a}); Mt. 44.36^{c}, 37^{b}; P.1 I. 13.20^{a}, 21^{a}; P.2 V. 13.20^{a}, 21^{a}; Vā. 95.37. 1) Kū. –दस् ; L. –रोमपादस् । 2) Kū. –यस् ; L. –यश् । 3) L. च । 4) Bḍ. Vā. तु पश्चाज् ज़ज्ञे सु– । 5) Kū. L. बभ्रुस्तस्यात्मजो नृपः (L. –जः स्मृतः) । 6) Bḍ. –पादसुतो; Mt. पादान् मनुः । 7) Mt. –पुत्रो; Vā. वस्तु– । 8) Bḍ. –राकृति–; Mt. ज्ञाति–; P.2 –र्हेति–; Vā. –राहृति– । 9) Bḍ. Vā. –स्य चा– । 10) L. सुधृतिस्तनयस्तस्य विद्वान् परमधार्मिकः ।

। कै[1]शिकस्य चिदिः[2]) पुत्र[3]स्तस्माच् चैद्या[4]) नृपाः स्मृताः[5]) ।

भीमो विधर्भस्य सुतः,
कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् , ॥ 26 ॥

क्रथो विदर्भपुत्रस्तु[1]),
कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् , ॥ 26 ॥

कुन्तेर्धृष्टः[1]) सुतो[2]) जज्ञे रण[3]धृष्टः[4]) प्रतापवान् ।

धृष्टस्य जज्ञिरे शूरा-
स्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ 27 ॥
आवन्तश्च दशार्हश्च
बली विषहरश्च यः[1]) ।

धृष्टस्य[1]) पुत्रो धर्मात्मा[2])
निर्वृतिः[3]) परवीरहा ॥ 27 ॥
तस्य पुत्रो दशार्हस्तु[1])
महाबलपराक्रमः[2]) ।

दशार्हस्य सुतो[1]) व्योमा[2]), व्योम्नो[3]) जीमूत उच्यते[4]), ॥ 28 ॥

26^a = A. 275.18ᵇ; Bḍ. II. 70.39ᵃ; L. 68.40ᵇ; Mt. 44.38ᵃ; P.1 I. 13.21ᵇ; P.2 V. 13.21ᵇ; Vā. 95.38ᵃ. 1) A. Bḍ. L. P.1 Vā. कौ– । 2) L. –शिकस्तनयस् । 3) L. तस्माद् ; P.1 –कस्यात्मजश्चेदि– । 4) P.1 –च– । 5) L. –चान्वयः स्मृतः ।

26^b = Br. 15.22ᵃ; H. 1989ᵇ.

26^b = Bḍ. II. 70.39ᵇ; L. 68.41ᵃ; Mt. 44.38ᵇ; P.1 I. 13.22ᵃ; P.2 V. 13.22ᵃ; Vā. 95.38ᵇ. 1) L. –र्भस्य सुतः; P.1 –त्रो यः ।

27^a = Bḍ. II. 70.40ᵃ; Br. 15.22ᵇ; H. 1990ᵃ; L. 68.41ᵇ; Mt. 44.39ᵃ; P.1 I. 13.22ᵇ; P.2 V. 13.22ᵇ; Vā. 95.39ᵃ. 1) L. –र्वृत–; Vā. –ष्ट– । 2) L. P.1 P.2 –स्ततो । 3) Bḍ. रणे; P.1 P.2 धृष्टाद् ; Vā. पुरो । 4) P.1 सृष्टः; P.2 पृष्टः ।

27^b = Br. 15.23ᵃ; H. 1990ᵃ.

27^b = Bḍ. II. 70.40ᵇ; L. 68.42ᵃ; Mt. 44.39ᵇ; P.1 I. 13.23ᵃ; P.2 V. 13.23ᵃ; Vā. 95.39ᵇ. 1) P.1 सृष्टस्य; P.2 पृष्टस्य । 2) L. रणधृष्टस्य च सुतो । 3) L. निधृतिः; Mt. P.1 निवृतिः ।

28^a = Br. 15.23ᵇ; H. 1990ᵃ. 1) Br. T. सः ।

28^a = Bḍ. II. 70.41ᵃ; L. 68.(42ᵇ); Mt. 44.(40ᵃ); P.1 I. 13.23ᵇ; P.2 V. 13.23ᵇ; Vā. 95.40ᵃ. 1) L. दशार्हो नैधृतो नाम्ना; Mt. तदेको निर्वृतेः पुत्रो; P.1 निवृत्तिपुत्रो दाशार्हो; P.2 दाशार्हो निर्वृतेः पुत्रो । 2) L. महारिगण-सूदनः; Mt. P.1 P.2 नाम्ना स तु विदूरथः ।

28^b = A. 275.19ᵃ = b; Bḍ. II. 70.41ᵇ; Br. 15.24ᵃ; H. 1991ᵇ; L. 68.43ᵃ; Mt. 44.40(ᵇ)ᶜ; P.1 I. 13.24ᵃ; P.2 V. 13.24ᵃ; Vā. 95.40ᵇ. 1) P.1 P.2 द(दा)शार्हपुत्रो; Mt. दशार्हस्तस्य वै पुत्रो व्योमस्तस्य च वै स्मृतः; दाशार्हाच्चैव । 2) A. Bḍ. व्योमस् ; L. व्याप्तो; Mt. व्योमाद् तु; P.1 भीमस्तु; P.2 व्योम्नस्तु । 3) A. व्योमात् ; Bḍ. Vā. ततो; Mt. पुत्रो; P.1 भीमाज् ; P.2 व्योम्नाज् । 4) L. –प्तो जीमूत इति तत्सुतः ।

जीमूतपुत्रो विकृति[1]स्तस्य भीमरथः सुतः[2]), ।
अथ[3]) भीमरथस्यासीत्[4]) पुत्रो[5]) नवरथः[6]) किल[7]) ॥ 29 ॥

| दान[1]धर्मरतो नित्यं सत्यशील[2]परायणः ।
| तस्य पुत्रो नवरथस्ततो दशरथः स्मृतः ॥ 29_1 ॥

तस्य चासीद् दशरथः[1]), शकुनिस्तस्य चात्मजः ।
तस्मात् करम्भः, कारम्भि-
र्दे[1]वरातोऽभवन् नृपः[2]) ॥ 30 ॥

तस्मात् करम्भको धन्वी[1]),
देवरातोऽभवत् ततः ॥ 30 ॥

देवक्षत्रोऽभवद्[1]) राजा[2]) दैवरातिर्महा[3]यशाः, ।
देवगर्भ[1]समो[2]) जज्ञे
देवक्षत्रस्य[3]) नन्दनः[4]) ॥ 31 ॥

देवक्षत्रसुतो जज्ञे
देवनः क्षत्रनन्दनः, ।
देवनाच्च[1]) मधुर्जज्ञे,
यस्य मेधार्थसंभवः[2]) ॥ 31 ॥

मधूनां वंशकृद् राजा
मधुर्मधुरवागपि[1]), ।
मधोर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां[2])
पुरुद्वान्[3]) पुरुषोत्तमः ॥ 32 ॥

मधुर्नाम[1]) महातेजा,
मधोः[2]) कुरुवश[3]स्तथा[4]), ।
आसीत् कुरुवशात्[5]) पुत्रः
पुरुद्वान्[6]) पुरुषोत्तमः[7]) ॥ 32 ॥

---

29 = A. 275.19[b] = a; Bḍ. II. 70.42; Br. 15.24[b], 25[a]; H. 1992; L. 68.43[b], 44[a]. Mt. 44.41; P.1 I. 13.24[b], 25[a]; P.2 I. 13.24[b], 25[a]; Vā. 95.41. 1) A. P.2 –कल–; H. वृकति–; Mt. –मल– । 2) Br. स्मृतः । 3) Mt. सुतो । 4) P.1 P.2 –स्यापि । 5) Mt. स्मृतो । 6) Bḍ. Vā. रथवरः । 7) Br. H. –थस्तथा ।

| 29_1 = Bḍ. II. 70.43; L. 68.44[b] = a; Vā. 95.42. 1) Vā. T. दाता । 2) Bḍ. शीलश्रुत– ।

30[a] = Bḍ. II. 70.44[a]; Br. 15.25[b]; H. 1993[a]; L. 68.45[a]; Mt. 44.42[a]; P.1 I. 13.25[b]; P.2 V. 13.25[b]; Vā. 95.43[a]. 1) L. Mt. P.2 T. दृढरथः; Bḍ. Vā. –स्य चैकादशरथः ।

30[b] = Br. 15.26[a]; H. 1993[b]; Mt. 44.42[b]; P.1 I. 13.26[a]; P.2 V. 13.26[a]. 1) P.1 P.2 –म्भस्तस्माच्च दे– । 2) Mt. P.1 P.2 –तो बभूव ह ।

30[b] = Bḍ. II. 70.44[b]; L. 68.45[b]; Vā. 95.43[b]. 1) L. –म्भः संभूतो ।

31[a] = Bḍ. II. 70.45[a]; Br. 15.26[b]; H. 1994[a]; L. 68.46[a]; Mt. 44.43[a]; P.1 I. 13.26[b]; P.2 V. 13.26[b]; Vā. 95.44[a]. 1) L. –रातादभूद् । 2) Br. H. –वत् तस्य । 3) Bḍ. L. Vā. देवरातिर्म–; Br. वृद्धक्षत्रो म–; H. दैवक्षत्रिर्म–; P.1 देवरातान् म– ।

31[b] = Br. 15.27[a]; H. 1994[b]; L. 68.46[b]; Mt. 44.43[b]; P.1 I. 13.27[a]; P.2 V. 13.27[a]. 1) H. –वर्ग– । 2) L. –र्भोपमो । 3) L. यो देवक्षत्र–; Mt. देवनक्षत्र– । 4) L. नामकः; Mt. –त्रनन्दनः ।

32 = Br. 15.27[b], 28[a]; H. 1995; L. 68.47[b], 48[a]. 1) L. मधोस्तु कुरुवंशकः । 2) L. कुरुवंशादनुस्तस्मात् । 3) L. पुरुत्वान् ।

31[bc] = Bḍ. II. 70.45[b], 46[a]; L. 68.(47[a])=c; Vā. 95.44[b], 45[a]. 1) Bḍ. Vā. –नात् स । 2) L. देवक्षत्रसुतः श्रीमान् मधुर्नाम महायशाः ।

32 = Bḍ. II. 70.46[b], 47[a]; Mt. 44.44; P.1 I. 13.27[b], 28[a]; P.2 V. 13.27[b], 28[a]; Vā. 95.45[b], 46[b], Cp. 46[a]. 1) Bḍ. नन्दनश्च; Vā. मधोश्चापि । 2) Vā. मनुर् । 3) Bḍ. पुरुवसुस् ; Mt. पुरवसस् ; Vā. मनुवशस् । 4) P.1 स्मृतः । 5) Bḍ. पुरुवसोः; Mt. पुरवसात् ; Vā. पुरुवशात् । 6) P.1 पुरुहोत्रः; P.2 पुरुषः । 7) P.1 प्रतापवान् ।

अंशु[1]र्जज्ञेऽथ[2]) वैदर्भ्यां
भद्रवत्यां[3]) कुरूद्वह:[4]) ।

जज्ञे पुरुद्वतः पुत्रो
भद्रवत्यां पुरुद्वहः ।

ऐक्ष्वाकी[1]) चा[2]भवद्[3]) भार्या[4]) अंशो[5]स्तस्यां[6]) व्यजायत[7]) ।
सत्त्वान्[8]) सर्वगुणोपेतः[9]) सात्त्वतां[10]) कीर्ति[11]वर्धनः ॥ 33 ॥

इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः[1]) ।
युज्यते परमप्रीत्या
प्रजावांश्च भवेत् सदा[1]) ॥ 34 ॥

प्रजावाने[1]ति सायुज्यं[2])
राज्ञः सोमस्य धीमतः[3]) ॥ 34 ॥

33ª = Br. 15.( ); H. 1995ᵇᴵ, 1996ªᴵᴵ; L. 68.48ᵇ; Mt. 44.45ª; P.1 I. 13.28ᵇ; P.2 V. 13.28ᵇ. 1) Br. मधु–; H. मधो–; Mt. P.2 T. जन्तु– । 2) L. च । 3) Mt. भद्रसेन्यां; P.1 –द्रवन्त्यां । 4) H. –ह; L. पुरुत्वतः; Mt. पुरुद्वतः; P.1 पुरुहोत्रतः; P.2 पुरुद्वसुः ।

33ª = Bḍ. II. 70.47ᵇ; Vā. 95.47ª.

33ᵇᶜ = Bḍ. II. 70.48; Br. 15.28ᵇ, 29ª; H. 1996ᵇ, 1997ª; L. 68.49; Mt. 44.45ᵇ, 46ª; P.1 I. 13.29; P.2 V. 1?.29; Vā. 95.47ᵇᶜ. 1) L. –कीं; P.1 P.2 वेत्रकी । 2) Bḍ. P.1 P.2 त्व– । 3) L. अवद्दच् । 4) L. –चांशुः । 5) Bḍ. L. Vā. सत्व–; Br. मधो–; H. सत्त्वां–; Mt. P.2 T. जन्तो– । 6) H. –स्तस्या; L. –स्तस्माद । 7) Bḍ. L. Mt. Vā. अजायत । 8) Bḍ. तस्मात् ; Br. V. L. Vā. सत्त्वात् ; Mt. P.1 P.2 सात्वतः । 9) Bḍ. Br. V. Vā. सत्त्वगुणोपेतः; Mt. सत्त्वसंयुक्तः; P.1 P.2 सत्त्वसंपन्नः । 10) Bḍ. L. Vā. सात्त्वनः; Br. सात्वता; H. सत्त्वतां; P.1 –त्वतान् । 11) L. कुल– ।

34ª = Bḍ. II. 70.49ª; Br. 15.29ᵇ; H. 1997ᵇ; L. 68.(50ᵇ); Mt. 44.46ᵇ; P.1 I. 13.30ª; P.2 V. 13.30ª; Vā. 95.48ª. 1) L. यः पठेच्छृणुयाद् वापी निसृष्टिं ज्यामघस्य तु ।

34ᵇ = Br. 15.29ᶜ; H. 1998. 1) H. तथा ।

34ᵇ = Bḍ. II. 70.49ᵇ; L. 68.(51); Mt. 44.46ᶜ; P.1 I. 13.30ᵇ; P.2 V. 13.30ᵇ; Vā. 95.48ᵇ. 1) L. प्रजीवत्ये– । 2) L. वै स्वर्गं । 3) L. राज्यं सौख्यं च विन्दति ।

C.

(Bḍ. II. 71.1—21[a]; Br. 15.30—45[a], 16.9—11; H. 1999—2014[a], 2040—2042; L. 69.1—12[b]; Mt. 44.47—45.3; P.1 I. 31.31—72; P.2 V. 13.34—75[a]; Vā. 96.1—20[a]; Cp. A. 275.21—26, 38[b]—40[a]; Bhg. IX. 24.6—13[a]; Ga. 139.36—39; Kū. 24.33—39; Vi. IV. 13.1—8)

सात्त्वतान्[1]) सत्त्वसंपन्नान्[2]) कौश[3]ल्या[4]) सुषुवे सुतान्[5]) ।
भजिनं[6]) भजमानं च[7]) दिव्यं[8]) देवावृधं[9]) नृपम्[10]) ॥ 1 ॥

अन्धकं च महा-भोजं[1]) वृष्णिं च यदुनन्दनम्[2]) ।
तेषां विसर्गा[3]श्चत्वारो[4]), विस्तरेणैव[5]) ताञ् शृणु[6]) ॥ 2 ॥

भजमानस्य सृञ्जय्यौ[1]) बाह्यका चो[2]पबाह्यका[3]) ।
आस्तां भार्ये, तयोस्तस्माज्
जज्ञिरे बहवः सुताः ॥ 3 ॥

| सृञ्जयस्य सुते द्वे[1]) तु
| बाह्यके[2]) ते[3]) उदावहत्[4]) ॥ 3 ॥

---

1 = Bḍ. II. 71.1; Br. 15.30; H. 1999; L. 69.1; Mt. 44.47; P.1 I. 13.31[a] = a; P.2 V. 13.31; Vā. 96.1.
1) Bḍ. सात्त्वताज् ; Br. T. सत्त्वतः; L. सात्त्वतः; P.2 सात्त्वतात् ; Vā. सात्त्वती । 2) Bḍ. जज्ञिरे पुत्राः; L. सत्यसंपन्नः; P.1 -पन्ना; P.2 -पन्नात् ; Vā. रूपसंपन्ना । 3) P.1 कौस- । 4) L. प्रजज्ञे । 5) Bḍ. -ल्यायां महाबलाः; L. चतुरः सुतान् । 6) Bḍ. भजमानो; Br. T. भागिनं; L. भजनं । 7) Mt. P.2 तु; Bḍ. भजिर्दिव्यो; L. भ्राजमानं च । 8) वृष्णिर् । 9) Bḍ. -वृधो । 10) Bḍ. -ऽन्धकः; Mt. नृप ।

2 = Bḍ. II. 71.2([a])[b]; Br. 15.31; H. 2000; L. 69.2; Mt. 44.48; P.1 I. 13.31[b] = b; P.2 V. 13.32; Vā. 96.2.
1) Bḍ. महाभोजश्च विख्यातो; Br. H. महाबाहुं; L. P.2 V. महाभागं । 2) Bḍ. ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः; P.2 तदनन्तरम् । 3) Bḍ. Vā. हि सर्गाश् ; L. निसर्गा-; Mt. तु सर्गाश् ; P.1 P.2 सर्गाश्च । 4) L. चतुरः । 5) Br. H. -रेणेह । 6) Bḍ. L. Vā. रः शृणुध्वं विस्तरेण वै; Br. -णेह कीर्तिता; Mt. -व तच्छृणु ।

3[a] = Bḍ. II. 71.3[a]; Br. 15.32[a]; H. 2001[a]; Mt. 44.49[a]; P.1 I. 13.32[a]; P.2 V. 13.33[a]; Vā. 96.3[a]. 1) Bḍ. -य्यो; H. -ञ्जय्यौं; Mt. P.1 P.2 -ञ्जय्यां; Vā. सृञ्जय्यां । 2) Br. H. ऽथो । 3) Mt. बाह्यकायां च बाह्यकाः; P.1 P.2 भाजनामा सुतोऽभवत् ; Vā. बाह्यश्चोपरिबाह्यकः ।

3[b] = Br. 15.32[b]; H. 2001[b].

| 3[b] = Bḍ. II. 71.3[b]; Mt. 44.49[b]; P.1 I. 13.32[b]; P.2 V. 13.33[b]; Vā. 96.3[b]. 1) P.1 P.2 सुतायां । 2) Mt. बाह्यकास् ; P.1 P.2 भाजकास् ; Vā. बाह्यकस् । 3) Mt. P.1 P.2 तु । 4) Mt. तदाभवन् ; P.1 P.2 ततोऽभवन् ।

क्रमि[1]श्च क्रमणश्चैव
धृष्णः[2]) शूरः पुरंजयः, ।

तस्य भार्ये[1]) भगिन्यौ ते[2])
प्रसूते तु[3]) सुतान् बहून्[4]) ।
निर्मिश्च[5]) कृकणश्चै[6]व
वृष्णिः[7]) परपुरंजयः[8]), ।

एते[1]) बाह्यकसृञ्जय्यां[2]) भ[3]जमानाद् विजज्ञिरे ॥ 4 ॥

अ[1]युताजित् सहस्राजिच्छताजिद्[2]थ[3]) दासकः[4]) ।
उपबाह्यकसृञ्जय्यां[5]) भजमानाद् विजज्ञिरे ॥ 5 ॥

तेषां[1]) देवावृधो राजा[2]) चचार परमं[3]) तपः ।
पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्पृहन्[4]) ॥ 6 ॥

संयोज्या[1]त्मान[2]मेवं स[3]) पर्णाशाजल[4]मस्पृशत्[5]) ।
सदोपस्पर्शनात्[6]) तस्य चकार प्रिय[7]मापगा[8]) ॥ 7 ॥

4[a] = Br. 15.33[a]; H. 2002[a]. 1) Br. क्रिमि- । 2) Br. धृष्टः ।

4[ab] = Bḍ. II. 71.4; Mt. 44.50[ab]; P.1 I. 13.33; P.2 V. 13.34; Vā. 96.4. 1) P.1 P.2 -स्य भाजस्य । 2) Mt. P.1 P.2 भार्ये द्वे । 3) Mt. P.1.P.2 सुषुवते; Vā. -तेति । 4) Mt. बहून् सुतान् । 5) Bḍ. निम्लोचिः; Mt. P.1 नेमिं च; P.2 विनयं चै- । 6) Bḍ. किंकणश्चै-; Mt. क्रमिलं चै-; P.1 -णं चै-; P.2 कुरुणं चै-; Vā. पणवश्चै- । 7) Bḍ. धृष्टिः; Mt. P.1 P.2 वृष्णि । 8) Mt. P.1 P.2 -ञ्जयम् ।

4[b(c)] = Bḍ. II. 71.5[a]; Br. 15.33[b]; H. 2002[b]; L. 69.3[a]; Mt. 44.50[c]; P.1 I. 13.34[a]; P.2 V. 13.35[a]; Vā. 96.5[a]. 1) Bḍ. Mt. P.1 P.2 ते; Vā. ये । 2) Bḍ. Mt. Vā. बाह्यकायां सृञ्जय्यां; H. -सृञ्जय्यां; L. सृञ्जय्यां भजनाच्चैव; P.1 P.2 भाजकाः स्मृता यस्माद् ; Vā. वाह्यकार्यंसृञ्जय्यां । 3) L. भ्रा- ।

5 = Bḍ. II. 71.5[b], 6[a]; Br. 15.34; H. 2003; L. 69.(3[b]); Vā. 96.5[b], 6[a]. 1) Br. आ- । 2) L. अयुतायुः शतायुश्च बलवान्; Vā. अयुतायुतसाहस्रशतजिद्- । 3) Br. -जित् त्वथ । 4) Bḍ. -जिति नामतः; L. हर्षकृत् स्मृतः; Vā. -थ वामकः । 5) Bḍ. आह्यकायां भगिन्यां ते; L. -अय्यां; Vā. वाह्यकार्याभगिन्यां ये ।

6 = Bḍ. II. 71.6[b]; Br. 15.35; H. 2004; Kū. 24.35; L. 69.4; Mt. 44.51[aIbII], c; P.1 I. 13.34[bI], 35[aII], b; P.2 V. 13.35[bI], 36[aII], b; Vā. 96.6[b], 7[a]. 1) Br. H. यज्वा; Mt. यज्ञे । 2) P.1 P.2 देवावृधः पृथुर्नाम । 3) Br. H. विपुलं । 4) Bḍ. Vā. स्म ह; Br. H. स्यादिति निश्चितः; Kū. प्रभुः; L. स्मरन् ।

7 = Bḍ. II. 71.7, 8[a]; Br. 15.36; H. 2005; Mt. 44.52; P.1 I. 13.36; P.2 V. 13.37; Vā. 96.7[b], 8[a]. 1) H. संयुज्या- । 2) Br. संयुज्यमान-; Mt. -योज्य मन्त्र-; P.1 P.2 -योज्य कृष्ण- । 3) Br. -स्तपसा; H. -मेवं तु; Mt. P.1 P.2 -मेवाथ । 4) Bḍ. -णाशजल-; Br. H. P.1 P.2 -णाशाया जल-; Vā. -मेवं सवर्णा सा जल- । 5) Br. P.1 P.2 -लं स्पृशन् ; H. -लं स्पृशत् । 6) Bḍ. Vā. सा चोपस्पर्शनात् ; Br. H. सदोपस्पृशतस् ; Mt. तदोपस्पर्शनात् ; P.1 सा तोयस्पर्शनात् । 7) Vā. ऋषि- । 8) P.1 सांनिध्यं निम्नगा ह्यगात् ।

कल्याणत्वान्[1]) नरपते[2]स्तस्य[3]) सा निम्नगोत्तमा[4]) ।
चिन्तयाभिपरीता सा[5]) जगामाथ वि[6]निश्चयम् ॥ 8 ॥

नाधि[1]गच्छामि[2]) तां नारीं[3]), यस्यामेवंविधः सुतः ।

भवेत्[1]), तस्मात् स्वयं गत्वा
भवाम्यस्य सहव्रता[2]) ॥ 9 ॥

भवेत् सर्वगुणोपेतो
राज्ञो देवावृधस्य हि, ।
तस्मादस्य स्वयं चाहं[1])
भवाम्यद्य[2]) सहव्रता[3]) ॥ 9 ॥

अथ भूत्वा कुमारी सा[1]) बिभ्रती[2]) परमं वपुः[3]) ।
वरया[4]मास राजानं[5]), तामियेष च स प्रभुः[6]) ॥ 10 ॥

तस्यामाधत्त गर्भं[1]) स[2]) तेजस्विनमुदारधीः, ।
अथ सा नवमे[3]) मासि सुषुवे सरितां वरा ॥ 11 ॥

पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं[1]) देवावृधान् नृपात्[2]) ।
अत्र[3]) वंशे[4]) पुराणज्ञा गायन्तीति[5]) परिश्रुतम्[6]) ॥ 12 ॥
गुणान् देवावृधस्यापि[1]) कीर्तयन्तो महात्मनः ।

---

8 = Bḍ. II. 71.8[b], 9[a]; Br. 15.37[ba]; H. 2006[ba]; Mt. 44.53; P.1 I. 13.37; P.2 V. 13.38; Vā. 96.8[b], 9[a]. 1) Vā. –ल्याणं च । 2) P.1 P.2 –ण्याणं चरतस्तस्य । 3) Mt. –स्तस्मै । 4) P.1 P.2 शुशोच निम्नगा ततः । 5) Bḍ. Vā. –परीताङ्गी; Mt. P.1 P.2 चिन्तयाथ परीतात्मा । 6) Br. न जगामैव–; H. –गमैक– ।

9[a] = Bḍ. II. 71.9[b]; Br. 15.38[a]; H. 2007[a]; Mt. 44.54[a]; P.1 I. 13.38[a]; P.2 V. 13.39[a]; Vā. 96.9[b]. 1) Bḍ. –भि– । 2) Br. नाध्यगच्छत् तु; H. नाध्यगच्छत । 3) Mt. –गच्छाम्यहं नारीं P.1 P.2 T. भूत्वा गच्छाम्यहं नारी ।

9[b] = Br. 15.38[b]; H. 2007[b]. 1) H. जायेत् । 2) Br. T. सहानुगा ।

9[b] = Bḍ. II. 71.10; Mt. 44.(54[b])=b; P.1 I. 13.(38[b])=b; P.2 V. 13.(39[b]) = b; Vā. 96.10[ab]. 1) Mt. P.1 P.2 जायेत तस्मादद्याहं । 2) Mt. –थ; P.1 P.2 –स्य । 3) Mt. सहस्रशः; P.1 P.2 सुतप्रदा ।

10 = Bḍ. II. 71.11[b], 12[a]; Br. 15.39; H. 2008; Mt. 44.55; P.1 I. 13.39; P.2 V. 13.40; Vā. 96.11. 1) Bḍ. Vā. तु । 2) Vā. सावित्री । 3) Vā. वचः; Bḍ. –री तु सा चिन्तापरमेव च । 4) Mt. P.1 P.2 ज्ञापया–; Vā. चिन्तया– । 5) Br. H. नृपति । 6) Bḍ. Vā. –ष स पार्थिवः; Mt. T. –ष महाव्रतः; V. महीपतिः; P.1 P.2 –ष नृपस्ततः ।

11 = Bḍ. II. 71.12[b], 13[a]; Br. 15.40; H. 2009; Mt. 44.56[a]=b; P.1 I. 13.40[a] = b; P.2 V. 13.41[a] = b; Vā. 96.12. 1) Bḍ. –र्भं । 2) H. च । 3) Br. H. दशमे ।

12 = Bḍ. II. 71.13[b], 14[a]; Br. 15.41; H. 2010; L. 69.5[b]=b; Mt. 44.56[b], 57[a]; P.1 I. 13.40[b], 41[a]; P.2 V. 13.41[b], 42[a]; Vā. 96.13. 1) Vā. यथा । 2) Bḍ. –धात् तदा; Br. –धं द्विजाः; P.1 P.2 –धात् परम् ; Vā. –धेप्सितः । 3) Bḍ. Vā. तत्र; L. Mt. अनु । 4) L. –श– । 5) P.1 ब्रवन्तीति (श्रुवन्तीति ?) । 6) Bḍ. Vā. –ज्ञा गाथां गायन्ति वै द्विजाः ।

यथैव श्रृणुमो2) दूरात् संपश्यामस्त3थान्तिकात्4), ॥ 13 ॥

बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां, देवैर्देवावृधः समः ।
षष्टिश्च षट् च1) पुरुषाः2)
सहस्राणि च सप्त च3) ।
एते1) ऽमृतत्वं संप्राप्ता2), बभ्रोर्दे3वावृधाद4पि5) ॥ 14 ॥

| पुरुषाः पञ्चषष्टिश्च1)
| सहस्राणि च सप्ततिः2) ।

यज्वा दानपतिर्धी1रो2, ब्रह्मण्यः सु3दृढव्रतः4) ।
कीर्तिमांश्च महाभागः1)
सत्त्वतानां महारथः ।
तस्यान्ववायः2) सुमहान्3),
भोजा4) ये5) मार्त्तिकावताः6) ॥ 15 ॥

| रूपवान् सु1महातेजा
| भोजोऽतो मृत्तकावतीम्2) ॥ 15 ॥

गान्धारी चैव माद्री च वृष्णेर्भा1र्ये बभूवतुः ।
गान्धारी जनयामास सुमित्रं2) मित्रनन्दनम्3), ॥ 16 ॥

---

13 = A. 275.26a = b; Bḍ. II. 71.14b, 15a; Bhg. IX. 24.9b = b; Br. 15.42; H. 2011; L. 69.6; Mt. 44.57b, 58a; P.1 I. 13.41b = a; P.2 V. 13.42b = a; Vā. 96.14; Vi. IV. 13.4a = b. 1) H. L. P.1 P.2 –स्याथ । 2) Br. H. –वाग्रे तथा; Vā. –व श्रृणुते । 3) Br. पश्यामस्ता–; H. –रादपश्याम त–; Mt. Vi. –रादपश्यामस्त–; Vā. संपश्यति त– । 4) A. गुणांस्तद्वत् समन्तिकात् ; Br. –स्तावदन्तिकात् ।

14a = A. 275.26b; Bḍ. II. 71.15b; Bhg. IX. 24.10a; Br. 15.43a; H. 2012a; L. 69.7a; Mt. 44.58b; P.1 I. 13.42a; P.2 V. 13.43a; Vā. 96.15a; Vi. IV. 13.4b.

14b = Br. 15.43b; H. 2012b; Mt. 44.59a; P.1 I. 13.42b; P.2 V. 13.43b. 1) Mt. पूर्व–; P.1 P.2 –ष्टिः शतं च । 2) P.1 पुत्राणां । 3) Mt. P.1 P.2 च सप्ततिः ।

14b = Bḍ. II. 71.16a; Bhg. IX. 24.10b; L. 69.7b; Vā. 96.15b; Vi. IV. 13.5a. 1) L. तु; Vi. पुरुषाः षट् च षष्टिश्च । 2) Bhg. L. Vi. षट् सहस्राणि चाष्ट च ।

14c = Bḍ. II. 71.16b; Bhg. IX. 24.11a; Br. 15.44a; H. 2013a; L. 69.8a; Mt. 44.59b; P.1 I. 13.43a; P.2 V. 13.44a; Vā. 96.15c, Vi. IV. 13.5b. 1) Bḍ. Mh. L. Vā. Vi. ये । 2) Bḍ. Bhg. L. Vā. Vi. –त्वमनुप्राप्ता; Br. प्राप्ता वै । 3) H. –भ्रुदे–; Vā. भ्रुर्दे– । 4) H. देवावृद्धाव–; Mt. –वृधान् । 5) Mt. नृप ।

15a = Bḍ. II. 71.17a; Br. 15.44b; H. 2013b; L. 69.8b; Mt. 44.60a; P.1 I. 13.43b; P.2 V. 13.44b; Vā. 96.16a. 1) L. –मतिर्धी; P.1 P.2 यज्ञदानतपो धी– । 2) Br. T. P.1 –धीमान् ; Br. V. H. –विद्वान् ; L. Mt. Vā. T. –वीरो । 3) L. तु; Mt. च; Bḍ. Vā. सत्यवाग् बुधः; Br. H. –ढायुधः ।

15bc = Bḍ. II. 71.17b, 18a; Br. 15.45a=c; H. 2014a=c; L. 69.9; Vā. 96.16b, 17a. 1) Bḍ. –भोजः; L. –तेजाः । 2) L. Vā. –वाये । 3) L. ये संभूता; Vā. –महा– । 4) Vā. –ज– । 5) L. वै । 6) Bḍ. भुवि विश्रुताः; Br. सात्त्विकवताः; L. दैवतोपमाः; Vā. –कावलाः ।

15b = Mt. 44.60b; P.1 I. 13.44a; P.2 V. 13.45a. 1) P.1 P.2 –वांश्च । 2) Mt. श्रुतवीर्यधरस्तथा ।

16 = A. 275.38b = a; Bḍ. II. 71.18b, 19a; Br. 16.9; H. 2040; L. 69.10; Mt. 45.1; P.1 I. 13.70; P.2 V. 13.72b; 73a; Vā. 96.17b, 18a. 1) A. धृष्टमा–; Bḍ. धृष्टेर्मा; Br. क्रोष्टुर्मा–; H. P.1 P.2 क्रोष्टोर्मा–; L. Mt. वृष्णिमा– । 2) Br. H. अनमित्रं; P.1 शुनित्रं । 3) Br. H. महाबलम् ; P.1 मित्रवत्सलम् ।

माद्री युधाजितं[1]) पुत्रं, ततो[2]) वै[3]) देवमीढुषम्[4]) ।
अनमित्रममित्राणां[1])
जेतारमपराजितम् ॥ 17 ॥

अनमित्रं शिनिं[1]) चैव
तावुभा[2]) पुरुषोत्तमौ[3]) ॥ 17 ॥

अनमित्रसुतो[1]) निघ्नो, निघ्नस्य[2]) द्वौ[3]) बभूवतुः[4]) ।
प्रसेनश्चाथ सत्राजिच्
छत्रु[1]सेनाजितावुभौ ॥ 18 ॥

प्रसेनश्च[1]) महाभागः[2])
सत्राजिच्च[3]) सुतावु[4]भौ[5]) ॥ 18 ॥

17ᵃ = Bḍ. II. 71.19ᵇ; Br. 16.10ᵃ; H. 2041ᵃ; L. 69.11ᵃ; Mt. 45.2ᵃ; P.1 I. 13.71ᵃ; P.2 V. 13.73ᵇ; Vā. 96.18ᵇ. 1) L. लेभे च तं । 2) L. ततः; Vā. सा तु । 3) L. सा । 4) Bḍ. मीढ्वांसमेव च ।

17ᵇ = Br. 16.10ᵇ; H. 2041ᵇ. 1) Br. V. -त्रं च शत्रूणां ।

17ᵇ = Bḍ. 71.20ᵃ; L. 69.11ᵇ; Mt. 45.2ᵇ; P.1 I. 13.71ᵇ; P.2 V. 13.74ᵃ; Vā. 96.19ᵃ. 1) Bḍ. -नं; Mt. T. शिबिं; Vā. शिर्ति Vā. T. सुतं; V. शतं । 2) Mt. पश्चमं; P.1 P.2 पश्चात्र । 3) Mt. P.1 P.2 कृतलक्षणम् (-णाः)

18ᵃ = A. 275.40ᵃ; Bḍ. II. 71.20ᵇ; Br. 16.11ᵃ; H. 2042ᵃ; Kū. 24.39ᵃ; L. 69.12ᵃ; Mt. 45.3ᵃ; P.1 I. 13.72ᵃ; P.2 V. 13.74ᵇ; Vā. 96.19ᵇ. 1) Kū. -त्रादभून् । 2) Br. -घ्नतो । 3) A. Mt. P.1 P.2 -स्यापि । 4) A. प्रसेनकः; Mt. P.1 तु (P.1 च) द्वौ सुतौ; P.2 सुतावुभौ ।

18ᵇ = Br. 16.11ᵇ; H. 2042ᵇ. 1) H. -च्छत्र- ।

18ᵇ = Bḍ. II. 71.21ᵃ; Kū. 24.39ᵇ; L. 69.12ᵇ; Mt. 45.3ᵇ; P.1 I. 13.72ᵇ; P.2 V. 13.75ᵃ; Vā. 96.20. 1) Kū. -स्तु । 2) Mt. P.1 P.2 -वीर्यः । 3) Mt. P.1 P.2 शक्तिसेनश्च; Vā. शक्रजिच्च- । 4) Mt. P.1 P.2 तावु- । 5) Kū. -जिन् नाम चोत्तमः ।

D.

सन्दर्भस्तबकः ।

(Bḍ. II. 71.21^{b}—99; Br. 16.12—49^{a}, 58^{b}—59, 17.1—40; H. 2043—2080^{a}, 2089—2130; L. 69.13—13^{a}; Vā. 96.20^{b}—98; Cp. A. 275.40^{b}—44; Vi. IV. 13.9—71.)

| प्रसेनो द्वारवत्यां तु निवसन् यो[1]) महामणिम् ।
| दिव्यं स्यमन्तकं नाम स *सूर्या*[2])दुपलब्धवान् ॥ 1 ॥

तस्य सत्राजितः[1]) सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् ।
स कदाचित् निशापाये रथेन रथिनां वरः ॥ 1 ॥

तोयं कूलादु[1]पस्प्रष्टु[2]मुपस्थातुं ययौ रविम् ।
तस्योपतिष्ठतः सूर्य[3]) विवस्वानग्रतः स्थितः ॥ 2 ॥

अ[1]स्पष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान् विभुः[2]) ।
अथ राजा विवस्वन्तमुवाच स्थितमग्रतः ॥ 3 ॥

यथैव व्योम्नि पश्यामि *सदा त्वां*[1]) ज्योतिषां पते ।
तेजोमण्डलिनं देवं[2]) तथैव पुरतः[3]) स्थितम् ॥ 4 ॥

को *विशेषोऽस्ति मे त्वत्तः*[1]) सख्येनोपगतस्य[2]) वै ? ।
एतच्छ्रुत्वा स[3]) भगवान् मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ 5 ॥

स्वकण्ठादवमुच्याथ[1]) *एकान्ते* न्यस्तवान् *विभुः*[2]) ।
ततो विग्रहवन्तं तं ददर्श नृपतिस्तदा ॥ 6 ॥

| 1₁ = Br. 16.12; H. 2043. 1) H. निविशन्त्यां । 2) Br. V. H. समुद्रा- ।

1 = Bḍ. II. 71.21^{b}, 22^{a}; Br. 16.13; H. 2044; L. 69.13^{a} = a; Vā. 96.20^{b}, 21^{a}. 1) Vā. T. शक्रजितः ।

2 = Bḍ. II. 71.22^{b}, 23^{a}; Br. 16.14; H. 2045; Vā. 96.21^{b}, 22^{a}. 1) Br. तोयकूलमु–; H. तोयं कूलमु–; Vā. –यकूलादु– । 2) Bḍ. –लात् समुद्धर्तुं–; Br. Vā. –दपः स्प्रष्टु– । 3) Vā. सूर्यो ।

3 = Bḍ. II. 71.23^{b}, 24^{a}; Br. 16.15; H. 2046; Vā. 96.22^{b}, 23^{a}. 1) Bḍ. सु–; Br. वि– । 2) H. प्रभुः ।

4 = Bḍ. II. 71.24^{b}, 25^{a}; Br. 16.16; H. 2047; Vā. 96.23^{b}, 24^{a}. 1) Bḍ. Vā. त्वामहं । 2) Bḍ. Vā. चैव । 3) Bḍ. Vā. –वाप्यग्रतः ।

5 = Bḍ. II. 71.25^{b}, 26^{a}; Br. 16.17; H. 2048; Vā. 96.24^{b}, 25^{a}. 1) Bḍ. Vā. –षो विवस्वंस्ते । 2) Vā. –गतेन । 3) Br. तु; H. च ।

6 = Bḍ. II. 71.26^{b}, 27^{a}; Br. 16.18; H. 2049; Vā. 96.25^{b}, 26^{a}. 1) H. –च्यैनम् । 2) Bḍ. Vā. –थ बबन्ध नृपतेस्तदा ।

प्रीतिमा[1]नथ तं[2]) दृष्ट्वा मुहूर्तं कृतवान् कथाम्[3]) ।
तमभि[4]प्रस्थितं भूयो विवस्वन्तं स सत्रजित्[5]) ॥ 7 ॥

लोकानुद्भासयस्येतान्[1]) येन त्वं सततं प्रभो, । | प्रोवाचाग्निसवर्णं[6] त्वां[1]) येन लोकः[2]) प्रपश्यति[3]) ।
तदेतन्[1]) मणिरत्नं मे भगवन्[2]) दातुमर्हसि[3]) ! ॥ 8 ॥

ततः स्यमन्तकमणिं[1]) दत्तवांस्तस्य भास्करः[2]) ।
स तमाबध्य[3]) नगरीं[4]) प्रविवेश महीपतिः ॥ 9 ॥

तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति ह ! ।
स्वां पुरीं स विसिष्माय[1]) राजा त्व[2]न्तःपुरं तथा[3]) ॥ 10 ॥

तं[1]) प्रसेनजिते[2]) दिव्यं मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेम्णा सत्राजि[3]दुत्तमम् ॥ 11 ॥

स मणिः स्यन्दते रुक्मं वृष्ण्यण्धकनिवेशने, । | स्यमन्तको नाम मणि-र्यस्मिन्[1]) राष्ट्रे स्थितो भवेत् , ।
काल[1]वर्षी च पर्जन्यो न च व्याधिभयं ह्यभूत्[2]) ॥ 12 ॥

लिप्सां चक्रे प्रसेनात् तु[1]) मणिरत्ने[2]) स्यमन्तके[3]) ।
गोविन्दो, न च तं लेभे, शक्तोऽपि न जहार सः[4]) ॥ 13 ॥

कदाचिन् मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः[1]) ।
स्यमन्तककृते सिंहाद् वधं प्राप[2]) वनेचरात्[3]) ॥ 14 ॥

---

7 = Bḍ. II. 71.27[b], 28[a]; Br. 16.19; H. 2050; Vā. 96.26[b], 27[a]. 1) Vā. प्रतिमा- । 2) Vā. तां । 3) Vā. -वांस्तथा । 4) Vā. -ति- । 5) Vā. शक्रजित् ।

8[a] = Br. 16.20[a]; H. 2051[a]. 1) Br. T. -कान् भासयसे सर्वान् । | 8[a] = Bḍ. II. 71.28[b]; Vā. 96.27[b]. 1) Vā. -वर्णां (V. -र्णो) त्वं । 2) Vā. -कान् । 3) Vā. प्रयास्यति ।

8[b] = Bḍ. II. 71.29[a]; Br. 16.20[b]; H. 2051[b]; Vā. 96.27[c]. 1) Vā. तदैव । 2) H. -गवान् ; Vā. तन् मां भवान् । 3) Vā. -र्हति ।

9 = Bḍ. II. 71.29[b], 30[a]; Br. 16.21; H. 2052; L. 69.13[b]=a; Vā. 96.28. 1) Bḍ. Vā. स्यमन्तकं नाम मणिं; L. स्यमन्तको नाम मणिर् । 2) Br. -वान् भास्करस्तदा; L. दत्तस्तस्मै विवस्वता । 3) Bḍ. -मामुच्य । 4) Vā. -रं ।

10 = Bḍ. II. 71.30[b] = b; Br. 16.22; H. 2053; Vā. 96.29. 1) Bḍ. विस्मापयित्वा ह ततः; H. विसिस्माय; Vā. स तान् विस्मापयित्वाथ । 2) Bḍ. Vā. पुरीम- । 3) Bḍ. ययौ ।

11 = Bḍ. II. 71.31; Br. 16.23; H. 2054; Vā. 96.30. 1) Bḍ. स; H. तत् । 2) Bḍ. प्रसेनाय तद् ; Br. -जितं । 3) Vā. शक्रजि- ।

12[a] = Br. 16.24[a]; H. 2055[a]. | 12[a] = Bḍ. II. 71.32[a]; Vā. 96.31[a]. 1) Vā. -र्यस्य ।

12[b] = Bḍ. II. 71.32[b]; Br. 16.24[b]; H. 2055[b]; Vā. 96.31[b]. 1) Bḍ. काम- । 2) Bḍ. तथा; Vā. तदा ।

13 = Bḍ. II. 71.33; Br. 16.25; H. 2056; Vā. 96.32. 1) Br. T. -सेनस्य । 2) Bḍ. Vā. -रत्नं । 3) Bḍ. Vā. -न्तकम् । 4) Bḍ. Vā. च ।

14 = Bḍ. II. 71.34; Br. 16.26; H. 2057; L. 69.14[b], 15[a]; Vā. 96.33. 1) L. प्रसेनेन सहैव सः । 2) Vā. T. प्राप्तः; V. प्राप्य । 3) Bḍ. Vā. सुदारुणम् ; L. वधं प्राप्तोऽसहायश्च सिंहादेव सुदारुणात् ।

अथ सिंहं प्रधावन्तं
ऋक्षराजो महाबलः।
निहत्य मणिरत्नं त-
दादाय बिलमाविशत्[1])॥ 15 ॥
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं
प्रसेनवधकारणात्।
प्रार्थनां तां मणेर्बुद्ध्वा
सर्व एव शशङ्किरे ॥ 16 ॥
स शङ्क्य[1]मानो धर्मात्मा
अकारी[2]) तस्य कर्मणः,।
आहरिष्ये मणिमिति
प्रतिज्ञाय वनं ययौ ॥ 17 ॥

जाम्बवानृक्षराजस्तु
तं सिंहं निजघान वै।
आदाय च मणिं दिव्यं
स्वं[1]) बिलं प्रविवेश ह ॥ 15 ॥
तत् कर्म कृष्णस्य ततो
वृष्ण्यन्धकमहत्तराः।
मणौ[1]) गृध्नोस्तु[2]) मन्वाना-
स्तमेव विशशङ्किरे ॥ 16 ॥
मिथ्याभिशस्ति[1]) तेभ्यस्तां[2])
बलवानरिसूदनः।
अमृष्यमाणो भगवान्
वनं स विचचार ह ॥ 17 ॥

यत्र[1]) प्रसेनो मृगयामचरत्[2]) तत्र[3]) चाप्यथ।
प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः[4]) ॥ 18 ॥

ऋक्षवन्तं गिरिवरं विन्ध्यं च गिरि[1]मुत्तमम्।
अन्वेषयन्[2]) परिश्रान्तः स ददर्श महामनाः ॥ 19 ॥

साश्वं हतं प्रसेनं तु[1]), नाविन्दत च तं[2]) मणिम्।
अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः ॥ 20 ॥

ऋक्षेण निहतो दृष्टः, प[1]दैर्ऋक्षस्तु[2]) सूचितः।
पदैस्तैरन्वियायाथ[3]) गुहामृक्षस्य माधवः[4]) ॥ 21 ॥

महत्यृ[1]क्ष[2]बिले वाणीं शुश्राव प्रमदेरिताम्।
धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो द्विजाः[3])।
क्रीडयन्त्याथ[4]) मणिना मा रोदीरित्युदीरिताम्[5]) ॥ 22 ॥

---

15 = Br. 16.27; H. 2058. 1) Br. –य प्राविशद् गुहाम्; V. विलम्।

16 = Br. 16.28; H. 2059.

17 = Br. 16.29; H. 2060. 1) Br. V. H. शङ्क्य–। 2) H. न कारी।

15 = Bḍ. II. 71.35; Va. 96.34. 1) Bḍ. स्व–।

16 = Bḍ. II. 71.36; Va. 96.35. 1) Bḍ. –णि। 2) Va. गृध्नुं तु।

17 = Bḍ. II. 71.37; Va. 96.36. 1) Bḍ. –थ्यापवादं। 2) Bḍ. –स्तम्।

18 = Bḍ. II. 71.38; Br. 16.30; H. 2061; Va. 96.37. 1) Bḍ. Va. स तु। 2) Br. –यां व्यचरत्। 3) Bḍ. यत्र। 4) Bḍ. ग्राह्यं पुरं पौराप्तकारिभिः।

19 = Bḍ. II. 71.39; Br. 16.31; H. 2062; Va. 96.38. 1) Bḍ. Va. नग–। 2) Va. –न्वेषण–।

20 = Bḍ. II. 71.40; Br. 16.32; H. 2063; Va. 96.39. 1) Bḍ. Va. तं। 2) Bḍ. Va. विन्दत् तत्र वै।

21 = Bḍ. II. 71.41; Br. 16.33; H. 2064; Va. 96.40. 1) Br. V. Va. पा–। 2) Bḍ. Va. –र्ऋक्षस्य; H. –क्षश्च। 3) Bḍ. Va. –दैरन्वेषयामास। 4) Bḍ. Va. यादवः।

22 = Bḍ. II. 71.42; Br. 16.34, 35; H. 2965, 2066; Va. 96.41. 1) Br. स हि ऋ–। 2) Bḍ. अन्तर्। 3) Va. अपि; H. नृप। 4) Br. –न्त्या च; H. क्रीडापयन्त्या; Va. प्रीतिमत्याथ। 5) Bḍ. –तम्; Br. H. –त्यथेरिताम्।

सिंहः प्रसेनमवधीत्[1]), सिंहो जाम्बवता हतः, ।
सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ! ॥ 23 ॥

व्यक्तीकृत[1]श्च[2]) शब्दः स[3]) तूर्णं चापि[4]) बिलं ययौ[5]) ।

| [अपश्यच्च बिलाभ्याशे प्रसेनमवदारितम् ।]

प्रविश्य तत्र[1]) भगवांस्तद्[2]) ऋक्षबिलमञ्जसा ॥ 24 ॥

स्थापयित्वा बिलद्वारे यदूंल्[1]) लाङ्गलिना सह । शार्ङ्गधन्वा बिलस्थं तु जाम्बवन्तं ददर्श ह[2]) ॥ 25 ॥	ददर्श ऋक्षराजानं जाम्बवन्तमुदारधीः ॥ 25 ॥

युयुधे वासुदेवस्तु बिले जाम्बवता सह ।
बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिम् ॥ 26 ॥

प्रविष्टे तु[1]) बिलं[2]) कृष्णे वासु[3]देवपुरःसराः ।
पुनर्द्वा[4]रवतीमेत्य[5]) हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥ 27 ॥

वासुदेवस्तु[1]) निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलम् ।
लेभे जाम्बवतीं कन्यामृक्षराजस्य संमताम् ॥ 28 ॥

| भगवत्तेजसा ग्रस्तो जाम्बवान् प्रसभं मणिम् ।
| सुतां जाम्बवतीमाशु विष्वक्सेनाय दत्तवान् ॥ 28_1 ॥

मणिं स्यमन्तकं चैव जग्राहात्मविशुद्धये, ।
अनुनीयर्क्ष[1]राजं तु[2]) निर्ययौ च ततो[3]) बिलात् ॥ 29 ॥

| उपायाद् द्वारकां कृष्णः स विना तैः[1]) पुरःसरैः ।

एवं स मणिमाहृत्य[1]) विशोध्यात्मानमच्युतः[2]) ।
ददौ सत्राजिते[3]) तं वै[4]) सर्व[5]सात्त्वतसंसदि[6]) ॥ 30 ॥

---

23 = Bḍ. II. 71.43, 44[a]; Br. 16.36; H. 2067; Va. 96.42. 1) Bḍ. Va. प्रसेनमवधीत् सिंहः ।

24[a] = Bḍ. II. 71.44[b]; Br. 16.37[a]; H. 2068[a]; Va. 96.43[a]. 1) Br. T. व्यक्तित–; Va. T. –कृतं । 2) Br. T. स्तस्य; च । 3) Br. –ब्दस्य; Va. T. –ब्दं तं । 4) Br. –र्णमेव; Va. T. सोऽपि; V. वापि । 5) Bḍ. Va. ययौ बिलम् ।
| [ ] = Bḍ. II. 71.45[a]; Va. 96.43[b].

24[b] = Bḍ. II. 71.45[b]; Br. 16.37[b]; H. 2068[b]; Va. 96.44[a]. 1) Bḍ. Va. चापि । 2) Bḍ. –वान् स; H. –तम् ।

25 = Br. 16.38; H. 2069. 1) H. –द्वारि यदून् । 2) Br. सः । | 25 = Bḍ. II. 71.46[a]; Va. 96.44[b].

26 = Bḍ. II. 71.46[b], 47[a]; Br. 16.39; H. 2070; Va. 96.45.

27 = Bḍ. II. 71.47[b], 48[a]; Br. 16.40; H. 2071; Va. 96.46. 1) Bḍ. Va. च; Br. ऽथ । 2) Br. बिले । 3) Bḍ. वसु–; Br. वल– । 4) Br. H. पुरीं द्वा– । 5) Bḍ. –तीं चैत्य– ।

28 = Bḍ. II. 71.48[b], 49[a]; Br. 16.41; H. 2072; Va. 96.47. 1) Br. –वोऽपि ।
| 28_1 = Bḍ. II. 71.49[b], 50[a]; Va. 96.48.

29 = Bḍ. II. 71.50[b], 51[a]; Br. 16.42; H. 2073; Va. 96.49. 1) Va. –य ऋक्ष– । 2) Bḍ. तम् । 3) Bḍ. Va. तदा ।
| 30[a] = Br. 16.43[a]; H. 2074[a]. 1) Br. विनीतैः ।

30[bc(ab)] = Bḍ. II. 71.51[b], 52[a]; Br. 16.43[b], 44[a]; H. 2074[b], 2075[a]; Va. 96.50. 1) Va. –मादाय । 2) Bḍ. Va. –मात्मना । 3) Va. T. शक्राजिते । 4) Bḍ. रत्नं । 5) Bḍ. Va. मणिं । 6) Bḍ. Va. –संनिधौ ।

एवं मिथ्याभिशस्तेन
कृष्णेनामित्रघातिना ।
आत्मा विशोधितः पापाद्
विनिर्जित्य स्यमन्तकम् ॥ 31 ॥

कन्यां पुनर्जाम्बवती-
मुवाह मधुसूदनः[1] ।
तस्मान् मिथ्याभिशापात् स[1])
व्यमुच्यत जनार्दनः[2]) ॥ 31 ॥

| इमां मिथ्याभिशस्ति[1]) यः कृष्णस्येह व्यपोहिताम् ।
| वेद, मिथ्याभिशस्ति[2]) स नाभिस्पृशति[3]) कर्हिचित् ॥ 31₁ ॥

सत्राजितो दश त्वासन्[1]) भार्यास्तासां[2]) शतं[3]) सुताः ।
ख्यातिमन्तस्त्रयस्तेषां भङ्ग[4]कारस्तु पूर्वजः ॥ 32 ॥

वीरो वात[1]पतिश्चैव उपस्वावां[2]स्तथैव च[3]) ।

कुमार्यश्चापि तिस्रो वै
दिक्षु ख्याता द्विजोत्तमाः[1]) ॥ 33 ॥

अथ द्वारवती[1]) नाम
भङ्गकारस्य सुप्रजाः[2]) ।
सुषुवे सा कुमारीस्तु
तिस्रो रूपगुणान्विताः ॥ 33 ॥

सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां[1]) व्रतिनी च दृढव्रता ।
तथा प्रस्वापिनी[2]) चैव, भार्याः[3]) कृष्णाय[4]) ता[5]) ददौ ॥ 34 ॥

| सभाक्षो भङ्गकारिस्तु[1]) नारेयश्च[2]) नरोत्तमौ ।
| जज्ञाते गुणसंपन्नौ विश्रुतौ रूपसंपदा ॥ 34₁ ॥

यत् तत्[1]) सत्राजिते[2]) कृष्णो मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
ददाव[3]हारयद्[4]) बभ्रुर्भो[5]जेन[6]) शतधन्वना ॥ 35 ॥

---

31 = Br. 16.44b, 45a; H. 2075b, 2076a.

| 31 = Bḍ. II. 71.52b, 53a; Vā. 96.51. 1) Bḍ. तु । 2) Bḍ. व्यशुध्यन् मधुसूदनः ।

| 31₁ = Bḍ. II. 71.53b, 54a; Vā. 96.52. 1) Bḍ. –शप्तिं । 2) Bḍ. –शप्तिं; Vā. –शस्तेः । 3) Vā. नाभिशस्यति ।

32 = Bḍ. II. 71.54b, 55a; Br. 16.45b, 46a; H. 2076b, 2077a; Vā. 96.53(a)b. 1) Bḍ. दश त्वासन् सत्रजितो । 2) Vā. दश स्वसृभ्यो भार्याभ्यः शत्रुजित्तः । 3) Bḍ. –स्तस्यायुतं । 4) Br. भगं– ।

33a = Bḍ. II. 71.55b; Br. 16.46b; H. 2077b; Vā. 96.53c. 1) Vā. व्रत– । 2) Bḍ. तपस्वी च; Br. T. वसुमेध–; V. उपश्राव–; Vā. ह्यपस्वन्त– । 3) Bḍ. वहुप्रियः; Vā. –श्च सुप्रियः ।

33b = Br. 16.47a; H. 2078a. 1) H. नराधिप ।

| 33bc = Bḍ. II. 71.56; Vā. 96.54. 1) Bḍ. वीरवती । 2) Bḍ. तु प्रसूः ।

34 = Bḍ. II. 71.57; Br. 16.47b, 48a; H. 2078b, 2079a; Vā. 96.55. 1) Br. T. तासां । 2) Bḍ. Vā. तपस्विनी । 3) Bḍ. Vā. पिता; Br. भार्यां । 4) Vā. –ष्णस्य । 5) Br. Vā. तां ।

| 34₁ = Br. 16.48b, 49a; H. 2079b, 2080a. 1) H. –कारात्तु । 2) Br. नावेयश्च; V. तारेयश्च ।

35 = Bḍ. II. 71.58; Br. 17.1; H. 2091; Vā. 96.56. 1) Bḍ. न च; Br. तु । 2) Bḍ. –जितः; Vā. T. –च्छत्राजिते । 3) Bḍ. आदत्त; H. अदाद–; Vā. T. प्रादात्; V. ददौ । 4) Vā. T. तद धारयद्; V. तदाहरद् । 5) Bḍ. तदुपश्रुत्य भो–; H. तद्धारयामास । 6) H. बभ्रवे ।

सदा[1]) हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दिताम् ।
अक्रूरोऽन्त[2]रमन्विच्छन्[3]) मणिं चैव स्यमन्तकम् ॥ 36 ॥
सत्राजितं[1]) ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः ।
रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥ 37 ॥
अक्रूरस्तु तदा रत्नमा[1]दाय स नरर्षभः[2]) ।
समयं कारयां[3]चक्रे नावेद्योऽहं[4]) त्वये[5]त्युत, ॥ 38 ॥
वयमभ्युपपत्स्यामः[1]) कृष्णेन त्वां प्रधर्षितम्[2]), ।
ममाद्य[3]) द्वारका सर्वा वशे तिष्ठत्यसंशयम् ॥ 39 ॥
हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा मनस्विनी[1]) ।
प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतम् ॥ 40 ॥
सत्यभामा तु तद् वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः ।
भर्तुर्निवेद्य दुःखार्ता पार्श्वस्थाश्रूण्यवर्तयत् ॥ 41 ॥
पाण्डवानां तु[1]) दग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियाम् ।
कु[2]ल्यार्थे चापि पाण्डूनां[3]) न्ययोजयत[4]) सात्यकिम् ॥ 42 ॥
ततस्त्वरितमागम्य[1]) द्वारकां मधुसूदनः ।
पूर्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ 43 ॥
हतः प्रसेनः सिंहेन सत्रा[1]जिच्छतधन्वना, ।
स्यमन्तकस्तु[2]) मद्गामी[3]), तस्य प्रभुरहं[4]) विभो[5]) ॥ 44 ॥
तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथम्[1]) ।
स्यमन्तको[2]) महाबाहो अस्माकं स[3]) भविष्यति ! ॥ 45 ॥
ततः प्रववृते युद्धं[1]) तुमुलं[2]) भोज-कृष्ण[3]योः ।
शतधन्वा ततो[4]ऽक्रूरं सर्वतोदिशमैक्षत[5]) ॥ 46 ॥

---

36 = Bḍ. II. 71.59; Br. 17.2; H. 2092; Vā. 96.57. 1) Bḍ. Vā. तदा । 2) Bḍ. धन–; Vā. रत्न– । 3) Br. –मन्विष्यन् ।

37 = Bḍ. II. 71.60; Br. 17.3; H. 2093; Vā. 96.58. 1) Vā. भद्रकारं ।

38 = Bḍ. II. 71.61; Br. 17.4; H. 2094; Vā. 96.59. 1) Br. विप्रा आ– । 2) Br. रत्नमादाय चोत्तमम् ; H. –मादाय भरतर्षभ । 3) Vā. कारणं । 4) Vā. बोध्यो नान्यस् । 5) Bḍ. बोध्यो नान्यस्य चे– ।

39 = Bḍ. II. 71.62; Br. 17.5; H. 2095; Vā. 96.60. 1) Bḍ. –पयोत्स्यामः; Br. –मभ्युत्प्रपत्स्यामः; H. –पगच्छामः । 2) Vā. T. त्वं प्रधर्षितः । 3) Bḍ. –म वै; Vā. –म च ।

40 = Bḍ. II. 71.63; Br. 17.6; H. 2096; Vā. 96.61. 1) Bḍ. Vā. यशस्विनी ।

41 = Bḍ. II. 71.64; Br. 17.7; H. 2097; Vā. 96.62.

42 = Bḍ. II. 71.65; Br. 17.8; H. 2098; Vā. 96.63. 1) Br. च । 2) Vā. तु– । 3) Bḍ. Vā. चैव भ्रातॄणां । 4) Vā. नियोजयति ।

43 = Bḍ. II. 71.66; Br. 17.9; H. 2099; Vā. 96.64. 1) Bḍ. –मागत्य ।

44 = Bḍ. II. 71.67; Br. 17.10; H. 2100; Vā. 96.65. 1) Vā. शत्रु– । 2) H. –कः स । 3) Bḍ. –को मार्गणीयः; Vā. –कमहं मार्गे । 4) Vā. प्रहर हे । 5) Bḍ. Vā. प्रभो ।

45 = Bḍ. II. 71.68; Br. 17.11; H. 2101; Vā. 96.66. 1) Bḍ. Vā. महाबलम् । 2) Bḍ. –कं । 3) Bḍ. सामान्यं वो; Vā. तदास्माकं ।

46 = Bḍ. II. 71.69; Br. 17.12; H. 2102; Vā. 96.67. 1) Bḍ. Vā. प्रवृत्ते युद्धे तु । 2) Bḍ. Vā. –मुले । 3) H. वृष्ण– । 4) Bḍ. Vā. V. तम–; Vā. T. न चा– । 5) Bḍ. Vā. अवैक्षत सर्वतो दिशम् (Vā. T. दिशि) ।

संरब्धौ तावुभौ[1]) तत्र दृष्ट्वा[2]) भोज-जनार्दनौ ।
शक्तोऽपि शाठ्याद्[3]धार्दिक्य[4]मक्रूरो नान्वपद्यत[5]) ॥ 47 ॥

अपयाने[1]) ततो बुद्धिं भोज[2]श्चक्रे भयार्दितः[3]), ।
योजनानां शतं साग्रं हृदया[4]) प्रत्यपद्यत ॥ 48 ॥

विख्याता[1]) हृदया नाम शतयोजनगामिनी ।
भोजस्य वडवा दिव्या[2]), यया कृष्णमयोधयत् ॥ 49 ॥

क्षीणां जवेन हृदयाम[1]ध्वनः[2]) शतयोजने[3]) ।
दृष्ट्वा रथस्य स्वां[4]) वृद्धिं शतधन्वानमार्दयत्[5]) ॥ 50 ॥

ततस्तस्या हयाया[1]स्तु श्रमात् खेदाच्च वै द्विजाः[2]) ।
खमुत्पेतुरथ प्राणाः, कृष्णो राममथाब्रवीत् ॥ 51 ॥

तिष्ठेह त्वं[1]) महाबाहो, दृष्टदोषा हया मया[2]), ।
पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ 52 ॥

पद्भ्यामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः ।
मिथिलामभितो[1]) तं वै[2]) जघान परमास्त्रवित् ॥ 53 ॥

स्यमन्तकं च ना[1]पश्यद्धत्वा भोजं महाबलम्, ।
निवृत्तं चाब्रवीत् कृष्णं रत्नं[2]) देहीति लाङ्गली ॥ 54 ॥

नास्तीति कृष्णश्चो[1]वाच, ततो रामो रुषान्वितः ।
धिक्शब्दपूर्वमसकृत्[2]) प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥ 55 ॥

भ्रातृत्वान् मर्षयाम्येष, स्वस्ति तेऽस्तु, व्रजाम्यहम्, ।

---

47 = Bḍ. II. 71.70; Br. 17.13; H. 2103; Va. 96.68. 1) Bḍ. अनालब्धावहारौ तु; Va. अनष्टाश्वावरोहं तु । 2) Bḍ. Va. कृत्वा; H. दृष्ट्वा तत्र । 3) Bḍ. शाठाद्; Br. शापाद्; Va. साध्याद् । 4) Bḍ. Va. -र्दिक्यो । 5) Bḍ. Va. नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत ।

48 = Bḍ. II. 71.71; Br. 17.14; H. 2104; Va. 96.69. 1) Bḍ. -याते । 2) Bḍ. Va. मुय- । 3) Bḍ. Va. -यान्वितः । 4) H. वडवा; Va. यथा च ।

49 = Bḍ. II. 71.72; Br. 17.15; H. 2105; Va. 96.70. 1) Va. विज्ञात- । 2) Br. विप्रा; H. राजन् ।

50 = Bḍ. II. 71.73; Br. 17.16; H. 2106; Va. 96.71. 1) Va. प्रवृद्धवेगा वडवा त्व- । 2) Va. -नां । 3) Va. -नम् । 4) Bḍ. Va. तां । 5) Bḍ. -न्वा समुद्रवत्; Br. -मद्रयत; Va. -न्वानमर्दयत ।

51 = Bḍ. II. 71.74; Br. 17.17; H. 2107; Va. 96.72. 1) Br. हताया- । 2) Br. मो द्विजाः; H. भारत ।

52 = Bḍ. II. 71.75; Br. 17.18; H. 2108; Va. 96.73. 1) Bḍ. Va. तिष्ठस्वेह । 2) Bḍ. Va. मया हया ।

53 = Bḍ. II. 71.76; Br. 17.19; H. 2109; Va. 96.74. 1) Bḍ. -लोपवने; Va. -लाधिपतिं । 2) Br. विप्रा; H. राजन् ।

54 = Bḍ. II. 71.77; Br. 17.20; H. 2110; Va. 96.75. 1) Bḍ. Va. न चा- । 2) Br. T. मणिं ।

55 = Bḍ. II. 71.78; Br. 17.21; H. 2111; Va. 96.76. 1) H. -ष्णः प्रो- । 2) Va. -ब्दमक्षकृत् पूर्वं ।

कृत्यं न मे द्वारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ! ॥ 56 ॥
प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः ।
सर्वकामैरुपहृतैर्मिथिलेनाभि[1]पूजितः ॥ 57 ॥
एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः ।
नानारूपान् क्रतून् सर्वानाजहार निरर्गलान् ॥ 58 ॥
दीक्षामयं स क[1]वचं रक्षार्थं प्रविवेश ह ।
स्यमन्तककृते प्राज्ञो[2]) गान्दी[3]पुत्रो महायशाः[4]) ॥ 59 ॥
अथ[1]) रत्नानि चान्यानि[2]) धनानि[3]) विविधानि च ।
षष्टिं वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेष्वेव[4]) न्ययोजयत् ॥ 60 ॥
अक्रूरयज्ञा इति ते[1]) ख्यातास्तस्य महात्मनः ।
बह्वन्नदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ॥ 61 ॥
अथ दुर्योधनो राजा गत्वा स[1]) मिथिलां प्रभुः ।
गदाशिक्षां ततो दिव्यां बलभद्रा[2]दवाप्तवान् ॥ 62 ॥
प्रसाद्य तु[1]) ततो[2]) रामो वृष्ण्यन्धक-महारथैः ।
आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महात्मना ॥ 63 ॥
अक्रूरस्त्व[1]न्धकैः सार्धमपायात्[2]) पुरुषर्षभः[3]) ।
हत्वा सत्राजितं युद्धे[1])
सहबन्धुं महाबलः[2]) ॥ 64 ॥

| युद्धे हत्वा तु शत्रुघ्नं
| सह बन्धुमता बली ॥ 64 ॥

| स्वफल्क[1]तनयायां तु नरायां नरसत्तमौ ।
| भङ्गकारस्य तनयौ वीश्रुतौ सुमहाबलौ ॥ 64_1 ॥
| जज्ञातेऽन्धकमुख्यस्य शत्रुघ्नो बन्धुमांश्च तौ ।
| वधे च[1]) भङ्गकारस्य कृष्णो न प्रीतिमानभूत्[2]) ॥ 64_2 ॥

ज्ञातिभेदभयात् कृष्ण[1]स्तमुपेक्षितवांस्तथा[2]) ।

---

56 = Bḍ. II. 71.79; Br. 17.22; H. 2112; Vā. 96.77.
57 = Bḍ. II. 71.80; Br. 17.23; H. 2113; Vā. 96.78. 1) Bḍ. Vā. –मैंथिलेनैव ।
58 = Bḍ. II. 71.81; Br. 17.24; H. 2114; Vā. 96.79.
59 = Bḍ. II. 71.82; Br. 17.25; H. 2115; Vā. 96.80. 1) Bḍ. Vā. सक– । 2) Vā. राजा । 3) Vā. गाधि– । 4) Bḍ. गान्दीनोजो महामनाः ।
60 = Br. 17.26; H. 2116; Vā. 96.81. 1) Vā. अर्थान् । 2) Vā. चाढ्याणि । 3) Vā. द्रव्याणि । 4) Vā. पष्टिवर्षगते काले यज्ञेषु वि– ।
61 = Bḍ. II. 71.83; Br. 17.27; H. 2117; Vā. 96.82. 1) Vā. इत्येते ।
62 = Bḍ. II. 71.84; Br. 17.28; H. 2118; Vā. 96.83. 1) Bḍ. Vā. गत्वाथ । 2) Br. बलदेवा– ।
63 = Bḍ. II. 71.85; Br. 17.29; H. 2119; Vā. 96.84. 1) Br. संप्रसाद्य । 2) H. तदा ।
64^a = Bḍ. II. 71.86[a]; Br. 17.30[a]; H. 2120[a]; Vā. 96.85[a]. 1) Bḍ. Br. –रक्षा– । 2) Bḍ. –मथायात् ; Br. –मायातः; Vā. –मुपायात् । 3) H. –भ ।
64^b = Br. 17.30[b]; H. 2120[b]. 1) Br. T. सुतं । 2) H. –लम् ।
| 64^b = Bḍ. II. 71.86[b]; Vā. 96.85[b].
| 64_1 = Bḍ. II. 71.87; Vā. 96.86. 1) Bḍ. सुयज्ञ– ।
| 64_2 = Bḍ. II. 71.88; Vā. 96.87. 1) Vā. वधार्थे । 2) Vā. –मान् भवेत् ।
65 = Bḍ. II. 71.89; Br. 17.31; H. 2121; Vā. 96.88. 1) Bḍ. Vā. –याद्भीत– । 2) Bḍ. –वानथ; Br. –स्तदा । 3) Bḍ. ततोऽ; Br. तदा– ।

अपयाते तथा[3]क्रूरे नावर्षत् पाकशासनः ॥ 65 ॥

अनावृष्ट्या तदा[1]) राष्ट्रमभवद् बहुधा कृशम्[2]) ।
ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ॥ 66 ॥

पुनर्द्वारवतीं प्राप्ते तस्मिन्[1]) दानपतौ ततः[2]) ।
प्रववर्ष सहस्राक्षः कक्षे[3]) जलनिधेस्ततः[4]) ॥ 67 ॥

कन्यां च[1]) वासुदेवाय स्वसारं शीलसंमताम् ।
अक्रूरः प्रददौ श्रीमान्[2]) प्रीत्यर्थं यदुपुंगवः[3]) ॥ 68 ॥

अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिम् ।
सभामध्यगतं[1]) प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ॥ 69 ॥

यत् तद्[1]) रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो[2]) ।
तत् प्रयच्छस्व[3]) मानार्ह, मयि मानार्यकं[4]) कृथाः ! ॥ 70 ॥

षष्टिवर्षगते काले यद्[1]) रोषोऽभूत् तदा मम[2]) ।
स[3]) संरूढोऽसकृत्[4]) प्राप्तस्तदा[5]) कालात्ययो[6]) महान् ॥ 71 ॥

ततः कृष्णस्य[1]) वचनात् सर्व-सात्त्वतसंसदि ।
प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ॥ 72 ॥

ततस्तमार्जवप्राप्तं[1]) बभ्रोर्ह[2]स्तादरिंदमः ।
ददौ हृष्टमनाः कृष्णस्तं[3]) मणिं बभ्रवे पुनः ॥ 73 ॥

स कृष्णहस्तात् संप्राप्य[1]) मणिरत्नं स्यमन्तकम् ।
आबध्य गान्दिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव ॥ 74 ॥

इमां मिथ्याभिशस्तिं यः
कृष्णस्य समुदाहृताम् ।

| इमां मिथ्याभिशस्तिं[1]) यो
| विशुद्धि[2]मपि चोत्तमाम् ।

---

66 = Bḍ. II. 71.90; Br. 17.32; H. 2122; Vā. 96.89. 1) Bḍ. Vā. हृतं । 2) Bḍ. Vā. V. यतः; Vā. T. –वत् तद्वधोद्यतम् ।

67 = Bḍ. II. 71.91; Br. 17.33; H. 2123; Vā. 96.90. 1) Bḍ. Vā. तदा । 2) Bḍ. Vā. तथा । 3) Bḍ. Vā. कुक्षो 4) Br. –स्तदा ।

68 = Bḍ. II. 71.92; Br. 17.34; H. 2124; Vā. 96.91. 1) B6. वै । 2) Br. T. H. धीमान् । 3) Bḍ. मुनिपुङ्गवाः; Br. मुनिसत्तमाः; H. कुरुनन्दन ।

69 = Bḍ. II. 71.93; Br. 17.35; H. 2125; Vā. 96.92. 1) Bḍ. Vā. –ध्ये तदा; Br. T. –गतः ।

70 = Bḍ. II. 71.94; Br. 17.36; H. 2126; Vā. 96.93. 1) Vā. यच्च । 2) Bḍ. Vā. प्रभो । 3) Br. –च्छ च । 4) Vā. विमतिमत्र मा ।

71 = Bḍ. II. 71.95; Br. 17.37; H. 2127; Vā. 96.94. 1) Br. T. यो । 2) Br. H. –ऽभून् ममानघ । 3) Bḍ. Vā. सु– । 4) Vā. –ढः सकृत् । 5) Br. T. –स्ततः । 6) Vā. –स्तत्कालाश्रित्य यो ।

72 = Bḍ. II. 71.96; Br. 17.38; H. 2128; Vā. 96.95. 1) Br. H. स ततः कृष्ण– ।

73 = Bḍ. II. 71.97; Br. 17.39; H. 2129; Vā. 96.96. 1) Br. –मार्जवात् प्राप्तं (Vā. प्त); H. –स्तं मार्दवप्राप्तं 2) Vā. तत आर्जवसंप्राप्तबभ्रु हृ– । 3) Bḍ. Vā. V. –नास्तुष्टस्तं; Vā. T. ददौ प्रहृष्टमनसा तं ।

74 = Bḍ. II. 71.98; Br. 17.40; H. 2130; Vā. 96.97. 1) Br. T. H. –प्राप्तं ।

वेद, मिथ्याभिशापास्तं
न स्पृशन्ति कदाचन ॥ 75 ॥

वेद, मिथ्याभिशस्ति स
न लभेत[3]) कथंचन ॥ 75 ॥

सन्दर्भस्तवकः II

(Mt. 45.4—21; P.1 I. 13.73—94; P.2 V. 13.75^{b}—95.)

स्यमन्तकं[1]) प्रसेनस्य मणिरत्नमनुत्तमम् ।
पृथिव्यां सर्व[2]रत्नानां राजेति *समुदाहृतम्*[3]) ॥ 1 ॥

हृदि कृत्वा तु[1]) बहुशो मणिं *तमभ्ययाचत*[2]), ।
गोविन्दश्च[3]) न तं लेभे, शक्तोऽपि न जहार सः ॥ 2 ॥

कदाचिन् मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ।
विले[1]) शब्दं स शुश्राव कृतं[2]) सत्त्वेन *केनचित्*[3]) ॥ 3 ॥

ततः प्रविश्य स बिलं प्रसेनो ह्यृ[1]क्षमैक्षत[2]) ।
ऋक्षः प्रसेनं च तथा, ऋक्षश्चापि[3]) प्रसेनजित् ॥ 4 ॥

हत्वा ऋक्षः प्रसेनं तु[1]) ततस्तं मणिमाददात्, ।

अदृष्टस्तु हतस्तेन
अन्तर्बिलगतस्तदा ॥ 5 ॥

गुहान्तस्थं विनिहृत्य
प्रसेनमृक्ष आविशत् ॥ 5 ॥

प्रसेनं तु हृतं *ज्ञात्वा*[1]) गोविन्दः परिशङ्कितः ।
[सत्राजिता तु तद्भ्रात्रा यादवैश्च तथापरैः ।]
गोविन्देन हृतो व्यक्तं[2]) प्रसेनो मणिकारणात् ॥ 6 ॥

प्रसेनस्तु गतोऽरण्यं मणिरत्नेन भूषितः, ।

---

75 = Br. 16.58^{b}, 59; H. 2089^{b}, 2090.

75 = Bd. II. 71.99; Va. 96.98. 1) Bd. –शप्ति । 2) Va. विशुद्धा– । 3) Va. व्रचेच (?) ।

---

1 = Mt. 45.4; P.1 I. 13.73; P.2 V. 13.75^{b}, 76^{a}. 1) Mt. –कः । 2) P.2 मणि– । 3) Mt. T. राजा वै सोऽभवन् मणिः ।

2 = Mt. 45.5; P.1 I. 13.74^{a}, 75^{a}; P.2 V. 13.76^{b}, 77^{a}. 1) P.1 सु–; P.2 स । 2) Mt. –मभियाचितः; P.1 तं स व्यराजत । 3) Mt. –न्दोऽपि ।

3 = Mt. 45.6; P.1 I. 13.75^{b}, 76^{a}; P.2 V. 13.77^{b}, 78^{a}. 1) Mt. T. यथा; P.2 T. पद– । 2) Mt. विले; P.2 विलाव । 3) Mt. पूरिते; P.2 कारितम् ।

4 = Mt. 45.7; P.1 I. 13.76^{b}, 77^{a}; P.2 V. 13.78^{b}, 79^{a}. 1) P.2 –न अ– । 2) P.1 P.2 –मासदत् । 3) Mt. –श्चैव; P.1 –क्षं चापि ।

5^{a} = Mt. 45.8^{a}; P.1 I. 13.78^{a}; P.2 V. 13.79^{b}. 1) P.1 च ।

5^{b} = Mt. 45.9^{b}.

5^{b} = P.2 V. 13.80^{a}.

6 = Mt. 45.9 = ac; P.1 I. 13.78^{b}, 79; P.2 V. 13.80^{b}, 81^{a} = ac. 1) P.1 P.2 V. श्रुत्वा । 2) P.1 P.2 V. नूनं ।

7^{a} = Mt. 45.10^{a}; P.1 I. 13.80^{a}; P.2 V. 13.81^{a}.

तं दृष्ट्वा स हतस्तेन
गोविन्दः प्रत्युवाच ह ।

| तं दृष्ट्वा निहतस्तेन[1])
| न त्यजन् तं स्यमन्तकम् ।

हन्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि वृष्णिषु[1]) ॥ 7 ॥

अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः ।
यदृच्छया च गोविन्दो विलाभ्याश[1]मथागमत्[2]) ॥ 8 ॥

तं दृष्ट्वा तु महाशब्दं
स चक्रे ऋक्षराड् बली ।

| ततः शब्दं यथापूर्वं
| स चक्रे ऋक्षराड् बली ।

शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः[1]) ।
अपश्यज् जाम्ववन्तं तम्[2]) ऋक्षराजं महावलम् ॥ 9 ॥

ततस्तूर्णं हृषीकेशस्तमृक्षमतिरंहसा[1]) ।
जाम्ववन्तं स जग्राह क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ 10 ॥

दृष्ट्वा चैनं[1]) तदा ऋक्षः
कर्मभिर्वैष्णवैः प्रभुम्, ।

ततस्तुष्टस्तु भगवान्
वरेणैनमरोचयत् ॥ 11 ॥

| दृष्ट्वा चैनं तथा विष्णुं
| कर्मभिर्वैष्णवीं तनुम् ।
| तुष्टाव ऋक्षराजोऽपि
| विष्णुसूक्तेन सत्वरम् ।
| ततस्तु भगवांस्तुष्टो
| वरेण समरोचयत् ॥ 11 ॥

इच्छे[1]) चक्रप्रहारेण त्वत्तोऽहं[2]) मरणं प्रभो[3]), ।
कन्या चेयं मम शुभा[4]) भर्तारं त्वामवाप्नुयात् ! ॥ 12 ॥

योऽयं मणिः प्रसेनं[1]) तु हत्वा प्राप्तो मया[2]) प्रभो[3]) ।
| स त्वया गृह्यतां नाथ, मणिरेषोऽत्र[1]) वर्तते ॥ 13 ॥

ततः स[1]) जाम्बवन्तं तं[2]) हत्वा चक्रेण वै प्रभुः[3]) ।
कृतकर्मा[4]) महावाहुः सकन्यं मणिमाहरत्[5]) ॥ 14 ॥

ददौ सत्राजितायैनं

| ततः सत्राजिते चैनं[1])
| मणिरत्नं स वै ददौ, ।

7ᵇ = Mt. 45.10ᵇ. | 7ᵇ = P.1 I. 13.80ᵇ; P.2 V. 13.82ᵃ. 1) P.1 निजघानाथ ।

7ᶜ = Mt. 45.10ᶜ; P.1 I. 13.(81ᵃ); P.2 V. 13.82ᵇ. 1) P.2 शत्रुभूतं दुरात्मानं हि केशवः; P.1 जघानैवाप्रदानेन शत्रुभूतं च केशवः ।

8 = Mt. 45.11; P.1 I. 13.82; P.2 V. 13.83. 1) Mt. T. विलस्याभ्यास– । 2) Mt. T. –मागमत् ; V. –मथागतः ।

9ᵃ = Mt. 45.12. | 9ᵃ = P.1 I. 13.83ᵃ; P.2 V. 13.84ᵃ.

9ᵇᶜ = Mt. 45.12ᵇᶜ; P.1 I. 13.83ᵇ, 84ᵃ; P.2 V. 13.84ᵇ, 85ᵃ. 1) P.1 P.2 च । 2) P.1 P.2 च ।

10 = Mt. 45.13; P.1 I. 13.84ᵇ, 85ᵃ; P.2 V. 13.85ᵇ, 86ᵃ. 1) Mt. –मृक्षपतिमञ्जसा ।

11 = Mt. 45.14. 1) Mt. T. तुष्टावैनं । | 11 = P.1 I. 13.85ᵇ, 86; P.2 V. 13 86ᵇ, 87.

12 = Mt. 45.15ᵃᵇ; P.1 I. 13.87; P.2 V. 13.88. 1) इष्टं । 2) P.1 मे । 3) P.1 शुभं; P.2 विभो । 4) P.1 P.2 सुता ।

13ᵃ = Mt. 45.15ᶜ; P.1 I. 13.88ᵃ; P.2 V. 13.89ᵃ. 1) P.1 P.2 –नात् । 2) P.1 चैवाप्तवान् ; P.2 व प्राप्तवान् । 3) P.1 P.2 अहम् ।

| 13ᵇ = P.1 I. 13.88ᵇ; P.2 V. 13.89ᵇ. 1) P.2 –प प्र– ।

14 = Mt. 45.16; P.1 I. 13.89; P.2 V. 13.90. 1) P.1 इत्युक्तो; P.2 ततस्तु । 2) P.1 P.2 वै । 3) P.1 P.2 केशवः । 4) P.1 P.2 –कार्यो । 5) P.1 कन्यां चैवाददौ तदा; P.2 कन्यां चादाय वै हरिः ।

सर्वे-यादव-संसदि ॥ 15 ॥	यल्लब्धमृ[2]क्षराजाच्च सर्वे यादव-संसदि[3]) ॥ 15 ॥

तेन मिथ्याप[1]वादेन संतप्तोऽयं जनार्दनः, ।
ततस्ते यादवाः सर्वे वासुदेवमथाब्रुवन् ॥ 16 ॥

अस्माकं *मनसि ह्या*[1]सीद् प्रसेनस्तु त्वया हतः ।
कैकेयस्य *सुता भार्या*[2]) दश सत्राजितः *शुभाः*[3]) ॥ 17 ॥

तासू[1]त्पन्नाः सुतास्तस्य शतमेकं च विश्रुताः ।
ख्यातिमन्तो[2]) महावीर्या, भङ्गकारस्तु[3]) पूर्वजः ॥ 18 ॥

अथ[1]) व्रतवती तस्माद्[2]) भङ्गकारात् तु[3]) पूर्वजात्[4]) ।

सुषुवे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः ॥ 19 ॥	सुषुवे *सा*[1]) कुमारांश्च *महाबलपराक्रमान्*[2]) ॥ 19 ॥

सत्यभामा वरा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता ।
तथा पद्मावती चैव, ताश्च कृष्णाय सोऽददात् ॥ 10_1 ॥

---

15 = Mt. 45.17[a].	15 = P.1 I. 13.90; P.2 V. 13.91. 1) P.1 चैतं। 2) P.2 यो लब्ध ऋ- । 3) P.1 -संनिधौ ।

16 = Mt. 45.17[b], 18[a]; P.1 I. 13.91; P.2 V. 13.92. 1) P.1 -प्र- ।

17 = Mt. 45.18[b], 19[a]; P.1 I. 13.92; P.2 V. 13.93. 1) Mt. तु मतिर्ह्या- । 2) P.1 एकैकस्यास्तु सुन्दर्यो; P.2 एकैकस्यां च सु(सौ)न्दर्यो । 3) P.1 P.2 सुताः ।

18 = Mt. 45.19[bc]; P.1 I. 13.93; P.2 V. 13.94. 1) P.1 सत्यो-; P.2 T. सुप्तो-; V. सत्त्वो- । 2) P.1 विख्याताश्च; P.2 ख्यापितास्तु । 3) P.1 -रश्च ।

19[a] = Mt. 45.20[a]; P.1 I. 13.94[a]; P.2 V. 13.95[a]. 1) P.1 P.2 V. सत्या । 2) P.1 P.2 V. स्वप्ना; P.2 T. तस्य । 3) P.1 P.2 -कारस्य । 4) P.1 P.2 -जा ।

19[b] = Mt. 45.20[b]. 19_1 = Mt. 45.21.	19[b] = P.1 I. 13.94[b]; P.2 V. 13.95[b]. 1) P.1 सुषुवुस्ताः । 2) P.1 शिनीवालः प्रतापवान् ।

E.

सन्दर्भस्तवकः I

(Bḍ. II. 71.100—195; Br. 14.3—57, 15.45[b]—62, 16.1—8, 49[b]—58[a]; H. 1908—1968, 2014[b]—2039, 2080[b]—2089[a]; L. 69.15[b]—42[a]; Vā. 96.99—191; Cp. A. 275.27—38[a], 45—51; Bhg. IX. 24.13[b]—67; Ga. 139.40—62; Kū. 24.40—69; Vi. IV. 14.1—15.)

अनमित्राच्छिनि[1]र्जज्ञे कनिष्ठाद्[2]) वृष्णिनन्दनात्, ।

	सत्यवाक्[1]) सत्यसंपन्नः सत्यकस्तस्य चात्मजः[2]), ॥ 1 ॥
शैनेयः सत्यकस्तस्माद् युयुधानश्च सात्यकिः ॥ 1 ॥	सात्यकिर्युयुधानश्च[1]), तस्य भूतिः सुतो[2]ऽभवत्[3]), । भूते[4]र्युगंधरः पुत्र इति भौत्यः[5]) प्रकीर्तितः[6]) ॥ 1_1 ॥
माद्र्याः पुत्रौ तु[1]) जज्ञाते[2]) श्रुतौ[3]) वृष्ण्यन्धकावुभौ[4]), ।	माद्र्याः सुतस्य[1]) जज्ञे तु[2]) सुतो वृष्णि[3]र्युधाजितः[4]), ।

जज्ञाते तनयौ वृष्णेः[1]) श्व[2]फल्कश्चत्रकस्तथा[3]) ॥ 2 ॥

1[a] = Bḍ. II. 71.100[a]; Br. 14.24[b]; H. 1934[b]; Kū. 24.40[a]; L. 69.15[b]; Vā. 96.99[a]. 1) Kū. T. –त्रात् सिनि–; L. अथ पुत्रः शित्ते– । 2) Kū. –ष्ठो ।

1[b] = Br. 14.25[a]; H. 1935[a].

1[b] = Bḍ. II. 71.100[b]; Kū. 24.40[b]; L. 69.16[a]; Vā. 96.99[b]. 1) Bḍ. सत्यवान् । 2) Kū. –कस्तत्सुतोऽभवत् ।

1_1 = Bḍ. II. 71.101; Kū. 24.41[a] = a; L. 69.16[b], 17; Vā. 96.100. 1) Kū. –स्तु; L. तु शितेर्नप्ता प्रतापवान् । असङ्गो युयुधानस्य । 2) L. कुणिस्तस्य सुतो । 3) Kū. तस्यासङ्गोऽभवत् सुतः । 4) L. कुणे– । 5) L. –त्रः शैनेया; Vā. –त्याः । 6) L. इति कीर्तिताः; Vā. ताः ।

2[a] = Br. 14.3[a]; 16.49[b]; H. 1908[a], 2080[b]. 1) Br. 16.49[b] –त्रोऽथ; H. 2080 –त्रस्तु । 2) Br. 16.49[b], H. 2080 –ज्ञेऽथ । 3) Br. 16.49[b], वृष्णि–; H. 1908 स्मृतौ; H. 2080 पृश्निः । 4) Br. 16.49[b], H. 2080 पुत्रो युधाजितः ।

2[a] = Bḍ. II. 71.102[a] = a; Kū. 24.(42[a]); L. 69.18[a]; Vā. 96.101[a]. 1) Vā. माध्र्यांसुतस्य । 2) L. संजज्ञे । 3) L. सुतो वार्ष्णि–; Vā. सुतः पृश्नि– । 4) Kū. –द्र्यां वृष्णिः सुतो जज्ञे वृष्णेर्वै यदुनन्दनः ।

2[b] Bḍ. II. 71.102[b]; Br. 14.3[b], 16.50[a]; H. 1908[b], 2081[a]; Kū. 24.42[b]; Vā. 96.101[b]. 1) H. 2081, Vā. पृश्नेः । 2) Bḍ. Vā. स्व– । 3) Bḍ. Vā. –कश्च यः; Kū. –स्तु हि ।

श्वफल्कस्तु[1]) महाराजो[2]) धर्मात्मा यत्र वर्तते ।
नास्ति व्याधिभ[3]यं तत्र न चावृष्टिभयं तथा[4]) ॥ 3 ॥

कदाचित् काशिराजस्य विभोस्तु[1]) द्विजसत्तमाः[2]) ।
त्रीणि वर्षाणि विषये[3]) नावर्षत् पाकशासनः ॥ 4 ॥

स तत्र वास[1]यामास श्वफल्कं परमार्चितम् , ।

श्वफल्कपरिवर्तेन[1])
ववर्ष हरिवाहनः ॥ 5 ॥

| श्वफल्कपरिवासेन
| प्रा[1]वर्षत् पाकशासनः ॥ 5 ॥

श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत[1]) ।
गान्दिनीं नाम, गां सा हि[2]) ददौ विप्राय[3]) नित्यशः[4]) ॥ 6 ॥

सा मातुरुदरस्था वै[1]) बहून्[2]) वर्षगणान्[3]) किल ।
निवसन्ती[4]) न वै[5]) जज्ञे, गर्भस्थां[6]) तां पिताब्रवीत् ॥ 7 ॥

जायस्व शीघ्रं, भद्रं ते, किमर्थं वापि[1]) तिष्ठसि ? ।
प्रोवाच चैनं गर्भस्था सा कन्या गां[2]) दिने दिने[3]) ॥ 8 ॥

यदि दद्यास्त[1]तो गर्भाद्[2]) बहिः[3]) स्यामीहिते पितः[4]) ।
तथेत्युक्त्वा च[5]) तां तस्याः[6]) पिता कामम[7]पूरयत्[8]) ॥ 9 ॥

दाता यज्वा च शूर[1]श्च[2]) श्रुतवानतिथिप्रियः[3]) ।

---

3 = Bḍ. II. 71.103; Br. 14.4; H. 1909; L. 69.19; Vā. 96.102. 1) L. –कश्च । 2) Br. मुनिश्रेष्ठा; H. –राजा 3) Vā. –धिर्भ– । 4) Br. T. नावर्षस्तपमेव च; H. नावर्षभयमच्युत; L. नावृष्टिहृयमप्युत ।

4 = Bḍ. II. 71.104; Br. 14.5; H. 1910; Vā. 96.103. 1) Br. विषये । 2) Br. मुनिसत्तमाः; H. –भोर्भरतसत्तम । 3) Br. पूर्णानि ।

5[a] = Bḍ. II. 71.105[a]; Br. 14.6[a]; H. 1911[a]; Vā. 96.104[a]. 1) Br. T. चान– ।

5[a] = Br. 14.6[b]; H. 1911[b]. 1) H. वर्ते च । | 5[b] = Bḍ. II. 71.105[b]; Vā. 96.104[b]. 1) Bḍ. प्र– ।

6 = Bḍ. II. 71.106; Br. 14.7, 16.50[b], 51[a]; H. 1912; 2081[b], 2082[a]; Kū. 24.43[a] = a; L. 69.20; Vā. 96.105. 1) L. –मवाप सः; Vā. –मनिन्दिताम् । 2) Br. 14.7 सा च; Br. 16.50[b] तस्याश्च; H. 1912 सा गास्तु; 2082 तस्याथ; L. काश्यो हि । 3) H. 1912 विप्रेषु; L. तस्मै । 4) Br. 16.51[a]; H. 2082 गाः सदा प्रददौ पिता; L. स्वकन्यकाम् ।

7 = Bḍ. II. 71.107; H. 1913; L. 69.21; Vā. 96.106. 1) H. तु । 2) Vā. बहु– । 3) Bḍ. Vā. –पंशतान् । 4) L. वसन्ती; Vā. T. वसति स्म । 5) L. न च सं– । 6) L. स्था ।

8 = Bḍ. II. 71.108; H. 1914; L. 69.22; Vā. 96.107. 1) H. –मिह; L. चाभि; Vā. चापि । 2) H. कन्या गां च; Vā. T. –न्या गौर्दि– । 3) L. –न्या गान्दिनी तदा ।

9 = Bḍ. II. 71.109; H. 1915; L. 69.23[b], 24[a]; Vā. 96.108. 1) H. –थां; Vā. दत्ता । 2) H. ततो जाये; L. ततः कुक्षेर् ; Vā. तदा स्यां हि । 3) Vā. यदि । 4) Bḍ. स्यां हायनैस्त्रिभिः; H. पितरं प्रत्युवाच ह; L. निर्गमिष्याम्यहं पितः; Vā. T. स्यामीहितां पितः । 5) Bḍ. L. Vā. –त्युवाच । 6) H. तां चास्याः; L. तस्या वै । 7) Bḍ. –ताकाम– । 8) Vā. T. –पूरयत् ।

अक्रूरः सुषुवे तस्माच् छ्वफल्काद् भूरि[1]दक्षिणः ॥ 10 ॥	तस्याः पुत्रः स्मृतोऽक्रूरः श्वाफल्को[1]) भूरिदक्षिणः, ॥ 10 ॥

उपमद्गु[1]स्तथा मद्गु[2]र्मुदर[3]श्चारिमेजयः[4]) ।
गिरिरक्ष[5]स्तथोपेक्षः[6]) शत्रुघ्नो[7]ऽथारिमर्दनः[8]) ॥ 11 ॥

धर्मभृद्[1]) यतिधर्मा[2]) च गृध्रमोजान्तक[3]स्तथा[4]) ।
आवाह-प्रतिवाहौ च सुन्दरी[5]) च वराङ्गना, ॥ 12 ॥

| विश्रुताश्वस्य[1]) महिषी, कन्या चास्य वसुंधरा ।
| रूपयौवनसंपन्ना सर्वसत्त्वमनोहरा ॥ 12_1 ॥

अक्रूरादु[1]ग्र[2]सेन्यां तु[3]) सुतौ द्वौ[4]) कुलनन्दनौ[5]) ।
देववानुप[6]देवश्च जज्ञाते देवसंनिभौ[7]) ॥ 13 ॥

चित्रकस्याभवन् पुत्राः[1]) पृथुर्विपृथुरे[2]व च ।
अश्वग्रीवो[3]) ऽश्वबाहु[4]श्च सु[5]पार्श्वक-गवेषणौ[6]) ॥ 14 ॥

10[a] = Bḍ. II. 71.110[a]; Br. 14.8[a], 16.51[b]; H. 1916[a], 2082[b]; L. 69.24[b]; Vā. 96.109[a]. 1) Br. 14.8; H. 1916 वीर- । 2) Br. 16.51[b]; H. 2082 तस्यां जज्ञे महाबाहुः; L. दाता शूरश्च यज्वा च । 3) H. 2082 -निति विश्रुतः ।

10[b] = Br. 14.8[b], 16.52[a]; H. 1916[b], 2083[a]. 1) Br. 16.52[a]; H. 2083 अक्रूरोऽथ महाभागो जज्ञे(H. यज्वा) विपुल- ।	10[b] = Bḍ. II. 71.110[b]; L. 69.25[a]; Vā. 96.109[b]. 1) श्वफल्काद् ; Vā. श्वफल्को ।

11 = Bḍ. II. 71.111; Br. 14.9, 16.52[b], 53[a]; H. 1917, 2083[b], 2084[a]; L. 69.26[b], 27[a]; Vā. 96.110. 1) Bḍ. Vā. -मङ्गु-; L. Br. 14.9 V. उपमन्यु- । 2) Bḍ. Br. 14.9 V. Vā. मङ्गु- । 3) Bḍ. Vā. -र्मृदुर-; Br. 14.9 T. -र्मेदुर-; L. मङ्गुवृतस्तु । 4) Br. 16.9; H. 2083 -श्चारिमर्दनः; L. जनमेजयः । 5) Br. 14.9 अविक्षित-; V. अरिक्षिक-; H. 1917 अविक्षिप-; Br. 16.53[a] T. आरिक्षेप; V. गिरिक्षेप-; H. 2084 गिरिक्षिप- । 6) Bḍ. Vā. -स्ततो यक्षः; Br. 14.9 T. -स्तथाक्षेपः; H. 1917 -स्ततोक्षेपः । 7) Br. 16.53[a]; H. 2084 शत्रुहा । 8) Br. 16.53[a], H. 2084 चारिमेजयः; Br. 14.9 -नश्चारि-; L. नो योऽरि-; Vā. नो वारि- ।

12 = Bḍ. II. 71.112; Br. 14.10, 16.53[b], 54[a]; H. 1918; 2084[b], 2085[a]; L. 69.27[b], 28[a]; Vā. 96.111. 1) Br. 14.10; H. 1918 -र्मधृग् । 2) Bḍ. -र्मवृद्धः शुकर्मा; Br. 16.53[b] V.; H. 2084 -श्चापि धर्मी; Br. T. र्मा; L. वृष्टधर्मा; Vā. -भृच्च श्रृष्टुचयो । 3) Br. 14.10 T. धर्मोक्षान्धकरु-; 16.53 भोजान्धक-; V. गृध्रमो जान्तुक-; L. गोधानोऽथ वर- । 4) Bḍ. गन्धमादस्तथापरः; Vā. वर्ग(V. गन्ध-)मोचस्तथापरः । 5) Bḍ. Vā. वसुदेवा; L. सुधारा ।

| 12_1 = Br. 16.54[b], 55[a]; H. 2085[b], 2086[a]. 1) H. -श्रुता शाम्ब- ।

13 = Bḍ. II. 71.113; Br. 14.11, 16.55[b], 56[a]; H. 1919; 2086[b], 2087[a]; L. 69.28[b], 29[a]; Vā. 96.112. 1) Br. H. अक्रूरेणो-; L. -रस्यो- । 2) Bḍ. -दौग्र- । 3) Br. H. 1919 -सेनायां । 4) Br. 14.11, H. 1919 सुगात्र्यां; Br. 16.55[b] सुतौ वै; L. पुत्रौ द्वौ । 5) Bḍ. Vā. -नन्दिनौ; Br. 14.11 T. द्विजसत्तमाः; V. कुरुनन्दनौ; H. कुरुनन्दन । 6) Br. 14.11; H. 1919 प्रसेनश्चोप-; Br. 16.56[a] Vā. वसुदेवश्चोप-; H. 2087 सुदेवश्चोप-; V. T. देवश्चानुप- । 7) Br. H. -वर्चसौ; L. -संमतौ; Vā. संमितौ ।

14 = Bḍ. II. 71.114; Br. 14.12, 16.56[b], 57[a]; H. 1920; 2087[b], 2088[a]; Kū. 24.45[b], 46[a]; L. 69.30; Vā 96.113. 1) Kū. -वत् पुत्रः । 2) L. विपृथुः पृथु- । 3) Br. 16.57[a] V. H. 2088 -सेनो- । 4) Bḍ. बाहु-; Kū. L. वः सु । 5) Br. 14.12 स्व । 6) Kū. T. सुधाश्वक गवेक्षकौ; L. सुधासूक गवेक्षणौ ।

अरिष्टनेमिरश्वश्च[1]) सुधर्मा[2]) धर्मभृत् तथा[3]) ।
सुबाहु[4]र्बहुबाहु[5]श्च श्रविष्ठा[6]श्रवणे स्त्रियौ ॥ 15 ॥

अन्धकात्[1]) काश्यदुहिता[2]) लेभे सा[3]) चतुरः सुतान्[4]) ।
कुकुरं[5]) भजमानं च शमिं[6]) कम्बलबर्हिषम्[7]) ॥ 16 ॥

कुकुर[1]स्य सुतो वृष्णि[2]र्वृष्णे[3]स्तु तनयो[4]) ऽभवत्[5]) ।
कपोतरोमा, तस्याथ[6]) तित्तिरिस्त[7]नयोऽभवत्[8]) ॥ 17 ॥

| तस्यासीत् तुम्बुरुसखा[1]) विद्वान् पुत्रो नलः[2]) किल, ।
| ख्यायते यस्य नाम्ना[3]) स[4]) चन्दनोदकदुन्दुभिः[5]) ॥ 17_1 ॥

जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मा-
दभिजिच्च पुनर्वसोः ॥ 18 ॥

| तस्मादप्यभिजित्[1]) पुत्र
| उत्पन्नस्तु[2]) पुनर्वसुः ।
| अश्वमेधं तु[1]) पुत्रार्थमा[2]जहार नरोत्तमः ॥ 18 ॥

---

15 = Bḍ. II. 71.115; Br. 14.13, 16.57^{b}, 58^{a}; H. 1921; 2088^{b}, 2089^{a}; L. 69.31; Vā. 96.114. 1) Bḍ. –मिरश्वास्यः; Br. 16.57^{b}, H. 2088 –मेश्च सुता । 2) Bḍ. Vā. सुवर्मा; Br. 16.57^{b}; L. धर्मो; H. 2088 धर्मा । 3) Br. 16.57^{b}; H. 2088, L. –मृदेव च; Bḍ. वर्मभृत् तथा; Vā. T. चर्मवर्मभृत् ; V. वर्मचर्मभृत् । 4) Bḍ. Vā. अभूमि; L. सुभूमि– । 5) Bḍ. L. Vā. –र्भूमि– । 6) H. 2089 –ष्ठ– ।

16 = A. 275.27^{b}=b; Bḍ. II. 71.116; Br. 15.45^{b}, 46^{a}; H. 2014^{b}, 2015^{a}; Kū. 24.46^{b}, 47^{a}; L. 69.32; Vā. 96.115. 1) Bḍ. Vā. सत्यकात् ; Kū. T. अन्धकस्य । 2) Bḍ. Vā. काशिदुहिता; Kū. T. सुतायां तु; V. कास्यदुहिता । 3) Bḍ. या; Kū. L. च । 4) Br. H. चतुरोऽलभतात्मजान् । 5) A. –कुरो; Vā. –कुदं । 6) A. –नस्तु शिनिः; Bḍ. L. शुचिं; Br. T. ससकं; V. समकं; H. शमं; Kū. शमीकम् । 7) A. –षः; Br. H. बलबर्हिषम् ; Kū. बलगर्वितम् ; Vā. शमी कम्बलबर्हिषौ ।

17 = A. 275.28^{a}=a; Bḍ. II. 71.117; Br. 15.46^{b}, 47^{a}; H. 2015^{b}, 2016^{a}; Kū. 24.47^{b}, 48^{a}; L. 69.33; Vā. 96.116. 1) Vā. ककुद– । 2) A. H. धृष्णु–; Br. Vā. T. वृष्टि– । 3) A. H. –र्धृष्णो–; Br. Vā. T. र्वृष्टे– । 4) L. –वृष्णेः शूरस्ततो । 5) A. धृतिः; Br. H. –यस्तथा । 6) Kū. –रोमा विख्यातस् ; L. –रोमातिबलस् । 7) Br. T. तिलिरिस्त–; Bḍ. विलोमा–; H. तैत्तिरिस्त–; Vā. रेवतो– । 8) Kū. L. तस्य पुत्रो विलोमकः; Bḍ. Vā. –ऽभवदात्मजः ।

| 17_1 = Bḍ. II. 71.118; Kū. 24.48^{bc}; L. 69.34; Vā. 96.117. 1) L. –सखो । 2) Bḍ. –न्धकः; Kū. T. –त्रस्तमः; Vā. –त्रोऽभवत् । 3) Kū. तमस्याप्यभवत् पुत्रः; L. स सुनाम्ना । 4) L. तु । 5) Bḍ. नामान्यचन्दनोदकदुन्दुभिः; Kū. तथैवानकदुन्दुभिः; L. चन्दनानकदुन्दुभिः ।

18 = Br. 15.47^{b}; H. 2016^{b}.

| 18^{a} = Bḍ. II. 71.119^{a}; L. 69.35^{a}; Vā. 96.118^{a}. 1) Bḍ. तस्याभिजित् ततः; Vā. –स्माच्चाभिजितः । 2) L. –न्नोऽस्य ।

| 18^{b} = Bḍ. II. 71.119^{b}; L. 69.35^{b}; Vā. 96.118^{b}. 1) L. स । 2) Vā. –र्थं आ– ।

| तस्य मध्येऽतिरात्रस्य सदोमध्यात् समुत्थितः[1]) ।
| ततस्तु विद्वान् धर्मज्ञो[2]) दाता यज्वा पुनर्वसुः ॥ 18_1 ॥

तथा वै[1]) पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः[2]) किल ।
आहुक[3]श्चाहुकी चैव ख्यातौ ख्याति[4]मतां वरौ ॥ 19 ॥

इमांश्चो[1]दाहरन्त्यत्र श्लोकान्[2]) प्रति तमाहुकम् ।
सोपास[3]ङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां व[4]रूथिनाम् ॥ 20 ॥

रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु ।

नापुत्रवान् नाशतदो
नासहस्रशतायुधः[1]) ॥ 21 ॥
नाशुद्धकर्मा नायज्वा,
यो भोजमभितो व्रजेत् ।

| नासत्यवादी चा[1]सीत् तु
| नायज्वा[2]) नासहस्रदः ।
| नाशुचिर्नाप्यधर्मात्मा
| नाविद्वान् न कृशोऽभवत् ॥ 21 ॥
| आहुकस्य[1]) धृतिः पुत्र
| इत्येवमनुशुश्रुम ।

श्वेतेन[1]) परिवारेण[2]) किशोरप्रतिमो महान्[3]) ॥ 22 ॥

अशीतिचर्मणा[1]) युक्त आ[2]हुकः प्रथमो[3]) व्रजेत्[4]) ।
पूर्वस्यां दिशि नागानां भोजस्य प्रययुः किल[5]) ॥ 23 ॥

रौप्य[1]काञ्चनकक्षाणां सहस्राण्येकविंशतिः ।
तावन्त्ये[2]व सहस्राणि उ[3]त्तरस्यां तथा दिशि ॥ 24 ॥

आभूमिपालान्[1]) भोजान् तु[2])
सातिष्ठत् किङ्किणी किल[3]) ।

| भूमिपालस्य भोजस्य
| उत्तिष्ठेत् किङ्किणी किल ।

| 18_1 = Bḍ. II. 71.120; L. 69.36; Vā. 96.119. 1) Bḍ. –मुच्छ्रितः । 2) L. सर्वज्ञो ।

19 = Bḍ. II. 71.121; Br. 15.48; H. 2017; L. 69.37; Vā. 96.120. 1) Bḍ. तस्याथ; L. Vā. वस्यापि । 2) Vā. बाहुवाणाजितः । 3) Br. T. स्वाहुक– । 4) Bḍ. Vā. मति–; L. कीर्ति– ।

20 = Bḍ. II. 71.122; Br. 15.49ª, 52ª; H. 2018ª, 2021ª; Vā. 96.121. 1) Br. –मां चो । 2) Br. गाथां; H. गाथाः । 3) Bḍ. सोपासा–; Br. सोमात् स– । 4) Br. H. ध्वजिनां सव– ।

21ª = Bḍ. II. 71.123ª; Br. 15.52ᵇ; H. 2021ᵇ; Vā. 96.122ª.

21ᵇ = Br. 15.50ᵇ; H. 2019ᵇ. 1) Br. –युधः ।

22ª = Br. 15.51ª; H. 2020ª.

| 21ᵇᶜ = Bḍ. II. 71.123ᵇ, 124ª; Vā. 96.122ᵇ, 123ª. 1) Vā. त्वा– । 2) Bḍ. नायज्ञो ।
| 22ª = Bḍ. II. 71.124ᵇ; Vā. 96.123ᵇ. 1) Bḍ. आर्द्रकस्य ।

22ᵇ = Bḍ. II. 71.125ª; Br. 15.49ᵇ; H. 2018ᵇ; Vā. 96.124ª. 1) Bḍ. स तेन । 2) Vā. –चारेण । 3) Bḍ. Vā. –मान् हयान् ।

23 = Bḍ. II. 71.125ᵇ, 126ª; Br. 15.50ª, 51ᵇ; H. 2019ª, 2020ᵇ; Vā. 96.124ᵇ, 125ª. 1) Br. T. –वर्मणा । 2) Bḍ. Vā. अशीतिमश्वनियुतान्या– । 3) Br. H. –मं; Bḍ. –कोऽप्रतिमो; Vā. –कप्रतिमो । 4) Bḍ. व्रजन् ; Vā. –ऽव्रजत् । 5) Bḍ. –स्य त्वतिमाभयन् ; Vā. –स्य प्रतिमोऽभवत् ।

24 = Bḍ. II. 71.126ᵇ, 127ª; Br. 15.53; H. 2022; Vā. 96.125ᵇ, 126ª. 1) Bḍ. Vā. रूप्य– । 2) Br. तावत्ये– । 3) H. –णि ह्यु– ।

आहुकीं[4]) चाप्यवन्तिभ्यः
स्वसारं ददुरन्धकाः ॥ 25 ॥
आहुकस्य तु काश्यायां
द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ ॥ 26 ॥

आहुकश्चाप्यवन्तीषु[1])
स्वसारं त्वाहुकीं ददौ ॥ 25 ॥
आहुकात् काश्यदुहितु-
र्द्वौ[1]) पुत्रौ संबभूवतुः ।

देवकस्याभवन् पुत्रा-
श्चत्वारस्त्रिदशोपमाः ।
देववानुपदेव[1]श्च सुदेवो[2]) देवरक्षितः[3]) ॥ 27 ॥

देवकस्य सुता वीरा[1])
जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ।

कुमार्यः सप्त चास्यासन्[1]),
वसुदेवाय ता ददौ ।
देवका शान्तिदेवा च
सु[2]देवा देवरक्षिता ॥ 29 ॥
वृकदेव्युपदेवी च
सुनाम्नी चैव सप्तमी ।

तेषां स्वसारः सप्तासन् ;
वसुदेवाय ता ददौ ।
वृक[1]देवोपदेवा च
तथान्या देवरक्षिता ॥ 28 ॥
श्रीदेवा शान्तिदेवा[1]) च
सहदेवा[2]) तथापरा[3]), ।
सप्तमी देवकी तासां[4])
सुनामा[5]) चारुदर्शना[6]) ।

---

25 = Br. 15.54; H. 2023. 1) Br. –ला । 2) Br. भोजास्तु; H. –जान् स्वान् । 3) Br. T. सन्ति ज्याकिङ्किणीकिनः; V. सातिष्ठन् किङ्किनी किल; H. आतिष्ठत् किङ्किणीकिनः । 4) Br. T. आहुः किं ।

26^{a} = Br. 15.55^{a}; H. 2024^{a}.

25 = Bḍ. II. 71.127^{b}, 128^{a}; Vā. 96.126^{b}, 127^{a}. 1) Vā. T. –कश्चाहुकान्धाय; V. –कश्चाप्यवतिष्ठन् ।

26^{a} = Bḍ. II. 71.128^{b}; L. 69.38^{a}; Vā. 96.127^{b}. 1) Vā. T. आहुकान्धस्य दुहिता द्वौ; V. –कात् काश्यदुहिता द्वौ ।

26^{b} = Bḍ. II. 71.129^{a}; Br. 15.55^{b}; H. 2024^{b}; L. 69.38^{b}; Vā. 96.128^{a}.

27^{a} = Br. 15.56^{a}; H. 2025^{a}.

27^{a} = Bḍ. II. 71.129^{b}; Kū. 24.62^{b}; L. 69.39^{a}; Vā. 96.128^{b}. 1) L. राज्ञो ।

27^{b} = Bḍ. II. 71.130^{a}; Br. 15.56^{b}; H. 2025^{b}; Kū. 24.62^{c}; L. 69.39^{b}; Vā. 96.129^{a}. 1) Vā. देवानामपि देव– । 2) Br. H. संदेवो । 3) Vā. –रक्षिता ।

28 = Br. 15.57; H. 2026. 1) Br. चास्याथ । 2) H. सं– ।

29^{a} = Br. 15.58^{a}; H. 2027^{a}.

28 = A. 275.31^{a}=a; Bḍ. II. 71.130^{b}, 131^{a}; Kū. 24.63^{ab}; L. 69.40; Vā. 96.129^{b}, 130^{a}. 1) Bḍ. Kū. धृत–; L. वृष– ।

29^{ab} = A. 275.32^{a} = a; Bḍ. II. 71.131^{b}, 132^{a}; Kū. 24.63^{cd}; L. 69.41; Vā. 96.130^{b}, 131^{a}. 1) A. –वी सत्यदेवो । 2) A. सुरापी चेति; Vā. महादेवा । 3) A. सप्तमी; Kū. च सुव्रता । 4) Kū. L. देवकी चापि तासा तु (च) । 5) Bḍ. सानुजा । 6) Kū. L. वरिष्ठाभूत् सुमध्यमा ।

नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु[1]) पूर्वजः ॥ 29 ॥

न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुः[1]) सुभूषणः[2]) ।
राष्ट्रपालोऽथ सुतनु-
रनाधृष्टि[1]स्तु पुष्टिमान् ॥ 30 ॥

सुतनू राष्ट्रपालश्च
युद्धमुष्टिः[1]) सुपुष्टिमान्[2]) ॥ 30 ॥

तेषां स्वसारः पञ्चासन्[1]) कंसा कंसवती[2]) तथा ।
सुतनू[3]) राष्ट्रपाली[4]) च कङ्का[5]) चैव वराङ्गना ॥ 31 ॥

उग्रसेनः सहा[1]पत्यो व्या[2]ख्यातः कुकुरोद्भवः ।
कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसाम् ।
आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुयान्[3]) नरः ॥ 32 ॥

भजमानस्य पुत्रोऽथ[1]) रथि[2]मुख्यो विदूरथः, ।
राजा[3]धिदेवः[4]) शूरश्च[5]) विदूरथ[6]सुतोऽभवत् ॥ 33 ॥

राजाधिदेवस्य सुता[1])
जज्ञिरे वीर्यवत्तराः ।
दत्तातिदत्तौ बलिनौ
शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ 34 ॥
श[1]मी च दत्त[2]शर्मा च
दन्त[3]शत्रुश्च शत्रुजित् ।
श्रवणा च श्रविष्ठा च
स्वसारौ संबभूवतुः ॥ 35 ॥

तस्य शूरस्य तु सुता
जज्ञिरे बलवत्तराः ।
वातश्चैव निवातश्च
शोणाश्वः[1]) श्वेतवाहनः ॥ 34 ॥
शमी च गदवर्मा च
निदान्तः[1]) खलु शत्रुजित्[2]) ॥ 35 ॥

29b(c) = A. 275.32b; Bḍ. II. 71.132b; Br. 15.58b; H. 2027b; L. 69.42a; Vā. 96.131b. 1) V. Bḍ. Vā. –ता; कंसस्तेषां तु; A. T. –स्तासां च; A. V. ताः कंसस्तेषां च ।

30a = A. 275.33a; Bḍ. II. 71.133a; Br. 15.59a; H. 2028a; Vā. 96.132a. 1) Bḍ. कङ्क-शङ्कु–; Br. तथा कङ्कः Vā. –कद्वशङ्कुश् । 2) Bḍ. सुभामयः; Vā. च भूमयः; A. –ङ्कुश्च भूमिपः ।

30b = Br. 15.59b; H. 2028b. 1) Br. T. –नावृष्टि– ।

30b = A. 275.33b; Bḍ. II. 71.133b; Vā. 96.132b. 1) Bḍ. Vā. T. युद्धतु(स्तु)ष्टश् ; Vā. V. युद्धे तुष्टः । 2) A. समुष्टिकः; Bḍ. च तुष्टिमान् ।

31 = Bḍ. II. 71.134; Br. 15.60; H. 2029; Vā. 96.133. 1) Bḍ. Vā. पञ्चैव । 2) Vā. कर्मधर्मवती । 3) Vā. शतांकू । 4) Vā. T. –ला । 5) Vā. कन्हा ।

32 = Bḍ. II. 71.135, 136a; Br. 15.61, 62; H. 2030, 2031; Vā. 96.134. 1) Bḍ. Vā. T. –सेनो महा– । 2) Vā. वि– । 3) Bḍ. Vā. –वांश्च भवेन् ।

33 = A. 275.34; Bḍ. II. 71.136b, 137a; Br. 16.1; H. 2032; Vā. 96.135. 1) Bḍ. Vā. –त्रस्तु । 2) A. Br. H. Vā. V. रथ– । 3) Vā. राज्या– । 4) H. –देयः । 5) Br. H. –रस्तु । 6) Vā. विदूरश्च ।

34 = A. 275.35a = $a^{I}b^{II}$; Br. 16.2; H. 2033. 1) A. –व पुत्रौ द्वौ ।

35 = Br. 16.3; H. 2034. 1) H. स– । 2) Br. दण्ड– । 3) H. दत्त– ।

34 = Bḍ. II. 71.137b, 138a; Vā. 96.136. 1) Bḍ. Vā. T. शोणितः ।

35 = Bḍ. II. 71.138b; Vā. 96.137a. 1) Vā. –दातः । 2) Vā. शक्रशक्रजित् ।

शमि[1]पुत्रः प्रतिक्षत्रः[2]), प्रतिक्षत्रस्य[3]) चात्मजः[4]) ।
स्वयंभोजः, स्वयंभोजाद् धृदिकः[5]) संबभूव ह ॥ 36 ॥

तस्य पुत्रा बभूवुर्हि
सर्वे भीमपराक्रमाः ।

हृदिकस्य सुतास्त्वासन्
दश भीमपराक्रमाः ।

कृतवर्माग्रज[1]स्तेषां, शतधन्वा तु मध्यमः, ॥ 37 ॥

देवान्तश्च नरान्तश्च[1])
भिषग् वैतरणश्च यः ।
सुदान्त[2]श्चा-तिदान्त[3]श्च
निकाश्यः[4]) कामदम्भकः[5]) ॥ 38 ॥
देवान्तस्याभवत् पुत्रो
विद्वान्[1]) कम्बलबर्हिषः, ।

देवार्हश्च[1]) सुबाहु[2]श्च
भिषग् वैतरण[3]श्च यः ।
सुदान्तश्चाधिदान्त[4]श्च
कनकः[5]) कनकोद्भवः ॥ 38 ॥
देवार्हस्य[1]) सुतो विद्वान्
जज्ञे कम्बलबर्हिषः, ।

असमौजाः सुतस्तस्य ना[1]समौजाश्च तावुभौ[2]) ॥ 39 ॥
अजात[1]पुत्राय सुतान्[2]) प्रददावसमौजसे ।
सुदंष्ट्रं[3]) च सुचारुं[4]) च कृष्णमि[5]त्यन्धकाः स्मृताः[6]) ॥ 40 ॥

| अन्धकानामिमं वंशं कीर्तयेद्यस्तु[1]) नित्यशः ।
| आत्मनो विपुलं वंशं लभते नात्र संशयः ॥ 40_1 ॥

अश्मक्यां[1]) जनयामास शूरं[2]) वै देवमीढुषम्[3]) ।
महिष्यां[4]) जज्ञिरे शूराद्[5]) भोजायां[6]) पुरुषा दश ॥ 41 ॥

---

36 = A. 275.36^a = a; Bḍ. II. 71.139; Br. 16.4; H. 2035; Va. 96.137^b, 138^a. 1) A. शमी- । 2) Va. T. -क्षिप्तः : 3) A. -क्षेत्रस्य; Va. T. -क्षिप्तस्य । 4) A. भोजकः । 5) Br. T. मदिकः ।

37^a = Br. 16.5^a; H. 2036^a.

| 37^a = Bḍ. II. 71.140^a; Va. 96.138^b.

37^b = Bḍ. II. 71.140^b; Br. 16.5^b; H. 2036^b; Va. 96.139^a. 1) Va. -र्मा कृत- ।

38 = Br. 16.6; H. 2037. 1) H. देवर्षेश्च्यवनात् तस्य । 2) H. सुदत्त- । 3) H. -दत्त- । 4) कामदा । 5) H. -दत्तिका ।

39^a = Br. 16.7^a; H. 2038^a. 1) H. देववान् दत्तको नाम पुत्रः ।

38 = Bḍ. II. 71.141; Va. 96.139^b, 140^a. 1) Bḍ. देववाहुः । 2) Va. वनार्ह- । 3) Bḍ. -षक् श्वेतरथ-; Va. द्वैत· रथ- । 4) Va. च धीयान्त । 5) Va. T. नकवान्; V. कनकात् ।

39^a = Bḍ. II. 71.142^a; Va. 96.140^b. 1) Bḍ. देववाहोः; Va. देवार्हश्च ।

39^b = Bḍ. II. 71.142^b; Br. 16.7^b; H. 2038^b; Va. 96.141^a. 1) Bḍ. Va. सु- । 2) Bḍ. Va. विश्रुतः ।

40 = Bḍ. II. 71.143; Br. 16.8; H. 2039; Va. 96.141^{bc}. 1) Va. -जाव- । 2) Bḍ. Va. ततः । 3) Bḍ. सुचन्द्रं; Br. सुदंष्ट्रश् । 4) Bḍ. वसुरुपं; Br. सुचारुश् ; Va. सुरूपं । 5) Bḍ. Br. Va. -ष्ण इ- । 6) H. -काश्रयः ।

| 40_1 = Bḍ. II. 96.144; Va. 96.142. 1) Va. -यानस्तु ।

41 = Bḍ. II. 96.145; Br 14.14; H. 1922; Va. 96.143^a, 144^a. 1) Br. T. असिक्न्यां । 2) Va. शूरो । 3) H. -षः । 4) Bḍ. मारिश्यां; Va. माष्यं तु । 5) Br. -रा । 6) Br. H. -ज्यायां ।

वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः ।
जज्ञे, य[1]स्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः[2]) प्राणदन्[3]) दिवि ; ॥ 42 ॥

आनकानां च संह्रादः सुमहानभवद् दिवि, ।
पपात पुष्पवर्षं च[1]) शूरस्य भवने महत्[2]) ॥ 43 ॥

मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि, ।
यस्यासीत् पुरुषाग्र्यस्य कान्ति[1]श्चन्द्रमसो यथा ॥ 44 ॥

देवभागस्ततो जज्ञे, ततो[1]) देवश्रवाः पुनः ।

अनाधृष्टिः कनवको वत्सवानथ गृञ्ज[1]मः ॥ 45 ॥	अनाधृष्टिर्वृक[1]श्चैव नन्दनश्चैव सृञ्जयः[2]) ॥ 45 ॥

श्यामः शमीको गण्डूषः, पञ्च चास्य[1]) वराङ्गनाः ।

पृथुकीर्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवा ॥ 46 ॥	पृथा च श्रुतदेवा[1]) च श्रुतकीर्तिः श्रुतश्रवा[2]) ॥ 46 ॥

राजाधिदेवो च तथा पञ्चैता वीरमातरः ।
पृथां दुहितरं चक्रे[1]) कुन्तिस्तां पाण्डुरावहत्[2]) ॥ 47 ॥

शूरः पूज्याय[1]) वृद्धाय[2]) कुन्तिभोजाय तां[3]) ददौ ।
तस्मात् कुन्तीति विख्याता[4]) कुन्तिभोजात्मजा पृथा[5]), ॥ 48 ॥

कुरुवीरः पाण्डुमुख्यस्तस्माद् भार्यामविन्दत ।
पृथा जज्ञे ततः पुत्रांस्त्रीनग्निसमतेजसः ।
लोकेऽप्रतिरथान् वीरान् शक्रतुल्यपराक्रमान् ॥ 48_1 ॥

यस्यां स धर्मविद् राजा धर्माज्ज[1]ज्ञे युधिष्ठिरः ।	धर्माद् युधिष्ठिरं पुत्रं मारुताच्च वृकोदरम् ।

---

42 = Bḍ. II. 71.146; Br. 14.15; H. 1923; Vā. 96.144b, 145a. 1) Bḍ. Vā. त- । 2) Bḍ. Vā. -भिः । 3) Bḍ. Vā. -दद् ।

43 = Bḍ. II. 71.147; Br. 14.16; H. 1924; Vā. 96.145b, 146a. 1) Br. T. -र्षश्च । 2) Br. T. जनने महान् ।

44 = Bḍ. II. 71.148; Br. 14.17; H. 1925; Vā. 96.146b, 147a. 1) Bḍ. Vā. कीर्ति- ।

45a = Bḍ. II. 71.149a; Br. 14.18a; H. 1926a; Vā. 96.147b. 1) Br. H. तथा ।

45b = Br. 14.18b; H. 1926b. 1) H. -ञ्जि- । | 45b = Bḍ. II. 71.149b; Vā. 96.148a. 1) Vā. -कड- । 2) Vā. सृञ्जिनः ।

46a = Bḍ. II. 71.150a; Br. 14.19a; H. 1927a; Vā. 96.148b. 1) Bḍ. स्वसारस्तु; Vā. चत्वारस्तु ।

46b = Br. 14.19b; H. 1927b. | 46b = Bḍ. II. 71.150b; Vā. 96.149a. 1) Vā. -वेदा । 2) Bḍ. -वाः ।

47 = Bḍ. II. 71.151a = a; Br. 14.20a = a; H. 1928; Vā. 96.149b, 150a. 1) H. वव्रे । 2) H. कुरुनन्दन ।

48 = Bḍ. II. 71.151b, 152a; H. 1929; Vā. 96.150b, 151a. 1) Vā. अनपत्याय । 2) Bḍ. पृथां दुहितरं शूरः । 3) Bḍ. वै । 4) Bḍ. -स्मात् सा तु स्मृता कुन्ती । 5) Vā. तथा ।

| 48_1 = Bḍ. II. 71.152b, 153; Vā. 96.151b, 152.

49 = Br. 14.23, 24a; H. 1933, 1934a. 1) Br. -र्मो ज- । | 48_2 = Bḍ. II. 71.154; Vā. 96.153.

भीमसेनस्तथा वाताद्
इन्द्राच्चैव धनंजयः।
लोकेऽप्रतिरथो वीरः
शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ 49 ॥

इन्द्राद् धनंजयं चैव
पृथा पुत्रानजीजनत् ॥ 48_2 ॥
माद्रवत्यां[1]) तु जनिता-
वाश्विनाविति विश्रुतम्।
नकुलः सहदेवश्च
रूपसत्त्वगुणान्वितौ ॥ 49 ॥

पृथुकीर्त्यां तु संजज्ञे
तनयो वृद्धशर्मणः।
करूषाधिपति[1]र्वीरो दन्तवक्रो महाबलः ॥ 50 ॥

जज्ञे तु[1]) श्रुतदेवायां
तनयो वृद्धशमणः।

कैकेय्यां श्रु[1]त[2]कीर्त्यां तु जज्ञे संतर्दनो *बली*[3])।
चेकितान-बृहत्क्षत्रौ तथैवान्यौ महाबलौ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ भ्रातरौ सुमहाबलौ ॥ 50_1 ॥

श्रुतश्रवायां चैद्यस्तु[1]) शिशुपालो *बभूव ह*[2]),।
हिरण्यकशिपुर्योऽसौ
दैत्यराजोऽभवत् पुरा ॥ 51 ॥

दमघोषस्य राजर्षेः पुत्रो विख्यातपौरुषः,।
यः पुरा स[1]) दशग्रीवः संबभूवारिमर्दनः;।
वैश्रवणा[2]नुजस्तस्य कुम्भकर्णोऽनुज[3]स्तथा ॥ 51_1 ॥
वसुदेवसुतान् वीरान् कीर्तयिष्याम्यतः परम्[1]),।
वृष्णेस्त्रिविधमेवं तु बहुशाखं महौजसम्।
धारयन् विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ॥ 51_2 ॥

याः पत्न्यो वसुदेवस्य
चतुर्दश वराङ्गनाः।
पौरवी रोहिणी *नाम*[1]) मदिरा चापरा *तथा*[2])।
वैशाखी च *तथा भद्रा*[3]) सुनाम्नी चैव पञ्चमी[4]) ॥ 52 ॥

पत्न्यस्तु वसुदेवस्य
त्रयोदश वराङ्गनाः।

50^a = Br. 14.21^b; H. 1931^b.

| 49 = Bḍ. II. 71.155; Vā. 96.154. 1) Bḍ. –त्या।
| 50^a = Bḍ. II. 71.156^a; Vā. 96.155^a. 1) Vā. च।

50^b = Bḍ. II. 71.156^b; Br. 14.22^a; H. 1932^a; Vā. 96.155^b. 1) Bḍ. –ते–।

| 50_1 = Bḍ. II. 71.157, 158^a; Vā. 96.156, 157^a. 1) Bḍ. –याच्छ्रु–। 2) Bḍ. –ति–। 3) Vā. –नः पुनः।

51^a = Bḍ. II. 71.158^b; Br. 14.20^b; H. 1930^b; Vā. 96.157^b. 1) H. –चस्य। 2) Br. ऽभवन् नृपः; H. महाबलः।

51^b = Br. 14.21^a; H. 1931^a.

| 51_1 = Bḍ. II. 71.159, 160^a; Vā. 96.158, 159^a. 1) Vā. –रासीत्। 2) Vā. पद्मश्रवा–। 3) Vā. रुचकन्यानुज–।
| 51_2 = Br. 14.34^b, 35; H. 1945, 1946. 1) H. –मि ताच्छृणु।

52^a = Br. 14.36^a; H. 1947^a.

| 52^a = Bḍ. II. 71.160^b; Vā. 96.159^b.

52^{bc} = Bḍ. II. 71.161; Br. 14.36^b, 37^a; H. 1947^b, 1948^a; Vā. 96.160^{ab}. 1) Bḍ. Vā. चैव। 2) Br. मदिरादित(स्त)थावरा; H. मदिरापि तथा धरा। 3) Bḍ. Vā. तथैव भद्रा वैशाखी। 4) Bḍ. –म्नी पञ्चमी तथा।

सहदेवा शान्तिदेवा श्री[1]देवा[2]) देवरक्षिता।
वृक[3]देवोपदेवा[4]) च देवकी चैव सप्तमी[5])।
सुतनुर्वडवा चैव
द्वे एते परिचारिके ॥ 53 ॥

| सुगन्धी[1]) वनराजी च
| द्वे चान्ये परिचारिके ॥ 53 ॥

पौरवी रोहिणी[1]) *नाम*[2]) वाह्ली[3]कस्यात्म[4]जाभवत्।
ज्येष्ठा पत्नी *महाभागा*[5]) दयितानकदुन्दुभेः ॥ 54 ॥

लेभे ज्येष्ठं[1]) सुतं रामं सारणं[2]) शठमेव च[3])।
दुर्दमं दमनं शु[4]भ्रं पिण्डारककुशीनरम्[5]) ॥ 55 ॥

चित्रां[1]) नाम कुमारीं[2]) च, रोहिणीतनया नव[3])।
वसुदेवाच्च देवक्यां
जज्ञे शौरिर्महायशाः,।
रामाच्च निशठो जज्ञे
रेवत्यां दयितः सुतः ॥ 56 ॥

| पु[1]त्रौ रामस्य जज्ञाते
| विज्ञातौ निशठोल्मुकौ[2]) ॥ 56 ॥

| पार्श्वी च पार्श्वमर्दी[1]) च शिशुः सत्यधृतिस्तथा।
| मन्दवा[2]ह्योऽथ रामाण[3]गिरिकौ[4]) गिरिरे[5]व च ॥ 56_1 ॥
| शुल्कगुल्मोऽति[1]गुल्मश्च दरिद्रान्तक एव च।
| कुमार्यश्चापि पञ्चान्या[2]), नामतस्ता निबोधत ॥ 56_2 ॥
| अर्चिष्मती सुनन्दा च सुरसा सुवचास्तथा।
| तथा शतबला चैव सारणस्य सुतास्त्विमाः ॥ 56_3 ॥
| भद्राश्वो भद्रगुप्तिश्च भद्रविष्ट[1]स्तथैव च।
| भद्रबाहुर्भद्ररथो भद्रकल्पस्तथैव च ॥ 56_4 ॥

53ab = Bḍ. II. 71.162; Br. 14.37b, 38a; H. 1948b, 1949a; Vā. 96.160bII = bII. 1) H. सन्-। 2) Br. -ची। 3) Bḍ. धृत-। 4) Br. H. -व्युपदेवी। 5) Bḍ. Vā. -की सप्तमी तथा।

53c = Br. 14.38b; H. 1949b.

| 53c = Bḍ. II. 71.163a; Vā. 96.161a. 1) Bḍ. -न्धा; Vā. -न्धिर्।

54 = Bḍ. II. 71.163b, 164a; Br. 14.39; H. 1950; Vā. 96.161b, 162a. 1) Bḍ. Vā. रोहिणी पौरवी। 2) Bḍ. Vā. चैव। 3) Br. -ह्लि-; Vā. वाल्मी-। 4) Bḍ. -स्यात्मु-। 5) Bḍ. -ग; H. मुनिश्रेष्ठा; Br. -राज।

55 = Bḍ. II. 71.164b, 165a; Br. 14.40; H. 1951; Vā. 96.162b, 163a. 1) Bḍ. Vā. ज्येष्ठं लेभे। 2) Br. शारण्यं; H. शरण्यं। 3) Bḍ. हि; S. तथा; Vā. निशवं तथा। 4) H. श्व-। 5) Bḍ. Vā. -कुशीतकौ।

56a = Bḍ. II. 71.165b; Br. 14.41a; H. 1952a; Vā. 96.163b. 1) Br. -त्रा। 2) Br. -री। 3) Bḍ. -ण्यष्टौ व्यजायत; H. दश।

56bc = Br. 14.42; H. 1953.

| 56b = Bḍ. II. 71.166a; Vā. 96.164a. 1) Vā. पौ-। 2) Vā. निशितोल्मुकौ।

| 56_1 = Bḍ. II. 71.166b, 167a; Vā. 96.164b, 165a. 1) Vā. T. -नन्दी। 2) Vā. -चा-। 3) Bḍ. -र्णा। 4) Bḍ. -को। 5) Vā. T. -र ए-।
| 56_2 = Bḍ. II. 71.167b, 168a; Vā. 96.165b, 166a. 1) Vā. ल्मेति। 2) Vā. -श्चाया।
| 56_3 = Bḍ. II. 71.168b, 169a; Vā. 96.166b, 167a.
| 56_4 = Bḍ. II. 71.169b, 170a; Vā. 96.167b, 168a. 1) Vā. T. -विच-; V. -विन्न-।

| सुपार्श्वकः कीर्तिमांश्च रोहिताश्वः *शठात्मजाः*[1]) ।
| दुर्दमश्चा[2]भिभूतश्च रोहिण्याः कुलजाः स्मृताः ।
| नन्दोपनन्दौ मित्रश्च कुक्षिमित्रस्तथा *बलः*[3]) ॥ 56₅ ॥
| चित्रोपचित्रौ[1]) कृतकस्तुष्टिः[2]) पुष्टिरथाप्सरः ।
| मदिरायाः सुता ह्येते *वसुदेवाद्*[4]) विजज्ञिरे 56₆ ॥
| उपबिम्बोऽथ बिम्बश्च सत्त्वदन्तमहौजसौ ।
| चत्वार एते विख्याता भद्रापुत्रा महाबलाः ॥ 56₇ ॥
| वैशाख्या[1]मदधा[2]च्छौरिः पुत्रं कौशिकमुत्तमम्, ।
| देवक्यां जज्ञिरे शौरेः[3]) सुषेणः कीर्तिमानपि ॥ 56₈ ॥
| *उदायी*[1]) भद्रसेनश्च ऋजु[2]दायश्च पञ्चमः ।
| षष्ठो भद्रविदेहश्च[3]), कंसः सर्वान् जघान तान् ॥ 56₉ ॥
| अथ तस्यामवस्थायामायुष्मान् संबभूव ह ।
| लोकनाथः पुनर्विष्णुः पूर्वं[1]) कृष्णः प्रजापतिः, ।
| अनुजाताभवत् कृष्णा[2]) सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ 56₁₀ ॥

कृष्णा[1]) सुभद्रेति पुनर्व्या[2]ख्याता *वृष्णिनन्दिनी*[3]) ।
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ॥ 57 ॥

| [अक्रूराद् काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत] ।

वसुदेवस्य भार्यासु महाभागासु सप्तसु ।
ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा, नामत[1]स्तान् निबोधत[2]) ॥ 58 ॥

| *पूर्वाद्याः*[1]) सहदेवायां शूराद् *वै*[2]) *जज्ञिरे सुताः*[3]), ।
| शान्तिदेवा जन[4]स्तम्बं[5]) शौरेर्ज[6]ज्ञे कुलोद्वहम्, ॥ 58₁ ॥

| 56₅ = Bḍ. II. 71.170b, 171; Vā. 96.168b, 169. 1) Vā. –श्वश्च भद्रजः । 2) Bḍ. –मस्या–; Vā. –मंदश्चा– । 3) Vā. चलः ।
| 56₆ = Bḍ. II. 71.172; Vā. 96.170. 1) Vā. –त्रे । 2) Vā. कन्ये च स्थितः । 3) Bḍ. ता –ए । 4) Vā. सुदेवोऽथ ।
| 56₇ = Bḍ. II. 71.173; Vā. 96.171.
| 56₈ = Bḍ. II. 71.174; Vā. 96.172. 1) Bḍ. वैशाल्या– । 2) Vā. T. –ख्यां समदा–; V. –मददा– । 3) Vā. –रिः ।
| 56₉ = Bḍ. II. 71.175; Vā. 96.173. 1) Bḍ. उदर्षिर्; Vā. T. तदयो; V. तदायी । 2) Vā. यज्ञु– । 3) Bḍ. हि भद्रदेवश्च; Vā. भद्रविदेकस्य ।
| 56₁₀ = Bḍ. II. 71.176, 177a; Vā. 96.174, 175a. 1) Vā. –वै– । 2) Bḍ. –ष्णात् ।

57 = Bḍ. II. 71.177b, 178a; Br. 14.41b, 43a; H. 1952b, 1954a; Vā. 96.175b, 176a. 1) Br. H. चित्रा । 2) Br. H. –विं– । 3) Br. मुनिसत्तमाः; H. कुरुनन्दन ।
| [ ] = Br. 14.43b; H. 1954b.

58 = Bḍ. II. 71.178b, 179a; Br. 14.44; H. 1955; Vā. 96.176bc. 1) Br. –राः समस्तां– । 2) H. –ध मे ।
| 58₁ = Bḍ. II. 71.179b, 180a; Vā. 96.177. 1) Vā. अतोऽस्य । 2) Vā. –रो जज्ञे । 3) Vā. भयासखः । 4) Vā. शान्तिदेवाजनत् । 5) Vā. –म्बु । 6) Vā. –री ज– ।

| उप[1]सङ्गं वसुं चापि तनयौ देवरक्षिता[2]) ।
| एवं दश सुतास्तस्य, कंसस्तानप्यघातयत् ॥ 58_2 ॥

भोजश्च विजयश्चैव
शान्तिदेवासुतावुभौ, ।
वृकदेवः सुदेवायां[1])
गदश्चास्तां सुतावुभौ ॥ 59 ॥

| विजयं रोचनं चैव
| वर्धमानं च देवलम्[1]) ।
| एतान् सर्वान् महाभागा-
| नुपदेवा व्यजायत[2]) ॥ 59 ॥

अगावहं[1]) महात्मानं[2]) वृकदेवी व्य[3]जायत ।
कन्या विगर्तराजस्य
भार्या[1]) वै शिशिरायणेः[2]) ॥ 60 ॥

| श्रीदेवायां स्वयं जज्ञे
| मन्दको नाम नामतः[1]) ॥ 60 ॥

| सप्तमी[1]) देवकी पुत्रं सुनामा[2]) सुषुवे सुतम्[3]) ।
| गवेषणं महाभागं संग्रामे चित्रयोधिनम् ॥ 60_1 ॥
| श्राद्धदेव्यां पुरोधाने[1]) वने[2]) तु विचरन्[3]) द्विजाः ।
| वैश्या[4]यामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमव्ययम् ॥ 60_2 ॥
| सुगन्धी वनराजी च शौरेरास्तां परिग्रहौ[1]), ।
| पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव सुगन्ध्याश्चा[2]त्मजौ तु तौ, ।
| तयो राजाभवत् पुण्ड्रः, कपिलस्तु वनं ययौ ॥ 60_3 ॥
| अन्यस्याम[1]भवद् वीरो वसुदेवात्मजो बली ।
| जरा[2]) नाम निषादोऽसौ प्रथमः स धनुर्धरः ॥ 60_4 ॥

उद्धवो[1]) देवभागस्य[2]) महाभागः सुतोऽभवत् , ।
पण्डितानां परं[3]) प्राहुर्देवश्रवसमुत्तमम्[4]) ॥ 65 ॥

| 58_2 = Bḍ. II. 71.181^b, 182^a; Vā. 96.178. 1) Bḍ. –पा– । 2) Vā. –तौ ।

59 = Br. 14.45; H. 1956. 1) H. सुनामायां ।

| 59 = Bḍ. II. 71.182^b, (183^a); Vā. 96.179. 1) Vā. तथैव च । 2) Bḍ. एतान् महात्मनः पुत्रान् सुषाव शिशिरावती ।

60^a = Bḍ. II. 71.180^b; Br. 14.46^a; H. 1957^a; Vā. 96.180^a. 1) Bḍ. आगावहो; Vā. T. स्वगाह्वं; V. आगह्वं । 2) Bḍ. –त्मा च । 3) Bḍ. –देव्याम–; Vā. –वी त्व– ।

60^b = Br. 14.46^b; H. 1957^b. 1) Br. V. H. भर्ता । 2) H. –णः ।

| 60^b = Bḍ. II. 71.181^a; Vā. 96.(180^b). 1) Vā. आगाही च स्वसा चैव सुरूपा शिशिरायिणी ।

| 60_1 = Bḍ. II. 71.183^b, 184^a; Va. 96.181. 1) Vā. –मं । 2) Vā. T. –नासा । 3) Bḍ. –मानमसूयत; Vā. T. भुवम् ।
| 60_2 = Bḍ. II. 71.184^b, 185^a; Vā. 96.182. 1) Vā. –देवं पुरा येन । 2) Vā. T. –नं । 3) Vā. विरचितं । 4) Vā. सैव्या– ।
| 60_3 = Bḍ. II. 71.185^b, 186; Vā. 96.183. 1) Vā. –हः । 2) Vā. वसुदेवा– ।
| 60_4 = Bḍ. II. 71.187; Vā. 96.184. 1) Vā. तस्यां सम– । 2) Vā. राजा ।

65 = Bḍ. II. 71.188; Br. 14.25^b, 26^a; H. 1935^b, 1936^a; Vā. 96.185. 1) Bḍ. Vā. विख्यातो । 2) Vā. –रातस्य । 3) Bḍ. Vā. मतं । 4) Bḍ. Vā. –वसमुद्भवम् ; H. –वसमुद्धवम् ।

अश्मक्यां[1]) प्रासवान्[2]) पुत्रमनाधृष्टिर्य[3]शस्विनम् ।
निवृत्तशत्रुं[4]) शत्रुघ्नं श्राद्धदेवं महाबलम्[5]) ॥ 66 ॥

अ[1]जायत श्राद्धदेवो[2]), नैषाधिर्यः[3]) परि[4]श्रुतः, ।
एकलव्यो महावीर्यो[5]) निषाधैः[6]) परिवर्धितः ॥ 67 ॥

गण्डूषाय त्व[1]पुत्राय
विष्वक्सेनो ददौ सुतान् ।
चारुदेष्णं सुदेष्णं[2]) च
पञ्चालं कृतलक्षणम् ॥ 68 ॥

गण्डूषायानपत्याय
कृष्णस्तुष्टोऽददात् सुतौ ।
चारुदेष्णं च साम्बं च
कृतास्त्रौ शस्तलक्षणौ ॥ 68 ॥

असंग्रामेण यो वीरो नावर्तत कदाचन ।
रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान् द्विजसत्तमाः[1]), ॥ 68_1 ॥
वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
चारुनद्योपभो[1]क्ष्यामश्चारुदेष्णहतानिति[2]) ॥ 68_2 ॥

तन्त्रिजस्तन्त्रि[1]पालश्च
सुतौ कनवकस्य तौ[2]), ।
वृकाय वै[1]) त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ॥ 69 ॥

तन्त्रिजस्तन्तिपाल[1]श्च
द्वौ[2]) पुत्रौ नन्दन[3]स्य तु[4]) ।

सौमिं[1]) ददौ सुतं वीरं शौरिः[2]) कौशिकमेव च [3]), ।

वीरु[1]श्चाश्वहनुश्चैव
वीरौ तावथ गृध्निमौ ॥ 70 ॥
श्यामपुत्रः शमीकस्तु,
शमीको राज्यमावहत्, ।

सृञ्जयस्य धनु[1]श्चैव
विरजाश्च सुताविमौ[2]) ॥ 70 ॥
अनपत्योऽभवच्छ्यामः,
शमी[1]कस्तु वनं ययौ ।

---

66 = Bḍ. II. 71.189; Br. 14.26^b, 27^a; H. 1936^b, 1937^a; Va. 96.186. 1) Br. T. –क्यं । 2) Bḍ. Va. लभते । 3) Va. –ष्टिं य– । 4) H. निनर्तशत्रुं; Va. निवर्तः शक्र– । 5) Br. श्रुतदेवा त्वजायत; H. देवश्रवा व्यजायत ।

67 = Bḍ. II. 71.190; Br. 14.27^b, 28^a; H. 1937^b, 1938^a; Va. 96.187. 1) Bḍ. व्य– । 2) Br. श्रुतदेवात्मजास्ते तु; H. श्रुतदेवाप्रजातस्तु । 3) Br. षादि–; Va. –धादि–; V. नैषधादि– । 4) H. प्रति–; Va. र्यतः । 5) Bḍ. –भागो; Br. मुनिश्रेष्ठा; H. –राज । 6) Bḍ. H. –दैः ।

68 = Br. 14.29; H. 1939, 1940^a. 1) Br. ह्य– । 2) H. –चारुं ।

68 = Bḍ. II. 71.191; Va. 96.188.

68_1 = Br. 14.30; H. 1940^b, 1941^a. 1) H. भरतर्षभ ।
68_2 = Br. 14.31; H. 1941^b, 1942^a: 1) H. चारुमासनि यो– । 2) H. –तानि तु ।

69^a = Br. 14.32^a; H. 1942^b. 1) H. –न्द्रि– । 2) H. तु ।

69^a = Bḍ. II. 71.192^a; Va. 96.189^a. 1) Bḍ. रन्तिश्च रन्तिपाल–; Va. –माल– । 2) Va. स्व– । 3) Va. कनक– । 4) Bḍ. च ।

69^b = Bḍ. II. 71.192^b; Br. 14.28^b; H. 1938^b; Va. 96.189^b. 1) Br. वत्सवते; H. वत्सावतेस्; Va. वस्तावनेस्; V. वत्सा– ।

70^a = Bḍ. II. 71.193^a; Br. 14.28^c; H. 1939^a; Va. 96.189^c. 1) Br. H. अद्भिर्; Va. T. सौतिर्; V. सौमिर् । 2) Va. –रिं । 3) Br. H. –मौरसम् ।

70^b = Br. 14.32^b; H. 1943^a. 1) H. –र– ।

70^b = Bḍ. II. 71.193^b; Va. 96.190^a. 1) Va. तपाश्च कोधनु– । 2) Va. –जाः श्याम-सृञ्जिमौ ।

जुगुप्समानो भोजत्वाद्
राजसूयमवाप सः ॥ 71 ॥
अजातशत्रुः शत्रूणां
जज्ञे तस्य विनाशनः ।

जुगुप्समानो भोजत्वं
राजर्षित्वमवाप्तवान्[2]) ॥ 71 ॥

जिज्ञासां पौरुषे चक्रे, न चस्कन्दे च[1]) पौरुषम्[2]) ।
कृष्णायससमप्रख्यो वर्षे द्वादशमे तथा ॥ 71_1 ॥
मिथ्याभिशस्तो गार्ग्यस्तु मन्युनाभि[1]समीरितः ।
गोप[2]कन्यामुपादाय मैथुनायोपचक्रमे ॥ 71_2 ॥
गोपाली त्वप्स[1]रास्तस्य गोपस्त्रीवेषधारिणी ।
धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्धरमच्युतम्[2]) ॥ 71_3 ॥
मानुष्यां गार्ग्य[1]भार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः ।
स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ॥ 71_4 ॥
वृष[1]पूर्वार्धकायास्तम[2]वहन् वाजिनो रणे[3]), ।
अपुत्रस्य स राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ॥ 71_5 ॥
यवनस्य मुनिश्रेष्ठाः[1]) स कालयवनोऽभवत् ।
स युद्धकामो[2]) नृपतिः पर्यपृच्छद् द्विजोत्तमान्[3]), ॥ 71_6 ॥
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदोऽकथयद् विभुः ।
अक्षौहिण्या तु सैन्यस्य मथुरामभ्ययात् तदा, ॥ 71_7 ॥
दूतं संप्रेषयामास वृष्ण्यन्धकनिवेशनम् ।
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिम् ॥ 71_8 ॥
समेता मन्त्रयामासुर्यवनस्य भयात् तदा, ।
कृत्वा च[1]) निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ॥ 71_9 ॥
विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिनाकिनम् ।
कुशस्थलीं द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ॥ 71_{10} ॥

इति कृष्णस्य जन्मेदं
यः शुचिर्नियतेन्द्रियः ।
पर्वसु श्रावयेद् विद्वा-
ननृणः, स सु[1]खी भवेत् ॥ 72 ॥

य इदं जन्म कृष्णस्य
पठेत्[1]) नियतव्रतः ।
श्रावयेद् ब्राह्मणश्चापि[2]),
सु[3]महत् सुखमाप्नुयात् ॥ 72 ॥

71 = Br. 14.33, 34[a]; H. 1943[b], 1944.

71 = Bd. II. 71.194; Va. 96.190[bc]. 1) Va. श्याम- । 2) Va. -प्नुयात् ।

71_1 = Br. 14.47; H. 1958. 1) H. -न्येऽथ । 2) H. -षे ।
71_2 = Br. 14.48; H. 1959. 1) Br. -नाति- । 2) Br. T. घोष- ।
71_3 = Br. 14.49; H. 1960. 1) Br. चाप्स- । 2) H. -त ।
71_4 = Br. 14.50; H. 1961. 1) Br. गर्ग- ।
71_5 = Br. 14.51; H. 1962. 1) Br. T. वृत्त- । 2) Br. यस्तु । 3) Br. सिंहसंहननो युवा ।
71_6 = Br. 14.52; H. 1963. 1) H. महाराज । 2) Br. आयुध्यमानो । 3) Br. T. -मं ।
71_7 = Br. 14.53; H. 1964.
71_8 = Br. 14.54; H. 1965.
71_9 = Br. 14.55; H. 1966. 1) Br. वि- ।
71_{10} = Br. 14.56; H. 1967.

72 = Br. 14.57; H. 1968. 1) H. सुसु- ।

72 = Bd. II. 71.195; Va. 96.191. 1) Bd. -ठते । 2) Bd. -णं वापि । 3) Bd. स ।

सन्दर्भस्तवकः II

(Mt. 45.22—33, 44.61—85, 46.1—29; P.1 I. 13.96^{b}—106^{a}; 44^{b}—69; 107^{b}—134; P.2 V. 13.97^{b}—107^{a}; 45^{b}—72^{a}; 108^{b}—138).

अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्[1]) वृष्णिनन्दनात्[2]), ।
सत्यकस्तस्य पुत्रस्तु, सात्यकिस्तस्य चात्मजः ॥ 1 ॥
सत्यवान् युयुधानस्तु शिनेर्नप्ता प्रतापवान्, ।
असङ्गो युयुधानस्य, द्युम्निस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ 2 ॥
द्युम्नेर्युगंधरः पुत्र इति शैन्याः प्रकीर्तिताः, ।
अनमित्रान्वयो ह्येष व्याख्यातो वृष्णिवंशजः ॥ 3 ॥

अनमित्राच्च[1]) संजज्ञे वृष्णि[2]वीरो युधाजितः, ।
अन्यौ तु[3]) तनयौ वीरौ वृष[4]भः क्षत्र[5]) एव च ॥ 4 ॥

वृ[1]षभः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत[2]), ।
जयन्तस्तु[3]) जतन्त्यां तु[4]) पुत्रः समभवच्छुभः[5]) ॥ 5 ॥

सदायज्वा[1]तिधी[2]रश्च श्रुतवानतिथिप्रियः ।
अक्रूरः सुषुवे तस्मात् सुदक्षो[3]) भूरि[4]दक्षिणः, ॥ 6 ॥

रत्ना[1]) कन्या च शैब्यस्य[2]), अक्रूरस्तामवाप्तवान् ।
पुत्रानुत्पादयामास एकादश महाबलान् ॥ 7 ॥

उपलम्भं[1]) सदालम्भमुत्कलं[2]) चार्यशैशवम्[3]) ।
सधीरं च[4]) सदापक्षं[5]) शत्रुघ्नं[6]) वारिमेजयम्[7]) ॥ 8 ॥

धर्मभृद्धर्मवर्माणौ[1]) धृष्टमानं[2]) तथैव च ।
सर्वे ते[3]) प्रतिहोतारो[4]) रत्नायां[5]) जज्ञिरे च[6]) ते ॥ 9 ॥

---

1 = Mt. 45.22; P.1 I. 13.96^{b} = a; P.2 V. 13.97^{b} = a. 1) P.1 –ष्ठो । 2) P.1 P.2 –नः ।
2 = Mt. 45.23.
3 = Mt. 45.24.
4 = Mt. 45.25; P.1 I. 13.97; P.2 V. 13.98. 1) Mt. –त्रस्य । 2) Mt. पृश्न्यां । 3) P.1 च । 4) P.1 P.2 –रावृप- । 5) P.1 P.2 V. –मश्वित्र ।
5 = Mt. 45.26; P.1 I. 13.98^{a}, 99^{a}; P.2 V. 13.99^{a}, 100^{a}. 1) P.1 P.2 ऋ– । 2) P.1 –निन्दिताम् । 3) P.1 P.2 तस्य । 4) P.1 वै; P.2 –न्त्यास्तु । 5) P.1 –वत् ततः ।
6 = Mt. 45.27; P.1 I. 13.99^{b}, 100^{a}; P.2 V. 13.100^{b}, 101^{a}. 1) Mt. –यज्ञो । 2) Mt. ऽतिवी– । 3) Mt. सदायशो–; P.2 T. –दीक्षो– । 4) Mt. ऽति ।
7 = Mt. 45.28; P.1 I. 13.100^{b}, 101^{a}; P.2 V. 13.101^{b}, 102^{a}. 1) P.1 P.2 रत्न– । 2) P.1 P.2 –ब्या च ।
8 = Mt. 45.29; P.1 I. 13.101^{b}, 102^{a}; P.2 V. 13.102^{b}, 103^{a}. 1) Mt. –म्भः । 2) Mt. –म्भो वृकलो । 3) Mt. वीर्यं एव च । 4) Mt. सवीतरः । 5) Mt. –क्षः; P.1 यक्षं । 6) Mt. –घ्नो । 7) Mt. –यः ।
9 = Mt. 45.30; P.1 I. 13.102^{b}, 103^{a}; P.2 V. 13.103^{b}, 104^{a}. 1) P.1 P.2 धर्मवृष्टिं(P.1 P.2 V. दृष्टिं)च धर्मं च । 2) Mt. –नस् ; P.1 सृष्टिमौलिं; P.2 सृष्टमौलिं । 3) P.1 P.2 च । 4) P.1 P.2 –हर्तारो । 5) P.1 P.2 –रत्नानां । 6) P.2 तु ।

अक्रूरादुग्र[1]सेनायां सुतौ द्वौ कुलवर्धनौ[2])।
देववानुपदेवश्च जज्ञाते देवसंनिभौ[3])॥ 10 ॥

अश्विन्यां च ततः[1]) पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च।
अश्वत्थामा[2]) सु[3]बाहुश्च सुपार्श्वक-गवेषणौ॥ 11 ॥

वृष्टिनेमिः सुधर्मा च
तथा शर्यातिरेव च।
| रिष्टनेमिः सुवर्चा च
सुधर्मा मृदुरेव च।
सु[1]भूमिर्बहु[2]भूमिश्च श्रविष्ठा-श्रवणे स्त्रियौ[3])॥ 12 ॥

अन्धकात् काश्य[1]दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान्।
कुकुरं भजमानं च शर्मि[2]) कम्बलवर्हिषम्॥ 13 ॥

कुकुरस्य सुतो[1]) वृष्णि[2]र्वृष्णे[3]स्तु तनयो धृतिः,।
कपोतरोमा तस्याथ[4]), तित्तिरि[5]स्तस्य चात्मजः॥ 14 ॥

तस्यासीत् तुम्बुरुसखा[1]) विद्वान् पुत्रो नलः[2]) किल।
ख्यायते तस्य नाम्ना स[3]) चन्दनोदक[4]दुन्दुभिः॥ 15 ॥

अस्यासीदभिजित् पुत्रस्ततो[1]) जातः पुनर्वसुः,।
| अपुत्रो ह्यभिजित् पूर्वमृषिभिः प्रेरितो मुदा,।
अश्वमेधं तु पुत्रार्थमाजहार[1]) नरोत्तमः॥ 16 ॥

---

10 = Mt. 45.31; P.1 I. 13.103^{b}, 104^{a}; P.2 V. 13.104^{b}, 105^{a}. 1) P.1 P.2 अक्रुराच्छूर-। 2) P.1 P.2 -नन्दनौ। 3) P.1 P.2 -संमतौ।

11 = Mt. 45.32; P.1 I. 13.104^{b}, 105^{a}; P.2 V. 13.105^{b}, 106^{a}. 1) P.1 P.2 त्रिचतुः-। 2) P.1 P.2 -ग्रीवो। 3) P.1 P.2 V. -ऽश्व-।

12^{a} = Mt. 45.33^{a}.

| 12^{a} = P.1 I. 13.105^{b}; P.2 V. 13.106^{b}..

12^{b} = Mt. 45.33^{b}; P.1 I. 13.106^{a}; P.2 V. 13.107^{a}. 1) Mt. P.1 P.2 अ-। 2) Mt. -वंर्जे-। 3) Mt. स्त्रभिष्ठः श्रवणस्तथा; P.2 T. स्थविष्ठोऽनुवितस्तथा।

---

13 = Mt. 44.61; P.1 I. 13.44^{b}, 45^{a}; P.2 V. 13.45^{b}, 46^{a}. 1) Mt. अथ कक्कुस्य; P.1 P.2 सरकान्तस्य। 2) Mt. T. शशिं; V. शमि-; P.1 श्यामं; P.2 समी-; V. श्यामा-।

14 = Mt. 44.62; P.1 I. 13.45^{b}, 46^{a}; P.2 V. 13.46^{b}, 47^{a}. 1) P.1 P.2 -रस्यात्मजो। 2) P.1 P.2 V. वृष्टि-; P.2 T. धृष्णु-। 3) P.1 P.2. V. -र्वृष्टे-; P.2 T. -र्धृष्णो-। 4) P.1 -स्यापि। 5) Mt. तैत्तिरि-; P.2 T. नं मत्ति-।

15 = Mt. 44.63; P.1 I. 13.46^{b}, 47^{a}; P.2 V. 13.47^{b}, 48^{a}. 1) Mt. तनुजः सर्पो; P.1 बहुपुत्रस्तु; P.2 सुसुतस्तस्माद्। 2) P.1 P.2 नरिः। 3) P.1 P.2 नामान्यच्। 4) Mt. T. नन्दनोदर-।

16^{a} = Mt. 44.64^{a}; P.1 I. 13.47^{b}; P.2 V. 13.48^{b}. 1) Mt. तस्मिन् प्रवितते जज्ञे अभि-।

| 16^{b} = P.1 I. 13.48^{a}; P.2 V. 13.49^{a}.

16$^{b(c)}$ = Mt. 44.64^{b}; P.1 I. 13.48^{b}; P.2 V. 13.49^{b}. 1) P.1 -जुहाव।

तस्य मध्येऽतिरात्रस्य[1]) सभामध्यात् समुत्थितः ।
अत[2]स्तु विद्वान् ध[3]र्मज्ञो यज्वा[4]) दाता[5]) पुनर्वसुः ॥ 17 ॥

तस्यासीत् पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः[1]) किल ।
आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातौ[2]) मतिमतां वरौ[3]) ॥ 18 ॥

इमांश्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकान् प्रति तमाहुकम्[1]) ।
सोपासङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां[2]) वरूथिनाम् ॥ 19 ॥

रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु ।
नासत्यवादी नातेजा नायज्वा[1]) नासहस्रदः[2]) ॥ 20 ॥

नाशुचिर्नाप्यविद्वान् हि, यो भोजेष्वभ्यजायत । आहुकस्य भृतिं प्राप्ता, इत्येतद् वै तदुच्यते ! ॥ 21 ॥	नाशुचिर्नाप्यविद्वांसो न भोजादधिकोऽभवत् । आहुकान्तमनुप्राप्ता[1]), इत्येषो[2]ऽन्वय उच्यते ॥ 21 ॥

आहुकश्चाप्यवन्तीषु स्वसारं चाहुकीं ददौ ।
आहुकात् काश्य[1]दुहिता द्वौ पुत्रौ[2]) समसूयत ॥ 22 ॥

देवकं[1]) चोग्रसेनं[2]) च देवगर्भसमावुभौ ।
देवकस्य सुता वीरा[3]) जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥ 23 ॥

देववानुपदेवश्च सु[1]देवी देवरक्षितः ।
तेषां स्वसारः सप्तासन्[2]), वसुदेवाय ता ददौ ॥ 24 ॥

देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा । श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी[1]) चेति सप्तमी ॥ 25 ॥	देवकी श्रुतदेवा च यशोदा च श्रुतिश्रवा । श्रीदेवा चोपदेवा च सुरूपा[1]) चेति सप्तमी ॥ 25 ॥

---

17 = Mt. 44.65; P.1 I. 13.49; P.2 V. 13.50. 1) P.1 P.2 विचरतः । 2) P.1 P.2 अन्ध– । 3) Mt. क– । 4) P.1 P.2 यज्ञ– । 5) P.2 दानात् ।

18 = Mt. 44.66; P.1 I. 13.50; P.2 V. 13.51. 1) Mt. –वाविजितं; P.1 P.2 -वसोश्चारिजितः । 2) Mt. T. –तं; P.1 P.2 –ता । 3) Mt. T. –रम् ; P.1 P.2 –र ।

19 = Mt. 44.67; P.1 I. 13.51; P.2 V. 13.52, 53ª. 1) P.1 P.2 –कांश्चातिरसात्मकान् । 2) P.1 P.2 तनुत्राणां ।

20 = Mt. 44.68; P.1 I. 13.52; P.2 V. 13.53ᵇ, 54ª. 1) P.1 –वादिनो भोजा नायज्ञा; P.2 नायज्ञो । 2) P.1 –दाः ।

21 = Mt. 44.69.

21 = P.1 I. 13.53; P.2 V. 13.54ᵇ, 55. 1) P.1 –प्त । 2) P.2 T. –त्येते ।

22 = Mt. 44.70; P.1 I. 13.54; P.2 V. 13.56. 1) P.1 P.2 –कस्यैव । 2) P.1 P.2 पुत्रौ द्वौ ।

23 = Mt. 44.71; P.1 I. 13.55; P.2 V. 13.57. 1) P.1 P.2 –कश् । 2) Mt. T. –नश् । 3) P.1 –ताश्चैव ।

24 = Mt. 44.72; P.1 I. 13.56; P.2 V. 13.58. 1) P.2 V. सं– । 2) P.1 P.2 –प्तैव ।

25 = A, 275.31ᵇ, 32ª; Mt. 44.73. 1) A. –[illegible] ।

25 = P.1 I. 13.57; P.2 V. 13.59. 1) P.1 T. सुरापी ।

नवोग्रसेनस्य सुताः, कंसस्तेषां तु[1]) पूर्वजः ।
न्यग्रोधश्च[2]) सुनामा च कङ्कः शङ्कुः सुभूषणः[3]) ॥ 26 ॥

अजभू[1]) राष्ट्रपालश्च युद्ध[2]मुष्टिः *सुमुष्टिकः*[3]) ।
तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा ॥ 27 ॥

सुतनू[1]) राष्ट्रपाली च कङ्का चेति वराङ्गनाः ।
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः ॥ 28 ॥

भजमानस्य पुत्रोऽथ[1]) रथिमुख्यो विदूरथः, ।
राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ 29 ॥
राजाधिदेवस्य सुतौ जज्ञाते वीर[1]सं[2]मतौ ।
नियमव्रतप्रधानौ[3]) शोणाश्वः श्वेतवाहनः ॥ 30 ॥

शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः ।
शमी च गदव[1]र्मा च *निकुन्तः*[2]) शत्रु[3]*जिच्छुचिः*[4]) ॥ 31 ॥

शमि[1]पुत्रः प्रतिक्षत्रः, प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः ।
प्रतिक्षत्र[2]सुतो भोजो, हृदी[3]कस्तस्य चात्मजः ॥ 32 ॥

हृदी[1]कस्याभवन् पुत्रा दश भीमपराक्रमाः ।
कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा च *मध्यमः*[2]), ॥ 33 ॥

देवार्हश्चैव *नाभ*[1]श्च भीषणश्च महाबलः ।
अजातश्चावि[2]जातश्च कनीयक[3]*करम्भकौ*[4]) ॥ 34 ॥

देवार्हस्य सुतो विद्वान् जज्ञे कम्बलबर्हिषः, ।
असमौजाः[1]) सु[2]तस्तस्य समौजाश्च '*सुतावुभौ*[3]) ॥ 35 ॥

अजातपुत्रस्य सुतौ
प्रजायेते समौजसौ ।

---

26 = Mt. 44.74; P.1 I. 13.58; P.2 V. 13.60. 1) P.1 च । 2) P.1 –स्तु । 3) Mt. –कुश्च भूयसः; P.1 P.2 सुभूश्च यः ।

27 = Mt. 44.75; P.1 I. 13.59; P.2 V. 13.61. 1) P.1 P.2 अन्यस्तु । 2) P.1 P.2 वद्ध– । 3) Mt. –दः; P.1 समुष्टिकः ।

28 = Mt. 44.76; P.1 I. 13.60; P.2 V. 13.62. 1) Mt. T. –तन्तू ; P.1 P.2 सुरमी ।

29 = Mt. 44.77; P.1 I. 13.61; P.2 V. 13.63. 1) P.1 P.2 ऽभूद् ।

30 = Mt. 44.78; P.1 I. 13.62; P.2 V. 13.64. 1) Mt. T. देव– । 2) Mt. –मि– । 3) P.1 P.2 क्षत्रव्रतेऽतिनिरतौ ।

31 = Mt. 44.79; P.1 I. 13.63; P.2 V. 13.65. 1) Mt. T. देवश–; P.1 P.2 V. राजश–; P.2 T. गदच– । 2) P.1 P.2 निमूर्तः । 3) P.2 T. चक्र– । 4) Mt. शक्रशत्रुजित् ।

32 = Mt. 44.80; P.1 I. 13.64[ab]; P.2 V. 13.66. 1) P.1 P.2 शमो– । 2) Mt. –क्षेत्रः । 3) P.2 –दि– ।

33 = Mt. 44.81; P.1 I. 13.64[c], 65[a]; P.2 V. 13.67. 1) P.2 –दि– । 2) P.1 P.2 सत्तमः ।

34 = Mt. 44.82; P.1 I. 13.65[b], 66[a]; P.2 V. 13.68. 1) P.1 P.2 –श्च सुभानु– । 2) Mt. T. –तो वन–; P.1 P.2 –श्च वि– । 3) P.1 करकश्च; P.2 कारकश्च । 4) P.1 P.2 V. करंधमः; P.2 T. –कः ।

35 = Mt. 44.83; P.1 I. 13.66[b], 67[a]; P.2 V. 13.69. 1) Mt. असामञाः । 2) P.1 P.2 –जास्त– । 3) Mt. T. तमोजातस्य चात्मजः; V. समोजास्तस्य तावुभौ ।

अजातपुत्रा विक्रान्तास्
त्रयः परमकीर्तयः ।

समौज[1]पुत्रा विख्याता[2]-
स्त्रयः परमधार्मिकाः ।

सुदंष्ट्र[1]श्च सुनाभ[2]श्च कृष्ण इत्यन्धका मताः[3]) ॥ 36 ॥
अन्धकानामिमं वंशं यः[1]) कीर्तयति[2]) नित्यशः, ।
आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः[3]) ॥ 37 ॥

ऐक्ष्वाकी सुषुवे पुत्रं[1]) शूरं[2]) वै देव[3]मीढुषम् ।
मीढुषाज्[4]) जज्ञिरे शूराद्[5]) भोजायां पुरुषा[6]) दश ॥ 38 ॥
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः, ।
देवभाग[1]स्ततो[2]) जज्ञे, ततो[3]) देवश्रवाः पुनः ॥ 39 ॥
अनाधृष्टिः[1]) शिनि[2]श्चैव नन्द[3]श्चैव ससृञ्जयः[4]) ।
श्यामः शमीकः[5]) संयूपः[6]); पञ्च चास्य वराङ्गनाः ॥ 40 ॥
श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुत[1]देवी श्रुतश्रवाः ।
राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ॥ 41 ॥

कृतस्य तु श्रुत[1]देवी
सुग्रीवं सुषुवे सुतम्, ।

वृद्धस्य श्रुतदेवी तु
कारूषं सुषुवे नृपम्, ।

कैकेय्यां[1]) श्रुतकीर्त्यां[2]) तु जज्ञे संतर्दनो[3]) नृपः ॥ 42 ॥
श्रुतश्रवसि चैद्यस्य सुनीथः समपद्यत, ।

बहुवो धर्मचारी स
संबभूवारिमर्दनः ॥ 43 ॥

राजाधिदेव्याः संभूतो
धर्माद् भयविवर्जितः[1]) ॥ 43 ॥

36ᵃ = Mt. 44.84ᵃ.

36ᵇᶜ = P.1 I. 13.67ᵇ, 68ᵃ; P.2 V. 13.70. 1) P.2 –जः– । 2) P.2 विक्रान्ता– ।

36ᵇ(ᶜ) = Mt. 44.84ᵇ; P.1 I. 13.68ᵇ; P.2 V. 13.71ᵃ. 1) P.1 P.2 V. –दंश–; P.2 T. –दृश– । 2) P.1 P.2 V. सुवंश–; P.2 T. सुरांश– । 3) P.1 P.2 इत्यनुनामतः ।

37. = Mt. 44.85; P.1 I. 13.69; P.1 V. 13.71ᵇ, 72ᵃ. 1) P.2 ये । 2) P.2 –यन्ति । 3) P.1 –जामाप्नोत्ययं ततः; P.2 –जामाप्नुवते ततः ।

---

38 = Mt. 46.1; P.1 I. 13.107ᵇ, 108ᵃ; P.2 V. 13.108ᵇ, 109ᵃ. 1) Mt. शूरं । 2) Mt. ख्यातम् । 3) Mt. T. P.1 P.2 अद्भुत– । 4) Mt. पौरुपाज् ; P.1 –पा । 5) P.1 –रा । 6) Mt. पुत्रका ।

39 = Mt. 46.2; P.1 I. 13.108ᵇ, 109ᵃ; P.2 V. 13.109ᵇ, 110ᵃ. 1) Mt. –मार्ग– । 2) P.1 P.2 –स्तथा । 3) P.1 तथा ।

40 = Mt. 46.3; P.1 I. 13.109ᵇ, 110ᵃ; P.2 V. 13.110ᵇ, 111ᵃ. 1) P.1 –र्ति । 2) P.1 P.2 कुनि– । 3) P.1 P.2 –न्दि– । 4) P.1 सकृधशाः; P.2 –शः । 5) P.2 समीढुः । 6) P.1 P.2 V. सप्ताख्यः; P.2 T. शंसस्युः ।

41 = Mt. 46.4; P.1 I. 13.110ᵇ, 111ᵃ; P.2 V. 13.111ᵇ, 112ᵃ. 1) Mt. T. –ता ।

42ᵃ = Mt. 46.5ᵃ. 1) Mt. T. –ता ।

42ᵃ = P.1 I. 13.111ᵇ; P.2 V. 13.112ᵇ.

42ᵇ = Mt. 46.5ᵇ; P.1 I. 13.112ᵃ; P.2 V. 13.113ᵃ. 1) P.1 P.2–य्याच् । 2) P.1 P.2 –र्तेस् । 3) Mt. सोऽनुव्रतो; P.2 T. सैन्धवको ।

43ᵃ = Mt. 46.6ᵃ; P.1 I. 13.112ᵇ; P.2 V. 13.113ᵇ.

43ᵇ = Mt. 46.6ᵇ.

43ᵇ = P.1 I. 13.113ᵃ; P.2 V. 13.114ᵃ. 1) P.2 T. धर्मभार्याभिमर्दितः; V. –या विसर्जितः ।

अथ[1]) सख्येन वृद्धे[2]ऽसौ कुन्तिभोजे पृथां[3]) ददौ, ।
एवं कुन्ती समाख्याता[4]) वसुदेवस्वसा पृथा ॥ 44 ॥

वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डोर्भार्या ह्यनिन्दिता, ।	कुन्तिभोजोऽददात् तां तु पाण्डोर्भार्यामनिन्दिताम् ।

पाण्डोरर्थेन सा[1]) जज्ञे[2]) देवपुत्रान् महारथान् ॥ 45 ॥

धर्माद् युधिष्ठिरो जज्ञे, वाताज्[1]) जज्ञे[2]) वृकोदरः ।
न्द्राद् धनंजयश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ 46 ॥

योऽसौ त्रिपुरुषाज् जातस्त्रिभिरंशैर्महारथः ।
देवकार्यकरश्चैव सर्व-दानव-सूदनः ॥ 46_1 ॥
अवध्या[1]श्चापि शक्रस्य दानवा येन घातिताः, ।
स्थापितः स तु[2]) शक्रेण लब्धवर्चास्त्रिविष्टपे ॥ 46_2 ॥

माद्रवत्यां तु जनितावाश्विनावि[1]ति नः श्रुतम्[2]), ।
नकुलः सहदेवश्च रूपसत्त्वगुणान्वितौ ॥ 47 ॥

रोहिणी पौरवी नाम भार्या चा[1]नकदुन्दुभेः ।
लेभे ज्ये[2]ष्ठं सुतं रामं सारणं च रणप्रियम्[3]) ।
दुर्दमं[4]) दमनं सुभ्रुं[5]) पिण्डारक-महाहनू[6]) ॥ 48 ॥

चित्राक्ष्यौ द्वे कुमार्यौ तु रोहिण्यां जज्ञिरे तदा ।
देवक्यां जज्ञिरे शौरेः सुषेणः कीर्तिमानपि ॥ 48_1 ॥
उदासी भद्रसेनश्च ऋषिवासस्तथैव च ।
षष्ठो भद्रविदेहश्च, कंसः सर्वानघातयत् ॥ 48_2 ॥

प्रथमा या अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति, ।	अथ माया त्वमावास्या देवकी या भविष्यति, ।

तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः[1]) प्रजापतिः ॥ 49 ॥

---

44 = Mt. 46.7; P.1 I. 13.113b, 114a; P.2 V. 13.114b, 115a. 1) P.1 P.2 T. शूरः; P.2 V. अत्र । 2) P.1 P.2 वद्धो । 3) Mt. सुतां । 4) P.2 –ख्या च ।

45^a = Mt. 46.8a. | 45^a = P.1 I. 13.114b; P.2 V. 13.115b.

45^b = Mt. 46.8b; P.1 I. 13.115a; P.2 V. 13.116a. 1) P.1 –ण्ड्वर्थेऽसूत; P.2–र्थेऽसूत । 2) P.1 P.2 देवी ।

46 = Mt. 46.9; P.1 I. 13.115b, 116a; P.2 V. 13.116b, 117a. 1) Mt. T. वायोर् । 2) P.2 जातो ।

46_1 = P.1 I. 13.116b, 117a; P.2 V. 13.117b, 118a.

46_2 = P.1 I. 13.117b, 118a; P.2 V. 13.118b, 119a. 1) P.2 –ध्य– । 2) P.2 –तो यः स ।

47 = Mt. 46.10; P.1 I. 13.118b, 119a; P.2 V. 13.122b, 123a. 1) Mt. अश्विम्यामि– । 2) Mt. T. शुश्रुम ।

48 = Mt. 46.11, 12a; P.1 I. 13.119b, 120; P.2 V. 13.123b, 124. 1) Mt. –र्या ह्या– । 2) P.1 चे– । 3) Mt. सुतं प्रियम् । 4) P.1 P.2 –र्धरं । 5) P.1 P.2 चैव । 6) P.1 P.2 –नुम् ।

48_1 = Mt. 46.12b, 13a.

48_2 = Mt. 46.13bc.

49^a = Mt. 46.14a. | 49^a = P.1 I. 13.121a; P.2 V. 13.125a.

49^b = Mt. 46.14b; P.1 I. 13.121b; P.2 V. 13.125b. 1) P.1 P.2 तु स ।

अनुजाता[1]भवत् कृष्णा[2]) सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ 50 ॥

> देवक्यां तु महातेजा जज्ञे शूरी महायशाः, ।
> सहदेवस्तु ताम्रायां जज्ञे शौरिः कुलोद्वहः ॥ 50_1 ॥
> उपासङ्गधरं लेभे तनयं देवरक्षिता ।
> एकां कन्यां च सुभगां, कंसस्तामप्यघातयत् ॥ 50_2 ॥

विजयो[1]) रोचमानश्च[2]) वर्धमानश्च[3]) देवलः[4]) ।
एते सर्वे महात्मानो ह्यु[5]पदेव्यां प्रजज्ञिरे ॥ 51 ॥

अगावहं[1]) महात्मानं[2]) वृक[3]देवी व्य[4]जायत, ।
वृकदेव्यां स्वयं जज्ञे मन्द[5]को नाम नामतः ॥ 52 ॥

सप्तमं देवकी पुत्रं मदनं[1]) सुषुवे सुतम्[2]) ।
गवेषणं महाभागं संग्रामेष्वपराजितम् ॥ 53 ॥

श्रद्धादेव्या[1]) विहारे तु वने हि विचरन्[2]) पुरा ।
वैश्यायामदधा[3]च्छौरिः पुत्रं कौशिकमग्रजम् ॥ 54 ॥

सुतनू वन[1]राजी च[2]) शौरेरास्तां[3]) परिग्रहौ[4]), ।
पुण्ड्रश्च[5]) कपिलश्चै[6]व वसुदेवात्मजौ[7]) बलौ[8]) ॥ 55 ॥

जरा नाम[1]) निषादो[2]ऽभूत् प्रथमः स धनुर्धरः, ।
सौभद्रश्च[3]) भवश्चैव महासत्त्वौ बभूवतुः ॥ 56 ॥

देवभागसुतश्चापि नाम्नासावुद्धवः[1]) स्मृतः, ।
पण्डितं प्रथमं प्राहु[2]र्देवश्रवसमुत्तमम्[3]) ॥ 57 ॥

ऐक्ष्वाक्यलभतापत्य[1]मनाधृष्टेर्य[2]शस्विनी ।

---

50 = Mt. 46.15[a]; P.1 I. 13.122[a]; P.2 V. 13.126[a]. 1) Mt. त्व–; P.1 P.2 –तोऽ– । 2) P.2 –ष्णः ।

50_1 = Mt. 46.15[b], 16[a].

50_2 = Mt. 46.16[bc].

51 = Mt. 46.17; P.1 I. 13.122[b], 123[a]; P.2 V. 13.126[b], 127[a]. 1) Mt. –यं । 2) Mt. –नं च; P.1 P.2 –नस्तु । 3) Mt. –नं तु । 4) Mt. P.2 –लम् । 5) P.1 P.2 –न उ– ।

52 = Mt. 46.18; P.1 I. 13.123[b], 124[a]; P.2 V. 13.127[b], 128[a]. 1) Mt. अवगाहो । 2) Mt. –त्मा च । 3) P.1 बृहद्– । 4) Mt. P.2 –व्याम– । 5) Mt. नन्द्– ।

53 = Mt. 46.19; P.1 I. 13.124[b], 125[a]; P.2 V. 13.128[b], 129[a]. 1) P.1 P.2 रेमन्तं । 2) Mt. P.2 नृप ।

54 = Mt. 46.20; P.1 I. 13.125[b], 126[a]; P.2 V. 13.129, 130[a]. 1) P.1 P.2 V. श्रुतदेव्या; P.2 T. –व्यां । 2) P.1 P.2 –ने विचरता । 3) P.1 P.2 –यां समधा– ।

55 = Mt. 46.21; P.1 I. 13.126[b], 127[a]; P.2 V. 13.130[b], 131[a]. 1) Mt. रथ–; P.1 P.2 श्रुतंधरा तु(–थ) । 2) P.1 P.2 –राज्ञी तु । 3) P.1 P.2 सौरगन्ध– । 4) P.1 P.2 –हः । 5) P.1 P.2 पुत्रं च । 6) P.1 P.2 –लं चै– । 7) P.1 P.2 –जो । 8) P.1 P.2 –ली ।

56 = Mt. 46.22; P.1 I. 13.127[b], 128[a]; P.2 V. 13.131[b], 132[a]. 1) P.1 P.2 V. जनानां च; P.2 T. –नाम– । 2) P.1 विषादो; P.2 भिषज्ञो– । 3) P.1 P.2 –श्वा– ।

57 = Mt. 46.23; P.1 I. 13.128[b], 129[a]; P.2 V. 13.132[b], 133[a]. 1) P.1 P.2 प्रस्तावः स बुधः । 2) P.1 P.2 बाहु– । 3) Mt. T. P.2 V. –समुद्भवम् ।

58 = Mt. 46.24; P.1 I. 13.129[b], 130[a]; P.2 V. 13.133[b], 134[a]. 1) P.1 इक्ष्वाकुकुलतो यस्य; P.2 जज्ञ इक्ष्वाकुकुलतो । 2) P.1 P.2 V. मनस्विन्या च– ।

निवृत्तशत्रुं[3]) शत्रुघ्नं[4]), श्राद्धस्त[5]स्मादजायत ॥ 58 ॥

गण्डू[1]षायानपत्याय[2]) कृष्णस्तुष्टः[3]) सु[4]तं ददौ ।
सु[5]चन्द्रं तु महाभागं वीर्यवन्तं महाबलम् ॥ 59 ॥

| जाम्बवत्याः सुतावेतौ द्वौ च सत्कृतलक्षणौ ।
| चारुदेष्णश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ ॥ 59_1 ॥

रन्ति[1]पालश्च रन्ति[2]श्च नन्दनस्य सुतावुभौ ।
श[3]मीकपुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ॥ 60 ॥

विर[1]जश्च धनुश्चैव श्यामश्च सृञ्जयस्तथा[2]) ।
अनपत्योऽभवच्छ्यामः[3]), शमीकस्तु[4]) वनं ययौ[5]) ।
जुगुप्स[6]मानो भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् ॥ 61 ॥

कृष्णस्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति नित्यशः ।
शृणोति वा नरो[1]) नित्यं, सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ 62 ॥

---

3) Mt. निधूतसत्त्वं; P.1 P.2 निवृत्तशत्रुः । 4) P.1 P.2 –घ्नः । 5) P.1 –द्धस्त–; P.2 शुद्धात् त– ।

59 = Mt. 46.25; P.1 I. 13.130[b], 131[a]; P.2 V. 13.134[b], 135[a]. 1) Mt. करू– । 2) P.1 P.2 –षायामपत्यानि । 3) P.2 तुष्टः कृष्णः । 4) P.1 P.2 श– । 5) P.1 स– ।

| 59_1 = Mt. 46.26.

60 = Mt. 46.27[ab]; P.1 I. 13.131[b], 132[a]; P.2 V. 13.135[b], 136[a]. 1) Mt. तन्ति–; P.2 रति– । 2) Mt. तन्ति–; P.2 T. रक्षि– । 3) P.2 स– ।

61 = Mt. 46.27[c], 28; P.1 I. 13.132[b], 133; P.2 V. 13.136[b], 137. 1) Mt. –रा– । 2) P.1 P.2 व्योमस्तस्य स-सृञ्जयः । 3) P.1 P.2 व्योमः । 4) P.1 P.2 सृञ्जयस्य । 5) P.1 P.2 धनंजयः । 6) P.1 P.2 यो जाय– ।

62 = Mt. 46.29; P.1 I. 13.134; P.2 V. 13.138. 1) Mt. T. मानवो ।

पञ्चमोऽध्यायः

A.

(Bḍ. II. 71.196[a]—265; Mt. 47.1—29; P.1 I. 13.135—167; P.2 V. 139—170; Vā. 96.192—250; Cp. A. 276.1—8; L. 69.43—94; Vi. IV. 15.1—26.)

अथदेवो[1]) महादेवः[2]) पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ।
विहारार्थं स देवेशो[1])
मानुषेष्वप्यजायत[2]) ॥ 1 ॥

| विहारार्थं मनुष्येषु
जज्ञे नारायणः प्रभुः ॥ 1 ॥

देवक्यां वसुदेवेन[1]) तपसा पुष्करेक्षणः ।
चतुर्बाहुस्तु संजज्ञे[2]) दिव्यरूपः[3]) श्रियान्वितः[4]) ॥ 2 ॥

प्रकाशो[1]) भगवान् योगी कृष्णो मानुषतां गतः[2]) ।
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गश्च[3]) स एव भगवान् प्रभुः, ॥ 2_1 ॥
नारायणो, यतश्चक्रे व्ययं[1]) चैवाव्ययं[2]) हि यत्[3]), ।
देवो नारायणो भूत्वा हरिरासीत् सनातनः ॥ 2_2 ॥
योऽम्बुजा[1])च्चादिपुरुषं पुरा चक्रे प्रजापतिम् ।
अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः ॥ 2_3 ॥
देवो विष्णुरिति ख्यातः शक्रादवरजोऽभवत्, ।
प्रासादयन् यं च विभुं ह्यदित्याः पुत्रकारणे[1]) ॥ 2_4 ॥
वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्य-दानव-रक्षसाम् ।
ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः ।
कुलं पुण्यं यतो जन्म[1]) भेजे नारायणः प्रभुः ॥ 2_5 ॥

1[a] = Bḍ. II. 71.196[a]; Mt. 47.1[a]; P.2 13.135[a]; P.2 V. 13.139[a]; Vā. 96.192[a]. 1) Bḍ. Vā. देवदेवो । 2) Bḍ. Vā. महातेजाः ।

1[b] = Mt. 47.1[b]; P.1 I. 13.135[b]; P.2 V. 13.139[b]. 1) P.1 देवोऽसौ । 2) Mt. -ष्विह जायते ।
| 1[b] = Bḍ. II. 71.196[b]; Vā. 96.192[b].

2 = Bḍ. II. 71.197; Mt. 47.2; P.1 I. 13.136; P.2 V. 13.140; Vā. 96.193. 1) Mt. वसुदेवस्य । 2) Mt. तदा जातो; P.1 P.2 -जातो । 3) Bḍ. -रूप-; Mt. P.1 P.2 -रूपो । 4) Mt. ज्वलञ् श्रिया; P.1 जनाश्रयः; P.2 जनप्रियः ।

2_1 = Bḍ. II. 71.198; Vā. 96.194. 1) Bḍ. -काश्यो । 2) Vā. मानुषमागतः । 3) Vā. -लिङ्गस्थः ।

2_2 = Bḍ. II. 71.199; Vā. 96.195. 1) Vā. प्रभवं । 2) Vā. T. चान्ययो; V. चान्ययं । 3) Vā. T. सः ।

2_3 = Bḍ. II. 71.200; Vā. 96.196[ab]. 1) Vā. योऽसृज- ।

2_4 = Bḍ. II. 71.201; Vā. 96.196[c], 197[a]. 1) Vā. प्रसादजं यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम् ।

2_5 = Bḍ. II. 71.202, 203[a]; Vā. 96.197[b], 198. 1) Vā. यतः कर्म ।

सागराः समकम्पन्त, चेलुश्च धरणीधराः, ।
जज्वलुश्चा[1]ग्निहोत्राणि जायमाने जनार्दने ॥ 2_{6} ॥
शिवाश्च प्रववुर्वाताः, प्रशान्तमभवद् रजः, ।
ज्योतींष्यभ्यधिकं रेजुर्जायमाने जनार्दने ॥ 2_{7} ॥
अभिजिन्नाम नक्षत्रं, जयन्ती नाम शर्वरी ।
मुहूर्तो विजयो नाम, यत्र जातो जनार्दनः ॥ 2_{8} ॥
अव्यक्तः शाश्वतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः ।
जज्ञे *तथैव*[1]) भगवान् *मायया*[2]) मोहयन् प्रजाः ॥ 2_{9} ॥
आकाशात् पुष्पवृष्टिं च[1]) ववर्ष त्रिदशेश्वरः, ।
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो मधुसूदनम् ॥ 2_{10} ॥
महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्थुः सहस्रशः ।
वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजम् ॥ 2_{11} ॥

श्रीवत्सलक्षणं देवं[1]) दृष्ट्वा[2]) दिव्यै[3]श्च लक्षणैः[4]) ।
उवाच वसुदेवस्तं[5]) रूपं संहर वै प्रभो ! ॥ 3 ॥

भीतोऽहं कंसतस्तात[1]), ततस्त्वे[2]वं[3]) ब्रवीम्यहम्[4]) ।
मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठा[5]स्ते[6]ऽद्भुतदर्शनाः[7]) ॥ 4 ॥

वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहृतवान्[1]) प्रभुः[2]) ।
अनुज्ञातः[3]) *पिता*[4], त्वेनं[5]) नन्दगोपगृहे[6]ऽनयत्[7]) ॥ 5 ॥

उग्रसेनमते[1]) तिष्ठन्[2]) यशोदायै तदा ददौ ॥ 5_{1} ॥
तुल्यकालं तु गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथाः ।
यशोदा नन्दगोपस्य पत्नी सा नन्दगोपतेः ॥ 5_{2} ॥

2_{6} = Bḍ. II. 71.203[b], 204[a]; Vā. 96.199. 1) Bḍ. –स्त्व– ।
2_{7} = Bḍ. II. 71.204[b], 205[a]; Vā. 96.200.
2_{8} = Bḍ. II. 71.205[b], 206[a]; Vā. 96.201.
2_{9} = Bḍ. II. 71.206[b], 207[a]; Vā. 96.202. 1) Vā. जायते स्मैव । 2) Vā. नयनैर् ।
2_{10} = Bḍ. II. 71.207[b], 208[a]; Vā. 96.203[ab]. 1) Vā. –वृष्टीश्च ।
2_{11} = Bḍ. II. 71.208[b], 209[a]; Vā. 96.203[c], 204[a].

3 = Bḍ. II. 71.209[b], 210[a]; Mt. 47.3; P.1 I. 13.137; P.2 V. 13.141; Vā. 96.204[bc]. 1) Bḍ. Vā. दृष्ट्वा । 2) Bḍ. हृदि; Vā. दिवि । 3) P.1 P.2 देवैः । 4) Bḍ. स्वलक्षणैः; P.1 P.2 सलक्षणम् ; Vā. –व्यैः सुलक्षणैः । 5) Vā. T. –देवः स्वं ।

4 = Bḍ. II. 71.210[b], 211[a]; Mt. 47.4; P.1 I. 13.138; P.2 V. 13.142; Vā. 96.205. 1) Mt. P.1 देव कंसस्य; P.2 कंसदेवस्य । 2) Bḍ. तस्माद् ; Vā. एतद् । 3) Mt. P.1 P.2 एतद् ; Vā. तदेव । 4) Mt. P.1 P.2 ब्रवीमि ते । 5) P.1 P.2 श्रेष्ठाः । 6) P.1 P.2 पड् । 7) Mt. P.1 P.2 V. ब्रवीमि क्रमाः; P.1 P.2 T. भीमदर्शनाः ।

5 = Bḍ. II. 71.211[b], 212[a]; Mt. 47.5; P.1 I. 13.139; P.2 V. 13.143; Vā. 96.205[ab]. 1) Mt. संहरते; P.1 P.2 संहरद् । 2) Mt. ऽच्युतः; P.1 P.2 अच्युतः । 3) Mt. P.1 P.2 अनुज्ञाप्य । 4) Mt. ततः; P.1 P.2 तु नं । 5) Mt. शौरिं; P.1 P.2 शौरिर् । 6) Bḍ. P.2 Vā. –गृहं । 7) Bḍ. P.2 नयत् ; Vā. गतः; V. नयन् ।

5_{1} = Bḍ. II. 71.212[b]; Vā. 96.206[c]. 1) Bḍ. –सेनगृहे । 2) Bḍ. ऽतिष्ठद् ।
5_{2} = Bḍ. II. 71.213; Vā. 96.207.

यामेव रजनीं कृष्णो जज्ञे वृष्णिकुले[1]) प्रभुः, ।
तामेव रजनीं कन्या[2]) यशोदायां[3]) व्यजायत । 5_3 ॥

तं जातं रक्षमाणस्तु वसुदेवो महायशाः ।
प्रादात् पुत्रं यशोदायै, कन्यां तु जगृहे स्वयम् ॥ 5_4 ॥

दत्त्वैनं[1]) नन्दगोपस्य[2], रक्ष्यता[3]मिति चाब्रवीत्, ।
सुत[4]स्ते[5]) सर्वकल्याणं[6]) यादवानां भविष्यति, ॥ 6 ॥

अयं तु गर्भो देवक्या
यावत् कंसं हनिष्यति, ।
तावत् पृथिव्यां भविता
दे[1]मो भारवहः परम् ॥ 7 ॥
ये तु[1]) दुष्टाश्च[2]) राजान-
स्तांस्तु सर्वान् हनिष्यति ।
कौरवाणां रणे भूते
सर्वक्षत्रसमागमे ॥ 7_1 ॥
सारथ्यमर्जुनस्यैव[1])
स्वयं देव. करिष्यति ।
निःक्षत्रियां धरां कृत्वा
भोक्ष्यते शेषतां गताम् ।
सर्वं यदुकुलं चैव
देवलोकं नयिष्यति ॥ 7_2 ॥

अयं स[1]) गर्भो देवक्या[2]),
यो नः[3]) क्लेशान्[4]) हरिष्यति[5]) । 7 ॥

उग्रसेनात्मजायाथ[1])
कन्यामा[2]नकदुन्दुभिः ।
निवेदयामास तदा
कन्येति शुभलक्षणा[3]) ! ॥ 7_1 ॥
स्वसुस्तु[1]) तनयं[2]) कंसो
जातं[3]) नैवावधारयत् ।
अथ तामपि दुष्टात्मा
ह्युत्ससर्ज मुदान्वितः ॥ 7_2 ॥

तवैषा हि यथा कन्या, तथा मम न संशयः[1]), ।
न हन्मीमां महाबाहो, व्रजत्वेषा यथारुचि ॥ 7_3 ॥

5_3 = Bḍ. II. 71.214; Vā. 96.208. 1) Vā. –कुल– । 2) Vā. कन्यां । 3) Vā. यशोदापि ।
5_4 = Bḍ. II. 71.215; Vā. 96.209.

6 = Bḍ. II. 71.216; L. 59.53[a], 55[b]; Mt. 47.6[ab]; P.1 I. 13.140; P.2 V. 13.144; Vā. 96.210[ab]. 1) Bḍ. दत्त्वेमं; P.1 P.2 दत्त्वा तं । 2) P.1 P.2 नन्दगोपाय । 3) Bḍ. रक्षेम–; L. रक्षता–; Vā. रक्ष मा– । 4) Mt. P.1 P.2 अतस्; L. अतो । 5) Mt. P.1 P.2 तु; L. वै । 6) Bḍ. Vā. –कल्याणो ।

7 = P.1 I. 13.141; P.2 V. 13.145. 1) P.2 –तार्क्षे– ।

7_1 = P.1 I. 13.142; P.2 V. 13.146. 1) P.1 वै । 2) P.1 –स्तु ।

7_2 = P.1 I. 13.143, 144[a]; P.2 V. 13.147. 1) P.1 –स्यायं ।

7 = Bḍ. II. 71.217[a]; L. 69.56[a]; Mt. 47.6[c]; Vā. 96.210[c]. 1) Mt. T. तु । 2) Mt. T. देवक्यां । 3) Bḍ. मम; Mt. T. जातः; V. यस्तु; Vā. अस्मत् । 4) Mt. कंसं। 5) Mt. Vā. हनिष्यति ।

7_1 = Bḍ. II. 71.217[b], 218[a]; L. 69.56[b], 57[a]; Vā. 96.211. 1) Vā. –त्मजे तां च; V. –त्मजायां । 2) L. कंसाया– । 3) L. जातां कन्यां सुलक्षणाम् ।

7_2 = Bḍ. II. 71.218[b], 219[a]; Vā. 96.212. 1) Vā. स्वसायां । 2) Vā. T. –यां । 3) Vā. T. जातां ।

7_3 = Bḍ. II. 71.219[bc]; Vā. 96.(213[a]). 1) Vā. हता वै या यदा कन्या जपत्येष वृथामतिः ।

कन्या सा ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता, ।
पुत्रवत् *पालयामास*[1]) देवी[2]) *देवीं*[3]) *मुदा*[4]) तदा ॥ 7_{4} ॥
त[1]*मेवं*[2]) *विधिनोत्पन्न*[3]*माहुः कृष्णां*[4]) प्रजापतिम्, ।
एकादशा तु जज्ञे वै रक्षार्थं केशवस्य ह ॥ 7_{5} ॥
एतां[1]) *चैकाग्रमनसः*[2]) पूजयिष्यन्ति यादवाः ।
देवदेवो दिव्यवपुः कृष्णः संरक्षितोऽनया ॥ 7_{6} ॥

ऋषय ऊचुः

किमर्थं वसुदेवस्य भोजः कंसो नराधिपः ।
जघान पुत्रान् बालान् वै, तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ! ॥ 7_{7} ॥

सूत उवाच :

शृणुध्वं वै, यथा कंसः पुत्रानानकदुन्दुभेः ।
जातान् जातांस्तु *तान्*[1]) सर्वान् निष्पिपेष वृथामतिः, । 7_{8} ॥
भयाद् यथा महाबाहो*र्जा*[1]तः कृष्णो विवासितः, ।
यथा[2]) च गोषु गोविन्दः संवृद्धः पुरुषोत्तमः ॥ 7_{9} ॥
उद्वाहे[1]) किल देवक्या वसुदेवस्य धीमतः ।
सारथ्यं कृतवान् कंसो, युवराजस्तदाभवत् ॥ 7_{10} ॥
ततोऽन्तरिक्षे वागासीद् दिव्या *भूतस्य*[1]) कस्यचित् ।
कंसमत्यन्तमात्रेण[2]) पुष्कला लोकसाक्षिणी ॥ 7_{11} ॥
यामेतां वहसे कंस रथेन *पर*[1]कारणात् , ।
त[2]*स्या यः सप्तमो*[3]) गर्भः, स ते मृत्युर्भविष्यति ! ॥ 7_{12} ॥
तां श्रुत्वा व्यथितो वाणीं तदा कंसो वृथामतिः ।
निष्कृष्य खड्गं तां कन्यां हन्तुकामोऽभवत् तदा ॥ 7_{13} ॥
तमुवाच महाबाहुर्वसुदेवः प्रतापवान् ।
उग्रसेनात्मजं कंसं सौहृदात् प्रणयेन *वा*[2]) ॥ 7_{14} ॥
न स्त्रियं क्षत्रियो जातु *हन्तुमर्हति*[1]) कश्चन, ।
उपायः परिदृष्टोऽत्र मया यादवनन्दन ॥ 7_{15} ॥

7_{4} = Bḍ. II. 71.220; Vā. 96.213[b], 214[a]. 1) Vā. परिपालयान्तो । 2) Vā. देवा । 3) Vā. देवान् । 4) Vā. यथा; V. यदा ।

7_{5} = Bḍ. II. 71.221; Vā. 96.214[b], 215[a]. 1) Vā. ता- । 2) Vā. T. एव । 3) Vā. -पन्नां । 4) Vā. -कन्यां ।

7_{6} = Bḍ. II. 71.222; Vā. 96.215[bc]. 1) Vā. तां । 2) Vā. वै सर्वे सुमनसः; V. चैक सर्वम- ।

7_{7} = Bḍ. II. 71.223; Vā 96.216.

7_{8} = Bḍ. II. 71.224; Vā. 96.217. 1) Vā. जाताञ् शिशून् ।

7_{9} = Bḍ. II. 71.225; Vā. 96.218. 1) Bḍ. बाहो जा-; Vā. बाहुर्जा-; V. -बाहो जा- । 2) Vā. T. तथा ।

7_{10} = Bḍ. II. 71.226; Vā. 96.219. 1) Vā. उक्तं हि ।

7_{11} = Bḍ. II. 71.227; Vā. 96.220. 1) Bḍ. दिव्याभूद् यस्य । 2) Bḍ. कंसस्य नाममात्रेण; Vā. T. कंसो यथा सदा भीतः; V. कंसमत्यन्तगोत्रेण; K. -त्यन्तगात्रेण; K. -प्यम्भगोत्रेण ।

7_{12} = Bḍ. II. 71.228; Vā. 96.221. Cp. L. 69.57[b], Vi. V. 1.8. 1) Bḍ. प्रिय- । 2) Vā. अ- । 3) Bḍ. यश्चाष्टमो ।

7_{13} = Bḍ. II. 71.229; Vā. 96.222.

7_{14} = Bḍ. II. 71.230; Vā. 96.223. 1) Vā. च ।

7_{15} = Bḍ. II. 71.231; Vā. 96.224. 1) Bḍ. -मर्हसि ।

योऽस्याः संभवते[1]) गर्भः सप्तमः[2]) पृथिवीपते, ।
तमहं ते प्रयच्छामि, तत्र कुर्या यथाक्रमम् ॥ 7_{16} ॥

न[1]) त्विदानीं यथेष्टं त्वं[2]) वर्तेथा भूरिदक्षिण, ।
सर्वानिप्यथ वा[3]) गर्भान् पृथङ्[4]) नेष्यामि ते वशम्, ॥ 7_{17} ॥

एवं मिथ्या नरश्रेष्ठ वागेषा न भविष्यति ।
एवमुक्तोऽनुनीतः स जग्राह तनयांस्त[1]दा; ॥ 7_{18} ॥

वसुदेवश्च तां भार्यामवाप्य मुदितोऽभवत् ।
कंसस्त्वस्या[1]वधीत् पुत्रान् पापकर्मा वृथामतिः ॥ 7_{19} ॥

ऋषय ऊचुः

क एष वसुदेवस्तु[1]) देवकी च[2]) यशस्विनी ।
नन्दगोपश्च[3]) कस्त्वेष[4]) यशोदा च[5]) महाव्रता[6]), ॥ 8 ॥

यो[1]) विष्णुं जनयामास[2]), यं[3]) च[4]) तात[5]त्यभाषत, ।
या गर्भं जनयामास, या चैनं[6]) त्वभ्यवर्धयत्[7]) ? ॥ 9 ॥

सूत उवाच :

पुरुषः[1]) कश्यपस्त्वासीद्[2]दितिस्तत्प्रिया[4]) स्मृता[5]), ।
कश्यपो ब्रह्मणोंऽशस्तु[6]), पृथिव्या अ[7]दितिस्तथा, ॥ 10 ॥

नन्दो द्रोणः समाख्यातो, यशोदा च[1]) धराभवत् ।
अथ कामान् महाबाहुर्देवक्याः समपूरयत्[2]), ॥ 11 ॥

। ये[1]) तया काङ्क्षिताः[2]) पूर्व[3]मजातस्य[4]) महात्मनः ।

7_{16} = Bḍ. I. 71.232; Vā. 96.225. 1) Bḍ. संजायते । 2) Bḍ. ह्यष्टमः ।

7_{17} = Bḍ. II. 71.233; Vā. 96.226. 1) Vā. त्वं । 2) Vā. यथेष्टत्वं । 3) Vā. –नस्यास्तु वै । 4) Vā. सत्यं; V. सप्तं ।

7_{18} = Bḍ. II. 71.234; Vā. 96.227. 1) Bḍ. वचनं त– ।

7_{19} = Bḍ. II. 71.235; Vā. 96.228. 1) Bḍ. –सरतस्या–; Vā. –सश्चास्या– ।

8 = Bḍ. II. 71.236; Mt. 47.7; P.1 I. 13.144^{b}, 145^{a}; P.2 V. 13.148; Vā. 96.229^{ab}. 1) Vā. –वश्च । 2) P.1 P.2 का । 3) Bḍ. Vā. –पस्तु । 4) P.1 P.2 कश्चैव(ष) । 5) P.1 P.2 का । 6) Bḍ. Vā. महायशाः ।

9 = Bḍ. II. 71.237; Mt. 47.8; P.1 I. 13.145^{b}, 146^{a}; P.2 V. 13.149; Vā. 96.229^{c} = $a^{I}b^{II}$. 1) P.1 P.2 या । 2) P.1 P.2 पोषितवती । 3) P.1 P.2 यां । 4) P.1 स । 5) P.1 P.2 माते– । 6) Bḍ. वैनं । 7) Bḍ. Vā. चाभ्य–; P.1 P.2 समवर्धयत ।

10 = Bḍ. II. 71.238; Mt. 47.9; P.1 I. 13.146^{b}, 147^{a}; P.2 V. 13.150; Vā. 96.230^{a} = a. 1) Vā. पुरुषाः । 2) P.1 P.2 –पश्चासाव–; Vā. –पस्यासन– । 3) Vā. –दित्यास् । 4) Mt. P.2 Vā. तु प्रिया; Vā. तत्स्त्रियः । 5) Bḍ. Vā. तथा । 6) Mt. P.2 ब्रह्मणः कश्यपस्त्वंशः; Bḍ. –शश्च । 7) Mt. P.2 पृथिव्यास्त्व– ।

11 = Bḍ. II. 71.239; Mt. 47.10^{a} = b; P.1 I. 13.147^{b}, 148^{a}; P.2 V. 13.151; Vā. 96.230^{b}=b. 1) P.1 P.2 यशोदाथ । 2) Bḍ. सम्प्रवर्धयन् ; Vā. समवर्धयत ।

12^{a} = Mt. 47.10^{b}; P.1 I. 13.148^{b}; P.2 V. 13.152^{a}. 1) P.2 यत । 2) Mt. –ता; P.2 –तं । 3) Mt. नित्य– । 4) P.1 –मजात तस्मान् ।

अचरत् स[1] मही[2]) देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ।
मोहयन् सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया[3]) ॥ 12 ॥

नष्टे धर्मे[1]) तदा[2]) जज्ञे[3]) विष्णुर्वृष्णिकुले प्रभुः[4] , ।
कर्तुं धर्मव्यवस्थान[5]मसुराणां प्रणाशनम् ॥ 13 ॥

रुक्मिणी सत्यभामा च
सत्या नाग्नजिती तथा[1])
सुभामा[2]) च तथा शैब्या[3])
गान्धारी लक्ष्मणा तथा ॥ 14 ॥
मित्रविन्दा च कालिन्दी
देवी जाम्बवती तथा ।
सुशीला[1]) च तथा माद्री
कौशल्या[2]) विजया तथा[3]), ॥ 15 ॥

वैदर्भी[1]) रुक्मिणी कन्या
सत्या नग्नजितस्तदा ।
सात्राजिती[2]) सत्यभामा
जाम्बवत्यपि रोहिणी ॥ 14 ॥
शैब्या सुदेवी माद्री च
सुशीला नाम चापरा ।
कालिन्दी मित्रविन्दा च
लक्ष्मणा जालवासिनी, ॥ 15 ॥

एवमादीनि[1]) देवीनां सहस्राणि च[2]) षोडश ॥ 16 ॥

चतुर्दश तु ये प्रोक्ता गणास्त्व[1]प्सरसां दिवि, ।
विचिन्त्य[2]) देवैः शक्रेण विशिष्टास्त्विह प्रेषिताः ॥ 16_1 ॥
पत्न्यर्थं वासुदेवस्य उत्पन्ना राजवेश्मसु, ।
एताः पत्न्यो महाभागा विष्वक्सेनस्य विश्रुताः ॥ 16_2 ॥

रुक्मिणी जनयामास
पुत्रान रण[1]विशारदान् ।
चारुदेष्णं रणे शूरं
प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ 17 ॥

प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च
सुदेष्णः[1]) शरभस्तथा ।
चारुश्च चारुभद्रश्च
भद्रचारुस्तथापरः ॥ 17 ॥

12[ab(bc)] = Bḍ. II. 71.240, Cp. II. 73.98, 97[c]; Mt. 47.11; P.1 I. 13.149; P.2 V. 13.152[b], 153[a]; Vā. 96.231, Cp. 98.99[a], 98[b]. 1) Mt. सोऽवतीर्णो; P.1 P.2 अचिरं स । 2) P.1 P.2 मह्या- । 3) P.1 P.2 योगाद् योगी समाययौ ।

13 = Bḍ. II. 71.241, Cp. II. 73.97[ab]; Mt. 47.12, Cp. 47.247[a]; P.1 I. 13.150; P.2 V. 13.153[b], 154[a]; Vā. 96.232, Cp. 98.97[b], 98[a]. 1) P.2 जज्ञे । 2) Mt. P.1 P.2 तथा । 3) P.1 यज्ञे; P.2 धर्मे । 4) Bḍ. Vā. स्वयम् ; P.1 विभुः । 5) Mt. धर्मस्य संस्थान- ।

14 = A. 276.3; Mt. 47.13; P.1 I. 13.151; P.2 V. 13.154[b], 155[a]. 1) A. प्रिया । 2) P.1 P.2 सुमित्रा । 3) A. सत्यभामा हरेः सेव्या ।

15 = A. 277.4; Mt. 47.14[ab]; P.1 I. 13.152[a] = b; P.2 V. 13.155[b] = b. 1) P.1 P.2 सुभीमा । 2) P.1 -सल्या । 3) A. जया; P.2 T. विरजा च या ।

14 = Bḍ. II. 71.242; Vā. 96.233. 1) Vā. आहुता । 2) Bḍ. सत्राजितः ।

15 = Vā. 96.234; Cp. Bḍ. II. 71.243[aI].

16 = A. 277.5[a]; Bḍ. II. 71.243[a]; Mt. 47.14[c]; P.1 I. 13.152[b]; P.2 V. 13.156[a]; Vā. 96.235[a]. 1) Bḍ. सैन्या धन्यानि । 2) A. तु ।

16_1 = Bḍ. II. 71.243[b], 244[a]; Vā. 96.235[bc]. 1) Vā. -नाश्चा- । 2) Bḍ. विचार्य ।
16_2 = Bḍ. II. 71.244[b], 245[a]; Vā. 96.236.

17 = Mt. 47.15; P.1 I. 13.153; P.2 V. 13.156[b], 157[a]. 1) P.1 शृणु ।

17 = Bḍ. II. 71.245[b], 246[a]; Vā. 96.237. 1) Bḍ. सुदेवः ।

सुचारुं भद्रचारुं[1]) च
सुदेष्णं[2]) भद्र[3]मेव च ।
परशुं[4]) चारुगुप्तं च
चारुभद्रं च चा[5]रुकम् ॥ 18 ॥
चारुहासं कनिष्ठं च
कन्यां चारुमतीं तथा ।
जज्ञिरे सत्यभामाया[1])
भानुर्भी[2]मरथः क्षणः[3]) ॥ 18_1 ॥
रोहितो दीप्तिमांश्चैव
ताम्रबन्धो[1]) जलंधमः, ।
चतस्रो[2]) जज्ञिरे तेषां
स्वसारश्च[3]) यवीयसीः[5]) ॥ 19 ॥

जाम्बवत्या[1]) सुतो जज्ञे
साम्बः समिति[2]शोभनः ।

चारुविद्य[1]श्च रुक्मिण्यां
कन्या चारुमती[2]) तथा ।
सानुर्भानुस्तथाक्षश्च
रोहितो मन्त्रवित्[3]) तथा ॥ 18 ॥
जरान्धकस्ताम्रवक्षा[2])
भौमरि[3]श्च जरंधरः[4]) ।

चतस्रो जज्ञिरे तेषां
स्वसारो गरुडध्वजात् ॥ 19 ॥
भानुः सौभरिका[1]) चैव
ताम्रपर्णी जरंधमा[2]) ।
सत्यभामासुता एते[3])
जाम्बवत्याः[4]) प्रजाः शृणु ॥ 19_1 ॥
भद्रश्च भद्रगुप्तश्च
भद्रविन्द[1]स्तथैव च ।
भद्र[2]बाहुश्च विख्यातः
कन्या भद्रावती तथा ॥ 19_2 ॥

---

18 = Mt. 47.16^{ab}; P.1 I. 13.154; P.2 V. 13.157^{b}, 158^{a}. 1) P.1 P.2 चारुभद्रं । 2) P.1 P.2 सुदक्षं । 3) P.1 P.2 हस्व- । 4) P.1 P.2 सप्तमं । 5) Mt. सुचा- ।

18_1 = Mt. 47.16^{c}, 17^{a}; P.1 I. 13.155; P.2 V. 13.158^{b}, 159^{a}. 1) Mt. -मायां; P.2 T. -मायाः । 2) P.2 T. सप्त भी- । 3) Mt. T. -भ्रमरतेक्षणः; V. -भौमरथेक्षणः; P.2 T. -मरथक्षमाः ।

19 = Mt. 47.17^{b}, 18^{a}; P.1 I. 13.156; P.2 V. 13.159^{b}, 160^{a}. 1) Mt. ताम्रश्वक्रो । 2) P.2 स्वस्वारं । 3) P.2 ततस्ते च; Mt. -रस्तु । 4) P.2 -यसी ।

19_1 = Mt. 47.18^{b}; P.1 I. 13.157^{a}; P.2 V. 13.160^{b}. 1) Mt. -त्याः; P.2 -त्यां । 2) P.1 -म्बश्चैवाति-; P.2 -म्ब इत्येव ।

18 = Bd. II. 71.246^{b}, 247^{a}; Va. 96.238. 1) Va. -विन्ध्य- । 2) Va. T. -मह्री । 3) Va. मन्त्रयस् ।

19^{a} = Bd. II. 71.247^{b}; Va. 96.239^{a}. 1) Bd. जरो- 2) Bd. -म्रचक्रौ । 3) Bd. सौभरि- । 4) Va. T. जरंधमः ।

19^{b} = Bd. II. 71.248^{a}; Va. 96.239^{b}.

19_1 = Bd. II. 71.248^{b}, 249^{a}; Va. 96.240. 1) Va. -नुर्भौ- मरिका । 2) Bd. -धरा । 3) Va. -सुतानेतान् । 4) Bd. -वत्या ।

19_2 = Bd. II. 71.249^{b}, 250^{a}; Va. 96.241^{ab}. 1) Bd. -चित्र-; Va. T. -विन्द्र- । 2) Va. सप्त- ।

संवोधनी च विख्याता
ज्ञेया जाम्बवतीसुताः[1]) ।
संग्रामजिच्च शतजित्
तथैव च सहस्रजित् ॥ 19_3 ॥

मित्रवान् मित्रविन्दश्च[1])
मित्रविन्दा[2]) वराङ्गना[3]) ॥ 20 ॥

एते पुत्राः सुदेव्याश्च[1])
विष्वक्सेनस्य कीर्तिताः ।
वृको वृका[2]श्वो वृकजिद्
वृजिनी च व[3]राङ्गना ॥ 20 ॥

मित्रबाहुः[1]) सुनीथश्च[2]) नाग्नजित्याः प्रजास्त्विह[3]) ।
एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत[4]), ॥ 21 ॥

शतं शतसहस्राणां
पुत्राणां तस्य धीमतः ।
अशीतिश्च सहस्राणि[1],
वसुदेवसुतास्तथा[2]) ।
लक्षमेकं तथा प्रोक्तं
पुत्राणां च द्विजोत्तमाः ॥ 22 ॥

प्रयुतं तु समाख्यातं,
वासुदेवस्य ये सुताः ।
अयुतानि त[1]थाष्टौ च
शूरा रणविशारदाः ।
जनार्दनस्य वंशो वः
कीर्तितोऽयं यथातथम् 22 ॥

बृहती पुरुभार्यासीत् सुमध्या सुगतिस्त[1]था, ।
कन्या सा बृहदुक्थस्य शै[2]नेयस्य महात्मनः ॥ 22_1 ॥
तस्याः पुत्रास्तु विख्यातास्त्रयः समितिशोभनाः ।
अङ्गदः कुमुदः[1]) श्वेतः कन्या श्वेता तथैव च ॥ 22_2 ॥
अवगाहश्च[1]) चित्रश्च शूरश्चित्ररथ[2]श्च यः ।
चित्रसेनः सुत[3]श्चास्य कन्या चित्रवती तथा ।
तुम्बश्च तुम्बवाण[4]श्च जनस्तम्बश्च[5]) तावुभौ ॥ 22_3 ॥

उपासङ्गसुतौ[1]) द्वौ तु[2]) वज्रारः क्षिप्र[3]) एव च ।

---

20 = Mt. 47.19ᵃ; P.1 I. 13.159ᵃ; P.2 V. 13.162ᵇ. 1) P.1 P.2 सुमित्रं चारुमित्रं च । 2) P.2 विन्दं । 3) P.1 व्यजायत; P.2 वराशनम् ।

19_3 = Bḍ. II. 71.250ᵇ, 251ᵃ; Vā. 96.241ᶜ, 242ᵃ. 1) Vā. सुता ।

20 = Bḍ. II. 71.251ᵇ, 252ᵃ; Vā. 96.242ᵇ, 243ᵃ. 1) Bḍ. -व्यां च । 2) Vā. -क- । 3) Vā. सु- ।

21 = Bḍ. II. 71.252ᵇ, 253ᵃ; Mt. 47.19ᵇ, 20ᵃ; P.1 I. 13.159ᵇ, 160ᵃ; P.2 V. 13.163; Vā. 96.243ᵇ, 244ᵃ. 1) P.2 -बाहुं । 2) P.2 -थं च । 3) Mt. प्रजा हि सा; P.1 -त्यां बभूवतुः; P.2 -त्यां सुता अमी । 4) P.1 निशामय ।

22 = A. 277.6ᵇ, 7ᵃ=ab; Mt. 47.20ᵇ, 21; P.1 I. 13.160ᵇ=b; P.2 Vā. 13.164ᵃ = b. 1) P.1 P.2 -स्राणां । 2) A. यादवाः कृष्णरक्षिताः ।

22 = Bḍ. II. 71.253ᵇ, 254; Vā. 96.244ᵇ, 245. 1) Bḍ. य- ।

22_1 = Bḍ. II. 71.255; Vā. 96.246. 1) Vā. -ती नर्तकोन्नेयी सुनये संगता त- । 2) Vā. T. शौ- ।
22_2 = Bḍ. II. 71.256; Vā. 96.247. 1) Bḍ. कनकः ।
22_3 = Bḍ. II. 71.257, 258ᵃ; Vā. 96.248, 249ᵃ. 1) Bḍ. -गावहस्यं । 2) Vā. T. चित्रवर- । 3) Bḍ. स्मृत- । 4) Bḍ. तुम्बवर्चा- । 5) Bḍ. जातौ तुम्बस्य ।

23 = Bḍ. II. 71.258, 259ᵇ; Mt. 47.22; Vā. 96.249ᵇ, 250ᵃ. 1) Vā. उपाङ्गस्य स्मृतौ । 2) Mt. उपसङ्गस्य तु सुतौ 3) Mt. वज्रः संक्षिप्त ।

भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गवेषण[4]सुतावुभौ ॥ 23 ॥

प्रद्युम्नस्य तु[1]) दायादो
वैदर्भ्यां बुद्धिसत्तमः ।
अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो[2]),
जज्ञेऽस्य मृगकेतनः[3]) ॥ 24 ॥

युधिष्ठिरस्य कन्या तु[1])
सुतनुर्नाम विश्रुता, ।
तस्यामश्वसुतो जज्ञे
वज्रो नाम महायशाः, ।
वज्रस्य प्रतिबाहुस्तु,
सुचारु[2]स्तस्य चात्मजः ॥ 24 ॥

काश्या[1]) सुपार्श्वं तनयं[2]) साम्बाल्लेभे[3]) तरस्विनम्[4]) ।
सत्य[5]प्रकृतयो देवाः पञ्च वीरा.[6]) प्रकीर्तिताः ॥ 25 ॥

तिस्रः कोट्यः प्रवीराणां[1]) यादवानां महात्मनाम् ।
षष्टिः[2]) शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबला:, ॥ 26 ॥

देवांशाः[1]) सर्वं एवेह उ[2]त्पन्नास्ते महौजसः ।
दै[3]वासुरे हता ये च[4]) असुरा वै[5]) महाबला:[6]) ॥ 27 ॥

इहो[1]त्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते सर्व[2]मानवान्[3]), ।
तेषामुत्सादना[4]र्थाय[5]) उत्पन्ना[6]) यादवे[7]) कुले ॥ 28 ॥

कुलानां शतमेकं च[1]) यादवानां महात्मनाम् ।
सर्वमेक[2]कुलं[3]), यावद्[4]) वर्तते[5] वैऽणवे[6]) कुले ॥ 29 ॥

---

4) Va. –वेषस्य ।

24 = Mt. 47.23; P.1 I. 13.161; P.2 V. 13.164[b], 165[a]. 1) P.1 P.2 च । 2) P.1 P.2 योद्धा । 3) P.2 मृगकेतनी ।

24 = Bd. II. 71.259[bI. II] = a[I], c[II]; Va. 96.250[b], 251. 1) Bd. कन्यायां । 2) Bd. सुधनु– ।

25 = Bd. II. 71.260; Mt. 47.24; P.1 I. 13.162; P.2 V. 13.165[b]; 166[a]; Va. 96.252[a] = a. 1) Bd. –इयां; Mt. V. P.1 P.2 काम्या; Va. T. काश्मा । 2) Bd. तु पञ्च तनयाल्ँ; Mt. P.1 P.2 सुपार्श्वतनया । 3) Bd. लेभे साम्बात्; P.2 साम्बं लेभे; Va. जज्ञे साम्बा । 4) Bd. Mt. T. –स्विनः । 5) P.1 सत्त्व ; P.2 सप्त–; V. सत्त्व– । 6) P.1 P.2 पराः पञ्च ।

26 = Bd. II. 71.261[a] = a; Mt. 47.25; P.1 I. 13.163; P.2 V. 13.166[b], 167[a]; Va. 96.252[b], 253[a]. 1) Bd. Va. V. तु पौत्राणां Va. V. तु पुत्राणां । 2) Va. T. षष्टि–; V. –ष्टिं ।

27 = Bd. II. 71.263[a] = b; Mt. 47.26; P.1 I. 13.164; P.2 V. 13.167[b], 168[a]; Va. 96.253[b], 254[a]; Vi. IV. 15.23[a]=b. 1) P.2 ते देवाः । 2) Mt. ह्यु– । 3) Bd. Mt. P.2 Vi. दे– । 4) Bd. देवासुराद्धवहता; Mt. च त्व–; P.1 ये वा; Vi. सुरहता ये तु । 5) Bd. Mt. –रा ये; P.1 –रास्तु Vi. दैतेयाः सु– । 6) Va. –तपाः ।

28 = Bd. II. 71.263[b], 264[a]; Mt. 47.27; P.1 I. 13.165; P.2 V. 13.168[b], 169[a]; Va. 96.254[bc]; Vi. IV. 15.23[b], 24[a]. 1) Vi. ते चो– । 2) Bd. –न्ते ते तु म– । 3) Vi. –सु जनोपद्रवकारिणः । 4) P.1 –मुद्धरणा– । 5) Va. –र्थं तु । 6) Mt. P.2 –त्पन्नो । 7) Vi. –र्थाय भुवि देव यदोः ।

29 = Bd. II. 71.284[b], 261[b]; Mt. 47.28; P.1 I. 13.166[a] = a; P.2 V. 13.169[b], 170[a]; Va. 96.255. 1) Bd. समुत्पन्नं कुलशतं; Va. कुलानि दश चैकं च । 2) Bd. –मेव; Mt. P.2 –मेतत् । 3) P.2 कुले । 4) Bd. यच्च; Mt. यावद्; P.2 जातं । 5) Bd. तन्ते; P.2 वर्धते । 6) Bd. चैव ये ।

विष्णुस्तेषां प्रमाणे[1]) च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः।

निदेशस्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते[1]) सवयादवाः ॥ 30 ॥	निदेशस्थायिभिस्तस्य वध्यन्ते सर्व[1]-मानुषाः ॥ 30 ॥

इति प्रसूतिर्वृष्णीनां समासव्यासयोगतः।
कीर्तिता कीर्तनीया सा[1]) कीर्तिसिद्धिमभीप्सिता[2]) ॥ 30_1 ॥
य इमं कृष्णवंशस्य सुचरित्रस्य धीमतः।
स्वर्गापवर्गदं श्रेष्ठं महापातकनाशनम्।
अपुत्रो लभते पुत्रं वित्तार्थी वित्तमाप्नुयात् ॥ 30_2 ॥

30^a = Bd. II. 71.262[a]; Mt. 47.29[a]; P.1 I. 13.166[b]; P.2 V. 13.170[b]; Vā. 96.256[a]; Vi. IV. 15.25[a]. 1) Mt. P.1 P.2 प्रणेता।

30^b = Mt. 47.29[b]; P.1 I. 13.167[a]; P.2 V. 13.170[c]; Vi. IV. 15.25[b]. 1) P.1 P.2 ऋद्ध्यन्ते; Vi. बभूवुः।

30^b = Bd. II. 71.262[b]; Vā. 96.256[b]. 1) Vā. सुर-

30_1 = Bd. II. 71.263; Vā. 96.257. 1) Vā. कीर्तनाच्चैव। 2) Vā. -प्सिताम्।
30_2 = Vā. 96.258.

B.

(Bd. II. 72.1—195; H. 2136—2198; Mt. 47.30—168; P.1 I. 13.167[b]—267; P.2 V. 13.171—272[a];

Va. 97.1—203; Cp. A. 276.9—25.)

| मनुष्यप्रकृतीन् देवान् कीर्त्यमानान् निबोधत ।
| संकर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नः साम्ब एव च ।
| अनिरुद्धश्च पञ्चैते वंशवीराः प्रकीर्तिताः ॥ 1_1 ॥

सप्तर्षयः कुबेरश्च यक्षो[1]) मणिव[2]रस्तथा ।
शालकिर्नो[3]रद[4]श्चैव विद्वान्[5]) धन्वन्तरिस्तथा ॥ 1 ॥

| नन्दिनश्च महादेवः शा[1]लङ्कायन एव च[2]) ।
आदिदेवस्तथा[1]) विष्णु[2]रेभिश्च[3]) सह दैवतैः ॥ 2 ॥

ऋषय ऊचुः

विष्णुः किमर्थं सम्भूतः[1]), स्मृताः[2]) संभूतयः कति[3]) ।
भविष्याः कति चैवान्ये[4]) प्रादुर्भावा महात्मनः, ॥ 3 ॥
ब्रह्म[1]क्षेत्रेषु शान्ते[2]षु किमर्थमिह जायते ? ।
| [यदर्थमिह संभूतो विष्णुर्वृष्ण्यन्धके कुले[1])] ।
पुनः पुनर्मनुष्येषु, तन्नः प्र[1]ब्रूहि पृच्छताम्[2]) ! ॥ 4 ॥

| 1_1 = Bd. II. 72.1, 2[a]; Va. 97.1, 2[a].

1 = Bd. II. 72.2[b], 3[a]; Mt. 47.30; P.1 I. 13.167[b], 168[a]; P.2 V. 13.171; Va. 97.2[b], 3[a]. 1) Bd. यज्ञो । 2) Mt. माणिच-; P.1 P.2 -ध- 3) Bd. -लुकिर्ना-; P.1 P.2 सात्यकिर्ना-; Va. -लकी ना- । 4) Va. वरद- । 5) Mt. P.2 T. सिद्धो; P.1 P.2 V. शिवो; P.2 T. सिद्धा ।

| 2[a] = Bd. II. 72.3[b]; Va. 97.3[b]. 1) Bd. सा- । 2) Va. उच्यते ।

2[b] = Bd. II. 72.3[c]; Mt. 47.31[a]; P.1 I. 13.168[b]; P.2 V. 13.172[a]; Va. 97.3[c]. 1) Bd. Va. -दा । 2) Va. T. जिष्णु- । 3) Mt. P.1 P.2 -भिस्तु ।

3 = Bd. II. 72.4; Mt. 47.31[b], 32[a]; P.1 I. 13.169; P.2 V. 13.172[b], 173[a]; Va. 97.4. 1) Mt. किमर्थं संघशो भूताः; P.1 P.2 किमर्थं सह संभूताः । 2) P.1 P.2 क्षुर- । 3) P.1 P.2 क्षितौ । 4) Bd. चान्ये(तु); P.1 वा चास्य; Va. चान्ये तु ।

4[a] = Bd. II. 72.5[a]; Mt. 47.32[b]; P.1 I. 13.170[a]; P.2 V. 13.173[b]; Va. 97.5[a]. 1) P.1 सर्वे- । 2) Bd. क्षत्ते-; P.1 P.2 सर्वे-; Va. -त्रे युगान्ते ।

| 4[b] = Mt. 47.33[a]; P.1 I. 13.170[b]; P.2 V. 13.174[a]. 1) Mt. -कोत्तमः ।

4[b(c)] = Bd. II. 72.5[b]; Mt. 47.33[b]; P.1 I. 13.171[a]; P.2 V. 13.174[b]; Va. 97.5[b]. 1) P.1 P.2 मे त्वं । 2) P.1 P.2 -तः ।

विस्तरेणैव सर्वाणि कर्माणि[1]) रिपुघातिनः ।
श्रोतुमिच्छामहे सम्यग्[2]), वद[3]) कृष्णस्य धीमतः ! ॥ 5 ॥
कर्मणामानुपूर्व्या[1]) च प्रादुर्भावाश्च ये प्रभोः[2]), ।
या चा[3]स्य प्रकृतिस्तात[4]), तां चास्मान् वक्तु[5]मर्हसि ! ॥ 6 ॥
कथं स[1]) भगवान् विष्णुः सुरेष्वरिनिषूदनः[2]) ।
वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः, ॥ 7 ॥
अमरैरावृतं[1]) पुण्यं पुण्यकृद्भिरलंकृतम् ।
देवलोकं स[2]मुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ? ॥ 8 ॥
देवमानुषयोर्नेता भूर्भुवः[1]प्रसवो हरिः[2]) ।
किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये[3]) समवेशयत्[4]) ? ॥ 9 ॥
यश्चक्रं वर्तयत्येको मनुष्याणां मनो[1]मयम् , ।
मा[2]नुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ? ॥ 10 ॥
गोपायनं यः कुरुते जगतः[1]) सार्वलौकि[2]कम् , ।
स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमकरोत्[3]) प्रभुः ? ॥ 11 ॥
महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार ह[1]) ।
श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृ[2]तः ? ॥ 12 ॥
येन लोकान् क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेच्छया[1]) ।
स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवा[2]स्त्रयः[3]), ॥ 13 ॥
योऽन्तकाले जगत् पीत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः ।
लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना, ॥ 14 ॥
यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं रूपमा[1]स्थितः ।
विषाणाग्रेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः, ॥ 15 ॥
यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
ददौ जित्वा[1]) वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः, ॥ 16 ॥
येन सैंहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्[1]) पुनः ।
पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः, ॥ 17 ॥

---

5 = Bḍ. II. 72.6; H. 2136; Vā. 97.6. 1) H. कर्माणि सर्वाणि । 2) H. -म्यशेषेण । 3) H. हरेः; Vā. देहैः ।
6 = Bḍ. II. 72.7; H. 2137; Vā. 97.7. 1) Bḍ. -र्वीं; Vā. -र्व्यं । 2) Bḍ. Vā. V. -भो; H. विभोः । 3) Bḍ. वा- । 4) H. -ति ब्राह्मी; Vā. -तिः सूत । 5) H. च व्याख्यातु- ।
7 = Bḍ. II. 72.8; H. 2138; Vā. 97.8. 1) H. च । 2) H. -शो रिपुसूदनः ।
8 = Bḍ. II. 72.9; H. 2139; Vā. 97.9. 1) Vā. -रैः सूत किं । 2) Bḍ. कि- ।
9 = Bḍ. II. 72.10[b], 11[a]; H. 2140; Vā. 97.10. 1) Bḍ. धातुर्यः । 2) H. -भवो विभुः । 3) Vā. -षे । 4) H. संन्ययोजयत् ।
10 = Bḍ. II. 72.11[b], 12[a]; H. 2141; Vā. 97.11. 1) H. मानुषाणामना- । 2) Vā. म- ।
11 = Bḍ. II. 72.12[b], 13[a]; H. 2142; Vā. 97.12. 1) Vā. -तां । 2) Bḍ. -कलि- । 3) H. -गमत् ।
12 = Bḍ. II. 72.13[b], 14[a]; H. 2143; Vā. 97.13. 1) H. च । 2) Bḍ. वृ- ।
13 = Bḍ. II. 72.14[b], 15[a]; H. 2144; Vā. 97.14. 1) Bḍ. सश्रीकास्त्रिदशाः कृताः; Vā. -शेप्सया । 2) Bḍ. -स्त्रिक्रमं वपुर् ; Vā. प्रवरा- । 3) Bḍ. आहृतम् ।
14 = H. 2145; Vā. 97.15.
15 = H. 2146; Vā. 97.16[a] = a. 1) Vā. वपुरा- ।
16 = Bḍ. II. 72.15[b] = b; H. 2147; Vā. 97.16[b] = b. 1) Bḍ. -तां ।
17 = Bḍ. II. 72.16; H. 2148; Vā. 97.17. 1) Vā. यत् ।

यः पुरा ह्यनलो भूत्वा औ[1]र्वः संवर्तको विभुः ।
पातालस्थोऽर्णवगतः[2]) पपौ तोयमयं हविः[3]), ॥ 18 ॥
सहस्रचरणं[1]) देवं[2]) सहस्रांशुं[3]) सहस्रशः[4]) ।
सहस्रशिरसं[5]) देवं यमाहुर्वै युगे युगे, ॥ 19 ॥
नाभ्या[1]रण्यां समुद्भूतं[2]) यस्य पैतामहं गृहम् ।
एकार्णवगते लोके[3]) तत्पङ्कजमपङ्कजम्, ॥ 20 ॥
येन ते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये ।
सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः, ॥ 21 ॥
गरुडस्थेन चो[1]त्सिक्तः कालनेमिर्निपातितः ।
निर्जितश्च, महादैत्यस्तारकाश्च महासुरः, ॥ 22 ॥
उत्तरांशे[1]) समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधेः ।
यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय[2]) तिमिरं महत्, ॥ 23 ॥
सु[1]रारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपःप्रकर्षाददितिः[2]) पुरा यम्, ।
शक्रं च यो दैत्यगणाव[3]रुद्धं गर्भावमा[4]नेन भृशं चकार ह, ॥ 24 ॥
पदानि यो[1]) लोकपदानि कृ[2]त्वा चकार दैत्यान् सलिलेशयांस्तान्[3]), ।
कृत्वा च देवां[4]स्त्रिदिवस्य देवांश्चक्रे सुरेशं पुरुहूतमेव[5]), ॥ 25 ॥
गार्हपत्येन[1]) विधिना अन्वाहार्येण[2]) कर्मणा[3]) ।
अग्निमाहवनीयं च वेदीं[4]) चैव कुशं स्रुवम्[5]) ॥ 26 ॥
प्रोक्षणीयं श्रुतं[1]) चैव आ[2]वभृथ्यं तथैव च ।
अथ त्रीनिह[3]) यश्चक्रे हव्यभाग[4]प्रदान् मखे ॥ 27 ॥
हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितॄनपि, ।
भोगार्थं यज्ञ[1]विधिना यो यज्ञो[2]) यज्ञकर्मणि, ॥ 28 ॥
यूपान् समित्स्रुवं सोमं पवित्रं परिधीनपि[1]) ।
यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञियांश्च तथानलान्[2]) ॥ 29 ॥
सदस्यान् यजमानांश्च अ[1]श्वमेधान्[2]) क्रतूत्तमान् ।

---

18 = Bd. II. 72.17; H. 2149; Vā. 97.18. 1) Bd. भात्वा त्वौ–; Vā. भात्वा औ– । 2) H. –तं । 3) H. –य-हरिः ।
19 = Bd. II. 72.18; H. 2150; Vā. 97.19. 1) H. –शिरसं । 2) H. ब्रह्मन् । 3) H. –स्रारं । 4) H. –दम् । 5) H. –चरणं ।
20 = Bd. II. 72.19; H. 2151; Vā. 97.20. 1) Bd. –भ्य– । 2) H. –मुत्पन्नं । 3) H. काले ।
21 = Bd. II. 72.20; H. 2152; Vā. 97.21.
22 = Bd. II. 72.21[a] = a; H. 2153; Vā. 97.22[a] = a. 1) Bd. महाबलेन वो– ।
23 = Bd. II. 72.21[bc]; H. 2154; Vā. 97.22[bc]. 1) H. –रान्ते । 2) Vā. –माच्छाद्य ।
24 = Bd. II. 72.22; H. 2155; Vā. 97.23. 1) Vā. T. पु– । 2) H. –दिति । 3) Bd. –णं च । 4) H. –धा– ।
25 = Bd. II. 72.23; H. 2156; Vā. 97.24. 1) Vā. यदानिलो । 2) H. –मयानि कृ–; Vā. T. –हृ– । 3) H. –यस्थान् । 4) Vā. –त्वादिदेव– । 5) H. त्रिदशाधिपत्ये ।
26 = Bd. II. 72.24, 25[a]; H. 2157[b], 2158[a]; Vā. 97.25. 1) H. –त्यं च । 2) H. –र्यं च । 3) H. –णाम् । 4) Vā. T. –दिं । 5) Vā. –शस्रुचम् ।
27 = Bd. II. 72.25[b], 26[a]; H. 2158[b], 2159[a]; Vā. 97.26. 1) H. ध्रुवं; Vā. स्रुवं । 2) Vā. अ– । 3) Bd. अथर्षीश्चैव; H. आवांस्त्रीणि च । 4) H. कव्य– ।
28 = Bd. II. 72.26[bc]; H. 2159[b], 2160[a]; Vā. 97.27. 1) H. –र्थं मन्त्र– । 2) H. यश्चक्रे ।
29 = Bd. II. 72.27; H. 2160[b], 2161[a]; Vā. 97.28. 1) H. –मन्द्रैश्च समिधस्तथा । 2) H. –ग्रांश्च सचयानलान् ।

विबभाज[3]) पुरा यश्च[4]) पारमेष्ठ्येन कर्मणा, ॥ 30 ॥

युगानुरूपं[1]) यः कृत्वा त्री[2]ल्लोकान् हि यथा[3]क्रमम्[4]) ।
क्षणा निमेषाः[5]) काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्य[6]मेव च ॥ 31 ॥

मुहूर्तास्तिथयो मासाः पक्षाः[1]) संवत्सरास्त[2]था ।
ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रि[3]षु ॥ 32 ॥

आयुः क्षेत्राण्युपचयं[1]) लक्षणं[2]) रूपसौष्ठवम् ।
| मेधावित्वं[3]) च शौर्यं च शास्त्रस्यैव च पारणम् ॥ 33 ॥

त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
त्रैकाल्यं त्रीणि कर्माणि तिस्रो[1]ऽपाया[2]स्त्रयो गुणाः[3]) ॥ 34 ॥

सृष्टा लोकाः सुरा[1]श्चैव[2]) येनानन्त्येन[3]) कर्म[4]णा ।
सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतग[5]णात्मना[6]), ॥ 35 ॥

नृणामिन्द्रिय[1]पूर्वेण योगेन रमते च यः, ।
गतागतानां[2]) यो नेता सर्वत्र विविधे[3]श्वरः, ॥ 36 ॥

यो गतिर्धर्मयुक्तानामगतिः पापकर्मणाम्, ।
चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्होत्र[1]स्य रक्षिता, ॥ 37 ॥

चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंश्रयः ।
दिगन्तरं[1]) नभो भूमिरापो वायुर्विभावसुः, ॥ 38 ॥

यश्चन्द्रसूर्ययोर्ज्यो[1]तिर्युगेशः[2]) क्षणदान्तकः[3]), ।
यः परं[4]) श्रूयते देवो[5]), यः परं श्रूयते तमः[6]), ॥ 39 ॥

यः परं तम[1]सः प्राहु[2]र्यः परं[3]) परमात्मवान्[4]), ।
आदित्यादिस्तु[5]) यो देवो[6]) यश्च दैत्यान्तको विभुः[7]), ॥ 40 ॥

युगान्तेष्वन्तको यश्च, यश्च लोकान्तकान्तकः, ।

---

30 = Bḍ. II. 72.28; H. 2161[b], 2162[a]; Vā. 97.29. 1) Bḍ. च ह्य- । 2) H. मेधादींश्च । 3) Vā. -भ्राज ।
4) Bḍ. विचित्रान् राजसूयादीन् ; H. -रा सर्वं ।
31 = Bḍ. II. 72.29; H. 2162[b], 2163[a]; Vā. 97.30. 1) Bḍ. उद्घात्रादींश्च । 2) Bḍ. यज्यं-; H. लोकान् । 3) Bḍ. -कानतु- । 4) H. -काननुप्रिक्रमात् । 5) H. लवाश्च । 6) Vā. T. -ल- ।
32 = Bḍ. II. 72.30; H. 2163[b], 2164[a]; Vā. 97.31. 1) Bḍ. -सा दिनं; Vā. -सा दिन- । 2) Bḍ. Vā. -रं त-' 3) Vā. नृ- ।
33 = Bḍ. II. 72.31; H. 2164[b] = a; Vā. 97.32. 1) H. -यो । 2) Bḍ. -ण्यथ बलं क्षणं यद् । 3) Vā. -धा वित्त ।
34 = Bḍ. II. 72.32; H. 2165; Vā. 97.33. 1) H. त्रयो । 2) Bḍ. मात्रा; Vā. माया- । 3) Bḍ. गुणास्त्रयः ।
35 = Bḍ. II. 72.33; H. 2166; Vā. 97.34. 1) Bḍ. -केश्वरा-; H. -कास्त्रयो । 2) H. ऽनन्ता । 3) Bḍ. येन येन च
4) H. वर्त्म- । 5) H. गु- । 6) H. गुणात्मकाः ।
36 = Bḍ. II. 72.34; H. 2167; Vā. 97.35. 1) Bḍ. क्षणं संधाय । 2) H. -गतिभ्यां । 3) H. जगती- ।
37 = Bḍ. II. 72.35; H. 2168; Vā. 97.36. 1) Bḍ. Vā. -र्वर्ण्य- ।
38 = Bḍ. II. 72.36; H. 2169; Vā. 97.37. 1) H. -रो ।
39 = Bḍ. II. 72.37; H. 2170; Vā. 97.38. 1) Bḍ. Vā. -चन्द्रसूर्यद्वयं ज्यो- । 2) Bḍ. -शाः; H. -र्योगीशः । 3) Bḍ. -दाचराः; Vā. -दाचरः । 4) Vā. -रः । 5) H. ज्योतिर् । 6) Bḍ. Vā. -पः ।
40 = Bḍ. II. 72.38; H. 2171[a], 2173[b]; Vā. 97.39. 1) Vā. तप- । 2) H. -रं प्राहुरपरं । 3) H. -रः । 4) H. -नः । 5) H. -दिश्च । 6) H. दिव्यो । 7) Vā. यः परं श्रूयते तपः ।

सेतुर्यो लोकसेतूनां, मेध्यो[1]) यो मेध्यकर्मणाम् , ॥ 41 ॥

वेद्यो यो वेदविदुषां, प्रभुयः[1]) प्रभवात्मनाम् , ।
सोमभूतस्तु सौम्याना[2]मग्निभूतोऽग्निवर्चसाम्[3]), । 42 ॥

मनुष्याणां मनोभू[1]स्तपोभूतस्तपस्विनाम् , ।
विनयो नयवृत्ता[2]नां, तेजस्तेजस्विनामपि, ॥ 43 ॥

विग्रहोऽविग्रहार्हाणां[1]), गतिर्गतिमतामपि ।
आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः, ॥ 44 ॥

देवा हुताशनप्राणाः, प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ।
रसाच्छोणितसंभूतिः[1]), शोणितान् मांसमुच्यते, ॥ 45 ॥

मांसात् तु मेदसो जन्म, मेदसोऽस्थि निरुच्यते[1]), ।
अस्थ्नो मज्जा समभवन् , मज्जातः शुक्रसंभवः, ॥ 46 ॥

शुक्राद् गर्भः समभवद् रसमूलेन कर्मणा ।
तत्रापः[1]) प्रथमो[2]) भागः[3]), स[4]) सौम्यो[5]) राशिरुच्यते ॥ 47 ॥

गर्भोष्म[1]संभवोऽग्निर्यो[2]), द्वितीयो राशिरुच्यते ।
शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्तवं पावकात्मकम् , ॥ 48 ॥

भावौ[1]) रसानुगावेतौ[2]) वीर्यं[3]) च शशिपावकौ ! ।
कफवर्गेऽभव[4]च्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितम् , ॥ 49 ॥

कफस्य हृदयं स्थानं, नाभ्यां पित्तं[1]) प्रतिष्ठितम् ।
देहस्य मध्ये हृदयं, स्थानं तं[2]) मनसः स्मृतम् , ॥ 50 ॥

नाभीकोष्ठान्तरं यत्[1]) तु, तत्र देवो हुताशनः ।
मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः, कफः सोमो विभाव्यते, ॥ 51 ॥

पित्तमग्निः स्मृतो ह्येवम[1]ग्नीषोमात्मकं जगत् ।
एवं प्रवर्तिते[2]) गर्भे[3]) वर्धिते[4]ऽम्बुद[5]संनिभे[6]) ॥ 52 ॥

वायुः प्रवेशनं चक्रे संगतः परमात्मना ।

---

41 = Bd. II. 72.39; H. 2174; Va. 97.40. 1) H. -ध्यं ।
42 = Bd. II. 72.40; H. 2175; Va. 97.41. 1) H. यः प्रभुः । 2) Bd. Va. भूताना- । 3) H. -वर्त्मनाम् ।
43 = Bd. II. 72.41; H. 2176; Va. 97.42. 1) Bd. मनुर्भू- । 2) Bd. Va. नयतृप्ता- ।
44 = Bd. II. 72.42; H. 2177[b], 2178[a]; Va. 97.43. 1) Bd. Va. -ह्राणां यो ।
45 = Bd. II. 72.43; H. 2178[b], 2179[a]; Va. 97.44. 1) H. -साद् वै शोणितं भूतं ।
46 = Bd. II. 72.44; H. 2179[b], 2180[a]; Va. 97.45. 1) Va. T. -रूप्यते ।
47 = Bd. II. 72.45; H. 2180[b], 2181[a]; Va. 97.46. 1) Bd. -त्रापां; Va. -त्रापि । 2) Bd. -मा-; Va. -मं । 3) Bd. -वापः; Va. चापस् । 4) Va. ताः । 5) Va. -म्य ।
48 = Bd. II. 72.46; H. 2181[b], 2182[a]; Va. 97.47. 1) Bd. -ऽश्म- । 2) Bd. Va. -ज्ञेयो ।
49 = Bd. II. 72.47; H. 2182[b], 2183[a]; Va. 97.48. 1) H. -वा । 2) H. सात्मकास्तेषां । 3) H. -र्यं । 4) Bd. -भवे- ।
50 = Bd. II. 72.48; H. 2183[b], 2184[a]; Va. 97.49. 1) H. पित्तं नाभ्यां । 2) Bd. Va. तु ।
51 = Bd. II. 72.49; H. 2184[b], 2185[a]; Va. 97.50. 1) Bd. -मिश्रोदरसंस्था ।
52 = Bd. II. 72.50; H. 2185[b], 2186[a]; Va. 97.51. 1) Bd. ह्येतद-; Va. तावेताव- । 2) Va. -तो । 3) Va. -र्भो । 4) Bd. वृत्ते; Va. वर्तते । 5) Bd. कर्कंधु- । 6) Va. -भः ।

स पञ्चधा शरीरस्थो *मि*[1]द्यते वर्धयन्[2]) पुनः ॥ 53 ॥

प्राणा[1]*पानौ*[2]) समानश्च उ[3]दानो व्यान एव च ।
प्राणोऽस्य *परमं स्थानं*[4]) वर्धयन् परिवर्धते[5]), ॥ 54 ॥

अपानः पश्चिमं कायमुदानोर्ध्वं[1]) शरीरिणः[2]), ।
व्यानो *व्यानीयते*[3]) येन, समानः *सर्वसंधिषु*[4]) ॥ 55 ॥

भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोच*रा*[1]) ।
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम्, ॥ 56 ॥

सर्वे[1]न्द्रिय[2]निविष्टानि[2]) स्वं स्वं[4]) योगं प्रचक्रिरे ।
पार्थिवं देहमाहुस्तु[5]), प्राणात्मानं च मारुतम्, ॥ 57 ॥

छिद्राण्याकाशयोनीनि, जलात् स्रावः[1]) प्रवर्तते, ।
ज्योति[2]श्चक्षुस्तेज *आत्मा*[3]), तेषां यन्तृ *मनः*[4]) स्मृतम्, ॥ 58 ॥

ग्रामाश्च[1]) विषया[2]श्चैव यस्य वीर्यात् प्रवर्तिताः ।
इत्येतान् पुरुषः सर्वान् सृज[3]ँल्लोकान्[4]) सनातनः[5]) ॥ 59 ॥

नैधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ? ।
एष *नः*[1]) संशयो धीम[2]न्नेष वै[3]) विस्मयो महान् ! ॥ 60 ॥

कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुम्, ।
श्रोतुमिच्छामहे[1]) विष्णोः *कर्माणि*[2]) च यथाक्रमम् ॥ 61 ॥

आश्चर्यं परमं[1]) विष्णुर्देवै[2]र्दैत्यैश्च[3]) कथ्यते, ।
विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्यं *कथयस्व*[4]) महामते[5]) ! ॥ 62 ॥

एतदाश्चर्यमाख्यानं[1]) *कथ्यतां*[2]) वै सुखावहम्, ।
प्रख्यातबलवीर्यस्य *प्रादुर्भावान्*[3]) *महात्मनः*[4]) ।
कर्मणाश्चर्यभूतस्य विष्णोः सत्त्वमिहोच्यताम्[5]) ! ॥ 63 ॥

---

53 = Bḍ. II. 72.51; H. 2186[b], 2187[b]; Vā. 97.52. 1) Bḍ. Vā. वि- । 2) Bḍ. Vā. -येत् ।

54 = Bḍ. II. 72.52; H. 2188; Vā. 97.53. 1) H. -णो । 2) H. -नः । 3) Bḍ. -श्च ह्यु- । 4) Bḍ. Vā. -मात्मानं । 5) Bḍ. Vā. -वर्तते ।

55 = Bḍ. II. 72.53; H. 2189; Vā. 97.54. 1) Vā. T. -र्ध्वं- । 2) Vā. -रगः । 3) H. व्यायच्छते; Vā. व्यानस्यते । 4) H. संनिवर्तते ।

56 = Bḍ. II. 72.54; H. 2190; Vā. 97.55. 1) Vā. -रे ।

57 = Bḍ. II. 72.55; H. 2191; Vā. 97.56. 1) H. तस्ये- । 2) Vā. T. -या- । 3) Bḍ. -हास्ते; Vā. -हास्तं । 4) Bḍ. स्वस्व-; H. स्रावः । 5) Vā. T. -स्तं ।

58 = Bḍ. II. 72.56; H. 2192; Vā. 97.57[ab]. 1) Vā. जलाश्रावं । 2) Vā. तेज- । 3) Pḍ. -क्षुपि कोष्ठोऽस्मात्; Vā. -क्षुष्विता ज्योत्स्ना । 4) Bḍ. Vā. -षां यन् नामतः ।

59 = Bḍ. II. 72.57; H. 2193; Vā. 97.57[c], 58[a]. 1) Bḍ. संग्र श्च; Vā. संग्रामा । 2) Bḍ. -यां- । 3) Vā. ज- । 4) Bḍ. सृजत्येकः । 5) H. नान् ।

60 = Bḍ. II. 72.58; H. 2194; Vā. 97.58[b], 59[a]. 1) H. मे । 2) H. ब्रह्म- । 3) H. मे ।

61 = Bḍ. II. 72.59; H. 2195[a], 2196[a]; Vā. 97.59[b], 60[a]. 1) H. -मि । 2) H. -णोस्तु वृष्णीणां ।

62 = Bḍ. II. 72.60; H. 2196[b], 2197[a]; Vā. 97.60[b], 61[a]. 1) Vā. T. -र्याणि परं । 2) Bḍ. -र्वैदै-; Vā. T. र्वैद-; V. र्दैव- । 3) Bḍ. Vā. -र्दैवै- । 4) H. ममाचक्ष्व । 5) H. -मुने ।

63 = Bḍ. II. 72.61; H. 2197[b], 2198; Vā. 97.61[b], 62. 1) Bḍ. -तं । 2) H. -थयस्व । 3) Vā. T. -वा । 4) H. विष्णोरमिततेजसः । 5) Bḍ. -च्यते ।

सूत उवाच :

अहं वः कीर्तयिष्यामि प्रादुर्भावं महात्मन.,।
यथा स भगवाञ् जातो[1]) मानुषेषु महातपाः ॥ 63_1 ॥
भृगुस्त्रीवधदोषेण[1]) भृगुशापेन मानुषे ।

शृणु भूप, प्रवक्ष्यामि
रहस्यातिरहस्यकम् ! ।
त्यक्त्वा[1]) दिव्यां[2]) ततुं वि[3]ष्णु-
र्मा[4]नुषेष्विह जायते ।

जायते च युगान्तेषु
देवकार्यार्थसिद्धये, ॥ 63_2 ॥
तस्य दिव्यां[1]) तनुं विष्णो-
र्गदतो मे निबोधत ! ।

युगधर्मे[1]) परा[2]वृत्ते काले च[3]) शिथिले प्रभुः ॥ 64 ॥

कर्तुं धर्मव्यवस्थानं[1]) जायते मानुषेष्विह ।
भृगोः शापनिमित्तं तु[2]) देवासुरकृते तदा[3]) ॥ 65 ॥

ऋषय ऊचुः

कथं देवासुरकृते अध्याहार[1]मवाप्तवान्[2]) ।
दे[1]वासुरं यथा वृत्तं,
तन् नः प्रब्रूहि पृच्छताम्[2]) ! ॥ 66 ॥

एतद् वेदितुमिच्छामो,
वृत्तं देवासुरं कथम् ! ॥ 66 ॥

सूत उवाच :

देवासुरविमर्देषु[1])
जायते हरिरीश्वरः।

दे[1]वासुरं यथा वृत्तं
ब्रुवतस्तन् निबोधत ! ।

हिरण्यकशि[1]पुर्दैत्य[2]स्त्रैलोक्यं प्राक्[3]) प्रशासति[4]) ॥ 67 ॥

63_1 = Bḍ. II. 72.62, 63[a]; Vā. 97.63. 1) Bḍ. -था बभूव भगवान् ।
63_2 = Bḍ. II. 72.63[b], 64[a]; Vā. 97.64. 1) Vā. सप्तसप्ततयः प्रोक्ता ।

64[ab] = Mt. 47.34[a] = b; P.1 I. 13.171[bc]; P.2 V. 13.175. 1) P.1 P.2 यथा । 2) P.1 P.2 -व्य- । 3) P.1 P.2 -नुर्वि- । 4) Mt. -र्मे- ।

64[a] = Bḍ. II. 72.64[b]; Vā. 97.65[a]. 1) Vā. -व्य- ।

64c(b) = Bḍ. II. 72.65[a]; Mt. 47.34[b]; P.1 I. 13.172[a]; P.2 V. 13.176[a]; Vā. 97.65[b]. 1) Mt. -गे त्वथ; P.1 P.2 -गान्ते तु । 2) P.1 P.2 पुरा- । 3) Mt. P.1 P.2 प्र- ।

65 = Bḍ. II. 72.65[bc]; Mt. 47.39; P.1 I. 13.176[b], 177[a]; P.2 V. 13.180[bc]; Vā. 97.66. 1) P.1 -स्थां च 2) Bḍ. Vā. -त्तेन । 3) Bḍ. Vā. -तेन च ।

66[a] = Bḍ. II. 72.66[a]; Mt. 47.40[a]; P.1 I. 13.177[b]; P.2 V. 13.181[a]; Vā. 97.67[a]. 1) Bḍ. तद्व्याहार-; Mt. व्यापारं; P.1 P.2 T. हरिर्देह-; P.2 V. व्यवहारं । 2) Bḍ. -माप्तवान् ; Mt. प्राप्तवान् स्वतः ।

66[b] = Mt. 47.40[b], P.1 I. 13.178[a]; P.2 V. 13.181[b]. 1) P.1 दै- । 2) P.1 P.2 तन् मे कथय सुव्रत ।

67[a] = Mt. 47.35[a]; P.1 I. 13.172[b]; P.2 V. 13.176[b]. 1) P.1 P.2 -रमनुष्येषु ।

66[b] = Bḍ. II. 72.66[b]; Vā. 97.67[b]. 1) Vā. T. दै- ।

67[a] = Bḍ. II. 72.67; Vā. 97.68[a]. 1) Vā. - ।

67[b] = Bḍ. II. 72.68[a]; Mt. 47.35[b]; P.1 I. 13.173[a]; P.2 V. 13.177[a]; Vā. 97.68[b]. 1) Mt. -पौ । 2) Mt. -स्ये । 3) P.1 P.2 -क्यस्य । 4) P.1 P.2 -शासिता ।

बलिनाधिष्ठितं[1]) राज्यं[2]) पुनर्लो[3]कत्रये क्रमात्, ।
सख्यमासीत् परं तेषां[4]) देवानामसुरैः सह[5]) ॥ 68 ॥

युगाख्या[1]) दश[2]) संपूर्णा आ[3]सीदव्याहतं[4]) जगत्, ।
निदेशस्थायिनश्चैव[5]) तयोर्देवासुराः समम्[6]) ॥ 69 ॥

बद्धवलौ[1]) विमर्दोऽयं[2]) संप्रवृत्तः[3]) सुदारुणः, ।
देवासुराणां च तदा[4]) घोरः[5]) क्षयकरो महान् ॥ 70 ॥

तेषां दाय[1]निमित्तं वै[2]) संग्रामा वहवो[3]ऽभवन्[4]), ।
वराहेऽस्मिन्[5]) दश द्वौ च षण्डामर्कान्तगाः[6]) स्मृताः ॥ 71 ॥

नामतस्तु[1]) समासेन शृणुध्वं[2]) तान् विवक्षतः[3]) ।
प्रथमो नारसिंहस्तु, द्वितीयश्चापि वामनः[4]), ॥ 72 ॥

तृतीयः स तु[1]) वाराह[2]श्चतुर्थोऽमृतमन्थनः, ।
संग्रामः पञ्चमश्चैव सुघोर[3]स्तारकामयः, ॥ 73 ॥

षष्ठो ह्याडी[1]वकाख्यश्च[2]), सप्तमस्त्रैपुरस्तथा[3]), ।
अन्धकाख्यो[4]ऽष्टमस्तेषां[5]), ध्वजश्च नवमः स्मृतः[6]), ॥ 74 ॥

वार्त्र[1]श्च[2]) दशमश्चैव[3]), ततो हालाहलः स्मृतः[4]) ।

---

68 = Bḍ. II. 72.68ᵇ, 69ᵃ; Mt. 47.36; P.1 I. 13.173ᵇ, 174ᵃ; P.2 V. 13.177ᵇ, 178ᵃ; Vā. 97.69. 1) Mt. P.1 P.2 –ते । 2) Mt. P.1 P.2 चैव; Vā. T. राष्ट्रं । 3) Mt. पुरा लो– । 4) Mt. P.1 P.2 –रमकं । 5) P.2 समम् ।

69 = Bḍ. II. 72.69ᵇ, 70ᵃ; Mt. 47.37; P.1 I. 13.174ᵇ, 175ᵃ; P.2 V. 13.178ᵃ, 179ᵃ; Vā. 97.70. 1) Vā. T. –गं वै । 2) Mt. –ख्यासुर– । 3) Bḍ. –र्णा ह्या–; Mt. –र्णं ह्या–; Vā. –संकीर्णमा; V. –र्णा आ– । 4) Mt. T. –त्याकुलं; Mt. V. P.1 P.2 –व्याकुलं । 5) Mt. P.1 P.2 –श्चापि । 6) Bḍ. Vā. –राभवन् ; P.1 P.2 स्वयम् ।

70 = Bḍ. II. 72.70ᵇ, 71ᵃ; Mt. 47.38; P.1 I. 13.175ᵇ, 176ᵃ; P.2 V. 13.179ᵇ, 180ᵃ; Vā. 97.71. 1) Mt. मृधो वलि–; P.1 –द्धो वलिर् ; Vā. T. वलवान् वै; V. वलौ वद्धे । 2) Bḍ. विवादोऽथ; Mt. विमार्दाय; Vā. विवादोऽयं । 3) Mt. –वृद्धः; P.1 सुसंवृत्तः । 4) Mt. P.1 P.2 –वानामसुराणां च । 5) Vā. –र– ।

71 = Bḍ. II. 72.71ᵇ, 72ᵃ; Mt. 47.41; P.1 I. 13.178ᵇ, 179ᵃ; P.2 V. 13.182; Vā. 97.72. 1) Bḍ. दीप–; P.1 P.2 जय– । 2) Mt. ते । 3) Mt. –मास्तु; P.1 P.2 –माः स्युः । 4) Mt. P.1 P.2 सुदारुणाः । 5) Mt. वराहाद्या; P.1 P.2 अवतारा । 6) Mt. –र्कान्तरे; P.1 P.2 शुद्धा मन्वन्तरे ।

72 = A. 276.10ᵇ = b; Bḍ. II. 72.72ᵇ, 73ᵃ; Mt. 47.42; P.1 I. 13.179ᵇ, 180ᵃ; P.2 V. 13.183; Vā. 97.73. 1) P.1 नामधेयं । 2) Mt. –तैषां; P.1 P.2 –णु तेषां । 3) P.1 P.2 –तम् । 4) A. –यो वामनो रणे ।

73 = A. 276.11ᵃ = a; Bḍ. II. 72.73ᵇ, 74ᵃ; Mt. 47.43; P.1 I. 13.180ᵇ, 181ᵃ; P.2 V. 13.184; Vā. 97.74. 1) A. संग्रामस्त्वथ; Mt. P.1 P.2 –यस्तु । 2) Mt. P.1 P.2 वराह– । 3) Mt. संजात– ।

74 = Bḍ. II. 72.74ᵇ, 75ᵃ; Mt. 47.44; P.1 I. 13.181ᵇ, 182ᵃ; P.2 V. 13.185; Vā. 97.75. 1) P.2 ह्याजी– । 2) Bḍ. Vā. –कस्तेषां; Mt. –व्यस्तु । 3) Bḍ. Vā. –रः स्मृतः । 4) Bḍ. Vā. –कारो । 5) P.1 P.2 अष्टमश्चान्धको वधो । 6) Mt. P.1 P.2 नवमो वृत्रघातकः ।

75 = Bḍ. II. 72.75ᵇ, 76ᵃ; Mt. 47.45; P.1 I. 13.182ᵇ, 183ᵃ; P.2 V. 13.186; Vā. 97.76. 1) Mt. धात्रश्च; P.1 ध्वजश्च; P.2 पातस् ; Vā. वार्तश्च । 2) P.2 तु । 3) Bḍ. घोरस् ; P.1 तेषां; Vā. –मो ज्ञेयस् । 4) P.1 –षां ततः परम् ।

स्मृतो[5]) द्वादशम[6]स्तेषां घोरः[7]) कोलाहलोऽपरः[8]) ॥ 75 ॥

हिरण्यकशिपुर्दैत्यो न[1]रसिंहेन सूदितः[2]), ।
वामनेन बलिर्बद्धस्त्रैलोक्याक्रमणे कृते[3]), ॥ 76 ॥

हिरण्याक्षो हतो द्वन्द्वे प्रतिवादे[1]) तु[2]) दैवतैः[3]), ।

| महाबलो महासत्त्वः संग्रामेष्वपराजितः, ।

दंष्ट्रया[1]) तु वराहेण समुद्र[2]स्तु[3]) द्विधाकृतः[4]), ॥ 77 ॥

प्र[1]ह्लादो निर्जितो युद्ध इन्द्रेणामृतमन्थने, ।
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्नित्यमिन्द्रवधोद्यतः ॥ 78 ॥

इन्द्रेणैव स[1]) वि[2]क्रम्य निहतस्तारकामये, ।
| भवादवध्यतां प्राप्य विशेषास्त्रादिभिस्तु यः, ।
| स जम्भो[1]) निहतः षष्ठे शक्रविष्टेन विष्णुना ॥ 79 ॥

अशक्नुवत्सु[1]) देवेषु[2]) पुरं[3]) सोढुं[4]) स[5]दैवतम्[6]) ।
निहता दानवाः सर्वे त्रिपुरे[7]) त्र्यम्बकेण तु ॥ 80 ॥

असुराश्च पिशाचाश्च
दानवाश्चान्धकाहवे[1]) ।

| अथ दैत्या[1]सुराश्चैव
| राक्षसास्त्व[2]न्धकारिके[3]) ।

हता[1]) देवमनुष्यै[2]स्ते[3]) पितृभिश्चैव सर्वशः[4]) ॥ 81 ॥

---

5) Mt. P.1 P.2 प्रथितो । 6) Bḍ. -क-; Mt. P.1 P.2 -दश- । 7) Vā. T. -र- । 8) Mt. P.1 P.2 -लस्तथा ।

76 = Bḍ. II. 72.76^{b}, 77^{a}; Mt. 47.46; P.1 I. 13.183^{b} 184^{a}; P.2 V. 13.187; Vā. 97.77. 1) Mt. T. ना- । 2) Mt. T. पातितः । 3) Mt. P.1 P.2 पुरा ।

77^{a} = Bḍ. II. 72.77^{b}; Mt. 47.47^{a}; P.1 I. 13 184^{b}, P.2 V. 13.188^{a}; Vā. 97.78^{a}. 1) Mt. T. -घाते; V. -वादस् । 2) Bḍ. च । 3) Bḍ. -ते ।

| 77^{b} = Bḍ. II. 72.78^{a}; Vā. 97.78^{b}.

77^{b}(c) = Bḍ. II. 72.78^{b}; Mt. 47.47^{b}; P.1 I. 13.185^{a}; P.2 V. 13.188^{b}; Vā. 97.79^{a}. 1) Vā. -ष्ट्रायां । 2) Bḍ. स दैत्यस् ; P.1 P.2 -द्र-; Vā. T. -द्राद् ; V. -द्रास् । 3) P.1 P.2 -स्थो; Vā. T. भूर् । 4) Vā. यदा कृता ।

78 = Bḍ. II. 72.79; Mt. 47.48; P.1 I. 13.185^{b}, 186^{a}; P.2 V. 13.189; Vā. 97.79^{b}, 80^{a}. 1) Vā. प्रा- ।

79(a) = Bḍ. II. 72.80^{a}; Mt. 47.49^{a}; P.1 I. 13.186^{b}; P.2 V. 13.190^{a}; Vā. 97.80^{b}. 1) Mt. तु; P.1 च । 2) P.2 व्यति- ।

| 79^{bc} = Bḍ. II. 72.80^{b}, 81^{a}; Vā. 97.81. 1) Vā. संग्रामे; V. संजभो ।

80 = Bḍ. II. 72.81^{b}, 82^{a}; Mt. 47.49^{b}, 50^{a}; P.1 I. 13.187^{a}, 188^{b}; P.2 V. 13 190^{b}, 191^{a}; Vā. 97.82. 1) Mt. -वन् स; Vā. -वन्तो । 2) Mt. देवानां । 3) Bḍ. परं; Mt. सर्वं । 4) Vā. T. गोप्तुं । 5) Bḍ. अ-; Vā. त्रि- । 6) P.1 त्रिपुरं सोढुमासुरम् ; P.2 गोचरे त्रिपुरे वसन् । 7) Mt. P.1 P.2 त्रैलोक्ये; Vā. त्रिपुरस् ।

81^{a} = Mt. 47.50^{b}; P.1 I. 13.189^{a}; P.2 V. 13.191^{b}. 1) P.1 P.2 -के वधे ।

| 81^{a} = Bḍ. II. 72.82^{b}; Vā. 97.83^{a}. 1) Vā. अष्टमे त्व- । 2) Vā. -साश्चा- । 3) Vā. -काः ।

81^{b} = Bḍ. II. 72.83^{a}; Mt. 47.51^{a}; P.1 I. 13.189^{b}; P.2 V. 13.192^{a}; Vā. 97.83^{b}. 1) Bḍ. Vā. V. जिता; Vā. T. जित- । 2) Mt. -नुष्ये । 3) Mt. स्वे; Vā. तु । 4) Bḍ. संगताः; Vā. संगतान् ।

संपृक्तो[1]) दानवैर्वृत्रो
घोरे[2]) हालाहले[3]) हतः ।
तदा[1]) विष्णुसहायेन महेन्द्रेण निवर्तितः[2]) ॥ 82 ॥

| स-वृत्रान्[1]) दानवांश्चैव
| संगतान् कृत्स्नशश्च तान् ।

हतो[1]) ध्वजे[2]) महेन्द्रेण मायाछन्न[3]स्तु[4]) योगवित्[5]) ।
ध्वज[6]लक्षणमा[7]विश्य विप्रचित्तिः सहानुजः[8]) ॥ 83 ॥

दैत्यांश्च[1]) दानवांश्चै[2]व संहतान्[3]) कृत्स्नशश्च तान्[4]) ।
जयन्[5]) को[6]लाहले सर्वैर्दे[7]वैः परिवृतो वृषा[8]) ।
यज्ञस्यावभृथे जित्वा[9]) श[10]ण्डामर्कौ[11]) तु दैवतैः ॥ 84 ॥

एते दे[1]वासुरा[2]) वृत्ताः संग्रामा द्वादशैव तु ।
देवा[3]सुरक्षयकराः प्रजानां च[4]) हिताय वै[5]) ॥ 85 ॥

हिरण्यकशिपू राजा[1]) वर्षाणामर्बुदं बभौ[2]) ।
द्विसप्ततिं[1]) तथान्यानि
नियुतान्यधिकानि च[2]) ।
अशीतिं[1]) च सहस्राणि त्रैलोक्यस्येश्वरोऽभवत्[2]) ॥ 86 ॥

| तथा शतसहस्राणि
| ह्यधिकानि द्विसप्ततिः ।

82[a] = Mt. 47.51[b]; P.1 I. 13.190[a]; P.2 V. 13.192[b].
1) P.2 –क्ते । 2) Mt. –रो । 3) P.1 P.2 कोलाहले ।

82[a] = Bd. II. 72.83[b]; Vā. 97.84[a]. 1) Vā. संवृतान् ।

82[b] = Bd. II. 72.84[a]; Mt. 47.52[a]; P.1 I. 13.190[b]; P.2 V. 13.193[a]; Vā. 97.81[b]. 1) Bd. जघ्ने; Vā. तथा । 2) Bd. –न्द्रस्तेन वर्धितः; P.1 P.2 निपातितः; Vā. निवर्हिताः ।

83 = Bd. II. 72.84[b], 85[a]; Mt. 47.52[b], 53[a]; P.1 I. 13.191; P.2 V. 13.193[b], 194[a]; Vā. 97.85. 1) P.1 –तस् ; P.2 –ते । 2) P.1 ततो; Vā. –जो । 3) Bd. –छत्र– । 4) Bd. Vā. –श्च । 5) Vā. योधयन् । 6) Vā. –जे । 7) Bd. –जलक्षं समा–; P.1 वज्रेण क्षणमा–; P.2 T. ध्वजेन क्षणमा–; Vā. –जे लक्ष्य समा– । 8) P.1 P.2 –गः; Vā. –तिर्महाभुजः ।

84 = Bd. II. 72.85[b], 86[a], 87[a]; Cp. 86[b]; Mt. 47.53, 54[a]; P.1 I. 13.192[a] = a; P.2 V. 13.194[b], 195; Vā. 97.86. 1) P.1 P.2 –त्याश्च । 2) P.1 P.2 –वाश्चै– । 3) Mt. –यतान् ; P.1 –युताः; P.2 –जाताः । 4) Mt. किल संयुतान् ; P.1 P.2 –शस्तु ते । 5) Bd. जयद् ; Bd. II. 72.86b, Vā. रजिः; P.2 –य– । 6) Bd. धा– । 7) Bd. II. 72.86[b], Mt. T. Vā. –र्वान् दे– । 8) Bd. II. 72.86[b] दैत्यान् परिवृतोऽजयत् ; P.2 –षः; Vā. ऽजयत् । 9) Mt. दृश्यौ; Vā. यज्ञामृतेन विजितौ । 10) Bd. Vā. ष– । 11) P.2 –र्कास् ।

85 = Bd. II. 72.87[b], 88[a]; Mt. 47.54[b], 55[a]; P.1 I. 13.192[b], 193[a]; P.2 V. 13.196; Vā. 97.87. 1) P.1 दै– । 2) Mt. –रे; Vā. –वाः पुरा । 3) Bd. सुरा– । 4) Mt. तु । 5) Bd. –नामशिवश्च ह; Vā. –शिवाय च ।

86[a] = Bd. II. 72.88[b]; Mt. 47.55[b]; P.1 I. 13.193[b]; P.2 V. 13.197[a]; Vā. 97.88[a]. 1) P.2 –पो राज्यं । 2) P.2 –ददयम् ।

86[b] = Mt. 47.56[a]; P.1 I. 13.194[a]; P.2 V. 13.197[b].
1) Mt. –तिं; P.2 –तिस् । 2) P.1 तु ।

86[b] = Bd. II. 72.89[a]; Vā. 97.88[b].

86[c] = Bd. II. 72.89[b]; Mt. 47.56[b]; P.1 I. 13.194[b]; P.2 V. 13.198[a]; Vā. 97.88[c]. 1) Bd. P.2 –तिश् । 2) Mt. –त्यैश्वर्यतो गतः; P.1 –त्यैश्वर्यवानभूत् ; P.2 –यैश्वर्यताभवत् ।

पर्यायेण तु राजाभूद्[1]) बलिर्वर्षार्बुदं[2]) पुनः । षष्टि[1]श्चैव[2]) सहस्राणि नियुतानि च विंशतिः[3]) ॥ 87 ॥	षष्टिश्चैव सहस्राणि त्रिंशच्च नियुतानि च ॥ 87 ॥
बले[1]) राज्याधिकारस्तु[2]) यावत्कालं बभूव ह[3]), । तावत्कालं तु प्रह्लादो निवृत्तो[1]) ह्यसुरैः सह ॥ 88 ॥	प्रह्लादो *निर्जितोऽभूच्च*[1]) तावत्कालं *सहा*[2]सुरैः ॥ 88 ॥

इन्द्रास्त्रयस्ते[1]) *विख्याता*[2]) अ[3]सुराणां महौजसः[4]); ।
दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीद् दशयुगं *किल*[5]) ॥ 89 ॥

असपत्नं[1]) *ततः*[2]) सर्वं[3]) *राष्ट्रं*[4]) दशयुगं[5]) पुनः[6]) ।
त्रैलोक्यमिदमव्यग्रं[7]) महेन्द्रेणानु[8]पाल्यते[9]) ॥ 90 ॥

प्रह्लादस्य हृते[1]) ह्यस्मिं[2]स्त्रैलोक्ये[3]) काल[4]पर्ययात् ।
पर्यायेणैव[5]) संप्राप्ते[6]) त्रैलोक्यं[7]) पाकशासने[8]) ॥ 91 ॥

ततोऽसुरान् परित्यज्य यज्ञो[1]) देवानु[2]पागमत्[3]) ।
यज्ञे देवानथ गते[4]) *दितिजाः काव्यमब्रुवन्*[5]) ॥ 92 ॥

हृतं[1]) नो मिषतां[2]) राष्ट्रं[3]) त्यक्त्वा यज्ञः[4]) सुरान्[5]) गतः[6]) ।

87[a] = Bḍ. II. 72.90[a]; Mt. 47.57[a]; P.1 I. 13.195[a]; P.2 V. 13.198[b]; Vā. 97.89[a]. 1) Bḍ. पारंपर्येण राजा तु; Vā. पर्याये तस्य राजानु । 2) Mt. –र्षायुतं ।

87[b] = Mt. 47.57[b]; P.1 I. 13.195[b]; P.2 V. 13.199[a]. 1) Mt. –ष्टिर् ; P.1 –ष्टिं । 2) Mt. वर्ष– । 3) P.1 –तिम् ।	87[b] = Bḍ. II. 72.90[b]; Vā. 97.89[b].

88[a] = Bḍ. II. 72.91[a]; Mt. 47.58[a]; P.1 I. 13.196[a]; P.2 V. 13.199[b]; Vā. 97.90[a]. 1) P.1 –लि– । 2) P.1 –रे तु । 3) P.1 –लश्च कीर्तितः ।

88[b] = Mt. 47.58[b]; P.1 I. 13.196[b]; P.2 V. 13.200[a]. 1) P.2 –वृतो ।	88[b] = Bḍ. II. 72.91[b]; Vā. 97.90[b]. 1) Vā. –देन गृहीतोऽभूत् । 2) Vā. तदा– ।

89 = Bḍ. II. 72.92; Mt. 47.59; P.1 I. 13.197[a] = a; P.2 V. 13.200[b] = a; Vā. 97.91. 1) P.1 जयार्थमेते; P.2 इन्द्रार्थमेते । 2) Mt. P.1 P.2 विज्ञेया । 3) Bḍ. ह्य– । 4) P.2 –साम् । 5) Mt. पुनः ।

90 = Bḍ. II. 72.93; Mt. 47.60[ba]; P.1 I. 13.198[a], 197[b]; P.2 V. 13.201[ba]; Vā. 97.92. 1) Bḍ. अशपत् तु; P.1 P.2 असंपन्नम् । 2) Mt. P.1 P.2 इदं । 3) Bḍ. शुक्रो । 4) Mt. आसीद् ; P.1 P.2 यावद् । 5) P.1 P.2 वर्षायुतं । 6) Vā. T. पुरा । 7) Vā. –मव्ययमिदं । 8) Vā. –ण तु । 9) Bḍ. –न्द्रो ह्यभ्ययाद् बलेः ।

91 = Bḍ. II. 72.94; Mt. 47.61[ab]; P.1 I. 13.198[b] = b; P.2 V. 13.202; Vā. 97.93. 1) Mt. T. हृते; P.2 Vā. V. कृते; Vā. T. तात– । 2) Bḍ. Mt. तस्मिस् ; Vā. T. चादस् । 3) Vā. –क्यं । 4) P.1 कार्य– । 5) Mt. –ण तु; Vā. T. ण च । 6) Bḍ. –'तं । 7) P.2 Vā. –क्ये । 8) Bḍ. –नम् ; Vā. –नः ।

92 = Bḍ. II. 72.95; Mt. 47.61[c], 62[a]; P.1 I. 13.199; P.2 V. 13.203; Vā. 97.94. 1) Mt. T. शुक्रो; Vā. T. यज्ञे । 2) Vā. T. –वा उ । 3) Mt. P.1 P.2 –नगच्छत; Vā. T. –मन् । 4) Mt. T. –तं । 5) Bḍ. Vā. काव्यं ते ह्यसुराब्रुवन् ; Mt. T. –आह्वयन् ।

93 = Bḍ. II. 72.96; Mt. 47.62[b], 66[a]; P.1 I. 13.200; P.2 V. 13.204; Vā. 97.95. 1) Bḍ. किं तन् ; Mt. किं त्वं; Vā. T. हृतं । 2) P.1 P.2 मेघवता । 3) Mt. P.1 P.2 राज्यं । 4) Mt. Vā. –ज्ञं । 5) Mt. Vā. पुनर् । 6) Vā. –ताः ।

स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र[7]), प्रविशामो[8]) रसातलम् ॥ 93 ॥

एवमुक्तोऽब्रवीदेतान्[1]) विषण्णान्[2]) सान्त्वयन् गिरा ।
मा भैष्ट, धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वो[3]ऽसुराः ! ॥ 94 ॥

वृष्टि[1]रो[2]षधयश्चैव रसा वसु[3]) च यत्[4]) परम्[5]) ।
कृत्स्नानि मयि[6]) तिष्ठन्ति[7], पादस्तेषां[8]) सुरेषु वै ।
तत् सर्वं वः[1]) प्रदास्यामि
युष्मदर्थे धृतं[2]) मया ॥ 95 ॥

| युष्मदर्थं प्रदास्यामि,
| तत् सर्वं धार्यते मया ॥ 95 ॥

ततो देवास्तु तान्[1]) दृष्ट्वा धृ[2]तान् काव्येन धीमता ।
अमन्त्रयं[3]स्तदा ते[4]) वै संविग्ना[5]) विजिगीषया[6]) ॥ 96 ॥

एष काव्य[1]) इदं सर्वं व्यावर्तयति नो बलात् , ।
साधु गच्छामहे तूर्णं, यावन् नाप्याययेत् तु तान्[2]), ।
प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु[4]) पातालं प्रापयामहे ॥ 97 ॥

ततो देवास्तु[1]) संरब्धा दानवानुप[2]सृत्य ह[3]) ।
जघ्नुस्ते[4]वध्यमानास्तु[5]) काव्यमेवाभिदुद्रुवुः ॥ 98 ॥

ततः काव्यस्तु तान् दृष्ट्वा तूर्णं देवैरभिद्रुतान् ।
समरक्षत[1]) संत्रस्तान्[2]) देवेभ्यस्तान् दितेः सुतान्[3]) ॥ 99 ॥

---

7) Bḍ. Vā. ह्यच । 8) Bḍ. –म ।

94 = Bḍ. II. 72.97; Mt. 47.63[b], 64[a]; P.1 I. 13.201; P.2 V. 13.205; Vā. 97.96. 1) Mt. –द् दैत्यान् । 2) Bḍ. Vā. –ण्णः । 3) Bḍ. वः; Vā. चा– ।

95[ab] = Bḍ. II. 72.98; Mt. 47.64[b], 65[a]; P.1 I. 13.202; P.2 V. 13.206; Vā. 97.97[ab]. 1) Mt. P.1 मन्त्राश् ; P.2 इष्टिश् । 2) Mt. P.1 P.2 चौ– । 3) Bḍ. वस्तु; P.1 P.2 धरायां । 4) P.1 यत तु; P.2 यच्च । 5) P.1 P.2 वर्तते; Vā. यद् वयम् । 6) Bḍ. –नि ह्यपि; P.1 P.2 मयि तिष्ठति; Vā. –त्स्ना मयि च । 7) P.1 P.2 तत् सर्वं; Vā. T. तु । 8) P.1 P.2 पादमात्रं ।

95[c] = Mt. 47.65[b]; P.1 I. 13.203[a]; P.2 V. 13.207[a]. 1) P.1 च । 2) Mt. T. P.2 –ता ।

| 95[c] = Bḍ. II. 72.99[a]; Vā. 97.97[c].

96 = Bḍ. II. 72.99[b], 100[a]; Mt. 47.66; P.1 I. 13.203[b], 204[a]; P.2 V. 13.207[b], 208[a]; Vā. 97.98. 1) Bḍ. Vā. –वासु-रान् । 2) Mt. T. वृ– । 3) Mt. संमन्त्रयन्ति; P.1 P.2 आमन्त्रयन्त । 4) Mt. P.1 P.2 देवा । 5) Mt. –ग्नास्तु; P.1–ग्नस्तज् ; P.2 सज्जाः सर्वे । 6) Mt. P.1 P.2 जिघृक्षया ।

97 = Bḍ. II. 72.100[b], 101; Mt. 47.67, 68[a]; P.1 I. 13.204[b], 205; P.1 V. 13.208[b], 209; Vā. 97.99. 1) Mt. P.1 P.2 काव्यो ह्येष । 2) Mt. नाध्यापयिष्यति; P.1 P.2 न च्यावयेत वै; Vā. क्षीणानप्याययस्व तान् । 3) P.1 जि– । 4) Vā. T. –ष्टान् वै ।

98 = Bḍ. II. 72.102; Mt. 47.68[b], 69[a]; P.1 I. 13.206; P.2 V. 13.210; Vā. 97.100. 1) Vā. T. –वाः सु– । 2) Mt. P.1 P.2 –नभि– । 3) Bḍ. Vā. वै । 4) Mt. P.1 P.2 ततस्त– । 5) Bḍ. Vā. –स्ते; P.1 –स्तैः ।

99 = Bḍ. II. 72.103; Mt. 47.69[b], 70[a]; P.1 I. 13.207; P.2 V. 13.211; Vā. 97.101. 1) Mt. रक्षां काव्येन; P.1 P.2 रक्षाकार्येण । 2) Mt. P.1 P.2 संहृत्य; Vā. T. –रेऽरक्षतार्तांस्तान् ; V. रक्षतशास्त्रार्तान् । 3) Mt. देवास्तेऽप्य-सुरार्दिताः; P.1 P.2 –भ्यस्तान् सुरार्दितान् ।

काव्यं दृष्ट्वा स्थितं देवा
निःशङ्कमसुरान्[1]) जहुः ।
ततः काव्योऽतु[2]चिन्त्याथ[3])
ब्रह्मणो वचनं हितम् ।
तानुवाच ततो ध्यात्वा[1]) पूर्वं[2]वृत्तमनुस्मरन् ॥ 100 ॥

काव्यो दृष्ट्वा स्थितान् देवां
स्तत्र दैवम[1]चिन्तयत ।

त्रैलोक्यं विजितं[1]) सर्वं वामनेन त्रिभिः क्रमैः, ।
बलिर्बद्धो, हतो जम्भो, निहतश्च विरोचनः ॥ 101 ॥

महासुरा[1]) द्वादशसु संग्रामेषु सुरैर्हताः, ।
तैस्तैरुपायैर्भूयिष्ठा[2]) निहता ये[3]) प्रधानतः ॥ 102 ॥

किं[1]चिच्छिष्टास्तु[2]) यूयं वै[3]),
युद्धंमास्त्विति[4]) मे मतम्, ।
नीतिं वोऽर्थे विधास्यामि[5]),
तिष्ठध्वं[6]) कालपर्ययात्[7]), ।
यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थे[1]) विजयावहम्[2]) ॥ 103 ॥

किंचिच्छिष्टास्तु वै यूयं
युद्धेष्वल्पेषु[1]) वै स्वयम्, ।
नीतिं वो हि विधास्यामि,
कालः कश्चित् प्रतीक्ष्यताम्, ।

अग्निमाप्याययेद्धोता, मन्त्रैरेष दहिष्यति[1]), ।
ततो यास्याम्यहं देवं मन्त्रार्थे नीललोहितम् ॥ 103_1 ॥
युष्माननुग्रहीष्यामि पुनः पश्चादिहागतः, ।
यूयं तपश्चरध्वं वै संवृता वल्कलैर्वने ! ।
न वै देवा वधिष्यन्ति, यावदागमनं मम ॥ 103_2 ॥

100ab = Mt. 47.70b, 71a; P.1 I. 13.208; P.2 V. 13.212. 1) P.1 P.2 निर्विशङ्कास्तु ते । 2) P.2 वि- । 3) Mt. -न्त्यार्थं ।

100a = Bd. II. 72.104a; Va. 97.102a. 1) Vā. देवोऽम्य-

100b(c) = Bd. II. 72.104b; Mt. 47.71b; P.1 I. 13.209a; P.2 V. 13.213a; Va. 97.102b. 1) Mt. P.1 P.2 -तः काव्यः । 2) Mt. -र्वं ।

101 = Bd. II. 72.105; Mt. 47.72; P.1 I. 13.209b, 210a; P.2 V. 13.213b, 214a; Va. 97.103. 1) Mt. वो हतं; P.1 P.2 वो हतं ।

102 = Bd. II. 72.106; Mt. 47.73; P.1 I. 13.210b, 211a; P.2 V. 13.214b, 215a; Va. 97.104. 1) Va. महाहेषु । 2) Mt. -ष्ठं; P.2 V. -ष्ठैर् । 3) Mt. वः; P.1 P.2 -तास्तु ।

103ab = Mt. 47.74; P.1 I. 13.211b, 212a; P.2 V. 13.215b, 216a. 1) P.1 P.2 के । 2) P.1 -ष्टाश्च । 3) P.2 हि । 4) P.1 P.2 नास्तीति । 5) Mt. T. यां वोऽभिधास्यामि; P.1 -त्तयो वो विधातव्या; P.2 तां नीतिं वो विधास्यामि । 6) P.1 उपासे; P.2 उपास्ये । 7) P.2 -यम् ।

103ab = Bd. II. 72.107; Va. 97.105. 1) Bd. -द्धे स्वल्पे तु; Va. T. -ष्वन्त्येषु ।

103c = Bd. II. 72.108a; Mt. 47.75a; P.1 I. 13.212b; P.2 V. 13.216b; Va. 97.106a. 1) Mt. P.1 -र्थं । 2) Bd. -याय च; Va. -याय वः ।

103_1 = Bd. II. 72.108b, 109a; Va. 97.106b, 107a. 1) Va. एव बृहस्पतिः ।
103_2 = Bd. II. 72.109b, 110; Va. 97.107b, 108a.

अप्रतीपांस्ततो मन्त्रान् देवात्[1]) प्राप्य महेश्वरात् ।
योत्स्या[2]महे[3]) पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै जयम् ! ॥ 104 ॥
ततस्ते कृतसंवादा देवानूचुस्तदासुराः ।
न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे
निःसंनाहा रथैर्वि[1]ना, ॥ 105 ॥

| न्यस्तशस्त्रा[1]) वयं सर्वे,
| लोकान् यूयं क्रमन्तु वै, ॥ 105 ॥

वयं तपश्चरिष्यामः संवृता वल्कलैर्वने[1]) ।
प्रह्लादस्य[2]) वचः श्रुत्वा सत्याभि[3]व्याहृतं[4]) तु तत्[5]) ॥ 106 ॥
ततो देवा न्यवर्तन्त[1]) विज्वरा मुदिताश्च ह[2]) ।
न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु स्वान् वै जग्मुर्यथागतान्[3]) ॥ 107 ॥
ततस्तानब्रवीत् काव्यः कंचित् कालमुपास्यताम्[1]) ।
निरुत्सुका[2]स्तपोयुक्ताः[3]), कालः[4]) कार्यार्थसाधकः[5]) ॥ 108 ॥
पितुर्ममाश्रमस्था[1]) वै मां[2]) प्रतीक्षत[3]) दानवाः[4]) ।
स सं[5]दिश्यासुरान् काव्यो महादेवं प्र[6]पद्यत[7]) ॥ 109 ॥

| प्रणम्यैन[1]मुवाचाथ[2]) जगत्प्रभवमीश्वरम् ।

मन्त्रानिच्छाम्यहं[1]) देव, ये न सन्ति बृहस्पतौ, ।
पराभवाय देवानामसुराणां जयाय च[2]) ॥ 110 ॥
एवमुक्तोऽब्रवीद् देवो
व्रतं त्वं चर भार्गव ! ॥ 111 ॥

| एवमुक्तोऽब्रवीद् देवो
| मन्त्रानिच्छसि वै द्विज, ।

---

104 = Bḍ. 'I. 72.111; Mt. 47.75[bc]: P.1 I. 13.213; P.2 V. 13.217; Va. 97.109. 1) P.1 देवान् मन्त्रान् । 2) Mt. T. युध्या- । 3) P.2 T. संयोत्स्यध्वे । 4) P.1 P.2 -वैस्त- ।

105[a] = Bḍ. II. 72.112[a]; Mt. 47.76[a]; P.1 I. 13.214[a]; P.2 V. 13.218[a]; Va. 97.110[a]. 1) Bḍ. Va. तवोऽ ।

105[b] = Mt. 47.46[b]; P.1 I. 13.214[b]; P.2 V. 13.218[b]. 1) P.2 -थं वि- ।

| 105[b] = Bḍ. II. 72.112[b]; Va. 97.110[b]. 1) Va. -वादा ।

106 = Bḍ. II. 72.113; Mt. 47.77; P.1 I. 13.215; P.2 V. 13.219; Va. 97.111. 1) P.1 P.2 -लैस्तथा । 2) P.1 देवास्तेषां । 3) Bḍ. -त्यानु- । 4) Va. -त्यव्याहरणं । 5) P.1 P.2 ततः ।

107 = Bḍ. II. 72.114; Mt. 47.78; P.1 I. 13.216; P.2 V. 13.220; Va. 97.112. 1) P.1 P.2 तो न्यवर्तयन् सर्वे; Va. -वा निवृत्ता वै । 2) Bḍ. Va. ह; Mt. ते; P.2 ये । 3) Mt. P.1 P.2 विनिवृत्तास्तदा सुराः ।

108 = Bḍ. II. 72.115; Mt. 47.79; P.1 I. 13.217; P.2 V. 13.221; Va. 97.113[ab]. 1) Bḍ. -लं प्रतीक्ष्यताम् ; Mt. -मुपास्यथ; P.2 -मुपासिताः; P.1 -य उपाध्वन् तपसि स्थिताः । 2) Mt. T. P.1 P.2 सिक्तास् ; Va. -सुकैस् । 3) Va. -क्तैः । 4) Mt. Va. -लं; P.2 -ल । 5) Mt. -कम् ; P.2 -काः; Va. -कैः ।

1C9 = Bḍ. II. 72.116; Mt. 47.80; P.1 I. 13.218; P.2 V. 13.222; Va. 97.113[c], 114[a]. 1) P.1 P.2 -राश्रमसंस्था । 2) Bḍ. सं । 3) Mt. V. P.1 P.2 -थ । 4) Va. सर्वे देवाः सवासवाः । 5) Mt. तत सं-; P.1 P.2 तानुद्- । 6) P.1 प्रा; P.2 अ- । 7) Bḍ. Va. -द्य च ।

| 110[a] = Bḍ. II. 72.117[a]; Va. 97.114[b]. 1) Bḍ. -व- । 2) Bḍ. -चार्यं ।

110[b(bc)] = Bḍ. II. 72.117[b], 118[a]; Mt. 47.81; P.1 I. 13.219; P.2 V. 13.223; Va. 97.115. 1) Bḍ. -मि हे । 2) Bḍ. Va. -रेष्वभयावहान् ।

111 = Mt. 47.82[a]; P.1 I. 13.220[a]; P.2 V. 13.224[a].

| 111 = Bḍ. II. 72.118[b], 119[a]; Va. 97.116.

| व्रतं चर मयोद्दिष्टं
| ब्रह्मचारी समाहितः ॥ 111 ॥

पूर्णं वर्षसहस्रं तु[1]) कुण्ड[2]धूममवाक्शि[3]राः ।
यदि पास्यसि[4]., भद्रं ते, ततो[5]) मन्त्रान्[6]वाप्स्यसि ॥ 112 ॥

तथेति समनुज्ञाप्य
शुक्रस्तु भृगुनन्दनः ।
पादौ संस्पृश्य देवस्य बाढमित्यभ्यभाषत[1]) ॥ 113 ॥

| तथोक्तो देवदेवेन
| स शुक्रस्तु महातपाः ।

व्रतं चराम्यहं देव[1]), *यथोद्दि*[2]*ष्टोऽसि*[3]) वै प्रभो ! ।
ततो *नियुक्तो*[4]) देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत्[5]) ॥ 114 ॥

तदा तस्मिन् गते शुक्रे
ह्य[1]सुराणां हिताय वै ।
मन्त्रार्थं तत्र वसति[1]) ब्रह्मचर्यं महेश्वरे[2]) ॥ 115 ॥

| असुराणां हितार्थाय
| तस्मिन् शुक्रे गते तदा ।

तद् बुद्ध्वा नीतिपूर्वं तु[1]) राज्यं[2]) न्यस्तं[3]) तदासुरैः[4]) ।
त[5]स्मिंश्छिद्रे तदामर्षाद् देवास्तान् *समभिद्रवन्*[6]) ।
प्रगृहीता[7]युधाः सर्वे बृहस्पतिपुरो*गमाः*[8]) ॥ 116 ॥

दृष्ट्वासुरगणा देवान् प्रगृहीतायुधान् पुनः ।
उत्पेतुः सहसा सर्वे[1]), संत्रस्तास्ते[2]) ततो[3]ऽब्रुवन्[4]) ॥ 117 ॥

न्यस्ते[1]) शस्त्रे[2]ऽभये[3]) दत्त[4]) आ[5]चार्ये व्रतमास्थिते ।

---

112 = Bḍ. II. 76.119b, 120a; Mt. 47 82bc; P.1 I. 13.220b, 221a; P.2 V. 13.224b, 225a; Va. 97.117. 1) Bḍ. Va. वै । 2) Mt. P.1 P.2 कण- । 3) P.1 P.2 -मधः शि- । 4) Bḍ. -तिं; P.2 पश्यसि । 5) Bḍ. Va. मत्तो । 6) Bḍ. Va. -न्त्रम- ।

113a = Mt. 47.83a; P.1 I. 13.221b; P.2 V. 13.225b. | 113a = Bḍ. II. 72.120b; Va. 97.118a.

113b = Bḍ. II. 72.121a; Mt. 47.83b; P.1 I. 13.222a; P.1 V. 13.226a; Va. 97.118b. 1) Mt. P.1 P.2 -ब्रवीद् वचः ।

114 = Bḍ. II. 72.121b, 122a; Mt. 47.83c, 84a; P.1 I. 13.222b, 223a; P.2 V. 13.226b, 227a; Va. 97.119. 1) Va. शेषं । 2) Mt. P.1 P.2 त्वया । 3) Mt. P.1 -ऽस्य दि; P.2 -ऽस्य दि- । 4) Mt. ऽनुसृष्टो; P.1 P.2 आदिष्टो देव- । 5) P.1 P.2 कृतवान् मार्गवो मुनिः ।

115a = Mt. 47.84b; P.1 I. 13.223b; P.2 V. 13.227b. 1) P.1 P.2 -क्रे अ- । | 115a = Bḍ. II. 72.122b; Va. 97.120a.

115b = Bḍ. II. 72.123a; Mt. 47.84c; P.1 I. 13.224a; P.2 V. 13.228a; Va. 97.120b. 1) P.1 P.2 -र्थं तनुते काव्यो । 2) P.1 P.2 -रात् ।

116 = Bḍ. II. 72.123b, 124; Mt. 47.85, 86; P.1 I. 13.224b, 225; P.2 V. 13.228b, 229; Va. 97.121. 1) P.1 वै । 2) Bḍ. राष्ट्रं; Mt. राज्ये । 3) Mt. P.2 -स्ते । 4) P.1 P.2 राजन्यास्तु तदा सुखम् । 5) Mt. P.1 P.2 अ- । 6) Mt. समुपाद्रवन् ; P.1 P.2 -नभिदुद्रुवुः । 7) Mt. P.1 P.2 दंशिताः सा-; Va. निंशितास्त्रा- । 8) Mt. P.1 P.2 -रःसराः ।

117 = Bḍ. II. 72.125; Mt. 47.87; P.1 I. 13.226; P.2 V. 13.230; Va. 97.122. 1) Mt. ते वै । 2) Mt. P.1 -स्तान् ; P.2 सहत्रासा । 3) Mt. P.1 P.2 वचो । 4) Bḍ. Va. ऽभवन् ।

118a = Bḍ. II. 72.126a; Mt. 47.88a; P.1 I. 13.227a; P.2 V. 13.231a; Va. 97.131a. 1) P.1 P.2 -स्त- । 2) P.1 P.2 -स्त्रा । 3) P.1 P.2 वयं; Va. जये । 4) Mt. -त; P.1 P.2 देवा । 5) Bḍ. ह्या- ।

दत्त्वा भवन्तस्त्व[1])भयं
संप्राप्ता नो जिघांसया ॥ 118 ॥
अनाचार्या[1]) वयं देवास्[2])
त्यक्तशस्त्राश्च सं[3]स्थिताः ।
चीरवल्का[1]जिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥ 119 ॥

संत्याज्य समयं देवास्ते
सपत्नजिघांसवः ॥ 118 ॥
अनाचार्यास्तु भद्रं वो
विश्वस्तास्तपसि[1]) स्थिताः ।

रणे विजेतुं देवांश्च[1])न शक्ष्यामः कथंचन, ।
अयुद्धेन[2]) प्रपत्स्या[3]मः शरणं काव्यमातरम् ॥ 120 ॥
ज्ञा[1]पयामः कृच्छ्रमि[2])दं, यावद[3]भ्येति नो गुरु[4]), ।
निवृत्ते च तथा शुक्रे योत्स्यामो दंशितायुधाः[5]) ॥ 121 ॥
एवमुक्त्वा ततो[1])ऽन्योन्यं[2]) शरणं काव्यमातरम् ।

प्रापद्यन्त ततो भीतास्ते-
भ्योऽदाद[1]भयं तु सा ॥ 122 ॥

प्रापद्यन्त ततो भीतास्त-
या[1]) चैव तदाभयम् ।
दत्तं तेषां तु भीतानां
दैत्यानामभयार्थिनाम् ॥ 122 ॥

न भेतव्यं, न भेतव्यं, भयं त्यजत[1]) दानवाः ।
मत्संनिधौ वर्ततां, वो न भीर्भवितुमर्हति ! ॥ 123 ॥
तया[1]) चाप्यु[2]प[3]पन्नांस्तान्[4])दृष्ट्वादेवास्तदा[5]सुरान्[6]) ।
अभिजघ्नुः[7]) प्रसह्यैतानविचार्य[8]) बलाबलम् ॥ 124 ॥
ततस्तान्[1])वध्यमानांस्तु[2]) देवैर्दृष्ट्वासुरांस्तदा[3]) ।

---

1) P.1P.2Vā. -त॰ 2) P.1P.2 -त्रा । 3) P.1P.2 वयं; Vā. जये . 4) Mt. -त; P.1P.2 देवा
5) Bḍ. ह्या-

118^{b} = Mt. 47.88^{b}; P.1 I 13.227^{b}; P.2 V. 13.231^{b}.
1) Mt. -तो ह्य ।

118^{b} = Bḍ. II.72.126^{b}; Vā. 97.123^{b}.

119^{a} = Mt. 47.89^{a}; P.1 I. 13.228^{a}; P.2 V. 13.232^{a}.
1) P.1P.2 अनमर्षा । 2) P.1 P.2. सर्वे । 3) Mt. -त्रास्त्वव- ।

119^{a} = Bḍ. II.72.127^{a}; Vā. 97.124^{a}. 1) Bḍ. -से ।

119^{b} = Bḍ. II. 72.127^{b}; Mt. 47.89^{b}; P.1 I. 13.228^{b}; P.2 V. 13.232^{b}; Vā. 97.124^{b}. 1) Mt. P.1P.2-कृष्णा ।
120 = Bḍ. II. 72.128; Mt. 47.90; P.1 I.13.229; P.2 V. 13 233; Vā. 97.125.
1) Bḍ. Vā. -वान् वै । 2) Vā. अशुद्धेन । 3) Bḍ.Vā. पाया- ।
121 = Mt. 47.91; P.1 I. 13.230; P.2 V. 13.234; Vā. 97.126^{a}(^{b}). 1) Mt. या- । 2) Vā. कृत्स्नम् ।
3) P.1P.2 -वान् ना । 4) Vā. -वदागमनं गुरोः । 5) Vā. विनिवृत्ते ततः काव्ये योत्स्यामो युधितान्सुरान् ।
122^{a} = Mt. 47.92^{a}; P.1 I. 13.231^{a}; P.2 V. 13.235^{a}; Vā. 97.127^{a}. 1) P.1P.2 च ते; Vā. वासुरान् ।
2) Vā. योग्यं ।

122^{b} = Mt. 47.92^{b}; P.1 I. 13.231^{b}; P.2 V. 13.235^{b}.
1) P.2 दत्त्वा ।

122^{bc} = Bḍ. II. 72.129; Vā. 97.127^{b},128^{a}.
1) Vā. तदा ।

123 = Mt. 47.93; P.1 I. 13.232; P.2 V. 13.236; Vā. 97.128^{b}, 129^{a}. 1) P.2 -थ ।
124 = Bḍ. II. 72.130; Mt. 47.94; P.1 I. 13.233; P.2 V. 13.237; Vā. 97.129^{b}, 130^{a}. 1) Vā. मयाच ।
2) P.2Vā. चाप्य । 3) Vā. अभि- । 4) P.1 तयाभिरक्षितांस्ताश्च । 5) Mt. ततो- । 6) P.2 तु दानवान्; Vā. -वासुरांस्तदा । 7) Mt. P.1P.2 -जग्मुः । 8) Bḍ.विचार्य च ।
125 = Bḍ. II. 72.131; Mt. 47.95; P.1 I. 13.234; P.2 V. 13.238; Vā. 97.130^{b}, 131^{a}.

देवी क्रुद्धाब्रवीद्देवान्[4]) : अनिन्द्रत्वं[5]) करोम्य[6])हम् ! ॥ 125 ॥

संभृत्य[1]) सर्वसंभारान्
इन्द्रं साभ्यचरत्ततः[2]), ।
तस्तम्भ[3]) देवी बलवद्[4])
योगयुक्ता तपोधना ॥ 126 ॥

संस्तभ्य शीघ्रं संरम्भाद्
इन्द्रं साभ्यचरत् ततः ॥ 126 ॥

ततः सं[1]स्तम्भितं दृष्ट्वा शक्रं[2]) देवास्तु[3]) मूढवत्[4]) ।
व्य[5]द्रवन्त ततो भीता दृष्ट्वा शक्रं[6]) वशीकृतम् ॥ 127 ॥

गतेषु सुरसंघेषु विष्णुरिन्द्रम्[1]) अभाषत : ।
मां त्वं प्रविश, भद्रं ते, नेष्यामि[2]) त्वां सुरेश्वर[3]) ! ॥ 128 ॥

एवमुक्तस्ततो विष्णुं[1]) प्रविवेश पुरंदरः ।
विष्णुना[2]) रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा वचोऽब्रवीत्[3]): ॥ 129 ॥

एषा त्वां विष्णुना सार्धं दहामि मघवन्बलात्[1]) ।
मिषतां सर्वभूतानां, दृश्यतां मे तपोबलम् ॥ 130 ॥

त[1]याभिभूतौ तौ देवाविन्द्रा[2]-विष्णू बभूवतुः[3]) ।
कथं मुच्येव[4]) सहितौ[5]) ? विष्णुरिन्द्रम् अभाषत ॥ 131 ॥

इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्य[1])नां, यावन्नौ न[2]) दहेद् वि[3]भो ! ।
विशेषेणाभिभूतोऽहम्[4]), इमां तज्ज[5])हि माचिरम् ! ॥ 132 ॥

---

1) P.2 –तः सा; Vā. तांस्त्रस्तान् 2) Mt. वाध्य–; P.2 तान् ; Vā. –नांश्च । 3) P.2 तथा । 4) Bd. Vā. एनान् । 5) Mt. –द्रान्वः । 6) P.1P.2 निद्रया मोहयाम्य ।

126 = Mt. 47.96; P.1 I. 13.235; P.2 V. 13.239. 1) P.2T. –वृत्य । 2) P.1P.2 निद्रां सा व्य सृजत्तदा । 3) P.2 संस्तभ्य 4) P.1 च बलाद् ; P.2 व्यचरद् ।

126 = Bd. II. 72. 132[a]; Vā. 97. 131[b].

127 = Bd. II. 72. 132[b], 133[a]; Mt. 47.97; P.1 I. 13.236; P2. V. 13.240[ab]; Vā. 97.132. 1) Mt. P.1P.2 –तस्तं । 2) Mt. P.1P.2 ऽइन्द्रं । 3) Mt. P.1P.2 –चाश्च । 4) Mt. मूकवत् ; Vā. यूववत् 5) Mt. P.1P.2 प्रा । 6) Mt. P.1P.2 इन्द्रं दृष्ट्वा ।

128 = Bd. II. 72.133[b], 134[a]; Mt. 47.98; P.1 I. 13.237; P.2 V. 13.240[c], 241[a]; Vā. 97.133 1) Mt. शक्रं विष्णुर । 2) Mt. P.2 नयिष्ये; P.1 राक्षस्ये । 3) Mt. P.1P.2 –रोत्तम ।

129 = Bd. 72.134[b], 135[a]; Mt. 47.99; P.1 I. 13.238; P.2 V. 13.241[b], 242; Vā. 97.134. 1) Bd. –ग्णुः 2) P.1 –नुसं– । 3) Bd. Vā. –चोऽवदत् ; P.2 –धाब्रवीद्वचः ।

130 = Bd. II. 72.135[b], 136[a]; Mt. 47.100; P.1 I. 13.239; P.2 V. 13.243; Vā, 97.135. 1) Vā. –वानिव ।

131 = Bd. II.72.136[b], 137[a]; Mt. 47.101; P.1 I. 13.240; P.2 V. 13.244; Vā. 97.136. 1) P.2 भ– । 2) P.1P.2 –द्र– । 3) Bd.Vā. जजल्पतुः । 4) P.1 –च्येय । 5) P.1 –तो !

132 = Bd. II. 72.137[b], 138[a]; Mt. 47.102; P.1 I. 13.241; P.2 V. 13.245; Vā. 97.137. 1) P.2Vā. जहीह्य । 2) Bd. नो न । 3) Mt. P.1P.2 –हेत्प्र– । 4) Mt.P.1P.2 ऽस्मि । 5) Mt. त्वत्तोऽहं ; P.1 जहीमां; P.2 तदिमां; Vā. अतस्त्वं

ततः समीक्ष्य तां विष्णुः[1]) स्त्रीवधं[2]) कर्तुमा[3])स्थितः।
अभिध्याय ततश्च[4]क्रम् आपन्नं[5]) सत्वरं प्रभुः[6]) ॥ 133 ॥

ततः स[1]) त्वरया युक्तः
शीघ्रकारी भयान्वितः।
ज्ञात्वा विष्णुस्ततस्तस्याः
क्रूरं देव्याश्चिकीर्षितम् ॥ 134 ॥

तस्याः स[1]) त्वरमाणायाः
शीघ्र[2]कारी सुरारिहा।
स्त्रिया[3]) विष्णुस्ततो देव्याः[4])
क्रूरं बुद्ध्वा चिकीर्षितम् ॥ 134 ॥

क्रुद्धस्तद[1])स्त्रमाविध्य[2]) शिरश्चिच्छेद वै भयात्[3])।
तं दृष्ट्वा स्त्रीवधं घोरं चुकोप[4]) भृगुरीश्वरः, ॥135 ॥
ततोऽभि[1]शप्तो भृगुणा विष्णुर्भार्यावधे तदा[2]):।
यस्मात्ते[3]) जानता[4]) धर्मान्[5]) अवध्या स्त्री निषूदिता, ॥ 136 ॥
तस्मात्त्वं सप्तकृत्वो वै[1])मानुषेषूपपत्स्यसे[2]) !।
ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनः पुनः ॥ 137 ॥
लोके सर्व[1]हितार्थाय जायते मानुषेष्विह।
अनु[2]व्याहृत्य विष्णुं स तदादाय शिरः स्वयम्[3] ॥ 138 ॥
समानीय ततः काये[1]) अपो[2]) गृह्य[3]दमब्रवीत् :।
एषा[4]) त्वां[5]) विष्णुना सत्यं[6]) हतां[7])संजीवयाम्यहम्, ॥ 139 ॥
यदि कृत्स्नो मया धर्मश्चरितो ज्ञायते[1])ऽपि वा; ।
तेन सत्येन जीवस्व[2]), यदि सत्यं ब्रवीम्य[3])हम् ! ॥ 140 ॥

---

133 – Bd. II. 72.138[b], 139[a]; Mt. 47.103; P.1 I. 13.242; P.2 V. 13.246; Vā. 97.133. 1) Mt.P.1P.2 –गुस्तां। 2) Mt. P.1P.2 –धे। 3) Mt. P.1P.2. कृच्छ्रम्। 4) P.1 –तः श। 5) Vā. –नद्यः। 6) Mt. आपादुद्धरणे तु तत्।

134 – Mt. 47.104[ab]; P. I. 13.243; P.2 V. 13.247. 1) Mt. –तस्तु।

134 – Bd. II. 72.139[b], 140[a]; Vā. 97.139[ab]. 1) Bd. सं– 2) Bd. –त्रं 3) Bd. त्रिधा। 4) Bd. Vā. V. देवः।

135 – Bd. II. 72.140[b], 141[a]; Mt. 47.104[c], 105[a]; P.1 I. 13.244; P.2 V. 13.248[ab]; Vā. 97.139[c], 140[a]. 1) Mt. स्वं। 2) Mt. आदाय; P.1 च चक्रमादाय; P.2 चक्रं समादाय। 3) Bd.Vā. मघवः; Mt. वै मिया। 4) Mt. P.1P.2 चुक्रोध।

136 – Bd. II. 72.141[b], 142[a]; Mt. 47.105[b], 106[a]; P.1 I. 13.245; P.2 V. 13.248[c], 249[a]; Vā. 97.140[b], 141[a]; 1) P.1 हि। P.1P.2 कृते। 3) P.1 यत्त्वया। 4) Mt. –त्तो। 5) Mt.P.1P.2 –र्मं।

137 – Bd. II. 72.142[b], 143[a]; Mt. 47.106[b], 107[a]; P.1 I. 13.246; P.2 V. 13.249[b], 250[a]; Vā. 97.141[b], 142[a]. 1) Mt. –वेह; P.1 –वो हि; P.2 –वो ह। 2) Bd. पु प्रपद्यसे; P.1P.2T. पयास्यसि ; Vā. –पु प्रवत्स्यसि।

138 – Bd. II. 72.143[b], 144[a]; Mt. 47.107[b], 108[a]; P.1 I. 13.247; P.2 V. 13.250[b], 251[a]; Vā. 97.142[b], 143[a]. Bd. सर्वलोक– ; Mt. P.1P.2 लोकस्य च। 2) P.1P.2 अथ। 3) Mt. त्वरन्।

139 – Bd. II. 72.144[b], 145[a]; Mt. 47.108[b], 109[a]; P.1 I. 13.248; P.2 V. 13.251[b], 252[a]; Vā. 97.143[b], 144[a]. 1) Mt.P.1P.2 –यं ; Vā.T. कार्यं। 2) Mt. असौ ; P.1P.2 पाणौ। 3) Bd. समायोज्ये–। 4) Bd. एतां; Mt.P.1P.2 एषा। 5) Mt.P.1P.2 त्वं। 6) Mt.P.1P.2 देवि; Vā. सत्ये। 7) Mt.P.1P.2 –ता।

140 – Bd. II. 72.145[b], 146[a]; Mt. 47. 110; P.1 I.13.249; P.2 V. 13.252[b], 253[a]; Vā. 97.144[bc].

तत[1]) स्तां प्रोक्ष्य शीताभिरद्भि[2])र्जीवेति सोऽब्रवीत् ।
सत्या[3]भिव्याहृते[4]) तस्य)[5] देवी संजीविता तदा ॥ 141 ॥

तत[1])स्तां सर्वभूतानि[1]) दृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव ।
साधु साध्वित्यदृश्यानां[2]) वाचस्ताः[3]) सस्त्रनुर्दिशः[4]) ॥ 142 ॥

दृष्ट्वा संजीवितां एवं[1]) देवीं तां[2]) भृगुणा तदा ।
मिषतां सर्वभूतानां[3]), तदद्भुतमिवाभवत् ॥ 143 ॥

असंभ्रान्तेन भृगुणा पत्नीं[1]) संजीवितां[2]) पुनः[3]) ।
दृष्ट्वा शक्रो न लेभेऽथ[4]) शर्म काव्यभयात् ततः[5]) ॥ 144 ॥

प्रजागरे ततश्चेन्द्रो जयन्तीम् इदमब्रवीत्[1])
संचिन्त्य[2]) मतिमान्[3]) वाक्यं स्वां कन्यां पाकशासनः ॥ 145 ॥

एष काव्यो ह्यनिन्द्राय[1]) व्रतं चरति दारुणम्[2]), ।
तेनाहं व्याकुलः पुत्री कृतो मा[3]तिमता दृढम्[4]) ॥ 146)

गच्छ, संभावय[1]स्वैनं श्रमापनयनैः शुभैः[2]) ।
तैस्तैर्मनोनुकूलैश्च ह्यु[3]पचारैरतन्द्रिता ! ॥ 147 ॥

| आराधय तथा पुत्री[1]), यथा तुष्येत स[2]) द्विजः ।
| गच्छ त्वं, तस्य दत्तासि, प्रयत्नं कुरु मत्कृते[3]) ! ॥ 147 ॥
| एवमुक्ता जयन्ती सा वचः संगृह्य वै[1]) पितुः ।

---

1) Mt.P.1P.2 —नां ज्ञायते चरितो । 2)Vā. —वस्य । 3) Mt. वदाम्य ।

141 = Bḍ. II. 72.147[a], 146[b]; Mt. 47.111; P.1 I. 13.250; P.2 V. 13.253[b], 254[a]; Vā. 97.145[ba]. 1) Bḍ.Vā. —द्रा । 2) P.1 शीताद्भिर्जीव । 3) Mt. P.1P.2 ततो । 4) Bḍ. —तात् ; Vā. —ता । 4) P.1P.1 —भिन् ।

142 = Bḍ. II. 72.147[b], 148[a]; Mt. 47.112; P.1 I. 93.251; P.2 V. 13.254[b], 255[a]; Vā. 97.146. 1) Bḍ.—नां। 2) Mt. चक्रुस्ते; P.1P.2 —ति धृष्टैव । 3) Mt. वचसा; P.1 वचस्तां । 4) Mt. सर्वतोदिशम् ; P.1P.2 सर्वतोऽब्रुवन् ।

143 = Bḍ. II. 72.148[b], 149[a]; Mt. 47.113; P.1 I. 13.252; P.2 V. 13. 255[b], 256[a]; Vā. 97.147. 1) Mt. P.1 P.2 एवं प्रत्याहृता तेन । 2) Mt. P.1P.2 —त्री सा । 3) Mt.P.1P.2 दे(दै)वतानां हि ।

144 = Bḍ. II. 72.149[b], 150[a]; Mt. 47.114[ab]; P.1 I. 13.253; P.2 V. 13.256[b], 257[a]; Vā. 97.148. 1) Mt. P.1P.2 —नी । Mt.P.1P.2 —ता । 3) Bḍ.Vā. ततः । 4) Mt.P.1P.1 चेन्द्रो नालभत । 5) Mt. P.1P.2 पुनः ।

145 = Bḍ. II. 72.150[b], 151[a]; Mt. 47.114[c], 115[a]; P.1 I. 13.254;P. 2 V. 13.257[b], 258; Vā. 97.149 1) Bḍ. Vā. आत्मनः सुताम् । Bḍ. Vā. प्रोवाच । 3) P.1P.2 संधिकामोऽभ्यधाद् ।

146 = Bḍ. II. 72.151[b], 152[a]; Mt. 47.115[bc]; P.1 I. 13.255; P.2 V. 13.259; Vā. 97.150. 1) Mt. अभित्राय । 2) Bḍ.Vā. चरते दारुणं तपः । 3) Bḍ.Vā. धृ— । 4) Mt. भृशम् ।

147 = Bḍ. II. 72.152[b], 153[a]; Mt. 47.116; P.1 I. 13.256[a] = [a]; P.2 V. 13.260[ab]; Vā. 97.151. Mt. संसाधय— । 2) Bḍ. मे—; P.2 गच्छमोहय तं काव्यं शीघ्रमायतलोचने । 3) P.1P.2 च उ— ।

| 147₁ = Mt. 47.117; P.1 I. 13.256[b], 257[a]; P.2 V. 13.261. 1) Mt. काव्यमाराध्य स्वैनं । 2) P.2 ते । 3) P.2T. सुव्रते ।
| 147₂ = Mt. 47.118; P.1 I. 13.257[b], 258[a]; P.2 V. 13.262. 1) P.2 [illegible] । 2) Mt. —न आ— ।

| अगच्छद् , यत्र घोरं स तपो ह्या[2]रभ्य तिष्ठति ॥ 147[2]॥
| तं दृष्ट्वा तु[1]) पिवन्तं सा कणधूममधो[2]मुखम् ।
| यक्षेण पात[3]यमानं च कुण्डधारेण पावनम्[4]) ॥ 147[3] ॥

दृष्ट्वा च तं पात्यमानं[1])
देवी काव्यमवस्थितम् ।
स्वरूप ध्यान[2]शाम्यन्तं[3])
दुर्बलं भूतिम्[4]) आस्थितम् ॥ 148 ॥

| देवी साहीन्द्रदुहिता
| जयन्ती शुभचारिणी ।
| सुस्वरूपवरागात्तं[1])
| दुर्वहं[2]) व्रतमा[3])स्थितम् ॥ 148 ॥

पित्रा यथोक्तं वाक्यं[2]) सा काव्ये कृतवती तदा ।
गीर्भिश्चैवानुकूलाभिः स्तुवन्ती[3]) वल्गुभाषिणी ॥ 149 ॥

गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना त्वचः[1]) सुखैः[2]) ।
शुश्रूषन्त्यनुकूला च[3]) उवास[4]) बहुलाः समाः ॥ 150 ॥

पूर्णे धूम[1]व्रते तस्मिन्[2]) घोरे वर्षसहस्रके[3]) ।
वरेण छन्दयामास काव्यं[4]) प्रीतो भव[5])स्तदा : ॥ 151 ॥

एतद् व्रतं[1]) त्वयैकेन चीर्णं नान्येन केनचित्, ।
तस्मात्त्वं[2]) तपसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन[3]) च ॥ 152 ॥

ते[1]जसा चा[2]पि विबुधान्[3]) सर्वान[4]भिभविष्यसि ।
यच्च किंचिन्मम[5]) ब्रह्मन्[6]) विद्यते भृगुनन्दन ॥ 153 ॥

| सांगं च सरहस्यं च यज्ञोपनिषदस्[1])तथा ।

| 143 = Mt. 47.119; P.1 I. 13.258[b], 259[a]; P.2 V. 13.263. 1) P.1P.2 च । 2) Mt. अवां– । 3) P.2 यज्ञेन याप । 4) Mt. पातितम् ।

148 = Mt. 47.120[ab]; P.1 I. 13.259[b], 260[a]; P.2 V. 13.264. 1) P.1P.2 –ऽवातं यतमानं तु । 2) P.1 शत्रूपघारे; P.2शत्रूपधानं । 3) Mt. V. स्वरवरूपधरं दृष्ट्वा; P.1P.2 श्राम्यन्तं । 4) P.1 P.2 –ऌरिथर्ति ।

148 = Bd. II. 72.153[b], 154[a]; Vā. 97.152. 1) Vā. T. युक्तध्यानं च शांयन्तं शुण्डरूपधरं साम्यं । 2) Vā. –वलं । 3) Vā. धृतिं ।

149 = Bḍ. II. 72.154[b], 155[a]; Mt. 47.120[c], 121[a]; P.1 I. 13.260[b], 261[a]; P.2 V. 13.265; Vā. 97.153. 1) Vā. काव्यं । 2) P.2 यदु– । 3) Mt.Vā.T. –वती ।

150 = Bḍ. II. 72.155[b], 156[a]; Mt. 47.121[bc]; P.1 I. 13.261[b], 262[a]; P.2 V. 13.266; Vā. 97.154. 1) Bḍ. त्वचा । 2) Vā. सुखावहैः । 3) Mt.P.1P.2 व्रतचर्यानुकूलाभिर । 4) P.1P.2 उपास्य ।

151 = Bḍ. II. 72.156[b], 157[a]; Mt. 47.122; P.1 I. 13.262[b], 263[a]; P.2 V. 13.267; Vā. 97.155. 1) Vā. –व्र । 2) Bḍ.Vā. चापि । 3) Vā. रिके । 4) P.1P.2 शिवः । 5) P.1P.2 ऽभवत् ।

152 = Bḍ. II. 72.157[b], 158[a]; Mt. 47.123; P.1 I. 13.263[b], 264[a]; P.2 V. 13.268; Vā. 97.156. 1) Vā. एवं व्रुवंस । 2) Mt.P.1P.2 –मद्वै । 3) P.2 द्मेन ।

153 = Bḍ. II. 72.158[b], 159[a]; Mt. 47.124; P.1 I. 13.264[b], 265[a]; P.2 V. 13.269; Vā. 97.157. 1) P.2 ओ– । 2) Bḍ. वा– 3) Mt.P.1P.2 च सुरान्सर्वांस । 4) Mt.P.1P.2 त्वमेको– । 5) Mt. चाभिलषितं; P.1P.2 मयि । 6) Bḍ. –म ।

| 154 = Bḍ. II. 72.159[b]; Vā. 97.158[a]. 1) Vā. –द्रां ।

प्रतिभास्यति[1]) ते[2]) सर्वं, तद्वाच्यं तु न[3]) कस्यचित् ।
सर्वाभिभावी तेन त्वं द्विजश्रेष्ठो भविष्यसि[4]) ॥ 154 ॥

एवं[1]) दत्त्वा[2]) वरांस्[3])तस्मै[4]) भार्गवाय भवः[5]) पुनः ।
प्रजेश[6]त्वं धनेशत्वं अवध्यत्वं च वै ददौ ॥ 155 ॥

एतांल्लब्ध्वा वरान्काव्यः संप्रहृष्टतनूरुहः ।
हर्षात्प्रादुर्बभौ तस्य दिव्य[1]स्तोत्रं महेश्वरे[2]) ॥ 156 ॥

तदा[1]) तिर्यक्स्थितस्त्वेवं[2]) तुष्टुवे नीललोहितम् ।
नमोऽस्तु शितिकण्ठाय सुराद्याय[3]) सुवर्चसे ॥ 157 ॥

लेलि[1]हानाय लेह्या[2]य वत्सराय जग[3]पते ।
कपर्दिने ह्यूर्ध्वरोम्णे[4]) हर्यक्षणे[5]) वरदाय[6]) च ॥ 158 ॥

संस्तु[1]ताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ।
उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ 159 ॥

वसुरेताय रुद्राय तपसे ची[1]रवाससे ।
ह्रस्[2]वाय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च ॥ 160 ॥

कवये राजवृद्धाय[1]) तक्षकक्रीडनाय च ।
गिरिशायार्कनेत्राय यतये[2]) चा[3]ज्यपाय[4]) च ॥ 161 ॥

सुवृत्ताय सुहस्ताय[1]) धन्विने भार्गवाय च ।
| सहस्रबाहवे चैव सहस्रामलचक्षुषे ॥ 162 ॥

154bc(ab) – Bd. II. 72.160; Mt. 47.125; P.1 I. 13.265b, (266a); P.2 13.270a(b); Vā. 97.158b, 159a. 1) Mt. प्रपत्स्यसे तु; P.1P.0 प्रतिदास्यामि । 2) Mt.P.1P.2 तत् । 3) Mt. नानुवाच्यं तु; P.1P.2 त्वया वाच्य; Vā. तच्चाचन्तं । 4) Mt. त्वं भविष्यसि द्विजोत्तम; P.1P.2 किं भाषितेन बहुना अवध्यस्त्वं भविष्यसि ।

155 – Bd. II. 62.161; Mt. 47.126; P.1 I. 13.226b, 267a; P.2 V. 13.271; Vā. 97.159b, 160a. 1) Mt.P.2 एतान्; P.1 तान् । 2) P.1 –चा तु । 3) Bd.P.2 –रं । 4) Bd. –यै । 5) P.1Vā. पुनः । 6) Vā. अजेय– ।

156 – Bd. II. 72.162; Mt. 47.127ab; P.1 I. 13.267b – a; P.2 V. 13.272a = a; Vā. 97.160b, 161a. 1) Bd. यं Vā. देव–; 2) Bd. –हेशितुः; Vā. रम् ।

157 – Bd. II. 72.163; Mt. 47.127c, 128a. Vā. 97.161b, 162a 1) Mt. तथा । 2) Mt. –ज्ञश्चैव । 3) Mt. कनिष्ठाय; Vā. सुरूपाय ।

158 – Bd. II. 72.164; Mt. 47.128b, 129a; Vā. 97.162b,163a. 1) Vā.T. रिरि– । V. रेरि– 2) Mt. काव्य; Vā. लोप– । 3) Mt. –यान्धसः– 4) Mt. करालाय । 5) Bd. –क्षु–; Vā. हयाय । 6) Vā. करणाय

159 – Bd. II. 72.165; Mt. 47.129b 130aI, 132aII; Vā. 97.163b, 164a. 1) Vā. –स्रु–

160 – Bd. II. 72.166; Mt. 47.130b, 131a; Vā. 97.164b, 165a. 1) Mt. चित– 2) Bd. निर–; Mt. हर– ।

161 – Bd. II. 72.167; Mt. 47.131b, 133a; Vā. 97.165b, 166a. 1) Mt. –वृक्षाय । 2) Mt. –शाय नमोऽर्काय वलिने; Vā. यतिने । 3) Mt. आ– 4) Vā. जाम्बवाय ।

162a – Bd. II. 72.168a; Mt. 47.133b; Vā. 97.166b. 1) Mt. –गुप्ताय सुवरत्राय ।

| 162b – Bd. II. 72.168b; Vā. 97.167a.

सहस्रकुक्षये चैव सहस्रचरणाय च ।
सहस्रशिरसे चैव बहुरूपाय वेधसे ॥ 162 ॥
भवाय *विश्व*[1]रूपाय श्वेताय पुरुषाय च ।
निषङ्गिणे *कवचिने*[2]) *सूक्ष्मा*[3]*य* क्षपणाय च ॥ 163 ॥
ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ।
महादेवाय शर्वा[1]य विश्वरूपशिवाय च ॥ 164 ॥
हिरण्याय वसिष्ठा[1]य ज्येष्ठाय[2]) मध्यमाय च ।
बभ्रवे च[3]) पिशङ्गाय पिङ्गलायारुणाय च ॥ 165 ॥
पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहिताय च ।
दुन्दुभ्यायैकपादाय *अर्हाय* वुद्धये *तथा*[1]) ॥ 166 ॥
मृगव्याधाय *शर्वाय*[1]) स्थाणवे भीषणाय च ।
बहुरूपाय[2]) *चोग्राय*[3]) त्रिनेत्रायेश्वराय च ॥ 167 ॥
कपिलायैक[1]वीराय मृत्यवे त्र्यम्बकाय च ।
वास्तोष्पते पिनाकाय शङ्कराय शिवाय च ॥ 168 ॥
आरण्याय गृहस्थाय यतये[1]) ब्रह्मचारिणे ।
सांख्याय चैव योगाय *ध्यानिने*[2]) दीक्षिताय च ॥ 169 ॥
अन्तर्हि[1]ताय शर्वा[2]य *तप्याय*[3]) *व्यापिने*[4]) *तथा*[5]) ।
बुद्धाय चैव शुद्धाय मुक्ताय[6]) केवलाय च ॥ 170 ॥
रोधसे चे[1]कितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये ।
चतुष्पा[2]दाय मेध्याय *वर्मिणे*[3]) शीघ्रगाय च ॥ 171 ॥
शिखण्डिने कपा[1]लाय दंष्ट्रिणे[2]) विश्वमेधसे ।

| 162₁a = Bḍ. II. 72.169a; Vā. 97.167b.

162₁b = Bḍ. II. 72.169b; Mt. 47.132aI, 130aII; Vā. 97.168a.

163 = Bḍ. II. 72.170; Mt. 47.132b, 134a; Vā. 97.168b, 169a. 1) Mt. वराय भव्य– । 2) Mt. च ताराय । 3) Mt. स्वक्ष– ।

164 = Bḍ. II. 72.171; Mt. 47.134b, 135a; Vā. 97.169b, 170b. Bḍ. सर–

165 = Bḍ. II. 72.172; Mt. 47.135b, 138a; Vā. 97.171ab. 1) Mt.T. वरि–, V. विशिष्टा ; Vā.T. च शिष्टा । 2) Bḍ. वर्षाय; Vā.T. श्रेष्ठाय । 3) Bḍ. धाम्ने चैव ।

166 = Bḍ. II. 72.173ab; Mt. 47.138b, 139a; Vā. 97.171c, 172a. 1) Mt. अजाय बुद्धिदाय च ।

167 = Bḍ. II. 72.173c, 174a; Mt. 47.136b, 137a; Vā. 97.172b, 173a. 1) Mt. दक्षाय; Vā. सर्पाय । 2) Mt. T. –नेत्राय । 3) Mt. धुर्याय ।

168 = Bḍ. II. 72.174b, 175a; Mt. 47.137b, 136a1 = abI; Vā. 97.173b, 174a. 1) Mt. कपालिने च ।

169 = Bḍ. II. 72.175b, 176a; Mt. 47.139b, 140a; Vā. 97. 174b, 175a. 1) Bḍ. यतिने । 2) Mt. व्यापिने ।

170 = Bḍ. II. 72.176b, 177a; Mt. 47.140b, 136aII; Vā. 97.175b, 176a. 1) Mt.T. अनाह– । 2) Bḍ. सर– । 3) Mt. भव्येशाय; Vā. मान्याय । 4) Mt. यमाय; Vā. मालिने । 5) Mt. च । 6) Mt. मुक्तये

171 = Bḍ. II. 72.177b, 178a; Mt. 47.141; Vā. 97.177b, 178a. 1) Bḍ. चै– । 2) Mt. –त्र– । 3) Mt. रक्षिणे; Vā. धर्मिणे ।

172 = Bḍ. II. 72.178b, 179a; Mt. 47.142; Vā. 97.178b, 179a. 1) Mt. करा– ।

अप्रती[3]ताय दीप्ताय भास्कराय[4]) सुमेधसे ॥ 172 ॥

क्रूराय वि[1]कृतायैव *वीभत्साय*[2]) शिवाय च ।
सौम्याय चैव पुण्याय[3]) धार्मिकाय शुभाय च ॥ 173 ॥

अवध्यायामृतायैव[1]) नित्याय शाश्वताय च ।
कट्वाय शरभायैव[2]) शूलिने च त्रि[3]चक्षुषे ॥ 174 ॥

सोमपायाज्यपायैव धूमपायोष्मपाय च ।
शुचये परिधानाय[1]) सद्योजाताय मृत्यवे ॥ 175 ॥

पिशिताशाय शर्वा[1]य मेधा[2]य विद्युताय च ।
व्याश्रिताय[3] *श्रविष्ठाय*[4]) भरिताय तरक्षवे[5]) ॥ 176 ॥

क्षे[1]माय सहमानाय सत्याय *तपनाय*[2]) च ।
त्रिपुरघ्नाय दीप्ताय च[3]क्राय रोमशाय च ॥ 177 ॥

तिग्मायुधाय मे[1]ध्याय सिद्धाय च[2]) पुलस्तये ।
रोचमानाय च[3]ण्डाय स्फीताय ऋषभाय च ॥ 178 ॥

व्रतिने[1]) युञ्जमानाय शुचये चोर्ध्व[2]रेतसे ।
अघ[3]घ्नाय मख[4]घ्नाय मृत्युघ्ने[5]) यज्ञियाय च ॥ 179 ॥

कृशानवे प्रचेताय वह्नये *निर्मलाय*[1]) च ।
| सिकत्याय प्रसन्नाय वरेण्ययैव चक्षुषे ॥ 180 ॥
| क्षिप्रगवे सुधन्वाय प्रमेध्याय पिवाय च ।
रक्षोघ्नाय पशुघ्नाया[1]विघ्नाय *श्वसिताय*[2]) च ॥ 181 ॥

| Bd. दण्डिने । 3) Vā. अप्रतीघा– । 4) Mt. भास्वराय प्रतीताय सुदीप्ताय ।

173 = Bd. II. 72.179^{b} = ^{a}; Mt. 47.143; Vā. 97.178^{b}, 179^{a}. 1) Mt. –या– । 2) Mt. भीषणाय । 3) Bd. T. मुख्याय ।

174 = Mt. 47.144^{a}, 145^{b}; Vā. 97.179^{b}, 180^{a}. 1) Vā. –ताङ्गाय । 2) Mt. कर्त्रे परशवे चैव । 3) Mt. दिव्य– ।

175 = Bd. II. 72.180^{a} = ^{b}; Mt. 47.146; Vā. 97.180^{b}, 181^{a}. 1) Vā. रेरिहाणाय ।

176 = Bd. II. 72.180^{b} = ^{a}; Mt. 47.147, cfr. 144^{b} = ^{b}; Vā. 97.181^{b}, 182^{a}.
1) Mt. सर–; Vā. –खर– । 2) Vā. मेधा– । 3) Mt. 47.144^{b} T. व्यपताय, V. 47.147 व्यावृत्ताया । 4) Mt. 47.144 वसिष्ठाया ; 47.147 वरिष्ठाय । 5) Mt. 47.144^{b} भरताय च साक्षिणे; Vā. भारतायान्तरिक्षये , V. –अवे ।

177 = Mt. 47. 145^{a}, 148^{a}; Vā. 97.182^{b}, 183^{a}. 1) Vā. क्ष– । 2) Mt. चामृताय । 3) Mt.T. तीर्थायाद–

178 = Mt. 47.148^{b}, 149^{a}; Vā. 97.183^{b}, 184^{a}. 1) Mt. व्याल– । 2) Mt. सुसिद्धाय । 3) Vā. खं ।

179 = Mt. 47.149^{b}, 150^{a}; Vā. 97.184^{b}, 185^{a}. 1) Vā. भोगिने । 2) Vā. शान्तायैवोर– । 3) Mt. असुर । 4) Mt.T. स्वा– । 5) –त्यवे ।

180^{a} = Mt. 47.150^{b}; Vā. 97.185^{b}. 1) Vā. किंशुलाय ।

| 180^{b} = Vā. 97.186^{a}
| 1801^{a} = Vā. 97.186^{b}.

1801^{b} = Mt. 47.151^{a}; Vā. 97.187^{a}. 1) Vā. –य– । 2) Vā. शयनाय ।

विश्रान्ताय महान्ताय अत्यन्तं[1]) दुर्गमाय च ।
दक्षाय[2]) च जघन्याय[3]) लोकानामीश्वराय च ॥ 181 ॥
अनामयाय[1]) चेध्माय[2]) समत्वा[3]धिष्ठिताय च ।
हिरण्यबाहवे चैव सत्याय[5]) शमनाय[5]) च ॥ 182 ॥

| असिकल्पाय माधाय हिर[1]ण्यायैकचक्षुषे ।
| श्रेष्ठाय वामदेवाय ईशानाय च धीमते ॥ 182 ॥

महाकल्पाय[1]) दीप्ताय रोदनाय हसाय[2]) च ।
दृढधन्विने कवचिने रथिने च वरूथिने ॥ 183 ॥

भृगुनाथाय शुक्राय गह्वरि[1]ष्ठाय धीमते[2]) ।
अमोघाय प्रशान्ताय[3]) सदा विप्र[4] प्रियाय[5]) च ! ॥ 184 ॥

नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन्
विश्वाय कृत्तिवाससे ! ।
| दिग्वासः कृत्तिवासाय
| भगघ्नाय नमोऽस्तु ते ! ।
पशूनां पतये चैव[1]) भूतानां पतये नमः ! ॥ 185 ॥

प्रणवे[1]) ऋग्यजुःसाम्ने स्वाहायै[2]) च सुधाय[3]) च ।
वषट्कारतमायैव[4]) तुभ्यं मन्त्रा[5]त्मने नमः ! ॥ 186 ॥

स्र[1]ष्ट्रे धात्रे तथा क[2]र्त्रे हर्त्रे च क्षपणाय[3]) च ।
भूतभव्यभवेशाय[4]) तुभ्यं कर्मा[5]त्मने नमः ! ॥ 187 ॥

वसवे चैव साध्याय रुद्रासित्याश्विनाय[1]) च ।
विश्वाय मरुते चैव[2]) तुभ्यं देवात्मने नमः ! ॥ 188 ॥

अग्नीषोमविधिज्ञाय[1]) पशुमन्त्रौषधाय च ।

---

181 – Bḍ. II. 72.131^{a} – ^{b}; Mt. 47.151^{b}, 152^{a}; Vā. 97.187^{b}, 188^{a}. 1) Mt.T. अर्गवे; Vā. अन्तये 2) Mt. कृष्णाय । 3) Mt. जयन्ताय ।

182 – Bḍ. II. 72.131^{b}I – ^{a}I; Mt. 47.152^{b}, 153^{a}; Vā. 97.188^{b}, 189^{a}. 1) Mt. अनाश्रिताय । 2) Mt. वेध्याय; Vā. चोर्ध्वाय । 3) Vā. संहत्या– । 4) Mt. व्याप्ताय । 5) Mt. च महाय ।

| 182I – Bḍ. II. 72.131^{b}II, 132^{a} – ^{a}II^{b}; Vā. 97.189^{b}, 190^{a}. 1) Vā. रीं(रि)रिं– ।

183 – Bḍ. II. 72.132^{b}, 133^{a}; Mt. 47.155; Vā. 97.190^{b}, 191^{a}. 1) Mt. –काशाय । 2) Mt.Vā.V. सहाय ।

184 – Bḍ. II. 72.133^{b}. 134^{a}; Mt. 47.156; Vā. 97.191^{b}, 192^{a}. 1) Mt. –रे; Vā. वह्निरि– । 2) Mt. वेधसे । 3) Vā. अघाय अघसंघाय । 4) Vā. विप्रियाय । 5) Mt. सुमेधायवृषाय ।

185^{a} – Mt. 47.157^{a}.
| 185^{a} – Bḍ. II. 72.134^{b}; Vā. 97.192^{b}.

185^{b} – Bḍ. II. 72.135^{a}; Mt. 47.157^{b}; Vā. 97.193^{a}. 1) Mt. तुभ्यं ।

186 – Bḍ. II. 72.135^{b}, 136^{a}; Mt. 47.158; Vā. 97.193^{b}, 194^{a}. 1) Bḍ. प्रभवे । 2) Mt. –य; Vā. स्वधायै । 3) Mt. स्वधाय । 4) Mt. –रात्मने चैव । 5) Vā. अन्तात्– ।

187 – Bḍ. II. 72.136^{b}, 137^{a}; Mt. 47.159; Vā. 97.194^{b}. 195^{a}. 1) Mt.T. द्र– । 2) Vā. हो । 3. Mt. चक्षुःश्रोत्रमयाय । 4) Vā. –नायैव । 5) Vā. काला ।

188 – Bḍ. II. 72.137^{b}, 138^{a}; Mt. 47,160; Vā. 97.195^{b}, 196^{a}. 1) Mt.T. –यसुराय– । 2) Mt. विपाय मारुतायैव ।

189 – Bḍ. II. 72.138^{b}, 139^{a}; Mt. 47.161^{ab}; Vā. 97.196^{b}, 197^{a}. 1) Vā. – मखिविज्ञाय । 2) Mt. प्रजानां पतये चैव । 3) Mt. ब्रह्मा ।

दक्षिणावभृतायैव[2]) तुभ्यं *यज्ञा*[3]त्मने नमः ! ॥ 189 ॥

आत्मेशायात्मवश्याय
सर्वेशातिशाय च ॥ 190 ॥

तपसे चैव सत्याय
त्यागाय च शमाय च ।
अहिंसायाप्य[1]लोभाय
सुवेशायाति[2]शाय च ॥ 190 ॥

सर्वभूतात्म[1]भूताय तुभ्यं *योगा*[2]त्मने नमः ! ।
पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिवाय च महाय[3]) च ॥ 191 ॥

जनस्तपाथ सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ! ।
अव्यक्तायाथ[1]) महते भूतायैवेन्द्रि[2]याय च ॥ 192 ॥

तन्मात्रायाथ महते[1]) तुभ्यं *तत्त्वा*[c]त्मने नमः ! ।
नित्याय चाप्य[3]लिङ्गाय सूक्ष्माय चेतराय[4]) च ॥ 193 ॥

शुद्धाय विभवे चैव तुभ्यं *नित्या*[2]त्मने नमः ! ।
नमस्ते त्रिषु लोकेषु स्वरन्तेषु भुवा[3]दिषु[4]) ॥ 194 ॥

सत्यान्तेषु महाद्येषु[1]) चतुर्षु च नमोऽस्तु ते ! ।
नमः[2]स्तोत्रे मया ह्यस्मिन्यद[3])सद्[4])व्याहृतं *प्रभो*[5])
मद्भक्त इति ब्रह्मण्य सर्वं तत[6])क्षन्तुमर्हसि ! ॥ 195 ॥

---

190 – Mt. 47.162[a].

190 – Bḍ. II. 72.189[b], 190[a]; Vā. 97.197[b], 198[a]. 1) Bḍ.Vā.V. –याथ 2) Bḍ. यानि ।

191 – Bḍ. II. 72.190[b], 191[a]; Mt. 47.162[b], 164[a]; Vā. 97.198[b], 199[a]. 1) Bḍ. –तत्प्र–; Mt.T. –ताङ्ग– । 2) Mt. भूता– । 3) Bḍ. महसे त्रिदिवाय ।

192 – Bḍ. II. 72.191[b], 192[a]; Mt. 47.164[b], 165[a]; Vā. 97.199[b], 200[a]. 1) Mt. –प्र । 2) Mt. –तादेरिन्– ।

193 – Bḍ. II. 72.192[b]. 193[a]; Mt. 47.165[b], 166[a]; Vā. 97.200[b], 201[a]. 1) Mt. आत्मज्ञाय; विशेषाय; Vā. –त्राय महान्ताय । 2) Mt. सर्वा । 3) Mt. चात्म–; Vā.T. चाथ । 4) Mt.T. –यैवेतराय; Vā. चेतनाय ।

194 – Bḍ. II. 72.193[b], 194[a]; Mt. 47.166[b], 167[a]; Vā. 97.201[b], 202[a]. 1) Mt. दु– । 2) Mt. मोक्षा– । 3) Vā. भवा– । 4) Mt. नमस्ते परतस्त्रिषु ।

195 – Bḍ. II. 72.194[b], 195; Mt. 47.167[b], 168; Vā. 97.202[b], 203. 1) Bḍ. –यान्तमहराद्येषु; Vā. महान्तेषु । 2) Bḍ. –म– । 3) Vā. सद्– । 4) Mt. यदि न; Vā. अस– । 5) Mt. भवेत; Vā. विभो । 6) Mt. तत्सर्वं ।

C.

(Bḍ. II. 73.1—126; Br. 13.141[b]; H. 2359–2373[a], 1829[b]; Mt. 47.169—233; P.1 I. 13.268—279; P.2 V. 13.272[b]—284[a]; Vā. 98.1—123.)

एवमाराध्य[1]देवेशमीशानं[2]) नीललोहितम् ।
प्रह्वोऽगति[3]प्रणतस्त[4])स्मै प्राञ्जलिर्वाक्यम[5]ब्रवीत्[6]) ॥ 1 ॥

काव्यस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान्भव ।
निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत[1]) ॥ 2 ॥

ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन्दे[1])वे सा[2]नुचरे[3]) तदा ।
तिष्ठन्तीं प्राञ्जलिर्भूत्वा[4]) जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥ 3 ॥

कस्य त्वं सु[1]भगे का वा दुःखिते मयि दुःखिता, ।
महता तपसा युक्त[2]) किमर्थं मां जिगीषसि[3]) ? ॥ 4 ॥

अनया सततं[1]) भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च ।
स्नेहेन चैव सुश्रोणि प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ! ॥ 5 ॥

किमिच्छसि वरारोहे, कस्ते कामः समृध्यताम्[1]) ? ।
तां[2])ते संपूर[3]याम्यद्य, यद्यपि स्यात्सुदुर्लभः[4]) ॥ 6 ॥

एवमुक्ताब्रवीदेनं : तपसा ज्ञातुमर्हसि ।
चिकीर्षितं मे, ब्रह्मिष्ठ[1]), त्वं हि वेत्थ[2]) यथातथम् ॥ 7 ॥

---

1 = Bḍ. II. 73.1; Mt. 47.169; P.1 I. 13.268; P.2 V. 13.272[b],273[a]; Vā. 98.1. 1) Mt.P.1P.2 आभा–। 2) Mt.P.1P.2 ईश्वरं । 3) Mt. –त्रोऽभि–; Vā. ब्रह्वोति । 4) P.2 प्रशान्वितरततस्; P.2 प्रह्वः कविरततस् । 5) Mt. वाग्तो; P.1P.2 प्रणतो । 6) Mt.P.1P.2 ऽभवत् ।

2 = Bḍ. II. 73.2; Mt. 47.170; Vā. 98.2. 1) Bḍ. –अधाद्धरः ।

3 = Bḍ. II. 73.3; Mt. 47.171; P.1 I. 13.269[a] = [a]I[b]II; P.2 V. 13.273[b] = [a]I[b]II; Vā. 98.3. 1) P.1P.2 देवे । 2) Mt. –त्रेशे ; Vā. –त्रेशा– । 3) Mt. चरीं । 4) Mt. पार्श्वतो दृष्ट्वा ।

4 = Bḍ. II. 73.4; Mt. 47.172; P.1 I. 13.269[b], 270[a]; P.2 V. 13.274; Vā. 98.4. 1) Bḍ. शु– । 2) Mt. P.1P.2 –ता । 3) Mt.T. निषेवसे; P.2 जुगुप्ससि; Vā. जुगोपसि ।

5 = Bḍ. II. 73.5; Mt. 47.173; P.1 I. 13.270[b],271[a]; P.2 V. 13.275; Vā. 98.5. 1) Mt.T. संस्तुतो, V. –स्थितो; P.1P.2 संस्थिता ।

6 = Bḍ. II. 73.6; Mt. 47.174; P.1 I. 13.271[b], 272[a]; P.2 V. 13.276; Vā. 98.6. 1) P.1 समुद्यत; P.2 समुद्धृतः । 2) Mt.P.2 त्व । 3) Mt.P.1P.2 –पाद– । 4) Mt.T. –दुष्करः; Mt.V.P.1P.2 –दुष्करम्; Vā. –भम् ।

7 = Bḍ. II. 73.7; Mt. 47.175; P.1 I. 13.272[b],273[a]; P.2 V. 13.277; Vā. 98.7. 1) Mt.P.1P.2 –तं हि मे ब्रह्मन् । 2) P.1 वै वद; P.2 हि वेद ।

एवमुक्तोऽ[1]ब्रवीदेनां दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
| माहेन्द्री त्वं वरारोहे मद्धितार्थमिहागता ! ॥ 8 ॥

मया सह त्वं सुश्रोणि दश[1]) वर्षाणि भामिनि ।
अदृश्यं[2]) सर्वभूतैस्तु[3]) संप्रयोगमिहेच्छसि ॥ 9 ॥

देव चेन्दी[1]वरश्यामे वराहें वामलोचने ।	देवीन्द्रनी[1]लवर्णाभे वरारोहे सुलोचने ।

इमं वृणीष्व[1]) कामं[2]) त्वं[3]) मत्तो[4]) वै वल्गुभाषिणि[5]) ! ॥ 10 ॥

एवं भवतु, गच्छावो[1]) गृहान्[2])मे[3]) मत्तकाशिनि[4]) ! ।
ततः स्व[5]गृहमागम्य[6]) जयन्त्या सहितः प्रभुः[7]) ॥ 11 ॥

तया सहावसद्दे[1])व्या दश[2]) वर्षाणि भार्गवः[3]) ।
अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतस्तदा[4]) ॥ 12 ॥

कृतार्थमागतं ज्ञात्वा[1]) काव्यं[2]) सर्वे दितेः सुताः ।
अभिजग्मुर्गृहं तस्य मुदितास्ते[3]) दिदृक्षवः ॥ 13 ॥

गता यदा[1]) न[2]) पश्यन्ति[3]) मायया[4]) संवृतं गुरुम् ।
लक्षणं[5]) तस्य तद्बुद्ध्वा[6]) प्रतिजग्मुर्यथागतम्[7]) ॥ 14 ॥

8[a] – Bḍ. II. 73.8[a]; Mt. 47.176[a]; P.1 I. 13.273[b]; P.2 V. 13.278[a]; Vā. 98.8[a]. 1) P.2T. एतच्छ्रुत्वा– ।

| 8[b] – Bḍ. II. 73.8[b]; Vā. 98.8[b].

9 – Bḍ. II. 73.9; Mt. 47.176[b], 177[a]; P.1 I. I. 13.274; P.2 V. 13.278[b], 279[a]; Vā. 98.9. 1) P.1P.2T. शत । 2) Mt.P.1P.2 सर्वभूतैर । 3) Mt. अदृश्या च; P.1 अदृश्यान्तः ; P.2 अदृश्या नः ।

10[a] – Mt. 47.177[b]; P.1 I. 13.275[a]; P.2 V. 13.279[b]. 1) P.1P.2 –वि इन्– ।	10[a] – Bḍ. II. 73.10[a]; Vā. 98.10[a]. 1) Vā. –त्रेन्द्रान– ।

10[b] – Bḍ. II. 73.10[b]; Mt. 47.177[c]; P.1 I. 13.275[b]; P.2 V. 13.280[a]; Vā. 98.10[b]. 1) Mt.P.1P.2 एवं वृणोपि । 2) P.1P.2 –मांस । 3) Vā.T. ते, V. तं । 4) P.1 ददे; P.2 यदि । 5) P.1 –पिते ।

11 – Bḍ. II. 73.11; Mt. 47.178; P.1 I. 13.276; P.2 V. 13.280[b], 281[a]; Vā. 98.11. 1) Mt.Vā. मो ; P.1 –व । 2) P.1P.2 –हं । 3) Mt. नो ; Vā. वै । 4) Bḍ. मत्तेभगामिनि । 5) P.1P.2 स । 6) Mt.P.2 –त्य । 7) Mt.T. –याः पाणिउद्वहन्, V. सहितोशणाः; P.1P.2 सह चोशना ।

12 – Bḍ. II. 73.12; Mt. 47.179; P.1 I. 13.277; P.2 V. 13.281[b], 282[a], Vā. 98.12. 1) Bḍ. स तया चावसद् ; P.2 तयावसत्सम ; Vā. स तया संवसेद् (V. –सद्). 2) P.1P.2T. शत । 3) Vā. T. भागशः । 4) Mt. तः प्रभुः ; P.1P.2 संशितव्रतः ।

13 – Bḍ. II. 73.13; Mt. 47.180; P1 I. 13.278; P.2 V. 13.282[b], 283[a]; Vā. 98.13. 1) Mt. Vā. दृष्ट्वा । 2) P.1P.2 शुक्रं । 3) P.2 –ताश्च ।

14 – Bḍ. II. 73.14; Mt. 47.181; P.1 I. 13.279; P.2 V. 13.283[b],284[a]; Vā. 98.14. 1) Mt. यदा गता । 2) P.2 –ता ये नैव । 3) Vā. –तो । 4) Mt.Vā. जयन्त्या । 5) Vā. दाक्षिण्यं । 6) P.1 चाबुद्ध्वा; P.2 संबुध्य । 7) P.1P.2 नाद्यागच्छति नो गुरुः ।

बृहस्पतिस्तु संरुद्धं ज्ञात्वा काव्यं[1]) वरेण[2]) हृ[3])।
पित्रर्थे[4]) दश वर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥ 15 ॥

बुद्ध्वा तदन्तरं सोऽथ[1]) देवा[2]नामिन्द्रचो[3]दितः।
काव्यस्य रूपमास्थाय सोऽसु[4]रान्समभाषत[5]): ॥ 16 ॥

ततः समा[1]गतान्दृष्ट्वा बृहस्पतिरुवाच तान्[2]) :।
स्वागतं मम याज्यानां संप्राप्तोऽस्मि[3]) हिताय च ॥ 17 ॥

अहं वोऽध्यापयिष्यामि, प्राप्ता विद्या मया हि सा[1])।
ततस्ते हृष्टमनसो विद्यार्थमुपपेदिरे ॥ 18 ॥

पूर्णे[1]) का[2]व्यस्तदा तस्मिन्समये दशवार्षिके।
|(ययौ च समकालं च सद्योत्पन्नमतिस्तदा)।
—समयान्ते देवयानी[1]) सद्योजातमतिस्त[2])दा—।
बुद्धिं चक्रे ततश्चापि[3]) याज्यानां प्रत्यवेक्षणे ॥ 19 ॥

शुक्र उवाच :
देवि गच्छाम्यहं[1]) द्रष्टुं तव[2]) याज्यांशुचिस्मिते।
विभ्रान्त प्रेक्षिते[3]) साध्वि त्रिवर्णायतलोचने! ॥ 20 ॥

एवमुक्ताब्रवीद्देवी[1]) : भज भक्तान्[2]) महाव्रत,।
एष ब्रह्मन् सतां धर्मो[3]), न धर्मं लोपयामि ते! ॥ 21 ॥

ततो गत्वासुरान्दृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता।
वाञ्चितान्काव्यरूपेण वचसा पुनरब्रवीत्[1]) : ॥ 22 ॥

काव्यं मां अनु[1]जानीध्वम्, एषो ह्याङ्गिरसो मुनिः[2])।
वञ्चिता वत यूयं वै मयि स[3]क्ते तु[4]) दानवाः! ॥ 23 ॥

---

15 – Bḍ. II. 73.15; Mt. 47.182; Vā. 98.15. 1) Mt. काव्यं ज्ञात्वा। 2) Vā. चकार। 3) Mt. तु।
4) Bḍ. प्रीत्यर्थे; Mt.T. तुष्ट्यर्थं; V. पित्र्यार्थे।

16 – Bḍ. II. 73.16; Mt. 47.183; Vā. 98.16. 1) Mt. ऽपि। 2) Mt.T.Vā. दैत्यां–। 3) Bḍ. मन्त्रचो–; Mt. –द्रनो–; Vā. इव चे.–। 4) Mt. असु–। 5) Mt. समुपाह्वयत्।

17 – Bḍ. II. 73.17; Mt. 47.184; Vā. 98.17. 1) Bḍ. सोऽभ्या–; Mt. –तस्तान् आ–। 2) Mt. ह। 3) Mt. –नां प्राप्तोऽहं वो।

18 – Bḍ. II. 73.18; Mt. 47.185; Vā. 98.18. 1) Bḍ. याः; Mt. विद्याः प्राप्तास्तु या मया।

19ª – Bḍ. II. 73.19ª; Mt. 47.186ª; Vā. 98.19ª. 1) Vā. पूर्वे। 2) Vā. काम–।
| [] – Vā. 98.19ᵇ.

19ᵇᶜ – Bḍ. II. 73.19ᵇ,20ª; Mt. 47.186ᵇᶜ; Vā. 98.20. 1) Bḍ. –याजी। 2) Vā. –ता सुता; Mt. तदोत्पन्ना इति श्रुतिः। 3) Mt. –तः सोऽथ।

20 – Bḍ. II. 73.20ᵇ,21ª; Mt. 47.187; Vā. 98.21. 1) Vā. –महे। 2) Mt. मम। 3) Mt. –त्वीक्षिते।

21 – Bḍ. II. 72.21ᵇᶜ; Mt. 47.188; Vā. 98.23. 1) Mt. एनं। 2) Bḍ. –तां। 3) Mt. एष धर्मः सतां ब्रह्मन्।

22 – Bḍ. II. 73.22,23ª; Mt. 47.189; Vā. 98.23. 1) Mt. ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान्; Vā. वेषमासुरमब्रवीत्।

23 – Bḍ. II. 73.23ᵇ, 24ª; Mt. 47.190; Vā. 98.24. 1) Mt. वो वि–; Vā. तात।

श्रुत्वा तथा ब्रुवाणं तं संभ्रान्ता दितिजास्तदा[1]) ।
प्रेक्षन्ते तावु[2])भौ तत्र स्थिता[3]सीनौ[4]) शुचिस्मिताः[5]) ॥ 24 ॥

संप्रमूढाः स्थिताः[1]) सर्वे प्रापद्यन्त न[2]) किंचन ः ।
ततस्तेषु प्र[3]मूढेषु काव्यस्तान्पुनरब्रवीत्[4]) ः ॥ 25 ॥

आचार्यो वो[1]) ह्यहं[2]) काव्यो, देवाचार्योऽयमङ्गिराः ; ।
अनुगच्छत मां सर्वे[3]), त्यजतैनं बृहस्पतिम् ! ॥ 26 ॥

एवमुक्ते तु ते सर्वे[1]) तावुभौ समवेक्ष्य च ।
त[2]दासुरा विशेषं तु न व्यजानंस्तयोर्द्वयोः[3]) ॥ 27 ॥

बृहस्पतिरुवाचैनान्[1]) ः असंभ्रान्तोऽयमङ्गिराः[2]) ।
काव्योऽहं वो[3]) गुरुर्दैत्या, मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ 28 ॥

सं[1]मोहयति रूपेण मामकेनैष वोऽसुराः ! ।
श्रुत्वा तस्य वचस्ते[2]) वै संमन्त्र्याथ वचो[3])ऽब्रुवन्[4]) ः ॥ 29 ॥
अयं नो दश वर्षाणि सततं शास्ति वै प्रभुः ।
एष वै गुरुरस्माकम्, अन्तरेप्सुरयं द्विजः[1]) ॥ 30 ॥
ततस्ते दानवाः सर्वे प्रणिपत्याभिवाद्य[1]) च ।
वचनं जगृहुस्तस्य चिरा[2]भ्यासेन मोहिताः ॥ 31 ॥

ऊचुस्तमसुराः सर्वे क्रुद्धाः[1]) संरक्तलोचनाः ।
अयं गुरुर्हितोऽस्माकं, गच्छ, त्वं नासि नो गुरुः ! ॥ 32 ॥

भार्गवोवा[1]ङ्गिरो[2]) वापि[3]) भगवान्, एष[4]) नो गुरुः ।
स्थिता वयं निदेशेऽस्य, गच्छ[5]) त्वं साधु[6]) माचिरम् ! ॥ 33 ॥

एवमुक्त्वा[1]सुराः सर्वे प्रापद्यन्त बृहस्पतिम् ।

---

2) Mt.T. तोषितो गिरिशो विभुः, V. अयम् आङ्गिरसो मुनिः; Vā. भुवि । 3) Vā. श— । 4) Mt. सर्वे शृणुत ।

24 – Bḍ. II. 73.24[b], 25[a]; Mt. 47.191; Vā. 98.25. 1) Mt. —जास्ते तदाभवन् ; Bḍ. Vā. ततः । 2) Bḍ. संप्रेक्षन्ताव; Mt.T. —जारतव; Vā. —ते स्मह्य । 3) Bḍ. स्थिरा—; Vā. —ताः । 4) Vā. खिन्नाः । 5) Bḍ. —तौ ।

25 – Bḍ. II. 73.25[b], 26[a]; Mt. 47.192; Vā. 98.26. 1) Mt. ततः । 2) Mt. न प्राबुध्यन्त । 3) Mt. अब्रवीत्सं— । 4) Mt. तानसुरांस्तदा ।

26 – Bḍ. II. 73.26[b], 27[a]; Mt. 47.193; Vā. 98.27. 1) Bḍ. यो । 2) Bḍ. अयं । 3) Mt. दैत्यास ।

27 – Bḍ. II. 73.27[b], 28[a]; Mt. 47.194; Vā. 98.28. 1) Mt. इत्युक्ता ह्यसुरास्तेन; Vā. एवमुक्तासुराः सर्वे । 2) Mt. व— । 3) Mt. न जानन्त्युभयोस्तयोः ।

28 – Bḍ. II. 73.28[b], 29[a]; Mt. 47.195; Vā. 98,29. 1) Bḍ. —नाम्; Vā. —तान् । 2) Mt. —जस्तपोधनः । 3) Mt. वोऽहं ।

29 – Bḍ. II. 73.29[b], 30[a]; Mt. 47.196; Vā. 98.30. 1) Vā. स । 2) Mt. Vā. ततस । 3) Mt. समेत्य तु ततो; Vā. —मन्त्र्यार्थवचो । 4) Vā. ऽब्रवीत् ।

30 – Bḍ. II. 73.30[b], 31[a]; Mt. 47.197; Vā. 98.31. 1) Bḍ. —जाः ।

31 – Bḍ. II. 73.31[b], 32[a]; Mt. 47.198; Vā 98.32. 1) Mt. —नन्द्य । 2) Bḍ. विद्या— ।

32 – Bḍ. II. 73.32[b], 33[a]; Mt. 47.199; Vā. 98.33. 1) Mt. क्रोध— ।

33 – Bḍ. II. 73.33[b], 34[a]; Mt. 47.200; Vā. 98.34. 1) Bḍ.Vā. —वोऽङ्गि— । 2) Bḍ.Vā. —रसो । 3) Bḍ. Vā. वयं । 4) Bḍ.Vā. भवत्वेषैव । 5) Mt. साधु । 6) Mt. गच्छ ।

यदा न प्रत्यपद्यन्त[2]) तेनोक्तं तत्[3])महद्धितम् ॥ 34 ॥
चुकोप भार्गवस्तेषामवलेपेन वै तदा[1]) : ।
बोधितापि[2]) मया यस्मान्न मां भजत[3]) दानवाः ॥ 35 ॥
तस्मात्प्रनष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्[1]यथा ! ।
इति व्याहृत्य तान्काव्यो जगामाथ यथागतम् ॥ 36 ॥
शप्तांस्तानसुराञ्ज्ञात्वा[1]) काव्येन तु बृहस्पतिः ।
कृतार्थः स तदा हृष्टः स्वरूपं प्रत्यपद्यत ;
बुद्ध्वा[2]सुरांस्तदा भ्रष्टान्[3]) कृतार्थोऽन्तरधीयत[4]) ॥ 37 ॥
ततः प्रनष्टे तस्मिंस्तु[1]) विभ्रान्ता दानवास्तदा[2]), ।
अहो धिग्[3])वाञ्चिताः स्मेति[4]) परस्परमथाब्रुवन् : ॥ 38 ॥
पृष्ठतो वि[1]मुखाश्चैव ताडिता[2]) वेधसा वयम्[3]) ।
दग्धाश्चैवोपधायोगात्[4])स्वे स्वे कार्ये तु[5]) मायया ॥ 39 ॥
ततोऽसुराः परित्रस्ता देवेभ्यस्त्व[1])रिता ययुः ।
प्रह्लादमग्रतः कृत्वा काव्यस्यानुगमं[2]) पुनः; ॥ 40 ॥
ततः काव्यं समासाद्य अभि[1]तस्थुरवांमुखाः ।
तान्[2]) आगतान् पुनर्दृष्ट्वा काव्यो याज्यानुवाच ह : ॥ 41 ॥
मया सं[1]बोधिताः काले[2]) यतो मां[3]) नाभि[4]नन्दथ ।
ततस्तेनावलेपेन[5]) गता यूयं पराभवम् ॥ 42 ॥
| एवं ब्रुवाणं शुक्रं तु बाष्पसंदिग्धया गिरा ।
प्रह्लादस्तमथो[1]वाच : मा नस्[2])त्वं त्यज भार्गव ।
स्वान्याज्यान्[3]) भजमानांश्च भक्तांश्चैव विशेषतः[4]); ॥ 43 ॥

---

34 = Bḍ. II. 73.34^{b}, 35^{a}; Mt. 47.201; Vā. 98.35. 1) Bḍ. —ता । 2) Bḍ.Vā. प्रतिपद्यन्ते । 3) Mt. काव्येनोक्तं ।
35 = Bḍ. II. 73.35^{b}, 36^{a}; Mt. 47.202; Vā. 98.36. 1) Mt. तेन तु । 2) Mt. —ता हि । 3) Mt. —जथ ।
36 = Bḍ. II. 73.36^{b}, 37^{a}; Mt. 47.203; Vā. 98.37. 1) Vā. गमिष्य— ।
37 = Bḍ. II. 73.37^{b}, 38; Mt. 47.204, 205^{a}; Vā. 98.38. 1) Vā. ज्ञात्वाभिशप्तानसुरान् । 2) Mt. —ध्या— । 3) Mt. —रान्हताञ्ज्ञात्वा । 4) Bḍ. ऽन्तर्धिमागमत् ।
38 = Bḍ. II. 73.39; Mt. 47.205^{b}, 206^{a}; Vā. 98.39. 1) Bḍ.Vā. ते । 2) Mt. —वाभवन् । 3) Mt. वि— । 4) Bḍ. स्नेहात् ; Vā.T. —तास्तेन, V. स्मेह ।
39 = Bḍ. II. 73.40; Mt. 47.206^{b}, 207^{a}; Vā. 98.40. 1) Bḍ. धर्मतो वि—; Mt. ऽभि— । 2) Bḍ. कारिता । 3) Mt. —ताङ्गिरसेन तु । 4) Mt. वञ्चिताः सोपधानेन; Vā.T. —श्चोपयोगाच्च । 5) Mt. वस्तुनि; Vā. चार्थेषु ।
40 = Bḍ. II. 73.41; Mt. 47.207^{bc}. Vā. 98.41. 1) Mt. ततस्त्वपरितुष्टास्ते तमेव । 2) Mt. —नुपदं ।
41 = Bḍ. II. 73.42; Mt. 47.208; Vā. 98.42. 1) Bḍ. ह्यभि—; Mt. उप— । 2) Mt. स्त— ।
42 = Bḍ. II. 73.43; Mt. 47.209; Vā. 98.43. 1) Vā. मयापि । 2) Mt. सर्वे । 3) Mt. यस्मान्मा । 4) Bḍ. —भ्य— । 5) Mt. —त्रमानेन ।
| 43^{a} = Mt. 47.210^{a}.
43^{bc}(^{ab}) = Bḍ. II. 73.44; Mt. 47.210^{b}, 211^{a}; Vā. 98.44. 1) Mt. तदो— । 2) Vā. मानं । 3) Mt. स्वाश्रयान् । 4) Mt. —तांस्त्वं भज भार्गव ।

त्वय्यदृष्टे[1]) वयं तेन देवाचार्येण मोहिताः ।
भक्तानर्हसि नस्त्रातुं ज्ञात्वा[2]) दीर्घेण चक्षुषा ! ॥ 44 ॥
यदि नस्त्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन, ।
अपध्यातास्त्वया ह्यद्य प्रवेक्ष्यामो[1]) रसातलम् ॥ 45 ॥
ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्येनानुकम्पया[1])
एवं शुक्रोऽनुनीतः स[2]) ततः कोपं न्ययच्छत[3]) ॥ 46 ॥
उवाचेदं[1]) : न भेतव्यं, न गन्तव्यं[2]) रसातलम्, ।
अवश्यंभावी ह्यर्थोऽयं प्राप्तो वो[3]) मयि जाग्रति ॥ 47 ॥
न शक्यमन्यथा कर्तुं, दिष्टं हि[1]) बलवत्तरम्, ।
संज्ञा प्रनष्टा या वोऽद्य[2]), कामं तां[3]) प्रतिलप्स्यथ[4]) ॥ 48 ॥
| देवाञ्जित्वा शक्रच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ ।
प्राप्तः[1]) पर्यायकालो[2]) व[3]) इति[4]) ब्रह्माभ्यभाषत ।
मत्प्रसादाच्च युष्माभिर्भु[5])क्तं त्रैलोक्यम्[6]) ऊर्जितम् ॥ 49 ॥
युगाख्या दश संपूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि ।
तावन्तमेव[1]) कालं वै ब्रह्मा राज्यम[2]भाषत ॥ 50 ॥
सावर्णिके पुनस्तु[1])भ्यं राज्यं[2]) किल भविष्यति, ।
लोकानामीश्वरो भावी[3] पौत्रस्तव[4]) पुनर्बलिः ॥ 51 ॥
एवं कालम[1])यं[2]) प्रोक्तः पौत्रस्ते ब्रह्मणा[3]) स्वयं ।
तथा[1]) हृ[5]तेषु लोकेषु तपोऽस्य[6]) न किलाभवत्[7]) ॥ 52 ॥
यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य न कामान्[1]) अभिसन्धिताः ।
तस्मादजेन[2]) प्रीतेन दत्तं सावर्णिकेऽन्तरे[3]) ॥ 53 ॥

---

44 = Bḍ. II. 73.45; Mt. 47.211[bc]; Vā. 98.45. 1) Vā. त्वया पृष्टा । 2) Mt. –सि वैज्ञातुं तपो ।
45 = Bḍ. II. 73.46; Mt. 47.212; Vā. 98.46. 1) Mt. –विशामो ।
46 = Bḍ. II. 73.47; Mt. 47.213[ab]; Vā. 98.47. 1. Bḍ. –येन महीयसा; Mt. –याद्नुकम्पया । 2) Bḍ. सं; Mt. प्रत्यनुनीतो वै । 3. Bḍ. न्यवर्तयत; Mt. नियम्य सः ।
47 = Bḍ. II. 73.48; Mt. 47.213[c], 214[a]; Vā. 98.48. 1) Mt. चैतान् । 2) Bḍ. गन्तव्यं न । 3) Mt. –विनो ह्यर्थाः प्राप्तव्या ।
48 = Bḍ. II. 73.49; Mt. 47.214[b], 215[a]; Vā. 98.49. 1) Vā. अदृष्टं । 2) Bḍ. या ज्ञेयं । 3) Mt.T. तामेतां, V. काले तां । 4) Mt. –पत्स्यथ ।
| 49[a] = Mt. 47.215[b].
49[bc(ab)] = Bḍ. II. 73.50; Mt. 47.216; Vā. 98.50. 1) Mt.T. –ते; V. –तः । 2) Mt.T. –ले, V. कार्यायकालो । 3) Bḍ. वा; Mt. च । 4) Mt. हीति । 5) Mt. त्रैलोक्यं । 6) Mt. युष्माभिर ।
50 = Bḍ. II. 73.51; Mt. 47.217; Vā. 98.51. 1) Mt. एतावन्तं च ।
51 = Bḍ. II. 73.52; Mt. 47.218; Vā. 98.52. 1) Mt. राज्यं सावर्णिके । 2) Mt. पुनः । 3) Mt. –यग; Vā. वो । 4) Mt. तव पौत्रस ।
52 = Bḍ. II. 73.53; Mt. 47.218; Vā. 98.53. 1) Mt. किल; Vā. किलम् । 2) Mt. मिथः; Vā. अहं । 3) Mt. विष्णुना । 4) Mt.T. वाचा, V. तदा । 5) Vā.T. कृ– । 6) Bḍ. न शोको । 7) Mt. तास्तास्तस्या-भवन्किल ।
53 = Bḍ. II. 73.54; Mt. 47.220; Vā. 98.54. 1) Bḍ. कामैर; Mt. सकाशाद् । 2) Mt. वृत्तेन । 3) Mt. तुभ्यं दत्तं स्वयं भुवा ।

देवराज्यं[1]) बले[2])र्भाव्यम्[3]), इति मामीश्वरोऽब्रवीत् ।
तस्मादहश्यो भूतानां कालाकांक्षी[4]) स तिष्ठति ॥ 54 ॥
प्रीतेन चामरत्वं वै[1]) दत्तं[2]) तुभ्यं स्वयंभुवा ।
तस्मान्निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं सहसाकुलः[4]) ॥ 55 ॥
न च[1]) शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्वै विसर्पितुम्[2]) ।
ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽस्मि[3]) भविष्यं जानता प्रभो[4]) ॥ 56 ॥
इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं तुल्यावे[1])तौ बृहस्पतेः ।
दैवतैः सह संरब्धान्[2])सर्वान्वो धारयिष्यतः ॥ 57 ॥
एवमुक्तास्तु दैतेयाः[1]) काव्येनाक्लिष्टकर्मणा ।
ततस्ताभ्यां[2]) ययुः सार्धं प्रह्लादप्रमुखास्तदा[3]) ॥ 58 ॥
अवश्य[1]भाव्यम[2])र्थं तं[3]) श्रुत्वा शुक्राच्च[4]) दानवाः[5]) ।
सकृदा[6]शंसमानास्ते[7]) जयं काव्येन[8]) भाषितम् ॥ 59 ॥
दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो देवान्समाह्वयन् ।
देवास्तदा[1]सुरान्दृष्ट्वा संग्रामे समुपस्थितान् ॥ 60 ॥
ततः संवृत्तसंनाहा[1]) देवास्तान्समयोधयन् ।
दे[2])वासुरे ततस्त[3])स्मिन्वर्तमाने शतं समाः ॥ 61 ॥
अजयन्ना[1]सुरा देवान्, भग्ना[2]) देवा अ[3]मन्त्रयन् ।
| शण्[1]डा-मर्कप्रभावेण[2]) जिताः स्मस[3])त्वसुरैर्वयम् ॥ 62 ॥
| तस्माद्यज्ञं समुद्दिश्य कार्यं चात्महितं च यत् ।
यज्ञेनोपाह्वयामस तौ[1]) ततो[2]) जेष्यामहेऽसुरान् ॥ 62[1] ॥

---

54 – Bḍ. II. 73.55; Mt. 47.221; Vā. 98.55. 1) Mt. –ये । 2) Mt. –लि । 3) Mt. –य । 4) Mt. –नेक्षः ।

55 – Bḍ. II. 73.56; Mt. 47.222; Vā. 98.56. 1) Mt. चापरो दत्तो । 2) Mt. वरस् । 3) Vā. मा– । 4) Mt. सहितोऽसुरैः ।

56 – Bḍ. II. 73.57; Mt. 47.223; Vā. 98.57. 1) Mt. हि । 2) Mt. विप्रभाषितुम् । 3) Mt. ऽहं । 4) Mt. विभो ।

57 – Bḍ. II. 73.58; Mt. 47.224; Vā. 98.58. 1) Mt. समाव । 2) Mt. संस्थान् ।

58 – Bḍ. II. 73.59; Mt. 47.225; Vā. 98.59. 1) Mt. इत्युक्ता ह्यसुराः सर्वे । 2) Mt. हृष्टास्तेन । 3) Mt. –देन महात्मना ।

59 – Bḍ. II. 73.60; Mt. 47.226^{ab}; Vā. 98.60. 1) Mt. Vā.T. –र्थं । 2) Vā. –भावम् । 3) Mt. तु; Vā. त्वं । 4) Bḍ. दैतेय–; Mt. शुक्रेण । 5) Mt. भाषितम् । 6) Bḍ. सहसा । 7) Mt. तु । 8) Mt. शुक्रेण ।

60 – Bḍ. II. 73.61; Mt. 47.226^{c},227^{a}; Vā. 98.61. 1) Bḍ.Vā. अथ देवा– ।

61 – Bḍ. II. 72.62^{ab}; Mt. 47.227^{b}, 228^{a}; Vā. 98.62^{ab}. 1) Bḍ. –वृत–; Mt. सर्वे संभृतसंभारा । 2) Mt. दे– । 3) Mt. तदा ।

62^{a} – Bḍ. II. 73.62^{c}; Mt. 47.228^{b}; Vā. 98.62^{c}. 1) Bḍ. –ता– । 2) Bḍ. नग्ना; Mt. –वांस्ततो । 3) Mt. ह्य– ।

| 62^{b} – Bḍ. II. 73.63^{a}; Vā. 98.63^{a}. 1) Vā. षण् । 2) Vā.T. वं न । 3) Vā.T. जानीमस; V. जीयामस ।
| 62[1]^{a} – Bḍ. 73.63^{b}; Vā. 98.63^{b}.

62 – Bḍ. II. 73.64^{a}; Mt. 47.229^{a}; Vā. 98.64^{a}. 1) Bḍ.–यिष्यामस; Vā. तज्ज्ञानापहृतावेतौ । 2) Vā. कृत्वा ।

अथो[1]पामन्त्रयन्देवाः शण्[2]डा-मर्कौ तु तावुभौ, ।
यज्ञे चाहूय तौ प्रोक्तौ[3]): त्यजेताम[4])सुरान्[5])द्विजौ ॥ 63 ॥
ग्रहं तु वां[1]) ग्रहीष्यामो ह्यनुजित्य[2]) तु दानवान् ! ।
एवं तत्यजतुस्तौ तु[3]) शण्डा-मर्कौ तदासुरान्[4]) ॥ 64 ॥
ततो देवा जयं प्राप्ता[1]) दानवाश्च पराभवं[2]) ।

शण्डा-मर्कपरित्यक्ता दानवा ह्यबलास्तथा; । एवं दैत्याः पुरा काव्य- शापेनाभिहतास्तदा ॥ 65 ॥	देवासुरान्पराभाव्य शण्[1]डा-मर्कावुपागमन् ॥ 65 ॥

काव्यशापाभिभूताश्च अना[1]धाराश्च ते पुनः[2]) ।
बाध्य[3]मानास्तदा देवै[4])र्विविशुस्ते रसातलम्[5]) ॥ 66 ॥
एवं निरुद्यमास्ते वै[1]) कृताः शक्रे[2]ण दानवाः ।
ततः प्रभृति शापेन भृगु[3]र्नैमित्तिकेन च[4]) ॥ 67 ॥
ज[1]ज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्यज्ञे च[2]) शिथिले प्रभुः ।
कर्तुं[3]) धर्मव्यवस्थानमधर्मस्य[4]) प्र[5]णाशनम् ॥ 68 ॥
प्रह्लादस्य निदेशे तु येऽसुरा न व्यवस्थिताः[1]) !
मनुष्यवध्यांस्तान्सर्वान्[2]) ब्रह्मा व्याहरत[3]) प्रभुः ॥ 69 ॥
धर्मान्नारायणस्तस्मात्[1]) संभूतश्चाक्षुषेऽन्तरे ।
यज्ञं प्र[2]वर्तयामास वैन्यो[3]) वैवस्वतेऽन्तरे ॥ 70 ॥
प्रादुर्भावे तु वैन्यस्य ब्रह्मा[4]वासीत्पुरोहितः ।
चतुर्थ्यां तु युगाख्यायाम्[3]) आपन्नेषु[4]) सुरेष्वथ[5]) ॥ 71 ॥

---

63 – Bḍ. II. 73.64[b],65; Mt. 47.229[b],230[a]; Vā. 98.64[b],65[a]. 1) Mt. तदो– । 2) Vā. प– । 3) Vā. समाह्वयिष्यामस । 4) Bḍ. –जन्ताम्, Vā.-अताम् । 5) Bḍ. –रा ।

64 – Bḍ. II. 73.66; Mt. 47.230[b], 231[a]; Vā. 98.65[b], 66[a]. 1) Vā. तं वा । 2) Mt. वयं युवांभविष्यामः सह जित्वा । 3) Mt. एवं कृताभिसन्धी तौ । 4) Mt. सुरास्तथा ।

65[a] – Bḍ. II. 73.67[a]; Mt. 47.231[b]; Vā. 98.66[b]. 1) Mt. प्रापु– । 2) Mt. पराजिताः; Vā. –वन् ।

65[bc] – Mt. 47.2.2.	65[b] – Bḍ. II. 73.67[b]; Vā. 98.67[a]. 1) Vā. पण– ।

66 – Bḍ. II. 73.68; Mt. 47.233; Vā. 98.67[b], 68[a]. 1) Mt. –तास्तेनिर– । 2) Mt. सर्वशः । 3) Vā. वध– । 4) Mt. निरस्यमाना देवैश्च । 5) Vā. –ते ।

67 – Bḍ. II. 73.69; Mt. 47.234; Vā. 98.68[bc]. 1) Mt. –मादेवैः । 2) Mt. कृच्छ्र– । 3) Mt. –गो । 4) Mt. तु ।

68 – Bḍ. II. 73.70; Mt. 47.235; Vā. 98.69. 1) Bḍ. य– । 2) Bḍ. यज्ञेथ; Mt. धर्मे प्र– । 3) Mt. कुर्वन् । 4) Mt. असुराणां । 5) Vā.T. च ।

69 – Bḍ. II. 73.71; Mt. 47.236; Vā. 98.70. 1) Mt. न रथारयन्त्यसुराश्च ये । 2) Mt. –यास्ते सर्वे । 3) Mt. –मेति व्याहरत; Vā. –मानुव्याहरत् ।

70 – Bḍ. II. 73.72; Mt. 47.237; Vā. 98.71. 1) Mt. –गस्यांशः । 2) Mt. वै । 3) Mt. –मासुर्देवा; Vā. –मास चैत्ये, V. –यो ।

71 – Bḍ. II. 73.73; Mt. 47.238; Vā. 98.72. 1) Mt. ततस्तस्य; Vā. तदान्– ।

संभूतः स[1]) समुद्रान्त[2])हिरण्यकशिपोर्वधे ।
द्वितीयो[3]) नरसिंहोऽभूद्[4]) रुद्रो[5]) ह्यासीत् पुरोहितः[6]) ॥ 72 ॥
बलिसंस्थेषु लोकेषु त्रेतायां सप्तमे युगे[1])
तृतीये वामनस्यार्थे
धर्मेण तु पुरोधसा ॥ 73 ॥

| दैत्यैस्त्रैलोक्य आक्रान्ते
| तृतीयो वामनोऽभवत् ॥ 73 ॥

संक्षिप्यात्मानमङ्गेषु बृहस्पतिपुरःसरम् ।
यजमानं तु दैत्येन्द्रम् अदित्याः कुलनन्दनः ॥ 73[1] ॥
द्विजो भूत्वा शुभे काले वलिं वैरोचनं जगौ[1])
त्रैलोक्यस्य भवन्राजा : त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ 73[2] ॥
दातुमर्हसि मे राजन्विक्रमांस्त्रीनिति प्रभुः ! ।
ददामीत्येव तं राजा बलिर्वैरोचनोऽब्रवीत ॥ 73[3] ॥
वामनं तं च विज्ञाय ततोऽदान्[1]) मुदितः स्वयम् ।
स वामनो दिवं खं च पृथिवीं च द्विजोत्तमाः ॥ 73[4] ॥
त्रिभिः क्रमैर्विश्वमिदं जगदाक्रामत प्रभुः ।
अत्यरिच्यत भूतात्मा भास्करं स्वेन तेजसा ॥ 73[5] ॥
प्रकाशयन्दिशः सर्वाः प्रदिशश्च महायशाः ।
शुशुभे स महाबाहुः सर्वलोकान्प्रकाशयन् ॥ 73[6] ॥
आसुरीं श्रियमाहृत्य त्रींल्लोकांश्च जनार्दनः ।
सपुत्रपौत्रानसुरान् पातालतलमानयत्[1]) ॥ 73[7] ॥
नमुचिः शम्बरश्चैव प्रह्लादश्चैव विष्णुना ।
क्रूरा हता, विनिर्धूता, दिशः संप्रतिपेदिरे ॥ 73[8] ॥
महाभूतानि भूतात्मा सविशेषानि माधवः ।
बलिं[1]) च सब[2])लं विप्रास्त[3])त्राद्भुतमदर्शयत् ॥ 73[9] ॥
तस्य गात्रे जगत्सर्वम् आत्मानमनुपश्यति ।
न. किंचिदस्ति लोकेषु, यदव्याप्तं महात्मना ॥ 73[10] ॥
तद्वै रूपमुपेन्द्रस्य देव-दानव-मानवाः ।
दृष्ट्वा संमुमुहुः सर्वे विष्णुतेजोविमोहिताः ॥ 73[11] ॥

यस्य । 2) Mt. –माह्वा । 3) Mt. युगाख्यायं चतुर्थ्यां तु । 4) Vā. –च्च । 5) Mt. –षु वै ।
72 = Bḍ. II. 73.74; Mt. 47.239; Vā. 98.73. 1) Mt. –नस्तु । 2) Mt. –ते । 3) Mt. –ये । 4) Mt. T. –हाख्ये । 5) Bḍ. रौद्रः । 6) सुतपुरःसरः । ; Vā. –रः सुरपुरःसरः ।
73a – Mt. 47.240a; Vā. 98.74a. Mt. –मां प्रति ।
73b = Mt. 47.240b. | 73b Vā. 98.74b.

731 = Bḍ. II. 73.75a = b; Vā. 98.75ab.
732 = Bḍ. II. 73.75b, 76a; Vā. 98.75c, 76a. 1) Vā. पुरा ।
733 = Bḍ. II. 73.76b, 77a; Vā. 98.76b, 77a.
734 = Bḍ. II. 73.77b, 78a; Vā. 98.77b, 78a. 1) Vā. Sतु– ।
735 = Bḍ. II. 73.78b, 79a; Vā. 98.78b 79a.
736 = Bḍ. II. 73.79b, 80a; Vā. 98.79b, 80a.
737 = Bḍ. II. 73.80a, 81b; Vā. 98.80bc. 1) Bḍ. –यन् ।
738 = Bḍ. II. 73.81b, 82a; Vā. 98.81.
739 = Bḍ. II. 73.82b, 83a; Vā. 98.82. 1) Vā. कालं । 2) Vā. सक– । 3) Vā. –त्रांस ।
7310 = Bḍ. II. 73.83b, 84a; Vā. 98.83.
7311 = Bḍ. II. 73.84b, 85a; Vā. 98.84.

बलिः सितो महापाशैः सबन्धुः ससुहृद्‍गणः ।
विरोचनकुलं सर्वं पाताले संनिवेशितम् ॥ 73[12] ॥
ततः सर्वामरैश्वर्यं दत्त्वेन्द्राय महात्मने ।
मानुषेषु महाबाहुः प्रादुरासीज्जनार्दनः ॥ 73[13] ॥

एतास्तिस्रः स्मृतास्तस्य दिव्याः संभूतयः शुभाः[1]) ।
मानुष्याः[2]) सप्त यास्तस्य[3]), शापजा[4])स्ता[5]) निबोधत ॥ 74 ॥
त्रेतायुगे तु दश[1]मे दत्तात्रेयो बभूव ह ।
नष्टे धर्मे चतुर्थश्च[2]) मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ 75 ॥

पञ्चमः पञ्चदश्यां तु[1]) त्रेतायां संबभूव ह ।
मान्धाता[2]) चक्रवर्तित्वे[3]) तस्योतथ्यः[4]) पुरःसरः[5]) ॥ 76 ॥

एकोनविंश्यां[1]) त्रेतायां सर्वक्षत्रान्तकृद्विभुः[2]) ।
जमदग्न्यस्तथा[3]) षष्ठो[4]) विश्वामित्रपुरःसरः ॥ 77 ॥

चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा ।
सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः ॥ 78 ॥

अष्टमो[1]) द्वापरे विष्णुर[2])ष्टाविंशे पराशरात्[3]) ।
वेदव्यासस्ततो[4]) जज्ञे जातुकर्ण[5]पुरःसरः ॥ 79 ॥

बुधो नवमको जज्ञे
तपसा पुष्करेक्षणः ।
देवसुन्दररूपेण
द्वैपायनपुरःसरः ॥ 80 ॥

तथैव नवमो[1]) विष्णुः
आदित्याः कश्यपात्मजः ।
देवक्यां[2]) वसुदेवात्तु
जातो[3]) गार्ग्यपुरःसरः ॥ 80 ॥

अप्रमेयो नियोज्यश्च[1]) यत्र[2]) कामचरो[3]) वशी ।
क्रीडते भगवांल्लोके बालः क्रीडनकैरिव ॥ 80[1] ॥
न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽसौ मधुसूदनः ।

73[12] = Bd. II. 73.85[b], 86[a]; Vā. 98.86.
73[13] = Bd. II. 73.86[b], 87[a]; Vā. 98.87. 1) Bd. –स ।

74 = Bd. II. 73.87[b], 88[a]; Mt. 47.241; Vā. 98.88. 1) Mt. –यो द्विजाः । 2) Bd. –यः । Mt. –नुषाः । 3) Mt. यान्यास्तु 4) Bd. । साग्रगार– । Mt. –जार । Vā. –जांर । 5) Vā. तान् ।

75 = Bd. II. 73.88[b], 89[a]; Mt. 47.242; Vā. 98.89. 1) Mt. प्रथ– । 2) Mt. –थांशे ।

76 = Bd. II. 73.89[b], 90[a]; Mt. 47.243; Vā. 98.80. 1) Mt. च । 2) Vā. –तुर– । 3) Mt. –ती तु । 4) Mt. तदोत्तङ्क–; Vā.T. तस्थौ तथ्य– । 5) Mt. –रे ।

77 = Bd. II. 73.90[b], 91[a]; Mt. 47.244; Vā. 98.91. 1) Vā. –शे । 2) Vā. कोऽभवत् । 3) Bd. तदा । 4) Bd. –थे ।

78 = Bd. II. 73.91[b], 92[a]; Mt. 47.245; Vā. 98.92.

79 = Bd. II. 73.92.[b], 93[a]; H. 2364; Mt. 47.246; Vā. 98.93. 1) H. नवमे । Mt. अष्टमे । 2) H. –गो– । 3) H. पुराभवत् । 4) H.Mt. तथा । 5) Mt. –ण्य– ।

80 = Mt. 47.247[bc].

80 = Bd. II. 73.93[b], 94[a]; Vā. 98.94. 1) Bd. मे । 2) Vā. –क्या । 3) Vā. ब्रह्म– ।

80[1] = Bd. II. 73.94[b], 95[a]; Vā. 98.95. 1) Bd. –[illegible] । 2) Bd. यत– । 3) Bd. कामवरो ।

| परं ह्यवरम्[1]) एतस्माद्विश्वरूपान् न विद्यते ॥ 80² ॥
| अष्टाविंशतिमे[1]) तद्वद् द्वापरस्यांश[3]संक्षये ।
| नष्टे धर्मे तदा जज्ञे विष्णुर्वृष्णिकुले प्रभुः ॥ 80³ ॥

कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम् ।

| मोहयन्सर्वभूतानि
| योगात्मा योगमायया ॥ 84 ॥

अपरः केशवस्यायं
प्रादुर्भावो महात्मनः ।
विख्यातो माथुरे कल्पे
सर्वलोकहिताय वै ॥ 85 ॥
यत्र शाल्वं च मैन्दं च
कंसं द्विविदमेव च
अरिष्टं वृषभं केशिं
पूतनां दैत्यदारिकाम् ॥ 86 ॥
नागं कुवलयापीडं
चानूरं मुष्टिकं तथा ।

| प्रविष्टो मानुषीं योनिं
| प्रच्छन्नश्चरते महीम् ।
| विहारार्थं मनुष्येषु
| सान्दीपनिपुरःसरः[1]) ॥ 85 ॥
| यत्र कंसं च शाल्वं[1] च
| द्विविदं च महासुरम् ।
| अरिष्टं वृषभं चैव
| पूतनां केशिनं हयम् ॥ 86 ॥
| नागं कुवलयापीडं
| मल्लं[1]) राजगृहाधिपम् ।

दैत्यान्मानुषदेहस्थान्सूदयामास वीर्यवान् ॥ 87 ॥
छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः[1]) ।
नरकश्च हतः संख्ये यवनश्च महाबलः ॥ 88 ॥
हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।
दुराचाराश्च[1]) निहताः पार्थिवा, ये मही[2]तले ॥ 89 ॥
एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः ।

अतीताः कथिता, राजन्,
कथ्यन्ते चाप्यनागताः ॥ 90 ॥

| अस्मि[1]न्नेव युगे क्षीणे
| संध्याशि[2]ष्टे भविष्यति ॥ 90 ॥

| 80₂ – Bḍ. II. 73.95ᵇ, 96ᵃ; Vā. 98.96. 1) Vā. परमम् ।
| 80₃ – Bḍ. II. 73.96,ᵇ 97ᵃ, Vā. 98.97. 1) Bḍ. –के । 2) Bḍ. –याय ।

84ᵃ – Bḍ. II. 73.97ᵇ; Mt. 47.247ᵃ; Vā. 98.98ᵃ.

| 84ᵇ – Bḍ. II. 73.97ᵃ; Vā. 98.98ᵇ.

85 – H. 2359.
86 – H. 2360.
87ᵃ – H. 2361ᵃ.

| 85 – Bḍ. II. 73.98, 99ᵃ; Vā. 18.99 1) Vā. –रम् ।
| 86 – Bḍ. II. 73.99ᵇ, 100ᵃ; Vā. 98.100. 1) Vā. सा–
| 87ᵃ – Bḍ. II. 73.100ᵇ; Vā. 98.101ᵃ. 1) Vā. –छ ।

87ᵇ – Bḍ. II. 73.101ᵃ; H. 2361ᵇ; Vā. 98.101ᵇ. 1) Bḍ. –णा ।
88 – Bḍ. II. 73.101ᵇ, 102ᵃ; H. 2362; Vā. 98.102. 1) Bḍ. कुरुवीराद– । 2) Bḍ.Vā. रसा– ।
89 – Bḍ. II. 73.102ᵇ, 103ᵃ; H. 2363; Vā. 98.1021.
90ᵃ – Bḍ. II. 73.103ᵇ; H. 2366ᵃ; Vā. 98.103ᵃ.
90ᵇ – H. 2366ᵇ.

| 90₂ – Bḍ. II. 73.101ᵃ; Mt. 47.248ᵃ; Vā. 98.103ᵇ.
| 1) Mt. तर– । 2) Vā. –ष्टिष्ट– ।

कल्की विष्णुयशा नाम
सम्भलग्रामको द्विजः ।
| कल्किर्विष्णुयशा नाम[1])
| पाराशर्यः प्रतापवान्[2])
दशमो भाव्यसंभूतो[1]) याज्ञवल्क्यपुरःसरः ॥ 91 ॥

सर्वांश्च भूतांस्तिमितान्
पाषण्डांश्चैव सर्वशः
| अनुकर्षन्स वै[1]) सेनां
| हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ।
प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृतः शतसहस्रशः ॥ 92 ॥

| नात्यर्थं धार्मिका ये च ये च धर्मद्विषः क्वचित् ।
| उदीच्यान्मध्यदेशांश्च तथा विन्ध्यापरान्तिकान् ॥ 92[1] ॥
| तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सिंहलैः सह ।
| गान्धारान् पारदांश्चैव पह्लवान् य[1]वनान् शकान् ॥ 92[2] ॥
| तुषारान्[1])छबरांश्चैव[2]) पुलिन्दान् द[3]रदान् ख[4]सान् ।
| लम्पाकान् अ[5]न्ध्रकान् पुण्ड्रान्[6]) किरातांश्चैव स प्रभुः ॥ 92[3] ॥
| प्रवृत्तचक्रो बलवान् म्लेच्छानाम् अन्तकृद् बली ।
| अदृश्यः सर्वभूतानां पृथिवीं विचरिष्यति ॥ 92[4] ॥
| मानवः स तु संजज्ञे देवस्यांशेन[1]) धीमतः ।
| पूर्वजन्मनि विष्णुर्यः प्रमितिर्नाम वीर्यवान् ॥ 92[5] ॥
| गात्रेण वै चन्द्रसमः[1]) पूर्णे कलियुगेऽभवत् ।
| इत्येतास्तस्य देवस्य दश संभूतयः स्मृताः ॥ 92[6] ॥

निःशेषां शूद्रराज्ञस्तु
तदा स तु करिष्यति ।
ब्रह्मद्विषः सपत्नांस्तु
संहृत्यैव च तद्वपुः ॥ 93 ॥
| तं तं कालं च कार्यं च
| तद् तद् उद्दिश्य कारणम् ।
| अंशेन त्रिषु लोकेषु
| तास्ता योनीः प्रपत्स्यते ॥ 93 ॥

91[a] – H. 2367[a]
| 91[a] – Bḍ. II. 73.104[b]; Mt. 47.248[b]; Vā. 98.104[a].
| 1) Mt. की तु विष्णुवशः । 2) Mt. -यपुरःसरः ।

91[b] – Bḍ. II. 73.105[a]; H. 2368[a]; Mt. 47.249[a]; Vā. 98.104[b]. 1) H. –संपन्नो; Mt.Vā. –भूतो ।

92[a] – Mt. 47.249[b].
| 92[a] – Bḍ. II. 73.105[b]; Vā. 98.105[a]. 1) Vā.T. सर्वे– ।

92[b] – Bḍ. II. 73.106[a]; Mt. 47.249[c]; Vā. 98.105[b].
| 92[1] – Bḍ. II. 73.106[b], 107[a]; Vā. 97.106.
| 92[2] – Bḍ. II. 73.107[b], 108[a]; Vā. 98.107. 1) Bḍ. प– ।
| 92[3] – Bḍ. II. 73.108[b], 109[a]; Vā. 78.108. 1) Bḍ. तुखरां । 2) Vā. बर्बरांश । 3) Bḍ. ब– ।
| 4) Bḍ. व– । 5) Bḍ. आन्– । Vā.T. –नकानन्– । 6) Vā.रुद्रान् ।
| 92[4] – Bḍ. II. 73.109[b], 110[a]; Vā. 98.109.
| 92[5] – Bḍ. II. 73.110[b], 111[a]; Vā. 98.110. 1) Bḍ. वसेनरय ।
| 92[6] – Bḍ. II. 73.111[b], 112[a]; Vā. 98. 111. 1) Bḍ. –द्रमसः ।

93 – Mt. 47.250.
| 93 – Bḍ. II. 73.112[b], 113[a]; Vā. 98.112.

पञ्चविंशे स्थितः कल्किश्च-
रितार्थः ससैनिकः ।
शूद्रान्संशोधयित्वा तु
समुद्रान्तं च वै स्वयम् ॥ 94 ॥
प्रवृत्तचक्रो बलवान्
संहारं तु करिष्यति ।

| पञ्चविंशे स्थितः[1]) कल्पे
| पञ्चविंशत्स[2]) वै समाः ।
| विनिघ्नन्सर्वभूतानि
| मानुषानेव सर्वशः ॥ 94 ॥
| कृत्वा बीजावशेषां तु
| महीं क्रूरेण कर्मणा ।

संशातयित्वा[1]) वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् ।
ततः स वै तदा[2]) कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः ॥ 95 ॥

प्रजास्तं साधयित्वा तु
समृद्धास्तेन वै स्वयम्

| कर्मणा निहता ये तु,
| सिद्धास्ते तु पुनः स्वयम् ।

अकस्मात्कु[1]पितान्योन्यं भविष्यन्ति च[2]) मोहिताः ॥ 96 ॥
क्षपयित्वा तु तान्[1]) सर्वान्[2]) भाविनार्थेन चोदितः[3]) ।
गङ्गा-यमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः ॥ 97 ॥
ततो व्यतीते कल्पे[1]) तु सामात्ये[2]) सहसैनिके[3]) ।
नृपेष्वथ वि[4]नष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजाः[5]) ॥ 98 ॥
रक्षणे विनिवृत्ते तु[1]) हत्वा चान्योन्यमाहवे ।
परस्परहृतस्वाश्च[2]) निराक्रन्दाः[3]) सुदुःखिताः ॥ 99 ॥
पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुल्यास्ता[1]) निष्परिग्रहाः ।
प्रनष्टश्रुति[2]धर्माश्च नष्टधर्मा[3]श्रमास्तथा । ॥ 100 ॥

| अट्टशूला जानपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ।
| प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ 100[1] ॥

ह्रस्वदेहा[1]युषश्चैव भविष्यन्ति वनौकसः ।

---

94 – Mt. 47.251.

94a – Mt. 47.252a.

| 94 – Bḍ. II. 73.113b, 114a; Vā. 98.113. 1) Vā. –शोत्थिते । 2) Vā.T. –त्ति वै ।
| 95a – Bḍ. II. 73.114b; Vā. 98.114a.

95bc – Bḍ. II. 73.115; Mt. 47.252b, 253a; Vā. 98.114b, 115a. 1) Bḍ. शान्तयित्वा तु; Mt. उत्सादयित्वा । 2) Mt. –तरतदा स वै ।

96a – Mt. 47 253b.

| 96a – Bḍ. II. 73.116a; Vā. 98.115b.

96b – Bḍ. II. 73.116b; Mt. 47.254a; Vā. 98.116a. 1) Mt. को– । 2) Mt. –तीह ।

97 – Bḍ. II. 73.117; H. 2368b, 2369a; Mt. 47.254b – a; Vā. 98.116b, 117a. 1) H. च तान् ; Mt. तु ते । 2) Mt. ऽन्योन्यं । 3) Vā.T. –तान् ।

98 – Bḍ. II. 73.118; H. 2369a, 2370a; Mt. 47.255; Vā. 98.117b, 118a. 1) H. तः कुले व्यतीते; Mt. तः काले व्यतीते; Vā. कल्कौ । 2) Bḍ. सयाप्ते; Mt. स देवो; Vā.T. सामान्यैः । 3) Mt. ऽन्तरधीयत । Vā. –कैः । 4) H.Mt. प्र– । 5) Mt. प्रजानां संग्रहात्तदा ।

99 – Bḍ. II. 73.119; H. 2370b, 2371a; Mt. 47.256; Vā. 98.118b, 119a. 1) H. क्षणेन निवृते चैव । 2) Mt. –रं च हत्वा तु; Vā. हताश्वास । 3) Bḍ. –आनन्दाः ।

100 – Bḍ. II. 73.120; Mt. 47.257; Vā. 98. 119b, 120a. 1) Mt. –यत्वे । 2) Mt. –याश्रम– । 3) Mt. –स्त्वर्णा– ।

101 – Bḍ. II. 73.121, 122a; Mt. 47.259, 260a; Vā. 98.120b, 121a. 1) Bḍ.Vā. वा– ।

सरित्पर्वतसेवि[2]न्यः पत्रमूल[3]फलाशनाः ।
चीरपत्रा[4]जिनधराः संकरं घोरमास्थिताः[5]) ॥ 101 ॥

उत्पातदुःखाः स्वल्पार्था	अल्पायुषो नष्टवार्ता
बहुबाधाश्च ताः प्रजाः ।	बह्वाबाधाः सुदुःखिताः ।

एवं कष्टम[1])नुप्राप्ताः कलि[2]संध्यांशके तदा ।
प्रजाः[3]) क्षयं प्रयास्[4]यन्ति सार्धं कलियुगेन तु[5]) ॥ 102 ॥

क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतयुगं[1]) पुनः[2]) ।
प्रवर्त्स्यते[3]) यथान्यायं स्वभावादेव नान्यथा ॥ 103 ॥

इत्येतत्कीर्तितं सर्वं[1]) देवासुरविचेष्टितम् ।
यदुवंशप्रसंगेन महद्वो[2]) वैष्णवं यशः ॥ 104 ॥

तुर्वसोस्तु[1]) प्रवक्ष्यामि पुरोर्द्रुह्योरनोस्तथा[2]) ॥ 105 ॥

अल्पा- । 2) Mt. -वासि- । 3) Mt. न्यो मूलपत्र– । 4) Mt. –चर्मा– । 5) Mt.आश्रिताः ।

102[a] – Mt. 47.260[b]. | 102[a] – Bḍ. II. 73.122[b]; Vā. 98,122[a].

102[bc] – Bḍ. II. 73.123; H. 2371[b], 2372[a]; Mt. 47.261; Vā. 98.122[b], 123[a].
1) Bḍ.Vā. V. काष्टाम् । 2) Mt. काले । 3) Mt. ततः । 4) Mt. गमि॰– । 5) H. ह ।

103 – Bḍ. II. 73.124; H. 2372[b], 2373[a]; Mt. 47.262[a –a]; Vā. 98.123[b], 125[a]. 1) Bḍ.Vā. –मिन्प्रवृत्ते च कृते ।
2) Mt. कृतमवर्तत । 3) Bḍ.Vā. प्रपत्स्यन्ते ।

104 – Bḍ. II. 73.125; Mt. 47.262[b], 263[a]; Vā. 98.125[b], 126[a], 1) Mt. सम्यग्– । 2) Mt. समासाद् ।

---

105 – Bḍ. II. 73.126; Br. 13.141[b]; H. 1829[b]; Mt. 47.263[b]; Vā. 98.126[b]. 1) H. च ।
2) Br. H. द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा । Mt. –योस्तथा ह्यनोः ।

षष्ठोऽध्यायः

A.

तुर्वसोस्तु[1]) सुतो वह्निर्गो[2]भानुस्तस्य चा[3]त्मजः ।
गोभानोस्तु सुतो वीरस्[4]त्रैसानुर[5])पराजितः ॥ 1 ॥

करंधमस्तु [a]त्रैसानोर्म[1])रुत्तस्[2])तस्य[3]) चात्मजः ।
— अन्यस्त्वा[4])विक्षितो[5]) राजा मरुत्तः कथितः पुरा[6]) — ॥ 2 ॥

अनपत्योऽभवद्राजा[1])
यज्वा विपुलदक्षिणः ।
दुहिता संयता[2]) नाम[3])
तस्यासीत्पृथिवीपतेः ॥ 2_1 ॥
दक्षिणार्थे[1])तु सा दत्ता
संवर्ताय महात्मने ।

अनपत्यो मरुत्तस्तु
स राजासीदिति श्रुतम्[1]) ।

दुष्यन्तं[1]) पौरवं चापि[2]) स वै[3]) पुत्रमकल्पयत्[4]) ॥ 3 ॥

एवं ययाति[1]शापेन जरासंक्रमणे पुरा[2]) ।
तुर्वसोः पौरवं[3]) वंशं[4]) प्रविवेश पुरा किल[5]) ॥ 4 ॥

---

1 = A. 277.1[a] - [a]; Bḍ. II. 74.1; Bḍ. 13.142, 121( ); H. 1830; Mt. 48.1; Vā. 99.1. 1) A.Br. 13.121( ) H. –सोश्च । 2) A. वर्गो ; Mt.T. गर्भो । 3) Bḍ.Vā. वह्नेर्गोभानुरा– । 4) Br.H. राजा । 5) Bḍ.Vā. त्रिसानुः ; Br. ऐशानुः ; Mt. त्रैसारिः ; Vā.T. त्रैशनो ।

2 = Bḍ. II. 74.2; Br. 13.143, 121( ); H. 1831; Mt. 48.2[a] - [a]; Vā. 99.2. 1) Br.H. त्रैसानोः ; Br.T. ऐशानोः; Mt. त्रैसारिः ; Vā.T. त्रैसानोस्तु, Bḍ.Vā.V. तु त्रैशनो । 2) Mt. मरतर ; Vā. मरुत् । 3) Vā. तस्य तु 4) H. अन्वर । 5) Bḍ. आविक्षितो ; Br. 13.121( ) अविजितो । 6) Br. 13.121( ) H. –तस्तव ; Br. तौ मया ।

2_1 = Br. 13.144, 121( ); H. 1832. 1) H. संमता ।

3[a] = Br. 13.145[a], 121( ); H. 1833[a]. 1) Br. 13.121( ) राजा च परमायुश्च । 2) Br. –र्थं । 3) Bḍ. 13.121( ) नी ।

3[a] = Bḍ. II. 74.3[a]; Vā. 99.3[a]. 1) Vā. –त्तः ।

3[b] = Bḍ. II.74.3[b]; Br. 13.145[b], 121( ); H. 1833[b]; Mt. 48.2[b]; Vā. 99.3[b]. 1) Bḍ. दुष्कन्तं ; H. दुष्मन्तं ; Mt. दुष्यन्तः; Vā.T. दुष्कृतं । 2) Mt. –त्रस्योपि । 3) Br.H. लेभे; Mt. तस्य; Vā. सर्वे । 4) Br.H. अकल्मषम; Mt. –त्रो ह्यकल्मषः; Vā. अकल्पयन् ।

4 = Bḍ. II. 74.4; Br. 13.146, 121( ); H. 1834; Mt. 48.3; Vā. 99.4. 1) Br.H. तेः । 2) Br.H. तदा ; Vā.T. जरायाः संक्रमेण तु । 3) Br.H. पौरवं तुर्वसोर् । 4) H. –शः । 5) Br. द्विजोत्तमाः ; H. नृपोत्तम ; Br. 13.121( )–मः ।

दुष्यन्तस्य[1]) तु दायादो *वरूथो*[2]) *नाम पार्थिवः*[3]) ।
वरूथात्तु[4]) *तथाण्डीरश्च*[5])त्वारस्[6])तस्य चात्मजाः[7]) ॥ 5 ॥

पाण्ड्यश्च[1]) केरलश्चैव चोलः[2]) कुल्यस्[3]*तथैव च*[4]) ।
तेषां जनपदाः *कुल्याः*[5]) पाण्ड्याश्चोलाश्च-केरलाः ॥ 6 ॥

द्रुह्योश्च[1]) तनयौ[2]) *वीरौ*[3]) बभ्रुः सेतुश्च[4]) विश्रुतौ[5]) ।
अरुद्धः[6]) सेतुपुत्रस्तु[7]) *बाभ्रवो रिपुरु*[8])च्यते ॥ 7 ॥

यौवनाश्वेन समरे[1]) कृच्छ्रेण निहतो बली ।
युद्धं सुमहदासीत्तु[2]) मासान्परि चतुर्द[3]श ॥ 8 ॥

अरुद्धस्य तु[1]) दायादो[2]) गान्धारो नाम पार्थिवः[3]) ।
ख्यायते यस्य नाम्ना वै[4]) गान्धारविषयो महान् ॥ 9 ॥

गान्धार[1]देशजाश्चैव[2]) तुरगा वाजिनं वराः ।
गान्धार[3]पुत्रो धर्मस्तु[4]) घृतर[5])तस्यात्मजो[6])ऽभवत् ॥ 10 ॥

घृताच्[1])च[2]) दुर्दमो[3]) जज्ञे, प्रचेतास्तस्य चात्मजः ।
प्रचेतसः *पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते*[4]) ॥ 11 ॥

म्लेच्छराष्ट्राधिपाः सर्वे[1]) उदीचीं दिशमाश्रिताः ।

---

5 – Bḍ. II. 74.5; Br. 13.147, 121( ); H. 1835; Mt. 48.4; Vā. 99.5. 1) Bḍ. Vā.V. दुऽकन्तस्य; H. –मन्तस्य ; Vā.T. –कृतस्य । 2) Bḍ. सरूप्यो ; Br. करूरोमः ; 121( ) करूपः स; H. करुत्थामः; Vā. शरूथो । 3) Br.H. प्रजेश्वरः । 4) Bḍ. सरूप्यात् ; Br. करूरोमाद् ; Br.V. करूषामाद् ; 121( ) करूपद् ; H. करुत्थामाद् ; Vā. शरूथात् । 5) Br. अथाहीदड़– ; 121( ), H. अथाक्रीड– ; Vā.T. जनापीड– । 6) Mt. संधान– । 7) Mt. –जः ।

6 – Bḍ. II. 74.6; Br. 13.148^{a} – ^{a}, 13.121( ); H. 1836; Mt. 48.5; Vā. 99.6. 1) Br. 13.121( ) यामड़– । 2) Br. कालड़– ; Br.H. कोलड़– । 3) Br.H. चोलड़–; Mt. कर्णस । 3) Br.H. –च पार्थिवः । 4) Br.H. Mt. स्फीताः ।

---

7 – Bḍ. II. 74.7; Br. 13.148^{b}, 149^{a}, 121( ) – ^{a}; H. 1837; Mt. 48.6^{a} – ^{a}; Vā. 99.7. 1) Mt. तु ; Vā. द्रह्यस्य । 2) Br. तनयो । 3) Br. 13.148^{b}H. राजन्, Br. 13.121( ) विप्रा ; Mt. शूरौ । 4) Br. 13.148^{b} बभ्रुसेतुड़– । 13.121( ) बभ्रुः सेरुड़– ; Mt. सेतुः केतुस । 5) Br.H. पार्थिवः ; Mt. तथैव च । 6) Br. अङ्गार–; H. अङ्गारः । 7) H. च ; Br. –सेतुस्तत्पुत्रो । 8) Br.H. मरुतां पति– ।

8 – Bḍ. II. 74.8; Br. 13.149^{b}, 150^{a}; H. 1838; Vā. 99.8. 1) Bḍ. समितौ; Vā समिति । 2) Br. अप्यासीन् ; H. अत्यासीन् । 3) Br.T. –सान्परिचरद् ।

9 – Bḍ. II. 74.9; Br. 13.150^{b}, 151^{a}; H. 1839; Mt. 48.6^{b}, 7^{a}; Vā. 99.9. 1) Br. सङ्गारसेतोर ; H. अङ्गारस्य तु ; Mt. सेतेपुत्रः । 2) Mt. शरद्वांस्तु । 3) Mt. –स्तस्य चात्मजः । 4) Bḍ.Vā. तु ; Mt. –नासौ ।

10 – Bḍ. II. 74.10; Br. 13.151^{b}, 152^{a}; H. 1840; Mt. 48.7^{b}, 8^{a}; Vā. 99.10. 1) Mt. आरट्ट । 2) Bḍ.Vā. चापि ; Mt. तस्य । 3) Br.H. अनोस्तु । 4) Br.H. –मोऽमूद् । 5) Bḍ.Vā.T. धृतर ; Br.T. द्युतर । 6) Bḍ.Vā. तस्य सुतो ।

11 – Bḍ. II. 74.11; Br. 13.152^{b}, 153^{a}; H. 1841; Mt. 488^{b}, 9^{a}; Vā. 99.11. 1) Br.T. द्युताद् । 2) Bḍ.Vā.T. धृतस्य ; Vā.V. धृ–; H. तु । 3) Br.T. वनदुहो; V. छातद्रुहो ; H. दुदुहो ; Mt. विदुषौ । 4) Br.H. सुचेतास्तु कीर्तितास्त्व । (H. –ता ह्य) अनवो मया ।

12^{a} – Bḍ. II. 74.12^{a}; Mt. 49.9^{b}; Vā. 99.12^{a}. 1) Bḍ.Vā. –च्छेह्य । 2) Bḍ. आस्थि– ।

अनोश्चैव सुता वीरास्[1])त्रयः परमधार्मिकाः[2]) ॥ 12 ॥
सभानरश्चाक्षुषश्च[1]) परमन्युस्[2])तथैव च[3]) ।
सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कालानलो[4]) नृपः ॥ 13 ॥
कालानलस्य[1]) धर्मात्मा[2]) सृञ्जयो[3]) नाम वै सुतः[4]) ।
सृञ्जयस्या[5]भवत्पुत्रो वीरो राजा[6]) पुरंजयः ॥ 14 ॥
जनमेजयो महाराज[1]) पुरंजयसुतोऽभवत् ।
जनमेजयस्य राजर्षे[2])र्महाशालोऽभवत्सुतः[3]) ॥ 15 ॥

देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशा भुवि ।	आसीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठितयशा दिवि[1]) ।

महामनाः सुतस्[1]तस्य[2]) महाशालस्य धार्मिकः[3]) ॥ 16 ॥

जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः ।	सप्तद्वीपेश्वरो राजा[1]) चक्रवर्ती महायशाः[2]) ।

महामनास्तु पुत्रौ द्वौ[1]) जनयामास विश्रुतौ[2]) ॥ 17 ॥
उशीनरं च धर्मज्ञं[1]) तितिक्षुं च महाबलम्[2]) ।
उशीनरस्य पत्न्यस्तु[3]) पञ्च राजर्षिवंशजाः[4]) ॥ 18 ॥
नृगा[1]) कृमि[2]र्नवा दर्वा[3]) पञ्चमी च[4]) दृषद्व[5]ती ।
उशीनरस्य पुत्रास्तु[6]) पञ्च तासु[7]) कुलोद्वहाः ॥ 19 ॥

12b – Bḍ. II. 74.12b; Br. 13.14b; H. 1668b; Mt. 48.10a; Vā. 99.12b. 1) Br.H. कक्षेयोस्तनयास्त्वासंस ; Vā. अनोः पुत्रा महात्मानस्– । 2) Br.H. –य एव महारथाः ।

13 – Bḍ. II. 74.13; Br. 13.15; H. 1669; Mt. 48.10b, 11a; Vā. 99.13. 1) Bḍ. कलिचक्षुः ; Vā. च पक्षश्च । 2) Mt. परमेपुर ; Vā. परपक्षर । 3) Bḍ. पराक्षश्चेति विश्रुताः । 4) Mt. कोलाहलो ।

14 – Bḍ. II. 74.14; Br. 13.16; H. 1670; Mt. 48.11b, 12a; Vā. 99.14. 1) Mt. कोलाहलस्य । 2) Br.H. –मज्ञः । 3) Mt. संजयो । 4) Bḍ.Mt. विश्रुतः ; Vā. धार्मिकः । 5) Mt. संजयस्या– । 6) Bḍ. नाम्ना; Mt. नाम ।

15 – Bḍ. 13.17; H. 1671; Mt. 48.12b, 13a; Vā. 99.15. 1) Br. मुनिश्रेष्ठाः; Vā. महासत्वः । 2) H. –र्षिः । 3) Vā. –वन्नृपः ।

16a – Br. 13.18a; H. 1672a.	16a – Bḍ. II. 75.15a; Mt. 48.13a; Vā. 99.16a. 1) Mt. –यशाभवत् ।

16b – Bḍ. II. 74.15b; Br. 13.18b; H. 1672b; Mt. 48.14a; Vā. 99.16b. 1) Br. T.H. –ना नाम । 2) Br.T. सुतो; Br.V. सुतो जज्ञे । 3) Br.T. विश्रुतः ।

17a – Br. 13.19a; H. 1673a.	17a – Bḍ. II. 74.16a; Mt. 48.14b; Vā. 99.17a. 1) Mt. जज्ञे । 2) Mt. –मनाः ।

17b – Bḍ. II. 74.16b; Br. 13.19b; H. 1673b; Mt. 48.15a; Vā. 99.17b. 1) Bḍ.Mt. द्वौ पुत्रौ । 2) Br. भो द्विजाः; H. भारत ।

18 – Bḍ. II. 74.17; Br. 13.20; H. 1674; Mt. 48.15b, 16a; Vā. 99.18. 1) H. –ज्ञ । 2) Bḍ.Vā. पुं चैव धार्मिकम् ; Mt. चैव तावुभौ । 3) H. पुत्रार– । 4) Mt. पितृसंभवाः ।

19 – Bḍ. II. 74.18; Br. 13.21; H. 1675; Mt. 48.16b, 17a; Vā. 99.19ab. 1) Mt.

तपसा चैव[1]) महता[2]) जाता वृद्धस्य[3]) धार्मिकाः[4]) ।

नृगायास्तु नृगः पुत्रः
कृम्याः[1]) कृमिरजायत ॥ 20 ॥
नवा[1]यास्तु नवः पुत्रो[2])
दर्वा[3]याः सुव्रतोऽभवत् ।

नृगा[1]यास्तु नृ[2]गः पुत्रो
नवाया नव एव तु[3]) ॥ 20 ॥
कृम्याः कृमिस्तु दर्वायाः
सुव्रतो नाम धार्मिकः ।

दृष[1]द्वत्याः सुतश्चापि[2]) शिबिरौ[3])शीनरो नृपः[4]) ॥ 21 ॥

शिबे[1]स्तु शिब[1]यो विप्रा[2]) !
यौधेयास्तु नृगस्य ह ।

शिवेः शिवपुरं ख्यातं
यौधेयं तु नृ[1]गस्य च[2]) ।

नवस्य नवराष्ट्रं तु कृमेस्तु कृमिला पुरी ॥ 22 ॥
सुव्रतस्य तथाम्बष्ठा[1]); शिबि[2]पुत्रान्निबोधत[3]) !
शिबे[2]स्तु शिब[2]यः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः[4]) ॥ 23 ॥
वृष[1]दर्भः सुवीरश्च[2]) केकयो[3]) म[4]द्रकस्तथा ।
तेषां जनपदाः[5]) स्फीताः[6]) केकया[7]) म[8]द्रकास्तथा ॥ 24 ॥
वृषदर्भाः सुवीराश्च[1]) तितिक्षोस्तु प्रजास्त्विमाः[2]) ।
तितिक्षुर[3]भवद्राजा पूर्वस्यां दिशि विश्रुतः[4]) ॥ 25 ॥
उष[1]द्रथो महाबाहुर[2])तस्य हेमः[3]) सुतोऽभवत्[4]) ।

भृशा ; Vā.T. मृगा । 2) Bḍ.Vā. –मी ; Mt. कृशा । 3) Mt. –शा । 4) Mt. या च देवी । 5) H. –शद्– । 6) Bḍ. पुन्यर । 7) Mt. तासु जाताः ।

20a – Bḍ. II. 74.19a; Br. 13.22a; H. 1676a; Mt. 48.17b; Vā. 99.19. 1) Bḍ. –स्यतः सु– ; Mt. –सा ते तु ; Vā. –सा ते सु– । 2) Bḍ. –त्रो । 3) Vā. तवोर्द्धांश्च । 4) Br.H. चात्मजाः ।

20b – Br. 13.22b; H. 1676b. 1) Br.T. यां; H. –या ।

21a – Br. 13.23a; H. 1677a; Mt. 48.18b. 1) Mt. कृशा– । 2) Mt. कृशो जज्ञे । 3) Mt. –शा– ।

20b – Bḍ. II. 74.19b; Mt. 48.18a; Vā. 99.20a. 1) Mt.T. भृशा–; Vā. मृगा– । 2) Vā. मृ– ।

21a – Bḍ. II. 74.20a; Vā. 99.20b.

21b – Bḍ. II. 74.20b; Br. 13.23b; H. 1677b; Mt. 48.18c; Vā. 99.21a. 1) H. –ष– । 2) Bḍ.Vā. –तीसुतश्चापि; Br.H. –त्यास्तु संजज्ञे । 3) H. –वि । 4) Bḍ.Vā. द्विजाः ।

22a – Br. 16.24a; H. 1678a. 1) H. शिवयर । 2) H. तात !

22a – Bḍ. II. 74.21a; Vā. 99.21b. 1) Vā.T. मृ– । 2) Vā. तु ।

22b – Bḍ. II. 74.21b; Br. 13.24b; H. 1678b; Vā. 99.22a.

23 – Bḍ. II. 74.22; Br. 13.25; H. 1679; Mt. 48.21a, 19a; Vā. 99.22b, 23a. 1) Br. ठाः । 2) H. शिव– । 3) H. –ध मे; Mt. कृशस्य वृषला पुरी । 4) Bḍ.Vā. –संमताः ।

24 – Bḍ. II. 74.23; Br. 13.26; H. 1680; Mt. 48.19.b, 20a; Vā. 99.23b, 24a. 1) Mt. पृथु– । 2) Bḍ.Vā. तु । 3) H.Mt.V. कैकेयो । 4) Mt. भ– । 5) H. –द्रा । 6) Br. –ता । 7) H. कैकेया । 8) Br.H. म–; Mt. भ– ।

25 – Bḍ. II. 74.24; Br. 13.27; H. 1681; Mt. 48.21b, 22a; Vā. 99.24b, 25a. 1) Mt. नवस्य नवराष्ट्रं तु; Vā. –माः सूचीदर्भार । 2) Bḍ.Vā. –षोः शृणुत प्रजाः; H. –जाः शृणु; Mt. जां शृणु । 3) Br.V.H. तैतिक्षवो ; Vā. तैतिक्षुर । 4) Br. भो द्विजाः; H. भारत ।

26 – Bḍ. II. 74.25; Br. 13.28; H. 1682; Mt. 48.22b, 23a; Vā. 99.25b, 26a. 1) Bḍ.Vā. उश–; Mt. बृह– । 2) Br. –वीर्यः; H. –राजा; Mt. सुतस्तस्य ।

हेमस्य[5]) सुतपा जज्ञे सुतः[6]) सुतपसो[7]) वलिः[8]) ॥ 26 ॥

जातो मानुषयोनौ तु
स राजा काञ्चनेषुधिः ।
महायोगी स तु बलि-
र्बभूव नृपतिः पुरा ॥ 27 ॥

जातो मनुष्य[1]योन्यां तु[2])
क्षीणे वंशे प्रजेप्सया[3]) ।
महायोगी स तु बलिः
बद्धो यः स महामनाः[4]) ॥ 27 ॥

पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंश[1]करान्भुवि[2]) ।
अंगं स जनयामास[3]) वंगं[4]) सुह्म[5]) तथैव च ॥ 28 ॥

पुण्ड्रं[1]) कलिङ्गं[2]) च तथा बालेयं क्ष[3]त्रमुच्यते ।
बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः प्रभोः[4]) ॥ 29 ॥

बालेस्तु[1]) ब्रह्मणा दत्तो[2]) वरः[3]) प्रीतेन धीमतः[4]) ।
महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य[5]) परिमाणकम्[6]) ॥ 30 ॥

संग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैव प्रधानता[1]) ।
त्रैलोक्य[2]दर्शनं चैव[3]) प्राधान्यं प्रसवे तथा ॥ 31 ॥

वले[1]) चाप्रतिमत्वं वै धर्म[2]तत्त्वार्थदर्शनम् ।
चतुरो नियतान्वर्णांस्त्वं[3]) वै[4]) स्थापयितेति च[5]) ॥ 32 ॥

इत्युक्तो विभुना राजा वलिः शान्ति परां ययौ ।
कालेन महता विद्वान्[1]) स्वं च[2]) स्थानमुपागतः[3]) ॥ 33 ॥

तेषां जनपदाः पञ्च[1]) अङ्गा[2]) वङ्गाः स[3]सुह्मकाः[4]) ।

---

3) Br.H. फेनस्तस्य ; Mt. तस्य सेनो । 4) Mt. ऽभवत्सुतः । 5) Br. फेनरय ; H. फेनात्तु ; Mt. सेनस्य ।
6) Br. ततः । 7) Mt. ज्ञे सुतपरतनयो ; Vā. —यशा । 8) Vā. वली ।

27 = Br. 13.29; H. 1683.

27 = Bd. II. 74.26; Mt. 48.23[b], 24[a]; Vā. 99.26[b],27[a].
1) Mt. मानुष— । 2) Bd.Vā. वै । 3) Mt. —ऽेच्छया । 4) Mt. —धो बन्धैर्महात्मना ।

1) Bd.Vā. चातुर्वर्ण्य— ।
28 = Bd. II. 74.27 ; Br. 13.30; H. 1684; Mt. 48.24[b], 25[a]; Vā. 99.27[b], 28[a]. 4) Br.H. —गः । 5) Br.H. —मर ।
2) Mt. क्षेत्रजान्पञ्च पार्थिवान् । 3) Br.H. —गः प्रथमतो जज्ञे । 1) Bd. युद्धं ; Br.H. —ड्रः । 2) Br.
29 = Bd.II. 74.28; Br. 13.31; H. 1685; Mt. 48.25[bc]; Vā. 99.28[b], 29[a].
H. —गङ्ग— । 3) Mt. क्षे । 4) Br.T.H. रा भुवि ; Br.V. —ग्रसमुद्भवाः । 1) Br. —ऽेश्च । 2) Bd.Vā. —त्ता ।
30 = Bd. II. 74.29; Br. 13.32; H. 1686; Mt. 48.26; Vā. 99.29[b], 30[a]. 5) Vā. पायुः । 6) Br.H —तः ।
3) Bd.Vā. —राः । 4) Br. भो द्विजाः ; H. भारत ; Vā.T. धर्मतः । 1) Bd. —भावतः ; Br. —नताम् ;
31 = Bd. II. 74.30; Br. 13.33[b], 34[a]; H. 1687; Mt. 4827; Vā. 99.30[b], 31[a].
Mt. चैवोत्तमा मतिः ; Vā. प्रभावना । 2) Mt. —काल— । 3) Br.H. चापि ।
1) Bd. वलेऽ ; Mt. जयं ।
32 = Bd. II. 74.31; Br. 13.33[a], 34[b]; H. 1688; Mt. 48.28; Vā. 99.31[b], 32[a]. 5) Bd. वै; H. —ह; Mt. —ता प्रभुः ।
2) Mt. —तिमं युद्धे धर्मे । 3) Mt. —गान्स । 4) Br.H. च । 1) Br. विप्राः ; H. सजन् । 2) Vā.T.
33 = Bd. II. 74.32; Br. 13.35; H. 1689[a], 1692[a]; Vā. 99.32[b], 33[a].
वै । 3) Br.H. —गमत् । 1) Bd.
34[a] = Bd. II. 74.33[a]; Br. 13.36[a]; H. 1692[b]; Mt. 48.29[a]; Vā. 99.33[b].

कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव
प्रजास्त्वङ्गस्य *सांप्रतम्*[1])

| पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा
| *तेषां वंशं*[1]) निबोधत ! ॥ 34 ॥

| तस्य ते तनयाः सर्वे क्षेत्रजा मुनिसंभवाः ।
| संभूता दीर्घतमसः सुदेष्णायां महौजसः ॥ 34₁ ॥

ऋषय (मुनय) ऊचुः :

कथं बलेः सुता जाताः
पञ्च तस्य महात्मनः ।
किंनाम्नी महिषीं तस्य
जनिता कतम ऋषिः ॥ 35 ॥
कथं चोद्पादितास्तेन
तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ।
माहात्म्यं च प्रभावं च
निखिलेन वदस्व तत् ! ॥ 35₁ ॥

| कथं बलेः सुताः पञ्च
| जनिताः क्षेत्रजाः प्रभो ।
| ऋषिणा दीर्घतमसा[1])
| एतत्त्र[2]ब्रूहि पृच्छताम् ! ॥ 35 ॥

सूत उवाच :

अथोतथ्य इति[1]) ख्यातासीद्धी*मान्*[2]) ऋषिः पुरा ।
भार्या[3]) वै ममता नाम बभूवास्य महात्मनः ॥ 36 ॥
उतथ्यस्य[1]) कानीयांस्तु[2]) *पुरोधा* यो दिवौकसाम्[3]) ।
बृहस्पतिर्बृहत्तेजा[4]) मामतां सोऽभ्यपद्यत[5]) ॥ 37 ॥
उवाच ममता तं तु *बृहस्पतिमनिच्छती*[1]) ।
अन्तर्वत्न्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्य तु *विरम्यताम्*[2]) ॥ 38 ॥

अयं तु मे महाभाग
गर्भः कक्षौ[1]) बृहस्पते ।
औतथ्यो[2]) भ्रातृजन्यस्ते
सोपाङ्गं वेदमुद्गिरन् ॥ 39 ॥

| अयं हि मे महागर्भो
| रोरवीति[2]) बृहस्पते ।
| अजस्रं[3]) ब्रह्म चाभ्यस्य
| षडङ्ग वेदमुद्गिरन् ॥ 39 ॥

अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजितुमर्हसि ।

Vā. स्फीता ; Mt. —यां च पञ्च दायादा । 2) Bḍ. —ग— । 3) Bḍ. —गाश्चा; Mt. Vā. वङ्गाङ्गाः (—ग—) ।
4) Mt. Vā. सुह्मकास्तथा ।

34ᵇ = Br. 13.36ᵇ; H. 1693ᵃ. 1) H. मे शृणु ।

| 34ᵇ = Bḍ. II. 74.33ᵇ; Mt. 48.29ᵇ; Vā. 99.34ᵃ.
| 1) Mt. अङ्गस्य तु ।

| 34₁ = Bḍ. II. 74.34; Vā. 99.34ᵇᶜ.

---

35 = Mt. 48.30.

35₁ Mt. 48.31.

| 35 = Bḍ. II. 74.35; Vā. 99.35. 1) Bḍ. —सह्य ।
| 2) Vā. —एतन्नो ।

36 = Bḍ. II. 74.36; Mt. 4832; Vā. 99.36. 1) Bḍ. उशिजो नाम वि—; Mt. अथोशिज; Vā. अशिजो नाम वि— ।
2) Mt. विद्वान् । 3) Mt. पत्नी ।

37 = Bḍ. II. 74.37; Mt. 48.33; Vā. 99.37. 1) Bḍ. उशिजस्य ; Vā. अशिस्य । 2) Mt. यवीयान्वै । 3) Mt. भ्रातृपत्नीमकामयत् । 4) Mt.T. महातेजा । 5) Mt. —तामेत्य कामतः ।

38 = Bḍ. II. 74.38; Mt. 48.34; Vā. 99.38. 1) Mt. देवरं वरवर्णिनी । 2) Bḍ. रयास्य च भामिनी ; Vā. स्याष्टमिता इति ।

39 = Mt. 48.35. 1) Mt.T. कुप्येद् ; V. कुक्षो ।
2) Mt. औशिजो ।

| 39 = Bḍ. II. 74.39; Vā. 99.39. 1) Bḍ. हान् ।
| 2) Vā. रोचतेऽति ; V. रौदते । 3) Vā. अशिजं ।

अस्मिन्नेव[1]) गते[2]) काले यथा वा मन्यसे प्र[3]भो ॥ 40 ॥
एवमुक्तस्तया[1]) सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः ।
कामात्मानं[2]) महात्मापि नात्मानं[3]) सोऽभ्यधा[4]रयत् ॥ 41 ॥
संबभूवैव धर्मात्मा तया सार्धमकामया[1]) ।
उत्सृजन्तं तु तद्रे[2]तो गर्भस्थः सो[3])ऽभ्यभाषत ॥ 42 ॥
भोस्तात वाचामधिप[1]), द्वयोर्नेहास्ति संभवः[2]) ।
अमोघरेतास्त्वं चा[3]पि पूर्वं चाहमिहागतः ॥ 43 ॥
शशाप[1]) तं तदा[2]) क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः ।
उतथ्यस्य[3]) सुतं[4]) भ्रातुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ॥ 44 ॥
यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति[1]) ।
मामेवमुक्तवान्मोहात्[2]), तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ 45 ॥

(cfr. 6.K.B. Śl. 27b, 82a.)

ततो दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत ।
अथौतथ्यो[1]) बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ 46 ॥
ऊर्ध्वरेतास्ततश्चापि न्यवसद्[1]) भ्रातुराश्रमे ।
गोधर्मं सौरभेयात्तु[2]) वृषभाच्छ्रुतवान्प्रभोः[3]) ॥ 47 ॥
तस्य भ्राता पितृव्यस्तु[1]) चकार भवनं[2]) तदा ।
तस्मिन्हि तत्र वसति यदृच्छाभ्यागतो[3]) वृषः ॥ 48 ॥
दर्भा[1]र्थमाहृ[2]तान्दर्भांश्चचार सुरभीसुतः[3]) ।
जग्राह तं दीर्घतमा विस्फुरन्तं तु[4]) शृङ्गयोः[5]) ॥ 49 ॥
स तेन[1]) निगृहीतेस्तु[2]) न चचाल पदात्पदम् ।
तयोऽब्रवीद् वृषस्तं वै : मुञ्च मां बलिनां वर ! ॥ 50 ॥
न मयासादितस्तात बलवांस्त्वद्वि[1]धः[2]) क्वचित् ।

---

40 = Bd. II. 74.40; Mt. 48.36; Vā. 99.40. 1) Mt. –वं । 2) Bd. यथा– । 3) Bd. वि– ।
41 = Bd. II. 74.41; Mt. 48.37; Vā. 99.41. 1) Mt.T. तथा । 2) Mt. –मा स । 3) Mt.T. न मनः । 4) Mt. –वा– ।
42 = Bd. II. 74.42; Mt. 48.38; Vā. 99.42. 1) Bd.Vā. वृहस्पतिः । 2) Bd.Vā. तदा । 3) Mt. वाचं गर्भो ।
43 = Bd. II. 74.43; Mt. 48.30; Vā. 99.43. 1) Bd. शुक्रं त्याक्षीश्च मा जीव; Vā. नो स्नातक न्यसे ह्यस्मिन् । 2) Mt. नास्तीह संस्थितिः । 3) Bd. –त्रा ।
44 = Bd. II. 74.44; Mt. 48.40; Vā. 99.44. 1) Mt. सोऽशपत् । 2) Mt. –तः । 3) Bd. उशिजस्य; Vā. अशिजं तं । 4) Mt. पुत्रं ज्येष्ठस्य वै ।
45 = Bd. II. 74.45; Mt. 48.41; Vā. 99.15. 1) Mt. गर्भस्थोऽपि निषेधसि । 2) Mt. –वांस्तस्मात् ।
46 = Bd. II. 74.46; Mt. 48.42; Vā. 99.46. 1) Bd. औशिजो; Mt.T. अतोंऽग्रजो, V. उतथ्यजो;अथो औसिजो; Vā. आशिजो ।
47 = Bd. II. 74.47; Mt. 48.43; Vā. 99.47. 1) Mt. व्रतोऽसौ वै वसते । 2) Mt. स धर्मान् सौरभेयांस्, Vā. गं.ध– । 3) Mt. वांसातः; Vā. –भो ।
48 = Bd. II. 74.48; Vā. Mt. 48.44; Vā. 99.48. 1) Mt. –व्यो यद्– । 2) Mt. –रणं– । 3) Mt. –भिन्निवसतस्तस्य यदृच्छातस्तु वै ।
49 = Bd. II. 74.49; Mt. 48.45; Vā. 99.49. 1) Mt. यज्ञा– । 2) Bd. अस्तृ– । 3) Vā. वृतः । 4) Vā. च । 5) Mt. शृङ्गयोस्तु चतुष्पदम् ।
50 – Bd. II. 74.50; Mt. 49.46; Vā. 99.50. 1) Mt. तेनासौ । 2) Mt. –तश्च ।
51[a] – Bd. II. 74.51[a]; Mt. 49.47[a]; Vā. 99.51[a]. 1) Bd. तद्– । 2) Mt. –त्समः ।

मम चान्यः समो वापि न हि मे बलसंख्यया ॥ 51 ॥	त्र्यम्बकं वहता देवं यतो जातोऽस्मि भूतले ॥ 51 ॥

मुञ्च मां बलिनां श्रेष्ठ[1]) प्रीतस्तेऽहं[2]), वरं वृणु ।
एवमुक्तोऽब्रवीदेनं : जीवंस्त्वं मे[3]) क्व यास्यसि ? ॥ 52 ॥
तेन त्वाहं न[1]) मोक्ष्यामि परस्वादं चतुष्पदम् ।
| ततस्तं दीर्घतमसं स वृषः प्रत्युवाच ह ॥ 53 ॥
नास्माकं विद्यते तात पातकं स्तेयमेव च[1]) ।
भक्ष्याभक्ष्यं न जानीमः[2]) पेयापेयं च सर्वशः[3]) ॥ 54 ॥
कार्याकार्यं च वै विप्र[1]) गम्यागम्यं[2]) तथैव च ।
न पाप्मानो वयं विप्र[3]) धर्मो[4] ह्येष[5]) गवां स्मृ[6]तः ॥ 55 ॥

शक्त्यान्नपानदानात्तु गोपतिं संप्रसादयन्[1]) ॥ 56 ॥	भक्त्या चानुश्रविकया गोसुतं[1]) वै प्रसादयौ[2]) ॥ 56 ॥

प्रसादिते गते तस्मिन्[1]) गोधर्मं भक्तितस्तु[2]) सः ।
मनसैव तवा दध्रे[3]) तन्निष्ठस्त[4])त्परायणः[5]) ॥ 57 ॥
ततो यवीयसः पत्नीमौतथ्यस्याभ्यमन्यतः[1]) ।

	विचेष्टमानां रुदतीम् दैवत्संमूढचेतनः ॥ 58 ॥
कृतावलेपां तां मत्वा सोऽनड्वानिव न क्षमः ॥ 53 ॥	अवलेपं तु तं मत्वा शर[1]द्वांस्तस्य नाक्षमत् ।
गोधर्मं तु परं मत्वा स्नुषां तामभ्यपद्यत ॥ 59 ॥	गोधर्मं वै बलं कृत्वा स्नुषां स ह्यभ्य[2]मन्यत ॥ 59 ॥
निर्भर्त्स्यं चैनं रुद्ध्वा च बाहुभ्यां संप्रगृह्य च ।	विपर्ययं तु तं दृष्ट्वा शरद्वान् प्रविचिन्त्य च[1]) ।

51[b] – Mt. 49.47[b]. | 51[b] – Bḍ. II. 74.51[b]; Vā. 99.51[b].

52 – Bḍ. II. 74.52; Mt. 49.47[c], 48[a]; Vā. 99.52. 1) Mt. —च ततेति च पुनः । 2) Bḍ. प्रतिस्नेहं । 3) Mt. —चन्मे त्वं ।

53[a] – Bḍ. II. 74.53[a]; Mt. 4948[b]; Vā. 99.53[a]. 1) Mt. एप त्वां न वि— ।

| 53[b] – Bḍ. II. 74.53[b]; Vā. 99.53[b].

54 – Bḍ. II. 74.54; Mt. 48.49; Vā. 99.54. 1) Vā. वा । 2) Mt. तथा चैव । 3) Mt. तथैव च ।

55 – Bḍ. II. 74.55; Mt. 48.50(ba); Vā. 99.55. 1) Vā.T. न वै विद्मो । 2) Mt. कार्या-कार्ये च वागम्यागमनं च । 3) Mt. द्विपदां बहवो ह्येते । 4) Mt. —म ए— । 5) Bḍ. श्रु— ।

56[a] – Bḍ. II. 74.56[a]; Mt. 48.51[a]; Vā. 99.56[a]. 1) Mt. धर्मं तु । 2) Mt. —तस्तु विसृज्य तम् ; Vā. त्वनुमुच्य तम् ।

56[b] – Mt. 48.51[b]. 1) Mt.T. —यत् । | 56[b] – Bḍ. II. 74.56[b]; Vā. 99.56[b]. 1) Vā. गोपु तं । 2) Vā. —यत् ।

57 – Bḍ. II. 74.57(a)[b]; Mt. 48.52; Vā. 96.57. 1) Bḍ. प्रसादतो वृषेन्द्रस्य । 2) Bḍ. —मं जगृहेऽथ । 3) Mt. समादध्यौ ; Vā.T. तदादध्ये । 4) Bḍ. तद्धिधर— । 5) Mt.T. —परो हि सः ।

58[a] – Bḍ. II. 74.58[a]; Mt. 48.53[a]; Vā. 99.58[a]. 1) Mt. गौतमस्याभ्यपद्यत ।

58[b] – Mt. 48.53[b]. | 58[b] – Bḍ. II. 74.58[b]; Vā. 99.58[b].

59 – Mt. 48.54[a]. | 59 – Bḍ. II. 74.59; Vā. 99.59. 1) Bḍ. सुर— । 2) Vā.T. स सम— ।

60 – Mt. 48.54[b], 55[a]. | 60 – Bḍ. II. 74.60; Vā. 99.60. 1) Vā.T. प्रत्यन्तियत्, V. प्रतिचिन्— ।

भाव्यमर्थं तु तं ज्ञात्वा माहात्म्यात्तमुवाच सा ॥ 60 ॥ विपर्ययं तु तं लब्ध्वा अनड्वानिव वर्तसे ।	भविष्यमर्थं ज्ञात्वा च महात्मा त्ववमत्य तम्[2]) ॥ 60 ॥ प्रोवाच दीर्घतमसं क्रोधात्संरक्तलोचनः ।

गम्यागम्यं न जानीषे गोधर्मात्प्रार्थयन्स्नुषाम्[1]) ॥ 61 ॥
दुर्वृत्तं त्वां[1]) त्यजाम्येष[2]) गच्छ त्वं स्वेन कर्मणा ! ।
यस्मात्त्वमन्धो वृद्धश्च भर्तव्यो दुरनु[3]ष्ठितः ॥ 62 ॥
| तेनासि त्वं परित्यक्तो दुराचारोऽसि मे मतः[1]) ।
| कर्मण्यस्मिस्ततः क्रूरे तस्य बुद्धिरजायत ।
| निर्भर्त्स्य चैव बहुशो बाहुभ्यां परिगृह्य च ॥ 62[1] ॥
कोष्ठे समुद्गे[1]) प्रक्षिप्य गङ्गाम्भसि समुत्सृजत् ।

तमुह्यमानं वेगेन स्रोतसोऽभ्याशमभ्यगात्[1]) ।	उह्यमानः समुद्गस्तु समाहं स्रोतसा तदा । तं सस्त्रीको बलिर्नाम राजा धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ 63 ॥ अपश्यन्मज्जमानं तु स्रोतसो[1])ऽभ्याशमागतम् ।

तं गृहीत्वा[1]) स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनस्तदा ।
अन्तःपुरे जुगोपैनं भक्ष्यै[2])र्भोज्यैश्च तर्पयन् ॥ 64 ॥
प्रीतः स वै[1]) वरेणाथ[2]) छन्दयामास वै बलिम् ।
स च तस्माद्[3]) वरं वव्रे पुत्रार्थी[4]) दानवर्षभः ॥ 65 ॥
संतानार्थं महाभाग भार्यायां[1]) मम मानद ।
पुत्रान्धर्मार्थसंयुक्तानु[2])त्पादयितुमर्हसि ॥ 66 ॥
एवमुक्तस्तु तेन[1]षिस्तथास्त्वित्युक्तवान्हि तम्[2]) ।

स तस्य राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां नाम प्राहिणोत् ॥67 ॥	सुदेष्णां नाम भार्यां स्वां राजास्मै प्राहिणोत्तदा ॥ 67 ॥

| त्या यम् । 2) Vā. च न मृत्युताम् ।
| 61a - Bd. II. 74.61a; Vā. 99.61a.

61a - Mt. 48.55b.
61b - Bd. II. 74.61b; Mt. 48.56a; Vā. 99.62.b. 1) Mt. T. सुतान् ।
62 - Bd. II. 74.62; Mt. 48.56b, 57b; Vā. 99.62ab. 1) Vā. –तस्त्वं । 2) Mt. अद्य । 3) Mt. –अधि– ।
| 621 - Bd. II. 74.63, 64a; Vā. 99.62c,63ab. 1) Vā. –तिः ।
63a - Bd. II. 74.64b; Mt. 48.57; Vā. 99.63c. 1) Mt. T. काष्ठे समुद्गे । V. समुद्रे ।
| 63bc - Bd. II. 74.65; Vā. 99.64ab.
| 64a - Bd. II. 74.66a; Vā. 99.64c. 1) Vā. –स– ।

64a - Mt. 48.58a. 1) Mt. आगतः
64bc - Bd. II. 74.66b,67b; Mt. 48 58b, 59a; Vā. 99.65 1) Mt. जग्राह तम् । 2) Mt. –य– ।
65 - Bd. II. 74.67b; 68a; Mt. 48.59b, 60a; Vā. 99.66. 1) Mt. –तश्चैवं । 2) Mt. –णेव । 3) Mt. तस्माच्च स । 4) Mt. -डे ।
66 - Bd. II. 74.68b, 69a; Mt. 48.60bc; Vā. 99.67. 1) Vā. –या । 2) Mt.:–त्त्वशाम् ।
67a - Bd. II. 74.69b; Mt. 48.61a; Vā. 99.68a. 1) Mt. –तोऽथ देव– । 2) Mt. प्रभुः ।
| 67b - Bd. II. 74.70a; Vā. 99.68b.
67b - Mt. 48.61b.

अन्धं वृद्धं च तं दृष्ट्वा[1]) न सा देवी जगाम ह ।
स्वां च[2]) धात्रेयिकां[3]) तस्मै भूषयित्वा व्यसर्जयत्[4]) ॥ 68 ॥

तस्यां काक्षीवदादींश्च
शूद्रयोनावृषिर्वशी ।
जनयामास धर्मात्मा
पुत्रान्ति[1]त्येवमादिकान्[2] ॥ 69 ॥

उवाच तं बली राजा
दृष्ट्वा काक्षीवदादिकान् ।
प्रवीणानृषिधर्मस्य
चेश्वरान्ब्रह्मवादिनः ॥ 70 ॥

विद्वान्प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिमान्वृत्तिमाञ्शुचीन् ।
ममैव चेति होवाच तं दीर्घतमसं बलिः ॥ 71 ॥

नेत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमिति चाब्रवीत् ।
उत्पन्नाः शूद्रयोनौ तु भवच्छन्दे सु[1]रोत्तम ॥ 72 ॥

कक्षीव[1]च्चक्षुषौ तस्यां
शूद्रयोन्यामृषिर्वशी ।
जनयामास धर्मात्मा
पुत्रावेतौ महौजसौ ॥ 69 ॥

कक्षीव[1]-चक्षुषौ तौ तु
दृष्ट्वा राजा बलिस्तदा ।
अ[2]धीतौ विधिवत्सम्यगी-
श्वरो ब्रह्मवादिनौ ॥ 70 ॥

सिद्धौ प्रत्यक्षधर्माणौ बुद्धौ श्रेष्ठतमावपि ।
ममैताविति होवाच बलिर्वैरोचनस्त्वृषिम् ॥ 71 ॥

नेत्युवाच ततस्तं तु ममैताविति चाब्रवीत् ।
उत्पन्नौ शूद्रयोनौ तु भवच्छद्म[1]सुरोत्तमौ ॥ 72 ॥

अन्धं वृद्धं च मां म[1]त्वा सुदेष्णा महिषी तव ।
प्राहिणोदवमानान्मे[2]) शूद्रां धात्रेयिकां[3]) मम[4]) ॥ 73 ॥
ततः प्रसादयामास पुनस्त[1]मृषिसत्तमम् ।
बलिर्भार्यां सुदेष्णां च[2]) भर्त्सयामास वै प्रभुः[3]) ॥ 74 ॥
पुनश्चैनामलंकृत्य ऋषये प्रत्यपादयत् ।
तं स दीर्घतमा देवीमब्रवीद् : यदि मां शुभे[1]) ॥ 75 ॥
दध्ना लवणमिश्रेण स्वभ्य[1]क्तं नग्नकं तथा[2]) ।
ले[3]हिष्यस्य[4]) जुगुप्सन्ती आ[5]पादतलमस्तकं ॥ 76 ॥
ततस्त्वं प्राप्स्यसे देवि पुत्रांश्च[1]) मनसेप्सितान् ।
तस्य सा तद्वचो देवी सर्वं कृतवती तदा[2]) ।
अपानं च स[3]मासाद्य जुगुप्सन्ती ह्य[4]वर्जयत्[5]) ॥ 77 ॥

---

68 – Bḍ. II. 7470.[b], 71[a]; Mt. 48.71[0], 62[a]; Vā. 99.69. 1) Mt. ज्ञ– । 2) Mt. शूद्रां । 3) Vā. –यकीं । 4) Mt. मावन्धाय प्राहिणोत्तदा ।

69 – Mt. 48.62[b], 63[a]. 1) Mt. T. शूद्रे न् । 2) Mt. T. –काम् ।

70 – Mt. 48.63[b], 64[a].

71 – Mt. 48.64[b], 65[a].

72 – Mt. 48.65[b], 66[a]. 1) Mt. V. न तव । क्षेत्रे न– ।

69 – Bḍ. II. 74.71[b], 72[a]; Vā. 99.70; 1) Vā. –त्र– ।

70 – Bḍ. II. 74.72[b], 73[a]; Vā. 99·71 1) Vā. –व । 2) Vā. प्रा– ।

71 – Bḍ. II. 74.73[b], 74[a]; Vā. 99.72.

72 – Bḍ. II. 74.74[b], 75[a]; Vā. 99.73. 1) Bḍ. –व्रतः क्षमा ।

73 – Bḍ. II. 74.75[b], 76[a]; Mt. 48.66[bc]; Vā. 99.74. 1) Mt. ज्ञा– । 2) Bḍ. –नीय । Vā. –नाय । 3) Vā. –त्रेयकीं । 4) Mt. नृप ।

74 – Bḍ. II. 74.76[b], 77[a]; Mt. 48.67; Vā. 99.75. 1) Mt. बलिः । 2) Mt. –लिः । सुदेष्णां तां भार्यां । 3) Mt. दानवः ।

75 – Bḍ. II. 74.77[b], 78; Mt. 48.68; Vā. 99.76 1) Mt. –वीं तथा कृतवतीं तदा ।

76 – Bḍ. II. 74.78[b], 79[a]; Mt. 48.69[ab]; Vā. 99.77. 1) Mt. त्वभ्य– । Vā. स्वब्य । 2) Mt. मधुकेनतु । 3) Vā. लि– । 4) Mt. लिह माम् । 5) Bḍ. ह्या ।

77 – Bḍ. II. 74.79[b], 80; Mt. 48.69[c]-70; Vā. 99.78, 79[a]. 1) Mt. –वेषा ।

तामुवाच ततः [सर्पि[1]र्यत्ते[2]) परिहृतं शुभे ।
विनापानं कुमारं त्वं[3]) जनयिष्यसि पूर्वजम् ॥ 78 ॥
| ततस्तं दीर्घतमसं सा देवी प्रत्युवाच! ह ।
नार्हसि त्वं महाभाग पुत्रं दातुं ममे[1]दृशम् ॥ 79 ॥
| तोषितश्च यथाशक्ति प्रसादं कुरु मे प्रभो ! ॥ 79[1] ॥

दीर्घतमा उवाच :

तवापचाराद्देव्येष
नान्यथा भविता शुभे,
नैव दास्यति पुत्रस्ते
पौत्रो वै दास्यते फलम् ॥ 80 ॥

| तवापराधो देव्येष
| नान्यथा भविता तु वै ।
| देवीदृशं[1]) च ते पौ[2]त्रम्
| अहं दास्यामि सुव्रते ॥ 80 ॥

तस्यापानं विना चैव योग्य[1]भावो भविष्यति ।
तां स[2]) दीर्घतमाश्चैव[3]) कुक्षौ स्पृष्ट्वेदमब्रवीत् ॥ 81 ॥

प्राशितं यद्यदंगेषु
न सोपस्थं शुचिस्मिते ।
तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे
पौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥ 82 ॥

| प्राशितं दधि यत्तेऽद्य
| ममांगाद्वै शुचिस्मिते ।
| तेन ते पूरितो गर्भः
| पौर्णमास्यामिवोदधिः ॥ 82 ॥

भविष्यन्ति कुमारास्ते[2]) पञ्च देवसुतोपमाः ।
तेजस्विनः *पराक्रान्ता*[1]) यज्वानो धार्मिकास्तथा[2]) ॥ 83 ॥
ततोऽङ्गस्तु[1]) सुदेष्णाया ज्येष्ठ[2]पुत्रो व्यजायत ।
वङ्गस्तस्मात[3]कलिङ्गस्तु[4]) पुण्ड्रः सुह्मस[5]तथैव च ॥ 84 ॥
वंशभाजस्तु[1]) पञ्चैते वलेः *क्षेत्रेऽभवंस्तदा*[2]) ।
इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दत्ताः सुताः पुरा[3]) ॥ 85 ॥

प्रतिष्ठामागतानां हि
ब्राह्मण्यं कारयंस्ततः ।

| प्रजाह्यप[2]हृतास्तस्य
| ब्रह्मणा कारणं प्रति
| अपत्यमस्य दारेषु
| स्वेषु मा भून्महात्मनः ।

ततो मनुष्य[1]योन्यां वै[2]) जनयामास स[3]) प्रजाः ॥ 86 ॥

---

2) Bḍ.Vā. तथा । 3) Mt. तस्य सापानम् । 4) Vā. न्य– । 5) Mt. देवो परिहरत्तदा ।
78 – Bḍ. II. 74.81; Mt. 48.71; Vā. 99.79[bc]. 1) Mt. सोऽय । 2) Bḍ. यर– । 3) Mt. तु ।
| 79[a] – Bḍ. II. 74.82[a]; Vā. 99.80[a].
79[b]([a]) – Bḍ. II. 74.82[b]; Mt. 48.72[a]; Vā. 99.80[b]. 1) Mt. त्रं मे दातुर्मी– ।
| 791 – Mt. 48.72[b].
80 – Mt. 48.73.
| 80 – Bḍ. II. 74.83; Vā. 99.81; 1) Bḍ. वीदानीं । Vā. पु– ।
81 – Bḍ. II. 74.84; Mt. 48.74; Vā. 99.82. 1) Vā. –या– । 2) Mt. तस्माद् । 3) Mt. मांगेषु ।
82 – Mt. 48.75.
| 82 – Bḍ. II. 74.85; Vā. 99.83.
83 – Bḍ. II. 74.86; Mt. 48.76; Vā. 99.84. 1) Mt. तु । 2) Mt. सुवृत्ताश्च । 3) Mt.काश्च ते ।
84 – Bḍ. II. 74.87; Mt. 48.77; Vā. 99.85. 1) Mt. तदंशस । 2) Mt. –ठः । 3) Mt. अंगस्तथा ।
4) Mt. –गश्च । 5) Vā. –ड्रो ब्रह्मर– ।
85 – Bḍ. II. 74.88; Mt. 48.78; Vā. 99.86. 1) Mt.वङ्गराजर– । 2) Mt. –लेः पुत्राश्च क्षेत्रजाः । 3) Mt. तान्तथा ।
| 86[ab] – Bḍ. II. 74.89; Vā. 99.87. 1) Vā. जात्त्वप ।,
86[a] – Mt. 48.79[a]. 1) Mt. मातुष– । 2) Mt. स । 3) Mt. वै ।
86[b] – Bḍ. II. 74.90[a]; Mt. 48.79[b]; Vā. 99.88[a].

ततस्तं दीर्घतमसं
सुरभिर्वाक्यमब्रवीत् ।
विचार्य यस्माद् गोधर्मं
प्रमाणं ते कृतं विभो ॥ 87 ॥
शक्त्या चानन्ययास्मासु
तेन प्रीतास्मि तेऽनघ ।
तस्मात्तुभ्यं तमोदीर्घम्
आघ्रायापनुदामि ते ॥ 88 ॥
बार्हस्पत्यस्तथैवैष
पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि ।

सुरभिर्दीर्घतमसम्
अथ प्रीतो वचोऽब्रवीत् ।
विचार्य यस्माद् गोधर्मं
त्वं एवं कृतवानसि ॥ 87 ॥
भक्त्या चानन्ययास्मासु
मुने[1]) प्रीतोऽस्मि तेन ते ।
तस्मात्तव तमो दीर्घं
निस्तुदाम्यद्य पश्य वै ॥ 88 ॥
बार्हस्पत्यं च यत्तेऽन्यत्
पापं संतिष्ठते तनौ ।

जरा[1]मृत्युभयं[2] चैव आ[3]घ्राय प्रणु[4]दामि ते ॥ 89 ॥

सद्यः स घ्रातमात्रस्तु
असितो मुनिसत्तमः ।

आघ्रातमात्रः सो[1])ऽपश्यत्
सद्यस्तमसि नाशिते ।

आयुष्मांश्च युवा चैव[1]) चक्षुष्मांश्च ततोऽभवत् ॥ 90 ॥

गोभ्याहते तमसि वै
गौतमस्तुऽ ततोऽभत्

गवा हृत[1]तमाः सोऽथ
गौतमः समपद्यत ।

काक्षी[1]वांस्तु ततो गत्वा सह पित्रा गिरिव्रजम्[2]) ॥ 91 ॥

दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुर्वै स
ह्युपविष्टश्चिरं तपः ।

यथोद्दिष्टं हि पित्राथ[1])
चचार विपुलं तपः ।

ततः कालेन महता तपसा भावितः स वै[1]) ॥ 92 ॥

विधूय मातृजं कायं
ब्राह्मण्यं प्राप्तवान्विभुः ।

विधूय सानुजो दोषान्
ब्राह्मण्यं प्राप्तवान्प्रभुः ।

ततोऽब्रवीत्पिता त्वेनं[1]) पुत्रवानस्म्यहं प्रभो[2]) ॥ 93 ॥
सत्पु[1]त्रेण त्वया तात[2]) कृतार्थोऽस्मि[3]) यशस्विना ।
मुक्त्वा[4])त्मानं[5]) ततः सोऽथ[6]) प्राप्तवान्ब्रह्मणः क्षयम् ॥ 94 ॥

---

87 – Mt. 48.80
88 – Mt. 48.81
89 – Mt. 48.81b
89b – Bḍ. II. 74.93a; Mt. 48.82b; Vā. 99.91a. 1) Mt. –रां । 2) Mt. युं तमङ्– । 3) Bḍ. ह्रा– । 4) Mt. –यापनु– ।
90a – Mt. 48.83a.
90b – Bḍ. II. 74.91a; Mt. 48.83b; Vā. 99.92a. 1) Mt. वपुष्मांश्च ।
91a – Mt. 48.81a.
91b – Bḍ. II. 74.95a; Mt. 48.84b; Vā. 99.93a. 1) Vā. प्रजाम् ।
92a – Mt. 48.85a
92b – Bḍ. II. 74.96a; Mt. 48.85b; Vā. 99.94a. 1) Mt. –ारस्तु सः ।
93a – Mt. 48.86a.
93b – Bḍ. II. 74.97a; Mt. 48.86a; Vā. 99.95a. 1) Mt. तं वैः चैनं । Vā. त्वया । 2) Mt. त्वया ।
94 – Bḍ. II. 74.87b, 98a; Mt. 47.86b, 87a; Vā. 99.95b, 96a. 1) Bḍ. सु– । 2) Mt. तु धर्मज्ञ । 3) Bḍ. धश्च; Mt. ऽहं । 4) Bḍ.Vā. युक्ता । 5) Vā.T. –मा हि । 6) Mt. –तोऽसौ वै ।

87 – Bḍ. II. 74.92b, 91a; Vā. 99. 88b, 89a.
78 – Bḍ. II. 74.91b, 91a; Vā. 99.89b, 90a 1) Vā. तेन न्यायेन मुमुचे अहं ।
89 – Bḍ. II. 74.92b. Vā. 99.90b.
90a – Bḍ. II. 74.93b; Vā. 99.91b. 1) Bḍ. –त्रोऽसौ ।
91a – Bḍ. II. 74.94b; Vā. 99.92b. 1) Vā.T. दीर्घ– । V. वाद् गत– ।
92b – Bḍ. II. 74.95b; Vā. 99.93b, 1) Vā. त्रार्थे ।
93a – Bḍ. II. 74.96b; Vā. 99.94b.

ब्रह्मण्यं प्राप्य काक्षी[1]वान्सहस्रमसृजत्सुतान् ।
कूष्[2]माण्डा[3]) गौतमास्ते वै[4]) स्मृताः कक्षी[1]वतः सुताः ॥ 95 ॥
इत्येष दीर्घतमसो बलेर्वैरोचनस्य वै) ।
समागमः *समाख्यातः*[2]) संतानश्चो[3])भयोस्तथा[4]) ॥ 96 ॥
बलिस्तानभिषिच्येह[1]) पञ्च पुत्रानकल्मषान् ।

कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगमायावृतः स्वयम् । अदृश्यः सर्वभूतानां कालापेक्षः स वै प्रभुः ॥ 97 ॥	कृतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य च प्रभुः । अदृश्यः सर्वभूतानां कालाकांक्षी चरत्युत ॥ 97 ॥
अङ्गपुत्रो महानासीद् राजेन्द्रो दधिवाहनः ।	तत्राङ्गस्य तु दायादो [1]) राजासीद्दधिवाहनः । सोऽपराधात्[2]) सुदेष्णाया अनपानोऽभवन्नृपः ।

दधिवाहन[1]पुत्रस्तु राजा दिविरथोऽभवत्[2]) ॥ 98 ॥

पुत्रो दिविरथस्यासी- च्छक्रतुल्यपराक्रमः । विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः ॥ 99 ॥	पुत्रो दिविरथस्यासी-[1]) द्विद्वान्धर्मरथो नृपः । स वै[2]) धर्मरथः श्रीमान् ये[3]न विष्णुपदे गिरौ ॥ 99 ॥
तेन धर्मरथेनाथ तदा[1]) विष्णुपदे[2]) गिरौ । यजता सह शक्रेण सोमः पीतो महात्मना ॥ 100 ॥	सोमः शक्रेण सह वै यज्ञे[1]) पीतो महात्मना सूनुर्धर्मरथस्यापि राजा चित्ररथोऽभवत्[2]) ॥ 100 ॥

अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो[1]) दश[2]रथोऽभवत् ।

---

95 – Bḍ. II. 74.98^{b}, 99^{a}; Mt. 48.37^{b}. 88^{a}; Vā. 99.96^{b},97^{a}. 1) Mt. काक्षी– । 2) Mt. कौष । 3) Vā. T. कृष्णाङ्गा । 4) Mt. माश्चैव ।

96 – Bḍ. II. 74.99^{b}, 100^{a};Mt. 48.89; Vā. 91.97^{b}, 83^{a}. 1) Mt. च । 2) Mt. –श्चो वः कथिता । 3) Mt. ततिश्च । Vā. नां । 4) Vā. तयोः ।

87^{a} – Bḍ. II. 74.100^{b}; Mt. 48.60^{a}; Vā. 99.98^{b}. 1) Mt. –नन्वाह ।

97^{bo} – Mt. 48.90^{b}, 91.

97^{bo} – Bḍ. II. 74.101; Vā. 91.99.

98^{a} – Br. 13.37^{a}; 1693^{b}.

98^{ab} – Bḍ. II. 74.102; Mt. 48.91^{b} – ^{a}; Vā. 99.100. 1) Bḍ.Vā. राजर्षे । 2) Vā. सापराध–

98^{b}(°) – Bḍ. I1. 74.103^{a}; Br. 13.37^{b}; H. 1694^{a}; Mt. 48.92^{a}; Vā. 99.101^{a}. 1) Bḍ.Vā. अनपानस्य । 2) Bḍ.Mt.Vā. थः स्मृतः ।

99 – Br. 13.38; H. 1694^{b}, 1695^{a}

99 – Bḍ. II. 74.103^{b} – ^{a}. Mt. 48.93^{b}, 93^{a}; Vā. 91.101, 102^{a}. 1) Mt. आसीद्विरथापत्यं । 2) Mt. हि । 3) Mt. मांस्ते– ।

100 – Br. 13.39; H. 1695^{b}, 1696^{a}. 1) H. तथा । 2) Br. कालञ्जरे ।

100 – Mt. 48.93^{b}, (94^{a}); Vā. 99.102^{b}, 103^{a}. 1) Mt. वै राज्ञा सह । 2) Mt. अथ धर्मरथस्याभूत्पुत्रश्चित्ररथः किल ।

लोमपाद इति ख्यातो य[3]स्य शान्ता सुताऽभवत् ॥ 101 ॥

अथ[1]) दाशरथिर्वीराश्चतुरङ्गो महायशाः[2]) ।
ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे कुलवि[3]वर्धनः ॥ 102 ॥

चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष[1]) इति स्मृ[2]तः ।
पृथुलाक्ष[1]) सुतश्चापि[3]) चम्पो नाम[4]) *महायशाः*[5]) ॥ 103 ॥

चम्पस्य तु पुरी चम्पा[1]), या मालिन्यभवत्पुरा[2]) ।
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् ॥ 104 ॥

ततो वैभाण्डकि[1])स्तस्य वारणं शक्रवारणम्[2] ।
अवतारयामास[3]) महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् ॥ 105 ॥

हर्यङ्गस्य तु दायादो[1]) राजा[2]) भद्ररथः स्मृतः[3]) ।
पुत्रो[4]) भद्ररथस्यासीद् बृहत्कर्मा प्रजेश्वरः[5]) ॥ 106 ॥

बृहद्भानुः[1]) सुतस्तस्य, यस्[2]माज्जज्ञे बृहन्मनाः[3]) ।
बृहन्मनास्तु[4]) राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम् ॥ 107 ॥

नाम्ना जयद्रथं नाम[1]) यस्[2]माद् दृढ[2]रथो नृपः ।
आसीद् दृढरथस्यापि[4]) विश्वजिज्जनमेजयः[5]) ॥ 108 ॥

दायादस्तस्य वै कर्णो[1])
विकर्णस्तस्य चात्मजः

दायादस्तस्य चाङ्गो वै[1])
यस्[2]मात्कर्णोऽभवन्नृपः ।

---

101 – Br. 13.40; H. 1997[b] 1697[a]; Mt. 48.(94[b]), 95[a]; Vā. 99.103[bc] 1) राजा । 2) H. द्व– । 3) Mt. तस्य सत्यरथः पुत्रस्तस्मद्दशरथः किल । 3) Mt. –त्रस्त– ।

102 – Br. 13.41; H. 1697[b], 1698[a]; Mt. 48.95[b], 96[a]; Vā. 99.104. 1) Br. H. तस्य । Vā. स तु । 2) Vā. –मनाः । 3) Br. वंशवि– । Mt. स्वकुल– । Vā. ऽथ कुल– ।

103 – Br. 13.42; H. 1699[a]; Mt. 48.96[b], 97[a]; Vā. 99.105[ab]. 1) Vā. –लाश्व । 2) Vā. श्रु– । 3) °Br. H. –तो राजा । 4) Mt. –पनामा । 5) Mt. Vā. बभूव ह ।

104 – Br. 13.43; H. 1699[b], 1700[a]; Mt. 48.97[b], 98[a]; Vā. 99.105[c],1074[c]. 1) Vā. रम्या । 2) Mt. पूर्वं या मालिनी भवत् । Vā. रम्या रम्या या मालिनी भवत् ।

105 – Br. 13.44; H. 1700[b], 1701[a]; Mt. 48. (98[b]), 99[a]; Vā. 99.108. 1) Vā. जज्ञे वैतण्डिकर– । 2) Mt. यज्ञे विभाण्डकाच्चास्य वारणः शत्रुवारणः । 3) Vā. आनयामास स ।

106 – 13.45, H. 1701[b], 1702[a]; Mt. 48.99[b], 100[a]; Vā. 99.109. 1) Br. सुतस्तत्र । 2) Mt. जातो । 3) Mt. Vā. किल । 4) Mt. Vā. अथ । 5) Mt. जनेश्वरः ।

107 – Br. 13.46; H. 1702[b], 1703[a]; Mt. 48.100[b], 101[a]; Vā. 99.110. 1) Br. H. दर्भः । Mt. भानुः । Vā. रथः । 2) Mt. Vā. तर– । 3) Mt. महात्मवान् । 4) Mt. दृढनुर– ।

108 – Br. 13.47; H. 1703[b], 1704[a]; Mt. 48.101[b], 102[a]; Vā. 99.111. 1) H. वीरं । 2) Mt. Vā. तर– । Mt. वृहद्– । 4) वृहद्रथाच्चैव । 5) Br. –यी । H. –य ।

109 – Br. 13.48; H. 1704[b], 1705[a]. 1) कर्णस्तु ।

109 – Mt. 48.102[b], 103[a]; Vā. 99.112. 1) Vā. चांगेभ्यो । 2) Mt. तर– । 3) Vā. सुर– । 4) Mt. पृथुसेन–स्तथात्मजः ।

तस्य पुत्रशतं त्वासीद-
ङ्गानां कुलवर्धनम् । ॥ 109 ॥

कर्णस्य वृष[2]सेनस्तु
द्विजस्तस्यात्मजः[4]) स्मृतः ॥ 109[1] ॥

ऋषय ऊचुः
कथं सूतात्मजः[1]) कर्णः कथमङ्ग[2]स्य चात्मजः[3]) ।
एतदिच्छामहे[4]) श्रोतुमत्यन्त[5]कुशलो ह्यसि! ॥ 109 ॥

सूत उवाच :
बृहद्भानु[1]सुतो जज्ञे[2]) राजा नाम्ना[3]) बृहन्मनाः ।
तस्य पत्नीद्वयं चा[4]सीद्वैनतेयसुते शुभे[5]) ॥ 110 ॥
यशोदेवी च सत्या च, नाम्यां[2]) वंशस्तु भि[2]द्यते[3]) ।
जयद्रथस्तु[1]) राजेन्द्रो[5]) यशोदेव्यां व्यजायत[6]) ॥ 111 ॥
ब्रह्मक्षत्रोत्तरः[1]) सत्यां[2]) विजयो[3]) नाम विश्रुतः[4])
विजयस्य धृतिः[5]) पुत्रस्तस्य पुत्रो धृत[6]व्रतः ॥ 112 ॥
धृतव्रतस्य[1]) पुत्रस्तु सत्यकर्मा महायशाः[2])
सत्यकर्मसुतश्चापि[3]) सूतस्त्व[5]धिरथस्तु वै[5]) ॥ 113 ॥
यः[1]) कर्णं प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः ।
एतद्वः कथितं सर्वं कर्णं प्रति महाबलम्[3]) ॥ 114 ॥
कर्णस्य वृषसेनस्तु वृषस्तस्यात्मजः स्मृतः ।
एतेऽङ्ग[1]वंशजाः[2]) सर्वे राजानः कीर्तिता मया ।
सत्यव्रत महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ॥ 115 ॥ | विस्तरेणानुपूर्व्या[1]) च पूरोस्तु शृणुत प्र[2]जाः! ।

109[1] – Mt. 48.104; Vā. 99.113. 1) Vā. सूतात्मजः कथं । 2) Vā. चांग– । 3) Vā. वंशजः । 4) Vā. म वै । Vā. अर्थं ।

110 – H. 1705[b], 1706[a]; Mt. 48.105[ab]; Vā. 99.114. 1) H. -दर्भ– । Vā. :मानोः । 2) H. यस्तु 3) Vā. माम्ना राजा । 4) Mt. ह्या– । 5) Mt. सींच्छैन्यस्य तनये शुभे । Vā. सीच्चैवस्योमे । च ते सुते ।

111 – H. 1706[b], 1707[a]; Mt. 48.105[c], 106[a]; Vā. 99.115. 1) Mt. तयो– । 2) H. वि । 3) Mt. शंच मे.शृणु । 4) Mt. थं । 5) H. –द्र । Mt. जानं । 6) Mt. देवी ह्यजीजनत् ।

112 – H. 17007[b], 1708[a]; Mt. 48.106[b], 107[a]; Vā. 99.116. Vā. त्रान्तरः । Mt. सा बृहन्नसः । 2) Mt. –त्या । Vā. –त्य– । 3) Mt.यं 4) Mt. तं । 5) Mt. बृहत्– । 6) Mt. बृहद्रथः ।

113 – H. 1708[b], 1709[a]; Mt. 48.107[b], 108[a]. Vā. 99.117. 1) Mt. बृहद्रथस्य । 2) Mt. -मनाः । 3)Mt.T. मणोऽधिरथः । 4) Mt. चा– । 5) Mt. थः स्मृतः ।

114 – H. 1709[b], 1710[a]; Mt. 48.108[b], 109[a]; Vā. 99.118. 1) Vā. स । 2) Mt.T. तच्चेदं सर्वमाख्यातम् । V. एतद्वः सर्वमाख्यातं । 3) Mt. यथोदितम् । Vā. णे यद्वै प्रचोदितम ।

115[a] – H. 1710[b].

115[b] – Br. 13.40[a]; H. 1171[a]; Mt. 48.103[b]; Vā. 99.119[a]. 1) H. एतेषां । 2) Mt. ह्यस्यात्मजाः ।

115[c] – Br. 13.40[b]; H. 1711[b]

1[a] – Mt. 48.103[c]; Vā. 99.119[b]. 1) Mt.T. याच– । 2) Mt. द्वि– ।

B.

(Br. 13.3–15[a], 50–64[a], 89–82, 93–141[a]; H. 1655–1668[a]; 1712–1734[a], 1754[b]–1756, 1777–1829[a], 1053–1058[a]; Mt. 49.i.–50.57; Vā. 99.113[b]–25[ba]; cfr. A.278.1–41. Bhg. ix. 20.1–22.33;Ga. 140.1–10; Vi. iv. 19.1–22.12)

पूरोः पुत्रो महावीर्यो[1]) राजासीज्ज[2])नमेजयः ।
प्राचिन्वांस्तु[3]) सुतस्तस्य यः प्राचीमजयद्दि[4])शम् ॥ 1 ॥

प्रचिन्वतः प्र[1]वीरोऽभून्म[2])नस्युस्तस्य चात्मजः[3]) ।
राजा चा[4]भयदो[5]) नाम मनस्योरभवत्सुतः ॥ 2 ॥

तथैवाभयदस्यासी-
त्सुधन्वनो नाम पार्थिवः[1]) ।
सुधन्वनो बहुगवः
संपातिस्त[2]स्य चात्मजः ॥ 3 ॥

दायादस्तस्य चाप्यासी-
द्धुन्धुर्नाम महापतिः ।
धुन्धोर्बहुगवी[1]) पुत्रः
संपा[2]तिस्तस्य चात्मजः ॥ 3 ॥

संपातेस्तु रहंपाती[1]) रौद्रा[2]श्वस्तस्य वै सुतः[3]) ।
रौद्रा[2]श्वस्य घृताच्यां वै[4]) दशाप्सरसि सूनवः ॥ 4 ॥

ऋचेयुः प्रथमस्तेषां[1])
कृकणेयुस्तथैव च ।
कक्षेयुः[2]) स्तण्डिलेयुश्च
संनतेयुस्तथैव च ॥ 5 ॥

ऋचे[1]युश्च कृते[2]युश्च
कक्षेयुः स्थण्डिलेयुश्च[3]) ।
घृ[4]तेयुश्च जले[5]युश्च
स्थलेयुश्चैव सप्तमः ॥ 5 ॥

1ab(bo) – H. 1655; Mt. 49.1; Vā. 99.120. 1) Mt.–नेजा; Vā. वाहु । 2) Mt. जा स । 3) Mt. प्राची–त्वतः..Vā. अविद्धर– । 4) Mt. अकरोद् ।

2 – Br. 13.3; H. 1656; Mt. 41.2; Vā. 99.121. 1) Br. पुरोः पुत्रः सु । Vā. अविद्धतः प्र– 2) Vā. रस्तु । Mt. प्राचीत्वतस्यतनयो । 3) Mt. युश्च तथाभवत् । Vā. युरभवत्सुतः । 4) Vā. जाथो । 5) Mt. –जा । पीतायुधो । Vā.T. जयदो । V. भयदो.

3 – Br. 13.4. H. 1657. 1) Br.V. वा च महीपतिः । 2) Br. त; सुबाहुश्च रौद्राश्वस ।

3 – Mt. 49.3; Vā. 99.122. 1) Mt. विधः 2) Mt. V.Vā. या । Vā.T. जा ।

4 – H. 1658; Mt. 49.4; Vā. 99.123(a)b. 1) Mt. वर्चा । 2) Mt. भद्रा । 3) Mt. चात्मजः । Vā. संजा–तेरथरौद्रांश्वर, तस्यपुत्रान्निबोधत । 4) Mt.T. धृतायां तु ।

5 – Br. 13.5; H. 1659. 1) Br. रौद्राश्वस्य दशार्णेयुः । 2) Br.–यु– ।

5 – Mt. 49.5; Vā. 99.124. 1) Mt.T. औचे– । V. रेचे– । Vā. रजे । 2) Mt. हृपे– । Mt. युश्च स–[illegible] । 4) Mt. [illegible] । 5) Mt. विने । 6) Mt. सत्तमः ।

दशार्णेयु[1])र्जलेयुश्च
स्थलेयुश्च महाबलः ।
धर्मेयुश्च[2]) वनेयुश्च
पुत्रि[3]काश्च दशस्त्रियः ॥ 6 ॥

धर्मेयुः सेनतेयुश्च
वनेयुर्दशमस्तु सः[2]) ॥ 6 ॥

रु[1]द्रा शूद्रा च म[2]द्रा च शलदा[3]) मलदा[1]) तथा ।

खलदा च ततो विप्रा[1])
नलदा सुरसापि च ॥ 7 ॥
तया गोचपला च स्त्री-
रत्नकूटा च ता दश ।
ऋषिर्जातोऽत्रिवंशे तु[1]) तासां
भर्ता प्रभाकरः ॥ 8 ॥

तला खला च सप्तैता
या च गोपजला स्मृता ॥ 7 ॥
तथा ताम्ररसा चैव
रत्नकूटी च ता दश ।
आत्रेयो वंशतस्तासां
भर्ता नाम्ना प्रभाकरः ॥ 8 ॥

रुद्रा[1]यां जनयामास सुतं सोमं यशस्विनम् ।
स्वर्भानुना हते सूर्ये पतमाने दिवो महीम् ॥ 8[1] ॥
तमोभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्तिता ।
स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तो[1]) वै पतमानो दिवाकरः ॥ 8[2] ॥
वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न पपात दिवो महीम् ।
अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः ॥ 8[3] ॥
यज्ञेष्वत्रेर्धनं[1] चैव देवैर्यस्य प्रतिष्ठितम्[2]) ।
स तासु जनयामास पुत्रिकासु सनामकान्[3]) ॥ 8[4] ॥
दश पुत्रान्महासत्त्वांस्तपस्युग्रे रतांस्तथा[1])
ते तु गोत्रकरा विप्रा[2]) ऋषयो वेद[3]पारगाः ।
स्वस्त्यात्रेया इति ख्याताः किं त्वत्रि[1]-धनवर्जिताः ॥ 8[5] ॥
ऋचेयोस्तु मुनिश्रेष्ठा रौ[1]द्राश्वतनयस्य वै ।
शृणुध्वं संप्रवक्ष्यामि वंशं राज्ञस्तु मो द्विजाः[2]) ॥ 8[6] ॥

अनाधृष्यस्[1]तु राजर्षि[2]र्ऋचेयुर[3]चैकराट् सुतः[4]) ।
ऋचे[3]यो[5])र्ज्वलना नाम भार्या वै तक्षकात्मजा ॥ 9 ॥

---

6 – Br. 13.6; H. 1660. 1) Br. रचेयुश्च; 2) Br. धनेयुश्च । Br.V.H. वननित्यो । 3) Br. –त्र– ।

6 – Mt. 49.6[a]; Vā. 99.125[a]. 1) Mt. पुण्येयुश्चेति ते दश ।

7[a] – Br. 13.7[a]; H. 1661[a]; Vā. 99.125[b]. 1) Br.T. भ– । 2) H. भ– । 3) H. मलदा । Vā.T. शुभा । V. शलभा । 4) H. मलहा । Vā.T. जामलजा; V. मलजा ।

7[b] – Br. 13.7[b]; H. 1661[b]. 1) H. दा चैव राजेन्द्र ।

7[b] – Vā. 91.126[a].

8 – Vā. 99.126[b], 127[a].

8 – Br. 13.8; H. 1662. 1) Br. च ।

8[1] – Br. 13.9; H. 1663. 1) Br. भद्रा ।
8[2] – Br. 13.10; H. 1664. 1) Br. चोक्त्वा ।
8[3] – Br. 13.11; H. 1665.
8[4] – Br. 12.12, H. 1666. 1) Br. बलं । 2) H. वर्तितम् । 3) Br. –कास्वात्मकात्मजान् ।
8[5] – Br. 13.13, 14[a]. H. 1667, 1668[a]. 1) H. सदा । 2) H. राजन् । 3) Br. देव– । 4) Br. चात्रि– ।
8[6] – Br. 13.50; H. 1712[a](b). 1) H. महाराज वौ– । 2) H. शृणु वंशमनुप्रोक्तं यत्र यातोऽसि पार्थिव ।

9 – H. 1714; Mt. 49.6[b] – [b]; Vā. 99.127[b], 128[a]. 1) Vā. अनादृष्टः । 2) Vā.

तस्यां देव्यां स राजर्षि-
र्मतिनारो महीपतिः ।
मतिनारसुतास्त्वासं-
स्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ 10 ॥

तंसुराद्यः)[1] प्रतिरथः
सुबाहुश्चैव धार्मिकः ।

तस्[1]यां देव्यां स राजर्षी[2])
रन्तिनारं[3]) त्वजीजनत्[4]) ।
रन्तिना[3]रः[5]) सरस्वत्यां[5])
पुत्रानजनयच[7])छुभान् ॥ 10 ॥

त्रसुं तथा प्र[1]तिरथं
ध्रुवं चैवाति[2]धार्मिकः ।

गौरी कन्या च विख्याता[1]) मान्धातु[2])र्जननी शुभा[3]) ॥ 11 ॥

| सर्वे वेदविदश्चैव[1]) ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
| सर्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ 11[1] ॥

पुत्रः[1]) प्रतिरथस्यापि[2]) कण्वः[3]) समभवन्[4]) नृपः[5]) ।
मेधातिथिः सुतस्तस्य यस्मात्काण्वायना द्विजाः[6]) ॥ 12 ॥

इलिनी नाम[1]) यस्यासी-
त्कन्या वै मुनिसत्तमाः[2]) ।
ब्रह्मवादिन्यधिस्त्री सा[3])
तंसुस्तामभ्यगच्छत ॥ 12[1] ॥

तंसोः सुतोऽथ[1]) राजर्षि-
र्धर्मनेत्रः प्रतापवान् ।
ब्रह्मवादी पराक्रान्त-
स्तस्य भार्योपदानवी ॥ 13 ॥

इलिना तु[1]) यमस्यासी-
त्कन्या, सा[2]जनयत्सुतान् ।
ब्रह्मवादपराक्रान्ता
ऋछु-भदा त्विलिना ह्यभूत् ।
त्रसोः सुदयितं पुत्र-
मेलि[1]नं ब्रह्मवादिनम् ॥ 13 ॥

उपदानवी[1]) सुतां[2])ल्लेभे[3]) चतुरस्[4])त्वैलिनात्मजान्[5]) ।

–पि । 2) Va.T. रिदे–, रिचे– । 4) Vā. तस्य चात्मजः । 5) Mt. औचेयोः ।

10 – Br. 13.51; H. 1715. 1) Br. –चेयोस्तनयो राज ।

11[a] – Br. 13.52[a]; H. 1716[a]. 1) Br.T. वसुरोधः ; V. तसुरोधः ।

10 – Mt. 49.(7); Vā. 99.128[b], 129[a]. 1) Vā. यर– । 2) Mt. स जनयामास । 3) Mt.T. अन्तिनारं । Vā. T. रन्ति नाम । V. तिर्नारं । 4). Mt. महीपतिं । 5) Vā. तिर्नारः । 6) Mt. मनस्विन्यां । 7) Mt. जज्ञे परा– ।

11[a] – Mt. 49.(8[a]); Vā. 99.129[b]. 1) Vā. –थो आप्र– । 2) Mt. अमूर्तरयसं वीरं त्रिवमं चेव ।

11[b] – H. 1716[b]; Mt. 49.8[b]; Vā. 99.130[a]. 1) Mt. तृतीय च । H. –तृ । 3) H. तथा ।
| 11[1] – Br. 13.52[b] – [a]; H. 1717. 1) H. –द्रस्तत्र ।

12 – H. 1718; Vā. 99.130[b], 131[a]. 1) Vā. धुर्यो– । 2) H. स्यासीत् । 3) Vā. कण्ठस– । 4) Mt. तस्याभवत् । V. –वन् । 5) Vā.T. सुतः । 6) H. कण्वेऽभवद्द्विजः । Mt. काण्ठायना द्विजाः ।

12[1] – Br. 13.53; H. 1791. 1) Br. इला नाम तु । 2) H. जनमेजय । 3) H. च ।
13 – Br. 13.54; H. 1720. 1) H. सुरंधो ।

13[ab] – Mt. 49.9; Vā. 99.131[b] – [a] 1) Vā. इतिना– तु– । 2) Mt. या ।
13[c] – Vā. 99.132[a]. Vā. मलि–

14 – Br. 13.55; H. 1721; Mt. 4.10; Vā. 99.132[a]. 1) Vā. उपदातं ।

दुष्यन्त[6]मथ सुष्यन्त[7]म्प्रवीरमनघं तथा ॥ 14[1] ॥

| दुष्यन्त[1]स्य दायादो भरतो नाम वीर्यवान् ।
| स सर्वंदमनो नाम नागायुतबलो महान् ॥ 14[2] ॥

चक्रवर्ती सु[1]तो जज्ञे दुष्य[2]न्तस्य महात्मनः[3]) ।
शकुन्तलायां भरतो[4]) यस्य नाम्ना तु[5]) भारताः[6]) ॥ 15 ॥

दुष्यन्तं[1]) प्रति राजानं वागुवाचा[2]शरीरिणी ।
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥ 16 ॥

भरस्व पुत्रं दुष्य[1]न्त, मावमंस्थाः शकुन्तलाम् ! ।
रेतोधाः[2]) पुत्रोन्नयति[2]) नरदेव[4]) यमक्षयात्[5]) ॥ 17 ॥

त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ।

भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपतेः[1]) ।	भरतस्तिसृषु स्त्रीषु नव पुत्रानजीजनत् । नाभ्यनन्दच्च तान् राजा नानुरूपान्ममेत्युत ॥ 18 ॥
मातॄणां तु प्र[2]कोपेण मया तत्कथितं पुरा[3]) ॥ 18 ॥	ततस्ता मातरः क्रुद्धाः पुत्रान्निन्युर्यमक्षयम् । ततस्तस्य नरेन्द्रस्य वितथं पुत्रजन्म तत् ॥ 18[1] ॥
बृहस्पतेरङ्गिरसः पुत्रो विप्रो[1]) महामुनिः ।	ततो मरुद्भिरानीय पुत्रः स तु[1]) बृहस्पतेः ।

---

2) Br. ततः । Vā. ततो । 3) Br. पुत्रां । 4) Br. रो- । 5) Br. ऽजनयच्छुभान् । H. ऐलिकात्मजान् । Mt.T. इलिनात्मजान् । V. -जान् । Vā.T. इतिसात्मजान् । V. इलिनात्मजान् । 6) H. दुष्मन् । Mt. -ष्यन् । Vā. सुष्मन् । 7) Br.H. सुस्मन- । Mt. दुष्यन् । Vā. दुष्मन्- (यन्-) ।

| 14[1] - Br. 13.56; H. 1722. 1) H. । -यन्- ।

15 - A. 278.7[a] - [b]; Br. 13.57; H. 1723; Mt. 49.11; Vā. 99.133[b], 134[a]. 1) Mt.Vā. त । 2) H. मन् । 3) Mt. यज्ञे दुष्यन्तात्समितिंजयः ; Vā. दौष्म(य)न्तिनृ॑पसत्तमः । 4) A. तु बली । 5) H. स्थ 6) Vā. तन् ।

16 - H. 1724; Mt. 49.12; Vā. 99.134[b], 135[a]; Vi. IV. 19.2[a] - [b]. 1) H. दुष्मन्तं । Mt. दुष्यन्ति । 2) Mt. ऊचे चा- ।

17 - H. 1725; Mt. 49.13[ab]; Vā. 99.235[b]I, 136[b]II, 136[a] - [ab]; Vi. IV. 19.2[b], 3[a]. 1) H.Vi. मन् । Mt. T. धां । 3) Br. त्रामुन्नयति; । Mt.T. नयते पुत्रः, V. पुत्रः उन्नयते; Vā. धाः पुत्रं नयति । 4) Mt. परेतां । 5) Mt. यमसादनात् ।

18[a] - H. 1726[a]. Mt. 49.13[c]; Vā. 99.136[b]I, 135[b]II; Vi. IV. 19.3[b],

18[bc] - Br. 13.58; H. 1726[b], 1727[a]; Mt. 49.14[a](b). 1) Mt. पुरा किल । 2) H. तात । 3) H. यथा । Mt. पुत्राणां मातृकात्कोपात्सुमहान्संक्षयः कृतः ।

19[a] - Br. 13.59[a]; H. 1727[b]. 2) H. राजन् ।

18[bc] - Vā. 99.137.

18[1] - Vā. 99.138.

19[a] - A. 278.8[a]; Mt. 49.15[a]; Vā. 99.139[a]. 1) Vā. त्वस्तु स ।

संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः[1]) क्रतुमिर्विभुः[2]) ॥ 19 ॥
अ[1]त्रैवोदाहरन्तीदं[2]) भरद्वाजस्य धीमतः ।
धर्मं[3]संक्रमणं चापि[4]) मरुद्भिर्भरताय वै ॥ 20 ॥

पत्न्यमाप[1]न्नगर्भा[2]यामुशि[3]जः सं[4]स्थितः किल[5]) ।
भ्रातुर्भार्यां स दृष्ट्वाथ[6]) बृहस्पतिरुवाच ह ॥ 21 ॥

उपतिष्ठ स्वलंकृत्य
मैथुनाय च मां शुभे ! ।

| अलंकृत्य तनुं स्वां तु
| मैथुनं देहि मे शुभे !

एवमुक्ताब्रवीदेनम् : अन्तर्वत्नी ह्यहं विभो[1]) ॥ 22 ॥
गर्भः परिणतश्चायं ब्रह्म व्याहरते गिरा ।
अमोघरेतास्त्वं चापि धर्मं[1]श्चै[1]व विगर्हितः[2]) ॥ 23 ॥
एवमुक्तोऽब्रवीदेनां स्मयमानो[1]) बृहस्पतिः ।
विनयो नोपदेष्टव्यस्[2]त्वया मम कथंचन[3]) ! ॥ 24 ॥
हर्ष[1]माणः प्रसह्यैनां मैथुनायोपचक्रमे ।
ततो बृहस्पतिं गर्भो हर्ष[1]माणामुवाच ह ॥ 25 ॥
संनिविष्टो ह्यहं पूर्वमिह तात[2]) बृहस्पते ।
अमोघरेताश्च भवान्नावकाशोऽस्ति च[2]) द्वयोः ॥ 26 ॥
एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह ।

cfr. Kap. A 6 Śl. 45. { यस्मान्मामी[1])दृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ॥ 27 ।
प्रतिषेधसि[1]) तस्मात्त्वं[2]) तमोदीर्घं प्रवेक्ष्यसि ! ।

ततः कामं संनिवर्त्य
तस्यानन्दाद्बृहस्पतेः ॥28 ॥
तद्रेतस्त्वपतद्भूमौ
निवृत्तं शिशुकोऽभवत् ।

| पादाभ्यां तेन तच्छन्नं
| मातुर्द्वारं बृहस्पतेः ॥ 28 ॥
| तद्रेतस्तु तयोर्मध्ये-
| ऽनिवार्यः शिशुकोऽभवत्

सद्योजातं कुमारं तं[1]) दृष्ट्वाथ[2]) ममताब्रवीत् ॥ 29 ॥

19b = A. 278.8b; H. 1728a; Mt. 49.15b, cfr. 30b; Vā. 99.030b. 1) A. जः क्रतुभिः । 2) A. वितथोऽभवत् ; Mt. भिर्भरतस्य तु ।
20 = H. 1728b, 1729a; Vā. 99.44. 1) Vā. त– । 2) H. तीमं । 3) Vā. जन्म । 4) Vā. चैव ।
21 = Mt. 49.141ab. 1) Vā. आस– । 2) Mt. सत्त्वा– । 3) Vā.T. अशि । V. उसि– । 4) Mt. स । 5) –तो भुवि । 6) Mt. ट्वा तु ।
22a = Mt. 49.18. | 22a = Vā. 99.141c.
22b = Mt. 49.1.b; Vā. 99.142a. 1) Mt. स्वयमेव बृहस्पतिम् ।
23 = Mt. 49.19; Vā. 99.142b, 143a. 1) Mt. मं । 2) Mt. तं ।
24 = Mt. 49.20; Vā. 99.143b, 144a. 1) Mt. स्वयमेव । 2) Mt. नोपदेष्टव्यो विनयर– । 3) Mt. मे वरवर्णिनी ।
25 = Mt. 49.21; Vā. 99.144b, 145a. 1) Mt.T. घ– ।
26 = Mt. 49.22; Vā. 99.145b, 146a. 1) Mt. नाम । 2) Mt. श इह ।
27 = Mt. 49.23ab; Vā. 99.146b, 147a. 1) Mt. त्वम् ।
28a = Mt. 59.23c; Vā. 99.147b. 1) Mt.T. अभिपेधसि; V. प्रतिपेधयसे । 2) Vā.T. तत्तस्मात् ।
28b = Mt. 49.24a. | 28b = Vā. 99.148a.
29a = Mt. 49.24b. | 29a = Vā. 99.148b.
29b = Mt. 49.25a; Vā. 99.149a. 1) Mt. तु । 2) Mt. –वा तं ।

गमिष्यामि गृहं स्वं वै भरस्वैनं[1]) बृहस्पते ।।
एवमुक्त्वा गता सा तु
गतायां सोऽपि तं त्यजत् ॥ 30 ॥

| एवमुक्त्वा गतायां स
| पुत्रं त्यजति तत्क्षणात् ॥ 30 ॥
| भरस्व बाढमित्युक्तो
| भरद्वाजस्ततोऽभवत् ।

मातापितृभ्यां संत्यक्तं[1]) दृष्ट्वाथ[2]) मरुतः शिशुम् ।
जगृहुस्तं[3]) भरद्वाजं मरुतः[4]) कृपया ततः[5]) ॥ 31 ॥
तस्मिन्काले तु भरतो बहुभिः[1]) ऋतुभिः[2]) क्रमात्[3]) ।
काम्य[4]नैमित्तिकैर्यज्ञैरयजत्[5]) पुत्रलिप्सया ॥ 32 ॥
यदा स यजमानो वै[1]) पुत्रं[2]) नासादयत्प्रभुः ।
यज्ञं ततो[3]) मरुत्सोमं पुत्रार्थे पुनरा[4]हरत् ॥ 33 ॥
तेन तं मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तोषिताः[1]) ।
| उपनिन्युर्भरद्वाजं पुत्रार्थं भरताय वै ।
| दायादोऽङ्गिरसः सूनोरौरसस्तु बृहस्पतेः ॥ 34 ॥

संक्रामिता भरद्वाजो
मरुद्भिर्भरतं प्रति

| भरद्वाजं ततः पुत्रं
| बार्हस्पत्यं मनीषिणम्

भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य तदा[1]ब्रवीत् ।
प्रजायां संहृतायां वै[2]) कृतार्थोऽहं त्वया विभो ॥ 35 ॥

अयाजयद्भरद्वाजो
महद्[1]भिः ऋतुभिर्विभुः[2]) ।

पूर्वं तु वितथे[1]) तस्य[2]) कृते[3]) वै पुत्रजन्मनि[4]) ।
ततोऽथ[5]) वितथो नाम भरद्वाजात्सुतो[6])ऽभवत् ॥ 36 ॥
| तस्मादपि[1]) भरद्वाजाद्[2]) ब्राह्मणाः[3]) क्षत्रिया[4]) भुवि[5]) ।
| द्व्यामुष्यायणनामानः[6]) स्मृता[7]), द्विपितरस्तु वै[8]) ॥ 36[1] ॥

30a - Mt. 49.25b; Vā. 99.149b, 1) Vā. भरद्वाजं ।
30b - Mt. 49.26a.
| 30b - Vā. 99.150a.
| 31a - Vā. 99.150b.

31ab(bc) - Mt. 49.26b; 99.151. 1) Mt. त्यक्तं तु । 2) Mt. -त्रातं । 3) Vā. गृहीत्वैनं । 4) Vā. जग्मुस्ते । 5) Mt. स्थिताः ।

32 - Mt. 49.27; Vā. 99.152. 1) Vā. मरुद्भिः 2) Mt. -भिर्हंतुभि । 3) Mt. विभुः 4) Mt. T. पुत्र- । 5) Vā. यजते ।

33 - Mt. 49.28; Vā. 99.153, 1) Mt. नस्तु । 2) Vā. -त्रान् । 3) Mt. ततः क्रतुं । 4) Mt. समुपा- ।

34a - Mt. 49.29a; Vā. 99.154a 1) Mt. तुष्टुवुः ।
34bc - Mt. 49.20b, 30a.
| 35 - Mt. 49.30b.
| 35a Vā. 99.154b.

35bc - Mt. 49.31; Vā. 48.155. 1 Mt. विभुः । 2) Mt. आदावात्महिताय त्वं ।

36a - Br. 13.59b; H. 1729b. 1) H. मरुद्- । 2) H. हितम् ।

36bc(ab) - Br. 13.60; H. 1730; Mt. 49,32; Vā. 99.156. 1) Vā. T. थं । 2) Mt. तस्मिन । 3) Vā. T. तं । 4) Vā. T. जन्म हि । 5) Mt. -तस्तु । Vā. तः स । 6) Mt. जो नृपो । Vā. जस्तथा ।

| 31₁ - Mt. 49.33; Vā. 99.157. 1) Vā. दिव्यो । 2) Vā. T. -जो । V. ज । 3) Vā. T. मण्याद् । V. णा । 4) Vā. T. -यो । 5) Vā. T. ऽभवत ।

ततोऽथ वितथे जाते[1]) भरतस्तु[2]) दिवं ययौ।

वितथं चाभिषिच्याथ
भरद्वाजो वनं ययौ ॥ 37 ॥

भरद्वाजो दिवं यातो
ह्यभिषिच्य सुतमृषिः ॥ 37 ॥

स चापि वितथः पुत्राञ्जनयामास पञ्च वै ।
सुहोत्रं च सुहोतारं गयं गर्ग[1]) तथैव च।
कपिलं च महात्मानं सुहोत्रस्य[2]) सुतद्वयम् ॥ 37[1] ॥
काशिकश्च[1]) महासत्त्वस्त[2])था गृत्समतिर्नृपः[3]) ।
तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्रह्मणाः क्षत्रिया विशः ॥ 37[2] ॥

वितथस्य तु दायादो[1]) भुवमन्युर्बभूव ह[2]) ।
महाभूतोपमाः पुत्राश्च[3]त्वारो भुवमन्युजाः[4]) ॥ 38 ॥
बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गर्गश्च[1]) वीर्यवान् ।
नरस्य सं[2]कृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रौ महौजसौ[3]) ॥ 39 ॥
गुरुधी *रन्ति*[1]देवश्च सांकृत्यौ[2]) *तावुभौ*[3]) स्मृतौ ।
गर्गस्य चैव दायादः शिनि[4])*र्विद्वानजायत*[5]) ।
स्मृताः शैन्यास्त[6]तो गार्ग्याः[7]) क्ष[8]त्रोपेता द्विजातयः ॥ 40 ॥
महावीर्यसुतश्चापि[1]) *धीमानासीदुरुक्षयः*[2]) ।
तस्य भार्या विशाला तु सुषुवे वै सुत[3]त्रयम् ॥ 41 ॥
त्र्य्यारुणिं पुष्करिणं[1]) कपिं[2]) *चैव महायशाः*[3]) ।
[उरुक्षयाः स्मृता ह्येते सर्वे ब्राह्मणतां गताः ।]
कपेः क्षत्रवरा[4]) ह्येते त्रयः[5]) प्रोक्ता महर्षयः ॥ 42 ॥
गर्गाः[1]) सांकृतयः[2]) काप्याः[3]) क्षत्रोपेता द्विजातयः ।
संश्रित[5]ङ्गिरसं पक्षं[6]) वृहत्क्षत्रस्य च क्षितिः[7]) ॥ 43 ॥

V. विशः 6) Mt. कैलिनाः; Vā. T. द्वियमुयखयननामा स, V. द्वयामुख्यायननामानः । 7) Mt. तार; Vā. T. –ञो । 8) Mt. ते द्विविधेन च ।

37a – Br. 13.61a; H. 1731a; Mt. 49.34a Vā. 99.158a. 1) Mt. जाते हि वितये । 2) Mt. तश्च; Vā. । तः स ।

37b – Br. 13.61b; H. 1731b. | 37b – Mt. 49.34b.

37[1] – A. 278.9,10a; Br. 13.62,63a; H. 1732, 1733a 1) A. –मं । A. सुकेतुं च ।

37[2] – Br. 13.63b, 64a; H. 1733b, 1784a. 1) Br. कां; H. शकाश । 2) Br. सत्यं । 3) Br. तिं नृपम् ।

38 – Mt. 49.35; Vā. 99.158b, 159a. 1) Mt. दायादो वितथस्यासीद् । 2) Mt. महायशः । 3) Vā. माश्चासंद्– । 4) Mt. यवः ।

39 – Mt. 49.36; Vā. 99.159b, 160. 1) Vā. T. गाग्रद्– । 2) Vā. सां– । 3) Mt. –त्रो महायशाः ।

40 – Mt. 49.37, 38a; Vā. 99.160b, 161(a)b. 1) Vā. गुरुर्वीर्यस्त्रि । 2) Mt. सत्कृत्यां । 3) Vā. यावरौ । 4) Mt. शिबिर । 5) Vā. दायादाश्चापिगाग्रस्य शिनिवद्धाद्भूख ह । 6) Mt. शैब्यार– । Vā. चैते । 7) Mt. गर्गाः । Vā. T. गग्र्याः । 8) Vā. T. क्षा– ।

41 – Mt. 49.38b, 39a; Vā. 99.162. 1) Mt. आहार्यतनयश्चैव । 2) Mt. T. यः । V. तः । Vā. भीमरतस्माद्–मक्षयः । 3) Mt. पुत्रक ।

42 – Mt. 49.39b, 40; Vā. 99.163–ac. 1) Mt. त्र्युपणं पुष्करिं चैव । 2) Mt. कवि । 3) Vā. तृतीयं सुषुवे कपिम् । 4) Mt. काव्यानां तुवरा । 5) Vā. ततोः ।

43 – Mt. 48,41; Vā. 99.164 1) Vā. [illegible] । 2) Mt. सं । Vā. –यां ।

बृहत्क्षत्रस्य दायादः सुहोत्रो नाम धार्मिकः।
सुहोत्रस्यापि[1]) दायादो हस्ती नाम[2]) बभूव ह।
तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं[3]) वै[4]) हस्तिनापुरम्[5] ॥ 44 ॥

[आजमीढोऽपरो वंशः
श्रूयतां द्विजसत्तमाः !]
सुहोत्रस्य बृहत्पुत्रो
बृहतस्तनयास्त्रयः ।

| हस्तिनश्चापि[1]) दायादा-
| स्त्रयः परमधार्मिकाः[2]) ।

अजमीढो द्विमीढश्च[1]) पुरुमीढश्च वीर्यवान्[2]) ॥ 45 ॥
अ[1]जमीढस्य पत्न्यास्तु तिस्रो[2]) वै यशसान्विताः[3]) ।
नीलिनी[4]) केशिनी[5]) चैव धूमिनी[6]) च वराङ्गना[7]) ॥ 46 ॥

| अजमीढस्य पुत्रास्तु तासु जाताः कुलोद्वहाः[1]) ।
| तपसोऽन्ते सुमहतो[2]) राज्ञो[3]) वृद्धस्य धार्मिकाः ॥ 46[1] ॥
| भरद्वाजप्रसादेन शृणुध्वं तस्य विस्तरम्[1]) ! ।

अजमीढस्य केशिन्यां
जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् ॥ 47 ॥

| अ[2]जमीढस्य केशिन्यां
| कण्वः[3]) समभवत्किल ॥ 47 ॥

मेधातिथिः सुतस्तस्य तस्मात्काण्वा[1]यना द्विजाः ।
अजमीढस्य धूमिन्यां जज्ञे बृहदिषु[2]र्नृपः[3]) ॥ 48 ॥

| [बृहदनोर्बृहन्तोऽथ बृहन्तस्य बृहन्मनाः ।
| बृहन्मनः सुतश्चापि बृहद्भानुरिति श्रुतः ॥ 48[1] ॥]

---

3) Mt. काव्यः ; Vā. वीर्यः । 4) Vā.T. क्षा. 5) Mt. संभृत् । 6) Mt. –सो दक्षा । 7) Vā. वसति ।

44 – H. 1053, 1054ª; Mt. 49.42 – bc; Vā. 99.165. 1) Mt. बृहत्क्षत्रस्य । 2) Mt. –तिनामा । 3) Vā. T. नाम्ना । 4) Mt. तु 5) H. हस्तिनापुरमुत्तमं । Mt. गजसाह्वयम् ।

[ ] – Br. 13.80ª.

4–ª – A. 278.15ª; Br. 13.80ᵇ; H. 1754ᵇ.

| 45ª – H. 1054ᵇ; Mt. 49.43ª; Vā. 99.166ª. 1) Mt. चैव । 2) Mt.Vā.V. कीर्तयः ।

45ᵇ – A. 278.15ᵇ. Br. 13.81ª; H. 1055ª, 1755ª; Mt. 49.43ᵇ; Vā. 99.166ª. 1) Vā. द्विजामीढः. 2) H. 1055, Mt.Vā. धरतथैव च ।

46 – Br. 13.81ᵇ, 82ª; H. 1755ᵇ, 1756ª; Mt. 49.44; Vā. 99.167. 1) H. आ– 2) Mt. तिसः ; Vā.शुमाः । 3) Mt.Vā. कुरुकुलोद्वहाः । 4) Br.H. ली च । 5) Mt. धूमिनी । 6) Mt. केशिनी 7)Br. नाः । Mt. चैव विश्रुता ।

| 46₁ – Mt. 49.45ª(ᵇ); Vā. 99.168. 1) Mt. स तासुजनयामास पुत्रान्वै देववर्चसः । 2) Mt. महातेजा । 3) Mt. जाता ।

47 – A. 278.16ª; Br. 13.82ᵇ; H. 1756ᶜ

| 47 – Mt. 49.46; Vā. 99.169. 1) Mt. विस्तरं तेषु मे श्रृणु । 2) Mt. आ । 3) Vā. कण्ठः ।

48ª – Mt. 99.47ª; Vā. 99.170ª. 1) Mt. कण्ठा ।

48ᵇ – H. 1055ᵇ; Mt. 49.47ᵇ; Vā. 99.170ᵇ. 1) Mt. भू । 2) Mt. हदनु– । Vā.T. वसु– । V. धनु– । 3) H. प– ।

| 48₁ – Mt. 49.48.

बृहद्भानुर्बृ[1])हद्दिषोः[2]) पुत्रस्तस्य *जयद्रथः*[3]) ।
| बृहत्कर्मा सुतस्तस्य पुत्रस्तस्य बृहद्रथः ॥ 49 ॥
विश्व[1]जित्तनयस्तस्य[2]) सेनजित्तस्य *चात्मजः*[3]) ।
अथ[4]) सेनजितः पुत्राश्च[5])त्वारो लोकविश्रुताः[6]) ॥ 50 ॥
रुचिराश्वश्च *काव्यश्च*[1]) *राजा*[2] दृढरथस्तथा[3]) ।
वत्सश्चावन्त[4]को राजा यस्यैते[5]) परिवत्सकाः[6]) ॥ 51 ॥
रुचिराश्वस्य[1]) दायादः पृथुषेणो[2]) महायशाः ।
पृथुषेण[2]स्य पा[3]रस्तु पा[3]रान्नीपोऽथ जज्ञिवान् ॥ 52 ॥
नीपस्यै[1]कशतं त्वा[2]सी[3]त्पुत्राणाममितौजसाम्[4]) ।
नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते ॥ 53 ॥
तेषां वंशकरः श्रीमन्नी[1]पानां[2]) कीर्तिवर्धनः ।
काम्पिल्ये[3]) समरो नाम स चे[4]ष्टसमरोऽभवत् ॥ 54 ॥
समरस्य परः पारः[1]) सदश्व इति ते[2]) त्रयः ।
पुत्राः सर्वगुणोपेताः[3]) पारपुत्रः पृथुर्ब[4])भौ[5]) ॥ 55 ॥
पृथोस्तु[1]) सुकृतो[2]) नाम[3]) सुकृतेनेह कर्मणा ।
जज्ञे *सर्वगुणोपेता* विभ्राजस्तस्य चात्मजः ॥ 56 ॥
विभ्राजस्य तु दायादस्त्व[1]णुहो नाम पार्थिवः[2]) ।
बभूव)) शुक[4]जामाता कृत्वी[5]भर्ता महायशाः ॥ 57 ॥
अणुहस्य तु *दायादो*[1]) ब्रह्मदत्तो *महीपतिः*[2]) ।
यौगदत्तः[3]) सुतस्तस्य[4]) विश्वक्सेनो *महायशाः* ॥ 58 ॥

---

49 – H. 1056[a]; Mt. 49.49[a]; Vā. 99.171[a]. 1) Mt. धनो– ; Vā.T. वसो– । V. धहो– । Mt. सुः । Vā. विष्णुः । 3) H. महायशाः । Mt.V. बहद्रथः । Vā. महाबलः ।

| 49[b] – Vā. 99.171[b]; cfr. H. 1056[b], 1057[a]. बृहद्धर्मेति विख्यातो राजा परमधर्मिकः । सत्यजित्तस्य तनयो, विश्वजित्तस्य चात्मजः ।

50 – H. 1057[b]; 1058[a]; Mt. 49.49[b], 50[a]; Vā. 99.172. 1) Mt. अश– । 2) H. पुत्रो विश्वजितश्चापि । 3) H. पृथिवीपतिः । 4) H. पुत्राः । 5) H.नश्चासंद्द– । 6) H. संमताः ।

51 – H. 1058[b], 1059[a]; Mt. 49.50[b], 51[a]; Vā. 99.173. H. रः श्वेतकेतुः । 2) Vā. रामो । 3) H. महिम्ना रस्तथैव च ; Vā. धनुस्तथा । 4) Mt. व;– । 5) Vā. य ते । 6) Vā. –रः ।

52 – H. 1059[b], 1060[a]; Mt. 46.51[b], 52[a]; Vā. 99.174. 1) H. स्य तु । 2) Mt. सेनो । 3) Mt. पौ ।

53 – H. 1060[b], 1061[b]; Mt. 49.52[b], 53[a]; Vā. 99.175. 1) Vā. यस्य चै । 2) Vā. च । 3) H. तात । 4) Vā. इति नः श्रुतम् ।

54 – H. 1062; Mt. 49.53[b], 54[a]; Vā. 99.176. 1) H. करो राजा । 2) Vā. राजासीत् 3) Mt.काव्याच्च । 4) Mt.T. सदे । V. सवे– ।

55 – H. 1063; Mt. 49.54[b], 55[ab]I; Vā. 99.177. 1) Mt. पर–संपारौ । 2) Vā. सत्वदश्विति । 3) H. परम धर्मज्ञाः । 4) Vā. त्रो वृपु– । 5) Mt. त जातौ वै विश्रुत भुवि । पारपुत्रः पृथुजतिः ।

56 – H. 1064; Mt. 49.55[b]II, 56[a] – [a]I[b]; Vā. 99.178. 1) Vā. वृपो– । 2) Vā. ति– । 3) Mt. ऽभवत् ।

57 – H. 1075; Mt. 49.56[b], 57[a]; Vā. 99.179. 1) H. पुत्रोऽभूद् । 2) Mt. वीर्यवान् । 3) H. बभौ । 4) H. कस्य । 5) Vā. ऋची ।

58 – H. 1066; Mt. 49.57[b], 58[a]; Vā. 99.180. 1) H. सुतोऽणुहस्य राजर्षिः । 2) H. ऽभवत्प्रभुः । Vā. महातपाः 3) H. योगात्मा । Mt.

विभ्राजः पुनरा[1])जातः[2]) सुकृतेनेह कर्मणा ।
विश्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदक्सेनो बभूव ह[3]) ॥ 59 ॥
भल्लाटस्तस्य पुत्रस्तु, तस्यासीज्जनमेजयः ।

| भल्लाटस्तस्य दायादो येन राजा पुरा हतः[1]) ।
| भल्लाटस्य तु दायादो राजासीज्जनमेजयः[2]) ।

उग्रायुधेन तस्या[1]र्थे सर्वे नीपाः प्र[2]णाशिताः ॥ 60 ॥

ऋषय ऊचुः :

उग्रायुधः कस्य सुतः, कस्मिन्वं[1])शे स[2]) कीर्त्यते[3]) ।
किमर्थं चैव[4]) नीपास्ते[5]) तेन सर्वे[6]) प्रणाशिताः[7]) ? ॥ 61 ॥

[सूत उवाच :

उग्रायुधः सूर्यवंश्यस्तपस्तेपे वराश्रमे ।
स्थाणुभूतोऽब्दसाहस्रं, तं भेजे जनमेजयः ॥ 62 ॥
तस्य राज्यं प्रतिश्रुत्य नीपानाजघ्निवान्प्रभुः ।
उवाच सान्त्वं विविधं, जघ्नुस्ते वै ह्युभावपि ॥ 63 ॥
हन्यमानागतानूचे : यस्माद्धेतोर्न मे वचः ।
शरणागतरक्षार्थं, तस्मादेवं शपामि वः ॥ 64 ॥
यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं, सर्वान्नयतु वो यमः ! ।
ततस्तान्कृष्यमाणांस्तु यमेन पुरतः स तु ॥ 65 ॥
कृपया पर्याविष्टो जनमेजयमूचिवान् ।
गतानेतानिमान्वीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ॥ 66 ॥

जनमेजय उवाच :

अरे पापा दुराचारा भवितारोऽस्य किंकराः ! ।
तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधे चिरम् ॥ 67 ॥
व्याधिभिर्नारकैर्घोरैर्यमेन सह तान्बलात् ।

युगदत्तः ; Vā. योगसूनुः । 4) H. तस्य तनयो । 5) H. —नः परंतपः ; Vā. ऽभवन्नृपः ।
59 – H 1067[a],1070[a]; Mt. 49.58[b], 59[a]; Vā. 99.181. 1) Vā. T. —जपुत्रा । 2) Mt. —तो (!); Vā. राजानः । 3) H. —त्रो ऽभूद्दण्डसेनो महीपतिः ।
60[a] – Mt. 49.50[b].
60[ab] – H. (1070[b], 1071[b]); Vā. 99.182[ab]. 1) H. —तोऽस्य कुमारोऽभूद् । राज्ञेन हतः पुरा । 2) H. स्तुत्रो दुर्बुद्धिरभवश्च युधिष्ठिर ।
60[c] – H. 1072[b]; Mt. 49.59[c]; Vā. 99.182[c]. 1) H. य— 2) H. पा दि— ।
61 – H. 1074; Mt. 49.60; Vā. 99.183. 1) Mt. कस्य । 2) Vā. च 3) H. जज्ञिवान् ; Mt. कथ्यते । 4) Mt. तेन । 5) Mt. ते नीपाः । 6) Mt. —पाः सर्वे चैव । 7) H.भवत निहतास्तद्ब्रवीहि मे ।
62 – Mt. 49.61. 1) T. ह— ।
63 – 49.62.
64 – 49.63.
65 – 49.64.
66 – 49.65.
67 – 49.66.

विजित्य मुनये प्रादात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ 68 ॥
यमस्तुष्टस्ततस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम् ।
सर्वे यथोचितं कृत्वा जग्मुस्ते कृष्णमव्ययम् ॥ 69 ॥
येषां तु चरितं गृह्य हन्यते नापमृत्युभिः ।
इह लोके परे चैव *सुखमक्षय्यमश्नुते* ॥ 70 ॥

द्विमीढस्य तु[1]) दायादो[2]) विद्वाञ्जज्ञे[3]) यवीनरः ।
धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः[4]) ॥ 71 ॥
अथ[1]) सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ।
दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा[2]) नाम पार्थिवः ॥ 72 ॥
आसीत्सुध[1]र्मणः पुत्रः[2]) सार्वभौमः प्रतापवान्[3]) ।
सार्वभौम इति[4]) ख्यातः पृथिव्यामेकराड् बभौ[5]) ॥ 73 ॥
तस्यान्ववाये[1]) महति महान्[2]) पौरवनन्दनः ।
महतश्चापि[3]) पुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः ॥ 74 ॥
अथ[1]) रुक्मरथस्यापि[2]) सुपार्श्वो नाम पार्थिवः ।
सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ 75 ॥
सुमतेरपि धर्मात्मा *राजा संनतिमान्प्रभुः*[1]) ।
तस्यासी[2])त्संनतिमतः[3]) कृतो नाम[4]) सुतो महान्[5]) ॥ 76 ॥
शिष्यो हिरण्यनाभस्य[1]) कौशल्यस्य[2]) महात्मनः ।
चतुर्विंशतिधा तेन[3]) *प्रोक्ता* वै[4]) सामसंहिताः ॥ 77 ॥
स्मृतास्ते प्राच्यसा[1]मानः कर्ता *साम्नां* तु[2]) सामगाः ।
कार्तिरुग्रायुधः सोऽथ वीरः पौरवनन्दनः[3]) ॥ 78 ॥
वभूव, येन विक्रम्य पृषतस्य पितामहः[1]) ।
नीपो[2]) नाम महातेजाः[3]) पञ्चालाधिपतिर्हतः[4]) ॥ 79 ॥

---

68 – Mt. 49.67.
69 – Mt. 49.68.
70 – Mt. 49.69.

71 – H. 1075; Mt. 49.70ab; Vā. 99.184. 1) H. Mt. अजमीडस्य तु । Vā. T. तस्य तु। 2) Mt. धूमिन्यां । 3) H. राजा । 4) Mt. स्मृतः ।
72 – H. 1076; Mt. 49.70c, 71a; Vā. 99.185. 1) H. जज्ञे । 2) Vā. सुवर्मा ।
73 – H. 1077; Mt. 49.71b, 72a; Vā. 99.186. 1) Vā. सुव– । 2) Mt. मातनयः । 3) H. प्रजेश्वरः । 4) Mt. –मेति वि– । 5) H. विभुः ।
74 – H. 1078; Mt. 49.72b, 73a; Vā. 99.187. 1) Vā. T. यान्वये च । 2) Mt. हा । Vā. –हत् । 3) Mt. महापौरवा– । Vā. महत्पं– ।
75 – H. 1079; Mt. 49.73b, 74a; Vā. 99.188. 1) H. पुत्रो । 2) Mt. यासीत् ।
76 – H. 1080; Mt. 49.74b, 75a; Vā. 99.189. 1) H. संनतिर्नाम वीर्यवान; Mt. अपि । 2) H. य वै । 3) H. तेः पुत्रः । Vā. सनतिर्नाम । 4) Vā. तस्तस्य । 5) H. महाबलः । Vā. ऽभवत् ।
77 – H. 1081; Mt. 49.75b, 76a; Vā. 99.190. 1) Mt. हिरण्यनाभिनः शिष्यः । Vā. –मेस्तु । 2) Vā. कौथुपस्य । 3) Mt. येन । 4) H. सप्राच्याः । Vā. वास्ताः ।
78 – H. 1082; Mt. 49.76b, 77a; Vā. 99.191. 1) Vā. ना । 2) H. कर्तयोनाम; Mt. ता नामेह । 3) Mt. –थोऽसौ वै महापौरव वर्धनः
79 – H. 1083; Mt. 49.77b, 78a; Vā. 99.192. 1) Mt. पृथुकस्य पिता हतः । 2) Mt. Vā. नीलो । 3) Mt. [illegible] Vā. [illegible] 4) Mt. [illegible] ।

उग्रायुधस्य दायादः क्षेम्यो[1]) नाम महायशाः ।
क्षेम्यात्सु[2])वीरः[3]) संजज्ञे[4]) सुवीरात्तु[5]) नृपंजयः ।
नृपंजयाद् वहु[6]रथ इत्येते पौरवाः स्मृताः ॥ 80 ॥

अजमीढस्य[1]) नीलिन्यां[2]) नीलः समभवन्नृपः ।
नीलस्य तपसोग्रेण सुशान्तिरुदपद्यत[3]) ॥ 81 ॥

पुरुजातिः सुशान्तेश्च वाह्याश्वः पुरुजातितः । व्राह्याश्वतनयाः पञ्च वभूवुरमरोपमाः[1]) ॥ 82 ॥	पुरुजानुः[1]) सुशान्तेस्तु पृथु[2])स्तु पुरुजानुजः[3]) । भद्राश्वः पृथु[4]दायादो भद्राश्वतनयाञ्छृणु[5]) ॥ 82 ॥

सुद्[1]गलः सृ[2]ञ्जयश्चैव राजा वृहदिपुस्त[3]था ।
य[4]वीनरश्च[5]) विक्रान्तः[6]) क्रमिलाश्वश्च[7]) पञ्चमः ।
पञ्चानां[8]) रक्षणायालं[9]) देशाना[10]मिति विश्रुताः[11]) ॥ 83 ॥
पञ्चानां विद्धि[1]) पञ्चाला[2])न्स्फीतै[3])र्जनपदै[4]र्वृतान्[5]) ।
अलं संरक्षणे तेषां पञ्चाला इति विश्रुताः[6]) ॥ 84 ॥

मुद्गलस्य तु दायादो मौद्गल्य सुमहायशाः । सर्वे एते महात्मानः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ 85 ॥	मुद्गलस्यापि[1]) मौद्गल्याः[2]) क्षा[3]त्रोपेता[4]) द्विजातयः ॥ 85 ॥

---

80 – H. 1084, 1085[a]; Mt. 49.78[b], 79; Vā. 99.193. 1) Mt. Vā. –मो । 2) Mt. Vā. –मात् । 3) H. –रो । Mt. सुनीथः । 4) H. नृपति– । 5) Mt. सुनीथस्या; Vā. –वीरस्य । 6) Mt. याच्च वि–; Vā. याद्वीर– ।

---

81 – Br. 13.93[a] – [a]IbII; H. 1777[b]–[a]IbII; Mt. 50.1; Vā. 99.194. 1) Br. H. –ढात्तु । 2) Br. T. नील्यां वै । 3) Vā. अभ्यजायत ।

82 – Br. 13·93[b], 94[a]; H. 1777[b], 1778[a]. 1) Br. T. स्फीता जनपदवृताः ।

82 – Mt. 50.2; Vā. 99.195. 1) Vā. V. –जन्तः । 2) Vā. रिक्षर– । 3) Mt. T. चः । 4) Vā. ततस्तु रिक्ष– । 5) Vā. भेदाच्च तनयास्त्विमे ।

83 – A. 278.20[ab]I – aIb; Br. 13.94[b], 95; H. 1778[b],1779; Mt. 50.4 – ab; Vā. 99.196, 197[a]. 1) A. मुकु– 2) Mt. लश्च । Vā. शृ– । 3) Mt. पुर– । 4) Mt. ज– । 5) Vā. वीयांश्चापि । 6) A. क्रमिलाः । 7) Mt. कपिलश्चैवा । Vā. काम्पिल्यश्चैव । 8) Br. T. H. –चैते । 9) Vā –गार्थाय । 10) Vā. पितैतान । 11) H. नः श्रुतम् । Vā. अभ्यभाषत ।

84 – A. 278.20[b]II – [b]II; Br. 13.96; H. 1780; Mt. 50.4; Vā. 99.197[b], 198[a]. 1) Br. तेतु । Mt. चैव । 2) Br. –लाः । Vā. पञ्चैतान् । 3) Br. Vā. ता । Mt. एतां । 4) Br. –दा– । Mt. दान् । Vā. –दा– । 5) Br. ताः । Mt. विदुः । Vā. युताः 6) Mt. पञ्चालरक्षिणो ह्येते देशानामिति नः श्रुतम् ।

85 – Br. 13.97[a] – a; H. 1781.

85 – A. 378.21[a]; Mt. 50.5[a]; Vā. 99.193[b]. 1) A. कलस्य तु । 2) A. मौकुल्याः । 3) Mt. क्ष– । 4) Vā. T. –त्र– ।

एते ह्याङ्गिरसः पक्षं[1]) संश्रिताः काण्व[2]-मुद्गलाः ।
मुद्गलस्य[3]) सुतो ज्येष्ठो[4]) ब्रह्मिष्ठः[5]) सुमहायशाः ॥ 86 ॥

इन्द्रसेना यतो गर्भं[1]) वध्र्यश्वं[2]) प्रत्यपद्यत[3]) ।
वध्र्यश्वा[4]न्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति[5]) श्रुतिः ॥ 87 ॥

दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ।
शा[1]रद्वतस्तु[2]) दायादमहल्या सम[3]सूयत ॥ 88 ॥

शतानन्दमृषिश्रेष्ठं, तस्यापि सुमहायशाः[1]) ।
पुत्रः[2]) सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः ॥ 89 ॥

तस्य[1]) सत्यधृते रेतो[2]) दृष्ट्वाप्सरसमग्रतः[3]) ।
अवस्कन्नं[4]) शरस्तम्भे मिथुने समपद्यत[5]) ॥ 90 ॥

कृपया तच्च जग्राह[1]) शं[2]तनुर्मृगयां गतः ।
कृपः स्मृतः स वै तस्माद् गौतमी च कृपी तथा[3]) ॥ 91 ॥

एते शा[1]रद्वताः प्रोक्ता[2]) एते ते[3]) गोतमाः स्मृताः[4]) ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य संततिम्[5]) ॥ 92 ॥

दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षि[1]र्मित्रयुर्नृपः ।
मैत्रायणस्ततः[2]) सोमो[3]) मैत्रेयास्[4])तु[5]) ततः स्मृता[6]) ॥ 93 ॥

---

86 – H. 1782; Mt. 50.5[b], 6[a]; Vā. 99.199. 1) Mt. V. Vā. –ने । Vā. कष्ठ– । 3) H. मौद्गल्यस्य । 4) Mt. जज्ञे । 5) H. –मर्पिः ।

87 – Br. 13.97[b] – a; H. 1783; Mt. 52.(6[b]), 7[a]; Vā. 99.200. 1) Mt. नः सुतस्तस्य । 2) Br. T. वध्र्य च ; V. वध्वश्वं । H. वध्रस्वं । Mt. T. विन्ध्याश्वर– । V. वन्ध्याश्व– । Vā. T. वध्यश्वं । V. वध– । 3) Mt. तस्य चाप्त्मजः । 4) H. वध्रस्वान् । Mt. T. विन्ध्याश्वान् । Vā. वध्याश्वान् । 5) Vā. क्वा इति नः ।

88 – H. 1784; Mt. 50.7[b], 8[a]; Vā. 99.201. 1) Vā. सा– । 2) H. तश्च । 3) Mt. संप्र ।

89 – Br. 13.97[b]( ) – b; H. 1785; Mt. 50.8[b] 9[a]; Vā. 99.202. 1) Mt. तपाः । 2) Mt. सुतः ।

90 – Br. 13.97[b] ( ); H. 1786; Mt. 50.9[b], (10); Vā. 99.203. 1) Mt. आसीत् । Vā. अथ । 2) Mt. Vā. तः शुक्रं । 3) Mt. अमोघं धार्मिकस्य तु । 4) Vā. प्रचस्कन्धे । 5) Mt. स्कन्ने रेतः सत्यधृतेर्दृष्ट्वा चाप्सरसं जले । मिथुनं तत्र संभूतं तस्मिन्सरसि संभृतम् ।

91 – Br. 13.97[b] ( ); H. 1787; Mt. 50.11(a) b – a; Vā. 99.204. 1) Br. गृहे । Mt. ततः सरसि तस्मिंस्तु क्रममाणं महीपतिः । दृष्ट्वा जग्राह कृपाया । 2) H. शं । 3) Br. स्मृता ।

92 – Br. 13.97[b] ( ); H. 1788; Mt. 50.12; Vā. 99.205. 1) Mt. श– । 2) Vā. तः पुत्रा । 3) Mt. T. आख्याता । Mt. V. Vā. V. औतथ्या; Vā. T. रितथ्या । 4) Mt. मावराः ; Vā. मान्वयाः । 5) Mt. वै प्रजाः ।

93 – Br. 13.97[b] ( ); H. 1789; Mt. 50.13; Vā. 99.206. 1) Mt. धर्मिष्ठो । Vā. ब्रह्मिष्ठो । 2) Br. मित्तयोस्तु । H. –गो । (!); Vā. मैत्रेयस्तु । 3) Mt. णावरः सोऽथ । Vā. ततो जज्ञे ततः । 4) Mt. –यस् । 5) Br. ते । 6) Mt. [illegible] Vā. स्मृता [illegible] संश्रिताः ।

एतेऽपि[1]) संश्रिताः पक्षं[2]) क्ष[3]त्रोपेता[4]स्तु भार्गवाः[5]) ।

आसीत्पञ्चजनः पुत्रः
सृञ्जयस्य महात्मनः ।
सुतः पञ्चजनस्यापि
सोमदत्तो महीपतिः ॥ 94 ॥

सोमदत्तस्य दायादः
सहदेवो महायशाः ।
सहदेवसुतश्चापि
सोमको नाम पार्थिवः[1]) ॥ 95 ॥

| रजापि च्यवनो विद्वां-
स्ततोऽप्रतियोऽभवत्[1]) ॥ 94 ॥
अथ वै च्यवनाद्धीमा-
न्सुदासः समपद्यत[1]) ।
सौदासः सहदेवश्च
सोमकस्तस्य चात्मजः ॥ 95 ॥

अजमीढः[1]) पुन[2]र्जातः क्षीणे वंशे तु[3]) सोमकः ।
सोमकस्य सुतौ जन्तुर्यस्य पुत्रशतं[4]) बभौ[5]) ॥ 96 ॥

तेषां यवीयान्पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः[1]) ।
धृष्टद्युम्नः सुतस्तस्य धृष्टकेतुश्च तत्सुतः ॥ 97 ॥

| आजमीढाः स्मृता[1]श्चैते महात्मनस्तु सोमकाः ।
पुत्राणामजमीढस्य सोमकत्वं[1]) महात्मनः ।
महिषी त्व[2]जमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी[3]) ॥ 98 ॥

| पतिव्रता महाभागा कुलजा मुनिसत्तमाः[1]) ।
| सा तु[2]) पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्यासमन्विता ॥ 98[1] ॥

ततो[1]) वर्षायुतं तप्त्वा
तपः परमदुश्चरम् ।

| पुत्राभावे[1]) तपस्तेपे
शतं वर्षाणि दुश्चरम् ।

हुत्वाग्निं[1]) विधिवत्सा तु[2]) पवित्र[3]मित[4]भोजना ॥ 99 ॥

94[a]– Br. 13.97[b] ( ); H. 1790[a]; Mt. 50.14[a]; Vā. 69.207[a]. 1) H. वै । 2) Mt. एते वंश्या यतेः पक्षाः । 3) Mt. Vā. T. क्षा । 4) Br. –त्रोत्पन्नार– । 5) Br. –वम् ।

94[bc]– Br. 13.98; H. 1790[b], 1791[a].

95 – Br. 13.99; H. 1791[b] 1792[a]. 1) Br. विश्रुतः ।

| 94[b]– Mt. 50.(14[b]); Vā. 99.207[b]. 1) Mt. राजा चैचवरो नाम मैत्रेयस्य सुतः स्मृतः ।
95 – Mt. 50.(15[a]) – a; Vā. 96.203. 1) Mt. अथ चैचवराद्विद्वान्सुदासस्तस्य चात्मजः ।

96 – Br. 13.100; H. 1792[b], 1763[a]; Mt. 50.15[b], 16[a]; Vā. 99.209. 1) Br. –ढ– । H. ढात्– । 2) Br. सुतो । 3) Vā. स । 4) Mt. Vā. हते तस्मिञ्शतं । 5) Vā. विभो ।

97 – Br. 13.101[a] – a; H. 1793[b], 1794[a]; Vā. 99.210[b], 211[a]; 1) Vā. ताभवत् ।

| 98[a] – Br. 13.101[b]; H. 1794[b]. 1) H. ह्ये– ।

98[bc]– Br. 13.102[a] – c; H. 1795; Mt. 50.16[b], 17[a]; Vā. 99.210[a], 211[b]. 1) Mt. कस्ये । Vā. –त्व । 2) Vā. चा । 3) Mt. T. वर्धिनी । Vā. गर्धिनी ।

| 98[1]– Br. 13.102[b], 103[a]; H. 1796([a])[a]. 1) H. तृतीय तव पूर्वेषांजननो पृथिवीपते । 2) Br. च ।

| 99[a]– Mt. 50.17[b]; Vā. 99.212[a]. 1) Vā. पुनर्भवे ।

99[a]– Br. 13.103[b]; H. 1797[a]. 1) H. तेपे ।

99[b]– Br. 13.104[a]; H. 1797[b]; Mt. 50.18[a]; Vā. 99.212[b]. 1) H. नीन् । 2) Mt.

अग्निहोत्र[1]कुशेष्वेव[2]) सु[3]ष्वाप सुमहाव्रता[4]) ।

धूमिन्या स तया देव्या त्वजमीढः समीयिवान् ॥ 100 ॥	तस्यां वै धूम्र[1]वर्णाया- मजमीढः समीयिवान्[2]) ॥ 100 ॥

ऋक्षं सं[1]जनयामास धूम्र[2]वर्णं सुदर्शनम्[3]) ।
ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्ततः[4]) ॥ 101 ॥

यः प्रयागाद[1]ति[2]क्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह[3]) ।
पुण्यं च रमणीयं च पुण्यकृद्भिर्निषेवितम्[4]) ॥ 102 ॥

तस्यान्ववायः सुमहान्, यस्य नाम्नाथ[1]) कौरवाः[2]) ।

कुरोस्तु[1]) पुत्रश्चत्वारः सुधन्वः सुधनुस्तथा ॥ 103 ॥	कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जह्नुरेव च ॥ 103 ॥

परीक्षिच्च[1]) महाबाहुः[2]) प्रवर[3]श्चारिमेजयः[4]) ।
सुधन्वानस्तु दायादः सुहोत्रो मतिमान्स्मृतः[5]) ॥ 104 ॥

च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा[1]) धर्मार्थकोविदः[2]) ।

च्यवनात्कृतयज्ञस्तु इष्ट्वा यज्ञैः स[1])धर्मवित् ॥ 105 ॥	च्यवनस्य कृतः[1]) पुत्र इष्ट्वा[3]) यज्ञै[4]र्महातपाः ॥ 105 ॥

विश्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसखं[1]) नृपः[2]) ।

सम्यक्त । Vā. हुतग्न्यनिद्र ह्यभवत् । 3) Br. त्रा । Mt. T. त्री । 4) Mt. कृत ।

100a– Br. 13.104b; H. 1798a; Mt. 50.18b; Vā. 99.213a. 1) Vā. अहोरात्रं । 2) Mt. T) त्रक्रमेणैव । V. –होत्रे कुशेष्वेर । 3) Mt. सा सु । 4) Br. मुनिसत्तमाः । H. जनमेजय । Mt. महाव्रता ।

100b– Br. 13.105a; H. 1798b.

100b– Mt. 50.19a; Vā. 99.213b. 1) Mt. –म– । 2) Vā. ढाश्च वीर्यवान् ।

101a– A. 278.26a – b; Br. 13.105b, 106a; H. 1799; Mt. 50.19b, 20a; Vā. 99.214. 1) Mt. Vā. T. सा । 2) Mt. –म– । 3) Mt. शप्तग्रजम् । Vā. सिताग्रजम् । 4) Br. H. णात्तथा । Vā. णादभूत् ।

102 – A. 278.26b – a; Br. 12.106b, 107a; H. 1800. Mt. 50.20b, 22a; Vā. 99.215a, 216b. 1) Vā. Vā. गं । 2) A. अपा– । Vā. पदा– । 3) A. हि । Mt. अकल्पयत् । 4) Mt. कुरुक्षेतं तु ततस्मृतम् ।

103a– Br. 13.107b; H. 1801a; Mt. 50.22b; Vā. 99.217a. 1) H. ना स्थ । Mt. ना तु । 2) Vā. यजाः ख्याताः कौरवो नृपसत्तमाः ।

103b– Br. 13.108a; H. 1801b. 1) –रोश्च ।

103b– Mt. 50.23a; Vā. 13.217b.

104 – Br. 13.108a ( ); H. 1802; Mt. 50.23b, 24a; Vā. 99.213. 1) Vā. T. क्षितो । V. क्षश्च । 2) Mt. तेजाः । Vā. राजः । 3) Mt. प्रजनद्– । Vā. पुत्रक– । 4) Mt. Vā. मर्दनः । 5) Mt. पुत्रो सतिमतां वरः ।

105a– Br. 13.108b ( ); H. 1803a; Mt. 50.24b; Vā. 99.219a. 1) –जन् । 2) Mt. तत्त्ववित् ।

105b– Br. 13.108b ( ); H. 1805b. 1) Br. णौस्तु ।

105b– 50.25a; Vā. 99.219b. 1) Mt. कृमिः । 2) Mt. ऋक्षा– । 3) Mt. जज्ञे ।

106 – Br. 13.108b ( ); H. 1804; Mt. 50 (25b), 26a; Vā. 99.220. 1) H. शम ।

चैद्यो[3]परिच[4]रं वीरं वसु[5]) नामा[6]न्तरिक्षगम्[7]) ॥106॥
चैद्यो[1]परिच[2]राज्जज्ञे गिरिका सप्त *मानवान्*[3]) ।
महारथो मगधराड्[4]), विश्रुतो यो बृहद्रथः ॥ 107 ॥
प्रत्यग्रहः[1]) कुशश्चै[2]व, यमाहुर्मणिवाहनम्[3]) ।
मारुतश्च[1]) यदुश्चैव[5]) मत्स्यः[6]) काली[7]) च सप्तमः[8]) ॥ 108 ॥
बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो नाम विश्रुतः ।
कुशाग्रस्यात्मजो *विद्वान्*[1])ऋषभो नाम वीर्यवान् ॥ 109 ॥
ऋ[1]षभस्यापि[2]) दायादः पुष्प[3]वान्नामधार्मिकः[4]) ।
दायादस्त[5]स्य विक्रान्तो[6]) राजा सत्यहितः स्मृतः[7]) ॥ 110 ॥
तस्य पुत्रः सुधन्वा च[1]), तस्मादू[2]र्जस्तु जज्ञिवान्[3]) ।
ऊर्ज[4]स्य नभसः[5]) पुत्रस्तस्माज्जज्ञे[6]) स वीर्यवान्[7]) ॥ 111 ॥
शकले द्वे स वै जातो[1]) जरया संधितस्तु सः[2]) ।
जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः[3]) ॥ 112 ॥
सर्वक्षत्रस्य जेतासौ[1]) जरासंधो महाबलः ।
सरासंधस्य पुत्रस्तु[2]) सहदेवः प्रतापवान् ॥ 113 ॥
सहदेवात्मजः श्रीमान्सोमाधिः[1]) स[2]) महातपाः[3]) ।
सोमाधि[1])र्जनयामास
पुत्रं परमधार्मिकम् ।

---

2) Br. पम् ; Mt. कृमेः पुत्रो महावीर्यः ख्यातस्त्वन्द्रसमो विभुः । 3) Vā.T. विद्यो– । 4) Br. –व– । 5) Mt. रो वीरो वसुः । 6) Br. –ना– । 7) Mt. गः ।

107 – Br. 13.108^b ( ); H. 1805; Mt. 50.26^b, 27^a; Vā. 99.221. 1) Vā.T. विद्– । 2) Br. –वा– । 3) Mt. वै सुतान् । Vā. सूनवः । 4) Br. –ध इति ।

108 – Br. 13.108^b ( ); H. 1806; Mt. 50.27^b, 28^a; Vā. 99.222. 1) Br. –ग्रथः । Mt. अश्रवाः । 2) Br. 3) Mt. चतुर्थ हरिवाहनः । 4) Br. शाकलद– । Mt. पञ्चमद– । Vā. मार्थल्यद– । 5) Mt. ऋथद– । –जुश्चैव । Vā. ललित्थश्च । 6) H.Vā. –य– । 7) Vā. लद– । 8) Mt. –मी– ।

109 – Br. 13.108^b ( ); H. 1807; Mt. 50.28^b, 29^a; Vā. 99.223. 1) Mt.Vā. जश्चैव । 2) H.Mt. वृ । 3) Mt.T. पुण्य– ।

110 – H. 1808; Mt. 50.29^b, 30^a; Vā. 99.224. 1) H.Mt. वृ– । 2) Mt. य तु । 4) Mt. वार्थिवः 5) Vā. विक्रान्तर– । 6) Mt. पुण्यः पुण्यवतश्चैव । Vā. दायादो । 7) Mt. धृतिस्ततः ।

111 – H. 1809; Mt. 50.(30^b), 31^a; Vā. 99.225. 1) H. स धर्मात्मा । 2) H. नाम्ना. 3) Vā. जः प्रताप–वान् । Mt. दायादस्तस्य धनुषस्तस्मात्सर्वश्च जज्ञिवान् । 4) Mt. सर्व । 5) H. संभवः । 6) H. त्रो यस्य जज्ञे । Mt. राजा । 7) Mt. बृहद्रथः ।

112 – H. 1810; Mt. 50.31^b, 32^a; Vā. 99.226^a(^b). 1) Mt. द्वे तस्य शकले जाते । 2) H. तः स तु । Mt. तश्च सः । 3) Vā. जरासंधोमहाबाहुर्जरया संधितस्तु सः

113 – H. 1811; Mt. 50.32^b, 33^a; Vā. 99.227. 1) Mt. जेता सर्वस्य क्षत्रस्य । 2) H. –त्रो वै ।

114^a – H. 1812^a; Mt. 50.33^b; Vā. 99.228^a. 1) H. उदापुः । Mt. सोमवित् । 2) Vā. सु– । 3)H. यशाः ।

114^bc – H. 1812^b, 1813^a. 1) H. उदपुर ।

श्रुतशर्मेति नामानं
मगधान्योऽवसत्प्रभुः ॥ 114 ॥

परीक्षितस्तु[2]) दायादो धार्मिको[2]) जनमेजयः ।

श्रुतसेनोग्रसेनौ[1]) च
भीमसेनश्च नामतः ।
एते सर्वे महाभागा
विक्रान्ता बलशालिनः ॥ 115 ॥

जनमेजयस्य पुत्रौ[1]) तु
सुरथो मतिमांस्तथा ।
सुरथस्य तु विक्रान्तः
पुत्रो जज्ञे विदूरथः ॥ 116 ॥

विदूरथस्य दायाद
ऋक्ष एव महारथः ।
द्वितीयस्त्वभवद्रा[1])जा[2])
नाम्ना तेनैव विश्रुतः [1] 117 ॥
द्वावृक्षो सोम[1]वंशोऽस्मि-
न्द्वावेव च परी[2]क्षितौ ।
भीमसेनास्त्रयो विप्रा[3])
द्वौ चापि जनमेजयौ ॥ 118 ॥

श्रुतश्रवारतु सोमाधे-[1])
मागधः[2]) परिकीर्तितः[3]) ॥ 114 ॥

जनमेजयस्य पुत्रस्तु
सुरथो नाम भूमिपः ।
सुरथस्य तु दायादो[1])
भीमसेनोऽपि नामतः ॥ 115 ॥
जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं
सुरथं[1]) नाम भूमिपम् ।
सुरथस्य तु दायादो
वीरो राजा विदूरथः ॥ 116 ॥
विदूरथसुतश्चापि
सार्वभौम इति स्मृतः[1]) ।
सार्वभौमाज्जयत्सेन
आराधि[2])स्तस्य चात्मजः ॥ 117 ॥
आराधितो महासत्त्व
अयुतायुस्ततः स्मृतः[1]) ।
अक्रोधनोऽयुतायोस्तु[2])
तस्माद्देवातिथिः स्मृतः ॥ 118 ॥
देवातिथेस्तु दायाद
ऋक्ष[1]) एव बभूव ह ।

114[b] – Mt. 50.34[a]; Vā. 99.228[b]. 1) Mt. –द्वैर । 2) Mt. धाः । 3) Mt. ताः ।

115[a] – A. 278.31[b]; Br. 13.109[a]; H. 1813[b]; Vā. 99.220[a]. 1) A.Vā.T. तस्य । 2) Vā. बभूय ।

115[bc] – A. 278.32[b] – [b]; Br. 13.109[b], 110[a]; H. 1814[b], 1815[a]. 1) Br. नोऽग्रसेनद्– ।

116 – A.278.33[a] – [a]; Br. 13.110[b], 111[a]; H. 1815[b], 1816[a]. 1) Br. त्रर– ।

117 – Br. 13.111[b], 112[a]; H. 1816[b], 1817[a]. 1) H. यः स बभौ । 2) Br. भरद्वाजान् ।

118 – Br. 13.112[b], 113[a]; H. 1817[b], 1818[a]. 1) H. तव । 2) H. –रि । 3) H. राजन् ।

115[bc] – Vā. 99.220[bc].

116 – Br. 13.102[b] ( ); Mt. 50.34[b], 35[a]; Vā. 99.230. 1) Br. –थो

117 – Mt. 50.35[b], 36[a]; Vā. 99.231. 1) Vā.T. इति श्रुतिः । V. –तः । 2) Mt. –नो रुचिरस– ।

118 – Mt. 50.(36[b]), 37[a]; Vā. 99.343. 1) Mt. रुचि–रात्त ततो भौमर–; त्वरितायुरततोऽभवत् । 2) Mt.T. –नस्त्वायुसुतरV । V. –मोश्च ।

ऋक्षस्य तु[1]) द्वितीयास्य
भीमसेनोऽभवत्सुतः ।
प्रतीपो भीमसेनात्तु,
प्रतीपस्य तु शां[2]तनुः ॥ 119 ॥
देवापिर्बाह्लिकश्चैव
त्रय एव महारथाः[1]) ।
शांतनोस्त्वभवद्भीष्म-
स्तस्मिन्वंशे द्विजोत्तमः[2]) ॥ 120 ॥

भीमसेनस्तथा ऋक्षाद्[2])
दिलीपस्तस्य चात्मजः ॥ 119 ॥
दिलीपस्य[1]) प्रतीपस्तु[2])
तस्य पुत्रास्त्रयः स्मृताः ।
देवापिः शांतनुश्चैव
वाह्लीकश्चैव ते त्रयः ॥ 120 ॥

बाह्लीकस्य तु दायादाः[1]) सप्त वाह्लीश्वरा नृपाः[2]) ।
बाह्ली[3]कस्य सुतश्चैव सौमदत्तो महायशाः[4]) ॥ 121 ॥

जज्ञिरे सोमदत्तात्तु भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ।
| देवापिस्तु प्रवव्राज[1]) वनं धर्मपरीप्सया ।
उपाध्यायस्तु देवानां देवापिर[1])भवन्मुनिः ॥ 122 ॥

च्यवनस्य कृतः पुत्र[1]) इष्टश्चासी[2])न्महात्मनः ।
शां[3]तनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरंधरः[4]) ॥ 123 ॥

शांतनोः संप्रवक्ष्यामि
वंशं त्रैलोक्यविश्रुतम्[1]) ।

| इमं[1]) चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं प्रति महाभिषम्[2]) ।
| यं यं कराभ्यां स्पृशति[3]) जीर्णं रोगिणमेव च[4]) ।
| पुनर्युवा स[5]) भवति, तस्मात्तं[6]) शांतनुं विदुः ॥ 123[1] ॥

---

119 – A. 278.34; Br. 13. 113[b], 114[a], H. 1818[b], 1819[a]. 1) H. च– । 2) A. शं– ।
120 – A. 278.35[a] – [a]; Br. 13.114[b], 115[a]; H. 1819[b], 1820[a]. 1) A. सोमदत्तस्तु सोमतनोः । 2) H. नोः प्रसवस्त्वेष, यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

119 – Mt. 50.37[b], 38[a]; Vā. 99.233. 1) Mt. दो दक्ष । 2) Mt. ततो दक्षाद् ।
120 – Mt. 50.38[b], 39[a]; Vā. 99.234. 1) Vā. –पसूनुः । 2) Vā. –तिपर– ।

121 – A. 278.(35[b]I) – [b]; Br. 13.115[b], 116[a]; H. 1820[b], 1821[a]; Mt. 50.39[b] – [a]; Vā. 99.235[ab]. 1) Br. राजर्षेर; H. राज्यं वै; Vā. विज्ञेयः । 2) Br. वंशं शृणुत भो द्विजाः ; H. सप्तवाह्यं नरेश्वत; Vā. –रो नृपः । 3) Br.H. –ह्नि– । 4) A. वाह्लिकात्सोमदत्तोऽभूद् ।

122[a] – A. 278.35[b]II – [a]II; Br. 43.116[b]; H. 1821[b]; Vā. 19.235[c].
| 122[b] – Mt. 50.39[c]I – I; Vā. 94.236[a]. 1) Mt. ययप्यतः ।

122[b](c) – Br. 13.117[a]; H. 1822[a], Mt. 50.39[c]II – II; Vā. 99.236[b]. Mt. प्रजाभिर– ।

123 – Br. 13.117[b], 118[a]; H. 1822[b], 1823[a]; Mt. 50.42[a] – [b]; Vā. 99.237. 1) Br. –नपुत्रः कृतव; Vā. –नोऽस्य हि पुत्रस्तु । 2) Br. इष्ट आसीन् । Vā. इष्टकश्च । 3) Mt.Vā. शं– । 4) Mt. विद्वान्स वै महाभिषक; Vā. विद्वान्वै स महाभिषः ।

123[1] – Br. 13.118[b]; H. 1823[b]. 1) H. यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

| 123[1] – Mt. 50.42[b], 43; Vā. 99.238, 239[a]; Vi. IV. 20.5[a] – [b]. 1) Mt.Vā.V. इदं । 2) Mt.–यक । 3) Vā. राजसत्तमाति वै ।

तत्तस्य[1]) शंतनुत्वं हि[2]) प्रजाभिरि[3])ह कीर्यते[1]) ॥
ततोऽवृणुत भार्यार्थे[5]) शंतनुर्जाह्नवीं नृपः[6]) ॥ 123[2] ॥

तस्यां[1]) देवव्रतं नाम[2]) पुत्रं सो[3])ऽजनयत्प्र[4]भुः ।
स तु[5]) भीष्म इति ख्यातः पाण्डवानां[6]) पितामहः ॥ 124 ॥

काली[1]) विचित्रवीर्यं तु दासेय्य[2]जनयत्सुतम्[3]) ।
शां[4]तनोर्दयितं पुत्रं धर्मा[5]त्मानमकल्मषम्[6]) ॥ 125 ॥

कृष्णद्वैपायनश्चै[1])व[2]) क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ।
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजीजनत् ॥ 126 ॥

धृतराष्ट्र[1]स्तु गान्धार्यां पुत्रानजनयच्च[2]छतम् ।
तेषां दुर्योधनः श्रे[3]ष्ठः सर्वेषामपि[4]) स[5]) प्रभुः ॥ 127 ॥
माद्री राज्ञी पृथा[1]) चैव पाण्डोर्भार्ये बभूवतुः ।
देवदत्ताः सुतास्ताभ्यां[2]) पाण्डोरर्थे वि[3]जज्ञिरे ॥ 127[1] ॥
धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे, वायोर्जज्ञे[1]) वृकोदरः ।
इन्द्राद्धनंजयो जज्ञे शक्र[2]तुल्यपराक्रमः ।
नकुलं सहदेवं च मद्र्यश्विभ्यामजीजनत्[3]) ॥ 127[2] ॥
पञ्चैव[1]) पाण्डवेभ्यश्च[2]) द्रौपद्यां जज्ञिरे सुताः ।
द्रौपद्यजनयज्ज्ये[3]ष्ठं प्रतिविन्ध्यं युधिष्ठिरात् ॥ 127[3] ॥
[श्रुतसेनं भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिं धनंजयात् ।
चतुर्थं श्रुतकर्माणं सहदेवादजायत ॥ 127[4] ॥
नकुलाच्च शतानीकं, द्रौपदेयाः प्रकीर्तिताः ।

---

4) Vā. णं स२यतो नाम; Vi. यौवनमेति सः । 5) Mt. च । 6) Vā. ते । 7) –प ।
123_2 – Mt. 50.44; Vā. 99.239[cd]. 1) Vā. ततोऽस्य । 2) Vā. वै । 3) Vā. जास्व । 4) Vā. परिश्रुतम् । 5) Vā. स तूपयेमे धर्मात्मा । 6) Mt. –प ।

124 – Br. 13.119; H. 1824, Mt. 50.45[a] – [a]; Vā. 99.210. 1) Br.H. गाङ्ग । 2) Vā. भीष्मं । 3) Mt. कुमारं । 4) Mt. जनयद्वि– । 5) Vā. च । 6) H. कौरवाणां ।

125 – Br. 13.120; H. 1825; Mt.[b],45[b], 64[a]; Vā. 99.211[ab]. 1) Vā. ले । 2) Mt. दाशेयी जनयत् । 3) Br. H. जनयामासःमो द्विजाः (भारत) । 4) Mt. शं– । 5) Mt. शान्ता । 6) Vā. प्रजाहितकरं प्रभुम् ।

126 – A. 278.36[b], 37[a]; Br. 13.121; H. 1826; Mt. 50.46[b], 47[a]; Vā. 99.241[c], 242[a]. 1) Br. नाच– । 2) Mt. –नो माम । 3) A. वै चै ।

127 – Br. 13.122; H. 1827. Mt. 50.47[b], 44[a]; Vā. 99.242[b], 243[a]. 1) Vā. ट्रात् । 2) Br. उत्पादयच । Vā. –धारी पुत्राणां शुपुवे । 3) Vā. –नो ज्ये– । 4) H. एव । Mt.Vā. वक्षत्ररय । 5) Mt. वै ।
127_1 – Mt. 50.48[b], 49[a]; Vā.99.243[b], 244[a]. 1) Mt. कुन्ती तथा । 2) Mt. पञ्च । 3) Mt.ऽभि–
127_2 – Mt. 50.49[b], 50; Vā. 99.244[b], 245[a](b). 1) Mt. मारुताच्च । 2) Mt. यश्चैव इन्द्र । 3) Vā. अश्विभ्यां सहदेवश्च नकुलश्चापि माद्रिजौ ।
127_3 – Mt. 50.51; Vā. 99.246. 1) Mt. –चैते । 2) Mt. यस्तु । 3) Mt. यच्छ्रे ।

127_4 – Mt. 50.52.

तेभ्योऽपरे पाण्डवेयाः षडेवान्ये महारथाः ॥ 127^{5} ॥
हिडम्बा[1]) भीमसेनात्तु जज्ञे पुत्रं[2]) घटोत्कचम्[3]) ।
काश्या पुनर्भीमसेनाज्ज[4])ज्ञे वै सर्वगं[5]) सुतम् ॥ 127^{6} ॥
सुहोत्रं विजया[1]) माद्री सहदेवादजा[2]यत ।
करेणुमत्यां[3]) चै[4]द्यायां निरमित्रस्तु नाकुलिः ॥ 127^{7} ॥
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ।
यौधेय्यां[1]) देवकश्चै[2])व पुत्रो[3]) जज्ञे युधिष्ठिरात् ॥ 127^{8} ॥

पाण्डोर्धनंजयः पुत्रः
सौभद्रस्तस्य चात्मजः ।
अभिमन्योः परी[1]क्षित्तु
पिता पारीक्षितस्य ह[2]) ॥ 128 ॥

अभिमन्योः परीक्षित्तु
पुत्रः परपुरंजयः[1]) ।
परीक्षितस्तु दायादो
राजासीज्जनमेजयः[2]) ॥ 128 ॥

पारीक्षितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ संबभूवतुः ।
चन्द्रापीडस्तु नृपतिः सूर्यापीडश्च मोक्षवित् ॥ 128^{1} ॥
चन्द्रापीडस्य पुत्राणां शतं उत्तमधन्विनाम् ।
जानमेजयमित्येवं क्षात्रं भुवि परिश्रुतम् ॥ 128^{2} ॥
तेषां ज्येष्ठस्तु तत्रासीत्पुरे वारणसाह्वये ।
सत्यकर्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ 128^{3} ॥
सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान् ।
अपुत्रः स तु धर्मात्मा प्रविवेश तपोवनम् ॥ 128^{4} ॥
तस्माद्वनगता गर्भं यादवी प्रत्यपद्यत ।
सुचारोर्दुहिता सुभ्रूर्मालिनो ग्राहमालिनो ॥ 128^{5} ॥
संभूते स च गर्भे च श्वेतकर्णः प्रजेश्वरः ।
अन्वगच्चत्कृतं पूर्वं महाप्रस्थानमच्युतम् ॥ 128^{6} ॥

127_{5} = Mt. 50.53. 1) Mt. हैडम्बो । 2) Mt. पुत्रो जज्ञे । 3) Mt. –चः ।
127_{6} = Mt. 50. 54; Vā. 99.217. 4) Mt. –शी वउधराद्वीमाज– । 5) Vā. :सर्ववृकं ।
127_{7} = Mt. 50.55; Vā. 99.218. 1) Mt. तनयं । 2) Mt. असू– । 3) Vā.T. कनेरत्यां तु । V. करम– । 4) Vā.T. वै– ।
127_{8} = Mt. 50.59; Vā 99.219[a] – [a] 1) Mt. –येयं । 2) Mt. की । 3) Mt. त्रं ।

128 = Br. 13.153; H. 1828. 1) H. – रि – । 2) H. तव जनेश्वर ।

128 = Mt. 50.57[a](b); Vā. 99.(249), 250[b]. 1) Vā. उत्तरायां तु वैराट्यां परीक्षिदभिमन्युजः । 2) Mt. जनमेजयः परीक्षितः पुत्रः परमधार्मिकः ।

128_{1} = Br. 13.124.
128_{2} = Br. 13.125.
128_{3} = Br. 13.126.
128_{4} = Br. 13.127.
128_{5} = Br. 13.128.
128_{6} = Br. 13.129.

सा तु दृष्ट्वा प्रियं तं च मालिनी पृष्ठतोऽन्वगात् ।
सुचारोर्दुहिता साध्वी वने राजीवलोचना ॥ 128[7] ॥
पथि सा सुषुवे बाला सुकुमारं कुमारकम् ।
तमपास्याथ तत्रैव राजानं सान्वगच्छत ॥ 128[8] ॥
पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा सती ।
कुमारः सुकुमारोऽसौ गिरिपृष्ठे रुरोद ह ॥ 128[9] ॥
दयार्थं तस्य मेघास्तु प्रादुरासन्महात्मनः ।
श्रविष्ठायास्तु पुत्रौ द्वौ पैप्पलादिश्च कौशिकः ॥ 128[10] ॥
दृष्ट्वा कृपान्वितौ गृह्य तौ प्राक्षालयतां जले ।
निघृष्टौ तस्य पार्श्वौ तु शिलायां रुधिरप्लुतौ ॥ 128[11] ॥
अजश्यामः स पार्श्वाभ्यां घृष्टाभ्यां सुसमाहितः ।
अजश्यामौ तु तत्पार्श्वौ देवेन संबभूवतुः ॥ 128[12] ॥
अथा[1]जपार्श्व इति वै चक्राते नाम तस्य तौ[2]) ।
स तु रे[3] मकशालायां द्विजाभ्याममभि[4]वर्धितः ॥ 128[13] ॥
रे[1]मकस्य तु भार्या तमुद्वहत्(!)पुत्रकारणात् ।
रे[1]मक्याः[2]) स तु पुत्रोऽभूद्, ब्राह्मणौ सचिवौ तु[3]) तौ ॥ 128[14] ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्तुल्यजीविनः ।
स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां महात्मनाम्[1]) ॥ 128[15] ॥
श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाहुषेण ययातिना ।
जरासंक्रमणे पूर्वं तदा[1]) प्रीतेन धीमता ॥ 128[16] ॥
अचन्द्रार्कग्रहा भूमिर्भवेदियमसंशयम्[1]) ।
अ-पौरवा मही नैव[2]) भविष्यति कदाचन ॥ 128[17] ॥

एष वः[1]) पौरवो वंशो विख्यातः कथितो मया[2]) ॥ 128[18] ॥

128₇ – Br. 13.130
128₈ – Br. 13.131
128₉ – Br. 13.132
128₁₀ – Br. 13.133.
128₁₁ – Br. 13.134.
128₁₂ – Br. 13.135.
128₁₃ – Br. 13.136, 121 (). 1) Br. 13.121 () तः– । 2) Br. 13.121 () तस्य नाम तत् । 3) Br. 13.121 () वे 4) Br. 13.121 () –जनां परि– ।
128₁₄ – Br. 13.237, 121 (). 1) Br. 13.121 () वे 2) Br. 13.137 त्याः । 3) Br. 13.121 ()च
128₁₅ – Br. 13.138, 121 () प्रतिष्ठितः ।
128₁₆ – Br. 13.139, 121 (). 1) Br. 13.121 () भृशं ।
128₁₇ – Br. 13.140, 121 (). 1) Br. 13.121 () अत्र न संशयः । 2) Br. 13.121 () न तु मही ।

128₁₈ – Br. 13.141[a], 121 (); H. 1829[a]. 1) H. ते 2) H. यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

नामानुक्रमणिका

(नागरी अङ्क पुस्तक की पृष्ठ संख्या और अंग्रेजी अङ्क श्लोक संख्या तथा पाठान्तर के हैं।)

अ

तमसो मा ज्योतिर्गमय
चौखम्बा